

พระสุตตันตปิฎก

ขุททกนิกาย ชาดก

เล่มที่ ๔ ภาคที่ ๓

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

มหานิบาตชาดก

๖. ฐริทัตชาดก

พระเจ้าฐริทัตทรงบำเพ็ญศีลบารมี

[๖๘๗] รัตนะอย่างใดอย่างหนึ่ง มีอยู่ในนิเวศน์
ของท้าวชตรฐ รัตนะทั้งหมดนั้นจึงมาสู่พระราชนิเวศน์
ของพระองค์ ขอพระองค์จงทรงพระกรุณาโปรด
ประทานพระราชธิดาแก่พระราชบิดาของข้าพระองค์เถิด
พระเจ้าข้า.

[๖๘๘] พวกเราไม่เคยทำการวิวาห์กับนาคทั้ง
หลาย ในกาลไหน ๆ เลย พวกเราจะทำการวิวาห์อัน
ไม่สมควรนั้นได้อย่างไรเล่า.

[๖๘๙] ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นใหญ่กว่ามนุษย์พระ-
องค์จำต้องทรงสละพระชนม์ชีพหรือแวนแคว้นเสีย

๑. บาลีเล่มที่ ๒๘ อรรถกถาชาดกเล่มที่ ๑๐.

เป็นแน่ เพราะเมื่อนาคโกรธแล้ว คนทั้งหลาย เช่น พระองค์จะมีชีวิตอยู่นานไม่ได้ ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ พระองค์เป็นมนุษย์ไม่มีฤทธิ์ มาดูหมิ่นพระยานาครุทผู้มีฤทธิ์ ผู้เป็นบุตรของท้าววรุณนาคราช เกิดภายใต้แม่น้ำยมนา.

[๖๕๐] เราไม่ได้ดูหมิ่นท้าวครุทผู้เรื่องยศ ก็ ท้าวครุทฐเป็นใหญ่กว่านาคแม่ทั้งหมด ถึงจะเป็นพระยานาคผู้มีอำนาจมาก ก็ไม่สมควรกะธิดาของเรา เราเป็นกษัตริย์ของชนชาววิเทหรัฐ และนางสมุททชาธิดาของเราก็เป็นอภิชาติ.

[๖๕๑] พวกนาคเหล่ากัมพลอัสดรจงเตรียมตัว ไปบอกให้นาคทั้งปวงรู้ จงพากันไปเมืองพาราณสี แต่อย่าได้เบียดเบียนใคร ๆ เลย.

[๖๕๒] นาคทั้งหลาย จงแผ่พังพานห้อยอยู่ที่ บ้านเรือน ในสระน้ำ ที่ทางเดิน ที่ทาง ๔ แพร่ง บนยอดไม้ และบนเสากระเนียด แม้เราก็จะนิรมิตตัว ให้ใหญ่ขาวล้วน วงล้อมเมืองใหญ่ด้วยขนคาง ยังความกลัวให้เกิดแก่ชนชาวกาลิ.

[๖๕๓] นาคทั้งหลายได้ฟังคำของท้าวครุทฐแล้ว แปลงเพศเป็นหลายอย่าง พากันเข้าไปยังพระนครพาราณสี แต่มิได้เบียดเบียนใคร ๆ เลย แผ่พังพานห้อยอยู่ที่บ้านเรือน ในสระน้ำ ที่ทางเดิน ที่ทาง ๔ แพร่ง

บนยอดไม้ พวกสตรีเป็นอันมากได้เห็นนาคเหล่านั้น
แผ่พังพานห้อยอยู่ ตามที่ต่าง ๆ หายใจฟู ๆ ก็พากัน
คร่ำครวญ ชาวเมืองพาราณสีมีความสะดุ้งกลัว เตือด
ร้อน ก็พากันไปประชุมกอดคอร้องทุกข์ว่า ขอพระ-
องค์จงทรงพระราชทานพระราชธิดา แก่พระยานาค
เถิดพระเจ้าข้า.

[๖๕๔] ท่านชื่ออะไร มีนัยน์ตาแดง ออกผาย นั่ง
อยู่ท่ามกลางป่าอันเต็มไปด้วยดอกไม้ สตรี ๑๐ คน
เป็นใคร ทรงเครื่องประดับล้วนแต่ทองคำ นุ่งผ้างาม
ขึ้นเคารพอยู่ ท่านเป็นใคร มีแขนใหญ่ รุ่งเรืองอยู่
ในท่ามกลางป่า เหมือนไฟอันลุกโชนด้วยเปลว ท่าน
คงเป็นผู้มีศักดิ์ใหญ่คนใดคนหนึ่ง เป็นยักษ์หรือ
เป็นนาคผู้มีอำนาจมาก.

[๖๕๕] เราเป็นนาคผู้มีฤทธิ์เดช ยากที่ใคร ๆ
จะล่วงได้ ถ้าแม่เราโกรธแล้ว พึงขบชนบทที่เจริญ
ให้แหลกได้ด้วยเดช มารดาของเราชื่อสมุททชา บิดา
ของเราชื่อว่าธรรฐ เราเป็นน้องของสุทิสสนะ คน
ทั้งหลายเรียกเราว่า ฐุริทัต.

[๖๕๖] ท่านเพิ่งคูห้วงน้ำลิกวนอยู่ทุกเมื่อใด นำ
กลัว ห้วงน้ำนั้นเป็นที่อยู่อันรุ่งเรืองของเรา ลิก
หลายร้อยชั่วบุรุษ ท่านอย่ากลัวเลย จงเข้าไปยังแม่น้ำ
ยมนา เป็นแม่น้ำมีสีเขียวไหลจากกลางป่า ก็กก้องด้วย

เสียงนกกุงและนกกระเรียน เป็นที่เกษมสำราญของ
ผู้มีอาจารย์วัตร.

[๖๕๗] คุณรพราหมณ์ ท่านพร้อมด้วยบุตรและ
ภรรยา ไปถึงนาคพิภพแล้ว เราจะบูชาท่านด้วยกาม
ทั้งหลาย ท่านจักอยู่เป็นสุข.

[๖๕๘] แผ่นดินมีพื้นอันราบเรียบ ประกอบด้วย
ต้นกฤษณาเป็นอันมาก คารดาชด้วยหมู่แมลงค่อมทอง
มีหญาเขียวชะอุ่มงามอุดม หมู่ไม้อันนำรินรมย์ สระ-
โบกขรณีที่สร้างไว้สวยงาม ระงมด้วยเสียงหงส์ มี
ดอกปทุมร่วงหล่นอยู่เกลื่อนกลาด มีปราสาท ๘ มุม
มีเสาพันเสาอันขัดเกลาคิแล้วทุกเสา สำเร็จด้วยแก้ว
ไพฑูรย์ เรื่องจรูญด้วยเหล่านางนาคกัญญา พระองค์
เป็นผู้บังเกิดในวิมานทิพย์อันกว้างใหญ่ เป็นวิมาน
เกษมสำราญรื่นรมย์ มีสุขหาอันใดจะเปรียบปานมิได้
ด้วยบุญของพระองค์ พระองค์เห็นจะไม่ทรงหวังวิมาน
ของพระอินทร์ เพราะฤทธิ์อันยิ่งใหญ่ไพบุลย์ของ
พระองค์นี้ ก็เหมือนของท้าวสักกะผู้รุ่งเรือง ฉะนั้น.

[๖๕๙] อานุภาพของคนรับใช้ชั้นผู้ใหญ่ ซึ่งอยู่ใน
บังคับบัญชาของท้าวสักกเทวราชผู้รุ่งเรือง ใคร ๆ ไม่
ฟังถึงแม้ด้วยใจ.

[๗๐๐] เราปรารถนาวิมานของเทวดาทั้งหลาย
ผู้ตั้งอยู่ในความสุขนั้น จึงไปรักษาอุโบสถอยู่บนจอม
ปลวก.

[๗๐๑] ข้าพระองค์พร้อมด้วยบุตรเข้าไปสู่ป่า
แสวงหาเนื้อ ญาติเหล่านั้นไม่รู้ข้าพระองค์ตายหรือ
เป็น ข้าพระองค์ขอทูลลาพระภริยัตถ์ผู้เรื่องยศ โอรส
แห่งกษัตริย์แคว้นกาสิ พระองค์ทรงอนุญาตแล้ว ข้า-
พระบาทก็จะไปเยี่ยมญาติ.

[๗๐๒] การที่ท่านได้มาอยู่ในสำนักของเรา
เป็นความพอใจของเราหนอ แต่ว่าถ้ามารมณฺ์เช่นนี้
เป็นของหาไม่ได้ง่ายในมนุษย์ ถ้าท่านไม่ปรารถนาจะ
อยู่ เราจะบูชาท่านด้วยกามารมณฺ์ทั้งหลาย เรานุญาต
ให้ท่านไปเยี่ยมญาติได้โดยสวัสดิ.

[๗๐๓] คูกรพราหมณฺ์ เมื่อท่านทรงทิพยมณฺ์
นี้อยู่ ย่อมได้ไปสู่สัตว์และบุตรทั้งหลายตามปรารถนา
ท่านจงถือเอาทิพยมณฺ์ ไปปราศจากโรคภัยเป็นสุขเถิด.

[๗๐๔] ข้าแต่พระภริยัตถ์ พระคำรัสของพระ
องค์หาโทษมิได้ ข้าพระองค์ยินดียิ่งนัก ข้าพระองค์
แก่แล้วจักบวช ไม่ปรารถนากามทั้งหลาย.

[๗๐๕] ถ้าหากพรหมจรรย์มีการแตกหัก กิจที่
ต้องทำด้วยโรคทรัพย์ทั้งหลายเกิดขึ้น ท่านอย่าได้มี
ความหวั่นใจ ควรมาหาเรา เราจะให้ทรัพย์แก่ท่าน
มาก ๆ.

[๗๐๐] ข้าแต่พระภริยัตถ์ พระคำรัสของพระ-
องค์หาโทษมิได้ ข้าพระองค์ยินดียิ่งนัก ข้าพระองค์
จักกลับมาอีก ถ้าจักมีความต้องการ.

[๗๐๗] พระภริยัตตธรรมาจารย์แล้ว จึงใช้ให้นาค
มาณพ ๔ คนไปส่งว่า ท่านทั้งหลายจงมา เตรียมตัว
พาพราหมณ์ไปส่งให้ถึงโดยเร็ว นาคมาณพ ๔ คนที่
ภริยัตตธรรมาจารย์ใช้ให้ไปส่ง ฟังรับสั่งของภริยัตตธรรมาจารย์
แล้ว พาพราหมณ์ไปส่งให้ถึงโดยเร็ว.

[๗๐๘] แก้วมณีที่สมมติกันว่าเป็นมงคล เป็น
ของดี เป็นเครื่องปลื้มรื่นรมย์ใจ เกิดแต่หิน สมบูรณ์
ด้วยลักษณะ ที่ท่านถืออยู่นี้ ใครได้มาไว้.

[๗๐๙] แก้วมณีนี้ พวกนางนาคมาณพวิกาประ-
มาณพหนึ่งล้านมีตาแดงแวดล้อมอยู่โดยรอบ ในกาล
วันนี้ เราเดินทางไปได้แก้วมณีนั้นมา.

[๗๑๐] แก้วมณีอันเกิดแต่หินนี้ ที่หามาได้ด้วยดี
อันบุคคลเคารพบูชา ประดับประดาเก็บรักษาไว้ด้วย
ดีทุกเมื่อ ยังประโยชน์ทั้งปวงให้สำเร็จได้ เมื่อบุคคล
ปราศจากการระวังในการเก็บรักษา หรือในการประ-
ดับประดา แก้วมณีอันเกิดแต่หินนี้ ที่บุคคลหามาได้
โดยไม่แยบคาย ย่อมเป็นไปเพื่อความพินาศ คนผู้ไม่
มีกุศลไม่ควรประดับแก้วมณีอันเป็นทิพย์นี้ เราจักให้
ทองคำร้อยแท่ง ขอท่านจงให้แก้วมณีนี้แก่เราเถิด.

[๗๑๑] แก้วมณีของเรานี้ ไม่ควรแลกเปลี่ยน
ด้วยโคหรือรัตนะ เพราะแก้วมณีอันเกิดแต่หิน
บริบูรณ์ด้วยลักษณะ เราจึงไม่ขาย.

[๗๑๒] ถ้าท่านไม่แลกเปลี่ยนแก้วมณีด้วยโค
หรือรัตนะ เมื่อเช่นนั้นท่านจะแลกเปลี่ยนแก้วมณีด้วย
อะไร เราถามแล้ว ขอท่านจงบอกความข้อนั้นแก่เรา.

[๗๑๓] ผู้ใดบอกนาคใหญ่ผู้มีเดช ยากที่บุคคล
จะล่วงเกินได้ เราจะให้แก้วมณีอันเกิดแต่หิน อัน
รุ่งเรืองด้วยรัศมี.

[๗๑๔] ครุฑผู้ประเสริฐหรือหนอ แปลงเพศ
เป็นพราหมณ์มาแสวงหานาค ประสงค์จะนำไปเป็น
อาหารของตน.

[๗๑๕] ดูกรพราหมณ์ เรามิได้เป็นครุฑ เราไม่
เคยเห็นครุฑ เราเป็นผู้สนใจด้วยงูพิษ ชนิดทั้งหลายรู้
จักเราว่าเป็นหมอง.

[๗๑๖] ท่านมีกำลังอะไร มีศิลปอะไร ท่านเป็น
ผู้ทรงไว้ซึ่งผลอันพิเศษในอะไร จึงไม่ยำเกรงนาค.

[๗๑๗] ครุฑมาบอกวิชาหมองอย่างสูง แก่ฤาษี
โกสิยโคตรผู้อยู่ในป่าประพตติชะอยู่สิ้นกาลนาน เรา
เข้าไปหาฤาษีคนหนึ่งซึ่งนับเข้าในพวกฤาษีผู้บำเพ็ญ
ตนอาศัยอยู่ในระหว่างภูเขา ได้บำรุงท่านโดยเคารพ
มิได้เกียจคร้านทั้งกลางคืนกลางวัน ในกาลนั้นท่าน
บำเพ็ญวัตรและพรหมจรรย์ เป็นผู้มิโศก เมื่อได้
สมาคมกับเรา จึงสอนมนต์ทิพย์ให้แก่เราด้วยความรัก
เราทรงไว้ซึ่งผลอันพิเศษในมนต์นั้น จึงไม่กลัวต่อนาค

เราเป็นอาจารย์ของพวกเขาหมาพิช ชนทั้งหลายรู้จัก
เราว่าอาลัมพายนี่.

[๗๑๘] เราทั้งหลายจงรับแก้วไว้เถิด คุณรพื่อโสม-
ทัต เจ้าจิ้งจอกไว้ เราทั้งหลายอย่าละสิริ อันมาถึงตน
ด้วยท่อนไม้ตามชอบใจเถิด.

[๗๑๙] ข้าแต่พ่อผู้เป็นพราหมณ์ ภูริทัตนาครา-
ราชบุชชาคุณพ่อผู้ไปถึงที่อยู่ของตน เพราะเหตุไร คุณ
พ่อจึงปรารถนาประทุษร้ายต่อผู้กระทำดีเพราะความ
หลงอย่างนี้ ถ้าคุณพ่อปรารถนาทรัพย์ ภูริทัตนาคราช
ก็คงจักให้ คุณพ่อไปขอท่านเถิด ภูริทัตนาคราชคง
จักให้ทรัพย์เป็นอันมากแก่คุณพ่อ.

[๗๒๐] คุณก่อนโสมทัต การกินของที่ถึงมือ ถึง
ภษาณะ หรือที่ตั้งอยู่เบื้องหน้า เป็นความประเสริฐ
ประโยชน์ที่เห็นประจักษ์ อย่าได้ล่วงเราไปเสียเลย.

[๗๒๑] คนประทุษร้ายมิตร สละความเกื้อกูล
จะต้องหมกไหม้อยู่ในนรกอันร้ายแรง แผ่นดินย่อม
สูบผู้นั้น หรือเมื่อผู้นั้นมีชีวิตอยู่ที่ซบซิด ถ้าคุณพ่อ
ปรารถนาทรัพย์ ภูริทัตนาคราชก็คงจักให้ ผมเข้าใจ
ว่า คุณพ่อจักต้องได้ประสบเวรที่ตนทำไว้ในไม่ช้า.

[๗๒๒] พราหมณ์ทั้งหลายบูชาภัยแล้ว ย่อม
บริสุทธิ์ได้ เราจักบูชามหาภัย ก็จักพ้นจากบาปด้วย
การบูชาภัยอย่างนี้.

[๗๒๓] เชิญเถิด ผมจะขอแยกไป ณ บัดนี้
วันนี้ผมจะไม่ขออยู่ร่วมกับคุณพ่อ จะไม่ขอเดินทาง
ร่วมกับคุณพ่อผู้ทำกรรมชยาบอย่างนี้สักก้าวเดียว.

[๗๒๔] โสมทัตผู้ไฉนได้ฟังมานาน ครั้น
กล่าวกะบิดา และประกาศกะเทวดาทั้งหลายอย่างนี้
แล้ว ก็หลีกไปจากที่นั่น.

[๗๒๕] ท่านจงจับเอานาคใหญ่ นั้น จงส่งแก้ว
มณีนั้นมาให้เรา นาคใหญ่ นั้นมีรัศมีดังสีแมลงค่อม
ทอง สีระแแดง ตัวปรากฏดังกองปุยนุ่น นอนอยู่บน
จอมปลวกนั้น ท่านจงจับเอาเถิดพราหมณ์.

[๗๒๖] อาลัมพายนเอาทิพยโอสถทาตัว และ
รายมนต์ทำการป้องกันตัวอย่างนี้ จึงสามารถจับพระ-
ยานาคนั้นได้.

[๗๒๗] เพราะได้ทอดพระเนตรเห็นข้าพระองค์
ผู้ให้สำเร็จสิ่งที่น่าใคร่ทั้งปวง มาเฝ้าแล้ว อินทรีย์ของ
พระแม่เจ้าไม่ผองใส พระพักตร์พระแม่เจ้าก็เกรียมดำ
เพราะทอดพระเนตรเห็นข้าพระองค์เช่นนี้ พระพักตร์
พระแม่เจ้าเกรียมดำ เหมือนดอกบัวอยู่ในมือลูกขี้
ฉะนั้น.

[๗๒๘] ใครว่าล่วงเกินพระแม่เจ้าหรือ หรือ
พระแม่เจ้ามีเวทนาอะไร เพราะทอดพระเนตรเห็น
ข้าพระองค์ผู้มาเฝ้า พระพักตร์ของพระแม่เจ้าเกรียม
ดำเพราะเหตุไร.

[๗๒๕] พ่อสุทฺถสสนะลูกเอ๋ย แม่ได้ฝันเห็นลวงมา
เดือนหนึ่งแล้วว่า (มี) ชายมาตัดแขนของแม่ดูเหมือน
ข้างขวา พาเอาไปทิ้งที่เปื้อนเลือด เมื่อแม่กำลังร้องไห้
อยู่ ตั้งแต่แม่ได้ฝันเห็นแล้ว เจ้าจงรู้เถิดว่า แม่ไม่
ได้ความสุขทุกวันนี้.

[๗๓๐] แต่ก่อนนางก็ัญญาทั้งหลาย ผู้มีร่างกาย
อันสวยสดงดงาม ปกคลุมด้วยตาข่ายทอง พากันบำ
เรอฤทธิ์ทัตใด บัดนี้ฤทธิ์ทัตนั้นย่อมไม่ปรากฏ แต่ก่อน
เสนาทั้งหลายผู้ถือดาบอันคมกล้า งามดั่งดอกกรรณิการ
พากันห้อมล้อมฤทธิ์ทัตใด บัดนี้ฤทธิ์ทัตนั้นย่อมไม่ปรากฏ
เอาละ เราจักไปยังนิเวศน์แห่งฤทธิ์ทัตเดี๋ยวนี้ จักไป
เยี่ยมน้องของเจ้า ผู้ตั้งอยู่ในธรรม สมบูรณ์ด้วยศีล.

[๗๓๑] ภริยาทั้งหลายของฤทธิ์ทัต เห็นพระ-
มารดาของฤทธิ์ทัตเสด็จมา ต่างพากันประคองแขน
คร่ำครวญว่า ข้าแต่พระแม่เจ้า หม่อมฉันทั้งหลายไม่
ทราบเกล้า ลวงมาเดือนหนึ่งแล้วว่า ฤทธิ์ทัตผู้เรืองยศ
โอรสของพระแม่เจ้าสิ้นชีพเสียแล้ว หรือว่ายังดำรง
ชนม์อยู่.

[๗๓๒] เราไม่เห็นฤทธิ์ทัต จักตรอมตรมด้วย
ทุกข์สิ้นกาลนาน ดั่งนางนภพลัดพรากจากลูกเห็นแต่
รังเปล่า เราไม่เห็นฤทธิ์ทัต จักตรอมตรมด้วยทุกข์สิ้น
กาลนาน ดั่งนางหงส์ขาวพลัดพรากจากลูกอ่อน เรา

ไม่เห็นภริษัท จักตรอมตรมด้วยทุกข์สิ้นกาลนาน ดังนางนจากพรากในเปือกตมอันไม่มีน้ำเป็นแน่ เราไม่เห็นภริษัทจักตรอมตรมด้วยความโศก เปรียบเหมือนเข้าของช่างทอง เกรียมไหม้ในภายใน ไม่ออกไปภายนอกฉะนั้น.

[๗๓๓] บุตรธิดาและชายาในนิเวศน์ของภริษัท ล้มนอนระเนระนาดตั้งตื่นรังอันลมพัดหักลง ฉะนั้น.

[๗๓๔] อริฏฐะและสุโภคะ ได้ฟังเสียงอันกึกก้องของบุตรธิดาและชายาของภริษัท จึงวิ่งไปในระหว่าง ช่วยกันปลอบมารดาว่า ข้าแต่พระแม่เจ้า จงเบาพระทัยอย่าเศร้าโศกไปเลย เพราะว่าสัตว์ทั้งหลายย่อมมีความตายและความเกิดขึ้นเป็นธรรมดาอย่างนี้ การตายและการเกิดขึ้นนี้ เป็นความแปรของสัตว์โลก.

[๗๓๕] คู่ก่อนพ่อสุทัสสนะ ถึงแม่รู้ว่าสัตว์ทั้งหลายมีอย่างนี้เป็นธรรมดา ก็แต่ว่าแม่เป็นผู้อันความเศร้าโศกครอบงำแล้ว ถ้าเมื่อแม่ไม่เห็นภริษัทคืนวันนี้เจ้าจงรู้ว่า แม่ไม่เห็นภริษัท เห็นจะต้องละชีวิตไปแน่.

[๗๓๖] ข้าแต่พระแม่เจ้า จงเบาพระทัย อย่าเศร้าโศกไปเลย ลูกทั้ง ๓ จักเที่ยวแสวงหาภริษัทไปตามทิศน้อยทิศใหญ่ ที่ภูเขา ซอกเขา บ้าน และนิคม แล้วจักนำท่านพี่ภริษัทมา พระแม่เจ้าจักได้ทรงเห็นท่านพี่ภริษัทภายใน ๗ วัน.

[๗๓๗] นาคหลุดพ้นจากมือ ไปฟุบลงที่เท้าของท่าน คุณพ่อ มันกัดเอากระมังหนอ คุณพ่ออย่างกลัวเลย จนถึงความสุขเกิด.

[๗๓๘] นาคตนนี้ ไม่สามารถจะทำความทุกข์อะไร ๆ แก่เราเลย หมองมัวอยู่เท่าใด ก็ไม่ดียิ่งไปกว่าเรา.

[๗๓๙] คนเซอะอะไรหนอ แปลงเพศเป็นพราหมณ์มาทำรบในที่ประชุมชน ขอบริษัทจงฟังเรา.

[๗๔๐] คุณก่อนหมอง ท่านจงต่อสู้กับเราด้วยนาค เราจักต่อสู้กับท่านด้วยลูกเขียด ในการรบของเรานั้น เราทั้งสองมาพนันกันด้วยเดิมพัน ๕,๐๐๐ กหาปณะ.

[๗๔๑] คุณก่อนมาณพ เราท่านนั้นเป็นคนมั่งคั่งด้วยทรัพย์ ท่านเป็นคนจน ใครจะเป็นคนรับประกันท่าน และอะไรเป็นเดิมพันของท่านเดิมพันของเรามี และคนรับประกันเช่นนั้นก็มี ในการรบของเราทั้งสอง เราทั้งสองมาพนันกันด้วยเดิมพัน ๕,๐๐๐ กหาปณะ.

[๗๔๒] คุณก่อนมหาบพิตรผู้ทรงเกียรติ เชิญสดับคำของอาตมภาพ ขอความเจริญจงมีแก่มหาบพิตร ขอมหาบพิตรทรงรับประกันทรัพย์ ๕,๐๐๐ กหาปณะของอาตมภาพเกิด.

[๗๔๓] ข้าแต่ดาบส หนี่เป็นของบิดา หรือว่าเป็นหนี่ที่ท่านทำเอง เพราะเหตุไรท่านจึงขอทรัพย์มากมายอย่างนี้ต่อข้าพเจ้า.

[๗๔๔] เพราะนายอาลัมพายนั้ ปรารธนาจะ
ต่อสู้กับอวมภพด้วยนาค อวมภพจักให้ลูกเขียด
กัคนายอาลัมพายนั้ ลูกก่อนมหาบพิตรผู้ผดุงรัฐ ขอเชิญ
พระองค์ผู้มีหมู่ทหารดาบเป็นกองทัพ เสด็จไปทอด
พระเนตรนาคในวันนี้.

[๗๔๕] ข้าแต่ดาบส เราไม่ได้คูหมิ่นท่านโดย
ทางศิลปศาสตร์เลย ท่านมัวเมาด้วยศิลปศาสตร์มาก
ไป ไม่ยำเกรงนาค.

[๗๔๖] ลูกก่อนพราหมณ์ แม้อวมภพก็ไม่ได้คู
หมิ่นท่านในทางศิลปศาสตร์ แต่ว่าท่านล่อลวงประ-
ชาชนนั้กด้วยนาคอันไม่มีพิษ ถ้าชนพึงรู้ว่านาคของ
ท่านไม่มีพิษ เหมือนอย่างอาตมาารู้แล้ว ท่านก็จะไม่
ได้เกลบสักกำมือหนึ่งเลย จักได้ทรัพย์แต่ที่ไหนเล่า
หมอง.

[๗๔๗] ท่านผู้มุ่งหวังเสื่อพร้อมทั้งเล็บ เก้า
ชฎารู่มราม เหมือนคนเซอะ เข้ามาในประชุม ลูก
หมิ่นนาคเช่นนี้ว่าไม่มีพิษ ท่านเข้ามาใกล้แล้วก็จะพึง
รู้ว่านาคนั้นเต็มไปด้วยเดช เหมือนของนาคอันสูงสุด
ข้าพเจ้าเข้าใจว่านาคตัวนี้จักทำท่านให้هلكเป็น
เหมือนง่าไปโดยฉับพลัน.

[๗๔๘] พิษของงูเรื้อน งูปลา งูเขียว พิงมี
แต่พิษของนาคมีศิระะแดง ไม่มีเลยทีเดียว.

[๗๔๘] ข้าพเจ้าได้ฟังคำของพระอรหันต์ทั้งหลายผู้สำรวจ ผู้มีตบะ มาว่า ทายกทั้งหลายให้ท่านในโลกนี้แล้วยอมไปสู่สวรรค์ ท่านมีชีวิตอยู่ จงให้ท่านเสียเถิด ท่านมีสิ่งของที่ควรจะให้ นาคนี้มีฤทธิ์มากมีเดช ยากที่ใคร ๆ จะก้าวล่วงได้ เราจะให้นาคนี้แกัดท่าน มันก็จักทำให้ท่านเป็นเถ้าไป.

[๗๕๐] คูกรสหาย แม้เราก็ได้ฟังคำของพระอรหันต์ทั้งหลายผู้สำรวจ ผู้มีตบะมาว่า ทายกทั้งหลายให้ท่านในโลกนี้แล้ว ย่อมไปสู่สวรรค์ ท่านนั้นแหละเมื่อมีชีวิตอยู่ จงให้ท่านเสีย ถ้าท่านมีสิ่งของที่ควรจะให้ ลูกเขียดชื่อว่าอัจฉิมุขินี้ เต็มด้วยเดชเหมือนของนาคอันสูงสุด เราจักให้ลูกเขียดนั้นแกัดท่าน ลูกเขียดนั้นจักทำให้ท่านเป็นเถ้าไป นางเป็นธิดาของท้าวธตรฐ เป็นน้องสาวต่างมารดาของเรา นางอัจฉิมุขินี้ผู้เต็มไปด้วยเดช เหมือนของนาคอันสูงสุดนั้นจงแกัดท่าน.

[๗๕๑] คูกรมหาบพิตร ถ้าอาดมภาพจักหยดพิษลงบนแผ่นดิน มหาบพิตรจงทรงทราบเถิด ต้นหญ้า ลดาวัลย์ และต้นยาทั้งหลาย พึงเหี่ยวแห้งไปโดยไม่ต้องสงสัย.

[๗๕๒] คูกรมหาบพิตร ถ้าอาดมภาพจักขว้างพิษขึ้นไปบนอากาศ มหาบพิตรจงทราบเถิดว่า ฝนและน้ำค้างจะไม่ตกตลอด ๗ ปี.

[๗๕๓] คุกรมหาบพิตร ถ้าอาตมภาพจักหยด
พิษลงในน้ำ มหาบพิตรจงทราบเถิด สัตว์น้ำมีประ-
มาณเท่าใด ทั้งปลาและเต่าก็พึงตายหมด.

[๗๕๔] น้ำที่โลกสมมติว่าสามารถลอยบาปได้
มีอยู่ที่ท่าพายาะ ภูตผีอะไรๆ เราลงสู่แม่น้ำยมุนอัน
ลึก.

[๗๕๕] นาคราชาใด เป็นใหญ่ในโลก เรื่องยศ
พื้นเมืองพาราณสีไว้โดยรอบ เราเป็นลูกของนาคราชา
ผู้ประเสริฐนั้น คุกรพราหมณ์ นาคทั้งหลายเรียกเรา
ว่า สุโภคะ.

[๗๕๖] ถ้าท่านเป็นโอรสของนาคราชาผู้ประ-
เสริฐ ผู้เป็นพระราชอาของชนชาวกาตี เป็นอธิบดีอมร
พระชนกของท่านเป็นคนใหญ่คนโตผู้หนึ่ง และพระ
ชนนีของท่าน ก็ไม่มีใครเทียบเท่าในหมู่มนุษย์ ผู้มี
อานุภาพมากเช่นท่าน ย่อมไม่สมควร จะนุดแม้คน
เพียงเป็นทาสของพราหมณ์ให้จมน้ำเลย.

[๗๕๗] เจ้าแอบตันไวยิ่งเนื้อซึ่งมาเพื่อจะดื่มน้ำ
เนื้อถูกยิงแล้วรู้สึกได้ด้วยกำลังลูกศร จึงวิ่งหนีไปไกล
เจ้าได้พบมันลี้มอยู่ในป่าใหญ่ จึงแลเนื้อหาบมาถึงต้น
ไทรในเวลาเย็น อันก็ก้องไปด้วยเสียงร้องของนก
แขกเต้าและนกสาธิกา มีใบเหลืองเกลื่อนกล่นไปด้วย
ย่านไทร มีฝูงนกคเหว้าร้องอยู่ระงมน่ารื่นรมย์ใจ ภูมิ-

ภาคเดียวไปด้วยหญ้าแพรกอยู่เป็นนิตย์ พี่ชายของเรา
เป็นผู้รุ่งเรืองไปด้วยฤทธิ์และยศ มีอานุภาพมาก อัน
นางนาคกัญญาทั้งหลายแวดล้อม ปราภฏแก่เจ้าผู้อยู่ที่
ต้นไทรนั้น ท่านพาเจ้าไปเลี้ยงดู บำรุงบำเรอด้วยสิ่ง
ที่นำใคร่ทุกอย่าง เป็นคนประทุษร้ายต่อท่านผู้ไม่
ประทุษร้าย เวนนั้นมาถึงเจ้าในที่นี้แล้ว เจ้าจงเหยียด
คอออกเร็ว ๆ เถิด เราจักไม่ไว้ชีวิตแก่เจ้า เราระลึก
ถึงเวลาที่เจ้าทำต่อพี่เรา จักตัดศีรษะเจ้าเสีย.

[๗๕๘] พราหมณ์ผู้ทรงเวท ๑ ผู้ประกอบในการ
ขอ ๑ ผู้บูชาไฟ ๑ ด้วยฐานะ ๓ ประการนี้ พราหมณ์
เป็นผู้ที่ใคร ๆ ไม่ควรจะฆ่า.

[๗๕๙] เมืองของท้าวธตรฐอยู่ภายใต้แม่น้ำมุนา
จดหิมวันตบรรพต ซึ่งตั้งอยู่ไม่ไกลแม่น้ำมุนา ล้วน
แล้วไปด้วยทองคำมรุ่งเรือง พี่น้องร่วมท้องของเรา
ล้วนเป็นคนมีชื่อเสียง อยู่ในเมืองนั้น คู่ก่อนพราหมณ์
พี่น้องของเราเหล่านั้นจักว่าอย่างไร เจ้าจักต้องเป็น
อย่างนั้น.

[๗๖๐] ข้าแต่พี่สุโภคะ ยัญและเวททั้งหลายใน
โลกที่พวกพราหมณ์ประกอบขึ้น ไม่ใช่เป็นของเล็ก
น้อย เพราะฉะนั้น ผู้ติเตียนพราหมณ์ซึ่งใคร ๆ ไม่
ควรติเตียน ชื่อว่าย่อมละทิ้งทรัพย์เครื่องปลื้มใจและ
ธรรมของสัตว์บุรุษเสีย.

[๗๖๑] พวกพราหมณ์ถือการทรงไตรเพท พวก
กษัตริย์ปกครองแผ่นดิน พวกแพศย์ยึดการไถนา และ
พวกศูทรยึดการบำเรอวรรณะทั้ง ๔ นี้ เข้าถึงการงาน
ตามที่อ้างมาเฉพาะอย่าง ๆ นั้นกล่าวกันว่า มหาพราหม
ผู้มีอำนาจจัดไว้.

[๗๖๒] พระพราหมณ์ผู้สร้างโลก ทำวรุณ ทำว-
ภูเวร ทำวโสมะ พระยายม พระจันทร พระวายู
พระอาทิตย์ แม่ท่านเหล่านี้ก็ล้วนบุชายัญญูมากแล้ว
และบุชายัญญูที่น่าใคร่ทุกอย่างแก่พราหมณ์ผู้ทรงเวท
ทำวอรชุน และทำวภิมเสน มีกำลังมากมีแขนนับพัน
ไม่มีใครเสมอในแผ่นดิน ยกธนูได้ ๕๐๐ คัน ก็ได้
บุชายาไฟมาแต่ก่อน.

[๗๖๓] คูกรพีสุโกคะ ผู้ใดเลี้ยงพราหมณ์ทั้ง
หลายมานานด้วยข้าวและน้ำตามกำลัง ผู้นั้นมีจิตเลื่อม
ใสอนุโมทนาอยู่ ได้เป็นเทพเจ้าองค์หนึ่ง.

[๗๖๔] พระเจ้ามุจลินท์สามารถบุชายาเทวดาคือ
ไฟ ผู้กินมาก มีสีไม่ทราวม ให้อิมหน้าด้วยเนยใส
ทรงบุชายัญญูวิธีแก่เทวดา คือไฟผู้ประเสริฐแล้วได้
บังเกิดในทิพยคติ.

[๗๖๕] พระเจ้าทุทีปะ มีอานุภาพมาก มีอายุยืน
๑,๐๐๐ ปี มีพระรูปงามน่าดูยิ่งนัก ทรงละแว่นแคว้น
อันไม่มีที่สุด พร้อมทั้งเสนา เสด็จออกผนวชแล้ว
ได้เสด็จสู่สวรรค์.

[๗๖๖] ข้าแต่พีสุโกคะ พระเจ้าสาครราช ทรง
ปราบแผ่นดินอันมีสาครเป็นที่สุด รับสั่งให้ตั้งเสายัญ
อ้นงามยิ่ง ล้วนแล้วด้วยทอง ทรงบูชาไฟแล้ว ได้
เป็นเทพเจ้าองค์หนึ่ง แม่น้ำคงคาและมหาสมุทร เป็น
ที่สั่งสมนมสัสม ย่อมเป็นไปด้วยอนุภาพของผู้ใด ผู้
นั้น คือ พระเจ้าอังคโลมปาทะ ทรงบำเรอไฟแล้ว
เสด็จไปเกิดในพระนครท้าวสหสนันย์.

[๗๖๗] เทวดาผู้ประเสริฐมีฤทธิ์มาก มียศ เป็น
เสนาบดีของท้าววาสวะในไตรทพิย์ กำจัดมลทินด้วย
โสมยาวิธี (บูชาด้วยการคั้นน้ำโสม) ได้เป็นเทพเจ้า
องค์หนึ่ง.

[๗๖๘] เทวดาผู้ประเสริฐ มีฤทธิ์ เรื่องยศ
สร้างโลกนี้โลกหน้า แม่น้ำภาศิริถิ ขุนเขาหิมวันต์
และเขาวิฆณะ ได้บูชาไฟมาก่อน ภูเขามาลาคิริ ขุน
เขาหิมวันต์ ภูเขาวิฆณะ ภูเขาสุทสนะ ภูเขานิสกะ
ภูเขากากเวรุ ภูเขาเหล่านั้น และภูเขาใหญ่อื่น ๆ
กล่าวกันว่าพวกพราหมณ์ผู้บูชาัญญได้ก่อสร้างทำไว้.

[๗๖๙] คนทั้งหลายเรียกพราหมณ์ผู้ทรงเวท ผู้
เข้าถึงคุณแห่งมนต์ ผู้มีตบะ ในโลกนี้ว่า ผู้ประกอบ
ในการขอ มหาสมุทรซัดท่วมพราหมณ์นั้น ผู้กำลัง
ตระเตรียมน้ำอยู่ที่ฝั่งมหาสมุทร เพราะเหตุนั้น น้ำ
ในมหาสมุทรจึงคั้นไม่ได้.

[๗๗๐] วัตถุที่ควรบูชา คือพวกพราหมณ์เป็นอันมากมีอยู่ในแผ่นดินของท้าววาสวะ พราหมณ์ทั้งหลายมีอยู่ในทิสบูรพา ทิสปัจจิม ทิสทักษิณและทิสอุดร ย่อมยังปีติและโสมนัสให้เกิด.

[๗๗๑] คูกรพ้ออริภูชะ ความกาลีคือความปราศัยของนักปราชญ์ทั้งหลาย กลับเป็นความมีชัยของคนโง่เขลาผู้ทรงเวท ไตรเพทเป็นเหมือนอาการของพยับแดด เพราะเป็นของไม่เห็นเสมอไป มีคุณทางหลอกลวง พาเอาคนมีปัญญาไปไม่ได้ ไตรเพทมิได้มีเพื่อป้องกันคนผู้ประทุษร้ายมิตร ผู้ล้างผลาญความเจริญเหมือนไฟที่คนบ้ำเรอแล้ว ย่อมป้องกันคนโทสจริตทำกรรมชั่วไม่ได้ ถ้าคนทั้งหลายจะเอาไม้ที่มีอยู่ในโลกทั้งหมด พร้อมทั้งทรัพย์สมบัติของตน คลุกกับหญ้าให้ไฟเผา ไฟอันมิเคยไม่มีใครเทียมเผาสิ่งนั้นหมดก็ไม่อ้อม ใครจะพึงทำให้ไฟซึ่งรูรัส ๒ อย่างให้อ้อมได้ นมสดแปรไปได้เป็นธรรมดา คือ แปรเป็นนมส้มแล้วเป็นเนยข้น ฉันทโค ไฟก็มีความแปรไปได้เป็นธรรมดานั้น ไฟประกอบด้วยความเพียร (ในการสไฟ) จึงจะเกิดได้ ไม่เคยได้เห็นไฟเข้าไปอยู่ในไม้แห้งและไม้สด คนสไฟไม่สไฟ ไฟก็ไม่เกิด ไฟย่อมไม่เกิดเพราะไม่มีคนทำให้เกิด ถ้าแหละไฟเพียงอยู่ภายในไม้แห้งและไม้สด ป่าทั้งหมดในโลกก็จะพึงแห้งไป และไม้

แห่งก็จะฟังลูกโพล่ง ถ้าคนทำบุญได้โดยเอาไม้และ
หญ้าให้ไฟกิน คนเผาถ่าน คนหุงเกลือ พ่อครัว และ
คนเผาศพ ก็ฟังทำบุญได้ ถ้าแม่พราหมณ์เหล่านี้ทำ
บุญได้เพราะการเลี้ยงไฟ เพราะเรียนมนต์เพราะเลี้ยง
ไฟให้อิ่มหนา ในโลกนี้ใคร ๆ ผู้เอาของให้ไฟกินจะ
ชื่อว่าทำบุญหาได้ไม่ เพราะเหตุอย่างไรเล่า เพราะไฟ
เป็นผู้อันโลกยำเกรง รूस ๒ อย่าง ฟังกินได้มากทั้ง
ของมีกลิ่นอันไม่น่าพอใจ คนเป็นอันมากไม่ชอบ พวก
มนุษย์ตะเว็น และเป็นของไม่ประเสริฐ คนบางพวก
นับถือไฟเป็นเทวดา ส่วนพวกมีลักขุ นับถือน้ำเป็น
เทวดา ทั้งหมดนี้พูดผิด ไฟและน้ำไม่ใช่เทพเจ้าตน.
ใดคนหนึ่ง โลกบำเรอไฟ ซึ่งไม่มีอันตรัย ไม่มีกายที่
จะรู้สึกได้ ส่องแสงสว่าง เป็นเครื่องทำการงานของ
ประชาชน เมื่อยังทำบาปกรรมอยู่ จะฟังไปสุดติได้
อย่างไร พวกพราหมณ์ผู้ต้องการเลี้ยงชีวิตในโลกนี้
กล่าวว่า พระพรหมครอบงำได้ทั้งหมด และว่าพระ-
พรหมบำเรอไฟ พระพรหมมีอำนาจกว่าทุกสิ่ง และ
มีอำนาจ ไม่มีใครสร้างกลับไปให้ไฟที่ตนสร้างเพื่อ
ประโยชน์อะไร คำของพวกพราหมณ์นำหัวเราะเยาะ
ไม่ควรแก่การฟังเล็ง ไม่เป็นความจริง พวกพราหมณ์
ในปางก่อนก่อขึ้นไว้ เพราะเหตุแห่งสักการะ พรา
หมณ์เหล่านั้น เมื่อลาภและสักการะเกิดขึ้น จึงร้อย
กรองยัญพิธีว่าเป็นธรรมสงบระงับ ด้วยการฆ่าสัตว์

บุชายัญ พวกพราหมณ์ถือการทรงไตรเพท พวก
กษัตริย์ปกครองแผ่นดิน พวกแพศย์ยึดการไถนา และ
พวกศูทรยึดการบำเรอ วรรณะทั้ง ๔ นี้ เข้าถึงการงาน
ตามที่อ้างมาเฉพาะอย่างๆ นั้น กล่าวกันว่า มหา-
พรหมผู้มีอำนาจจัดไว้ ถ้าคำนี้ฟังเป็นคำจริงเหมือนดัง
ที่พวกพราหมณ์กล่าวไว้ คนที่ไม่ใช่กษัตริย์ไม่ฟังได้
ราชสมบัติ ผู้ที่ไม่ใช่พราหมณ์ไม่ฟังศึกษามนต์ คน
นอกจากแพศย์ไม่ฟังทำการไถเลย และพวกศูทรก็ไม่
ฟังพ้นจากการรับใช้ผู้อื่น เพราะคำนี้เป็นคำไม่จริง
เป็นคำเท็จ พวกคนหาเลี้ยงท้องกล่าวไว้ คนไม่มี
ปัญญาหลงเชื่อ บัณฑิตทั้งหลายย่อมเห็นด้วยตนเอง
เพราะพวกกษัตริย์ย่อมเก็บส่วยจากพวกแพศย์ พวก
พราหมณ์ถือศีลตราเที่ยวมาสัตว์ เพราะเหตุไร พระ-
พรหมจึงไม่ทำโลกอันแตกต่างกันเช่นนั้นให้ตรงเสีย
ถ้าแหละพระพรหมเป็นใหญ่ เป็นผู้เจริญในโลกทั้งปวง
เป็นเจ้าของชีวิตของหมู่สัตว์ ทำไมจึงจัดโลกทั้งปวงให้มี
ความทุกข์ ทำไมจึงไม่ทำโลกทั้งปวงให้มีความสุข ถ้า
แหละพรหมนั้นเป็นใหญ่ เป็นผู้เจริญในโลกทั้งปวง
เป็นเจ้าของชีวิตของหมู่สัตว์ เหตุไรจึงทำโลกโดยไม่เป็น
ธรรม คือ มารยาและเจรจาคำเท็จ มัวเมา ถ้าแหละ
พระพรหมนั้นเป็นใหญ่ เป็นผู้เจริญในโลกทั้งปวง
เป็นเจ้าของชีวิตของหมู่สัตว์ ก็ชื่อว่าเป็นเจ้าชีวิตอยู่ดีธรรม
เมื่อธรรมมีอยู่ พรหมนั้นก็จัดโลกไม่เที่ยงธรรม ตัก

แดน ผีเสื้อ ภู แมลงภู หนอน และแมลงวัน ใคร
มาแล้วย่อมบริสุทธี ธรรมเหล่านี้ไม่ใช่ของพระอริยะ
เป็นธรรมดา ๆ ของชาวกัมโปชรัฐเป็นอันมาก

[๗๗๒] ถ้าแต่ละคนมาแล้วย่อมบริสุทธี
และผู้ถูกฆ่าย่อมเข้าถึงแดนสวรรค์ พวกพราหมณ์ก็
ฟังว่าพวกพราหมณ์ด้วยกันซิ หรือฟังว่าพวกที่หลง
เชื่อถ้อยคำของพราหมณ์ด้วยกันเสียซิ พวกเนื้อ ปศุ-
สัตว์และโคตัวไหน ๆ ไม่ได้อ่อนนวยเพื่อให้ฆ่าตนเลย
ล้วนแต่ดิ้นรนต้องการมีชีวิตอยู่ในโลกนี้ คนทั้งหลาย
ย่อมนำเอาสัตว์และปศุสัตว์เข้าผูกที่เสายัญ พวกคน
พาลย่อมยื่นหน้าเข้าไปที่เสาบุญชัยเป็นทีผูกสัตว์ ด้วย
การพรรณนาต่าง ๆ ว่า เสายัญนี้จะให้สิ่งที่น่าใคร่แก่
ท่านในโลกหน้า จะเป็นของยังยืนในสัมปรายภพ ถ้า
ว่าบุคคลพึงได้แก้วมณี สังข์ มุกดา ข้าวเปลือก
ทรัพย์ เงิน ทอง ที่เสายัญ ในไม้แห้งและไม้สดไซริ
อหนึ่ง เสายัญจะพึงให้สิ่งที่น่าใคร่ทั้งปวงในไตรทิพย์ได้
พราหมณ์เท่านั้นพึงบุญชัย ผู้ที่ไม่ใช่พราหมณ์ก็จะ
ไม่พึงให้พราหมณ์บุญชัยอะไร ๆ เลย แก้วมณี สังข์
มุกดา ข้าวเปลือก ทรัพย์ เงิน ทอง จักมีที่เสายัญ
ที่ไม้แห้ง ที่ไม้สดที่ไหน เสายัญจะพึงให้สิ่งที่น่าใคร่
ทั้งปวงในไตรทิพย์ที่ไหน พราหมณ์เหล่านี้เป็นคนโ้
อวด หยาบช้ำ โง่เขลา โลกจัด ยื่นหน้าเข้าไปด้วย

การพรรณนาต่าง ๆ จงถือเอาไฟมา และจงให้ทรัพย์
แก่เรา แต่นั่นท่านให้สิ่งที่น่าใคร่ทั้งปวงแล้ว จักมีความ
สุข พวกที่โกนผมโกนหนวดและตัดเล็บพาพระราช
หรือมหาอำมาตย์เข้าไปยังโรงบูชาไฟ ยื่นหน้าเข้าไป
ด้วยการพรรณนาต่าง ๆ ย่อมถือเอาทรัพย์ด้วยเวท
พวกพราหมณ์ผู้โกหก พอหลอกลวงได้คนหนึ่ง ก็มา
ประชุมกินกันเป็นอันมาก เหมือนฝูงกาตอมนกก่ำ
หลอกเอาจนเกลี้ยงแล้ว เก็บไว้ที่บริเวณบุชชาลัย พวก
พราหมณ์ดวงผู้นั้นได้คนหนึ่งอย่างนี้แล้ว ก็พากันมา
เป็นอันมาก ใช้ความพยายามล่อหลอก พรรณนาด้วย
สิ่งที่ไม่แลเห็นปล้นเอาทรัพย์ที่แลเห็นไป เหมือนพวก
ราชบุรุษ ที่พระราชาสอนให้เก็บส่วย เก็บทรัพย์ของ
พระราชาก็จะนั้น คู่ก่อนอริฏฐะ พราหมณ์เช่นนั้น
เป็นโจร ไม่ใช่สัตบุรุษ เป็นผู้ควรจะฆ่าในโลก พวก
พราหมณ์กล่าวว่า ไม่ทองกลางเป็นแขนขวาของพระ-
อินทร์ จึงตัดเอาไม้ทองกลางมาใช้ในชัยนี้ ถ้าคำนั้น
เป็นคำจริง พระอินทร์ก็แขนขาด ทำไมพระอินทร์จึง
ชนะพวกอสูรด้วยกำลังแขนนั้นได้ คำนั้นเป็นคำเท็จ
พระอินทร์ยังมีแขนพร้อม เป็นเทวดาชั้นเลิศ ไม่มีใคร
ฆ่าได้ กำจัดอสูรได้ มนต์ของพราหมณ์เหล่านี้เหลว
เปล่า หลอกลวงกันให้เห็นได้เฉพาะในโลกนี้ ภูเขา
มาลาคีรี ขุนเขาหิมวันต์ ภูเขาวิฆณะ ภูเขาสุทัสนะ
ภูเขานิสกะ ภูเขาากเวรุ ภูเขาใหญ่อื่น ๆ ที่กล่าวกัน

ว่า พวกพราหมณ์ผู้บูชาอิวูเออาอิวูเช่นใดมาสร้างภูเขา
อิวูเช่นนั้นก็ไม่ใช่ธรรมชาติของภูเขา ภูเขาเป็นอย่าง
อื่น ไม่หวั่นไหว เห็นได้ชัด ๆ ว่าเป็นหิน ไม่ใช่อิวู
เป็นหินมานมนาน เหล็กและโลหะย่อมไม่เกิดในอิวู
ที่พวกพราหมณ์สรรเสริญยัญญกล่าวไว้ว่า ผู้บูชาอิวูก่อ
สร้างไว้ ชนทั้งหลายเรียกพราหมณ์ผู้ทรงเวท ผู้เข้า
ถึงคุณแห่งมนต์ ผู้มีตบะในโลกนี้ว่า ผู้ประกอบใน
การขอ มหาสมุทรซัดท่วมพราหมณ์นั้น ผู้กำลังตระ-
เตรียมน้ำอยู่ที่ฝั่งมหาสมุทร เพราะเหตุนั้น น้ำในมหา-
สมุทรจึงดื่มไม่ได้ แม่น้ำพัดเอาพราหมณ์ผู้เรียนเวท
ทรงมนต์ ไปเกินกว่าพัน เหตุไรน้ำในแม่น้ำจึงมีรส
ไม่เสีย มหาสมุทรเท่านั้นดื่มไม่ได้ บ่อน้ำทั้งหลายใน
มนุษยโลกนี้ ที่เขาขุดไว้เกิดเป็นน้ำเค็มก็มี แต่ไม่ใช่
เค็มเพราะท่วมพราหมณ์ตาย น้ำในบ่อเหล่านั้นดื่มไม่
ได้ เป็นน้ำรุกรสสองอย่าง ครั้งศึกดาบรพัตตั้งแต่ปฐม
กับ ใครเป็นภรรยาใคร ใครได้ให้มนุษย์เกิดขึ้นก่อน
โดยธรรมเมื่อนั้น ใครๆ ไม่เลวไปกว่าใคร ท่านกล่าว
จำแนกส่วนไว้อย่างนี้ แม้อีกคนจันทาลก็พึงเรียนเวท
สวดมนต์ได้ (ถ้า) เป็นคนฉลาดมีความคิด หัวของ
เขาก็ไม่พึงแตกเจ็ดเสี่ยง มนต์เหล่านี้พวกพราหมณ์สร้าง
ไว้เพื่อฆ่าตน เป็นการสร้างแต่ปาก เป็นการสร้างยึด
ถือไว้ด้วยความโลภ เปลื้องไฉ่ยาก เข้าถึงคลองด้วย
คำของพวกพราหมณ์ผู้แต่งกาพย์กลอน จิตของพวกเขา

คนโง่ ยังหลงในทางลุ่มๆ ดอนๆ คนไม่มีปัญญาเชื่อ
เอาจริงจัง ราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง มีกำลัง
อย่างลูกผู้ชาย พราหมณ์ไม่มีกำลังเช่นนั้นเลย ความ
เป็นมนุษย์ของพราหมณ์เหล่านั้น ฟังเห็นเหมือนของ
โค ชาติของพราหมณ์เหล่านั้นเท่านั้น ไม่มีใครเสมอ
สิ่งอื่นๆ เสมอกันหมด ถ้าแหละพระราชาทรงชำระ
หมู์ศัตรูได้ โดยดำฟังพระองค์เอง ประชาราษฎรของ
พระราชานั้นฟังมีสุขอยู่เสมอ มนต์ของกษัตริย์และ
ไตรเพทเหล่านี้ มีความหมายเสมอกัน ถ้าไม่วินิจฉัย
ความแห่งมนต์และไตรเพทนั้นก็ไม่รู้ เหมือนทางที่น้ำ
ท่วม มนต์ของกษัตริย์และไตรเพทเหล่านี้ มีความ
หมายเสมอกัน ลาก ไม่มีลาก ยศ และไม่มียศ ทั้ง
หมดเทียว เป็นธรรมดาของวรรณะทั้ง ๔ นั้น พวก
คฤหบดีใช้คนจำนวนมากให้ทำงานในแผ่นดิน เพราะ
เหตุแห่งทรัพย์และข้าวเปลือก ฉันทโค แม้พวกพรา
หมณ์ผู้ทรงไตรเพทก็ฉันทนั้น ย่อมใช้คนเป็นจำนวน
มากให้ทำการงานในแผ่นดินในวันนี้ พราหมณ์เหล่า
นั้นเสมอกันกับคฤหบดี มีความชวนชวายประกอบใน
กามคุณเป็นนิตย์ ใช้คนเป็นจำนวนมากให้ทำการงาน
ในแผ่นดินเหมือนกัน พราหมณ์เหล่านั้นเป็นผู้รู้รส
สองอย่าง หาปัญญาไม่ได้.

[๗๗๓] กระจับปี่กลอง ตะโพน สังข์ บัณ-
ฑะแววและมโหรีทีกของใคร มาข้างหน้า ทำให้
พระราชจอมทัพทรงหรรษา ใครมีสีหน้าสุกใสด้วย
แผ่นทองคำอันหนา มีพรรณดังสายฟ้า ชันษายังหนุ่ม
แน่น สอดสวมແรงธนูรุ่งเรื่องด้วยสิริมาอยู่ นั่นเป็นใคร
ไครมีพักตร์ผ่องใสเพียงดังทอง เหมือนถ่านไฟไม้ตะ-
เคียนซึ่งลูกโชนอยู่ที่ปากเบ้า รุ่งเรื่องด้วยสิริมาอยู่ ใคร
นั่น มีนัครทองชมพูนุชมีชี้นำรีนรมย์ใจสำหรับกันรัศ-
มีพระอาทิตย์ รุ่งเรื่องด้วยสิริมาอยู่ ไครนั้นมีปัญญา
ประเสริฐ มีพิศวาลวิชนิอย่างดีเยี่ยม อันคนใช้ประคอง
ณ เบื้องบนเสียดทั้งสองข้าง คนทั้งหลายถือกำหางนก
ยูงอันวิจิตรอ่อนสลวย มีด้ามล้วนแล้วด้วยทองและ
แก้วมณี จรลีมาทั้งสองข้าง ข้างหน้าของใคร กุณฑล
อันกลมเกลี้ยง มีรัศมีดังสีถ่านไม้ตะเคียนซึ่งลูกโชนอยู่
ที่ปากเบ้า งดงามอยู่ทั้งสองข้าง ข้างหน้าของใคร
เส้นผมของใครต้องลมอยู่ไหว ๆ ปลายสนิทะเลียด
ดำ งามจนลาค ดั่งสายฟ้าพุ่งขึ้นจากท้องฟ้า ใคร
มีเนตรซ้ายขวากว้างและใหญ่ งาม มีพักตร์ผ่องใส
ดั่งคันท้องทอง ใครมีโอษฐ์สะอาดเหมือนสังข์อันขาว
ผ่อง เมื่อเจรจา (แลเห็น) ฟันขาวสะอาดงามดังดอก

มณฑารพตุม ไครมีมือและเท้าทั้งสองมีสีเสมอด้วยน้ำ
ครั้ง ตั้งอยู่ในที่สบาย มีริมฝีปากเปล่งปลั่งดั่งผลมะ-
พลับ งามดั่งดวงอาทิตย์ ไครนั้นมีเครื่องปกคลุมขาว
สะอาด ดั่งหนึ่งต้นสาละใหญ่มีดอกสะพรั่งข้างเขาหิม-
วันต์ในฤดูหิมะตก งามปานดั่งพระอินทร์ผู้ได้ชัยชนะ
ไครนั้น นั่งอยู่ท่ามกลางบริษัท คล้องพระแสงขรรค์
คร่ำทอง วิจิตรด้วยด้ามแก้วมณีที่อัสสา ไครนั้น สวม
รองเท้าทองอันวิจิตร เย็บเรียบร้อย สำเร็จเป็นอัน
ดี ข้าพเจ้าขอนอบน้อมต่อผู้แสวงหาคุณอันใหญ่.

[๗๗๔] ผู้ที่มาเหล่านี้ เป็นนาคที่มีฤทธิ์ เรื่องยศ
เป็นลูกท้าวธรรฐ เกิดแต่นางสมุททชา นาคเหล่านี้มี
ฤทธิ์มาก.

จบภุริทัตชาดกที่ ๖

อรรถกถาหานิบาตชาดก

ภริยัตตชาดก

พระศาสดา เมื่อทรงอาศัยกรุงสาวัตถีประทับอยู่ในพระเชตะวันมหาวิหาร ทรงปรารภอุบาสกทั้งหลาย แล้วตรัสพระธรรมเทศานี้ มีคำเริ่มต้นว่า ยักขิณฺจ รตนมตฺถิ ดังนี้.

ได้ยินว่า ในวันอุโบสถ อุบาสกเหล่านั้นอธิษฐานอุโบสถแต่เช้าตรู่ ถวายทาน. ภายหลังภัตต่างถือของหอมและดอกไม้เป็นต้น ไปยังพระเชตะวันนั้ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง เพื่อฟังธรรม ก็ในกาลนั้น พระศาสดาเสด็จมายังธรรมสภา ประทับนั่งบนพุทธอาสน์ที่เขาตบแต่งไว้ ตรวจดูภิกษุสงฆ์ ทรงทราบว่ กิบรรดาภิกษุสงฆ์ทั้งหลาย ธรรมกถาตั้งขึ้นปรารภภิกษุเหล่าใด พระตถาคตทั้งหลายทรงเจรจาปราศรัยกับภิกษุเหล่านั้น เพราะเหตุนี้วันนี้ธรรมกถาที่เกี่ยวกับบุพจริยา ตั้งขึ้นปรารภอุบาสกทั้งหลายดังนี้แล้ว จึงทรงเจรจาปราศรัยกับอุบาสกเหล่านั้นแล้วตรัสถามว่า พวกเธอเป็นผู้รักษาอุโบสถหรืออุบาสกทั้งหลาย. เมื่ออุบาสกกราบทูลให้ทรงทราบจึงตรัสว่า ดีละ อุบาสกทั้งหลาย ก็ชื่อที่พวกเธอ เมื่อได้พระพุทธเจ้าผู้เช่นเราเป็นผู้ให้โอวาท ฟังกระทำอุโบสถ จัดว่าเธอกระทำความงามไม่น่าอัศจรรย์เลย. แม้ไปราณกบัณฑิตผู้ไม่เอื้อเพื่อละยศใหญ่ กระทำอุโบสถได้เหมือนกัน ดังนี้แล้ว ได้ทรงเป็นผู้ตั้งอันภิกษุเหล่านั้นทูลอาราธนาแล้ว จึงทรงนำอดีตนิทานมาว่า

ภิกษุทั้งหลาย ในอดีตกาล ยังมีพระราชอาพระองค์หนึ่งทรงพระนามว่า พรหมทัตครองราชสมบัติในกรุงพาราณสี ทรงประทานตำแหน่งอุปราช

แก่พระราชโอรส ทอดพระเนตรเห็นยศใหญ่ของพระราชโอรสนั้น จึงทรงเกิดความระแวงขึ้นว่า พระราชโอรสจะพึงยึดแม่ราชสมบัติของเรา จึงรับสั่งให้เรียกพระราชโอรสนั้นมาแล้วตรัสว่า ลูกก่อนพ่อ เธอไม่อาจจะอยู่ในที่นี่ เธอจงออกไปจากที่นี่ แล้วไปอยู่ในที่ ๆ เธอชอบใจ โดยล่องไปแห่งเรา เธอจงยึดเอารัชสมบัติอันเป็นของแห่งตระกูล. พระราชโอรสทรงรับพระคำรัสแล้ว ถวายบังคมพระราชบิดาแล้ว เสด็จออกจากพระนคร เสด็จไปยังแม่น้ำยมุนา โดยลำดับทีเดียว แล้วให้สร้างบรรณศาลาในระหว่างแม่น้ำยมุนา สมุทรและภูเขา มีรากไม้และผลไม้เป็นอาหารอาศัยอยู่ในที่นั้น. ครั้งนั้น นางนาคมาณวิกา ผู้ที่สามิตายคนหนึ่งในภพภาค ผู้สถิตย์อยู่ฝั่งสมุทรตรวจดูศพของคนเหล่านี้ผู้มีสามี อาศัยกิเลสกระสันขึ้น จึงออกจากภพภาค เทียวไปที่ฝั่งสมุทร เห็นรอยเท้าของพระราชโอรส จึงเดินไปตามรอยเท้า ได้เห็นบรรณศาลานั้น. ครั้งนั้น พระราชโอรส ได้เสด็จไปสู่ป่าเพื่อต้องการผลไม้. นางเข้าไปยังบรรณศาลา เห็นเครื่องลาดทำด้วยไม้และบริวารที่เหลือ จึงคิดว่า นี่รอยเท้าจักเป็นที่อยู่ของบรรพชิตรูปหนึ่ง เราจักทดลอง เขาบวชด้วยศรัทธาหรือไม่หนอ ก็ถ้าเขาจักบวชด้วยศรัทธา จักน้อมไปในเนกขัมมะ เขาจักไม่ยินดีการนอนที่เราตกแต่งไว้ ถ้าเขาจักยินดียิ่งในกาม จักไม่บวชด้วยศรัทธา ก็จักนอนเฉพาะในที่นอนที่เราจัดแจงไว้ เมื่อเป็นเช่นนี้ เราจักจับเขากระทำให้เป็นสามีของตน แล้วจักอยู่ในที่นี้เอง. นางไปสู่ภพภาค นำดอกไม้ทิพย์ และของหอมทิพย์มาจัดแจงที่นอนอันสำเร็จด้วยดอกไม้ได้นำดอกไม้ไว้ที่บรรณศาลา กลี้อจุนของหอมประดับบรรณศาลา แล้วไปยังภพภาคตามเดิม. พระราชโอรส เสด็จมาในเวลาเย็นเข้าไปยังบรรณศาลา ทรงเห็นความเป็นไปนั้น จึงคิดว่า ใครหนอจัดแจงที่นอนนี้ ดังนี้แล้วจึงเสวยผลไม้ น้อยใหญ่ คิดว่า น่าอัศจรรย์ ดอกไม้

มีกลิ่นหอม นำอัครราชย์ ดอกไม้มีกลิ่นหอม ใครตบแต่งที่นอนให้เป็นที่ชอบใจ
ของเรา เกิดโสมนัสขึ้นด้วยมิได้บวชด้วยศรัทธา จึงนอนพลิกกลับไปกลับมา
บนที่นอนดอกไม้ ก้าวลงสู่ความหลับ. วันรุ่งขึ้นเมื่อพระอาทิตย์ขึ้นไป ลูกขึ้น
แต่ไม่ได้กวาดบรรณศาลาได้ไปเพื่อต้องการแก้รากไม้และผลไม้ในป่า.
ในขณะนั้น นางนาคมาณวิกาเห็นดอกไม้เหี่ยวแห้งรู้ว่า ท่านผู้นี้ น้อมใจ
ไปในกาม ไม่ได้บวชด้วยศรัทธา เราอาจจะจับเขาได้ ดังนี้แล้วนำดอกไม้
เก่า ๆ ออกไป นำดอกไม้อื่น ๆ มา จัดแจงที่นอนดอกไม้เหมือนอย่างนั้นนั่น
แล ประดับบรรณศาลาและเกลี่ยดอกไม้ในที่จงกรมแล้วไปยังภพนาคตามเดิม.
แม้ในวันนั้น พระราชโอรสนั้น ก็นอนบนที่นอนดอกไม้ วันรุ่งขึ้นจึงคิดว่า
ใครหนอประดับบรรณศาลานี้. พระองค์ไม่ไปเพื่อต้องการผลไม้ในป่า ได้
ยืนอยู่ในที่กำบังไม้ไกลจากบรรณศาลา. ฝ่ายนางนาคมาณวิกา ถือของหอม
และดอกไม้เป็นอันมากมายังอาศรมบท. พระราชโอรส พอเห็นนางนาคมาณวิกา
ผู้ทรงรูปอันเลอโฉม มีจิตปฏิพัทธ์ ไม่แสดงตน เข้าไปยังบรรณศาลาของ
นาง เข้าไปในเวลาจัดแจงดอกไม้แล้วถามว่า เจ้าเป็นใคร ? นางตอบว่า ข้า
แต่ชายฉันชื่อว่า นางนาคมาณวิกา. พระราชโอรสตรัสถามว่า เธอมีสามีแล้ว
หรือยัง. นางตอบว่า ข้าแต่ชาย เมื่อก่อนฉันมีสามี แต่เดี๋ยวนี้ฉันยังไม่มีสามี
เป็นหม้ายอยู่ ท่านเล่าอยู่ที่ไหน ? พระราชโอรสตอบว่า ฉันชื่อว่าพรหมทัต-
กุมารโอรสของพระเจ้ากรุงพาราณสี ก็ท่านเล่าเพราะเหตุไร จึงละภพนาคเที่ยว
อยู่ในที่นี้. นางตอบว่า ข้าแต่ชาย ดิฉันตรวจดูศพของพวกนางนาคมาณวิกาผู้มี.
สามีในที่นั้น อาศัยกิเลสจึงกระสันขึ้น ออกจากภพนาคนั้นเที่ยวแสวงหาสามี.
พระราชโอรสตรัสว่า เพราะเหตุนั้นแล นางผู้เจริญ แม้เราก็ไม่ได้บวชด้วย
ศรัทธา เพราะถูกพระบิดาขับไล่ จึงมาอยู่ในที่นี้ เจ้าอย่าคิดไปเลย เราจักเป็น

สามีของเจ้า แม้คนทั้งสองก็ได้ยู่สมักรสังวาสกันในที่นั้นนั่นเอง. นางสร้าง
ตำหนักมีค่ามากด้วยอาณุภาพของตนแล้ว นำบัลลังก์อันควรแก่ค่ามากแล้วตบ
แต่งที่นอน. จำเดิมแต่นั้นมา พระราชโอรสนั้น ไม่ได้เสวยรากรัไม้และผลไม้
น้อยใหญ่ เสวยแต่ข้าวและน้ำอันเป็นทิพย์เหล่านั้นเลี้ยงชีวิต. ครั้นต่อมาภายหลัง
นางนาคมาณวิกาตั้งครรภ์ตลอดบุตรเป็นชาย พวกญาติได้ขนานนามท่าน
ว่า สาครพรหมทัต เพราะท่านประสูติที่ฝั่งแม่น้ำสาคร. ในเวลาที่เดินได้
นางนาคมาณวิกาก็คลอดบุตรเป็นหญิง. พวกญาติขนานนามนางว่า สมุทททา
เพราะนางเกิดที่ริมฝั่งสมุทร. ก็แลเมื่อระยะเวลาล่วงเลยไป ครั้งนั้นพรานไพร
ชาวกรุงพารา ลีคนหนึ่ง ถึงที่นั้นแล้ว ได้กระทำปฏิสันถาร จำพระราชโอรส
ได้อยู่ในที่นั้น ๒-๓ วันแล้วกล่าวว่า ข้าแต่สมมติเทพ ข้าพระองค์จักบอกความ
ที่พระองค์อยู่ในที่นี้แก่ราชตระกูล ไหว้ท่านแล้วออกจากที่นั้น ได้ไปสู่พระนคร.
ในกาลนั้นพระราชาก็สวรรคต. พวกอำมาตย์ได้ทำพระสรริกิจแก่ท้าวเธอ แล้ว
ประชุมกันในวันที่ ๗ ประึกษากันว่า ชื่อว่า รัชสมบัติอันไม่มีพระราชา ย่อม
ดำรงอยู่ไม่ได้ พวกเราไม่อยู่ของพระราชโอรส ยังมีชีวิตอยู่ หรือว่าไม่มี
จึงปล่อยหุสสรณียัดเอาพระราช. ขณะนั้นพรานไพรเข้าไปสู่พระนคร ทราบ
เรื่องนั้นของอำมาตย์เหล่านั้น จึงไปยังสำนักของพวกอำมาตย์แล้วคิดว่า เรา
อยู่ในสำนักของพระราชโอรส ๓-๔ วันแล้วจึงมา จึงได้บอกเรื่องนั้น. ลำดับนั้น
อำมาตย์ทั้งหลายได้ฟังดังนั้นแล้ว ได้ทำสักการะแก่เขา มีเขาเป็นผู้นำทางไป
ในที่นั้น ได้กระทำปฏิสันถารแล้ว บอกความที่พระราชาสวรรคตแล้ว ทูลว่า
ขอพระองค์จงครองราชสมบัติเถิด พระเจ้าข้า. พระราชโอรสทรงดำริว่า
เราจักรู้จักจิตของนางนาคมาณวิกา ดังนี้แล้วเข้าไปหาเธอแล้วตรัสว่า คุณอนาง
ผู้เจริญ พระบิดาของเราสวรรคตแล้ว อำมาตย์ทั้งหลายมาในที่นี้ เพื่อยกฉัตรให้

เรา ไปกันเถิดนางผู้เจริญ เราทั้งสองจักครองรัชสมบัติในกรุงพาราณสี
ประมาณ ๑๒ โยชน์ เธอจักเป็นใหญ่กว่าหญิง ๑๖,๐๐๐ คน. นางกล่าวว่า
ข้าแต่ นาย ดิฉันไม่อาจไปกับท่านได้. พระราชโอรสถามว่า เพราะเหตุอะไร ?
นางกล่าวว่า พวกเราเป็นอสรพิษร้าย โกรธเร็ว ย่อมโกรธแม้ด้วยเหตุเพียง
เล็กน้อย และเชื่อว่าการอยู่ร่วมผัวเป็นภาระหนัก ถ้าดิฉันเห็นหรือได้ยินสิ่ง
อะไรก็โกรธ แลดูอะไร จักกระจัดกระจายไปเหมือนกำรุธี้ เพราะเหตุนี้ ดิฉัน
จึงไม่อาจไปกับท่านได้ แม้วรรุ่งขึ้นพระราชโอรสก็อ่อนวอนเธออยู่นั่นเอง.
ลำดับนั้นนางจึงกล่าวกะท่านอย่างนี้ว่า ดิฉันจักไม่ไปด้วยปริยายไร ๆ ส่วนนาถ-
กุมารบุตรของเราเหล่านี้ เป็นชาติมนุษย์ เพราะเกิดโดยสมภพกับท่าน ถ้าบุตร
เหล่านั้นยังมีความรักในเรา ท่านจงอย่าประมาทในบุตรเหล่านั้น แต่บุตร
เหล่านั้นแล เป็นพิษน้ำละเอียดอ่อน เมื่อเดินทางต้องลำบากด้วยลมแดดจะพึง
ตาย ท่านพึงให้ขุดเรือลำหนึ่ง ให้เต็มด้วยน้ำแล้วให้บุตรเหล่านั้นเล่นน้ำ
ไป พึงกระทำสระโบกขรณีในพื้นที่ในภายในพระนครแก่บุตรเหล่านั้น. ก็แล
นางครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว ให้อำมาตย์ไปบอกพระราชโอรสทำประทักษิณกอดพวกบุตร ให้นั่ง
ระหว่างฉันทูที่ศีรษะ มอบให้แก่พระราชโอรส ร้องไห้คร่ำครวญแล้วหายไป
ที่นั่นนั่นเอง ได้ไปยังภพนาถตามเดิม. ฝ่ายพระราชโอรสถึงความโทมนัส มี
พระเนตรนองด้วยน้ำตา ออกจากนิเวศน์ เช็ดนัยนาแล้วเข้าไปหาพวกอำมาตย์.
พวกอำมาตย์เหล่านั้น อภิเษกพระราชโอรสนั้นในที่นั่นนั่นเอง แล้วทูลว่า
ข้าแต่สมมติเทพ พวกข้าพระองค์จะไปยังนครของพระองค์ พระเจ้าข้า.
พระราชอาตมว่า ถ้าเช่นนั้น พวกท่านจงรีบขุดเรือยกขึ้นสู่เกวียนให้
เต็มด้วยน้ำ ขอท่านจงเกลียดดอกไม้ต่าง ๆ อันสมบูรณ์ด้วยสีและกลิ่น
บนหลังน้ำ บุตรทั้งหลายของเราผู้มีพี่แต่น้ำ บุตรเหล่านั้นเล่นน้ำ ใน
ที่นั่น จักไปสบาย. พวกอำมาตย์ได้กระทำเหมือนอย่างนั้น. พระราชา
เสด็จถึงกรุงพาราณสี เสด็จเข้าไปยังนครที่ตบแต่งไว้ แวดล้อมไปด้วย

หญิงนักฟ้อน และอำมาตย์เป็นต้นประมาณ ๑๖,๐๐๐ คน ประทับนั่งบนพื้นใหญ่ เสดยน้ำมหาปานะ ๗ วัน แล้วให้สร้างสระโบกขรณี เพื่อประโยชน์แก่พวกบุตร. พวกบุตรได้เล่นในที่นั้นเนื่องนิศย์ ภายหลังวันหนึ่งเมื่อพวกบุตรพากันเล่นน้ำในสระโบกขรณี เต่าตัวหนึ่งเข้าไป ไม่เห็นที่ออก จึงดำลงในพื้นสระโบกขรณี ในเวลาเด็กเล่นน้ำ ผุดขึ้นจากน้ำโผล่ศีรษะขึ้นมา เห็นพวกเด็กเหล่านั้น จึงดำลงไปใต้น้ำอีก. พวกเด็กเหล่านั้นเห็นเต่านั้นก็สะดุ้งกลัวไปยังสำนักของพระบิดากราบทูลว่า ข้าแต่พ่อ ในสระโบกขรณียังมียักษ์ตนหนึ่ง ทำพวกข้าพระองค์ให้สะดุ้ง. พระราชาทรงสั่งบังคับพวกราชบุรุษว่า พวกท่านจงไปจับยักษ์นั้นมา. ราชบุรุษเหล่านั้นทอดหน้าเต่าไปถวายแด่พระราชา พระกุมารทั้งหลายเห็นเต่านั้นก็ร้องว่า นี่ปีศาจพ่อ นี่ปีศาจพ่อ. พระราชาทรงกริ้วเต่าด้วยความรักในบุตร จึงสั่งบังคับว่า พวกท่านจงไปทำกรรมกรรมแก่เต่านั้นเถิด. ในบรรดาราชบุรุษเหล่านั้น ราชบุรุษคนหนึ่งกล่าวว่า เต่านี้เป็นผู้ก่อเวรแก่พระราชา ควรจะเอามันใส่ในครกแล้วเอาสากตำทำให้เป็นจุน. อำมาตย์บางพวกกล่าวว่า ควรจะปิ้งให้สุกในไฟถึง ๓ ครั้งแล้วจึงกิน. อำมาตย์บางพวกกล่าวว่า ควรจะต้มมันในกะทะนั้นแล. แต่อำมาตย์คนหนึ่งผู้กลัวน้ำกล่าวว่าควรจะโยนเต่านี้ลงในน้ำวนแห่งแม่น้ำยมุนา มันจะถึงความพินาศใหญ่ในที่นั้น เพราะกรรมกรรมของเต่านี้เห็นปานนี้ย่อมไม่มี. เต่าได้ฟังถ้อยคำของเขาจึงโผล่ศีรษะขึ้นพูดอย่างนี้ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ เหตุอะไรของท่าน เราทำผิดอะไร ที่ท่านวิจารณ์ถึงกรรมกรรมเห็นปานนี้กะเรา ก็เราสามารถอดกลั้นกรรมกรรมนอกนี้ได้ ก็แลผู้นี้เป็นผู้ขยาบช้าเหลือเกิน ท่านอย่ากล่าวคำเห็นปานนี้เลย. พระราชาทรงสดับดังนั้น ควรจะสร้างทุกข์กะเต่านี้แหละดังนี้แล้วจึงให้ทิ้งลงไปในน้ำวนแห่งแม่น้ำยมุนา. เต่านั้นถึงหัวน้ำอันเป็นที่ไปสู่ภพนาคแห่งหนึ่ง

ได้ไปสู่ภพมาแล้ว. ลำดับนั้นพวกนาคมาพบบุตรของพญานาคชื่อว่า
ชตรฐ กำลังเล่นอยู่ในห้วงน้ำนั้น เห็นเต้านั้น จึงกล่าวว่า พวกท่านจง
จับมันเป็นทาส. เต้านั้นคิดว่า เราพ้นจากพระหัตถ์ของพระเจ้าพาราณสีแล้ว
บัดนี้ถึงมือของพวกนาคผู้หยาบช้าเห็นปานนี้ เราจะพึงพ้นด้วยอุบายอะไรหนอ
เต้านั้นคิดว่า อุบายนี้ใช้ได้ เราจะพึงพูดมุสาวาทจึงจะพ้น แล้วกล่าวว่า
พวกท่านมาจากสำนักของพระยานาคชื่อว่าชตรฐ เพราะเหตุไร ท่านจึงกล่าว
กะเราอย่างนี้ เราเป็นเต่าชื่อว่า จิตตจูป เป็นทูตแห่งพระเจ้าพาราณสีมายัง
สำนักของพระยานาคชื่อว่าชตรฐ พระราชาของเรา ประสงค์จะให้ธิดาแก่พระยา
นาคชื่อว่า ชตรฐ จึงส่งเรามา ขอท่านจงแสดงเราแก่พระยานาคนั้นเถิด.
นาคมาพบเหล่านั้นเธอแล้วเกิดโสมนัส พาเต้านั้นไปยังสำนักพระราชากราบ
ทูลความนั้นแล้ว. พระราชารับสั่งให้เรียกเต้านั้นมาด้วยคำว่า จงนำมันมาเถิด
พอเห็นเต้านั้น จึงพอพระทัยตรัสว่า ผู้มีร่างกายเห็นปานนี้ ไม่สามารถจะ
ทำทุตกรรม. เต่าได้ฟังดังนั้นจึงกราบทูลว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า ก็ชื่อว่าเป็น
ทูตจะพึงมีร่างกายประมาณเท่าลำตาลหรือ ความจริงร่างกายเล็กหรือน้อยไม่
เป็นประมาณ การทำกรรมในที่ที่ไปแล้ว ๆ ให้สำเร็จนั้นแล เป็นประมาณ
ดังนั้น ข้าแต่มหाराชเจ้า ทูตเป็นอันมากของพระราชาของเราเป็นมนุษย์ ย่อม
ทำกรรมบนบก นกย่อมทำกรรมบนอากาศ ข้าพระองค์ชื่อว่า จิตตจูป ถึง
ฐานันดรเป็นที่โปรดปรานของพระราชา เป็นผู้ปกครองหมู่บ้าน ย่อมทำ
กรรมในน้ำ ขอพระองค์อย่าข่มขู่ คูหมิ่นข้าพระองค์เลย ดังนี้แล้วจึงสรร-
เสริญคุณของตน. ลำดับนั้น พระยานาคชตรฐ จึงถามเต้านั้นว่า ก็ท่าน
เป็นผู้อันพระราชาส่งมาเพื่อต้องการอะไร? เต่ากล่าวว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า พระ-

ราชาของข้า ตรีศกะข้า อย่างนี้ว่า เราจะทำมิตรธรรมกับพระราชชาวมพพทวิปทั้งสิ้น บัดนี้ เราควรจะทำมิตรธรรมกับพระยานาคชตรฐ เราจะให้นางสาวสมุททชาผู้เป็นธิดาของเราแก่พระยานาคชตรฐ จึงส่งข้า มาด้วยพระดำรัสว่า ขอท่านอย่ากระทำการเนิ่นช้า จงส่งบุรุษทั้งหลายไปกับข้า และกำหนดวันรับนางทาริกาเถิด. พระยานาคนั้นยินดีให้กระทำสักการะแล้ว ส่งนาคมาณพ ๔ นายไปกับเต้านั้นด้วยคำว่า พวกท่านไปเถิด จงฟังคำของพระราชากำหนดวันแล้วจงมา. นาคมาณพเหล่านั้น รับคำแล้วจึงพาเต่าออกจากภพนาค. เต่าเห็นสระปทุมสระหนึ่งในระหว่างแม่น้ำมุนากับกรุงพาราณสีมีความประสงค์จะหนีไปด้วยอุบายอย่างหนึ่งจึงกล่าวอย่างนี้ว่า คุณก่อนนาคมาณพทั้งหลาย ผู้เจริญ พระราชาของเรา และบุตรภรรยาของพระราชชาเห็นเราเที่ยวไปในน้ำไปสู่พระราชนิเวศน์อ่อนนวยว่า ท่านจงให้ดอกปทุมแก่เราทั้งหลาย จงให้รากง่าบัว เราจักถือเอารากง่าบัวเหล่านั้น เพื่อประโยชน์แก่เขาเหล่านั้น พวกท่านจงปล่อยข้า ในที่นี้ แม้เมื่อพวกท่านไม่เห็นข้า จงล่องหน้าไปยังสำนักของพระราชชา เราจักเห็นพวกท่านในที่นั้นนั่นแล. นาคมาณพเหล่านั้นเชื่อถ้อยคำของเต้านั้นจึงได้ปล่อยเต้านั้นไป เต่าได้แอบอยู่ในที่ส่วนข้างหนึ่งในที่นั้น. ฝ่ายนาคมาณพไม่เห็นเต่า จึงเข้าไปเฝ้าพระราชชาด้วยเพศแห่งมาณพตามสัญญาว่า เราจักไปสำนักพระราชชา.

จบกัจฉปกัณฑ์

พระราชาทรงกระทำปฏิสันถารแล้วตรัสถามว่า พวกท่านมาแต่ที่ไหน ?

นาคมาณพทั้งหลายทูลว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า พวกข้าพระองค์มาจากสำนัก
ของพระยานาคราช. พระราชาตรัสถามว่า เพราะเหตุไร พวกท่านจึงมาใน
ที่นี่. นาคมาณพทั้งหลายทูลว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า พวกข้าพระองค์เป็นทูต
ของพระยานาคราชนั้น พระยานาคราชถามถึงความไม่มีโรคของพระองค์
และพระองค์ปรารถนาสิ่งใด ท่านจะให้สิ่งนั้นแก่พระองค์ ข้าว่าพระองค์จะ
ประทานนางสมุททชา ผู้เป็นพระธิดาของพระองค์ให้เป็นบาทปริจาริกาของ
พระราชาทรงกระทำปฏิสันถารแล้ว เมื่อจะประกาศความนั้นจึงกล่าวคาถา
ที่หนึ่งว่า

รัตนะอย่างใดอย่างหนึ่ง มีอยู่ในนิเวศน์ของท้าว
ธตรฐ รัตนะทั้งหมดนั้นจงมาสู่พระราชานิเวศน์ของ
พระองค์ ขอพระองค์จงทรงพระกรุณาโปรดประทาน
พระราชธิดาแก่พระราชาทรงกระทำปฏิสันถารเกิด พระเจ้า
ข้า.

บรรดาบาทเหล่านั้น บทว่า สพฺพพานิ เต อุปยฺยตุ ความว่า ขอ
รัตนะทั้งหมดของท้าวธตรฐนั้นจงนำเข้ามา คือจงเข้ามาสู่พระนิเวศน์ของพระ-
องค์

พระราชารัตน์ได้สดับดังนั้นจึงตรัสคาถาที่ ๒ ว่า

พวกเราไม่เคยทำการวิวาทกับนาคทั้งหลาย ใน
กาลไหน ๆ เลย พวกเราจะทำวิวาทอันไม่สมควรนั้น
ได้อย่างไรเล่า.

บรรดาบทเหล่านั้น บว่า **อัสยุตติ** ความว่า ไม่สมควรคือไม่
เหมาะสมกับสัตว์ดิรัจฉาน พวกเราเป็นชาติมนุษย์ จะกระทำความสัมพันธ์
กับสัตว์ดิรัจฉานอย่างไรได้.

พวกนาคมาณพ ได้ฟังคำคั่งนั้นแล้วจึงกล่าวว่า ถ้าความสัมพันธ์
กับพระยานาคธรรฐไม่เหมาะสมกับท่าน เมื่อเป็นเช่นนี้ เพราะเหตุไร ท่านจึง
ส่งเต่าชื่อว่าจิตตจพผู้อุปฐากของตนไปเป็นทูตแก่พระราชของพวกเราว่า เรา
จะให้ธิดาของเราชื่อว่า สมุททชา เล่า ครั้นส่งสาสน์อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อ
ท่านกระทำการดูหมิ่นพระราชของพวกเรา พวกเราแลเชื่อว่าเป็นนาคมาณพ
จักรู้กรรมที่ควรกระทำแก่ท่าน เมื่อจะบู่พระราชจึงกล่าว ๒ พระคาถาว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นใหญ่กว่ามนุษย์ พระองค์
จำต้องทรงสละพระชนม์ชีพหรือแว่นแคว้นเสียเป็นแน่
เพราะเมื่อพวกนาคโกรธแล้ว คนทั้งหลาย เช่นพระองค์
จะมีชีวิตอยู่นานไม่ได้ ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ
พระองค์เป็นมนุษย์ไม่มีฤทธิ์ มาดูหมิ่นพวกพระยานาค
ธรรฐผู้มีฤทธิ์ ผู้เป็นบุตรของท้าววรุณนาคราช เกิด
ภายใต้แม่น้ำยมุนา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **รณฺุจ** ว่า ความว่า ชีวิตหรือรัฐท่านจักสละ
โดยส่วนเดียว. บทว่า **ตาทิส** ความว่า พระราชาทั้งหลายผู้เช่นท่าน ถูกนาคผู้มี
อำนาจมากโกรธแล้วอย่างนี้ ไม่สามารถจะดำรงชีวิตอยู่ได้นาน ย่อมอันตราย-
ธานไปในระหว่างเที่ยว. บทว่า **โย ตฺว** เทว ความว่า ข้าแต่สมมติเทพ
ท่านใดแม้เป็นมนุษย์. บทว่า **วรุณสฺส** ได้แก่ พระยานาคชื่อว่าวรุณ. บทว่า
นินิ ปุตุตฺ ได้แก่ บุตรผู้อยู่ในภายใน (ตน). บทว่า **ยามุน** ได้แก่ เกิดใน
ภายใต้แม่น้ำยมุนา.

ลำดับนั้น พระราชาได้ตรัส ๒ คาถาว่า

เราไม่ได้ดูหมิ่นท้าวธตรฐเรื่องยศ ก็ท้าวธตรฐ
ผู้เป็นใหญ่กว่านาคแม่ทั้งหมด ถึงจะเป็นพระยานาคผู้
มีอานุภาพมา ก็ไม่สมควรกะธิดาของเรา เราเป็น
กษัตริย์ของชนชาววิเทหรัฐ และนางสมุททชาธิดาของ
เราก็คือเป็นอภิชาติ.

บรรดาบทเหล่านั้นด้วยบทว่า พหุณมุปี นี้ ท่านกล่าวหมายเอาความ
เป็นใหญ่ แห่งภพนาคประมาณ ๕๐๐ โยชน์. บทว่า น เม ชีตรमारโห
ความว่า ก็ท่านแม่เป็นผู้มีอานุภาพมาอย่างนี้ก็ไม่สมควรกะธิดาของเราเพราะ
ท่านเป็นอภิชาติ (ชาติสูง). พระองค์เมื่อแสดงถึงผู้เป็นญาติอันเป็นฝ่ายมารดา
จึงตรัสคำนี้ว่า ขตุติโย จ วิเทหานัน ดังนี้. ด้วยบทว่า สมุททชา นี้
ท่านกล่าวว่า คนทั้งสอง คือกษัตริย์ผู้เป็นราชโอรสของพระเจ้าวิเทหะ และ
พระธิดาของเรานามว่าสมุททชา เป็นอภิชาติสมควรจะตั้งวาสกันและกัน เพราะ
นางย่อมไม่คู่ควรแก่ผู้มีกบเป็นภักษา.

พวกนาคมาณพได้ฟังดังนั้นแล้ว แม้ประสงค์จะฆ่าพระองค์ด้วยสม
ในนาสิก ในที่นั้นนั่นเอง จึงคิดว่า แม้เมื่อพวกเราถูกพระราชาส่งไปเพื่อ
กำหนดวัน การที่เราจะฆ่าพระราชนัดแล้วไปไม่สมควรเลย พวกเราจักไปกราบ
ทูลพระราชาแล้วจ้กทราบ ดังนี้แล้ว พวกเขาจึงลุกจากที่นั้นนอกจากราชนิเวศน์
ดำรงแผ่นดินไปในที่นั้น ถูกพระยานาคถามว่า พ่อทั้งหลาย พวกท่านได้
ราชธิดาแล้วหรือ? ดังนี้แล้วโอรสต่อพระราชา จึงกราบทูลว่า ข้าแต่สมบัตติ-
เทพ พระองค์ส่งพวกข้าพระองค์ไปในที่ใดที่หนึ่ง เพราะเหตุอันไม่สมควร

อะไรเลย ถ้าพระองค์ปรารถนาจะฆ่า พระองค์จึงฆ่าพวกข้าพระองค์เสียในที่นี้
แหละ พระราชานั้นคำบริภาษพระองค์ ยกธิดาของตนขึ้นด้วยความเมาใน
ชาติ ดังนี้แล้วกราบทูลถึงความที่พระองค์กล่าวและมีได้กล่าว ทำความโกรธ
ให้เกิดขึ้นแก่พระราชา. พระองค์เมื่อจะทรงสั่งบังคับให้ประชุมบริษัทจึงตรัสว่า

พวกนาคเหล่ากัมพลอัสตรจงเตรียมตัว จง

ไปบอกให้พวกนาคทั้งปวงรู้กัน จงพากันไปกรุง

พาราณสี แต่อย่าได้เบียดเบียนใคร ๆ เลย.

บรรดาบทเหล่านั้น ด้วยบทว่า กมฺพลอัสตรา พระองค์เมื่อสั่ง
บังคับว่า นาคชื่อว่ากัมพลอัสตร ผู้เป็นฝักฝ่ายมารดาของเรานั้น นาคผู้อยู่
ที่เชิงเขาสิเนรุ และนาคเหล่านั้นจงลุกขึ้นเถิด และนาคเหล่าอื่นผู้กระทำตาม
คำของเราในทิศใหญ่ ๔ ในทิศน้อย ๔ มีประมาณเท่าใด จงไปบอกนาคทั้งหมด
นั้นให้ทราบ ข่าว่าพวกท่านจงรีบประชุมกันจึงได้ตรัสอย่างนั้น. ลำดับนั้นเมื่อ
พวกนาคทั้งหมดนั้นแลรีบประชุมกันทูลว่า พวกข้าพระองค์จะอย่างไร พระ-
เจ้าข้า. พระองค์จึงตรัสว่า นาคของเราทั้งหมดจงรีบไปกรุงพาราณสี. และเมื่อ
พวกนาคเหล่านั้นกล่าวว่า พวกข้าพระองค์ไปในที่นั้นจะพึงทำอะไร พระเจ้าข้า
อย่างไรพวกข้าพระองค์จะทำให้เป็นจีเจ้าโดยการประหารด้วยพ่นลมทางนาสิก.
พระยานาคไม่ปรารถนาความพินาศแก่นาง เพราะมีจิตปฏิพัทธ์ในราชธิดา จึง
ตรัสว่าพวกนาคอย่าพึงเบียดเบียนใคร ๆ. อธิบายว่า บรรดาพวกท่านบาง
พวกอย่าพึงเบียดเบียนใคร ๆ อีกอย่างหนึ่ง บาลีก็อย่างนี้เหมือนกัน.

ลำดับนั้น พวกนาคจึงกล่าวกะพระราชาว่า ข้าแต่มหाराช ถ้าไม่
เบียดเบียนมนุษย์บางคน พวกเราไปในที่นั้นแล้วจะกระทำอะไร ? ลำดับนั้น

พระราชาริงตรีสกะพวกนาคนั้นว่า พวกท่านจงทำสิ่งนี้และสิ่งนี้ แม้เราก็จะทำ
สิ่งชื่อนี้ ดังนี้แล้ว เมื่อจะตรัสบอกจิงตรีสสองคาถาว่า

นาคทั้งหลาย จงแผ่พังพานห้อยอยู่ที่บ้านเรือน
ในสระน้ำ ที่ทางเดิน ที่ทาง ๔ แพร่ง บนยอดไม้
และบนเสาระเนียด แม้เราก็จะนิรมิตตัวใหญ่ขาวล้วน
วงล้อมเมืองใหญ่ด้วยขนดหาง ยังกความกลัวให้เกิดแก่
ชนชาวกาลิ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โสพฺกุสฺส แปลว่า ในสระโบกขรณี.
บทว่า รลฺลิตฺตา แปลว่า ที่ถนน. บทว่า ลมฺพนฺตุ แปลว่า ห้อยลงอยู่.
บทว่า วิตฺตา ความว่า นาคทั้งหลายจงแผ่พังพาน มีร่างกายใหญ่ ห้อย
ลงอยู่ ที่บ้านเรือนเป็นต้นเหล่านั้น และที่ประตูและทาง ๔ แพร่ง ประมาณ
เท่านี้ ก็แลเมื่อทำ อันดับแรกจงนิรมิตร่างกายให้ใหญ่และแผ่พังพานให้ใหญ่
ภายในห้องและภายนอกห้องเป็นต้น ภายใต้อันบนเตียงและตั้ง ที่บ้านเรือน
ที่ข้างทางเดินเป็นต้น บนหลังน้ำในสระโบกขรณี บนบกและที่เรือน บังหวน
คว้น เหมือนสุมของช่างโลหะกระทำเสียงว่า สุ สุ ห้อยลงและนอนลง และ
อย่าแสดงตนแก่คน ๔ คน คือ เด็กหนุ่ม คนแก่ชรา หญิงมีครรภ์ และ
นางสมุทททา แม้เราก็จะไปด้วยร่างกายอันใหญ่ขาวล้วน วงล้อมเมืองกาลิไว้
โดยรอบ ๗ ชั้น ปิดด้วยพังพานใหญ่ การทำให้มีคมนเป็นอันเดียวกัน ให้
เกิดความกลัวแก่ชนชาวกาลิ เปล่งเสียงว่า สุ สุ ดังนี้. นาคทั้งหลายได้
กระทำอย่างนั้น.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศความนั้น จิงตรีสว่า

นาคทั้งหลายได้ฟังคำของท้าวธตรฐแล้ว แปลง
เพศเป็นหลายอย่าง พากันเข้าไปยังกรุงพาราณสี แต่

มิได้เบียดเบียนใคร ๆ เลย แม่พังพานห้อยอยู่ที่บ้าน
เรือนในสระน้ำ ที่ทางเดิน ที่ทาง ๔ แพร่ง บนยอดไม้
พวกสตรีเป็นอันมากได้เห็นนาคเหล่านั้น แม่พังพาน
ห้อยอยู่ ตามที่ต่าง ๆ หายใจฟู ๆ ก็พากันร้องคร่ำครวญ
ชาวเมืองพาราณสีมีความสะดุ้งกลัว เดือดร้อนก็พากัน
ไปประมุขกอดคอร้องทุกข์ว่า ขอพระองค์ จง
พระราชทานพระราชธิดา แก่พระยานาคเถิด พระ-
เจ้าข้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อนกวนฺณินิ** ความว่า ก็นาคเหล่านั้น
แปลงเพศเป็นหลายอย่าง ด้วยอำนาจสีเขียวเป็นต้น นิรมิตรูปเห็นปานนั้น.
บทว่า **ปวชฺชิสฺสุ** ความว่า นาคเหล่านั้น เข้าไปในเวลาเที่ยงคืน. บทว่า
ลมฺพิสฺสุ ความว่า โดยทำนองที่ท้าวธตรฐกล่าวแล้วนั้นแล นาคทั้งหมดห้อย
ลงอยู่ตัดการสัญจรของพวกมนุษย์ในที่นั้น ๆ ก็นาคมาณพทั้ง ๔ คนเป็นทูตมา
วงล้อมเท้าทั้ง ๔ แห่งที่บรรทมของพระราชา แม่พังพานใหญ่บนพระเศียร
ได้แยกเขี้ยวยื่นคูดอยู่ เหมือนจะฉกกัดศีรษะด้วยปาก. ฝ่ายท้าวธตรฐ รับสั่งให้
ปิดพระนครโดยทำนองที่ตนกล่าวแล้วนั้นแล บุรุษทั้งหลายเมื่อตื่นขึ้น เขยียด
มือหรือเท้าไปทางที่ใด ๆ ก็ถูกต้องงูในที่นั้น ๆ แล้วร้องว่า งู ๆ ดังนี้. บทว่า
ปฺลฺล กนฺทิสฺสุ ความว่า ประทีปจูดขึ้นในเรือนใด ๆ หลิงทั้งหลายในเรือน
นั้น ๆ ตื่นขึ้นแล้ว แลดูประตู่ เสา ไม้จันทน์ เห็นพวกนาคห้อย
ลงอยู่ ร้องคร่ำครวญกันเป็นอันมากโดยพร้อม ๆ กันทีเดียว พระนครทั้งสิ้น
ได้เกิดโกลาหลเป็นอันเดียวกันด้วยประการฉะนี้. บทว่า **โสณฺทิกเต** แปลว่า
แม่พังพาน. บทว่า **ปฺกุกนฺทํ** ความว่า ครันราตรีสว่าง เมื่อนครทั้งสิ้น

และพระราชนิเวศน์ถูกปกคลุมด้วยลมหายใจเข้าออกของพวกนาค มนุษย์
ทั้งหลายพากันกลัว จึงกล่าวกะนาคราชทั้งหลายว่า พวกท่านเบียดเบียนพวกเรา
เพื่ออะไร? คังนี้แล้วจึงส่งทูตไปถึงท้าวชตรฐว่า พระราชาของพวกท่านทรง
พระดำริว่า จะให้ธิดาของเราแก่ท่าน เมื่อทูตของท้าวเชอมากล่าวอีกว่า จง
ให้ แล้วค่าบริภายพระราชาของพวกเรา เมื่อทูตกล่าวว่า ถ้าไม่ให้ธิดาแก่พระ-
ราชาของพวกเรา ชีวิตของชาวพระนครทั้งสิ้นจะไม่มี จึงอ้อนวอนว่า เพราะ
เหตุนี้แล ท่านจงให้โอกาสแก่นายของเรา พวกเราจักไปอ้อนวอนพระราชา
ได้โอกาสแล้วไปยังประตูพระนคร พากันร้องคร่ำครวญด้วยเสียงดัง. ฝ่าย
มเหสีของพระองค์ บรรทมอยู่ในห้องของตน ๆ ร้องคร่ำครวญในทันทีทันใด
ว่า พระเจ้าข้า ขอพระองค์จงให้ธิดาแก่พระเจ้าชตรฐเถิด.

ฝ่ายนาคมาณพทั้ง ๔ นั้น ได้ยืนอยู่เหมือนจะเอาปากจกกัดศีรษะว่า จง
ให้ จงให้ พระองค์ทรงบรรทมอยู่ ได้สดับเสียงชาวพระนครและมเหสีของ
พระองค์ร้องคร่ำครวญอยู่ และพระองค์ถูกนาคมาณพทั้ง ๔ คุกคาม ทรงสะดุ้ง
พระทัยแต่มรณภัย จึงได้ตรัสขึ้น ๓ ครั้งว่า เราจะให้พระนางสมุททชาผู้เป็นธิดา
ของเราแก่ท้าวชตรฐ. นาคราชทั้งหมด ครั้นได้ฟังพระดำรัสดังนั้นแล้ว ก็กลับไป
ยังที่ประมาณหนึ่งคาจูด สร้างนครขึ้นแห่งหนึ่ง เหมือนเทวนคร ได้อยู่ในที่นั้น
จึงส่งบรรณาการไปว่า ข้าว่า ขอพระองค์จงส่งพระธิดา พระราชายืดเอาเครื่อง
บรรณาการที่พวกนาคนำมา จึงส่งพวกนาคเหล่านั้นไปว่า พวกท่านไปเถิด เรา
จักส่งธิดาไปในความคุ้มครองของพวกอำมาตย์ของเรา แล้วรับส่งให้เรียกธิดา
มาให้ขึ้นสู่ปราสาทชั้นบน ให้เปิดสีหบัญชรแล้วให้สัญญาว่า คุณก่อนแม่ เจ้าจง
คุณครอันตบแต่งแล้วนี้ เจ้าเป็นอัครมเหสีของพระราชานี้ในที่นี้ นครนั้นไม่
ไกลแต่ที่นี่ เมื่อเวลาเจ้าเกิดความเบื่อหน่ายนครนั้นขึ้นมา เจ้าสามารถจะมาใน
ที่นี่ได้ เจ้าฟังมาในที่นี้ แล้วให้สนานศีรษะ ประดับด้วยเครื่องอสังการทั้งปวง

ให้นั่งในวอที่ปกปิดแล้วได้ประทานส่งไปในความคุ้มครองของอำมาตย์ของพระองค์. พระยานาคทั้งหลายกระทำการต้อนรับพระธิดาแล้วได้กระทำมหาสักการะอำมาตย์ทั้งหลายเข้าไปสู่พระนคร ถวายพระธิดานั้นแก่ท้าวเธอ ได้ถือเอาทรัพย์เป็นอันมากแล้วกลับมา. พระราชาให้พระธิดาขึ้นสู่ปราสาท ให้นอนบนที่นอนอันเป็นทิพย์ที่ประดับไว้. ในขณะนั้นนั่นเอง พวกนาคมาฉพ แปลงเพศเป็นคนค่อมและคนเตี้ยเป็นต้น แวดล้อมพระธิดาเหมือนพวกบริจาริกาของมนุษย์ พระธิดาพอนอนบนที่นอนอันเป็นทิพย์ ถูกต้องสัมผัสอันเป็นทิพย์เท่านั้นก็ก้าวลงสู่ความหลับ. ท้าวธรรฐพาพระธิดา พร้อมบริษัทยานาคหายไปในที่นั้น ได้ปรากฏในภพนาค. พระราชธิดา ทรงตื่นขึ้น ทรงทอดพระเนตรที่บรรทมอันเป็นทิพย์ที่ประดับไว้ และที่อื่นเช่นปราสาทอันสำเร็จด้วยทองคำและสำเร็จด้วยแก้วมณี พระอุทยานและสระโบกขรณีและภพนาค เหมือนเทพนครที่ประดับไว้ จึงตรัสถามหญิงบำเรอมีหญิงค่อมเป็นต้นว่า นครนี้ช่างประดับเหลือเกิน ไม่เหมือนนครของเรา นครนั้นเป็นของใคร. หญิงบำเรอทูลว่า ข้าแต่พระเทวี นั้นเป็นของพระสวามีของพระนาง พระเจ้าข้า ผู้ที่มีบุญน้อยย่อมไม่ได้สมบัติเห็นปานนี้ ท่านได้สมบัตินี้ เพราะท่านมีบุญมาก. ฝ่ายท้าวธรรฐ รับสั่งให้ตีกลองร้องประกาศไปในภพนาคประมาณ ๕๐๐ โยชน์ว่า ผู้ใด ๆ แสดงเพศแก่พระนางสมุททชา ผู้นั้น ๆ จักต้องราชทัณฑ์. เพราะเหตุนั้น ขึ้นชื่อว่าผู้สามารถเพื่อจะแสดงเพศแก่พระนางแม้คนเดียวไม่ได้มีเลย. เพราะความสำคัญว่าเป็นโลกมนุษย์ พระนางจึงชื่นชมยินดีกับท้าวธรรฐนั้น ในที่นั้นนั่นเอง อยู่สังวาสด้วยความรักด้วยอาการอย่างนี้.

จบนครกัณฑ์

ครั้งต่อมา พระนางทรงอาศัยท้าวชัตร์ฐ จึงทรงครรภ์ ประสูติพระโอรส
พวกพระญาติได้ตั้งชื่อว่า **สุทัสสนะ** เพราะเห็นแล้วให้เกิดความรัก ในเวลา
พระโอรสทรงดำเนินเดินได้ พระนางประสูติพระโอรสอีกองค์หนึ่ง พวกพระ-
ญาติได้ตั้งชื่อว่า **ทัตตะ** ก็พระองค์เป็นพระโพธิสัตว์. พระนางประสูติโอรส
อีกองค์หนึ่ง พวกพระญาติตั้งชื่อท่านว่า **สุโภคะ** พระนางประสูติพระโอรส
อีกพระองค์หนึ่ง พวกพระญาติได้ตั้งชื่อท่านว่า **อริฏฐะ**. ดังนั้นพระนางแม่
ประสูติพระโอรส ๔ พระองค์แล้ว ก็ไม่รู้ว่าเป็นภพของนาค ภายหลังจากวันหนึ่ง
พวกนาคหนุ่ม ๆ บอกแก่พระโอรสชื่อว่า อริฏฐะว่า มารดาของพระองค์เป็น
มนุษย์ ไม่ใช่เป็นนางนาค. พระโอรสถามว่า อริฏฐะ คิดว่าเราจะทดสอบ
พระมารดานั้น. ครั้นวันหนึ่งเมื่อเสวยนมจึงนิรมิตสระเป็นงู เอาปลายหาง
เสียดสีหลังเท้าพระมารดา. พระนางเห็นร่างงูของพระโอรสถามว่า อริฏฐะ จึง
ตกพระทัยสะดุ้งกลัวแล้วกรีดร้อง ทิ้งพระโอรสไปที่ภาคพื้น นัยน์ตาของพระ-
โอรสนั้นแตกไปเพราะเจ็บ แต่นั้นโลหิตก็ไหล. พระราชาทรงสดับเสียงของ
พระนาง จึงตรัสถามว่า นั้นเสียงกรีดร้องของใคร ทรงสดับกิริยาที่พระโอรส
ถามว่าอริฏฐะกระทำ จึงเสด็จพลางคุกคามว่าไปเถิดพวกท่านจงพาอริฏฐะนั้นไป
ทำให้ถึงความสิ้นชีวิต. พระราชธิดาทรงทราบ ว่า พระราชาทรงกริ้ว จึงตรัส
ด้วยความสันทะนาในบุตรว่า พระเจ้าข้า นัยน์ตาบุตรของหม่อมฉันแตกไปแล้ว
ขอพระองค์จงงดโทษให้แก่บุตรของหม่อมฉันเถิด. พระราชา เมื่อพระนางตรัส
อย่างนั้น จึงตรัสว่า เราไม่อาจทำอะไรได้ จึงงดโทษให้ก็ในวันนั้นพระนาง
ได้ทราบว่า นี่เป็นภพนาค จำเดิมแต่นั้นมา พระโอรสถามว่าอริฏฐะ ได้ชื่อว่า
อริฏฐะบอก. ฝ่ายพระโอรสทั้ง ๔ องค์ถึงความรู้เพียงสาแล้ว. ลำดับนั้น พระ
บิดาของพระโอรสเหล่านั้น ได้ทรงประทานรัชสมบัติแห่งละ ๑๐๐ โยชน์ ยศใหญ่
ได้มีแล้ว. นางสาวนาคพากันแวดล้อมแห่งละ ๑๖,๐๐๐ พระบิดาได้มีรัชสมบัติ
๑๐๑ โยชน์เท่านั้น พระโอรสทั้ง ๓ มาเพื่อเฝ้าพระมารดาบิดาทุก ๆ เดือน ฝ่าย

พระโพธิสัตว์มาทุกกึ่งเดือน พระโพธิสัตว์นั่นเอง ได้กล่าวถึงปัญหาที่เกิดขึ้นในภพนาค พร้อมกับพระบิดาจึงไปสู่ที่อุปัฏฐากแม่ของท้าววิรูปกษมหาราช พระองค์ได้กล่าวแม่ปัญหาที่ตั้งขึ้นในสำนักของภพนาคนั้น. ภายหลังจากวันหนึ่ง เมื่อท้าวมหาราชวิรูปกษมหาราช พร้อมด้วยนาคบริวารไปยังไตรทศบุรี นั่งแวดล้อมท้าวสักกะ ได้ถกปัญหาขึ้นในระหว่างหมู่เทพทั้งหลาย ใคร ๆ ไม่สามารถจะแก้ปัญหานั้นได้ พระโพธิสัตว์เป็นผู้นั่งอยู่บนบัลลังก์อันประเสริฐเท่านั้นจึงแก้ได้.

ลำดับนั้น พระเทวราชาทรงบูชาพระโพธิสัตว์นั้น ด้วยของหอมและดอกไม้อันเป็นทิพย์แล้ว ตรัสว่า พ่อท้าวตะ ท่านประกอบด้วยปัญญาอันไพบุลย์เสมอด้วยแผ่นดิน ตั้งแต่นี้ไปท่านจงชื่อว่า ฐริทัต เพราะเหตุนี้จึงได้ตั้งชื่อท่านว่า ฐริทัต. ตั้งแต่นั้นมาท่านได้ไปสู่ที่อุปัฏฐากของท้าวสักกะ เห็นเวชยันตปราสาทอันประดับประดาไว้ และสมบัติของท้าวสักกะ อันน่ารื่นรมย์ยิ่งนัก ก็เลื่อนกล่นไปด้วยนางเทพอัปสร ทำความปรารณาในเทวโลกแล้วคิดว่า เราจะประโยชน์อะไรด้วยอศภาพนี้ซึ่งมีกบเป็นภักษา แล้วไปสู่ภพนาคอยู่จำอุโบสถ จักกระทำเหตุเกิดในเทวโลกนี้ ดังนี้แล้วจึงกลับมากภพนาค ทูลลาพระมารดาและพระบิดาว่า พระแม่ พ่อ หม่อมฉันจะกระทำอุโบสถกรรม. พระมารดาพระบิดาตรัสว่า ดีละพ่อ จงทำเถิด ก็เมื่อเจ้าจะทำ เจ้าอย่าไปภายนอก จักกระทำในวิมานอันว่างแห่งหนึ่งในภพนาคนี้แล ก็เมื่อพวกนาคไปข้างนอก ภัยใหญ่ย่อมเกิดขึ้น. พระโพธิสัตว์ทูลรับว่า ดีละ แล้วอยู่จำอุโบสถในพระราชอุทยาน ในวิมานอันว่างนั้นนั่นเอง. ลำดับนั้น นางนาคต่างถือดนตรีต่าง ๆ แวดล้อมพระโพธิสัตว์. พระโพธิสัตว์คิดว่า เมื่อเราอยู่ในที่นี้ อุโบสถจักไม่ถึงที่สุด เราจะไปถีนมนุษย์ กระทำอุโบสถ ไม่ได้บอกแก่มารดาและบิดา เพราะกลัวจะถูกห้ามจึงเรียกภรรยาทั้งหลายของตนมากล่าวว่า นางผู้เจริญ ฉันจะไปโลกมนุษย์ ขดขนด (เข้าสมาธิ) บนจอมปลวก ไม่ไกลแต่ที่ที่ต้นไทรใหญ่มีอยู่

ที่ฝั่งแม่น้ำมุนา จักอริชฐานอุโบสถอันประกอบด้วยองค์ ๔ นอนกระทำอุโบสถกรรม เมื่อเรานอนทำอุโบสถกรรมตลอดคืนยังรุ่งในเวลาอรุณขึ้นนั้นแล พวกเจ้าผู้เป็นสตรี ถือคนตรีครั้งละ ๑๐ นาง จงผลัดเปลี่ยนกันไปยังสำนักของเรา บูชาเราด้วยของหอมและดอกไม้ ขับฟ้อนแล้วกลับมายังภพนาคตามเดิม ดังนี้แล้วไปในที่นั้น วงขนคบนจอมปลวกแล้วอริชฐานอุโบสถอันประกอบด้วยองค์ ๔ ว่า ผู้ใดปรารถนา หนิง เอ็น กระจุก หรือเลือด ผู้นั้นจงนำไปเกิด แล้วนิรมิตร่างประมาณเท่าองุ่น นอนกระทำอุโบสถกรรม พออรุณขึ้น นางมาณวิกาปฏิบัติพระโพธิสัตว์ตามคำพร่ำสอนแล้วกลับมาสู่ภพนาค เมื่อพระโพธิสัตว์กระทำอุโบสถกรรมตามทำนองนี้ ระยะเวลาผ่านไปยาวนาน.

จบอุโบสถกัณฑ์

ในกาลนั้น ยังมีพราหมณ์เณรคนหนึ่ง อาศัยอยู่ใกล้ประตูกรุง พาราณสี พร้อมกับโสमतตลูกชาย ไปสู่ป่าเที่ยวดักสัตว์ด้วยหลาวยนต์และบ่วงแร้ว ฆ่ามฤคได้แล้วหอบเนื้อมาขายเลี้ยงชีพ. วันหนึ่ง พราหมณ์นั้นไม่ได้อะไร โดยที่สุดแม้เพียงเหยี้ยสักตัวหนึ่ง จึงกล่าวว่า ลูกก่อนพ่อโสमतต ถ้าเราไปมือเปล่าๆ มารดาของเจ้าก็จะโกรธเอา เราจักพาสัตว์สักตัวหนึ่งไปให้ได้ ดังนี้แล้วจึงบ่ายหน้าตรงไปทางจอมปลวกที่พระโพธิสัตว์นอนอยู่ เห็นรอยเท้าเนื้อทั้งหลาย ซึ่งลงไปค้ำน้ำที่แม่น้ำมุนาจึงกล่าวว่า ลูกพ่อ ทางเนื้อปรากฏอยู่ เจ้าจงถอยออกไป เราจะยิงเนื้อซึ่งมาค้ำน้ำ ดังนี้แล้วจึงหยิบเอาธนูยื่นแอบ โคนต้นไม้ต้นหนึ่งคอยดูเนื้ออยู่. ครั้นเวลาเย็นเนื้อตัวหนึ่งมาเพื่อค้ำน้ำ. พราหมณ์นั้นยิงเนื้อนั้น. เนื้อหาล้มลงในที่นั้นไม่ ตกใจด้วยกำลังศรมีเลือดไหลวิ่งหนีไป. ส่วนบิดาและบุตรพากันติดตามเนื้อนั้นไป จับเอาเนื้อนั้นในที่ๆ มันล้มลงแล้ว ออกจากป่า

ถึงต้นไทรนั้น ในเวลาพระอาทิตย์ตก จึงปรึกษากันว่า บัดนี้ไม่ใช่เวลาที่
สามารถจะไปได้ เราจะพักอยู่ที่นี้แล ดังนี้แล้วจึงเอาเนื้อวางไว้ในที่สมควร
ข้างหนึ่ง ก็พากันขึ้นต้นไม้นอนอยู่ที่ระหว่างค่าคบไม้. ครั้นเวลาใกล้รุ่ง
พราหมณ์ตื่นขึ้น เอียงหูคอยฟังเสียงเนื้อร้อง.

ขณะนั้น นางนาคมาณวิกาทั้งหลาย พากันมาตกแต่งอาสนะดอกไม้
เพื่อพระโพธิสัตว์. พระโพธิสัตว์ก็กลายร่างกายจากงู นิรมิตเป็นร่างทิพย์
ประดับด้วยเครื่องอลังการทั้งปวง ประทับนั่งบนอาสนะดอกไม้ ด้วยลีลาดุจท้าว-
สักกเทวราช. ฝ่ายนางนาคมาณวิกา ก็บูชาพระโพธิสัตว์ด้วยของหอมและ
ดอกไม้เป็นต้น แล้วบรรเลงทิพย์ดนตรีจับพ็อนรำขับร้อง. พราหมณ์ ได้ฟัง
เสียงนั้นแล้วคิดว่า นั่นเป็นใครหนอ เราจักรู้จักเสียงนั้นดังนี้แล้ว จึงกล่าวว่า
ลูกพ่อผู้เจริญ เมื่อไม่อาจปลุกบุตรให้ตื่นขึ้นได้ จึงคิดว่า ลูกนี้เห็นจะเหนื่อย
จงนอนไปเถิด เราจักไปคนเดียว คิดแล้วก็ลงจากต้นไม้เข้าไปหาพระโพธิสัตว์.
เหล่านางนาคมาณวิกา เห็นพราหมณ์นั้นจึงดำลงในแผ่นดินพร้อมด้วยเครื่อง
ดนตรีกลับไปยังนาคพิภพตามเดิม. ส่วนพระโพธิสัตว์ได้นั่งอยู่แต่ผู้เดียวเท่านั้น.
พราหมณ์ยืนอยู่ในสำนักของพระโพธิสัตว์ เมื่อจะถามจึงได้กล่าวคาถา ๒ คาถา
ว่า

ท่านชื่ออะไร มีนัยน์ตาแดง ออกผายนั่งอยู่ท่าม

กลางป่า อันเต็มไปด้วยดอกไม้ สตรี ๑๐ คนเป็นใคร

ทรงเครื่องระดับล้วนแล้วแต่ทองคำ นุ่งผ้างาม ยืน

เคารพอยู่ ท่านเป็นใครมีแขนใหญ่ รุ่งเรืองอยู่ในท่าม

กลางป่าเหมือนไฟอันลุกโชนด้วยเปลวเพลิง ท่านคงเป็น

ผู้มีศักดิ์ใหญ่คนใดคนหนึ่ง เป็นยักษ์หรือเป็นนาคผู้มี

อานุภาพมาก.

บรรดาบทเหล่านั้นบทว่า **ปุปผาภิหารสุส** ความว่า อันประกอบด้วยการนำไปเฉพาะซึ่งดอกไม้ทิพย์ ที่เขานำมาเพื่อบูชาพระโพธิสัตว์.

บทว่า **โก** แปลว่า ท่านคือใคร. บทว่า **โลหิตกุโฆ** แปลว่า มีนัยน์ตาแดง. บทว่า **วิหตบุตรโส** แปลว่า มีรัศมีผิงผาย. บทว่า **กามพุกายูรธรา** แปลว่า ทรงเครื่องอันล้วนแล้วด้วยทองคำ. บทว่า **พุรหาพาหุ** แปลว่า มีแขนใหญ่ อธิบายว่า มีแขนใหญ่. บทว่า **วนสุสมชฌ** ความว่า ท่านมีแขนใหญ่คือใคร มีอานุภาพมากในท่ามกลางแห่งป่าใหญ่ คือท่านเป็นใครหนอมีศักดิ์ใหญ่ ในท่ามกลางแห่งนางนาคผู้ปิดอกผูกโบที่ศีรษะ นุ่งผ้าดี ๆ.

พระมหาสัตว์ ได้ฟังดังนั้นแล้วดำริว่า ถ้าเราจักบอกว่า เราเป็นใคร คนใดคนหนึ่งที่มีฤทธิ์ในบรรดาผู้มีฤทธิ์มีท้าวสักกเทวราชเป็นต้น. พราหมณ์คนนี้คงจักเชื่อแน่แท้ แต่วันนี้เราควรจะพูดความจริงอย่างเดียว เมื่อจะบอกว่าคนเป็นพระยานาค จึงกล่าวว่

เราเป็นนาคผู้มีฤทธิ์เดช ยากที่ใคร ๆ จะลวงได้
ถ้าแม้เราโกรธแล้ว ฟิงขบกัดชนบทที่เจริญ ให้แหลก
ได้ด้วยเดช มารดาของเราชื่อสมุททชา บิดาของเราชื่อ
ชตรฐ เราเป็นน้องของสุทัสสนะ คนทั้งหลายเรียกว่า
ว่า ภูริทัต.

บรรดาบทเหล่านั้นบทว่า **เดชสี** ความว่า ชื่อว่า ผู้มีเดชด้วยเดชเพียงดั่งยาพิษ. บทว่า **ทุรติกุโฆ** ความว่า ใคร ๆ อื่นไม่สามารถเพื่อจะลวงได้. บทว่า **ทเสยฺย** ความว่า ถ้าเราโกรธแล้ว ฟิงขบกัดแม้ชนบทที่กว้างขวางได้ เมื่อเขี้ยวของเราเพียงตกไปในแผ่นดิน ด้วยเดชของเรา ชาวชนบททั้งหมดพร้อมด้วยแผ่นดินฟิงไหม้เป็นขี้เถ้าไป. บทว่า **สุทตฺสนกนิญฺโอมรสฺมิ** ความ

ว่า เราเป็นน้องชายของสุทัสสนะ ผู้เป็นพี่ชายเรา. อธิบายว่า ความว่า ชนทั้งหมดย่อมรู้จักเราในนาคพิภพพระยะทาง ๕๐๐ โยชน์ อย่างนี้ว่า วิฑู ผู้รู้วิเศษ.

ก็แลพระมหาสัตว์ ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้วจึงคิดว่า พราหมณ์นี้ เป็นผู้คร่ำยหายบคาย ถ้าเขาจะไปบอกแก่หมองแล้ว พึงทำแม่อันตรายแก่อุโบสถกรรมของเรา ไฉนหนอเราจะนำพราหมณ์ผู้นี้ไปยังนาคพิภพ พึงให้ยศแก่ท่านเสียให้ใหญ่โตแล้ว จะพึงทำอุโบสถกรรมของเราให้ยืนยาวนานไปได้. ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์จึงกล่าวกะพราหมณ์นั้นอย่างนี้ว่า คุณก่อนพราหมณ์ เราจะให้ยศแก่ท่านให้ใหญ่โต นาคพิภพเป็นสถานอันน่ารื่นรมย์นัก มาไปกันเถิด ไปในนาคพิภพนั้นด้วยกัน. พราหมณ์กล่าวว่า ข้าแต่ นาย บุตรของข้าพเจ้ามีอยู่คนหนึ่ง เมื่อบุตรนั้นมา ข้าพเจ้าก็จักไป. ลำดับนั้นพระมหาสัตว์จึงกล่าวกะพราหมณ์นั้นว่า คุณพราหมณ์ ท่านจงไปนำบุตรของท่านมาเถิด เมื่อจะบอกที่อยู่ของพระองค์จึงกล่าวว่า

ท่านเพ่งดูห้วงน้ำลิกวนอยู่ทุกเมื่อ นากลัวใด ห่วง
น้ำนั้น เป็นที่อยู่อันรุ่งเรืองของเรา ลิกหลายร้อยชั่ว
บุรุษ ท่านอย่ากลัวเลย จงเข้าไปยังแม่น้ำยมุนา เป็น
แม่น้ำที่มีสีเขียวไหลจากกลางป่า กีก้องด้วยเสียงนก
ยูงและนกกกระเรียน เป็นที่เกษมสำราญของผู้มีอาจารย์วัตร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สทาวญฺญํ แปลว่า วนเวียนเป็นไปอยู่
ทุกเมื่อ. บทว่า เภตฺสูมิ แปลว่า นาสะพริงกลัว. บทว่า อเปกฺขลฺลิตฺติ ความว่า
ท่านเพ่งดูห้วงน้ำเห็นปานนี้ฉันใด. บทว่า มยฺหโรกฺขจฺจาภฺริทฺถ ความว่า กีก
้องด้วยเสียงร้องของนกยูงและนกกกระเรียนที่อยู่ในกลุ่มป่าที่ฝั่งทั้ง ๒ ของแม่น้ำ
ยมุนา. บทว่า นีโลทกฺกํ แปลว่า น้ำมีสีเขียว. บทว่า วนมฺขฺฌนโต ได้แก่

ไหลมาจากท่ามกลางป่า. บทว่า **ปวิส มา ภีโต** ความว่า ท่านอย่างกลัวเลย จงเข้าไปยังแม่น้ำยมุนา. บทว่า **วตุตวต** ความว่า จงเข้าไปสู่ภูมิเป็นที่อยู่ของท่านผู้ถึงพร้อมด้วยวัตร ผู้มีอาจารย์วัตร.

ก็แลพระมหาสัตว์ครั้งนั้นกล่าวอย่างนี้แล้วจึงกล่าวว่า ไปเกิดพราหมณ์ไปนาคบุตรมา. พราหมณ์จึงไปบอกความนั้นแก่บุตร แล้วพานบุตรนั้นมา. พระมหาสัตว์พาพราหมณ์กับบุตรทั้งสอง ไปยังฝั่งแม่น้ำยมุนา ยืนอยู่ที่ริมฝั่งแล้วกล่าวว่า

**ดูก่อนพราหมณ์ ท่านพร้อมด้วยบุตรและภรรยา
ไปถึงนาคพิภพแล้ว เราจะบูชาท่านด้วยกามทั้งหลาย
ท่านจักอยู่เป็นสุข.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปตโต** ความว่า ท่านถึงนาคพิภพของเราแล้ว. บทว่า **सानุจโร** แปลว่า พร้อมด้วยภรรยา. บทว่า **มยฺห** ความว่า เราจะบูชาด้วยกามทั้งหลายอันเป็นของ ๆ เรา. บทว่า **วจนฺติ** ความว่า ท่านจักอยู่เป็นสุขในนาคพิภพนั้น.

ก็แลพระมหาสัตว์ครั้งนั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว จึงนำบิดาและบุตรทั้งสอง ไปยังนาคพิภพด้วยอำนาจของตน. เมื่อบิดาและบุตรทั้งสอง ไปถึงนาคพิภพ ทัศนาก็ปรากฏเป็นทิพย์. ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์ก็ยกสมบัติทิพย์ให้แก่บิดาและบุตรทั้งสองนั้นมากมาย และได้ให้นางนาคกัญญาคนละ ๔๐๐. ทั้งสองคนนั้นก็บริโภคนสมบัติใหญ่อยู่ในนาคพิภพนั้น.

ฝ่ายพระโพธิสัตว์ก็มีได้ประมาณ ไปกระทำอุปัฏฐากพระชนกและชนนี ทุกถึงเดือน แสดงธรรมกถาถวาย และต่อแต่นั้น ก็ไปยังสำนักของพราหมณ์ถามถึงความไม่มีโรคแล้วกล่าวว่า ท่านต้องการสิ่งใด ก็พึงบอกไปเถิด อย่า

เมื่อหน้าย จงรีนเริง ดังนี้แล้ว ได้การทำปฏิสันถารกับท่านโสมทัตต์แล้วไปยัง
นิเวศน์ของพระองค์ พรหมณ้อยู่ภาคพิภพได้หนึ่งปี เพราะเหตุที่ตนมีบุญน้อย
ก็เกิดเมื่อหน้ายใครจะไปโลกมนุษย์ เห็นนาคพิภพปรากฏเหมือนโลกกันตนรก
ปราสาทอันประดับงงาม ก็ปรากฏเหมือนเรือนจำ นางนาคกัญญาที่ตกแต่ง
สวยปรากฏเหมือนนางยักษิณี พรหมณจึงคิดว่า เราเมื่อหน้ายเป็นอันดับแรก
เราจักรู้ความคิดของโสมทัตต์บ้าง ดังนี้แล้วจึงไปยังสำนักของท่านโสมทัตต์แล้ว
ถามว่า คุณก่อนพ่อโสมทัตต์ ท่านเมื่อหน้ายหรือไม่. ท่านโสมทัตต์ย้อนถามว่า
ข้าแต่พ่อ ข้าจักเมื่อหน้าย เพราะเหตุอะไร ข้าไม่เมื่อหน้าย ก็พ่อเมื่อหน้ายหรือ.
พรหมณตอบว่า เออ เราเมื่อหน้ายอยู่. โสมทัตต์ถามว่า เมื่อหน้ายเพราะเหตุไร.
พรหมณตอบว่า คุณก่อนเจ้า พ่อเมื่อหน้ายด้วยมิได้เห็นมารดาและพี่น้องของเจ้า
พ่อโสมทัตต์จงมาไปด้วยกันเถิด. โสมทัตต์แม็กกล่าวว่า จะไม่ไป แต่เมื่อบิดา
อ่อนวอนแล้วอ่อนวอนเล่าก็รับคำ. พรหมณคิดว่า เราได้ความตกลงใจของ
บุตรเป็นอันดับแรก แต่ถ้าจะบอกพระกฐิตว่าเราเมื่อหน้าย พระกฐิตก็จัก
ให้ยศแก่เรายิ่ง ๆ ขึ้นไป เมื่อเป็นเช่นนี้เราก็จะไม่ได้ไป เราจะต้องพรรณนา
ยกย่องสมบัติของกฐิตด้วยอุบายอย่างหนึ่งจึงถามว่า ที่พระกฐิตละสมบัติถึง
เพียงนี้ ไปทำอุโบสถกรรมที่มนุษย์โลกนั้น เพราะเหตุใด ถ้าตอบว่าต้องการ
จะไปสวรรค์ เราก็จักทูลให้ทราบความหมายของเราว่า สมบัติมีถึงอย่างนี้แล้ว
ท่านยังละไปทำอุโบสถกรรมเพื่อต้องการจะไปสวรรค์ เพราะเหตุไรเล่า คน
อย่างเราจะมาเลี้ยงชีวิตอยู่ด้วยทรัพย์ของผู้อื่น เราจักไปมนุษย์โลกเยี่ยมญาติ
แล้วบวชบำเพ็ญสมณธรรม ดังนี้ พระกฐิตคงจักอนุญาตให้ไป ครั้นพรหมณ
คิดดังนี้ ครั้นต่อมาวันหนึ่ง พอพระโพธิสัตว์มาเยี่ยมและถามว่า เมื่อหน้ายหรือไม่
ก็ตอบว่า ข้าพเจ้าจักเมื่อหน้ายเพราะเหตุอะไร สิ่งของเครื่องบริโภคนั้นที่ได้แต่
สำนักของพระองค์ มิได้บกพร่องสักอย่างหนึ่ง ในระยะนี้ พรหมณมิได้

แสดงถึงเรื่องที่เกี่ยวข้องแก่การจะไป ตั้งต้นก็กล่าวพรรณนาถึงสมบัติของ
พระโพธิสัตว์ว่า

แผ่นดินมีพื้นอันราบเรียบ ประกอบด้วยต้น

กฤษณาเป็นอันมาก คารดาชด้วยหมู่แมลงค่อมทอง
มีหญ้าเขียวชะอุ่มงามอุดม หมู่ไม้อันน่ารื่นรมย์ สระ
โบกขรณีที่สร้างไว้สวยงาม ระงมด้วยเสียงหงส์ มี
ดอกปทุมร่วงหล่นอยู่เกลื่อนกลาด มีปราสาท ๘ มุม
มีเสา ๑,๐๐๐ เสา สำเร็จด้วยแก้วไพฑูรย์ เรื่องจรูญ
ด้วยเหล่านางนาคกัญญา พระองค์เป็นผู้บังเกิดใน
วิมานทิพย์อันกว้างใหญ่เป็นวิมานเกษมสำราญรื่นรมย์
มีความสุขหาสิ่งใดจะเปรียบปานมิได้ ด้วยบุญของ
พระองค์ พระองค์เห็นจะไม่ทรงหวังวิมานของพระ-
อินทร์ เพราะฤทธิ์อันยิ่งใหญ่ไพบูรณ์ของพระองค์นี้
เหมือนของท้าวสักกเทวราชผู้รุ่งเรือง ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สมา สมนุตปริโต ความว่า แผ่นดิน
ในนาคพิภพของท่านนี้ ในทิศากาทุกทั้งปวง มีพื้นอันราบเรียบ เกลื่อนกล่น
ไปด้วยทองคำ เงิน แก้วมณี แก้วมุกดา และทราย. บทว่า สมา ได้แก่
แผ่นดินมีพื้นเสมอ. บทว่า ปหุตครา มที ความว่า ประกอบด้วยต้น
กฤษณาเป็นอันมาก. บทว่า อินทโคปกสยจนุชา ความว่า คารดาชไป
ด้วยหมู่แมลงค่อมทอง. บทว่า โสภติ หริตตุตมา ความว่า คารดาชไป
ด้วยหญ้าแพรกมีสีเขียวชะอุ่มงดงาม. บทว่า วนเจตฺยานิ ได้แก่ หมู่ไม้
ในป่า. บทว่า โอปปุผลปทุมมา ความว่า บนหลังน้ำคารดาชไปด้วยดอก
ปทุมที่ร่วงหล่น. บทว่า สุนิมมิตา ความว่า สร้างขึ้นด้วยดีด้วยบุญสมบัติ

ของท่าน. บทว่า อภูริสา ความว่า ในปราสาทอันเป็นที่อยู่ของท่าน มี
เสาแล้วด้วยแก้วไพฑูรย์ สร้างไว้ดีทั้ง ๘ มุม ปราสาทของท่านมีเสา ๑,๐๐๐
บริบูรณ์รุ่งโรจน์ โชติช่วงด้วยนางนาคกัญญา. บทว่า อุปปนุโนติ ความว่า
ท่านบังเกิดในวิมานเห็นปานนี้. บทว่า สหสฺสเนตฺตสฺส วิมานํ ได้แก่
เวชยันตปราสาท. บทว่า อิทุธิ หิ ตยายํ วิปูลา ความว่า เพราะเหตุที่
ฤทธิ์อันยิ่งใหญ่ไพบูรณ์ของท่านนี้ ด้วยอุโบสถกรรมนั้น ท่านจึงไม่ปรารถนา
วิมานแม้ของท้าวสักกเทวราช ข้าพเจ้าสำคัญว่า ท่านปรารถนาตำแหน่งอื่น
ยิ่งกว่านั้น.

พระมหาสัตว์ ครั้นได้ฟังดังนั้นแล้วจึงกล่าวว่า คุณก่อนพราหมณ์
ท่านอย่าพูดอย่างนั้นเลย. ยศศักดิ์ของเราหากเทียบกับยศศักดิ์ของท้าวสักกเทว-
ราชแล้ว นับว่าต่ำมาก ปรากฏเหมือนเมล็ดพันธุ์ฝักกาดใกล้ภูเขาสิเนรุ พวกเรา
ก็มีค่าไม่ถึงแม้ด้วยคนบ่าเรอของท่าน ดังนี้แล้วจึงกล่าวคาถาว่า

**อานุภาพของคนบ่าเรอชั้นผู้ใหญ่ ซึ่งอยู่ใน
อำนาจของท้าวสักกเทวราชผู้รุ่งเรือง ซึ่งใครๆ ไม่ฟัง
ถึงด้วยใจ.**

ความแห่งคำเป็นคานานี้มีดังนี้ คุณก่อนพราหมณ์ ใครๆ ไม่ฟังถึงด้วย
ใจคือแม้ด้วยจิตว่า ชื่อว่า ยศศักดิ์ของท้าวสักกเทวราช จะมีเพียงเท่านี้ คือ
๑-๒-๓-๔ วันเท่านั้น ยศศักดิ์ของสัตว์เดรัจฉานของเรายังไม่ถึงถึงเสียที่ ๑๖
แห่งยศศักดิ์ของท้าวมหाराชทั้ง ๔ ก็ดี ของท้าวโลกบาลทั้ง ๔ ผู้บ่าเรอ
เที่ยวทำให้เป็นผู้ใหญ่ผู้นำก็ดี.

ก็แลครั้นพระโพธิสัตว์กล่าวอย่างนี้แล้ว จึงกล่าวต่อไปว่า เราได้ยิน
ท่านพูดว่า นี่เป็นวิมานของท่านผู้มีพระเนตร ๑,๐๐๐ เราก็นั่งได้เพราะว่าเรา

ปรารธนาเวชยันตปราสาท จึงกระทำอุโบสถกรรม เมื่อจะบอกความปรารธนา
ของตนแก่พราหมณ์ จึงกล่าวคำนี้ว่า

**เราปรารธนาวิมานของเทวดาทั้งหลาย ผู้ตั้งอยู่
ในความสุขนั้น จึงเข้าจำอุโบสถ อยู่บนจอมปลวก.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อภิขุณาย แปลว่า ปรารธนา. บทว่า
อมรานัน ได้แก่ เทพผู้มีอายุยืนนาน. บทว่า สุขเขลินัน ได้แก่ ผู้แสวงหา
ความสุข คือผู้ปรารธนาความสุข.

พราหมณ์ครั้งได้ฟังดังนั้นแล้ว ถึงความโสมนัสว่า บัดนี้เราได้โอกาส
แล้ว เมื่อจะลาไปจึงกล่าว ๒ คำว่า

**ข้าพระองค์กับทั้งบุตรเข้าไปสู่ป่าแสวงหามฤค
มานานวัน พวกญาติทางบ้านเหล่านั้น ไม่รู้ว่าข้าพระ
องค์ตายหรือเป็น ข้าพระองค์จะขอทูลลาพระภริยาคี
ผู้ทรงยศ เป็นโอรสแห่งกษัตริย์กาสิ กลับไปยัง
มนุษยโลก พระองค์ทรงอนุญาตแล้ว ข้าพระองค์
ก็จะไปเยี่ยมหมู่ญาติ พระเจ้าข้า.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นาภิเวทนุติ แปลว่า ย่อมไม่รู้.
ความว่า แม้เมื่อกล่าวถึงพวกเขาเหล่านี้ก็ไม่มีใครรู้เลย. บทว่า มิคเมสานโน
ตัดเป็น มคิ เอสานโน แปลว่า ผู้แสวงหามฤค. บทว่า อามนุตเย แปลว่า
ข้าพระองค์ขอทูลลา. บทว่า กาสิปุตต ได้แก่ เป็นโอรสแห่งราชธิดา
ของกษัตริย์กาสิ.

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์กล่าว ๒ คำว่า

**การที่ท่านได้มาอยู่ในสำนักของเรา นี้ เป็นความ
พอใจของเราหนอ แต่ว่ากามารมณ์เช่นนี้ เป็นของ**

ไม่ได้ง่ายในมนุษย์ ถ้าท่านไม่ปรารถนาจะอยู่ เราจะ
บูชาท่านด้วยกามารมณ์ทั้งหลาย เรานุญาตให้ท่านไป
เยี่ยมญาติได้โดยสวัสดิ.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ ครั้นกล่าว ๒ คาถาแล้ว จึงคิดว่า พราหมณ์
นี้ เมื่อได้อาศัยเราเลี้ยงชีพเป็นสุขคงจะไม่บอกแก่ใคร ๆ เราจักให้แก้วมณี
อันให้ความใคร่ทุกอย่างแก่พราหมณ์นี้. ลำดับนั้น เมื่อจะให้แก้วมณีแก่
พราหมณ์นั้น จึงกล่าวว่า

ดูก่อนพราหมณ์ ท่านจงรับเอาทิพยมณีนี้ไป เมื่อ
ท่านทรงทิพยมณีนี้ไป จะต้องการปศุสัตว์ก็ดี บุตรก็ดี
หรือปรารถนาอะไรอื่นก็ดี ก็จะได้สมประสงค์ทุก
ประการ ท่านจงปราศจากโรคภัยเป็นสุขเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปลุ ปุตเต จ วินุทสิ ความว่า เมื่อ
ท่านทรงแก้วมณีนี้ ด้วยอำนาจของแก้วมณีนี้ ท่านย่อมได้สิ่งที่ท่านปรารถนา
ทั้งหมด คือจะเป็นปศุสัตว์ บุตร และสิ่งอื่นก็จะได้สมประสงค์.

ลำดับนั้น พราหมณ์จึงกล่าวคาถาว่า

ข้าแต่พระกฐิต พระดำรัสของพระองค์หาโทษ
มิได้ ข้าพระองค์ยินดียิ่งนัก ข้าพระองค์แก่แล้วจัก
บวช ไม่ปรารถนากามทั้งหลาย.

คำอันเป็นคานานั้นมีอธิบายว่า ดูก่อนกฐิต พระดำรัสของท่านเป็น
กุศล ไม่มีโทษ ข้าพระองค์ยินดีพระดำรัสนั้นยิ่งนักไม่ปฏิเสธ แต่ข้าพระองค์
แก่แล้ว เพราะฉะนั้นข้าพระองค์จักบวช. บทว่า น กามะ อภิปตุเย ความ
ว่า ข้าพระองค์ไม่ปรารถนากามทั้งหลาย ข้าพระองค์จะประโยชน์อะไรด้วย
แก้วมณี.

พระมหาสัตว์จึงกล่าวว่า

หากว่าพรหมจรรย์มีการต้องละเลิกไฉไร กิจที่พึง
ทำด้วยโภคทรัพย์ทั้งหลายเกิดขึ้น ท่านอย่าได้มีความ
หวั่นใจเลยควรมหาเรา เราจะให้ทรัพย์แก่ท่านมาก ๆ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เจ ภงฺโก ความว่า คู่ก่อนพราหมณ์
เชื่อว่าการอยู่พรหมจรรย์ เป็นการทำได้ยากยิ่ง ถ้าหากในกาลใด พรหม-
จรรย์ที่เราไม่ยินดีมีการต้องละเลิก ในกาลนั้น กิจที่ต้องทำด้วยโภคทรัพย์
ทั้งหลายของผู้เป็นคฤหัสถ์มีอยู่ ในกาลเช่นนี้ ท่านอย่าได้หวาดหวั่นใจไปเลย
ควรมาสำนึกเรา เราจะให้ทรัพย์แก่ท่านมาก ๆ.

พราหมณ์กล่าวว่า

ข้าแต่พระภริทัต พระดำรัสของพระองค์หาโทษ
มิได้ ข้าพระองค์ยินดียิ่งนัก ข้าพระองค์จะกลับมาอีก
ถ้าจักมีความต้องการ.

ศัพท์ว่า ปุณฺนปี ในคานานั้นแก่เป็นปุณฺนปี. อนึ่ง นี้ก็เป็นบาลีเช่นกัน
ลำดับนั้น พระมหาสัตว์รู้ว่าพราหมณ์นั้นไม่ปรารถนาจะอยู่ในที่นั้น
จึงให้เรียกนาคมาณพทั้งหลายมา แล้วส่งไปว่า พวกท่านจงนำพราหมณ์ไป
ให้ถึงมนุษยโลก.

พระศาสดาเมื่อทรงประกาศความนั้น จึงตรัสว่า

พระภริทัตตรัสดำรัสแล้ว จึงใช้ให้นาคมาณพ
๔ คนไปส่งว่า ท่านทั้งหลายจงมา เตรียมตัวพา

พราหมณ์ไปส่งให้ถึงโดยเร็ว นาคมาณพทั้ง ๔ คนที่
ภริทัตตรัสใช้ให้ไปส่ง พึงรับสั่งของภริทัต เตรียมตัว
แล้วพาพราหมณ์ไปส่งให้ถึงโดยเร็ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปาเปลุ** ความว่า นาคมาณพทั้ง ๔ ขึ้นจากแม่น้ำมุนา ส่งให้ถึงทางไปกรุงพาราณสี ก็แลครั้นส่งให้ถึงแล้วจึงกล่าวว่ไปเถิดท่าน ดังนี้แล้วก็กลับมายังนาคพิภพตามเดิม.

ฝ่ายพราหมณ์ เมื่อบอกแก่บุตรว่า คุณก่อนพ่อโสมทัต เรายังมฤคในที่นี้ สุกรในที่นี้ ดังนี้แล้วจึงเดินไป เห็นสระโบกขรณีในระหว่างทางแล้วกล่าวว่า พ่อโสมทัต อาบน้ำกันเถิด เมื่อท่านโสมทัตกล่าวว่า คีละพ่อ ทั้งสองคนจึงเปลื้องเครื่องอาภรณ์อันเป็นทิพย์ และผ้าทิพย์ แล้วห่อวางไว้ริมฝั่งสระโบกขรณีแล้วลงไปอาบน้ำ. ขณะนั้น เครื่องอาภรณ์และผ้าทิพย์เหล่านั้นได้หายไปยังนาคพิภพตามเดิม ฟ้านุ่งห่มผืนเก่ากลับสวมใส่ในร่างของคนทั้งสองนั้นก่อนแม้ธนูศรและหอกได้ปรากฏตามเดิม. ฝ่ายท่านโสมทัตร้องว่า ท่านทำเราให้ฉิบหายแล้วพ่อ. ลำดับนั้น บิดาจึงปลอบท่าน โสมทัตว่าอย่าวิตกไปเลยลูกพ่อ เมื่อมฤคมีอยู่เราฆ่ามฤคในป่าเลี้ยงชีวิต. มารดาท่านโสมทัตทราบการมาของคนทั้งสอง จึงต้อนรับนำไปสู่เรือน จัดข้าวน้ำเลี้ยงคุณให้อิ่มหน้าสำราญ. พราหมณ์บริโภคอาหารเสร็จแล้วก็กลับไป. ฝ่ายนางจึงถามบุตรว่า พ่อโสมทัต ทั้ง ๒ คนหายไปไหนมานานจนถึงปานนี้. โสมทัตตอบว่า ข้าแต่แม่ พระภริยัตตนาคราชพาข้ากับบิดาไปยังนาคพิภพ เพราะเหตุนี้เราทั้งสองคิดถึงแม่ จึงกลับมาถึงบัดนี้. มารดาถามว่า. ได้แก้วแหวนอะไรๆ มาบ้างเล่า. โสมทัตตอบว่า ไม่ได้มาเลยแม่. มารดาถามว่า. ทำไมพระภริยัตตไม่ให้อะไรบ้างหรือ. โสมทัตตอบว่า พระภริยัตตให้แก้วสารพัดนึกแก่พ่อๆ ไม่รับเอามา. มารดาถามว่า เหตุไรพ่อเจ้าจึงไม่รับ. โสมทัตตอบว่า. ข้าแต่แม่ ข้าว่าพ่อจกบวช. นางพราหมณ์นั้นโกรธว่า บิดาทิ้งทารกให้เป็นภาระแก่เรา ตลอดกาลประมาณเท่านี้ ไปอยู่เสียในนาคพิภพ ข้าว่าเดี๋ยวนี้จะบวช ดังนี้แล้วจึงตีหลังพราหมณ์ด้วยพลั่วสาดข้าว แล้วขู่ว่า อ้ายพราหมณ์ผู้ชั่วร้าย ข้าว่าจกบวช ภริยัตตให้แก้วมณีก็ไม่รับ ทำไมไม่บวช กลับมาที่นี่

ทำไมอีกเล่า จงรีบออกไปให้พ้นเรือนกู. ลำดับนั้น พรหมณ์จึงปลอบนาง พรหมณ์ว่า เจ้าอย่าโกรธข้าเลย เมื่อมฤคินป่ายังมีอยู่ข้าจะไปฆ่ามาเลี้ยงเจ้า ดังนี้แล้วก็จากที่นั่นไปป่าพร้อมด้วยบุตร หาเลี้ยงชีวิตโดยทำนองในก่อนแล.

จบเนสาทกัณฑ์

ในกาลนั้น ยังมีครุฑคนหนึ่ง อยู่ที่ต้นจิวทางมหาสมุทรภาคใต้ กระพือลมปีกแหวน้ำในมหาสมุทรลงไป จับศึรชะนาคราชได้ตัวหนึ่ง. แท้จริงในกาลนั้น ครุฑทั้งหลาย ยังไม่รู้จักวิธีจับนาค ครั้นภายหลังจึงรู้จักวิธีจับนาคอย่างในปิณฑรกชาดก แต่ครุฑตัวนั้น เมื่อจับนาคทางศึรชะ ยังไม่ทันน้ำจะท่วมมาถึง ก็หิวนาคขึ้นได้ ปล่อยให้นาคห้อยหางลง พาบินไปเบื้องบนป่าหิมพานต์. ก็ในกาลนั้นมีพรหมณ์ชาวกาลสิริรัฐผู้หนึ่ง ออกบวชเป็นฤๅษี สร้างบรรณศาลาอาศัย อยู่ในหิมวันตประเทศ. ที่สุดจกรรมของฤๅษีนั้นมีต้นไทรใหญ่อยู่ต้นหนึ่ง. ฤๅษีนั้นทำที่พักผ่อนหย่อนใจในกลางวันที่โคนต้นไทรนั้น ครุฑหิวนาคผ่านไปถึงตรงยอดไทร. นาคปล่อยหางห้อยอยู่ที่เอาหางพันคาคบต้นไทรด้วยหมายใจจะให้พ้น. ครุฑมิทันรู้ก็รีบไปทางอากาศ เพราะมันมีกำลังมาก. ต้นไทรพร้อมทั้งรากติดหางนาคไปด้วย เมื่อครุฑพานาคไปถึงต้นจิวก็จิกด้วยจะงอยปาก ฉีกท้องนาคกินมันเหลวของนาค ทิ้งร่างลงไปในท้องมหาสมุทร ต้นไทรก็ตกลงเสียงดังสนั่นหวั่นไหว. ครุฑสงสัยว่าเสียงอะไร ก็มองไปดูเบื้องต่ำแลเห็นต้นไทร จึงคิดในใจว่า ต้นไทรนี้เราถอนมาแต่ไหน ก็นึกได้โดยถ่องแท้ว่า ต้นไทรนั้นอยู่ที่จักรมของพระดาบส ตัวเราจะปรากฏว่า ทำอกุศลหรือไม่หนอ เราจักไปถามดาบสนั้นเราก็จะรู้ได้ ดังนี้แล้วก็แปลงเพศเป็นมาณพน้อยไปสู่สำนักพระดาบส. ขณะนั้นพระดาบสกำลังทำที่นั่นให้สม่าเสมอ พระยาสุบรรณไหว้พระดาบสแล้วก็นั่งอยู่ ณ ที่สมควร ทำที่ประหนึ่งว่าไม่รู้

แกลังถามว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าผู้เจริญ ที่ตรงนี้เดิมเป็นที่อยู่ของอะไร. คาบสตอบว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ สุบรรณตนหนึ่งนำนาคมาเพื่อเป็นรักษาหาร เมื่อ นาคเอาหางพันคาคบต้นไม้ด้วยหมายจะให้พ้น สุบรรณนั้นมิทันรู้บินไปโดยเร็ว เพราะความที่ตนมีกำลังมาก เมื่อเป็นเช่นนี้ต้นไม้ในที่นี้ ก็ถูกถอนขึ้นทันที ที่ตรงนี้แหละเป็นที่แห่งต้นไม้ที่ถอนขึ้น. สุบรรณถามว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าผู้เจริญ อุกุศลกรรมจะมีแก่สุบรรณหรือไม่. คาบสตอบว่า ถ้าหากว่าสุบรรณนั้นไม่รู้อกุศลกรรมก็ไม่มี เพราะไม่มีเจตนา. สุบรรณถามว่า ก็อกุศลกรรมจะมีแก่นาคนั้นหรือไม่เล่าเจ้าข้า. คาบสตอบว่า นาคก็มิได้จับเหนี่ยวไว้เพื่อจะให้ต้นไม้เสียหาย จับเหนี่ยวไว้เพื่อจะให้พ้นภัย เพราะเหตุนี้อกุศลกรรมก็ไม่มีแก่นาคเหมือนกัน.

สุบรรณได้ฟังคำของคาบสก็ยินดีจึงกล่าวว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าผู้เจริญ ข้าพเจ้านี้แหละคือสุบรรณนั้น ข้าพเจ้ายินดีด้วยพระผู้เป็นเจ้าแก้ปัญหา ข้าพเจ้ารู้มนต์ชื่อว่า อาลัมพายน บทหนึ่งหากำมิได้ ข้าพเจ้าจะถวายมนต์นั้นแก่พระผู้เป็นเจ้า ให้เป็นส่วนบูชาอาจารย์ พระผู้เป็นเจ้าจงรับไว้เถิด. คาบสกล่าวว่า พอละ เราไม่ต้องการด้วยมนต์ ท่านจงไปเถิด. สุบรรณวิงวอนอยู่บ่อย ๆ จนพระคาบสรับแล้วจึงถวายมนต์ แล้วบอกยาแก่คาบสแล้วก็หลีกไป.

จบครุฑกัณฑ์

ในกาลนั้น ยังมีพราหมณ์คนหนึ่งในกรุงพาราณสีก็ขี้มนี่สินไว้มากมาย ถูกเจ้าหนี้ยี่ทั้งหลายทวงถามก็คิดว่า เราจะอยู่ในเมืองนี้ไปทำไมอีก เข้าไปตายเสียในป่ายังประเสริฐกว่า ดังนี้แล้วจึงออกจากบ้านเข้าไปในป่าจึงบรรลุถึงอาศรมแห่งพระฤาษี ปฏิบัติพระคาบสให้ยินดีด้วยวัตตสัมปทาคุณ. พระคาบสคิดว่า พราหมณ์ผู้นี้เป็นผู้มีอุปการะแก่เรายิ่งนัก เราจักให้ทิพยมนต์ซึ่งสุบรรณราชให้เราไว้แก่พราหมณ์ผู้นี้ ดังนี้ แล้วก็บอกพราหมณ์ว่า คุณก่อนพราหมณ์ เรา

รู้มนต์ชื่อว่าอาลัมพายน จักให้มนต์นั้นแก่ท่าน ท่านจงเรียนมนต์นั้นไว้ แม้เมื่อพราหมณ์นั้นห้ามว่า อย่าเลย ข้าพเจ้าไม่ต้องการมนต์ ก็อ่อนวอนแล้วอ่อนวอนเล่า จนพราหมณ์รับถ้อยคำแล้วจึงให้มนต์ และบอกยาอันประกอบด้วยมนต์และอุปจารแห่งมนต์ พราหมณ์นั้นคิดว่า เราได้อุบายที่จะเลี้ยงชีพแล้ว ก็พักอยู่ ๒-๓ วัน แล้วอ้างเหตุว่า โรคลมเบียดเบียน จนพระดาบสยอมปล่อยไป จึงกราบไหว้พระดาบสขอมาโทษแล้วก็ออกจากป่าไป จนถึงฝั่งแม่น้ำยมุนา โดยลำดับ เดินสาธยายมนต์นั้นไปตามหนทางใหญ่.

ขณะนั้น นางนาคมาณวิกาบาทบริจาริกาของพระกฐิตัตตประมาณ ๑,๐๐๐ คน ต่างถือเอาแก้วมณีที่ให้ความปรารถนาทุกอย่างนั้นออกจากราคพิภพ แล้ววางแก้วนั้นไว้บนกองทรายริมฝั่งแม่น้ำยมุนา แล้วพากันเล่นน้ำตลอดคืน ด้วยแสงสว่างแห่งแก้วมณีนั้น ครั้นอรุณขึ้น จึงพากันตักแต่งกายด้วยเครื่องอาภรณ์ทั้งปวง นั่งล้อมแก้วมณีให้สิริเข้าสู่กาย. ฝ่ายพราหมณ์ก็เดินสาธยายมนต์มาถึงที่นั้น เหล่านางนาคมาณวิกาได้ยินเสียงมนต์ สำคัญว่าเสียงพราหมณ์นั้นเป็นสุบรรณ ก็สะดุ้งกลัวเพราะมรณภัยไม่ทันหีบแก้วมณี ก็พากันแทรกปฐพีไปยังนาคพิภพ พราหมณ์เห็นแก้วมณีก็ดีใจว่ามนต์ของเราสำเร็จผลเดี๋ยวนี้แล้ว ก็หีบเอาแก้วมณีนั้นไป.

ขณะนั้น พราหมณ์เนสาทพร้อมโสมทัตเข้าไปสู่ป่าเพื่อล่าเนื้อ เห็นแก้วมณีนั้นในมือของพราหมณ์นั้น จึงกล่าวกะบุตรว่า ดูก่อนโสมทัต แก้วมณีดวงนี้พระกฐิตัตให้แก่เรามิใช่หรือ.

โสมทัต. ใช่แล้วพ่อ.

บิดา. ถ้าเช่นนั้นเราจะกล่าวโทษแก้วมณีดวงนั้นหลอกพราหมณ์เอาแก้วมณีนี้เสีย.

โสมทัต. ข้าแต่พ่อ เมื่อพระกฐิตัตให้ครั้งก่อนพ่อไม่รับ แต่บัดนี้กลับไปหลอกพราหมณ์เล่า นี่งเสียเถิด.

พราหมณ์เนสาทจึงกล่าวว่า เรื่องนั้นยกไว้ก่อน เจ้าคอยดูเราหลอกตานั้นเถิด ว่าแล้วเมื่อจะปราศรัยกับอาลัมพายนจึงกล่าวว่า

แก้วมณีที่สมมติว่าเป็นมงคล เป็นของดี เป็น
เครื่องปลื้มรื่นรมย์ใจเกิดแต่หิน สมบูรณ์ด้วยลักษณะ
ที่ท่านถืออยู่นี้ ใครได้มาไว้.

 บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มงคลย ความว่า แก้วมณีที่สมมติว่าเป็นมงคล ให้ซึ่งสมบัติอันน่าใคร่ทั้งปวง.

 ลำดับนั้น อาลัมพายนกล่าวคาถาว่า

แก้วมณีนี้ พวกนางนาคมาณวิกาประมาณ ๑,๐๐๐
ตน ล้วนมีตาแดงแวดล้อมอยู่โดยรอบ ในกาลวันนี้
เราเดินทางไปได้แก้วมณีนั้นมา.

 คำเป็นคานั้นเมื่ออธิบายว่า วันนี้เราเดินทางไปตามทางแต่เวลาเช้าตรู่เดินทางไปตามหนทางใหญ่ได้พบแก้วมณี แวดล้อมโดยรอบด้วยนางนาคมาณวิกาผู้มีตาแดงประมาณ ๑,๐๐๐ คน ก็นางนาคมาณวิกาทั้งหมดนั้นเห็นเราเข้าสะดุ้งตกใจแล้ว พวกกันทิ้งแก้วมณีหนีไป.

 พราหมณ์เนสาท ประสงค์จะลวงอาลัมพายนนั้น จึงประกาศโทษแห่งแก้วมณี ประสงค์จะยึดเอาเป็นของตนจึงกล่าวคาถาว่า

แก้วมณีอันเกิดแต่หินนี้ ที่สั่งสมมาได้ด้วยดี อัน
บุคคลเคารพบูชาประดับประดาเก็บรักษาไว้ดีทุกเมื่อ
ยังประโยชน์ทั้งปวงให้สำเร็จได้ เมื่อบุคคลปราศจาก
การระวังในการเก็บรักษา หรือในการประดับประดา

**แก้วมณีอันเกิดแต่หินนี้ ที่บุคคลหามาได้โดยไม่แยบ
คาย ย่อมเป็นไปเพื่อความพินาศ คนผู้ไม่มีกุศล ไม่
ควรประดับแก้วมณีอันเป็นทิพย์นี้ เรารู้จักให้ทองคำ
ร้อยแท่ง ขอท่านจงให้แก้วมณีนี้แก่เราเถิด.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สพฺพตฺถุ** ความว่า ผู้ใดจักเก็บประดับ
สิ่งสมแก้วมณีอันเกิดแต่หินนี้ คือทรงไว้เก็บไว้ด้วยดี โดยยึดถือว่าของๆ เรา
เหมือนชีวิตของตน อันผู้นั้นนั้นเก็บสิ่งสมด้วยดี บุษาทรงไว้เก็บรักษาไว้ด้วยดี
ย่อมยังประโยชน์ทุกอย่างให้สำเร็จ. บทว่า **อุปจารวิปฺนฺนุสฺส** ความว่า ก็
บุคคลผู้ปราศจากการเก็บรักษาไว้โดยอุบายอันไม่แยบคาย ท่านกล่าวว่าย่อมนำ
มาแต่ความพินาศเท่านั้น. บทว่า **ธาเรตฺตุมารโห** แปลว่า ไม่ควรเพื่อจะประดับ
ประดา. บทว่า **ปฺฏิปชฺช สตี นิกฺข** ความว่า พวกเรารู้เพื่อจะเก็บแก้วมณี
ไว้ให้มากในเรือนของเรา เราจะให้แท่งทอง ๑๐๐ แท่งแก่ท่าน ท่านจงปกครอง
แท่งทองนั้น แล้วจงให้แก้วมณีแก่เรา. แม้แท่งทองในเรือนของท่านเพียงแท่ง
เดียวก็ไม่มี ผู้นั้นย่อมรู้ว่าแก้วมณีนั้นให้สิ่งสารพัดนึก เราจะอาบน้ำดำศิระษะแล้ว
เอาน้ำประพรมแก้วมณี จึงกล่าวว่า ท่านจงให้แท่งทอง ๑๐๐ แท่งแก่เรา เมื่อ
เป็นเช่นนี้เรารู้จักให้แก้วมณีที่ปรากฏว่าเป็นของเราแก่ท่าน เพราะเหตุนี้ผู้
กล่าวหาจึงกล่าวอย่างนี้.

ลำดับนั้น อาลัมพายนฺ์ กล่าวคาถาว่า

แก้วมณีของเรานี้ ไม่ควรแลกเปลี่ยนด้วยโคหรือ

รัตนะ เพราะแก้วมณีอันเกิดแต่หิน บริบูรณ์ด้วย

ลักษณะเราจึงไม่ขาย.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม ๔ ภาค ๓ - หน้าที่ 63

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เหนวมัย ความว่า แก้วมณีของเรานี้
ชื่อว่า ควรแลกเปลี่ยนด้วยวัตถุอะไร. บทว่า เหนว เกยโย ความว่า และ
แก้วมณีของเรานี้ สมบูรณ์ด้วยลักษณะชื่อว่าเป็นของไม่ควรซื้อและควรขาย
ด้วยวัตถุอะไรๆ.

พราหมณ์เนสาทกล่าวว่า

ถ้าท่านไม่แลกเปลี่ยนแก้วมณีด้วยโคหรืออรัตนะ
เมื่อเป็นเช่นนั้นท่านจะแลกเปลี่ยนแก้วมณีด้วยอะไร
เราถามแล้ว ขอท่านจงบอกความข้อนั้นแก่เรา.
อาลัมพายนั้กล่าวว่า
ผู้ใดบอกนาคใหญ่ผู้มีเดช ยากที่บุคคลจะล่วง
เกินได้ เราจะให้แก้วมณีอันเกิดแต่หินอันรุ่งเรืองด้วย
รัศมี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ชลนุตริว เตชสา แปลว่า เหมือน
รุ่งเรืองด้วยรัศมี

พราหมณ์เนสาทกล่าวว่า

ครุฑผู้ประเสริฐหรือไครหนอ แปลงเพศเป็น
พรมณ์มาแสวงหานาค ประสงค์จะนำไปเป็นอาหาร
ของตน.

คำว่า โก นุ นี้ในคานานั้น พราหมณ์เนสาทคิดว่า ชะรอยว่าผู้
นั้นเป็นครุฑติดตามอาหารของตนจึงกล่าวอย่างนั้น

อาลัมพายนั้กล่าวว่า

ดูก่อนพราหมณ์ เรามิได้เป็นครุฑ เราไม่เคยเห็น
ครุฑ เราเป็นผู้สนใจด้วยงูพิษ คนทั้งหลายรู้จักเราว่า
เป็นหมองู.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ม วิทู ความว่า ชนทั้งหลายรู้จักเราว่า
ผู้เป็นผู้สนใจด้วยงูพิษ เป็นหมอง ชื่อว่า อาลัมพายน.

พราหมณ์เณสาทกล่าวว่

ท่านมีกำลังอะไร มีศิลปะอะไร ท่านเป็นผู้ทรง
ไว้ซึ่งผลอันพิเศษในอะไร จึงไม่ยำเกรงนาค.

บรรดาบทเหล่านั้น ด้วยคำว่า กิสมิ วา ตูวี ปฺรตุถฺโท ท่าน
ถามว่า ท่านเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งผลอันพิเศษในอะไร กระทำอะไรให้เป็นที่อาศัย จึง
ไม่ยำเกรงนาคคืออสรพิษ คือคูหมิ่นไม่ทำความยำเกรงให้เป็นผู้ประเสริฐ.

อาลัมพายนนั้น เมื่อแสดงกำลังของตนจึงกล่าวว่

ครุฑมาบอกวิชาหมองอย่างสูงแก่ฤๅษีโกสิยโคตร
ผู้อยู่ในป่าประพตติบะอยู่สิ้นกาลนาน เราเข้าไปหา
ฤๅษีตนหนึ่งซึ่งนับเข้าในพวกฤๅษีผู้บำเพ็ญตน อาศัย
อยู่ในระหว่างภูเขา ได้บำรุงท่านโดยเคารพ มิได้เกียจ
คร้านทั้งกลางคืนกลางวัน ในกาลนั้น ท่านบำเพ็ญ
วัตรและพรหมจรรย์ เป็นผู้มิโศก เมื่อได้สมาคมกับ
เรา จึงสอนมนต์ทิพย์ให้แก่เราด้วยความรัก เราทรงไว้
ซึ่งผลอันพิเศษในมนต์นั้น จึงไม่กลัวต่ออนาค เราเป็น
อาจารย์ของพวกหมอผู้ฆ่าอสรพิษ ชนทั้งหลายรู้จักเรา
ว่าอาลัมพายน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โกสิยสุตฺถุชา ความว่า ครุฑมาบอกแก่
ฤๅษีโกสิยโคตร ก็เหตุที่ครุฑนั้นบอกทั้งหมดพึงกล่าวให้พิสดาร. บทว่า
ภาวิตตฺตณฺณตฺริ ความว่า เราเข้าไปหาฤๅษีคนหนึ่ง บรรดาผู้บำเพ็ญตน.

บพว่า สมมุติ แปลว่า อาศัยอยู่. บพว่า กามสา ได้แก่ ด้วยความปรารถนา
ของตน. บพว่า มนั ความว่า ย่อมประกาศมนต์นั้นแก่เรา. บพว่า ตูยาหิ
มนุเต ปรัตตทุโร ความว่า เราทรงไว้ซึ่งผลอันวิเศษคืออาศัยมนต์เหล่านั้น.
บพว่า โภลินิ ได้แก่ นาคทั้งหลาย. บพว่า วิสฆาฏานิ ความว่า เป็น
อาจารย์ของพวกหม่อม่าอสรพิษ.

พราหมณ์เนสาท ได้ฟังดังนั้นแล้วจึงคิดว่า อาลัยพายนนี้ให้แก่วณิ
แก่บุคคลผู้แสดงที่อยู่ของพระภูริทัตแก่เขา ครั้นแสดงพระภูริทัตแก่เขาแล้วจึง
จักรับเอาแก้วมณี.

แต่นั้นเมื่อจะปรึกษากับบุตรจึงกล่าววว่า

ลูกอ่อนลูกโสมทัต เราควรรับแก้วมณีไว้สิ
เจ้าจงรู้ไว้ เราอย่าละสิริอันมาถึงตนด้วยท่อนไม้ตาม
ชอบใจสิ.

บรรดาบพเหล่านั้น บพว่า ฌนุหามุหเส แปลว่า ควรรับเอา.
บพว่า กามสา ความว่า อย่าที่ด้วยท่อนไม้แล้วละสิริตามชอบใจของตน.

โสมทัตกล่าวว่า

ข้าแต่พ่อผู้เป็นพราหมณ์ ภูริทัตนาคราชบูชา
คุณพ่อผู้ไปถึงที่อยู่ของตน เพราะเหตุไร คุณพ่อจะ
ปรารถนาประทุษร้าย ต่อผู้กระทำดี เพราะความหลง
อย่างนี้ ถ้าคุณพ่อปรารถนาทรัพย์ ภูริทัตนาคราชก็
คงจักให้ คุณพ่อไปขอตานเถิด ภูริทัตนาคราชคงจัก
ให้ทรัพย์เป็นอันมากแก่คุณพ่อ.

บรรดาบพเหล่านั้น บพว่า ปุชยิ ความว่า บูชาแล้วด้วยกามอัน
เป็นทิพย์. บพว่า ทุพฺภิมิจฺฉลสิ ความว่า ลูกอ่อนพ่อ ท่านปรารถนาเพื่อ
กระทำการคือการประทุษร้ายต่อมิตรเห็นปานนั้นหรือ.

พราหมณ์กล่าวว่า

ดูก่อนโสมทัต การกินของที่ถึงมือ ที่อยู่ใน
ภาชนะหรือที่ตั้งอยู่เบื้องหน้า เป็นความประเสริฐ
ประโยชน์ที่อยู่เบื้องหน้าเรา อย่าได้ล่วงเราไปเสียเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า หตถคคิ ความว่า ดูก่อนพ่อโสมทัต
ท่านเป็นหนุ่มไม่รู้ความเป็นไปของโลกอะไร เพราะจะเกี่ยวกินสิ่งที่อยู่ในมือ
อยู่ในบาตร หรือที่ตั้งเก็บไว้ตรงหน้านั้นนั่นแลประเสริฐ คือ ตั้งอยู่ในที่ไม่ไกล
โสมทัตกล่าวว่า

คนประทุษร้ายต่อมิตร สละความเกื้อกูล จะตก
หมกไหม้อยู่ในนรกอันร้ายแรง แผ่นดินย่อมสูบผู้นั้น
หรือเมื่อผู้นั้นมีชีวิตอยู่ที่ชุบชีวิต ถ้าคุณพ่อปรารธนา
ทรัพย์ ฐริทัตนาคราษก็จงจักให้ ลูกเข้าใจว่า คุณพ่อ
จักต้องประสบเวรที่ตนทำไว้ในไม่ช้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มหิมสุต วิบุฑุริยติ ความว่า ดูก่อน
พ่อ ปฐพีย่อมแยกให้ช่องแก่ประทุษร้ายต่อมิตร ทั้งที่ยังเป็นอยู่นั้นแล.

บทว่า หิตจุจาคิ ได้แก่ ผู้สละประโยชน์เกื้อกูลของตน. บทว่า
ชีวเร วาปี สุตสุตติ ความว่า ถึงจะมีชีวิตอยู่ก็ย่อมชุบชีวิตเป็นมนุษย์เพียงดัง
เปรตฉะนั้น. ว่า อตถคคิ เวร ได้แก่ บาปที่ตนทำ. บทว่า น จิริ
ความว่า ลูกเข้าใจว่า ไม่นานเขาจักประสบเวร.

พราหมณ์กล่าวว่า

พราหมณ์ทั้งหลายบูชามหาภัยแล้ว ย่อมบริสุทธิ
ได้ เราจักบูชามหาภัย ก็จักพ้นจากบาปด้วยการบูชา
ภัยอย่างนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น ด้วยบทว่า **สุขุณฺณติ** แสดงว่า ลูกโสมทัด
ลูกยังเป็นหนุ่มไม่รู้อะไร ธรรมดาว่า พราหมณ์ทั้งหลาย ครั้นกระทำบาป
อย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว ย่อมบริสุทธฺิได้ด้วยยัญ จึงได้กล่าวอย่างนี้

โสมทัดกล่าวว่า

เชิญฺเถติ ลูกจะขอแยกไป ณ บัดนี้ **วันนี้**ลูกจะ
ไม่ขออยู่ร่วมกับคุณพ่อ จะไม่ขอเดินทางร่วมกับคุณ
พ่อ ผู้ทำกรรมหยาบอย่างนี้สักก้าวเดียว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อปายามิ** ความว่า เชิญเถิด ลูกจะขอ
แยกไป คือหนีไป. ก็แลบัณฑิตมาณพครั้งกล่าวอย่างนี้แล้ว เมื่อไม่อาจให้
บิดาเชื่อฟังคำของตน จึงโพนทนาให้เทวดาทราบด้วยเสียงอันดังว่า ข้าพเจ้า
จะไม่ไปกับคนทำบาปเห็นปานนี้ละ ครั้นประกาศแล้ว ก็หนีไปทั้ง ๆ ที่บิดา
เห็นอยู่นั้นแลเข้าไปสู่ป่าหิมพานต์ บวชเป็นฤาษียังอภิญญาและสมาบัติให้เกิด
แล้ว มิให้เสื่อมมานแล้วเกิดในพรหมโลก.

เมื่อพระศาสดาจะประกาศความนั้นจึงตรัสว่า

โสมทัดผู้ได้ยินได้ฟังมามาก ได้กล่าวคำนี้กะ
บิดาแล้ว ได้ประกาศให้เทวดาทั้งหลายทราบแล้ว ก็
ได้หลีกไปจากที่นั้น.

จบ โสมทัดกัณฑ์

พราหมณ์เนสาทคิดว่า โสมทัดจักไปไหน ออกจากเรือนของตน
ครั้นเห็นอาลัมพายนไม่พอใจหน่อยหนึ่ง จึงปลอบว่า ลูกก่อนอาลัมพายน ท่าน
อย่าวิตกไปเลย เราจักชี้ฐูริทตให้ท่าน ดังนี้แล้ว ก็พาอาลัมพายนไปยังที่
รักษาศูโบสถแห่งพระยานาค เห็นพระยานาคคู่ชู้ชคนอยู่ที่จอมปลวก จึงยืนอยู่
ในที่ไม้ไผ่เกล เหยียดมือออกแล้วกล่าว ๒ คาถาว่า

ดูก่อนพราหมณ์ ท่านจงจับเอาอากาศใหญ่
จงส่งแก่นั้นมาให้เรา มีรัศมีดังสีแอมलग่อมทอง
สีระแแดง ตัวปรากฏดังกองปุยนุ่น นอนอยู่บนจอม
ปลวก ท่านจงจับมันเถิดพราหมณ์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อินุทโคปกวณฺณาภา ความว่า รัศมี
เหมือนรัศมีแห่งสีแอมलग่อมทอง. บทว่า กปฺปาลปิจฺรสุเสว ความว่า
เหมือนกองปุยนุ่นที่จัดแจงไว้ดีแล้ว.

พระมหาสัตว์ ลืมเนตรขึ้นแลเห็นพราหมณ์เนสาท จึงคิดว่า
เราได้คิดแล้วว่า พราหมณ์คนนี้จะทำอันตรายแก่อุโบสถของเรา เราจึงพาผู้
ไปยังนาคพิภพ แต่งให้มีสมบัติเป็นอันมาก ไม่ปรารถนาเพื่อจะรับแก้วที่เรา
ให้ แต่บัดนี้ไปรับเอาหมองมา ถ้าเราโกรธแก่ผู้ประทุษร้ายมิตร ศีลของ
เราก็จักขาด ก็เราได้อธิษฐานอุโบสถ อันประกอบด้วยองค์ ๔ ไว้ก่อนแล้ว
ต้องให้คงที่อยู่ อาลัยพายนจะตัด จะเผา จะฆ่า จะแทงด้วยหลาวก็ตามเถิด
เราจะไม่โกรธเขาเลย ถ้าเราจะแลดูเขาด้วยความโกรธ เขาก็จะแหลกเป็น
เหมือนขี้เถ้า ช่างเถอะทุบตีเราเถอะ เราจักไม่โกรธเลย ดังนี้แล้วก็หลับเนตร
ลง ทรงบำเพ็ญอุชิฐฐานบารมีไว้เป็นเบื้องหน้า ชุกเคียรเข้าไว้ ณ ภายในขณ
ดอนนึ่งมิได้ไหวติงเลย.

จบศีลกัมมัต

ฝ่ายพราหมณ์เนสาท กล่าวว่า ดูก่อนอาลัยพายนผู้เจริญ เชิญท่าน
จับนาคนี้ และจงให้แก้วมณีแก่เราเถิด. อาลัยพายนเห็นนาคแล้วก็ดีใจ มิได้
นับถือในแก้วว่ามีอะไร เปรียบเหมือนเป็นหญ้า โยนแก้วมณีไปที่มีมือพราหมณ์
เนสาทด้วยคำว่า เอาไปเถิดพราหมณ์ แก้วมณีก็พลาดจากมือพราหมณ์เนสาท
ตกลงที่แผ่นดิน. พอตกลงแล้วก็จมแผ่นดินลงไปยังนาคพิภพนั่นเอง. พราหมณ์

เนสาทเชื่อมจากฐานะ ๓ ประการ คือเชื่อมจากแก้วมณี เชื่อมจากมิตรภาพ กับพระภริยัตถ์ และเชื่อมจากบุตร. เขาก็ร้องไห้รำพันว่า เราหมดที่พึ่งพาอาศัยแล้ว เพราะเราไม่ทำตามคำของบุตร แล้วไปสู่เรือน.

ฝ่ายอาลัยพายน ก็ทาร่างของตนด้วยทิพยโอสถ เคี้ยวกินเล็กน้อยกับประพรมกายของตน ก็ร้ายทิพมณฑ์ เข้าไปหาพระโพธิสัตว์ จับหางพระโพธิสัตว์คร่ำมาจับศีรษะไว้แน่นแล้ว เปิดปากพระมหาสัตว์ เคี้ยวยาบ้วนใส่พร้อมเสมหะเข้าไปในปากพระมหาสัตว์. พระยานาคผู้เป็นชาติสะอาด ไม่โกรธไม่ลืมตา เพราะกลัวแต่สีที่จะขาดทำลาย. ลำดับนั้น อาลัยพายนก็ใช้ยาและมณฑ์ จับหางพระมหาสัตว์หัวให้ศีรษะห้อยลงเบื้องต่ำ เขย่า ให้สำรอกอาหารที่มีอยู่แล้ว ให้นอนเหยียดยาวที่พื้นดิน เหยียบย่ำด้วยเท้า เหมือนคนนวดถั่ว กระดูกเหมือนจะแตกเป็นจุนออกไป. จับหางพระมหาสัตว์หัวให้ศีรษะห้อยลงข้างล่างอีก ฟาดลงเหมือนฟาดผ้า. พระมหาสัตว์แม้เสวยทุกขเวทนาถึงปานนี้ก็ไมโกรธเลย

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศความนั้น จึงตรัสว่า

อาลัยพายนเอาทิพยโอสถทาทัว และร้ายมณฑ์

ทำการป้องกันตัวอย่างนี้ จึงสามารถจับพระยานาคนั้น

ได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สกฺขิ แปลว่า สามารถ. บทว่า สณฺฐาตุ แปลว่า เพื่อจะจับ.

อาลัยพายน ครั้นทำพระมหาสัตว์ให้ถอยกำลังคั่งนั้นแล้ว จึงเอาเถาว์ลย์ถักกระโปรง แล้วเอาพระมหาสัตว์ใส่ในกระโปรงนั้น แต่ศีรษะของพระมหาสัตว์ใหญ่ เข้าไปในกระโปรงนั้นไม่ได้. ลำดับนั้น อาลัยพายนจึงใช้

สิ้นเท้าถีบพระมหาสัตว์ให้เข้าไป แล้วแบกกระโปรงไปถึงบ้านแห่งหนึ่ง จึงวางกระโปรงลง วางไว้กลางบ้านร้องบอกว่า ผู้ประสงค์จะดูการฟ้อนรำของนาคก็จงมา. ชาวบ้านทั้งสี่ต่างมาประชุมกัน. ขณะนั้น อาลัมพายนจึงกล่าวว่า มหานาค เจ้าจงออกมา. พระมหาสัตว์คิดว่า วันนี้เราจะเล่นให้บริษัทรำเรียงจึงจะควรอาลัมพายนเมื่อได้ทรัพย์มากอย่างนี้ยินดีแล้ว จักปล่อยเราไป อาลัมพายนจะให้เราทำอย่างไร เราก็จะทำอย่างนั้น. ลำดับนั้น อาลัมพายนก็นำพระมหาสัตว์ออกจากกระโปรงแล้วกล่าวว่า เจ้าจงทำตัวให้ใหญ่. พระมหาสัตว์ทำตัวให้ใหญ่ อาลัมพายนบอกให้ทำตัวให้เล็กและให้ขด ให้คลาย ให้แผ่พังพาน ๑ พังพาน ๒-๓-๔-๕-๖-๗-๘-๙-๑๐-๒๐-๓๐-๔๐-๕๐-๖๐-๗๐-๘๐-๙๐-๑๐๐

ให้สูง ให้ต่ำ ให้เห็นตัว ให้หายตัว ให้เห็นครึ่งตัว ให้สี่เขี้ยว เหลือ แดด ขาว หงสบาทให้พ่นเปลวไฟ พ่นน้ำ พ่นควัน. ในอาการแม่เหล่านี้ อาลัมพายน บอกให้ทำอาการใด ๆ พระมหาสัตว์ก็นิรมิตอวดภาพแสดงอาการนั้น ๆ ทุกอย่าง ใคร ๆ เห็นพระมหาสัตว์นั้นแล้ว ก็ไม่สามารถจะกลืนน้ำตาไว้ได้. มนุษย์เป็นอันมากต่างพากันให้สิ่งของต่าง ๆ มีเงิน ทอง ผ้า และเครื่องประดับเป็นต้น. อาลัมพายนจึงได้ทรัพย์ในบ้านนั้นประมาณเป็นพัน ๆ ด้วยอาการอย่างนี้. อาลัมพายนนั้นจับพระมหาสัตว์ได้ทรัพย์พันหนึ่ง จึงกล่าวกะพระมหาสัตว์ว่า จักปล่อยก็จริง แต่ถึงกระนั้นครั้งได้พันหนึ่งแล้ว ก็คิดว่า แม้ในบ้านเล็กน้อยเรายังได้ทรัพย์ถึงเพียงนี้ ถ้าในพระนครคงจักได้ทรัพย์มากมาย เพราะความโลภในทรัพย์จึงมิได้ปล่อยพระมหาสัตว์ไป. อาลัมพายนนั้น เริ่มตั้งขุมทรัพย์ขึ้นได้ในบ้านนั้น แล้วจึงให้นายช่างทำกระโปรงแก้ว ใส่พระมหาสัตว์ในกระโปรงแก้วนั้น แล้วก็ขึ้นสู่ยานน้อยอย่างสบาย ออกไปด้วยบริวารเป็นอันมาก ให้พระมหาสัตว์เล่นไปในบ้านและนิคมเป็นต้น จนถึงกรุงพาราณสีโดยลำดับ

แต่อาลัยพายน ไม่ให้น้ำผึ้งและข้าวตอกแก่พระยานาค ฆ่ากบให้กิน พระมหา-
สัตว์ก็มีได้รับอาหาร พระมหาสัตว์ไม่ได้อาหารเพราะกลัวอาลัยพายนจะไม่ปล่อย
อาลัยพายนจึงให้พระมหาสัตว์เล่นในบ้านนั้น ๆ ตั้งตั้งแต่หมู่บ้านใกล้ประตู
ทั้ง ๔ ด้านอีก. ครั้นถึงวันอุโบสถสืบห้าค่ำ อาลัยพายนจึงขอให้กราบทูลแด่
พระราชาว่า ข้าพระองค์จะให้นาคราชเล่นถวายพระองค์. พระราชา จึงรับสั่ง
ให้ตีกลองร้องประกาศให้มหาชนประชุมกัน ชนเหล่านั้นจึงพากันมาประชุมบน
เตียงและเตียงซ้อนกันที่พระลานหลวง.

จบอาลัยพายนกัณฑ์

ก็ในวันที้อาลัยพายนจับพระมหาสัตว์ไปนั้น พระมารดาของพระมหา-
สัตว์ ได้เห็นในระหว่างทรงพระสุบินว่า พระนางถูกชาชคนหนึ่งตัวดำ ตาแดง
เอาดาบตัดแขนขวาของพระนางขาดแล้วนำไปทิ้งๆ ที่มีเลือดไหลอยู่. ครั้นพระ-
นางตื่นขึ้น ก็สะดุ้งกลัวลุกขึ้นคลำแขนขวา ทรงทราบว่าเป็นความฝัน ลำดับนั้น
พระนางทรงดำริว่า เราฝันเห็นร้ายแรงมาก บุตรของเราทั้ง ๔ คน หรือท้าว
ธรรฐทั้งตัวเราเองคงจะเป็นอันตราย ก็อีกอย่างหนึ่งพระนางทรงปรารภคิดถึง
พระมหาสัตว์ยิ่งกว่าผู้อื่น. เพราะเหตุไร ? เพราะเหตุว่า นาคนอกนั้นอยู่ใน
นาคพิภพของตน ฝ่ายพระมหาสัตว์ เพราะเป็นผู้มีศีลเป็นอริยาศัย ไปยังมนุษย์
โลกกระทำอุโบสถกรรม เพราะเหตุนั้น พระนางจึงทรงคิดถึงพระภูริทัตยิ่งกว่า
ใครๆ ว่า หมองู หรือสุบรรณจะพึงจับเอาบุตรของเราไปเสียกระมังหนอ
จากนั้นพล่งไปได้ถึงเดือน พระนางทรงถึงโทมนัสว่า บุตรของเราไม่สามารถ
จะพลัดพรากจากเราเกินถึงเดือนเลย ก็อย่างใดอย่างหนึ่งจักเกิดขึ้นแก่บุตร
ของเราเป็นแน่. ครั้นพล่งไปได้เดือนหนึ่ง พระนางสมุททชาก็ทรงโสกเศร้าหา
เวลาขาดน้ำตามิได้ ดวงหฤทัยก็เหือดแห้ง พระเนตรทั้งสองก็บวมบ่งขึ้นมา
พระนางสมุททชาทรงนั่งมองหาทางที่พระมหาสัตว์จะกลับมาถึงเท่านั้นด้วยทรง
รำพึงว่า ภูริทัตจักมา ณ บัดนี้ ภูริทัตจักมา ณ บัดนี้.

ครั้งนั้น สุทัตสนะโอรสองค์ใหญ่ของพระนางสมุททชาครั้นล่วงไปได้เดือนหนึ่งแล้ว พร้อมด้วยบริษัทเป็นอันมากมาเยี่ยมพระชนกชนนี พักบริษัทไว้ภายนอกแล้วขึ้นสู่ปราสาท ไหว้พระชนนี แล้วได้ยืนอยู่ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พระนางสมุททชานั้นกำลังทรงโศกเศร้าถึงพระภริยาที่อยู่ มิได้เจรจาปราศรัยกับด้วยสุทัตสนะ. สุทัตสนะนั้น จึงคิดว่า พระมารดาของเรา เมื่อเรามาครั้งก่อนๆ เห็นเราแล้วย่อมยินดีต้อนรับ แต่วันนี้พระมารดาทรงโทมนัสน้อยพระทัย คงมีเหตุอะไรเป็นแน่. ลำดับนั้นเมื่อจะทูลถามพระชนนี จึงกล่าวว่า

เพราะได้เห็นข้าพระองค์ ผู้ให้สำเร็จถึงที่น่าใคร่

ทั้งปวงมาเฝ้า อินทรีย์ของพระแม่เจ้าไม่ผ่องใส พระ-

พักตร์พระแม่เจ้าก็เกรียมดำ เพราะทอดพระเนตรเห็น

ข้าพระองค์เช่นนี้ พระพักตร์พระแม่เจ้าเกรียมดำ

เหมือนดอกบัวอยู่ในมือ ถูกฝ่ามือขยี้ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อหฺลฺลฺลาณี แปลว่า ไม่ผ่องใส. บทว่า สฺวา ความว่า วันนี้แม่พระพักตร์ของพระแม่เจ้าก็เกรียมดำ เหมือนสีฝ้ากระจกที่ทำด้วยทอง. บทว่า หตฺถคฺคฺติ ความว่า ปิดไว้ด้วยมือ. บทว่า เอทิสฺส ความว่า เพราะได้เห็นข้าพระองค์เห็นปานนี้ แม่ผู้มาเฝ้าพระองค์ด้วยความงามคือสิริอันใหญ่.

แม้เมื่อสุทัตสนะกล่าวอย่างนี้แล้ว พระนางสมุททชามีได้ตรัสปราศรัยเลย สุทัตสนะจึงคิดว่า ใครทำให้พระมารดาโกรธหรือหนอ หรือว่าพึงมีอันตราย ลำดับนั้น สุทัตสนะเมื่อจะทูลถามพระมารดานั้น จึงกล่าวคาถาอีกว่า

**ใครว่ากล่าวล่วงเกินพระแม่เจ้าหรือพระแม่เจ้ามี
เวทนาอะไรบ้าง เพราะทอดพระเนตรเห็นข้าพระองค์
ผู้มาเฝ้า พระพักตร์ของพระแม่เจ้าเกรียมดำเพราะ
เหตุไร ?**

บรรดาบทเหล่านั้นด้วยบทว่า กจฺจิ นฺ เต นาภิสฺสตี นี้ สุตฺตสฺสนะ
ถามว่า ใครกล่าวล่วงเกินพระแม่เจ้าบ้างหรือ หรือว่า เบียนเบียนด้วยการดำ
หรือด้วยการบริภาษ. บทว่า ตฺยฺหิ ความว่า เพราะทอดพระเนตรเห็น
ข้าพระองค์ผู้มาเฝ้า ในครั้งก่อนๆ พระพักตร์ของพระแม่เจ้าไม่เป็นเช่นนี้. ด้วย
บทว่า เยน นี้ สุตฺตสฺสนะถามว่า เพราะเหตุไร วันนี้พระพักตร์ของพระแม่เจ้า
จึงเกรียมดำ พระแม่เจ้าจึงบอกเรื่องนั้นแก่ข้าพระองค์.

ลำดับนั้น พระนางสมุททชาเมื่อจะตรัสบอกแก่สุตฺตสฺสนะนั้น จึงตรัสว่า

**พ่อสุตฺตสฺสนะเอ๋ย แม่ได้ฝืนเห็นล่วงมาเดือนหนึ่ง
แล้วว่า มีชายคนหนึ่งมาตัดแขนของแม่ ดูเหมือน
เป็นข้างขวา พาเอาไปทิ้งๆ ที่เปื้อนด้วยเลือด เมื่อ
แม่กำลังร้องไห้อยู่ นับตั้งแต่แม่ได้ฝืนเห็นแล้ว เจ้าจง
รู้เถิดว่า แม่ไม่ได้รับความสุขทุกวันทุกคืนเลย.**

บรรดาบทเหล่านั้น ด้วยบทว่า อิทฺโต มาถฺ อโศคตฺ นี้พระนางสมุทท-
ชาแสดงว่า เมื่อแม่ฝืนเห็นเจ้าตั้งแต่วันนั้นจนล่วงมาถึงวันนี้ได้หนึ่งเดือนแล้ว.
บทว่า ปุริโส ความว่า ฝืนว่า ยังมีชายคนหนึ่งรูปร่างดำ ตาแดง. บทว่า
โรทฺตยา สติ ความว่า เมื่อแม่กำลังร้องไห้อยู่. บทว่า สฺขํ เม นฺนฺนฺลพฺภติ
ความว่า ขึ้นชื่อว่า ความสุขของแม่ไม่มีเลย.

ก็แลเมื่อพระนางสมุททชา ตรัสอย่างนี้แล้ว จึงตรัสว่า ดูก่อนลูกรัก
น้องของเจ้าหายไปโดยมิได้เห็น ชะรอยว่าภัยคงจะเกิดมีแก่น้องของเจ้า ดังนี้
พลางทรงรำพันกล่าวต่อไปว่า

เมื่อก่อนนางกัญญาทั้งหลาย ผู้มีร่างกายอันสวย

สดงดงาม ปกคลุมด้วยตาข่ายทอง พากันบำรุง
บำเรอภริษัทไต บัดนี้ภริษัทนั้น ย่อมไม่ปรากฏให้เห็น
เมื่อก่อนเสนาทั้งหลายผู้ถือดาบอันคมกล้า งามดังดอก
กกรณิการ พากันห้อมล้อมภริษัทไต บัดนี้ภริษัทนั้น
ย่อมไม่ปรากฏให้เห็น เอาเถอะ เราจักไปยังนิเวศน์
แห่งภริษัทบัดเดี๋ยวนี้ จักไปเยี่ยมน้องของเจ้า ผู้ตั้งอยู่
ในธรรม สมบูรณ์ด้วยศีล.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สมมุคฺคา ความว่า เหมือนดอกกกรณิการ
ที่บานสะพรั่ง เพราะทรงไว้ซึ่งเครื่องประดับทองคำ. ศัพท์ว่า หนฺต เป็น
นิบาต ใช้ในอรรถแห่งอุปสรรค พระนางสมุททชาตรัสว่า ไปกันเถิดพ่อ เราจะ
ไปนิเวศน์ของภริษัท.

ก็แลครั้นพระนางสมุททชา ตรัสอย่างนี้แล้ว จึงเสด็จไปยังนิเวศน์แห่ง
พระภริษัท พร้อมด้วยบริษัของพระสุทิสสนะและบริษัของพระนาง ฝ่าย
เหล่าภรรยาของพระมหาสัตว์เมื่อไม่เห็นพระภริษัทที่จอมปลวกแล้วจึงคิดว่า คง
จักอยู่ในนิเวศน์ของมารดา จึงมิได้พากันชวนขวยหา. ภรรยาเหล่านั้นครั้น
ทราบข่าวว่า ข่าวว่า แม่ผู้มาไม่เห็นบุตรของตน จึงพากันต้อนรับแล้วทูลว่า ข้าแต่
พระแม่เจ้า เมื่อพระราชาบุตรของพระแม่เจ้าหายไป ล่วงไปหนึ่งเดือนเข้าวันนี้
แล้ว ครั้นแล้วต่างพากันคร่ำครวญรำพัน หมอบลงแทบพระบาทของพระนาง
สมุททชา.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศความนั้นจึงตรัสว่า

ภรรยาทั้งหลายของภริทัต เห็นพระมารดาของ
ภริทัตเสด็จมา ต่างประคองแขนคร่ำครวญว่า ข้าแต่
พระแม่เจ้า หม่อมฉันทั้งหลายไม่ทราบเกล้าล่องมา
เดือนหนึ่งแล้วว่า ภริทัตผู้เรื่องยศ โอรสของพระแม่
เจ้า ลึนซึพแล้วหรือว่ายังดำรงชนม์อยู่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปุตฺตฺนฺเตยฺเย ตตฺเตน ปุตฺตํ เต
อยฺเย ข้าแต่พระแม่เจ้า โอรสของพระแม่เจ้า.

กาลาคร่ำครวญของหญิงเหล่านั้นดังนี้. พระมารดาของพระภริทัตเสด็จ
พร้อมด้วยหญิงสะใภ้ทรงพากันคร่ำครวญในระหว่างถนน ทรงพาหญิงเหล่านั้น
ขึ้นสู่ปราสาทแห่งภริทัตนั้นตรวจที่นอนและที่นั่งของบุตรแล้วคร่ำครวญ
จึงตรัสกาลารำพันว่า

เราไม่เห็นภริทัต จักตรอมตรมด้วยทุกข์สิ้นกาล

นาน เหมือนนกพลัดพรากจากลูกเห็นแต่รังเปล่า เรา

ไม่เห็นภริทัต จักตรอมตรมด้วยทุกข์ สิ้นกาลนาน

เหมือนนางหงส์ขาว พลัดพรากจากลูกอ่อน เราไม่

เห็นภริทัต จักตรอมตรมด้วยทุกข์สิ้นกาลนาน เหมือน

นางนกจากพราก ในเปือกตมอันไม่มีน้ำเป็นแน่ เรา

ไม่เห็นภริทัต จักตรอมตรมด้วยความโศกเศร้า เปรียบ

เหมือนบ้ำของช่างทอง เกรียมไหม้ในภายใน ไม่ออก

ไปภายนอกฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อปฺสฺสนฺติ แปลว่า ไม่เห็นอยู่. บทว่า

หตฺตฺจาปา ความว่าเหมือนนางหงส์ขาว พลัดจากลูกอ่อน.

เมื่อพระมารดาพระภริทัต ทรงรำพันอยู่อย่างนี้ นิเวศน์แห่งภริทัต ก็เซ่เสียงเป็นอันเดียวกัน ปานประหนึ่งเสียงคลื่นในท้องสมุทรฉะนั้น. แม้นาคสักคนหนึ่ง ก็ไม่อาจทรงภาวะของตนอยู่ ทัวทั้งนิเวศน์เป็นเหมือนป่าไม้รังถูกลมยุคันธวาทฉะนั้น.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศความนั้น จึงตรัสว่า

บุตรและชายาในนิเวศน์ของภริทัต ล้มนอน

ระเนระนาด เหมือนต้นรังอันลมพัดหักลงฉะนั้น.

ในกาลนั้น อริฏฐะ และ สุโกกะ ๒ พี่น้องชาย ไปยังที่อุปัฏฐากของพระมารดาและพระบิดา ได้ยินเสียงนั้น จึงเข้าไปยังนิเวศน์ของภริทัต ช่วยกันปลอบพระมารดา.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศความนั้น จึงตรัสว่า

อริฏฐะ และสุโกกะ ได้ฟังเสียงอันกึกก้องของ

บุตรธิดา และชายาของภริทัตเหล่านั้น ในนิเวศน์ของ

ภริทัต จึงวิ่งไปในระหว่าง ช่วยกันปลอบพระมารดาว่า

ข้าแต่พระแม่เจ้า จงเบาพระทัยอย่าเศร้าโศกไปเลย

เพราะว่าสัตว์ทั้งหลาย ย่อมมีความตายและความเกิด

ขึ้นเป็นธรรมดาอยู่อย่างนี้ การตายและการเกิดขึ้นนี้

เป็นความแปรของสัตว์โลก.

บรรดาบทเหล่านั้น ด้วยบทว่า เอสาสุส ปริณามตา นี้ อริฏฐะ

และ สุโกกะกล่าวว่า การจุติ และการอุบัตินี้ เป็นความแปรของสัตว์โลก

นั้น สัตว์โลกย่อมเปลี่ยนแปลงไปด้วยอาการอย่างนี้แล ใคร ๆ ชื่อว่า จะพ้น

ไปจากที่สุค ๒ อย่างนี้ ย่อมไม่มี.

พระนางสมุททชา ตรัสว่า

ดูก่อนพ่อสุทตสนะ ถึงแม่เรารู้ว่า สัตว์ทั้งหลาย
มีอย่างนี้เป็นธรรมดา ก็แต่ว่าแม่เป็นผู้อันความเศร้า-
โศก ครองงำแล้ว ถ้าเมื่อแต่ไม่ได้เห็นภริยัตถ์ในคืน
วันนี้ เจ้าจงรู้ว่า แม่ไม่ได้เห็นภริยัตถ์ เห็นจะต้องละ
ชีวิตเป็นแน่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อชฺช เจ เม ความว่า ดูก่อนพ่อ
สุทตสนะ ถ้าภริยัตถ์จักไม่มาให้แม่เห็นในคืนวันนี้ไซ้ ครั้นเมื่อแม่ไม่เห็นภริยัตถ์
แม่เข้าใจว่า แม่จะละชีวิตเป็นแน่.

บุตรทั้งหลายกล่าววว่า

ข้าแต่พระแม่เจ้า จงเบาพระทัย อย่าเศร้าโศก
ไปเลย ลูกทั้ง ๓ จักเที่ยวแสวงหาภริยัตถ์ไปตามทิศ
น้อยทิศใหญ่ ที่ภูเขา ขอกเขา บ้านและนิคม แล้ว
จักนำท่านที่ภริยัตถ์มา พระแม่เจ้าจักได้ทรงเห็นท่านที่
ภริยัตถ์มาภายใน ๗ วัน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า จริ ความว่า ข้าแต่พระแม่เจ้า บุตรทั้ง
๓ คนปลอบใจพระมารดาว่า พวกลูกจักเที่ยวไปแสวงหาพี่ชายสุทตสน้อยทิศใหญ่.

แต่นั้น สุทตสนะจึงคิดว่า ถ้าเราทั้ง ๓ ไปรวมกันก็จักชักช้าควรแยก
ไป ๓ แห่ง คือผู้หนึ่งไปเทวโลก ผู้หนึ่งไปหิมพานต์ ผู้หนึ่งไปมนุษยโลก
แต่ถ้าให้ภริยัตถ์ไปมนุษยโลก ถ้าไปพบภริยัตถ์ในบ้านและนิคมใด ก็จักเผา
บ้านและนิคมนั้นเสียหมด เพราะภริยัตถ์ หยาบช้ากล้าแข็งมาก ไม่ควรให้ไป
มนุษยโลก ดังนี้จึงส่งภริยัตถ์ไปเทวโลกว่า ดูก่อนพ่อภริยัตถ์ เจ้าจงไปยังเทวโลก

ถ้าว่าเทวดาต้องการฟังธรรม นางอุทิตไปไว้ในเทวโลกไซรี เจ้าองพาเขากลับมา. และส่งสุโกคะให้ไปป่าหิมพานต์ว่า พ่อสุโกคะ เจ้าจงไปยังหิมพานต์ที่เกี่ยวกับหาอุทิตในมหานทีทั้ง ๕ พบอุทิตแล้วจงพามา. ส่วนสุทัสสนะเองอยากไปมนุษยโลก แต่มาคิดว่า ถ้าเราจะไปโดยเพศชายหนุ่ม พวกมนุษย์ไม่ค่อยรักใคร่ ควรจะไปด้วยเพศดาบส เพราะพวกบรรพชิตเป็นที่รักใคร่ของพวกมนุษย์. เขาจึงแปลงเพศเป็นดาบส กราบลาพระมารดาแล้วหลีกไป. ก็อุทิตโพธิสัตว์นั้น มีนางนาคน้องสาวต่างมารดาอยู่คนหนึ่ง ชื่อว่า **อัจฉิมุขี**. นางอัจฉิมุขีนั้น รักพระโพธิสัตว์เหลือเกิน. นางเห็นสุทัสสะจะไปจึงร้องขอว่า ข้าแต่พี่ น้องลำบากใจเหลือเกิน น้องขอไปกับพี่ด้วย. สุทัสสนะกล่าวว่า คุณก่อนน้องไม่สามารถไปกับพี่ได้ พี่จะไปด้วยเพศบรรพชิต. อัจฉิมุขีกล่าวว่า ข้าแต่พี่น้องจะกลายเป็นลูกเขียดน้อย นอนไปในชฎาของพี่. สุทัสสนะกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้นจงมาไปกันเถิด. นางอัจฉิมุขีจึงแปลงเป็นลูกเขียดน้อย นอนไปในชฎาของพี่. สุทัสสนะจึงคิดว่า เราจักตรวจสอบไปตั้งแต่ต้น ดังนี้แล้วจึงถามถึงที่ ๆ พระอุทิตไปรักษาอุโบสถถะภรรยาพระอุทิตก่อนแล้ว จึงไปในที่นั้นแลเห็นโลหิตและที่ถักกระโปรงที่ทำด้วยเถาวัลย์ ในที่ ๆ อาลัมพายนจับพระมหาสัตว์ รู้ชัดว่าหมองูจับอุทิตไป ก็เกิดความโศกขึ้นทันที มีเนตรนองไปด้วยน้ำตา จึงตามรอยอาลัมพายน ไปจนถึงบ้านที่หมองูอาลัมพายนให้พระมหาสัตว์เล่นครั้งแรก จึงถามพวกมนุษย์ว่า หมองูเอานาคราช ชื่อ เห็นปานนี้มาเล่นในบ้านนี้บ้างหรือไม่. มนุษย์ตอบว่า อาลัมพายนเอานาคราชเห็นปานนี้มาเล่น แต่นั้นถึงวันนี้ประมาณหนึ่งเดือนแล้ว. สุทัสสนะถามว่า หมองูนั้นได้อะไรบ้างไหม. มนุษย์ตอบว่า ที่บ้านนี้หมองูได้ทรัพย์ประมาณพันหนึ่งขอรบ. สุทัสสนะถามว่า บัดนี้หมองูไปไหน. มนุษย์ตอบว่า หมองูไปบ้านชื่อโน้น. สุทัสสะถามเรื่อยไปตั้งแต่บ้านนั้น จนถึงประตูพระราชฐาน.

จบวิลาปกัณฑ์

ขณะนั้นอาลัมพายน อานน้ำสระศิระะ ภูบไล้ของหอมนุ่งห่มผ้าเนื้อ
เกลี้ยงแล้ว ใ้คนยกกระโปรงแก้วไปยังประตูพระราชฐาน. มหาชนประชุมกัน
แล้ว. พระราชาสนักก็จัดไว้พร้อมเสร็จ. พระราชานั้นเสด็จอยู่ข้างในนิเวศน์
ทรงส่งสาสน์ไปว่า เราจะไปดู ขออาลัมพายนจงใ้นาคราชเล่นไปเถิด. อาลัม-
พายนจึงวางกระโปรงแก้วลงบนเครื่องลาดอันวิจิตร เปิดกระโปรงออกแล้วใ้
สัตถุญว่า ขอมหานาคออกมาเถิด. สมัยนั้น สุตัสสนะก็ไปยืนอยู่ท้ายบริษัท
ทั้งปวง. พระมหาสัตว์โผล่ศิระะแลดูบริษัททั่วไป. นาคทั้งหลายแลดูบริษัท
ด้วยอาการ ๒ อย่างคือ เพื่อจะดูอันตรายจากสุบรรณอย่าง ๑ เพื่อจะดูพวก
ญาติอย่างหนึ่ง. นาคเหล่านั้นครั้งเห็นสุบรรณก็กลัวไม่พอรำ ครั้นเห็นพวก
ญาติก็ละอายไม่พอรำ. ส่วนพระมหาสัตว์เมื่อแลไปเห็นพี่ชายในระหว่างบริษัท
ท่านก็เลื้อยออกจากกระโปรงตรงไปหาพี่ชายทั้ง ๆ ที่น้ำตานองหน้า.

มหาชนเห็นพระภุริทัตเลื้อย ก็พากันตกใจหลิกออกไป. ยังยืนอยู่แต่
สุตัสสนะผู้เดียว. พระภุริทัตไปชบศิระะร้องใ้อยู่ที่หลังเท้าของสุตัสสนะก็ร้องใ้.
ฝ่ายสุตัสสนะก็ร้องใ้. พระมหาสัตว์ร้องใ้แล้วก็กลับมาเข้ากระโปรง. อาลัม-
พายนเข้าใจว่า ดาบสถูกนาคนี้กัดเอา คิดจะปลอบโยนท่าน จึงเข้าไปหา
สุตัสสนะแล้วกล่าวว่า

นาคหลุดพ้นจากมือ ไปพุดลงที่เท้าของท่าน

คุณพ่อ มันกัดเอากระมังหนอ คุณพ่ออย่ากลัวเลย จง

ถึงความสุขเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มาภายิ** ความว่า คุณก่อนพ่อดาบส
เราชื่อว่า อาลัมพายน ท่านอย่ากลัวเลย ชื่อว่า การปฏิบัติรักษานั้น เป็น
หน้าที่ของข้าพเจ้า.

สุทัสสนะ เพราะมีความประสงค์จะกล่าวกับอาลัมพายนจึงกล่าวว่า

นาคตัวนี้ ไม่สามารถจะยังความทุกข์อะไร ๆ

ให้เกิดแก่เราเลย หมองมัวอยู่เท่าใด ดีไม่ดียิ่งกว่าเรา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กายจิ ความว่า นาคตัวนี้ไม่มีความสามารถ
ในอันยังทุกข์อะไร ๆ แม้มีประมาณน้อยให้เกิดขึ้นแก่เราได้ เพราะขึ้นชื่อว่า
หมองมัวเช่นกับเราย่อมไม่มี. อาลัมพายนเมื่อไม่รู้จักว่าผู้นี้คือใครก็โกรธกล่าวว่า

คนเขอะอะไรหนอ แปลงเพศเป็นพราหมณ์มา

ทำเราในที่ประชุมชน ขอบริษัทจงฟังเรา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทตุโต ได้แก่ คนเยอหยิ่ง คนชั่ว คน
ลามก คนอันธพาล. บทว่า อวาทตุ แปลว่า มาทำทาย. อีกอย่างหนึ่ง
บาลีก็อย่างนี้เหมือนกัน. ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า คนนี้เป็นใคร เป็นคนโง่
หรือเป็นบ้า มาทำทายเราด้วยสงครามทำตัวเสมอเรามายังบริษัท. บทว่า ปริสา
มมัม ความว่า ขอบริษัทจงฟังเรา โทษของเราไม่มี ท่านอย่ามาโกรธเราเลย.

ลำดับนั้น สุทัสสนะ ได้กล่าวกะหมองว่า

ดูก่อนหมอง ท่านจงต่อสู้กับเราด้วยนาค เราจะ

ต่อสู้กับท่านด้วยเขียด ในการรบของเรานั้น เราทั้งสอง

จงมาพนันกันด้วยเดิมพัน ๕,๐๐๐ กหาปณะ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นาคเน ความว่า ท่านจักรบกับเราด้วย
นาค เราจักรบกับท่านด้วยลูกเขียด. บทว่า อา สหสุเสหิ ปญจหิ ความว่า
เอาเถอะในการรบของเรานั้น เราจงมาพนันกันด้วยเดิมพัน ๕,๐๐๐ กหาปณะ.

อาลัมพายนจึงกล่าวว่า

ดูก่อนมาณพ เราเท่านั้นเป็นคนมั่งคั่งด้วยทรัพย์

ท่านเป็นคนจนใครจะเป็นคนรับประกันท่านและอะไร

เป็นเดิมพันของท่าน เดิมพันของเรามี และคนรับ

ประกันเช่นนั้นก็มี ในการรบของเราทั้งสอง เรา

ทั้งสองมาพนันกันด้วยเดิมพัน ๕,๐๐๐ กหาปณะ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โโก นุ เต ความว่า ใครจะเป็นคนรับประกันของท่านผู้เป็นบรรพชิตมีอยู่หรือ. บทว่า อุปชูตถุจ นี้ อาลัมพายน์กล่าวว่ อีกอย่างหนึ่ง ทรัพย์อะไรชื่อว่าพึงเป็นของท่านที่ตั้งไว้ในพนันนี้มีอยู่หรือ ท่านจงแสดงแก่เรา. บทว่า อุปชูตถุจ เม ความว่า ก็ทรัพย์ที่จะพึงให้แก่เรา หรือที่จะพึงว่าเป็นเดิมพัน หรือใครผู้จะเป็นประกันเช่นนั้นมีอยู่ เพราะฉะนั้นในการรบของเราทั้งสองนั้น เราทั้งสองจะต้องมีทรัพย์เป็นเดิมพันจนถึง ๕,๐๐๐ กหาปณะ.

สุทัสสนะ ครั้นได้ฟังคำของอาลัมพายน์นั้นแล้ว ไม่กล้ายืนยันว่าเอาเถอะพนันกันด้วยทรัพย์ ๕,๐๐๐ กหาปณะดังนี้ก็ขึ้นสู่พระราชนิเวศน์ไปเฝ้าพระเจ้าพาราณสีผู้เป็นลุง แล้วกล่าวคาถาว่า

ดูก่อนมหาบพิตรผู้ทรงเกียรติ เชิญสดับคำของ

อาตมภาพ ขอความเจริญจงมีแก่มหาบพิตร ขอ

มหาบพิตรทรงรับประกันทรัพย์ ๕,๐๐๐ กหาปณะ ของ

อาตมภาพเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กิตฺติมา ได้แก่ ผู้สมบรูณ์ด้วยเกียรติคุณ.

พระราชาทรงพระดำริว่า ดาบสนี่ขอทรัพย์เรามากเหลือเกิน จึงตรัส

คาถาว่า

ข้าแต่ดาบส หนี่เป็นหนี่ของบิดา หรือว่าเป็นหนี่
ที่ท่านทำเอง เพราะเหตุไร ท่านจึงขอทรัพย์มากมาย
อย่างนี้ ต่อข้าพเจ้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เปตติกั วา ความว่า ชื่อว่า หนี่เป็น
ของอันบิดาเอาไว้ใช้บริโภคหรือ หรือว่าตนเองทำขึ้นไว้ ทรัพย์อะไรที่บิดาของ
เราถือเอาจากมือของท่าน หรือว่าอะไรเราถือเอาของท่านไว้มีอยู่ เพราะเหตุไร
เจ้าจึงขอทรัพย์เป็นอันมากถึงอย่างนี้กะเรา.

เมื่อพระราชาตรัสอย่างนี้ สุทัตสนะ จึงได้กล่าวคาถาว่า
เพราะอาลัยพายนี่ ปรารถนาจะต่อสู้อัตม-
ภาพด้วยนาค อาตมภาพจักให้ลูกเขียดกัดพราหมณ์
อาลัยพายนี่ คู่ก่อนมหาบพิตรผู้ครองรัฐ ขอเชิญพระองค์
ผู้มีหมู่ทหารดาบเป็นกองทัพ เสด็จทอดพระเนตรนาค
นั้นในวันนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อภิชิตฺติ ความว่า ในการสงครามที่
ผู้ปรารถนาจะชนะ ถ้าอาลัยพายนี่จักชนะอาตมภาพ อาตมภาพจักต้องให้ทรัพย์
๕,๐๐๐ กหาปณะแก่เขา ถ้าอาตมภาพชนะเขาก็จักต้องให้แก่อาตมภาพเหมือน
กัน เพราะฉะนั้น อาตมภาพจึงขอทรัพย์พระองค์เป็นอันมาก. บทว่า ตั
ความว่า คู่ก่อนมหาบพิตร จงเสด็จไปทอดพระเนตรในวันนี้.

พระราชาตรัสว่า ถ้าเช่นนั้นเราจักไป จึงเสด็จไปพร้อมกับดาบส
นั้นแล. อาลัยพายนี่เห็นพระราชาเสด็จมากับดาบส ตกใจกลัวว่า ดาบสนี้
ไปเชิญพระราชาออกมา ชะรอยว่าจักเป็นบรรพชิตในพระราชานำนัก เมื่อจะ
คล้อยตามจึงกล่าวคาถาว่า

ข้าแต่ดาบส เราไม่ได้ดูหมิ่นท่าน โดยทางศิลป

ศาสตร์เลย ท่านมัวเมาด้วยศิลปศาสตร์มากเกินไป

ย่าเกรงนาค.

บรรดาบทเหล่านั้น คือบทว่า **สิปฺปวาเทน** อาลัมพายนักร้องว่า
ดูก่อนมาณพ เราไม่ได้ดูหมิ่นท่านด้วยศิลปศาสตร์ของตนเลย แต่ท่านมัวเมา
ด้วยศิลปศาสตร์ของตนมากเกินไป ไม่นูชานาคนี้ คือไม่กระทำความยำเกรง
ต่อนาคนั้น.

ลำดับนั้น **สุทฺถสสนะ** ได้กล่าว ๒ คาถาว่า

ดูก่อนพราหมณ์ แม้อาตมาก็ไม่ดูหมิ่นท่านใน
ทางศิลปศาสตร์ แต่ว่าท่านล่อลวงประชาชนักด้วย
นาคอันไม่มีพิษ ถ้าชนพึงรู้ว่านาคของท่านไม่มีพิษ
เหมือนอย่างอาตมารู้แล้ว ท่านก็จะไม่ได้เกลบสักกำ-
มือหนึ่งเลย จักได้ทรัพย์แต่ที่ไหนเล่าหมองู.

ลำดับนั้น **อาลัมพายนักร** ต่อสุทฺถสสนะ จึงกล่าวว่า

ท่านผู้มุ่งหวังเสื่อพร้อมทั้งเล็บ เกล้าชฎาร่วมร่วม
เหมือนคนเซอะ เข้ามาในประชุมชน ดูหมิ่นนาคเช่น
นี้ว่าไม่มีพิษ ท่านเข้ามาใกล้แล้ว ก็จะพึงรู้ว่านาคนั้น
เต็มไปด้วยเดช เหมือนของนาคอันสูงสุด ข้าพเจ้าเข้า
ใจว่านาคตัวนี้จักทำท่านให้هلكเป็นเหมือนงูไป
โดยจับปล้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **รุมฺมิ** ความว่า ท่านมุ่งหวังเสื่อพร้อม
ทั้งเล็บ. บทว่า **อวิโส** **อติมณฺยุติ** ความว่า ท่านดูหมิ่นว่าไม่มีพิษ. บทว่า
อาสชฺช แปลว่า เข้ามาใกล้. บทว่า **ชณฺญาติ** แปลว่า ท่านพึงรู้.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม ๔ ภาค ๓ - หน้าที่ 84

ลำดับนั้น สุทัตสนะเมื่อกระทำการเหยยหันจึงกล่าวคาถาว่า

พิษของงูเรื้อน รูปลา งูเขียว ฟิงมี แต่พิษของ
นาคมีสีระแแดง ไม่มีเลยทีเดียว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ลิตฺตุตฺตสฺส แปลว่างูเรื้อน. บทว่า
ทุทุทฺทสฺส แปลว่า งูน้ำ. บทว่า ลิตฺลาภฺโน แปลว่า งูเขียว.

สุทัตสนะครั้งแสดงงูไม่มีพิษดังนี้แล้ว จึงกล่าวว่า พิษของงูเหล่านั้น
ฟิงมี แต่พิษของงูมีสีระแแดงไม่มีเลย

ลำดับนั้น อาลัมพายนได้กล่าวกะสุทัตสนะด้วยคาถา ๒ คาถาว่า

ข้าพเจ้าได้ฟังคำของพระอรหันต์ทั้งหลาย ผู้
ตำรวม ผู้มีตบะ มาว่า ทายกทั้งหลายให้ทานในโลกนี้
ย่อมไปสู่สวรรค์ ท่านมีชีวิตอยู่ จงให้ทานเสียเถิด ถ้า
ท่านมีสิ่งของที่ควรจะให้ นาคนี้มีฤทธิ์มาก มีเดช
ยากที่ใคร ๆ จะก้าวล่วงได้ เราจะให้นาคนั้นกัดท่าน
มันก็จะกัดทำให้เป็นขี้เถ้าไป.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทาตเว ความว่า ถ้าท่านมีสิ่งอะไรที่จะ
ควรให้ ท่านจงให้เถิด.

ลำดับนั้นสุทัตสนะกล่าวว่า

ดูก่อนสหาย เราแม้ก็ได้ฟังคำของพระอรหันต์ทั้ง
หลาย ผู้ตำรวมมีตบะมาว่า ทายกทั้งหลายให้ทานใน
โลกนี้แล้ว ย่อมไปสู่สวรรค์ ท่านนั้นแหละเมื่อมีชีวิต
อยู่ จงให้ทานเสีย ถ้าท่านมีสิ่งของที่ควรจะให้จงให้ ลูก
เขียดชื่อว่า อัจฉิมุขินี้ เต็มด้วยเดชเหมือนของนาคอัน

สูงสุด เราจักให้ลูกเขียดนั้นกัดท่าน ลูกเขียดนั้นจัก
ทำท่านให้เป็นจิ้งเถ้าไป นางเป็นธิดาของท้าวธตรฐ
เป็นน้องสาวต่างมารดาของเรา นางอัชฌิมุขีผู้เต็มไป
ด้วยเดช เหมือนของนาคอันสูงสุดนั้นจงกัดท่าน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุกุคฺคฺสฺส เตชสา ความว่า เต็มไป
ด้วยพิษอันสูงสุด.

ก็แล สุทฺถสฺสนะ ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว จึงเหยียดมือร้องเรียกน้องหญิง
ในท่ามกลางมหาชนนั้นแล ด้วยคำว่า น้องหญิงอัชฌิมุขี เจ้าจงออกจากภายใน
ในชฎาของพี่มายืนอยู่ในฝ่ามือของพี่.

นางอัชฌิมุขีผู้นั่งอยู่ในชฎานั้นแล ได้ยินเสียงเรียกของสุทฺถสฺสนะ
พี่ชายยังฝนลูกกบให้ตกลง ๓ ครั้งแล้ว จึงออกจากภายในชฎา นั่งอยู่ที่จะงอยบ่า
กระโดดจากนั้น ยืนอยู่บนฝ่ามือของสุทฺถสฺสนะพี่ชาย แล้วทำหยาตพิษ ๓ หยาด
ให้ตกแล้วเข้าไปภายในชฎาของสุทฺถสฺสนะอีกตามเดิม. สุทฺถสฺสนะยืนถือพิษอยู่แล้ว
ประกาศเสียงดังขึ้นว่า ชาวชนบทจักพินาศหนอ. เสียงของสุทฺถสฺสนะได้ดังกลบ
นครพาราณสีถึง ๑๒ โยชน์. ลำดับนั้น พระราชาจึงตรัสถามเขาว่า ชนบทจัก
พินาศเพื่ออะไร. สุทฺถสฺสนะทูลว่าคูก่อนมหาบพิตรอาตมาไม่เห็นที่หยดของพิษนี้.
พระราชา เจ้าจงหยดพิษที่แผ่นดินใหญ่เถิด. ลำดับนั้น สุทฺถสฺสนะ เมื่อจะห้าม
พระราชาว่า อาตมภาพไม่สามารถ หยดพิษบนแผ่นดินใหญ่นั้น มหาบพิตร
จึงกล่าวคาถาว่า

คูก่อนมหาบพิตร ถ้าอาตมภาพจัดหยดพิษลงบน
แผ่นดินไชรี มหาบพิตรจงทราบเถิดว่า ต้นหญ้า
ลดาวัลย์ และต้นยาทั้งหลาย พึงเหี่ยวแห้งไปโดยไม่
ต้องสงสัย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ติณฺสทานิ** ความว่า หญ้า เถาวัลย์ และต้นยาทั้งปวงที่อาศัยแผ่นดินก็จะพึงเหี่ยวแห้งไป เพราะเหตุนี้ ออตมภาพ จึงไม่อาจหยดพิษบนแผ่นดินได้. พระราชาตรัสว่า คุณก่อนพ่อ ถ้าเช่นนั้นท่านจง ขว้างขึ้นไปบนอากาศ. สุทฺถสฺสนะ. เมื่อจะแสดงว่า ถึงในอากาศนั้น ก็ไม่อาจ ขว้างหยดพิษขึ้นไปได้ จึงกล่าวคาถาว่า

คุณอนมหาบพิตร ถ้าออตมภาพจักขว้างพิษขึ้น

บนอากาศ มหาบพิตรจงทราบเถิดว่า ฝนและน้ำค้าง

จะไม่ตกลงตลอด ๗ ปี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **น หิมํ ปเต** ความว่า แม้เพียงหยาด น้ำค้าง ก็จักไม่ตกตลอด ๗ ปี.

พระราชาตรัสว่า คุณก่อนพ่อ ถ้าเช่นนั้นพ่อจงหยดพิษลงในน้ำ. สุทฺถสฺสนะ เมื่อจะแสดงว่า แม้ในน้ำนั้นก็หยดพิษลงไม่ได้ จึงกล่าวคาถาว่า

คุณอนมหาบพิตร ถ้าออตมภาพจักหยดพิษลง

ในน้ำ มหาบพิตรจงทราบเถิดว่า สัตว์น้ำมีประมาณ

เท่าใด ทั้งปลาและเต่าจะพึงตายหมด.

ลำดับนั้นพระราชาตรัสกะท่านว่า คุณก่อนพ่อ ข้าพเจ้าไม่รู้อะไร ท่าน จงช่วยหาอุบายที่จะไม่ให้แคว้นของเราฉิบหายด้วยเถิด. สุทฺถสฺสนะทูลว่า คุณอน มหาบพิตร ถ้าเช่นนั้น มหาบพิตรจงรับสั่งให้คนชูดบ่อ ๓ บ่อ ต่อ ๆ กันไป ในที่แห่งนี้. พระราชารับสั่งให้ชูดบ่อแล้ว. สุทฺถสฺสนะ จึงบรรจุบ่อแรกให้เต็ม ด้วยยาต่าง ๆ บ่อที่ ๒ ให้บรรจุโคลมัย และบ่อที่ ๓ ให้บรรจุยาทิพย์. แล้วจึง ใส่อยุคพิษลงในบ่อที่ ๑. ขณะนั้นนั่นเองก็เกิดควันไฟลุกขึ้นเป็นเปลวแล้วเลย ลามไปจับบ่อโคลมัย แล้วลุกลามต่อไปถึงบ่อยาทิพย์ ไหม้ยาทิพย์หมดแล้วจึง

ดัด. อาลัมพายนยืนอยู่ใกล้บ่อนั้น. ลำดับนั้น ไอศวันพิชฌาเบอาฬิวร่างกายเพิก
ขึ้นไป. ได้กลายเป็นจี้เรือนต่าง. อาลัมพายน ตกใจกลัว จึงเปล่งเสียงขึ้น ๓
ครั้งว่า ข้าพเจ้าปล่อนาคราชละ พระโพธิสัตว์ได้ยืนดั่งนั้น จึงออกจากกระโปรง
แก้ว นิรมิตอัทธภาพอันประดับด้วยเครื่องอลังการทั้งปวง ยืนอยู่ด้วยท่าทาง
เหมือนเทวราช. ทั้งสุทิสสนะทั้งอัชฌิมุจิ ก็มายืนอยู่เหมือนพระโพธิสัตว์นั้นแล.
ลำดับนั้น สุทิสสนะ จึงทูลถามพระเจ้าพาราณสีว่า ข้าแต่ महाराज พระองค์
ทรงรู้จักหรือ ข้าพระองค์ทั้งสามนี้ เป็นลูกใคร.

ราชา. ลูก่อนพ่อ เราไม่รู้จัก.

สุทิสสนะ. พระองค์ไม่รู้จักข้าพระองค์ทั้งสามยกไว้ก่อน แต่พระองค์
ทรงทราบเรื่องที่ยกนางสมุทททวาราชิดาพระเจ้ากาสิซึ่งพระราชทานแก่ท้าวธตรฐ
หรือไม่เล่า.

ราชา. เออ เรา รู้ นางสมุททททาเป็นน้องสาวเรา.

สุทิสสนะ. ข้าแต่ महाराज ข้าพระองค์ทั้งสามนี้เป็นลูกของนาง
สมุททททา พระองค์เป็นพระเจ้าลุงของข้าพระองค์ทั้งสาม.

พระราชาก็ฟังดั่งนั้น ก็ทรงสวมกอดจุมพิตหลานทั้ง ๓ คน พलग
ทรงกรรแสงแล้วพาขึ้นปราสาท ทรงทำสักการะเป็นอันมากแล้ว ทรงกระทำ
ปฐิสันถารแล้วถามว่า ลูก่อนภุริทัต พ่อมีฤทธิ์เดชสูงถึงอย่างนี้ ทำไมอาลัม-
พายนจึงจับได้. พระภุริทัตนั้นจึงทูลเรื่องนั้นโดยพิศดารแล้ว เมื่อจะถวาย
โอวาทพระราชาก็แสดงราชธรรมแก่พระเจ้าลุงโดยนัยมีอาทิว่า ขอพระราช-
ทาน ธรรมเนียมพระราชาควรจะดำรงราชสมบัติโดยทำนองอย่างนี้.

ลำดับนั้น สุทิสสนะ จึงทูลพระราชาว่า ข้าแต่พระเจ้าลุง มารดาของ
ข้าพระองค์ยังไม่พบเจ้าภุริทัต ก็ยังกักคักลุ่มอยู่ ข้าพระองค์ไม่อาจจะอยู่ซ้ำได้.

ราชา. คีละพ่อ จงพากันไปก่อนเถิด แต่ว่าลุงอยากจะพบน้องของเรา
บ้าง ทำอย่างไรจึงจะได้พบกัน.

สุทิสสนะ. ข้าแต่พระเจ้าลุง พระเจ้ากาสิกราชผู้เป็นพระอัยกาของข้าพระองค์ เดียวนี้อยู่ที่ไหนเล่า.

ราชา. คุณก่อนพ่อ พระเจ้ากาสิกราชนั้นต้องพราดจากน้องสาวของลุงแล้วไม่สามารถจะอยู่เสวยราชสมบัติได้ ได้ละราชสมบัติทรงผนวชเสียแล้วเสด็จไปอยู่ในไพรสณฑ์แห่งโน้น.

สุทิสสนะ. ข้าแต่พระเจ้าลุง มารดาของข้าพระองค์ประสงค์จะพบพระเจ้าลุงและพระอัยกาด้วย ถึงวันโน้น พระองค์จึงเสด็จไปยังสำนักพระอัยกา ข้าพระองค์จักพามาธำไปยังอาศรมพระอัยกา พระเจ้าลุงจักได้พบมารดาของข้าพระองค์ในที่นั้นทีเดียว. ตั้งนั้นทั้ง ๓ คน จึงกำหนดนัดหมายวันแก่พระเจ้าลุงแล้ว ออกจากพระราชนิเวศน์. พระราชาส่งราชภาคิไนยไปแล้ว ก็ทรงพระกรรมแสงแล้วเสด็จกลับ. หลานทั้งสามคน ก็แทรกแผ่นดินลงไปนาคพิภพ.

จบภาคเวสกัณท์

เมื่อพระมหาสัตว์ถึงนาคพิภพเสียงร่ำไรรำพันก็เกิดขึ้นพร้อมกัน ฝ่ายพระภุชชิตเห็นเหนื่อยเพราะเข้าอยู่ในกระโปรังถึงหนึ่งเดือน จึงเลยนอนเป็นไข้ มีพวคนาคมาเยี่ยมนับไม่ถ้วน พระภุชชิตนั้นเห็นเหนื่อยเพราะปราศรัยกับนาคเหล่านั้น. กามาริฏฐะ ซึ่งยังไปเที่ยวโลกครั้นไม่พบพระมหาสัตว์ก็กลับมาก่อน. ถ้าคืบนั้น ญาติมิตรของพระมหาสัตว์เห็นว่ากามาริฏฐะนั้นเป็นผู้ร้ายหยาบคายสามารถจะห้ามนาคบริษัทได้ จึงให้กามาริฏฐะเป็นผู้เฝ้าประตูห้องบรรทมของพระมหาสัตว์.

ฝ่ายสุภะก็เที่ยวไปทั่วหิมพานต์ จากนั้นจึงตรวจตราต่อไป ตามมหาสมุทรและแม่น้ำนอกนั้น แล้วตรวจตรามาถึงแม่น้ำยมนา.

ฝ่ายพราหมณ์เนสาทเห็นอาลัมพายนเป็นโรคเรื้อนจึงคิดว่า เจ้านี้ทำ
พระกรูททำให้ลำบากจึงเกิดเป็นโรคเรื้อน ส่วนเราก็เป็นคนซึ่งพระกรูทผู้มีคุณ
แก่เรามากให้อาลัมพายนด้วยอยากได้แก้ว กรรมชั่วอันนั้นคงจักมาถึงเรา เรา
จักไปยังแม่น้ำยมนาตลอดเวลาที่กรรมนั้นจะยังไม่ถึง แล้วจักกระทำพิธีลอย
บาปที่ทำปยาละ เขาจึงไปที่ทำน้ำปยาละแล้วกล่าวว่า เราได้ทำกรรมประทุษร้าย
มิตรในพระกรูท เราจักลอยบาปนั้นไปเสีย ดังนี้แล้วจึงทำพิธีลงน้ำ.

ขณะนั้น สุโกคะไปถึงที่นั้น ได้ยินคำของพราหมณ์เนสาทนั้นจึงคิดว่า
ได้ยินว่าตาคนนี้บาปหนา พี่ชายของเราให้ยศศักดิ์มันมากมายแล้ว กลับไปชี้ให้
หมอง เพราะอยากได้แก้ว เราเอาชีวิตมันเสียเถิด ดังนี้แล้วจึงเอาหางพันเท้า
พราหมณ์ทั้งสองข้าง ลากให้จมลงในน้ำ พอจวนจะขาดลมหายใจจึงหย่อนให้
หน่อยหนึ่ง. พอพราหมณ์โผล่หัวขึ้นได้ก็กลับลากให้จมลงไปอีก ทรมานให้
ลำบากอย่างนี้อยู่หลายครั้ง พราหมณ์เนสาทโผล่หัวขึ้นได้จึงกล่าวคาถาว่า

น้ำที่โลกสมมติว่าสามารถลอยบาปได้ มีอยู่ที่ทำ

ปยาละ ภูตผีอะไรจุดเราลงสู่แม่น้ำยมนาอันลึก.

บรรดาบทเหล่านั้น **บทว่าโลกย์** ความว่า น้ำอันโลกสมมติว่าสามารถ
ลอยบาปได้ดังนี้. **บทว่า สุขขนต์** ความว่า น้ำเห็นปานนี้ที่จัดไว้สำหรับ
ประพรม. **บทว่า ปยาละสุมี** ได้แก่ มีอยู่ที่ทำปยาละ.

ลำดับนั้น สุโกคะ ได้กล่าวกะพราหมณ์เนสาทนั้นด้วยคาถาว่า

นาคราชนี้ไฉนเป็นใหญ่ในโลก เรื่องยศ พันกรุง

พาราณสีไว้โดยรอบ เราเป็นลูกของนาคราชผู้ประ-

เสริฐนั้น ดูก่อนพราหมณ์ นาคทั้งหลายเรียกเราว่า

สุโกคะ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยเทส ตัดเป็น โย เอโส แปลว่า นาคราชนั้นใด. บทว่า ปกิริหรี สมนุตโต ความว่า พันกรุงพาราณสีไว้ทั้งหมด โดยรอบปรกพังพานไว้ข้างบน โดยสามารถนำทุกข์เข้าไปแก่ผู้เป็นข้าศึก.

ลำดับนั้น พราหมณ์เนสาทจึงคิดว่า นาคนี้เป็นพี่น้องของพระภุริทัต จักไม่ไว้ชีวิตเรา อย่างกระนั้นเลย เราจะยกยอเกียรติคุณของนาคนี้ทั้งมารดา และบิดาของเขา ให้ใจอ่อนแล้วขอชีวิตเทไว้ ดังนี้แล้วจึงกล่าวคาถาว่า

ถ้าท่านเป็นโอรสของนาคราชผู้ประเสริฐ ผู้เป็น

พระราชอาของชนชาวกาสิ เป็นอธิบดีอมร พระชนก
ของท่านเป็นใหญ่คนโตผู้หนึ่ง และพระชนนีของท่าน
ก็ไม่มีใครเทียบเท่าในหมู่มนุษย์ ผู้มีอำนาจมากเช่น
ท่าน ย่อมไม่สมควรจะจุดแม่คนที่เป็นเพียงทาสของ
พราหมณ์ให้จมน้ำเลย.

ในพระคถานั้น โดยนามอีกอย่างว่า กาสิ ชนทั้งหลายเรียกกันว่า พระราชาผู้เป็นอิสระในแคว้นกาสิ ซึ่งมีชื่ออย่างนี้ พราหมณ์พรรณนาแคว้นกาสิ ให้เป็นของพระเจ้ากาสิ เพราะพระราชบิดาผู้เป็นใหญ่ในแคว้นกาสิยึดเอา. บทว่า อมราชิปตุส ความว่า ผู้เป็นใหญ่แห่งนาคทั้งหลาย กล่าวคือ อมร เพราะมีอายุยืน. บทว่า มหตกุโฆ ความว่า เป็นผู้หนึ่งบรรดาผู้มีศักดิ์ใหญ่. บทว่า ทาสปี ความว่า จริงอยู่ผู้มีอำนาจมากเช่นท่าน ไม่ควรเพื่อจะทำผู้ไม่มีอำนาจ แม้เป็นทาสของพราหมณ์ให้จมน้ำ จะป่วยกล่าวไปไยถึงพราหมณ์ผู้มีอำนาจมากเล่า.

ลำดับนั้น สุโภคะ จึงกล่าวกะพราหมณ์นั้นว่า เจ้าพราหมณ์ชั่วร้าย เจ้าสำคัญว่า จะหลอกให้เราปล่อยหรือ เราไม่ไว้ชีวิตเจ้า เมื่อจะประกาศกรรมที่พราหมณ์นั้นการทำจึงกล่าววว่า

เจ้าแอบต้นไม้ยิ่งเนื้อซึ่งมาเพื่อจะดื่มน้ำ เนื้อถูก

ยิ่งแล้วรู้สึกได้ด้วยกำลังอุกสร จึงวิ่งหนีไปไกล เจ้า
ไปพบมันล้มอยู่ในป่าใหญ่ จึงแลเนื้อหามมาถึงต้นไทร
ในเวลาเย็น อันกีก้องไปด้วยเสียงร้องของนกดูเหว่า
และนกสาติกามีใบเหลือง เกื่อนกล่นไปด้วยย่านไทร
มีฝูงนกดูเหว่าร้องอยู่ระงม นำรีนรมย์ใจ ภูมิภาคเขียว
ไปด้วยหญ้าแพรกอยู่เป็นนิตย์ พี่ชายของเราเป็นผู้รุ่ง
เรืองไปด้วยฤทธิ์และยศ มีอานุภาพมาก อันนางนาค

กัญญาทั้งหลายแวดล้อม ปราบกฏแก่เจ้าผู้อยู่ที่ต้นไทร
นั้น ท่านพาเจ้าไปเลี้ยงดู บำรุงบำเรอด้วยสิ่งที่น่าใคร่
ทุกอย่าง เป็นคนประทุษร้ายต่อท่านผู้ไม่ประทุษร้าย
เวลานั้นมาถึงเจ้าในที่นี้แล้ว เจ้าจงเหยียดคอออกเร็ว ๆ
เถิด เราจักไม่ไว้ชีวิตเจ้า เราชะลิกถึงเวลาที่เจ้าทำต่อ
พี่ชายเรา จึงจักตัดศีรษะเจ้าเสีย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สายั นิโครธมุปากมิ ความว่า ท่านเข้าไป
ไปยังต้นไทรในเวลาวิกาล. บทว่า ปิงคิยิ ความว่า มีใบสีเหลือง.
บทว่า สณฺฐตายุตฺตึ แปลว่า เกื่อนกล่นไปด้วยย่านไทร. บทว่า โภกิลลาภิรฺุทฺถิ
ความว่า มีฝูงนกดูเหว่าร้องอยู่ระงม. บทว่า ฐุวั หริตสทฺทลฺล ความว่า
ภูมิภาคเขียวไปด้วยหญ้าแพรกอยู่เป็นนิตย์ เพราะเกิดในที่ใกล้น้ำ. บทว่า
ปาตุรฺหุ ความว่า พี่ชายของเรานั้นได้ปราบกฏขัดแก่เจ้าผู้อยู่ที่ต้นไทรนั้น.
บทว่า อิทธิยา แปลว่าด้วยเดชแห่งฤทธิ์. บทว่า โส เตน ความว่า ท่านนั้น
อันพี่ชายของเราพาไปสู่ภพของตนแล้วเลี้ยงดู. บทว่า ปริสฺริ ความว่า เรา
ชะลิกนิกถึงเวลาคือกรรมชั่วที่เจ้าทำแก่พี่ชายของเรา. บทว่า เณทยิสฺสามิ
แปลว่า เราจักตัด.

ลำดับนั้นพราหมณ์เนสาทจึงคิดว่า นาคนี้เห็นจะไม่ไว้ชีวิตเราแน่ แต่ถึงกระนั้นเราก็ควรจะพยายามกล่าวอะไรๆ เพื่อให้พ้นให้จงได้ จึงกล่าวคาถาว่า

พราหมณ์ผู้ทรงเวท ๑ ผู้ประกอบในการขอ ๑

ผู้บูชาไฟ ๑ ทั้ง ๓ ประการนี้ เป็นพราหมณ์ที่ใครๆ

ไม่ควรจะฆ่า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เอเตหิ ความว่า พราหมณ์เป็นผู้อันใครไม่ควรจะฆ่า ก็ฆ่าไม่ได้ ด้วยเหตุ ๓ ประการนี้ มีพราหมณ์ผู้ทรงเวทเป็นต้น เพราะผู้ใดฆ่าพราหมณ์ ผู้นั้นย่อมเกิดในนรก.

สุโภคะ ได้ฟังดังนั้นแล้ว ก็เกิดความลังเลใจ จึงคิดว่า เราจะพาพราหมณ์นี้ไปยังนาคพิภพ สอบถามพี่น้องคู่อีกจักรู้ได้ ดังนี้จึงได้กล่าวคาถา ๒ คาถาว่า

เมืองของท้าวธตรฐ อยู่ภายใต้แม่น้ำยมุนา จด

หิมวันตบรรพตซึ่งตั้งอยู่ไม่ไกลแม่น้ำยมุนา ล้วนแล้ว

ไปด้วยทองคำมรุ่งเรือง พี่น้องร่วมท้องของเรา ล้วน

เป็นคนมีชื่อเสียง อยู่ในเมืองนั้น คู่ก่อนพราหมณ์

พี่น้องของเราเหล่านั้นจักว่าอย่างไร เราจักต้องเป็น

อย่างนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยัม ปุริ แปลว่า นครใด. บทว่า โอคาทุหิ ความว่า อยู่ลึกลงไปใต้แม่น้ำยมุนา. บทว่า คิริมาหจจ ยามุนิ ความว่า ตั้งอยู่ไม่ไกลแต่แม่น้ำยมุนา จดหิมวันตบรรพต. บทว่า โชตเต แปลว่า รุ่งเรืองอยู่. บทว่า ตตุถ เต ความว่า พี่ชายของเราเหล่านั้น อยู่ในนครนั้น. อธิบายว่าเมื่อเจ้าถูกนำไปในที่นั้น พี่ชายเหล่านั้นว่าอย่างไร เจ้าจักเป็น

อย่างนั้น ก็ถ้าเจ้ากล่าวคำจริง ชีวิตของเจ้าก็จะมียอยู่ ถ้ากล่าวคำไม่จริง เราจะตัดศีรษะของเจ้าในที่นั้นทีเดียว.

สุโกคะครั้นกล่าวดังนั้นแล้ว จึงจับคอปราหมณ์เสือกใส่ไปพลาง
บริภาษไปพลาง จนถึงประตูปราสาทของพระโพธิสัตว์.

จบสุโกคะกัณฑ์

ลำดับนั้น กามาริฏฐะนั่งเฝ้าประตูอยู่ เห็นสุโกคะพาพราหมณ์เนสาท
ทรมานมาดังนั้น จึงเดินสวนทางไปบอกว่า แนะ พี่สุโกคะ พยายามเบียดเบียน
พราหมณ์นั้น เพราะพวกที่ชื่อว่าพราหมณ์ในโลกนี้ เป็นบุตรทำวมหาพรหม
ถ้าทำวมหาพรหมรู้เข้าก็จักโกรธว่า นาคเหล่านี้ เบียดเบียนแม่ลูกทั้งหลายของ
เราแล้ว จักทำนาคพิภพทั้งสิ้นให้พินาศ เพราะพวกที่ชื่อว่าเป็นพราหมณ์ เป็น
ผู้ประเสริฐและมีอานุภาพมากในโลก พี่ไม่รู้จักอานุภาพของพวกพราหมณ์เหล่า
นั้น ส่วนข้าพเจ้าเองรู้ เล่ากันมาว่า กามาริฏฐะในภพที่เป็นลำดับที่ล่วงมา
ได้เกิดเป็นพราหมณ์บุชายัญ เพราะฉะนั้น จึงได้กล่าวอย่างนี้ ก็แลครั้น
กล่าวแล้วด้วยอำนาจที่ตนเคยเสวยมาในกาลก่อน จึงมีปกติฝังอยู่ในการบุชายัญ
จึงเรียกสุโกคะและนาคบริษัทยาบอกว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย จงมาเถิด เราจัก
พรรณานาคคุณของพราหมณ์ผู้ทำการบุชายัญ ดังนี้แล้วเมื่อเริ่มกล่าวพรรณานายัญ
จึงกล่าวว่

ข้าแต่พี่สุโกคะ ยัญและเวททั้งหลายในโลกที่

พวกพราหมณ์นอกนี้ประกอบขึ้น ไม่ใช่เป็นของเล็ก

น้อยเพราะฉะนั้น ผู้ติเตียนพราหมณ์ซึ่งใคร ๆ ไม่ควร

ติเตียน ชื่อว่าย่อมละทิ้งทรัพย์เครื่องปลื้มใจและธรรม

ของสัตบุรุษเสีย

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อนิตฺตฺรา ความว่า คู่ก่อนสุโกคะ ยัญญ และเวททั้งหลายในโลกนี้ ที่พวกพราหมณ์ประกอบขึ้น ไม่ใช่เป็นเล็กน้อย ไม่เลวทราม มีอานุภาพมาก. ยัญญและเวทเหล่านั้น ที่พวกพราหมณ์นอกนี้ ประกอบขึ้น เพราะฉะนั้น แม้พราหมณ์ทั้งหลายเป็นผู้ไม่ใช่เล็กน้อยเลย. บทว่า ตทฺคฺคฺรยฺหิ ความว่า ผู้ดิเคียนพราหมณ์ที่ไม่ควรดี ชื่อว่า ย่อมละทิ้งทรัพย์ และธรรมของสัตบุรุษ คือของบัณฑิตทั้งหลาย.

เล่ากันมาว่า เขาได้กล่าวว่า นาคบริษัททั้งหลายอย่าได้เพื่ออันกล่าวว่า พราหมณ์นี้ ได้ทำกรรมประทุษร้ายต่อมิตรในพระภุริทนต์นี้.

ลำดับนั้น กาณาริฏฐะ ได้กล่าวกะสุโกคะนั้นว่า คู่ก่อนพิสุโกคะ พิสุโกคะรู้หรือไม่ว่าโลกนี้ใครสร้าง เมื่อสุโกคะตอบว่า ไม่รู้ เพื่อจะแสดงว่า โลกนี้ทำมหาพรหม ปู่ของพวกพราหมณ์สร้าง จึงกล่าวคาถาอีกว่า

พวกพราหมณ์ ถือการทรงไตรเพท พวกกษัตริย์

ปกครองแผ่นดิน พวกแพศย์ยึดการไถนา และพวกศูทร

ยึดการบำเรอ วรรณะทั้ง ๔ นี้ เข้าถึงการงามตามที่

อ้างมาเฉพาะอย่างๆ นั้น กล่าวกันว่า มหาพราหมณ์ผู้มี

อำนาจจัดทำได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อูปาถุ แปลว่า เข้าถึงแล้ว. เล่ากัน มาว่า พรหมนิรมิตวรรณะ ๔ มี พราหมณ์เป็นต้นแล้ว กล่าวกะพราหมณ์ ทั้งหลายผู้ประเสริฐ เป็นอันดับแรกว่า พวกท่านจงยึดการศึกษาไตรเพทเท่านั้น อย่างกระทำสิ่งอะไรอื่น. กล่าวกะพระราชว่า พวกท่านจงปกครองแผ่นดิน อย่างเดียว อย่างกระทำสิ่งอะไรอื่น. กล่าวพวกแพศย์ว่า พวกท่านจง ยึดการ ไถนาอย่างเดียว. กล่าวกะพวกศูทรว่า พวกท่านจงยึดการบำเรอวรรณะ ๓ อย่างเดียว

ตั้งแต่นั้นมา ท่านกล่าวว่า พราหมณ์ผู้ประเสริฐยิดการศึกษาไตรเพท พระราชายิดการปกครอง แพศย์ยิดการไถนา ศูทรยิดการบำเรอ. บทว่า **ปจฺเจกั ยถาปเทถิ** ความว่า เมื่อจะเข้ายิด ยิดเอาตามทำนองที่พราหมณ์กล่าวแล้ว โดยสมควรตามตระกูล และประเทศของตน. บทว่า **กตาหุ เอเต วตินาติ อาหุ** ความว่า ท่านแสดงว่า พราหมณ์เหล่านั้น เป็นผู้อันทำมหาพรหม ผู้มีอำนาจ ได้สร้างไว้อย่างนี้.

กถาจาริฎฐะกล่าวว่่า จินฺนํชื่อว่า มหาพรหมผู้มีอานุภาพมากอย่างนี้ ก็ผู้ใดทำจิตใจให้เสื่อมใสในมหาพรหมเหล่านั้น ย่อมให้ท่าน ผู้นั้นไม่มีการถือปฏิสนธิในที่อื่น ย่อมไปสู่เทวโลก อย่างเดียวจึงกล่าวว่่า

พระพรหมผู้สร้างโลก ท้าววรุณ ท้าวกุเวร ท้าว

โสมะ พระยายม พระจันทร์ พระวายุ พระอาทิตย์
แม่ท่านเหล่านี้ ก็ล้วนบูชาัยญ่มากแล้ว และบูชาสิ่ง
ที่นำใคร่ทุกอย่าง แก่พราหมณ์ผู้ทรงเวท ท้าวอรชุน
และท้าวภิมเสน มีกำลังมาก มีแขนนับพัน ไม่มีใคร
เสมอในแผ่นดิน ยกธนูได้ ๕๐๐ คัน ก็ได้บูชาไฟ
มาแต่ก่อน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เอเตปิ** ได้แก่ เทวราชผู้บูชาัยญเป็นต้น เหล่านั้น. บทว่า **ปฺลฺลโ** ความว่า บูชาัยญมากมาย. ด้วยบทว่า **อถ สพุพกาเม** นี้ ท่านแสดงว่า อนึ่ง ให้สิ่งซึ่งนำใคร่ทั้งปวง แก่พราหมณ์ผู้ทรงเวท จึงถึงฐานะเหล่านี้. บทว่า **วิกาสิตา** แปลว่า นุคคร่ำมา. บทว่า **จาปสตานิ ปญจ** ความว่า ไม่ใช่เพียงคันธนู ๕๐๐ คัน ถึงธนูใหญ่ ๕๐๐ คัน ก็ยังคร่ำมาได้ด้วยตนเอง. **เสนาผู้่น่ากลัว** ชื่อว่า **ภิมเสนะ**. บทว่า

สหสุตพาทุ ความว่า ไม่ใช่ท่านมีแขนนับพัน หมายความว่า ท่านสามารถยกธนูใหญ่ ซึ่งต้องยกด้วยแขนจำนวน ๑,๐๐๐ แขน ของคนผู้ถือธนู ๕๐๐ คนได้ เพราะเหตุนี้จึงกล่าวอย่างนี้. บทว่า อาทหิ ชาติเวทํ ความว่า ในกาลนั้น พระราชาเมื่อนั้น ให้พราหมณ์ทั้งหลายอิมหน้าด้วยกามทั้งปวง ให้จุดไฟตั้งบำเรอไฟ เพราะเหตุนี้มันแลท่าน จึงบังเกิดในเทวโลก เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า เชื่อว่า พราหมณ์ทั้งหลายเป็นใหญ่ในโลกนี้.

กถาปริกษะนั้นเมื่อจะสรรเสริญเฉพาะพวกพราหมณ์ แม้ให้ยิ่งขึ้นไป จึงกล่าวคาถาว่า

ดูก่อนพีสุโภคะ ผู้ใดเลี้ยงพราหมณ์ มานานด้วย
ข้าวและน้ำตามกำลัง ผู้นั้นมีจิตเลื่อมใสอนุโมทนาอยู่
ได้เป็นเทพเจ้าองค์หนึ่ง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โย เป็นบทแสดงอนิยม คือท่านแสดงว่า ผู้นั้นใดเช่นพระเจ้าพาราณสีองค์เก่า. บทว่า ยถาอนุภาวํ ความว่า บริจาคสิ่งทั้งหมดที่มีอยู่แก่เขาตามกำลังแล้วให้บริโภค. บทว่า เทวญตโร ความว่า ดูก่อนพีสุโภคะเขาได้เป็นเทวราชผู้มีศักดิ์ใหญ่คนหนึ่ง. พราหมณ์ทั้งหลาย เชื่อว่าเป็นทักษิณชยบุคคลผู้เลิศอย่างนี้.

ลำดับนั้น กถาปริกษะ เมื่อจะนำเหตุแม้อื่นอีกมาแสดง จึงกล่าวคาถาว่า

พราหมณ์ผู้ใด สามารถบูชาเทวดา คือไฟ ผู้กิน
มาก มีสีไม่ทราม ไม่อิมหน้าด้วยเนยใส พราหมณ์
ผู้นั้น บูชาัยญวิธี แก่เทวดา คือ ไฟผู้ประเสริฐแล้ว
ได้ไปบังเกิดในทิพยคติและได้เข้าเฝ้าพระเจ้ายุตินทะ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มหาสนํ แปลว่า ผู้กินมาก. บทว่า เซตุ แปลว่า เมื่ออิมหน้า. บทว่า ยญตตุตํ ได้แก่ วิธีบูชาัยญ. บทว่า

๑. บาลีเป็น พระเจ้ามุจลินท์.

วโรโต ได้แก่ บุษาทเวตาคือไฟผู้ประเสริฐ. บทว่า **มุขตินุททมกจฺฉิ** ความว่า พระเจ้ามุขตินทะได้ทรงเข้าถึงแล้ว.

เล่ากันมาว่า พระราชาพระองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่า มุขตินทะ ในกรุงพาราณสี ในกาลก่อน ตรัสสั่งให้เรียกพราหมณ์ทั้งหลายมาแล้ว ถามถึงทางไปสวรรค์.

ลำดับนั้น พราหมณ์เหล่านั้น ทูลพระราชนั้นว่า ขอพระองค์จงทรงกระทำสักการะ แก่พวกพราหมณ์ และแก่เทวดาผู้เป็นพราหมณ์ เมื่อพระราชารัสถามว่า เทวดาผู้เป็นพราหมณ์เหล่าไหน จึงทูลว่า เทวดาคือไฟ ดังนี้ แล้วจึงทูลพระราชาว่า ขอพระองค์จงให้ไฟนั้นอิมหน้าด้วยเนยใสและเนยข้น พระราชานั้นได้ทรงกระทำอย่างนั้น.

กถาปริกษานั้น เมื่อจะประกาศความนั้น จึงกล่าวคานีว่า

พระเจ้าทุทีปะ มีอานุภาพมาก มีอายุ ๑,๐๐๐ ปี

มีพระรูปงาม น่าดูยิ่งนัก ทรงละแวงแคว้น อันไม่มี

ที่สุดพร้อมทั้งเสนา เสด็จออกผนวชแล้ว ได้เสด็จสู่

สวรรค์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปพฺพชฺฉิ** ความว่า ผู้ครองราชสมบัติสิ้น ๕๐๐ ปี กระทำสักการะแก่พราหมณ์ทั้งหลาย แล้วละราชสมบัติอันหาที่สุดมิได้ พร้อมด้วยเสนาออกผนวช ทรงการทำสมณธรรม ๕๐๐ ปี เป็นพระทักษิณายผู้เลิศน่าดูน่าชม. บทว่า **ทุทีโปปิ** ท่านกล่าวว่า พระราชาทรงพระนามว่า ทุทีปะ นั้น บุษาทพราหมณ์ทั้งหลายเท่านั้น ก็เสด็จไปสู่สวรรค์ บาลีว่า **ทุทีปะ** ก็มี.

กถาปริกษะ เมื่อจะแสดงอุทาหรณ์แม่อื่นอีก แก่สุโภคะนั้น จึงกล่าวคานีว่า

ข้าแต่พีสุโกละ พระเจ้าสาครราชทรงปราบ
แผ่นดินอันมีสาครเป็นที่สุด รับสั่งให้ตั้งเสาผูกสัตว์
บุชายัญอันงามยิ่งนัก ล้วนแล้วด้วยทองคำ ทรงบูชา
ไฟแล้วได้เป็นเทพเจ้าองค์หนึ่ง แม่น้ำคงคาและ
สมุทร เป็นที่สั่งสมนมสั้ม ย่อมเป็นไปด้วยอนุภาพ
ของผู้ใด ผู้นั้นคือ พระเจ้าอังคโลมบาท ทรงบำเรอ
ไฟ แล้วเสด็จไปเกิดในพระนครของท้าวสหัสสนันย์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สาครนุต ได้แก่ แผ่นดินมีสาครเป็น
ที่สุด. บทว่า อุตฺเสติ ความว่า เมื่อท่านถามถึงทางสวรรค์กะพวกพราหมณ์
ครั้งพวกพราหมณ์กล่าวว่า จงให้ยกเสาบุชายัญทองคำขึ้น จึงให้ยกขึ้นเพื่อมา
สัตว์เลี้ยง. บทว่า เวสุสถานรมาทาโน ความว่า เริ่มบูชาไฟเทวดา อีก
อย่างหนึ่งบาลีว่า เวสุธานี ดังนี้ก็มี. บทว่า เทวญฺญตโร กถาจริญฺฐะกล่าวว่
ดูก่อนพีสุโกละ ก็พระราชของคั้นบูชาไฟแล้ว ได้เป็นเทวดาผู้มีศักดิ์ใหญ่ตน
หนึ่ง. บทว่า ยสุสถานฺภาเวน ความว่า ดูก่อนพีสุโกละ แม่น้ำคงคาและมหา-
สมุทรใครสร้างพีรุใหม่. สุโกละกล่าวว่า เราไม่รู้. กถาจริญฺฐะกล่าวว่า พีไม่รู้
อะไร พีรุแต่จะโบยตีพราหมณ์เท่านั้น ก็ในอดีตกาลพระเจ้ากรุงพาราณสีทรง
พระนามว่าอังคโลมบาท ตรัสถามทางสวรรค์กะพวกพราหมณ์ เมื่อพวกพราหมณ์
ทูลว่า พระองค์จงเสด็จเข้าไปหิมวันต์กระทำสักการะแก่พราหมณ์ทั้งหลายแล้ว
บำเรอไฟ พระองค์จึงพาแม่โคนมและพระมเหสีหาประมาณมิได้เข้าไปยังหิมวันต์
ได้กระทำอย่างนั้น เมื่อพระราชตรัสถามว่า นมสดและนมสั้มที่เหลือจากพวก
พราหมณ์บริโภคแล้วจะพึงทำอย่างไร จึงกล่าวว่าจงทิ้งเสีย. ในที่ ๆ นำนมแต่ละ
น้อยถูกทิ้งลงไปนั้น ๆ ได้กลายเป็นแม่น้ำน้อย ส่วนน้ำนมนั้นก็กลายเป็นนมสั้ม
ไหลไปขังอยู่ในที่ใด ที่นั้นได้กลายเป็นสมุทรไป พระเจ้าพาราณสีทรงกระทำ
สักการะเห็นปานนี้ เสด็จไปสู่บุรีของท้าวสหัสสนันย์ ผู้บำเรอไฟตามวิธีที่
พราหมณ์กล่าว ด้วยประการฉะนี้.

กามาริฏฐะ ครั้นนำอดีตนิทานนี้มาชี้แจงแก่สุโภคะดังนี้แล้ว จึงกล่าว

คาถาว่า

เทวดาผู้ประเสริฐ มีฤทธิ์มาก มียศ มีเสนา-
บดีของท้าววาสวะในไตรทิพย์ กำจัดมลทินด้วยโสม-
ยาวิธี (บูชาด้วยการดื่มน้ำโสม) ได้เป็นเทพเจ้าองค์
หนึ่ง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โส โสมยาเคน มลฺ วิหนตุวา
ความว่า คู่ก่อนที่สุโภคะผู้เจริญ บัดนี้ ผู้ที่เป็นเสนาบดีของท้าวสักกเทวราช
มียศมาก เป็นเทพบุตร แม้ผู้นั้น เมื่อก่อน เป็นพระเจ้าพาราณสี ถ้ามถึงทาง
เป็นที่ไปสวรรค์กะพวกพราหมณ์ เมื่อพวกพราหมณ์กล่าวว่าขอพระองค์จงลอย
มลทินของตน ด้วยโสมยาวิธีแล้วจะไปสู่เทวโลก จึงทรงกระทำสักการะใหญ่
แก่พราหมณ์ทั้งหลายแล้ว กระทำการบูชาโสมยาจะ ตามวิธีที่พวกพราหมณ์
เหล่านั้นกล่าวแล้ว จึงทรงกำจัดมลทินด้วยวิธีนั้นแล้ว เกิดเป็นเทพเจ้าองค์หนึ่ง
เมื่อจะประกาศความนี้จึงกล่าวอย่างนี้

เมื่อกามาริฏฐะจะแสดงอุทาหรณ์แม่อื่นอีกแก่สุโภคะ จึงกล่าวว่

เทวดาผู้ประเสริฐ มีฤทธิ์เรื่องยศสร้างโลกนี้โลก
หน้า แม่น้ำภาคิรีติ ขุนเขาหิมวันต์และเขาวิฆณะ ได้
บูชาไฟมาก่อน ภูเขามาลาคิรี ขุนเขาหิมวันต์ เขา
วิฆณะ ภูเขาสุทสนะ ภูเขานิสกะ ภูเขาากเวรุ
ภูเขาเหล่านี้ และภูเขาใหญ่อื่น ๆ กล่าวกันว่าพวก
พราหมณ์ผู้บูชาชัยได้ก่อสร้างไว้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โสปี ตทา อาทหิ ชาตเวทํ ท่าน
แสดงว่า คู่ก่อนที่สุโภคะ. มหาพรหมใด ได้สร้างโลกนี้และโลกหน้า แม่น้ำ

๑. ศัพท์ว่า ภาคิรีติ อรรถกถาว่า ภาคิรีติคงคา อภิธานว่า ภาคิรีติ.

ภาคีรีตี แม่น้ำคงคา ขุนเขาหิมวันต์ เขาวิฆณะและเขากากเวรุ ในกาลใด มหาพรหมเมื่อนั้นได้เป็นมาณพก่อนกว่าพรหมอุบัติ ในกาลนั้นเขาเริ่มต้นบูชาไฟเป็นมหาพรหมได้สร้างทุกสิ่งทุกอย่าง พราหมณ์ผู้มีฤทธิ์ก็เป็นอย่างนั้น. บทว่า จิตฺยา กตา ความว่า เล่ากันมาว่า เมื่อก่อน พระเจ้ากรุงพาราณสี พระองค์หนึ่ง ตรัสถามถึงทางไปสวรรค์กะพวกพราหมณ์ เมื่อพวกพราหมณ์ ทูลว่า ขอพระองค์จงทำสักการะแก่พวกพราหมณ์ พระองค์ก็ได้ถวายมหาทานแก่พราหมณ์เหล่านั้นแล้ว ตรัสถามว่า ในการให้ทานของข้าพเจ้านี้ ไม่มีผล หรือ เมื่อพวกพราหมณ์ทูลว่า มีทั้งหมดพระเจ้าข้า แต่อาสนะไม่เพียงพอแก่พวกพราหมณ์ จึงรับสั่งให้ก่อสร้างอาสนะทั้งหลาย. ที่นอนและตั้งที่ พระองค์ให้ก่อสร้างขึ้นนั้น เจริญด้วยอานุภาพของพวกพราหมณ์ กลายเป็น ภูเขามาลาคิริเป็นต้น ภูเขาเหล่านั้นกล่าวกันว่า พวกพราหมณ์ผู้บูชาญได้สร้างไว้ด้วยประการฉะนี้แล.

ลำดับนั้น กามาริฏฐะจึงกล่าวกะสุโภคะนั้นอีกว่า พี่สุโภคะ ก็พี่รู้หรือไม่ว่า เพราะเหตุไร สมุทรรนี้จึงเกิดเป็นน้ำเค็ม ดื่มไม่ได้. สุโภคะกล่าวว่า คุณก่อน อริฏฐะ พี่ไม่รู้. กามาริฏฐะจึงกล่าวกะสุโภคะนั้นว่า พี่ก็รู้แต่จะเบียดเบียนพวกพราหมณ์เท่านั้นไม่รู้จะไร้อื่นเลย คอยฟังเถิด จึงกล่าวคาถาว่า

ชนทั้งหลายเรียกพราหมณ์ผู้ทรงเวท ผู้เข้าถึง
คุณแห่งมนต์ ผู้มีตบะ ในโลกนี้ว่า ผู้ประกอบในการ
ขอ มหาสมุทรซัดท่วมพราหมณ์ผู้กำลังตระเตรียมน้ำ
อยู่ ที่ฝั่งมหาสมุทร เพราะเหตุนั้น น้ำในมหาสมุทร
จึงดื่มไม่ได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยาจโยคิตฺติธาหุ ความว่า ชนทั้งหลายในโลกนี้เรียกพราหมณ์นั้นว่า ยาจโยคี ผู้ประกอบในการอ้อนวอนขอ. บทว่า อุกกั

สขุขนต์ ความว่า เล่ากันว่า วันหนึ่งพราหมณ์นั้น กระทำกรรมคือการลอยบาป ยืนอยู่ที่ริมฝั่ง ตักน้ำจากสมุทร กระทำการดำเกีลาสระหัวของตน ขณะนั้นสาครกำเริบท่วมทับพราหมณ์นั้น ผู้กระทำอย่างนั้น มหาพรหมได้ทรงสดับเหตุ นั้นจึงโกรธว่า ได้ทราบว่ สาครนี้ฆ่าบุตรเรา จึงสาปว่าสมุทรจึงดื่มไม่ได้ จึงเป็นน้ำเค็ม ด้วยเหตุ นั้นนั่นเองสมุทรจึงดื่มไม่ได้ กลายเป็นน้ำเค็ม ชื่อว่า พราหมณ์เหล่านี้ มีคุณมากถึงปานนี้แล.

กถาวิภูษะกล่าวต่อไปว่า

วัตถุที่ควรบูชา คือพวกพราหมณ์เป็นอันมากมี
อยู่บนแผ่นดิน ของท้าววาสวะ พราหมณ์ทั้งหลายมี
อยู่ในทิสบูรพา ทิสปัจฉิม ทิสทักษิณและทิสอุดร
ย่อมยังปีติและโสมนัสให้เกิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วาสวัส** ความว่า ของท้าววาสวะ คือของท้าวสักกเทวราช ผู้ให้ทานแก่พวกพราหมณ์ในกาลก่อนแล้วถึงความเป็นท้าววาสวะ. บทว่า **อายุาควตฺถุณี** ความว่า พราหมณ์เป็นอันมาก ในปฐพี คือในแผ่นดิน ผู้เป็นบุญเขตในกาลก่อนผู้เป็นทักษิณยอันเคยมีอยู่. บทว่า **บุริม ทิส** ความว่า แม้บัดนี้พราหมณ์เหล่านั้นมีอยู่ในทิศทั้ง ๔ นี้ ย่อมให้เกิดความปลื้มปีติเป็นอันมากคือนำมาซึ่งความมีปีติและโสมนัสแก่ท้าววาสวะนั้น.

อริภูษะ พรรณนาถึงพราหมณ์ ยัญ และ เวทด้วยคาถา ๑๔ คาถาด้วยประการฉะนี้.

จบการพรรณนายัญญวาท

นาคเป็นอันมากผู้มาเยี่ยมเยียนพระมหาสัตว์ฟังถ้อยคำนั้นของกามาริฎฐะนั้นแล้ว ก็พลอยถือเอาผิด ๆ ด้วยคิดว่า กามาริฎฐะพูดแต่ความจริงเท่านั้น. พระมหาสัตว์นอนป่วยอยู่ ได้ฟังคำนั้นทั้งหมดแล้ว. ทั้งพวกก็มาแจ้งให้ท่านทราบอีก. ลำดับนั้นท่านคิดว่า อริฎฐะพรรณนาทางผิดๆ เอาเถอะเราจะทำลายวาทะของกามาริฎฐะนั้น แล้วจักกระทำบริษัทให้เป็นสัมมาทิฎฐิ ท่านลุกขึ้นอาบน้ำ ประดับด้วยเครื่องอลังการทั้งปวง นั่งบนธรรมาสน์ สั่งให้นาคบริษัททั้งหมดประชุมกัน ให้เรียกกามาริฎฐะมาแล้วกล่าวว่า เจ้ากล่าวสรรเสริญสิ่งที่ไม่จริงคือ เวท ยัญ และพราหมณ์ทั้งหลาย ก็ขึ้นชื่อว่า การบูชาด้วยวิธีเวทของพราหมณ์ทั้งหลาย ไม่นับว่าเป็นสิ่งประเสริฐเลย และไม่ใช้เป็นทางแห่งสวรรค์ เราจะซื้อไม่เป็นจริงในวาทะของท่าน ดังนี้แล้ว เมื่อจะเริ่มซื้อวาทะอันว่าด้วยประเภทแห่งยัญจึงกล่าวว่า

ดูก่อนอริฎฐะ ความกาลีคือความปราชัยของนัก

ปราชญ์ทั้งหลายกลับเป็นความมีชัยของคนโง่เขลา ผู้ทรงเวท. ไตรเพทเป็นเหมือนอาการของพยัคฆ์ เพราะเป็นของไม่เห็นเสมอไป มีคุณทางหลอกลวง พาเอาคนมีปัญญาไปไม่ได้ ไตรเพทมิได้มีเพื่อป้องกันคนผู้ประทุษร้ายมิตรผู้ล้างผลาญความเจริญ. เหมือนไฟที่คนบำเรอแล้ว ย่อมป้องกันโทษจริตทำกรรมชั่วไม่ได้ ถ้าคนทั้งหลายจะเอาไม้ที่มีอยู่ในโลกทั้งหมดพร้อมทั้งทรัพย์สมบัติของตน คลุกกับหญ้าให้ไฟเผา ไฟอันมีเดชไม่มีใครเทียม เผาสิ่งเหล่านั้นทั้งหมดก็ไม่อ้อมใคร จะพึงทำให้ไฟซึ่งรู้อศ ๒ อย่าง ให้อ้อมได้ นมสดแปร

ไปได้เป็นธรรมดาคือแปรเป็นนมส้ม แล้วเป็นเนยชั้น
จันดี ไฟก็มีความแปรเป็นธรรมดานั้น ไฟประกอบ
ด้วยความเพียร (ในการตีไฟ) จึงจะเกิดได้ ไม่เคยได้
เห็นไฟเข้าไปอยู่ในไม้แห้งและไม่สด คนตีไฟไม่ตี
ไฟก็ไม่เกิด ไฟไม่เกิดเพราะไม่มีคนทำให้เกิด ถ้า
แหละไฟเพียงอยู่ในไม้แห้งและไม่สด ป่าทั้งหมดใน
โลกก็จะพึงแห้งไป และไม้แห้งก็จะพึงลุกลิง ถ้า
คนทำบุญได้โดยเอาไม้และหญ้าให้ไฟกิน คนเผาถ่าน
คนหุงเกลือ พ่อครัว และคนเผาศพ ก็จะได้ทำบุญ
ถ้าแม้พราหมณ์เหล่านี้ทำบุญได้เพราะการเลี้ยงไฟ
เพราะเรียนมนต์ เพราะเลี้ยงให้อิ่มหนำในโลกนี้ใครๆ
ผู้เอาของให้ไฟกิน จะชื่อว่าทำปัญหาไม้ เพราะเหตุไร
เล่า เพราะไฟเป็นสิ่งอันโลกยำเกรง รู้รสสองอย่าง
พึงกินได้มาก ทั้งเป็นของหมิ่นมีกลิ่นอันไม่น่าพอใจ
คนเป็นอันมากไม่ชอบ พวกมนุษย์ละเว็น และเป็น
ของไม่ประเสริฐ คนบางพวกนับถือไฟเป็นเทวดาส่วน
พวกมีลักขุนับถือน้ำเป็นเทวดา คนเหล่านี้ทั้งหมดนี้พูด
ผิด ไฟไม่ใช่เทพเจ้าตนใดคนหนึ่ง และน้ำไม่ใช่เทพ-
เจ้าองค์ใดองค์หนึ่ง โลกบำเรอไฟซึ่งไม่มีอินทรีย์ ไม่มี
กายจะรู้สึกได้ ส่องแสงสว่างเป็นเครื่องทำกรงาน
ของประชาชน เมื่อยังทำบาปกรรมอยู่ จะพึงไปสุคติ
ได้อย่างไร. พวกพราหมณ์ผู้ต้องการเลี้ยงชีวิตในโลก
นี้กล่าวว่า พระพรหมครอบงำได้ทั้งหมด และว่าพระ-

พรหมบำเรอไฟ พระพรหมมีอำนาจกว่าทุกสิ่ง และ
มีอำนาจไม่มีใครสร้าง กลับไปไหว้ไฟที่ตนสร้างเพื่อ
ประโยชน์อะไร คำของพวกพราหมณ์นำหัวเราะเยาะ
ไม่ควรแก่การเพ่งเล็ง ไม่เป็นความจริง พวกพราหมณ์
ในปางก่อนก่อนนี้ไว้ เพราะเหตุแห่งสักการะ
พราหมณ์เหล่านั้น เมื่อลาภและสักการะเกิดขึ้น จึง
ร้อยกรองยัญพิธีว่าเป็นธรรมสงบระงับ ด้วยการฆ่า
สัตว์มนุษย์ พวกพราหมณ์ถือการทรงไตรเพท พวก
กษัตริย์ปกครองแผ่นดิน พวกแพศย์ยึดการไถนา และ
พวกศูทรยึดการบำเรอ วรรณะทั้ง ๔ เข้าถึงการงานตาม
ที่อ้างมา เฉพาะอย่างนั้น กล่าวกันว่า มหาพรหม
ผู้มีอำนาจจัดไว้ ถ้าคำนี้ฟังเป็นคำจริงเหมือนดังที่พวก
พราหมณ์กล่าวไว้ คนที่ไม่ใช่กษัตริย์ ไม่ฟังได้ราช-
สมบัติผู้ที่ไม่ใช่พราหมณ์ไม่ฟังศึกษามนต์ คนนอกจาก
แพศย์ไม่ฟังทำการไถนาเลย และพวกศูทรก็ไม่ฟังพ้น
จากการรับใช้ผู้อื่น เพราะคำนี้เป็นคำไม่จริงเป็นคำเท็จ
พวกคนหาเลี้ยงต้องกล่าวไว้ คนไม่มีปัญญาหลงเชื่อ
บัณฑิตทั้งหลายย่อมเห็นด้วยตนเอง เพราะพวกกษัตริย์
ย่อมเก็บส่วยจากพวกแพศย์ พวกพราหมณ์ พวก
พราหมณ์ถือศัสตราเที่ยวฆ่าสัตว์ เพราะเหตุไร พระ-
พรหมจึงไม่ทำโลกอันแตกต่างกันเช่นนั้นให้ตรงเสีย
ถ้าและพระพรหมเป็นใหญ่ เป็นผู้เจริญ ในโลกทั้ง
ปวง เป็นเจ้าชีวิตของหมู่มสัตว์ทำไมจึงจัดโลกทั้งปวง

ให้มีความทุกข์ ทำไมจึงไม่ทำโลกทั้งปวงให้มีความสุข แผลพระพรหมนั้นเป็นใหญ่ เป็นผู้เจริญในโลกทั้งปวง เป็นเจ้าชีวิตของหมู่สัตว์ เหตุไรจึงทำโลกโดยไม่เป็นธรรม คือมารยาและเจรจาเท็จมัวเมา ถ้าแผลพระพรหมนั้นเป็นผู้ใหญ่ก็เป็นผู้เจริญในโลกทั้งปวง เป็นเจ้าชีวิตของหมู่สัตว์ มีชื่อว่าเป็นเจ้าชีวิตของหมู่สัตว์ ก็ชื่อว่าเป็นเจ้าชีวิตต่อยุคธรรม เมื่อธรรมมีอยู่พรหมนั้นก็จัดไม่เที่ยงธรรม ตักแตน ผู้เลื้อ ฐ แผลงภู หนอนและแผลงวัน ใครฆ่าแล้วย่อมบริสุทธิ์ ธรรมเหล่านี้ ไม่ใช่ของพระอริยะ เป็นธรรมผิด ๆ ของชาวกัมโพชรัฐเป็นอันมาก.

บรรดาบทเหล่านั้นบทว่า เวทขุณคตาริฎฐ ความว่า คู่ก่อนอริฎฐะ ชื่อว่าความสำเร็จใดรเพทในบัดนี้ ก็เป็นความยึดถือเอาความกาลิ อันนับว่าเป็นความปราชัยของนักปราชญ์ แต่กลับเป็นความมีชัยชนะของคนโง่เขลาเบาปัญญา. บทว่า มริจิมุมิ ความว่า จริงอยู่ใดรเพทนี้เป็นเหมือนอาการธรรมดาของพยัคคต. เพราะเป็นของไม่เห็นเสมอไป คนพาลทั้งหลายไม่รู้ซึ่งธรรมดาของพยัคคตนี้มันอันไม่มีจริงเป็นเหมือนมีจริง เพราะการเห็นไม่ติดต่อกันเหมือนหมู่เนื่อมองเห็นพยัคคตด้วยสัญญาว่า น้ำจึงพาดนเข้าถึงความพินาศ เพราะสัญญาว่ามีจริงและไม่มีโทษ. บทว่า นาทิวหนติ ปญญิ ความว่า ก็มารยาเห็นปานนี้เป็นส่วนหนึ่ง ย่อมลวงเลย คือไม่หลอกลวงบุรุษผู้มีปัญญา คือผู้สมบูรณ์ด้วยปัญญา. ร อักษร ในบทว่า ฆวนุติรสสุ นี้ ฟังเป็นบทพยัญชนะสนธิ. บทว่า ฆวนุโณ ความว่า เวททั้งหลายของคนประทุษร้ายมิตรผู้ฆ่าความเจริญ ย่อมไม่มีเพื่อความต้านทาน. อธิบายว่า ไม่สามารถจะเป็น

ที่พึงได้. บทว่า **ปริจิณฺโณว อคฺคิ** ความว่า อนึ่ง ไฟที่เขาบำเรอบุชา. บทว่า **โทสนฺตร** ความว่ากรรมชั่ว ย่อมไม่ต้านทาน คือไม่รักษาบุรุษผู้มีจิตอันประกอบด้วยโทษ เพราะโทษแห่งทุจจริตทั้ง ๓ ได้. บทว่า **สพฺพฺลฺลจ มจฺจา** ความว่า แม้อ้าวา คนทั้งหลาย ผู้มีทรัพย์ มีโภคจะเอาไม้ที่มีอยู่ในโลกทั้งหมด พร้อมทั้งทรัพย์สมบัติของตน คลุกกับหญ้าแล้วให้ไฟเผา. ไฟของท่านนี้ อันเดชไม่มีใครสามารถเท่า อันมีเดชไม่มีใครเหมือน เมื่อจะเผาสิ่งทั้งหมดนั้น ที่พวกนั้นให้เผาแล้ว ก็ไม่พึงไหม้ได้ เมื่อเป็นอย่างนั้นมันก็เผาให้อิ่มไม่ได้นะพี้. บทว่า **ทิสฺสญฺญ** ความว่า บุคคลผู้สามารถรู้สได้ด้วยลิ้น ๒ ลิ้น ว่าสิ่งนั้นเป็นภักษาดี หรือน่าพอใจด้วยเนยใสเป็นต้น. บทว่า **กิริยา** ความว่า ใครพึงกระทำ คือพึงสามารถเพื่อจะทำ. อธิบายว่า ใครเล่าจักให้ผู้นิ่มอย่างนี้ คือผู้กินจุนีให้อิ่มแล้วไปสู่สวรรค์ คุณเกิดท่าน ข้อนั้นก็ยังผิอยู่ตลอดกาล. บทว่า **โยคฺยฺตุโศ** ความว่า เป็นผู้ประกอบด้วยไม้สีไฟ พอได้สิ่งนั้นเป็นปัจจัย ก็เกิดขึ้นคือบังเกิด. ท่านกล่าวกะไฟนั้นซึ่งไม่มีจิตที่เกิดขึ้นเพราะความพยายามของผู้อื่นอย่างนี้ว่า ท่านจงว่าฉันเป็นเทวดา. พุคแต่สิ่งไม่เป็นจริงนี้เท่านั้น. บทว่า **อคฺคิมฺนุปรวิภูโจ** ความว่า ไม่เคยได้เห็นไฟเข้าไปในไม้แห้ง. บทว่า **นามตฺตฺตฺมาโน** ความว่า ถึงไม้แห้งคนสีไฟไม่สีด้วยไม้สีไฟ ไฟก็เกิดไม่ได้. บทว่า **นากมฺมฺนา ชายติ ชายเวโท** ความว่า เว้นการกระทำของบุรุษผู้ต้องการเวท ไฟก็ไม่เกิดได้เองตามธรรมดาของตนนั้นแล. บทว่า **สุสุเสยฺย** ความว่า ป่าไม้ที่กำลั้งเหี่ยวแห้งด้วยไฟ ภายใน พึ่งแห้ง แม้ป่าไม้ที่ยังสดอยู่นั้นแหละก็พึ่งแห้งเหี่ยว. บทว่า **โภช** แปลว่า ให้บริโภค. บทว่า **ฐมฺลชี** แปลว่า ปรดาปวิ ความว่า ประกอบด้วยเปลวควัน ให้ร้อนอยู่. บทว่า **องฺคาริกา** แปลว่า คนเผาถ่าน. บทว่า **โลณฺกร** แปลว่า คนต้มน้ำเค็มทำเกลือ. บทว่า **สุทา** แปลว่า คนคร้ว. บทว่า **สรีรทาหา** แปลว่า คนเผาศพ. บทว่า **ปฺลฺลญฺญ** ความว่า คนเหล่านั้นแม้ทั้งหมด พึ่งทำแต่บุญเท่านั้น. บทว่า

อชฺฌณมคฺคิ ความว่า แม่พราหมณ์ทั้งหลายจะเป็นผู้เลี้ยงไฟเรียนมนต์ก็ตาม. คนบางคนให้เธอ ทำให้มีควันมีเปลวให้ร้อน แม้อิ่มแล้วก็ไม่เชื่อว่าทำบุญ. บทว่า **โลกาปจิตฺต สมานิ** ความว่า เทวดาของท่านชื่อว่า อันโลกย้าเกรง อันโลกนุชา. บทว่า **ยเทว** ความว่า คนพึงเว้นสิ่งซึ่งปฏิบัติน่าเกลียด มีซากงูเป็นต้นให้ห่างไกล. บทว่า **ตปฺปสฺสจฺจ** ความว่า คู่ก่อนสหาย คนรู้อร ๒ อย่าง พึงกินของที่ไม่ว่าประเสริฐนั้น ได้อย่างไร คือ เพราะเหตุไร. บทว่า **เทเวสุ** ความว่า คนบางพวกนับถือนกงูนับถือเทวดาตนใดตนหนึ่ง บรรดาเทวดาทั้งหลาย. บทว่า **มิลกฺขุ ปน** ความว่า ส่วนพวกมิลกฺขุผู้ไม่รู้ นับถือหน้าว่าเป็นดังเทวดา. บทว่า **อสนฺยถาย** ความว่า โลกบำเรอไฟอันได้ชื่อว่าเวสสถานระซึ่งไม่มีอินทรี มีกายที่ไม่มีจิตจะรู้สึกได้ ไม่มีความจงใจ กระทำกรรมมีการหุงต้มเป็นต้น แก่ประชาชนแล้วกระทำการชั่ว จักไปสุคติได้อย่างไร. คำนี้ท่านพูดผิดยิ่งนัก. บทว่า **สพฺพภาณิตาหุ ชีวิกตฺต** ความว่า พวกพราหมณ์เหล่านี้ กล่าวว่ มหาพรหมครอบงำได้ทั้งหมด เพื่อความเป็นอยู่ของตน. และกล่าวว่ โลกทั้งหมด อันมหาพรมนั้นแหละสร้างขึ้น. กล่าวอีกว่ พระพรหมบำเรอไฟ. เล่ากันมาว่ พระพรมนั้นแหละบูชาไฟ. บทว่า **สพฺพพานฺธาวิ จ วลี** ความว่า และพระพรมนั้น ถ้ามีอานุภาพทุกอย่าง และมีความคล่องในฤทธิไซ้ร้ เมื่อเป็นเช่นนี้ เพราะเหตุไรตนเองจึงไม่ใช้คนอื่นสร้าง ตนเองเท่านั้นสร้างขึ้นเอง. บทว่า **วณฺทิตสฺส** ความว่า พระพรมนั้น พึงเป็นผู้อันเขากราบไหว้ แม้คำนี้ท่านกล่าวไม่ถูกเหมือนกัน. บทว่า **หาลิ** ความว่า คู่ก่อนอริกฐะ ขึ้นชื่อว่าคำของพราหมณ์ เป็นคำที่ควรจะหว่าเราะ ไม่ควรจะเพ่งดูสำหรับบัณฑิตทั้งหลาย. บทว่า **ปริกริสุ** ความว่า พราหมณ์เหล่านี้ มุสาวาทเห็นปานนี้ พวกพราหมณ์ได้ก่อสร้างขึ้นในกาลก่อน เพราะเหตุแห่งสักการะเพื่อตน. บทว่า **สนฺธาภิตา ชนฺตุภิ สนฺติชมฺม** ความว่า พราหมณ์เหล่านี้ ประกอบลากและสักการะเพียงเท่านั้นที่ไม่ปรากฏกับพวกสัตว์ แล้วผูก

พันสันติธรรมคือ ลัทธิธรรมของตน อันเกี่ยวข้องการฆ่าสัตว์ จึงรื้อยกรองยัญวิธีชื่อว่ายัญสูตร. บทว่า **เอตลฺลเจ สจฺจํ** ความว่า หากจะพึงมีความจริงไซร้ก็จะพึงมีเป็นต้นว่า นั่นเป็นสิ่งประเสริฐ ด้วยการที่ท่านอ้างเอาเอง. บทว่า **นาติชฺคฺติโย** ความว่า เมื่อเป็นเช่นนี้ ผู้ที่ไม่ใช่กษัตริย์ จะครองรัฐไม่ได้ แม้ผู้ที่ไม่ใช่พราหมณ์ ก็ศึกษาบทมนต์ไม่ได้. บทว่า **มุสฺวิเม ตคฺคํ** เป็น **มุสฺวา อิม.** บทว่า **โอรฺทฺริยา** ความว่า พวกคนหาเลี้ยงท้อง หรือเพราะเหตุจะให้เต็มท้อง. บทว่า **ตปฺปญฺญา** ความว่า เขากล่าวไว้ว่าคนพวกนั้น คือคนไม่มีปัญญา. บทว่า **อตุตฺตนา** ความว่า ส่วนบัณฑิตทั้งหลาย ย่อมเห็นด้วยตนเองคำของพวกนั้นเป็นคำมีโทษ จึงไม่หลงเชื่อ. บทว่า **ตํ ตาภิสฺสํ** ได้แก่ คำนั้นคือเห็นปานนั้น. บทว่า **ลํชุกฺกิตฺติ** ความว่า เพราะเหตุไร พระพรหมของท่านนั้น จึงไม่ทำโลก อันกำเริบแตกต่างกันที่ตั้งทำลายมารยาทที่พรหมตั้งไว้ให้ตรง. บทว่า **อลกฺขิสฺสํ** ความว่า เพราะเหตุไร พระพรหมของท่านจึงสร้างโลกทั้งปวงให้เป็นทุกข์. บทว่า **สฺสุขํ** ความว่า เพราะเหตุไร พระพรหมของท่าน จึงไม่สร้างโลกทั้งปวงให้รับแต่ความสุขโดยส่วนเดียว พระพรหมของท่านเห็นจะเป็นโจรผู้ทำให้โลกพินาศ. บทว่า **มายา** ได้แก่ มารยา. บทว่า **อธฺมฺเมเน กิมฺตฺถกฺการิ** ความว่า เพราะเหตุไร พระพรหมของท่านจึงทำโลกทั้งปวงให้พินาศ คือประกอบไว้ในทางไร้ประโยชน์ ด้วยอรรถมีมารยาเป็นต้นนี้. บทว่า **อริญฺญุส** ความว่า คุณก่อนอริญฺญุส ผู้เป็นใหญ่ของท่านไม่ประกอบด้วยธรรม ซึ่งเมื่อกุศลธรรม ๑๐ ประการ มีอยู่ ไม่จัดแจงธรรมเลย จัดแจงแต่ธรรม. คำในบทว่า **กิสฺสา** เป็นต้น เป็นปฐมาวาภิติ ใช้ในอรรถแห่งทุติยาภิติ. คนฆ่าสัตว์มีตึกเตนเป็นต้นเหล่านั้น ย่อมบริสุทฺธิ์ ย่อมไปสู่สวรรค์ ก็ธรรมเหล่านั้นเป็นของคนมาก ผู้ไม่ใช่พระอริยะ มีชาวแคว้นกัมโปชเป็นต้น. แต่ธรรมเหล่านั้นไม่แท้ ไม่เป็นธรรม กล่าวว่าเป็นธรรม ธรรมเหล่านั้นเป็นของที่พรหมของท่านสร้างขึ้น.

บัดนี้ พระภริยาที่ตมเมื่อจะแสดงความไม่จริงแห่งกรรมเหล่านั้น
จึงกล่าวเป็นคาถาว่า

ถ้าแหละคนฆ่าเขาแล้วยอมบริสุทธิ และผู้ถูก
ฆ่ายอมเข้าถึงแดนสวรรค์ พวกพราหมณ์ก็ฟังฆ่าพวก
พราหมณ์ด้วยกันเสียซิ หรือฟังฆ่าพวกที่หลงเชื่อถ้อย
คำ ของพราหมณ์ด้วยกันเสียซิ พวกเนื้อ ปศุสัตว์
และโคตัวไหน ๆ ไม่ได้ฮ้อนวอนเพื่อให้ฆ่าตนเลย
ล้วนแต่ดิ้นรนต้องการมีชีวิตอยู่ในโลกนี้ ชนทั้งหลาย
ยอมนำเอาสัตว์และปศุสัตว์เข้าผูกที่เสายัญ พวกคน
พาล ย่อมขึ้นหน้าเข้าไปที่เสามูชาชัยญ เป็นที่ผูกสัตว์
ด้วยการพรรณนาต่าง ๆ ว่า เสายัญนี้จะให้สิ่งที่น่าใคร่
แก่ท่าน ในโลกหน้า จะเป็นของยังยืนในสัมปรายภพ
ถ้าว่าบุคคลฟังได้แก้วมณี สังข์ มุกดา ข้าวเปลือก
ทรัพย์ เงิน ทอง ที่เสายัญ ในไม้แห้ง และไม้สดไซ้
หนึ่ง เสายัญจะฟังให้ สิ่งที่น่าใคร่ทั้งปวงในไตรทิพย์
ได้ พราหมณ์เท่านั้นฟังมูชาชัยญ ผู้ที่ไม่ใช่พราหมณ์
ก็จะไม่ฟังให้พราหมณ์มูชาชัยญอะไร ๆ เลย แก้วมณี
สังข์ มุกดา ข้าวเปลือก ทรัพย์ เงิน ทอง จักมีที่
เสายัญ ที่ไม้แห้ง ที่ไม้สด ที่ไหน เสายัญจะฟังให้
สิ่งที่น่าใคร่ทั้งปวง ในไตรทิพย์ที่ไหน พราหมณ์
เหล่านี้เป็นคน โอ้อวด หยาบช้า โง่เขลา โลกจัด
ขึ้นหน้าเข้าไปด้วยการพรรณนาต่าง ๆ ว่า จงถือเอา
ไฟมา และจงให้ทรัพย์แก่เรา แต่นั่นท่านให้สิ่งที่น่า

ใคร่ทั้งปวงแล้ว จักมีความสุข พวกที่โกนผม
โกนหนวดและตัดเล็บ พาพระราชารัชมหาอำมาตย์
เข้าไปในโรงบูชาไฟ ยืนหน้าเข้าไปด้วยการพรรณนา
ต่าง ๆ ย่อมถือเอาทรัพย์ด้วยเวท พวกพราหมณ์ผู้
โกหก พอหลอกลวงได้คนหนึ่งก็มาประชุมกินกันเป็น
อันมากเหมือนฝูงกาตอมนกเค้า หลอกเอาจนเกลี้ยง
แล้ว เก็บไว้ที่บริเวณบูชายัญ พวกพราหมณ์ลวงผู้นั้น
ได้คนหนึ่งอย่างนี้แล้ว ก็พากันมาเป็นอันมาก ใช้
ความพยายามล่อหลอกพรรณนา ด้วยสิ่งที่ไม่แลเห็น
ปล้นเอาทรัพย์ที่แลเห็นไป เหมือนพวกราชบุรุษที่พระ
ราชาสอนให้เก็บส่วย เก็บเอาทรัพย์ของพระราชารัชมหา
ฉะนั้น ดูก่อนอริฏฐะ พราหมณ์เช่นนั้นเป็นเหมือน
โจร ไม่ใช่สัตบุรุษ เป็นผู้ควรจะฆ่าเสีย แต่ไม่มีใคร
ฆ่าในโลก พวกพราหมณ์กล่าวว่า ไม้ทองกลางเป็น
แขนขวาของพระอินทร์ จึงตัดเอาไม้ทองกลางมาใช้
ในยัญนี้ ถ้าคำนั้นเป็นคำจริง พระอินทร์ก็แขนขาด
ทำไมพวกพระอินทร์จึงชนะพวกอสูร ด้วยกำลังแขน
นั้นได้ คำนั้นเป็นคำเท็จ พระอินทร์ยังมีแขนพร้อม
เป็นเทวดาชั้นดีเลิศ ไม่มีใครฆ่าได้ กำจัดอสูรได้
มนต์ของพราหมณ์เหล่านี้เหลวเปล่า หลอกลวงกันให้
เห็นได้เฉพาะในโลกนี้ ภูเขามาสาครี ขุนเขาหิมวันต์
ภูเขาวิชณะ ภูเขาสุทัตสนะ ภูเขานิสกะ ภูเขากากเวรุ

ภูเขาเหล่านี้และภูเขาใหญ่อื่น ๆ ที่กล่าวกันว่า พวก
พราหมณ์ผู้บูชาอัญญก่อสร้างไว้ ที่กล่าวกันว่า พวก
พราหมณ์ผู้บูชาอัญญเอาอิฐเช่นใดมาสร้างภูเขา อิฐเช่น
นั้นก็ไม่ใช่ธรรมชาติของภูเขา ภูเขาเป็นอย่างอื่น ไม่
หวั่นไหว เห็นได้ชัด ๆ ว่าเป็นหิน ไม่ใช่อิฐ เป็น
หินมานานนาน เหล็กและโลหะย่อมไม่เกิดในอิฐ ที่
พวกพราหมณ์สรรเสริญอัญญกล่าวไว้ว่า ผู้บูชาอัญญก่อ
สร้างไว้ ชนทั้งหลายเรียกพราหมณ์ผู้ทรงเวท ผู้เข้า
ถึงคุณแห่งมนต์ ผู้มีตบะในโลกนี้ว่า ผู้ประกอบใน
การขอ มหาสมุทรชดท่อมพราหมณ์นั้น ผู้กำลังตระ-
เตรียมน้ำอยู่ที่ฝั่งมหาสมุทร เพราะเหตุนั้น น้ำใน
มหาสมุทรจึงดื่มไม่ได้ แม่น้ำพัดเอาพราหมณ์ ผู้เรียน
เวท ทรงมนต์ ไปเกินกว่าพัน เหตุไรน้ำในแม่น้ำจึง
มีรสไม่เสีย มหาสมุทรเท่านั้นดื่มไม่ได้ บ่อน้ำทั้งหลาย
ในมนุษย์โลกนี้ ที่เขาขุดไว้เกิดเป็นน้ำเค็มก็มี แต่ไม่
ใช่เค็มเพราะท่อมพราหมณ์ตาย น้ำในบ่อเหล่านั้นดื่ม
ไม่ได้ เป็นน้ำรุกรสสองอย่าง ครั้งดึกดำบรรพ์ ตั้งแต่
ปฐมกับ โครเป็นภรรยาโคร โครได้ให้มนุษย์เกิดขึ้น
ก่อน โดยธรรมชาตินั้น โคร ๆ ไม่เลวไปกว่าใคร
ท่านกล่าวจำแนกส่วนไว้อย่างนี้ แม้ลูกคนจันทาลก็
พึงเรียนเวท สวดมนต์ได้ (ถ้า) เป็นคนฉลาด มีความ
คิด หัวของเขาก็ไม่พึงแตกเจ็ดเสี่ยง มนต์เหล่านี้พวก
พราหมณ์สร้างไว้เพื่อฆ่าตน เป็นการสร้างแต่ปาก เป็น

การสร้างยึดถือไว้ด้วยความโลภ เปลื้องได้ยาก เข้าถึงคล่อง ด้วยคำของพวกพราหมณ์ ผู้แต่งกาพย์กลอนจิตของพวกคนโง่ ยังหลงไหลในทางลุ่มๆ ดอนๆ คนไม่มีปัญญาเชื่อเอาจริงจัง ราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง มีกำลังอย่างลูกผู้ชาย พราหมณ์ไม่มีกำลังเช่นนั้นเลย ความเป็นมนุษย์ของพราหมณ์เหล่านั้น ฟังเห็นเหมือนของโค ชาติของพราหมณ์เหล่านั้นเท่านั้น ไม่มีใครเสมอ สิ่งอื่น ๆ เสมอกันหมด ถ้าเหล่าพระราชาทรงชำนาญผู้ศรัทธาได้ โดยลำพังพระองค์เอง ประชากรราษฎร์ของพระราชาานั้นฟังมีสุขอยู่เสมอ มนต์ของกษัตริย์ และไตรเพทเหล่านี้ มีความหมายเสมอกัน ถ้าไม่วินิจฉัยความแห่งมนต์ และไตรเพทนั้นก็ไม่รู้ เหมือนทางที่น้ำท่วม มนต์ของกษัตริย์และไตรเพทเหล่านี้ มีความหมายเสมอกัน ลาก ไม่มีลากยศ ไม่มียศ ทั้งหมดเที่ยวเป็นธรรมดาของวรรณะทั้ง ๔ นั้น พวกคฤหบดี ใช้คนจำนวนมากให้ทำการงานในแผ่นดิน เพราะเหตุแห่งทรัพย์และข้าวเปลือก ฉันทใดแม้พวกพราหมณ์ผู้ทรงไตรเพท ก็ฉันทนั้น ย่อมใช้คนเป็นจำนวนมาก ให้ทำการงานในแผ่นดิน ในวันนี้พราหมณ์เหล่านั้นเสมอกันกับคฤหบดี มีความขวนขวายประกอบในกามคุณเป็นนิตย์ ใช้คนจำนวนมากไม่ทำการงานในแผ่นดินเหมือนกัน พราหมณ์เหล่านั้นเป็นผู้รู้รสสองอย่าง หาปัญญาไม่ได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โภวาที ได้แก่พวกพราหมณ์. บทว่า โภวาทินมารเษยอยู่ ความว่า ฟังฆ่าแต่พวกพราหมณ์เท่านั้น บทว่า เยาวปี ความว่า ก็หรือว่า พวกใดฟังเชื่อถ้อยคำของพวกพราหมณ์พวกพราหมณ์ฟังฆ่าแต่พวกผู้ปฏิบัติจากนั้นเท่านั้น ส่วนพราหมณ์ไม่ฆ่าพวกพราหมณ์และพวกปฏิบัติจากฆ่าแต่สัตว์ดิรัจฉาน ซึ่งมีประการต่างๆ เท่านั้น ดังนั้น คำของพวกพราหมณ์เหล่านั้นจึงผิด. บทว่า เกจิ ความว่า พวกไหนๆ ที่จะร้องขอว่า ขอย่าฆ่าพวกเราเลย พวกเราจักไปสวรรค์ ย่อมไม่มีในอัยมทั้งหลาย. บทว่า ปาณ ปสุมารณฺหติ ความว่า ย่อมฆ่าพวกเนื้อเป็นต้น และปศุสัตว์ซึ่งกำลังคืนรนอยู่ เลี้ยงชีพ. บทว่า มุขํ นยฺนฺติ ความว่า คนพาลทั้งหลาย ย่อมนำเอาสัตว์และปศุสัตว์ สิ่งของทั้งหมด เช่น แก้วมณี สังข์ แก้วมุกดา ทรัพย์ ข้าวเปลือก เงินทอง ที่จัดแจงไว้ทั้งหมด ยื่นหน้าไปกล่าวคำนั้น ๆ ถือผิดๆ ด้วยเห็นเข้าใจไปว่า สิ่งนี้จักให้สิ่งที่น่าใคร่แก่ท่านในโลกหน้า และจักนำมาซึ่งความเป็นของเที่ยงแท้แน่นอน. บทว่า สเจ จ ความว่า ถ้าฟังได้แก้วมณีเป็นต้นนี้ที่เสาหรือที่ไม้นอกนั้นหรือว่าเสาเป็นต้นนั้น ฟังให้ไตรทิพย์หรือสิ่งที่น่าใคร่ทั้งปวง หมู่พวกที่ไตรวิชาเป็นอันมาก จะฟังบูชาอัญญ เพราะมีทรัพย์มากและใครต่อสวรรค์ ไม่ฟังให้พราหมณ์อื่นบูชา, ก็เพราะเหตุที่หวังแต่ทรัพย์เพื่อคนจึงไม่ให้ผู้อื่นบูชา ฉะนั้นฟังทราบว่าเป็น อฏฺฐวาทีโน ผู้กล่าวสิ่งซึ่งไม่มีจริงเป็นจริง. บทว่า กุโธ จ ความว่า สิ่งทั้งปวงมีแก้วมณีเป็นต้นนี้ไม่มีที่เสา หรือที่ไม้นอกนั้นเลย จักริดเอาไตรทิพย์อันเป็นสิ่งให้ความใคร่ทั้งปวงได้แต่ที่ไหน คำของพวกนั้น ไม่จริงทั้งนั้นแม้โดยประการทั้งปวง. บทว่า สธา จ ลุฑฺธา พลุฑฺธา ความว่า คู่ก่อนอริกฐะ. ขึ้นชื่อว่า พราหมณ์เหล่าที่เป็นผู้หลอกลวง ไร้กรุณาปราณี คนพาลเหล่านั้น ล่อลวงโลก

ตลบตะแลงยื่นหน้าไปด้วยเหตุต่างๆ. บทว่า สพุพกาเม ความว่า ท่านจงเอาไฟบูชา และให้สิ่งเครื่องปลื้มใจแก่เรา. บทว่า ตโต สุจิ ความว่า ท่านจงให้สิ่งซึ่งน่าใคร่ทั้งปวงแล้วจึงมีความสุข. บทว่า ตมคฺคิหุตฺติ สรณฺปิวิสุส ความว่า จงพาพระราช หรือมหาอำมาตย์แห่งพระราช. เข้าไปโรงบูชาไฟ เข้าไปยังที่มีไฉ่เรือน. บทว่า โอโรปยิตฺวา ความว่า พรรณนาเหตุต่างๆ โคนผมโคนหนวดตัดเล็บ. บทว่า อติคาพฺพหฺนติ ความว่า อาศัยเวท ๓ ตามที่กล่าวแล้ว พลังกล่าวว่ สิ่งนี้ควรให้ สิ่งนี้ควรทำ ปราบปราม ทำให้พินาศ คือกำจัดทรัพย์เครื่องปลื้มใจอันเป็นของผู้นั้น. บทว่า อนฺนฺนํ โภคฺวา กหฺกฺวา กุหิตฺวา ความว่า ผู้หลอกลวงเหล่านั้น กระทำกรรมคือการหลอกลวงมีประการต่างๆ มาประชุมร่วมกันพรรณนาคัญ หลอกลวงผู้ให้บริโภคโภชนะดี ๆ มีรสเลิศ อันเป็นของผู้นั้น ครั้นแล้วทำผู้นั้นให้เป็นคนโสันแล้วปล่อยเข้าไปในทางขัณฺฐ อธิบายว่า พาไปยังหลุมขัณฺฐในภายนอก. บทว่า โยคโยเคน ความว่า พร้าหมีเหล่านั้นประชุมกันเป็นอันมากแล้ว หลอกลวงผู้หนึ่งได้คนหนึ่ง ด้วยความพยายามนั้น ๆ คือการประกอบนั้น ๆ พรรณนาหลอกลวงทรัพย์ของผู้ที่เห็นประจักษ์ และเทวโลกที่ไม่เห็น ด้วยเทวโลกที่ไม่เห็น ทำให้เป็นสถานเทวดา. บทว่า อกาลิยา ราชฺหิ วานฺหฺสิฏฺฐา ความว่า ถูกพระราชหรืออำมาตย์ของพระราช พร้าสอนว่า พวกท่านจงถือเอาพิธีกรรมของเรานี้และนี้ เป็นเหมือนราชบุรุษ กล่าวคือคนผู้เก็บส่วย บทว่า ตทสุส ความว่า ได้ถือเอาทรัพย์ของผู้นั้นไป. บทว่า โจรสฺมา ความว่า ผู้ถือเอาพิธีที่ไม่เป็นจริง เป็นเหมือนโจรตัดที่ต่อ. บทว่า วขฺขมา ความว่า บาปกรรมเห็นปานนี้ควรฆ่า แต่ไม่ถูกฆ่าในโลกเหล่านี้. บทว่า พาทฺหารสิ ตตฺตเป็นพาทา อสิ ท่านกล่าวคำอธิบายไว้ว่า คุณอนริฏฺฐะ ท่านจงดูมุสาวาทของพราหมณ์แม้นี้ เล่ากันมาว่า พราหมณ์เหล่านั้น กล่าวกำไบไม่ใหญ่

ในอัยยทั้งหลาย ว่าท่านเป็นแขนขาของพระอินทร์จึงตัดเสีย หากคำของ
พราหมณ์เหล่านั้น นั้นเป็นความจริง เมื่อเป็นเช่นนั้น จะเป็นมีผู้แขนขา
พระอินทร์ชนะอสูร เพราะกำลังแขนได้อย่างไร. บทว่า **สมงฺคิ** ความว่า
ผู้พร้อมด้วยแขน ไม่ขาดแขนไม่มีโรคเลย. บทว่า **หนุตฺวา** ได้แก่ ฆ่าพวก
อสูร. บทว่า **ปรโม** ความว่า เป็นผู้สูงสุด คือประกอบด้วยบุญฤทธิ์ ไม่
ฆ่าคนเหล่านี้. บทว่า **พฺราหฺมณฺยา** ได้แก่แก่นคัมภ์ของพราหมณ์ทั้งหลาย.
บทว่า **ตุจฺจฺรฺฐปา** ได้แก่ ความว่างเปล่า คือไม่มีผล. บทว่า **วณฺจนา** ได้แก่
ความล่องลอยที่เห็นกันได้ในโลกนี้ ชื่อว่าเป็นมณฑลของพราหมณ์เหล่านั้น. บทว่า
ยถาปการานิ ความว่า พราหมณ์บูชาัญญถือเอาอิฐอย่างใดอย่างหนึ่งก่อสร้าง
การทำไว้. บทว่า **ทิกฺขุจฺเสลา** ความว่า จริงอยู่ ภูเขาทั้งหลาย ไม่หวั่นไหว
เห็นได้เองไม่มีใครก่อสร้างขึ้น เป็นแท่งทึบ และล้วนแล้วด้วยหิน ไม่กลายเป็น
เป็นอย่างอื่น อิฐทั้งหลายหวั่นไหว ไม่เป็นแท่งทึบ ไม่ล้วนแล้วแต่หิน.
บทว่า **ปรีวณฺณนฺตนา** ความว่า พราหมณ์ทั้งหลายพรรณาดังอัยยนี้. บทว่า
สมนฺตเวเท ได้แก่พวกพราหมณ์ผู้มีเวทบริบูรณ์. บทว่า **วหนฺติ** ความว่า
ข้อมพัดผู้ที่ตกไปในกระแสน้ำก็ดี ในแม่น้ำวนก็ดีไปสู่แม่น้ำ ให้จมลง ให้ถึง
ความสิ้นชีวิต. น อักษร ศัพท์หนึ่งในบทว่า **น เตน พฺยาปนฺนรฐฺทกาณิ**
นี้ เป็นนิบาต ใช้ในอรรถว่าเข้าไปตัด. จริงอยู่เมื่อถามท่านว่า แม่น้ำมีน้ำมีรส
วิบัติเพราะเหตุอันมิใช่หรือจึงกล่าวอย่างนั้น . บทว่า **กสฺมา** ความว่า คุณก่อน
เพราะเหตุไร น้ำในมหาสมุทรจึงทำให้ดื่มไม่ได้ มหาพราหมณ์ไม่สามารถจะทำ
น้ำในแม่น้ำทั้งหลายมีแม่น้ำยมุนาเป็นต้นให้ดื่มไม่ได้เท่านั้นหรือ หรือว่าสามารถ
แต่ในมหาสมุทรเท่านั้น. บทว่า **ทิสฺสยฺลฺลราหู** ความว่า เป็นน้ำรัฐส ๒ อย่าง.
บทว่า **ปเร ปฺรุตฺถ** ความว่า ก่อนแต่นี้ คือประโยชน์ในเบื้องหน้าเขาทั้งปวง
ได้แก่ ในกาลแห่งปฐมกัป. บทว่า **กา กสฺส ภริยา** ความว่า เป็นภรรยา

ของใครชื่อไร ? จริงอยู่ในกาลนั้น ไม่มีเพศหญิงและเพศชายเลย ภายหลัง
เกิดชื่อว่ามารดาและบิดา ด้วยอำนาจอัสถรรวม. บทว่า มโน มนุสฺสํ ความ
ว่า ก็ในกาลนั้นให้เกิดเป็นมนุษย์ อธิบายว่า สัตว์ทั้งหลายสำเร็จด้วยใจบังเกิด
ขึ้น. บทว่า เตนปิ ฐมฺเมน ความว่า ด้วยเหตุเมื่อนั้นคือโดยสภาวะนั้น
ใครๆ ชื่อว่า เลวโดยชาติย่อมไม่มี จริงอยู่ในกาลนั้นความต่างแห่งกษัตริย์
เป็นต้น หามีไม่ เพราะเหตุนั้น พราหมณ์ทั้งหลายกล่าวคำใดไว้ว่า พราหมณ์
เท่านั้นประเสริฐโดยชาติ คนนอกนั้นแล้ว เพราะเหตุนั้นคำนั้นจึงชื่อว่าผิด.
บทว่า เอวมฺปิ ความว่า เมื่อโลกเป็นไปอย่างนี้ กษัตริย์เป็นต้นจึงแบ่งเป็น
๔ ส่วนด้วยอำนาจละวัตรอันเป็นของโบราณ ภายหลังจึงกำหนดตัดขาดกระทำ
ด้วยตนเอง. บทว่า เอวํปิ โวสุสฺสคฺคฺวิภงฺกมาหุ ความว่า พราหมณ์กล่าว
จำแนกไว้อย่างนี้ว่า ด้วยการสละธรรมที่ตนกระทำไว้บรรดาสัตว์เหล่านั้น
บางพวกเกิดเป็นกษัตริย์ บางพวกเป็นพราหมณ์เป็นต้น เพราะฉะนั้นคำว่า
พวกพราหมณ์เท่านั้นประเสริฐจึงผิดทีเดียว. บทว่า สตุตฺธา ความว่า ถ้าว่า
มหาพรหมให้ไตรเพทแก่พวกพราหมณ์เท่านั้น ไม่ให้แก่พวกอื่น ศีรษะของ
จันฑาลผู้กล่าวมนต์จะพึงแตก ๗ เส้น แต่ก็ไม่ได้แตก เพราะฉะนั้น พราหมณ์
เหล่านี้ สร้างมนต์ขึ้นเพื่อฆ่าตนเอง ประกาศความที่ตนกล่าวมุสาแก่พวกนั้น
จึงชื่อว่า กระทำการฆ่าคุณ. บทว่า วาจา กตา ความว่า ชื่อว่ามนต์เหล่า
นี้อันพวกพราหมณ์คิดทำด้วยมุสาวาท. บทว่า กิฑฺฐิ กตา กหิตา
ความว่า ชื่อว่าอันพวกพราหมณ์ยึดถือ โดยความเป็นผู้ติดอยู่ในลาภ. บทว่า
ทุมฺโมจยา ความว่า เปลื้องได้ยาก เหมือนปลาติดเบ็ดฉะนั้น. บทว่า
กาพฺยาปธานุปนฺนา ความว่า ดำเนินตามคือเข้าถึงทางแห่งถ้อยคำของพวก
พราหมณ์ผู้แต่งกาพย์กลอน พวกพราหมณ์เหล่านี้กล่าวมุสาผูกขึ้นโดยประการ
ที่ตนปรารถนา. บทว่า พาลานํ ความว่า ก็จิตของคนโง่เหล่านั้น ยังตั้งไว้ผิด

ลุ่ม ๆ คอน ๆ พวกไม่มีปัญญาเหล่าอื่นย่อมเชื่อคำของคนโง่นั้น. บทว่า **ปรีศยพเลน** ความว่าด้วยกำลังกล่าวคือความเป็นบุรุษ ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า ราชสีห์เป็นต้น ผู้ประกอบด้วยกำลังซึ่งเป็นของบุรุษ กล่าวคือเร็วแรงแห่งบุรุษ ย่อมไม่มีแก่พราหมณ์. คนพาลทั้งหมดเร็วกว่า แม้กว่าพวกเดียรัจฉานเหล่านี้ที่เดียว. บทว่า **มฺหุสฺสกาโว จ ลวฺว เปกฺโข** ความว่า ก็อีกอย่างหนึ่งภาวะแห่งความเป็นมนุษย์ของพวกพราหมณ์เหล่านั้นพึงเห็นเหมือนฝูงโค. ถามว่า เพราะเหตุอะไร? แก้วว่า เพราะชาติของพราหมณ์เหล่านั้นไม่เสมอกัน อธิบายว่า ชาติของผู้เสมอกับพวกพราหมณ์เหล่านั้นไม่เสมอกัน เพราะพวกพราหมณ์เหล่านั้นมีปัญญาทราม ความจริง สัจฐานของพวกโคก็อย่างหนึ่ง ของพวกพราหมณ์เหล่านั้นก็อย่างหนึ่ง เพราะฉะนั้น ท่านจึงไม่กระทำพราหมณ์เหล่านั้นแม้ให้เสมอกัน ในจำพวกเดียรัจฉานมีสีหะเป็นต้น กระทำให้เสมอกันกับโคเท่านั้น. บทว่า **สเจ ราชา** ความว่า คู่ก่อนอริฏฐะ ถ้าว่า กษัตริย์เท่านั้น ปกครองแผ่นดิน โดยภาวะที่มหาพรหมให้ไชร้. บทว่า **สชีววา** ความว่า ประกอบด้วยอำมาตย์เป็นอยู่ร่วมกัน. บทว่า **อสฺสวา ปาริสฺสุโข** ความว่า พึงเป็นผู้ใช้คนผู้ทำตามโอวาทของตน เมื่อเป็นเช่นนั้น บริษัทของพระราชา ชื่อว่าพึงรบแล้วให้ราชสมบัติแก่พระราชา ไม่พึงมี. พระราชาพระองค์นั้นผู้เดียวเท่านั้นพึงชนะหมู่ศัตรูด้วยพระองค์เท่านั้น เมื่อการรบมีอยู่อย่างนี้ ประชาราษฎรของพระองค์ พึงมีความสุขเป็นนิตย์ เพราะไม่มี ความทุกข์ และข้อนั้นไม่เป็นความจริง แม้เพราะเหตุนี้ คำของพวกพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมผิด. บทว่า **ขตุติยมนฺตา** ความว่า ราชศาสตร์และ ไตรเพทเหล่านั้นที่เป็นไปตามอำนาจราชาตามความชอบใจของตนว่าสิ่งนี้เท่านั้นควรทำ ย่อมมีความหมายเสมอกัน. **อวิญฺฉินฺติว** ความว่า กษัตริย์ไม่วินิจฉัยความหมายของมนต์แห่งกษัตริย์เหล่านั้น และความหมายของเวท

ทั้งหลาย ถือเอาด้วยอำนาจอาชญาเท่านั้นย่อมหยั่งรู้ถึงความหมายนั้น เหมือน
ทางที่ถูกห้วงน้ำตัดขาดฉะนั้น. บทว่า อตุเถน เอเต ความว่า ราชศาสตร์
และเวทเหล่านั้น ย่อมเสมอกันด้วยความหมายว่า หลอกลวง. เพราะเหตุไร ?
เพราะพวกพราหมณ์กล่าวว่า พวกพราหมณ์เท่านั้นเป็นผู้ประเสริฐ วรรณะ
เหล่าอื่นแล้ว ก็โลกธรรมมีลาภเป็นต้นเหล่านั้นใด ทั้งหมดนั้นเป็นธรรมของ
วรรณะทั้ง ๔ ทั้งหมด จริงอยู่ แม้สัตว์คนหนึ่งชื่อว่าพ้นไปจากโลกธรรมเหล่านี้
ย่อมไม่มี. ดังนั้น พวกพราหมณ์จึงกล่าวมุสาวาทว่า เราผู้ไม่พ้นไปจากโลก
ธรรมนั้นแลประเสริฐ. บทว่า อิพฺภา ได้แก่แก่ฤหบดี. บทว่า เตวิขุชฺฐมาปี
ความว่า ฝ่ายพวกพราหมณ์ ย่อมทำกรรมเป็นอันมากมีกสิกรรมและโครักข-
กรรมเป็นต้นอย่างนั้นเหมือนกัน. บทว่า นิจุจฺสุสุกา ความว่า เกิดความ
ชวนชวยความพอใจเป็นนิตย์. บทว่า ตทปฺปญฺญา ทิสณฺณุรา เต
ความว่า คู่ก่อนน้องชายผู้ร่ำรสุทั้ง ๒ เพราะเหตุนี้ พวกพราหมณ์ผู้ร่ำรสุ ๒ อย่าง
เป็นผู้ไม่มีปัญญา พราหมณ์เหล่านั้นเป็นผู้ไกลจากธรรม ก็ธรรมของพวก
พราหมณ์แต่โบราณ ย่อมปรากฏในสุนัขในบัดนี้แล.

พระมหาสัตว์ ครั้นทำลายวาทะของพราหมณ์เหล่านั้นแล้ว ให้ตั้ง
วาทะของพระองค์ด้วยประการฉะนี้ นาคบริษัททั้งหมดนั้น ได้ฟังธรรมถา
ของพระมหาสัตว์แล้ว ก็พากันเกิดโสมนัส ฝ่ายพระมหาสัตว์จึงสั่งให้นาค
บริษัท นำพราหมณ์เนสาทออกไปจากนาคพิภพ แม้เพียงการบริภาษก็มิได้
การทำแก่พราหมณ์นั้น.

จบยัญญุเภทกัณฑ์

ฝ่ายพระเจ้าสาครพรหมทัต มิได้ล่วงเลยวันที่ทรงกำหนดไว้ เสด็จไปยัง
พระตำหนักของพระราชบิดา พร้อมด้วยจตุรงคเสนา ส่วนพระมหาสัตว์ก็สั่งให้ตี
กลองร้องประกาศว่า เราจะไปเฝ้าสมเด็จพระเจ้าลุง และพระเจ้าตาของเรา
แล้วก็เสด็จขึ้นจากแม่น้ำมุนาด้วยสิริอันงามเลิศ มุ่งไปยังอาศรมบนนั้น พี่
น้องนอกนั้นก็กับชนกชนนี ก็ติดตามไปเบื้องหลัง ในขณะที่นั้น พระเจ้าสาคร
พรหมทัต ทอดพระเนตรเห็นพระมหาสัตว์ ผู้มากับนาคบริษัทเป็นอันมาก
ทรงจำไม่ได้ เมื่อจะทูลถามพระราชบิดา จึงตรัสว่า

กลอง ตะโพน สังข์ บัณเฑาะว์ และมโหรีทีก

ของใคร มาข้างหน้า ทำให้พระราชา จอมทัพทรง
หรรษา ใครมีสีหน้าสุกใส ด้วยแผ่นทองคำอันหนา
มีพรรณดังสายฟ้า ชันษายังหนุ่มแน่น สอดสวมแล่ง
ธนู รุ่งเรืองด้วยสิริมาอยู่ นั่นเป็นใคร ใครมีพัศตร์
ผ่องใสเพียงดังทองคำ เหมือนถ่านไฟไม่ตะเคียนซึ่ง
ลุกโชนอยู่ที่ปากเข่า รุ่งเรืองด้วยสิริมาอยู่ ใครนั้นมี
ฉัตรทองชมพูขมมีชี้นำรินรมย์ใจ สำหรับกันรัศมีพระ
อาทิตย์ รุ่งเรืองด้วยสิริมาอยู่ ใครนั้นมีปัญญาประเสริฐ
มีพัศควาฬวิชนีอย่างยอดเยี่ยม อันคนใช้ประคอง ณ
เบื้องบนเศียรทั้งสองข้าง คนทั้งหลายถือกำหangesนักยุง
อันวิจิตร อ่อนสววย มีด้ามล้วนแล้วด้วยทอง และ
แก้วมณี จรลีมาทั้งสองข้าง ข้างหน้าของใคร กุณฑล
อันกลมเกลี้ยง มีรัศมีดังสีถ่านไม้ตะเคียนซึ่งลุกโชน
อยู่ปากเข่า งดงามอยู่ทั้งสองข้าง ข้างหน้าของใคร

เส้นผมของใครต้องลมอยู่ไหว ๆ ปลายสนิทละเอียด
ดำ งามจนลาค ดั่งสายฟ้าพุ่งขึ้นจากท้องฟ้า ใครมี
เนตรซ้ายขวากว้างและใหญ่ งาม มีพัศตร์ผ่องใส ดั่ง
คันล่องทอง ใครมีโอฐสะอาดเหมือนสังข์อันขาวฟ่อง
เมื่อเจรจา (แลเห็น) ฟันขาวสะอาด งามดั่งดอกมณ-
ฑารพศุม ใครมีมือและเท้าทั้งสองมีสีเสมอด้วยน้ำครั่ง
ตั้งอยู่ในที่สบาย มีริมฝีปากเปล่งปลั่ง ดั่งผลมะพลับ
งามดั่งดวงอาทิตย์ ใครนั้นมีเครื่องปกคลุมขาวสะอาด
ดั่งหนึ่งต้นตาลใหญ่ ดอกบานสะพรั่ง ข้างเขาหิม-
วันต์ในฤดูหิมะตก งามปานดังพระอินทร์ผู้ได้ชัย-
ชนะ ใครนั้น นั่งอยู่ท่ามกลางบริษัท คล้องพระแสง
ขรค์คร่ำทอง วิจิตรด้วยด้ามแก้วมณีที่อังศา ใคร
นั้นสวมรองเท้าทอง อันวิจิตร เย็บเรียบร้อย สำเร็จ
เป็นอันดี ข้าพเจ้าขอนอบน้อมต่อท่านผู้แสวงหาคุณ
อันยิ่งใหญ่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปฏิปนุนานิ ความว่า คนตรีเหล่านี้
เป็นของใคร ดำเนินมาข้างหน้า. บทว่า หาสยนุตา ความว่า ทำให้พระ
ราชานี้ทรงหรรษา. บทว่า กสุต กาลุจนปฏฺฐณ ความว่า พระราชาตรัส
ถามว่า ใครมีสีหน้าโชติช่วงด้วยแผ่นกรอบหน้าทีนลาค เหมือนก้อน
เมฆโชติช่วงด้วยสายฟ้าฉะนั้น. บทว่า ยูวา กลาปสฺสนฺนุทฺโธ แปลว่า ยัง
เป็นหนุ่ม สอดสวมแล่งธนู. บทว่า อุกฺกามฺเข ปหฺภูจิว ความว่า
เหมือนทองคำที่ถูกลูโซน ที่เตาไฟของช่างทอง. บทว่า ขทฺริงฺการสฺสนฺนิกํ

แปลว่า เสมือนถ่านไม้ตะเคียนที่ลุกโชน. บทว่า **ขมโพนท** ความว่า ล้วนแล้วด้วยทองคำมีสีสุกปลั่ง. บทว่า **องคุปริคคฺยห** ความว่า อันคนใช้ถือเส้จามรประคองมาอยู่. บทว่า **วาลวิชนี** แปลว่า พัดวาลวิชนีอันแล้วด้วยแก้วมณี. บทว่า **อุตตม** แปลว่า อันยอดเยี่ยม. บทว่า **เปกฺขุณฺหตฺถาณี** แปลว่า ต่างถือกำหางนกยูง. บทว่า **จิตฺราณี** แปลว่า วิจิตรด้วยแก้ว ๗ ประการ. บทว่า **สุวณฺณมณิพญานา** ความว่า มีค้ำขจิตด้วยทองคำที่สุกปลั่ง และด้วยแก้วมณี. บทว่า **อุภโต มุข** ความว่า เที้ยวไปข้างหน้าทั้งสองข้าง. บทว่า **วาเตน ญูปิตา** แปลว่า อันลมร่าเพยพัด. บทว่า **สินิทฺทคฺคา** แปลว่า มีปลายสนิท. บทว่า **นลาตฺนุต** ความว่า เส้นผมเห็นปานนี้ นี้ของโครงคางมจที่สุดคนลาด. บทว่า **นภา วิชฺชुरิวฺคฺคา** ความว่า จุดตั้งสายฟ้าขึ้นจากท้องฟ้า ฉะนั้น. บทว่า **อุนฺณช** ความว่า บริสุทธิ์ จุดคันมองทองคำ. บทว่า **ลปฺนชาตา** แปลว่า ปาก. บทว่า **กฺุบฺปิลสาทสา** แปลว่า เสมือนดอกมณฑารพดุม. บทว่า **สุเข จิตา** ความว่า ยิ้มแย้มได้สบาย. บทว่า **ขย โอินฺโทว** ความว่า จุดตั้งพระอินทร์ได้ชัยชนะ. บทว่า **สุวณฺณปีลาภิณฺณ** แปลว่า เคลื่อนไปด้วยไฟทอง. บทว่า **มณิพญาวิจิตฺตํ** ความว่า วิจิตรไปด้วยแก้วมณีอังสา. บทว่า **สุวณฺณขจิตา** แปลว่า ขจิตไปด้วยทอง. บทว่า **จิตฺรา** ได้แก่ วิจิตรไปด้วยแก้ว ๗ ประการ. บทว่า **สุกตา** ความว่า สำเร็จเรียบร้อยแล้ว. บทว่า **จิตฺราสิพฺพินิ** แปลว่า เย้อย่างสวยงาม. ด้วยบทว่า **ปาธา** นี้ ท่านถามว่า ไครนั้นสวมรองเท้าทอง เห็นปานนี้โดยแท้.

พระดาบสผู้มีฤทธิ์ ได้อภิญญา ถูกพระเจ้าสาครพรหมทัต ผู้เป็นโอรสทูลถามอย่างนี้ เมื่อจะบอกว่า คู่ก่อนพ่อ ผู้ที่มาเหล่านั้น คือนาคลูกท้าวธตรฐ หลานของเจ้า จึงกล่าวคาถาว่า

**ผู้ที่มาเหล่านั้น เป็นนาคที่มีฤทธิ์เรื่องยศ เป็น
ลูกของท้าวธตรฐ เกิดแต่นางสมุททชา นาคเหล่านี้มี
ฤทธิ์มาก.**

เมื่อพระราชฤาษี และพระเจ้าสาครพรหมทัต ตรัสอยู่อย่างนี้ นาค
บริษัททั้งหลาย จึงพากันถวายบังคมบาทพระดาบส แล้วนั่ง ณ ที่อันสมควร
ส่วนข้างหนึ่ง. ฝ่ายนางสมุททชาก็ถวายบังคมพระราชบิดา และพระราชภาค
แล้ว ก็ปริเทวนากรรมแสงให้ แล้วก็พานาคบริษัทกลับไปยังนาคพิภพ. ฝ่าย
พระเจ้าสาครพรหมทัตประทับ ณ ที่นั้นนั่นเอง สองสามวันจึงถวายบังคมลา
ขมาพระราชบิดาแล้วก็กลับยังกรุงพาราณสี. นางสมุททชาเทวีก็นั่งชีพในนาค
พิภพนั้นนั่นเอง.

ฝ่ายพระโพธิสัตว์ ก็รักษาศีลอยู่จนตลอดชีวิต ในที่สุดแห่งชนมายุ
ก็ได้ดำเนินไปในทางสวรรค์ กับนาคบริษัท.

พระศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว จึงตรัสว่า คู่ก่อน
อุบาสกทั้งหลาย โบราณบัณฑิต เมื่อพระพุทธเจ้ายังไม่เสด็จอุบัติขึ้น. ก็ยัง
ทรงสละนาคสมบัติเห็นปานนี้ กระทำอุโบสถกรรมดังนี้ จึงประชุมชาดกว่า
มารดาบิดา (ของพระภูริทัต) ในกาลนั้น ได้มาเป็นสาถกยราชตระกูล พราหมณ์
เนสาทมาเป็นพระเทวทัต โสมทัตมาเป็นพระอานนท์ นางอัจฉิมุขี มาเป็นนาง
อุบลวรรณา สุทัตสนะเป็นพระสารีบุตร สุโภคะมาเป็นพระโมคคัลลานะ
กานาวิภูษะ มาเป็นสุนัขขัตตลิจฉวี ภูริทัตมาเป็นเราผู้ตรัสรู้ชอบด้วยตนเอง.

จบอรรถกถาภูริทัตชาดกที่ ๖

๗. จันทกุมาร

พระจันทกุมารทรงบำเพ็ญขันติบารมี

[๗๗๕] พระราชาพระนามว่าเอกราช เป็นผู้มีการมอันหยาบช้ำ อยู่ในพระนครบุพผดิ ท้าวเธอ ตรีศตามัจฉนทหาลปุโรหิต ผู้เป็นเผ่าพันธุ์ พราหมณ์ เป็นคนหลงว่า ลูกอ่อนพราหมณ์ ท่านเป็นผู้ฉลาดในธรรมวินัย ของงบอกทางสวรรค์แก่เรา เหมือนอย่างนรชนทำบุญแล้วไปจากภพนี้สู่สุคติภพ ฉะนั้นเถิด.

[๗๗๖] ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ นรชนให้แล้วซึ่งทานอันล่วงล้ำทาน ฆ่าแล้วซึ่งบุคคลอันไม่พึงฆ่า ชื่อว่าทำบุญแล้วยอมไปสู่สุคติด้วยประการฉะนี้.

[๗๗๗] ก็ทานอันล่วงล้ำทานนั้นคืออะไร และคนจำพวกไหน เป็นผู้อันบุคคลไม่พึงฆ่าในโลกนี้ ขอท่านจงบอกข้อนั้นแก่เรา เราจักบูชาด้วย จักให้ทาน.

[๗๗๘] ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ ยัญพิธีบูชาด้วยพระราชโอรส พระราชธิดา พระมเหสี ชวานิคม โคอุสุภราช ม้าอาชาไนย อย่างละ ๔ ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ ยัญพิธีบูชาด้วยหมวด ๔ แห่งสัตว์ทั้งปวง.

[๗๗๙] ในพระราชวังมีเสียงระเบ็งเซ็งแซ่เป็นอันเดียน่าหวาดกลัว เพราะได้ฟังคำว่า พระกุมาร พระกุมารและพระมเหสีจะต้องถูกฆ่า.

[๗๘๐] เจ้าทั้งหลายจงไปทูลพระกุมารทั้งหลาย

คือ พระจันทกุมาร พระสุริยกุมาร พระภัททเสนกุมาร
พระสุรกุมาร และ พระวามโคตกุมาร ว่า ขอท่านทั้งหลาย
จงอยู่เป็นหมู่กัน เพื่อประโยชน์แก่การบูชาชัย.

[๗๘๑] เจ้าทั้งหลายจงไปทูลพระกุมารทั้งหลาย

คือ พระอุปเสนากุมารี พระโกกิลากุมารี พระมุกตีกุมารี
และพระนันทากุมารีว่า ขอท่านทั้งหลายจงอยู่
เป็นหมู่กัน เพื่อประโยชน์แก่การบูชาชัย.

[๗๘๒] อนึ่ง เจ้าทั้งหลายจงไปทูลพระนางวิสาขา

พระนางเอราวดี พระนางเกศินี และพระนางสุนันทา
ผู้เป็นแม่ของเรารประกอบด้วยลักษณะอันประเสริฐ
ว่า ขอท่านทั้งหลายจงอยู่เป็นหมู่กัน เพื่อประโยชน์
แก่การบูชาชัย.

[๗๘๓] เจ้าทั้งหลายจงไปบอกคฤหบดีทั้งหลาย

คือ ปุณณมุขคฤหบดี ภัททียคฤหบดี สิงคาลคฤหบดี
และวัฑฒคฤหบดีว่า ขอท่านทั้งหลายจงอยู่เป็นหมู่กัน
เพื่อประโยชน์แก่การบูชาชัย.

[๗๘๔] คฤหบดีเหล่านั้น เคลื่อนกล่นไปด้วย

บุตรภรรยา มาพร้อมกัน ณ ที่นั้น ได้กราบทูลพระ-
ราชาว่า ขอเดชะ ขอพระองค์ทรงกระทำข้าพระองค์
ทุกคนให้เป็นคนมีแฮ้ม* หรือขอจงทรงประกาศข้า
พระองค์ทั้งหลายให้เป็นข้าทาสเถิด พระเจ้าข้า.

๑. ปอยผมที่เอาไว้เป็นกระจุกบนหัว นอกจากหัวจุก.

[๗๘๕] เจ้าทั้งหลายจงรีบนำช้างของเรา คือ ช้างอภัยกร ช้างนาพาคีรี ช้างอัจจुकคตะ (ช้างวรุณ หันตะ) ช้างเหล่านั้น จักเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ การบูชาญ เจ้าทั้งหลายจงรีบไปนำมาซึ่งม้าอัสดร ของเรา คือ ม้าเกสี ม้าสุรามุข ม้าปุลณมุข ม้า วินัดกะ ม้าเหล่านั้นจักเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่การ บูชาญ เจ้าทั้งหลายจงรีบไปนำมาซึ่งโคอุสุภราชของ เรา คือ โคอุถปติ โคโนชะ โคนิสกะ โควัมปติ จงต้อนโคเหล่านั้นทั้งหมดเข้าเป็นหมูกัน เราจักบูชา ญ จักให้ทาน อนึ่ง จงตระเตรียมทุกสิ่งให้พร้อม วันพรุ่งนี้ เมื่อพระอาทิตย์ขึ้น เราจักบูชาญ เจ้าทั้ง หลายจงนำเอาพระจันทกุมารมา จงรีนรมย์ตลอดราตรี นี้ เจ้าทั้งหลายจงตั้งไว้แม้ทุกสิ่ง วันพรุ่งนี้ เมื่อ พระอาทิตย์ขึ้น เราจักบูชาญ เจ้าทั้งหลายจงไปทูล พระกุมาร ณ บัดนี้ วันนี้เป็นคืนที่สุดแล.

[๗๘๖] พระราชมารดาเสด็จมาแต่พระตำหนัก ทรงกรรแสง พลังตรัสถามพระเจ้าเอกราชนั้นว่า พระลูกรัก ได้ยินว่า พ่อจักบูชาญด้วยพระราชนุตร ทั้ง ๔ หรือ.

[๗๘๗] เมื่อต้องฆ่าจันทกุมาร บุตรแม่ทุกคน หม่อมฉันก็สละ หม่อมฉันบูชาญด้วยบุตรทั้งหลาย แล้วจักไปสู่สุคติสวรรค์.

[๗๘๘] ลูกเอ๋ย พ่ออย่าเชื่อคำนั้น ข้าวที่ว่า
สุคติจะมีเพราะเอาบุตรบุญชายัญ ทางนั้นเป็นทางไป
นรก ไม่ใช่ทางไปสวรรค์ ลูกก่อน ลูกโกณทัตถุญะ
พ่อจงให้ทาน อย่าได้เบียดเบียนสัตว์ทั้งปวงเลย นี่
เป็นทางไปสู่สุคติมิใช่เพราะเอาบุตรบุญชายัญ.

[๗๘๙] คำของอาจารย์ทั้งหลายมีอยู่ หม่อมฉัน
จะฆ่าจันทกุมารและสุริยกุมาร หม่อมฉันบุญชายัญด้วย
บุตรทั้งหลายอันสละได้ยากแล้ว จักไปสู่สุคติสวรรค์.

[๗๙๐] แม่พระเจ้าวสวัตตีพระราชบิดา ได้ตรัส
ถามพระราชโอรสของพระองค์นั้นว่า ลูกรักทราบวา
พ่อจักบุญชายัญด้วยโอรสทั้ง ๔ หรือ.

[๗๙๑] เมื่อต้องฆ่าจันทกุมาร บุตรแม่ทุกคน
หม่อมฉันก็สละ หม่อมฉันบุญชายัญด้วยบุตรทั้งหลาย
แล้ว จักไปสู่สุคติสวรรค์.

[๗๙๒] ลูกเอ๋ย พ่ออย่าเชื่อคำนั้น ข้าวที่ว่า
สุคติจะมีเพราะเอาบุตรบุญชายัญ ทางนั้นเป็นทางไป
นรกไม่ใช่ทางไปสวรรค์ ลูกก่อน ลูกโกณทัตถุญะ พ่อ
จงให้ทาน อย่าได้เบียดเบียนสัตว์ทั้งปวงเลย นี่เป็น
ทางไปสู่สุคติ มิใช่เพราะเอาบุตรบุญชายัญ.

[๗๙๓] คำของอาจารย์ทั้งหลายมีอยู่ หม่อมฉัน
จักฆ่าจันทกุมารและสุริยกุมาร หม่อมฉันบุญชายัญด้วย
บุตรทั้งหลายอันสละได้ยากแล้ว จักไปสู่สุคติสวรรค์.

[๗๕๔] คุก่อน ลูกโกญทัณฺเฐ พ้องให้ทาน
อย่าได้เบียดเบียนสัตว์ทั้งปวงเลย พ้องเป็นผู้อัน
พระราชบุตรห้อมล้อม รักษาภาติกรัฐและชนบทเกิด.

[๗๕๕] ขอเดชะ อย่าได้ทรงฆ่าข้าพระองค์ทั้ง
หลายเสียเลย โปรดพระราชทานข้าพระองค์ทั้งหลาย
ให้เป็นทาสของขันฑหาลปุโรหิตเกิดพระเจ้าข้า ถึงแม้
ข้าพระองค์ทั้งหลายจะถูกจองจำด้วยโซ่ใหญ่ ก็จะไม่
เลี้ยงช้างและม้าให้เขา ขอเดชะ อย่าได้ทรงฆ่า
พระองค์ทั้งหลายเสียเลย โปรดพระราชทานข้าพระ-
องค์ทั้งหลายให้เป็นทาสของขันฑหาลปุโรหิตเกิด
พระเจ้าข้า ถึงแม้ข้าพระองค์ทั้งหลายจะถูกจองจำด้วย
โซ่ใหญ่ก็จะขนมูลช้างให้เขา ขอเดชะ อย่าได้ทรง
ฆ่าข้าพระองค์ทั้งหลายเสียเลย โปรดพระราชทาน
ข้าพระองค์ทั้งหลายให้เป็นทาสของขันฑหาลปุโรหิต
เกิดพระเจ้าข้า ถึงแม้ว่าข้าพระองค์ทั้งหลายจะถูกจอง
จำด้วยโซ่ใหญ่ ก็จะขนมูลม้าให้เขา ขอเดชะ อย่าได้
ทรงฆ่าข้าพระองค์ทั้งหลายเสียเลย โปรดพระราชทาน
ข้าพระองค์ทั้งหลายให้เป็นทาสของขันฑหาลปุโรหิต
ตามที่พระองค์มีพระประสงค์เกิดพระเจ้าข้า ถึงแม้
ข้าพระองค์ทั้งหลายจะถูกขับไล่จากแคว้นแคว้น ก็จัก
เที่ยวภิกขาจารเลี้ยงชีวิต.

[๗๕๖] เจ้าทั้งหลายพร้าเพื่ออยู่เพราะรักชีวิต

ยอมก่อนทุกข์ให้เกิดแก่เรานักแล จงปล่อยพระกุมาร
ทั้งหลายไป ณ บัดนี้ เราขอเลิกการเอาบุตรบูชาัญญ.

[๗๕๗] ข้าพระองค์ได้ทูลไว้แล้วในกาลก่อน

เทียบว่าการบูชาัญญนี้ทำได้ยาก ให้อินดีได้แสนยาก
บัดนี้ พระองค์ทรงกระทำัญญที่ข้าพระองค์เตรียม
ไว้แล้วให้กระจัดกระจายเพราะเหตุไร ชนเหล่าใด
บูชาัญญเองก็ดี และชนเหล่าใดให้ผู้อื่นบูชาัญญก็ดี
อนึ่ง ชนเหล่าใด อนุโมทนามหาัญญเช่นนี้ของบุคคล
ผู้บูชาอยู่ก็ดี ชนเหล่านั้นทั้งหมดยอมไปสู่สุคติ.

[๗๕๘] ขอเดชะ เหตุไรในกาลก่อน พระองค์

จึงรับสั่งให้พราหมณ์กล่าวคำเป็นสวัสดิแก่ข้าพระบาท
ทั้งหลาย มาบัดนี้จะรับสั่งฆ่าข้าพระบาททั้งหลายเพื่อ
ต้องการบูชาัญญ โดยหาเหตุนี้ได้เลย ข้าแต่พระราชา
บิดา เมื่อก่อนในเวลาที่ข้าพระบาทยังเป็นดี พระ-
องค์มิได้ทรงฆ่าและมีได้ทรงรับสั่งให้ฆ่า บัดนี้ ข้า
พระบาททั้งหลาย ถึงความเจริญวัยเป็นหนุ่มแน่นแล้ว
มิได้คิดประทุษร้ายพระองค์เลย เพราะเหตุไรจึงรับสั่ง
ให้ฆ่าเสีย ข้าแต่พระมหाराชา ขอพระองค์จงทอด
พระเนตรข้าพระบาททั้งหลาย ผู้ขึ้นคอช้าง ชีหลังม้า
ผูกสอดเครื่องรบ ในเวลาที่รบมาแล้วหรือเมื่อกำลังรบ
ก็บุตรทั้งหลายเช่นดังพระบาททั้งหลายยอมไม่ควร
จะฆ่าเพื่อประโยชน์แก่การบูชาัญญเลย ข้าแต่พระราชา

บิดา เมื่อเมืองชายแดนหรือเมื่อพวกโจรในดงกำริบ
เขาย่อมใช้คนเช่นคังข้าพระบาททั้งหลาย แต่ข้า-
พระบาททั้งหลาย จะถูกฆ่าให้ตาย โดยมีโซ่เหตุ
ในมิโซ่ที่ ขอเดชะ แม่นกเหล่าใด ๆ เมื่อทำรัง
แล้วย่อมอยู่ ลูกทั้งหลายเป็นที่รักของแม่นกเหล่านั้น
ส่วนพระองค์ได้ตรัสสั่งให้ฆ่าข้าพระบาททั้งหลาย
เพราะเหตุไร ขอเดชะ อย่าได้ทรงเชื่อขันฑพหาล-
ปุโรหิต ขันฑพหาลปุโรหิตไม่พึงฆ่าข้าพระองค์
เพราะว่าเขาฆ่าข้าพระองค์แล้ว ก็จะพึงฆ่าแม่พระองค์
ในลำดับต่อไป ข้าแต่พระมหाराชา พระราชาซึ่งหลาย
ย่อมพระราชทานบ้านอันประเสริฐ นิคมนอันประเสริฐ
แม่โคละ แก่พราหมณ์นั้น อนึ่ง พวกพราหมณ์ แม่ได้
ข้าวน้ำอันเลิศในตระกูลบริโภคนในตระกูล ยังปรารถนา
จะประทุษร้ายต่อผู้ให้ข้าวน้ำเช่นนั้นอีก เพราะ
พราหมณ์เหล่านั้น โดยมากเป็นคนอกตัญญู ขอเดชะ
อย่าได้ทรงฆ่าข้าพระองค์ทั้งหลายเสียเลย โปรดพระ-
ราชทานข้าพระองค์ทั้งหลายให้เป็นทาสของขันฑพหาล
ปุโรหิตเกิดพระเจ้าข้า ถึงแม้ว่าข้าพระองค์ทั้งหลายจะ
ถูกจองจำด้วยโซ่ใหญ่ ก็จะเลี้ยงช้างและม้าให้เขา
ขอเดชะ อย่าได้ทรงฆ่าข้าพระองค์ทั้งหลายเสียเลย
โปรดพระราชทานข้าพระองค์ทั้งหลายให้เป็นทาสของ
ขันฑพหาลปุโรหิตเกิดพระเจ้าข้า ถึงแม้ว่าข้าพระองค์
ทั้งหลายจะถูกจองจำด้วยโซ่ใหญ่ ก็จะขนมูลช้างให้

เขา ขอเดชะ อย่าได้ทรงมาข้าพระองค์ทั้งหลายเสีย
เลย โปรดพระราชทานข้าพระองค์ทั้งหลายให้เป็น
ทาสของฉันททาลปุโรหิตเกิดพระเจ้าข้า ถึงแม้ว่าข้า
พระองค์ทั้งหลายจะถูกจองจำด้วยโซ่ใหญ่ ก็จะขนมูล
มาให้เขา ขอเดชะ อย่าได้ทรงมาพระองค์ทั้งหลาย
เสียเลย โปรดพระราชทานข้าพระองค์ทั้งหลาย
ให้เป็นทาสของฉันททาลปุโรหิต ตามที่พระองค์นี้
พระราชประสงค์เกิดพระเจ้าข้า ถึงแม้ว่าข้าพระองค์
ทั้งหลายจะถูกขับไล่ออกจากแคว้นแคว้น ก็จัดเที่ยวภิกขา-
จารเลี้ยงชีวิต.

[๗๕๕] เจ้าทั้งหลายพรา้เพื่ออยู่เพราะรักชีวิต
ยอมก่อนทุกขให้เกิดแก่เรานักแล จงปล่อยพระกุมาร
ทั้งหลายไป ณ บัดนี้ เราขอเลิกการเอาบุตรบุญชายัญ.

[๗๖๐] ข้าพระองค์ได้ทูลไว้แล้วในกาลก่อนเทียว
การบุญชายัญนี้ทำได้ยาก ให้ยินดีได้แสนยาก บัดนี้
พระองค์ทรงกระทำยัญที่ข้าพระองค์เตรียมไว้แล้ว
ให้กระจัดกระจาย เพราะเหตุไร ชนเหล่าใดบุญชายัญ
เองก็ดี และชนเหล่าใดให้ผู้อื่นบุญชายัญก็ดี อนึ่ง ชน
เหล่าใดอนุโมทนามหาัยญเช่นนี้ ของบุคคลผู้บุญชายัญ
อยู่ก็ดี ชนเหล่านั้นยอมไปสู่สุคติ.

[๗๖๑] ข้าแต่พระราชา ถ้าชนทั้งหลายบุญชายัญ
ด้วยบุตรทั้งหลายจตุจากโลกนี้แล้วยอมไปสู่เทวโลกดัง
ได้ยินมาไซ้ร้ พราหมณ์จึงบุญชายัญก่อน พระองค์จัก

ทรงบัญชาญในภายหลัง ถ้าชนทั้งหลายบัญชาญด้วย
บุตรทั้งหลาย จุตจากโลกนี้แล้วยอมไปสู่เทวโลกตั้ง
ไฉนมาได้ไซ้ ฆณฑลพราหมณ์ผู้นี้แล จงบัญชาญ
ด้วยบุตรทั้งหลายของตน ถ้าว่าฆณฑลพราหมณ์รู้
อยู่อย่างนี้ เหตุไรจึงไม่ฆ่าบุตรทั้งหลาย ไม่ฆ่าคนที่
เป็นญาติทุกคนและตนเองเล่า ชนเหล่าใดบัญชาญเอง
ก็ดี และชนเหล่าใดให้ผู้อื่นบัญชาญก็ดี อนึ่ง ชน
เหล่าใดอนุโมทนามหาญเช่นนี้ ของบุคคลผู้บูชาอยู่
ก็ดี ชนเหล่านั้นยอมไปสู่ันรกทั้งหมด.

[๘๐๒] ได้ยินว่า พ่อเจ้าเรือนและแม่เจ้าเรือน
ทั้งหลายผู้รักบุตร ซึ่งมีอยู่ในพระนครนี้ ไฉนจึงไม่
ทูลพระราชา อย่าให้ทรงฆ่าพระราชบุตรอันเกิดแต่
พระอรุระ ได้ยินว่า พ่อเจ้าเรือนและแม่เจ้าเรือนทั้ง
หลาย ผู้รักบุตรซึ่งมีอยู่ในพระนครนี้ ไฉนจึงไม่ทูล
ทักทวนพระราชา อย่าให้ทรงฆ่าพระราชบุตรอันเกิด
แต่พระองค์ เราปรารถนาประโยชน์แก่พระราชชาติด้วย
ทำประโยชน์แก่ชาวชนบททั้งปวงด้วย ใครๆ จะมิ
ความเค้นเคืองกับเราไม่พึงมี ชาวชนบทไม่ช่วยกราบ
ทูลให้ทรงทราบเลย.

[๘๐๓] คู่ก่อนแม่เจ้าเรือนทั้งหลาย ขอท่านทั้ง
หลายจงไปกราบทูลพระราชาบิดา และวิงวอนฆณฑล
พราหมณ์ว่า ขอจงอย่าฆ่าพระราชกุมารทั้งหลายผู้ไม่
คิดประทุษร้าย ผู้องอาจตั้งราชสีห์ คู่ก่อนแม่เจ้าเรือน

ทั้งหลาย ขอท่านทั้งหลายจงไปกราบทูลพระราชบิดา และวิงวอนขจัดทมหาลพราหมณ์ว่า ขอจงอย่าฆ่าพระราชกุมารทั้งหลาย ผู้เป็นที่เพ่งที่หวังของโลกทั้งปวง.

[๘๐๔] ไฉนหนอ เราพึงเกิดในตระกูลนายช่างรถ ในตระกูลปลุกกุสะหรือพึงเกิดในหมู่พ่อค้า พระราชาก็ไม่พึงรับส่งให้ฆ่าในการบูชาวันนี้.

[๘๐๕] เจ้าผู้มีความคิดแม่ทั้งปวง จงไปหมอบลงแทบเท้าของผู้เป็นเจ้าขจัดทมหาละเรียนว่า เรามีได้เห็นโทษเลย คุณก่อนแม่เจ้าเรือนแม่ทั้งปวง เจ้าจงไปหมอบลงแทบเท้าของผู้เป็นเจ้าขจัดทมหาละเรียนว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ถ้าเราทั้งหลายได้ประทุษร้ายอะไรในท่าน ขอท่านจงอดโทษเถิด.

[๘๐๖] พระเสถลราชกุมารผู้ควรการุณ ทรงเห็นพระภคินีทั้งหลายอันเขานำมาเพื่อบูชาญ ทรงคร่ำครวญว่า คังได้สดับมา พระราชบิดาของเราทรงปรารภสวรรค์ รับสั่งให้ตั้งยัญขึ้น.

[๘๐๗] พระวสุลราชนัคคากลิ่งไปกลิ่งมาเฉพาะพระพักตร์พระราชากราบทูลว่า ขอเดชะ ข้าพระบาทยังเป็นเด็ก ไม่มีความเป็นหนุ่ม ขอพระองค์ได้ทรงโปรด อย่าได้ฆ่าพระบิดาของข้าพระบาทเลย.

[๘๐๘] คุณก่อนวสุละ นั้นพ่อเจ้า เจ้าจงไปพร้อม กับบิดา เจ้าพำเพื่ออยู่ในพระราชวัง ย่อมให้เกิด

ทุกข์แก่ข้า้นัก จึงปล่อยพระราชกุมารทั้งหลาย ณ บัดนี้
เราขอเลิกการเอาบุตรบุญชายัญ.

[๘๐๕] ข้าพระองค์ได้ทูลไว้แล้วในกาลก่อนเที่ยว
การบุญชายัญนี้ทำได้ยาก ให้ยินดีได้แสนยาก บัดนี้
พระองค์ทรงกระทำยัญที่ข้าพระองค์ตระเตรียมไว้แล้ว
ให้กระจัดกระจายเพราะเหตุไร ชนเหล่าใดบุญชายัญเอง
ก็ดี และชนเหล่าใดให้ผู้อื่นบุญชายัญก็ดี อนึ่ง ชน
เหล่าใดอนุโมทนามหาัยัญเช่นนี้ของบุคคลผู้บูชาอยู่ก็ดี
ชนเหล่านั้นทั้งหมดย่อมไปสู่สุคติ.

[๘๑๐] ข้าแต่สมเด็จพระเอกราช ข้าพระบาท
ตระเตรียมยัญแล้วด้วยแก้วทุกอย่าง ตบแต่งไว้แล้ว
เพื่อพระองค์ ขอเดชะ เจริญเสด็จออกเถิด พระองค์
ทรงบุญชายัญแล้วเสด็จสู่สวรรค์ จักทรงบันเทิงพระ-
หฤทัย.

[๘๑๑] หญิงสาว ๓๐๐ คน ผู้เป็นชายาของจันท-
กุมาร ต่างสยายผมแล้วร้องไห้ ดำเนินไปตามทาง
ส่วนพวกหญิงอื่น ๆ ออกแล้วด้วยความเศร้าโศก เหมือน
เทวดาในนันทวัน ต่างก็สยายผมร้องไห้ไปตามทาง.

[๘๑๒] พระจันทกุมารและพระสุริยกุมาร ทรง
ผ้าแคว้นกาสิอันขาวสะอาด ประดับกมลาล ไล้ทา
กฤษณาและจُرณแก่นจันทน์ อภิราชบุรุษนำไป เพื่อ
บุญชายัญของสมเด็จพระเจ้าเอกราช พระจันทกุมารและ
พระสุริยกุมาร ทรงผ้าแคว้นกาสิอันขาวสะอาด ประ-

ดับกมล ไล้ทาภยณาและจฺรณแก่นจันท์ ภูกราช
บุรุษนำไป ทำความเศร้าพระหฤทัยให้แก่พระชนนี
พระจันท์กุมารและพระสุริยกุมาร ทรงผ้าแคว้นกาสิ
อันขาวสะอาด ประดับกมล ไล้ทาภยณาและจฺรณ
แก่นจันท์ ภูกราชบุรุษนำไป ทำความเศร้าใจให้แก่
ประชุมชน พระจันท์กุมารและพระสุริยกุมาร เสวย
กระยาหารอันปรุงด้วยรสเนื้อ ช่างสนานสรรเสริญพระ
กายให้ดีแล้ว ประดับกมล ไล้ทาภยณาและจฺรณ
แก่นจันท์ ภูกราชบุรุษนำไปบูชาัญญของพระเจ้า
เอกราช พระจันท์กุมารและสุริยกุมาร เสวยกระยาหาร
อันปรุงด้วยรสเนื้อ ช่างสนานสรรเสริญพระกายดีแล้ว
ประดับกมล ไล้ทาภยณาและจฺรณแก่นจันท์ ภู
กราชบุรุษนำไป ทำความเศร้าพระหฤทัยให้แก่พระชนนี
พระจันท์กุมารและสุริยกุมาร เสวยกระยาหารอันปรุง
ด้วยรสเนื้อ ช่างสนานสรรเสริญพระกายดีแล้ว ประดับ
กมล ไล้ทาภยณาและจฺรณแก่นจันท์ ภูกราชบุรุษ
นำไป ทำความเศร้าใจให้แก่ประชุมชน ในกาลก่อน
พวกพลข้างย่อมตามเสด็จพระจันท์กุมารและพระสุริย-
กุมาร ผู้เสด็จขึ้นคอช้างตัวประเสริฐ วันนี้ พระจันท์-
กุมารและพระสุริยกุมารทั้งสองพระองค์เสด็จดำเนิน
ด้วยพระบาทเปล่า ในกาลก่อนพวกพลม้าย่อมตาม
เสด็จพระจันท์กุมารและพระสุริยกุมาร ผู้เสด็จขึ้นหลัง
ม้าตัวประเสริฐ วันนี้ พระจันท์กุมารและพระสุริย-

กุมารทั้งสองพระองค์เสด็จดำเนินด้วยพระบาทเปล้า
ในกาลก่อน พวกพลรถยอมตามเสด็จพระจันทกุมาร
และพระสุริยกุมาร ผู้เสด็จขึ้นทรงรถอันประเสริฐ
วันนี้ พระจันทกุมารและพระสุริยกุมาร ทั้งสอง
พระองค์เสด็จดำเนินด้วยพระบาทเปล้า ในกาลก่อน
พระจันทกุมารและพระสุริยกุมาร ราชบุรุษเชิญเสด็จ
ออกด้วยม้าทั้งหลายอันตบแต่งเครื่องทอง วันนี้ ทั้ง
สองพระองค์ต้องเสด็จดำเนินด้วยพระบาทเปล้า.

[๘๑๓] นกเอ๋ย ถ้าเจ้าปรารถนาเนื้อ เจ้าจงบิน
ไปทางทิศบูรพาแห่งปุปผดินคร ณ ที่นั้น พระเจ้า
เอกราชผู้หลงใหล จะทรงบูชาด้วยพระราชโอรส
๔ พระองค์ นกเอ๋ย ถ้าเจ้าปรารถนาเนื้อ เจ้าจงบินไป
ทางทิศบูรพาแห่งปุปผดินคร ณ ที่นั้น พระเจ้าเอกราช
ผู้หลงใหล จะทรงบูชาด้วยพระราชธิดา ๔ พระองค์
นกเอ๋ย ถ้าเจ้าปรารถนาเนื้อ เจ้าจงบินไปทางทิศ
บูรพาแห่งปุปผดินคร ณ ที่นั้น พระเจ้าเอกราชผู้
หลงใหล จะทรงบูชาด้วยพระมเหสี ๔ พระองค์
นกเอ๋ย ถ้าเจ้าปรารถนาเนื้อ เจ้าจงบินไปทางทิศบูร-
พาแห่งปุปผดินคร ณ ที่นั้น พระเจ้าเอกราชผู้หลงใหล
จะทรงบูชาด้วยคฤหบดี ๔ คน นกเอ๋ย ถ้าเจ้า
ปรารถนาเนื้อ เจ้าจงบินไปทางทิศบูรพาแห่งปุปผดิ
นคร ณ ที่นั้น พระเจ้าเอกราชผู้หลงใหล จะทรง

บุชายัญด้วยช้าง ๔ เชือก นกเอ๋ย ถ้าเจ้าปรารถนาเนื้อ
เจ้าจงบินไปทางทิศบูรพาแห่งปุบผวดินคร ณ ที่นั้น
พระเจ้าเอกราชผู้หลงใหล จะทรงบุชายัญด้วยม้า ๔
ตัว นกเอ๋ย ถ้าเจ้าปรารถนาเนื้อ เจ้าจงบินไปทางทิศ
บูรพาแห่งปุบผวดินคร ณ ที่นั้น พระเจ้าเอกราชผู้
หลงใหลจะทรงบุชายัญด้วยโคอุสุภราช ๔ ตัว นกเอ๋ย
ถ้าเจ้าปรารถนาเนื้อ เจ้าจงบินไปทางทิศบูรพาแห่ง
ปุบผวดินคร ณ ที่นั้น พระเจ้าเอกราชผู้หลงใหล จะ
ทรงบุชายัญด้วยสัตว์ทั้งปวงอย่างละ ๔.

[๔๑๔] นี้ปราสาทของท่านล้วนแล้วด้วยทองคำ
เคลื่อนกล่นด้วยพวงมาลัย บัดนี้ พระลูกเจ้าทั้ง ๔
พระองค์ถูกเขานำไปเพื่อจะฆ่า นี้เรือนยอดของท่าน
ล้วนทองคำ เคลื่อนกล่นด้วยพวงมาลัย บัดนี้ พระลูก
เจ้าทั้ง ๔ พระองค์ถูกเขานำไปเพื่อจะฆ่า นี้พระอุท-
ยานของท่าน มีดอกไม้บานสะพรั่งตลอดกาลทั้งปวง
นารีนรมย์ใจ บัดนี้ พระลูกเจ้าทั้ง ๔ พระองค์ถูกเขา
นำไปเพื่อจะฆ่า นี้ป่าไผ่ของท่าน มีดอกบาน
สะพรั่งตลอดกาลทั้งปวง นารีนรมย์ใจ บัดนี้ พระ
ลูกเจ้าทั้ง ๔ พระองค์ถูกเขานำไปเพื่อจะฆ่า นี้ป่า
กรรณิการ์ของท่าน มีดอกบานสะพรั่งตลอดกาลทั้ง
ปวง นารีนรมย์ใจ บัดนี้ พระลูกเจ้าทั้ง ๔ พระองค์
ถูกเขานำไปเพื่อจะฆ่า นี้ป่าแคฝอยของท่าน มีดอก
บานสะพรั่งตลอดกาลทั้งปวง นารีนรมย์ใจ บัดนี้

พระลูกเจ้าทั้ง ๔ พระองค์ถูกเขานำไปเพื่อจะฆ่า นี้สวนมะม่วงของท่าน มีดอกบานสะพรั่งตลอดกาล ทั้งปวง นารีนรมย์ใจ บัดนี้ พระลูกเจ้าทั้ง ๔ พระองค์ถูกเขานำไปเพื่อจะฆ่า นี้สระโบกขรณีของท่าน คารคายไปด้วยดอกบัวหลวงและบัวขาว มีเรือทองอันงดงามวิจิตรด้วยลายเครือวัลย์ เป็นที่นรมย์เป็นอันดี บัดนี้ พระลูกเจ้าทั้ง ๔ พระองค์ ถูกเขานำไปเพื่อจะฆ่า.

[๘๑๕] นี้ข้างแก้วของท่าน ชื่อเอราวัณ เป็นข้างงามกำลัง บัดนี้ พระลูกเจ้าทั้ง ๔ นั้นถูกเขานำไปเพื่อจะฆ่า นี้ม้าแก้วของท่านเป็นม้าม่ามิทมิบไม่แตก เป็นม้าวิ่งได้เร็ว บัดนี้ พระลูกเจ้าทั้ง ๔ นั้นถูกเขานำไปเพื่อจะฆ่า นี้รถม้าของท่าน มีเสียงไพเราะเหมือนเสียงนกสาธิตา เป็นรถงดงามวิจิตรด้วยแก้ว พระลูกเจ้าเสด็จไปในรถนี้ ย่อมงดงามดังเทพเจ้าในนั้นวัน บัดนี้ พระเจ้าลูกทั้ง ๔ นั้นถูกเขานำไปเพื่อจะฆ่า อย่างไรก็ตามพระราชผู้หลงใหล จึงจักทรงบูชาด้วยพระราชโอรส ๔ พระองค์ ผู้งามเสมอด้วยทอง มีพระกายได้ทำด้วยจूरณจันท์ อย่างไรก็ตาม พระราชาผู้หลงใหล จึงจักทรงบูชาด้วยพระราชธิดา ๔ พระองค์ ผู้งามเสมอด้วยทอง มีพระวรกายได้ทำด้วยจूरณจันท์

อย่างไรพระราชผู้หลงไหล จักทรงบูชาด้วย
พระมเหสี ๔ พระองค์ ผู้งามเสมอด้วยทอง มี
พระวรกายไ้ทำด้วยจूरณจันท์ อย่างไรพระราช
ผู้หลงไหล จึงจักบูชาด้วยคฤหบดี ๔ คน ผู้งดงาม
เสมอด้วยทอง มีร่างกายไ้ทำด้วยจूरณจันท์
คามนิคมทั้งหลายจะว่างเปล่า ไม่มีมนุษย์ กลายเป็น
ป่าใหญ่ไป ฉนั้นใด เมื่อพระราชารับสั่งให้เอาพระจันท-
กุมารและพระสุริยกุมารบูชาด้วย พระนครบุบผาดิก็
ก็จักร้างว่างเปล่า ไม่มีมนุษย์ กลายเป็นป่าใหญ่ไป
ฉนั้นนั้น.

[๘๑๖] ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ ข้าพระบาท
จักเป็นบ้า มีความเจริญถูกขจัดแล้ว มีสรีระเกลือก
กลัวด้วยธุลี ถ้าข้าพเจ้าจันทกุมารลมปราณของข้าพระ-
บาทก็จะแตกทำลาย ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ ข้า
พระบาทจักเป็นบ้า มีความเจริญถูกขจัดแล้วมีสรีระ
เกลือกกลัวด้วยธุลี ถ้าข้าพเจ้าสุริยกุมาร ลมปราณของ
ข้าพระบาทก็จะแตกทำลาย.

[๘๑๗] สะใภ้ของเราเหล่านี้ คือ นางฉัญฎีกา
นางอุปรักชี นางโปกขณิ และนางคายิยา ล้วนกล่าว
วาจาเป็นที่รักแก่กันและกัน เพราะเหตุไร จึงไม่พื่อน
รำขบร็องให้จันทกุมารและสุริยกุมารี่นรมย์เล่า ใคร
อื่นที่จะเสมอด้วยนางทั้ง ๔ นั้นไม่มี.

[๘๑๘] คุก่อนเจ้าชัณฑหาละ ความโศกเศร้าใจ

โดย้อมเกิดมีแก่เราในเมื่อจันทกุมารถูกเขานำไปเพื่อ
จะฆ่า แม่ของเจ้าจึงได้ประสบความโศกเศร้าใจของ
เรานี้ คุก่อนเจ้าชัณฑหาละ ความโศกเศร้าใจโดย้อม
เกิดมีแก่เรา ในเมื่อสุริยกุมารถูกเขานำไปเพื่อจะฆ่า
แม่ของเจ้าจึงได้ประสบความโศกเศร้าใจของเรานี้
คุก่อนเจ้าชัณฑหาละ ความโศกเศร้าใจโดย้อมเกิดมีแก่
เรา ในเมื่อจันทกุมารถูกเขานำไปเพื่อจะฆ่า ภรรยา
ของเจ้าจึงประสบความโศกเศร้าใจของเรานี้ คุก่อน
ชัณฑหาละ ความโศกเศร้าใจโดย้อมเกิดมีแก่เรา ใน
เมื่อสุริยกุมารถูกเขานำไปเพื่อจะฆ่า ภรรยาของเจ้าจึงได้
ประสบความโศกเศร้าใจของเรานี้ คุก่อนเจ้าชัณฑ-
หาละ เจ้าได้ให้ฆ่าพระกุมารทั้งหลาย ผู้ไม่คิดประทุษ
ร้าย ผู้องอาจดั่งราชสีห์ แม่ของเจ้าจงอย่าได้เห็นพวก
ลูก ๆ และอย่าได้เห็นสามีเลย คุก่อนเจ้าชัณฑหาละ
เจ้าได้ให้ฆ่าพระกุมารทั้งหลาย ผู้เป็นที่มุ่งหวังของโลก
ทั้งปวงแม่จงอย่าได้เห็นพวกลูก ๆ และอย่าได้เห็น
สามีเลย คุก่อนเจ้าชัณฑหาละ เจ้าได้ให้ฆ่าพระกุมาร
ทั้งหลายผู้ไม่คิดประทุษร้าย ผู้องอาจดั่งราชสีห์ ภรรยา
ของเจ้า จงอย่าได้เห็นพวกลูก ๆ และอย่าได้เห็นสามี
เลย คุก่อนเจ้าชัณฑหาละเจ้าได้ให้ฆ่าพระกุมารทั้ง
หลาย ผู้เป็นที่มุ่งหวังของโลกทั้งปวง ภรรยาของเจ้า
จงอย่าได้เห็นพวกลูก ๆ และอย่าได้เห็นสามีเลย.

[๘๑๕] ขอเดชะ อย่าได้ทรงฆ่าข้าพระองค์ทั้ง
หลายเสีย โปรดพระราชทานข้าพระองค์ทั้งหลาย ให้
เป็นทาสของฉันททาลปุโรหิตเกิดพระเจ้าข้า ถึงแม้ว่า
ข้าพระองค์ทั้งหลายจะถูกจองจำด้วยโซ่ใหญ่ ถึงจะเลี้ยง
ช้างและม้าให้เขา ขอเดชะ อย่าได้ทรงฆ่าข้าพระองค์
ทั้งหลายเสียเลย โปรดพระราชทานข้าพระองค์ทั้ง
หลาย ให้เป็นทาสของฉันททาลปุโรหิตเกิดพระเจ้าข้า
ถึงแม้ว่าข้าพระองค์ทั้งหลายจะถูกจองจำด้วยโซ่ใหญ่
ก็จะขนมูลช้างให้เขา ขอเดชะ อย่าได้ทรงฆ่าข้าพระ-
องค์ทั้งหลายเสียเลย โปรดพระราชทานข้าพระองค์
ทั้งหลาย ให้เป็นทาสของฉันททาลปุโรหิตเกิดพระเจ้า
ข้า ถึงแม้ว่า ข้าพระองค์ทั้งหลายจะถูกจองจำด้วยโซ่
ใหญ่ ก็จะขนมูลม้าให้เขา ขอเดชะ อย่าได้ทรงฆ่า
ข้าพระองค์ทั้งหลายเสียเลย โปรดพระราชทานข้า
พระองค์ทั้งหลาย ให้เป็นทาสของฉันททาลปุโรหิต
ตามที่พระองค์มีพระประสงค์เกิด พระเจ้าข้า ถึงแม้
ว่า ข้าพระองค์ทั้งหลายจะถูกขับไล่จากแคว้นแก้ว ก็
จักเที่ยวภิกขาจารเลี้ยงชีวิต ขอเดชะ หอญทั้งหลายผู้
ปรารถนาบุตร แม้จะเป็นคนยากจน ย่อมวอนขอบุตร
ต่อเทพเจ้า หอญบางพวกละปฏิภาณแล้ว ไม่ได้บุตร
ก็มี หอญเหล่านั้นย่อมกระทำความหวังว่า ขอลูกทั้ง
หลายจงเกิดแก่เรา แต่นั้นขอหลานจงเกิดอีก ข้าแต่
พระองค์ผู้ประเสริฐ พระองค์รับสั่งให้ฆ่าข้าพระองค์

ทั้งหลาย เพื่อต้องการทรงบุญช้ายัญ โดยเหตุอันไม่สมควร ข้าแต่สมเด็จพระบิดา คนทั้งหลายเขาได้ลูก เพราะความวิงวอนเทพเจ้า ขอพระองค์อย่ารับสั่งให้ฆ่า ข้าพระองค์ทั้งหลายเลย อย่าทรงบุญช้ายัญนี้ด้วยบุตรทั้งหลายที่ได้มาโดยยากเลยพระเจ้าข้า ข้าแต่สมเด็จพระบิดา คนทั้งหลายเขาได้บุตรเพราะความวิงวอนเทพเจ้า ขอพระองค์อย่ารับสั่งให้ฆ่าข้าพระองค์ทั้งหลายเลยพระเจ้าข้า ขอได้ทรงพระกรุณา โปรดอย่าได้พรากข้าพระองค์ทั้งหลายผู้เป็นบุตรที่ได้มาด้วยความยาก จากมารดาเลยพระเจ้าข้า.

[๘๒๐] ข้าแต่พระมารดา พระมารดาอย่าม้วยยับ เพราะทรงเลี้ยงลูกจันทกุมารมาด้วยความลำบากมาก ลูกขอกราบพระบาทพระมารดา ขอพระราชบิดา จงทรงได้ปรโลกอันสมบูรณ์เกิด เชิญพระมารดา ทรงสวมกอดลูก แล้วประทานพระยกุลบาทให้ลูกกราบไหว้ ลูกจะจากไป ณ บัดนี้ เพื่อประโยชน์แก่ ยัญของสมเด็จพระราชาธิบดีเอกราช เชิญพระมารดา ทรงสวมกอดลูก แล้วประทานพระยกุลบาทให้ลูกกราบไหว้ ลูกจะจากไป ณ บัดนี้ เพื่อประโยชน์แก่ พระทัยให้พระมารดา เชิญพระมารดาทรงสวมกอดลูก แล้วประทานพระยกุลบาทให้ลูกกราบไหว้ ลูกจะจากไป ณ บัดนี้ ทำความโศกเศร้าใจให้แก่ประชุมชน.

[๘๒๑] ลูกก่อนลูกโคตมิ มาเกิด เจ้าจรงัดเมาลี
ด้วยใบบัว จงประดับดอกไม้อันแซมด้วยกลีบจำปา
นี่เป็นปรกติของเจ้ามาเก่าก่อน มาเกิด เจ้าจรงัดทำ
เครื่องลูบไล้ คือ จุณจันท์แดงของเจ้าเป็นครั้งสุดท้าย
เจ้าลูบไล้ด้วยจุณจันท์แดงนั้นดีแล้ว ย่อมงดงามใน
ราชบริษัท มาเกิดเจ้าจรงัดนุ่งผ้ากาสิกพัสตร์ อันเป็นผ้า
เนื้อละเอียดเป็นครั้งสุดท้าย เจ้านุ่งผ้ากาสิกพัสตร์นั้น
แล้ว ย่อมงดงามในราชบริษัท เจริญเจ้าประดับหัตถา-
ภรณ์ อันเป็นเครื่องประดับทองคำฝังแก้วมุกดาและ
แก้วมณี เจ้าประดับด้วยหัตถาภรณ์นั้นแล้ว ย่อมมด
งามในราชบริษัท.

[๘๒๒] พระเจ้าแผ่นดินผู้ครองรัฐ ผู้เป็นทายาท
ของชนบท เป็นเจ้าโลกองค์นี้ จักไม่ทรงยังความ
สึเนหาได้เกิดในบุตรแน่ละหรือ.

[๘๒๓] ลูกทั้งหลายเป็นที่รักของเรา อนึ่ง แม้
เจ้าทั้งหลายผู้เป็นภรรยาที่เป็นที่รักของเรา แต่เรา
ปรารถนาสวรรค์ เหตุนั้นจึงได้ให้ฆ่าลูกทั้งหลาย.

[๘๒๔] ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ ขอจงทรง
พระกรุณาโปรดรับสั่งให้ฆ่าข้าพระบาทเสียก่อน ขอ
ความทุกข์อย่าได้ทำลายหทัยของข้าพระบาทเลย พระ-
ราชโอรสของพระองค์เป็นสุขุมลชาติ ประดับแล้ว
งดงาม ข้าแต่เจ้าชีวิต ขอได้โปรดฆ่าข้าพระบาทเสีย
ก่อน ข้าพระบาทจักเป็นผู้มีความเศร้าโศกกว่าจันท-

กุมาร ขอพระองค์จงทรงทำบุญให้ไฟบุญย์ ข้าพระบาททั้งสองจะเที่ยวไปในปรโลก.

[๘๒๕] คู่ก่อนจันทาผู้มีตางาม เจ้าอย่าชอบใจความตายเลย เมื่อโคตมีบุตรผู้อันเราบูชาขัญแล้ว พี่ผู้น้องผิวของเจ้าเป็นอันมากจักยังเจ้าให้รุ่มรมย์ยินดี.

[๘๒๖] เมื่อพระราชชาติร์สอย่างนี้แล้ว พระนางจันทาเทวีก็รำตีพระองค์ด้วยฝ่าพระหัตถ์ ทรงรำพันว่า ไม่มีประโยชน์ด้วยชีวิต เราจักดื่มยาพิษตายเสียในที่นี้ พระญาติพระมิตรของพระราชาพระองค์นี้ ผู้มีพระทัยดี ซึ่งจะกราบทูลทัดทานพระราชาวา อย่าได้รับสั่งให้ฆ่าพระราชโอรสอันเกิดแต่พระอูระเลย ย่อมไม่มีแน่แท้เที่ยว พระญาติพระมิตรของพระราชาพระองค์นี้ ผู้มีพระทัยดี ซึ่งจะกราบทูลทัดทานพระราชาวา อย่าได้รับสั่งให้ฆ่าพระราชโอรส อันเกิดแต่พระองค์เลย ย่อมไม่มีเป็นแน่แท้เที่ยว บุตรของข้าพระบาทเหล่านี้ ประดับพวงดอกไม้ สวมกำไลทองต้นแขน ขอพระราชองเอาบุตรของข้าพระบาทเหล่านั้นบูชาขัญ แต่ขอพระราชทานปล่อยโคตมีบุตรเถิด ข้าแต่พระมหาราช ของทรงตัดแบ่งข้าพระบาทให้เป็นร้อยละแล้ว ทรงบูชาขัญในสถานที่เจ็ดแห่ง อย่าได้ทรงฆ่าพระราชบุตรองค์ใหญ่ ผู้ไม่คิดประทุษร้าย ผู้องอาจดังราชสีห์เลย ข้าแต่พระมหาราช ของตัดแบ่งข้า

พระบาทให้เป็นร้อยส่วนแล้ว ทรงบัญชาอยู่ในสถานที่
เจ็ดแห่ง อย่าได้ทรงฆ่าพระราชบุตรองค์ใหญ่ผู้เป็นที่
มุ่งหวังของโลกทั้งปวงเลย.

[๘๒๗] เครื่องประดับเป็นอันมากล้วนแต่ของ
ดี ๆ คือ มุกดา มณี แก้วไพฑูรย์ เราให้แก่เจ้า เมื่อ
เจ้ากล่าวคำดี นี้เป็นของที่เราให้แก่เจ้าครั้งสุดท้าย.

[๘๒๘] เมื่อก่อน พวงมาลาบานเคยสวมีที่พระ-
สอของพระกุมารเหล่าใด วันนี้ ดาบที่เขาลับคมดีแล้ว
จักฟันที่พระสอของพระกุมารเหล่านั้น เมื่อก่อน พวง
มาลาอันวิจิตรเคยสวมีที่พระสอของกุมารเหล่าใด วัน
นี้ ดาบอันเขาลับคมดีแล้ว จักฟันที่พระสอของกุมาร
เหล่านั้น ไม่ช้าแล้วหนอดาบจักฟันที่พระสอของพระ
ราชบุตรทั้งหลาย ก็หทัยของเราจะไม่แตก แต่จะต้อง
มีเครื่องรัดอย่างมั่นคงเหลือเกิน พระจันทกุมารและ
พระสุริยกุมาร ทรงผ้าแคว้นกาสิอันสะอาด ประดับ
กุนทลได้ทากฤษณาและจรุณแก่นจันทร์ เสด็จออก
เพื่อประโยชน์แก่การบัญชาของพระเจ้าเอกราช พระ-
จันทกุมารและพระสุริยกุมารทรงผ้าแคว้นกาสิอันขาว
สะอาด ประดับกุนทลได้ทากฤษณา และจรุณแก่น
จันทร์ เพื่อประโยชน์แก่การบัญชาของพระเจ้าเอก
ราช พระจันทกุมารและพระสุริยกุมาร ทรงผ้าแคว้น
กาสิอันขาวสะอาด ประดับกุนทลได้ทากฤษณาและ
จรุณแก่นจันทร์ เสด็จออกทำความเศร้าพระทัยแก่

พระชนนี พระจันทกุมารและพระสุริยกุมารทรงผ้า
แคว้นกาสิอันขาวสะอาดประดับกมลได้ทาภุชฌณา
และจรรณแก่นจันทน์ เสด็จออกทำความเสร่าใจให้แก่
ประชุมชน พระจันทกุมารและพระสุริยกุมาร เสวย
พระกระยาหารอันปรุงด้วยรสเนื้อ ช่างสนานสระสรง
พระกายดีแล้ว ประดับกมลได้ทาภุชฌณาและจรรณ
แก่นจันทน์ เสด็จออกเพื่อประโยชน์แก่การบูชาชัย
ของพระเจ้าเอกราช พระจันทกุมารและพระสุริยกุมาร
เสวยพระกระยาหารอันปรุงด้วยรสเนื้อ ช่างสนาน
สระสรงพระกายดีแล้ว ประดับกมล ได้ทาภุชฌณา
และจรรณจันทน์ เสด็จออกกระทำความเสร่าพระทัยให้
แก่พระชนนี พระจันทกุมารและพระสุริยกุมาร เสวย
พระกระยาหาร อันปรุงด้วยรสเนื้อ ช่างสนานสระ
สรงพระกายดีแล้ว ประดับกมล ได้ทาภุชฌณาและ
จรรณแก่นจันทน์ เสด็จออกกระทำความเสร่าใจให้แก่
ประชุมชน.

[๘๒๕] เมื่อเขาคดแต่งเครื่องบูชาชัยทุกสิ่งแล้ว
เมื่อพระจันทกุมารและพระสุริยกุมารประทับนั่ง เพื่อ
ประโยชน์แก่การบูชาชัย พระราชาของพระเจ้า
ปัญจาลราช ประนมอัญชลีเสด็จดำเนินเวียนใน
ระหว่างบริษัททั้งปวงทรงกระทำสักกิริยาว่า ชันฑหาละ

ผู้มีปัญญาทราวม ได้กระทำการชั่ว ด้วยความตั้งใจ
อันใด ด้วยสัจวาจา นี้ ขอให้ข้าพเจ้าได้อยู่ร่วมกับ
พระสวามี อมนุษย์เหล่าใดมีอยู่ในที่นี้ ยักษ์ สัตว์ที่
เกิดแล้วและสัตว์ที่จะมาเกิดก็ดี ขอจงกระทำความ
ขวนขวายช่วยเหลือข้าพเจ้า ขอให้ข้าพเจ้าได้อยู่รวม
กับพระสวามี เทวดาทั้งหลายที่มาแล้วในที่นี้ ปวง
สัตว์ที่เกิดแล้วและสัตว์ที่จะมาเกิด ขอจงคุ้มครอง
ข้าพเจ้าผู้แสวงหาที่พึ่ง ข้าพเจ้าขอวิงวอนท่านทั้งหลาย
ขออย่าให้พวกข้าศึกชนะพระสวามีของข้าพเจ้าเลย.

[๘๓๐] ท้าวสักกเทวราชได้ทรงสดับเสียงคร่ำ
ครวญของพระนางจันทานันแล้ว ทรงกวัดแกว่งค้อน
ยังความกลัวให้เกิดแก่พระเจ้าเอกราชนั้นแล้วได้ตรัส
กะพระราชากาฬ พระราชากาลิ จงรู้ไว้ อย่าให้เราตี
เสียดของท่านด้วยค้อนเหล็กนี้ ท่านอย่าได้ฆ่าบุตรองค์
ใหญ่ผู้ไม่คิดประทุษร้าย ผู้องอาจดังราชสีห์ พระ
ราชากาลิ ท่านเคยเห็นที่ไหน คนผู้ปรารถนาสวรรค์
ฆ่าบุตรภรรยา เศรษฐี และคฤหบดี ผู้ไม่คิดประทุษ-
ร้าย.

[๘๓๑] ฉันทหาปโปโรหิตและพระราชินี ได้ฟัง
พระคำรัสของท้าวสักกะ ได้เห็นรูปอันอัศจรรย์แล้ว
ให้เปลื้องเครื่องพันธนาการของสัตว์ทั้งปวง เหมือน

ตั้งเปลื้องเครื่องพันธนาการของคนผู้ไม่มีความชั่ว เมื่อ
สัตว์ทั้งปวงหลุดพ้นจากเครื่องจองจำแล้ว ผู้ที่ประชุม
อยู่ ณ ที่นั้นในกาลนั้นทุกคน เขาก่อนดินคนละก้อน
ทุ่มลง การฆ่าซึ่งขัณฑฆาตปุโรหิตได้มีแล้วด้วยประ-
การดังนี้.

[๘๓๒] คนผู้กระทำความชั่วนั้นใครกันนั้นเป็น
ต้องเข้านรกทั้งหมด คนทำความชั่วแล้ว ไม่พึงได้จาก
โลกนี้ไปสู่สุคติเลย.

[๘๓๓] เมื่อสัตว์ทั้งปวงหลุดพ้นจากเครื่องจอง
จำแล้ว ผู้ที่มาประชุมกันอยู่ ณ ที่นั้นในกาลนั้น คือ
พระราชาทั้งหลาย ประชุมกันอภิเษกพระจันทกุมาร
เมื่อสัตว์ทั้งปวงหลุดพ้นจากเครื่องจองจำแล้ว ผู้ที่มา
ประชุมกันอยู่ ณ ที่นั้นในกาลนั้น คือ เทวดาทั้งหลาย
ประชุมพร้อมกันอภิเษกพระจันทกุมาร เมื่อสัตว์ทั้ง
ปวงหลุดพ้นจากเครื่องจองจำแล้ว ผู้ที่มาประชุมพร้อม
กัน ณ ที่นั้น ในกาลนั้น คือ เทพกัญญาทั้งหลาย
ประชุมพร้อมกันอภิเษกพระจันทกุมาร เมื่อสัตว์ทั้ง
ปวงหลุดพ้นจากเครื่องจองจำแล้ว ผู้ที่ประชุมพร้อม
กัน ณ ที่นั้น ในกาลนั้น คือ พระราชาทั้งหลายประ-
ชุมพร้อมกัน ต่างแกว่งผ้าและโบกธง เมื่อสัตว์ทั้ง
ปวงหลุดพ้นจากเครื่องจองจำแล้ว ผู้ที่มาประชุมพร้อม

กัน ณ ที่นั้นในกาลนั้น คือ ราชกัณฐาทั้งหลาย
ประชุมพร้อมกันต่างก็แกว่งฝ้าและโบกธง เมื่อสัตว์
ทั้งปวงหลุดพ้นจากเครื่องจองจำแล้ว ผู้ที่มาประชุม
พร้อมกัน ณ ที่นั้นในกาลนั้น คือ เทพบุตรทั้งหลาย
ประชุมพร้อมกันต่างแกว่งฝ้าและโบกธง เมื่อสัตว์ทั้ง
ปวงหลุดพ้นจากเครื่องจองจำแล้ว ผู้ที่มาประชุมพร้อม
กัน ณ ที่นั้นในกาลนั้น คือ เทพกัณฐาทั้งหลาย
ประชุมพร้อมกันต่างแกว่งฝ้าและโบกธง เมื่อสัตว์ทั้ง
ปวงหลุดพ้นจากเครื่องจองจำแล้ว ชนเป็นอันมากต่าง
ก็รื่นรมย์ยินดี พวกเขาได้ประกาศความยินดีในเวลา
ที่พระจันทกุมารเสด็จเข้าสู่พระนคร และได้ประกาศ
ความหลุดพ้นจากเครื่องจองจำของสัตว์ทั้งปวง.

จบจันทกุมารชาดกที่ ๗

อรรถกถาจันตุมารชาดก

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ที่ภูเขาคิชฌกูฏ ทรงปรารภพระเทวทัต จึงตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า ราชาสี ลุฑทกมุโหม ดังนี้.

เรื่องของพระเทวทัตนั้น มาแล้วในสังฆเภทกัณฑ์แล้วนั้นแล. เรื่องนั้น นับจำเดิมแต่เวลาที่ท่านออกผนวชแล้วทราบเท่าถึงให้ปลงพระชนมชีพของพระเจ้าพิมพิสาร ฟังทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วในที่นั้นนั่นเอง.

ฝ่ายพระเทวทัต ครั้นให้ปลงพระชนมชีพพระเจ้าพิมพิสารแล้ว ก็เข้าไปเฝ้าพระเจ้าอชาตศัตรูทูลว่า คุณก่อนมหาราช มโนรชของพระองค์ถึงที่สุดแล้ว ส่วนมโนรชของของอาตมา ก็ยังหาถึงที่สุดก่อนไม่. พระราชาได้ทรงฟังดังนั้นจึงตรัสถามว่า คุณก่อนท่านผู้เจริญ ก็มโนรชของท่านเป็นอย่างไร ? พระเทวทัต. คุณก่อนมหาราช เมื่อฆ่าพระทสพลแล้วอาตมาจักเป็นพระพุทธเจ้ามิใช่หรือ ? พระราชาตรัสถามว่า ก็ในเพราะเรื่องนี้ควรเราจะทำอย่างไรเล่า ? เทวทัต. คุณก่อนมหาราช ควรจะให้นายขมังธนูทั้งหลายประชุมกัน. พระราชาทรงรับว่า ดีละ ท่านผู้เจริญ จึงให้ประชุมนายขมังธนูจำพวกที่ยังไม่ผิดพลาดรวม ๕๐๐ ตระกูล ทรงเลือกจากคนเหล่านั้นไว้ ๓๑ คน ตรัสสั่งว่า พ่อทั้งหลาย พวกเจ้าจงทำตามคำสั่งของพระเถระ ดังนี้แล้วจึงส่งไปยังสำนักพระเทวทัต. พระเทวทัตเรียกผู้เป็นใหญ่ ในบรรดาพวกนายขมังธนูเหล่านั้นมาแล้วกล่าวอย่างนี้ว่า ท่านผู้มีอายุ พระสมณโคดมประทับอยู่ ณ เขาคิชฌกูฏ เสด็จจงกรมอยู่ที่พักกลางวันในที่โน้น. ส่วนท่านจงไปในที่นั้น ยิ่งพระสมณโคดมด้วยลูกศรอาบด้วยยาพิษ ให้สิ้นพระชนมชีพแล้ว จงกลับโดยทางชื่อโน้น. พระเทวทัตนั้น ครั้นส่งนายขมังธนูผู้ใหญ่นั้นไปแล้ว จึงพักนายขมังธนู

ไว้ในทางนั้น ๒ คน ด้วยสั่งว่า จักมีบุรุษคนหนึ่งเดินทางมาโดยทางที่พวกท่าน ยืนอยู่ พวกท่านจงปลงชีวิตบุรุษนั้นเสีย แล้วกลับมาโดยทางโน้น. ในทางนั้น พระเทวทัตจึงวางบุรุษไว้สี่คนด้วยสั่งว่า โดยทางที่พวกท่านยืนอยู่ จักมีบุรุษ เดินทางมา ๒ คน ท่านจงปลงชีวิตบุรุษ ๒ คนนั้นเสีย แล้วกลับมาโดยทางชื่อโน้น. ในทางนั้น พระเทวทัตวางคนไว้ ๘ คน ด้วยสั่งว่า โดยทางที่พวกท่านยืนอยู่ จักมีบุรุษ ๔ คนเดินทางมา พวกท่านจงปลงชีวิตบุรุษทั้ง ๔ คนนั้นเสีย แล้ว กลับโดยทางชื่อโน้น. ในทางนั้น พระเทวทัตวางบุรุษไว้ ๑๖ คน ด้วยสั่งว่า โดยทางที่พวกท่านไปยืนอยู่ จักมีบุรุษเดินทางมา ๘ คน ท่านจงปลงชีวิตบุรุษทั้ง ๘ คนนั้นเสีย แล้วจึงกลับมาโดยทางชื่อโน้น. ถามว่า ก็เพราะเหตุไรพระ- เทวทัตจึงทำอย่างนั้น. แก้วว่า เพราะปกปิดกรรมชั่วของตน. ได้ยินว่า พระ- เทวทัตได้ทำดั่งนั้น เพื่อจะปกปิดกรรมชั่วของตน.

ลำดับนั้น นายขมังธนูผู้ใหญ่ ชัดคาบแล้วทางข้างซ้าย ผูกแกลงและ ศรไว้ข้างหลังจับธนูใหญ่ทำด้วยเขาแกะ ไปยังสำนักพระตถาคตเจ้า จึงยกธนู ขึ้นด้วยสัญญาว่า เราจักยิงดั่งนี้แล้ว จึงผูกสอดลูกศร นุดสายมาเพื่อจะยิง ก็ ไม่สามารถจะยิงไปได้. พระศาสดา ได้ทรงให้คร่ำธนูมาแล้ว หาได้ประทาน ให้อิงไปได้ไม่. นายขมังธนูผู้ใหญ่นั้น เมื่อไม่อาจแม้จะยิงลูกศรไปก็ดี ลดลง ก็ดี ก็ได้เป็นคนลำบากใจ เพราะสี่ข้างทั้งสองเป็นเหมือนจะหักลง น้ำลายก็ ไหลนองออกจากปาก. ร่างกายทั้งสิ้นเกิดแข็งกระด้าง ได้เป็นเสมือนถึงอาการ อันเครื่องยนต์ปีบคั้น. นายขมังธนูนั้นได้เป็นคนอันมรณภัยคุกคามแล้วยืนอยู่.

ลำดับนั้น พระศาสดา ทรงทอดพระเนตรเห็นดั่งนั้นแล้ว ทรงเปล่ง ด้วยเสียงอันไพเราะ ตรัสปลอบนายขมังธนูว่า พ่อบุรุษผู้โง่เขลาท่านอย่ากล่าว เลย จงมาที่นี้เถิด. ในขณะนั้น นายขมังธนูก็ทิ้งอาวุธเสีย กราบลงด้วย ศีรษะแทบพระบาทพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ

โทษได้ล่วงเข้าพระพุทธรเจ้าแล้ว โดยที่เป็นคนเขลา คนหลง คนชั่วบาป เข้า
พระพุทธรเจ้ามิได้รู้จักคุณของพระองค์ จึงได้มาแล้ว เพื่อปลงพระชนมชีพของ
พระองค์ ตามคำเสียมสอนของพระเทวทัตผู้เป็นอัครพาล ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ ขอพระองค์จงอดโทษเข้าพระพุทธรเจ้า ข้าแต่พระสุคตขอพระองค์
จงอดโทษเข้าพระพุทธรเจ้า ข้าแต่พระองค์ผู้รู้โลก ขอพระองค์จงอดโทษ
เข้าพระพุทธรเจ้า ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอดโทษให้ตนแล้วก็นั่งลงในที่สุด
ส่วนข้างหนึ่ง. ลำดับนั้น พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศสัจจะทั้งหลาย
ยังนายขมังธนูให้ตั้งอยู่ในโศคาปัตติผลแล้ว คำรัสสอนว่า ท่านผู้มีอายุ ท่าน
อย่าเดินทางไปตามทางที่พระเทวทัตชี้ให้ จงไปเสียดทางอื่น แล้วส่งนายขมังธนู
นั้นไป. ก็แล้วครั้นส่งนายขมังธนูไปแล้ว พระองค์ก็เสด็จลงจากที่จงกรมไป
ประทับอยู่ ณ โคนไม้ต้นหนึ่ง.

ลำดับนั้น เมื่อนายขมังธนูผู้ใหญ่มิได้กลับมา นายขมังธนูอีก ๒ คน
ที่คอยอยู่ก็คิดว่า อย่างไรหนอเขาจึงล่าช้าอยู่ ออกเดินสวนทางไป ครั้น
เห็นพระทศพล ก็เข้าไปถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่สุดส่วนข้างหนึ่ง. พระศาสดา
ครั้นทรงประกาศพระอริยสัจแก่ชนทั้ง ๒ ยังเขาให้ตั้งอยู่ในโศคาปัตติผล
แล้วคำรัสสอนว่า ท่านผู้มีอายุ ท่านอย่าเดินไปทางที่พระเทวทัตบอก จงไป
โดยทางนี้ แล้วก็ส่งเขาไป โดยอุบายนี้ เมื่อทรงประกาศพระอริยสัจ ยังนาย
ขมังธนูแม่นอกนี้ ที่มานั่งเฝ้า ให้ตั้งอยู่ในโศคาปัตติผลแล้ว ก็ทรงส่งไปโดย
ทางอื่น.

ลำดับนั้น นายขมังธนูผู้ใหญ่นั้น กลับมาถึงก่อนก็เข้าไปหาพระเทวทัต
กล่าวว่า ข้าแต่พระเทวทัตผู้เจริญ ข้าพเจ้าหาได้อาจปลงพระชนมชีพพระสัม-
มาสัมพุทธรเจ้าไม่ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ย่อมทรงฤทธิ์อันยิ่งใหญ่ ทรง
อานุภาพอันยิ่งใหญ่. ส่วนบรรดานายขมังธนูเหล่านั้น ราพึงว่า เราทั้งหมด

นั้นอาศัยพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงได้รอดชีวิตแล้ว ก็ออกบรรพชาในสำนักพระศาสดา แล้วทรงบรรลुพระอรหัตทุกท่าน.

เรื่องนี้ได้ปรากฏในภิกขุสงฆ์. ภิกขุทั้งหลาย สนทนากันในโรงธรรมสภาว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ ได้ยินว่าพระเทวทัต ได้กระทำความพยายาม เพื่อจะปลงชีวิตชนเป็นอันมาก เพราะจิตก่อเวรในพระตถาคตเจ้าพระองค์เดียว แต่ชนเหล่านั้น อาศัยพระศาสดาได้รอดชีวิตแล้วทั้งสิ้น. ฝ่ายพระศาสดาเสด็จออกจากที่บรรทมอันประเสริฐ ได้ทรงสดับถ้อยคำของภิกขุทั้งหลายเหล่านั้น ด้วยพระโสตธาตุอันเป็นทิพย์ เสด็จมายังโรงธรรมสภาตรัสถามว่า คุณก่อนภิกขุทั้งหลาย บัดนี้พวกเขอนั่งประชุมกันด้วยเรื่องอะไรหนอ เมื่อภิกขุเหล่านั้นกราบทูลให้ทรงทราบ จึงตรัสว่า คุณก่อนภิกขุทั้งหลาย มิใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้น แม้ในกาลก่อน พระเทวทัต ก็กระทำความพยายามเพื่อจะฆ่าชนเป็นอันมาก อาศัยเราผู้เดียว เพราะจิตมีเวรในเรา ดังนี้แล้วได้ทรงนั่งเสียบ เมื่อภิกขุเหล่านั้นทูลวิงวอนจึงทรงนำอดีตนิทานมาแสดงดังต่อไปนี้.

คุณก่อนภิกขุทั้งหลาย ในอดีตกาล กรุงพาราณสีนี้ ชื่อว่า เมือง **ปุปผวัตติ**. พระโอรสของพระเจ้าวสวัตติทรงพระนามว่า **เอกราช** ได้ครองราชสมบัติในเมืองนั้น. พระราชโอรสของพระองค์ ทรงพระนามว่า **พระจันทกุมาร** ได้ดำรงตำแหน่งเป็นอุปราช. พราหมณ์ชื่อว่า **กัณฑหาละ** ได้เป็นปุโรหิต. เขาถวายอนุศาสน์ทั้งอรรถและธรรมแก่พระราชา. ได้ยินว่า พระราชา ครั้นทรงสดับว่า กัณฑหาละเป็นบัณฑิต ก็ทรงให้ดำรงไว้ในหน้าที่ตัดสินอรรถคดี. ก็กัณฑหาลพราหมณ์นั้นเป็นคนมีจิตใจฝักใฝ่ในสินบน ครั้นได้รับสินบนแล้วก็ตัดสินให้ผู้มีใจเจ้าของให้เป็นเจ้าของ ผู้เป็นเจ้าของมิให้ได้เป็นเจ้าของ. ครั้นภายหลังวันหนึ่ง มีบุรุษผู้แพ่คตคนหนึ่ง โปนทนาค่าว่าอยู่ในที่เป็นที่วินิจฉัยอรรถคดี ครั้นออกมาภายนอก เห็นพระจันทกุมารจะเสด็จมาสู่ที่เฝ้าพระราชา

๑.บาลีเป็น ขัณฑหาละ.

ก็กราบลงแทบพระบาทแล้วร้องไห้ พระจันทกุมารนั้นถามเขาว่า เรื่องอะไรกัน
บุรุษผู้เจริญ. เขาพูดว่า กัณหาทนต์ปลิ้นเขาในการตัดสินความ ถึงเข้าพระองค์
เมื่อเขารับสินบนแล้ว เขาก็ทำให้ถึงความพ่ายแพ้ในอรรถคดีพระเจ้าข้า.
พระจันทกุมารตรัสพลอบว่า อย่ากลัวไปเลย ดังนี้แล้วก็ทรงพาบุรุษนั้น
ไปสู่โรงเป็นที่วินิจฉัยอรรถคดี กระทำผู้เป็นเจ้าของนั้นแลให้เป็นผู้เป็นเจ้าของ ผู้มี
ใช้เจ้าของให้เป็นผู้มีใช้เจ้าของ. มหาชนพากันแซ่ซ้องสาธุการด้วยเสียงอันดัง.
พระราช ได้ทรงสดับเสียงนั้นจึงตรัสถามว่า นั้นเสียงอะไร ? มีผู้ทูลว่า ข้าแต่
สมมติเทพ ได้ยินว่า มีอรรถคดีอันพระจันทกุมารทรงตัดสินแล้วโดยชอบธรรม
เสียงนั้นคือเสียงสาธุการของมหาชน. เพราะฟังเสียงนั้นพระราชาก็เกิดปีติ.

พระจันทกุมารเสด็จมาถวายบังคมพระราชบิดาแล้ว ก็ประทับนั่ง ณ
ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. ลำดับนั้น พระราชาก็ตรัสกะท่านว่า แนะ พ่อได้ยินว่า
เจ้าได้ตัดสินความเรื่องหนึ่งหรือ ? พระจันทกุมารทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ ข้า-
พระบาทได้ตัดสินเรื่องหนึ่ง พระเจ้าข้า. พระราชาตรัสว่า ถ้ากระนั้น ตั้งแต่
บัดนี้เป็นต้นไปเจ้าคนเดียวจงยังการตัดสินอรรถคดีให้ดำเนินไปเถิด. แล้วทรง
ประทานหน้าที่วินิจฉัยอรรถคดีแก่พระกุมาร. ผลประโยชน์ของกัณหาทนต์
พราหมณ์ ย่อมขาดไป. เขาก็ผูกอาฆาตประพฤติเป็นผู้เพ่งโทษจะจับผิดใน
พระจันทกุมารตั้งแต่นั้นมา.

ส่วนพระราชนั้นเป็นผู้มีปัญญาอ่อน วันหนึ่งเวลาใกล้รุ่ง ได้ทรงสุบิน
เห็นปานนี้ว่า ได้ทอดพระเนตรเห็นดาวดิงส์พิภพ มีขุมประตูดันประดับแล้ว
มีกำแพงแล้วไปด้วยแก้ว ๗ ประการ มีวิถีสันแล้วไปด้วย ทรายทอง กว้าง
ประมาณ ๖๐ โยชน์ ประดับไปด้วยเวชยันตปราสาทสูงพันโยชน์ เป็นที่
รื่นรมย์ไปด้วยสวนมีนันทวันเป็นต้น ประกอบด้วยสระโบกขรณี อันน่ายินดี

มีนันทโปกขรณีเป็นต้น มีหมู่เทพเกลื่อนกล่น. นางเทพอัสปร เป็นอันมาก ก็พื่อนรำขบร้องและประโคมดนตรี ในเวชยันตปราสาท ในดาวดึงส์ พิกพนั้น. พระราชาได้ทรงเห็นดังนั้น ครั้นทรงตื่นบรรทม ใคร่จะเสด็จไปสู่ พิกพนั้น จึงทรงดำริว่า พຽงนี้ในเวลาทีอาจารย์กัณฑทาละมาเฝ้า เราจะถามถึง หนทางอันเป็นที่ไปยังเทวโลก แล้วเราจักไปสู่เทวโลกโดยทางที่อาจารย์บอกให้ นั้น. พระราชานั้นก็เสด็จทรงสนานแต่เช้าตรู่ ทรงนุ่งห่มกุษา เสวยโภชนาหาร อันมีรสเลิศต่าง ๆ ทรงได้ทาเครื่องหอมแล้วเสด็จประทับนั่ง ส่วนกัณฑทาล- พราหมณ์ อายบน้ำแต่เช้าตรู่ นุ่งผ้า บริโภคอาหาร ได้ทาเครื่องหอมแล้ว ไปยังที่บำรุงพระราชา เข้าไปยังพระราชนิเวศน์ แล้วทูลถามถึงพระสําราญ ในที่พระบรรทม. ลำดับนั้น พระราชาประทานอาสนะแก่กัณฑทาลพราหมณ์ นั้นแล้ว จึงทรงถามปัญหา.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศความข้อนั้น จึงตรัสคาถาว่า

พระราชาพระนามว่า เอกราช เป็นผู้มึกรมอัน
หยาบช้า อยู่ในพระนคร ปุ่ปผวดี ท้าวเธอตรัสถาม
กัณฑทาลปุโรหิต ผู้เป็นเฝ้าพันธุพราหมณ์ เป็นผู้หลง
ว่า ดูก่อนพราหมณ์ ท่านเป็นผู้ฉลาดในธรรมวินัย ขอ
จงบอกทางสวรรค์แก่เรา เหมือนอย่างนรชนทำบุญ
แล้ว ไปจากภพนี้สู่สุคติภพ ฉะนั้นเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ราชาลี ความว่า ท่านเป็นพระราชา.
บทว่า ลุกุททกมุโม ได้แก่ ท่านเป็นผู้มึกรมอันหยาบช้าทารุณ. บทว่า
สตูกานมคฺคิ ความว่า ทางแห่งสวรรค์. บทว่า ฐมฺมวินยฺกฺกุสโล ความว่า
ด้วยบทว่า ยถา นี้ ท่านถามว่า เหมือนอย่างว่าคนทั้งหลาย ทำบุญแล้วจาก

โลกนี้ไปสูคติด้วยประการใด ขอท่านจงบอกทางแห่งสูคติแก่ข้าพเจ้า โดยประการนั้น ก็ปัญหานี้ ท่านควรจะถามกะพระสัพพัญญูพุทธเจ้า หรือกะพระโพธิสัตว์.

เพราะไม่เป็นพระสัพพัญญูพุทธเจ้า หรือพระสาวก ส่วนพระราชาทรงถามกะกัณฑาลพราหมณ์ ผู้ไม่รู้อะไร ๆ เหมือนนบรุษผู้หลงทาง ๗ วัน พึงถามกะนบรุษคนอื่นผู้หลงทาง มาประมาณกึ่งเดือน.

กัณฑาลพราหมณ์ คิดว่า เวลานี้เป็นเวลาที่จะได้เห็นหลังปัจจามิตรของเรา บัดนี้เราจักกระทำพระจันตกุมารให้ถึงสิ้นชีวิตแล้ว จักทำมโนรถของเราให้สำเร็จบริบูรณ์ ครั้นนั้นกัณฑาลพราหมณ์ ครั้นกราบทูลพระราชาแล้วจงกล่าวคาถาที่ ๓ ว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ คนทั้งหลายให้ท่าน
อันล่วงล้ำทาน ฆ่าแล้วซึ่งบุคคลอันไม่พึงฆ่า ชื่อว่า
ทำบุญแล้ว ย่อมไปสูสูคติด้วยประการฉะนี้.

ความแห่งคำในคานั้นมีดังนี้ว่า คุณก่อนมหาราช ชื่อว่า บุคคลผู้ไปสวรรค์ ย่อมให้ท่านล่วงล้ำทาน ย่อมฆ่าบุคคลอันไม่ควรฆ่า ถ้าท่านปรารถนาจะไปสูคติไซ้ร้ แม้ท่านก็จงทำอย่างนั้นนั่นแล.

ลำดับนั้น พระราชา จึงตรัสถามถึงอรรถแห่งปัญหาะกัณฑาลพราหมณ์นั้นว่า

ก็ท่านอันล่วงล้ำทานนั้นอะไร ใครเป็นบุคคลอัน
ไม่พึงฆ่าในโลกนี้ ขอท่านจงบอกข้อนั้นแก่เรา เรา
จักบูชาด้วย เราจะทำให้ท่าน.

กัณฑาลพราหมณ์ ทูลแก้ปัญหากแก่พระราชานั้นว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ยัญพิงบูชาด้วยพระ
ราชบุตรทั้งหลาย ด้วยพระมเหสีทั้งหลาย ด้วยชาว

**นิคมทั้งหลาย ด้วยโคอุศรราชทั้งหลาย ด้วยม้าอาชา-
ไนยทั้งหลาย อย่างละ ๔ ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ
ยัญพิงบุชาด้วยหมวด ๔ แห่งสัตว์ทั้งปวง.**

กัณฑาลพราหมณ์นั้น เมื่อจะถวายพยากรณ์แก่พระราชานั้น ถูก
พระราชานั้นทรงถามถึงทางไปสู่สวรรค์ แต่กลับพยากรณ์ทางไปนรก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปุตุเตหิ** ความว่า พระราชบุตรเป็นที่รัก
ทั้งหลาย พระธิดาทั้งหลายผู้เกิดแล้วแก่พระองค์ด้วย. บทว่า **มहेสีหิ** ได้แก่
ด้วยพระชายาทั้งหลาย. บทว่า **เนคเมหิ** แปลว่า ด้วยเศรษฐีทั้งหลาย.
บทว่า **อุสเกหิ** ความว่า อุศรราชทั้งหลายอันขาวปลอด. บทว่า **อาชานีเยหิ**
ความว่า ด้วยม้าอันเป็นมงคลทั้งหลาย. บทว่า **จตุหิ** ความว่า ข้าแต่พระ
องค์ผู้สมมติเทพ พิงบุชายัญด้วยหมู่ ๔ แห่ง สัตว์ทั้งปวงอย่างนี้คือ สัตว์
เหล่านี้ และสัตว์เหล่านี้ทั้งหมด และสัตว์ ๔ เหล่ามีช้างเป็นต้น. กัณฑาล-
พราหมณ์ ให้พระราชาทรงเข้าพระทัยว่า พระราชาทั้งหลาย ผู้ทรงบุชายัญ
เมื่อได้ตัดศีรษะ แห่งสัตว์ทั้งหลาย มีพระราชบุตรเป็นต้นเหล่านั้น ด้วยพระ
ขรรค์ ถือเอาโลหิตในลำคอด้วยถาดทองคำ ทิ้งลงไปในหลุมขุณ्डแล้ว ย่อม
เสด็จไปสู่เทวโลกพร้อมทั้งพระสรีระกายนั่นเอง ข้าแต่มหाराช อันการให้ทาน
มิให้ของกิน และเครื่องนุ่งห่มเป็นต้น แก่สมณพราหมณ์ คนยากไร้ คนเดิน
ทางวิภคและยาก จะได้เป็นอดิทาน ทานอันล่วงล้ำทานหามิได้เลย ส่วน
การฆ่าบุคคลที่ไม่ควรฆ่า มีบุตรและธิดาเป็นต้น แล้วกระทำยัญบูชาด้วยเลือด
ในลำคอของคนจำพวกนั้น ชื่อว่า อดิทาน กัณฑาลพราหมณ์นั้น คิดดังนี้
ว่า ถ้าเราจักจับแต่พระจันทรกุมารคนเดียว คนทั้งหลายจักสำคัญถึงเหตุเพราะ
จิตมิเวร เพราะฉะนั้น เขาจึงรวมพระจันทรกุมารเข้าในระหว่างมหาชน.

ฝ่ายชนชาวพระราชวังใน ได้สดับเรื่องที่พระราชากับกัณหาทะเลเหล่านี้
นั้นกล่าวอย่างนี้ จึงตกใจกลัว ร้องขึ้นด้วยเสียงอันดังพร้อมเป็นเสียงเดียวกัน.

พระศาสดา เมื่อจะประกาศความข้อนั้น จึงตรัสพระคาถาว่า

เสียงกึกก้องน่ากลัว ได้เกิดขึ้นในพระราชวัง

เพราะได้สดับว่า พระกุมาร และพระมเหสีทั้งหลาย

จะต้องถูกฆ่า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตํ ความว่า เพราะได้ฟังว่า พระราช
กุมาร และพระมเหสีทั้งหลาย จะต้องถูกฆ่า. บทว่า เอโก ความว่า ได้มี
เสียงกึกก้องเป็นอันเดียวกัน ท้าวพระราชนิเวศน์. บทว่า เภสุมะ แปลว่า
น่ากลัว. บทว่า อจฺจุคฺคโต ความว่า ได้เกิดขึ้นอื้ออึง.

ในกาลนั้น ราชตระกูลทั้งสิ้น ได้เป็นดังป่าไม้รัง อันลมยุคลื่นवाद
พัดต้องหักโค่นลงแล้ว.

ฝ่ายพราหมณ์ ทูลถามพระราชาวา ข้าแต่พระมหाराช พระองค์อาจ
เพื่อกระทำบุญชานี้หรือ ๆ ไม่อาจ. ราชตรัสว่า คุณก่อนอาจารย์ ท่านกลัว
อย่างไรเราบุญชานี้แล้ว จักไปสู่เทวโลก. กัณหาทูลพราหมณ์ ทูลว่า ข้าแต่พระ
มหाराชเจ้า บุรุษทั้งหลาย เกิดมาเป็นคนขลาด มีอหยาศัยอ่อนกำลัง ไม่ชื่อว่า
เป็นผู้สามารถเพื่อจะบุญชานี้ได้ ขอพระองค์จงให้ประชุมสัตว์ มิถยมปราณทั้ง
ปวงไว้ในที่นี้ ข้าพระองค์จักกระทำกรรมในหลุมขุณฺฑี ดังนี้แล้วจึงพาพรรคพวก
ผู้มีกำลังสามารถของตนอันพอเพียง ออกจากพระนคร ไปกระทำหลุมขุณฺฑีให้
มีพื้นราบเรียบสม่ำเสมอ แล้วล้อมรั้วไว้ เพราะเหตุไร ? เพราะว่ามี สมณะ
หรือพราหมณ์ผู้ทรงธรรม ฟังมาแล้วห้ามการกระทำขุณฺฑีนั้น เพราะเหตุนี้
พราหมณ์ในโบราณกาล จึงบัญญัติตั้งไว้ว่า หลุมขุณฺฑีต้องล้อมรั้วจึงจะเป็นจาริต.

ฝ่ายพระราช ทรมมีรับสั่งให้เรียกราชบุรุษทั้งหลายมาแล้วสั่งว่า คุณ ก่อนพ่อทั้งหลาย เราม่าบุตร ธิดาและภรรยาทั้งหลายของเราบูชาแล้ว เราจักไปสู่เทวโลก เจ้าจงไปทูลพระราชบุตร พระราชธิดา และพระมเหสี เหล่านั้นแล้วพามาสู่นี้ทั้งสิ้น ดังนี้แล้ว เพื่อจะให้ราชบุรุษนำพระราชบุตร ทั้งหลายมาก่อน จึงได้ตรัสว่า

พวกเจ้าจงไปทูลพระกุมารทั้งหลาย คือพระจันท-

กุมาร พระสุริยกุมาร พระภักทเสนกุมาร พระสุรกุมาร
พระรามโคตตกุมารว่า ขอท่านทั้งหลายจงอยู่เป็นหมู่
กัน เพื่อประโยชน์แก่ยัญ อันจะพึงบูชา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า จนุทญจ สุริยญจ ความว่า พระ-
จันทกุมารและพระสุริยกุมารทั้ง ๒ เป็นพระราชบุตรของพระนางโคตมีเทวี
พระอัครมเหสี พระภักทเสนกุมาร พระสุรกุมาร พระรามโคตตกุมาร เป็น
พระภาคต่างมารดาของพระจันทกุมารแลพระสุริยกุมารเหล่านั้น. บทว่า ปสุ
กิริ โหถ ความว่า ขอท่านจงอยู่เป็นเป็นหมู่เป็นกองในที่เดียวกัน อธิบายว่า
จงอย่ากระจัดกระจายกัน.

ราชบุรุษเหล่านั้นไปยังสำนักพระจันทกุมารก่อนแล้วทูลว่า คุณก่อนพ่อ
กุมาร ดังได้สดับมาว่าพระราชบิดาของพระองค์ ทรงพระประสงค์จะฆ่าพระ-
องค์แล้ว เสด็จไปสู่เทวโลก ทรงสั่งพวกข้าพระองค์มาเพื่อค่อมพระองค์ไป.

พระจันทกุมารตรัสว่า พระราชานั้นใช้ให้ท่านมาจับเราตามคำของ
ใคร ? ราชบุรุษทูลว่า ตามคำของกัณหาพรหมณ์ พระเจ้าข้า.

จันทกุมาร ตรัสถามว่า อย่างไรพระองค์ทรงใช้ให้ท่านมาจับเรา
คนเดียว หรือว่าให้จับคนอื่นด้วย.

ราชบุรุษทูลว่า พระองค์โปรดให้จับผู้อื่นด้วย ได้ยินว่า พระองค์ทรงใคร่จะบูชาด้วยหมวด ๔ แห่งสัตว์ทั้งปวง พระจันทกุมารคิดว่า กัณหาหลาพราหมณ์นี้มีได้จองเวรกับผู้อื่น แต่เมื่อไม่ได้กระทำการปล้นทางวินิจัยอรรถคดี ก็จะฆ่าคนเสียเป็นอันมาก เพราะจิตคิดจองเวรในเราแต่ผู้เดียว เมื่อเราได้ช่องเฝ้าพระราชบิดา ความพินัยของคนทั้งหมดนี้ จักเป็นภาระของเราเป็นแน่. ถ้าคับนั้น พระจันทกุมารจึงตรัสแก่ราชบุรุษว่า ถ้าเช่นนั้น ท่านจงทำตามพระราชบัญชาของพระบิดาเถิด. ราชบุรุษเหล่านั้นนำพระจันทกุมารมาให้ประทับที่พระลานหลวง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งนำพระราชกุมารอื่นอีก ๓ พระองค์มาประทับใกล้ๆ กันแล้ว ก็ทูลแต่พระราชว่า ข้าแต่พระสมมติเทพ ข้าพระองค์ได้นำพระราชโอรสทั้งหลายของพระองค์มาแล้ว. พระราชานั้น ได้ทรงสดับคำของราชบุรุษเหล่านั้นแล้วตรัสว่า คุณก่อนพ่อทั้งหลาย บัดนี้เจ้าจงไปนำพระราชธิดาทั้งหลายของเรามาแล้ว จึงให้ประทับในที่ใกล้แห่งพระภาคางของเธอ. เพื่อจะให้เขานำพระราชธิดาทั้ง ๔ มา จึงตรัสพระภาคางอกนี้ว่า

เจ้าทั้งหลายจงไปทูลพระกุมารทั้งหลาย คือพระ

อุปเสนากุมาร พระโกกิลากุมาริ พระมุทิตากุมาริ

และพระนันทากุมาริว่า ขอท่านหลายจงอยู่เป็นหมู่กัน

เพื่อประโยชน์แก่การบูชาญ.

ราชบุรุษเหล่านั้นไปสู่สำนักพระราชธิดาทั้งหลายด้วยคิดว่า เราจักกระทำด้วยอาการอย่างนี้ ดังนี้แล้วนำพระธิดาเหล่านั้น ผู้กำลังทรงกระแสนคร่ำครวญให้มาประทับในที่ใกล้พระภาคาง. จากนั้นพระราช เมื่อจะให้ราชบุรุษไปกุมพระมเหสีทั้งหลายของพระองค์มา จึงตรัสพระภาคางอกนี้ว่า

อนึ่ง เจ้าทั้งหลายจงไปทูลพระนางวิद्या พระ-

นางเอราวดี พระนางเกลินีและพระนางสุนันทา ผู้เป็น

มเหสีของเรา ผู้สมบรูณ์ด้วยพระลักษณะอันประเสริฐ
ว่า ขอท่านทั้งหลายจงอยู่เป็นหมู่กัน เพื่อประโยชน์
แก่การบูชาัย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ลกฺขณวรูปฺปนา ความว่า ท่านทั้งหลาย
จงทูลพระมเหสีแม่เหล่านี้ ผู้เลอโฉม ผู้สมบรูณ์ด้วยลักษณะแห่งสัตว์อันอุดม
๖๔ ประการ

ราชบุรุษเหล่านั้น ก็นำพระนางทั้ง ๔ อันกำลังปริเทวนาการคร่ำ
ครวญอยู่แม่เหล่านั้นมา ให้ประทับอยู่ในที่ใกล้พระกุมาร. ลำดับนั้นพระราชา
เมื่อจะทรงให้ราชบุรุษนำเศรษฐีทั้ง ๔ มา ตรัสพระคาถานอกนี้ว่า

เจ้าทั้งหลายจงไปบอกคฤหบดีทั้งหลายคือ ปุณณ-
มุขคฤหบดี ภัททียคฤหบดี สิงคาลคฤหบดี และ
วัชฌคฤหบดีว่า ขอท่านทั้งหลายจงอยู่เป็นหมู่กัน เพื่อ
ประโยชน์แก่การบูชาัย.

ราชบุรุษทั้งหลายก็ไปนำคฤหบดีเหล่านั้นมา เมื่อพระราชาให้จับกุม
พระกุมาร และพระมเหสีทั้งหลาย ท้าวพระนคร ไม่มีใคร ๆ ได้กล่าวคำ
อะไรเลย แต่ตระกูลแห่งเศรษฐีทั้งหลาย ย่อมมีเครือญาติเกี่ยวพันกันเป็น
อันมาก เพราะฉะนั้นในกาลที่เศรษฐีเหล่านั้นถูกจับกุม มหาชนจึงพากันกำเริบ
ขึ้นท้าวพระนคร. คนเหล่านั้นพูดกันว่า เราจักไม่ยอมให้พระราชาฆ่าเศรษฐีบูชา
ัย ดังนี้แล้วก็พากัน แวดล้อมเศรษฐีไว้. ลำดับนั้น เศรษฐีเหล่านั้น มี
หมู่ญาติห้อมล้อมอยู่รอบด้าน ถวายบังคมพระราชาแล้ว ก็ขอประทานชีวิต
ของตน.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศความข้อนั้นจึงตรัสว่า
คฤหบดีเหล่านั้น เคลื่อนกล่นไปด้วยบุตรและ-
ภรรยา มาพร้อมกัน ณ ที่นั้น ได้กราบทูลพระราชา

ว่า ขอเดชะ ขอพระองค์ทรงกระทำข้าพระองค์
ทุกคนให้เป็นคนมีแหมม หรือของทรงประกาศ
ข้าพระองค์ทั้งหลายให้เป็นข้าทาสเถิด พระเจ้าข้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สพุเพ ลิจิโน ความว่า ขอพระองค์
จงทรงกระทำให้ข้าพระองค์ทุกคนมุ่นจุกมบบนกระหม่อม จงกระทำให้พวกข้า
พระองค์เป็นคนรับใช้ของพระองค์ ข้าพระองค์จักกระทำหน้าที่เป็นคนรับใช้ของ
พระองค์. บทว่า อล วา โน ทาส สาเวหิ ความว่า เมื่อไม่ไว้พระทัย
เชื่อข้าพระองค์ ก็จงให้ประชุมกองทัพทั้งหมด แล้วจงประกาศในท่ามกลาง
กองทัพเหล่านั้น ให้พวกข้าพระองค์เป็นทาส ข้าพระองค์ทั้งหลายก็จักกระทำ
วัตรของทาสแก่พระองค์.

คฤหบดีเหล่านั้น แม้ทูลอ่อนวอนขอชีวิตอยู่อย่างนี้ ก็หาอาจได้ไม่.
ราชบุรุษทั้งหลายให้คฤหบดีทั้งหมดนั้นถอยกลับไปแล้ว ก็คุมเอาพวกเขาไป
ให้นั่งในที่ใกล้พระราชกุมารนั้นแล.

ภายหลังพระราชฯ เมื่อจะทรงตั้งราชบุรุษเพื่อให้นำสัตว์ทั้งหลายมีช้าง
เป็นต้นจึงตรัสว่า

เจ้าทั้งหลายจงรับนำช้างของเรา คือช้างอภัยงกร

ช้างนาพาคิริ ช้างอัจจुकคตะ ช้างวรุธทันตะ ช้างเหล่า
นี้จักเป็นไป เพื่อประโยชน์แก่การบูชาสัตย์ เจ้าทั้งหลาย
จงรีบไปนำมาซึ่งม้าอัสดรของเรา คือม้าเกสี ม้าสุรามุข
ม้าปุลณมุข ม้าวินัตกะ ม้าเหล่านั้น จกเป็นไปเพื่อ
ประโยชน์แก่การบูชาสัตย์เจ้าทั้งหลายจงรีบไปนำมาซึ่ง
โคอุสุกราชของเรา คือโคยูถปติ โคนโนชะ โคนิสกะ

โคควัมปติ จงต้อนโคเหล่านั้นทั้งหมด เข้าเป็นหมู่
กัน เราจักบูชาญญ จักให้ทาน อนึ่ง จงเตรียม
ทุกอย่างให้พร้อม วันพรุ่งนี้ เมื่อพระอาทิตย์ขึ้น เรา
จักบูชาญญ เจ้าทั้งหลายจงนำเอาพวกกุมารมา จง
รับนมยต์ตลอดราตรีนี้ เจ้าจงตั้งไว้แม้ทุกอย่าง วันพรุ่งนี้
เมื่อพระอาทิตย์ขึ้น เราจะบูชาญญ เจ้าทั้งหลาย จง
ไปทูลพระกุมาร ณ บัดนี้วันนี้เป็นคือสุดท้าย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สมุหิ กโรนตุ สพุพิ ความว่า จง
กระทำให้เป็นหมวดละสิ่ง ๆ ไม่ใช่แต่สัตว์ทั้งหมดมีประมาณเท่านี้ แม้สัตว์ทั้ง
ปวงที่เหลือจากนี้ จำพวกสัตว์ ๔ เท้าก็ดี จำพวกนกก็ดี ก็จงกระทำให้เป็น
หมวดละ ๔ แล้วรวมไว้เป็นกอง เราจักบูชาญญอันประกอบด้วยหมวด ๔ แห่ง
สัตว์ทุกชนิด เราจักให้ทานแก่ยาจกทั้งหลาย และสมณพราหมณ์ทั้งหลาย.

บทว่า สพุพิ ปฏฺยิยาเทถ ความว่า จงจัดตั้งสิ่งที่เหลือที่เรากล่าว
แล้วนั้น. บทว่า อุกคตมฺหิ ความว่า ส่วนเราจักบูชาญญในวันพรุ่งนี้ แต่
เจ้าครู้ ในเมื่อพระอาทิตย์อุทัย. บทว่า สพุพิ อูปฺภุจเปถ ความว่า
จงจัดตั้งเครื่องอุปกรณ์แก่ญญแม้ที่เหลือทั้งหมด.

ส่วนพระราชมารดาและพระราชบิดาของพระราชนั้น ยังมีพระชนม์อยู่
ทั้งสองพระองค์. ลำดับนั้น พวกอำมาตย์จึงไปทูลพระราชมารดาว่า ข้าแต่
พระแม่เจ้า พระลูกเจ้าของพระองค์ทรงใคร่จะฆ่าพระราชบุตร และพระชายา
แล้วบูชาญญ. พระราชมารดาตรัสว่า พ่อเอ๋ย นี่เจ้าพูดอะไรอย่างนี้ แล้วก็
ข้อนพระทรวงเข้าด้วยพระหัตถ์ กรรแสงคร่ำครวญเสด็จมา ตรัสถามว่า
ลูกก่อนลูก ได้ยินว่าพ่อจะกระทำญญาเห็นปานนี้จริงหรือ ?

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม ๔ ภาค ๓ - หน้าที่ 163

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศความข้อนั้น จึงตรัสพระคาถาว่า

พระราชมารดาเสด็จมาแต่พระตำหนัก ทรง

กรรแสงพลางตรัสถามพระเอกราชนั้นว่า พระลูกรัก

ไฉนได้ยืมว่า พ่อจักบุญช้ายัญด้วยพระราชบุตรทั้ง ๔ หรือ ?

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตี ตี ได้แก่ ซึ่งพระเจ้าเอกราชนั้น.

บทว่า สวิมานโต ได้แก่ จากพระตำหนักของพระองค์.

พระราชากราบทูลว่า

เมื่อต้องฆ่าจันทกุมาร บุตรแม่ทุกคน หม่อม

ฉันท์สละ หม่อมฉันบุญช้ายัญ ด้วยบุตรทั้งหลาย แล้ว

จักไปสู่สุคติสวรรค์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า จตุตา ความว่า เมื่อต้องฆ่าจันทกุมาร
นั้นแล บุตรแม่ทั้งหมดหม่อมฉันก็สละ เพื่อบุญช้ายัญ.

ลำดับนั้น พระราชมารดาตรัสกะพระราชานั้นว่า

ลูกเอ๋ย พ่ออย่าเชื่อคำนั้น ชาวที่ว่า สุคติจะมี

เพราะเอาบุตรบุญช้ายัญ ทางนั้นเป็นทางไปนรก ไม่ใช่

ทางไปสวรรค์ ลูกก่อนลูกโกณฑัญญะ พ่อจงให้ทาน

อย่าได้เบียดเบียนสัตว์ทั้งปวงเลย นี่เป็นทางไปสู่สุคติ

ทางไปสู่สุคติ ไม่ใช่เพราะเอาบุตรบุญช้ายัญ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นิรยานโส ความว่า นั้นเป็นทางแห่ง
อบาย ๔ ที่ชื่อว่า นรก เพราะไม่มีความชุ่มชื้น. พระราชมารดา เรียกพระ
ราชาด้วยพระโคตรว่า โกณฑัญญะ. บทว่า ภูตภพฺยํ ความว่า แก่สัตว์
ทั้งหลายที่เกิดมาแล้ว และแก่สัตว์ที่จะพึงเกิด. บทว่า ยญฺเณน ความว่า ชื่อว่า
ทางไปสวรรค์ ย่อมไม่มีด้วยการฆ่าบุตรและธิดาบุญช้ายัญเห็นปานนี้.

พระราชาทูลว่า

คำของอาจารย์ทั้งหลายมีอยู่ หม่อมฉัน จักฆ่า

จันทกุมาร และสุริยกุมาร หม่อมฉันบูชาด้วยบุตร

ทั้งหลาย อันสละได้ยากแล้ว จักไปสู่สุคติสวรรค์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อจริยานํ วจนํ ความว่า ข้าแต่พระแม่เจ้า มตินี้จะเป็นของข้าพระองค์ก็หามิได้ คำกล่าวนี้ คำสั่งสอนนี้ เป็นของกัณหาทาลาจารย์ ผู้ยังข้าพระองค์ให้ศึกษาซึ่งความพระพุดิชอบ เพราะฉะนั้น ข้าพระองค์จักฆ่าบุตรทั้งหลายเหล่านี้ เมื่อบูชาแล้วด้วยบุตรอันสละได้ยาก ข้าพระองค์จักไปสู่สวรรค์.

ลำดับนั้น พระราชมารดา เมื่อมีอาจะยังพระราชาก็เชื่อถือพระวาจาของพระองค์ได้ ก็เสด็จหนีไป พระราชบิดา ได้ทรงสดับข่าวนั้นแล้ว ก็เสด็จมาทรงได้ถามพระเจ้าเอกราชนั้น

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศความข้อนั้น จึงตรัสพระคาถาว่า

แม่พระเจ้าอสูรดีพระราชบิดาได้ตรัสถามพระ-

ราชโอรสของพระองค์นั้นว่า ลูกอ่อนลูกรัก ทราบว่าพ่อ

จักบูชาด้วยโอรสทั้ง ๔ หรือ ?

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วสวตฺติ นี้เป็นชื่อของพระราชนั้น.

พระราชาทูลว่า

เมื่อต้องฆ่าจันทกุมาร บุตรแม่ทุกคน หม่อมฉันก็

สละ หม่อมฉันบูชาด้วยบุตรทั้งหลายแล้ว จักไป

สู่สุคติสวรรค์.

ลำดับนั้น พระราชบิดาตรัสว่า

ลูกเอ๋ย พ่อจงอย่าเชื่อคำนั้น ชาวที่ว่าสุคติ จะมีเพราะฆ่าบุตรแล้วบุญช้ายัญ ทางนั้นเป็นทางไปสู่นรก หาใช่หนทางไปสู่สวรรค์ไม่ ลูกก่อนโกณฑัญญะ พ่อจงให้ทาน ไม่เบียดเบียนซึ่งสัตว์ทั้งวง อันเกิดมาแล้ว และจะพึงเกิด นี้เป็นทางไปสู่สุคติ มีไ้ทางที่ไปด้วยการฆ่าบุตรบุญช้ายัญ.

พระราชชาติรสว่า

คำของอาจารย์ทั้งหลายมีอยู่ หม่อมฉันจักฆ่า จันทกุมาร และสุริยกุมาร หม่อมฉันบุญช้ายัญด้วยบุตร ทั้งหลายอันสละได้ยากแล้ว จักไปสู่สุคติสวรรค์.

ลำดับนั้น พระราชบิดาจึงตรัสกะพระราชาวา

ลูกก่อนโกณฑัญญะ พ่อจงให้ทาน อย่าได้เบียดเบียนสัตว์ทั้งปวงเลย พ่อจงเป็นอันพระราชบุตรห้อมล้อมรักษากาสิกรัฐ. และชนบทเกิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปุตุตปริวุโต แปลว่า อันบุตรทั้งหลายห้อมล้อมแล้ว. บทว่า รกฺขจฺจ ชนปทญจ ความว่า ท่านสามารถจะรักษากาสิกรัฐทั้งสิ้น และชนบท อันเป็นส่วนนั้น ๆ ของกาสิกรัฐนั้นนั่นแล.

ครั้งนั้นพระราชบิดาก็หาอาการกระทำ ให้พระเจ้าเอกราช ทรงเชือถือพระราชดำรัสของพระองค์ไม่ ลำดับนั้น พระจันทกุมารทรงพระดำริว่า อาศัยเราผู้เดียว ทุกข์เกิดขึ้นแล้วแก่คนมีประมาณเท่านี้ เราจะทูลวิงวอนพระราชบิดาของเรา แล้วปล่อยชนมีประมาณเท่านี้เสียให้พ้นจากทุกข์ คือความตาย พระองค์เมื่อจะทรงเจรจากับด้วยพระราชบิดาตรัสว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ พระองค์อย่าได้มา
ข้าพระองค์ทั้งหลายเลย โปรดพระราชทานข้าพระองค์
ทั้งหลาย ให้เป็นทาสของกัณหาหลปุโรหิตเถิด พระ
เจ้าข้า ถึงแม้ข้าพระองค์ทั้งหลาย จะถูกจองจำด้วย
โซ่ใหญ่ ก็จะไม่เลี้ยงช้างและม้าให้เขา ขอเดชะ อย่า
ได้ทรงฆ่าพระองค์ทั้งหลายเสียเลย โปรดพระราช
ทานข้าพระองค์ทั้งหลาย ให้เป็นทาสของกัณหา
หลปุโรหิตเถิดพระเจ้าข้า ถึงแม้ข้าพระองค์ทั้งหลายจะ
ก็จองจำด้วยโซ่ใหญ่ ก็จะไม่ขมมูลม้าให้เขา ขอเดชะ
อย่าได้ทรงฆ่าข้าพระองค์ทั้งหลายเสีย โปรดพระราช
ทานข้าพระองค์ทั้งหลาย ให้เป็นทาสของกัณหา
หลปุโรหิต ตามที่พระองค์มีพระประสงค์เถิดพระเจ้าข้า
 ถึงแม้ข้าพระองค์ทั้งหลาย จะถูกขับไล่จากแวนแคว้น
ก็จักเที่ยวภิกขาจารเลี้ยงชีวิต.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นิคพนุรกาปี ความว่า ถึงแม้
ข้าพระองค์ทั้งหลาย จะถูกจองจำด้วยโซ่ใหญ่. บทว่า ยสุส โหนติ ตว กามา
ความว่า แม้ถ้าท่านปรารถนาจะให้แก่กัณหาหลปุโรหิต ท่านจงกระทำพวก
ข้าพระองค์ให้เป็นทาสแล้วให้กัณหาหลปุโรหิตเถิด แล้วกล่าวว่า พวกเราจัก
กระทำการคือ ความเป็นทาสแก่กัณหาหลปุโรหิต ด้วยบทว่า อปี รฎฐา นี้
ท่านบ่นพร่ำว่า ถ้าพวกข้ามีโทษอะไร ๆ ท่านจงขับพวกข้าพระองค์เสียจาก
แวนแคว้น อนึ่ง พวกข้าพระองค์ถูกขับไล่จากพระนครแล้ว จักถือกระเบื้อง
เที่ยวขอกทาน เหมือนคนกำพร้า ขอเดชะ ขอพระองค์อย่าได้ฆ่าข้าพระองค์
เลย จงให้ชีวิตแก่ข้าพระองค์ทั้งหลายเถิด.

พระราชาก็ทรงฟังคำพร่ำกล่าวมีประการต่าง ๆ นั้น ของพระราชมารแล้ว ถึงซึ่งความทุกข์ ประหนึ่งว่าพระอุระจะแตก มีพระเนตรนองด้วยพระอัศุชล ประภาศว่า ใครๆ ย่อมไม่ได้เพื่อฆ่าลูกเรา ความต้องการด้วยเทวโลกไม่มีแก่เราแล้ว เพื่อจะปล่อยคนทั้งปวงนั้น จึงตรัสคาถาว่า

เจ้าพร้าเพื่ออยู่เพราะรักชีวิต ย่อมให้ทุกข์แก่เรา

นักแล พวกท่านจงปล่อยพระกุมารทั้งหลาย ไป ณ

บัดนี้ เราขอพอกันทีด้วยการเอาบุตรบุญชายัญ.

ราชบุรุษทั้งหลายเหล่านั้น ครั้นได้ฟังพระคำรัสของพระราชาก็ปล่อยสัตว์ที่รวมไว้เป็นหมู่ ๆ นั้นทั้งสิ้น ตั้งแต่นั้นแต่พระราชบุตรทั้งหลายตลอดไปถึงหมู่หูกเป็นที่สุด.

ฝ่ายกัณหาฬพราหมณ์กำลังจัดแต่งกรรมอยู่ในหลุมขุณย ลำดับนั้น บุรุษคนหนึ่งกล่าวกะกัณหาฬะนั้นว่า เฮ้ย กัณหาฬะ คนชั่วร้าย พระราชบุตรและราชธิดาทั้งหลายนั้น พระราชาทรงปล่อยไปแล้ว เจ้าต้องฆ่าลูกเมียของตนเอง เอาเลือดในลำคอของคนเหล่านั้นบุญชายัญ กัณหาฬพราหมณ์นั้นคิดว่า นี่พระราชาทรงกระทำอย่างไรหนอ ลูกขึ้นเล่นมาด้วยกำลังเร็ว ประหนึ่งว่าถูกไฟประลัยกัลป์เผาอยู่ฉะนั้น จึงกล่าวคาถาว่า

ข้าพระองค์ทูลไว้แล้วในกาลก่อนเทียวว่า การ

บุญชายัญนี้ทำได้ยาก ให้เกิดความยินดีได้แสนยาก บัด

นี้ พระองค์ทรงกระทำยัญ ที่ข้าพระองค์ตระเตรียม

ไว้แล้ว ให้กระจัดกระจาย เพราะเหตุไร ชนเหล่าใด

บุญชายัญเองก็ดี และชนเหล่าใดให้ผู้อื่น บุญชายัญก็ดี

อนึ่งชนเหล่าใดอนุโมทนามหาญเช่นนี้ ของบุคคล

ผู้บูชาอยู่ก็ดี ชนเหล่านั้นทั้งหลาย ย่อมไปสู่สุคติ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปฺพุเพ เมลิวุโต** ความว่า ข้าพระองค์
ได้ทูลไว้แล้วในกาลก่อนเที่ยวมิใช่หรือว่า คนมีชาติขลาดกลัวเช่นพระองค์ ไม่
สามารถจะบูชาัยญ ขึ้นชื่อว่า บูชาัยญนี้ทำได้ยาก ให้ความยินดีได้ยาก เมื่อเป็น
เช่นนี้ ท่านชื่อว่ากระทำความซัดสายแห่งัยญ ซึ่งถูกทอดทิ้งในบัดนี้ของเรา.
บาลีว่า **วิขมฺภ** ดังนี้ ก็มี อธิบายว่า ปฏิเสธ. เขาแสดงว่า คู่ก่อนมหาราช
เพราะเหตุไรพระองค์จึงทรงกระทำอย่างนี้ ก็ชนประมาณเท่าใด บูชาัยญด้วย
ตนเองก็ดี ให้บุคคลอื่นบูชาก็ดี อนุโมทนาที่ผู้อื่นบูชาแล้วก็ดี ทั้งหมดนั้นยอม
ไปสู่สุคติอย่างเดียว.

พระราชผู้บอดเขลา ทรงถือเอาคำของกัณฑาลพราหมณ์ ผู้เป็น
ไปในอำนาจแห่งความโกรธ ผู้สำคัญว่าเป็นการชอบธรรม ก็ทรงให้ราชบุรุษ
ไปจับกุมพระราชกุมารทั้งหลายกลับมาอีก.

เพราะเหตุนั้น พระจันทกุมาร เมื่อจะยังพระราชบิดาให้ทรงทราบ
จึงทูลว่า

ขอเดชะ เหตุไรในกาลก่อน พระองค์จึงรับสั่ง
ให้พราหมณ์กล่าวคำเป็นสวัสดิแก่ข้าพระองค์ทั้งหลาย
มาบัดนี้จะรับสั่งให้มาข้าพระองค์ทั้งหลายเพื่อต้องการ
บูชาัยญ โดยหาเหตุมิได้เลย ข้าแต่พระบิดา เมื่อก่อน
ในเวลาที่ข้าพระองค์ยังเป็นเด็ก พระองค์มิได้ทรงฆ่า
และมีได้ทรงสั่งให้มา บัดนี้ข้าพระองค์ทั้งหลาย ถึง
ความเจริญวัยเป็นหนุ่มแน่นแล้ว มิได้คิดประทุษร้าย
พระองค์เลย เพราะเหตุไร จึงรับสั่งให้มาเสีย ข้า
แต่พระมหาราช ขอพระองค์จงทอดพระเนตรข้า
พระองค์ทั้งหลาย ผู้ขึ้นคอช้าง ชีหลังม้า ผูกสอด

เครื่องรบในเวลาที่ยังรบมาแล้วหรือเมื่อกำลังรบ ก็บุตร
ทั้งหลายเช่นดังข้าพระองค์ทั้งหลาย ย่อมไม่ควรจะฆ่า
เพื่อประโยชน์แก่การบูชาอัญญเลย ข้าแต่พระราชบิดา
เมื่อเมืองชายแดนหรือเมื่อพวกโจรในดงกำเริบ เขา
ใช้คนเช่นดังข้าพระองค์ทั้งหลาย แต่ข้าพระองค์ทั้ง
หลายจะถูกฆ่าให้ตายโดยมิใช่เหตุ ในมิใช่ที่ ขอเดชะ
แม่นกเหล่าใด ๆ เมื่อทำรังแล้วย่อมอยู่ ลูกทั้งหลายเป็น
ที่รักของแม่นกเหล่านั้น ส่วนพระองค์ได้ตรัสสั่งให้ฆ่า
ข้าพระองค์ทั้งหลาย เพราะเหตุไร ขอเดชะ อย่าได้
ทรงเชือกณฑลพुरुหิต กณฑลพुरुหิตไม่พึงฆ่า
พระองค์ เพราะว่าเขามาฆ่าพระองค์แล้ว ก็จะไม่ฆ่า
แม้พระองค์ในลำดับต่อไป ข้าแต่พระมหाराชา พระ-
ราชาทั้งหลายย่อมพระราชทานบ้านอันประเสริฐ นิคม
อันประเสริฐ แม้อโกละ แก่พราหมณ์นั้น อนึ่ง พวก
พราหมณ์ แม้อโกละ แก่พราหมณ์นั้น อนึ่ง พวก
ตระกูลยังปรารถนาจะประทุษร้ายต่อผู้ให้ข้าวน้ำเช่น
นั้นอีก เพราะพวกพราหมณ์เหล่านั้นโดยมากเป็นคน
อกตัญญู ขอเดชะ อย่าได้ทรงฆ่าข้าพระองค์ทั้งหลาย
เสียเลย โปรดพระราชทานข้าพระองค์ทั้งหลาย ให้
เป็นทาสของกณฑลพुरुหิตเถิดพระเจ้าข้า ถึงแม้ว่า
ข้าพระองค์ทั้งหลายจะถูกจองจำด้วยโซ่ใหญ่ ก็จะเลี้ยง
ช้างและม้าให้เขา ขอเดชะ อย่าได้ทรงฆ่าข้าพระองค์

ทั้งหลายเสียเลย โปรดพระราชทานข้าพระองค์ทั้งหลาย
ให้เป็นทาสของกัณหาหลุโรหิตเถิดพระเจ้าข้า ถึงแม้
ว่าข้าพระองค์ทั้งหลายจะถูกจองจำด้วยโซ่ใหญ่ ก็
จะขนมูลช้างให้เขา ขอเดชะ อย่าได้ทรงมาข้าพระองค์
ทั้งหลายเลย โปรดพระราชทานข้าพระองค์ทั้งหลาย
ให้เป็นทาสของกัณหาหลุโรหิตเถิดพระเจ้าข้า ถึง
แม้ว่าพระองค์ทั้งหลายจะถูกจองจำด้วยโซ่ใหญ่ ก็
จะขนมูลม้าให้เขา ขอเดชะ อย่าได้ทรงมาข้าพระองค์
ทั้งหลายเลย โปรดพระราชทานข้าพระองค์ทั้งหลาย
ให้เป็นทาสของกัณหาหลุโรหิตตามที่พระองค์มีพระ-
ราชประสงค์เถิดพระเจ้าข้า ถึงแม้ว่าข้าพระองค์
ทั้งหลายจะถูกขับไล่จากแคว้นแคว้น ก็จักเที่ยวภิกขาจาร
เลี้ยงชีวิต.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปุพฺเพ** ความว่า ข้าแต่พระบิดา ถ้า
ข้าพระองค์เป็นบุตรอันพระองค์พึงมาไซริ์ เมื่อเป็นเช่นนี้เพราะเหตุไรเล่า ใน
กาลก่อนคือในกาลที่ข้าพระองค์เกิดแล้ว คนผู้เป็นญาติของข้าพระองค์ทั้งหลาย
จึงได้ให้พราหมณ์ทั้งหลายกล่าวคำเป็นสวัสดิมงคล ได้สดับมาว่า ในกาลนั้น
กัณหาหลุพราหมณ์เองด้วย ตรวจตราลักษณะทั้งหลายของข้าพระองค์แล้วได้
ทำนายว่า ภัยอันมาในระหว่างใด ๆ จักไม่มีแก่พระราชกุมารองค์นี้ ในกาล
เป็นที่สุดของพระองค์ พระราชกุมารองค์นี้จักยังรัฐให้เป็นไป คำหลังของ
กัณหาหลุพราหมณ์ฟังไม่สมกับคำต้นดังนี้ พราหมณ์คนนี้ย่อมเป็นคนกล่าว
เท็จ แต่บัดนี้พระองค์ทรงถือเอาคำของกัณหาหลุพราหมณ์ จักมาข้าพระองค์

ทั้งหลายเพื่อบูชาญ โดยหาเหตุอันควรมิได้เลย ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ
ขอพระองค์อย่าฆ่าข้าพระองค์ทั้งหลาย ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมนรชน ขอ
พระองค์จงกำหนดให้จงดีว่า กัณหาฬพราหมณ์คนนี้แล เป็นผู้ปรารถนาจะ
ฆ่าชนหมู่มาก เพราะความเป็นเวรในข้าพระองค์คนเดียว. บทว่า ปุพฺพเว โน
ความว่า ข้าแต่พระมหाराชา ถ้าแม้พระองค์ทรงใคร่จะฆ่าข้าพระองค์ทั้งหลาย
เพราะเหตุไร ในกาลก่อน ก็ในกาลที่ข้าพระองค์ทั้งหลายยังเยาว์วัย พระ-
องค์จึงมิได้ฆ่าเองหรือให้ผู้อื่นฆ่าซึ่งข้าพระองค์ทั้งหลาย แต่มาบัดนี้ ข้าพระองค์
ทั้งหลายรุ่งขึ้นเป็นหนุ่มตั้งอยู่ในปฐมวัย เจริญพร้อมด้วยบุตรและธิดาทั้งหลาย
เมื่อเป็นเช่นนี้ ข้าพระองค์เกิดมามิได้คิดปองร้ายต่อพระองค์เลย พระองค์จัก
ฆ่าข้าพระองค์ทั้งหลาย เพราะเหตุไรเล่า. บทว่า ปสฺส โน ความว่า ขอ
พระองค์จงพิจารณาดูซึ่งข้าพระองค์ผู้พี่น้องชายทั้ง ๔ คน. บทว่า ยฺยฺฆณฺมาเน
ความว่า ในการทำศัตรูทั้งหลายล้อมพระนครแล้วตั้งอยู่ ขอพระองค์จงทอด
พระเนตรดูซึ่งพระราชบุตรทั้งหลายเช่นข้าพระองค์ ครอบงำด้วยข้าศึกเหล่านั้น
ก็พระราชาทรงทราบอันรู้พระราชบุตร ย่อมชื่อว่าเป็นผู้ไม่มีที่พึ่ง. บทว่า
มาทิสฺสา ความว่า พระราชบุตรทั้งหลายอันกล้าหาญ มีกำลัง จึงไม่เป็น
บุคคลที่ควรฆ่าเพื่อบูชาญ. บทว่า นิชฺชนฺติ ความว่า ท่านยอมใช้เพื่อ
ประโยชน์อันจับกุมปีศาจมิตรทั้งหลาย. บทว่า อถ โน แก่เป็น อถ อมฺเห
บทว่า อกรณฺสฺมา ความว่า เพราะเหตุอันไม่สมควร. บทว่า อญฺมฺมฺย ความว่า
ในโอกาสอันไม่สมควรเลย. อธิบายว่า เพราะเหตุไร พ่อ พวกเราจึงถูกฆ่า. บทว่า
มาตฺสฺส สทฺทฺเทสิ ความว่า ดูก่อนมหाराชา กัณหาฬพราหมณ์มิได้ฆ่า
เรา ท่านอย่าเชื่อกัณหาฬพราหมณ์เมื่อนั้น. บทว่า โภคํ ปิสฺส ความว่า
พระราชาทรงให้แม่โคแก่พราหมณ์นั้น. บทว่า อถคฺคฺปิณฺฑฺทิกาปี
ความว่า ก็พราหมณ์เหล่านั้น เมื่อได้ซึ่งน้ำอันเลิศ ก่อนข้าอันเลิศ จึงชื่อ

ว่า ได้กัอนข้าวอันเลิศ. บทว่า เศลปี ความว่า พวกเขาบริโภคนในตระกูล
ของคนเหล่าใด พวกเขาอยากจะทำร้าย แมคนผู้ให้ซึ่งกัอนข้าวเห็นปานนี้แม่
เหล่านััน.

พระราชารัันทรงสดับคำพรัากกล่าวของกุมารนััน จึงตรัสว่า

เจ้าทั้งหลายพรั้าเพืออยู่เพราะรักชีวิต ย่อมกัอ

ทุกขัให้เกิดแก่เรานักแล จงปลือยกุมารทั้งหลายไป

ณ บัดนี้ เราขอเลิกเอาบุตรบุญชายัณ.

พระราชารัันทรงกล่าวคานัันแล้ว ก็โปรดให้ปลือยกุมารทั้งหลาย

แม่อีก

กัณหาลพราหมณัมาแล้ว กล่าวอีกว่า

ข้าพระองค์ได้ทูลไว้แล้วกัอนเทียว การบุญชายัณ

นี้ ทำได้ยาก ให้ยินดีได้แสนยาก บัดนี้ พระองค์ทรง

กระทำยัณที่ข้าพระองค์เตรียมไว้แล้วให้กระจัดกระจาย

เพราะเหตุไร คนเหล่าใดบุญชายัณเองก็ดี และคนเหล่า

ใดให้ผู้อื่นบุญชายัณก็ดี อนึ่ง คนเหล่าใดอนุโมทนา

มหายัณเช่นนี้ ของบุคคลผู้บุญชายัณอยู่ก็ดี คนเหล่านััน

ยอมไปสู่อุคคิ.

ครันกล่าวอย่างนี้แล้ว ก็ให้จับพระราชกุมารเหล่านัันอีกครั้งหนึ่ง.

ลำดับนััน พระกุมารเพือต้องการจะกล่าวไปตามกระแสความของกัณหาล

พราหมณัจึงทูลว่า

ข้าแต่พระราชา ถ้าชนทั้งหลายบุญชายัณด้วยบุตร

ทั้งหลาย จุติจากโลกนี้ไปสู่อุทวโลก ดังที่เล่ากัันมา

ไซริ พราหมณัจงบุญชายัณกัอน พระองค์จักทรงบูชา

ในภายหลัง ถ้าชนทั้งหลายด้วยบุตรทั้งหลาย
จตุจากโลกนี้แล้วย่อมนำไปสู่เทวโลก ดังที่เล่ากันมา
ไซรี กัณหาพรหมณ์ผู้นี้แล จงบูชาด้วยบุตร
ทั้งหลายของตน ถ้ากัณหาพรหมณ์รู้้อย่างนี้
เหตุไรจึงไม่มาบุตรทั้งหลาย ไม่มาคนที่ป็นญาติทุก
คนและตนเองเล่า ชนเหล่าใดบูชาด้วยองค์ดี และชน
เหล่าใดให้ผู้อื่นบูชาด้วยองค์ดี อนึ่ง ชนเหล่าใดอนุโมทนา
มหาด้วยเช่นนี้ ของบุคคลผู้บูชาด้วยองค์ดี ชนเหล่านั้น
ย่อมนำไปสู่สุวรรภูมิ

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า พุราหมโณ ตาว ความว่า จงบูชา
กัณหาพรหมณ์ก่อน. บทว่า สเกหิ ความว่า แปลว่า จงบูชาด้วยบุตร
ทั้งหลายของตน. ลำดับนั้น พระจันทกุมาร เมื่อจะแสดงจึงได้พูดอย่างนี้ว่า
ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ เมื่อกัณหาพรหมณ์นั้นบูชาด้วยอย่างนี้แล้วไปสู่
เทวโลก พระองค์จึงจักทรงบูชาด้วยภายหลัง แม้โภชนะมีรสอร่อย พระ-
องค์จะเสวย ต่อเมื่อคนอื่นได้ลองชิมแล้ว ก็นี้ความตายของบุตรทีเดียว
เหตุไร พระองค์จึงไม่โปรดให้คนอื่นทดลองก่อนแล้วจึงทรงกระทำ. บทว่า
เอว ชาหิ ความว่า เมื่อรู้อย่างนี้ว่า คนทั้งหลายมาบุตรและธิดาแล้วไปสู่
เทวโลก เพราะเหตุไร กัณหาพรหมณ์จึงไม่มาบุตรทั้งหลายและพวกญาติ
ของตนและตนเองเล่า ถ้าบุคคลใดรู้คุณแห่งการบูชาด้วยอย่างนี้ว่า ถ้ามาผู้อื่น
แล้วย่อมนำไปสู่เทวโลก ถ้ามาตนเองแล้วจะได้ไปถึงพรหมโลกดังนี้ไซรี ก็ไม่พึง
มาคนอื่น พึงมาตนเองนั่นแล แต่กัณหาพรหมณ์คนนี้ ไม่กระทำอย่างนั้น
กลับจะยังพระองค์ให้มาเข้าพระองค์ ข้าแต่พระมหाराชเจ้า ขอพระองค์จงทรง

ทราบซึ่งความกระทำของกัณฑลพราหมณ์ แม้ด้วยเหตุนี้ว่า เมื่อไม่ได้เพื่อจะ
กระทำการปล้นลูกความในการวินิจฉัยเขาจึงกระทำดังนี้. บทว่า เอทิสฺส ได้แก่
ยัญที่ฆ่าบุตรเห็นปานนี้.

พระราชกุมาร เมื่อทูลความมีประมาณเท่านี้ ก็ไม่อาจจะกระทำให้
พระราชบิดาทรงถือเอาถ้อยคำของพระองค์ จึงทรงปรารภราชบริษัทที่ห้อม
ล้อมพระราชอาณัติ ตรัสว่า

ได้ยินว่า พ่อเจ้าเรือนและแม่เจ้าเรือนทั้งหลายผู้
รักบุตร ซึ่งมีอยู่ในพระนครนี้ ไฉนจึงไม่ทูลพระราช
อย่าให้ทรงฆ่าพระราชบุตรอันเกิดแต่พระอุระ ได้ยิน
ว่าพ่อเจ้าเรือนและแม่เจ้าเรือนทั้งหลายผู้รักบุตร ซึ่ง
มีอยู่ในพระนครนี้ ไฉนจึงไม่ทูลทัดทานพระราช
อย่าให้ทรงฆ่าพระราชบุตรอันเกิดแต่พระองค์ เรา
ปรารถนาประโยชน์แก่พระราชชาติด้วย ทำประโยชน์
แก่ชาวชนบททั้งปวงด้วย ใคร ๆ จะมีความแค้นเคือง
กับเรา ไม่พึงมี ชาวชนบทไม่ช่วยกราบทูลให้ทรง
ทราบเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น ด้วยบทว่า **ปุตฺตกามาโย** ท่านกล่าวหมายเอา
แม่เจ้าเรือนเท่านั้น. อนึ่ง พ่อเจ้าเรือนก็ชื่อว่า เป็นผู้ปรารถนาบุตร. บทว่า **น
อุปวทฺตติ** ความว่า ไม่เข้าไปกล่าวโทษ คือไม่ว่ากล่าว. บทว่า **อตุรชฺ**
แปลว่า เกิดด้วยตน. แม้เมื่อท่านกล่าวอย่างนี้ ใคร ๆ ชื่อว่าเป็นผู้สามารถเพื่อจะ
ทูลกับพระราชฯ ไม่ได้มีเลย. บทว่า **น โกจิ อสุส ปฏฺิณฺหิ มยา** ความ
ว่า ใคร ๆ แม้เพียงคนเดียว ชื่อว่า กระทำความแค้นเคืองกับเราว่า พระ-
ราชกุมารองค์นี้รับสินบนของเรา หรือว่าก่อทุกข์ชื่อนี้ให้แก่เรา เพราะความ

เมื่อดูด้วยความเป็นใหญ่ ดังนี้มิได้มีเลย. บทว่า **ชนปโท น ปเวเทติ** ความว่า ชาวชนบท ไม่ช่วยกันประกาศ คือกราบทูลให้พระราชาทรงทราบ ว่า เราเป็นผู้ปรารถนาประโยชน์ของพระราชาและของชาวชนบท ด้วยประการ ฉะนั้น ทำไมชาวชนบทนี้จึงไม่กราบทูลพระราชาบิดาของเราว่า พระราชบุตร ของพระองค์เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยคุณธรรม.

แม่เมื่อพระจันทกุมารตรัสอย่างนี้แล้ว ใคร ๆ มิได้พูดอะไรเลย. เพราะเหตุนี้ พระกุมารเมื่อจะส่งพระชายาของพระองค์ ๓๐๐ นาง ให้ไปเพื่อ วิงวอนจึงตรัสว่า

ดูก่อนแม่เจ้าเรือนทั้งหลาย ขอท่านทั้งหลาย

จงไปกราบทูลพระราชาบิดา และวิงวอนกัณฑ์กาล
พราหมณ์ว่า ขอจงอย่าฆ่าพระราชกุมารทั้งหลาย ผู้ไม่คิด
ประทุษร้าย ผู้จงอาจตั้งราชสีห์ ดูก่อนแม่เจ้าเรือนทั้ง
หลาย ขอท่านทั้งหลายจงไปกราบทูลพระราชาบิดา
และวิงวอนกัณฑ์กาลพราหมณ์ว่า ขอจงอย่าฆ่าพระ-
ราชกุมารทั้งหลาย ผู้เป็นที่พึ่งที่หวังของโลกทั้งปวง.

แม่เจ้าเรือนเหล่านั้น ไปกราบทูลวิงวอนแล้ว. พระราชาไม่ทอดพระ-
เนตรดูเลย เพราะฉะนั้น พระราชกุมารไว้ที่พึ่งแล้ว จึงพร่ำเพื่อกล่าวคาถาว่า

โฉนหนอ เราพึงเกิดในตระกูลนายช่างรถ ใน
ตระกูลปลุกุกสะ หรือพึงเกิดในหมู่พ่อค้า พระราชา
ไม่พึงรับสั่งให้ฆ่าในการบูชายัญวันนี้.

ครั้นกล่าวดังนี้ พระกุมารเมื่อจะส่งพระชายาทั้งหลายไปอีกครั้งหนึ่ง
จึงตรัสว่า

เจ้าผู้มีความคิดแม่ทั้งปวง จงไปหมอบลงแทบ
เท้าของผู้เป็นเจ้ากัณทหาละ เรียนว่า เรามีได้เห็นโทษ
เลย คุณก่อนแม่เจ้าเรือนแม่ทั้งปวง เจ้าจงไปหมอบลง
แทบเท้าของผู้เป็นเจ้ากัณทหาละ เรียนว่า ข้าแต่ท่าน
ผู้เจริญ ถ้าเราทั้งหลายได้ประทุษร้ายอะไรในท่าน ขอ
ท่านจงอดโทษเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อปราสาทิ น ปสุตมิมิ ความว่า
ข้าแต่อาจารย์กัณทหาละ ข้าพเจ้าไม่เห็นความผิดของตน. บทว่า กิณฺเฑ
ภนฺเฑ ความว่า ข้าแต่ผู้เป็นเจ้ากัณทหาละ พวกเราไม่เห็นความผิดอะไร
ของท่าน ก็ถ้าจันทกุมารมีโทษไซ้ ขอท่านจงกล่าวจะจันทกุมารนั้นว่า ขอท่าน
จงอดโทษเถิด.

ลำดับนั้น พระกนิษฐภคินีของพระจันทกุมารทรงนามว่า เสลากุมารี
เมื่อไม่อาจอดกลั้นความโศกเศร้า ก็กราบลงแทบบาทมุลของพระราชบิดาแล้ว
คร่ำครวญ.

พระศาสดา เมื่อทรงประกาศความข้อนั้นจึงตรัสว่า

พระเสลาราชกุมารีผู้ควรคารุญ ทรงเห็นพระ-
ภาดาทั้งหลาย อันเขานำมาเพื่อบูชาัยญ ทรงคร่ำครวญ
ว่า ดังได้สดับมา พระราชบิดาของเรา ทรงปรารธนา
สวรรคฺ รับสั่งให้ตั้งัยญขึ้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุปนีตตุเต แปลว่า มีสภาวะอันเขานำ
มาเพื่อบูชาัยญ. บทว่า อุกฺขิปิตอ ความว่า พระราชบิดารับสั่งให้ยกขึ้นตั้งไว้
คือให้เป็นไปอยู่. ด้วยบทว่า สคฺคถาเมน นี้ พระเสลาคร่ำครวญอยู่ว่า

พระราชบิดาม่าพี่ชายทั้งหลายของเราปรารถนาสวรรค์. พระองค์จักม่าพี่ชายเหล่านี้แล้วไปสวรรค์หรือ ?

พระราชชา ไม่ทรงยึดถือถ้อยคำแม่ของนาง. ลำดับนั้น โอรสของพระจันทกุมาร ทรงนามว่า วสุละ ครั้นเห็นพระบิดาได้รับทุกข์ คิดว่า เราจักเข้าไปทูลวิงวอนพระอัยกา ให้ประทานชีวิตแก่บิดาของเรา ดังนี้แล้ว หมอบลงแทบบาทมุลแห่งพระราชชาแล้วคร่ำครวญ.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศความข้อนั้นจึงตรัสว่า
พระวสุละราชันดดา กลิ้งไปกลิ้งมาเบื้องพระ-
พักตร์พระราชกราบทูลว่า ขอเดชะ ข้าพระบาทยัง
เป็นเด็กไม่ถึงความเป็นหนุ่ม ขอพระองค์ได้ทรงโปรด
อย่าได้ม่าพระบิดาของข้าพระองค์เลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทหรมหา อโยพุนปุตตา ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ พวกข้าพระองค์ยังเป็นเด็กอ่อน ยังไม่ถึงความเป็นหนุ่มก่อน ขอพระองค์อย่าได้ม่าพระบิดาของพวกข้าพระองค์ ด้วยความเอ็นดูแม้ในพวกข้าพระองค์ก่อนเกิด.

พระราชชาทรงสดับเสียงคร่ำครวญของพระวสุละมีพระอุระประคองจะแตกทำลายแล้ว สวมกอดพระราชันดดา มีพระเนตรเต็มไปด้วยพระอัศุชล ตรัสว่า หลานรัก เจ้าจงได้คั่นลมหายใจเกิด ปู่จะปล่อยพ่อเจ้า แล้วก็ทรงกล่าวพระคาถาว่า

ดูก่อนวสุละ พ่อเจ้าอยู่นี้ เจ้าจงไปพร้อมกับบิดา
เจ้าพำเพื่ออยู่ในพระราชวัง ย่อมไม่ให้เกิดทุกข์แก่ปู่จัก
จงปล่อยพระราชกุมารทั้งหลาย ณ บัดนี้ เราขอเลิก
การเอาบุตรบุญชายัญ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อนุต ประสูติ ได้แก่ ในภายใน พระราชวัง.

กัณฑาลพราหมณ์มากล่าวอีกว่า

ข้าพระองค์ได้ทูลไว้แล้วในกาลก่อนเทียว การ
บูชาญนี้ทำได้ยาก ให้ยินดีได้แสนยาก บัดนี้พระองค์
ทรงกระทำญ ที่ข้าพระองค์ตระเตรียมไว้แล้วให้
กระจัดกระจาย เพราะเหตุไร ชนเหล่าใดบูชาญเอง
ก็ดี และชนเหล่าใดให้ผู้อื่นบูชาญก็ดี อนึ่ง ชนเหล่า
ใดอนุโมทนามหาญเช่นนี้ของบุคคลผู้บูชาอยู่ก็ดี ชน
เหล่านั้นทั้งหมดย่อมไปสู่สุคติ.

ฝ่ายพระราช ผู้มีเดชา ก็ให้ราชบุรุษไปจับกุมพระราชบุตรทั้งหลาย
มาอีกครั้งหนึ่ง ตามคำของกัณฑาลพราหมณ์. เพราะเหตุนี้กัณฑาล-
พราหมณ์ จึงคิดว่า พระราชาพระองค์นี้ใจอ่อน ประเดี๋ยวให้ปล่อย ประเดี๋ยว
ก็ให้จับพระราชบุตรทั้งหลาย พระองค์จะปล่อยพระราชบุตรทั้งหลายตามคำของ
ทารกทั้งหลายอีก อย่ากระนั้นเลยเราจะพาพระองค์ไปสู่หุลุมย์เสียเลย. ถ้าจับ
นั้นจึงกล่าวคาถา เพื่อให้พระองค์เสด็จไปในที่นั้นว่า

ข้าแต่สมเด็จพระเอกราช ข้าพระองค์ตระเตรียม
ญแล้วด้วยแก้วทุกอย่าง ตกแต่งไว้แล้วเพื่อพระองค์
ขอเดชะ เสิญเสด็จออกเถิด พระองค์ทรงบูชาญแล้ว
เสด็จสู่สวรรค จักทรงบังเฑิงพระหฤทัย.

ความแห่งคำเป็นคานันว่า ข้าแต่มหाराช ญข้าพระองค์ตระเตรียม
แล้วด้วยแก้วทุกประการเพื่อพระองค์ บัดนี้เป็นเวลาที่พระองค์จะเสด็จ

ไป เพราะฉะนั้นจักเสด็จออกไปบูชาญแล้วไปสู่สวรรค์ทรงบันเทิงพระหฤทัย.
ครั้นในเวลาที่เขาพาพระโพธิสัตว์ไปยังหลุมเป็นที่บูชาญ นางห้ามทั้งหลาย
ของพระโพธิสัตว์นั้น. ก็ได้ออก (จากที่นี่) โดยพร้อมกัน.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศความข้อนั้น จึงตรัสว่า

หญิงสาว ๓๐๐ นาง ผู้เป็นชายาของพระจันท-
กุมาร ต่างสยายผมแล้วร้องไห้ ดำเนินไปตามทาง
ส่วนพวกหญิงอื่น ๆ ออกไปแล้วด้วยความเศร้าโศก
เหมือนเทวดาในนันทวัน ต่างก็สยายผมร้องไห้ไปตาม
ทาง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นนุทเน วีย เทวา ความว่า เหมือน
เทวดาทั้งหลาย ห้อมล้อมเทพบุตร ผู้มีอันจติเป็นธรรมดาในนันทวัน.

พระจันทกุมารและพระสุริยกุมาร ทรงผ้าแคว้น
กาฬอันขาวสะอาด ประดับด้วยกมลทลไฉ้ทำด้วย
กฤษณาและจूरณแก่นจันทน์ อูกราชบุรุษนำไป เพื่อ
บูชาญของสมเด็จพระเอกราช พระจันทกุมารและ
พระสุริยกุมาร ทรงผ้าแคว้นกาฬอันสะอาดประดุจ
กมลทล ไฉ้ทำด้วยกฤษณาและจूरณแก่นจันทน์ อูกราช
บุตรนำไป ทำความเศร้าพระหฤทัยให้แก่พระชนนี
พระจันทกุมารและพระสุริยกุมาร ทรงผ้าแคว้นกาฬ
อันขาวสะอาด ประดับกมลทล ไฉ้ทำด้วยกฤษณา และ
จूरณแก่นจันทน์ อูกราชบุรุษนำไป ทำความเศร้าใจให้
แก่ประชุมชน พระจันทกุมารและพระสุริยกุมาร

เสวยพระกระยาหารอันปรุงด้วยรสเนื้อ ช่างสนานสรรเสริญ
พระกายให้ดีแล้ว ประดับกษัตริย์ ทำความเศร้าพระ-
หฤทัยให้แก่พระชนกชนนี พระจันทกุมารและพระ-
สุริยกุมาร เสวยพระกระยาหารอันปรุงด้วยรสเนื้อ ช่าง
สนานสรรเสริญพระกายดีแล้ว ประดับกษัตริย์ ไล่ทา
ด้วยกฤษณาและจूरณแก่นจันทร์ ภูกราชบุรุษนำไป ทำ
ความเศร้าใจให้แก่ประชุมชน. ในกาลก่อน พวกพล
ข้างย่อมตามเสด็จพระจันทกุมารและพระสุริยกุมาร ผู้
เสด็จขึ้นสู่คอกช้างเชือกประเสริฐวันนี้ พระจันทกุมาร
และพระสุริยกุมารทั้ง ๒ พระองค์เสด็จดำเนินด้วย
พระบาทเปล่า ในกาลก่อน พวกพลม้า ย่อมตามเสด็จ
พระจันทกุมาร และพระสุริยกุมาร ผู้เสด็จขึ้นหลังม้า
ตัวประเสริฐ วันนี้ พระจันทกุมารและพระสุริยกุมาร
ทั้ง ๒ พระองค์เสด็จดำเนินด้วยพระบาทเปล่า ในกาล
ก่อน พวกพลรถย่อมเสด็จตามพระจันทกุมารและพระ-
สุริยกุมารผู้เสด็จขึ้นทรงรถอันประเสริฐ วันนี้ พระ
จันทกุมารและพระสุริยกุมาร ทั้ง ๒ พระองค์เสด็จดำ-
เนินด้วยพระบาทเปล่า ในกาลก่อน พระจันทกุมารและ
พระสุริยกุมาร ราชบุรุษนำเสด็จออกด้วยม้าทั้งหลาย
อันตกแต่งด้วยเครื่องทอง วันนี้ทั้งสองพระองค์ต้อง
เสด็จดำเนินด้วยพระบาทเปล่า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กาสิกสูจิตุชรา ความว่า พระจันท-
กุมารและพระสุริยกุมารทรงผ้าแคว้นกาสิอันขาวสะอาด. บทว่า จนุทสุริยา
ได้แก่ พระจันทกุมารและพระสุริยกุมาร. บทว่า นหาปถุนหاتا ชื่อว่า
สนามสระสงระพระกายสิ เพราะได้ทำด้วยจรมจันท์ แล้วกระทำการประพรม
ด้วยเครื่องสนามทั้งหลาย. บทว่า เย อสุสู ในบท ยสุสู นี้เป็นเพียง
นิบาต. อธิบายว่า ซึ่งกุมารเหล่าใด. บทว่า ปุพฺพเพ แปลว่า ในกาลก่อน
แต่นี้. บทว่า หตุถิวรชฺรุตเต ได้แก่ ผู้เสด็จขึ้นสู่คอช้างเชือกประเสริฐ คือ
ผู้เสด็จขึ้นสู่คอช้างเชือกประเสริฐอันเขาประดับตกแต่งแล้ว. บทว่า อสสว-
รชฺรุตเต แปลว่า ผู้ขึ้นสู่หลังม้าตัวประเสริฐ. บทว่า รถวรชฺรุตเต แปลว่า
ผู้เสด็จทรงท่ามกลางรถอันประเสริฐ. บทว่า นียีสู แปลว่า ออกไปแล้ว.

เมื่อหญิงเหล่านั้น ประิเทวนการอยู่อย่างนี้นั้นแล ราชบุรุษนำพระ-
โพิสสัตว์ออกจากพระนคร ในกาลนั้น ท้าวพระนครก็กำเริบขึ้น. ชาวนคร
ปรารถจะออก. เมื่อมหาชนกำลังออกไป ประตุทั้งหลายไม่เพียงพอ. พราหมณ์
เห็นคนมากเกินไป จึงคิดว่า ใครจะรู้ว่าเหตุอะไรจักเกิดขึ้น ก็สั่งให้ปิดประตู
พระนครเสีย. มหาชนเมื่อจะออกไปไม่ได้ ก็พากันร้องอื้ออึงอยู่ใกล้ ๆ สวน
แห่งหนึ่ง ซึ่งมีอยู่ริมประตูภายในพระนคร. ผู้งนกทั้งหลายพากันตกใจกลัว
ด้วยเสียงอื้ออึงนั้นก็บินขึ้นสู่อากาศ. มหาชนเรียกกันนั้น ๆ แล้วพรวดพอกลงว่า

นกเอ๋ย ถ้าเจ้าปรารถนาเนื้อ เจ้าจงบินไปทาง
ทิศบูรพาแห่งปุปผดินคร ณ ที่นั้น พระเจ้าเอกราชผู้
หลงใหลจะทรงบูชาด้วยราชโอรส ๔ พระองค์.

นกเอ๋ย ถ้าเจ้าปรารถนาเนื้อ เจ้าจงบินไปทาง
ทิศบูรพาแห่งปุปผดินคร ณ ที่นั้น พระเจ้าเอกราช
ผู้หลงใหลจะทรงบูชาด้วยพระราชธิดา ๔ พระองค์.

นกเอี้ยงถ้าเจ้าปรารถนาเนื้อ เจ้าจงบินไปทาง

ทิศบูรพาแห่งปุปผวดินคร ณ ที่นั้น พระเจ้าเอกราช
ผู้หลงใหล จะทรงบูชาด้วยพระมหาลี ๔ พระองค์.

นกเอี้ยง ถ้าเจ้าปรารถนาเนื้อ เจ้าจงบินไปทาง

ทิศบูรพาแห่งปุปผวดินคร ณ ที่นั้น พระเจ้าเอกราช.
ผู้หลงใหล จะทรงบูชาด้วยคฤหบดี ๔ คน.

นกเอี้ยง ถ้าเจ้าปรารถนาเนื้อ เจ้าจงบินไปทาง

ทิศบูรพาแห่งปุปผวดินคร ณ ที่นั้น พระเจ้าเอกราช
ผู้หลงใหล จะทรงบูชาด้วยช้าง ๔ เชือก.

นกเอี้ยง ถ้าเจ้าปรารถนาเนื้อ เจ้าจงบินไปทาง

ทิศบูรพาแห่งปุปผวดินคร ณ ที่นั้น พระเจ้าเอกราช
ผู้หลงใหล จะทรงบูชาด้วยม้า ๔ ตัว

นกเอี้ยง ถ้าเจ้าปรารถนาเนื้อ เจ้าจงบินไปทาง

ทิศบูรพาแห่งปุปผวดินคร ณ ที่นั้น พระเจ้าเอกราช
ผู้หลงใหลจะทรงบูชาด้วยโคอุสุภราช ๔ ตัว

นกเอี้ยง ถ้าเจ้าปรารถนาเนื้อ เจ้าจงบินไปทาง

ทิศบูรพาแห่งปุปผวดินคร ณ ที่นั้น พระเจ้าเอกราช
ผู้หลงใหล จะทรงบูชาด้วยสัตว์ทั้งปวงอย่างละ ๔.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มัมสมิจฺฉลิตี ความว่า นกผู้เจริญเอี้ยง
ถ้าเจ้าปรารถนาเนื้อ. บทว่า อูยฺยสุตฺต ปุพฺพเพน ปุพฺผวตฺติยา ความว่า
เจ้าจงบินไปในที่ ๆ มีการปิดกั้นเพื่อบูชาด้วย ทางทิศบูรพาแห่งปุปผวดินคร.
บทว่า ยชเตตฺถ ความว่า ในที่นั้น พระเจ้าเอกราชผู้หลงใหล พระองค์
ทรงเชื่อถ้อยคำของกัณฐกหาฬพราหมณ์ บูชาด้วยพระราชโอรส ๔ พระองค์
แม้ในกาลาที่เหลือฟังทราบโดยนัยนี้เหมือนกัน.

มหาชนพากันคร่ำครวญในที่นั้นด้วยอาการอย่างนี้ จึงไปยังสถานที่อยู่
ของพระโพธิสัตว์ เมื่อกระทำประทักษิณปราสาท แลเห็นพระตำหนักเรือน
ยอดในภายในพระนคร และสถานที่ต่าง ๆ มีพระอุทยานเป็นต้น จึงกล่าว
คร่ำครวญอยู่ด้วยกาลว่า

นี้ปราสาทของท่านล้วนด้วยทองคำภายในพระ-
ราชวัง นารีนรมย์ยิ่งนัก บัดนี้ พระลูกเจ้าทั้ง ๔
พระองค์ ถูกเขานำไปเพื่อจะฆ่า

นี้เรือนยอดของท่านล้วนแล้วด้วยทองคำ เกลื่อน
กล่นด้วยพวงมาลัย บัดนี้ พระลูกเจ้าทั้ง ๔ พระองค์
ถูกเขานำไปเพื่อจะฆ่า

นี้พระอุทยานของท่าน มีดอกไม้บานสะพรั่ง
ตลอดกาลทั้งปวง นารีนรมย์ใจ บัดนี้ พระลูกเจ้าทั้ง ๔
พระองค์ถูกเขานำไปเพื่อจะฆ่า

นี้ป่าอโศกของท่าน มีดอกบานสะพรั่งตลอดกาล
ทั้งปวง นารีนรมย์ใจ บัดนี้ พระลูกเจ้าทั้ง ๔ พระองค์
ถูกเขานำไปเพื่อจะฆ่า

นี้ป่ากรรณิการของท่าน มีดอกบานสะพรั่ง
ตลอดกาลทั้งปวง นารีนรมย์ใจ บัดนี้ พระลูกเจ้าทั้ง ๔
พระองค์ ถูกเขานำไปเพื่อจะฆ่า

นี้ป่าแคฝอยของท่าน มีดอกบานสะพรั่งตลอด
กาลทั้งปวง นารีนรมย์ใจ บัดนี้ พระลูกเจ้าทั้ง ๔
พระองค์ ถูกเขานำไปเพื่อจะฆ่า

นี้สวนมะม่วงของท่าน มีดอกบานสะพรั่งตลอด
กาลทั้งปวง นารีนรมย์ใจ บัดนี้ พระลูกเจ้าทั้ง ๔

พระองค์ ถูกเขานำไปเพื่อจะฆ่า

นี้สระโบทกษณิของท่าน ดารดาชไปด้วยดอก-

บัวหลวงและบัวขาว มีเรือทองอันงดงามวิจิตรด้วยลาย
เครื่องวิลย์ เป็นที่รื่นรมย์ดี บัดนี้ พระลูกเจ้าทั้ง ๔ พระ-
องค์ถูกนำไปเพื่อจะฆ่า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เตทานิ ความว่า บัดนี้ พระลูกเจ้า
ทั้ง ๔ ของเรา มีพระจันทรกุมารเป็นหัวหน้า ละทิ้งปราสาทเห็นปานนี้ ถูกนำ
ไปเพื่อจะฆ่า. บทว่า โสวณฺณวิกิตา แปลว่า ขจิตด้วยทองคำ.

คนทั้งหลายพรา้เพื่อในที่ที่มีประมาณเท่านี้ จึงพากันไปสู่โรงช่างเป็นต้น
อีกแล้วกล่าววว่า

นี้ช่างแก้วของท่าน ชื่อเอราวิณ เป็นช่างมีกำลัง

บัดนี้ พระลูกเจ้าทั้ง ๔ นั้น ถูกเขานำไปเพื่อจะฆ่า

นี้ม้าแก้วของท่าน เป็นม้ามักีบไม่แตก เป็นม้า
วิ่งได้เร็ว บัดนี้ พระลูกเจ้าทั้ง ๔ นั้น ถูกเขานำไป
เพื่อจะฆ่า

นี้ธรม้าของท่าน มีเสียงไพเราะเหมือนเสียงนก
สถานี เป็นรถงดงามวิจิตรด้วยแก้ว พระลูกเจ้าเสด็จ
ไปในรถนี้ ย่อมงดงามดังเทพเจ้าในนั้นวัน บัดนี้
พระลูกเจ้าทั้ง ๔ นั้น ถูกเขานำไปเพื่อจะฆ่า

อย่างไรพระราชารู้หลงไหล จึงจกทรงบูชาด้วย
ด้วยพระราชโอรส ๔ พระองค์ ผู้งามเสมอทอง มี
พระวรกายไ้ทำด้วยจूरณจันท์

อย่างไรพระราชารู้หลงไหล จึงจกทรงบูชาด้วย
ด้วยพระราชธิดา ๔ พระองค์ ผู้งามเสมอด้วยทอง มี
พระวรกายไ้ทำด้วยจूरณจันท์

อย่างไรพระราชผู้หลงใหล จะทรงบูชาด้วย
ด้วยพระมหาลี ๔ พระองค์ ผู้งามเสมอด้วยทอง มีพระ
วรกายไร้ทาดด้วยจूरณจันท์.

อย่างไรพระราชผู้หลงใหล จึงจักบูชาด้วย
คฤหบดี ๔ คน ผู้งามเสมอด้วยทอง มีร่างกายไร้
ทาดด้วยจूरณจันท์ ความนิคมทั้งหลายจะว่างเปล่าไม่
มีมนุษย์ กลายเป็นป่าใหญ่ไป ฉันทเมื่อพระราช
รับสั่งให้เอาพระจันท์กุมารและสุริยกุมารบูชาด้วย พระ-
นครอุปพวดีก็จกร้างว่างเปล่า ไม่มีมนุษย์ กลายเป็น
ป่าใหญ่ไป ฉันทนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เอราโณ นี้ เป็นชื่อของช้างนั้น.

บทว่า เอกุโร ได้แก่ มีกบไม่แตก. บทว่า สาลิยา วีย นิคฺโขโส ความ
ว่า ในเวลาไป ประกอบด้วยเสียงกังวาลไพเราะ คุงักงานแห่งนกสาธิกา
ทั้งหลาย. บทว่า กอนุนาม สามสมสุนฺทรหิ ความว่า มีผิวเหลืองดัง
ทองคำ เสมอซึ่งกันและกันโดยกำเนิด ชื่อว่า งามเพราะปราศจากโทษ. บทว่า
จนฺทนมรุกตฺตฺเตหิ แปลว่ามีอวัยวะไร้ทาดด้วยจันท์แดง. บทว่า พุรหา-
รณฺญา ความว่า ความและนิคมเหล่านั้นว่างไม่มีมนุษย์ กลายเป็นป่าใหญ่ฉันท
เมื่อพระราชทรงบูชาด้วยพระราชโอรสทั้งสองพระองค์ แม้พระนครอุปพวดี
ก็จกร้างว่างเปล่าเป็นเสมือนป่าใหญ่ไปฉันทนั้น.

คนเป็นอันมากนั้น เมื่อไม่ได้เพื่อจะออกไปภายนอก ก็พากันคร่ำ
ครวญเที่ยวไปภายในพระนครนั่นเอง. ฝ่ายพระโพธิสัตว์ ถูกนำไปสู่หลุมที่
บูชาด้วย. ลำดับนั้น พระมารดาของพระโพธิสัตว์ทรงนามว่า โคตมิเทวี
ชบลงแทบบาทมูลของพระราชาทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ขอพระองค์
จงประทานชีวิตแก่บุตรทั้งหลายของข้าพระบาท ทรงกรแสงพลางกล่าวว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ข้าพระบาทจักเป็น

**บ้ำ มีความเจริญถูกขจัดแล้ว มีสรีระเกลือกกิ้วด้วย
ฐลี ถ้าเขามาจันทกามา ลมปราณของข้าพระบาทก็
จะแตกทำลาย ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ข้าพระ-
บาทจักเป็นบ้ำ มีความเจริญถูกขจัดแล้ว มีสรีระ
เกลือกกิ้วด้วยฐลี ถ้าเขามาสุริยกุมาร ลมปราณของ
ข้าพระบาทก็จะแตกทำลาย.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ภูหนตา แปลว่า มีความเจริญถูกขจัด
แล้ว. บทว่า ปัสสูนาว ปริกฤษณา ความว่า ข้าพระบาท มีสรีระเหมือน
เกลือกกิ้วด้วยฝุ่น จักเป็นบ้ำเที่ยวไป.

พระนางโคตมีเทวี เมื่อคร่ำครวญอยู่อย่างนี้ มิได้รับพระดำรัสอย่างไร
จากสำนักพระราชา จึงทรงกล่าวแก่พระสุณิสาทั้งหลายว่า ชรอยลูกเราโกรธ
เจ้าแล้วจึงจักไปเสียกระมัง เหตุไรเจ้าไม่ยังเขาให้กลับมา ทรงสวมกอดชายา
ทั้ง ๔ ของพระกุมารเข้าแล้ว ก็ทรงกล่าวคร่ำครวญว่า

สะใภ้เราเหล่านี้ คือ นางขัญญิกา นางอุปรักจี

**นางโปกขรณี และนางคายิกา ล้วนกล่าววาจาเป็นที่
รักแก่กันและกัน เพราะเหตุไร จึงไม่พอรำขับร้อง
ให้จันทกุมาร และสุริยกุมารรื่นรมย์เล่า ใครอื่นที่จะ
เสมอด้วยนางทั้ง ๔ นั้นไม่มี.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กิณฺณฺมา น รมาเปยฺยํ ความว่า
เพราะเหตุไร สะใภ้ทั้ง ๔ มีนางขัญญิกาเป็นต้นนี้ จึงไม่พูดคำพึงใจแก่กัน
และกัน พอรำขับร้อง ให้ราชโอรสทั้งสอง ของเราเปล็ดเปล็น ไม่ให้เบื้อ

๑. อรรถกถาว่า โคปรักจี.

หน้าย อธิบายว่า จริงอยู่ ในการฟ้องร้องหรือจับร้อง ในชมพูทวีปทั้งสิ้นนี้
ใครอื่นที่จะเสมอด้วยนางทั้ง ๔ นี้ย่อมไม่มี.

พระนางทรงรำครวญกะพระสุณิสาดังนี้แล้ว เมื่อไม่มองเห็นอุบาย
อันควรดีอย่างอื่น จึงทรงกล่าวคาถา ๘ คาถา แข่งด่ากัณทหาลพราหมณ์ว่า

ดูก่อนกัณทหาละ ความโศกเศร้าใจใด ย่อมเกิด

มีแก่เรา ในเมื่อจันทกุมารถูกเขานำไปเพื่อจะฆ่า แม่
ของเจ้าจงได้ประสบความโศกเศร้าใจของเรานี้ ดูก่อน
กัณทหาละ ความโศกเศร้าใจใดย่อมเกิดมีแก่เรา ใน
เมื่อสุริยกุมารถูกเขานำไปจะฆ่า แม่ของเจ้าจงได้
ประสบความโศกเศร้าใจของเรานี้ ดูก่อนเจ้ากัณท-
หาละ ความโศกเศร้าใจใดย่อมเกิดมีแก่เรา ในเมื่อ
จันทกุมารถูกเขานำไปเพื่อจะฆ่าภรรยาของเจ้าจงประสบ
ความโศกเศร้าใจของเรานี้ ดูก่อนเจ้ากัณทหาละ ความ
โศกเศร้าใจใดย่อมเกิดมีแก่เรา ในเมื่อสุริยกุมารถูก
เขานำไปเพื่อจะฆ่า ภรรยาของเจ้า จงได้ประสบความ
โศกเศร้าใจของเรานี้ ดูก่อนเจ้ากัณทหาละ เจ้าได้ให้
ฆ่าพระกุมารทั้งหลาย ผู้ไม่คิดประทุษร้าย ผู้องอาจ
ดังราชสีห์ แม่ของเจ้าจงอยู่ได้เห็นพวกลูก ๆ และ
อย่าได้เห็นสามิเลย ดูก่อนเจ้ากัณทหาละ เจ้าได้ให้
ฆ่าพระกุมารทั้งหลาย ผู้เป็นที่มุ่งหวังของโลกทั้งปวง
แม่ของเจ้าจงอย่าได้เห็นพวกลูก ๆ และอย่าได้เห็น
สามิเลย ดูก่อนเจ้ากัณทหาละ เจ้าได้ให้ฆ่าพระกุมาร
ทั้งหลาย ผู้ไม่คิดประทุษร้าย ผู้องอาจดังราชสีห์

ภรรยาของเจ้าจงอย่าได้เห็นพวกลูก ๆ และอย่าได้เห็น
สามีเลย คู่ก่อนเจ้ากัณฑหาละ เจ้าได้มาพระกุมาร
ทั้งหลาย ผู้เป็นที่มุ่งหวังของโลกทั้งปวง ภรรยาของ
เจ้าจงอย่าได้เห็นพวกลูก ๆ และอย่าได้เห็นสามีเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อิม มยฺหิ ความว่า ความโศกเศร้าใจ
ของเรา นี้ จัดเป็นทุกข์. บทว่า ปฏิมุญฺจตุ ความว่า จงเข้าไป คือจงถึง.
บทว่า โย ฆาตสิ ความว่า เจ้าโดยย่อฆ่า. บทว่า อเปกฺขิตะ ความว่า
เจ้าย่อฆ่าผู้ที่ชาวโลกทั้งปวงหวังอยู่ คือปรากฏอยู่.

พระโพธิสัตว์เมื่อทูลวิงวอนที่หลุมขุณฺณ จึงกล่าวว่า

ขอเดชะ อย่าได้ฆ่าข้าพระองค์ทั้งหลายเสียเลย
โปรดทรงพระราชทานข้าพระองค์ทั้งหลายให้เป็นทาส
ของกัณฑหาลปุโรหิตเถิดพระเจ้าข้า ถึงแม้ว่า ข้าพระ-
องค์ทั้งหลายจะถูกจองจำด้วยโซ่ใหญ่ ก็จะไม่ขังและ
ฆ่าให้เขา ขอเดชะ อย่าทรงฆ่าข้าพระองค์ทั้งหลายเสีย
เลย โปรดพระราชทานข้าพระองค์ทั้งหลาย ให้เป็น
ทาสของกัณฑหาลปุโรหิตเถิดพระเจ้าข้า ถึงแม้ว่าข้า-
พระองค์ทั้งหลายจะถูกจองจำด้วยโซ่ใหญ่ ก็จะไม่ขมวด
ขังให้เขา ขอเดชะ โปรดพระราชทานข้าพระองค์
ทั้งหลาย ให้เป็นทาสของกัณฑหาลปุโรหิตเถิดพระ-
เจ้าข้า ถึงแม้ว่าข้าพระองค์ทั้งหลายจะถูกจองจำด้วย
โซ่ใหญ่ ก็จะไม่ขมวดฆ่าให้เขา ขอเดชะ อย่าได้ทรง
ฆ่าข้าพระองค์ทั้งหลายเสียเลย โปรดพระราชทาน

ข้าพระองค์ทั้งหลาย ให้เป็นทาสของกัณหาหาโลโปริหิต
ตามที่พระองค์มีพระประสงค์เถิด พระเจ้าข้า ถึงแม้
ว่าข้าพระองค์ทั้งหลาย จะถูกขับไล่จากแคว้นแคว้น ก็
จะเที่ยวภิกขาจารเลี้ยงชีวิต ขอเดชะ หลิงทั้งหลายผู้
ปรารถนาบุตร แม้จะเป็นคนยากจน ย่อมวอนขอบุตร
ต่อเทพเจ้า หลิงบางพวกละปฏิญาณแล้ว ไม่ได้บุตร
ก็มี หลิงเหล่านั้น ย่อมกระทำความหวังว่า ขอลูก
ทั้งหลายจงเกิดแก่เรา แต่นั้นขอหลานจงเกิดอีก ข้า
แต่พระองค์ผู้ประเสริฐ พระองค์รับสั่งให้มาข้าพระ-
องค์ทั้งหลาย เพื่อต้องการทรงบุญชายัญ โดยเหตุอัน
ไม่สมควร ข้าแต่สมเด็จพระบิดา คนทั้งหลายเขาได้
ลูกเพราะความวิงวอนของเทพเจ้า ขอพระองค์อย่ารับ
สั่งให้มาข้าพระองค์ทั้งหลายเลย อย่าทรงบุญชายัญนี้
ด้วยบุตรทั้งหลายที่ได้มาโดยยากเลยพระเจ้าข้า ข้าแต่
สมเด็จพระบิดา คนทั้งหลายเขาได้บุตร เพราะความ
วิงวอนเทพเจ้า ขอพระองค์อย่ารับสั่ง ให้มาข้าพระ
องค์ทั้งหลายเลยพระเจ้าข้า ขอได้ทรงพระกรุณาโปรด
อย่าได้พรากข้าพระองค์ทั้งหลาย ผู้เป็นบุตรที่ได้มา
ด้วยความยากจากพระมารดาเลยพระเจ้าข้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทิพฺพํ ความว่า แต่ก่อนพระองค์ผู้
สมมติเทพ นารีทั้งหลายผู้ไร้บุตรแม้เป็นผู้ยากจน เป็นผู้มีความต้องการบุตร
นำบรรณาการเป็นอันมาก ไปวอนขอเทพเจ้าว่า ขอเราจักได้ซึ่งลูกหญิง
หรือลูกชายดังนี้. บทว่า ปฏิญาณนปิ หิตฺวา ความว่า แม้ละแล้ว

คือไม่ได้แล้วซึ่งการตั้งครรภ์ ท่านกล่าวคำอธิบายไว้ว่า ข้าแต่มหाराช
ก็ครรภ์ของนารีทั้งหลาย ผู้ไม่ได้การตั้งครรภ์เกิดขึ้นแล้ว ย่อมชুবชืดไป ฉิบ
หายไป. ในบรรดาหญิงเหล่านั้น บางพวกเมื่อไม่ได้บุตรก็ขอ, บางนางได้แล้วละ
การตั้งครรภ์ แล้วไม่บริโภค ก็ไม่ได้ซึ่งบุตร, บางนางเมื่อไม่ได้ความตั้งครรภ์
ก็ไม่ได้ซึ่งบุตร แต่มารดาของข้าพระบาท ได้แล้วซึ่งการตั้งครรภ์และบริโภค
และมีได้ปล่อยให้ครรภ์ที่เกิดขึ้นแล้ว พินาศไปเสีย จึงได้บุตรทั้งหลาย. พระราช
กุมารทรงวิงวอนว่า ขอพระองค์อย่าได้ฆ่าข้าพระองค์ทั้งหลาย อันเป็นราชบุตร
ที่ได้มาด้วยประการฉะนี้. บทว่า **อสุสาตทานิ** ความว่า ข้าแต่มหाराช
สัตว์เหล่านี้ย่อมกระทำความหวังว่า อย่างไร ขอบุตรทั้งหลายจงเกิดแก่เรา.
บทว่า **ตโต จ ปุตุตา** ความว่า ขอบุตรทั้งหลายจงเกิดแม้แก่บุตรทั้งหลาย
ของเราด้วย. บทว่า **อถ โน อการณสุมา** ความว่า เมื่อเป็นเช่นนี้ พระองค์
ได้ชื่อว่า ฆ่าพวกข้าพระองค์ เพื่อประโยชน์แก่การบูชาด้วยเหตุอันไม่
สมควรเลย. บทว่า **อุปยาจิตเคน** ได้แก่ ด้วยความวิงวอนเทพทั้งหลาย.
บทว่า **กปลลทฺฐเกหิ** พระราชโอรสตรัสว่า ขอพระองค์จงอย่าได้กระทำ
ความพลัดพรากจากมารดาของพวกข้าพระองค์ กับพวกข้าพระองค์ ซึ่งเป็น
บุตรที่มารดาได้มาด้วยความยากเลย และจงอย่าทำความพลัดพรากข้าพระ-
องค์กับมารดาเลย.

พระจันทกุมาร แม้เมื่อทูลวิงวอนด้วยอาการอย่างนี้ ก็ไม่ตอบอะไร ๆ
จึงหมอบลงแทบบาทมูลของพระมารดา พลางปริเทวนาการกล่าวว่า

ข้าแต่พระมารดา พระมารดาอย่าม้วยยับ เพราะ
ทรงเลี้ยงลูกจันทกุมาร มาด้วยความลำบาก ลูกขอ
กราบพระบาทพระมารดา ขอพระราชบิดา จงทรง

ได้ปรโลกอันสมบูรณ์เกิด เสิญพระมารดาทรงสวม-
กอดลูก แล้วประทานพระยุคลบาทให้ลูกได้กราบไหว้
ลูกจะจากไป ณ บัดนี้ เพื่อประโยชน์แก่ยศของพระ
ราชบิดาเอกราช เสิญพระมารดาสวมกอดลูก แล้ว
ประทานพระยุคลบาทให้ลูกกราบไหว้ ลูกจะจากไป
ณ บัดนี้ ทำความโศกเศร้าพระทัยให้พระมารดา
เสิญพระมารดาสวมกอดลูก แล้วประทานพระยุคล-
บาท ให้ลูกกราบไหว้ ลูกจะจากไป ณ บัดนี้ ทำ
ความโศกเศร้าใจให้แก่ประชุมชน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า พหูทุกขโปลิยา ความว่า พระมารดา
ทรงเล็งลูกมาด้วยความลำบากมาก. บทว่า จนุทำ ความว่า ข้าแต่พระแม่เจ้า
พระองค์ทรงเล็งซึ่งบุตรคือพระจันทกุมาร ด้วยประการฉะนี้ บัดนี้พระแม่เจ้า
ย่อมทรงชราลง. บทว่า ลกตํ ตาโต ปรโลกิ ความว่า ขอพระราชบิดา
ของข้าพระองค์ จงได้ปรโลกอันสมบูรณ์ด้วยโภคะเกิด. บทว่า อุปลุยกุห
ความว่า จงสวมกอด คือโอบกอด. บทว่า ปวาสํ ความว่า เป็นการพลัดพราก
จากไปอย่างแท้จริง โดยมีได้หวนกลับมาอีก.

ลำดับนั้น พระมารดาของจันทกุมาร เมื่อจะทรงปริเทวนาการ จึง
ตรัสคาถา ๔ คาถาว่า

ดูก่อนลูกโคตมิมาเกิดเจ้าจงรัดเมล็ดด้วยใบบัว จง
ประดับดอกไม้อันแซมด้วยกลีบจำปา นี่เป็นปรกติของ
เจ้ามาแต่ก่อน มาเกิด เจ้าจงไล่ทาเครื่องลูบไล้ คือ
จูลณจันท์แดงของเจ้าเป็นครั้งสุดท้าย. เจ้าลูบไล้ด้วย
จูลณจันท์แดงนั้นดีแล้ว ย่อมมงดงามในราชบริษัท มา

เกิด เจ้าหญิงผ้ากาสีพัสตร์ อันเป็นผ้าเนื้อละเอียด เป็นครั้งสุดท้าย ครั้นนางผ้ากาสีพัสตร์นั้นแล้ว ย่อมงดงามในบริษัท เชิญเจ้าประดับหัตถาภรณ์ อันเป็นเครื่องประดับทองคำฝังแก้วมุกดาและแก้วมณี เจ้าประดับด้วยหัตถาภรณ์นั้นแล้วย่อมงดงามในบริษัท.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปทุมปุตตานัน** ความว่า ซึ่งเครื่องประดับอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ปทุมปุตตเวฐณะผ้าโพกสำหรับรัดเกล้าทำด้วยใบบัว พระนางโคตมิ ทรงพระประสงค์เอาเครื่องประดับนั้นนั้นแล จึงตรัสอย่างนั้น อธิบายว่า เจ้าจงรวบรวมซึ่งเกล้าของเจ้าอันกระจัดกระจายแล้วจงพันด้วยปทุมปุตตเวฐณะ. ทรงเรียกพระจันทกุมารด้วยคำว่า **โคตมิปุตต**. บทว่า **จมุปกทมมิสุตยา** ความว่า เจ้าจงประดับระเบียบดอกไม้ไม่นานาชนิด อันสมบูรณ์ด้วยสีและกลิ่น แซมด้วยกลีบจำปาสอดสลับ ณ ภายใน. ด้วยบทว่า **เอสา เต** นี้พระนางพร่ำว่า นี้เป็นปกติของเจ้ามาแต่ครั้งก่อน จงดูบได้เครื่องดูบได้เครื่องจุมจันท์นั้นนั้นนั้นแลดู. บทว่า **เยหิ จ** ความว่า เจ้าดูบได้ด้วยเครื่องดูบได้คือจันท์แดงเหล่าใดแล้ว เจ้าจะงดงามในราชบริษัท เจ้าจงดูบได้ด้วยเครื่องดูบคือจันท์แดงเหล่านั้นเกิด. บทว่า **กาสิกิ** ได้แก่ ผ้ากาสีพัสตร์ อันมีค่าแสนหนึ่ง. บทว่า **คณฺหสุต** ความว่า จงประดับ.

บัดนี้ พระนางจันทา ผู้เป็นอัครมเหสีของพระจันทกุมาร หมอบลงแทบบาทมูลของพระราชา พลงรำไรกล่าวว่

**พระเจ้าแผ่นดินผู้ครองรัฐ ผู้เป็นทายาทของ
ชนบท เป็นเจ้าโลกองค์นี้ จักไม่ทรงยังความเสนาหาให้
เกิดในบุตรแน่ละหรือ.**

พระราชาทรงสดับค่านั้นแล้ว ตรัสพระคาถาว่า

ลูกทั้งหลายเป็นที่รักของเรา(ตนเองก็เป็นที่รัก)

อนึ่ง แม่เจ้าทั้งหลายผู้เป็นภรรยาที่เป็นที่รักของเรา แต่

เราปรารถนาสวรรค์ เหตุนั้นจึงได้ให้แม่เจ้าทั้งหลาย.

เนื้อความแห่งพระคำรัสนั้นว่า เพราะเหตุไรเราจึงไม่บังเกิดความรัก
ลูก แท้จริงบุตรทั้งหลายเป็นที่รักของเรา ไม่ใช่แต่พระโคตมองค์เดียวเท่านั้น
แม้เราก็มีความรักบุตรทั้งหลาย ตนเองก็ดีก็เป็นที่รัก เจ้าทั้งหลายผู้เป็นสะใภ้
ก็ดี ภรรยาทั้งหลายก็ดี ก็เป็นที่รักของเราเหมือนกัน แม้เมื่อเป็นเช่นนั้น เรา
ปรารถนาซึ่งสวรรค์นั้น เพราะเหตุนั้น เราจักฆ่าเจ้าทั้งหลายเหล่านี้ เจ้าอย่า
คิดไปเลย แม่เจ้าทั้งหลายของเราเหล่านั้น ก็ไปอยู่กับเราในเทวโลกทั้งสิ้น.

พระนางจันทาทูลว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ขอจงทรงพระกรุณา

โปรดรับสั่งให้ฆ่าข้าพระบาทเสียก่อน ขอความทุกข์

อย่าได้ทำลายหทัยของข้าพระบาทเลย พระราชโอรส

ของพระองค์เป็นสุขุมลชาติ ประดับแว้งดงาม ข้าแต่

เจ้าชีวิต ขอได้โปรดฆ่าข้าพระบาทเสียก่อน ข้าพระ-

บาทจักเป็นผู้มีความโศกเศร้ากว่าจันทกุมาร ขอ

พระองค์จงทรงทำบุญให้ไพบูลย์ ข้าพระบาททั้งสอง

จะเที่ยวไปในปรโลก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปรมิ** ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ
ขอพระองค์จงทรงฆ่าข้าพระบาทก่อนกว่าพระสวามีของข้าพระบาท. บทว่า
ทุกข์ ความว่า ทุกข์แต่ความตาย ของพระจันทกุมารนั้น ขออย่าได้ยังหัวใจ

๑. ในอรรถกถา เพิ่มคำว่า **อตุตา จ** ตนเองก็เป็นที่รัก

ของข้าพระบาทให้แตกเสียเลย. บทว่า **อลงกโต** ความว่า ประดับแล้วด้วย
อาการอย่างนี้คือพระกุมารองค์นี้องค์เดียว เขาประดับตกแต่งแล้วสำหรับข้า-
พระบาท บทนี้ย่อมแสดงว่า ข้าแต่พระมหाराช พระองค์ไม่ทรงรักใคร่ซึ่ง
พระราชบุตรองค์นี้ว่าเป็นลูกของเรา. บทว่า **หนุททย** ตัดบทเป็น **หนุท ออย**.
พระนางพร้าเพื่อปลางทูตอย่างนี้กะพระราชา. บทว่า **ลโสภา** ความว่า เป็น
ไปกับด้วยความโสภเสรีกับพระจันทกุมาร. บทว่า **hesutamhi** แปลว่า จักเป็น.
บทว่า **วิจราม อโภ ปรโลเก** ความว่า ข้าพระองค์แลพระจันทกุมารอัน
พระองค์ให้มาร่วมกัน แม้ข้าพระองค์ทั้งสองจะเสวยสุขเที่ยวไปในปรโลก
ขอพระองค์อย่าได้ทรงทำอันตรายแก่สวรรค์ของข้าพระบาททั้งสองเลย.

พระราชาตรัสว่า

ดูก่อนจันทาผู้มีตางม เจ้าอย่าชอบใจความตาย

เลยเมื่อโคตมิบุตรผู้อันเราบูชาแล้ว พี่ผัวน้องผัว

ของเจ้าเป็นอันมาก จักยังเจ้าให้รั้นรมย์ยินดี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มา ตวุ จนุเท รุจิ** ความว่า เจ้าอย่า
ชอบใจความตายของตนเลย. บาลีว่า **มา รุจิ** ดังนี้ก็มี ความว่า อย่าร้องไห้
ไปเลย. บทว่า **เทวรา** ความว่า พี่ผัวน้องผัวของเจ้าเป็นผู้ประเสริฐ.

ต่อแต่นั้น พระศาสดาจึงตรัสถึงกาลว่า

เมื่อพระราชาตรัสอย่างนั้นแล้ว พระนางจันทา

เทวิกัร่าให้ตีพระองค์ด้วยฝ่าพระหัตถ์.

ต่อแต่นั้น พระนางก็ทรงรำพันว่า

ไม่มีประโยชน์อะไรด้วยชีวิต เราจักดื่มยาพิษ

ตายเสียในที่นี้ พระญาติและมิตรของพระราชาพระ

องค์นี้ผู้มีพระทัยดี ซึ่งจะกราบทูลทักทวนพระราชาวา
อย่าได้รับสั่งให้ฆ่าพระราชโอรสอันเกิดแต่พระอูระเลย
ย่อมไม่มีเลย พระญาติและมิตรของพระราชากองค์นี้ผู้มี
พระทัยดี ซึ่งจะกราบทูลทักทวนพระราชาวาอย่าได้รับ
สั่งให้ฆ่าพระราชโอรส อันเกิดแต่พระอูระพระองค์นี้
เลยย่อมไม่มีเป็นแน่ทีเดียว บุตรของข้าพระบาทเหล่านี้
ประดับพวงดอกไม้สวมกำไลทองต้นแขน ขอพระราช
าจงเอาบุตรของข้าพระบาทเหล่านั้นบูชาญ แต่ขอพระ
ราชทานปล่อยโคตมีบุตรเถิด ข้าแต่พระมหाराชา ขอจง
ทรงตัดแบ่งข้าพระบาทให้เป็นร้อยละแล้วทรงบูชาญ
ในสถานที่ ๗ แห่ง อย่าทรงฆ่าพระราชโอรสองค์ใหญ่
ผู้ไม่ผิดไม่ประทุษร้าย ผู้องอาจตั้งราชสีห์เลย ข้าแต่
พระมหाराชา ขอจงตัดแบ่งข้าพระบาทให้เป็นร้อย
ส่วนแล้วทรงบูชาญในสถานที่ ๗ แห่ง อย่าได้ทรงฆ่า
พระราชโอรสองค์ใหญ่เป็นที่มุ่งหวังของโลกทั้งปวงเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เอว ความว่า เมื่อพระเจ้าเอกราชตรัส
อย่างนั้น ด้วยบทว่า หนุติ พระนางทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ
เหตุไรหรือพระองค์จึงตรัสเช่นนั้น แล้วทูลติพระองค์ด้วยฝ่าพระหัตถ์. บทว่า
ปิสฺสามิ แปลว่า จักดื่ม. บทว่า อิม เตปิ ความว่า ทรงจับมือ
เด็ดที่เหลือแม่เหล่านี้ตั้งดื่มแล้วสุกกุมาร ประทับยืนอยู่ใกล้บาทมุลของพระราช
าแล้วได้กล่าวอย่างนั้น. บทว่า คุณิโน ความว่า ประกอบด้วยอาภรณ์คือ
กลุ่มดอกไม้. บทว่า กายูธาริโน ความว่า ทรงไว้ซึ่งเครื่องประดับคือกำไล

ทอง. บทว่า วิสสตี ความว่า ข้าแต่พระมหाराช พระองค์มาข้าพระบาท
แล้วแบ่งเป็นร้อยละ. บทว่า สตุตธา ความว่า จงบูชาญในที ๗ แห่ง.

ดังนั้น พระนางจันทาเทวีนั้น ทรงคร่ำครวญในสำนักพระราชาด้วย
คาถาเหล่านี้แล้ว เมื่อไม่ได้มีความโล่งใจจึงเสด็จไปสำนักพระโพธิสัตว์นั้นแล
แล้วยืนร่ำไรอยู่. ลำดับนั้น พระจันทกุมารตรัสแก่พระนางจันทาว่า คุณก่อน
จันทา เมื่อเรายังมีชีวิตอยู่ เราให้อาภรณ์แก่เจ้ามากมายมีแก้วมุกดาเป็นต้น
เมื่อเรื่อนั้นๆ เจ้าเล่า เจ้ากล่าวแล้วด้วยดี แต่วันนี้เราจะให้อาภรณ์อันประดับ
อยู่กับกายเรานี้ เป็นของเราให้อันท้ายที่สุด เจ้าจงรับอาภรณ์นี้ไว้.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศความข้อนั้นจึงตรัสว่า

เครื่องประดับเป็นอันมากล้วนแต่ของดี ๆ คือ

มุกดา มณี แก้วไพฑูรย์เราให้แก่เจ้า เมื่อเจ้ากล่าว
คำดี นี้เป็นของที่เราให้แก่เจ้าครั้งสุดท้าย.

ฝ่ายพระนางจันทาเทวี ครั้นสดับคำพระสวามีแล้ว ก็พลางรำพัน
กล่าวด้วยคาถา ๕ คาถาอื่นจากนั้นว่า

เมื่อก่อนพวงมาลาบานเคยสวมที่พระศอกของพระ

กุมารเหล่าใด วันนี้ ดาบที่เขาลับคมดีแล้ว จักฟันที่
พระศอกของพระกุมารเหล่านั้น เมื่อก่อนพวงมาลาอัน
วิจิตรเคยสวมที่พระศอกของพระกุมารเหล่าใด วันนี้
ดาบอันลับคมดีแล้ว จักฟันที่พระศอกของพระกุมาร
เหล่านั้น ไม่ช้าแล้วหนอ ดาบจักฟันที่พระศอกของพระ
ราชบุตรทั้งหลาย ก็หทัยของเราจะไม่แตก แต่จะต้อง
มีเครื่องรัดอย่างมั่นคงเหลือเกิน พระจันทกุมารและ

พระสุริยกุมาร ทรงผ้าแคว้นกาฬีอันสะอาด ประดับ
คุณทลได้ทาภุชณาและจุมณแก่นจันท์ เพื่อประโยชน์
แก่การบูชาญูของพระเจ้าเอกราช พระจันทกุมารและ
พระสุริยกุมาร ทรงผ้าแคว้นกาฬีอันขาวสะอาด ประดับ
คุณทลได้ทาภุชณาและจุมณแก่นจันท์ เพื่อประโยชน์
แก่การบูชาญูของพระเจ้าเอกราชพระจันทกุมารและ
พระสุริยกุมาร ทรงผ้าแคว้นกาฬีอันขาวสะอาดประดับ
คุณทลได้ทาภุชณาและจุมณแก่นจันท์ เสด็จออกทำ
ความเศร้าพระหฤทัยแก่พระชนนี พระจันทกุมารและ
สุริยกุมารทรงผ้าแคว้นกาฬีอันขาวสะอาดประดับคุณ-
ทลได้ทาภุชณาและจุมณแก่นจันท์ เสด็จออกทำ
ความเศร้าใจให้แก่ประชุมชน พระจันทกุมารและ
พระสุริยกุมาร เสวยพระกระยาหารอันปรุงด้วยรสเนื้อ
ช่างสนานสรรสรงพระกายดีแล้วประดับคุณทล ได้ทา
ภุชณาและจุมณแก่นจันท์เสด็จออก เพื่อประโยชน์
แก่การบูชาญูของพระเจ้าเอกราช พระจันทกุมารและ
พระสุริยกุมาร เสวยพระกระยาหารปรุงด้วยรสเนื้อ
ช่างสนานสรรสรงพระกายดีแล้ว ประดับคุณทล ได้
ทาภุชณาและจุมณจันท์ เสด็จออกกระทำความเศร้า
พระทัยให้แก่พระชนนี พระจันทกุมารและพระสุริย-
กุมารเสวยพระกระยาหาร อันปรุงด้วยรสเนื้อ ช่าง
สนานสรรสรงกายดีแล้ว ประดับคุณทล ได้ทาภุชณา
และจุมณแก่นจันท์เสด็จออกกระทำความเศร้าใจให้แก่
ประชุมชน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ผลุลลา มาลา ได้แก่ พวงดอกไม้. บทว่า
เตสชช ตัดเป็น เตส อชช. บทว่า เนตฺติโส แกะเป็น อสิ. บทว่า
วิวตฺติสฺสตี แปลว่า จักตก. บทว่า อจิรา วต แปลว่า ไม่นานหนอ.
บทว่า น ผาเลติ แปลว่า ไม่แตก. บทว่า ตาว ทพฺพหฺนฺชฺนญจ เม
อาสิ ความว่า จักมีเครื่องผูกมัดอันมันย่นัก จักผูกมัดหทัยของเรา.

เมื่อพระนางจันทา คร่ำครวญอยู่อย่างนั้น การงานทุกอย่างในหลุม
ขุยม้าสำเร็จแล้ว. อำมาตย์ทั้งหลายนำพระราชบุตรมาแล้ว ให้ก้มพระศอลงนั่ง
อยู่. กัณทหาลพราหมณ์น้อมถาดทองคำเข้าไปใกล้แล้วหีบดาบมาठीยืนอยู่
ด้วยหมายใจว่า เราจักตัดพระศอพระราชกุมาร พระนางจันทาเทวีเห็นดังนั้น
คิดว่า ที่พึ่งอื่นของเราไม่มี เราจักกระทำความสวัสดิ์ของพระสวามีด้วยกำลัง
ความสัตย์ของเรา จึงประคองอัญชลีดำเนินไปในระหว่างแห่งที่ชุมนุมชนแล้ว
ทรงกระทำสักกิริยา.

เมื่อเขาคดแต่งเครื่องบูชาัญญทุกสิ่งแล้ว เมื่อพระ
จันทกุมารและพระสุริยกุมารประทับนั่ง เพื่อประโยชน์
แก่การบูชาัญญ พระราชธิดาของพระเจ้าปัญจาลราช
ประนมอัญชลีเสด็จดำเนินเวียนในระหว่างบริษัททั้ง
ปวงทรงกระทำสักกิริยาว่า กัณทหาละผู้มีปัญญาทราม
ได้กระทำความอันชั่ว ด้วยความสัตย์จริงอันใด ด้วย
สักกวาจานี้ ขอให้ข้าพเจ้าได้อยู่ร่วมกับพระสวามี
อมมนุษย์เหล่าใดมีอยู่ในที่นี้ ยักษ์ สัตว์ ที่เกิดแล้วและ
สัตว์ที่จะมาเกิดก็ดี ขอจงกระทำความชวนชวยช่วย
เหลือข้าพเจ้า ขอให้ข้าพเจ้าได้อยู่ร่วมกับพระสวามี
เทวดาทั้งหลายที่มาแล้วในที่นี้ ปวงสัตว์ที่เกิดแล้วและ

**สัตว์ที่จะมาเกิด ขอจงคุ้มครองข้าพเจ้าผู้แสวงหาที่พึ่ง
ผู้ไร้ที่พึ่ง ข้าพเจ้าขอวิงวอนท่านทั้งหลาย ขออย่าให้
พวกข้าศึกชนะพระสวามีของข้าพเจ้าเลย.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุปกษตสุมี** ความว่า เมื่อเขาจัดตกแต่งเครื่องบูชาัญญพร้อมทุกสิ่ง. บทว่า **สมงฺคินี** ความว่า ขอข้าพเจ้า จงเป็นผู้ประกอบพร้อม คือประกอบเป็นอันเดียวกัน ได้แก่ เป็นผู้อยู่ร่วมกัน. บทว่า **เยชฺชตฺติ** ตัดเป็น **เย อิชฺ อตฺติ** ชนเหล่าใดมีอยู่ในที่นี้. บทว่า **ยกุขฺญตฺตพฺพยานิ** ความว่า ยักษ์กล่าวคือเทวดา ภูตกล่าวคือสัตว์ที่เจริญแล้ว ดำรงอยู่ และเหล่าสัตว์ที่พึ่งเกิดกล่าวคือสัตว์ผู้เจริญในบัดนี้. บทว่า **เวยฺยวาทฺธิ** ความว่า จงกระทำชวนชวายเป็นข้าพเจ้า. **ตายน มํ** ความว่า จงรักษาข้าพเจ้า. บทว่า **ยาจามิ โว** ความว่า ข้าพเจ้าขอร้องท่านทั้งหลาย. บทว่า **ปติมาหํ** ตัดเป็น **ปติ อหํ**. บทว่า **อเชยฺย** ความว่า ขอข้าศึกอย่าพึ่งชนะ คือไม่ชนะ.

ลำดับนั้น ท้าวสักกเทวราช ทรงสดับเสียงคร่ำครวญของพระนางจันทาเทวีนั้นทรงทราบเรื่องนั้นแล้ว ในขณะนั้นนั่นเอง ฉวยเอาค้อนเหล็กอันลูกโพลงแล้วเสด็จมาสู่พระราชแล้ว ให้ปล่อยคนเหล่านั้นทั้งหมด.

พระศาสดาเมื่อทรงประกาศความข้อนั้นจึงตรัสว่า

**ท้าวสักกเทวราช ได้ทรงสดับเสียงคร่ำครวญ
ของพระนางจันทาเทวีนั้นแล้ว ทรงกวัดแกว่งค้อนยัง
ความกลัวให้เกิดแก่พระเจ้าเอกราชนั้นแล้ว ได้ตรัส
กะพระราชว่า พระราชากาลิ จงรู้ไว้อย่าให้เราตีเศียร
ของท่านด้วยค้อนเหล็กนี้ ท่านอย่าได้ฆ่าบุตรองค์ใหญ่**

ผู้ไม่คิดประทุษร้าย ผู้องอาจดั่งราชสีห์ พระราชากาลิ
ท่านเคยเห็นที่ไหน ? คนผู้ปรารถนาสวรรค์ ฆ่าบุตร
ภรรยา เศรษฐี และกดขี่ผู้ไม่คิดประทุษร้าย.

กัณหาบาลุโรหิต และพระราชาได้ฟังพระดำรัส
ของท้าวสักกะ ได้เห็นรูปอันน่าอัศจรรย์แล้ว ให้เปลื้อง
เครื่องพันธนาการของสัตว์ทั้งปวง เหมือนดังเปลื้อง
เครื่องพันธนาการของคนผู้ไม่มีความชั่ว เมื่อสัตว์ทั้ง
ปวงหลุดพ้นจากเครื่องจองจำแล้ว ผู้ที่ประชุมอยู่ ณ ที่
นั้นในกาลนั้นทุกคน เขาก่อนดินคนสะก้อนทุ้มลง การ
ฆ่าซึ่งกัณหาบาลุโรหิตได้มีแล้วด้วยประการดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อมนสุโส ได้แก่ ท้าวสักกเทวราช.

บทว่า พุณฺณสุสฺส แปลว่า ทรงรู้คือทรงกำหนด. บทว่า ราชกฺลิ ความว่า ดู
ก่อนพระราชาผู้กาลกนิ พระราชาผู้ลามก. บทว่า มา เตหิ ความว่า ดู
ก่อนพระราชาชั่ว ท่านจงรู้ อย่าให้เราดี คือประหารกรรมหอมของท่าน.
บทว่า โก เต ทิฏฺฐโธ ความว่า ใครที่ไหน ที่ท่านเคยเห็น. ศัพท์ว่า หิ
ในบทว่า สตฺถกามา หิ นี้เป็นเพียงนิบาต. อธิบายว่า ผู้ใครต่อสวรรค์
คือผู้ปรารถนาสวรรค์. บทว่า ตํ สุตฺตฺวา ความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
กัณหาบาลุโรหิตฟังคำแห่งท้าวสักกเทวราชแล้ว. บทว่า อพฺภูตฺมิทํ ความว่า
อนึ่งพระราชาทรงเห็นแล้วซึ่งการแสดงรูปแห่งท้าวสักกเทวราชนี้อันน่าอัศจรรย์
ไม่เคยมีมาก่อนเลย. บทว่า ยถา ตํ ความว่า ให้ปลดเปลื้องสัตว์ทั้งปวง
เหมือนเปลื้องคนหาความชั่วมิได้ฉะนั้น. บทว่า เอกฺกเลทุทฺถมกฺสุ ความว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย คนทั้งหลายทั้งปวงมีประมาณเท่าใด ประชุมกัน

เทพหลุมขุณินั้นกระทำเสียงเอิกเกริก ได้ให้การประหารกัณหาปuroหิตด้วย
ก้อนดินคนละก้อน. บทว่า เอส วโร ความว่า นั้นได้เป็นกาม่ากัณหาปuro
หิต. อธิบายว่า ให้กัณหาปuroหิตถึงความสิ้นชีวิตในที่นั่นนั่นเอง.

ส่วนมหาชน ครั้นฆ่ากัณหาปuroหิตนั้นแล้ว ก็เริ่มเพื่อจะฆ่าพระ-
ราชา. พระโพธิสัตว์สวมกอดพระราชบิดาไว้แล้ว มิได้ประทานให้เขฆ่า.
มหาชนกล่าวว่า เราจะให้แต่ชีวิตเท่านั้นแก่พระราชชาชนั้น แต่พวกเราจะไม่
ยอมให้จักรและที่อยู่อาศัยในพระนครแก่พระราชาชนั้น เราจักทำพระราชาให้
เป็นคนจัญฑาแล้วให้ไปอยู่เสียด้านนอกพระนคร แล้วก็ให้นำออกเสียดังเครื่อง
ทรงสำหรับพระราชา ให้ทรงผ้าข้อมด้วยน้ำฝาด ให้โปกพระเศียร ด้วยท่อน
ผ้าข้อมด้วยขมิ้น กระทำให้เป็นจัญฑาแล้ว ส่งไปสู่ที่เป็นอยู่ของคนจัญฑา.
ส่วนคนพวกใด บูชาขุณินประกอบด้วยการฆ่าปศุสัตว์ก็ดี ใช้ให้บูชาก็ดี
พลอยยินดีตามก็ดี ชนเหล่านั้นได้เป็นคนมีนริยาบายเป็นที่ไปในเบื้องหน้าทั้ง
สิ้นทีเดียว.

พระศาสดาเมื่อจะประกาศความข้อนั้นจึงตรัสว่า

คนทำกรรมชั่วโดยวิธีใดแล้ว ต้องตกนรกทั้ง

หมด คนทำกรรมชั่วแล้ว ไปจากโลกนี้ไม่ได้สุดติเลย.

แม้มหาชนเหล่านั้น ครั้นนำคนกาลกิณีทั้งสองนั้นออกไปแล้ว ก็นำมา
ซึ่งเครื่องอุปกรณแห่งพิธีอภิเษก แล้วทรงอภิเษกพระจันทกุมารในที่นั่น
นั่นเอง.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศความข้อนั้นจึงตรัสว่า

เมื่อสัตว์ทั้งปวงหลุดพ้นจากเครื่องจองจำแล้ว

ผู้ที่มาประชุมกันอยู่ ณ ที่นั่นในกาลนั้น คือพระราชา

ทั้งหลายประชุมนักอภิเษกจันทกุมาร เมื่อสัตว์ทั้งปวง
หลุดพ้นจากเครื่องจองจำแล้ว ผู้ที่มาประชุมกันอยู่ ณ
ที่นั่นในกาลนั้น คือ เทวดาทั้งหลายประชุมพร้อมกัน
อภิเษกพระจันทกุมาร เมื่อสัตว์ทั้งปวงหลุดพ้นจาก
เครื่องจองจำแล้ว ผู้ที่มาประชุมพร้อมกัน ณ ที่นั่น
ในกาลนั้น คือ เทพกัณฐาทั้งหลาย ประชุมพร้อมกัน
อภิเษกพระจันทกุมาร เมื่อสัตว์ทั้งปวงหลุดพ้นจาก
เครื่องจองจำแล้ว ผู้ที่ประชุมพร้อมกัน ณ ที่นั่น ใน
กาลนั้น คือ พระราชาทั้งหลายประชุมพร้อมกัน ต่าง
แกว่งผ้าและโบกธง เมื่อสัตว์ทั้งปวงหลุดพ้นจากเครื่อง
จองจำแล้ว ผู้มาประชุมพร้อมกัน ณ ที่นั่น คือ ราช
กัณฐาทั้งหลาย ประชุมพร้อมกันต่างก็แกว่งผ้าและ
โบกธง เมื่อสัตว์ทั้งปวงหลุดพ้นจากเครื่องจองจำแล้ว
ผู้ที่มาประชุมพร้อมกัน ณ ที่นั่น ในกาลนั้น คือ เทพ-
บุตรทั้งหลาย ประชุมพร้อมกันต่างแกว่งผ้าและโบกธง
เมื่อสัตว์ทั้งปวงหลุดพ้นจากเครื่องจองจำแล้ว ผู้ที่มา
ประชุมพร้อมกัน ณ ที่นั่นในกาลนั้น คือ เทพกัณฐา
ทั้งหลาย ประชุมพร้อมกันต่างแกว่งผ้าและโบกธง เมื่อ
สัตว์ทั้งปวงหลุดพ้นจากเครื่องจองจำแล้ว ชนเป็นอัน
มากต่างก็รื่นรมย์ยินดี พวกเขาได้ประกาศความยินดี
ในเวลาทีพระจันทกุมารเสด็จเข้าสู่พระนคร และได้
ประกาศความหลุดพ้นจากเครื่องจองจำของสัตว์ทั้ง
ปวง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ราชปริสา** จ ความว่า ฝ่ายบริษัทแห่งพระราชาทรงหลาย ก็ได้ถวายน้ำอภิเษกแก่พระจันทกุมารนั้น ด้วยสังข์ทั้ง ๓. บทว่า **ราชกณฺญาโย** ความว่า แม้ขัตติยราชธิดาทั้งหลายก็ถวายน้ำอภิเษกแก่พระจันทกุมาร. บทว่า **เทวปริสา** ความว่า ท้าวสักกเทวราช ก็ถือสังข์วิชัยยุครถวายน้ำอภิเษกพร้อมด้วยเทพบริษัท. บทว่า **เทวกณฺญาโย** ความว่า แม้นางสุชาดาเทพธิดา พร้อมด้วยนางเทพกัญญาทั้งหลาย ก็ถวายน้ำอภิเษก. บทว่า **เจลุกฺเขปมกรู** ความว่า ได้ให้ยกธงทั้งหลายพร้อมผ้าสีต่าง ๆ ชักขึ้นซึ่งผ้าห่มทั้งหลายทำให้เป็นแผ่นผ้าในอากาศ. บทว่า **ราชปริสา** ความว่า ราชบริษัททั้งหลาย และอีก ๓ เหล่า (คือราชกัญญา เทวบริษัท เทพกัญญา) ซึ่งเป็นผู้กระทำอภิเษกแก่พระจันทกุมาร รวมเป็นสี่หมู่ด้วยกัน ได้กระทำการชัก โบกผ้าและธงนั้นแล. บทว่า **อานนฺุทิโน อหฺวาทิสฺสุ** ความว่า คนทั้งหลายผู้บังเหิงทั่ว บันเหิงยิ่งแล้ว. บทว่า **นนฺุทิปฺปเวสนคร** ความว่า คนทั้งหลายผู้บังเหิงร่าเริงทั่วแล้ว ในกาลที่พระจันทกุมารเสด็จเข้าสู่พระนครให้กัณฉัตร แล้วตีกลองอันนทเทวีร้องประกาศไปทั่วพระนคร. ถามว่า เพื่อประโยชน์อะไร ? แก้วว่า พระจันทกุมารของเราทั้งหลายพ้นแล้วจากเครื่องจองจำฉันใด คนทั้งปวงหลุดพ้นจากการจองจำฉันนั้นเหมือนกัน. เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า **พณฺุชโมกฺโข อโฆสธ** ได้ประกาศการพ้นจากเครื่องจำดังนี้.

ลำดับนั้นแล พระโพธิสัตว์ทรงเริ่มตั้งวัตรปฏิบัติต่อพระราชบิดา. พระราชบิดาไม่ได้เสด็จเข้าสู่พระนคร. ในกาลเมื่อเสียบียงอาหารสิ้นไป พระโพธิสัตว์ ก็เสด็จไปเพื่อประโยชน์แก่กิจต่าง ๆ มีการเล่นสวนเป็นต้น ก็เข้าไปเฝ้าพระราชบิดานั้น แต่ก็มีได้ถวายบังคม. ฝ่ายพระเจ้าเอกราชกระทำอาณัติ

แล้วตรัสว่า ขอพระองค์จงทรงมีพระชนม์ยืนนาน พระเจ้าข้า. เมื่อพระโฑธิสัตว์ตรัสถามว่า พระบิดาต้องประสงค์ด้วยสิ่งใด พระเจ้าเอกราชจึงทูลความปรารถนาแล้ว. พระโฑธิสัตว์ก็โปรดให้ถวายค่าจ้างยใช้สอยแก่พระราชบิดา. พระโฑธิสัตว์นั้นครองราชสมบัติโดยเที่ยงธรรมแล้ว ในกาลเป็นที่สุดแห่งอายุก็ได้เสด็จไปยังเทวโลก.

พระศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดงแล้ว ประกาศอริยสังแล้วตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ไม่ใช่แต่ในบัดนี้อย่างเดียวเท่านั้น แม้ในกาลก่อน พระเวททัตพยายามเพื่อฆ่าคนเป็นอันมาก เพราะอาศัยเราแม่ผู้เดียว ดังนี้แล้วจึงทรงประชุมชาดก. กัณฑทาลพราหมณ์ ในกาลนั้น ได้เป็นพระเวททัต พระนางโคตมิเทวี เป็นพระมหามายา พระนางจันทาเทวี เป็นราหุลมารดา พระวสุละ เป็นพระราหุล พระเสลากุมารี เป็นอุบลวรรณา พระสุรกุมาร เป็นพระอานนท์ พระรามโคตตะ เป็นกัตสปะ พระภัททเสนเป็นโมคคัลลานะ พระสุริยกุมารเป็นพระสารีบุตร ท้าวสักกเทวราช เป็นอนุรุทธะบริษัทในกาลนั้นได้มาเป็นพุทธบริษัท ส่วนพระจันทกุมารนั้น คือเราสัมมาสัมพุทธะดังนี้แล.

จบอรรถกถาจันทกุมารชาดกที่ ๗

๑. บาลีเป็น วามโคตตะ

๘. มหานารทกัสสปชาดก

พระมหานารทกัสสปทรงบำเพ็ญอุเบกขาบารมี

[๘๓๔] พระมหากษัตริย์ทรงพระนามว่า อังคติ

เป็นพระราชาของชนชาววิเทหรัฐ ทรงมีพระราชยาน
พระราชทรัพย์มากมาย ทรงมีพลนิกายเหลือที่จะนับ
ก็คืนหนึ่งในวันเพ็ญกลางเดือน ๑๒ ขณะปฐมยาม
พระองค์ประชุมเหล่าอำมาตย์ราชบัณฑิต ผู้ถึงพร้อม
ด้วยการศึกษาเล่าเรียน เฉลียวฉลาด ผู้ที่ทรงเคยรู้จัก
ทั้งอำมาตย์ผู้ใหญ่อีก ๓ นาย คือ วิชยอำมาตย์ ๑
สุนามอำมาตย์ ๑ อลาตอำมาตย์ ๑ แล้วตรัสถามตาม
ลำดับว่า ท่านทั้งหลายจงกล่าวไปตามความพอใจของ
ตน ๆ ว่า ในวันเพ็ญเดือน ๑๒ เช่นนี้ พระจันทร์
แจ่มกระจ่าง กลางคืนวันนี้เราทั้งหลายพึงยังฤดูเช่นนี้
ให้เป็นไปด้วยความยินดีอะไร.

[๘๓๕] ลำดับนั้น อลาตเสนาบดีได้กราบทูลแต่
พระราชาวา ขอเดชะ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย พึง
จัดพลช้าง พลม้า พลเสนา จะนำชายฉกรรจ์ออกรบ
พวกใดยังไม่มาสู้อำนาจ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายก็จะ
นำมาสู้อำนาจ นี่เป็นความเห็นของข้าพระพุทธเจ้า
เราทั้งหลายจะได้ชัยชนะผู้ที่เรายังไม่ชนะ (ขอเดชะ

ขอพระองค์จงทรงรับนรมย์ด้วยการรบ นี้เป็นเพียงความ
ความคิดของข้าพระพุทธเจ้า).

[๘๓๖] สุนามอำมาตย์ได้ฟังคำของอลาตเสนาบดี
แล้ว ได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระมหากษัตริย์ พวกศัตรู
ของพระองค์มาสู่พระราชอำนาจหมดแล้ว ต่างพากัน
วางศาสตรา ยอมสวามิภักดิ์แล้วทั้งหมด วันนี้เป็นวัน
มหรสปสนุกสนานยิ่ง การรบข้าพระพุทธเจ้าไม่ชอบ
ใจ ชนทั้งหลายจึงรีบนำข้าว น้ำ และของควรเคี้ยวมา
เพื่อพระองค์เถิด ขอเดชะ ขอพระองค์จงทรงรับนรมย์
ด้วยกามคุณ และในการผ่อนรำบรื่องการประโคม
เถิด พระเจ้าข้า.

[๘๓๗] วิชยอำมาตย์ได้ฟังคำของสุนามอำมาตย์
แล้วได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระมหากษัตริย์ กามคุณทุก
อย่างบำเรอพระองค์อยู่เป็นนิตย์แล้ว การทรงเพลิด
เพลินด้วยกามคุณทั้งหลาย พระองค์ทรงหาได้โดยไม่
ยากเลย ทรงปรารถนาก็ได้ทุกเมื่อ การรับนรมย์กามคุณ
ทั้งหลายนี้ ไม่ใช่เป็นความคิดของข้าพระบาท วันนี้
เราทั้งหลายควรพากันไปหาสมณะหรือพราหมณ์ ผู้
เป็นพหูสูตรู้แจ้งอรรถธรรม ผู้แสวงหาคุณ ซึ่งท่าน
จะฟังกำจัดความสงสัยของพวกเราดีกว่า.

[๘๓๘] พระเจ้าอังคตราชได้ทรงสดับคำของวิชย-
อำมาตย์แล้ว ได้ตรัสว่า ตามที่วิชยอำมาตย์พูดว่า วันนี้
เราทั้งหลายควรพากันเข้าไปหาสมณะหรือพราหมณ์

ผู้เป็นพหูสูต รู้แจ้งอรรถธรรม ผู้แสวงหาคุณ ซึ่ง
ท่านจะพึงกำจัดความสงสัยของพวกเราดีกว่านั้น แม้
เราก็ชอบใจ ท่านที่อยู่ ณ ที่นี้ทุกท่านจงลงมติว่า วันนี้
เราทั้งหลายควรจะเข้าไปหาใครผู้เป็นบัณฑิต รู้แจ้ง
อรรถธรรม ผู้แสวงหาคุณซึ่งพึงกำจัดความสงสัยของ
พวกเราได้.

[๘๓๕] อลาตเสนาบดี ได้ฟังพระดำรัสของ
พระเจ้าวิเทหราชแล้ว ได้กราบทูลว่า มือเจลกที่โลก
สมมติว่าเป็นนักปราชญ์อยู่ในมฤคทายวัน อเจลกผู้นี้
ชื่อว่าคุณะ ผู้กัศสปโคตรเป็นพหูสูต พุจฉาไพเราะ
เป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะ ขอเดชะ เราทั้งหลายควรเข้าไป
หาเธอ เธอจักกำจัดความสงสัยของเราทั้งหลายได้.

[๘๔๐] พระราชาได้ทรงสดับคำของอลาตเสนา-
บดีแล้ว ได้ตรัสสั่งสารเถิดว่า เราจะไปยังมฤคทายวัน
ท่านจงนำยานเทียมม้ามาที่นี่.

[๘๔๑] พวกนายสารเถิดได้จัดพระราชยาน อัน
ล้วนแล้วไปด้วยงา มีกระพองเป็นเงิน และจัดรถ
พระที่นั่งรองอันขาวผุดผ่อง ดังพระจันทร์ในราตรี ที่
ปราศจากมลทินโทษ มาถวายแก่พระราชา รถนั้น
เทียมด้วยม้าสินธพสี่ตัว ล้วนมีสีดังสีดอกโกมุท เป็น
ม้ามีฝีเท้าเร็วดังลมพัด วังเรียบประดับด้วยดอกไม้
ทอง พระกลด ราชรถม้า และวิชณี ล้วนมีสีขาว
พระเจ้าวิเทหราชพร้อมด้วยหมู่อำมาตย์ เสด็จออกยก้อม

งดงามดังพระจันทร์ หมู่พลราชบริพารผู้กล้าหาญจี
บนหลังม้าถือหอกดาบตามเสด็จ พระเจ้าวิเทหราช
มหากษัตริย์พระองค์นั้น เสด็จถึงมฤคทายวัน โดยครู
เดียว เสด็จลงจากราชยานแล้วทรงดำเนินเข้าไปหา
คณาชิวก พร้อมด้วยหมู่อำมาตย์ ก็ในกาลนั้น มี
พราหมณ์และคฤหบดีมาประชุมกันอยู่ในพระราช-
อุทยานนั้น พราหมณ์และคฤหบดีเหล่านั้นพระราช
มิให้ลุกหนีไป.

[๘๔๒] ลำดับนั้น พระราชาเสด็จเข้าไปประทับ
นั่งเหนืออาสนะ อันปูลาดด้วยพระยี่ภุมิสัมผัสอ่อนน่ม
ณ ส่วนข้างหนึ่ง แล้วได้ทรงปราศรัยไต่ถามทุกข์สุข
ว่า ผู้เป็นเจ้าสบายดีอยู่หรือ ลมมิได้กำเริบเสียดแทง
หรือ ผู้เป็นเจ้าเลี้ยงชีวิตโดยไม่ฝืดเคืองหรือ ได้บิณฑ-
บาทพอเลี้ยงชีวิตให้เป็นไปอยู่หรือ ผู้เป็นเจ้ามีอาพาธ
น้อยหรือ จักขุมิได้เสื่อมไปจากปรกติหรือ.

[๘๔๓] คุณชิวกทูลปราศรัยกับพระเจ้าวิเทหราช
ผู้ทรงยินดีในวินัยว่า ข้าแต่พระมหाराชา ข้าพระ-
พุทธเจ้าสบายดีอยู่ทุกประการ บ้านเมืองของพระองค์
ไม่กำเริบหรือ ช้างม้าของพระองค์หาโรคมิได้หรือ
พาหนะยังพอเป็นไปแหละหรือ พยาธิไม่มีมาเบียด
เบียนพระสรีระของพระองค์แลหรือ.

[๘๔๔] เมื่อคณาชิวกทูลปราศรัยแล้ว ทันทันนั้น
พระราชาผู้เป็นจอมทัพ ทรงใคร่ธรรมได้ตรัสถาม

อรรถธรรมและเหตุว่าท่านกัสสปะ นรชนพึงประพฤติ
ธรรมในมารดาและบิดาอย่างไร พึงประพฤติธรรมใน
อาจารย์อย่างไร พึงประพฤติธรรมในบุตรและภรรยา
อย่างไร พึงประพฤติธรรมในอุคคบุคคลอย่างไร พึง
ประพฤติธรรมในสมณะและพราหมณ์อย่างไร พึง
ประพฤติธรรมในพลงกายอย่างไร และพึงประพฤติ
ธรรมในชนบทอย่างไร ชนทั้งหลายประพฤติธรรม
อย่างไรละ โลกนี้ไปแล้วจึงไปสู่สุคติ ส่วนคนบางพวก
ผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรมใจนจึงตกลงไปในนรก.

[๘๔๕] คุณาชีวกกัสสปโคตร ได้ฟังพระดำรัส
ของพระเจ้าวิเทหราชแล้ว ได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระ-
มหาราชา ขอพระองค์ทรงสดับทางที่จริงแท้ของ
พระองค์ ผลแห่งธรรมที่ประพฤติแล้วเป็นบุญเป็นบาป
ไม่มี ขอเดชะ ปรโลกไม่มี ใครเล่าจากปรโลกนั้นมา
ในโลกนี้ ปู่ย่าตายายไม่มี มารดาบิดาจักมีที่ไหนขึ้น
ชื่อว่าอาจารย์ไม่มี ใครจักฝึกผู้ที่ฝึกไม่ได้ สัตว์เสมอ
กันหมด ผู้ประพฤติอ่อนน้อมต่อท่านผู้เจริญไม่มีกำลัง
หรือความเพียรไม่มี บุรุษผู้มีความหมั่นจักได้รับผลแต่ที่
ไหน สัตว์ที่เกิดตามกันมา เหมือนเรื่อน้อยห้อยท้ายเรือ
ใหญ่ สัตว์ย่อมได้สิ่งที่ควรได้ ในข้อนั้น ผลทานจักมีแต่
ที่ไหน ผลทานไม่มี ความเพียรไม่มีอำนาจ ทานคนโง่
บัญญัติไว้ คนฉลาดรับทาน คนโง่สำคัญตัวว่าฉลาด
เป็นผู้ไม่มีอำนาจ ย่อมให้ทานแก่นักปราชญ์ทั้งหลาย.

[๘๔๖] รูปกายอันเป็นที่รวม ดิน น้ำ ลม ไฟ
สุข ทุกข์และชีวิต ๘ ประการนี้ เป็นของเที่ยง ไม่
ขาดสูญ ไม่กำเริบ รูปกาย ๗ ประการนี้ ของสัตว์
เหล่าใด ชื่อว่าขาดไม่มี ผู้ที่ถูกฆ่าหรือถูกตัด หรือ
เบียดเบียนใครๆ ไม่มี ศัสตราทั้งหลายพึงเป็นไปใน
ระหว่างรูปกาย ๗ ประการนี้ ผู้ใดตัดศีรษะของผู้อื่นด้วย
ดาบอันคม ผู้นั้นไม่ชื่อว่าตัดร่างกายเหล่านั้น ในการ
ทำเช่นนั้น ผลบาปจะมีแต่ที่ไหน สัตว์ทุกจำพวกต้อง
เที่ยวอยู่ในวัฏสงสาร ๘๔ มหาภัย ย่อมบริสุทธิได้เอง
เมื่อยังไม่ถึงกาลนั้น แม้จะสำรวมด้วยดีก็บริสุทธิไม่ได้
เมื่อยังไม่ถึงกาลนั้น แม้จะประพฤติกวามดีมากมาย
ก็บริสุทธิไม่ได้ ถ้าแม่กระทำบาปมากมาย ก็ไม่ล่วง
ขณะนั้นไป ในวาทะของเราทั้งหลาย ความบริสุทธิ
ย่อมมิได้โดยลำดับเมื่อถึง ๘๔ ภัย พวกเราไม่ล่วงเลย
เขตอันแน่นอนนั้นเหมือนคลื่นไม่ล่วงเลยฝั่งไป ฉะนั้น.

[๘๔๗] อลาตเสนาบดีได้ฟังคำของคณาชิวก
กัศสปโคตรแล้วได้กล่าวขึ้นว่า ท่านผู้เจริญกล่าวฉันใด
คำนั้นข้าพเจ้าชอบใจฉันนั้น แม้ข้าพเจ้าก็ระลึกชาติ
หนหลังของตนได้ชาติหนึ่ง คือในชาติก่อนข้าพเจ้า
เกิดในเมืองพาราณสีอันเป็นเมืองมั่งคั่ง เป็นนายพราน
ฆ่าโค ชื่อปิงคละ ข้าพเจ้าได้ทำบาปกรรมไว้มาก ได้
ฆ่าสัตว์ที่มีชีวิต คือ กระจับปี่ สุกร แพะ เป็นอันมาก
ข้าพเจ้าจุติจากชาตินั้นแล้ว มาเกิดในตระกูลเสนาบดี
อันบริบูรณ์นี้ บาปไม่มีผลแก่ข้าพเจ้าจึงไม่ต้องไปนรก.

[๘๔๘] ครั้งนั้น ในมิลินทนครนี้ มีคนเข้ญใจ เป็นทาสเขาผู้หนึ่ง ชื่อวิชกะ รักษาอุโบสถศีล ได้เข้าไปยังสำนักของคณาชิวกได้ฟังคำของกัสสปคณาชิวก และอลาตเสนาบดีกล่าวกันอยู่ ถอนหายใจฮืดฮัด ร้องให้น้ำตาไหล.

[๘๔๙] พระเจ้าวิเทหราช ได้ตรัสถามนายวิชกะ นั้นว่า สหายเอ๋ย เจ้าร้องให้ทำไม เจ้าได้ฟังได้เห็นอะไรมาหรือ เจ้าได้รับทุกข์เวทนาอะไร จึงบอกให้เราทราบ.

[๘๕๐] นายวิชกะได้ฟังพระดำรัสของพระเจ้าวิเทหราชแล้ว ได้กราบทูลว่า ข้าพระองค์ไม่มีทุกข์เวทนาเลย ข้าแต่พระมหाराชา ขอได้ทรงพระกรุณา ฟังข้าพระพุทธเจ้า แม้ข้าพระพุทธเจ้าก็ยังไม่ถึงความสุขสบายของตนในชาติก่อนได้ คือ ในชาติก่อน ข้าพระพุทธเจ้าเกิดเป็นภาวเศรษฐียินดีในคุณธรรมอยู่ในเมืองสาเกต ข้าพระพุทธเจ้านั้นอบรมตนดีแล้ว ยินดีในการบริจาคทานแก่พรหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย มีกรงานอันสะอาด ข้าพระพุทธเจ้าระลึกถึงบาปกรรมที่ตนกระทำแล้วไม่ได้เลย.

ข้าแต่พระเจ้าวิเทหราช ข้าพระพุทธเจ้าจุติจากชาตินั้นแล้ว มาเกิดในครรภ์ของนางกุมภทาสีหญิง ขัดสนในมิลินทนครนี้ จำเดิมแต่เวลาที่เกิดแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าก็ยากจนเรื่อยมา แม้ข้าพระพุทธเจ้าจะ

เป็นคนยากจนอย่างนี้ก็ตั้งมั่นอยู่ในความประพฤติชอบ
ได้ให้อาหารกึ่งหนึ่ง แก่ท่านที่ปรารถนา ได้รักษา
อุโบสถศีลในวัน ๑๔ คำ ๑๕ คำ ทุกเมื่อ ไม่ได้เบียด
เบียนสัตว์และไม่ได้ลักทรัพย์เลย กรรมทั้งปวงที่
ข้าพระพุทธเจ้าประพฤติดีแล้วนั้น ไร้ผลเป็นแน่ ศีลนี้
เห็นจะไร้ประโยชน์ เหมือนอลาตเสนาบดีกล่าว ข้า
พระพุทธเจ้ากำเอาแต่ความปราศรัยไว้ เหมือนนักร้อง
ผู้มีได้ฝึกหัดจะนั้นเป็นแน่ ส่วนอลาตเสนาบดียอมกำ
เอาแต่ชัยชนะไว้ ดังนักร้องผู้ชำนาญการพนั้น ฉะนั้น
ข้าพระพุทธเจ้าไม่เห็นประตุอันเป็นเหตุไปสู่สุคติเลย
ข้าแต่พระมหाराชา เพราะเหตุนั้น ข้าพระพุทธเจ้า
ได้ฟังคำของกัสสปคุณาชีวกแล้ว จึงร้องให้.

[๘๕๑] พระเจ้าอังคตราชทรงสดับคำของนาย
วิชกะแล้ว ได้ตรัสว่า ประตุสุคติไม่มี ยังสงสัยอยู่อีก
หรือวิชกะ ได้ยินว่า สุขหรือทุกข์สัตว์ยอมได้เองแน่
นอน สัตว์ทั้งปวงหมดจดได้ด้วยกรเวียนเกิดเวียน
ตาย เมื่อยังไม่ถึงเวลาอย่ารีบด่วนไปเลย เมื่อก่อนแม่
เราก็คือผู้กระทำความดี ขวนขวายในพรหมณ์และ
กฤหบดีทั้งหลาย อนุศาสน์ราชกิจอยู่เนื่อง ๆ งดเว้น
จากความยินดีในกามคุณตลอดกาลประมาณเท่านี้.

[๘๕๒] ท่านผู้เจริญ เราทั้งหลายจะได้พบกัน
อีก ถ้าเราทั้งหลายจักมีการสมาคมกัน (เมื่อผลบุญ
ไม่มี จะมีประโยชน์อะไรด้วยการพบท่าน) พระเจ้า

วิเทหราชครั้นตรัสดังนี้แล้ว ก็เสด็จกลับไปยังพระราช
นิเวศน์ของพระองค์.

[๘๕๓] ตั้งแต่รุ่งสว่าง พระเจ้าอังคตราชรับสั่ง
ให้ประชุมเหล่าอำมาตย์ ในที่ประทับสำราญพระองค์
แล้วตรัสว่า จงจัดกามคุณทั้งหลายเพื่อเราไว้ในจันทก-
ปราสาทของเราทุกเมื่อ เมื่อขอราชการลับและเปิดเผย
เกิดขึ้น ใคร ๆ อย่าเข้ามาหาเรา อำมาตย์ผู้ฉลาดใน
ราชกิจ ๓ นาย คือ วิชยอำมาตย์ ๑ สุนามอำมาตย์ ๑
อลาสเสนาบดี ๑ จงนั่งพิจารณาขอราชการเหล่านั้น
พระเจ้าวิเทหราชครั้นตรัสดังนี้แล้ว จึงตรัสว่า ท่าน
ทั้งหลายจงใส่ใจกามคุณให้มาก ไม่ต้องขวนขวายใน
พราหมณ์ คฤหบดี และกิจการอะไรเลย.

[๘๕๔] ตั้งแต่นั้นมาจนถึงวันที่ ๑๔ ราชกัญญา
พระนามว่ารุจา ผู้เป็นพระธิดาที่โปรดปรานของ
พระเจ้าวิเทหราช ได้ตรัสกะพระพี่เลี้ยงว่า ขอท่าน
ทั้งหลายช่วยประดับให้ฉันด้วย และหญิงสหายทั้ง
หลายของเราก็จงประดับ พรุ่งนี้ ๑๕ ค่ำ เป็นวันทิพย์
ฉันจะไปเฝ้าพระชนกนาถ พระพี่เลี้ยงทั้งหลายได้จัด
มาลัย แก่นจันทร์ แก้วมณี สังข์ แก้วมุกดาและผ้า
ต่างๆ สี อันมีค่ามาก มาถวายแก่พระนางรุจाराช-
กัญญา หญิงบริวารเป็นอันมาก ห้อมล้อมพระนางรุจา
ราชธิดาผู้มีพระฉวีวรรณงามผุดผ่อง ประทับนั่งอยู่บน
ตั้งทอง งามโสภาราวกะนางเทพกัญญา.

[๘๕๕] ก็พระนางรจจाराชชิตานัน ประดับด้วย

เครื่องสรรพาวรณ์เสด็จไป ณ ท่ามกลางหญิงสหาย
เพียงดั่งสายฟ้าแลบออกจากเมฆ เสด็จเข้าสู่จันทก-
ปราสาท พระราชธิดาเสด็จเข้าไปเฝ้าพระเจ้าวิเทหราช
ถวายบังคมพระชนกนาถ ผู้ทรงยินดีในวินัย แล้ว
ประทับอยู่ ณ ตั้งอันวิจิตรด้วยทองคำส่วนหนึ่ง.

[๘๕๖] ก็พระเจ้าวิเทหราช ทอดพระเนตรเห็น

พระนางรจจाराชชิตาผู้ประทับอยู่ท่ามกลางหญิงสหาย
ซึ่งเป็นดั่งสมาคมแห่งนางเทพอัปสร จึงตรัสถามว่า
ลูกหญิงยังรื่นรมย์อยู่ในปราสาทและยังประพาสอยู่ใน
อุทยานเล่นน้ำในสระ โบกขรรณิเพลิดเพลินอยู่หรือ เขา
ยังนำของเสวยมากอย่างมาให้ลูกหญิงเสมอหรือ ลูก-
หญิงและเพื่อนหญิงของลูก ยังเก็บดอกไม้ต่างๆ ชนิด
มาร้อยพวงมาลัยและยังช่วยกันทำเรือนหลังเล็ก ๆ เล่น
เพลิดเพลินอยู่หรือ ลูกหญิงขาดแคลนอะไรบ้าง เขา
รับนำสิ่งของมาให้ทันใจลูกอยู่หรือ ลูกรักผู้มีพักตร์
อันผ่องใส จงบอกความชอบใจแก่พ่อเถิด แม่สิ่งนั้น
จะเสมอดวงจันทร์ พ่อจักให้เกิดแก่ลูกจนได้.

[๘๕๗] พระนางรจจाराชชิตา ได้สดับพระดำรัส

ของพระเจ้าวิเทหราชแล้ว กราบทูลว่า ข้าแต่พระมหา
ราชา กระหม่อมฉันยอมได้สิ่งของทุก ๆ อย่างในสำนัก
ของทูลกระหม่อม พຽງนี้ ๑๕ คำ เป็นวันทิพย์ ขอราช
บุรุษทั้งหลายจงนำพระราชทรัพย์พันหนึ่งมาให้กระ-
หม่อมฉันจักให้ทานแก่ฉัพกทั้งปวงตามที่ให้มาแล้ว.

[๘๕๘] พระเจ้าอังคิราชได้สดับพระคำรัสของ

พระนางรจจाराชิตาแล้วตรัสว่า ลูกหญิงทำทรัพย์ให้
พินาศเสียเป็นอันมาก หาผลประโยชน์มิได้ ลูกหญิง
ยังรักษาอุโบสถศีล ไม่บริโภคน้ำเป็นนิตย์อยู่
ลูกหญิงไม่พึงบริโภคน้ำนั้นเป็นนิตย์ เพราะบุญ
ไม่มีจากการไม่บริโภคน้ำนั้น แม่วิชกบรุษได้ฟังคำของ
คุณาชีวกัสสปโคตรในกาลนั้น แล้วถอนหายใจ
ซัดซัด ร้องให้น้ำตาไหล ลูกหญิงรูจาเอ๋ย トラบเท่าที่
ลูกยังมีชีวิตอยู่อย่าอดอาหารเลย ปรโลกไม่มี ลูกหญิง
จะลำบากไปทำไม ไร้ประโยชน์.

[๘๕๙] พระนางรจจाराชิตาผู้มีพระฉวีวรรณ

งดงาม ทรงทราบกฎธรรมดาในอดีต ๗ ชาติ ในอนาคต

ชาติ ได้สดับพระคำรัสของพระเจ้าวิเทหราชแล้ว
กราบทูลพระชนกนางว่า แต่ก่อนกระหม่อมฉันได้
ฟังมาเท่านั้น กระหม่อมฉันเห็นประจักษ์เองข้อนี้ว่า
ผู้ใดเข้าไปเสพคนพาล ผู้นั้นก็เป็นพาลไปด้วย ผู้หลง
อาศัยคนหลงย่อมถึงความหลงยิ่งขึ้น อนาคตเสนาบดี
และนายวิชกะสมควรจะหลง.

[๘๖๐] ขอเดชะ ส่วนพระองค์มีพระปรีชา ทรง

เป็นนักปราชญ์ ทรงฉลาดรู้ซึ่งอรรถ จะทรงเป็นเช่น
กับพวกคนพาล เข้าถึงซึ่งทิวฐิอันแล้วได้อย่างไร ก็ถ้า
สัตว์จะบริสุทธิ์ได้ด้วยการท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏ
การบวชของคุณาชีวกก็ไม่มีประโยชน์ คุณาชีวกเป็น
คนหลงมงาย ย่อมถึงความเป็นคนเปลือย เหมือน

ตั้งแต่นหลังบินเข้ากองไฟ ฉะนั้นคนเป็นอันมากผู้ไม่รู้อะไร ได้ฟังคำของกัสสปคุณชีวกว่า ความหมดจดย่อมไม่ได้ด้วยสังสารวัฏ ก็เชื่อมั่นเสียก่อนทีเดียว จึงพากันปฏิเสธกรรมและผลของกรรม โทษคือความฉิบหายที่ยืดไว้ผิดในเบื้องต้น ก็ยากที่จะเปลื้องได้เหมือนปลาติดเบ็ด ยากที่จะเปลื้องตนออกจากเบ็ดได้ ฉะนั้น.

[๘๖๑] ข้าแต่พระมหาราชา กระทบอัมฉันจักยก

ตัวอย่างมาเปรียบถวายเพื่อประโยชน์แก่ทูลกระทบอัมฉันฉัตตทั้งหลายในโลกนี้บางพวกย่อมรู้เนื้อความได้ด้วยอุปมา เปรียบเหมือนเรือของพ่อค้า บรรทุกสินค้าหนักเกินประมาณ ย่อมนำสินค้าอันหนักยิ่งไปจมลงในมหาสมุทร ฉันทใด นรชนสั่งสมบาปกรรมทีละน้อย ๆ ก็ย่อมพาเอาบาปอันหนักยิ่ง ไปจมลงในนรก ฉะนั้น ทูลกระทบอัมเพคะ อกุศลอันหนักของอลาตเสนาบดี ยังไม่บริบูรณ์ก่อน อลาตเสนาบดียังสั่งสมบาปอันเป็นเหตุให้ไปสู่ทุกคติอยู่ ขอเดชะการที่อลาตเสนาบดีได้รับความสุขอยู่ในบัดนี้ เป็นผลบุญที่ตนได้ทำไว้แล้วในปางก่อนนั่นเอง บุญของอลาตเสนาบดีนั้นจะหมดสิ้น อลาตเสนาบดีจึงมายินดีในอกุศลกรรมอันไม่ใช่คุณ หลีกละทางตรงเดินไปตามทางอ้อม นรชนสั่งสมบุญไว้แม้ทีละน้อยๆ ย่อมไปสู่เทวโลก เหมือนวิชกนุรุษ ผู้เป็นทาสยินดีในกรรมอันงาม ย่อมมุ่งไปสู่สวรรค์ได้

เปรียบเหมือนดาซังที่กำลังซังของ ย่อมต่ำลงข้างหนึ่ง
เมื่อเอาของหนักออกเสีย ข้างที่ต่ำก็จะสูงขึ้นฉะนั้น.

นายวิชกะผู้เป็นทาสเห็นทุกข์ในตนวันนี้ เพราะ
ได้เสพบาปกรรม ที่ตนกระทำไว้ในปางก่อน บาป
ของเขาจะหมดสิ้น เขาจึงมายินดีในวินัยอย่างนั้น ทูล
กระหม่อมอย่าคบหากัสสปคณาชีวก ทรงดำเนินทาง
ผิดเลยเพคะ.

[๘๖๒] ข้าแต่พระราชบิดา บุคคลคบคนเช่น
ใดๆ เป็นบรุษผู้มีศีลหรืออสัตบรุษผู้ไม่มีศีล เขาย่อม
ตกอยู่ในอำนาจของผู้นั้น บุคคลกระทำคนเช่นใด
ให้เป็นมิตร และเข้าไปคบหากคนเช่นใด แม้เขาก็ย่อม
เป็นเช่นคนนั้น เพราะการอยู่ร่วมกันย่อมเป็นเช่นนั้น
ได้ ผู้เสพย่อมติดนิสัยผู้ที่ตนเสพ ผู้ติดต่อย่อมติดนิสัย
ผู้ที่ตนติดต่อ เหมือนลูกศรอาบยาพิษย่อมเปื้อนแล่ง
ฉะนั้น.

นักปราชญ์ไม่ควรเป็นผู้มีคนลามกเป็นสหาย
เพราะกลัวจะเปื้อนเปื้อน การเสพคนพาล ย่อมเป็น
เหมือนบุคคลเอาใบไม้ห่อปลาเน่า แม้ใบไม้ก็มีกลิ่น
เหม็นฟุ้งไป ฉะนั้น ส่วนการคบหาสมาคมกับนัก
ปราชญ์ย่อมเป็นเหมือนบุคคลเอาใบไม้ห่อของหอม
แม้ใบไม้ก็มีกลิ่นหอมฟุ้งไป ฉะนั้น เพราะฉะนั้น
บัณฑิตรู้ความเป็นบัณฑิตของตนดังรับไม้สำหรับห่อ

จึงไม่คบหาสมาคมอสัตบุรุษ คบหาสมาคมสัตบุรุษ
อสัตบุรุษย่อมนำไปสู่นรก สัตบุรุษย่อมาให้ถึงสุคติ.

[๘๖๓] แม้กระหม่อมฉันก็ระลึกชาติที่ตนได้
ท่องเที่ยวมาแล้วได้ ๗ ชาติ และระลึกชาติที่ตนจุติ
จากชาตินี้แล้วจักไปเกิดในอนาคตอีก ๗ ชาติ ข้าแต่
พระจอมประชาชน ชาติที่ ๗ ของกระหม่อมฉันใน
อดีต กระหม่อมฉันเกิดเป็นบุตรนายช่างทองใน
แคว้นมคธ ราชคฤห์มหานคร กระหม่อมฉันได้คบหา
สหายผู้ลามก ทำบาปกรรมไว้มาก เทียบคบชู้ภรรยา
ของชายอื่นเหมือนจะไม่ตาย กรรมนั้นยังไม่ให้ผล
เหมือนไฟอันเฝ้าปกปิดไว้.

ในกาลต่อมา ด้วยกรรมอื่นๆ กระหม่อมฉันนั้น
ได้เกิดในวังสรัฐเมืองโกสัมพี เป็นบุตรเดียวในสกุล
เศรษฐีผู้สมบูรณ์ มั่งคั่ง มีทรัพย์มากมาย คนทั้งหลาย
สักการบูชาอยู่เป็นนิตย์ ในชาตินั้น กระหม่อมฉัน
ได้คบหาสมาคมมิตรสหายผู้ยินดีในกรรมอันงาม ผู้
เป็นบัณฑิต เป็นพหูสูต เขาได้แนะนำให้กระหม่อม-
ฉันรักษาอุโบสถศีลในวัน ๑๔ คำ ๑๕ คำ ตลอดราตรี
เป็นอันมาก กรรมนั้นยังไม่ให้ผล ดังขุมทรัพย์ที่ฝัง
ไว้ได้น้ำ.

ครั้นภายหลัง บรรดาบาปกรรมทั้งหลาย ปรทา-
รกรรมอันใดที่กระหม่อมฉันได้กระทำไว้ในมคธรัฐ
ผลแห่งกรรมนั้นมาถึงกระหม่อมฉันแล้ว เหมือนดั่ง

ยาพิษอันร้ายแรง ฉะนั้น ข้าแต่พระองค์ผู้ครอง
วิเทหรัฐ กระหม่อมฉันจูดิจากตระกูลเศรษฐีนั้นแล้ว
ต้องหมกไหม้อยู่ในโรรวนรกสิ้นกาลนาน เพราะกรรม
ของตน กระหม่อมฉันระลึกถึงทุกข์ที่ได้เสวยในนรก
นั้น ไม่ได้ความสุขเลย กระหม่อมฉันยังทุกข์เป็นอัน
มากให้สิ้นไปในนรคนั้นนานปี แล้วเกิดเป็นลาถูกเขา
ตอนอยู่ในภินนาคตะมหานคร.

[๘๖๔] กระหม่อมฉัน (เมื่อเกิดเป็นลา) ต้อง
พาลูกผู้ดีทั้งหลายไปด้วยหลังบ้าง ด้วยรถบ้าง นั้นเป็น
ผลกรรม คือ การที่กระหม่อมฉันคบชู้ภรรยาของผู้
อื่น ข้าแต่พระองค์ผู้ครองวิเทหรัฐ กระหม่อมฉันจูดิ
จากชาติเป็นลา นั้นแล้ว ไปบังเกิดเป็นลิงในป่าใหญ่
ถูกนายฝูงผู้คะนองขบกัดลูกอัมตะ นั้นเป็นผลแห่ง
กรรม คือ การที่กระหม่อมฉันคบชู้ภรรยาของผู้อื่น
ข้าแต่พระองค์ผู้ครองวิเทหรัฐ กระหม่อมฉันจูดิจาก
ชาติเป็นลิงนั้นแล้ว ได้เกิดเป็นโคในทสันรัฐ ถูกเขา
ตอน มีกำลังแข็งแรง กระหม่อมฉันต้องเทียมยานอยู่
สิ้นกาลนาน นั้นเป็นผลของกรรม คือ การที่กระหม่อม
ฉันคบชู้ภรรยาของผู้อื่น ข้าแต่พระองค์ผู้ครองวิเทหรัฐ
กระหม่อมฉันจูดิจากชาติเป็นโคนั้นแล้ว มาบังเกิดเป็น
กระเทยในตระกูลที่มีโภคสมบัติมากในแคว้นวัชชี จะ
ได้เกิดเป็นมนุษย์ยากจริง ๆ นั้นเป็นผลแห่งกรรม คือ
การที่กระหม่อมฉันคบชู้ภรรยาผู้อื่น ข้าแต่พระองค์ผู้

ครองวิเทหรัฐ กระทบมณีนจูดิจจากชาติเป็นกระเทย
นั้นแล้ว ได้ไปบังเกิดเป็นนางอัปสรในนันทวัน ณ
ดาวดึงส์พิภพ มีวรรณะน่าใคร่ มีผ้าและอาภรณ์อัน
วิจิตร สวมกมลกลแก้วมณี เป็นผู้ฉลาดในการฟ้อนรำ
ขับร้อง เป็นบาทบริจาริกาของท้าวสักกะ

ข้าแต่พระองค์ผู้ครองวิเทหรัฐ เมื่อกระทบมณีน
อยู่ในดาวดึงส์พิภพนั้น ระลึกชาติแม่ในอนาคตได้อีก
๗ ชาติ ที่กระทบมณีนจูดิจจากดาวดึงส์พิภพนั้นแล้ว
จักไปเกิดต่อไป กุศลที่กระทบมณีนกระทำไว้ในเมือง
โกสัมพีตามมาให้ผล กระทบมณีนจูดิจจากดาวดึงส์
พิภพนั้นแล้ว ท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ ข้า
แต่พระมหाराชา กระทบมณีนเป็นผู้อันชนทั้งหลาย
สักการบูชาแล้วเป็นนิตย์ตลอด ๗ ชาติ กระทบมณีน
ไม่พ้นจากความเป็นหญิงตลอด ๖ ชาติ ข้าแต่พระองค์
ผู้ประเสริฐ ชาติที่ ๗ กระทบมณีนจักได้เกิดเป็น
เทวดาผู้ชาย เป็นเทพบุตรผู้มีฤทธิมาก เป็นผู้สูงสุด
ในหมู่เทวดา แม่วันนี้ นางอัปสรทั้งหลายก็ยังร้อย
ดอกไม้เป็นพวงมาลัยอยู่ในนันทวัน เทพบุตรนามว่า
ชวะ สามีของกระทบมณีน ยังรับพวงมาลัยอยู่ ๑๖ ปี
ในมนุษย์นี้ราวครู่หนึ่งของเทวดา ๑๐๐ ปีในมนุษย์เป็น
คนหนึ่งวันหนึ่งของเทวดาดังที่ได้กราบทูลให้ทรงทราบ
มานี้ กรรมทั้งหลายย่อมติดตามไปทุก ๆ ชาติแม้ตั้ง
อสงไขย ด้วยว่ากรรมจะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตาม
(อันบุคคลทำแล้ว) ย่อมไม่พินาศไป.

[๘๖๕] ชายใดปรารถนาเป็นบุรุษทุก ๆ ชาติไป

ก็พึงเว้นภรรยาผู้อื่นเสีย เหมือนบุคคลล้างเท้าสะอาด
แล้วเว้นเปือกตม ฉะนั้น หญิงใดปรารถนาเป็นบุรุษ
ทุก ๆ ชาติไป ก็พึงยำเกรงสามีเหมือนนางเทพอัปสร
ผู้เป็นบาทบริจาริกา ยำเกรงพระอินทร์ ฉะนั้น ผู้ใด
ปรารถนาโภคทรัพย์ อายุ ยศและสุขอันเป็นทิพย์ ก็
พึงเว้นบาปทั้งหลาย ประพฤติแต่สุจริตธรรม ๑ อย่าง
สตรีก็ตาม บุรุษก็ตาม ควรเป็นผู้ไม่ประมาท ด้วยกาย
วาจา ใจ มีปัญญาเครื่องพิจารณาเพื่อประโยชน์ของตน.

นรชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งในโลกนี้ ที่เป็นคนมียศ
มีโภคทรัพย์บริบูรณ์ทุกอย่าง นรชนเหล่านั้นได้สั่งสม
กรรมดีไว้ในปางก่อนแล้วโดยไม่ต้องสงสัย สัตว์ทั้ง
ปวงล้วนมีกรรมเป็นของตัว ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ
ขอพระองค์ทรงพระราชดำริด้วยพระองค์เองเถิด ข้า
แต่พระจอมชน พระสนม (ผู้ทรงโฉมงาม) ปาน
ดั่งนางเทพอัปสรผู้ประดับคลุมกายด้วยร่างแหทอง
เหล่านี้ พระองค์ทรงได้มาเพราะผลแห่งกรรมอะไร
พระนางจุจาราช กัญญา ทรงยังพระเจ้าอังคตราช
พระชนกนาถให้ทรงยินดี พระราชกุมารีผู้มีวัตรอัน
ดีงามกราบทูลทางสุคติแก่พระชนกนาถ ดั่งหนึ่งบอก
ทางให้แก่คนหลงทาง และได้กราบทูลข้อธรรมถวาย
โดยนัยต่าง ๆ ดังนี้แล.

[๘๖๖] ในกาลนั้น นารทมหาพรหมตรวจดูชมพูทวีป ได้เห็นพระเจ้าอังคิราช ผู้ทรงมีความเห็นผิด จึงมาจากพรหมโลกถึงถิ่นมนุษย์ ลำดับนั้น นารทมหาพรหมได้ยืนอยู่ที่ปราสาท เบื้องพระพักตร์แห่งพระเจ้าวิเทหราช พระนางรुจाराชชิดาเห็นนารทฤาษีนั้นมาถึง จึงนมัสการ.

[๘๖๗] ครั้งนั้น พระราชาทรงหวาดพระทัยเสด็จลงจากราชอาสน์ เมื่อจะตรัสถามนารทฤาษี ได้ตรัสพระดำรัสที่ว่า ท่านมีผิวพรรณงามดังเทวดา ต้องรัศมีสว่างจ้าไปทั่วทิศดังพระจันทร์ ท่านมาจากไหนหนอ ข้าพเจ้าถามแล้ว ขอท่านจงบอกนามและโคตรแก่ข้าพเจ้า คนในมนุษย์โลกย่อมรู้จักท่านอย่างไรหนอ.

[๘๖๘] อาตมภาพมาจากเทวโลกเดี๋ยวนี้เอง ต้องรัศมีสว่างจ้าไปทั่วทิศดังพระจันทร์ มหาบพิตรตรัสถามแล้ว อาตมภาพขอถวายพระพรนามและโคตรให้ทรงทราบ คนทั้งหลายเขารู้จักอาตมภาพโดยนามนารทะ และโดยโคตรว่ากัสสปะ.

[๘๖๙] สันฐานของท่านและการที่ท่านเหาะไปและยืนอยู่บนอากาศได้น่าอัศจรรย์ คุณก่อนท่านนารทะ ข้าพเจ้าขอลาเนื้อความนี้กะท่าน เออเพราะเหตุอะไรท่านจึงมีฤทธิ์เช่นนี้.

[๘๗๐] คุณธรรม ๔ ประการนี้ คือ สัจจะ ๑ ธรรมะ ๑ ทมะ ๑ จาคะ ๑ อาตมภาพได้ทำไว้แล้วใน

ภพก่อน เพราะคุณธรรมที่อาตมาภาพเสพมาดีแล้วนั้น
แล อาตมาภาพจึงไปไหน ๆ ได้ตามความปรารถนา
เร็วทันใจ.

[๘๗๑] เมื่อท่านบอกความสำเร็จแห่งบุญ เชื่อว่า
ท่านบอกความอัศจรรย์ ถ้าแลเป็นจริงอย่างท่านกล่าว
คู่ก่อนท่านนารทะ ข้าพเจ้าขอถามเนื้อความนี้กะท่าน
ข้าพเจ้าถามแล้ว ขอท่านจงพยากรณ์ให้ดี.

[๘๗๒] ขอถวายพระพร ข้อใดพระองค์ทรง
สงสัย เชิญมหาบพิตรตรัสถามข้อนั้นกะอาตมาภาพเถิด
อาตมาภาพจะถวายวิชันนาให้มหาบพิตรทรงสิ้นสงสัย
ด้วยนัย ด้วยญาธรรมชาติ และด้วยเหตุทั้งหลาย.

[๘๗๓] คู่ก่อนท่านนารทะ ข้าพเจ้าขอถามเนื้อ
ความนี้กะท่าน ท่านถูกถามแล้ว อย่าได้กล่าวมุสาแก่
ข้าพเจ้า ที่คนเขาพูดกันว่า เทวดามี มารดาบิดามี
ปรโลกมีนั้น เป็นจริงหรือ.

[๘๗๔] ที่คนเขาพูดกันว่า เทวดามี มารดาบิดามี
และปรโลกมีนั้นเป็นจริงทั้งนั้น แต่นรชนผู้หลงมกมาย
ใคร่ในกามทั้งหลายจึงไม่รู้ปรโลก.

[๘๗๕] คู่ก่อนท่านนารทะ ถ้าท่านเชื่อว่าปรโลก
มีจริง สถานที่อยู่ในปรโลกของเหล่าสัตว์ผู้ตายไปแล้ว
ก็ต้องมี ขอท่านจงให้ทรัพย์ ๕๐๐ กหาปณะแก่ข้าพเจ้า
ในโลกนี้ ข้าพเจ้าจะใช้ให้ท่านพ้นหนึ่งในปรโลก.

[๘๗๖] ถ้าอาตมภาพรู้ว่ามหาบพิตรทรงมีศีล ทรงรู้ความประสงค์ของสมณพราหมณ์ อาตมภาพก็จะ ให้มหาบพิตรทรงยืมสักห้าร้อน แต่มหาบพิตรหยาบช้า ทรงจู้ติจากโลกนี้แล้ว จะต้องไปอยู่ในนรก ใครจะไป ทวงทรัพย์พันหนึ่งในปรโลกเล่า ผู้ใดในโลกนี้เป็นผู้ ไม่มีศีลธรรม ประพฤติชั่ว เกียจคร้าน มีกรรมอัน หยาบช้า บัณฑิตทั้งหลายย่อมไม่ให้หนี้ในผู้นั้น เพราะ จะไม่ได้ทรัพย์คืนจากคนเช่นนั้น ส่วนบุคคลผู้ขยัน หมั่นเพียร มีศีล รู้ความประสงค์ คนทั้งหลายรู้แล้ว ย่อมเอาโภคทรัพย์มาเชื่อเชิญเอง ด้วยคิดว่า ผู้นี้ทำ การงานเสร็จแล้ว พึงนำมาใช้ให้.

[๘๗๗] ขอถวายพระพร มหาบพิตรเสด็จไป จากที่นี่แล้ว จักทอดพระเนตรเห็นพระองค์เองอยู่ใน นรกนั้น ซึ่งถูกฝูงการุมขี้อย่างนุดคร่าอยู่ ใครเล่าจะ ไปทวงทรัพย์พันหนึ่งในปรโลก กะมหาบพิตรผู้ตกอยู่ใน นรก ถูกฝูงกา ฝูงแร้ง ฝูงสุนัขรุมกัดกิน ตัวขาด กระจัดกระจาย เลือดไหลโหม.

[๘๗๘] ในโลกันตนรกนั้นมีคดที่สุด ไม่มีพระ- จันทร์และพระอาทิตย์ โลกันตนรกมีคดคืออยู่ทุกเมื่อ นากลัว กลางคืนกลางวันไม่ปรากฏ ผู้ต้องการทรัพย์ คนไรเล่า จะพึงเที่ยวไปในสถานที่เช่นนั้นได้.

[๘๗๙] ในโลกันตนรกนั้นมีสุนัข ๒ เหล่า คือ ต่างเหล่า ๑ คำเหล่า ๑ ล้วนมีร่างกายกำยำ ลำสัน

แข็งแรง ย่อมพากันมากัดกินผู้ที่จุติจากมนุษย์โลกนี้
ไปตกอยู่ในโลกันตนรก ด้วยเขี้ยวเหล็ก ใครเล่าจะไป
ทวงทรัพย์พันหนึ่งในปรโลกกะมหาบพิตรผู้ตกอยู่ใน
นรก ถูกสุนัขอันตรายร้ายกาจ นำทุกข์มาให้ รุม
กัดกิน ตัวขาดกระจัดกระจายเลือดไหลโตรมได้.

[๘๘๐] และในนรกอันร้ายกาจ พวกนายนิรย-
บาลชื่อกาฬุปกาละ ผู้เป็นข้าศึก พากันเอาดาบและ
หอกอันคมกริบมาทิ่มแทงนรชนผู้กระทำความชั่วไว้ใน
ภพก่อน ใครเล่าจะไปทวงทรัพย์พันหนึ่งในปรโลก
กะมหาบพิตรผู้ถูกทิ่มแทงที่ท้อง ที่สีข้างพระอุทรพรุน
วิงวุ่นอยู่ในนรก ตัวขาดกระจัดกระจาย เลือดไหล
โตรมได้.

[๘๘๑] ในโลกันตนรคนั้น มีท่าฝนต่าง ๆ ชนิด
คือ หอก ดาบ แหวน หลาว มีประกายวาวดังถ่าน
เพลิง ตกลงบนศีรษะ สายอัสนีสีลาอันแดงโชน ตก
ต้องสัตว์นรกผู้มีกรรมหยาบช้า และในนรคนั้นมีลม
ร้อนยากที่จะทนได้ สัตว์ในนรคนั้น ย่อมไม่ได้รับ
ความสุขแม้แต่น้อย ใครเล่าจะพึงไปทวงทรัพย์พัน
หนึ่งในปรโลกกะมหาบพิตร ซึ่งทรงกระสบกระสาย
วิงไปมาหาที่ซ่อนเร้นมิได้.

[๘๘๒] ใครเล่า จะไปทวงทรัพย์พันหนึ่งใน
ปรโลก กะมหาบพิตรผู้ถูกทิ่มแทงในรตวิงไปวิงมา ต้อง
เหยียบแผ่นดินอันลุกโพลงถูกแทงด้วยประทัดอยู่ได้.

[๘๘๓] ใครเล่า จะไปทวงทรัพย์พันหนึ่งใน
ปรโลกกะมหาบพิตรซึ่งทนไม่ได้ วิ่งไปขึ้นภูเขาอัน
คาดไปด้วยขวากกรด ลูกโชนนำสยดสยองอย่างยิ่ง
ตัวขาดกระจัดกระจายเลือดไหลโรรมได้.

[๘๘๔] ใครเล่า จะไปทวงทรัพย์พันหนึ่งใน
ปรโลกกะมหาบพิตร ซึ่งต้องวิ่งขึ้นเหยียบถ่านเพลิง
กองเท่าภูเขา ลูกโพลงนำกลัว มีตัวถูกไฟไหม้ทนไม่
ไหวร้องครวญครางอยู่ได้.

[๘๘๕] ต้นจิวสูงเทียมเมฆ เค็มไปด้วยหนาม
เหล็ก คมกริบ กระจายเลือดคน หลึงผู้ประพดิล่วง
สามิ และชายผู้คบหากระทำชั่วกรรมผู้อื่น ลูกนาย
นิรยบาลผู้ทำตามสั่งของพระยายม ถือหอกไล่ทิ่มแทง
ให้ขึ้นต้นจิวนั้น ใครเล่าจะไปทวงทรัพย์ จำนวนนั้น
กะมหาบพิตร ซึ่งต้องขึ้นต้นจิวในนรกเลือดไหล
เประอะเปื้อน มีกายหุ้มเกรียมหนังปอกเปิก กระสับ
กระส่ายเสวยเวทนาอย่างหนัก ใครเล่าจะไปขอทรัพย์
จำนวนเท่านั้นกะพระองค์ผู้หอบแล้วหอบอีก อันเป็น
โทษของบุรพกรรม หนึ่งปอกเปิกเดินทางผิดได้.

[๘๘๖] ต้นจิวสูงเทียมเมฆ เต็มไปด้วยใบเหล็ก
คมกริบดังดาบ กระจายเลือดคน ใครเล่าจะไปทวง
ทรัพย์พันหนึ่งในปรโลก กะมหาบพิตรซึ่งขึ้นอยู่บน
ต้นจิวนั้น ก้าวไปเหยียบใบเหล็กอันคมดังดาบ ก็ถูก
ใบจิวอันคมนั้นบาด มีตัวขาดกระจัดกระจายเลือด
ไหลโรรมได้.

[๘๘๗] ใครเล่าจะไปทวงทรัพย์จำนวนนั้นกะ
มหาบพิตร ซึ่งเดินหนีออกจากขุมนรกไม่จู้ มีใบเป็น
คาบ ไปปลัดตกลงในแม่น้ำเวตรณีได้.

[๘๘๘] ข้าพเจ้าแทบจะล้มเหมือนต้นไม้ที่ถูกตัด
ข้าพเจ้าหลงสำคัญผิดจึงไม่รู้จักทิศ ท่านฤาษีข้าพเจ้า
ได้ฟังคาถาภายิตของท่านแล้วย่อมร้อนใจ เพราะกลัว
มหาภัย ท่านฤาษี ขอท่านจงเป็นที่พึ่งของข้าพเจ้า
ดังหนึ่งน้ำสำหรับแก้กระหายในเวลาร้อน เกาะเป็นที่
อาศัยในห้วงมหาสมุทร และประทีปสำหรับส่องสว่าง
ในที่มืดฉะนั้นเถิด ท่านฤาษี ขอท่านจงสอนอรรถ
และธรรมแก่ข้าพเจ้า ในกาลก่อนข้าพเจ้าได้กระทำ
ความผิดไว้ส่วนเดียว ข้าแต่ท่านนารทะ ขอท่านจง
บอกทางบริสุทธิแก่ข้าพเจ้า โดยที่ข้าพเจ้าจะไม่พึงตก
ไปในนรกด้วยเถิด.

[๘๘๙] พระราชา พระองค์นี้ คือ ท้าวธตรฐ
ท้าวเวสสามิตรระ ท้าวอัญญกะ ท้าวยมทัตติ ท้าว
อุสสินนระ ท้าวสีวิราชและพระราชาพระองค์อื่น ๆ ได้
ทรงบำรงสมณพราหมณ์ทั้งหลายแล้วเสด็จไปยังสวรรค์
ฉันทใด คู่ก่อนมหาบพิตรผู้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน แม้
มหาบพิตรดีฉันทนั้น จงทรงเว้นอธรรม แล้วทรงประ-
พฤติธรรม ราชบุรุษทั้งหลายจงถืออาหารไปประกาศ
ภายในพระราชนิเวศน์ และภายในพระนครว่าใครหัว
ใครกระหาย ใครปรารถนามาตา ใครปรารถนา

เครื่องอุปได้ ใครไม่มีฝ้านุ่งห่ม จักนุ่งผ้าสีต่างๆ

ตามปรารถนา ใครต้องการร่ม ใครต้องการรองเท้า
อย่างเนื้ออ่อนอย่างดี ราชบุรุษทั้งหลายจงประกาศดังนี้
ในพระนครของพระองค์ ทั้งเวลาเย็นและเวลาเช้า
มหาบพิตรอย่าได้ใช้คนแก่เฒ่า และโคม้าอันแก่ชรา
เหมือนดังก่อน และจงพระราชทานเครื่องบริหารแก่
บุคคลที่เป็นกำลัง เคยกระทำความดีไว้เท่าเดิมเถิด.

[๘๕๑] มหาบพิตรจงทรงสำคัญพระวรกายของ
พระองค์ว่าเป็นดังรถ อันมีใจเป็นนายสารถิ กระปรี่
กระเปร่า (เพราะปราศจากถิ่นมิทชะ) อันมีอวิหิงสา
เป็นเพลที่เรียบร้อยดี มีการบริจาคนเป็นหลังคามมีการ
สำรวจเท้าเป็นกง มีการสำรวจมือเป็นกระพอง มีการ
ความเยียบสนิท มีการกล่าวคำสัตย์เป็นองครัดอัน
บริบูรณ์ มีการไม่กล่าวคำส่อเสียดเป็นเข้าหน้าไม้
ความเยียบสนิท มีการกล่าวคำสัตย์เป็นองครัดอัน
บริบูรณ์ มีการไม่กล่าวคำส่อเสียดเป็นการเข้าหน้าไม้
สนิท มีการกล่าวคำอ่อนหวานเป็นเครื่องรถอันเกลี้ยง
เกลา มีการกล่าวพอประมาณเป็นเครื่องผูกมัด มี
ศรัทธาและอโลภะเป็นเครื่องประดับ มีการถ่อมตน
และกราบไหว้เป็นกุบ มีความไม่กระด้างเป็นงอนรถ
มีการสำรวจศีลเป็นเชือกขันชะเนาะ มีความไม่โกรธ
เป็นอาการไม่กระเทือน มีกุศลธรรมเป็นเสวตฉัตร มี
พาหุสัจจะเป็นสายทาบ มีการตั้งจิตมั่นเป็นที่มั่น มี

ความคิดเครื่องรู้จักกาลเป็นไม้แก่น มีความแกลั่วกล้า
เป็นไม้ค้ำ มีความประพุดติถ่อมตนเป็นเชือกชั้นแอก
มีความไม่เย่อหยิ่งเป็นแอกเบา มีจิตไม่หกดหู่เป็นเครื่อง
ลาด มีการเสพบุคคลผู้เจริญเป็นเครื่องกำจัดธุลี มีสติ
ของนักปราชญ์เป็นประทัก มีความเพียรเป็นสายบัง
เหียน มีใจที่ฝึกฝนดีแล้วเป็นดั่งม้าที่หัดไว้เรียบเป็น
เครื่องนำทาง ความปรารถนาและความโลภเป็นทางคด
ส่วนความสำรวมเป็นทางตรง ขอถวายพระพร ปัญญา
เป็นเครื่องกระตุ้นเตือนม้า ในรถคือพระวรกายของ
มหาบพิตรที่กำลัง แล่นไปในรูป เสียง กลิ่น รส
พระองค์นั้นแลเป็นสารภี ถ้าความประพุดติชอบและ
ความเพียรมั่นมีอยู่ด้วยยานนี้ รถนั้นจะให้สิ่งที่น่าใคร่
ทุกอย่างจะไม่นำไปบังเกิดในนรก.

[๘๕๒] อลาตเสนาบดีเป็นพระเทวทัต สุนาม-
อำมาตย์เป็นพระภัททชี วิชยอำมาตย์เป็นพระสารีบุตร
วิชกบุรุษเป็นพระโมคคัลลานะ คุณาชีวกผู้เฉลก
เป็นสุนักขัตตลิจฉวิบุตร พระนางจุจาราชธิดาผู้ทรง
ยังพระราชาให้เลื่อมใสเป็นพระอานนท์ พระเจ้า
อังคิราษผู้มีทิฏฐิชั่วในกาลนั้นเป็นพระอรุเวลกัสสปะ
มหานารทพรหมโพธิสัตว์เป็นเรตถาคต ท่านทั้งหลาย
จงทรงชาดกไว้ด้วยประการฉะนี้แล.

จบมหานารทกัสสปชาดกที่ ๘

๘. อรรถกถาพรหมนารถชาดก*

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ในสวนตาลหนุ่มทรงปรารภถึงการทรง
ทรมานท่านอรุเวลกัศสปตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า อหุ ราชา
วิเทหान์ ดังนี้

ดังจะกล่าวโดยพิศดาร ในกาลที่พระศาสดาทรงประกาศพระธรรมจักร
อันประเสริฐ ทรงทรมานชฎิล ๓ คนพี่น้อง มีอรุเวลกัศสปชฎิลเป็นต้น แวด
ล้อมไปด้วยปฺราณชฎิล ๑,๐๐๐ คน เสด็จไปยังสวนตาลหนุ่ม เพื่อพระประสงค์
จะทรงเปลื้องปญฺญญา ที่ได้ทรงให้ไว้แก่พระเจ้าพิมพิสาร ผู้เป็นเจ้าแผ่นดินแห่ง
มคธรัฐ ในกาลนั้นเมื่อพระเจ้าพิมพิสารพระเจ้าแผ่นดินมคธรัฐ พร้อมด้วย
บริษัทประมาณ ๑๒ นหุต เสด็จมาถวายบังคมพระทศพลแล้วประทับนั่งอยู่
ขณะนั้น พวกพราหมณ์คหบดีในภายในราชบริษัท เกิดความปริวิตกขึ้นว่า
ท่านพระอรุเวลกัศสป ประพฤติพรหมจรรย์ในพระมหาสมณโคดม หรือ
พระมหาสมณโคดมประพฤติพรหมจรรย์ในท่านพระอรุเวลกัศสป.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทราบความปริวิตกแห่งใจของ
พวกบริษัทเหล่านั้นด้วยพระทัย จึงทรงพระดำริว่า จักต้องประกาศภาวะที่
กัศสปมาบวชในสำนักของเราให้พวกนี้รู้ ดังนี้แล้วจึงตรัสพระคาถาว่า

กัศสปผู้อยู่ในอรุเวลประเทศท่านเคยเป็นอาจารย์
สั่งสอนหมู่ชฎิลผู้ผอมเพราะกำลังประพฤติพรต ท่าน
เห็นอะไรจึงได้ละไฟที่เคยบูชาเสีย เราถามเนื้อความ
นั้นละท่าน อย่างไร ท่านจึงละการบูชาเพลิงของท่าน
เสีย.

๑. บาลีเป็น มหานารถกัศสปชาดก.

ฝ่ายพระเถระ ก็ทราบพระพุทธประสงค์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ใคร่
จะแสดงเหตุ จึงกราบทูลว่า

ยัญทั้งหลายย่อมกล่าวสรรเสริญรูป เสียง กลิ่น
รส และหญิงที่นำใคร่ทั้งหลาย ข้าพระองค์รู้ว่า ของ
นารักใคร่นั้น ๆ เป็นมลทินตกอยู่ในอุปกิเลสทั้งหลาย
เพราะเหตุนั้นข้าพระองค์จึงมิได้ยินดีในการเช่นสรวง
และการบูชาเพลิง ข้าพระองค์ได้เห็นธรรมอันระงับ
แล้วไม่มีกิเลสเครื่องเศร้าหมอง อันเป็นเหตุก่อให้เกิด
ทุกข์ ไม่มีกิเลสเครื่องกังวล ไม่ติดข้องอยู่ในกามภพ
มิใช่วิสัยที่ผู้อื่นจะนำมาให้ผู้อื่นรู้ได้ ไม่แปรปรวน
กลายเป็นอย่างอื่น เพราะเหตุนั้น ข้าพระองค์จึงไม่
ยินดีในการเช่นสรวงและการบูชาไฟ.

ครั้นพระอรุณเวลกัศสปกกล่าวคาถาเหล่านี้แล้ว เพื่อจะประกาศภาวะที่ตน
เป็นพุทธสาวก จึงชบศิริยะลงที่หลังพระบาทของพระตถาคต ทูลประกาศว่า
ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า จงเป็นศาสดาของข้าพระองค์ ข้าพระองค์เป็นสาวก
ของพระองค์ ดังนี้แล้วเหาะขึ้นสู่เวหาส ๗ ครั้ง คือครั้งที่ ๑ สูงชั่วลำตาล ๑
ครั้งที่ ๒ สูงชั่ว ๒ ลำตาล จนถึงครั้งที่ ๗ สูง ๗ ชั่วลำตาล แล้วลงมาถวาย
บังคมพระตถาคต นั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง มหาชนเห็นปาฏิหาริย์ดังนั้น
ก็ได้กล่าวสรรเสริญคุณของพระศาสดาว่า น้าอัสจรรยจริง พระพุทธเจ้ามีอนุ-
ภาพมาก ธรรมคาผู้มีความเห็นผิดที่มีกำลังถึงอย่างนี้ เมื่อสำคัญตนว่า เป็น
พระอรหันต์ แม้ท่านพระอรุณเวลกัศสป พระองค์ก็ทรงทำลายข่ายคือทิฏฐิ
ทรมานเสียได้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงสดับดังนั้นแล้ว จึงตรัสว่า คุณก่อนอุบาสกทั้งหลาย การที่เราถึงซึ่งสัมพัญญุตญาณ ทรมานอสุเรตถ์สสปี ในบัดนี้ ไม่น่าอัศจรรย์เท่ากับครั้งก่อน แม้ในเวลาที่เรายังมีราคะโทสะและโมหะ เป็นพรหมชื่อว่า นารทะ ทำลายข้ายคือทิวฐิของเธอ กระทำเธอให้หมดพยศ ดังนี้แล้วก็ทรงคุณิภาพ อันบริษัทนักราบหูลอธารณาจึงทรงนำอดีตนิทานมาดังต่อไปนี้

ในอดีตกาล ยังมีพระราชอาชวราชองค์หนึ่งทรงพระนามว่า พระเจ้า-
อังกติราช เสวยราชสมบัติในกรุง มิถิลามหานคร ณ วิเทหรัฐ พระองค์
ทรงตั้งอยู่ในธรรม เป็นพระธรรมราชา พระองค์มีพระราชธิดาองค์หนึ่ง ทรง
พระนามว่า พระนางรจจาราชกุมารี มีพระรูปโฉมสวยงาม ชวนดู ชวนชม
มีบุญมาก ได้ทรงตั้งปณิธานความปรารถนาไว้สิ้นแสนกัป จึงได้มาเกิดในพระ-
ครรภ์ของพระอัครมเหสี ส่วนพระเทวีนอกนั้นของพระองค์ ๑๖,๐๐๐ คน ได้
เป็นหญิงหมั้นพระนางรจจาราชกุมารีนั้น จึงเป็นที่โปรดปรานของพระองค์ยิ่งนัก
พระองค์ได้ทรงจัดผ้าเนื้อละเอียดอย่างยิ่ง หากามีได้พร้อมกับผอบดอกไม้ ๒๕
ผอบ อันเต็มไปด้วยบุปผชาตินานาชนิด ส่งไปพระราชทานพระราชธิดา ทุกๆ
วัน ด้วยทรงพระประสงค์จะให้พระราชธิดาทรงประดับพระองค์ด้วยของเหล่านี้
และของเสวยที่จัดส่งไปประทานนั้นเป็นขาทนียะและโกชนียะอันหาประมาณ
มิได้ ทุกถึงเดือนได้ทรงส่งพระราชทานทรัพย์ ๑,๐๐๐ ไปพระราชทาน
พระราชธิดา โดยตรัสสั่งว่า ส่วนนี้ลูกจงให้ทานเถิด และพระองค์มีอำมาตย์อยู่
๓ นาย คือ วิชยอำมาตย์ ๑ สุนามอำมาตย์ ๑ อลาตอำมาตย์ ๑

ครั้นถึงคืนกลางเดือน ๑๒ ดอกโกมุทบานเทศกาลมหรพ มหาชนพากัน
ตบแต่งพระนครและภายในพระราชฐานไว้อย่างตระการปานประหนึ่งว่าเทพนคร
จึงพระเจ้าอังกติราชเข้าโสรจสรทรวงดูได้พระองค์ ประหนึ่งเครื่องราชอลังการ

เสวยพระกระยาหารเสร็จแล้ว เสด็จประทับนั่งเหนือราชาสน์ บนพื้นปราสาท
ใหญ่ริมสี่บัญชีรายไซมิหุม่อำมาตย์แวดล้อม ทอดพระเนตรดูจันทมณฑลอัน
ทรงกรดมคราคีลอยเด่นอยู่ ณ พื้นคัตนาคันต์อากาศ จึงมีพระราชดำรัสถาม
เหล่าอำมาตย์ว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ราตรีอันบริสุทธิ์เช่นนี้ นำรื่นรมย์หนอ
วันนี้เราพึงเปล็ดเปล็นกันด้วยเรื่องอะไรดี.

พระศาสดาเมื่อทรงประกาศเนื้อความนั้น ได้ตรัสว่า

พระเจ้าอังคติผู้เป็นพระราชของชนชาววิเทหรัฐ

พระองค์มีช้างม้าพลโยชามากมายเหลือที่จะนับ ทั้ง
พระราชทรัพย์ก็เหลือหลาย ก็คืนหนึ่งในวันเพ็ญขึ้น

๑๕ ค่ำ กลางเดือน ๑๒ ดอกโกมุทบาน ตอนปฐมยาม

พระองค์ทรงประชุมเหล่าอำมาตย์ราชบัณฑิต ผู้เป็น

พหูสูตเฉลียวฉลาด ผู้ทรงเคยรู้จัก ทั้งอำมาตย์ผู้ใหญ่

อีก ๓ นาย คือวิชัยอำมาตย์ ๑ สุนามอำมาตย์ ๑

อลาตอำมาตย์ ๑ แล้วจึงตรัสถามตามลำดับว่า เธอจง

แสดงความเห็นของตนมาว่า ในวันกลางเดือน ๑๒

เช่นนี้ พระจันทร์แจ่มกระจ่าง กลางคืนวันนี้ พวกเรา

จะยังฤดูเช่นนี้ให้เป็นไปได้ด้วยความยินดีอะไร.

บรรดาบาทเหล่านั้น บทว่า ปหุตโยโค ความว่า พระองค์ ประกอบ
ด้วยพลช้างมากมายเป็นต้น. บทว่า อนนุตพลปริโส ได้แก่ พระองค์มี
พลโยชามากมายเหลือที่นับ. บทว่า อนาคเต ความว่า ยังไม่ถึง คือ ยังไม่ล่วง
ถึงที่สุด. บทว่า จาตุมาสา ได้แก่ ในราตรีอันเป็นวันสุดท้ายแห่งเดือนอัน

มีในฤดูฝน ๔ เดือน. บทว่า โโกมุทिया เมื่อดอกโกมุทบาน. บทว่า มิตปุพฺพ
ความว่า มีปกติกระทำยืมแยมก่อนแล้วกล่าวในภายหลัง. บทว่า ตมนุปุจฺฉิ
ความว่า ตรัสถามตามลำดับกะอำมาตย์แต่ละคนในบรรดาอำมาตย์เหล่านั้น.
บทว่า ปจฺเจกํ พุรฺธ ตํรुจฺฉิ ความว่า พวกเธอทั้งหมด จงแสดงเรื่อง
ที่เหมาะสมแก่อัชยาศัยของตน ๆ อันน่าพอใจของตนแต่ละอย่างแก่เรา. บทว่า
โกมุทชฺชา ตตฺเตน โโกมุทึ อชฺช. บทว่า ชุณฺหิ ความว่า ดวงจันทร์
อันมีในคืนเดือนหงายโผล่ขึ้นแล้ว. บทว่า พุยฺปหตฺ ตมฺ ความว่า แสง
จันทร์นั้นกำจัดมืดทั้งปวงเสียได้. บทว่า อุตฺตุ ความว่า วันนี้ เราจะยังราตรี
คือฤดูเห็นปานนี้ ให้เป็นอยู่ด้วยความยินดีอย่างไรหนอ.

ลำดับนั้น พระราชาจึงตรัสถามพวกอำมาตย์ทั้งหลาย อำมาตย์เหล่า
นั้น ถูกพระองค์ตรัสถามแล้ว จึงกราบทูลถ้อยคำอันสมควรแก่อัชยาศัยของ
ตน ๆ.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศความนั้น จึงตรัสว่า

ลำดับนั้น อลาตเสนาบดีได้กราบทูลแต่พระ
ราชาว่า ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย พึงจัดพลช้าง พล-
ม้า พลเสนา จะนำชายฉกรรจ์ออกรบ พวกใดยังไม่
มาสู่อำนาจ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายก็จะนำมาสู่อำนาจ
นี่เป็นความเห็นของข้าพระพุทธเจ้า เราทั้งหลายจะได้
ชัยชนะผู้ที่เรายังไม่ชนะ (ขอเดชะ ขอพระองค์จงทรง
รับนรมย์ด้วยการรบ นี่เป็นเพียงความคิดของข้าพระ
พุทธเจ้า).

สุนามอำมาตย์ ได้ฟังคำของอลาตเสนาบดีแล้ว
ได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระมหาราชฯ พวกศัตรูของ

พระองค์มาสู่พระราชอำนาจหมดแล้ว ต่างพากันวาง
ศาสตรา ยอมสวามิภักดิ์แล้วทั้งหมด วันนี้เป็นวัน
มหรสพ สนุกสนานยิ่ง การรบเข้าพระพุทธเจ้าไม่ชอบ
ใจ ชนทั้งหลายจงรีบนำข้าว น้ำ และของควรเคี้ยวมา
เพื่อพระองค์เถิด ขอเดชะ ขอพระองค์จงทรงรื่นรมย์
ด้วยกามคุณ และการฟ้อนรำ ขับร้อง การประโคม
เถิดพระเจ้าข้า.

วิษยอำมาตย์ ได้ฟังคำของสุนามอำมาตย์แล้วได้
กราบทูลว่า ข้าแต่พระมหาราช กามคุณทุกอย่าง
บำเรอพระองค์อยู่เป็นนิตย์แล้ว การทรงเพลิดเพลิน
ด้วยกามคุณทั้งหลาย พระองค์ทรงหาได้โดยไม่ยาก
เลย ทรงปรารถนาก็ได้ทุกเมื่อ การรื่นรมย์ด้วยกามคุณ
ทั้งหลายนี้ ไม่ใช่เป็นความคิดของข้าพระบาท วันนี้
เราทั้งหลายควรพากันไปหาสมณะหรือพราหมณ์ ผู้
เป็นพหูสูต รู้แจ้งอรรถธรรม ผู้แสวงหาคุณซึ่งท่าน
จะพึงกำจัดความสงสัยของพวกเราดีกว่า.

พระเจ้าอังคตราช ได้ทรงสดับคำของวิษยอำ
มาตย์แล้ว ได้ตรัสว่า ตามที่วิษยอำมาตย์พูดว่า วันนี้
เราทั้งหลายควรพากันเข้าไปหาสมณะหรือพราหมณ์ ผู้
เป็นพหูสูต รู้แจ้งอรรถธรรม ผู้แสวงหาคุณซึ่งท่าน
จะพึงกำจัดความสงสัยของพวกเราดีกว่านั้น แม่เราก็ค
ชอบใจ ท่านที่อยู่ ณ ที่นี้ทุกท่านจงลงมติว่า วันนี้
เราทั้งหลายควรจะไปหา ใครผู้เป็นบัณฑิต รู้แจ้ง

อรรถธรรม ผู้แสวงหาคุณ ที่ท่านพึงกำจัดความสงสัย
ของพวกเราได้.

อลาตเสนาบดี ได้ฟังพระราชดำรัสของพระเจ้า
วิเทหราชแล้ว ได้กราบทูลว่า มีอเจลลที่โลกสมมติว่า
เป็นนักปราชญ์อยู่ในมฤคทายวัน อเจลลผู้นี้ชื่อว่าคุณะ
ผู้กัศปโคตรเป็นพหูสูต พุดจาไพเราะ เป็นเจ้าหมู่
เจ้าคณะ ขอเดชะ เราทั้งหลายควรเข้าไปหาเธอ เธอ
จักขจัดความสงสัยของเราทั้งหลายได้.

พระราชา ได้ทรงสดับคำของอลาตเสนาบดีแล้ว
ได้ตรัสสั่งสารเถิดว่า เราจะไปยังมฤคทายวัน ท่านจงนำ
ยานเทียมม้ามาที่นี่.

บทว่า หลุจฺ แปลว่า ยินดีร่าเริง. บทว่า โอชินามเส ความว่า
พวกเราเอาชัยชนะ ผู้ที่พวกเราไม่ชนะ นี่เป็นอหยาชัยของเราแล พระราชา
ทรงทราบถ้อยคำท่าน ไม่ทรงคัดค้าน ไม่ทรงยินดี. บทว่า เอตทพฺรูวิ ความว่า
สุนามอำมาตย์ ได้เห็นพระราชารู้ไม่ทรงยินดี ไม่ทรงคัดค้านคำของอลาต
เสนาบดีคิดว่า นี่ไม่เป็นอหยาชัยของนักรบ เราจะยึดเอาความคิดของท่าน แล้ว
จักสรรเสริญความยินดียิ่งในกามคุณ จึงได้กล่าวคำนี้มีอาทิว่า กามทั้งหมด
เป็นของท่าน. บทว่า วิชโย เอตทพฺรูวิ ความว่า พระราชาทรงสดับคำของ
สุนามอำมาตย์แล้ว ก็ไม่ทรงยินดี ไม่ทรงคัดค้าน. ลำดับนั้นวิชัยอำมาตย์จึงคิด
ว่าพระราชานี้สดับคำของท่านทั้งสองนี้แล้ว ได้ยืนนิ่งอยู่ที่เดียว ธรรมดาบัณฑิต
ทั้งหลาย เป็นนักฟังธรรม เราจะสรรเสริญการฟังธรรมแก่พระองค์ ดังนี้แล้ว
จึงกล่าวคำมีอาทิว่า สพฺเพ กามา กามทั้งปวงดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น
บทว่า ตวมฺปญฺจिता แปลว่า บำรุงบำเรอพระองค์. บทว่า โมทิตุ

ความว่า เมื่อท่านมีความปรารถนาจะบันเทิง ยินดียิ่ง พระองค์จะได้กามคุณเหล่านี้โดยไม่ยากเลย. บทว่า เนตฺ จิตฺตมตฺ มม ความว่า ชื่อว่า ความอภิมุขด้วยกามคุณของท่านนี้ ไม่ใช่เป็นเพียงมติของข้าพระองค์ ความคิดของข้าพระองค์มิได้มุ่งไปในข้อนี้. บทว่า โย นชฺชา ตตฺตบเปณ โย โน อชฺช. บทว่า อตฺถธมฺมวิทฺถุ ได้แก่ ฐซึ่งอรธแห่งบาลีและธรรมแห่งบาลี. บทว่า อีส ได้แก่ ฤาษี คือผู้มีคุณอันแสวงหาแล้ว. บทว่า องฺกติมพฺรวิ ตตฺตบเปณ องฺกติ อพฺรวิ. บทว่า มยฺหํ เจตฺว รุจฺจติ ความว่า แม้ข้าพเจ้าก็ชอบใจข้อนี้เหมือนกัน. บทว่า สพฺพเพว สนฺตฺตา ความว่า พวกท่านทั้งหมดมีอยู่ในที่นี้ จงกระทำ คือจงคิดซึ่งมติ. บทว่า อลาโต เอตฺตพฺรวิ ความว่า อลาตเสนาบดี ฟังถ้อยคำของพระราชานั้นแล้ว คิดว่า อาชีวก ผู้ชื่อว่า คุณะ ผู้เข้าสู่ตระกูลของเรานี้ อยู่ในราชอุทยาน เราจะสรรเสริญ อาชีวกนั้น กระทำให้เป็นผู้เข้าถึงราชตระกูล จึงได้กล่าวคำนี้มีอาทิว่า อตฺถายํ ดังนี้. บทว่า ธีรสฺสุมฺโถ แปลว่า สมมติว่าเป็นบัณฑิต. บทว่า กสฺสโปโคตฺตฺตฺย ความว่า ผู้นี้เป็นกัสสปโคตร. บทว่า สฺวโต ได้แก่ มีพุทธพจน์อันสดับแล้วมาก. บทว่า คณิ แปลว่า หมู่มาก. บทว่า โจเทสิ แปลว่า ได้สั่งบังคับแล้ว.

พระราชานี้ เมื่อจะทรงประกาศความนั้น จึงตรัสว่า
พวกนายสารถิได้จัดพระราชยาน อันล้วนแล้ว
ไปด้วยงา มีกระพองเป็นเงิน และจัดรถพระที่นั่งรอง
อันขาวผุดผ่อง ดังพระจันทร์ในราตรี ที่ปราศจาก
มลทินโทษ มาถวายแก่พระราชานั้นเทียมด้วยม้า
สินธพสี่ตัว ล้วนมีสีดังสีดอกโกมุท เป็นม้ามี่ฝีเท้าเร็ว
ดังลมพัด วิ่งเรียบ ประดับด้วยดอกไม้ทอง พระกลด

ราชธมมา และวิชณี ล้วนมีสีขาว พระเจ้าวิเทหราช
พร้อมด้วยหมู่อำมาตย์ เสด็จออกเยี่ยมมณฑลตามดั่งพระ-
จันทร์ หมู่พลราชบริพารผู้กล้าหาญ ชีบนหลังม้าถือ
หอกดาบตามเสด็จ พระเจ้าวิเทหราชมหากษัตริย์พระ
องค์นั้น เสด็จถึงมฤคทายวันโดยครุ่เดียว เสด็จลง
จากราชยานแล้ว ทรงดำเนินเข้าไปหาคุณาชีวก พร้อม
ด้วยหมู่อำมาตย์ ก็ในกาลนั้น มีพราหมณ์และคฤหบดี
มาประชุมกันอยู่ในพระราชอุทยานนั้น พราหมณ์และ
คฤหบดีเหล่านั้น พระราชามีให้ลูกหนีไป.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตสุส ยานํ ความว่า พวกนาย
สารถิ ได้จัดพระราชยาน ถวายแด่พระราชนั้น. บทว่า ทนฺตํ ได้แก่ อัน
ล้วนแล้วไปด้วยงา. บทว่า ฐปฺยปฺกฺขรึ แปลว่า มีกระพองเป็นเงิน. บทว่า
ตฺถกมฺมฺภฺจฺปฺริวารี ความว่า มีรถอันบริสุทธี เกลี้ยงเกลา ไม่หยาบเป็น
เครื่องแห่แหน. บทว่า โทสนิมา มฺุข ความว่า เป็นเสมือนพระจันทร์เพ็ญ
ประหนึ่งหน้าแห่งราตรี ที่ปราศจากมลทินโทษ. บทว่า ตตฺตราสฺสุ แปลว่า
ได้มีในรถนั้น. บทว่า กุมฺภทา แปลว่า เป็นเสมือนสีแห่งโกมุท. บทว่า
สินฺธุวา ได้แก่ ม้าที่มีฝีเท้าเร็วเชื่อชาติม้าสินธพ. บทว่า อนิลฺลุปฺปสฺมฺป-
ปาตา ได้แก่ ม้าที่มีกำลังเสมือนกับกำลังลม. บทว่า เสตฺตจฺจตฺตํ แม้
ฉัตรที่เขาขกขึ้นไว้บนรถนั้นก็สีขาว. บทว่า เสตฺโรโธ ความว่า แม้รถนั้น
ก็มีสีขาวเหมือนกัน. บทว่า เสตฺตฺตฺสา ความว่า แม้ม้าก็มีสีขาว. บทว่า
เสตฺตฺวิชนิ ความว่า แม้พัดวิชนีก็ขาว. บทว่า นิยํ ความว่า พระเจ้าวิเทหราช
แวดล้อมไปด้วยหมู่อำมาตย์ เสด็จไปด้วยรถเงินนั้น ย่อมมณฑลตามดั่งจันทเทพ
บุตร. บทว่า นรา นรฺวราธิปํ ความว่า เป็นอชิบดีแห่งนรชนผู้ประเสริฐ
เป็นพระราชา ยิ่งกว่าพระราชา. บทว่า โส มฺุหฺตฺตฺว ยายิตฺวา ความว่า

พระราชานั้น เสด็จไปสู่พระราชอุทยาน โดยครุเดียวเท่านั้น. บทว่า ปตฺติ-
คุณมุปากมิ ความว่า ทรงพระราชดำเนินเข้าไปหาคุณาชีวก. บทว่า เยปี
ตตฺถ ตทา อตุ ความว่าในกาลนั้น พวกพราหมณ์คฤหบดีทั้งหลายไปก่อน
ไปในอุทยานนั้น เข้าไปนั่งใกล้อาชีวกนั้น. บทว่า น เต อปณียี ความว่า
พระราชารู้ว่า โทษเป็นของพวกเราเท่านั้น พวกเรามาภายหลัง อย่าวิตกไป
เลย จึงไม่ให้พวกพราหมณ์และคฤหบดี กระทบโอกาส คือลุกขึ้นหลีกไป
เพื่อประโยชน์แก่พระราชา. บทว่า ภูมิมาคเต ความว่า เขาเหล่านั้น ผู้มาสู่
พื้นที่ประชุม อันพระราชมิให้ลุกขึ้นแล้วหนีไป.

พระเจ้าอังคตราชนั้น แวคล้อมไปด้วยบริษัท ผสมกันนั้นแล้วประทับ
นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วทรงกระทำปฏิสันถาร.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศความนั้น จึงตรัสว่า

ลำดับนั้น พระเจ้าอังคตราชนั้น เสด็จเข้าไป

ประทับนั่งบนอาสนะ อันปูลาดพระยี่ภู่ มีสัมผัสอัน
อ่อนนุ่ม ณ ส่วนข้างหนึ่งแล้วได้ทรงปราศรัย ถามทุกข์
สุขว่า ผู้เป็นเจ้าสบายคืออยู่หรือ ลมมิได้กำเริบเสียดแทง
หรือ ผู้เป็นเจ้าเลี้ยงชีวิตโดยมีฝัดเคื่องหรือ ได้บิณฑ-
บาทพอเยียวชีวิตให้เป็นไปอยู่หรือ ผู้เป็นเจ้ามีอา-
พาชน้อยหรือ จักขุมิได้เสื่อมไปจากปรกติหรือ.

คุณาชีวก ทูลปราศรัยกับพระเจ้าวิเทหราช ผู้ทรง
ยินดีในวินัยว่า ข้าแต่มหाराชา ข้าพระพุทธเจ้าสบาย
ดีทุกประการ บ้านเมืองของพระองค์ไม่กำเริบหรือ
ข้างม้าของพระองค์หาโรคมิได้หรือ พาหนะยังพอเป็น
ไปแหละหรือ พยาธิไม่มีมาเบียดเบียนพระสรีระของ
พระองค์แลหรือ.

เมื่อคุณาชีวกทูลปราศรัยแล้ว ลำดับนั้น พระ-
ราชาผู้เป็นจอมทัพทรงใคร่ธรรม ได้ตรัสถามอรรถ-
ธรรมและเหตุว่า ท่านกัสสป นรชนพึงประพาศธรรม
ในมารดาและบิดาอย่างไร พึงประพาศธรรมในอาจารย์
อย่างไร พึงประพาศธรรมในบุตรและภรรยาอย่างไร
พึงประพาศธรรมในวุฒิบุคคลอย่างไร พึงประพาศ
ธรรมในพลงนิกายอย่างไร และพึงประพาศธรรมใน
ชนบทอย่างไร ชนทั้งหลายประพาศธรรมอย่างไร ละ
โลกนี้ไปแล้วจึงไปสู่สุคติ ส่วนคนบางพวกผู้ไม่ตั้งอยู่
ในธรรมไปไหนจึงตกลงไปได้นรก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มุฑุกา ภิกขุ ความว่า ด้วยพระยี่ภู่
ซึ่งมีสัมผัสสบายอ่อนนุ่ม. บทว่า มุฑุจิตตกตณฺฐเต ความว่า บนเครื่อง
ลาดอันวิจิตร มีสัมผัสสบาย. บทว่า มุฑุปัจจุตฺตเต ความว่า อันลาดด้วย
เครื่องลาดอันอ่อนนุ่ม. บทว่า สมฺโมทิตี ความว่า ได้กระทำสัมโมทนียกถา
กับอาชีวก. บทว่า ตโต ความว่า ถัดจากการนั่งนั้นแล ได้กล่าวสาราณียกถา.
บทว่า กจฺจิทฺติ ยาจฺญิตฺติ ความว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ท่านอยู่ดีหรือ ท่าน
สามารถยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยปัจจัยอันประณีตอยู่หรือ. บทว่า วาตานม-
วียตฺตตา ความว่า วาโยธาตุในร่างกายของท่านเป็นไปอย่างสบายอยู่หรือ โรค
ลมมิได้กำเริบหรือ อธิบายว่า ลมที่เกิดขึ้นเป็นพวกในร่างกายนั้น ๆ ของท่าน
ไม่เบียดเบียนท่านหรือ. บทว่า อกฺขิตฺตา ได้แก่ หมดทุกข์. บทว่า วุฑฺฒิตฺติ
ได้แก่ ความเป็นไปแห่งชีวิต. บทว่า อปฺปาพาโธ ความว่า เว้นจาก
อาพาธอันหักกรานอิริยาบถ. ด้วยบทว่า จกฺขุ นี้ ท่านถามว่า อินทรีย์มี

จักขุนทรีย์เป็นต้นของท่านไม่เสื่อมหรือ. บพว่า **ปฏิสมฺโหมติ** ความว่า ท่านกล่าวตอบด้วยสัมโมทนียกถา. บรรดาบทเหล่านั้น บพว่า **สพฺพเมตฺ** คำที่ท่านกล่าวว่า ลมมิได้กำเริบเสียดแทงเป็นต้น ทั้งหมดนั้นย่อมเป็นอย่างนั้นนั่นแล. บพว่า **ตฺตฺถุญฺ** ความว่า แม้คำที่ท่านกล่าวว่า ท่านมีอาพาธน้อย จักขุไม่เสื่อมหรือ ทั้ง ๒ นั้น ก็เป็นอย่างนั้น เหมือนกัน. บพว่า **น พลฺลียเร** ได้แก่ ไม่ครอบงำ ไม่กำเริบ ด้วยบพว่า **อนนฺตฺรา** นี้ ท่านถามปัญหาในลำดับแต่ปฏิสันถาร. บรรดาบทเหล่านั้น บพว่า **อตุถิ ชฺมฺมญฺจ ญาญฺจ** ได้แก่ อรรถแห่งบาลี ธรรมแห่งบาลี และอรรถธรรมอันประกอบไปด้วยเหตุ ก็อำมาตย์นั้นเมื่อถามว่า **กถิ ชฺมฺมญฺจเร** จึงถามอรรถธรรมและความประพฤติดีนี้ว่า ขอท่านจงบอก อรรถแห่งบาลี ธรรมแห่งบาลี และอรรถธรรมอันสมควรแก่เหตุ อันแสดงการปฏิบัติในมารดาและบิดาเป็นต้นแก่ข้าพเจ้า. บพว่า **กถญฺเจก อชฺมฺมญฺจา** ความว่า ชนบางพวกตั้งอยู่ในอธรรม อย่างไรคนบางพวกจึงเอาหัวลงตกสู่ธรุค และเอาเท้าขึ้น ตกไปในอบาย.

ก็ปัญหานั้นเป็นปัญหาที่พระราชาวจรจะตรัสถามผู้มีศักดิ์ใหญ่คนหลังๆ เพราะไม่ได้คำตอบจากคนก่อนๆ ในบรรดาพระสัพพัญญูพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระพุทธสาวก และพระมหาโพธิสัตว์ แต่กลับตรัสถามคุณาชีวก ผู้เปลือยกาย หาสิริมิได้ เป็นคนอันธพาล ไม่รู้ปัญหาอะไรเลย. คุณาชีวกนั้น ครั้นถูกถามแล้วอย่างนี้ จึงไม่เห็นทางพยากรณ์อันเหมาะสมแก่ราชบุจฉา ซึ่งเป็นประหนึ่งเอาท่อนไม้ดีโคที่กำลังเที่ยวไปอยู่ หรือเหมือนคราดหยากเขี่ยทั้งด้วยจวกะนั้น แต่ได้ทูลขอโอกาสว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า ขอพระองค์จงสดับเถิด แล้วเริ่มตั้งมิจฉาวาทะของตน.

พระศาสดาเธอจะทรงประกาศความนั้นจึงตรัสว่า

คณาชิวกัถสสปโคตร ได้ฟังพระดำรัสของพระ-
เจ้าวิเทหราช ได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระมหाराชา ขอ
พระองค์ทรงสดับทางที่จริงแท้ของพระองค์ ผลแห่ง
ธรรมที่ประพฤติแล้วเป็นบุญเป็นบาปไม่มี ขอเดชะ
ปรโลกไม่มี ใครเล่าจากปรโลกนั้นมาโลกนี้ ปุ่ย่าตายาย
ไม่มี มารดาบิดาจะมีที่ไหน ขึ้นชื่อว่าอาจารย์ไม่มี
ใครจักฝึกผู้ที่ไม่ได้ สัตว์เสมอกันหมด ผู้ประพฤติ
อ่อนน้อมต่อท่านผู้เจริญไม่มี กำลังหรือความเพียรไม่มี
บุรุษผู้มีความหมั่นจักได้รับผลแต่ที่ไหน สัตว์ที่เกิดตาม
กันมา เหมือนเรื่อน้อยห้อยท้ายเรือใหญ่ สัตว์ย่อมได้
สิ่งทีควรได้ ในข้อนั้น ผลทานจักมีแต่ที่ไหน ผลทาน
ไม่มี ความเพียรไม่มีอำนาจ ทานคนโง่บัญญัติไว้
คนฉลาดรับทาน คนโง่สำคัญตัวว่าฉลาด เป็นผู้ไม่มี
อำนาจ ย่อมให้ทานแก่นักปราชญ์ทั้งหลาย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อิธาคโต ความว่า ชื่อว่าผู้จากปรโลกนั้น
มาสู่โลกนี้ย่อมไม่มี. บทว่า ปิตโร วา ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ
เฉพาะปิยชนทั้งหลาย มีปุ่ย่าตายายเป็นต้นย่อมไม่มี เมื่อท่านเหล่านั้นไม่มี
มารดาจะมีแต่ที่ไหน บิดาจะมีแต่ที่ไหน ? บทว่า ยถา โหถ วิโย ตลา
ความว่า พวกสัตว์เป็นเหมือนเรื่อน้อยห้อยท้ายตามเรือใหญ่ไปฉะนั้น. ท่าน
กล่าวว่า เรื่อน้อยที่ผูกห้อยท้ายตามหลังเรือใหญ่ไปฉันใด สัตว์เหล่านี้ก็ฉันนั้น
เหมือนกัน ย่อมติดตามไปอย่างแน่นอนทีเดียวถึง ๘๔ กัป. บทว่า อวโส
เทว วิริโย ความว่า เมื่อผลของท่านไม่มีด้วยอาการอย่างนี้ คนพาลคนใด

คนหนึ่งยอมชื่อว่าให้ทาน ท่านแสดงไว้ว่าคนพาลนั้นไม่มีอำนาจไม่มีความเพียร
ยอมให้ทานโดยอำนาจ คือโดยกำลังของตนหาได้ไม่ แต่ยอมเชื่อต่อคนอันธ-
พาลเหล่าอื่น จึงให้ด้วยสำคัญว่า ผลทานยอมมี. บทว่า พาลเอหิ ทานั
ปญฺญุตฺตํ ความว่า คนพาลเท่านั้นยอมให้ ทานนั้นบัณฑิตยอมคอยรับทานที่
คนอันธพาลบัญญัติไว้ คืออนุญาตไว้ว่า ควรให้ทานแล.

ครั้นคุณาชีวกทูลพรรณนาภาวะที่ท่านเป็นของไม่มีผลอย่างนี้แล้ว บัดนี้
เพื่อพรรณนาถึงบาปที่ไม่มีผล จึงกล่าวว่

รูปกายอันเป็นที่รวม ดิน น้ำ ลม ไฟ สุข
ทุกข์และชีวิต ๗ ประการนี้ เป็นของเที่ยงไม่ขาดสูญ
ไม่กำเริบ รูปกาย ๗ ประการนี้ ของสัตว์เหล่าใด
ชื่อว่าขาดไม่มี ผู้ที่ถูกฆ่าหรือถูกตัด หรือเบียดเบียน
ใด ๆ ไม่มี ศาตราทั้งหลายพึงเป็นรูปในระหว่างรูปกาย
๗ ประการนี้ ผู้ใดตัดศีรษะของผู้อื่นด้วยดาบอันคม
ผู้นั้นไม่ชื่อว่าตัดร่างกายเหล่านั้น ในการทำเช่นนั้น
ผลบาปจะมีแต่ที่ไหน สัตว์ทุกจำพวกท่องเที่ยวอยู่ใน
วัฏสงสาร ๘๔ มหากัป ย่อมบริสุทธิได้เอง เมื่อยังไม่
ถึงกาลนั้น แม้จะสำรวมด้วยดีก็บริสุทธิไม่ได้ เมื่อยัง
ไม่ถึงกาลนั้นแม้จะประพฤติกวดีมากมาย ก็บริสุทธิ
ไม่ได้ ถ้าแม้กระทำบาปมากมาย ก็ไม่ล่วงขณะนั้นไป
ในวาทะของเราทั้งหลาย ความบริสุทธิยอมมีได้โดย
ลำดับเมื่อถึง ๘๔ กัป พวกเราไม่ล่วงเลยเขตอันแน่นอน
นั้นเหมือนคลื่นไม่ล่วงฝั่งไปฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กายา แปลว่า หมู. บทว่า อวิโกปิโน
ได้แก่ ไม่อาจจะแยกออกจากกันได้. บทว่า ชีเว จ ได้แก่ ชีวะ (ชีวิต) ปาฐะ
ว่า ชีโว จ ดังนี้ก็มีอรรถเป็นอันเดียวกัน. บทว่า สตุติเม กายา ได้แก่ หมู
สัตว์เหล่านี้. บทว่า ญญุเร วาปี โภจัน ความว่า ผู้ใดพึงเบียดเบียน
แม้ผู้นั้นก็ไม่จัดว่าเป็นผู้ทำร้าย. บทว่า สตุทานิ วินิวตุตเร ความว่า
ศาสตราทั้งหลายเที่ยวไปอยู่ในภายในกายทั้ง ๗ นี้ ไม่สามารถจะตัดได้. บทว่า
สิรมาทาย ความว่า จับศีรษะของชนเหล่านี้. บทว่า นิสิตาสินา ความว่า ท่าน
กล่าวว่า ตัดด้วยดาบอันคม ท่านแสดงไว้ว่า แม้ผู้นั้นตัดพวกนั้นด้วยกาย ชาติดิน
ก็จัดเป็นปฐวีธาตุ ชาติลมเป็นต้น ก็จัดเข้าเป็นอาโปธาตุเป็นต้น สุขทุกข์และ
ชีวิต ย่อมเล่นไปสู่อากาศ. บทว่า สัสริ ความว่า ลูกอ่อนมหाराชเจ้า
สัตว์เหล่านี้จะทำแผ่นดินนี้ให้เป็นลานเนื้ออันหนึ่งก็ดี ท่องเที่ยวไปตลอดก็มี
ประมาณเท่านี้ก็ดี ก็หาบริสุทธิ์ได้ไม่ จริงอยู่ ชื่อว่าผู้สามารถจะชำระเหล่า
สัตว์ให้บริสุทธิ์จากสงสารย่อมไม่มี สัตว์ทั้งหมดนั้น ย่อมบริสุทธิ์ด้วยสงสาร
นั่นเอง. บทว่า อนาคเต ตมุหิ กาล ความว่า ก็เมื่อกาลหนึ่งตามที่กล่าว
แล้ว ยังไม่ถึงอนาคตกาล ผู้ที่ตำรวมติก็ดี ผู้มีศีลบริสุทธิ์ก็ดีในระหว่าง ย่อม
ไม่บริสุทธิ์. บทว่า ตํ ขณํ ได้แก่ ตลอดกาลมีประการดังกล่าวแล้วนั้น.
บทว่า อนุพุพฺพเพน โน สุกฺขิ ความว่า ความหมจดจย่อมมีโดยลำดับ
ในวาทะของเรา อธิบายว่า ความหมจดจโดยลำดับแห่งเราทั้งปวงก็มี. บทว่า
ตํ เวลํ ได้แก่ ตลอดกาลมีประการดังกล่าวแล้วนั้น.

คุณาชีวกผู้มีวาทะว่าขาดสูญ เมื่อจะยังวาทะของตนให้สำเร็จตามกำลัง
ของตน จึงกราบทูลโดยหาหลักฐานมิได้.

อลาตเสนาบดี ได้ฟังคำของคุณาชีวกก็สสปีโคตร
แล้ว ได้กล่าวคำนี้ว่า ท่านผู้เจริญกล่าวฉันใด คำนั้น

ข้าพเจ้าชอบใจฉันนั้น แม้ข้าพเจ้าก็ระลึกชาติหนหลัง
ของตนได้ชาติหนึ่ง คือในชาติก่อนข้าพเจ้าเกิดในเมือง
พาราณสีอันเป็นเมืองมั่งคั่ง เป็นนายพรานฆ่าโค ชื่อว่า
ปิงกละ ข้าพเจ้าได้ทำบาปกรรมไว้มาก ได้ฆ่าสัตว์ที่
มีชีวิต คือ กระบือ สุกร แพะ เป็นอันมาก ข้าพเจ้า
จุตจากชาตินั้นแล้ว มาเกิดในตระกูลเสนาบดีอันบริ-
สุทธิ์นี้ บาปไม่มีผลแน่ ข้าพเจ้าจึงไม่ต้องไปนรก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อลาโต เอตทพฺรูวิ ความว่า ได้ยิน
ว่า อลาตเสนาบดีนั้น กระทำการบูชาด้วยพวงดอกอังกาบที่เจดีย์ ในกาลแห่ง
พระทศพลทรงพระนามกัสสปะในกาลก่อน ในมรณสมัยถูกกรรมอื่นซัดไปตาม
อานุภาพ ท่องเที่ยวไปในสงสาร ด้วยผลแห่งบาปกรรมอันหนึ่ง จึงบังเกิดใน
ตระกูลแห่งโคฆาต ได้กระทำความเป็นอันมาก ครั้นในเวลาที่เขาจะตาย
บุญกรรมอันนั้นที่ตั้งอยู่ตลอดกาลประมาณเท่านี้ได้ให้โอกาส เหมือนไฟที่เอา
ขี้เถ้าปิดไว้ฉะนั้น ด้วยอานุภาพแห่งกรรมนั้นเขาจึงบังเกิดในที่นี้ ได้รับสมบัติ
เช่นนั้น และระลึกชาติได้ เมื่อไม่อาจระลึกถึงกรรมอื่นจากอนันตรกรรมใน
อดีต จึงสนับสนุนวาทะของคณาชีวกนั้นด้วยสำคัญว่า เราได้กระทำความคือ
การฆ่าโคจึงบังเกิดในที่นี้ จึงได้กล่าวคำนี้มีอาทิว่า ยถา ภทฺทหนฺโต ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สเร อัสริตตฺตฺโน ความว่า ระลึกถึงชาติที่ตน
ท่องเที่ยวอยู่ได้. บทว่า เสนาปติภูเล แปลว่า เกิดในตระกูลแห่งเสนาบดี

ครั้งนั้น ในมิลิลานครนี้ มีคนเข้ญใจเป็นทาส

เขาผู้หนึ่ง ชื่อว่าวิชกะ รักษาอุโบสถศีล ได้เข้าไป

ยังสำนักของคณาชีวก ได้ฟังคำของกัสสปคณาชีวก

และอลาตเสนาบดีกล่าวกันอยู่ ถอนหายใจอึดอัด ร้อง

ให้น้ำตาไหล.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อเหตุต** ความว่า ครั้งนั้นในเมืองมิลินดา
นั้น. บทว่า **ปฏัจฉริ** ได้แก่ คนซึ่งใจกำพริ้ว. บทว่า **คุณสนุติกุปาคมิ**
ความว่า ได้ไปยังสำนักของคณาจารย์ ฟังทราบความว่า เข้าไปใกล้ด้วย
ตั้งใจว่า ข้าพระองค์จักฟังเหตุอะไรนั้นแล.

พระเจ้าวิเทหราช ได้ตรัสถามนายวิษณะนั้นว่า
สหายเอ๋ย เจ้าร้องให้ทำไม เจ้าได้ฟังได้เห็นอะไรมา
หรือเจ้าได้รับทุกขเวทนาอะไร จงบอกให้เราทราบ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ก็ ม เวเทสิ เวทน** ความว่า เจ้า
ได้รับเวทนาทางกาย หรือทางจิตอะไรหรือเป็นอย่างไร เจ้าจึงร้องให้อย่างนี้
จงบอกให้เราทราบ เจ้ากระทำคนให้ลำบากอย่างไรหรือ จงบอกเรา.

นายวิษณะได้ฟังพระดำรัสของพระเจ้าวิเทหราช
แล้ว ได้กราบทูลว่า ข้าพระองค์ไม่มีทุกขเวทนาเลย
ข้าแต่พระมหाराชา ขอได้ทรงพระกรุณาฟังข้าพระ-
พุทธเจ้า แม้ข้าพระพุทธเจ้าก็ยังมีระลึกถึงความสุขสบาย
ของตนในชาติก่อนได้ คือ ในชาติก่อนข้าพระพุทธเจ้า
เกิดเป็นภาวเศรษฐี ยินดีในคุณธรรม อยู่ในเมือง
สาเกต ข้าพระพุทธเจ้านั้นอบรมตนดีแล้ว ยินดีใน
การบริจาคทานแก่พรหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย มี
การงานอันสะอาด ข้าพระพุทธเจ้าระลึกถึงบาปกรรม
ที่ตนกระทำแล้วไม่ได้เลย ข้าแต่พระเจ้าวิเทหราช
ข้าพระพุทธเจ้าจุติจากชาตินั้นแล้ว มาเกิดในครรภ์ของ
นางกุมภทาสีหญิงชดสนในมิลินดามหานครนี้ จำเดิม
แต่เวลาที่เกิดแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าก็ยากจนเรื่อยมา

แม้ข้าพระพุทธเจ้าจะเป็นคนยากจนอย่างนี้ ก็ตั้งมั่นอยู่
ในความประพฤติชอบ ได้ให้อาหารกึ่งหนึ่งแก่ท่านที่
ปรารถนา ได้รักษาอุโบสถศีลในวัน ๑๔ คำ ๑๕ คำทุก
เมื่อ ไม่ได้เบียดเบียนสัตว์และไม่ได้ลักทรัพย์เลย
กรรมทั้งปวงที่ข้าพระพุทธเจ้าประพฤติดีแล้วนั้น ไร่
ผลเป็นแน่ ศีลนี้เห็นจะไร่ประโยชน์ เหมือนนอลาด
เสนาบดีกล่าว ข้าพระพุทธเจ้ากำเอาแต่ความปราศรัยไว้
เหมือนนักร้องผู้ไม่ได้ฝึกหัดฉะนั้นเป็นแน่ ส่วนนอลาด
เสนาบดียอมกำเอาแต่ชัยชนะไว้ ดังนักร้องผู้ชำนาญ
การพ่น ฉะนั้น ข้าพระพุทธเจ้า ไม่เห็นประตุ
อันเป็นเหตุสุดศดเลย ข้าแต่พระราชา เพราะเหตุนั้น
ข้าพระพุทธเจ้าได้ฟังคำของกัศสปคุณมาชิวแล้วจึงร้อง
ให้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ภาวเสฏฐี ความว่า เศรษฐีผู้มีสมบัติ ๘๐
โกฏิ ผู้มีชื่ออย่างนี้. บทว่า คุณโรโต แปลว่า ผู้ยินดีในคุณ. บทว่า สม-
มโต ความว่า อันตนอารมณ์ดีแล้ว. บทว่า สุจิ ได้แก่ ผู้มีกรรมอันสะอาด.
บทว่า อิธ ชาโต ทุริตถุติยา ความว่า ข้าพเจ้าเกิดในท้องกุมภทาสี ผู้เป็น
หญิงขัดสนเชิงใจ กำพรว้า ในมิตถิลาณครนี้.

ดังได้สดับมา ในกาลแห่งพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่า กัศสปะ ใน
ปางก่อน. นายวิชกบุรุษนั้นเกิดเป็นนายโคบาล แสวงหาโคพลีพิททะ ที่หาย
ไปในป่า ถูกภิกษุรูปหนึ่งผู้หลงทางถามถึงหนทางได้นิ่งเสีย ถูกท่านถามอีก ก็
โกรธแล้วกล่าวว่า ขึ้นชื่อว่า สมณจีข้านี้ปากแข็ง ชะรอยว่าท่านนี่จะเป็นจีข้า
เขาจึงปากแข็งยิ่งนัก. กรรมหาได้ให้ผลในชาตินั้นไม่ ตั้งอยู่เหมือนไฟ ที่มีเค้า

ปิดไว้ ฉะนั้น ถึงเวลาตาย กรรมอื่นก็ปรากฏ. เขาจึงท่องเที่ยวอยู่ในวัฏสงสาร ตามลำดับของกรรม เพราะผลแห่งกุศลกรรมอย่างหนึ่ง เขาจึงเป็นเศรษฐี มีประการดังกล่าวแล้ว ในเมืองสาเกต ได้กระทำบุญมีทานเป็นต้น. ก็กรรมที่เขาทำกุศลผู้หลงทางนั้นตั้งอยู่ ประหนึ่งขุมทรัพย์ที่ฝังไว้ในแผ่นดิน ได้โอกาสจึงให้ผลแก่เขาในอภินิหารนั้น. เขาเมื่อไม่รู้จึงกล่าวอย่างนั้นด้วยสำคัญว่า ด้วยกรรมอันดีงามนอกนี้ เราจึงเกิดในท้องของนางกุมภทาสี. บทว่า ยโต ชาโต สุกฤโต ท่านแสดงว่า ข้าพเจ้านั้น ตั้งแต่เกิดมา เป็นคนเฉลียวใจอย่างยิ่ง. บทว่า สมจริยมธัญญโต ความว่า ข้าพเจ้าตั้งอยู่ในความประพฤติสม่ำเสมอทีเดียว. บทว่า นุนตัม แก่เป็น เอกเสนต์ เป็นอย่างนั้นโดยส่วนเดียว. บทว่า มนุญสิทํ สิลํ ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ชรรณหว่า สິลนี้ เห็นจะไร้ประโยชน์. บทว่า อลาโต ความว่า อลาตเสนาบดีนี้กล่าวว่า เรากระทำกรรมชั่ว ต่อปาณาติบาตไว้มากในภพก่อนจึงได้ตำแหน่งเสนาบดี เพราะเหตุใด เพราะเหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงสำคัญว่า สິลไร้ประโยชน์. บทว่า กลิมเว ความว่า ผู้ไม่มีสิลปะไม่ได้ศึกษา เป็นนักเลงสะกา ถือเอาการปราชัย ฉันทใจ ข้าพเจ้ายอมถือเอาฉันทนั้นแน่ พึงให้สมบัติของตนในภพก่อนนิบหายไป บัดนี้ ข้าพเจ้าจึงเสวยทุกข์. บทว่า กสุสปลาสิตี ท่านกล่าวว่า ได้ฟังภษิตของ อเจลกัศสปโคตร.

พระเจ้าอังคิราชศดับคำของนายวิชกะแล้ว ได้
ตรัสว่า ประตุสุคติไม่มี ยังสงสัยอยู่อีกหรือวิชกะ ได้
ยินว่าสุขหรือทุกข์สัตว์ยอมได้เองแน่นอน สัตว์ทั้งปวง
หมดจดได้ด้วยการเวียนเกิดเวียนตาย เมื่อยังไม่ถึงเวลา
อย่ารีบด่วนไปเลย เมื่อก่อนแม้เราก็เป็นผู้กระทำความ
ดี ขวนขวายในพรหมณ์และคุณบัติทั้งหลาย

**อนุศาสน์ราชกิจอยู่เนื่อง ๆ งดเว้นจากความยินดี ใน
กามคุณตลอดกาลประมาณเท่านี้.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อญฺคติมพฺรวิ** ความว่า พระเจ้าอังคตราช
สดับคำของคนทั้ง ๓ คือของ ๒ คนนอกนี้ก่อน และของวิชกะในภายหลัง
ยี่ดมั่นมิจฉาทิฎฐิ แล้วกล่าวคำมีอาทิว่า ประตฺตฺไม่มี. บทว่า **นียตํ กงฺขา**
ความว่า คุณก่อนวิชกะผู้สหาย ท่านจงตรวจดูแต่ความแน่นอนเท่านั้น. พระเจ้า
อังคตราช ตรัสอย่างนี้โดยอธิบายว่า ความจริง กาลมีประมาณ ๘๔ มหา
กัปเท่านั้น ย่อมยังสัตว์ทั้งหลายให้บริสุทธฺิได้ ท่านอย่าริบคว่นักเลย. บทว่า
อนาคเต ความว่า ท่านอย่าริบคว่นว่า เมื่อยังไม่ถึงกาลนั้นแล้ว เราจะไปสู่
เทวโลกในระหว่างได้. บทว่า **ปาวโฏ** ความว่า อย่าได้มีความขวนขวายด้วย
การกระทำมีการกระทำกรวนขวายทางกายเป็นต้นแก่ชนทั้งหลายนั้น คือใน
พวกพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย. บทว่า **โวหาริ** ความว่า นั่งในที่เป็นที่
วินิจฉัยแล้วพราสาอนตามบัญญัติแห่งราชกิจ. บทว่า **รติหิโน ตทนฺตรา**
ความว่า ละจากความยินดีในกามคุณตลอดกาลมีประมาณเท่านี้.

ก็แลครั้นพระราชตรัสอย่างนี้แล้ว ก็ตรัสบอกลาคุณาชีวิตว่า ท่าน
กัสสปโคตร พวกข้าพเจ้าประมาทมาแล้วสิ้นกาลเท่านี้ แต่บัดนี้พวกข้าพเจ้าได้
อาจารย์แล้ว ตั้งแต่นี้ไปพวกข้าพเจ้าจะเพลิดเพลินยินดีแต่ในกามคุณเท่านั้น
แม้การฟังธรรมในสำนักของท่าน ให้ยิ่งขึ้นไปกว่านี้อีก ก็เป็นกาลเน้นซ้ำของ
พวกข้าพเจ้าเปล่า ท่านจงหยุดเถิด พวกข้าพเจ้าจักลาไปละดังนี้ จึงตรัสลาว่า

ปฺนปี ฆนฺเต ทกฺขมุ สงฺคติ เจ ภวิสฺสติ

ถ้าการสมาคมจักมีผล พวกข้าพเจ้าจักมาหาท่านอีก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สงฺคติ เจ** ความว่า ถ้าการสมาคมของ
พวกข้าพเจ้า ในที่แห่งหนึ่งจักไม่เกิดผล คือเมื่อผลบุญไม่มี จะประโยชน์อะไร
ด้วยท่านที่เราจะมาเยี่ยม.

อิทํ วตฺวาน เวเทโห ปจฺจคา สนฺนิเวสนํ.

ครั้นพระเจ้าวิเทหราชตรัสดังนี้แล้ว ก็เสด็จกลับ

ไปยังพระราชนิเวศน์ของพระองค์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สนฺนิเวสนํ ความว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พระเจ้าวิเทหราชครั้นตรัสคำนี้แล้ว จึงเสด็จขึ้นสู่รถพระที่นั่ง กลับไปยังพื้นจันทกปราสาทอันเป็นพระราชนิเวศน์ของพระองค์.

ตอนแรกพระราชเสด็จไปยังสำนักของคณาชิวก ทรงนมัสการแล้วจึงได้ตรัสถามปัญหา ก็แล เมื่อเสด็จกลับหาได้ทรงนมัสการไม่ ก็เพียงแต่การทรงนมัสการคณาชิวกยังไม่ได้รับเพราะเป็นผู้ไม่มีคุณ ไฉนจะได้รับพระราชทานสักการะมีก้อนข้าวเป็นต้น. ส่วนพระราชาทรงยังคิณนั้นให้ผ่านไป วันรุ่งขึ้นจึงให้ประชุมเหล่าอำมาตย์แล้วตรัสว่า พวกท่านจงบำเรอกามคุณกันเถิด นับแต่วันนี้ไปเราจะเสวยความสุขในกามคุณเท่านั้น อย่าพึงรายงานกิจการอื่นให้เราทราบเลย ผู้ใดผู้หนึ่งจงกระทำการวินิจัยเถิด ครั้นตรัสดังนี้แล้ว ทรงมัวเมาเพลิดเพลินยินดีอยู่แต่ในกามคุณเท่านั้น.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

ตั้งแต่รุ่งสว่าง พระเจ้าอังคตราชรับสั่งให้ประชุม

เหล่าอำมาตย์ ในที่ประทับตำราญพระองค์แล้วตรัสว่า

จงจัดกามคุณทั้งหลายเพื่อเราไว้ในจันทกปราสาทของ

เราทุกเมื่อ เมื่อข้อราชการลับและเปิดเผยเกิดขึ้น ใคร ๆ

อย่าเข้ามาหาเรา อำมาตย์ผู้ฉลาดในราชกิจ ๓ นายคือ

วิษยอำมาตย์ ๑ สุนามอำมาตย์ ๑ อลาตเสนาบดี ๑

จงนั่งพิจารณาข้อราชการเหล่านั้น พระเจ้าวิเทหราช

ครั้นตรัสดังนี้แล้วจึงตรัสว่า ท่านทั้งหลายจงใส่ใจกาม

คุณให้มาก ไม่ต้องขวนขวายในพราหมณ์ คฤหบดี

และกิจการอะไรเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุปฏฐานมฺหิ** ได้แก่ ในที่ประทับสำราญพระองค์. บทว่า **จนฺตฺกเม** ได้แก่ ในจันทกปราสาทอันเป็นสำนักของเรา. บทว่า **วิเชนฺตฺตฺเม** ความว่า จึงจัดคือจงบำรุงบำเรอกามคุณทั้งหลายแก่เราเป็นนิตย์. บทว่า **คฺยฺหฺปกาติเยสุ** ความว่า เมื่อเรื่องราวทั้งลับทั้งเปิดเผยเกิดขึ้น ใคร ๆ อย่าเข้ามาหาเรา. บทว่า **อตฺเต** ได้แก่ ในที่เป็นที่วินิจฉัยเหตุผล. บทว่า **นีสิตฺนฺตฺตฺ** ความว่า จึงนั่งกับด้วยอำมาตย์ที่เหลือเพื่อกระทำการที่เราพึงกระทำ.

ตั้งแต่นั้นมาจนถึงวันที่ ๑๔ ราชกัณฺญาพระนามว่า **รุจา** ผู้เป็นพระธิดาที่โปรดปรานของพระเจ้าวิเทหราช ได้ตรัสกะพระพี่เลี้ยงว่า ขอท่านทั้งหลายช่วยประดับให้ฉันด้วย และหญิงสหายทั้งหลายของเราจงประดับ พรุ่งนี้ ๑๕ ค่ำ เป็นวันทิพย์ ฉันจะไปเฝ้าพระชนกนาถ. พระพี่เลี้ยงทั้งหลายได้จัดมาลัยแก่นจันทร์ แก้วมณี สังกข์ แก้วมุกดาและผ้าต่าง ๆ สีสันมีค่ามาก มาถวายแก่พระนางรุจाराชกัณฺญา หญิงบริวารเป็นอันมาก ห้อมล้อมพระนางรุจाराชธิดาผู้มีพระฉวีวรรณงามผุดผ่อง ประทับนั่งอยู่บนตั่งทองงามโสภาราวกะนางเทพกัณฺญา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตโต** ความว่า จำเดิมแต่ที่พระราชชาติตั้งอยู่ในเปือกตมคือกามคุณนั้น. บทว่า **เทวสฺตรตฺตฺสฺส** แปลว่า ในวันที่ ๑๔. บทว่า **ชาติมาตมาทพฺรวิ** ความว่า เป็นผู้ใคร่จะไปยังสำนักของพระบิดา จึงกล่าวกะพระพี่เลี้ยงทั้งหลาย.

ดังได้สดับมา ในวันที่ ๑๔ พระนางรจจाराชชิตา ทรงผ้าสีต่าง ๆ แวดล้อมไปด้วยหมู่กุมารี ๕๐๐ พาหมู่พระพี่เลี้ยงนางนม ลงจากปราสาท ๗ ชั้น ด้วยสิริวิลาสอันใหญ่ยิ่ง เสด็จไปยังจันทกปราสาท เพื่อเฝ้าพระชนกนาถ. ลำดับนั้น พระเจ้าวิเทหราช ทอดพระเนตรเห็นพระชิตา ทรงมีพระทัยยินดี ชื่นบาน ให้จัดมหาสักกาหะต้อนรับ เมื่อจะส่งกลับ จึงได้พระราชทานทรัพย์ ๑,๐๐๐ แล้วส่งไปด้วย ครัสว่า นี้ลูก เจ้าจงให้ทาน พระนางรจจານันเสด็จ กลับไปยังนิเวศน์ของตนแล้ว วันรุ่งขึ้นจึงทรงรักษาอุโบสถศีล ทรงให้ทาน แก่คนกำพร้าคนเดินทางไกล ยากและวนิพกเป็นอันมาก.

ได้ยินว่า ชนบทหนึ่ง พระเจ้าวิเทหราช ได้พระราชทานแก่พระชิตา พระนางรจจาได้ทรงกระทำกิจทั้งปวง ด้วยรายได้จากชนบทนั้น ก็ในกาลนั้น เกิดลือกันขึ้นทั่วพระนครว่า พระราชาทรงอาศัยคุณาชีวก จึงทรงถือมิจฉาทิฎฐิ. พวกพระพี่เลี้ยงนางนม ได้ยินเขาถือกันดังนั้น จึงมาทูลพระนางรจจาว่า ข้าแต่พระแม่เจ้า เขาถือกันว่า พระชนกของพระองค์ ทรงสดับถ้อยคำของ อาชีวกแล้วทรงถือมิจฉาทิฎฐิ และได้ยินว่า พระราชานั้น ครัสสั่งให้รื้อโรงงาน ที่ประตูเมืองทั้ง ๔ และทรงข่มขืนหญิงและเด็กหญิงที่ผู้อื่นหวงห้าม มิได้ทรง พิจารณาถึงพระราชกรณียกิจเลย ทรงมัวเมาอยู่แต่ในกามคุณ. พระนางรจจານัน ได้ทรงสดับคำของพระพี่เลี้ยงนางนมเหล่านั้น ก็ทรงสลดพระหฤทัย จึงทรง พระดำริว่า เพราะเหตุอะไรหนอ พระชนกของเราจึงเสด็จเข้าถามปัญหากะ คุณาชีวก ผู้ปราศจากคุณธรรม ไม่มีความละอาย ผู้เปลือยกายเช่นนั้น สมณ- พราหมณ์ผู้มีธรรมเป็นกรรมวาที ควรที่จะเข้าไปถามมีอยู่มิใช่หรือ แต่เว้น เราเสียแล้ว คนที่จะปลดเปลื้องมิจฉาทิฎฐิพระชนกของเรา ให้กลับตั้งอยู่ใน สัมมาทิฎฐิอีก คงจะไม่มีใครสามารถ ก็เราระลึกถึงชาติได้ถึง ๑๔ ชาติ คือ

ที่เป็นอดีต ๗ชาติ ที่เป็นอนาคต ๗ชาติ เพราะฉะนั้นเราจะทูลแสดงกรรมชั่ว ที่ตนทำในชาติก่อน และแสดงผลแห่งกรรม ปลุกพระชนกของเราให้ทรงตื่น ก็ถ้าเราจักเฝ้าในวันนี้ไซ้ พระชนกของเราคงจะท้วงเราว่า เมื่อก่อนลูกเคยมาทุกกึ่งเดือน เพราะเหตุไรวันนี้จึงรีบมาเล่า ถ้าเราจะทูลว่า กระหม่อมฉันมาในวันนี้ เพราะได้ทราบข่าวเล่าลือกันว่า พระองค์ทรงถือมิจฉาทิฎฐิ คัจฉิ คำของเราจะไม่ยึดคุณค่าอันหนักแน่นได้นัก เพราะฉะนั้นวันนี้เราอย่าไปเฝ้าเลย ถึงวัน ๑๔ คำ จากนั้นไป เฉพาะในวัน ๑๔ คำ ในกาพย์กษัตริย์ เราจะทำเป็นไม่รู้ เข้าไปเฝ้าโดยอาการที่เคยเข้าไปเฝ้าในกาลก่อน ๆ ครั้นเวลากลับ เราจักทูลขอพระราชทรัพย์ปันหนึ่งมาทำงาน เมื่อนั้นพระชนกของเราจักแสดงการถือมิจฉาทิฎฐิแก่เรา ลำดับนั้น เราจักมีโอกาสนำพระองค์ทรงละทิ้งมิจฉาทิฎฐินั้นเสียได้ด้วยกำลังของตน. เพราะฉะนั้นในวัน ๑๔ คำ พระนางรจจาราชิตาจึงทรงใคร่จะไปเฝ้าพระชนก จึงตรัสอย่างนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สจฺจิโย ใจความว่าหญิงสหાયกับทั้งกุมาริกาประมาณ ๕๐๐ ของเราทั้งหมด จึงประดับด้วยเครื่องประดับต่างๆ แต่ละอย่างไม่เหมือนกัน คือด้วยดอกไม้ของหอม และเครื่องลูบไล้มีสีต่างๆ. บทว่า ทิพฺพโย แปลว่า วันทิพย์. ที่ชื่อว่า ทิพย์ เพราะประชุมกันประดับอย่างเทวดาก็มี. บทว่า คจฺจฺฉิ ความว่า ฉันจักไปเฝ้าพระเจ้าวิเทหราชผู้เป็นพระชนกนาค เพื่อให้ นำทานวัตรของเรามา. บทว่า อภิหรีสุ ความว่า เล่ากันมาว่าให้อาบด้วยหมอน้ำหอม ๑๖ หม้อ แล้วนำไปเพื่อประดับนางกุมาริกา. บทว่า ปริ-กิริย แปลว่า แวดล้อมแล้ว. บทว่า อโสรีสุ ความว่า วันนั้นหญิงบริวารพากันแวดล้อมพระนางรจจาราชิตา งามยิ่งนักราวกะนางเทพกัญญา.

ก็พระนางรจจाराชชิตานั้น ประดับด้วยเครื่อง
อาภรณ์ทั้งปวง เสด็จไป ณ ท่ามกลางหญิงสหาย
เพียงดังสายฟ้าแลบออกจากกลีบเมฆ เสด็จเข้าสู่
จันทกปราสาท พระนางรจจाराชชิตาเสด็จเข้าไปเฝ้า
พระเจ้าวิเทหราช ถวายบังคมพระชนกนาถ ผู้ทรงยินดี
ในวินัย แล้วประทับอยู่ ณ ตั้งอันวิจิตรด้วยทองคำ
ส่วนหนึ่ง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สตรีตา แปลว่า เหมือนสายฟ้าแลบ.
บทว่า อพุมิว ได้แก่ แลบออกจากภายในกลีบเมฆ. บทว่า ปาวิสิ ความว่า
เสด็จเข้าไปสู่จันทกปราสาท อันเป็นที่ประทับของพระชนกนาถ. บทว่า
สุวณฺณขจิต ได้แก่ ที่ตั้งอันล้วนแล้วด้วยทองคำ อันวิจิตรด้วยรัตนะ ๗.

ก็พระเจ้าวิเทหราช ทอดพระเนตรเห็นพระนาง
รจจाराชชิตา ผู้ประทับอยู่ท่ามกลางหญิงสหาย ซึ่งเป็น
ดังสมาคมแห่งนางเทพอัปสร จึงตรัสถามว่า ลูกหญิง
ยังรื่นรมย์อยู่ในปราสาท และยังประพาสอยู่ในอุทยาน
เล่นน้ำในสระโบกขรณีเปลิดเพลินอยู่หรือ เขายังนำ
เอาของเสวยมากอย่างมาให้ลูกหญิงเสมอหรือ ลูก
หญิงและเพื่อนหญิงของลูก ยังเก็บดอกไม้ต่าง ๆ ชนิด
มาร้อยพวงมาลัย และยังช่วยกันทำเรือนหลังเล็ก ๆ
เล่นเปลิดเพลินอยู่หรือ ลูกหญิงขาดแคลนอะไรบ้าง
เขารับนำสิ่งของมาให้ ทนใจลูกอยู่หรือ ลูกรักผู้มี
พักตร์อันผ่องใส จงบอกความชอบใจแก่พ่อเถิด แม้
สิ่งนั้นจะเสมอดวงจันทร์ พ่อจักให้เกิดแก่ลูกจนได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อจฺจนฺรานิว สงฺกมฺ** ความว่า ทอดพระเนตรเห็นสมาคมนั้น เหมือนสมาคมแห่งนางเทพอัปสร. บทว่า **ปาสาเท** ความว่า คุณก่อนลูก เจ้ายอมยินดีเปลิดเปลินใน รัตวิฑฒปราสาท อันเสมอเวชยันตปราสาท ซึ่งพ่อสร้างไว้เพื่อเจ้าอยู่หรือ. บทว่า **อนฺโต โปกฺขรณฺ** **ปติ** ความว่า เฉพาะเรื่องภายในนี้ลูกยังประพาสระบोकขรณิ อันมีส่วนเปรียบด้วยนันทโปกขรณิซึ่งพ่อสร้างไว้เพื่อลูก เจ้ายังเล่นน้ำรื่นรมย์ยินดีอยู่หรือ. บทว่า **มาลยฺ** ความว่า พระเจ้าวิเทหราชตรัสว่า ลูกเอ๋ย พ่อจะส่งผอบดอกไม้ ๒๕ กล่องแก่เจ้าทุกวันๆ พวกเจ้าผู้เป็นกุมาริกาทั้งหมด ยังเก็บดอกไม้ร้อยพวงมาลัยนั้นเล่นเปลิดเปลินอยู่เป็นนิตย์หรือ ยังทำเรือนเฉพาะหลังเล็ก เล่นเปลิดเปลินอยู่หรือ พวกเจ้ายังกระทำเรือนดอกไม้ ห้องดอกไม้ ที่นั่งดอกไม้และที่นอนดอกไม้ เหมือนอย่างแข็งขันกัน โดยเฉพาะอย่างนี้ว่า เราจะทำให้ดีกว่าอยู่หรือ. บทว่า **วิกฺลฺ** แปลว่า ขาดแคลน. บทว่า **มนฺ** **กรสฺสุ** ความว่า จงยังจิตใจให้เกิด. บทว่า **กฺุณฺมุขิ** ความว่า พระเจ้าวิเทหราชตรัสกะพระนางรุจານันอย่างนั้น เพราะพระนางเป็นผู้มีพักตร์อันส่องไส ด้วยปลายเมลิ็ดพันธุ์ฝักกาด จริ่งอยู่หญิงทั้งหลายทำสีหน้าให้ส่องไส ทาหน้าด้วยปลายเมลิ็ดพันธุ์ฝักกาดก่อน เพื่อกำจัดยอมที่หน้าที่มีโลหิตเสียว ประทุษร้าย แต่นั้นยอมฉาบทาด้วยผงดิน เพื่อกระทำโลหิตให้สม่ำเสมอ แต่นั้นด้วยปลายเมลิ็ดงา เพื่อทำผิวให้ส่องไส. บทว่า **จฺนุทสมฺ** **หิ เต** ความว่า ชื่อว่าหน้าอันงดงามกว่าดวงจันทร์หาได้ยาก ย่อมไม่มี เจ้าขอบใจในของเช่นนั้นจงบอกพ่อ พ่อจะได้ให้จัดแจงให้แก่ลูก.

พระนางรุจाराชธิดา ได้สดับพระดำรัส ของ
พระเจ้าวิเทหราชแล้ว กราบทูลว่า ข้าแต่พระมหाराชา
กระหม่อมฉันยอมได้ของทุก ๆ อย่าง ในสำนักของ
ทูลกระหม่อม พรุ่งนี้ ๑๕ คำ เป็นวันทิพย์ ขอราช-

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม ๔ ภาค ๓ - หน้าที่ 256

บุรุษทั้งหลายจงนำพระราชทรัพย์หนึ่งพันมาให้ กระ-
หม่อมฉัน จักให้ท่านแคว้นนิพทังปวงตามที่ให้มาแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สพฺพวนิสฺสุวหิ ความว่า กระหม่อม
ฉันจักให้ท่านในบรรดาวิพทังปวง.

พระเจ้าอังคิราชได้สดับพระดำรัส ของพระ-
นางรจจาราชธิดาแล้วตรัสว่า ลูกหญิงทำทรัพย์ให้พินาศ
เสียเป็นอันมาก หาผลประโยชน์มิได้ ลูกหญิงยังรัก-
ษาอุโบสถศีล ไม่บริโภคน้ำเป็นนิตย์ ลูกหญิงไม่
บริโภคน้ำเป็นนิตย์ บุญไม่มี แก่ผู้ไม่บริโภค.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อญฺคติมพฺรวิ ความว่า ลูกก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย พระเจ้าอังคิราชนั้น แม้พระราชธิดา เคยทูลขอ ก็ได้ให้ทรัพย์
หนึ่งพัน ด้วยตรัสว่า ลูกเอ๋ย เจ้าจงให้ท่าน แม้ถูกพระราชธิดาทูลขอในวันนั้น
ก็ไม่ให้ เพราะถือมัจฉาทิฎฐิ จึงได้ตรัสคำนี้มีอาทิว่า ลูกหญิงทำให้ฉิบหายเสีย
เป็นอันมาก. บทว่า นียเตตฺต อญฺคตฺตพฺพหิ ความว่า ขรยว่าเจ้าไม่บริโภค
อาหารนี้แน่นอน ผู้บริโภคก็ดี ไม่บริโภคก็ดี บุญย่อมไม่มี คนทั้งปวงพึง
บริสุทธิได้โดยไม่ล่วงเลย ๘๔ มหากัปแล.

แม้วีรบุรุษได้ฟังคำของคณาชิวกัศสปกโตตร
ในกาลนั้นแล้ว ถอนหายใจฮึดฮัดร้องไห้ น้ำตาไหล
ลูกหญิงรจาเอ๋ย ตราบที่ลูกยังมีชีวิตอยู่ อย่าอดอาหาร
เลย ปรโลกไม่มี ลูกหญิงจะลำบากไปทำไม ไร
ประโยชน์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วิชโกปี ความว่า พระเจ้าอังคิราช
ทรงนำแม่เรื่องแห่งวิชกบุรุษมาเป็นอุทาหรณ์แก่พระราชธิดาว่า แม้วิชกบุรุษ

กระทำกัลยาณกรรมในกาลก่อน เพราะผลแห่งกรรมนั้นจึงบังเกิดในท้องของนางทาสี. บทว่า **นตุลิติ ภทฺเท** ความว่า คุณก่อนนางผู้เจริญ คุณอาจารย์ กล่าวอย่างนี้ว่า โลกนี้ไม่มี โลกอื่นไม่มี มารดาไม่มี บิดาไม่มี สัตว์ทั้งหลาย ผู้ผู้เกิดไม่มี สมณพราหมณ์ผู้ยินดีในความพร้อมเพรียงกัน ผู้ปฏิบัติชอบยอมไม่มี เพราะเหตุนี้ เมื่อปรโลกมีโลกนี้ชื่อว่าพึงมี โลกนี้นั้นนั่นแลยอมไม่มี และเมื่อมารดาบิดามี บุตรธิดาที่ชื่อว่าพึงมีนั่นนั่นแลยอมไม่มี เมื่อธรรมมี สมณพราหมณ์ผู้ตั้งอยู่ในธรรมที่จะพึงมีนั่นนั่นแลยอมไม่มี ลูกจะให้ทานไปทำไมจะรักษาศีลไปทำไม เค็คร้อนไปทำไมไร้ประโยชน์.

พระนางรจจาราชชิตา ผู้มีพระฉวีวรรณงดงาม

ทรงทราบกฎธรรมดาในอดีต ๗ชาติ ในอนาคต ๗

ชาติ ได้สดับพระดำรัสของพระเจ้าวิเทหราชแล้ว

กราบทูลพระชนกนาถว่า แต่ก่อนกระหม่อมฉันได้ฟัง

มาเท่านั้น กระหม่อมฉันเห็นประจักษ์เองข้อนี้ว่า ผู้

ใดเข้าไปเสพคนพาล ผู้นั้นก็เป็นพาลไปด้วย ผู้หลง

อาศัยคนหลงยอมถึงความหลงยิ่งขึ้น อลาตเสนาบดี

และนายวิชกะสมควรจะหลง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **บุพฺพปาปริ ฐมฺมํ** ความว่า คุณก่อน

ภิกษุทั้งหลาย พระนางรจจาราชชิตา ได้ทรงสดับพระดำรัสของพระชนกนาถ

ทรงรู้ธรรมในก่อนคือในอดีต ๗ชาติ และธรรมที่ยังไม่มาถึงคืออนาคต ๗

ชาติ ทรงพระประสงค์จะปลดเปลื้องพระชนกนาถจากมิจฉาทิฏฐิ จึงตรัสคำนี้

มีอาทิว่า **สุตฺตเมว** ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สมฺบุชฺชต** ความว่า

ผู้ใดคบคนพาล ผู้นั้นก็สำเร็จเป็นคนพาลไปด้วย ดังนี้ คำนี้หม่อมฉันได้ยินมา

ก่อนแล้วทีเดียว แต่วันนี้หม่อมฉันเห็นประจักษ์แล้ว. บทว่า **มฺพฺโห หิ**

ความว่า แม้นคนหลงด้วยอำนาจทิฐิ อาศัยคนหลงด้วยอำนาจทิฐิ ย่อมถึงความหลงยิ่งขึ้น หลงหนักขึ้น เหมือนคนหลงทางอาศัยคนหลงทาง ฉะนั้น. บทว่า อลาเทน ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ การที่พระองค์อาศัย คุณาชีวิตผู้เป็นพาลไม่มีความละอายเช่นกับเด็กชาวบ้าน แล้วมาหลงกับอลาเต-เสนาบดีผู้เสื่อมจากชาติ โศคร ตระกูล ประเทศ ความเป็นใหญ่ บุญและ ปัญญา และกับวิชกทาส ผู้มีปัญญา ผู้ไม่มีปัญญาทรม ผู้เสื่อมแล้วโดยส่วน เดียว เป็นการไม่สมควร เป็นการไม่เหมาะสมเลย เหตุไฉนพระองค์จึงไป หลงกับคนเช่นนั้นเล่า.

พระนางจุจาราชชิตาทรงติเตียนชนทั้ง ๒ นั้นอย่างนี้แล้ว เมื่อจะทรง สรรเสริญพระชนกนารถ ด้วยทรงประสงค์จะปลดเปลื้องจากมิจนาทิฐิจึง กราบทูลว่า

ขอเดชะ ก็พระองค์มีพระปรีชา ทรงเป็นนัก
ปราชญ์ ทรงฉลาดรู้ซึ่งอรรถ จะทรงเป็นเช่นกับพวก
คนพาล เข้าถึงซึ่งทิฐิอันแล้วได้อย่างไร ก็ถ้าสัตว์จะ
บริสุทธได้ด้วยการท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏ การบวช
ของคุณาชีวิตก็ไม่มีประโยชน์ คุณาชีวิตเป็นคนหลง
งมงาย ย่อมถึงความเป็นคนเปลือย เหมือนตักแตน
หลงบินเข้ากองไฟ ฉะนั้น คนเป็นอันมากไม่รู้อะไร
ได้ฟังคำของกัสสปคุณาชีวิตว่า ความหมจดดย่อมไม่มี
ด้วยสังสารวัฏ ก็เชื่อมั่นเสียก่อนทีเดียว จึงพากัน
ปฏิบัติกรรมและผลของกรรม โทษคือความฉิบหายที่
ยึดไว้ผิดในเบื้องต้นก็ยากที่จะเปลื้องได้ เหมือนปลา
ติดเบ็ดยากที่จะเปลื้องตนออกจากเบ็ดได้ ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สปรปฺปโย** ความว่า ก็พระองค์เป็นผู้
มีปัญญาด้วยปัญญา อันได้ด้วยการใส่ใจถึงสวัยและปัญญาเครื่องทรงจำ และ
การสนทนาธรรม ชื่อว่า เป็นนักปราชญ์ เพราะเหตุนั้นเหมือนกัน ชื่อว่า
เป็นผู้ฉลาดในเหตุ เพราะเหตุแห่งประโยชน์และมีใช้ประโยชน์โดยเป็นนัก-
ปราชญ์. บทว่า **พาลเอหิ สทิส** ความว่า พระองค์เป็นผู้เข้าถึงทิวภูมิอัน
เลวเหมือนคนเหล่านั้นอย่างไรจึงเป็นคนพาล. บทว่า **อปาปติ** ตัดเป็น
อปี อปติ อธิบายว่าตกไปอยู่ พระราชาศัตราธิบายไว้ว่า ข้าแต่พระ-
ชนกนาถ เมื่อความบริสุทธิ์ด้วยสงสารมี แม้อุณาชีวิตก็ละกามคุณ ๕ แล้ว
ถึงความเป็นคนเปลือยกายไม่มีสิริ ไม่มีมลภาวะ ไม่มีมลภาวะ
เพราะความหลงด้วยสามารถแห่งโมหะ เหมือนตึกแดนเห็นไฟโพลงในส่วน
แห่งราตรี ไม่รู้ถึงทุกขอันมีกองไฟนั้นเป็นปัจจัย ตกไปในกองไฟนั้นถึงความ
ทุกข์ใหญ่ฉะนั้น. บทว่า **ปุเร นิวิฐฐา** ความว่า ข้าแต่พระชนกนาถ ชนเป็น
อันมาก ฟังคำของกัสสปโคตรว่า บริสุทธิ์ด้วยสงสาร เชื่อมั่นลงไปก่อนทีเดียว
เพราะถือว่าผลของกรรมที่ทำดีและทำชั่วยอมไม่มี เมื่อไม่รู้ก็ยึดเอาสิ่งที่ไม่เป็น
ประโยชน์ด้วยความเห็นผิด จึงปฏิเสธกรรม อธิบายว่า เมื่อปฏิเสธกรรมนั้น
ก็ชื่อว่าปฏิเสธผลแห่งกรรม เมื่อพวกเขายึดถือเอาโทษอันเป็นความปราชัยแห่ง
พวกเขาในชั้นต้นอย่างนี้ก็เป็นอันชื่อว่ายึดถือผิด. บทว่า **ทุมฺโมจยา พลิสา**
อมฺพุโซ ว ความว่า ชนพาลเหล่านั้นเมื่อไม่รู้อย่างนี้ ยึดถือความนิบหนวยด้วย
การเห็นผิดดำรงอยู่ ย่อมชื่อว่าปลดเปลื้องออกจากความนิบหนวยนั้นได้โดยยาก
เหมือนปลาที่กลืนเบ็ดเข้าไป ปลดเปลื้องออกจากเบ็ดได้ยากฉะนั้น.

พระนางรจจาราชชิตา ครั้นตรัสดังนี้แล้ว เมื่อจะทรงพร่ำสอนพระ
ราชาให้อึ้งขึ้นไป จึงตรัสพระคาถาเหล่านี้ว่า

ข้าแต่พระราชา กระหม่อมฉันจักยกตัวอย่างมา
เปรียบถวาย เพื่อประโยชน์แก่ทูลกระหม่อมบัณฑิตทั้ง
หลายในโลกนี้บางพวกย่อมรู้เนื้อความได้ด้วยอุปมา
เปรียบเหมือนเรือของพ่อค้า บรรทุกสินค้าหนักเกิน
ประมาณ ย่อมนำสินค้าอันหนักยิ่งไปจมลงในมหา-
สมุทรฉันใด นรชนตั้งสมบัติกรรมทีละน้อยๆ ก็ย่อม
พาเอาบาปอันหนักยิ่งไปจมลงในนรกฉันนั้น ทูลกระ-
หม่อมเพคะ อกุศลอันหนักของอลาตเสนาบดียังไม่
บริบูรณ์ก่อน อลาตเสนาบดียังตั้งสมบัติอันเป็นเหตุ
ให้ไปสู่ทุกข์อยู่ ขอเดชะการที่อลาตเสนาบดีได้รับ
ความสุขอยู่ในบัดนี้ เป็นผลบุญที่ตนทำไว้แล้วในปาง
ก่อนนั่นเอง บุญของอลาตเสนาบดีนั้นจะหมดสิ้น
อลาตเสนาบดีจึงมายินดีในอกุศลกรรมอันไม่ใช่คุณ
หลีกละทางตรงเดินไปตามทางอ้อม นรชนตั้งสมบัติ
ไว้แม้ทีละน้อยๆ ย่อมไปสู่เทวโลก เหมือนวิชกบุรุษ
เป็นทาสยินดีในกรรมอันงาม ย่อมมุ่งไปสู่สวรรค์ได้
เปรียบเหมือนตาชั่งที่กำลังชั่งของ ย่อมต่ำลงข้างหนึ่ง
เมื่อเอาของหนักออกเสีย ข้างที่ต่ำก็จะสูงขึ้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นิรये ได้แก่ มหานรก ๘ ขุม อุตสทนรก

๑๖ ขุมและโลกันตนรก. บทว่า ภาโร ความว่า ข้าแต่ทูลกระหม่อม ท่าน
อลาตเสนาบดีนั้น มีอกุศลภาวะยังไม่เพียบก่อน. บทว่า ตสุส ความว่า ข้อ
ที่ท่านอลาตเสนาบดีนั้น ได้ความสุขเพราะบุญ นั้นเป็นปัจจัยนั้นเป็นผลแห่ง

บุญกรรมที่ตนทำไว้ในชาติก่อน ข้าแต่ทูลกระหม่อม ความจริงผลแห่งการฆ่าโค อันชื่อว่าเป็นบาปอกุศลจักเป็นผลที่น่าปรารถนา น่าใคร่ก็หาไม่ นั่นไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้เลย. บทว่า **อคุณะ รัต** ความว่า จริงอย่างนั้น บัดนี้เขาย่อมยินดีแต่ในอกุศลกรรม. บทว่า **อุชুমลัค** ความว่า ละทางกุศลกรรมบถ ๑๐. บทว่า **กุมมลัค** ความว่า แล่นไปสู่ทางอกุศลกรรมบถ ๑๐ อันเป็นทางไปนรก. บทว่า **โอहितะ ตุลมณฑุเต** ความว่า เมื่อเอาตราซึ่งคล้องไว้เพื่อรับสิ่งของ. บทว่า **อุหนเมติ** ความว่า ย่อมยกให้สูงขึ้นข้างบน. บทว่า **อาจัน** ความว่า เมื่อนรชนสั่งสมบุญทีละน้อย ๆ ปลดบาปที่หนักลง ยกกัลยาณกรรมขึ้นบนศีรษะแล้วไปสู่เทวโลก. บทว่า **สกุคาคิมาโน** ความว่า มุ่งไปในสวรรค์ยินดียิ่งในกัลยาณกรรม อันเป็นสุขสำราญยังสัตว์ให้ถึงสวรรค์. บาลีว่า **สกุคาคิมาโน** ดังนี้ก็มี อธิบายว่า มีจิตตั้งมั่นกระทำสวรรค์ไว้เป็นเบื้องหน้า. บทว่า **สาตเว รัต** ความว่า วิชกทาสนั้น ยินดีในกุศลกรรมอันน่าสำราญใจ มีผลชื่นใจ เวลาบาปกรรมนี้สิ้นไป เขาก็บังเกิดในเทวโลก เพราะผลแห่งกัลยาณกรรม แต่บัดนี้เขาเข้าถึงความเป็นทาส ได้มีบาปกรรมที่เขาทำไว้ในกาลก่อน อันเป็นทางเป็นไปเช่นนั้นเพราะผลแห่งกัลยาณกรรมหามิได้ ในข้อนี้พึงถึงความตกลงดังว่ามานี้แล.

พระนางรจจाराชชิดาเมื่อจะทรงประกาศความนี้จึงได้ตรัสว่า

นายวิชกะผู้เป็นทาส เห็นทุกข์ในตนวันนี้ เพราะ

ได้เสพบาปกรรมที่ตนทำไว้ในปางก่อน บาปกรรม
ของเขาคงหมดสิ้น เขาจึงมายินดีในวินัยอย่างนี้ ทูล-
กระหม่อมอย่าคบหากัสสปคุณาชีวก ทรงดำเนินทาง
ผิดเลยเพคะ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มา เหวอุปถมาคมา ความว่า พระนาง-
รจจราชธิดาทูลว่า ข้าแต่ทูลกะหม่อม ทูลกะหม่อมเข้าไปหากัสสปคณาชิวก
คนเปลี่ยนี้ ทูลกะหม่อมอย่าเข้าไปสู่ทางผิดอันเป็นทางไปนรก อย่าได้กระทำ
บาปเลยเพคะ.

บัดนี้พระนางรจจราชธิดา เมื่อจะทรงแสดงโทษในการช่งเสพบาป
และคุณในการคบหากับกัลยาณมิตรแก่พระราชาราชจิงตรัสว่า

ข้าแต่พระราชบิดา บุคคลคบบุคคลใด ๆ จะ
เป็นสัตตบุรุษก็ตาม อสัตตบุรุษก็ตาม ผู้มีศีลก็ตาม ผู้ไม่
มีศีลก็ตาม เขาย่อมตกลไปสู่อำนาจของนั้น บุคคลทำ
บุคคลเช่นใดให้เป็นมิตร และเข้าไปคบหากคนเช่นใด
แม้เขาก็ย่อมเป็นคนเช่นนั้น เพราะการอยู่ร่วมกันก็
ย่อมเป็นเช่นนั้น ผู้เสพยอมติดนิสัยผู้ที่ตนเสพ ผู้ติดต่
ยอมติดนิสัยผู้ที่ตนติดต่ เหมือนลูกศรอาบยาพิษยอม
เปื้อนแล่งฉะนั้น นักปราชญ์ไม่ควรเป็นผู้มีคนลามก
เป็นสหาย เพราะกลัวจะแปดเปื้อน การเสพคนพาล
ยอมเป็นเหมือนบุคคลเอาใบไม้ห่อปลาเน่า แม้ใบไม้
ก็มีกลิ่นเหม็นฟุ้งไป ฉะนั้น ส่วนการคบหาสมาคมกับ
นักปราชญ์ ย่อมเป็นเหมือนบุคคลเอาใบไม้ห่อของ
หอม แม้ใบไม้ก็มีกลิ่นหอมฟุ้งไป ฉะนั้น เพราะฉะนั้น
บัณฑิตรู้ความเป็นบัณฑิตของตนตั้งใบไม้สำหรับห่อ
จึงไม่คบหาสมาคมอสัตตบุรุษ คบหาสมาคมสัตตบุรุษ
อสัตตบุรุษยอมนำไปสู่นรก สัตตบุรุษยอมให้ถึงสุคติ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สนตุ วา ได้แก่ สัตตบุรุษก็ดี
บทว่า ยทิ วาสั ได้แก่ อสัตตบุรุษก็ดี. บทว่า สโร ทฎฺฐโธ กลาปัว

ความว่า ข้าแต่พระราชบิดา มิตรชั่ว เมื่อเสพคบหากับคนอื่น และสนิท
ชิดเชื้อกับคนอื่น ย่อมจะทำบุญผู้ไม่ได้แปดเปื้อนกับบาป ให้มีอริยาศัย
เป็นเช่นเดียวกับตน เข้าไปเปื้อนคือ กระทำให้แปดเปื้อนบาปเหมือนกัน.
บทว่า วายนุติ ความว่า แม้หญาคาเหล่านั้นที่ห่อของนั้นก็ย่อมมีกลิ่นเหม็น
ฟุ้งขจรไป. บทว่า ตครณฺจ ความว่า ใบไม้ห่อกฤษณาและคันธชาติที่
สมบุรณ์ด้วยกลิ่นอย่างอื่น ย่อมมีกลิ่นหอมไปด้วย. บทว่า เอวํ ความว่า เข้า
ไปคบกับนักปราชญ์ก็ฉนั้นเหมือนกัน จริยอยู่นักปราชญ์กระทำผู้คบกับตนให้
เป็นนักปราชญ์เหมือนกัน. บทว่า ตสฺมา ปตฺตปฺภูสุเสว ความว่า เพราะ
เหตุที่ใบไม้ที่ห่อของหอมมีกฤษณาเป็นต้น ย่อมพลอยมีกลิ่นหอมไปด้วย ฉะนั้น
พึงรู้อย่างนี้ว่า แม้เราก็เป็นบัณฑิต เพราะการช่งเสพกับบัณฑิต เหมือน
ใบไม้สำหรับห่อจะนั้น . บทว่า สมฺปากมตฺตโน ความว่า ครั้นรู้ความแก่
กล้า ความแปรไป ความเป็นบัณฑิตของตนแล้ว พึงละอัสถ์บรูชคบหาแต่
สัตบุรุษผู้เป็นบัณฑิต. ในบทว่า นิรยํ เนนุติ นี้ บัณฑิตพึงนำอุทาหรณ์
ด้วยอำนาจนิทานว่า ชื่อว่านารกมาด้วยเรื่องพระเทวทัตเป็นต้น และนำสุคติ
มาด้วยเรื่องพระสารีบุตรเถระเป็นต้น.

พระราชบิดา ครั้นทรงแสดงธรรมแก่พระชนกนาถด้วย ๖ คาถาอย่าง
นี้แล้ว บัดนี้เมื่อจะทรงแสดงถึงทุกข์อันตนเคยเสวยมาในอดีตจึงตรัสว่า

แม้กระหม่อมฉันก็ระลึกชาติที่ตนท่องเที่ยวมา
แล้วได้ ๗ ชาติ และระลึกชาติที่ตนจตุตถจากชาตินี้แล้ว
จักไปเกิดในอนาคตอีก ๗ ชาติ ข้าแต่พระเจ้าจอมประชา-
ชน ชาติที่ ๗ ของกระหม่อมฉันในอดีต กระหม่อม-
ฉันเกิดเป็นบุตรนายช่างทองในแคว้นมคธ ราชคฤห์
มหานคร กระหม่อมฉันได้คบหาสหายผู้ลามก ทำบาป

กรรมไว้มาก เทียวคบชู้ภรรยาของชายอื่นเหมือนจะ
ไม่ตาย กรรมนั้นยังไม่ให้ผล เหมือนไฟอันเข้าปกปิด
ไว้ ในกาลต่อมาด้วยกรรมอื่น ๆ กระทบมันนั้นได้
เกิดในวังสรวงเมืองโกสัมพี เป็นบุตรคนเดียวในสกุล
เศรษฐีผู้สมบูรณ์มั่งคั่ง มีทรัพย์มากมาย คนทั้งหลาย
สักการบูชาอยู่เป็นนิตย์ ในชาตินั้น กระทบมัน
ได้คบหาสมาคมมิตรสหายผู้ยินดีในกรรมอันงาม ผู้
เป็นบัณฑิต เป็นพหูสูตร เขาได้แนะนำให้กระทบ-
มันรักษาอุโบสถศีลในวัน ๑๔ คำ ๑๕ คำ ตลอดราตรี
เป็นอันมาก กรรมนั้นยังไม่ให้ผล ดังขุมทรัพย์ที่ฝัง
ไว้ใต้น้ำ ครั้นภายหลัง บรรดากรรมทั้งหลาย ประทาร์ก
กรรมอันใดที่กระทบมันได้กระทำไว้ในมคธรัฐ ผล
แห่งกรรมนั้นมาถึงกระทบมันแล้วเหมือนดื่มนยาพิษ
อันร้ายแรงฉะนั้น ข้าแต่พระองค์ผู้ครองวิเทหรัฐ กระทบ-
มันจตุจากตระกูลเศรษฐีนั้นแล้ว ต้องหมกไหม้
อยู่ในโรรูนรกสิ้นกาลนานเพราะกรรมของตน กระทบ-
มันได้ระลึกถึงทุกข์ที่ได้เสวยในนรกนั้น ไม่ได้
ความสุขเลย กระทบมันยังทุกข์เป็นอันมาก ให้สิ้น
ไปในนรกนั้นนานปี แล้วเกิดเป็นลาถูกเขาคอนอยู่ใน
ภินณาคตนคร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สุต ความว่า ข้าแต่ทูลกระทบมัน
ชื่อว่า โลกนี้และโลกหน้า และผลแห่งกรรมที่สัตว์ทำดีและทำชั่ว ย่อมมี แต่

สงสารไม่สามารถจะชำระสัตว์ทั้งหลายให้หมดจดได้ ด้วยว่าสัตว์ทั้งหลายย่อม
หมดจดด้วยกรรมเท่านั้น อลาตเสนาบดีและวิชกะผู้เป็นทาส ย่อมระลึกได้เพียง
ชาติเดียวเท่านั้น มิใช่แต่ท่านเหล่านั้นเท่านั้นที่ระลึกชาติได้ แม้กระหม่อม
ฉันก็ระลึกถึงความที่ตนท่องเที่ยวในอดีตได้ถึง ๗ ชาติ ทั้งย่อมระลึกถึงชาติที่
จะพึงไปจากนี้แม้ในอนาคตถึง ๗ ชาติเหมือนกัน. บทว่า ยา เม सा ความว่า
ชาติที่ ๗ ในอดีตของหม่อมฉันก็มีอยู่. บทว่า กมฺมารปฺตุโต ความว่า
ในชาติที่ ๗ นั้นหม่อมฉันเกิดเป็นบุตรช่างทองในกรุงราชคฤห์ มครรัฐ. บทว่า
ปรทาสฺส เหนฺนุตา ได้แก่ เบียดเบียนภรรยาของคนอื่น คือผิดในภักษะ
ที่คนเหล่านี้รักษาคุ้มครองไว้. บทว่า อฏฺฐ เพราะกรรมชั่วนั้นที่หม่อมฉัน
ทำในเวลานั้นไม่ได้โอกาสได้ตั้งเก็บไว้ แต่เมื่อได้โอกาสจึงให้ผล เหมือนไฟ
อันถ้าปิดไว้จะนั้น . บทว่า วสฺสุมิยฺ แปลว่า ในวังสรัฐ. บทว่า เอกปฺตุโต
ความว่า หม่อมฉันได้เป็นบุตรคนเดียว ในตระกูลเศรษฐี มีสมบัติถึง ๘๐ โกฏิ.
บทว่า สาตเว รตฺ ความว่า ยินดียิ่งในกัลยาณกรรม. บทว่า โส มํ ได้แก่
เขาได้เป็นสหาย ได้ชักนำหม่อมฉันให้ตั้งอยู่ในสิ่งเป็นประโยชน์คือในกุศล
กรรม. บทว่า ตํ กมฺมํ ความว่า กัลยาณกรรมของหม่อมฉันเมื่อนั้น ยังไม่ได้
โอกาสในกาลนั้น ครั้นเมื่อได้โอกาสจึงให้ผล. บทว่า อุกทฺนฺติเก ความว่า
ได้เป็นขุมทรัพย์ฝังไว้ในน้ำ. บทว่า ยเมตฺ ความว่า ลำดับในบรรดากรรมชั่วมี
ประมาณเท่านี้ของหม่อมฉัน กรรมใดที่หม่อมฉันกระทำแล้วในภรรยาของ
คนอื่นในมครรัฐ ผลแห่งกรรมนั้นจึงติดตามมาถึงหม่อมฉัน. ถามว่า เหมือน
อะไร? แก้วว่า เหมือนบุคคลบริโภคยาพิษฉะนั้น อธิบายว่า กรรมนั้นย่อม
ถึงหม่อมฉัน เหมือนยาพิษที่ชั่วช้า กล้าแข็ง ร้ายกาจ กำเริบแก่บุคคลผู้
บริโภคโภชนะอันมียาพิษฉะนั้น. บทว่า ตโต ได้แก่ จากตระกูลเศรษฐี
ในกรุงโกสัมพีนัน. บทว่า ตํ สรฺ ความว่า หม่อมฉันเมื่อระลึกถึงทุกข์ที่

หม่อมฉันสวยในนรกนั้น ย่อมไม่ได้รับความสบายใจเลย หม่อมฉันย่อมเกิดแต่ความกลัวเท่านั้น. บทว่า **ภินนาคเต** ความว่า ในภินนาครรัฐ หรือในนครชื่อว่า ภินนาคตะ. บทว่า **อุทฺตปฺพลโ** ได้แก่ พืชที่ถูกเขาตอнокก็แพะนั้นได้เป็นผู้สมบุรณ์ด้วยกำลัง. คนทั้งหลายแม้ขึ้นจีหลังแพะน้ำแพะนั้นไป เทียนแพะนั้นแม่ที่ยานน้อย.

พระนางรจจाराชชิตา เมื่อประกาศความนั้นจึงกล่าวว่า

กระหม่อมฉันพาลูกผู้ดีทั้งหลายไปด้วยหลังข้าง
ด้วยรถข้าง นั้นเป็นผลแห่งกรรมคือการที่หม่อมฉัน
คบชู้กับภรรยาของคนอื่น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สาตปฺตฺตา** ได้แก่ บุตรแห่งอำมาตย์ทั้งหลาย. บทว่า **ตฺสฺส กมฺมฺสฺส** ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ การที่หม่อมฉันหมกไหม้อยู่ในมหาโรธวนรก และกรรมที่หม่อมฉันถูกตอнокในกาลเป็นแพะ ทั้งหมดนั้น เป็นผลของกรรมนั้น คือกรรมที่หม่อมฉันคบชู้กับภรรยาของคนอื่น.

ก็แล ครั้นหม่อมฉันจุติจากชาติเป็นลานั้นแล้ว ก็ถือปฏิสนธิในกำเนิดลิงในป่า ครั้นในวันที่หม่อมฉันเกิด พวกลิงเหล่านั้นนำหม่อมฉันไปแสดงแก่ลิงผู้เป็นนายฝูง ลิงผู้เป็นนายฝูงกล่าวว่า จงนำบุตรมาให้เรา ดังนี้แล้วจับไว้ มันแล้วก็คดลูกอ้นทะของลิงนั้นถึงจะร้องเท่าไรก็ไม่ปล่อย.

เมื่อพระนางรจจाराชชิตาประกาศความนั้นจึงกราบทูลว่า

ข้าแต่พระชนกนาถผู้ปกครองวิเทหรัฐ กระ-
หม่อมฉันจุติจากชาติลานั้นแล้ว ก็ไปเป็นลิงอยู่ในป่า
สูง ถูกลิงนายฝูงคดลูกอ้นทะของลิงนั้น เป็น
ผลของการที่เป็นชู้กับภรรยาของผู้อื่น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นิรุจฺจิตฺตโสเยว ความว่า หม่อมฉัน
ถูกลิงนายฝูงคนองปากในป่านั้น ขบกัดลูกอ้นทะเลเอาทีเดียว.

เมื่อพระนางรจจाराชริดาจะทรงแสดงชาติอื่น ๆ จึงทูลว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้ครองวิเทหรัฐ กระทบหม่อมฉัน
จตุจากชาติเป็นลึงนั้นแล้ว ได้เกิดเป็นโคในทศนรัฐ

ถูกเขาตอน มีกำลังแข็งแรง กระทบหม่อมฉันต้องเทียม
ยานอยู่ถึงกาลนาน นั้นเป็นผลของกรรม คือ การที่

กระทบหม่อมฉันคบชู้ภรรยาผู้อื่น ข้าแต่พระองค์ผู้ครอง
วิเทหรัฐ กระทบหม่อมฉันจตุจากชาติเป็นโคนั้นแล้ว มา

บังเกิดเป็นกระเทยในตระกูลที่มีโรคสมบัติมากในแคว้น
วัชชี จะได้เกิดเป็นมนุษย์ยากจริงๆ นั้นเป็นผลแห่ง

กรรม คือ การที่กระทบหม่อมฉันคบชู้ภรรยาผู้อื่น ข้า
แต่พระองค์ผู้ครองวิเทหรัฐ กระทบหม่อมฉันจตุจากชาติ

เป็นกระเทยนั้นแล้ว ได้ไปบังเกิดเป็นนางอัปสรใน
นันทวัน ณ ดาวดึงส์พิภพ มีวรรณะนำใคร่ มีผ้าและ

อารมณ์อันวิจิตร สวมกุณฑลแก้วมณี เป็นผู้ฉลาดใน
การพ้อนรำขับร้อง เป็นบาทบริจาริกาของท้าวสักกะ

ข้าแต่พระองค์ผู้ครองวิเทหรัฐ เมื่อกระทบหม่อมฉันอยู่ใน
ดาวดึงส์พิภพนั้น ระลึกชาติแม่ในอนาคตได้อีก ๗ ชาติ

ที่กระทบหม่อมฉันจตุจากดาวดึงส์พิภพนั้นแล้ว จักไปเกิด
ต่อไป กุศลที่กระทบหม่อมฉันทำไว้ในเมืองโกสัมพีตาม

มาให้ผล กระทบหม่อมฉันจตุจากดาวดึงส์พิภพนั้นแล้ว
ท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ ข้าแต่พระมหाराชา

กระหม่อมฉันเป็นผู้อันชนทั้งหลายสักการะแล้วเป็น
นิตย์ตลอด ๗ ชาติ กระหม่อมฉันไม่พ้นจากความเป็น
หญิงตลอด ๖ ชาติ ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐชาติที่ ๗
กระหม่อมฉันจักได้เกิดเป็นเทวดาผู้ชาย เป็นเทพบุตร
ผู้มีฤทธิ์มาก เป็นผู้สูงสุดในหมู่เทวดา แม่วันนี้นาง
อัปสรทั้งหลายก็ยังร้อยดอกไม้เป็นพวงมาลัย อยู่ใน
นั้นทวัน เทพบุตรนามว่าชเวสามีกระหม่อมฉัน ยัง
รับพวงมาลัยอยู่ ๑๖ ปีในมนุษย์นี้ราวครึ่งหนึ่งของ
เทวดา ๑๐๐ ปีในมนุษย์เป็นคืนหนึ่งวันหนึ่งของเทวดา
ดังที่ได้กราบทูลให้ทรงทราบมานี้ กรรมทั้งหลายย่อม
ติดตามไปทุก ๆ ชาติ แม้ตั้งสงสัยด้วยว่ากรรมจะ
เป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตาม (ยังไม่ให้ผลแล้ว) ย่อม
ไม่พินาศไป.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทสนฺเนสุ แปลว่า ในทสันนรัฐ. บทว่า
ปสุ แปลว่า เป็นโค. บทว่า อหุ้ แก่เป็น อโหสิ แปลว่า ได้เป็นแล้ว.
บทว่า นิจุจฺฉิโต ความว่า ในกาลที่หม่อมฉันเป็นลูกโคนั้นเองพวกเขาได้
ตอนพีชของหม่อมฉันด้วยคิดว่าจักเป็นที่ชอบใจด้วยประการฉะนี้ หม่อมฉันนั้น
ถูกเขาตอนแล้ว คือเป็นเหมือนคนมีกำลังดีถูกถอนพีชฉะนั้น. บทว่า วชฺชิสฺสุ
กุลมาคโต นี้พระนางจุจจาราชิตาแสดงว่า หม่อมฉันจุติจากกำเนิดโคแล้ว
บังเกิดในตระกูลคนผู้มีโภคะมากตระกูลหนึ่งในแคว้นวัชชี. ด้วยบทว่า หม่อมฉัน
น ปุมา นี้ท่านกล่าวหมายถึงกระเทย. ภวเน ตาวตีสํหา ความว่า หม่อมฉัน
เกิดในภพดาวดึงส์. บทว่า ตตฺถ จิตาหิ เวเทห สรามิ ชาติโย อิมา
ความว่า ได้ยินว่า พระนางจุจจານั้นอยู่ในเทวโลกนั้นตรวจดูอยู่ว่า เรา

มาสู่เทวโลกเห็นปานนี้ มาจากไหนหนอ ? เห็นแล้วซึ่งความเกิดในเทวโลกนั้น เพราะเหตุจากความเป็นกระเทยในตระกูลที่มีโภคะมาก ในแคว้นวัชชี จากนั้น พระนางรुจाराชชิตาตรวจดูว่า เพราะกรรมอะไรหนอ เราจึงบังเกิดในที่อันน่า รื่นรมย์เช่นนี้ เห็นแล้วซึ่งกุศลมีทานที่ตนทำแล้วเป็นต้น ทำให้บังเกิดใน ตระกูลเศรษฐีในกรุงโกสัมพี ตรวจดูว่า เราบังเกิดในอัฐภาพเป็นกระเทย ใน ภพอดีตเป็นลำดับ มาแต่ที่ไหน ดังนี้ ได้รู้แล้วว่าตนเคยเสวยทุกข์ใหญ่ใน กำเนิดโค ในทศันรัฐ เมื่อหวลระลึกถึงชาติต่อจากนั้น ได้เห็นตนถูกตอน ในกำเนิดลิง เมื่อหวลระลึกชาติถัดจากนั้น จึงหวลระลึกถึงภาวะที่ตนถูกตอน พืชในกำเนิดแพะ ในภินนาครรัฐ เมื่อหวลระลึกถัดจากชาตินั้นได้ระลึกถึง ภาวะที่ตนบังเกิดในโรรวนรก ลำดับนั้นเมื่อพระนางรुจाराชชิตาระลึกถึงภาวะ ที่ตนหมกไหม้ในนรก และทุกข์ที่ตนเสวยในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ความกลัว จึงเกิดขึ้น ลำดับนั้น พระนางรुจाराชชิตาเมื่อหวลระลึกถึงชาติที่ ๖ ว่า เรา เสวยทุกข์เห็นปานนี้เพราะกรรมอะไรหนอ จึงเห็นกัลยาณกรรมที่ตนกระทำใน กรุงโกสัมพีในชาตินั้น แล้วทรงตรวจดู ชาติที่ ๗ ได้เห็นกรรมคือ การคบชู้ กับภรรยาคนอื่นที่ตนทำเพราะอหังการชั่วในมครรัฐ จึงได้รู้ว่าเราเสวยทุกข์ ใหญ่นั้น เพราะผลแห่งกรรมนั้น ลำดับนั้นพระนางจึงตรวจดูว่า เราเหตุจาก ชาตินี้แล้ว จักบังเกิดในภพไหนในอนาคต ได้รู้ว่า เราจักบังเกิดเป็นบาท บริจาริกาของท้าวสักกเทวราชนั่นแลอีก ดำรงอยู่ตลอดชีวิต. เมื่อพระนางได้ ตรวจดูบ่อยๆ อย่างนี้ ได้ทราบว่าเป็นอัฐภาพที่ ๓ จักบังเกิดเป็นบาทบริจาริกา ของท้าวสักกเทวราชนั่นแล. ส่วนชาติที่ ๔ และ ๕ ก็เหมือนกัน รู้ว่าเราจัก บังเกิดเป็นอัครมเหสีของชวนะเทพบุตรในเทวโลกนั้นนั่นเอง แล้วตรวจดูถัด จากชาตินั้นไป รู้ว่าในอัฐภาพที่ ๖ เราเหตุจากภพดาวดึงส์นี้แล้ว จักบังเกิดใน พระครรภ์ของพระอัครมเหสีของพระเจ้าอังคิราษ เราจักมีนามว่า รุจา ดังนี้

จึงตรวจดูว่า ถัดจากชาตินั้นจักบังเกิด ณ ที่ไหน รู้ว่าในชาติที่ ๗ จุตติจากชาตินั้นแล้ว จักบังเกิดเป็นเทพบุตร ผู้มีฤทธิ์มากในภพดาวดึงส์ จักพ้นจากความเป็นหญิง เพราะเหตุนั้น พระนางจุจाराชธิดาจึงตรัสว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงครอบครองวิเทหรัฐ หม่อมฉันอยู่ที่นั่นระลึกชาติได้ ๗ ชาติ แม้ในอนาคตจุตติจากชาตินี้ไปก็ระลึกได้ ๗ ชาติเหมือนกัน. บทว่า **ปริยาคต** ความว่า โดยปริยาย ท่องเที่ยวไปตามวาระของตน. บทว่า **สตุต ขจุจา** ความว่า พระนางตรัสว่า ๗ ชาติ คือในเทวโลก ๕ ชาติกับชาติที่เป็นกระเทยในแคว้นวัชชี และในชาติที่ ๖ นี้พระนางทรงแสดงไว้ว่า หม่อมฉันเป็นผู้อันเขาบูชาสักการะเป็นนิตย์ตลอด ๗ ชาตินั้น. บทว่า **ฉฏฐา ว คติโย** นี้ พระนางกล่าวว่าเราจักไม่พ้นความเป็นหญิง ตลอด ๖ ชาติเหล่านี้ คือในเทวโลก ๕ ชาติ และในชาตินี้ ๑ ชาติ. บทว่า **สตุตมี จ** ความว่า จุตติต่อจากนั้นแล้ว เป็นชาติที่ ๗. บทว่า **สนุทานมย** ความว่า มีความสืบทอดที่ตนทำด้วยอำนาจชั่วเดียวกันเป็นต้น. บทว่า **คณฺเณนุติ** ความว่า เป็นเหมือนสืบทอดด้วยกัน. เมื่อเป็นเช่นนี้ แม้ทุกวันนี้นางบำเรอของเรา ก็ไม่รู้ความจุตติของเราในนั้นทวัน วัน ย่อมร้อยพวงมาลัยเพื่อประโยชน์แก่เราเท่านั้น. บทว่า **โส เม มถ** **ปฏิจฺฉติ** ความว่า คู่ก่อนมหาราชเจ้า โดยชาติอันเป็นลำดับเทพบุตรนามว่า ชวะ ผู้เป็นสวามีของหม่อมฉันย่อมร้อยพวงดอกไม้ที่หล่นจากต้น. บทว่า **โสพส** ความว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ว่าโดยชาติของหม่อมฉันจนบัดนี้ได้ ๑๖ ปี แต่กาลประมาณเท่านี้ เหมือนกับกาลครู่หนึ่งของเทวดา ก็เพราะเหตุนี้หญิงบำเรอเหล่านั้น จึงไม่รู้แม้ถึงการจุตติของหม่อมฉัน ยังคงร้อยพวงมาลัยเพื่อ หม่อมฉันอยู่เชียว. บทว่า **มานุสี** ความว่า อาศัยการนับปีของมนุษย์. บทว่า **สรโทสต** ความว่า เป็น ๑๐๐ ปี (ของมนุษย์) เทวดาทั้งหลายมีอายุยืนอย่างนี้. ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ด้วยเหตุนี้ ขอพระองค์จงทรงทราบปรโลก กรรมดีและกรรมชั่วว่ามีอยู่. บทว่า **อนฺเณนุติ** ความว่า กรรมดีและกรรมชั่วย่อมติดตามเราไปทุก ๆ ชาติ

อย่างนี้. บทว่า น หิ กมฺมํ วินสฺสตี ความว่า ทิฏฐุเวทนียกรรม ย่อมให้ผล
ในอรรถภาพนั้นนั่นเอง อุปปีชชเวทนียกรรม ย่อมให้ผลในอรรถภาพถัดไป ส่วน
อุปปราปรเวทนียกรรมไม่ให้ผล จักไม่พินาศไป พระนางรจจาราชธิดาทรงหมาย
เอาอุปปราปรเวทนียกรรมนั้น จึงตรัสว่า กรรมจักไม่พินาศไปแล ดังนี้แล้ว
จึงตรัสว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ เพราะผลแห่งกรรมที่หม่อมฉันทำชู้กับ
ภรรยาของคนอื่น หม่อมฉันจึงหมกไหม้ในนรก แล้วเสวยทุกข์อย่างใหญ่ใน
กำเนิดสัตว์เดียรฉาน ถ้าแม่บัดนี้ พระองค์ทรงเชื่อด้อยคำของคณาชีวก จัก
กระทำอย่างนี้ พระองค์ก็จักเสวยทุกข์ เหมือนที่หม่อมฉันเสวยแล้วนั้นแล
เพราะเหตุนี้พระองค์อย่าได้ทรงกระทำอย่างนั้นเลย.

ลำดับนั้น พระนางรจจาราชธิดา เมื่อจะทรงแสดงธรรมให้ยิ่งขึ้นไป
แก่พระราชบิดานั้นจึงตรัสว่า

ชายใดปรารถนาเป็นบุรุษทุก ๆ ชาติไป ก็พึงเว้น
ภรรยาผู้อื่นเสีย เหมือนบุคคลล้างเท้าสะอาดแล้ววัน
จากเปือกตม ฉะนั้น หญิงใดปรารถนาเป็นบุรุษทุก ๆ
ชาติไป ก็พึงยำเกรงสามี เหมือนนางเทพอัปสรผู้เป็น
บาทบริจาริกายำเกรงพระอินทร์ ฉะนั้น ผู้ใดปรารถนา
โภคทรัพย์ อายุ ยศและสุขอันเป็นทิพย์ก็พึงเว้นบาป
ทั้งหลายประพฤติแต่สุจริตธรรม ๓ อย่าง สตรีก็ตาม
บุรุษก็ตาม ควรเป็นผู้ไม่ประมาทด้วยกาย วาจา ใจ
มีปัญญาเครื่องพิจารณาเพื่อประโยชน์ของตน นรชน
เหล่าใดเหล่าหนึ่งในโลกนี้ ที่เป็นคนมียศ มีโภคทรัพย์
บริบูรณ์ทุกอย่าง นรชนเหล่านั้นได้สั่งสมกรรมดีไว้
ในปางก่อนแล้วโดยไม่ต้องสงสัย สัตว์ทั้งปวงล้วนมี
กรรมเป็นของตัว ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ ขอพระ-

องค์ทรงพระราชดำริด้วยพระองค์เองเถิด ข้าแต่
พระจอมชน พระสนม (ผู้ทรงโฉมงาม) ปานดัง
นางเทพอัปสรผู้ประดับประดาคลุมกายด้วยตาข่ายทอง
เหล่านี้ พระองค์ทรงได้มาเพราะผลแห่งกรรมอะไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โหตุ แปลว่า เพื่อเป็น. บทว่า
สพฺพสมนฺตโภคา แปลว่า มีโภคะทุกอย่างบริบูรณ์. บทว่า สุฉินฺณ ได้แก่
สั่งสมไว้ด้วยดีคือกระทำกัลยาณกรรม. บทว่า กมฺมสุสกา เส ความว่า มี
กรรมเป็นของแห่งตน คือเสวยผลของกรรมที่ตนทำนั่นเอง ไม่ใช่กรรมที่
มารดาบิดาทำแล้วให้ผลแก่บุตรธิดา ไม่ใช่กรรมที่บุตรธิดาเหล่านั้นทำแล้วให้
ผลแก่มารดาบิดา กรรมที่คนนอกนั้นกระทำจะให้ผลแก่คนนอกนั้นอย่างไร ?
ศัพท์ว่า อิงฺฆ เป็นนิบาต ใช้ในอรรถว่าประท้วง. บทว่า อานุจฺนฺเตสิ แปลว่า
พึงคิดบ่อยๆ. บทว่า ยา เม อีมา ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ อัน
ดับแรกพึงคิดด้วยตนเองดังนี้ว่า หญิงที่บำรุงบำเรอพระองค์ผู้สมมติเทพ อัน
พระองค์นอนหลับได้ หรือได้มาเพราะกระทำการปล้นในหนทาง หรือตัด
ช่องย่องเบาเป็นต้นได้มา หรือได้มาเพราะอาศัยกัลยาณกรรมเป็นต้น.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศความนั้นจึงตรัสว่า

พระนางรจจาราชกัญญา ยังพระเจ้าอังคตราช
ชนกนาถให้ทรงยินดี พระราชกุมารีผู้มีวัตรอันดีงาม
กราบทูลทางสุคติแก่พระชนกนาถ ประหนึ่งบอกทาง
ให้แก่คนหลงทาง และได้กราบทูลข้อธรรมถวายเป็น
นัยต่าง ๆ ด้วยประการฉะนี้แล.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อิงฺจเว ความว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
พระราชกัญญานั้น ทรงยังพระราชบิดา ให้ทรงยินดีด้วยถ้อยคำอันไพเราะ
เห็นปานนี้ ด้วยประการฉะนี้. ทูลบอกทางสุคติแก่พระชนกนาถนั้น เหมือน

คนบอกหนทางแก่คนหลงทางฉะนั้น. และเมื่อจะทรงกล่าวธรรมแก่พระชนกนาคนั่นแหละได้ทรงกล่าวสุจริตธรรมด้วยนัยต่าง ๆ. บทว่า **สุพฺพตา** แปลว่าผู้มีวัตรอันดีงาม.

พระนางรจจาราชธิดา ได้ทูลเล่าถึงชาติที่ตนเกิดมาแล้วในอดีต และแสดงกรรมถวายแก่พระชนกนาค ตั้งแต่เข้าตลอดคืบยังรุ่งแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ พระองค์อย่าทรงถือถ้อยคำของคนเปลือยกาย ผู้เป็นมิจฉาทิฎฐิเลย โลกนี้มี โลกหน้ามี สมณพราหมณ์มี ผลของความดีความชั่วก็มี ขอพระองค์จงทรงเชื่อฟังคำของกัลยาณมิตร เช่นกระหม่อมฉันกล่าวนี้เถิดอย่าได้ทรงแค้นไปในที่มิใช่ท่าเลย แม้เมื่อพระนางรจจาราชธิดา กราบทูลถึงอย่างนี้ ก็ไม่อาจปลดเปลื้องพระชนกจากมิจฉาทิฎฐิได้ ส่วนพระเจ้าอังคตราชทรงสดับวาจาอันไพเราะ ของพระราชธิดานั้นแล้ว ทรงปลื้มพระราชหฤทัยจริงอยู่ มารดาบิดา ย่อมรักเอ็นดูถ้อยคำของบุตรที่รัก แต่คำพูดนั้นหาทำให้บิดาละมิจฉาทิฎฐิได้ไม่. แม้ชาวพระนครก็ถือกระถ้อนกันว่า พระนางรจจาราชธิดา ทรงแสดงธรรมหวังจะให้พระชนกละมิจฉาทิฎฐิ มหาชนพากันดีใจว่า พระราชธิดาเป็นบัณฑิต ปลดเปลื้องมิจฉาทิฎฐิพระชนกได้แล้ว จักถึงความสวัสดิแก่ชาวพระนครทั้งหลาย. พระนางรจจาราชธิดา เมื่อไม่อาจปลุกพระชนกให้ตื่นได้ก็ไม่ทรงละความพยายามเลย ทรงดำริหาช่องทางต่อไปว่า จักหาอุบายอย่างไรอย่างหนึ่ง มากระทำความสวัสดิแก่พระชนก แล้วประคองอัญชลีกรรมขึ้นเหนือพระเศียร นมัสการทิศทั้ง ๑๐ แล้วทรงอธิษฐานว่า ในโลกนี้ ย่อมมีสมณพราหมณ์ผู้ตั้งอยู่ในธรรม มีท้าวโลกบาล ท้าวมหาพรหมเป็นผู้บริหารโลก ข้าพเจ้าขอเชิญท่านเหล่านั้นมาปลดเปลื้องมิจฉาทิฎฐิของพระชนกนาคของข้าพเจ้าด้วยกำลังตน เมื่อพระคุณของพระชนกนาคไม่มี ขอเชิญด้วยคุณด้วยกำลังและด้วยความสัจของข้าพเจ้า จงมาช่วยปลดเปลื้องความเห็นผิดนี้ จงได้มาทำความสวัสดิแก่สากลโลก.

ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์ได้เป็นมหาพรหมนามว่า นารทะ ก็ธรรมดา
พระโพธิสัตว์ มีอชยาศัยใหญ่ด้วยเมตตาทานา เทียวตรวจดูโลกตามกาลอัน
สมควร เพื่อจะดูเหล่าสัตว์ผู้ปฏิบัติดีและปฏิบัติชั่ว ในวันนั้น ท่านตรวจดูโลก
เห็นพระนางรจจราชธิดานั้น กำลังนมัสการเหล่าเทวดาผู้บริหารโลก เพื่อจะปลด
เปลื้องพระชนกนาถจากมิจฉาทิฎฐิ จึงมาดำริว่า คนอื่นเว้นเราเสีย ย่อมไม่
สามารถเพื่อจะปลดเปลื้องมิจฉาทิฎฐิ พระเจ้าอังคตราชนั้นได้ วันนี้เราควรจะ
ไปกระทำการสงเคราะห์ราชธิดาและกระทำความสวัสดิ์ แก่พระราชาพร้อมด้วย
บริวารชนแต่จะไปด้วยเพศอะไรดีหนอ เห็นว่า เพศบรรพชิตเป็นที่รักเป็นที่
เคารพ มีวาจาเป็นที่เชื่อฟัง ยึดถือของพวกมนุษย์ เพราะฉะนั้น เราจะไปด้วย
เพศบรรพชิต ครั้นตกลงใจจะนี้แล้ว ก็แปลงเพศเป็นมนุษย์ มีวรรณะดังทองคำ
นำเลื่อมใสผูกข้อมณฑลอันงามจับใจ ปักปิ่นทองไว้ในระหว่างขลุ่ย นุ่งผ้าพื้น
แดงไว้ภายใน ทรงผ้าเปลือกไม้ ย้อมฝาดไว้ภายนอก กระทำเฉยนิ่งบ่าผ้าหนังเสือ
อันแล้วไปด้วยเงิน ซึ่งขลิบด้วยดาวทอง แล้วเอาภิกขาภาชนะทองใส่สาแหรก
อันประดับด้วยมุกดาข้าง ๑ เอาคนโทน้ำแก้วประพาฬใส่ในสาแหรกอีกข้าง ๑
เสร็จแล้วก็ยกคานทองอันงามอนจันวางเหนือบ่า แล้วเหาะมาโดยอากาศ ด้วย
เพศแห่งฤาษีนี้ ไผโรจน์โชติช่วง ประหนึ่งพระจันทร์ (เพ็ญ) ลอยเด่นบน
พื้นอากาศ เข้าสู่พื้นใหญ่แห่งจันทกปราสาท ได้ยืนอยู่ ณ เบื้องพระพักตร์พระ
เจ้าอังคตราช.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศความนั้นจึงตรัสว่า

ในกาลนั้น นารทมหาพรหมตรวจดูชมพูทวีป
ได้เห็นพระเจ้าอังคตราชผู้ทรงมีความเห็นผิด จึงมา
จากพรหมโลกถึงถิ่นมนุษย์ ลำดับนั้น นารทมหา-
พรหมได้ยืนอยู่ที่ปราสาทเบื้องพระพักตร์แห่งพระเจ้า

วิเทหราช ก็พระนางรูดาราชธิดาเห็นนารทฤาษีนั้นมา

ถึง จึงนมัสการ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อทุทส ความว่า นารทมหาพรหม ผู้
สถิตอยู่ในพรหมโลกนั้นแล ได้ฟังปฐมพุกทวิป ได้เห็นพระเจ้าอังคิราช ผู้ยึด
ถือความเห็นผิด ในสำนักของคณาชิวก อธิบายว่า เพราะเหตุนั้นจึงมา. บทว่า
ตโต ปติภูจฺจา ความว่า แต่นั้น พรหมนั้นเมื่อจะแสดงรอย ในที่ไม่มี
รายนั้น ในปราสาทนั้น เบื้องพระพักตร์ของพระราชานั้น ผู้แวดล้อมไปด้วย
หมู่อำมาตย์ประทับอยู่ จึงยืนอยู่บนอากาศ. บทว่า อนุปฺปตฺตํ แปลว่า ถึง
แล้ว ต่อมาถึงแล้ว. บทว่า อีสึ ความว่า พระศาสดาตฺรฺสเรียกว่า อีสึ
เพราะมาด้วยเพศแห่งฤาษี. บทว่า อวฺนุทล ความว่า พระนางรูดาราชธิดา
นั้น ทรงยินดีร่าเริงว่า ท้าวเทวราชนั้น จักมาทำความกรุณาในพระชนกนาถ
ของเรา ด้วยความอนุเคราะห์แก่เรา ดังนี้จึงน้อมกายลงนมัสการนารทมหา
พรหม เหมือนต้นกล้วยทองที่ถูกลมพัดต้องจะนั้น.

ฝ่ายพระราชา พอเห็นนารทมหาพรหม ถูกเดชแห่งพรหมคุกคามแล้ว
ไม่สามารถจะทรงดำรงอยู่บนราชอาสน์ของพระองค์ได้ จึงเสด็จลงจากราชอาสน์
ประทับยืนอยู่ที่พื้น แล้วตรัสถามพระนารทะถึงเหตุที่เสด็จมา และนามและโคตร.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศความนั้นจึงตรัสว่า

ครั้งนั้น พระราชาทรงหวาดพระทัยเสด็จลง

จากราชอาสน์ เมื่อจะตรัสถามนารทฤาษี ได้ตรัส

พระดำรัสที่ว่า ท่านมีผิวพรรณงามดังเทวดา ส่องรัศมี

สว่างไสวไปทั่วทิศ ดังพระจันทร์ ท่านมาจากไหน

หนอ ข้าพเจ้าถามแล้ว ขอท่านจงบอกนามและโคตร

แก่ข้าพเจ้า คนในมนุษยโลกย่อมรู้จักท่านอย่างไรหนอ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า พุยมุหิตมานโส ได้แก่ เป็นผู้มึนจิต คึกคัก. บทว่า กุโตนุ ความว่า พระราชาทรงสำคัญว่า ผู้นี้ชรอยว่า เป็น วิชาทรบ้างหรือหนอ จึงไม่ทรงไหว้เลย ตามอย่างนี้.

ลำดับนั้น นารถฤๅษี คิดว่า พระราชานี้สำคัญว่า ปรโลกไม่มี เราจักถามเฉพาะปรโลกแก่พระราชานี้ก่อน ดังนี้แล้วจึงกล่าวคาถาว่า

อาตมภาพมาจากเทวโลกเดี๋ยวนี้เอง ส่องรัศมี
สว่างเข้าไป ทิวทิศตั้งพระจันทร์ มหาบพิตรตรัสถาม
แล้ว อาตมภาพขอถวายพระพรนามและโคตรให้ทรง
ทราบ คนทั้งหลายเขารู้จักอาตมภาพ โดยนามว่า
นารทะ และโดยโคตรว่า กัสสปะ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เทวโต แปลว่า จากเทวโลก. บทว่า นารโท กสสโป จ ความว่า คนทั้งหลายรู้จักอาตมภาพโดยชื่อว่า นารทะ และโดยโคตรว่า กัสสปะ.

ลำดับนั้น พระเจ้าอังคศิราชทรงพระดำริว่า เรื่องปรโลกเราจักไ้ถาม ภายหลัง เราจักถามถึงเหตุที่เธอได้ฤทธิ์เสียก่อน แล้วจึงตรัสคาถาว่า

สัจฐานของท่าน การที่ท่านเหาะไป และยืน
อยู่บนอากาศได้น่าอัศจรรย์ ดูก่อนท่านนารทะ ข้าพ-
เจ้าขอถามความนี้กะท่าน เออ เพราะเหตุอะไร ท่าน
จึงมีฤทธิ์เช่นนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยาทิสญฺจ ความว่า สัจฐานของท่าน เป็นเช่นใด ท่านเหาะไป และยืนอยู่บนอากาศได้อย่างไร นี่น่าอัศจรรย์.

ลำดับนั้น ท่านนารถฤๅษีจึงทูลว่า

คุณธรรม ๔ ประการนี้คือ สัจจะ ๑ ธรรมะ ๑

ทมะ ๑ จาคะ ๑ อาตมภาพได้ทำไว้ในภพก่อน เพราะ

คุณธรรมที่อาตมภาพเสพมาดีแล้วนั้นนั่นแล อาตมภาพจึงไปไหน ๆ ได้ตามความปรารถนาเร็วทันใจ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สัจจํ ได้แก่ วิสัจจะ. บทว่า ฐมุโม จ ได้แก่ สุจริตธรรม ๓ ประการ และฉานธรรมอันเกิดแต่การบริกรรมกสิณ. บทว่า ทโม ได้แก่ การฝึกอินทรีย์. บทว่า จาโค ได้แก่ การสละกิเลส และการสละไทยธรรม. ด้วยบทว่า ปกตา ปุราณา ท่านแสดงว่า เราได้กระทำไว้ในภพก่อน. บทว่า เตเหว ฐมุเมหิ สุเสวิตฺติ ความว่า ด้วยคุณธรรมทั้งปวงนั้น ซึ่งอาตมภาพได้เสพดีแล้ว คือได้อบรมมาแล้ว. บทว่า มโนชโว แปลว่า เร็วทันใจ. บทว่า เยน กามํ คโตสุมิ ความว่า อาตมภาพจะไปไหนในแดนของเทวดา และแดนของมนุษย์ได้ตามความปรารถนา.

แม้เมื่อพระโพธิสัตว์กราบทูลอย่างนี้ พระเจ้าอังคตราชก็ไม่ทรงเชื่อปรโลก เพราะทรงยึดถือมิจฉาทิฏฐิเสียมันดีแล้ว จึงตรัสคาถาว่า ผลของบุญมีอยู่หรือ แล้วจึงตรัสคาถานี้ว่า

เมื่อท่านบอกความสำเร็จแห่งบุญ ชื่อว่าท่านบอก

ความอัศจรรย์ ถ้าแลเป็นจริงอย่างท่านกล่าว ดูก่อน

ท่านนารทะ ข้าพเจ้าขอลามเนื้อความนี้กะท่าน ข้าพ-

เจ้าถามแล้ว ขอท่านจงพยากรณ์ให้ดี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปุณฺณลิตฺติ ความว่า ท่านเมื่อจะบอกความสำเร็จแห่งบุญ คือความที่บุญให้ผล ชื่อว่าท่านย่อมบอกความอัศจรรย์.

นารทฤาษีจึงทูลว่า

ขอถวายพระพร ข้าใจพระองค์ทรงสงสัย เชิญ

มหาบพิตรตรัสถามข้อนั้นกะอาत्मภาพเกิด อาत्मภาพ

จะถวายวิชันมาให้มหาบพิตรทรงสิ้นสงสัยด้วยนัย

ด้วยญาณธรรม และด้วยเหตุทั้งหลาย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตเวส อตุโธ ความว่า อันข้อความที่
พระองค์จะฟังถามนั้น. บทว่า ยัม สัสยิ ความว่า พระองค์สงสัยในอรรถข้อ
ใดข้อหนึ่ง พระองค์จึงถามความข้อนั้นกะอาत्मภาพเกิด. บทว่า นิสุสัสยติ
ความว่า อาत्मภาพจะนำไปพระองค์หมดความสงสัย. บทว่า นเยหิ ได้แก่
ด้วยคำอันเป็นเหตุ. บทว่า ญาเยหิ ได้แก่ ด้วยญาณ. บทว่า เหตุภิ ได้แก่
ด้วยปัจจัย. อธิบายว่า อาत्मภาพจะไม่กราบหูลโดยเหตุ เพียงปัญญาอันไว้ทำ
นั้น จักกระทำให้พระองค์หมดความสงสัย ด้วยการกำหนดด้วยญาณแล้วกล่าว
เหตุ และด้วยปัจจัยอันเป็นเหตุให้ธรรมเหล่านั้นตั้งขึ้น.

ดูก่อนท่านนารทะ ข้าพเจ้าขอถามเนื้อความนี้

กะท่าน ท่านถูกถามแล้วอย่าได้กล่าวมุสาแก่ข้าพเจ้า ที่

คนพูดกันว่า เทวดามี มารดาบิดามี ปรโลกมีนั้น

เป็นจริงหรือ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ชโน ยมาห ความว่า พระเจ้าอังคิ-
ราชถามว่า ข้อที่พูดกันอย่างนี้ว่า เทวดามี มารดาบิดามี ปรโลกมี ทั้งหมด
มีอยู่จริงหรือ ?.

พระนารทฤาษีจึงกราบทูลว่า

ที่เขาพูดกันว่า เทวดามี มารดาบิดามี และ

ปรโลกมีนั้น เป็นจริงทั้งนั้นแต่ประชาชนผู้หลงมกมายใคร

ในกามทั้งหลาย จึงไม่รู้ปรโลก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อตุเถว ความว่า คู่ก่อนมหาบพิตร
เทวดามี มารดาบิดามี. ที่นรชนพูดกันว่า ปรโลกมี แม้นั้นก็อยู่จริงทีเดียว.
บทว่า น วิทู ความว่า นรชนผู้ติดอยู่ในกามและหลงมกมายเพราะโมหะ
จึงไม่รู้ คือยอมไม่ทราบปรโลก.

พระเจ้าอังคตราชได้ทรงสดับดังนั้น จึงทรงพระสรวลตรัสว่า

คู่ก่อนนารทะ ถ้าท่านเชื่อว่าปรโลกมีจริง สถานที่
ที่อยู่ในปรโลกของเหล่าสัตว์ผู้ตายไปแล้วก็ต้องมี ท่าน
จงให้ทรัพย์ ๕๐๐ กหาปณะแก่ข้าพเจ้าในโลกนี้ ข้าพ-
เจ้าจะใช้ให้ท่านหนึ่งพันกหาปณะในปรโลก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นิเวสนิ ได้แก่ สถานที่เป็นที่อยู่
อาศัย. บทว่า ปลยจสถานิ แปลว่า ๕๐๐ กหาปณะ.

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์ เมื่อจะกล่าวติเตียนในท่ามกลางบริษัทจึง
ทูลว่า

ถ้าอาตมภาพรู้ว่ามีมหาบพิตรทรงมีศีลทรงรู้ความ
ประสงค์ของสมณพราหมณ์ อาตมภาพก็จะให้มหา
บพิตรทรงยืมสัก ๕๐๐ แต่มหาบพิตรหยาบช้า ทรง
จูดิจากโลกนี้แล้ว จะต้องไปอยู่ในนรกใครจะไปทวง
ทรัพย์พันหนึ่งในปรโลกเล่า ผู้ใดในโลกนี้เป็นผู้ไม่มี
ศีลธรรม ประพฤติชั่วเกี่ยวคร้าน มีกรรมอันหยาบช้า
บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมไม่ให้นำในผู้นั้น เพราะจะไม่ได้
ทรัพย์คืนจากคนเช่นนั้น ส่วนบุคคลผู้ขยันหมั่นเพียร
มีศีล รู้ความประสงค์ คนทั้งหลายรู้แล้ว ย่อมเอา
โภคทรัพย์มาเชื่อเชิญเอง ด้วยคิดว่า ผู้นี้ทำภาระงาน
เสร็จแล้ว พึงนำมาใช้ให้.

บรรดาบทเหล่านั้นบทว่า **ขณฺณาม เจ** ความว่า ถ้าอาตมภาพรู้ว่า มหาบพิตรเป็นผู้มีศีล รู้ความประสงค์ ก็รู้ว่า สมณพราหมณ์ผู้ทรงธรรมมีความต้องการด้วยสิ่งนี้ ในเวลานี้ เป็นผู้กระทำการนั้น ๆ ชื่อว่ารู้ความประสงค์ เมื่อเช่นนี้อาตมภาพจึงยอมให้ทรัพย์แก่ท่าน ๕๐๐ กหาปณะ แต่มหาบพิตรเป็นคนหยาบช้า ทารุณ ยึดถือมิจฉาทิฏฐิกำจัดทานและศีล ผิดในภรรยาของคนอื่น จุดจากโลกนี้แล้วจักเกิดในนรก ใครจะไปในนรกนั้นทวงเอาทรัพย์กะมหาบพิตร ผู้หยาบช้าผู้อยู่ในนรกว่า ท่านจงให้ทรัพย์ ๑,๐๐๐ กหาปณะ ด้วยอาการอย่างนี้. บทว่า **ตถาวิธมฺหา** ความว่า คนเช่นนั้นชื่อว่าจะมาทวงหนี้ที่ ให้แล้วยอมไม่มี. บทว่า **ทกฺขํ** ได้แก่ ฉลาดในการยังทรัพย์ให้เกิด บทว่า **ปุนมาหเรติ** ความว่า ท่านทำกรรมของตนแล้วยังทรัพย์ให้เกิด แล้วนำทรัพย์ที่มีอยู่มาให้เราอีก. บทว่า **นิมนฺตยนฺติ** ความว่า คนทั้งหลายยอม เชื้อเชิญด้วยโภคทรัพย์แม้ด้วยตนเอง.

พระเจ้าอังคตราชอันพระนารถาภิยกกล่าวข่มขู่ด้วยประการฉะนี้ ก็หมด ปฏิภาณที่จะตรัสโต้ตอบ. มหาชนต่างพากันร่ำเรงยินดี เล่าลือกันทั่วพระนคร ว่า วันนี้ท่านนารถาภิยฺผู้เป็นเทพมีฤทธิ์มาก ปลดเปลื้องมิจฉาทิฏฐิพระเจ้า- อยู่หัวได้. ด้วยอำนาจของพระมหาสัตว์ ชนชาวมิตฺติลาผู้อยู่ไกลแม่ตั้งโยชน์ ก็ได้ยินพระธรรมเทศนาของพระมหาสัตว์ในขณะนั้นสิ้นด้วยกันทุกคน. ลำดับ นั้น พระมหาสัตว์จึงคิดว่า พระราชานี้ยึดมิจฉาทิฏฐิเสียมันแล้ว จำเราจะต้องคุกคามด้วยภัยในนรก ให้ละมิจฉาทิฏฐิแล้วให้ยินดีในเทวโลกอีกภายหลัง ดังนี้แล้วจึงกราบทูลว่า ขอถวายพระพร ถ้าพระองค์ยังไม่ทรงละทิฏฐิ ไชรี ก็จักต้องเสด็จสู่นรกซึ่งเต็มไปด้วยทุกขเวทนา แล้วเริ่มกล่าวนิรยกถาว่า

ขอถวายพระพร มหาบพิตรเสด็จไปจากที่นี่แล้ว
จักทอดพระเนตรเห็นพระองค์เองอยู่ในนรกนั้น ซึ่งถูก
ฝูงการุมยื้อแย่งจูดคร่าอยู่ ใครเล่าจะไปทวงทรัพย์พัน
หนึ่งในปรโลก กะมหาบพิตรผู้ตกอยู่ในนรก ถูกฝูง

กา ฝูงแร้ง ฝูงสุนัข รุมกัดกิน ตัวขาด กระจัด-
กระจาย เลือดไหลโถม.

ก็แล ครั้นพระนารทฤาษี พรรณนาถึงนรกอันเต็มไปด้วยฝูงกาและ
นกเค้าแก่ท้าวเธอแล้ว จึงกราบทูลว่า ถ้าพระองค์ไม่ไปเกิดในที่นั้น ก็จัก
บังเกิดในโลกันตนรก เพื่อจะทูลชี้แจงโลกันตนรกนั้นถวายจึงกล่าวคาถาว่า

ในโลกันตนรกนั้นมีมืดที่สุด ไม่มีพระจันทร์และ
พระอาทิตย์ โลกันตรกมืดต่ออยู่ทุกเมื่อน่ากลัว กลาง
คืนกลางวัน ไม่ปรากฏ ผู้ต้องการทรัพย์คนไรเล่า จะ
พึงเที่ยวไปในสถานที่เช่นนั้นได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อนุชตมฺ ความว่า คู่ก่อนมหาบพิตร
มิจฉาทิฎฐิบุคคลบังเกิดในโลกันตนรกใด ในโลกันตนรกนั้นมีมืดที่สุด เป็นที่
ห้ามการเกิดขึ้นแห่งจักขุวิญญาณ. บทว่า สทา ตุมฺโกล ความว่า นรกนั้น มี
ความมืดต่ออยู่เป็นนิจ. บทว่า โฆรรูป ความว่า นรกนั้นเป็นที่หวาดกลัว
อย่างยิ่ง. บทว่า สวา เหว รตุติ น ทิวา ความว่า ในนรกนั้นกลางคืน
กลางวันก็ไม่ปรากฏเลย. บทว่า โก วิจเร ความว่า ใครจักเที่ยวไป ยังความ
พยายามให้สำเร็จเล่า.

ครั้นพระนารทฤาษีพรรณนาโลกันตนรกนั้นถวายแล้ว จึงทูลชี้แจงต่อ
ไปว่า ขอถวายพระพร ถ้าพระองค์ยังไม่ทรงละมิจฉาทิฎฐิ ก็จักต้องได้รับ
ทุกขเวทนาแม้อื่น ๆ อีกไม่สิ้นสุด แล้วกล่าวคาถานี้ว่า

ในโลกันตนรกนั้น มีสุนัขอยู่ ๒ เหล่า คือต่าง

เหล่า ๑ ดำเหล่า ๑ ล้วนมีร่างกายกำยำล่ำสันแข็งแรง

ย่อมพากันมากัดกิน ผู้ที่จูดิจจากมนุษย์โลกนี้ ไปตกอยู่

ในโลกันตนรกด้วยเขี้ยวเหล็ก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อีโต ปนุณฺณ ความว่า ผู้จูดิจจาก
มนุษย์โลกนี้. แม้ในนรกอื่นก็นัยนี้เหมือนกัน. เพราะเหตุนี้ บัณฑิตทั้งหลาย
พึงให้สถานที่นรกทั้งหมดนั้นพิศดาร โดยนัยที่กล่าวไว้ในหนหลังพร้อมกับ
ความพยายามของนายนิรยบาลนั้นแล แล้วพึงพรรณานาบทที่ยังไม่ง่ายแห่งคานา
นั้น ๆ ว่า

ใครเล่าจะไปทวงทรัพย์พันหนึ่งในปรโลกะ

มหาบพิตร ผู้ตกอยู่ในนรก ถูกลูกสุนัขอันทารุณร้ายกาจ

นำทุกข์มาให้ รุมกัดกินตัวขาดกระจัดกระจาย เลือด

ไหลโถมได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ลูฑุเทหิ แปลว่า ทารุณ. บทว่า พาเลหิ
แปลว่า ผู้ร้ายกาจ. บทว่า อมฺมุเมหิ ความว่า ผู้นำความคับแค้นมาให้ คือ
นำความทุกข์มาให้.

และในนรกอันร้ายกาจ พวกนายนิรยบาลชื่อ

กาลูปกาละ ผู้เป็นข้าศึก พากันเอาดาบและหอกอัน

คมกริบทิ่มแทงนรชนผู้ทำกรรมชั่วไว้ในภพก่อน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า หนนฺติ วิชฺฌนฺติ จ ความว่า พวก
นายนิรยบาล เอาดาบและหอกสับฟันและทิ่มแทงกระทำร่างกายทั้งสิ้น ให้เป็น
ชิ้นเล็กชิ้นน้อยให้ตกไปบนแผ่นดินเหล็กอันไฟลุกโชน. บทว่า กาลูปกาลา

ได้แก่ นายนิรยบาลทั้งหลายผู้มีชื่ออย่างนี้. บทว่า นิรยมุหิ ความว่า นายนิรยบาล กล่าวคือ กาลปุตูปกาลา ผู้อยู่ในนรกนั้นนั่นเอง. บทว่า ทุกุกฏกมฺมารี ได้แก่ ผู้กระทำความชั่วด้วยอำนาจมิจฉาทิฏฐิ.

ใครเล่าจะไปทวงทรัพย์พันหนึ่งในปรโลกกะ
มหาบพิตรผู้ถูกทิ่มแทงที่ท้องที่สี่ข้าง พระอุทรพรุณวิง
วุ่นอยู่ในนรก ตัวขาดกระจัดกระจายเลือดไหลโทรมได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตํ ความว่า กะมหาบพิตร ผู้ถูกสับฟัน
ทิ่มแทงอยู่อย่างนั้นในนรกนั้น. บทว่า วชนุตฺ ความว่า ผู้วิ่งไปข้างโน้น
ข้างนี้. บทว่า กุจฺฉิสฺสมี ความว่า ถูกทิ่มแทงที่ท้องและที่สี่ข้าง.

ในโลกันตนรกนั้น มีห้าฝนต่าง ๆ ชนิด คือ
หอก ดาบ แหวน หลาวมีประกายวาวดังถ่านเพลิง
ตกลงบนศิรชะ สายอัสนีศิลาอันแดงโชนตกต้องสัตว์
นรกผู้มีกรรมหยาบช้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า องฺคารมิวจฺฉิมฺนุโต ความว่า ฝน
อาวุธมีประกายวาว ดังถ่านเพลิงที่ลูกโชนตกบนศิรชะ. บทว่า ลุฑฺฑกมฺเม
ความว่า ห่าฝนสายอัสนีศิลาอันลูกโชนตั้งขึ้นบนอากาศ แล้วตกกระหน่ำลง
บนศิรชะของผู้ทำกรรมชั่วเหล่านั้น เหมือนสายอัสนิตกลงในเมื่อฝนตก.

และในนรกนั้นมีลมร้อนยากที่จะทนได้ สัตว์ใน
นรกนั้น ย่อมไม่ได้รับความสุขแม้แต่น้อย ใครเล่าจะ
พึงไปทวงทรัพย์พันหนึ่งในปรโลก กะมหาบพิตรซึ่ง
ทรงกระสับกระส่ายวิ่งไปมาหาที่ซ่อนเร้นมิได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อิตฺริปี แปลว่า แม้นิดน้อย. บทว่า
ธาวนุตฺ แปลว่า แล่นไปอยู่.

ใครเล่า จะไปทวงทรัพย์พันหนึ่งในปรโลก กะ
มหาบพิตรผู้ถูกเทียมในรวิงไปวิงมา ต้องเหยียบแผ่นดิน
ดินอันลุกโพลง ถูกแทงด้วยประตักอยู่ได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า รเถสุ ยุตฺตํ ความว่า เทียมที่รถอัน
แล้วด้วยโลหะ อันลุกโชนนั้นๆ ตามวาระโดยวาระ. บทว่า กมนฺตํ แปลว่า
ก้าวไปอยู่. บทว่า สุโจทยนฺตํ แปลว่า ไปทวงอยู่ด้วยดี.

ใครเล่า จะไปทวงทรัพย์พันหนึ่งในปรโลก จะ
มหาบพิตรซึ่งทนไม่ได้ วิ่งไปขึ้นภูเขาอันลาดไปด้วย
ขวากกรด ลุกโชนนำสยดสยของอย่างยิ่ง ตัวขาดกระจัด
กระจายเลือดไหลโตรมได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตมารุหนฺตํ ความว่า กะมหาบพิตร
ผู้อดทนการประหารด้วยอาวุธอันลุกโชนไม่ได้ แล้ววิ่งขึ้นสู่ภูเขาอันลื่นแล้ว
ด้วยโลหะอันลุกโชน ดารดาษไปด้วยคนตาบอดอันลุกโชน.

ใครเล่า จะไปทวงทรัพย์พันหนึ่งในปรโลก กะ
มหาบพิตร ซึ่งต้องวิ่งเหยียบกองถ่านเพลิงเท่าภูเขา ลุก
โพลงน่ากลัว มีตัวถูกไฟไหม้ทนมไหมว ร้องครวญ
ครางอยู่ได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สนฺพทุตฺตคตฺตํ ได้แก่ ร่างกายที่ถูก
ไฟไหม้ด้วยดี.

ต้นจิวสูงเทียมเมฆ เต็มไปด้วยหนามเหล็กคม
กริบ กระจายเลือดคน.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม ๔ ภาค ๓ - หน้าที่ 285

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กณฺฐกาหิ จิตา แปลว่า เต็มไปด้วย
หนามอันลุกโผลง. บทว่า อโยมเยหิ นี้ ท่านกล่าวเพื่อแสดงถึงหนามอัน
เต็มไปด้วยเหล็ก.

หญิงผู้ประพฤติกว้างสามิ และชายผู้กระทำชู้กับ
ภรรยาของผู้อื่น อุทนายนิรบาลผู้ทำตามคำสั่งของ
พระยายม ถือหอกไล่ที่มแทงให้ขึ้นต้นจิว้นั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตมารุหนฺติ ความว่า ย่อมขึ้นต้นจิว
เห็นปานนั้น. บทว่า ยมนิทฺเตสการิ ความว่า อ้นนายนิรบาลผู้กระทำ
ตามคำของพระยายม.

ใครเล่าจะไปทวงทรัพย์จำนวนนั้นกะมหาบพิตร
ซึ่งต้องขึ้นต้นจิวในนรกเลือดไหลประอะเปื้อน มีกาย
เหี้ยมเกรียม หนึ่งปอกเปลือกกระด้างกระส่าย เสวยเวทนา
อย่างหนัก ใครเล่าจะไปขอทรัพย์จำนวนเท่านั้นกะ
พระองค์ผู้หอบแล้วหอบอีก อ้นเป็นโทษของบุรพกรรม
หนึ่งปอกเปลือก เดินทางผิดได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วิทฺทุชกาเย แปลว่า มีกายถูกกำจัด
แล้ว. บทว่า วิตจํ ความว่า เหมือนดอกทองหลางและดอกทองกวาว เพราะ
ถูกตัดหนั่งและเนื้อ.

ต้นจิวสูงเทียมเมฆ เต็มไปด้วยใบเหล็กคมกริบ

กระหายเลือดคน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อลิตฺตฺตจิตา แปลว่า เต็มไปด้วยใบ
ดาบเหล็กอันคมกริบ.

ใครเล่า จะไปทวงทรัพย์พันหนึ่งในปรโลก กะ
มหาบพิตร ซึ่งขึ้นอยู่บนต้นจิวันัน ก้าวไปเหยียบใบ
เหล็กอันคมดังดาบ ก็ถูกใบจิวันันนั้นบาด มีตัว
ขาดกระจัดกระจายเล็กลงไปหมดได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตมานุปัตตํ ความว่า กะมหาบพิตร
ผู้ซึ่งขึ้นอยู่บนต้นจิวันัน ทนไม่ไหวต่ออาวุธเครื่องประหารของนายนิรยบาล.

ใครเล่า จะไปทวงทรัพย์จำนวนเท่านั้น กะมหา-
บพิตร ซึ่งเดินหนีออกจากขุมนรกไม่จิว มีใบเป็นดาบ
ไปพลัดตกลงในแม่น้ำเวตรณีได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สมุปตติ แปลว่า ตกลง.

แม่น้ำเวตรณี น้ำเป็นกรด เผ็ดร้อน ยากที่จะ
ข้ามได้ ดาดาชไปด้วยบัวเหล็กใบคมกริบไหลอยู่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ขรา แปลว่า หยาบ คือ เผ็ดร้อน.
บทว่า อโยโปกุขรสตยจฺจฺนฺนา ความว่า ปิดด้วยใบบัวเหล็ก อันคม
กริบอยู่โดยรอบ บทว่า ปตุเตหิ ความว่า แม่น้ำนั้นคมกริบไหลออกจาก
ใบเหล่านั้น.

ใครเล่า จะไปทวงทรัพย์นั้นกะมหาบพิตร ซึ่ง
มีตัวขาดกระจัดกระจาย เปรอะเปื้อนไปด้วยโลหิต
ลอยอยู่ในเวตรณินที่นั่น หาที่เกาะมิได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เวตรณฺเณ ความว่า ในเวตรณินที คือ
แม่น้ำกรดเวตรณี.

จบนิรยกัณฑ์

ส่วนพระเจ้าอังคิราช ได้ทรงสดับนิรยกถาของพระมหาสัตว์นี้ ก็มี
พระหฤทัยสลด เมื่อจะทรงแสวงหาที่พึ่งกะพระมหาสัตว์ จึงตรัสว่า

ข้าพเจ้าแทบจะล้มเหมือนต้นไม้ที่ถูกตัด ข้าพเจ้า
หลงสำคัญผิดจึงไม่รู้จักทิต ท่านฤาษี ข้าพเจ้าได้ฟัง
คาถาภาษิตของท่านแล้ว ย่อมร้อนใจ เพราะกลัว-
มหากัย ท่านฤาษี ขอท่านจงเป็นที่พึ่งของข้าพเจ้า
ประหนึ่งน้ำสำหรับแก้กระหายในเวลาร้อน เกะเป็น
ที่อาศัยในห้วงมหาสมุทร และประทีปสำหรับส่องสว่าง
ในที่มืดฉะนั้นเถิด ท่านฤาษี ขอท่านจงสอนอรรถและ
ธรรมแก่ข้าพเจ้า ในกาลก่อนข้าพเจ้าได้กระทำความ
ผิดไว้ส่วนเดียว ข้าแต่พระนารทะ ขอท่านจงบอก
ทางบริสุทธิแก่ข้าพเจ้า โดยข้าพเจ้าจะไม่พึงตกไปใน
นรกด้วยเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ภัยสาธุตปุปามิ ความว่า ตามเดือด-
ร้อนเพราะภัยแห่งบาปที่ตนทำไว้. บทว่า มหา จ เม ภัย ความว่า และ
นิรยกัยใหญ่อันบังเกิดแก่ข้าพเจ้า. บทว่า ทิปโวะเม ความว่า เป็นดังเกาะ
ในห้วงน้ำฉะนั้น ท่านอธิบายไว้ว่า เป็นดังท่ามกลางน้ำในกายที่ไม่ติดทั่ว
เหมือนเกาะของบุคคลผู้ไม่ได้ที่พึ่งแห่งเรือที่อัปปางในห้วงน้ำหรือในมหาสมุทร
ท่านจงเป็นที่พึ่งของข้าพเจ้า เหมือนแสงสว่างที่โชติช่วงแก่ผู้ไปในที่มืด. บทว่า
อดีตมทฐา อปราชิต์ มยา ความว่า ข้าพเจ้าได้กระทำความผิดอันเป็น
กรรมชั่วไว้ในอดีต ถ่วงกุศลทำแต่อกุศลเท่านั้น.

ครั้นเมื่อพระมหาสัตว์ ทูลบอกทางอันบริสุทธิแก่พระเจ้าอังคิราชนั้น
เมื่อจะแสดงซึ่งข้อปฏิบัติชอบของพระราชาในปางก่อน โดยยกเป็นอุทาหรณ์
จึงกล่าวว่า

พระราชชา ๖ พระองค์นี้ คือ ท้าวธตรฐ ท้าว
เวสสามิตร ท้าวอัญญกะ ท้าวยมทัตติ ท้าวอุสสินนระ
ท้าวสิวิราชและพระราชชาพระองค์อื่น ๆ ได้ทรงบำรุง
สมณพราหมณ์ทั้งหลายแล้วเสด็จไปยังสวรรค์ ฉันท
คู่ออนมหาบพิตรผู้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน แม่มหาบพิตร
ก็ฉันทนั้น จึงทรงเว้นอธรรม แล้วทรงประพฤติธรรม
ราชบุรุษทั้งหลายจึงถืออาหารไปประกาศภายในพระ-
ราชนิเวศน์ และภายในพระนครว่า ใครหิว ใคร
กระหาย ใครปรารถนามาลา ใครปรารถนาเครื่องดูบ-
ได้ ใครไม่มีผ้าห่มห่ม จึงห่มผ้าสีต่าง ๆ ตามปรารถนา
ใครต้องการร่ม ใครต้องการรองเท้า อย่างเนื้ออ่อน
อย่างดี ราชบุรุษทั้งหลายจึงประกาศดังนี้ ในพระนคร
ของพระองค์ทั้งเวลาเย็นเวลาเช้า มหาบพิตรอย่าได้ใช้
คนแก่เฒ่า และโคม้าอันแก่ชราเหมือนดังก่อน และ
จงทรงพระราชทาน เครื่องบริหารแก่บุคคลที่เป็นกำลัง
เคยกระทำความดีไว้เท่าเดิมเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เอเต จ ความว่า พระราชชาทั้ง ๖ เหล่า
นั้นคือ ท้าวธตรฐ ท้าวเวสสามิตร ท้าวอัญญกะ ท้าวยมทัตติ ท้าวอุสสินนระ
ท้าวสิวิราช และพระราชชาอื่น ๆ ได้ประพฤติธรรม อันเป็นวิสัยแห่งท้าวสักกะ
ฉันทนั้น แม้พระองค์ก็พึงเว้นอธรรม พึ่งประพฤติธรรมฉันทนั้น. บทว่า
โก ฉาโต ความว่า คู่ออนมหาบพิตร พวกราชบุรุษผู้ถืออาหารจึงประกาศไป
ในวิมาน ในบุรี ในราชนิเวศน์ และในพระนครของพระองค์ว่า ใครหิว

ใครกระหาย ดังนี้เพื่อประสงค์จะให้แก่พวกเหล่านั้น. บทว่า โโก มลํ ความว่า จงโฆษณาว่า ใครปรารถนามาตา ใครปรารถนาเครื่องลูบไล้ ใครปรารถนาสีแดงต่าง ๆ อย่างใดอย่างหนึ่ง จงให้ผ้าสีนั้น ๆ ใครเป็นคนเปลือยกายจักนุ่งห่ม. บทว่า โโก ปนฺเต จตฺตมาเทติ ความว่า ใครจะกั้นร่มในในหนทาง. บทว่า ปาทุกา จ ความว่า และใครจะปรารถนารองเท้าอ่อนนุ่มและสวยงาม. บทว่า ชินฺณํ โปสํ ความว่า ผู้ใดเป็นอุปัฏฐากของท่านจะเป็นอำมาตย์ หรือ ผู้อื่นที่ทำอุปการะไว้ก่อน ในเวลาที่คร่ำคร่าเพราะชรา ไม่สามารถจะทำการงานได้เหมือนในก่อน. แม้โคและม้าเป็นต้น ในเวลาแก่ก็ไม่สามารถจะทำการงานได้. แม้ในบรรดาโคและม้าเป็นต้น แม้ตัวเดียวท่านก็อย่าใช้ในการงานทั้งหลายเช่นในก่อน. จริงอยู่ ในเวลาแก่ สัตว์เหล่านั้นไม่สามารถจะทำการงานเหล่านั้นได้ การบริหารในบทว่า ปรีหารญจ นี้ท่านกล่าว สักการะ. ท่านอธิบายไว้ว่า ก็ผู้ใดเป็นกำลังของท่าน คือเป็นการกระทำอุปการะมาก่อนโดยเป็นเจ้าหน้าที่ ท่านพึงให้การบริหารแก่เขาเหมือนก่อนมา. จริงอยู่ อสัตบุรุษในเวลาที่เขาสามารถเพื่อจะทำอุปการะแก่ตนย่อมทำความนับถือ ในเวลาที่เขาไม่สามารถก็ไม่แลดูบุคคลผู้นั้นเลย ส่วนสัตบุรุษในเวลาสามารถก็ดี ในเวลาไม่สามารถก็ดี ย่อมสามารถกระทำสักการะเหมือนอย่างนั้นแก่เขาเหล่านั้น เพราะฉะนั้น แม้พระองค์ก็พึงกระทำอย่างนั้นแล.

ดังนั้น พระมหาสัตว์ครั้งนั้นแสดงทานกถาและศีลกถาแล้ว บัดนี้เพราะเหตุที่พระราชานี้ ย่อมยินดีในพรธรรมาโดยเปรียบเทียบด้วยรถในอรรถภาพของตน เพราะเหตุคั้งนี้เมื่อจะแสดงธรรมโดยเปรียบเทียบด้วยรถอันให้ความใคร่ทั้งปวงจึงกล่าวว่า

มหาบพิตรจงทรงสำคัญพระวรกายของพระองค์
ว่าเป็นดังรถ อันมีใจเป็นสารถี กระปรี้กระเปร่า

(เพราะปราศจากถิ่นมิทชะ) อันมีวิหิงสาเป็นเพลาที่
เรียบร้อยดี มีการบริจารเป็นหลังคา มีการตำรวมเท้า
เป็นกง มีการตำรวมมือเป็นกระพอง มีการตำรวม
ท้องเป็นน้ำมันหยอด มีการตำรวมวาจาเป็นความเงิบ
สนิท มีการกล่าวคำสัตย์เป็นองค์รถอันบริบูรณ์ มีการ
กล่าวคำไม่ส่อเสียดเป็นการเข้าหน้าไม้สนิท มีการ
กล่าวคำอ่อนหวานเป็นเครื่องรถอันเกลี้ยงเกลา มีการ
กล่าวพอประมาณเป็นเครื่องผูกมัด มีศรัทธาและ
อโกละเป็นเครื่องประดับ มีการถ่อมตนและกราบไหว้
เป็นทิว มีความไม่กระด้างเป็นจอนรถ มีการตำรวม
ศีลเป็นเชือกชั้นชะเนาะ มีความไม่โกรธเป็นอาการไม่
กระเทือน มีกุศลกรรมเป็นเสวตฉัตร มีพาหุสัจจะ
เป็นสายทาบ มีการตั้งจิตมั่นเป็นที่มั่น มีความคิด
เครื่องรู้จักกาลเป็นไม้แก่น มีความแก้วัก้าเป็นไม้ค้ำ
มีความประพฤติกถ่อมตนเป็นเชือกชั้นแอก มีความ
ไม่เย่อหยิ่งเป็นแอกเบา มีจิตไม่ห่อหุ้มเป็นเครื่องลาด
มีการเสพบุคคลผู้เจริญเป็นเครื่องกำจัดธุลี มีสติของ
นักปราชญ์เป็นประทัก มีความเพียรเป็นสายบังเหียน
มีใจที่ฝึกฝนดีแล้วเช่นดั่งม้าที่หัดไว้เรียบเป็นเครื่องนำ
ทาง ความปรารถนาและความโลภเป็นทางคด ส่วน
ความตำรวมเป็นทางตรง ขอถวายพระพร ปัญญาเป็น
เครื่องกระตุ้นเตือนม้า ในรถคือพระวรกายของมหา-
บพิตรที่กำลังแล่นไปในรูป เสียง กลิ่น รส พระองค์

**นั่นแลเป็นสารถี ถ้าความประพฤติชอบและความ
เพียรมั่นมีอยู่ด้วยยานนี้ รถนั้นจะให้สิ่งที่น่าใคร่ทุก
อย่าง จะไม่นำไปบังเกิดในนรก.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **รถสยุมวาโต** ความว่า คู่ก่อนมหา-
บพิตร พระองค์ทรงสำคัญว่า พระวรกายของพระองค์ว่าเป็นดังรถ. บทว่า
มโนสารถิโก ความว่า ประกอบด้วยกุศลจิตคือใจเป็นนายสารถี. บทว่า **ลหุ
ได้แก่** เป็นผู้เบาเพราะปราศจากถื่นมิถระ. บทว่า **อวิหีสาสาริตกุโข** ความ
ว่า ประกอบด้วยเพลอันเป็นเครื่องเล่นอันสำเร็จเรียบร้อยแล้วไปด้วยอวิหีสา.
บทว่า **อัมภาคปฏิจจโท** ความว่า ประกอบด้วยหลังคา อันสำเร็จด้วยการ
จำแนกทาน. บทว่า **ปาทสยุมมเนมิโย** แปลว่า ประกอบด้วยกงอันสำเร็จ
ด้วยการสำรวจมเท้า. บทว่า **หตุตสยุมมปุกฺขโร** แปลว่า ประกอบด้วย
กระพองอันสำเร็จด้วยการสำรวจมมือ. บทว่า **กุกฺกนิสยุมมพุกฺกนุโต** ความว่า
หยอดด้วยน้ำมัน อันสำเร็จด้วยโภชนะพอประมาณ กล่าวคือการสำรวจมท้อง.
บทว่า **วจาสยุมมกฺขโณ** แปลว่า มีการสำรวจมวจาเป็นการเจีบสนิท.
บทว่า **สจฺจวากฺยสมตตฺตฺงฺโก** ความว่า มีการกล่าวคำสัตย์เป็นองค์ครบบริบูรณ์
ไม่บกพร่อง. บทว่า **อเปตฺตฺยสยุมมสุตฺตฺยโต** ความว่า มีการไม่กล่าวคำส่อ
เสียดเป็นการสำรวจมสัมผัสอย่างสนิท. บทว่า **คิราสจิลเนลฺงฺโก** ความว่า
มีการกล่าวคำอ่อนหวานน่าคบเป็นสหาย ไม่มีโทษเป็นเครื่องรถอันเกลี้ยกลา.
บทว่า **มิตฺถาณิสฺสิลิตโต** ความว่า มีการกล่าวพอประมาณอันสละสลวยเป็น
เครื่องผูกมัดด้วยดี. **สทฺธาโลกฺสุตฺตฺขารो** ความว่า ประกอบด้วยเครื่อง
ประดับอันงาม อันสำเร็จด้วยศรัทธา กล่าวคือการเชื่อกรรมและผลแห่งกรรม
และสำเร็จด้วยอโลภะ. บทว่า **นิวาทฺตฺยลิกฺขุพฺพโร** ความว่า ประกอบด้วย

ทুবรธอันสำเร็จด้วยความประพุดิอ่อนนุ่ม และสำเร็จด้วยอัญชลีกรรมแก่ผู้มีศีล. บทว่า **อถุทธทานตีตาโก** ความว่า ไม่มีความกระด้างหน้อยหนึ่งเป็นองอรธ เพราะไม่มีความกระด้างกล่าวคือ ความเป็นผู้มีวาจาน่าคบเป็นสหาย และมีวาจานำมาซึ่งความบันเทิงใจ. บทว่า **ลีลลัทรนทุทโน** ความว่า ประกอบด้วยเชือกขันชะเนาะ กล่าวคือการสำรวจจกขุนทรีย์และมีศีล ๕ ไม่ขาดเป็นต้น. บทว่า **อกโกธนมมธุขมาฏี** ความว่า ประกอบด้วยการไม่กระทบกระทั่ง กล่าวคือความเป็นผู้ไม่โกรธ. บทว่า **ธมฺมปญฺทรลตฺตโก** ได้แก่ ประกอบด้วยเสวตฉัตรอันขาวพ่อง กล่าวคือ กุศลกรรมบถธรรม ๑๐ ประการ. บทว่า **พาหุสจฺมุपालมฺโพ** ได้แก่ ประกอบด้วยสายทาบ อันสำเร็จด้วยความเป็นพหูสูตอันอิงอาศัยประโยชน์. บทว่า **จิตฺติจิตฺตมุปาทิโย** ความว่า ประกอบด้วยเครื่องลาดอันยอดเยี่ยมหรือด้วยราชอาณาจักรอันตั้งมั่น กล่าวถึงความเป็นผู้มีอารมณฺ์เป็นหนึ่ง อันตั้งมั่นด้วยดี โดยภาวะไม่หวั่นไหว. บทว่า **กาลลญฺญู- ตาจิตฺตสโร** ความว่า ประกอบด้วยจิตคือด้วยกุศลจิตอันเป็นสาระ อันรู้จักกาลแล้วจึงกระทำ กล่าวคือความเป็นผู้รู้จักกาลอย่างนี้ว่า นี้กาลที่ควรให้ทาน นี้กาลที่ควรรักษาศีล. ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า ลูกก่อนมหาบพิตร พระองค์ควรปรารธนาทัพสัมภาระทั้งหมด ตั้งต้นแต่ลิ้มแห่งรถและสิ่งอันบริสุทฺธิ์ สำเร็จแต่สิ่งอันเป็นสาระฉนั้นใด รถนั้นก็ควรแก่การตั้งอยู่ได้นานฉนั้นนั้น แม้รถคือกายของพระองค์ก็เหมือนกัน จึงมีจิตอันหมดจรรู้จักกาลแล้วจึงกระทำ จงประกอบด้วยกุศลสาระมีทานเป็นต้น. บทว่า **เวสสารชฺชติทญฺทโก** ความว่า แม้เมื่อแสดงในท่ามกลางบริษัท จงประกอบด้วยไม้สามขา กล่าวคือความเป็นผู้แก่ล้า. บทว่า **นิวาตฺตฺตติโยตฺตฺตฺตโก** ความว่า ประกอบด้วยเชือกผูกแอกอันอ่อนนุ่ม กล่าวคือความประพุดิในโอวาท จริงอยู่ม้าสินธพยอมนำรถอันผูกได้ด้วยเชือกผูกแอกอันอ่อนนุ่มไปได้สะดวกพระวรกายของพระองค์ก็เหมือนกัน อันผูกมัด

ด้วยความประพัตติในโอวาทของบัณฑิตทั้งหลาย ย่อมเล่นไปได้อย่างสะดวก.
บทว่า อนติมานยุโค ลหุ ความว่า ประกอบด้วยแอกเบากล่าวคือความไม่
ทนงตัว. บทว่า อสีนจิตตสนุตาโร ความว่า รถคือพระวรกายของพระองค์
จะมีจิตไม่ห่อถอยไม่คดโกงด้วยกุศลมีทานเป็นต้น ย่อมงามด้วยเครื่องลาดอัน
โอฬารสำเร็จด้วยงา เช่นเดียวกับเครื่องลาดจิตของพระองค์ ที่ไม่ห่อหุ้มย่อหย่อน
ด้วยกุศลกรรมมีทานเป็นต้นฉะนั้น. บทว่า วุฑฺฒิสเสวี รัชโหโต ความว่า รถ
เมื่อเล่นตามทางที่มีฐลีสันไม่เสมอ เคลื่อนกล่นไปด้วยฐลีสัน ย่อมไม่งาม เมื่อ
เล่นโดยหนทางสม่ำเสมอปราศจากฐลีสัน ย่อมงดงามฉันใด แม้รถคือกายของ
พระองค์ก็ฉันนั้น ดำเนินไปตามทางตรงมีพื้นสม่ำเสมอเพราะเสพบกับบุคคลผู้
เจริญด้วยปัญญา จึงเป็นผู้ขจัดฐลีสัน. บทว่า สติ ปโตโท ธีรสฺส ความว่า
พระองค์มีนักปราชญ์คือบัณฑิต จึงมีสติตั้งมั่นอยู่ที่รถเป็นประตัก. บทว่า ฐิต
โยโค จ รุสมิโย ความว่า พระองค์มีความตั้งมั่น กล่าวคือมีความเพียรไม่
ขาดสาย และจึงมีความพยายาม กล่าวคือความประกอบในข้อปฏิบัติอันเป็น
ประโยชน์ และจึงมีบังเหียนอันมั่นคงที่ร้อยไว้ในรถของพระองค์นั้น. บทว่า
มโน ทนฺตํ ปถิ เนติ สมทนต์เทหิ วาชิภิ ความว่า รถที่เล่นไปนอกทางด้วย
ม้าที่ฝึกไม่สม่ำเสมอ ย่อมเล่นผิดทาง แต่เทียมด้วยม้าที่ฝึกดีแล้ว ศึกษาคดีแล้ว
ย่อมเล่นไปตามทางตรงทีเดียว ฉันใด แม้ใจของพระองค์อันฝึกดีแล้วก็ฉันนั้น
ย่อมละพยศไม่เสพทางผิด ถือเอาแต่ทางถูกฉะนั้น. เพราะฉะนั้น จิตที่ฝึกดีแล้ว
สมบูรณ์ด้วยอาจารย์ จึงยังกิจแห่งม้าสินธพ แห่งรถคือพระวรกายของพระองค์
ให้สำเร็จ. บทว่า อิจฺฉา โลโภ จ ความว่า ความปรารถนาในวัตถุที่ยังไม่มาถึง
และความโลภที่มาถึงเข้า เพราะฉะนั้นความปรารถนาและความโลภนี้ จึงชื่อว่า
เป็นทางผิดเป็นทางคดโกง เป็นทางไม่ตรง ย่อมนำไปสู่อบายถ้ำทีเดียว แต่การ
สำรวจในศีล อันเป็นไปด้วยอำนาจแห่งกุศลกรรมบถ ๑๐ หรือมรรคมืองค์ ๘

ชื่อว่าทางตรง. บทว่า รูปะ ความว่า พระองค์จึงมีเป็นปัญญาเป็นเครื่องรถคือ พระวรกายของพระองค์ผู้ถือเอานิมิตในกามคุณมีรูปเป็นต้นอันเป็นที่ชอบใจ เหล่านั้น เหมือนประตักสำหรับเคาะห้ามม้าสินธพแห่งราชรถที่เล่นออกนอกทาง ก็ปัญญานั้นคอยห้ามรถคือพระวรกายนั้นจากการเล่นไปนอกทาง ให้ขึ้นสู่ทางตรงคือทางสุจริต. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุตุนาว ความว่า ก็ชื่อว่า นายสารถีอื่น ย่อมไม่มีในรถคือพระวรกายของพระองค์นั้น พระองค์นั้นแหละเป็นสารถีของพระองค์เอง. บทว่า สเจ เอเตน ยานเนน ความว่า ถ้ำรถใดมียานเป็นเครื่องเล่นไปเห็นปานนั้นมีอยู่. บทว่า สมจริยา ทพฺฐา ธิติ ความว่า รถคือกายใด ย่อมมีความประพฤตีสมาเสมอ และมีความตั้งมั่นคงถาวร รถนั้นก็จะเป็นไปด้วยยานนั้น เพราะเหตุที่รถนั้นยอมให้ความใคร่ทั้งปวง คือยอมให้ความใคร่ทั้งปวงตามที่มหาบพิตรปรารถนา เพราะเหตุนี้ พระองค์ไม่ต้องไปรกรำนอน พระองค์ทรงยานนั้นไว้โดยส่วนเดียว พระองค์ไม่ไปสู่นรถด้วยยานนั้น มหาบพิตร จะตรัสข้อใดกะอาตมภาพว่า นารทะขอท่านจงบอกทางแห่งวิสุทธิ ตามที่อาตมาจะไม่พึงตกนรถด้วยประการฉะนี้แล้ว ความข้อนั้นอาตมภาพได้บอกแก่พระองค์แล้วโดยอเนกปริยายแล.

ครั้งพระนารทฤาษีแสดงธรรมถวายพระเจ้าอังคตราช ให้ทรงละมิจฉาทิฎฐิ ให้ตั้งอยู่ในศีลอย่างนี้แล้ว จึงถวายโอวาทกะพระราชว่า ตั้งแต่ขึ้นไป พระองค์จงละปาปมิตร เข้าไปใกล้กัลยาณมิตร อย่าทรงประมาทเป็นนิตย์ ดังนี้แล้วพรรณาคุณของพระนางรุจราชธิดา ให้โอวาทแก่ราชบริพารและทั้งนางใน เมื่อมหาชนเหล่านั้นกำลังคูดุอยู่นั้นแลได้กลับไปสู่พรหมโลก ด้วยอานุภาพอันใหญ่.

พระเจ้าอังคตราช ทรงตั้งอยู่ในโอวาทของพรหมนารทะ ละมิจฉาทิฎฐิ บำเพ็ญบารมีทานเป็นต้น ได้เป็นผู้มีสวรรค์เป็นที่ไปในเบื้องหน้า.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม ๔ ภาค ๓ - หน้าที่ 295

พระศาสดาคือนำพระธรรมเทศานี้มาแล้วจึงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ไม่ใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้น แม้ในกาลก่อนเราก็ทำลายข่ายคือ ทิฏฐิแล้ว จึงทรมาณอุรุเวลกัสสปะนั่นเอง เมื่อจะประชุมชาดก จึงได้ตรัสพระคาถาเหล่านี้ในตอนจบว่า

อลาสเนนาบตีเป็นพระเทวทัต สุนามอำมาตย์
เป็นพระภัททชิ วิชยอำมาตย์เป็นสารีบุตร คุณา
ชีวกผู้เฉลกเป็นสุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร พระนางรุจา
ราชธิดาผู้ทรงยังพระราชินีให้เต็มใสเป็นพระอานนท์
พระเจ้าอังคศิราช ผู้มีทิฏฐิชั่วในกาลนั้นเป็นพระอุรุเวล
กัสสปะ มหาพรหมโพธิสัตว์เป็นเรตถาคต ท่านทั้ง
หลายจงทรงจำชาดกไว้ด้วยประการฉะนี้แล.

จบอรรถกถากมทานาทกัสปชาดกที่ ๘

๕. วิรุทธชาดก

พระวิรุทธบัณฑิตบำเพ็ญสัจจบารมี

ท้าววรุฒนานคราษตรัสว่า

[๘๕๓] เขมมีผิวพรรณเหลือง ชูบผอม ถอย
กำลัง เมื่อก่อนรูปพรรณของเขมมีได้เป็นเช่นนี้เลย
คู่ก่อนพระน้องวิมลลา พี่ถามแล้ว ขอเธอจงบอก เวทนา
ในร่างกายของเธอเป็นเช่นไร.

พระนางวิมลลาเทวีทูลว่า

[๘๕๔] ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมหมูนาค ชื่อว่า
ความอยากได้โน้นอยากได้นี้ เขาเรียกกันว่าเป็นธรรมดา
ของหญิงทั้งหลายในหมู่มนุษย์ ข้าแต่พระองค์ผู้ประ-
เสริฐสุดในหมู่มานาค หม่อมฉันปรารถนาดวงหทัยของ
ของวิรุทธบัณฑิต ที่บุคคลนำมาได้โดยชอบเพคะ.

ท้าววรุฒนานคราษตรัสว่า

[๘๕๕] คู่ก่อนพระน้องวิมลลา เธอปรารถนาหทัย
ของวิรุทธบัณฑิต ดังจะปรารถนาพระจันทร์ พระอาทิตย์
หรือลม เพราะว่ามีวิรุทธบัณฑิตยากที่บุคคลจะเห็นได้
ใครจักนำวิรุทธบัณฑิตมาในนาคพิภพมิได้.

พระนางอิรันทตีทูลถามว่า

[๘๕๖] ข้าแต่สมเด็จพระบิดา เหตุไรหนอสม-
เด็จพระบิดาจึงทรงชบเซา พระพักตร์ของสมเด็จพระ-

พระบิดา เป็นเหมือนดอกปทุมที่ถูกขยำด้วยมือ ข้า
แต่สมเด็จพระบิดาผู้เป็นใหญ่ เป็นที่เกรงขามของศัตรู
เหตุไรหนอ สมเด็จพระบิดาจึงทรงเป็นทุกข์พระทัย
อย่าทรงเศร้าโศกไปเลย เพคะ.

ท้าววรุณนาคราชตรัสว่า

[๘๙๗] อีรันทติถูกรัก ก็พระมารดาของเจ้า
ปรารถนาดวงหทัยของวิชรบัณฑิต เพราะวิชรบัณฑิต
ยากที่บุคคลจะเห็นได้ ใครจักนำวิชรบัณฑิต มาใน
นาคพิภพนี้ได้.

[๘๙๘] เจ้าจงไปเที่ยวแสวงหาสามี ซึ่งสามารถ
นำวิชรบัณฑิตมาในนาคพิภพนี้ ก็นางนาคมาณพิกานั้น
ได้สดับพระดำรัสของพระบิดาดังนี้แล้ว เป็นผู้มึนจิตชุ่ม
ด้วยกิเลส ออกเที่ยวแสวงหาสามีในคินนนั้น.

นางอีรันทติกกล่าวว่า

[๘๙๙] คนธรรพ์ รากษส นาค กิณนร หรือ
มนุษย์ผู้ฉลาดสามารถจะให้สิ่งที่น่าใคร่ทั้งปวงได้ คน
ไหนก็ตามที่จักเป็นสามีของเราตลอดกาลนาน.

ปุลณกยักษิ์กล่าวว่า

[๙๐๐] คู่ก่อนนางผู้มีนัยน์ตาหาที่ติมิได้ เธอจง
เบาใจเถิด เราจักเป็นสามีของเธอ จักเป็นผู้เลี้ยงดูเธอ
ด้วยปัญญาของเรา อันสามารถจะนำเนื้อดวงใจของ
วิชรบัณฑิตมาให้ จงเบาใจเถิด เธอจักเป็นภรรยา
ของเรา.

พระศาสดาตรัสว่า

[๕๐๑] นางอิรันทติผู้มีใจกำหนัดรักใคร่ เพราะ
เคยร่วมอภิรมย์กันมาในภพก่อน ได้กล่าวกับปุณณก-
ยัภย์ว่า มาเถิดท่าน เราจักไปในสำนักพระบิดาของ
ดิฉัน พระบิดาของดิฉันจักตรัสบอกเนื้อความนั้นแก่
ท่าน.

[๕๐๒] นางอิรันทติประดับประดาบุ๋งผ้าเรียบร้อย
ทัดทรงดอกไม้ ประพรมด้วยจُرณแก่นจันทร์ จูงมือ
ปุณณกยัภย์เข้าไปสู่สำนักแห่งพระบิดา.

ปุณณกยัภย์ทูลว่า

[๕๐๓] ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐกว่าหมู่นาค
ขอพระองค์ได้ทรงโปรดสดับถ้อยคำของข้าพระองค์
ขอพระองค์จงทรงรับสินสอดตามสมควร ข้าพระองค์
ปรารถนาพระนางอิรันทติ ขอพระองค์ ได้ทรงพระ-
กรุณาให้ข้าพระองค์ได้อยู่ร่วมกับพระนางอิรันทติเถิด
ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ ขอได้ทรงพระกรุณารับสิน
สอดนั้น คือ ช้าง ๑๐๐ ม้า ๑๐๐ รถเทียมม้า ๑๐๐
เกวียนบรรทุกของเต็ม ล้วนแก้วต่าง ๆ ๑๐๐ ขอได้
โปรดพระราชทานพระราชธิดาอิรันทติ แก่ข้าพระองค์
เถิดพระเจ้าข้า.

ท้าววรุณตรัสว่า

[๕๐๔] ขอท่านจงรอยุ่จนเราได้ปรึกษาหารือกับ
บรรดาญาติ มิตร และเพื่อนที่สนิทเสียก่อน กรรมที่

กระทำด้วยการไม่ปรักษาหารือ ย่อมเดือดร้อนในภายหลัง.

[๕๐๕] ลำดับนั้น ท้าววรุณนาคราชเสด็จเข้าไปยังนิเวศน์ ตรัสปรึกษากับพระชายาเป็นพระคาถา ความว่า ปุณณกัษัมาขอลูกอิรันทติกะเรา เราจะให้ลูกอิรันทติ ซึ่งเป็นที่รักของเรา แก่ปุณณกัษันั้น เพราะได้ทรัพย์เป็นจำนวนมากหรือ.

พระนางวิมลตาเทวีตรัสว่า

[๕๐๖] ปุณณกัษัไม่พึงได้ลูกอิรันทติของเรา เพราะทรัพย์ เพราะสิ่งที่ปลื้มใจ แต่ถ้าปุณณกัษั ได้หทัยของวิรุรบัณฑิตนำมาในนาคพิภพนี้โดยชอบธรรม เพราะความชอบนั้นแล เขาจะพึงได้ลูกสาวของเรา หม่อมฉันปรารถนาทรัพย์อื่นยิ่งไปกว่าหทัยของวิรุรบัณฑิตหามิได้.

[๕๐๗] ลำดับนั้น ท้าววรุณนาคราชเสด็จออกจากนิเวศน์ แล้วตรัสเรียกปุณณกัษัมาตรัสว่า ท่านไม่พึงได้ลูกอิรันทติของเราเพราะทรัพย์ เพราะสิ่งที่ปลื้มใจ ถ้าท่านได้หทัยของวิรุรบัณฑิต นำมาในนาคพิภพนี้โดยชอบธรรม ท่านจะพึงได้ลูกสาวของเรา เราปรารถนาทรัพย์อื่นยิ่งไปกว่าหทัยของวิรุรบัณฑิตหามิได้.

ปุณณกัษัณฑ์ทูลว่า

[๕๐๘] ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ ในโลกนี้ คน
บางพวกย่อมเรียกคนใดว่า เป็นบัณฑิต คนพวกอื่น
กลับเรียกคนนั้นนั่นแหละเป็นพาล ในเรื่องนี้ คน
ทั้งหลายยังกล่าวแย้งกันอยู่ ขอให้ตรัสบอกแก่ข้าพระ-
องค์ พระองค์ทรงเรียกใครว่าเป็นบัณฑิต.

นาคราชตรัสว่า

[๕๐๙] บัณฑิตชื่อว่าวิฑูระ ผู้ทำการสั่งสอน
อรรถธรรมแก่พระเจ้าธัญชัยโกรพยราช ถ้าท่านได้
ฟังได้ยินมาแล้ว ท่านจงไปนำบัณฑิตนั้นมา ครั้นท่าน
ได้มาโดยธรรมแล้ว อิรันตติธิดาของเราจงเป็นภรรยา
ของท่านเถิด.

[๕๑๐] ฝ่ายปุณณกัษัณฑ์ ได้สดับพระคำรัสของ
ท้าววรุณนาคราชดังนี้แล้ว ยินดียิ่งนัก ลุกขึ้นแล้ว
ไปสั่งบุรุษคนใช้ของตนผู้อยู่ในที่นั้นว่า เจ้าจงนำม้า
อาชาไนยที่ประกอบไว้แล้วมา ณ ที่นี้ ม้าสินธพอาชา-
ไนยนั้น มีหูทั้งสองประดับด้วยทองคำ กีบหุ้มด้วย
แก้วแดง มีเครื่องประดับอกล้วนแล้วด้วยทองชมพูนุท
อันสุกใส.

พระศาสดาตรัสว่า

[๕๑๑] ปุณณกัษัณฑ์ผู้ประดับประดาแล้ว แต่งผม
และหนวดคิแล้ว ขึ้นม้าอันเป็นพาหนะของเทวดา
เหาะไปในอากาศกลางหาว ปุณณกัษัณฑ์นั้น กำหนด

แล้วด้วยกามราคะ ปรารถนานางอิรันพตินาคัญญา
ไปทูลท้าวฤเวศวัดผู้เรื่องยศ ซึ่งเป็นใหญ่แห่งหมู่
ยักษ์ว่า ภพนาคนั้นเขาเรียกชื่อว่าโกควดินครบ้าง วาส-
นครบ้าง หิริญญวดินครบ้าง เป็นเมืองที่บุญกรรม
นิรมิต ล้วนแต่ทองคำ สำเร็จแก่พระยานาคผู้บริบูรณ์
ด้วยโภคทรัพย์ทุกอย่าง ป้อมและเชิงเทิน สร้างโดย
สัณฐานคออฐ ล้วนแล้วด้วยแก้วแดงและแก้วลาย ใน
นาคพิภพนั้น มีปราสาทล้วนแล้วด้วยหิน มุงด้วย
กระเบื้องทอง ในนาคพิภพนั้น มีไม้มะม่วง ไม้
หมากเฒ่า ไม้หว้า ไม้ตีนเป็ด ไม้จิก ไม้การะเกด
ไม้ประยงค์ ไม้ราชพฤกษ์ ไม้มะม่วงหอม ไม้ชะบา
ไม้อย่างทราย ไม้จำปา ไม้กากระทิง มะลิซ้อน มะลิลา
และไม้กะเบา ต้นไม้ในนาคพิภพเหล่านี้มีกิ่งติดต่อกัน
และกัน งามยิ่งนัก ในนาคพิภพนั้น มีต้นอินทผลัม
อันสำเร็จด้วยแก้วอินทนิล มีดอกและผลล้วนไปด้วย
ทองเนืองนิตย์ ท้าววรุณนาคราชผู้มีฤทธิ์มาก เป็นผู้
ผูกขึ้นเกิดอยู่ในนาคพิภพนั้น มเหสีของพระยานาค-
ราชนั้น กำลังรุ่นสาว ทรงพระนามว่าวิมลามีพระ
รูปพระโฉมอันประกอบด้วยสิริ งดงามดังก่อนทองคำ
สะโอดสะองดั่งหน่อเถาจึงชื่อดำ พระถันทั้งคู่มีสัณฐาน
ดั่งผลมะพลับ น่าดูยิ่งนัก พระฉวีวรรณแดงดั่งน้ำครั้ง
เปรียบเหมือนดอกกรรณิการ์อันแย้มบาน เปรียบดั่ง

นางอัปสรผู้อยู่ในสวรรค์ชั้นไตรทศ หรือเปรียบเหมือน
สายฟ้าอันแลบออกจากกลีบเมฆ ข้าพระองค์ผู้เป็น
ใหญ่ พระนางวิมลานั้นทรงแพ้พระครรรภ์ ทรง
ปรารถนาดวงหทัยของวิชรบัณฑิต ข้าพระองค์ จะ
ถวายดวงหทัยของวิชรบัณฑิต แก่ท้าววรุณนาคราช
และพระนางวิมล เพราะการนำดวงหทัยของวิชรบัณฑิต
ไปถวายแล้ว ท้าววรุณนาคราชและพระนางวิมล
จะพระราชทานพระนางอิรันทีธิดา แก่ข้าพระองค์.

[๕๑๒] ปุณณกัษณัน ทูลลาท้าวกุเวรวะสวัณ
ผู้เรืองยศ เป็นใหญ่ในหมู่มัธยม แล้วไปสั่งบุรุษคนใช้
ของตนผู้อยู่ในที่นั้นว่า เจ้าจงนำม้าอาชาไนยที่ประกอบ
แล้วมา ณ ที่นี้ ม้าสินธพนั้นมีหูทั้งสองประดับด้วย
ทองคำ กีบหุ้มด้วยแก้วแดง เครื่องประดับอกล้วน
ด้วยทองคำชมพูอันสุกใส ปุณณกัษณันผู้ประดับ
ประดาแล้ว แต่งผมและหนวดดีแล้ว ขึ้นม้าอันเป็น
ยานพาหนะของเทวดา เหาะไปในอากาศกลางหา.

[๕๑๓] ปุณณกัษณัน ได้เหาะไปสู่กรุงราช-
คฤห์อันน่ารื่นรมย์ยิ่งนัก เป็นนครของพระเจ้าอังคราช
อันพวกข้าศึกไม่กล้าเข้าใกล้ มีภัณฑหาร และข้าวน้ำ
มากมาย ดั่งมัสกัถสารภของท้าววาสวะ เป็นนคร
ก็กก้องด้วยหมุ่นกยุงและนกกระเรียน อ้ออิงด้วยฝูงนก
ต่าง ๆ ชนิด เป็นที่เสพอาศัยของฝูงทิวาชาติ มีนก

ต่าง ๆ ส่งเสียงร้องอยู่ยังมี ภูมิภาคราบเรียบ คารคาย
ไปด้วยบุปผชาติดั่งขุนเขาหิมวันต์ ปุณณกัษณ์นั้น
ขึ้นสู่วิบุลบรรพตอันเป็นภูเขาศิลาล้วน เป็นที่อาศัยอยู่
ของหมู่กนิกรที่ยิวแสวงหาแก้วมณีดวงประเสริฐอยู่
ได้เห็นดวงแก้วมณีนั้น ณ ท่ามกลางยอดภูเขา.

[๕๑๔] ปุณณกัษณ์ ครั้นเห็นดวงแก้วมณีมีรัศมี
อันสุดส่อง เป็นแก้วมณีอันประเสริฐสุด สามารถจะ
นำทรัพย์มาให้ได้ตั้งใจปรารถนา รุ่งโรจน์ชัชวาลย์
ด้วยหมู่แก้วบริวารเป็นอันมาก สว่างไสวดังสายฟ้าใน
อากาศ ปุณณกัษณ์ได้ถือเอาแก้วมณีซ็อมโนหรจินดา
อันมีค่ามาก มีอานุภาพมาก เป็นผู้มัววรรณะไม่ทราม
ขึ้นหลังม้าสินธพอาชาไนยเหาะไปในอากาศกลางหาว.

[๕๑๕] ปุณณกัษณ์ได้เหาะไปยังอินทปัตตนคร
ลงจากหลังม้าแล้วเข้าไปสู่ที่ประชุมของชาวกรุงรัฐ ไม่
กลัวเกรงพระราช ๑๐๑ พระองค์ ที่ประชุมพร้อม
เพรียงกันอยู่ ณ ที่นั้น กล่าวทำทายเป็นสกถา บรรดา
พระราชานในราชสมาคมนี้พระองค์ไหนหนอ จะทรง
ชิงเอาแก้วอันประเสริฐของข้าพระองค์ได้ หรือว่าข้า
พระองค์จะพึงชนะพระราชพระองค์ไหน ด้วยทรัพย์
อันประเสริฐ อนึ่ง ข้าพระองค์จะชิงเอาแล้วอัน
ประเสริฐยิ่ง กะพระราชพระองค์ไหน หรือพระราช
พระองค์ไหน จะทรงชนะข้าพระองค์ด้วยทรัพย์อัน
ประเสริฐ.

พระเจ้าธัญชัยตรัสว่า

[๕๑๖] ชาตภูมิของท่านอยู่ในแคว้นแคว้นไหน
ถ้อยคำของท่านนี้ไม่ใช่ถ้อยคำของชาวกรุงรัฐเลย ท่าน
มิได้กล่าวเกรงเราทั้งปวง ด้วยรัศมีแห่งผิวพรรณ ท่าน
จงบอกชื่อและพวกพ้องของท่านแก่เรา

ปุณณกษัตริ์ทูลว่า

[๕๑๗] ข้าแต่พระราชา ข้าพระองค์เป็นมาณพ
กัจจายนโคตร ชื่อว่าปุณณะ ญาติและพวกพ้องของ
ข้าพระองค์ อยู่ในนครกาลจัมปาสะแคว้นอังคะ ย่อม
เรียกข้าพระองค์อย่างนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ ข้า
พระองค์มาถึงในเมืองนี้ด้วยต้องการจะเล่นพนันสกา.

พระเจ้าธัญชัยตรัสว่า

[๕๑๘] พระราชาผู้ทรงชำนาญการเล่นสกา เมื่อ
ชนะท่าน จะพืงนำเอาแก้วเหล่าใดไป แก้วเหล่านั้น
ของมาณพมีอยู่หรือ แก้วของพระราชามีอยู่เป็นจำนวน
มาก ท่านเป็นคนเฉลียวใจ จะมาพนันกะพระราชาเหล่า
นั้นได้อย่างไร.

ปุณณกษัตริ์ทูลว่า

[๕๑๙] แก้วมณีของข้าพระองค์ดวงนี้ ชื่อว่า
สามารถนำทรัพย์มาให้ได้ตั้งใจปรารถนา นักเลงเล่น
สกาชนะข้าพระองค์แล้ว พืงนำแก้วมณีดวงประเสริฐ
สามารถนำทรัพย์มาให้ได้ตั้งใจปรารถนา และมี
อาชานินยเป็นที่เกรงขามของศัตรูนี้ไป

พระเจ้าธัญชัยตรัสว่า

[๕๒๐] คุณก่อนมาณพ แก้วมณีดวงเดียวจักทำ
อะไรได้ อนึ่ง ม้าอาชาไนยตัวเดียวจักทำอะไรได้ แก้ว
ของพระราชามีเป็นอันมาก ม้าอาชาไนยที่มีกำลังรวดเร็ว
ดังลมของพระราชามีมีใช้น้อย.

ปุณณกษัตริ์ทูลว่า

[๕๒๐] ข้าแต่พระองค์ผู้สูงสุดกว่าประชาชน ขอ
พระองค์ทรงทอดพระเนตรดูแก้วมณีของข้าพระองค์
ดวงนี้ รูปหญิงและรูปชาย รูปเนื้อและรูปนก ปราภฏ
เป็นหมู่ ๆ อยู่ในแก้วมณีดวงนี้ พระยานาคและพระ-
ยาครุฑ ก็ปราภฏอยู่ในแก้วมณีดวงนี้ เชิญพระองค์
ทอดพระเนตรสิ่งที่น่าอัศจรรย์ อันธรรมาศสร้างสรรค์
ไว้ในแก้วมณีดวงนี้ พระเจ้าข้า.

[๕๒๒] ขอเชิญทอดพระเนตรจตุรงคินีเสนา คือ
กองช้าง กองม้า กองรถ และกองเดินเท้าอันสวม
เกราะ อันธรรมาศสร้างสรรค์ไว้ในแก้วมณีดวงนี้ เชิญ
ทอดพระเนตรพลทหารที่จัดไว้เป็นกรม ๆ คือ กรมช้าง
กรมม้า กรมรถ กรมราบ อันธรรมาศสร้างสรรค์ไว้
ในแก้วมณีดวงนี้.

[๕๒๓] ขอเชิญทอดพระเนตรพระนครอันสม-
บูรณ์ด้วยป้อม มีกำแพงและค่ายเป็นอันมาก มีถนน
สามแพร่ง สี่แพร่ง มีพื้นราบเรียบ อันธรรมาศสร้าง

สรรไว้ในแก้วมณีดวงนี้ ขอเชิญทอดพระเนตรเสา
ระเนียด เสาเขื่อน กลอนประตุ ชุ่มประตุ และ
ประตุ อันธรรมาศสร้างสรรค์ไว้ในแก้วมณีดวงนี้.

[๕๒๔] ขอเชิญทอดพระเนตรฝูงนก นานาชนิด
มากมาย ที่เสาค่ายและหนทาง คือ ฝูงหงส์ นกกระเรียน
นกยูง นกจากพราว และนกเขา อันธรรมาศสร้าง
สรรไว้ในแก้วมณีดวงนี้ ขอเชิญทอดพระเนตรพระนคร
อันเคลื่อนกล่นไปด้วยฝูงนกต่าง ๆ ก็อนกคเหว่าคำ
นกคเหว่าลาย ไม้ฟ้า นกโพระดกเป็นจำนวนมาก อัน
ธรรมาศสร้างสรรค์ไว้ในแก้วมณีดวงนี้.

[๕๒๕] ขอเชิญทอดพระเนตรพระนครอันแวด-
ล้อมไปด้วยกำแพงทอง เป็นนครนำอัครรรย์ขนพอง
สยองเกล้า เขาชักธงขึ้นประจำ ลาดด้วยทรายทองนำ
รีนรมย์ อันธรรมาศสร้างสรรค์ไว้ในแก้วมณีดวงนี้ ขอ
เชิญทอดพระเนตรร้านตลาดอันบริบูรณ์ด้วยสินค้า
ต่าง ๆ เรือน สิ่งของในเรือน ถนนชอย ถนนใหญ่
อันธรรมาศสร้างสรรค์จัดไว้เป็นส่วนๆ ในแก้วมณีดวงนี้.

[๕๒๖] ขอเชิญทอดพระเนตรโรงขายสุรา นัก-
เลงสุรา พ่อครัว โรงครัว พ่อค้า และหญิงแพศยา
อันธรรมาศสร้างสรรค์ไว้ในแก้วมณีดวงนี้ ขอเชิญทอด
พระเนตรช่างดอกไม้ ช่างย้อม ช่างปรุงของหอม ช่าง
ทอผ้า ช่างทอง และช่างแก้ว อันธรรมาศสร้างสรรค์

ไว้ในแก้วมณีดวงนี้ ขอเชิญทอดพระเนตรช่างของ
หวาน ช่างของควา นักรบพรสพ บางพวกเพื่อนรำ
ขับร้อง บางพวกปรบมือ บางพวกตีฉิ่ง อันธรรมา
สร้างสรรค์ไว้ในแก้วมณีดวงนี้.

[๕๒๗] ขอเชิญทอดพระเนตรกลอง ตะโพน
สังข์ บัณเฑาะว์ มโหระทึก และเครื่องดนตรีทุกอย่าง
อันธรรมาสร้างสรรค์ไว้ในแก้วมณีดวงนี้ ขอเชิญทอด
พระเนตรเปิงมาง กังสดาล พิณ การเพื่อนรำขับร้อง
เครื่องดนตรีดีดตีตีเป่า อันเขาประโคมครึกครื้น อัน
ธรรมาสร้างสรรค์ไว้ในแก้วมณีดวงนี้ ขอเชิญทอด
พระเนตรนักกระโดด นักมวยปล้ำ นักเล่นกล หึง
งาม ชายงาม คนเฝ้ายาม และช่างตัดผม อันธรรมา
สร้างสรรค์ไว้ในแก้วมณีดวงนี้.

[๕๒๘] แท้จริง ในแก้วมณีดวงนี้ มีงานมหรสพ
อันเคลื่อนกล่นไปด้วยชายหญิง ขอเชิญทอดพระเนตร
พื้นที่เป็นที่เล่นมหรสพบนเตียงที่ซ้อนกันเป็นชั้น ๆ อัน
ธรรมาสร้างสรรค์ไว้ในแก้วมณีดวงนี้ เชิญทอดพระ-
เนตรเถิด ขอเชิญทอดพระเนตรพวกนักมวยซึ่งกำลัง
ต่อยกันในสนามมวย ทั้งผู้ชนะและผู้แพ้ อันธรรมา
สร้างสรรค์ไว้ในแก้วมณีดวงนี้.

[๕๒๙] ขอเชิญทอดพระเนตรฝูงเนื้อต่าง ๆ เป็น
อันมากที่เชิงภูเขา คือ ราชสีห์ เสือโคร่ง ช้าง หมู

หมาใน เสือขาว แรด โคลาน กระบือ ละมั่ง กวาง
เนื้อทราย ระมาด วัว สุกรบ้าน ชะมด แมวป่า
กระต่าย และกระแต ซึ่งมีอยู่มากมายหลายหลาก ขอ
เชิญทอดพระเนตรฝูงเนื้อต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่เกลื่อนกลาด
อันธรรมชาติสร้างสรรค์ไว้ในแก้มณีดวงนี้.

[๕๓๐] ในแก้มณีดวงนี้ มีแม่น้ำอันมีทำอัน
รายเรียบลาดด้วยทรายทอง มีน้ำใสสะอาดไหลไปไม่
ขาดสาย เป็นที่อยู่อาศัยแห่งฝูงปลา อนึ่ง ในแม่น้ำนี้
มีฝูงจรเข้ มังกร ปลาฉลาม เต่า ปลาสดาด ปลา
กระบอก ปลากด ปลาเค้า ปลาตะเพียน ท้องเทียว
ไปมา ขอเชิญทอดพระเนตรขอบสระโบกขรณี อัน
ก่อสร้างด้วยแผ่นดินแก้วไพฑูรย์ เกลื่อนกล่นไปด้วยฝูง
นกต่างๆ คารคายไปด้วยหมู่ไม้นานาชนิด อันธรรมชาติ
สร้างสรรค์ไว้ในแก้มณีดวงนี้.

[๕๓๑] ขอเชิญทอดพระเนตร สระโบกขรณีใน
แก้มณีดวงนี้ อันธรรมชาติจัดสรรไว้เรียบร้อยดีทั้ง ๔
ทิศ เกลื่อนกล่นด้วยฝูงนกต่างชนิด เป็นที่อยู่อาศัยของ
ปลาใหญ่ ๆ ขอเชิญทอดพระเนตรแผ่นดินอันมีน้ำล้อม
โดยรอบ เป็นกุณฑลแห่งสาคร ประกอบด้วยทิวป่า
(เขียวขจี) อันธรรมชาติสร้างสรรค์ไว้ในแก้มณีดวงนี้.

[๕๓๒] เชิญทอดพระเนตรบุพพิเททวิป อมร-
โคยานทวิป อุตกรทวิป และชมพูทวิป ขอเชิญ
ทอดพระเนตรสิ่งอัศจรรย์ อันธรรมชาติสร้างสรรค์ไว้ใน

แก้วมณีดวงนี้ พระเจ้าข้า ขอเชิญทอดพระเนตรพระ
จันทร์และพระอาทิตย์ อันเวียนรอบสิเนรุบรรพต ส่อง
สว่างไปทั่วทิศ ๔ ทิศ ขอเชิญทอดพระเนตรสิ่งอัศจรรย์
อันธรรมชาติสร้างสรรค์ไว้ในแก้วมณีดวงนี้ ขอเชิญทอด
พระเนตรสิเนรุบรรพต หิมวันตบรรพต สมุทรสาคร
พื้นแผ่นดินใหญ่ และท้าวมหाराชทั้ง ๔ อันธรรมชาติ
สร้างสรรค์ไว้ในแก้วมณีดวงนี้ ขอเชิญทอดพระเนตร
พุ่มไม้ในสวนแผ่นดินและเนินหินอันน่ารื่นรมย์เคลื่อน
กล่นไปด้วยพวกกนิษฐ อันธรรมชาติสร้างสรรค์ไว้ใน
แก้วมณีดวงนี้ ขอเชิญทอดพระเนตรสวนสวรรค์ คือ
ปารุสกวัน จิตตลดาวัน มิสสกวัน และนันทวัน
ทั้งเวษยันตปราสาท อันธรรมชาติสร้างสรรค์ไว้ในแก้วมณี
ดวงนี้ ขอเชิญทอดพระเนตรสุธรรมเทวสภา ต้น
ปาริฉัตตกพฤกษ์ อันมีดอกแย้มบาน และพระยาช้าง
เอราวัณซึ่งมีอยู่ในดาวคิงส์พิภพ อันธรรมชาติสร้างสรรค์
ไว้ในแก้วมณีดวงนี้ ขอเชิญทอดพระเนตรเถิดพระเจ้า
ข้า ขอเชิญทอดพระเนตรคูเหล่านางเทพกัญญาอันทรง
โฉมล้ำเลิศ ดังสายฟ้าแลบออกจากกลีบเมฆ เทียว
เล่นอยู่ในนันทวันนั้น อันธรรมชาติสร้างสรรค์ไว้ในแก้ว
มณีดวงนี้ ขอเชิญทอดพระเนตรเถิดพระเจ้าข้า ขอ
เชิญทอดพระเนตรเหล่าเทพกัญญา ผู้ประเล้าประโลม
เทพบุตร อภิรมย์เหล่าเทพกัญญาอยู่ในนันทวันนั้น
อันธรรมชาติสร้างสรรค์ไว้ในแก้วมณีดวงนี้ พระเจ้าข้า.

[๕๓๓] ขอเชิญทอดพระเนตรปราสาทมากกว่า
พัน ในดาวดึงส์พิภพ พื้นลาดด้วยแผ่นแก้วไพฑูรย์
มีรัศมีรุ่งเรือง อันธรรมาศสร้างสรรไว้ในแก้วมณีดวง
นี้ ขอเชิญทอดพระเนตรสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ชั้นยามา
ชั้นคุสิต ชั้นนิมมานรดี และชั้นปรนิมมิตวสวัตดี
อันธรรมาศสร้างสรรไว้ในแก้วมณีดวงนี้ ขอเชิญทอด
พระเนตรสระโบกขรณีในสวรรค์ชั้นนั้น ๆ อันมีน้ำ
ใสสะอาด ดารดาษไปด้วยมณฑลทาลกะ ดอกปทุมและ
อุบล.

[๕๓๔] ลายขาว ๑๐ แห่งอันนำรึนรมย์ใจ ลาย
เหลืองอ่อน ๒๑ แห่ง ลายเหลืองขมื่น ๑๔ แห่ง ลาย
สีทอง ๒๐ แห่ง ลายสีน้ำเงิน ๒๐ แห่ง ลายสีแมลง
ก่อมทอง ๓๐ แห่ง มีปรากฏอยู่ในแก้วมณีดวงนี้ ใน
แก้วมณีดวงนี้มีลายดำ ๑๖ แห่ง และลายแดง ๒๕ แห่ง
อันเจือด้วยดอกชะบา วิจิตรด้วยนิลอุบล ข้าแต่พระ-
มหาราชผู้สูงสุดกว่าปวงชน ขอเชิญทอดพระเนตร
แก้วมณีดวงนี้ อันสมบุรณ์ด้วยองค์ทั้งปวง มีรัศมีรุ่ง-
เรืองผุดผ่องอย่างนี้ ผู้ใดจักชนะข้าพระองค์ด้วยการ
เล่นสกา แก้วมณีดวงนี้จักเป็นส่วนค่าพนันของผู้นั้น.

[๕๓๕] ข้าแต่พระราชา กรรมในโรงเล่นสกา
สำเร็จแล้ว เชิญพระองค์เสด็จไปทรงเล่นสกา แก้ว
มณีเช่นนี้ของพระองค์ไม่มี เราพึงชนะกันโดยธรรม

อย่าชนะกันโดยไม่ชอบธรรม ถ้าข้าพระองค์จักชนะ
พระองค์ไซ้ร้ ขอพระองค์อย่าได้ทรงทำให้เนิ่นช้า.

[๕๑๖] ข้าแต่พระเจ้าสุรเสนปัญจาราษฎ์ปรากฏ
พระเจ้ามัจจราชและพระเจ้ามัททราช ทั้งพระเจ้าเอก-
กระราช พร้อมด้วยชาวชนบท ของงทอดพระเนตรดู
ข้าพเจ้าทั้งสองจะสู้กันด้วยสกา กษัตริย์ก็ดี พราหมณ์
ก็ดี ไม่ได้ทำสักจีพยานไว้แล้ว ย่อมไม่ทำกิจอะไร ๆ
ในที่ประชุม

[๕๑๗] พระราชาของชาวกรุงรัฐ และปุณณกยัภย์
มัวเมาในการเล่นสกา เข้าไปสู่โรงเล่นสกาแล้ว
พระราชาทรงเลือกได้ลูกบาศก์ที่มีโทษ ทรงปราศัย
ส่วนปุณณกยัภย์ชนะ พระราชาและปุณณกยัภย์ทั้ง
สองนั้น เมื่อเจ้าพนักงานเอาสกามาพร้อมแล้ว
ได้เล่นสกากันอยู่ในโรงสกา นั้น ปุณณกยัภย์ได้ชัย
ชนะพระราชาผู้แก้วกล้าประเสริฐกว่านรชน ท้าม
กลางพระราชา ๑๐๑ พระองค์และพยานที่เหลือ เสี่ยง
บันลือลั่นได้มีขึ้น ในสนามสกา นั้น ๓ ครั้ง.

ปุณณกยัภย์ทูลว่า

[๕๑๘] ข้าแต่พระมหाराชา เราทั้งสองผู้พยา-
ยามเล่นสกา ความชนะและความแพ้ย่อมมีแก่คนใด
คนหนึ่ง ข้าแต่พระจอมชน ข้าพระองค์ชนะพระองค์
ด้วยทรัพย์อันประเสริฐแล้ว ข้าพระองค์ชนะแล้ว ขอ
พระองค์พระราชทานเสียเร็ว ๆ เถิด.

ท้าวธัญชัยตรัสว่า

[๕๓๕] ดูก่อนท่านกัจจานะ ช้าง ม้า โค แก้ว
มณี กุณฑล และแก้วอันประเสริฐกว่าทรัพย์ทั้งหลาย
มีอยู่ในแผ่นดินของเรา ท่านจงรับเอาเถิด เชิญขนเอา
ไปตามปรารถนาเถิด.

ปุณณกยัภษ์ทูลว่า

[๕๔๐] ช้าง ม้า โค แก้วมณี กุณฑล และ
แก้วอันใด ที่มีอยู่ในแผ่นดินของพระองค์ บัณฑิตมี
นามว่าวิรุระ เป็นแก้วอันประเสริฐกว่าทรัพย์เหล่านั้น
ข้าพระองค์ชนะพระองค์แล้ว โปรดพระราชทานวิรุ-
บัณฑิตแก่ข้าพระองค์เถิด.

ท้าวธัญชัยตรัสว่า

[๕๔๑] วิรุรบัณฑิตนั้นเป็นตัวของเรา เป็นที่พึ่ง
เป็นคติ เป็นเกาะ เป็นที่เร้น และเป็นทีไปใเบื้อง
หน้าของเรา ท่านไม่ควรจะเปรียบวิรุรบัณฑิตนั้นกับ
ทรัพย์ของเรา วิรุรบัณฑิตนั้นเช่นกับชีวิตของเรา คือ
เป็นตัวเรา.

ปุณณกยัภษ์ทูลว่า

[๕๔๒] การโต้เถียงกันของข้าพระองค์และพระ-
องค์ จะพึงเป็นการช้านาน ขอเชิญเสด็จไปถามวิรุ-
บัณฑิตกันดีกว่า ให้วิรุรบัณฑิตนั้นแลชี้แจงเนื้อความ
นั้น วิรุรบัณฑิตจักกล่าวคำใด คำนั้นจงเป็นอย่างนั้น
แก่เราทั้งสอง.

พระเจ้าธัญชัยตรัสว่า

[๕๔๓] คุณก่อนมาณพ ท่านพูดจริงแท้ทีเดียว และ
ไม่ผลุนผลัน เราไปตามวิธูรบัณฑิตกันเถิดนะ เราทั้ง
สองคน จงยินดีตามคำที่วิธูรบัณฑิตพูดนั้น.

[๕๔๔] เทวดาทั้งหลายย่อมรู้จักอำมาตย์ในแคว้น
กुरुรัฐ เชื่อว่าวิธูระ เป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรม จริงหรือ
การบัญญัติชื่อว่าวิธูระในโลกนั้น ท่านเป็นอะไร คือ
เป็นทาส หรือเป็นพระประยูรญาติของพระราชา.

วิธูรบัณฑิตกล่าวว่า

[๕๔๕] ในหมู่นรชน ทาสมี ๔ จำพวก คือ ทาส
ครอกจำพวก ทาสไถ่จำพวก ๑ ทาสที่ยอมตัวเป็น
ข้าเฝ้าจำพวก ๑ ทาสเชลยจำพวก ๑ แม้ข้าพเจ้าก็
เป็นทาสโดยกำเนิดแท้ทีเดียว ความเจริญก็ตาม ความ
เสื่อมก็ตาม จะมีแก่พระราชา แม้ข้าพเจ้าจะไปยังที่
อื่นก็คงเป็นทาสของสมมติเทพนั่นเอง คุณก่อนมาณพ
พระราชาเมื่อจะพระราชทานข้าพเจ้าให้เป็นค่านัน
แก่ท่าน ก็พึงพระราชทานโดยธรรม.

ปุณณกยัภษ์ทูลว่า

[๕๔๖] วันนี้ ความชนะได้มีแก่ข้าพระองค์เป็น
ครั้งที่ ๒ เพราะว่ วิธูรบัณฑิตผู้เป็นปราชญ์อันข้า
พระองค์ถามแล้ว ได้ชี้แจงปัญหาแจ่มแจ้ง พระราชา
ประเสริฐ ไม่ทรงตั้งอยู่ในธรรมหนอ ไม่ทรงยอม
ให้วิธูรบัณฑิตแก่ข้าพระองค์.

พระเจ้าธัญชัยตรัสว่า

[๕๔๗] คุณก่อนก็ जानะ ถ้าวิชรบัณฑิตชี้แจง
ปัญหาแก่เราทั้งหลายอย่างนี้ว่า เราเป็นทาส เราหา
ได้เป็นญาติไม่ ท่านจงรับเอาวิชรบัณฑิตผู้เป็นทรัพย์
อันประเสริฐกว่าทรัพย์ทั้งหลาย พาไปตามที่ท่าน
ปรารถนาเถิด.

[๕๔๘] ท่านวิชรบัณฑิต คฤหัสถ์ผู้อยู่ครองเรือน
จะพึงมีความประพฤติอันปลอดภัยได้อย่างไร จะพึงมี
ความสงเคราะห์ได้อย่างไร จะพึงมีความไม่เบียดเบียน
ได้อย่างไร และอย่างไรมาณพจึงจะชื่อว่ามิปรกติกกล่าว
คำสัตย์ จากโลกนี้ไปยังโลกหน้าแล้วจะไม่เศร้าโศก
ได้อย่างไร.

[๕๔๙] วิชรบัณฑิตผู้มีคติ มีความเพียร มีปัญญา
เห็นอรรถธรรมอันสุขุม กำหนดรัฐธรรมนูญทั้งปวง ได้
กราบทูลพระราชาในโรงธรรมสถานนั้นว่า ผู้ครองเรือน
ไม่ควรคบหญิงสาธณะเป็นภรรยา ไม่ควรบริโภค
อาหารมีรสอร่อยแต่ผู้เดียว ไม่ควรชองเสพถ้อยคำอัน
ให้ติดอยู่ในโลก ไม่ให้สววรรคนิพพาน เพราะถ้อยคำ
เช่นนั้นไม่ทำให้ปัญญาเจริญ ผู้ครองเรือนพึงเป็นผู้มี
ศีล สมบูรณ์ด้วยวัตร ไม่ประมาท มีปัญญาเครื่อง
สอดส่องเหตุผล มีความประพฤติถ่อมตน ไม่เป็นคน
ตระหนี่เหนียวแน่น เป็นผู้สงบเสงี่ยม กล่าวถ้อยคำ

จับใจ อ่อนโยน ผู้ครองเรือน พึงเป็นผู้สงเคราะห์
มิตร จำแนกแจกทาน รู้จักจัดทำ พึงบำรุงสมณะ
พรหมณ์ด้วยข้าวน้ำทุกเมื่อ ผู้ครองเรือนพึงเป็นผู้ใคร่
ธรรม จำทรงอรรถธรรมที่ได้สดับมาแล้ว หมั่นไต่ถาม
พึงเข้าไปหาท่านผู้มีศีลเป็นพหูสูตโดยเคารพ คฤหัสถ์
ผู้ครองเรือน จะพึงมีความประพฤติอันปลอดภัยได้
อย่างนี้ จะพึงมีความสงเคราะห์ได้อย่างนี้ จะพึงมี
ความไม่เบียดเบียนกันได้อย่างนี้ และมาณพพึงปฏิบัติ
อย่างนี้จึงจะชื่อว่ามิปรกติกกล่าวคำสัตย์ จากโลกนี้แล้ว
ไปยังโลกหน้า จะไม่เศร้าโศกได้ด้วยอาการอย่างนี้
พระเจ้าข้า.

(นี้) ชื่อมราวาสปัญหา.

ปุณณกยัภยักล่าววว่า

[๕๕๐] เราจักไปกันเดี๋ยวนี้แหละ พระเจ้าแผ่นดิน
ผู้เป็นอิสราธิบดี ทรงพระราชทานท่านให้แก่ข้าพเจ้า
แล้ว ขอท่านจงปฏิบัติประโยชน์แก่ข้าพเจ้า ธรรมนี้
เป็นของเก่า.

วิฑูระกล่าววว่า

[๕๕๑] คุณก่อนมาณพ ข้าพเจ้าย่อมรู้ว่า ข้าพเจ้า
เป็นผู้อันท่านได้แล้ว ข้าพเจ้าเป็นผู้อันพระราชชา ผู้
เป็นอิสราธิบดีพระราชทานแก่ท่านแล้ว แต่ว่าข้าพเจ้า
ขอให้ท่านพักอยู่ในเรือนสัก ๓ วัน ขอให้ท่านยับยั้ง
อยู่ ตลอดเวลาที่ข้าพเจ้าสั่งสอนบุตรภรรยาก่อน.

ปุลณกยักษ์กล่าวว่า

[๕๕๒] คำที่ท่านกล่าวนั้น จงมีแก่ข้าพเจ้า เหมือนอย่างนั้น ข้าพเจ้าจะพักอยู่ ๓ วัน ตั้งแต่วันนี้ ท่านจงทำกิจในเรือนทั้งหลาย ท่านจงสั่งสอนบุตร ภรรยาเสียแต่วันนี้ ตามที่บุตรภรรยาของท่านจะพึงมีความสุขได้ภายหลัง ในเมื่อท่านไปแล้ว.

[๕๕๓] ปุลณกยักษ์ผู้มีสมบัติน่าใคร่มากมาย กล่าวว่า ดีละ แล้วหลีกไปพร้อมกับวิชรบัณฑิต เป็นผู้มีมารยาทอันประเสริฐสุด เข้าไปภายในบ้านของ วิชรบัณฑิต บริบูรณ์ด้วยช้างและม้าอาชาไนย.

[๕๕๔] ปราสาทของพระมหาสัตว์มีอยู่ ๓ คือ โกลัญจปราสาท ๑ มยุรปราสาท ๑ ปิยเกตปราสาท ๑ ในปราสาททั้ง ๓ นั้น พระมหาสัตว์ได้พาปุลณกยักษ์ เข้าไปยังปราสาท อันเป็นที่น่ารื่นรมย์ยิ่งนัก มีภัทษาหารบริบูรณ์ มีข้าวน้ำเป็นอันมาก คังหนึ่งมัสกกसार วิมานของท้าววาสวะฉะนั้น.

[๕๕๕] นารีทั้งหลายผู้ประดับประดางดงาม ดังเทพอัปสรในเทวโลก ฟ้อนรำขับร้องเพลงอันไพเราะ จับใจ กล่อมปุลณกยักษ์อยู่ในปราสาทนั้น พระมหาสัตว์ผู้รักภรรยา รับรองปุลณกยักษ์ด้วยนางบำเรอที่ น่ายินดี ทั้งข้าวและน้ำ แล้วคิดถึงประโยชน์ส่วนตน ได้เข้าไปในสำนักของภรรยาในกาลนั้น ได้กล่าวกะ

ภรรยาผู้ถูบไล้ด้วยจุมจันท์และของหอม มีผิวพรรณ
ผุดผ่องดุจแต่งทองชมพูทว่า คู่ก่อนนางผู้เจริญ ผู้
มีดวงตาอันแดงงาม มานี้เกิด จึงเรียกบุตรธิดามาฟัง
คำสั่งสอน นางอินชาได้ฟังคำของสามีแล้ว ได้กล่าว
กะลูกสะใภ้ผู้มีเล็บแดง มีตาอันงามว่า คู่ก่อนผู้มีผิว
พรรณดั่งดอกนิลบุบลเจ้าจงไปเรียกบุตรและธิดาของเรา
ผู้แก่ล้าสามารถเหล่านั้นมา

[๕๕๖] พระมหาสัตว์ผู้รักษาศรัทธา ได้จุมพิต
บุตรธิดาผู้มาแล้วนั้นที่ระหม่อม ไม่หวั่นไหว ครั้น
เรียกบุตรธิดามาพร้อมแล้วได้กล่าวสั่งสอนว่า พระ
ราชาในพระนครอินทปัตตะนี้ พระราชทานพอให้แก่
มาณพแล้ว พอพึงมีความสุขของตนเองได้เพียง ๓ วัน
ตั้งแต่วันนี้ไป พ้นจากนั้นไป พ่อก็ต้องเป็นไปใน
อำนาจของมาณพนั้น เขาจะพาพ่อไปตามที่เขา
ปรารถนา ก็พ่อก็จำต้องไปสั่งสอนลูกทั้งหลาย พ่อยังไม่ได้
ทำเครื่องป้องกันให้แก่ลูกทั้งหลายแล้ว จะพึงไปได้
อย่างไร ถ้าว่าพระราชผู้ปกครองกรุงรัฐ ผู้มีพระราช
สมบัติอันน่าใคร่เป็นอันมาก ทรงต้องการกัลยาณมิตร
จะพึงตรัสถามลูกทั้งหลายว่า เมื่อก่อนเจ้าทั้งหลาย
ย่อมรู้เหตุเก่าๆ อะไรบ้าง พ่อของเจ้าทั้งหลายได้พร่ำ
สอนอะไรไว้ในกาลก่อนบ้าง ถ้าเหล่าพระราชจะพึง
มีพระราชโองการตรัสว่า เจ้าทั้งปวงเป็นผู้มีอาสนะ

เสมอกันกับเรา ในราชสกุลนี้มีมนุษย์คนใดซึ่งจะมีชาติ
สกุลสมควรกับพระราชาไม่มี ลูกทั้งหลายพึงถวาย
บังคมกราบทูลอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ
พระองค์อย่าได้รับสั่งอย่างนั้นเลยพระเจ้าข้า เพราะ
ข้อนี้มีใช้ธรรมเนียม ขอเดชะ ข้าพระองค์ทั้งหลาย
มีชาติต่ำต้อย ไม่สมควรมีอาสนะเสมอด้วยพระองค์ผู้
สูงศักดิ์ เหมือนสุนัขจึงจอกผู้มีชาติต่ำต้อย จะพึงมี
อาสนะเสมอด้วยพระยาไกรสรราชสีห์ได้อย่างไรได้
พระเจ้าข้า.

จบลักขณห์

[๕๕๖] วิรุบบัณฑิตนั้น มีความดำริแห่งใจอัน
ไม่หัดหู่ ได้กล่าวกะบุตร ธิดา ญาติ มิตรและเพื่อน
ที่สนิทว่า ลูกก่อนลูกรักทั้งหลาย ลูกทั้งหลายจงมานั่ง
ฟังราชวัติธรรม อันเป็นเหตุให้บุคคลผู้เข้าไปสู่ราช
สกุลได้ยศ.

[๕๕๗] ผู้เข้าไปสู่ราชสกุล พระราชายังไม่ทรง
ทราบความสามารถย่อมไม่ได้ยศ ราชเสวกไม่ควร
กล้าเกินไป ไม่ควรขลาดเกินไป ควรเป็นผู้ไม่
ประมาทในกามทุกเมื่อ เมื่อใดพระราชาทรงทราบ
ความประพฤติปรกติ ปัญญา และความบริสุทธิ์ของ
ราชเสวกนั้น เมื่อนั้น ย่อมทรงวางพระทัยและไม่
ทรงรักษาความลับ.

[๕๕๕] ราชเสวกอันพระราชานำตราใส่ ไม่พึง
หวั่นไหวด้วยอำนาจนั้นทาคติเป็นต้น ดังตราฐที่บุคคล
ประคองให้มีคั่นเสมอเที่ยงตรง ฉะนั้น ราชเสวกนั้น
พึงอยู่ในราชสำนักได้ ราชเสวกพึงตั้งใจกระทำราชกิจ
ทุกอย่าง ให้เสมอต้นเสมอปลาย เหมือนตราฐที่บุคคล
ประคองให้มีคั่นเสมอเที่ยงตรงดีฉะนั้น ราชเสวกนั้น
พึงอยู่ในราชสำนักได้.

[๕๖๐] ราชเสวกต้องเป็นคนฉลาดในราชกิจ
อันพระราชานำตราใส่ กลางวันหรือกลางคืนก็ตาม ไม่
พึงหวาดหวั่นในการกระทำราชกิจนั้น ๆ ราชเสวกนั้น
พึงอยู่ในราชสำนักได้ ทางใดที่เขาตกแต่งไว้เรียบร้อย
ดี สำหรับเสด็จพระราชดำเนิน ถึงพระราชาทรงอนุ-
ญาติ ราชเสวกก็ไม่ควรเดินโดยทางนั้น ราชเสวกนั้น
พึงอยู่ในราชสำนักได้.

[๕๖๑] ราชเสวกไม่พึงบริโภคน้ำที่นำใคร
ทัดเทียมกับพระราชานำในกาลไหนๆ ควรเดินหลังใน
ทุกสิ่งทุกอย่าง ราชเสวกนั้นพึงอยู่ในราชสำนักได้
ราชเสวกไม่ควรใช้สอยประดับประดาเสื้อผ้า มาลา
เครื่องลูบไล้ ทัดเทียมกับพระราชานำไม่พึงประพฤติ
อาภักดิ์กิริยา หรือพุดจาทัดเทียมกับพระราชานำ ควรทำ
อาภักดิ์กิริยาเป็นอย่างหนึ่ง ราชเสวกนั้นพึงอยู่ในราช-
สำนักได้.

[๕๖๒] เมื่อพระราชานำทรงพระตำราญอยู่กับหมู่
อำมาตย์อันพระสนมกำนัลในเฝ้าแห่นอยู่ เสวกอำมาตย์

เป็นคนฉลาด ไม่พึงกระทำการทอดสนิทในพระสนม
ก้านัดใน ราชเสวกไม่ควรเป็นคนฟุ้งซ่าน ไม่คนอง
กายวาจา มีปัญญาเครื่องรักษาตน สรรวมอินทรีย์
สมบูรณ์ด้วยการตั้งใจไว้ดี ราชเสวกนั้นพึงอยู่ใน
ราชสำนักได้.

[๕๖๓] ราชเสวกไม่ควรเล่นหัว เจจาปราศรัย
ในที่ลับกับพระสนมก้านัดใน ไม่ควรถือเอาทรัพย์จาก
พระคลังหลวง ราชเสวกนั้นพึงอยู่ในราชสำนักได้
ราชเสวกไม่พึงเห็นแก่การหลับนอนมากนัก ไม่พึงดื่ม
สุราจนเมามาย ไม่พึงฆ่าเนื้อในสถานที่พระราชทาน
อภัย ราชเสวกนั้นพึงอยู่ในราชสำนักได้ ราชเสวกไม่
พึงขึ้นร่วมพระตั้ง ราชบัลลังก์ พระราชอาสน์ เรือและ
รถพระที่นั่ง ด้วยอาการทงตนว่าเป็นคนโปรดปราน
ราชเสวกนั้นพึงอยู่ในราชสำนักได้ ราชเสวกต้อง
เป็นผู้มีปัญญาเครื่องพิจารณา ไม่ควรเฝ้าให้ไกลนัก
ไกลนัก ควรยืนเฝ้าพอให้ท้าวเธอทอดพระเนตรเห็น
ถนัด ในสถานที่ที่พอจะไต่ย็นพระราชดำรัสเบื้อง
พระพักตร์ของพระราชา ราชเสวกไม่ควรทำความ
วางใจว่า พระราชาเป็นเพื่อนของเรา เพราะราชาเป็น
คู่กันกับเรา พระราชาทั้งหลายย่อมทรงพระพิโรธได้
เร็วไวเหมือนนัยน์ตาอันผงกระทบ ราชเสวกไม่ควร
ถือตัวว่าเป็นนักปราชญ์ราชบัณฑิต พระราชทรงบูชา

ไม่ควรเพ็ดทูลถ้อยคำหยาบคายกะพระราชาซึ่งประทับ
อยู่ในราชบริษัถ.

[๕๖๔] ราชเสวกผู้ได้รับพระราชทานพระทวาร
เป็นพิเศษ ก็ไม่ควรวางใจในพระราชาทั้งหลาย พึง
เป็นผู้สำรวมดำรงตนไว้เพียงคังไฟ ราชเสวกนั้นพึง
อยู่ในราชสำนักได้ พระเจ้าอยู่หัวจะทรงยกย่องพระ-
ราชโอรสหรือพระราชวงศ์ ด้วยบ้าน นิคม แวนแค้น
หรือชนบท ราชเสวกควรนิงคูก่อน ไม่ควรเพ็ดทูล
คุณหรือโทษ.

[๕๖๕] พระราชาจะทรงปูนบำเหน็จรางวัลให้
แก่กรรมช้าง กรรมม้า กรรมรถ กรรมเดินเท้า ตามความ
ชอบในราชการของเขาราชเสวกไม่ควรตัดทานเขา
ราชเสวกนั้นพึงอยู่ในราชสำนักได้ ราชเสวกผู้เป็น
นักปราชญ์ พึงโอนไปเหมือนคันธนูและพึงไหวไป
ตามเหมือนไม้ไผ่ ไม่ควรทูลตัดทาน ราชเสวกนั้นพึง
อยู่ในราชสำนักได้ ราชเสวกพึงเป็นผู้มีท้องน้อย
เหมือนคันธนู พึงเป็นผู้ไม่มีลิ้นเหมือนปลา พึงเป็นผู้
รู้จักประมาณในโภชนะ มีปัญญาเครื่องรักษาตน
แก่ล้าวกล้ำ ราชเสวกนั้นพึงอยู่ในราชสำนักได้.

[๕๖๖] ราชเสวกไม่พึงสัมผัสหญิงนัถ ซึ่งเป็น
เหตุให้สิ้นเดช ผู้สิ้นเดชย่อมได้ประสบโรคโอมองคร่อ
ความกระวนกระวายความอ่อนกำลัง ราชเสวกไม่ควร

พูดมากเกินไป ไม่ควรนั่งทุกเมื่อ เมื่อถึงเวลาพึงเปล่ง
วาจาพอประมาณ ไม่พรั่นพร้อ เป็นคนไม่มักโกรธ
ไม่กระทบกระเทียบ เป็นคนพูดจริง อ่อนหวาน
ไม่ส่อเสียด ไม่ควรพูดถ้อยคำเพื่อเจ้อ ราชเสวกนั้น
พึงอยู่ในราชสำนักได้.

[๕๖๗] ราชเสวกพึงเลี้ยงดูมารดาบิดา พึงประ-
พฤติอ่อนน้อมต่อผู้เจริญในสกุล มีวาจาอ่อนหวาน
กล่าววาจาอ่อนโยน ราชเสวกนั้นควรอยู่ในราช
สำนักได้ ราชเสวกพึงเป็นผู้ได้รับแนะนำดีแล้ว มี
ศिल्ป ฝึกฝนแล้ว เป็นผู้ทำประโยชน์ เป็นผู้คงที่
อ่อนโยน ไม่ประมาท สะอาดหมดจด เป็นคนขยัน
ราชเสวกนั้นควรอยู่ในราชสำนักได้ ราชเสวกพึงเป็น
ผู้มีความประพฤติอ่อนน้อม มีความเคารพยำเกรงใน
ท่านผู้เจริญ เป็นผู้สงบเสงี่ยม มีการอยู่ร่วมเป็นสุข
ราชเสวกนั้นควรอยู่ในราชสำนักได้ ราชเสวกพึงเว้น
ให้ห่างไกล ซึ่งทนต์ที่ส่งมาเกี่ยวกับความลับ พึงดูแล
แต่เจ้านายของตน ไม่ควรพูด (เรื่องลับ) ในสำนัก
ของพระราชารอื่น.

[๕๖๘] ราชเสวกพึงเข้าหาสมาคมกะสมณะและ
พราหมณ์ผู้มีศีล เป็นพหูสูต โดยเคารพ ราชเสวก
นั้นควรอยู่ในราชสำนักได้ ราชเสวกเมื่อได้เข้าหา
สมาคมกะสมณะและพราหมณ์ ผู้มีศีลเป็นพหูสูตแล้ว

พึงสมათานรักษาอุโบสถศีลโดยเคารพ ราชเสวกนั้น
ควรอยู่ในราชสำนักได้ ราชเสวกพึงบำรุงเลี้ยงสมณะ
และพราหมณ์ผู้มีศีล เป็นพหูสูต ด้วยข้าวและน้ำ
ราชเสวกนั้นควรอยู่ในราชสำนักได้ ราชเสวกผู้หวัง
ความเจริญแก่ตน พึงเข้าไปสมาคมคบหาละสมณะ
และพราหมณ์ผู้มีศีล เป็นพหูสูต มีปัญญา.

[๕๖๕] ราชเสวกไม่พึงทำทาน ที่เคยพระราช-
ทานในสมณพราหมณ์ให้เสื่อมไป อนึ่ง เห็นพวก
วณิพกซึ่งมาในเวลาพระราชทานไม่ควรห้ามอะไรเลย
ราชเสวกพึงมีปัญญา สมบูรณ์ด้วยความรู้ ฉลาดใน
วิธีจักราชกิจ รู้จักกาล รู้จักสมัย ราชเสวกนั้นควร
อยู่ในราชสำนักได้ ราชเสวกพึงเป็นคนขยันหมั่นเพียร
ไม่ประมาท มีปัญญาสอดส่องพิจารณาในกิจการงานที่
ตนพึงทำ จัดการงานให้สำเร็จด้วยดี ราชเสวกนั้น
ควรอยู่ในราชสำนักได้.

[๕๗๐] อนึ่ง ราชเสวกพึงไปตรวจตราดูลาน
ข้าวสาทิปศุสัตว์และนาเสมอๆ พึงดวงข้าวเปลือกให้รู้
ประมาณแล้ว ให้เก็บไว้ในฉาง พึงนักบวชารชนใน
เรือนแล้ว ให้หุงต้มพอประมาณ ไม่ควรตั้งบุตรธิดา
พี่น้อง หรือวงศ์ญาติ ผู้ไม่ตั้งอยู่ในศีลให้เป็นใหญ่
เพราะคนเหล่านั้นเป็นคนพาล ไม่จัดว่าเป็นพี่น้อง คน
เหล่านั้น เป็นเหมือนคนที่ตายไปแล้ว แต่เมื่อเขา

เหล่านั้นมาหาถึงสำนัก ก็ควรให้ฝ้านุ่งห่มและอาหาร
ควรตั้งพวกทาสหรือกรรมกร ผู้ตั้งมั่นอยู่ในศีล เป็น
คนขยันหมั่นเพียร ให้เป็นใหญ่.

[๕๑๑] ราชเสวกพึงเป็นผู้มีศีล ไม่โลภมาก พึง
ประพฤติตามเจ้านาย ประพฤติประโยชน์แก่เจ้านาย
ทั้งต่อหน้าและลับหลัง ราชเสวกนั้นควรอยู่ในราช
สำนักได้ ราชเสวกพึงเป็นผู้รู้จักพระราชอัธยาศัย และ
พึงปฏิบัติตามพระราชประสงค์ ไม่ควรประพฤติขัดต่อ
พระราชประสงค์ ราชเสวกนั้นควรอยู่ในราชสำนักได้
ราชเสวกพึงก้มศีรษะลงชำระพระบาท ในเวลาผลัด
พระภูษาทรง และในเวลาทรงสนาน แม้จะถูกกริ้วก็
ไม่ควรโกรธตอบ ราชเสวกนั้นควรอยู่ในราชสำนัก
ได้.

[๕๑๒] บุรุษผู้หวังความเจริญแก่ตน พึงกระทำ
อัญชลีในหม้อน้ำและพึงกระทำประทักษิณนกอเนนลม
อย่างไร เขาก็ไม่พึงนอบน้อมพระราชา ผู้เป็นนัก
ปราชญ์สูงสุด พระราชทานสมบัติอันน่าใคร่ทุกอย่าง
เล่า เพราะพระราชาทรงพระราชทานที่นอน ฝ้านุ่ง
ผ้าห่ม ขวดยาน ที่อยู่อาศัย บ้านเรือน ยังโภคสมบัติ
ให้ตกทั่วถึง เหมือนมหาเมฆยังน้ำฝนให้ตกเป็นประ-
โยชน์แก่หมู่สัตว์ทั่วไปฉะนั้น คุณก่อนเจ้าทั้งหลายนี้ชื่อ
ว่าราชวัสติ เป็นอนุศาสน์สำหรับราชเสวก นรชน

ประพตติตาม ย่อมยังพระราชาให้โปรดปราน และ
ย่อมได้การบูชาในเจ้านายทั้งหลาย.

(นี้) ชื่อราชวัตติ.

[๕๗๓] วิชฌัตตผู้มีปัญญาเครื่องพิจารณา
ครั้นปราศสอนหมู่ญาติอย่างนี้แล้ว หมู่ญาติมิตรห้อม
ล้อมเข้าไปเฝ้าพระราชากวายบังคมยุคลบาทด้วยเศียร
เกล้า และทำประทักษิณท้าวเธอ แล้วประคองอัญชติ
กราบบังคมทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงปราบศัตรู
มาณพนี้ปรารถนาจะทำตามความประสงค์ จึงจะนำข้า
พระองค์ไป ข้าพระองค์จะกราบทูลประโยชน์แห่ง
ญาติทั้งหลาย ขอเชิญพระองค์ทรงสดับประโยชน์นั้น
ขอพระองค์ ได้ทรงพระกรุณาเอาพระทัยใส่ดูแลบุตร
ภรรยาของข้าพระองค์ ทั้งทรัพย์อย่างอื่น ๆ ที่มีอยู่ใน
เรือน โดยที่หมู่ญาติของข้าพระองค์จะไม่เสียมในภาย
หลัง ในเมื่อข้าพระองค์กวายบังคมลาไปแล้ว ความ
พลั้งพลาดของข้าพระองค์นี้ เหมือนบุคคลพลัดลุ่ม
บนแผ่นดิน ย่อมกลับตั้งอยู่บนแผ่นดินนั่นเอง ฉะนั้น
ข้าพระองค์ย่อมเห็นโทษนี้.

พระเจ้าธัญชัชยตรัสว่า

[๕๗๔] ท่านไม่อาจจะไปนั่นแลเป็นความพอใจ
ของเรา เราจะสั่งให้ฆ่าตัดออกเป็นท่อน ๆ แล้วหมก
ไว้ให้มีคชิตในเมืองนี้ ท่านอยู่ในที่นี้แหละ การทำ

ดังนี้ เราขอใจ คู่ก่อนบัณฑิตผู้มีปัญญาอันสูงสุด
กว้างขวางดุจแผ่นดิน ท่านอย่าไปเลย.

วิธรรบัณฑิตทูลว่า

[๕๗๕] ขอใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทอย่าทรงตั้ง
พระราชหฤทัย ไว้ในอธรรมเลย ขอจงทรงประกอบ
พระองค์ไว้ในอรรถและในธรรมเถิด กรรมอันเป็น
อกุศลไม่ประเสริฐ บัณฑิตดีเตือนว่า ผู้ทำกรรมอัน
เป็นอกุศลพุ่งเข้าถึงนรกในภายหลัง นี้ไม่ใช่ธรรมเลย
ไม่เข้าถึงกิจที่ควรทำ ข้าแต่พระจอมประชาชน ธรรม-
दानายผู้เป็นใหญ่ของทาส จะทุบตีก็ได้ จะเผาก็ได้
จะฆ่าเสียก็ได้ ข้าพระองค์ไม่มีความโกรธเลย และ
ข้าพระองค์ขอกราบทูลลาไป.

[๕๗๖] พระมหาสัตว์นั้นมิเ็นตรทั้งสองนองด้วย
น้ำตา กำจัดความกระวนกระวายในหทัยแล้ว สวม
กอดบุตรผู้ใหญ่ แล้วเข้าไปยังเรือนใหญ่.

[๕๗๗] บุตรพันหนึ่ง ธิดาพันหนึ่ง ภรรยาพัน
หนึ่ง และทาสเจ็ดร้อย ในนิเวศน์ของวิธรรบัณฑิตต่าง
ประคองแขนทั้งสองร้องไห้คร่ำครวญ กลิ้งเกลือกกลับ
ทับกันไป เหมือนป่าไม้รังถูกลมพัดลิมระเนระนาดทับ
กันไป ฉะนั้น พระสนมกำนัล พระราชกุมาร พวก
พ่อค้า ชาวนา และพราหมณ์ทั้งหลาย ต่างก็มาประ
คองแขนร้องไห้คร่ำครวญอยู่ในนิเวศน์ของวิธรรบัณฑิต

พวกกองช่าง กองม้า กองรถ กองเดินเท้า.... ชาว
ชนบทและชาวนิคม ต่างมาประชุมประคองแขนร้องให้
คร่ำครวญอยู่ในนิเวศน์ของวิรุบบันฑิตภรรยาพี่น้อง
และทาสีเจ็ดร้อย ต่างพากันประคองแขนร้องให้คร่ำ-
ครวญว่า เพราะเหตุไร ท่านจึงจักละดิฉันทั้งหลายไป
พระสนมกำนัล พระราชกุมาร พ่อค้า ชาวนาและ
พราหมณ์ทั้งหลาย พวกกองช่าง กองม้า กองรถ
กองเดินเท้า.... ชาวชนบท และชาวนิคม ต่างมา
ประชุมประคองแขนร้องให้คร่ำครวญว่า เพราะเหตุไร
ท่านจึงจักละข้าพเจ้าทั้งหลายไป.

[๕๗๘] พระมหาสัตว์ กระทำกิจทั้งหลายใน
เรือนสั่งสอนคนของตน คือ มิตร สหาย คนใช้
บุตรธิดา ภรรยา และพวกพ้อง จัดการงาน บอก
มอบทรัพย์ในเรือน ขุนทรัพย์และการส่งหนี้เสร็จแล้ว
ได้กล่าวกะปุ่นกยักษ์ว่า ท่านได้พักอยู่ในเรือนของ
ข้าพเจ้า ๓ วันแล้ว กิจที่จะพึงทำในเรือนของข้าพเจ้า
ทำเสร็จแล้ว อนึ่ง บุตรและภรรยาข้าพเจ้าได้สั่งสอน
แล้ว ข้าพเจ้ายอมทำกิจตามอรรถาสัยของท่าน.

[๕๗๙] คุณก่อนมหาอำมาตย์สำเร็จราชกิจทั้งปวง
ถ้าแลท่านสั่งสอนบุตร ภรรยาและคนอาศัยแล้ว เชิญ
ท่านมารับไปในบัดนี้ เพราะหนทางข้างหน้ายังไกลนัก
ท่านอย่ากลัวเลย จงจับหางม้าอาชาไนย การเห็นชีว-
โลกของท่านนี้ เป็นการเห็นครั้งสุดท้าย.

[๕๘๐] ข้าพเจ้าจักสะดุ้งกลัวไปทำไม เพราะ

ข้าพเจ้าไม่มีกรรมชั่วทางกาย ทางวาจา และทางใจ
อันเป็นเหตุให้ไปสู่ทุกคติ.

[๕๘๑] พระยาม้านั้น นำวิธูรบัณฑิตเหาะไปใน
อากาศกลางหาไม่กระทบที่กิ่งไม้หรือภูเขา ริงเข้าไป
สู่กาฬคีรีบรรพตโดยฉับพลัน.

[๕๘๒] ภรรยาพี่น้อง และทาสีเจ็ดร้อยประ-
คองแขนร้องไห้คร่ำครวญว่า ยักษ์แปลงเพศเป็น
พราหมณ์มาพาเอาวิธูรบัณฑิตไป พระสนมกำนัลใน
พระราชกุมาร พ่อค้า ชาวนาและพราหมณ์ กอง
ช่าง กองม้า กองรถ กองเดินเท้า... ชาวชนบท
และชาวนิกมต่างมาประชุมพร้อมกัน ประคองแขน
ทั้งสองร้องไห้คร่ำครวญว่า ยักษ์แปลงเพศเป็น
พราหมณ์มาพาเอาวิธูรบัณฑิตไป ภรรยาพี่น้องและ
ทาสีเจ็ดร้อย ต่างประคองแขนร้องไห้คร่ำครวญว่า
วิธูรบัณฑิตนั้นไปแล้ว ณ ที่ไหน พระสนมกำนัลใน
พระราชกุมาร พ่อค้า ชาวนาและพราหมณ์ กองช่าง
กองม้า กองรถ กองเดินเท้า... ชาวชนบทและชาว
นิคม ต่างมาประชุมพร้อมกันประคองแขนร้องไห้
คร่ำครวญว่า วิธูรบัณฑิตไปแล้ว ณ ที่ไหน

[๕๘๓] ถ้าท่านวิธูรบัณฑิต จักไม่มาโดย ๗ วัน

ข้าพระพุทธเจ้าจักพากันเข้าไปสู่กองไฟ ข้าพระพุทธ-
เจ้าทั้งหลาย ไม่มีความต้องการด้วยชีวิต.

[๕๘๔] ก็วิรุบบัณฑิตเป็นผู้ฉลาดเทียบแหลม

สามารถแสดงประโยชน์ และมีใช้ประโยชน์แจ้งชัด
มีปัญญาเครื่องพิจารณา คงจะเปลื้องตนได้โดยพลัน
ท่านทั้งหลายอย่างกลัวไปเลย วิรุบบัณฑิตปลดเปลื้อง
ตนแล้ว ก็จักรีบกลับมา.

(นี้) ชื่ออันตรเปยยาล.

[๕๘๕] ปุณณกยัคนั้น ไปยืนคิดอยู่บนยอด
กาฬาคีรีบรรพต ความคิดย่อมเป็นความคิดสูง ๆ ต่ำ ๆ
ประโยชน์อะไร ๆ ด้วยความเป็นอยู่ของวิรุบบัณฑิตนี้
หามีแก่เราไม่ เราจักฆ่าวิรุบบัณฑิตนี้เสีย แล้วนำเอา
แต่ดวงใจไปเถิด.

[๕๘๖] ปุณณกยัคนั้นมีจิตประทุษร้ายลงจาก
ยอดเขาไปสู่เชิงเขา วางพระมหาสัตว์ไว้ในระหว่าง
ภูเขา ชำแรกเข้าไปภายในภูเขานั้นจับพระมหาสัตว์
เอาศิรชะลงเบื้องต่ำ ขว้างลงไปในพื้นที่ที่ไม่มีอะไร
กีดกัน.

[๕๘๗] วิรุบบัณฑิตผู้เป็นอำมาตย์ประเสริฐสุด
ของชาวกรุงรัฐ เมื่อถูกห้อยศิรชะลงในเหวอันชัน เป็น
ที่น่ากลัว น่าสยดสยอง นำหวาดเสียวมา ไม่สะดุ้งกลัว
ได้กล่าวกะปุณณกยัคนีว่า ท่านเป็นผู้มีรูปดั่งผู้ประ-
เสริฐ แต่หาเป็นคนประเสริฐไม่ คล้ายจะเป็นคน
สำรวม แต่ไม่สำรวม กระทำกรรมอันหยาบซ้ำไว้

ประโยชน์ ส่วนกุศลแม้แต่น้อยหนึ่งย่อมไม่มีในจิต
ของท่าน ท่านจะโยนข้าพเจ้าลงในเหว ประโยชน์
อะไรด้วยการตายของข้าพเจ้า จะพึงมีแต่ท่านหนอ
วันนี้ผิวพรรณของท่านเหมือนของอมมนุษย์ ท่านจง
บอกข้าพเจ้า ท่านเป็นเทวดาชื่ออะไร.

ปุณณกัษย์ตอบว่า

[๕๘๘] ข้าพเจ้าเป็นยักษ์ชื่อปุณณะ และเป็น
อำมาตย์ของท้าวกุเวร ถ้าท่านคงได้ฟังมาแล้ว พระ-
ยานาคใหญ่นามว่าวรุณ ผู้ครอบครองนาคพิภพมีรูป
งามสะอาด สมบูรณ์ด้วยผิวพรรณและกำลัง ข้าพเจ้า
รักใคร่อยากได้นางนาคกัญญานามว่าอิรันทิตริดาของ
พระยานาคนั้น คู่ก่อนท่านผู้เป็นปราชญ์ เพราะเหตุ
แห่งนางอิรันทิตผู้มีเอวอันงามน่ารักนั้น ข้าพเจ้าจึง
ตกลงใจจะฆ่าท่าน.

วิรุรบัตตทิตกล่าววว่า

[๕๘๙] คู่ก่อนยักษ์ ท่านอย่าได้มีความลุ่มหลง
นักเลย สัตว์โลกเป็นอันมากฉิบหายแล้วเพราะความ
ถือผิด เพราะเหตุไรท่านจึงทำความรักใคร่ในนาง
อิรันทิตผู้มีเอวอันงามน่ารัก ท่านจะมีประโยชน์อะไร
ด้วยความตายของข้าพเจ้า เชิญท่านจงบอกเหตุทั้งปวง
แก่ข้าพเจ้าด้วย.

ปูลณณกษัตริย์กล่าวว่า

[๕๕๐] ข้าพเจ้าปรารถนาธิดาของพระยารุณ-
นาคราช ผู้มีอำนาจมาก ข้าพเจ้าเชื่อว่าเป็นผู้รับ
อาสาศาติของนางอิรันทตีมา ญาติเหล่านั้นได้สำคัญ
ข้าพเจ้าว่า ถูกความรักใคร่ครอบงำโดยส่วนเดียว
เหตุนี้ พระยารุณนาคราชได้ตรัสกะข้าพเจ้า ผู้ทูล
ขอนางอิรันทตีนาคกัญญาว่า เราทั้งหลายพึงให้ธิดา
ของเรา ผู้มีร่างกายอันสลวย มีเนตรงามอย่างน่าพิศวง
ดูไปด้วยจรรณแก่นจันทน์ ถ้าท่านพึงได้ดวงหทัยของ
วิชรบัญญัตินำมาในนาคพิภพนี้โดยธรรม เพราะความ
ดีความชอบนี้ ท่านก็จะได้ธิดาของเรา เราทั้งหลาย
มิได้ปรารถนาทรัพย์อื่นยิ่งไปกว่านั้น คุณก่อนท่าน
อำมาตย์ ข้าพเจ้าไม่ได้เป็นคนหลง ท่านจงพึงให้
ทราบเรื่องอย่างนี้ อนึ่งข้าพเจ้ามิได้มีความถือผิด
อะไรๆ เลย เพราะดวงหทัยของท่าน ที่ข้าพเจ้าได้ไป
โดยชอบธรรม ท้าวรุณนาคราชและพระนางวิมลางะ
ประทานนางอิรันทตีนาคกัญญาแก่ข้าพเจ้า เพราะ
ฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงพยายามเพื่อจะฆ่าท่าน ข้าพเจ้ามิ
ประโยชน์ด้วยการตายของท่าน จึงจะผลักท่านให้ตก
ลงในเหวนี่ ฆ่าเสียแล้วนำเอาดวงหทัยไป.

วิชรบัณฑิตกล่าวว่า

[๕๕๑] จงวางข้าพเจ้าลงเร็วเถิด ถ้าท่านมีกิจที่
จะต้องทำด้วยหทัยของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจะแสดงสาธ-
นธรรมทั้งปวงนี้แก่ท่านในวันนี้.

[๕๕๒] ปุณณกยัถ์นั้น รีบวางวิธรรบัตถิตำ-
มาตย์ผู้ประเสริฐที่สุดของชาวกรุงรัฐลงบนยอดเขา เห็น
วิธรรบัตถิตผู้มีปัญญาไม่ทรามนั่งอยู่ จึงถามว่า ท่าน
อันข้าพเจ้ายกขึ้นจากเหวแล้ว วันนี้ข้าพเจ้ามีกิจที่จะ
ต้องทำด้วยหทัยของท่าน ท่านจงแสดงสาธุนรรธรรม
ทั้งหมดนั้นแก่ข้าพเจ้าในวันนี้.

วิธรรบัตถิตกล่าวว่ำ

[๕๕๓] ข้าพเจ้าอันท่านยกขึ้นจากเหวแล้ว ถ้า
ท่านมีกิจที่จะต้องทำด้วยหทัยของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจะ
แสดงสาธุนรรธรรมทั้งหมดนี้แก่ท่านในวันนี้.

[๕๕๔] ลูกอนมาณพ ท่านจงเดินไปตามทางที่
ท่านเดินไปแล้ว ๑ จงอย่าเผาฝ่ามืออันชุ่ม ๑ อย่าได้
ประทุษร้ายในหมู่มิตร ในกาลไหนๆ ๑ อย่าตกอยู่ใน
อำนาจของหญิงอสติ ๑.

ปุณณกยัถ์กล่าวว่ำ

[๕๕๕] บุคคลชื่อว่า เป็นผู้เดินไปตามทางที่
ท่านเดินไปแล้วอย่างไร บุคคลชื่อว่าเผาฝ่ามืออันชุ่ม
อย่างไร บุคคลเช่นไรชื่อว่าประทุษร้ายมิตร หญิง
เช่นไรชื่อว่าอสติ ข้าพเจ้าถามแล้ว ขอท่านจงบอก
เนื้อความนั้น.

[๕๕๖] ผู้ใดพึงเชื่อเชิญคนที่ไม่คุ้นเคยกัน ไม่
เคยพบเห็นกันแม้ด้วยอาสนะ บุรุษพึงกระทำประโยชน์

แก่บุคคลนั้นโดยแท้ บัณฑิตทั้งหลายกล่าวบุรุษนั้นว่า ผู้เดินไปตามทางที่ท่านเดินแล้ว บุคคลพึงอยู่ในเรือนของผู้ใดแม้คืนเดียว ได้ข้าน้ำด้วย ไม่ควรคิดร้ายแก่ผู้นั้นแม้ด้วยใจ ผู้คิดร้ายต่อบุคคลเช่นนั้น ชื่อว่าเผาฝ่ามืออันชุ่ม และชื่อว่าประทุษร้ายมิตร บุคคลนั่งหรือนอนที่ร่มเงาของตนไม่ได้ ไม่ควรหักรานกิ่งของตนไม้นั้น เพราะผู้ประทุษร้ายมิตรเป็นคนชั่วช้า หญิงที่สามียกย่องอย่างดี ถึงแก่ให้แผ่นดินอันบริบูรณ์ ด้วยทรัพย์ ได้โอกาสแล้วพึงคูหมั่นสามีนั้นได้ บุคคลไม่ควรตกอยู่ในอำนาจของหญิงเหล่านั้น ผู้ชื่อว่าอสติ บุคคลชื่อว่าเดินไปตามทางที่ท่านเดินแล้วอย่างนี้ ชื่อว่าตกอยู่ในอำนาจของหญิงผู้ชื่อว่าอสติอย่างนี้ ชื่อว่าประทุษร้ายมิตรอย่างนี้ ท่านจงเป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรม จงละอธรรมเสีย.

(นี้) ชื่อสารุณรรธรรมกัณฑ์.

[๕๕๗] ข้าพเจ้าได้อยู่ในเรือนท่านตลอด ๓ วัน ทั้งเป็นผู้ที่ท่านบำรุงด้วยข้าวและน้ำ ท่านเป็นผู้พ้นจากข้าพเจ้า ข้าพเจ้าขอปล่อยท่าน คู่ก่อนท่านผู้มีปัญญาอันสูงสุด เชิญท่านกลับไปเรือนของท่าน ตามปรารถนาเถิด ความต้องการของตระกูลพระยานาคจะเสื่อมไปก็ตามที่ เหตุที่จะให้ได้นางนาคกัญญา ข้าพเจ้าเลิกละ คู่ก่อนท่านผู้มีปัญญา เพราะคำสุภาษิตของตตนั่นแล ท่านจึงพ้นจากข้าพเจ้าผู้จะฆ่าท่านในวันนี้.

วิฐรบัตถิตถกถ่าวว่า

[๕๕๘] คุก่อนปฺณณกัษัฏ์ เษญุท่านนำข้าพเจ้า
ไปนในสำนักของพ่อตาของท่าน จงประพฤติประโยชนั
นในข้าพเจ้า แม้ข้าพเจ้าก็อยากเห็นท้าววรณผู้เป็นอธิบดี
ของนาคและวิมานของท้าวเธอซึ่งข้าพเจ้าไม่เคยเห็น.

ปฺณณกัษัฏ์ถกถ่าวว่า

[๕๕๙] คนมีปัญญา ไม่ควรจะคุสิ่งที่ไม่เป็นไป
เพื่อประโยชนัเกื้อกุลแก่นรชนนั้นเลย คุก่อนท่านผู้มี
ปัญญาอันสูงสุด เออก็เพราะเหตุอะไรหนอ ท่านจง
ปรารธนาจะไปยังที่อยู่ของศัตรูเล่า.

วิฐรบัตถิตถกถ่าวว่า

[๑๐๐๐] แม้ข้าพเจ้าก็รู้ซัด ซึ่งข้อที่ผู้มีปัญญาไม่
ควรเห็นสิ่งที่ไม่เป็นไปเพื่อประโยชนัเกื้อกุลแก่นรชน
นั้นแน่แท้ แต่ข้าพเจ้าไม่มีความซ้วที่กระทำไว้ในที่ ๆ
ไหนเลย เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงไม่รังเกียจต่อความ
ตายอันจะมาถึงตน.

ปฺณณกัษัฏ์ถกถ่าวว่า

[๑๐๐๑] คุก่อนบัตถิต เษญุเถิด ท่านกับข้าพเจ้า
มาไปคุพิภพของพระยานาคราช ซึ่งมีอานุภาพหาที่
เปรียบมิได้ เป็นที่อยู่อันมีการฟ้อนรำขับร้องตาม
ปรารธนา เหมือนนิพิญญูราชธานีเป็นที่ประทับอยู่ของ
ท้าวเวสวัณ ฉะนั้น นาคพิภพนั้น เป็นที่ไปเที่ยว

เล่นเป็นหมู่ ๆ ของนางนาคกัญญา ตลอดวันและคืน เป็นนิตย์ มีดอกไม้คาร์ดาชอยู่มากมายหลายชนิดสว่างไสวดังสายฟ้าในอากาศ บริบูรณ์ด้วยข้าวและน้ำเพียบพร้อมด้วยการฟ้อนรำขับร้องและการประโคม พร้อมมูลไปด้วยนางนาคกัญญาที่ประดับประดาสวยงาม งามสง่าไปด้วยผ้านุ่งผ้าห่มและเครื่องประดับ.

[๑๐๐๒] ปุณณกยัณีนั่น เชิญให้วิรุบบัณฑิตผู้ประเสริฐสุดของชาวกรุงรัฐ นั่งเหนืออาสนะข้างหลัง ได้พาวิรุบบัณฑิตผู้มีปัญญาไม่ทรามเข้าไปสู่ภพของพระยานาคราช วิรุบบัณฑิตได้สถิตอยู่ข้างหลังแห่งปุณณกยัณย์ จนถึงพิภพของพระยานาคซึ่งมีอานุภาพที่เปรียบมิได้ ก็พระยานาคทอดพระเนตรเห็นลูกเขยผู้มีความจงรักภักดี ได้คร่ำครวญปราศรัยก่อนทีเดียว.

ทำวรวุณตรัสว่า

[๑๐๐๓] ท่านได้ไปยังมนุษยโลก เทียวแสวงหาดวงหทัยของบัณฑิตกลับมาถึงในนาคพิภพนี้ด้วยความสำเร็จหรือ หรือว่าท่านได้พาเอาบัณฑิตผู้มีปัญญาไม่ต่ำทรามมาด้วย.

ปุณณกยัณย์ทูลว่า

[๑๐๐๔] ท่านผู้นี้แหละ คือวิรุบบัณฑิต ที่พระองค์ทรงปรารภนานั้นมาแล้วโดยธรรม เชิญได้ฝ่าละอองธุลีพระบาททอดพระเนตรวิรุบบัณฑิต ผู้จะแสดงธรรมถวายด้วยเสียงอันไพเราะ เฉพาะพระพักตร์ ณ บัดนี้

การสมาคมด้วยสัปบุรุษทั้งหลาย ย่อมเป็นเหตุนำความ
สุขมาให้โดยแท้.

(นี้) ชื่อว่ากาลาศิริกัณฑ์.

ทำวรวุณตร์สว่า

[๑๐๐๕] ท่านเป็นมนุษย์ มาเห็นพิษของนาคที่
ตนไม่เคยเห็นแล้วเป็นผู้ถูกภัยคือความตายคุกคามแล้ว
เป็นผู้ไม่กลัว และไม่กลัวท อาการเช่นนี้ดูเหมือนจะ
ไม่มีแก่ผู้มีปัญญา.

วิธรรบัตินิตทุลว่า

[๑๐๐๖] ข้าแต่พระยานาคราช ข้าพระองค์เป็น
ผู้ไม่กลัวและไม่เป็นผู้อันภัยคือความตายคุกคาม นัก-
โทษประหารไม่พึงกราบไหว้เพชฌฆาต หรือเพชฌฆาต
ก็ไม่พึงให้นักโทษประหารกราบไหว้ตน อย่างไรก็ตาม
นรชนจะพึงกราบไหว้บุคคลผู้ปรารถนาจะฆ่าตน และ
ผู้ปรารถนาจะฆ่าเขา จะพึงให้บุคคลผู้ที่ตนจะฆ่า
กราบไหว้ตนอย่างไรเล่า กรรมนั้นย่อมไม่สำเร็จ
ประโยชน์เลยพระเจ้าข้า.

ทำวรวุณตร์สว่า

[๑๐๐๗] คุณอนันตจิต คำนั้นถูกอย่างที่ท่านพูด
ท่านพูดจริง นักโทษประหารไม่พึงกราบไหว้เพช-
ฆาต หรือเพชฌฆาตก็ไม่พึงให้นักโทษประหารกราบ
ไหว้ตน อย่างไรก็ตามนรชนพึงกราบไหว้บุคคลผู้

ปรารถนาจะฆ่าตน และผู้ปรารถนาจะฆ่าเขา จะพึง
ให้บุคคลผู้ที่ตนจะฆ่ากราบไหว้ตนอย่างไรเล่า กรรม
นั้นย่อมไม่สำเร็จประโยชน์เลย.

วิฐรบัตถิตทูลว่า

[๑๐๐๘] ข้าแต่พระยานาคราช วิมานของฝ่า
พระบาทนี้เป็นของไม่เที่ยงแต่เป็นเช่นกับของเที่ยง
ฤทธิ์ ความรุ่งเรือง พระกำลังกาย พระวิริยภาพและ
การเสด็จอุบัติในนาคพิภพ ได้มีแล้วแก่ฝ่าพระบาท
ข้าพระองค์ขอลูกถามเนื้อความนั้น กะฝ่าพระบาท
วิมานนี้ทรงได้มาอย่างไรหนอ วิมานนี้ฝ่าพระบาท
ทรงได้มาเพราะอาศัยอะไร หรือเป็นของเกิดขึ้นตาม
ฤดูกาล ฝ่าพระบาททรงกระทำเอง หรือเทวดาทิ้งหลาย
ถวายเป็นของแก่พระองค์ ข้าแต่พระยานาคราช ขอฝ่าพระ-
บาทตรัสบอกเนื้อความนี้แก่ข้าพระองค์ ตามที่ฝ่า-
พระบาทได้วิมานมาเถิด พระเจ้าข้า.

ท้าววรุณตรัสว่า

[๑๐๐๙] วิมานนี้ เราจะได้มาเพราะอาศัยอะไร
ก็หาไม่ได้ เกิดขึ้นตามฤดูกาลก็หาไม่ได้ เรามีได้กระทำ
เอง แม้เทวดาทิ้งหลายก็มีได้ให้ แต่วิมานนี้เราได้มา
ด้วยบุญกรรมอันไม่ลามกของตนเอง.

วิฐรบัตถิตทูลว่า

[๑๐๑๐] ข้าแต่พระยานาคราช อะไรเป็นวัตร
ของฝ่าพระบาท และอะไรเป็นพรหมจรรย์ของฝ่าพระ-

บาท ฤทธิ ความรุ่งเรือง พระกำลังกาย พระวิริยภาพ
และการอุบัติในนาคพิภพ ทั้งวิมานใหญ่ของฝ่า
พระบาทนี้ เป็นผลแห่งกรรมอะไร อันฝ่าพระบาท
ทรงประพฤติดีแล้ว.

ทำวรุณตรีส์ว่า

[๑๐๑๑] เราและภรรยาเมื่อยังอยู่ในมนุษย์โลก
เป็นผู้มีศรัทธา เป็นทานบดี ในครั้งนั้น เรือนของ
เราเป็นดั่งบ่อน้ำของสมณพราหมณ์ทั้งหลาย และเราได้
บำรุงสมณพราหมณ์ให้อิ่มหนำสำราญ เราทั้งสองได้
ถวายทาน คือดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ เครื่อง
ประทีป ที่นอนที่พักอาศัย ฝ้านุ่งผ้าห่ม ฝ้าปูนอน
ข้าวและน้ำโดยเคารพ ทานที่ได้ถวายโดยเคารพนั้น
เป็นวัตรของเรา และการสมาทานวัตรนั้น เป็น
พรหมจรรย์ของเรา คุณก่อนท่านผู้เป็นปราชญ์ ฤทธิ
ความรุ่งเรือง กำลังกาย ความเพียร การเกิดในนาค
พิภพและวิมานใหญ่ของเรานี้เป็นวิบากแห่งวัตรและ
พรหมจรรย์นั้น อันเราประพฤติดีแล้ว.

วิรุณบัณฑิตพูดว่า

[๑๐๑๒] ถ้าวิมานนี้ ฝ่าพระบาทได้ด้วยอานุภาพ
แห่งทานอย่างนี้ ฝ่าพระบาทก็ชื่อว่าทรงทราบผลแห่ง
บุญ และทรงทราบการเสด็จอุบัติในนาคพิภพเพราะ
ผลแห่งบุญ เพราะเหตุนี้แล ขอฝ่าพระบาททรงเป็น
ผู้ไม่ประมาทประพฤติธรรม ตามที่จะได้ทรงครอบ
ครองวิมานนี้ต่อไปจะนั้นเถิด พระเจ้าข้า.

ทำวรุณตรัสว่า

[๑๐๑๓] คู่ก่อนบังเกิด ในนาคพิภพนี้ ไม่มี
สมณพราหมณ์ที่เราจะพึงถวายข้าวและน้ำเลย เราถาม
แล้วของท่านจงบอกเนื้อความนั้นแก่เรา ตามที่เราจะ
พึงได้ครอบครองวิมานต่อไปเถิด.

วิรุณบัณฑิตทูลว่า

[๑๐๑๔] ข้าแต่พระยานาคราช ก็นาคทั้งหลาย
ที่เป็นพระโอรส พระธิดา พระชายา ทั้งพระญาติ
พระมิตร และข้าเฝ้าของฝ่าพระบาท ซึ่งเกิดในนาค
พิภพนี้ มีอยู่ ขอฝ่าพระบาททรงเป็นผู้ไม่ประทุษร้าย
ในนาคมีพระโอรสเป็นต้นเท่านั้น ด้วยพระกายและ
พระวาจาเป็นนิตย์ ฝ่าพระบาททรงรักษาความไม่ประ-
ทุษร้ายด้วยพระกาย และพระวาจาอย่างนี้ ฝ่าพระบาท
ทรงสถิตอยู่ในวิมานนี้ตลอดพระชนมายุ แล้วจักเสด็จ
ไปสู่เทวโลกอันสูงกว่านาคพิภพ.

ทำวรุณตรัสว่า

[๑๐๑๕] ท่านเป็นอำมาตย์ของพระราชผู้
ประเสริฐสุดพระองค์ใด พระราชผู้ประเสริฐสุด
พระองค์นั้น พราจจากท่านแล้ว ย่อมจะเสร์้าโศก
แน่นแท้ทีเดียว คนที่ถูกความทุกข์ครอบงำก็ดี คนป่วย
หนักก็ดี ได้สมาคมกับท่านแล้วพึงได้ความสุข.

วิรุณบัณฑิตทูลว่า

[๑๐๑๖] ข้าแต่พระยานาคราช ฝ่าพระบาทตรัส
ธรรมของสัตบุรุษทั้งหลาย ซึ่งเป็นบทอันแสดงประ-

โยชน้อย่างล่ำเลิศ ที่นักปราชญ์ประพฤติแล้วโดยแท้
ก็คุณวิเศษของบุคคลผู้มีปัญญาเช่นข้าพระองค์ย่อม
ปรากฏในเมื่อมีภยันตรายเช่นนี้แหละ พระเจ้าข้า.

ทำารุณตรัสว่า

[๑๐๑๗] ขอท่านจงบอกแก่เรา ปุณณกัษัณนี้
ได้ท่านมาเปล่า ๆ หรือ ขอจงบอกแก่เรา ปุณณกัษัณ
นี้ชนะในการเล่นสกาจึงได้ท่านมา ปุณณกัษัณนี้
กล่าวว่าได้มาโดยธรรม ท่านถึงเงื้อมมือของปุณณก-
ัษัณนี้ได้อย่างไร.

วิรุบบัณฑิตทูลว่า

[๑๐๑๘] ปุณณกัษัณนี้ เล่นสกาชนะพระราช
ของข้าพระองค์ ผู้เป็นอิสราธิบติในอินทปัตตะนครนั้น
พระราชอาพระองค์นั้นอันปุณณกัษัณชนะแล้ว ได้ทรง
พระราชทานข้าพระองค์แก่ปุณณกัษัณนี้ ข้าพระองค์
เป็นผู้อันปุณณกัษัณนี้ได้มาแล้วโดยธรรม มิใช่ได้มา
โดยธรรมอันสาหัสพระเจ้าข้า.

[๑๐๑๙] ในกาลนั้น พระยานาคผู้ประเสริฐ ทรง
สดับคำสุภาษิตของวิรุบบัณฑิตผู้เป็นปราชญ์แล้วทรง
ชื่นชมโสมนัส มีพระทัยเต็มตื่นด้วยปีติ ทรงจูงมือ
วิรุบบัณฑิตผู้มีปัญญาไม่ทราวม เสด็จเข้าไปในที่อยู่ของ
พระชายา ตรัสว่า คุณก่อนพระน้องวิมลตา เพราะเหตุ
ใด พระน้องจึงคุณอมเหลือองไป เพราะเหตุใด พระ
น้องจึงไม่เสวยกระยาหาร ก็คุณงามความดีของวิรุ-
บบัณฑิตผู้ที่พระน้องต้องประสงค์ดวงหทัย เป็นผู้บรร-

เทหความมีคของโลกทั้งปวง เช่นนี้ฉันของเราไม่มี ผู้
นี่คือวิรุบบัณฑิตมาถึงแล้ว จะทำความสว่างไสวให้
แก่พระน้อง เชิญพระน้องตั้งหทัยฟังคำของท่าน การ
ที่จะได้เห็นท่านอีกเป็นการหาได้ยาก.

[๑๐๒๐] พระนางวิมาลา ทอดพระเนตรเห็น
วิรุบบัณฑิต ผู้มีปัญญากว้างขวางดั่งแผ่นดินนั้นแล้ว
มีพระทัยยินดีโสมนัส ทรงยกพระองค์ขึ้น
อัญชติ และตรัสกะวิรุบบัณฑิตผู้เป็นนักปราชญ์
ประเสริฐสุดของชาวกรุงว่า ท่านเป็นมนุษย์มาเห็น
พิภพของนาคที่ตนไม่เคยเห็น เป็นผู้ถูกภัยคือความตาย
คุกคาม เป็นผู้ไม่กลัว และไม่กลัวท อาการเช่นนี้ดู
เหมือนจะไม่มีแก่ผู้มีปัญญา.

วิรุบบัณฑิตทูลว่า

[๑๐๒๑] ข้าแต่พระนางเจ้านาคี ข้าพระองค์
เป็นผู้ไม่กลัว และไม่เป็นผู้อันภัยคือความตายคุกคาม
นักโทษประหารไม่พึงไหว้เพชฌฆาต หรือเพชฌฆาต
ก็ไม่พึงให้นักโทษประหารกราบไหว้ตน อย่างไรก็ตาม
นรชนจะพึงกราบไหว้ บุคคลผู้ที่ปรารถนาจะฆ่าตน
และผู้ปรารถนาจะฆ่าเขา จะพึงให้บุคคลผู้ที่ตนจะฆ่า
กราบไหว้ตนอย่างไรเล่า กรรมนั้นย่อมไม่สำเร็จ
ประโยชน์พระเจ้าข้า.

พระนางวิมาลาตรัสว่า

[๑๐๒๒] ดูก่อนบัณฑิต คำนั้นถูกอย่างที่ท่านพูด
ท่านพูดจริง นักโทษประหารไม่พึงกราบไหว้เพชฌฆาต
หรือเพชฌฆาตก็ไม่พึงให้นักโทษประหารกราบไหว้
ตน อย่างไรก็ตามอนรชน จะพึงกราบไหว้บุคคลผู้
ปรารถนาจะฆ่าตน และผู้ปรารถนาจะฆ่าเขา จะพึงให้
บุคคลผู้ที่ตนจะฆ่ากราบไหว้อย่างไรเล่า กรรมนั้นย่อม
ไม่สำเร็จประโยชน์เลย.

วิธรรบัณฑิตทูลว่า

[๑๐๒๓] ข้าแต่พระนางเจ้านาคกัญญา วิมาน
ของพระองค์นี้เป็นของไม่เที่ยง แต่เป็นเช่นกับของ
เที่ยง ฤทธิ์ ความรุ่งเรือง พระกำลังกาย พระวิริยภาพ
และการเสด็จอุบัติในนาคพิภพไม่มีแล้วแก่ฝ่าพระบาท
ข้าพระองค์ขอทูลถามเนื้อความนั้น กะฝ่าพระบาท
วิมานนี้ฝ่าพระบาทได้มาอย่างไรหนอ วิมานนี้ฝ่าพระ-
บาทได้มาเพราะอาศัยอะไร หรือเป็นของเกิดขึ้นตาม
ฤดูกาล ฝ่าพระบาททรงกระทำเอง หรือเทวดาทิ้งหลาย
ถวายฝ่าพระบาท ข้าแต่พระนางเจ้านาคกัญญา ขอ
ฝ่าพระบาทตรัสบอกเนื้อความนี้แก่ข้าพระองค์ ตามที่
ฝ่าพระบาทได้วิมานเกิด พระเจ้าข้า.

พระนางวิมาลาตรัสว่า

[๑๐๒๔] วิมานนี้ ฉันจะได้มาเพราะอะไรก็หา
มิได้ เกิดขึ้นตามฤดูกาล ก็หามิได้ ฉันมิได้กระทำเอง
แม้เทวดาทิ้งหลายก็มีได้ให้ แต่วิมานนี้ฉันได้มาด้วยบุญ
กรรมอันไม่ลามกของตนเอง.

วิธรรบัตติทูลว่า

[๑๐๒๕] ข้าแต่พระนางเจ้านาคี อะไรเป็นวัตร
ของฝ่าพระบาท และอะไรเป็นพรหมจรรย์ของฝ่า
พระบาท ฤทธิ์ ความรุ่งเรือง พระกำลังกาย พระวิริย-
ภาพ และการเสด็จอุบัติในนาคพิภพ ทั้งวิมานอัน
ใหญ่ของฝ่าพระบาทนี้ เป็นผลแห่งกรรมอะไร อัน
ฝ่าพระบาททรงประพฤติดีแล้ว พระเจ้าข้า.

พระนางวิมลตรัสว่า

[๑๐๒๖] ฉันและพระสวามีของฉัน เป็นผู้มื
ศรัทธา เป็นทานบดีในครั้งนั้น เรือนของฉันเป็นคัง
บ่อน้ำของสมณพราหมณ์ทั้งหลาย และฉันได้บำรุง
สมณพราหมณ์ให้อิ่มหน้าสำราญ ฉันและพระสวามี
เมื่อยังอยู่ในมนุษยโลกนั้น ได้ถวายทานคือ ดอกไม้
ของหอม เครื่องลูบไล้ เครื่องประทีป ที่นอน ที่พัก
อาศัย ผ้านุ่งผ้าห่ม ผ้าปูนอน ข้าวและน้ำ โดยเคารพ
ทานที่ฉันได้ถวายโดยเคารพนั้น เป็นวัตรของฉัน และ
การสมาทานวัตรนั้นเป็นพรหมจรรย์ของฉัน คู่ก่อน
ท่านผู้เป็นปราชญ์ ฤทธิ์ ความรุ่งเรือง กำลังกาย ความ
เพียร การเกิดในนาคพิภพ และวิมานใหญ่ของเรา
นี้เป็นวิบากแห่งวัตรและพรหมจรรย์นั้น อันเราประพฤ
ติแล้ว.

วิรุณบัณฑิตพูดว่า

[๑๐๒๗] ถ้าวิมานนี้ฝ่าพระบาท ทรงได้ด้วย
อานุภาพแห่งทานอย่างนี้ ฝ่าพระบาทก็ชื่อว่าทรงทราบ
ผลแห่งบุญ และทรงทราบการเสด็จอุบัติในนาคพิภพ
เพราะผลแห่งบุญ เพราะเหตุนี้แหละ ขอฝ่าพระบาท
ทรงเป็นผู้ไม่ประมาท ประพฤติธรรมตามที่จะได้ทรง
ครอบครองวิมานนี้ต่อไปจะนั่นเกิด พระเจ้าข้า.

พระนางวิมลตราตรัสว่า

[๑๐๒๘] คู่ก่อนบัณฑิต ในพิภพนี้ ไม่มีสมณ-
พราหมณ์ที่เราจะพึงถวายข้าวและน้ำเลย ฉันถามแล้ว
ของท่านจงบอกเนื้อความนั้นแก่ฉัน ตามที่ฉันจะพึงได้
ครอบครองวิมานต่อไปเกิด.

วิรุณบัณฑิตพูดว่า

[๑๐๒๙] ข้าแต่พระนางเจ้านาคี ถิ่นนาคทั้งหลาย
ที่เป็นพระโอรส พระธิดา พระสวามี ทั้งพระญาติ พระ-
มิตร และข้าเฝ้าของฝ่าพระบาท ซึ่งเกิดในนาคพิภพ
นี้ มีอยู่ ขอฝ่าพระบาททรงเป็นผู้ไม่ประทุษร้ายใน
นาคมีพระโอรสเป็นต้นเหล่านั้น ด้วยพระกาย และ
พระวาจาเป็นนิตย์ ฝ่าพระบาทจงทรงรักษาความไม่
ประทุษร้ายด้วยพระกายและพระวาจาอย่างนี้ ฝ่าพระ-
บาททรงสถิตอยู่ในวิมานนี้ตลอดพระชนมายุแล้ว จัก
เสด็จไปสู่เทวโลกอันสูงส่งกว่านาคพิภพนี้ พระเจ้าข้า.

พระนางวิมลตรัสว่า

[๑๐๓๐] ท่านเป็นอำมาตย์ของพระราชารู้ประ-
เสริฐสุดพระองค์ใด พระราชารู้ประเสริฐสุดพระองค์
นั้น พราจากท่านแล้ว ย่อมจะทรงเสร์วโศกแน่แท้ที่
เดียว คนผู้ถูกความทุกข์ ครอบงำก็ดี คนผู้ป่วยหนักก็
ดี ได้สมาคมกับท่านแล้วพึงได้ความสุข.

วิรุณบัณฑิตพูดว่า

[๑๐๓๑] ข้าแต่พระนางเจ้านาคี ฝ่าพระบาท
ตรัสธรรมของสัตว์บุรุษทั้งหลาย ซึ่งเป็นบทอันแสดง
ประโยชน์ล้ำเลิศ ที่นักปราชญ์ประพาดิดีแล้วโดยแท้
ก็คุณพิเศษของบุคคลผู้มีปัญญาเช่นข้าพระองค์ ย่อม
ปรากฏในเมื่อมีภัยอันตรายเช่นนี้แหละ พระเจ้าข้า.

พระนางวิมลตรัสว่า

[๑๐๓๒] ขอท่านจงบอกแก่นัน ปุณณกยักษนีได้
ท่านมาเปล่า ๆ หรือขอท่านจงบอกแก่นัน ปุณณกยักษ
นีขณะในการเล่นสกาจึงได้ท่านมา ปุณณกยักษนี
กล่าวว่าได้มาโดยธรรม ท่านถึงเงื้อมมือของปุณณก-
ยักษนีได้อย่างไร.

วิรุณบัณฑิตพูดว่า

[๑๐๓๓] ปุณณกยักษนี เล่นสกาชนะพระราช
ของข้าพระองค์ผู้เป็นอิสราธิบดีในอินทปัตตะนครนั้น
พระราชพระองค์นั้น อันปุณณกยักษนีชนะแล้ว ได้
ทรงพระราชทานข้าพระองค์แก่ปุณณกยักษนี ข้าพระ-

องค์เป็นผู้อันปณณกัษณ์นี้ได้มาแล้วโดยธรรม มิใช่
ได้มาด้วยกรรมอันสาหัสพระเจ้าข้า.

[๑๐๓๕] ท้าววรุณนาคธา ตรีศตามปัญหาคะ
วิรุรบัตถิต ฉันได แม่พระนางวิมลนาคกัณญา ก็
ตรีศตามปัญหาคะวิรุรบัตถิต ฉันนั้น วิรุรบัตถิตผู้
เป็นปราชญ์ อันท้าววรุณนาคธาตรีศตามแล้ว ได้
พยากรณ์ปัญหาให้ท้าววรุณนาคธาทรงยินดี ฉันได
วิรุรบัตถิตผู้เป็นนักปราชญ์ แม่พระนางวิมลนาค-
กัณญาตรีศตามแล้ว ก็พยากรณ์ให้นางวิมลนาค-
กัณญาทรงยินดี ฉันนั้น วิรุรบัตถิตผู้เป็นนักปราชญ์
ทราบว่ายานนาคธาผู้ประเสริฐ และพระนางนาค-
กัณญาทั้งสองพระองค์นั้น ทรงมีพระทัยชื่นชมโสมนัส
ไม่ครันคร้ามไม่กลัว ไม่ขบฟองสยองเกล้า ได้กราบ
ทูลท้าววรุณนาคธาว่า ข้าแต่พระยานนาคธา ฝ่าพระ-
บาทอย่าทรงพระวิตกว่า ทรงกระทำกรรมของคนผู้
ประทุษร้ายมิตร และอย่าทรงพระดำริว่าจักมาบัตถิต
นี้ ขอฝ่าพระบาททรงกระทำกิจด้วยเนื้อหทัยของข้า
พระองค์ ตามที่ฝ่าพระบาททรงพระประสงค์เถิด ถ้า
ฝ่าพระบาทไม่ทรงสามารถจะมาข้าพระองค์ ข้า-
พระองค์ จะทำถวายตามพระอัยยาศัยของฝ่าพระบาท
เอง พระเจ้าข้า.

[๑๐๓๕] ปัญญานั้นเอง เป็นหทัยของบัตถิตทั้ง
หลาย เราทั้งสองนั้นยินดีด้วยปัญญาของท่านยิ่งนัก

ปุณณกัณท์จึงไปส่งท่าน ให้ถึงแคว้นกुरुรัฐในวันนี้ที่
เดียว.

[๑๐๓๖] ปุณณกัณท์นั้น ได้นำอิรันทินาค-
กัญญาแล้ว มีใจชื่นชมโสมนัสปีติปราโมทย์ ได้กล่าว
กะวิรุรบัณฑิตผู้ประเสริฐสุดของชาวกुरुรัฐว่า ข้าแต่
ท่านวิรุรบัณฑิต ท่านได้ทำให้ข้าพเจ้ามีความพร้อม
เพรียงกันกับภรรยา ข้าพเจ้าจะทำกิจตอบแทนท่าน
ข้าพเจ้าจะให้แก้วมณีนี้แก่ท่าน และจะนำท่านไปส่ง
ให้ถึงแคว้นกुरुรัฐในวันนี้ที่เดียว.

วิรุรบัณฑิตกล่าวว่า

[๑๐๓๗] ดูก่อนกัจจนะ ท่านจงมีความไมตรี
สนิทสนมกับภรรยาที่น่ารัก อันไม่มีใครทำให้แตก
แยกตลอดไป ท่านจงเป็นผู้มีจิตเบิกบาน มีปีติโสมนัส
ท่านได้ให้แก้วมณีแก่ข้าพเจ้าแล้ว ขอจงนำข้าพเจ้าไป
ยังอินทปัตตนครด้วยเถิด.

[๑๐๓๘] ปุณณกัณท์นั้น เจริญวิรุรบัณฑิตผู้
ประเสริฐสุดของชาวกुरुรัฐผู้มีปัญญาไม่ทราโม ให้จึ้น
นั่งบนอาสนะข้างหน้าของตนจึ้นม้าอาชาไนยเหาะไป
ในอากาศกลางหาว ปุณณกัณท์นั้น ได้นำวิรุรบัณฑิต
ประเสริฐสุดของชาวกुरुรัฐไปถึงอินทปัตตนครเร็วยิ่ง
กว่าใจของมนุษย์พึงไป.

ปุณณกัณท์กล่าวว่า

[๑๐๓๙] อินทปัตตนครปรากฏอยู่โน้น และป่า
มะม่วงอันน่ารื่นรมย์ ก็เห็นอยู่เป็นหย่อม ๆ ข้าพเจ้า

เป็นผู้มีความพร้อมเพรียงกับภรรยา และท่านก็ได้ถึงที่
อยู่ของตนแล้ว.

[๑๐๔๐] ปุณณกัณท์ผู้มีวรรณะ วางวิธูรบัณฑิต
ผู้ประเสริฐสุดของชาวกรุงรัฐ ลงในท่ามกลางธรรมสภา
แล้วขึ้นม้าอาชาไนยเหาะไปในอากาศกลางหาว พระ-
ราชาทอดพระเนตรเห็นวิธูรบัณฑิตนั้น ทรงพระปรีดา
ปราโมทย์เป็นอย่างยิ่ง เสด็จลุกขึ้น สวมกอดวิธูร-
บัณฑิตด้วยพระพาหาทั้งสอง ไม่ทรงหวั่นไหว ทรง
เชื้อเชิญให้นั่งเหนืออาสนะท่ามกลางสภาตรงพระ-
พักตร์ของพระองค์.

พระเจ้าธัญชัยตรัสว่า

[๑๐๔๑] ท่านเป็นผู้แนะนำเราทั้งหลาย เหมือน
นายสารธินาเอารถที่หายแล้วกลับมาได้ ฉะนั้น ชาว
กรุงรัฐทั้งหลายย่อมยินดี เพราะได้เห็นท่าน ฉันทาม
แล้ว ขอท่านจงบอกเนื้อความนั้นแก่ฉัน ท่านหลุดพ้น
จากมาณพมาได้อย่างไร.

วิธูรบัณฑิตทูลว่า

[๑๐๔๒] ข้าแต่พระองค์ผู้จอมประชาชน ผู้ทรง
แก้วกล้า ประเสริฐกว่านรชน บุรุษที่ฝ่าพระบาทตรัส
เรียกมานั้นไม่ใช่มนุษย์ เป็นยักษ์ชื่อปุณณกะพระ-
เจ้าข้า ฝ่าพระบาททรงเคยได้ยินชื่อมาแล้ว ก็ปุณณก-
กัณท์นั้น เป็นอำมาตย์ของท้าวกุเวรพระยานาคทรง
นามว่าวรุณผู้ครองนาคพิภพ มีพระกายใหญ่โตสะอาด
ทรงสมบุรณ์ด้วยวรรณะและกำลัง ปุณณกัณท์รักใคร่

นางนาคกัญญานามว่าอิรันทตี พระธิดาของพระยานาคราชนั้นจึงตกลงใจจะฆ่าพระเจ้าพระองค์ เพราะเหตุแห่งนางอิรันทตีผู้มีเอวบางร่างน้อยน่ารักใคร่ แต่ปุลณคัยกษัตริย์เป็นผู้พร้อมเพรียงกับภรรยา ส่วนพระเจ้าพระองค์เป็นผู้อันพระยานาคราชทรงอนุญาตให้มา และปุลณคัยกษัตริย์ให้แก้วมณีมาด้วย.

พระเจ้าธัญชัยตรัสว่า

[๑๐๔๓] มีต้นไม้ต้นหนึ่ง เกิดริมประตู่วังของเรา ลำต้นประกอบด้วยปัญญา กิ่งแล้วด้วยศีล ต้นไม้นั้นตั้งอยู่ในอรรถและธรรมมีผลเต็มไปด้วยเบญจโคจรศดารคายไปด้วยช้าง ม้าและโค เมื่อมหาชนทำการบูชาต้นไม้ต้นนั้น เล่นเพลินอยู่ด้วยการฟ้อนรำขับร้องและดนตรี มีบุรุษมาไล่เสนาที่ยืนแวดล้อมต้นไม้ต้นนั้นให้หนีไปแล้วถอนต้นไม้ไป ต้นไม้ต้นนั้นกลับมาตั้งอยู่ที่ประตู่วังของเราตามเดิม วิรุรบัตติตเช่นกับต้นไม้ใหญ่นี้กลับมาสู่ที่อยู่ของคนแล้ว ท่านทั้งหลายจงกระทำการเคารพบนอบแก่ต้นไม้ คือ วิรุรบัตติตนี้เถิด ขอเชิญอำมาตย์ผู้มีความปลื้มใจด้วยยศที่ได้ เพราะอาศัยเราทุก ๆ ท่านเทียว จงแสดงจิตของตนให้ปรากฏในวันนี้ ท่านทั้งหลายจงกระทำบรรณาการให้มา จงทำการเคารพบนอบแก่ต้นไม้ คือ วิรุรบัตติตนี้ สัตว์เหล่าใดเหล่าหนึ่งที่ถูกผูกไว้และถูกขังไว้ ซึ่งมีอยู่ในแคว้นแคว้นของเรา จงปล่อยไปให้หมด วิรุรบัตติตนี้หลุดพ้นจากเครื่องผูก ฉันทใด สัตว์เหล่านั้นก็หลุดพ้น

จากเครื่องผูก ฉะนั้น พวกชาวไร่ชาวนา จงหยุดพัก
เล่นมหรสพตลอดเดือนหนึ่งนี้ ขอเชิญพราหมณ์ทั้ง
หลายมาบริโภคข้าวอันเจือด้วยเนื้อ พวกนักเลงสุราจง
เว้นการเที่ยวดื่มสุรา เอาหม้อใส่ให้เต็มปรี ไปนั่งดื่ม
ที่ร้านของตน ๆ พวกหญิงแพศยาที่อาศัยอยู่ตามถนน
ใหญ่ จงเล่าโลมชายที่มีความต้องการเป็นนิตย์ อนึ่ง
ราชบุตรทั้งหลายจงจัดการรักษาในแวนแคว้นให้เข้ม
แข็ง โดยมีได้เบียดเบียนกันและกันได้ ท่านทั้งหลาย
จงกระทำการเคารพบนอบแก่ต้นไม้ คือ วิรุรบัตต
นี้.

[๑๐๔๔] พระสนมกำนัลใน พวกราชกุมาร พวก
พ่อค้าชาวนา และพราหมณ์ทั้งหลาย ได้นำข้าวและ
น้ำเป็นอันมากมาให้แก่วิรุรบัตต พวกกองช้าง กอง
ม้า กองรถ และกองเดินเท้าได้นำข้าวและน้ำเป็นอัน
มากมาให้แก่วิรุรบัตต ชาวชนบท และชาวนิคม
พร้อมเพรียงกัน ได้นำเอาข้าวและน้ำเป็นอันมากมาให้
แก่วิรุรบัตต คนเป็นอันมาก เมื่อวิรุรบัตตมาถึง
แล้ว ได้เห็นวิรุรบัตตมาแล้ว ต่างก็มีจิตโสมนัสพา
กันโบกผ้าขาว โห่ร้องขึ้นเสียงอึงมิ ด้วยประการ
ฉะนี้แล.

จบวิรุรชาดกที่ ๕

อรรถกถาหานิบาต

วิฐุรชาดก

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงพระปรารภปัญญาบารมี จึงได้ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า **ปณฺฑ กิถียาถิ ทุพฺพลา** ดังนี้.

ความพิสดารว่า วันหนึ่ง ภิกษุทั้งหลายสนทนากัน ที่โรงธรรมสภาว่า คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย นำอัศจรรย์จริงหนอ พระศาสดา ทรงมีพระปัญญา มาก มีพระปัญญากว้างขวาง มีพระปัญญาเร็วไว มีพระปัญญาร่าเริง มี พระปัญญาเฉียบแหลม มีพระปัญญาปรุโปร่ง ทรงย้ายถ้อยคำกล่าวด้วยของคน อื่น ทรงทำลายปัญหาอันละเอียด ที่กษัตริย์และบัณฑิตเป็นต้นแต่งขึ้นได้ ด้วยอานุภาพแห่งพระปัญญาของพระองค์ ทรงทรมานให้หมดพศ แล้วให้ตั้ง อยู่ในสรีระ และศีล และให้ดำเนินไปตามหนทางอันจะนำสัตว์ไป สู่อมตมหา นิพพาน พระศาสดาเสด็จมาตรัสถามว่า บัดนี้พวกเธอนั่งสนทนากันด้วยเรื่อง อะไรหนอ เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลให้ทรงทราบ จึงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ข้อที่เราตถาคตได้บรรลุพระปรมาภิសัมโพธิญาณ อันสามารถทำลายเสียซึ่งคำที่ คนอื่นกล่าวให้ร้าย แนะนำชนทั้งหลายมีกษัตริย์เป็นต้น ได้เช่นนี้ ไม่น่า อัศจรรย์ เพราะว่าตถาคตแม้เมื่อกำลังแสวงหา พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ในภพก่อน ก็เป็นผู้มีปัญญา ย้ายถ้อยคำที่คนอื่นกล่าวให้ร้ายเช่นนี้ เหมือนกัน จริงอย่างนั้น ในกาลที่เราเป็น **วิฐุรบัณฑิต** เราทรมานยักษ์เสนาบดีนามว่า ปุณณกะ ได้ด้วยกำลังญาณ บนยอดกาฬศิขรบรรพต สูงถึง ๖๐ โยชน์ ปรายให้หมดพศ ให้ตั้งอยู่ในศีล ๕ จนยอมมอบชีวิตให้แก่เรา ดังนี้แล้ว

ทรงคุณนิภาพ อันภิกษุเหล่านั้นทูลอาราธนาแล้ว จึงทรงนำเรื่องในอดีตมา
ตรัสดังต่อไปนี้.

ในอดีตกาล พระราชาทรงพระนามว่า **ธัญชัยโกรพยราช** ทรง
ครองราชย์ในกรุงอินทปัตตะ แคว้นกुरु อำมาตย์ชื่อว่า **วิฑูรบัณฑิต** ได้เป็น
ราชเสวกของพระเจ้าธัญชัยโกรพยราชนั้น ในตำแหน่งผู้ถวายอรรถธรรม
ท่านเป็นผู้มีถ้อยคำไพเราะ เป็นมหากรรมกติก ประเล้าประโลมพระราชาวา
ชมพหูวิปทั้งสิ้น ด้วยกรรมเทศนาอันไพเราะจับใจของตน ประหนึ่งกระแส
เสียงแห่งพินอันยังข้างให้รักใคร่ ฉะนั้น ไม่ยอมให้พระราชาเหล่านั้นเสด็จ
กลับไปยังแคว้นของพระองค์ แสดงกรรมแก่มหาชน ด้วยพุทธลีลา
อาศัยอยู่ในนครนั้นด้วยศใหญ่. แม้ในกรุงพาราณสีแล ยังมีพราหมณ์มหาศาล
๔ คน เคยเป็นเพื่อนคลุหัดด้วยกัน ในเวลาที่ตนแก่ลง เห็นโทษในกาม
ทั้งหลาย ละทิ้งเหย้าเรือน เข้าไปสู่หิมวันตประเทศ บวชเป็นฤาษีบำเพ็ญ
อภิญญาและสมาบัติให้เกิดแล้ว มีรากไม้และผลไม้ในป่าเป็นอาหาร อยู่ใน
หิมวันตประเทศนั้นนั้นแลสิ้นกาลนาน จึงเที่ยวจาริกไป เพื่อต้องการเสพ
รสเค็มและรสเปรี้ยว ไปถึงกรุงกาลจัมปกานคร ในแคว้นอังคะ พวกนักพักอยู่
ในพระราชอุทยาน วันรุ่งขึ้นจึงเข้าไปศึกษาจารย์นคร.

ในกรุงกาลจัมปกาะนั้น ยังมีกุ่มพือยู่ ๔ สหาย เลื่อมใสในอิริยาบ
ของฤาษีเหล่านั้น ต่างก็ไหว้แล้วรับเอาภิกษาภาชนะ นำมาสู่เรือนของตน คนละ
องค์ ๆ อังคาสด้วยอาหารอันประณีต จึงขอรับปฏินญาแล้วให้อยู่ในสวน. ดาบส
ทั้ง ๔ ครั้นนั้นอาหารในเรือนกุ่มพื ๔ สหายเสร็จแล้ว มีความประสงค์
จะพักผ่อนกลางวัน จึงองค์หนึ่งไปสู่ภพซันดาวดึงส์ องค์หนึ่งไปสู่ภพพระยา
นาค องค์หนึ่งไปสู่ภพพระยาครุฑ องค์หนึ่งไปสู่พระราชอุทยานชื่อว่า มิคา
ชินะ ของพระเจ้าโกรพยราช บรรดาดาบสทั้ง ๔ องค์ที่ไปพักผ่อนกลางวัน

ยังทั่วโลก ได้เห็นพระอิสิริยศแห่งท้าวสักกเทวราช จึงได้พรรณนาพระอิสิริยศนั้นนั้นแล แก่กุกุมพีผู้เป็นอุปัฏฐากของตน องค์ที่ไปพักผ่อนกลางวัน ยังพิภพนาค ได้เห็นสมบัติของพระยานาค เมื่อกลับมาถึงแล้ว จึงพรรณนาสมบัติของพระยานาคนั้นนั้นแล แก่กุกุมพีผู้เป็นอุปัฏฐากของตน องค์ที่ไปพักผ่อนกลางวัน ยังพิภพพระยาครุฑ ได้เห็นเครื่องประดับของพระยาครุฑ เมื่อกลับมาแล้ว จึงพรรณนาเครื่องประดับของพระยาครุฑนั้นแก่กุกุมพีผู้เป็นอุปัฏฐากของตน องค์ที่ไปพักผ่อนกลางวัน ยังพระราชอุทยานของพระเจ้าโกรพยราชได้เห็นสมบัติอันเลิศด้วยความงามคือ สิริของพระเจ้าธัญชัย ครั้นกลับมาจึงพรรณนาโภคสมบัติของพระเจ้าธัญชัยนั้น แก่กุกุมพีผู้เป็นอุปัฏฐากของตน. กุกุมพี ๔ สหายนั้น เมื่อปรารถนาฐานะนั้น ๆ จึงบำเพ็ญบุญมีทาน เป็นต้นในที่สุดแห่งการสิ้นอายุ คนหนึ่งบังเกิดเป็นท้าวสักกเทวราช คนหนึ่งพร้อมด้วยบุตรและภรรยา เกิดเป็นพระยานาคในนาคพิภพ คนหนึ่งเกิดเป็นพระยาครุฑในฉิมพลีรุกขพิมาน คนหนึ่งเกิดในครรภ์ของพระอักรรมเหสี ของพระเจ้าธัญชัย คาบสทั้ง ๔ นั้น ก็ไม่เสื่อมจากฉนวน ทำกาลแล้วบังเกิดในพรหมโลก บรรดากุกุมพี สหายนั้น กุกุมพีผู้เป็นพระโกรพยกุมาร ทรงเจริญวัยขึ้นแล้ว ครั้นพระราชบิดาสวรรคต ทรงครองราชสมบัติสืบสันตติวงศ์ ครองราชย์โดยธรรม โดยถูกต้อง อันพระเจ้าโกรพยราชนั้นทรงพอพระราชหฤทัยในการทรงสกา ท้าวเธอทรงตั้งอยู่ในโอวาทของวิสุทธิบัณฑิต ทรงบำเพ็ญทานรักษาเบญจศีล และอุโบสถศีล วันหนึ่งท้าวเธอทรงสมათานอุโบสถแล้ว ทรงดำริว่า เราจะพอกพูนวิเวกดังนี้ แล้วเสด็จพระราชดำเนินสู่พระราชอุทยานประทับนั่ง ณ มนุญสถาน ทรงเจริญสมณธรรม ฝ่ายท้าวสักกเทวราชทรงสมათานอุโบสถแล้ว ทรงพระดำริว่า ในทั่วโลก ยังมีความกังวลอยู่ ดังนี้

แล้วจึงเสด็จไปยังพระอุทยานนั้นนั่นแลในมนุษย์โลก ได้ประทับนั่ง เจริญ
สมณธรรมอยู่ ณ มนุญสถาน แม้วรรณนาคราช สมาทานอุโบสถแล้ว
คิดว่า ในนาคพิภพมีความกังวลอยู่ จึงไปในพระราชอุทยานนั้น นั่งเจริญ
สมณธรรม ณ มนุญสถานส่วนหนึ่ง ฝ่ายพระยาครุฑ สมาทานอุโบสถแล้วก็
ดำริว่า ในพิภพครุฑมีความกังวล จึงไปในพระราชอุทยานนั้น แล้วนั่ง
เจริญสมณธรรม ณ มนุญสถานส่วนหนึ่ง พระราชาทั้ง ๔ พระองค์นั้น
ในเวลาเย็นออกจากที่อยู่ของตน ๆ ไปพบกันที่ฝั่งสระโบกขรณีอันเป็นมงคล
พอเห็นกันและกัน ต่างก็มีความพร้อมเพรียงชื่นชมยินดี เข้าไปตั้งไว้ซึ่งจิตมี
เมตตาแก่กันและกัน ต้อนรับด้วยถ้อยคำอันไพเราะ ด้วยอำนาจแห่งความรัก
ใคร่ ซึ่งเคยมีแก่กันและกันในปางก่อน ฝ่ายท้าวสักกเทวราช ประทับนั่ง
เหนือพื้นศิลาอันเป็นมงคล ส่วนพระราชาทั้ง ๓ นั้น ทรงทราบโอกาสที่
ควรแก่พระองค์ ๆ ลำดับนั้น ท้าวสักกเทวราชจึงตรัสกับพระราชาทั้ง ๓
นั้นว่า พวกเราทั้ง ๔ ล้วนเป็นพระราชาสมาทานอุโบสถ แต่ในบรรดาเรา
ทั้ง ๔ ใครจะมีศีลมากกว่ากัน ลำดับนั้น วรณนาคราชได้พูดขึ้นว่า ศีลของ
ข้าพเจ้าเท่านั้น มากกว่าศีลของพวกท่านทั้ง ๓ ท้าวสักกเทวราชตรัสถาม
เธอว่า เหตุไฉนในเรื่องนี้ท่านจึงพูดอย่างนั้น วรณนาคราชกล่าวว่า เหตุว่า
พระยาครุฑนี้เป็นข้าศึกแก่พวกข้าพเจ้า ทั้งที่เกิดแล้วและยังไม่เกิด แม้ข้าพเจ้า
เห็นพระยาครุฑ ผู้เป็นข้าศึกที่อาจทำร้ายพวกข้าพเจ้าให้สิ้นชีวิตได้เช่นนี้ ก็มีได้
ทำความโกรธต่อพระยาครุฑนั้นเลย เพราะเหตุนี้ ศีลของข้าพเจ้าจึงมากกว่า
ศีลของท่านทั้ง ๓ ดังนี้แล้ว จึงตรัสคาถาที่ ๑ ในจตุโปสถชาดกใน
ทสกนิบาตดังนี้ว่า

คนใดยอมไม่ทำความโกรธ ในบุคคลควรโกรธ

อึ่งคนใดเป็นสัปบุรุษ ย่อมไม่โกรธในกาลไหน ๆ

ถึงเขาโกรธแล้ว ก็หาทำความโกรธให้ปรากฏไม่ บัณฑิตทั้งหลายเรียกคนนั้นแล้วว่า ผู้สงบในโลก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โย ได้แก่ ในบรรดาชนทั้งหลายมี กษัตริย์เป็นต้น คนใดคนหนึ่ง. บทว่า โภปเนยฺเย ความว่า ไม่กระทำความโกรธ ในบุคคลที่ควรโกรธ เหมือนขันติวาทีดาบสละนั้น. บทว่า กทาจิ ความว่า ก็บุคคลใดไม่กระทำความโกรธ ในกาลไหน ๆ. บทว่า กุทุโรปิ ความว่า ก็ถ้าบุคคลนั้นเป็นสัปบุรุษ ย่อมโกรธไซ้ หรือแม้โกรธแล้ว ก็ไม่ทำความโกรธนั้นให้ปรากฏเหมือนจูปโพธิดาบสละนั้น. บทว่า ตํ เว นริ ความว่า คู่ก่อนมหาราชเจ้า บัณฑิตทั้งหลายย่อมเรียกบุคคลผู้นั้น ผู้เป็นสัปบุรุษ ว่าเป็นผู้สงบในโลก เพราะสงบความชั่วเสียได้ ก็คุณธรรมเหล่านี้ มีอยู่ในข้าพเจ้า เพราะฉะนั้น ศีลของข้าพเจ้า เท่านั้นจึงมากกว่าศีลของท่าน ทั้งสาม

พระยาครุฑได้สดับดังนั้น จึงกล่าวว่า นาคนี้เป็นอาหารอย่างดีของข้าพเจ้า แต่ข้าพเจ้าแม้เห็นนาค ผู้เป็นอาหารอย่างดีเช่นนี้แล้ว ก็อดกลั้นความอยากไว้เสีย ไม่ทำความชั่ว เพราะเหตุแห่งอาหาร เพราะฉะนั้นศีลของข้าพเจ้าจึงมากกว่า ดังนี้แล้วจึงกล่าวคาถาว่า

คนใดมีท้องพ่อง แต่ทนความอยากไว้ได้ เป็น

**ฝน มีความเพียรเผาผลาญกิเลส บริโภคข้าวและ
น้ำพอประมาณ ไม่ทำความชั่ว เพราะเหตุแห่งอาหาร
ปราชญ์เรียกคนนั้นแล้วว่า ผู้สงบในโลก.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทนต์** ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยการฝึกอินทรีย์. บทว่า **ตปฺสูติ** แปลว่า ผู้อาศัยความเพียรเครื่องเผาผลาญกิเลส. บทว่า **อาหารเหตุ น กโรติ ปาป** ความว่า บุคคลแม้ถูกความหิวเบียดเบียน ก็ไม่ทำกรรมอันลามก เหมือนพระธรรมเสนาบดีสารีบุตร แต่ข้าพเจ้าในวันนี้ไม่กระทำความชั่วเพราะเหตุแห่งอาหาร เพราะฉะนั้นศีลของข้าพเจ้าจึงมากกว่า.

ลำดับนั้น ท้าวสักกเทวราชจึงตรัสว่า ข้าพเจ้าละสมบัติในเทวโลกอันมีความสุขเป็นเหตุใกล้มีประการต่างๆ มาสู่มนุษยโลกเพื่อต้องการจะรักษาศีล เพราะฉะนั้นศีลของข้าพเจ้าจึงมากกว่าศีลของท่าน ดังนี้แล้วจึงตรัสพระคาถานี้ว่า

บุคคลใดละขาดการเล่น การยินดีในกามได้ทั้ง

หมด ไม่พูดเหลวไหลและเมื่อน้อยหนึ่งในโลก เว้นจาก

เมถุน เว้นจากตกแต่งร่างกาย นักปราชญ์ทั้งหลาย

เรียกคนนั้นนั่นแล้วว่า เป็นผู้สงบในโลก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **จิฑฺฐํ** ได้แก่ การเล่นทางกายและการพูดเล่นทางวาจา. บทว่า **รติ** ได้แก่ ความยินดีในกามคุณอันเป็นทิพย์. บทว่า **กิลฺยจิ** แปลว่า แม้มีประมาณน้อย. บทว่า **วิภูสณฺณฺฐานา** ความว่าการตกแต่งมี ๒ อย่างคือ การตกแต่งเนื้อ ๑ การตกแต่งผิวหนัง ๑ ในการตกแต่ง ๒ อย่างนั้น อาหารที่กลืนกินเข้าไปชื่อว่า การตกแต่งเนื้อ การตกแต่งด้วยมาลาและเครื่องหอมเป็นต้น ชื่อว่า การตกแต่งผิวหนัง อันเป็นเหตุเป็นที่ตั้งแห่งอกุศลจิตที่เกิดความยินดี เว้นขาดจากความยินดีนั้น. บทว่า **เมถุนสุมา** ความว่า เว้นขาดจากการช่องเสพเมถุน. บทว่า **ตํ เว นฺรํ สมณฺมาหุ โลก** ความว่า ก็วันนี้ เราละนางเทพอัปสรทั้งหลายมาในมนุษยโลกนี้ทำสมณธรรม เพราะฉะนั้นศีลของเราจึงมากกว่า.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม ๔ ภาค ๓ - หน้า 357

แม้ท้าวสักกเทวราชก็ย่อมทรงสรรเสริญศีลของพระองค์เท่านั้น.

พระเจ้าธนัญชัยได้ทรงสดับดังนั้น จึงตรัสว่า วันนี้ ข้าพเจ้าละราชมบัติที่หวงแหนเป็นอันมาก และพระราชวังที่พรั่งพร้อมด้วยเหล่าหญิงนักพื่อนหกหมื่น มาบำเพ็ญสมณธรรมอยู่ในพระราชอุทยานนี้ ฉะนั้นศีลของข้าพเจ้าจึงมากกว่า ดังนี้แล้วจึงได้ตรัสพระคาถานี้ว่า

นรชนใดแล กำหนดรู้วัตตุกามและกิเลสกามด้วย

ปริญญญาแล้ว สละ วัตตุกามและกิเลสกามทั้งปวง

ได้เด็ดขาด นักปราชญ์ทั้งหลายเรียกนรชนนั้นแล ผู้

ฝึกตนแล้วมีตนอันมั่นคง ปราศจากตัณหาเป็นเหตุยึด

ถือว่าของเรา หมดความหวังว่า เป็นผู้สงบในโลก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปริคฺคหิ** ได้แก่ วัตตุกามมีประการต่างๆ.

บทว่า **โลกฺขมฺม** ได้แก่ ตัณหาที่เกิดขึ้นในเพราะวัตตุกามนั้น. บทว่า

ปริญญญา ความว่า กำหนดรู้ด้วยปริญญญา ๓ เหล่านี้คือ ญาตปริญญญา ตีรณ-

ปริญญญา ปหานปริญญญา ความรู้สภาวะแห่งขันธเป็นต้น ชื่อญาตปริญญญา ใน

บรรดาปริญญญา ๓ อย่างนั้น กิริยาที่ใคร่ครวญพิจารณาเห็นโทษในขันธทั้ง

หลาย ชื่อว่า ตีรณปริญญญา กิริยาที่เห็นโทษในขันธเหล่านั้นแล้วปราศ

ความคิดอยู่ด้วยอำนาจความพอใจ ชื่อว่า ปหานปริญญญา ชนเหล่าใดกำหนด

รู้ด้วยปริญญญา ๓ เหล่านี้แล้วสละละทิ้งวัตตุกามและกิเลสกามไปอยู่. บทว่า

ทนฺต ได้แก่ ผู้หมดพศแล้ว. บทว่า **จิตฺตต** ได้แก่ มีสภาวะตั้งอยู่ โดย

ความไม่มีแห่งมิจฉาวิตก. บทว่า **อम्म** ได้แก่ ไม่มีตัณหาเป็นเหตุยึดถือ

ว่าของเรา. บทว่า **นิราส** ได้แก่ มีจิตหมดหวังใยด้วยบุตรและภรรยา

เป็นต้น. บทว่า **ต** **เว** **นร** ความว่า บัณฑิตทั้งหลายย่อมเรียกบุคคลเห็น

ปานนั้นว่า ผู้สงบดังนี้.

ดังนั้น พระราชาทั้ง ๔ พระองค์นั้น ต่างสรรเสริญศีลของตน ๆ
เท่านั้นว่า มีมากกว่าดังนี้แล้ว จึงตรัสถามพระเจ้าธัญชัยว่า คุณ่อมหาราช-
เจ้า ก็ใครๆ เป็นบัณฑิตในสำนักของพระองค์ที่จะพึงบรรเทาความสงสัยของ
พวกเราได้อยู่หรือ. พระเจ้าธัญชัยตรัสตอบว่า มีอยู่มหาราชเจ้า คือวิรุ-
บัณฑิตผู้ดำรงตำแหน่งอรรธธรรมานุศาสน์ เป็นผู้ทรงปัญญาหาผู้เสมอเหมือน
มิได้ จักบรรเทาความสงสัยของพวกเราได้ พวกเราจงพากันไปยังสำนักของ
วิรุบัณฑิตนั้นเถิด พระราชาทั้ง ๓ พระองค์นั้น ทรงรับคำพร้อมกันแล้ว.
ลำดับนั้น พระราชาเหล่านั้นทั้งหมดพากันเสด็จออกจากพระราชอุทยานไปสู่
โรงธรรมสภา รับสั่งให้ประดับธรรมาสน์ เชิญพระโพธิสัตว์ให้นั่ง ณ ทาม
กลางบัลลังก์อันประเสริฐ ทำปฏิสันถารแล้วประทับ นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง
แล้วได้ตรัสกะบัณฑิตว่า ความสงสัยเกิดขึ้นแก่พวกเรา ขอท่านจงทรงบรรเทา
ความสงสัยนั้นเถิด ดังนี้แล้วได้ตรัสพระคาถานี้ว่า

ข้าพเจ้าทั้งหลาย ขอถามบัณฑิต ผู้มีปัญญาไม่ต่ำ

ทราชม สามารถรู้เหตุและมีไช้เหตุ ควรทำและไม่ควร
ทำ ด้วยการโต้เถียงกันในเรื่องศีลได้เกิดมีแก่ข้าพเจ้า
ทั้งหลาย ขอท่านได้โปรดตัดความสงสัยคือวิจิกิจฉา
ทั้งหลายให้ในวันนี้ จงช่วยพวกข้าพเจ้าทั้งปวงให้ข้าม
พ้นความสงสัยในวันนี้เถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กตุตาริ ได้แก่ ท่านผู้สามารถทราบเหตุ
และมีไช้เหตุ อันได้แก่เหตุที่ควรทำและไม่ควรทำ. บทว่า วิคฺคโห อตฺถิ
ชาโต ความว่า การกล่าวขัดแย้งกันในเรื่องศีล คือการโต้เถียงกันในเรื่อง
ศีลเรื่องหนึ่ง เกิดขึ้นอยู่. บทว่า จินฺนุทฺตฺต ความว่า วันนี้ท่านจงตัดความ
สงสัยคือความลังเลใจนั้นของข้าพเจ้าทั้งหลาย เหมือนท้าวสักกเทวราชตัดยอด

เขาสีเนรุด้วยเพชระนั้น. บทว่า **วิตเรมุ** แปลว่า ให้พวกข้าพเจ้าข้ามไป.

ลำดับนั้น **วิฐรบัณทิต** ได้สดับพระกระแสรับสั่งของพระราชาทัง ๔ พระองค์นั้น จึงทูลว่า ข้าแต่พระมหाराชเจ้า เรื่องโต้เถียงกันที่อาศัยศีลของ พระองค์ทั้งหลายเกิดแล้วนั้น ข้าพระองค์จะทราบได้อย่างไรว่า พระกระแส รับสั่งนั้น เช่นไรผิด เช่นไรถูก ดังนี้ แล้วจึงกล่าวคาถานี้ว่า

บัณฑิตทั้งหลาย ผู้ที่เห็นข้อความแต่จะตัดสิน

**ความด้วยอุบายอันแยบคายได้ ในเมื่อโจทก์และจำเลย
บอกข้อที่พิพาทกันให้ตลอด ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอม
แห่งทวยราษฎร์ ข้าพระองค์ขอพระวโรกาส บัณฑิตผู้
ฉลาดทั้งหลาย เมื่อโจทก์และจำเลย ไม่บอกข้อความ
ให้แจ้งจะพึงตัดสินพิจารณาข้อความนั้นได้อย่างไร
เหตุนั้น ขอพระองค์ตรัสเล่าข้อความให้ข้าพระองค์
ทราบก่อน.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อตุลทสุส** ความว่า ผู้สามารถเพื่อเห็น
ข้อความ. บทว่า **ตตุล** **กาล** ความว่า ในกาลที่โจทก์และจำเลยบอกข้อ
ความที่ทะเลาะกันนั้นกาลที่ควรและไม่ควร บัณฑิตทั้งหลายเมื่อบอกข้อความ
นั้น ย่อมกล่าวโดยแยบคาย. บทว่า **อตุถิ** **เนยฺย** **กุสลา** ความว่า ข้าแต่
พระองค์ผู้เป็นจอมแห่งทวยราษฎร์ บัณฑิตทั้งหลาย แม้เป็นผู้ฉลาดเฉียบ
แหลม เมื่อโจทก์และจำเลยไม่บอกข้อความให้แจ้งชัด จะพึงพิจารณาข้อความ
นั้นได้อย่างไร. **วิฐรบัณทิต** เรียกพระราชาทังหลายว่าผู้เป็นจอมแห่งทวย-
ราษฎร์. เพราะฉะนั้นขอพระองค์จงตรัสข้อความนี้ให้ข้าพเจ้าทราบก่อน

พระมหาสัตว์ ทูลต่อไปว่า

พระยานาคราชตรัสว่าอย่างไร พระยาครุฑตรัส
ว่าอย่างไร ท้าวสักกเทวราชตรัสว่าอย่างไร ส่วน
มหาราชเจ้า ผู้เป็นจอมแห่งชาวกรุงรัฐตรัสว่าอย่างไร.
บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **คณฺหพฺพราชา** วิรุณบัณฑิตกล่าวหมาย
เอาท้าวสักกเทวราช.
ลำดับนั้น พระราชาทั้ง ๔ พระองค์นั้นตรัสพระคาถาตอบพระมหา-
สัจฉีว่า

พระยานาค ย่อมทรงสรรเสริญอุทิวาสนขันติ
กล่าวคือ ความไม่โกรธในบุคคลแม้ผู้ควรโกรธ.
พระยาครุฑ ย่อมทรงสรรเสริญการไม่ทำความชั่ว
เพราะเหตุแห่งอาหารกล่าวคือ บริโภคอาหารแต่น้อย.
ท้าวสักกเทวราช ทรงสรรเสริญการละความยินดี
ในกามคุณ ๕.

พระเจ้ากรุงรัฐ ทรงสรรเสริญความไม่มีความกังวล.
พึงทราบคำอันเป็นคานานั้นดังต่อไปนี้ว่า คู่ก่อนบัณฑิต พระยานา-
ราชสรรเสริญอุทิวาสนขันติ กล่าวการไม่โกรธในบุคคลแม้ผู้ควรโกรธ พระยา-
ครุฑย่อมสรรเสริญการไม่ทำความชั่วเพราะเหตุแห่งอาหาร กล่าวคือการบริโภค
อาหารน้อย ท้าวสักกเทวราช ทรงสรรเสริญการละความยินดีในกามคุณ ๕
พระเจ้ากรุงรัฐ ทรงสรรเสริญความไม่มีความกังวล.

พระมหาสัจฉีได้สดับพระกระแสรับสั่งของพระราชาทั้ง ๔ พระองค์
แล้ว กล่าวคานานี้ว่า

พระกระแสรับสั่งทั้งปวงนี้ เป็นสุภาษิตทั้งหมด
แท้จริงพระกระแสรับสั่งเหล่านี้ จะเป็นทพภาษิต

เพียงเล็กน้อยหามิได้ คุณธรรม ๔ ประการนี้ตั้งมั่นอยู่
ในรชนใด เป็นดังกำเกวียนที่รวมกันอยู่ ที่คุมเกวียน
บัณฑิตเรียกนรชนผู้ประกอบพร้อมด้วยธรรม ๔ ประ-
การนั้นแลว่า เป็นผู้สงบในโลก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เอตานิ ความว่า คุณชาติทั้ง ๔ ประการ
นี้ ตั้งมั่นด้วยดีในบุคคลใด เป็นดังกำเกวียนตั้งรวมกันอยู่ด้วยดีที่คุมเกวียน
ฉะนั้นบัณฑิตทั้งหลายเรียกบุคคลนั้น ผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการเหล่านี้
ว่าผู้สงบในโลกฉะนั้น.

พระมหาสัตว์ได้ทำศัลของพระราชาทัง ๔ พระองค์ให้มีคุณสมบัติ
กันทีเดียวอย่างนี้.

ท้าวเธอทั้ง ๔ ครั้นได้ทรงสดับดังนั้น ต่างมีพระหฤทัยร่าเริงยินดี
เมื่อจะทรงชมเชยพระมหาสัตว์ จึงตรัสพระคาถานี้ว่า

ท่านเป็นผู้ประเสริฐสุด เป็นผู้ยอดเยี่ยม ไม่มี
ใครเทียมถึง มีปัญญาดี รักษาธรรม และรู้แจ้งธรรม
วิเคราะห์ปัญหาของพวกข้าพเจ้าได้ด้วยดี ด้วยปัญญา
ของตน พวกข้าพเจ้าอ่อนวอนท่านว่า ขอท่านผู้เป็น
ปราชญ์ จงตัดความสงสัยลังเลใจของพวกข้าพเจ้าให้
ขาดไปในวันนี้เหมือนช่างทำงาช้าง ตัดงาช้างให้ขาด
ไปด้วยเลื่อยอันคม ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตวมนุตฺตโรติ ความว่า ท่านเป็นผู้
ยอดเยี่ยมไม่มีผู้เทียมถึง ชื่อว่า เป็นผู้ไม่มีผู้ยอดเยี่ยมเท่าท่าน. บทว่า ฌมฺมกุ
ความว่า ทั้งเป็นผู้รักษาธรรมและรู้ธรรม. บทว่า ฌมฺมวิทฺถุ ความว่า ผู้มี

ธรรมเป็นที่ปรากฏ. บทว่า **สุเมโธ** ความว่า ผู้มีปัญญาดี. บทว่า **ปญฺญา** ความว่า ศึกษาปัญหาของพวกเราเป็นอย่างดีด้วยปัญญาแล้ว ก็ทราบความจริงว่า ในเรื่องนี้มีเหตุอย่างนี้. บทว่า **อจฺเจจฺจ** ความว่า ขอท่านผู้ทรงเป็นปราชญ์โปรดตัดสินข้อสงสัยของพวกข้าพเจ้า และเมื่อตัดสินอย่างนี้ โปรดให้คำขอร้องของพวกข้าพเจ้านี้จบสิ้นว่า ท่านได้ตัดสินข้อสงสัย คือวินิจฉัยมาแล้วดังนี้. บาทคาถาว่า **จฺนุโท ยถา นาคทนต์ ขเรน** ความว่า ขอท่านช่วยตัดข้อสงสัย เหมือนนายช่างทำงาช้าง ตัดงาช้างด้วยเลื่อยเล่มคม ฉะนั้น.

พระราชามเห็ทั้ง ๔ พระองค์นั้น ครั้นตรัสชมเชยพระมหาสัตว์อย่างนั้นแล้ว ต่างทรงพอพระหฤทัยด้วยพยากรณ์ปัญหาของพระมหาสัตว์ ลำดับนั้น ท้าวสักกเทวราชจึงทรงบูชาพระมหาสัตว์ด้วยผ้าทุกุลพัสดุอันเป็นทิพย์ พระยาครุฑบูชาด้วยมัลลยทอง วรุณนาคราบูชาด้วยแก้วมณี พระเจ้าธัญชัยบูชาด้วยวัตถุต่างๆ มีโคนมนับจำนวนพันเป็นต้น พระราชาทั้ง ๔ พระองค์นั้น ได้ตรัสอย่างนี้ว่า

ดูก่อนท่านผู้เป็นนักปราชญ์ ข้าพเจ้ายินดีด้วย

การพยากรณ์ปัญหา นี้ผ้าทิพย์สีดอกบัวเขียว ปราศ
จากมลทิน เนื้อละเอียดดังควันเพลิง หากามีได้ข้าพ-
เจ้าให้แก่ท่านเพื่อบูชาธรรม พระยาครุฑบูชาด้วยดอก
ไม้ทองศรีสวัสดิ์ ดูก่อนท่านผู้เป็นนักปราชญ์ ข้าพเจ้า
ยินดีด้วยการพยากรณ์ปัญหานี้ ดอกไม้ทอง มีกลีบร้อย
กลีบแย้มออกแล้ว มีเกสรแล้วด้วยแก่นับด้วยพัน
ข้าพเจ้าให้แก่ท่านเพื่อบูชาธรรม พระยาวรุณนาคราช

บูชาด้วยแก้วมณีตรัสว่า คุณก่อนท่านผู้เป็นนักปราชญ์
ข้าพเจ้ายินดีด้วยการพยากรณ์ปัญหานี้ แก้วมณีอันเป็น
เครื่องประดับของข้าพเจ้า มีสิ่งดงามผุดผ่อง หากามี
ได้ ข้าพเจ้าให้แก่ท่านเพื่อบูชาธรรม พระเจ้าธัญชัย
ทรงบูชาด้วยวัตถุต่างๆ มีโคนมพันหนึ่งเป็นต้น แล้ว
มีพระราชดำรัสว่า ข้าพเจ้ายินดีด้วยการพยากรณ์
ปัญหา โคนมพันหนึ่งและโคอุสุภราชนายฝูง รถ ๑๐
คัน เทียมด้วยอาชาไนย บ้านส่วย ๖ บ้าน เหล่านี้
ข้าพเจ้าให้แก่ท่านเพื่อบูชาธรรม.

พระราชาทัง ๔ พระองค์ มีท้าวสักกเทวราชเป็นต้น ครั้นทรงบูชา
พระมหาสัตว์แล้ว ได้เสด็จไปยังที่ประทับของพระองค์ตามเดิมด้วยประการ
ฉะนี้.

จบจุโปสถกัณฑ์

บรรดาพระราช ๔ พระองค์นั้น พระยานาคมีพระชานามว่า พระ-
นางวิมลาทวี พระนางนั้น เมื่อไม่เห็นเครื่องประดับแก้วมณีที่พระศอกของ
พระยานาคี จึงทูลถามว่า แก้วมณีของพระองค์หายไปไหนเล่าพระเจ้าข้า. ท้าว-
เธอจึงตรัสว่า คุณก่อนนางผู้เจริญ เราได้สดับธรรมกถาของวิฑูรบัณฑิต บุตรแห่ง
จันทพราหมณ์ มีจิตเลื่อมใสจึงเอาแก้วมณีนั้นบูชาเธอ จะบูชาแต่เราคนเดียว
ก็หามิได้ แม้ท้าวสักกเทวราชก็ยังทรงบูชาเธอด้วยผ้าทูลพัศตร์อันเป็นทิพย์
พระยาครุฑบูชาเธอด้วยดอกไม้ทอง พระเจ้าธัญชัยทรงบูชาเธอด้วยวัตถุต่าง ๆ
มีโคนมพันหนึ่งเป็นต้น. พระนางทูลถามว่า พระวิฑูรบัณฑิตนั้นเป็นพระธรรม-

กถิกหรือพระเจ้าข้า. คุณอนนางผู้เจริญแล้วจะพูดไปใยเล่า พระราชา ๑๐๑ พระองค์ในชมพูทวีปทั้งสิ้น ล้วนพอพระหฤทัยในธรรมกถาอันไพเราะของเธอ เหมือนกับกาลอุบัติขึ้นแห่งพระพุทธเจ้ายังเป็นไปอยู่ในชมพูทวีปทั้งสิ้น จนจะเสด็จกลับไปยังแคว้นแคว้นของตน ๆ ไม่ได้ เป็นดังกระแสน้ำเสียงพิณ ชื่อหัตถิกันต์ ประโลมฝูงช่างตกมันให้ใคร เธอเป็นธรรมกถิกเอก แสดงธรรมไพเราะ จับใจยิ่งนัก พระยารุณนาคราชทรงสรรเสริญคุณของพระมหาสัตว์ ด้วยประการฉะนี้. พระนางได้สดับคุณกถาของพระวิชรบัณฑิตใครจะสดับธรรมกถาของท่าน จึงทรงดำริว่า หากเราจะทูลว่า หม่อมฉันใครจะฟังธรรมกถาของพระวิชรบัณฑิต ขอพระองค์โปรดให้เชิญมาในนาคพิภพนี้เถิด พระเจ้าข้า ดังนี้ ท้าวเธอจักไม่โปรดให้เชิญมาให้แก่เรา อย่างกระนั้นเลย เราควรจะแสดงอาการดังเป็นไปด้วยปรารถนาดวงหฤทัยวิชรบัณฑิตนั้น. พระนางครั้นกระทำอย่างนั้นแล้ว ให้สัญญาแก่เหล่านักสนม จึงเสด็จเข้าพทมอยู่ ณ พระแท่นอันประกอบด้วยสิริ. พระยानาคราชเมื่อไม่ทรงเห็นพระนางวิมลาทวีในเวลาเข้าเฝ้า จึงตรัสถามว่า พระนางวิมลามาไหน ? เมื่อเหล่านางนักสนมทูลว่า พระนางทรงประจวร พระเจ้าข้า ท้าวเธอจึงเสด็จลุกจากพระราชอาสน์ เสด็จไปยังสำนักแห่งพระนางวิมลานั้น ประทับนั่งข้างพระแท่น ทรงลูบคลำพระสรีระกายของพระนางอยู่ ได้ตรัสพระคาถาที่ ๑ ว่า

เธอเป็นไรไป มีผิวพรรณเหลืองชুবอม ถด

ถอยกำลัง ในปางก่อนรูปโฉมของเธอไม่ได้เป็นเช่นนี้

เลย คุณอนนางน้องวิมลามา ฟังแล้วจงบอก เวทนา

ในร่างกายของเธอเป็นเช่นไร ?

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปญฺฑ** แปลว่า มีผิวพรรณดั่งใบไม้

เหลือง. บทว่า **กิสฺยา** แปลว่า ชুবอม. บทว่า **ทฺพฺพลา** แปลว่า มี

กำลังน้อย. บทว่า **วณฺณรุเป น ตเวทิสฺส ปุเร** ความว่า รูปกล่าวคือ
วรรณะของเจ้า มิได้เป็นเหมือนในก่อนเลย คือในก่อนไม่มีโทษไม่เศร้าหมอง
แต่บัดนี้รูปนั้นได้เปลี่ยนแปลงไป มีภาวะไม่เป็นที่ชื่นใจเลย. พระยานาคตรัส
เรียกพระนางวิมลาทิวว่า **วิมล** คู่ก่อนพระน้องวิมลาคังนี้.

ลำดับนั้น พระนางวิมลาทิว เมื่อจะทูลบอกความนั้นแก่ท้าวเธอจึง
ตรัสพระคาถาที่ ๒ ว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมหมู่ นาคชื่อว่าความอยาก
ได้โน้นอยากได้นี้ เขาเรียกกันว่า เป็นธรรมดาของ
หญิงทั้งหลายในหมู่มนุษย์ ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ
สุดในหมู่นาค หม่อมฉันอยากได้ดวงหทัยของวิรุ-
บัตินิต ที่บุคคลนำมาได้โดยชอบเพคะ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ธมฺโม** ได้แก่ สภาวะ. บทว่า **มาตี** น
ได้แก่ หญิงทั้งหลาย. บทว่า **ชนินฺท** แปลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอม
แห่งหมู่นาค. สองบาทคาถาว่า **ธมฺมาหฺมฺมฺ นาคกฺขุชฺช วิรุสฺส หทยากิ-**
ปตฺถเย ความว่า ข้าแต่นาคผู้ประเสริฐสุด เมื่อดิฉันอยากได้ดวงหทัยของ
วิรุบัตินิตที่พระองค์นำมาได้โดยชอบธรรม ไม่ใช่โดยกรรมที่สาหัส ชีวิตของ
หม่อมฉันจะยังทรงอยู่ได้ ถ้าเมื่อดิฉันไม่ได้ไซ้ หม่อมฉันเห็นจะมรณะอยู่ในที่
นี้แล พระนางตรัสอย่างนั้นหมายถึงปัญญาของวิรุบัตินิตนั้น.

คู่ก่อนพระน้องวิมล เธอปรารถนาดวงหทัย
ของวิรุบัตินิตนั้น ดังจะปรารถนา พระจันทร์
พระอาทิตย์หรือลม เพราะว่าวิรุบัตินิต ยากที่บุคคล
จะเห็นได้ ใครจะนำวิรุบัตินิตมาในนาคพิภพนี้ได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทูลลเก** **หิ** **วิชรสุส** **ทสฺสเน** ความว่า การเห็นวิชรบัณฑิตผู้มีเสียงอันไพเราะ หาผู้เสมอนมิได้นั้น หาได้ยาก. ด้วยว่า พระราชาในชมพูทวีปทั้งสิ้น ทรงจัดการพิทักษ์รักษาป้องกันวิชรบัณฑิตอย่างกวาดขันประกอบโดยธรรม. แม้ใคร ๆ จะเห็นก็เห็นไม่ได้ ใครเล่าจะนำวิชรบัณฑิตนั้นมาในนาคพิภพนี้ได้.

พระนางวิมลมาเทวีได้สดับพระสวามีตรัสดังนั้นจึงทูลว่า เมื่อหม่อมฉันไม่ได้ จักตายในที่นี้แล แล้วเปื้อนพระพักตร์ผ่นพระปฤษฎางค์ให้แก่พระสวามี เอาชายพระภุชญาปิดพระพักตร์บรรทมนิ่งอยู่. พระยานาคเสด็จไปสู่ห้องที่ประกอบด้วยสิริของพระองค์ ประทับนั่งลงเหนือพระแท่นบรรทม ทรงเข้าพระทัยว่า พระนางวิมลมาเทวีจะให้เอาเนื้อหทัยของวิชรบัณฑิตมาให้ จึงทรงพระดำริว่า เมื่อพระนางวิมลมาไม่ได้ดวงหทัยของวิชรบัณฑิต ชีวิตของเธอ จักหาไม่ ทำอย่างไรหนอ เรจึงจักได้เนื้อหทัยของวิชรบัณฑิตนั้น. ลำดับนั้น นางนาคกัญญานามว่า อีรันทติ ซึ่งเป็นธิดาของพระยานาคนั้น ประดับด้วยเครื่องประดับพร้อมสรรพ มาสู่ที่เฝ้าพระบิดาด้วยสิริวิลาสอันใหญ่ ถวายบังคมพระบิดาแล้ว นั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง เห็นพระอินทรีย์ของพระบิดาผิดปกติ จึงทูลว่า ข้าแต่สมเด็จพ่อ ดูเหมือนสมเด็จพ่อได้รับความน้อยพระทัยเป็นอย่างยิ่ง นี่เป็นเพราะเหตุไรหนอ พระพุทธเจ้าข้า ดังนี้แล้วจึงได้ตรัสพระคาถาว่า

ข้าแต่สมเด็จพระบิดา เหตุไรหนอสมเด็จพระ-
บิดาจึงทรงชบเซา พระพักตร์ของสมเด็จพระธิดา
เป็นเหมือนดอกปทุมที่ถูกขยำด้วยมือ ข้าแต่สมเด็จ
พระบิดาผู้เป็นใหญ่ เป็นที่เกรงขามของศัตรู เหตุไร

หนอสมเด็จพระบิดา จึงทรงเป็นทุกข์พระทัย อย่างทรง

เศร้าโศกไปเลยเพคะ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปชุฌายสิ ได้แก่ คิดบ่อยๆ. บทว่า ทตฺถคตฺติ ความว่า พระพักตร์ของพระองค์ เป็นเหมือนดอกปทุมที่ถูกขยำด้วยมือ. บทว่า อิตฺสุสร ความว่า ข้าแต่พระบิดาผู้เป็นเจ้าของมณฑลนาคพิภพ ซึ่งมีประมาณห้าร้อยโยชน์.

พระยานาคราชทรงสดับคำของธิดา เมื่อจะทรงบอกเรื่องนั้น จึงตรัสพระคาถานี้ว่า

อิรันทตฺถิฏฺฐกรัก ก็พระมารดาของเจ้าปรารธนา

ดวงหทัยของวิธูรบัณทิต เพราะวิธูรบัณทิต ยากที่

บุคคลจะเห็นได้ ใครจะนำวิธูรบัณทิต มาในนาคพิภพ
นี้ได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ธนินฺยฺยติ แปลว่า ย่อมปรารธนา. ลำดับนั้นพระยานาคราชจึงตรัสกะเธอว่า ลูกอ่อนลูกหญิง บุคคลผู้สามารถเพื่อจะนำวิธูรบัณทิตมาในสำนักของเราได้ก็ไม่มี เจ้าจงให้ชีวิตแก่มารดาเถิด จงไปแสวงหาภัสตดาผู้สามารถนำดวงหทัยของวิธูรบัณทิตมาให้ได้ เมื่อจะส่งธิดาไป จึงตรัสถึงคาถาว่า

เจ้าจงไปเที่ยวแสวงหาภัสตดา ซึ่งสามารถนำ

วิธูรบัณทิตมาในนาคพิภพนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า จร แปลว่า จงเที่ยวไป.

พระยานาคนั้นได้ตรัสถ้อยคำ แม้ที่ไม่สมควรแก่ธิดา เพราะถูกกิเลสครอบงำด้วยประการฉะนี้. เพราะเหตุนี้ พระศาสดาจึงตรัสว่า

กีนางนาคมาณวิกานั้นได้สดับพระดำรัสของพระ

บิดาแล้ว เป็นผู้มึนจิตชุ่มด้วยกิเลส ออกเที่ยวแสวงหา

สามีในเวลากลางคืน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อวสุสตี จริ ความว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นางนาคมาณวิกานั้น ได้สดับคำพระบิดาแล้ว จึงปลอบโยนพระบิดาให้เบาพระทัยแล้วไปสู่สำนักพระมารดาแล้ว ไปยังห้องอันประกอบด้วยสิริของตน ประดับพร้อมสรรพนุ่งผ้าสีดอกคำฝอยหนึ่ง ทำเวียงบำฝอยหนึ่ง แหกน้ำเป็นสองส่วน ออกจากนาคพิภพไปในคืนนั้นเอง เหาะไปสู่กาฬศิรบรรพต มีแท่งทิวเป็นอันเดียว มีสีดงดอกอัญชันสูงได้ ๖๐ โยชน์ ซึ่งตั้งอยู่ใกล้ฝั่งสมุทร ณ หิมวันตประเทศ เป็นผู้มึนจิตชุ่มด้วยอำนาจกิเลส ได้เที่ยวแสวงหาภัสตาแล้ว.

นางอิรันทตีนาคกัญญานั้น เก็บดอกไม้ในหิมวันตประเทศนั้น ที่สมบูรณ์ด้วยสีและกลิ่น มาประดับยอดบรรพตทั้งสิ้น ให้เป็นคจพนมแก้วมณีลาดดอกไม้ที่พื้นเบื้องบนแห่งบรรพตนั้น ฟ้อนรำด้วยท่าทางอันงามเพริศพรึงขับร้องเพลงขับไฟเราะจับใจ ได้กล่าวคาถาที่ ๗ ว่า

คนธรรพ์ รากษส นาค กิณนร หรือมนุษย์

คนไหนเป็นผู้ฉลาดสามารถจะให้สิ่งทั้งปวงได้ คนนั้น

จักได้เป็นสามีของเราตลอดกาลนาน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เก คนธพฺเพ จ รกฺษเส นาค ความว่า คนธรรพ์ รากษส หรือนาคก็ตาม. บทว่า เก ปญฺหิตเต สพฺพกามทเท ในบรรดาคนธรรพ์เป็นต้นนั้น คนไหนเป็นผู้ฉลาดสามารถเพื่อจะให้สมบัติอันน่าใคร่ทุกอย่าง เมื่อนำมโนรถของมารดาของเราผู้ปรารถนาดวงหทัยของวิรุบบัณฑิตมา ผู้นั้นจักได้เป็นภัสตาของเราตลอดกาลนาน.

ขณะนั้น ปุณณกัณท์เสนาบดี หลานของท้าวเวสวัณมหาราช เผ่น
ขึ้นม้ามโนมัยสินธพสูงประมาณ ๓ คาวุต เหาะไปสู่ยักษ์สมาคมที่พินมโนศิลา
เหนือยอดคาพาकिริบรรพต ได้ยินเสียงแห่งนางอิรันตตินาคักญญานั้น เสียง
ขับร้องของนางอิรันตติ ได้ตัดผิวหนังเป็นต้นของปุณณกัณท์ เข้าไปกระทั่ง
ถึงเยื่อในกระดูก เพราะเคยอยู่ร่วมกันในอัคคาพถัดมา ปุณณกัณท์นั้นมี
จิตปฏิพัทธ์ ชักม้ากลับคืน นั่งอยู่บนหลังม้าสินธพนั้นแล เล้าโลมนางให้
ยินดีว่า คุณอนนางผู้เจริญ พี่เป็นผู้สามารถนำดวงหทัยของวิชรบัณฑิตมาให้
ได้โดยชอบธรรมด้วยปัญญาของพี่ อย่าคิดวิตกไปเลย แล้วกล่าวคาถาที่ ๘ ว่า

คุณอนนางผู้มีนัยน์ตาหาที่ตีไม่ได้ เธอจงเบาใจ
เถิด เราจักเป็นสามีของเธอ จักเป็นผู้เลี้ยงดูเธอเพราะ
ปัญญาของเรา อันสามารถจะนำเนื้อหทัยของวิชรบัณ-
ฑิตมาให้ จงเบาใจเถิด เธอจักเป็นภรรยาของเรา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อนินทุโถจเน แปลว่า ผู้มีขนตาแกม
ที่จะพึงตำหนิมิได้. บทว่า ตถาวิชาหิ ความว่า อันสามารถนำเนื้อหทัย
ของวิชรบัณฑิตมาได้. บทว่า อสุสาส ความว่า เจ้าจงได้ความดีใจไว้
วางใจเถิด. บทว่า เหตุสสิ ความว่า เจ้าจักเป็นภรรยาของพี่.

เพราะเหตุนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า

นางอิรันตติผู้มีใจกำหนดรักใคร่ เพราะเคยร่วม
อภิรมย์กันมาในภพก่อน ได้กล่าวกะปุณณกัณท์ว่า
มาเถิดท่าน เราจักไปในสำนักพระบิดาของดิฉัน พระ
บิดาของดิฉันจักตรัสบอกเนื้อความนั้นแก่ท่าน.

บรรดาบทเหล่านั้น พระคาถาว่า **บุพพุพถานุคเตน เจตสา**
ความว่า นางมีใจกำหนดรักใคร่ในปุลณกัษัณนั้น ผู้เคยเป็นสามีมาในอัถ-
ภาพัดมา เพราะเคยร่วมอภิรมย์กันมาในกาลก่อนนั้นแล. บทว่า **เอहि คจฺจนม**
ความว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุลณกัษัณเสนาบดีนั้นครั้งกล่าวอย่างนั้นแล้ว
จึงคิดว่า เราจักขึ้นหลังม้านี้ นำไปลงเหนี่ยวอดบรรพต จึงเหยียดมือออกจับ
มือนางอิรันทิตินั้น ฝ่ายนางอิรันทิตินั้นไม่ให้จับมือตน จับมือปุลณกัษัณที่
เหยียดออกไปเสียเองแล้วกล่าวว่า ข้าแต่ นาย ดิฉันมิใช่คนไร้ที่พึ่ง พระยานาค
นามว่า วรุณ เป็นบิดาของดิฉัน พระนางวิมลตาเทวีเป็นมารดาของดิฉัน มาเถิด
ท่าน ดิฉันจะพาไปสู่สำนักแห่งบิดาของดิฉัน เราทั้งสองจะควรทำมงคลด้วย
ประการใด ท้าวเธอคงตรัสบอกเนื้อความนั้นแก่ท่านด้วยประการนั้น.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศความนั้น จึงตรัสว่า

**นางอิรันทิตีประดับประดานุ่งผ้าเรียบร้อย ทัด
ทรงดอกไม้ ประพรมด้วยจूरณแก่นจันทร์ จูงมือ
ปุลณกัษัณเข้าไปสู่สำนักแห่งพระบิดา.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปีตุ สนฺตักมฺพาคมิ** ความว่า เข้าไปสู่
สำนักพระบิดา.

ฝ่ายปุลณกัษัณ ติดตามไปยังสำนักแห่งพระยานาค เมื่อจะทูลขอ
นางอิรันทิตีจึงทูลว่า

**ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐกว่าหมื่นนาค ขอพระองค์
ได้ทรงโปรดสดับถ้อยคำของข้าพระองค์ ขอพระองค์
จงทรงรับสินสอดตามสมควร ข้าพระองค์ปรารถนา
พระนางอิรันทิตี ขอพระองค์ได้ทรงโปรดกรุณาให้**

ข้าพระองค์ได้ทรงอยู่ร่วมกับพระนางอิรันททีเถิด ข้า
แต่พระองค์ผู้ประเสริฐ ขอได้ทรงพระกรุณารับสิน
สอดนั้นคือ ช้าง ๑๐๐ ม้า ๑๐๐ รถเทียมม้า ๑๐๐ เกวียน
บรรทุกของเต็ม ล้วนแก้วต่าง ๆ ๑๐๐ ขอได้โปรด
พระราชทานพระราชธิดาอิรันทที แก่ข้าพระองค์เถิด
พระเจ้าข้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สูงกย** ความว่า ขอพระองค์จงทรงรับ
เอาทรัพย์คือสินสอดเพื่อพระราชธิดา ตามสมควรแก่ตระกูลและประเทศของพระ
องค์เถิด. บทพระคาถาว่า **ตาย สมงคิ** **กโรหิ** **มํ** **ตุว** ความว่า ขอพระองค์
จงทรงพระกรุณากระทำข้าพระองค์ให้เป็นผู้อยู่ร่วมกับพระนางอิรันททีราชธิดา
นั้นเถิด. บทว่า **พลภยโย** แปลว่า เกวียนอันเต็มไปด้วยสิ่งของ. บทว่า
นानารตนสุต **เกวลา** ความว่า ล้วนเต็มไปด้วยแก้วนานาชนิด.

ลำดับนั้น พระยานาคราชจึงตรัสกะปุลณณกษัตริย์นั้น ด้วยพระคาถาว่า

ขอท่านจงรออนุญาตกว่าเราจะได้ปรึกษาหารือกับ

บรรดาญาติมิตรและเพื่อนสนิทเสียก่อนกรรมที่กระทำ

ด้วยการไม่ปรึกษาหารือ ย่อมเดือดร้อนในภายหลัง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยาว อามนุตเย** ความว่า คู่ก่อนยักษ
เสนาบดีผู้เจริญ เราจะให้ธิดาแก่ท่าน หรือจะไม่ให้ก็หามิได้ แต่ที่ท่านจง
รอก่อน เราจะปรึกษาหารือกะพวกญาติมิตรและเพื่อนที่สนิทคู่ก่อน. บท
พระคาถาว่า **ตํ** **ปจฺจมา** **อนุตฺตปฺปติ** ความว่า พระยารุณนาคราชกล่าวว่า
เพราะว่าหญิงทั้งหลายบางทีก็ยินดีรักใคร่กัน บางทีก็ไม่ยินดีรักใคร่กัน กรรม
ที่เราทำลงไปโดยมิได้ปรึกษาหารือใคร เมื่อเวลาเขาไม่ยินดีรักใคร่ต่อกัน เพราะ
ฉะนั้นพวกญาติมิตรและเพื่อนสนิทย่อมจะไม่ช่วยกระทำความขวนขวาย ด้วย

เหตุที่กรรมที่เราทำโดยมิได้ปรึกษาหารือกับเขา จึงเป็นเช่นนี้ กรรมนั้นย่อมจะนำมาซึ่งความเดือดร้อนในภายหลัง

ลำดับนั้น ท้าววรุณนาคราชเสด็จเข้าไปยังนิเวศน์

ปรึกษากะพระชายาเป็นพระคาถาความว่าปุลณยกษั

มาขอลูกอิรันทติกะเรา เราจะให้ลูกอิรันทติ ซึ่งเป็น

ที่รักของเราแก่ปุลณยกษันั้น เพราะได้ทรัพย์เป็น

จำนวนมากหรือ ?

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปวิสิตฺวา ความว่า ปล่อยปุลณยกษัไว้ในที่นั้นนั่นเอง พระองค์ก็เสด็จลุกขึ้นเข้าไปยังพระนิเวศน์ที่ชายาของพระองค์บรรทมอยู่ทันที. บทว่า ปิยํ มมํ ความว่า พระองค์ตรัสถามว่า เราจะให้ธิดาซึ่งเป็นที่รักของเรา โดยได้ทรัพย์เครื่องปลื้มใจเป็นอันมากหรือ ?

พระนางวิมลทาเทวี ตรัสว่า

ปุลณยกษัไม่พึงได้ลูกอิรันทติของเราเพราะทรัพย์ เพราะสิ่งที่ปลื้มใจ ถ้าปุลณยกษัได้หทัยของวิรุรบัตถิตนำมาในนาคพิภพนี้โดยชอบธรรม เพราะความชอบธรรมนั้นแล เขาจะพึงได้ลูกสาวของเรา หม่อมฉันปรารถนาทรัพย์อื่น ยิ่งกว่าหทัยของวิรุรบัตถิตหาไม่ได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อมุหํ อิรันทติ ความว่า อิรันทติธิดาของเรา. บทว่า เอเตน จิตฺเตน ความว่า ด้วยอาการที่ยินดีนั้นนั้นแล.

ลำดับนั้น ท้าววรุณนาคราชเสด็จออกจากนิเวศน์
ตรัสเรียกปุลณยกษัมาตรัสว่า ท่านไม่พึงได้ลูก

อิริณทติของเรา เพราะทรัพย์ เพราะสิ่งเครื่องปลื้มใจ

ถ้าท่านได้หทัยของวิธูรบัณฑิตนำมา ในนาคพิภพนี้โดย

ชอบธรรม ท่านจะพึงได้ลูกสาวของเรา เราปรารถนา

ทรัพย์อื่นยิ่งไปกว่าหทัยของวิธูรบัณฑิตหาไม่ได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บาทพระกาธว่า ปุณณกามนุตยิตฺวาน ความ
ว่า เรียกปุณณกยักษ์มา.

ปุณณกยักษ์ทูลว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ ในโลกนี้คนบางพวก

ย่อมเรียกคนใดว่าเป็นบัณฑิต คนบางพวกกลับเรียก

คนนั้นนั่นแหละเป็นพาล ในเรื่องนี้ คนทั้งหลายยัง

กล่าวแย้งกันอยู่ ขอได้ตรัสบอกแก่ข้าพระองค์ พระ-

องค์ทรงเรียกใครว่าเป็นบัณฑิต.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยัม ปณฺฑิตโต ความว่า ได้ยินว่า ปุณณก-
ยักษ์ได้สดับว่าให้นำหทัยวิธูรบัณฑิตมาดังนี้ คิดว่า คนบางพวก เรียกคนใด
ว่าเป็นบัณฑิต แต่คนพวกอื่นก็เรียกคนนั้นแหละว่าเป็นพาล. ทั้งที่แม่นาง
อิริณทติบอกเราว่า วิธูรบัณฑิตแม้โดยแท้ ถึงกระนั้นเราจักทูลถามท้าวเธอให้
รู้แน่นอนกว่านั้น เพราะเหตุคั้งนี้ฉันจึงได้กล่าวอย่างนั้น.

พระยानาคราชตรัสว่า

บัณฑิตชื่อว่าวิธูระ ผู้ทำการสั่งสอนอรรถธรรม

แก่พระเจ้าธัญชัยโกรพยราช ถ้าท่านได้ยินได้ฟังมา

แล้ว ท่านจงไปนำบัณฑิตนั้นมา ครั้นท่านได้มาโดย

ธรรมแล้ว อิริณทติธิดาของเรา จงเป็นภรรยาของ

ท่านเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ชมฺมลทฺฐา** แปลว่า ได้มาแล้วโดย
ธรรม. บทว่า **ปาทจราว** แปลว่า เป็นหญิงบำเรอ.

ฝ่าย**ปุณณกยักร์** ได้สดับพระดำรัส ของท้าว
วรุณนาคราชดังนี้แล้ว ยินดียิ่งนัก ลุกขึ้นแล้ว ไปสั่ง
บุรุษ คนใช้ของตน ผู้อยู่ในที่นั้นว่า เจ้าจงนำม้า
อาชาไนยที่ประกอบไว้แล้ว มา ณ ที่นี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อัสสิ** ได้แก่ สั้งบังคับคนใช้ของตน.
บทว่า **อาชณฺณ** ได้แก่ ม้าสินธพผู้รู้เหตุ และมีไซ้เหตุ. บทว่า **ยุตฺต**
แปลว่า ประกอบเสร็จแล้ว.

พระโหราจารย์ กล่าวพรรณนาม้าสินธพนั้นไว้ว่า
ม้าสินธพอาชาไนยนั้น มีหูทั้งสองประดับด้วย
ทองคำ กีบหุ้มด้วยแก้วแดง มีเครื่องประดับอก ล้วน
แล้วด้วยทองชมพูนุกอันสุกใส.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ชาตฺรูปมยา** ความว่า เมื่อจะกล่าว
พรรณนาม้าสินธพนั้นนั้นแล จึงได้กล่าวอย่างนั้น จริงอยู่ม้าสินธพมโนมัยนั้น
มีหูทั้งสองล้วนแล้วด้วยทองคำ. บทว่า **กัจฉมฺหิจมยา** **ชฺุรา** ความว่า ม้า
สินธพนั้น มีกีบล้วนแล้วด้วยแก้วมณี. บทว่า **ชฺมุโพนทสฺส** **ปากสฺส**
ความว่า มีเครื่องประดับอก ล้วนแล้วด้วยทองชมพูนุก มีสีแดงสุกปลั่ง.

บุรุษคนใช้นั้น นำม้าสินธพมาในขณะนั้นนั่นเอง ปุณณกยักร์ ขึ้นจี
ม้าสินธพอาชาไนยนั้น เหาะไปสู่สำนักของท้าวเวสวัณโดยทางอากาศ แล้ว
พรรณนาภพแห่งนาค แล้วบอกเรื่องนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อจะทรงประกาศความนั้นจึงได้ตรัสว่า

ปุลณยกษัตริย์ผู้ประดับประดาแล้ว แต่งผมและ
หนวดดีแล้ว ขึ้นม้านั่งเป็นพาหนะของเทวดา เหาะ
ไปในอากาศกลางหาว ปุลณยกษัตริย์นั้น กำหนดแล้ว
ด้วยกามราคะ ประารถนางอิรันทตีนาคกัญญา ไป
ทูลท้าวภูเวระเวสวัณผู้เรื่องยศ ซึ่งเป็นใหญ่แห่งหมุยักษ์
ว่า ภพนั้นเขาเรียกชื่อว่าโลกวดีนครบั้ง วาส-
นครบั้ง หิริญญวดีนครบั้ง เป็นเมืองที่บุญกรรม
นิรมิต ล้วนแต่ทองคำ สำเร็จแก่พระยานาคผู้บริบูรณ์
ด้วยโภคทรัพย์ทุกอย่าง ป้อมและเชิงเทิน สร้างโดย
สัตฐานคออฐ ล้วนแล้วด้วยแก้วแดงและแก้วลาย ใน
นาคพิภพนั้น มีปราสาทล้วนแล้วด้วยหิน มุงด้วย
กระเบื้องทองในนาคพิภพนั้น มีไม้มะม่วง ไม้หมาก
เฒ่า ไม้หว้า ไม้ตีนเป็ด ไม้จิก ไม้กระเกต ไม้
ประยงค์ ไม้ราชพฤกษ์ ไม้มะม่วงหอม ไม้ชะเบา
ไม้อย่างทราย ไม้จำปา ไม้กาะทิง มะลิซ้อน มะลิ
ลา และไม้ละเบา ต้นไม้ในนาคพิภพเหล่านี้มีกิ่งต่อ
กันและกัน งามยิ่งนัก ในนาคพิภพนั้น มีต้นอินท-
ผาลัม อันสำเร็จด้วยแก้วอินทนิล มีดอกและผลล้วน
ไปด้วยทองเนืองนิตย์ ท้าววรุณนาคราชผู้มีฤทธิ์มาก
เป็นผู้ผุดขึ้นเกิดอยู่ในนาคพิภพนั้น มเหสีของพระ
ยานาคราชนั้น กำลังรุ่นสาว ทรงพระนามว่าวิมลลา
มีพระรูป พระโฉมอันประกอบด้วยสิริ งดงามดังก่อน
ทองคำ สะอาดสะอางดังหน่อเถาจึงจ้อดำ พระถันทั้ง

ผู้มีสัณฐานดังผลมะพลับ นำดูยึ่งนัก พระฉวีวรรณ
แดงดั่งน้ำครั่ง เปรียบเหมือนดอกกรรณิการัอันแย้ม
บาน เปรียบดั่งนางอัปสร ผู้อยู่ในสวรรค์ชั้นไตรทศ
หรือเปรียบเหมือนสายฟ้าอันแลบออกจากกลีบเมฆ
ข้าพระองค์ผู้เป็นใหญ่ พระนางวิมลานั้น ทรงแพ้พระ-
ครรรภ์ ทรงปรารถนาดวงหทัยของวิฐูรบัณฑิต ข้า-
พระองค์ จะถวายดวงหทัยของวิฐูรบัณฑิต แก่ท้าว
วรุณนาคราชและพระนางวิมลมา เพราะการนำดวงหทัย
ของวิฐูรบัณฑิตไปถวายแล้ว ท้าววรุณนาคราช และ
พระนางวิมลมา จะพระราชทานพระนางอิรันททีราช
ธิดาแก่ข้าพระองค์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เทววาหวิ ความว่า พาหนะที่จะพึง
นำไป ย่อมนำพาหนะ กล่าวคือเทวดาไป เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า เทววาหวิ
นำไปด้วยพาหนะเทวดา. บทว่า ยานั ความว่า ชื่อว่ายาน เพราะเป็นเครื่อง
นำไป คือเป็นเครื่องไป. บทว่า กปิปตเกษตรมสุ ความว่า แต่งผมและ
หนวดดีแล้ว ด้วยอำนาจประดับ ถามว่า ก็กรรมดาดการแต่งผมและหนวด
ของเทวดาทั้งหลายย่อมไม่มี แต่ก็กล่าวถ้อยคำให้วิจิตรไป. บทว่า ชีคิถ์
แปลว่า ผู้ปรารถนา. บทว่า เวสุสวณั ได้แก่ พระราชาผู้เป็นอิสระแห่ง
ราชธานีประจำทิศอีสาน. บทว่า กุวรึ ได้แก่ ผู้มีชื่อว่า กุเวร อย่างนั้น.
บทว่า โภควดี นาม ได้แก่ ผู้ได้ชื่ออย่างนั้น เพราะเป็นมีโภคสมบัติ
สมบูรณ์ บทว่า มนุทึเร ความว่า พระราชมนเทียรคือพระราชวัง บทว่า
วาสา หิรัญยวดี ความว่า ท่านเรียกว่า ที่ประทับ เพราะเป็นที่ประทับ
ของพระยานาค และกล่าวว่า หิรัญยวดี เพราะพระที่นั่งหิรัญยวดี แวด

ล่อมไปด้วยกำแพงทอง. บทว่า นคร นิमित्तํ แปลว่า มินครเป็นเครื่องหมาย. บทว่า กาญจนมเย แปลว่า สำเร็จแล้วด้วยทอง. บทว่า มนุชฺสสุธได้แก่ ประกอบด้วยโศคมณฑล. บทว่า นิฏฺฐิตํ แปลว่า สำเร็จในเพราะการทำ. บทว่า โอรุทสิวิโย ได้แก่ กระทำโดยสัจฐานดังคออฐ. บาทคาถาว่า โลหิตฺตฺตสฺส มสสารกฺกุลิโน ได้แก่ ป้อมและคอกหอย อันสำเร็จด้วยแก้วแดง สำเร็จด้วยแก้วตาแมว. บทว่า ปาสาทะตฺถ นี ได้แก่ ปราสาทในนาคพิภพนี้. บทว่า สิลาเมีย แปลว่า สำเร็จด้วยแก้วมณี. บทว่า โสวณฺณรตเนน ความว่า มุงด้วยรัตนะ กล่าวคือทอง คือด้วยอิฐอันสำเร็จด้วยทองคำ. บทว่า สห แปลว่า ทำพร้อมกัน. บทว่า อูปริ ภูฏทกา ได้แก่ ต้นปาริฉัตตกะ. บทว่า อุตฺทาลกา ได้แก่ ต้นจำปา ต้นกาะทิง และต้นมะลิวัลย์. บาทพระคาถาว่า ภคินิมาลา อตฺถตฺถ โกลิยา ความว่า ไม้มะลิลา และต้นกระเบา ย่อมมีในนาคพิภพนี้. บทว่า เอเต ทฺมา ปรินามิตา ความว่า ต้นไม้ที่ผลัดดอก ออกผลเหล่านั้น มีกิ่งเกี่ยวพันน้อมหากันและกัน นุ่งนัง. บทว่า ขขุชฺเรตฺถ ได้แก่ ต้นอินทผลัม มีในนาคพิภพนี้. บทว่า สิลาเมีย แปลว่า สำเร็จด้วยแก้วอินทนิล. บทว่า โสวณฺณชฺวปฺปฺพิตา ความว่า ก็ต้นไม้เหล่านั้น มีดอกอันสำเร็จด้วยทองบานอยู่เป็นนิตย์. บทว่า ยตฺถ วสฺโตปฺปาติโก ความว่า พระยานาคผู้เกิดอยู่ในภพนาคใด. บทว่า กาญจนเวลฺลิวិรุคฺหา ได้แก่ มีพระสรีระเช่นกับหน่อทองคำ. บาทพระคาถาว่า กาพา ตฺรณาว อุกฺกตา ความว่า ผุดขึ้นแล้ว ดังแก้วกาวัลลีและแก้วประพาฬ เพราะประกอบด้วยความงาม. บทว่า ปิจฺจุมนุชฺสฺส ตฺถ นี มีพระถันทั้งสองมีสัจฐานดังผลมะพลับ. บทว่า ลาขารสฺส ตฺถ ตฺถ นี ท่านกล่าวหมายถึงพระฉวีวรรณ แห่งพื้นพระหัตถ์และพระบาท. บทว่า ตติวิกุจฺจรา แปลว่า เปรียบเหมือนนางอัปสรในสวรรค์ชั้นไตรทศ. บทว่า วิชฺช-

วพุลภมา ความว่า เปรียบเหมือนสายฟ้า ที่แลบออกจากกลีบเมฆ คือจาก ภายในแห่งกลีบเมฆอันหนาทึบ. บทว่า ตํ เนสํ ททามิ ความว่า เราจะ ให้ดวงหทัยของวิชรุบัณฑิตแก่พวกเขา ท่านจงรู้อย่างนี้. ปุณณกัษัณเฑียร พระเจ้าลุงว่า อิสสร ผู้เป็นใหญ่.

ปุณณกัษัณเฑียรนั้น ท้าวเวสวัณยังไม่ทรงอนุญาต ก็ไม่อาจจะไปได้ จึงได้กล่าวคาถามีประมาณเท่านี้ เมื่อเขาทูลท้าวเวสวัณให้ทรงอนุญาต ด้วย ประการฉะนี้ ส่วนท้าวเวสวัณ ไม่ทรงได้ยินถ้อยคำของปุณณกัษัณเฑียรนั้น มี คำถามสอดเข้ามาว่า เพราะเหตุไร ท้าวเวสวัณ จึงไม่ทรงได้ยินถ้อยคำของ ปุณณกัษัณเฑียร ? แก้วว่า เพราะว่า ท้าวเวสวัณ กำลังตัดสินคดีของเทวบุตร ๒ องค์ เรื่องที่พิพาทกันด้วยวิมาน ปุณณกัษัณเฑียรทราบบว่า ท้าวเขามีได้ยิน ถ้อยคำของตน จึงไปยื่นโกลีเทวบุตรผู้ชนะ ท้าวเวสวัณ ทรงตัดสินคดีแล้ว บังคับเทวบุตร ผู้แพ้มิให้ลุกขึ้น ตรัสกะเทวบุตรผู้ชนะว่า ท่านจงไปอยู่ใน วิมานของท่าน ในขณะที่ท้าวเวสวัณตรัสว่า ท่านจงไปตั้งนี่นั่นแล ปุณณกัษัณเฑียรบอกเทวบุตร ๒-๓ องค์ ให้เป็นพยานว่า ท่านทั้งหลายจงทราบบว่า พระเจ้าลุงของเราส่งเราไป แล้วสั่งให้นำม้าสินธพมา ผ่นขึ้นม้าสินธพนั้น เหาะไป โดยนัยที่กล่าวมาแล้วในหนหลัง.

พระศาสดา เมื่อทรงประกาศความนั้น จึงตรัสพระคาถาว่า

ปุณณกัษัณเฑียรนั้น ทูลลาท้าวเวสวัณผู้เรื่องยศ
เป็นใหญ่ในหมู่มัธยม แล้วไปสั่งบุรุษคนใช้ของตนผู้อยู่
ในที่นั้นว่า เจ้าจงเอาน้ำอาชาไนยที่ประกอบแล้วมา ณ
ที่นี่ ม้าสินธพนั้นมีหูทั้งสองประดับด้วยทองคำ กีบ
หุ้มด้วยแก้วแดง เครื่องประดับอกล้วนด้วยทองคำ
ชมพูนุทอันสุกใส ปุณณกัษัณเฑียรผู้ประดับประดาแล้ว

แต่ผม และหมวดดีแล้ว ขึ้นม้านั้นเป็นยานพาหนะ

ของเทวดา เหาะไปในอากาศกลางหา

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อามนุตย แปลว่า เรียกมาแล้ว.

ปุณณกัณษ์นั้น เหาะไปทางอากาศนั้นเองคิดว่า วิชฐุบัณฑิตมีบริวารมาก เราไม่อาจจับเอาเธอได้ แต่ว่าพระเจ้าธัญชัยโกรพยราช พอพระทัยในการทรงสกา เราชนะท้าวเธอด้วยสกาแล้ว จักจับเอาวิชฐุบัณฑิต เออก็แก้วในพระคลังข้างที่ ของท้าวเธอมีเป็นจำนวนมาก ท้าวเธอคงไม่ทรงสกาด้วยแก้วที่เป็นของพนั้นมีค่าเล็กน้อย บุคคลผู้ชนะพระราชาก็ควรจะนำเอาแก้วมณีมีค่ามากมา พระราชาจักไม่ทรงรับแก้วชนิดอื่น แก้วมณีเป็นเครื่องใช้สอยของพระเจ้าจักรพรรดิราช มีอยู่ในระหว่างแห่งวิบูลบรรพตใกล้กรุงราชคฤห์ เราต้องเอาแก้วมณี ซึ่งมีอานุภาพมากนั้นมาโลมล่อพระราชาก็จะชนะพระราชาก็ได้ ปุณณกัณษ์ได้ทำอย่างนั้นแล้ว.

พระศาสดา เมื่อทรงประกาศความนั้น จึงได้ตรัสพระคาถานี้ว่า

ปุณณกัณษ์นั้น ได้เหาะไปสู่กรุงราชคฤห์อันนำ

รินรมย์ยิ่งนัก เป็นนครของพระเจ้าอังคราช อันพวก

ข้าศึกไม่กล้าเข้าใกล้ มีภัณฑหาร และข่าน้ำมากมาย

ตั้งมัสกัถสารพิภพของท้าววาสวะ เป็นนครก็กก้องด้วย

หมุ่นกยุงและนกกะเรียน อ้ออิงด้วยฝูงนกต่าง ๆ ชนิด

เป็นที่เสพอาศัยของฝูงทิวาชาติ มีนกต่าง ๆ ส่งเสียง

ร้องอยู่ อึงมี ภูมิภาคราบเรียบ ดารดาษไปด้วยบุปผ

ชาติ ดังขุนเขาหิมวันต์ ปุณณกัณษ์นั้น ขึ้นสู่วิบูล

บรรพตอันเป็นภูเขาศิลาล้วน เป็นที่อาศัยอยู่ของหมู่

กนิทร เทียวแสวงหาแก้วมณีดวงประเสริฐอยู่ ได้เห็น

ดวงแก้วมณีนั้น ณ ท่ามกลางยอดภูเขา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **องฺคสฺส รณฺโณ** ความว่า ในกาลนั้น พระเจ้าอังคราช ได้ครองมคธรัฐ ด้วยเหตุที่นั้นจึงตรัสไว้. บทว่า **ทฺวารสํ** ความว่า อันข้าศึกจะเข้าไปหาได้ยาก. บทว่า **มสฺสกสสารี วีย วาสวสฺส** ความว่า คุณพิภพแห่งท้าววาสวะ อันได้นามว่า มสั๊กสสาระ เพราะสร้างไว้ ไกล์ภูเขาสิเนรุ กล่าวคือ มสั๊กสสาระ. บทว่า **ทิจาภิสํฆุญฺจ** ความว่า เป็นที่อยู่ก็ก่อกองถล่มไปด้วยฝูงนกอื่น ๆ. บทว่า **นนานาสกฺขณารุทฺ** ความว่า ฝูงนกนานาชนิด ส่งเสียงร้องด้วยเสียงอันไพเราะ เช้งแซ่ อ้ออิงอยู่. บทว่า **สุวฺจกณฺ** ความว่า มีเนินอันสวยงาม มีภาคพื้นราบเรียบเป็นที่น่าพอใจ. บทว่า **หิมวํ** **ปพฺพตํ** แปลว่า เหมือนภูเขาหิมันต์. บทว่า **วิปุลมารุญฺห** ความว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุณณกยักรัณนั้นขึ้นสู่วิบูลบรรพตเห็นปานนั้น. บทว่า **ปพฺพตกฺขมฺ** ความว่า ได้เห็นแก้วมณีนั้นในระหว่างยอดแห่งภูเขา.

ปุณณกยักรัณเห็นแก้วมณีมีรัศมีอันผุดผ่อง

เป็นแก้วมณีดีเลิศด้วยยศ รุ่งโรจน์โชติช่วงด้วยแก้วมณี

เป็นอันมาก สว่างไสวดั่งสายฟ้าแลบในอากาศ สามารถ

นำทรัพย์มาให้ตั้งใจหวัง แล้วถือเอาแก้วมโนหรจินดา

มีค่ามาก มีอานุภาพมากนั้น แผ่นหินม้าสินพอาชาไนย

เหาะไปในอากาศกลางหา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ธนาหริ** ความว่า สามารถนำทรัพย์มาได้ตามใจหวัง. บทว่า **ททฺทลฺลมานํ** แปลว่า รุ่งโรจน์ชัชวาล. บทว่า **ยสฺสา** แปลว่า ด้วยหมู่แก้วมณีมีบริวารมาก. บทว่า **โอภาสตี** ความว่า แก้วมณีนั้นสว่างไสว เหมือนสายฟ้าแลบในอากาศฉะนั้น. บทว่า **ตมฺคฺคหิ** ความว่า ได้ถือเอาแก้วมณีนั้น. บทว่า **มโนหรนฺนาม** ความว่า ได้นามอย่างนี้ว่า สามารถนำมาซึ่งทรัพย์ตั้งใจนึก.

ยักษ์ตนหนึ่งชื่อว่า กุมภีระ มีพวกยักษ์กุมภักข์แสนหนึ่งเป็นบริวาร
รักษาแก้วมณีนั่นอยู่ แต่กุมภีระยักษ์นั้น เมื่อปุณณกยักษ์ทำท่าโกรธลงถึงตาคู
เท่านั้น ก็สะดุ้งกลัวตัวสั่นหนีไปแอบเขาจ๊กवालแลดูอยู่. ปุณณกยักษ์นั้นจับไล่
กุมภีระยักษ์ให้หนีไปแล้ว จึงถือเอาแก้วมณีเหาะไปโดยทางอากาศถึงนครนั้น.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศความนั้น จึงตรัสพระคาถาว่า

ปุณณกยักษ์นั้น ได้เหาะไปยังอินทปัตตนคร
ลงจากหลังม้าแล้วเข้าไปสู่ที่ประชุมของชาวกรุงรัฐ ไม่
กลัวเกรงพระราชา ๑๐๑ พระองค์ ที่ประชุมพร้อม
เพรียงกันอยู่ ณ ที่นั้น กล่าวทำทนายด้วยสกาว่า บรรดา
พระราชาในราชสมาคมนี้ พระองค์ไหนหนอจะทรง
ชิงเอาแก้วอันประเสริฐ ของข้าพระองค์ได้ หรือว่า
ข้าพระองค์จะพึงชนะพระราชาพระองค์ไหน ด้วย
ทรัพย์อันประเสริฐ อนึ่ง ข้าพระองค์จะชิงแก้วอัน
ประเสริฐยิ่ง กะพระราชาพระองค์ไหน หรือพระราชา
พระองค์ไหนจะทรงชนะข้าพระองค์ด้วยทรัพย์อัน
ประเสริฐ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โอรูปุหุปาคณฺธิ สภํ กุรุณํ ความว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุณณกยักษ์นั้นลงจากหลังม้าแล้ว พักม้าที่มีรูปอันใครไม่
เห็นแล้วเข้าไปสู่สภาแห่งชาวกรุงรัฐ ด้วยเพศแห่งมาณพน้อย. บทว่า เอกสत्
ความว่า เป็นผู้ไม่เกรงกลัวพระราชา ๑๐๑ พระองค์ ได้กล่าวทำทนายด้วยสกา
โดยนัยมีอาทิว่า พระราชาพระองค์ไหนหนอ. บทว่า โคนิธ ความว่า พระราชา
พระองค์ไหนหนอในราชสมาคมนี้. บทว่า รณฺณํ ความว่า ในระหว่างพระราชา
ทั้งหลาย. บทว่า วรมาภิเชติ ความว่า พระราชาพระองค์ไหนที่จะชิงเอาแก้ว

อันประเสริฐของข้าพเจ้าได้ คืออาจกล่าวได้ว่าเราขณะดังนี้. บทว่า กมาภิเชย-
ยาม ความว่า หรือว่า พวกเราจะฟังชนะใคร ?. บทว่า วรทุชนน แปลว่า
ด้วยทรัพย์อันสูงสุด. บทว่า กมนุตุตฺร ความว่า ก็พวกเรา เมื่อจะชนะ
จงชนะทรัพย์อันประเสริฐกะพระราชาพระองค์ไหน ?. บทว่า โก วาปี โน
เชติ ความว่า ก็หรือว่า พระราชาพระองค์ไหนจะชนะพวกเราด้วยทรัพย์อัน
ประเสริฐ ปุณณกยัณฺณํ พุคเคาะพระเจ้าโกรพยราชนั้นแลด้วยบท ๔ บท
ด้วยประการฉะนี้.

ลำดับนั้น พระเจ้าโกรพยราชทรงพระดำริว่า ก่อนแต่นี้ เรายังไม่
เคยเห็นใครที่พูดกล้าหาญเช่นนี้ นี้จะเป็นใครหนอแล เมื่อจะรับสั่งถามจึง
ตรัสพระคาถาว่า

ชาติภูมิของท่านอยู่ในแคว้นแคว้นไหน ? ถ้อยคำ
ของท่านนี้ ไม่ใช่ถ้อยคำของชาวกรุงรัฐเลย ท่านมิได้
กลัวเกรงเราทั้งปวง ด้วยรัศมีแห่งผิวพรรณ ท่านจง
บอกชื่อและพวกพ้องของท่านแก่เรา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โกรพฺยสุเสว ความว่า ถ้อยคำของ
ท่าน ไม่ใช่ถ้อยคำของคนผู้อยู่ในแคว้นแคว้นกรุงรัฐเลย.

ฝ่ายปุณณกยัณฺณได้ฟังดังนั้นจึงคิดว่า พระราชานี้ ย่อมถามชื่อของ
เราด้วย ทาสชื่อปุณณกะมีอยู่คนหนึ่ง ถ้าเราจะทูลบอกว่าชื่อปุณณกะไซ้
ท้าวเธอจักดูหมิ่นได้ว่า เพราะเหตุไรทาสจึงพูดกะข้าด้วยความคะนองอย่างนี้
อย่าเลย เราจักทูลบอกชื่อของเราในชาติอดีตเป็นลำดับแก่ท้าวเธอ แล้วกล่าว
คาถาว่า

ข้าแต่พระราช ข้าพระองค์เป็นมาณพจักจายน-
โคตร ชื่อปุณณกะ ญาติและพวกพ้องของข้าพระองค์

อยู่ในนครกาลจัมปากะ แคว้นอังคะยอมเรียกข้าพระ-
องค์อย่างนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ ข้าพระองค์
มาถึงในนี้ด้วยต้องการจะเล่นพนันสกา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุนฺนนาโม ความว่า ได้กล่าวปิด
เฉพาะชื่อเต็มเท่านั้นโดยชื่อที่บกพร่องนั้น. บทว่า อิติ มาหุยนฺติ ความว่า
พวกญาติยอมกล่าวยอมเรียกข้าพเจ้าดังนี้. บทว่า องฺเกสุ ความว่า อยู่ใน
นครกาลจัมปากะ ในอังครัฐ. บทว่า อตุเถน เทวสุมิ ความว่า ข้าแต่
พระองค์ผู้สมมติเทพ ข้าพระองค์มาถึงในที่นี้ด้วยประสงค์จะเล่นสกา.

ลำดับนั้น พระราชาเมื่อจะตรัสถามปุณณกัษณ์นั้นว่า คุณก่อนมาพบ
ท่านผู้ที่พระราชาชานะด้วยสกา จักถวายอะไรแก่พระราชาท่านมีอะไรหรือ
จึงตรัสพระคาถาว่า

พระราชาผู้ทรงชำนาญการเล่นสกา เมื่อชนะ
ท่านจึงพืงนำเอาแก้วเหล่าใดไป แก้วเหล่านั้นของ
มาณพมีอยู่หรือ แก้วของพระราชามีอยู่จำนวนมาก
ท่านเป็นคนเฉลียวใจ จะมาพนันกะพระราชาเหล่านั้นได้
อย่างไร.

คำอันเป็นคานานั้นมีอธิบายดังนี้ แก้วเหล่านั้นของมาณพผู้เจริญมีอยู่
หรือ. บทว่า เย ตํ ชินฺนุโต ความว่า พระราชตรัสว่า ท่านผู้ชำนาญ
เล่นสกา เมื่อท่านชานะเขาแล้ว ท่านกล่าวว่า จงนำมา ดังนี้แล้ว พืงนำไป
แต่แก้วเป็นอันมากมีอยู่ในพระนิเวศน์ของพระราชาทั้งหลาย ท่านเป็นคนจน
ท่านจะเอาทรัพย์เป็นค่าเดิมพันพนันกะพระราชาเหล่านั้น ผู้มีทรัพย์มากอย่างนี้
ได้อย่างไร ?

ลำดับนั้น ปุณณกัษณ์ทูลว่า

แก้วมณีของข้าพระองค์ดวงนี้ ชื่อว่า สามารถนำ
ทรัพย์มาให้ได้ตั้งใจปรารถนา นักเลงเล่นสกาชนะ
ข้าพระองค์แล้ว ฟังนำแก้วมณีดวงประเสริฐสามารถ
นำทรัพย์มาให้ได้ตั้งใจปรารถนา และม้าอาชาไนย
เป็นที่เกรงขามของศัตรูนี้ไป.

ก็ในบาลีไปตถกะ ท่านลิขิตไว้ว่า แก้วมณีของข้าพระองค์นี้ มีสีแดง
ก็แก้วมณีนั้นเป็นแก้วไพฑูรย์ เพราะฉะนั้นคำนี้แหละจึงสมกัน. บรรดาบท
เหล่านั้น. บทว่า อาชุลย์ ความว่า นักเลงผู้ชำนาญเล่นสกาชนะแล้วฟังนำสิ่ง
ทั้งสองของเรานี้คือ ม้าอาชาไนยและแก้วมณีนี้ไป เพราะฉะนั้น ปุณณกัณฑ์
เมื่อจะแสดงมาจึงได้กล่าวอย่างนั้น.

พระราชาทรงสดับดังนั้นแล้วจึงตรัสพระคาถาว่า

ดูก่อนมาณพ แก้วมณีดวงเดียวจักทำอะไรได้
อนึ่ง ม้าอาชาไนยตัวเดียวจักทำอะไรได้ แก้วของ
พระราชามีเป็นอันมาก ม้าอาชาไนยมีกำลังรวดเร็วตั้ง
ลมของพระราชามีมิใช่น้อย.

จบโทหพิณีกัณฑ์

ปุณณกัณฑ์นั้นได้สดับพระคำรัสของพระราชาดังนั้นแล้ว จึงกราบทูล
ว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า เพราะเหตุไรพระองค์จึงตรัสดังนั้น ม้าของข้าพระองค์ตัว
เดียวเท่ากับม้าพันตัว แก้วมณีของข้าพระองค์ดวงเดียวเท่ากับแก้วพันดวง ม้า
ทั้งปวงจะเทียมเท่ากับม้าของข้าพระองค์ตัวเดียวหาไม่ได้ ขอพระองค์ทอดพระเนตร
ดูความว่องไวของม้าตัวนี้ก่อน แล้วแผ่นขึ้นม้าขับไปโดยเบื้องบนแห่งกำแพง
พระนครที่กว้าง ๗ โยชน์ ได้ปรากฏประหนึ่งว่าม้าเอาคอจกดันเรียงล้อม

พระนคร ถ้าม้าวิ่งเร็วกว่าลำดับนั้น ไปก็ไม่ปรากฏ. แม้อยักษ์ก็ไม่ปรากฏ มีแต่
ผ้าแดงคาดพุงเท่านั้น ได้ปรากฏดังผ้าแดงผืนเดียววงรอบพระนคร ปุณณกัษย์
ลงจากหลังม้ากราบทูลว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า พระองค์ทอดพระเนตรเห็นกำลัง
เร็วแห่งม้าแล้วหรือ เมื่อท้าวเชตรัสบอกว่า เออมาณพราเห็นแล้ว จึงกราบทูล
ว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า พระองค์จงทอดพระเนตรคู่อีกในกาลบัดนี้ แล้วจับม้าไป
บนหลังน้ำในสระโบกขรณีที่อยู่ภายในพระนคร ม้าได้วิ่งไปมิได้ให้ปลาย
กีบเปียกเลย. ลำดับนั้น ปุณณกัษย์ให้ม้าวิ่งควบไปบนใบบัว ตบมือแล้ว
เหยียดมือออก ม้าวิ่งผ่านมาหยุดอยู่ที่ฝ่ามือ. ลำดับนั้น ปุณณกัษย์กราบทูล
ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมแห่งนครชน ม้าเห็นปานนี้ ควรจะจัดเป็นม้าแก้ว
หรือไม่พระพุทธเจ้าข้า เมื่อพระองค์ตรัสว่า ควรมาณพ จึงกราบทูลอีกว่า
ข้าแต่พระมหाराชเจ้า ม้าแก้วยกไว้ก่อนเกิด พระองค์จงทอดพระเนตรดู
อานุภาพแห่งแก้วมณี ดังนี้แล้วเมื่อจะประกาศอานุภาพแห่งแก้วมณีนั่น จึง
กล่าวคาถาว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้สูงสุดในทวีป ขอพระองค์จง

**ทอดพระเนตรดูแล้วมณีของข้าพระองค์นี้ รูปหญิง
และรูปชาย รูปเนื้อและรูปนกมิใช่น้อย ย่อมปรากฏ
อยู่ในแก้วมณีนี้ หมูเนื้อและหมูนกต่างชนิด ย่อม
ปรากฏอยู่ในแก้วมณีนี้ พระยานาคและพระยาครุฑก็
ปรากฏอยู่ในแก้วมณีนี้ เชิญพระองค์ทอดพระเนตร
สิ่งที่น่าอัศจรรย์ อันทรรมดาสร้างสรรค์ไว้ในแก้วมณีนี้
พระเจ้าข้า.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อิตฺถินฺ ความว่า รูปหญิงมิใช่น้อย ที่
ประดับตกแต่งในแก้วมณีนั่น รูปชายก็เหมือนกัน หมูเนื้อและนกมีประการ
ต่างๆ หมูเสนาเป็นต้นย่อมปรากฏ เมื่อจะประกาศสิ่งเหล่านั้น จึงได้ทูลอย่างนั้น.

ด้วยบทว่า นิमित्तํ นี้ ปุณณกษัตริย์กล่าวว่า ขอพระองค์จงทอดพระเนตร
ดูสิ่งอันน่าอัศจรรย์เห็นปานนี้อันธรรมชาติสร้างไว้ในแก้วมณีนี้ เมื่อจะแสดงแม้
สิ่งอื่น ๆ อีกจึงกล่าวคาถาว่า

ขอพระองค์จงทอดพระเนตรจตุรงคินีเสนาคือ

กองช้าง กองม้า กองรถ และ กองเดินเท้าอันสวม
เกราะ อันธรรมชาติสร้างสรรไว้ในแก้วมณีดวงนี้ เชิญ
ทอดพระเนตรพลทหารที่จัดไว้เป็นกรม ๆ คือกองช้าง
กองม้า กองรถ กองราบ อันธรรมชาติสร้างสรรไว้ใน
แก้วมณีดวงนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า พลคฺคาณิ แปลว่า กองพลนั่นเอง.
บทว่า วิยฺหานิ ได้แก่ ตั้งด้วยอำนาจกระบวน.

ขอเชิญทอดพระเนตรพระนครอันสมบุรณ์ด้วย

ป้อม มีกำแพงและค่ายเป็นอันมาก มีถนนสามแพร่ง
สี่แพร่ง มีพื้นราบเรียบ อันธรรมชาติสร้างสรรไว้ใน
แก้วมณีดวงนี้ ขอเชิญทอดพระเนตรเสาระเนียด เสา
เขื่อน กลอนประตู ชุ่มประตูกับประตู อันธรรมชาติ
สร้างสรรไว้ในแก้วมณีดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปุริ แปลว่า พระนคร. บทว่า
อฏฺฐาสฺสํปนฺนํ ได้แก่ สมบุรณ์ด้วยป้อมและเชิงเทิน. บทว่า พหุปาการ-
โตรณํ แปลว่า มีกำแพงรั้วค่ายอันสูง. บทว่า สิมฺมาภูเก แปลว่า ถนน
สี่แพร่ง. บทว่า สุภูมฺปิโย ความว่า มีพื้นอันน่ารื่นรมย์วิจิตรด้วยอุปจารแห่ง
นคร. บทว่า เอสิกา ได้แก่เสาระเนียดที่ตั้งขึ้นที่ประตูพระนคร, บทว่า
ปฺลิมฺ ได้แก่ กลอนเหล็ก อีกอย่างหนึ่งบาลีก็อย่างนี้แล. บทว่า อคฺคฺพานิ

ได้แก่ ประดูพระนครและหน้าต่าง. บทว่า อฏฺฐาลเก จ แปลว่า ชุ่ม
ประดู.

ขอเชิญทอดพระเนตรฝูงนก นานาชนิดมากมาย
ที่เขาค่ายและหนทาง คือ ฝูงหงส์ นกกะเรียน นกยูง
นกจากพราว และนกเขา อันธรรมชาติสร้างสรรค์ไว้ใน
แก้มฉัตรดวงนี้ ขอเชิญทอดพระเนตรพระนครอัน
เคลื่อนกล่น ไปด้วยฝูงนกต่างๆ คือ นกคูเหว่าดำ
คูเหว่าลาย ไก่ฟ้า นกโพระดก เป็นจำนวนมาก อัน
ธรรมชาติสร้างสรรค์ไว้ในแก้มฉัตรดวงนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โตรณมกุเคสุ ได้แก่ ที่เสาค่ายและหน
ทางในพระนครนี้. บทว่า กุณาลกา แปลว่า นกคูเหว่าดำ. บทว่า จิตฺรา
ได้แก่ นกคูเหว่าลาย.

ขอเชิญทอดพระเนตรพระนครอันแวดล้อมไป
ด้วยกำแพง เป็นนครนำอัสจรรย์ ขนพองสยองเกล้า
เข่าซึกขงขึ้นประจำ ลาดด้วยทรายทองอันนำรีนรมย์
อันธรรมชาติสร้างสรรค์ไว้ในแก้มฉัตรดวงนี้ เชิญทอด
พระเนตรร้านตลาดอันบริบูรณ์ด้วยสินค้าต่าง ๆ เรือน
สิ่งของในเรือน ถนนชอย ถนนใหญ่ อันธรรมชาติ
สร้างสรรค์ไว้ในแก้มฉัตรดวงนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สุปาการิ ได้แก่ แวดล้อมไปด้วยกำแพง
แก้ว. บทว่า ปณฺณสาลาโย ได้แก่ ร้านตลาดอันพร้อมไปด้วยสินค้านานา
ชนิด. บทว่า นิเวสเน นิเวเส จ ได้แก่ เรือน และสิ่งของในเรือน.

บทว่า สนธิพยุพเห ได้แก่ ที่ต่อแห่งเรือน และตรอกน้อย. บทว่า นิพพิทฐวิถิโย ได้แก่ ถนนใหญ่.

ขอเชิญทอดพระเนตรโรงขายสุรา นักเลงสุรา

พ่อครัว โรงครัว พ่อค้า และหญิงแพศยา อันธรรม-
ดาสร้างสรรไว้ในแก้วมณีดวงนี้ ขอเชิญทอดพระเนตร
ช่างดอกไม้ ช่างย้อม ช่างปรุงของหอม ช่างทอผ้า
ช่างทอง และช่างแก้วอันธรรมดาสร้างสรรไว้ในแก้ว
มณีดวงนี้ ขอเชิญทอดพระเนตร ช่างของหวาน ช่าง
ของคาว นักมหรสพ บางพวกพ้อนรำขับร้อง บาง
พวกปรบมือ บางพวกตีฉิ่ง อันธรรมดาสร้างสรรไว้
ในแก้วมณีดวงนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โสณฺฑเท จ ความว่า โรงสุราอันประ-
กอบด้วยเครื่องประดับคอและเครื่องประดับหูอันสมควรแก่ตน และนักเลงสุรา
ผู้นั่งจัดแจงที่ค้ำสุรา. บทว่า อาพาริเก แปลว่า พ่อครัว. บทว่า สุเท
แปลว่า ผู้ปรุงอาหาร. บทว่า ปาณิสฺสเร ความว่า ขับร้องด้วยการตบมือ.
บทว่า กุมฺภณฺนิเก แปลว่า พวกตีฉิ่ง.

ขอเชิญทอดพระเนตรกลอง ตะโพน สังข์

บัณเฑาะว์ มโหรีทีก และเครื่องดนตรีทุกอย่าง อัน
ธรรมดาสร้างสรรไว้ในแก้วมณีดวงนี้ ขอเชิญทอด
พระเนตรเปิงมาง กังสดาล พิณ การพ้อนรำขับร้อง
เครื่องดนตรีดีดสีตีเป่า อันเขาประโคนครีกครั้น อัน
ธรรมดาสร้างสรรไว้ในแก้วมณีดวงนี้ ขอเชิญทอด
พระเนตรนักกระโดด นักมวยปล้ำ นักเล่นกล หญิง

๑. บาลีว่า สนธิพยุพเห.

งาม ชายงาม คนเฝ้ายาม และช่างตัดผม อัน

ธรรมดาสร้างสรรไว้ในแก้วมณีดวงนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สมมุตาถ์ ได้แก่ ตะโพน ที่ทำด้วยไม้ ตะเกียนเป็นต้นและกังสดาล. บทว่า ตูริยาพิตถัมภูจฺจ ได้แก่ เครื่องดนตรี ต่างๆ ที่เขาประโคมไว้อย่างครึกครื้นเป็นอันมาก. บทว่า มุฏจิกา ได้แก่ นก มวยปล้ำ. บทว่า โสภียา ได้แก่ หญิงงามเมือง และชายรูปงาม. บทว่า เวตาลีเก ได้แก่ ผู้ทำกาลเวลาให้ปรากฏขึ้น. บทว่า ชลุต ได้แก่ ช่างตัดผมกำลังปลงผมและหนวดอยู่.

ในแก้วมณีดวงนี้ มีงามมหรสพอันเกื่อนกล่น

ไปด้วยชายหญิง ขอเชิญทอดพระเนตรพื้นที่เป็นที่เล่น

มหรสพ บนเตียงที่ซ้อนกันเป็นชั้น ๆ อันธรรมดา

สร้างสรรไว้ในแก้วมณีดวงนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มลฺยาติมฺลฺยาเจ ได้แก่ เตียงที่ผูกไว้ข้างบน แห่งเตียงใหญ่. บทว่า ภูมฺมฺมฺโย ได้แก่ ภูมิที่แสดงมหรสพ อันน่ารื่นรมย์.

ขอพระองค์จงทอดพระเนตรดูพวกนักมวย ซึ่ง

ต่อยกันด้วยแขนทั้งสองอยู่ในสนามเล่นมหรสพ ทั้งผู้

ชนะและผู้แพ้ อันธรรมดาสร้างสรรไว้ในแก้วมณี

ดวงนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สมฺมุชฺชสุมฺมึ แปลว่า ในสนามมวย. บทว่า นีหเต แปลว่า ผู้กำจัด คือชนะตั้งอยู่. บทว่า นีหตฺมานเ แปลว่า ผู้แพ้.

ขอเชิญทอดพระเนตรฝูงเนื้อต่าง ๆ เป็นอันมาก

ที่เชิงภูเขา คือ ราชสีห์ เสือโคร่ง ช้าง หมี หม่าใน

เสือดาว แรด โคลาน กระบือ ละมั่ง กวาง เนื้อ
ทราย ระนาด วั ว สุกรบ้าน ชะมด แมวป่า
กระต่าย และกระแต ซึ่งมีอยู่มากมายหลายหลาก
ขอเชิญทอดพระเนตรฝูงเนื้อต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่เกลื่อน-
กลาด อันธรรมาศสร้างสรรค์ไว้ในแก้วมณีดวงนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปลสตา แปลว่า เนื้อแรด. บาลีว่า
พลสตา ดังนี้ก็มี. บทว่า ควชา แปลว่า โคลาน. บทว่า สรภา ได้แก่ เนื้อ
ชนิดหนึ่ง ระมาดและสุกรบ้าน. บทว่า พหู จิตฺรา ได้แก่ เนื้ออันวิจิตรโดย
ประการต่างๆ. บทว่า วิพารา แปลว่า แมวป่า. บทว่า สสกณฺณกา
ได้แก่ กระต่ายและกระแต.

ในแก้วมณีดวงนี้ มีแม่น้ำอันมีท่า อันราบเรียบ
ลาดด้วยทรายทอง มีน้ำใสสะอาดไหลไปไม่ขาดสาย
เป็นที่อาศัยแห่งฝูงปลา อนึ่ง ในแม่น้ำนี้มีฝูงจระเข้
มังกร ปลาฉลาม เต่า ปลาฉลาด ปลากระบอก
ปลากด ปลาเค้า ปลาตะเพียน ทองเทียวไปมา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นขฺชาโย แปลว่า แม่น้ำ. บทว่า
โสวณฺณพากุลสฺสจฺจิตฺตา ความว่า มีพื้นตั้งอยู่ราบเรียบลาดด้วยทรายทอง.
บทว่า กุมฺภิลลา ความว่า สัตว์เหล่านี้ มีรูปเห็นปานนี้เทียวสัญจรไปมาใน
แม่น้ำ เชิญทอดพระเนตรสัตว์แม่เหล่านั้นที่ธรรมาศสร้างสรรค์ไว้ในแก้วมณีนี้.

เชิญทอดพระเนตร ขอบสระโบกขรณี อันก่อ
สร้างด้วยแผ่นแก้วไพฑูรย์ เกลื่อนกล่นไปด้วยฝูงนก
นานาชนิดดารดาษไปด้วยหมู่ไม้นานาพรรณ อัน
ธรรมาศสร้างสรรค์ไว้ในแก้วมณีดวงนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เวพฐิยผลกโรทาย ความว่า ฝูงนก
ป่าพากันเกาะแผ่นหินอันล้วนแล้วด้วยแก้วไพฑูรย์ ส่งเสียงร้องเพราะเสียง
แก้วมณีนั้น.

ขอเชิญทอดพระเนตรดูสระโบกขรณีในแก้วมณี

ดวงนี้ อันธรรมาศสร้างสรรไว้เรียบริ้อยทั้ง ๔ ทิศ
เคลื่อนกล่นด้วยฝูงนกต่างชนิด เป็นที่อยู่อาศัยของ
ปลาใหญ่ๆ ขอเชิญทอดพระเนตรแผ่นดิน อันมีน้ำ
ล้อมโดยรอบ เป็นกุณฑลแห่งสาครประกอบด้วยทิว
ป่า (เขียวขจี) อันธรรมาศสร้างสรรไว้ในแก้วมณีนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปุณฺณโลมจฺจนเสวิตา แปลว่า เป็นที่อยู่
อาศัยของฝูงปลา. บทว่า วนฺราเชติ แปลว่า ด้วยทิวป่าเป็นดังเทริดประดับ.
อันธรรมาศสร้างสรรไว้ในแก้วมณีดวงนี้.

เชิญทอดพระเนตรบุพวิเททวิป อมรโคยาน

ทวิป อุตฺตกรูทวิป และขมพุกทวิป ขอเชิญทอดพระ-
เนตรสิ่งอัศจรรย์ อันธรรมาศสร้างสรรไว้ในแก้วมณี
ดวงนี้ พระเจ้าข้า ขอเชิญทอดพระเนตรพระจันทร์
และพระอาทิตย์ อันเวียนรอบสถิเนรুবรพต ส่องสว่าง
ไปทั่ว ๔ ทิศ ขอเชิญทอดพระเนตรสิ่งอัศจรรย์ อัน
ธรรมาศสร้างสรรไว้ในแก้วมณีดวงนี้ ขอเชิญทอด
พระเนตรสถิเนรুবรพต หิมวันตบรพต สมุทราศ
แผ่นดินใหญ่ และท้าวมหाराชทั้ง ๔ อันธรรมา
ศสร้างสรรไว้ในแก้วมณีดวงนี้ ขอเชิญทอดพระเนตร
พุ่มไม้ในสวน แผ่นหินและเนินหินอันนำรินรมย์เคลื่อน

กล่นไปด้วยพวกกนิทร อันธรรมาศสร้างสรรค์ไว้ใน
แก้วมณีดวงนี้ ขอเชิญทอดพระเนตรสวนสวรรค์ คือ
ป่ารุกข์วัน จิตตลดาวัน มิสสกันและนันทวัน ทั้ง
เวษยันตปราสาท อันธรรมาศสร้างสรรค์ไว้ในแก้วมณี
ดวงนี้ ขอเชิญทอดพระเนตรสุทธรมเทวสภา ต้นปาริ-
ฉัตตกพภกฤษ์อันมีดอกแย้มบาน และพระยาข้าง
เอร่าวณซึ่งมีอยู่ในดาวดึงส์พิภพ อันธรรมาศสร้างสรรค์
ไว้ในแก้วมณีดวงนี้ ขอเชิญทอดพระเนตรเถิด พระ-
เจ้าข้า ขอเชิญทอดพระเนตรดูเหล่านางเทพกัญญาอัน
ทรงโฉมล้ำเลิศ ดังสายฟ้าแลบออกจากกลีบเมฆเที่ยว
เล่นอยู่ในนันทวันนั้น อันธรรมาศสร้างสรรค์ไว้ในแก้ว
มณีดวงนี้ ขอเชิญทอดพระเนตรเถิดพระเจ้าข้า ขอ
เชิญทอดพระเนตรเหล่าเทพกัญญาผู้ประเล้าประโลม
เทพบุตร อภิรมย์เหล่าเทพกัญญาอยู่ในนันทวันนั้น
อันธรรมาศสร้างสรรค์ไว้ในแก้วมณีดวงนี้พระเจ้าข้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วิเทเห ได้แก่ บุพวิเทหทวีป. บทว่า
โคยานิเย จ ได้แก่ อมรโคยานทวีป. บทว่า กุรุโย ชมพูทวีปญจ ได้แก่
อูตรกุรุทวีปและชมพูทวีป. บทว่า อนุปริยายนุเต ความว่า ซึ่งพระจันทร์
และพระอาทิตย์เหล่านั้น เวียนรอบภูเขาสินธุ. บทว่า ปาฐิเย ความว่า
หลังแผ่นหินดุจตั้งลาดไว้.

ขอเชิญทอดพระเนตรปราสาทมากกว่าพัน ใน
ดาวดึงส์พิภพ ฟ้นลาดด้วยแผ่นแก้วไพฑูรย์ มีรัศมี
รุ่งเรือง อันธรรมาศสร้างสรรค์ไว้ในแก้วมณีดวงนี้ ขอ

เชิญทอดพระเนตรสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ชั้นยามา ชั้น
ดุสิต ชั้นนิมมานรดี และชั้นปรนิมมิตวสวัตดี อัน
ธรรมดาสร้างสรรไว้ในแก้วมณีดวงนี้ ขอเชิญทอด
พระเนตรสระโบกขรณีในสวรรค์ชั้นนั้น ๆ อันมีน้ำใส
สะอาดดารดาษไปด้วยมณฑาทาลกะ ดอกปทุมและอุบล.
บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปโรสทสุสฺ ความว่า ในปราสาทมาก
กว่าพัน ในภพชั้นดาวดึงส์.

ลายขาว ๑๐ แห่งอันนารีนรมย์ใจ ลายเหลือง
อ่อน ๒๑ แห่ง ลายเหลืองขมื่น ๑๔ แห่ง ลายสีทอง
๒๑ แห่ง ลายสีน้ำเงิน ๒๐ ลายสีแมลงค่อมทอง ๓๐
แห่ง มีปรากฏในแก้วมณีนี้ แก้วมณีดวงนี้มีลายดำ
๑๖ แห่ง และลายแดง ๒๕ แห่ง อันเจ็ดด้วยดอกชะบา
วิจิตรด้วยนิลอุบล ข้าแต่มหाराชผู้สูงสุดกว่าปวงชน
ขอเชิญทอดพระเนตรแก้วมณีดวงนี้ อันสมบุรณ์ด้วย
องค์ทั้งปวงมีรัศมีรุ่งเรืองผุดผ่องอย่างนี้ ผู้ใดจักชนะ
ข้าพระองค์ด้วยการเล่นสกา แก้วมณีดวงนี้ จักเป็น
ส่วนค่าพินันของผู้นั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทเสตฺถ ราชียो ความว่า ลายขาว ๑๐
แห่ง มีอยู่ในแท่งแก้วมณีนั้น. บทว่า จ ปิงฺคฺลา ปญฺณฺรตฺส แปลว่า ลายเหลือง
อ่อน ๒๑ แห่ง. บทว่า หลิทฺฐา แปลว่า ลายเหลืองขมื่น ๑๔ แห่ง. บทว่า
ตีสตี ความว่า ลายสีแมลงค่อมทอง ๓๐ แห่ง. บทว่า จ จ ความว่า ลาย
สีดำ ๑๖ แห่ง. บทว่า มญฺเชฏฺฐา ปญฺจวีสตี ความว่า โปรดทอดพระ-
เนตรลายสีแดง ๒๕ แห่ง. บทว่า มิสฺสา พนฺธุกฺปุเปเห ความว่า ขอจง

ทอดพระเนตรลายสีคำอันวิจิตร ลายสีแดงเจือด้วยดอกเหล่านั้นอันวิจิตร จริง
อยู่ในแก้วมณีนี้มีลายคำลายสีแดงเจือด้วยดอกชะบาวิจิตรด้วยดอกอุบลเขียว.
บทว่า โอฬิสุงกั แปลว่า เป็นส่วนค่าพนัน. ปุณณกัณท์กล่าวหาว่า ผู้ชานะเรา
ด้วยการเล่นสกา แก้วมณีนี้เป็นส่วนค่าพนันของผู้นั้น. ก็บาลีในอรรถกถาว่า
โหด สุงกั มหาราช จงเป็นส่วยของพระมหาราช ดังนี้ก็มี คำนั้นมีอธิบาย
ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สูงสุดกว่าสัตว์สองเท้า พระองค์จงทอดพระเนตร แก้วมณี
นี้คือเห็นปานนี้ ข้าแต่มหาราชเจ้า แก้วมณีนี้เป็นส่วยของข้าพระองค์ ผู้ใดชนะ
ข้าพระองค์ด้วยการเล่นสกา แก้วมณีนี้เป็นส่วยของผู้นั้น.

จบมณิกัณท์

ปุณณกัณท์ ครั้นกล่าวอย่างนั้นแล้วทูลถามว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า
แม้ถ้าพระองค์ทรงชนะข้าพระองค์ด้วยสกา ก่อน ข้าพระองค์จักถวายแก้วมณีนี้
แต่หากข้าพระองค์ชนะ พระองค์จะประทานอะไรแก่ข้าพระองค์. พระเจ้า
ธัญชัยตรัสว่า คุณก่อนพ่อ ยกเว้นตัวของเราและเสวตฉัตรกับพระมเหสีเสียบ ของ
ที่เหลือซึ่งเป็นของ ๆ เรา เรายกให้เป็นส่วยสำหรับท่าน. ปุณณกัณท์ทูลว่า
ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ถ้าอย่างนั้น พระองค์อย่าชักช้าเลย เพราะข้าพระองค์
มาแต่ไกล โปรดให้จัดแจงโรงสกาเสียเถิด พระราชารับสั่งให้พวกอำมาตย์จัด
แจงแล้ว. อำมาตย์เหล่านั้นจัดแจงโรงเล่นสกาโดยเร็ว ปู่พระที่นั่งด้วยเครื่อง
ลาดอันวิจิตรงดงามสำหรับพระราชชาติ ตกแต่งอาสนะถวายพระราชชาติที่เหลือ และ
ตกแต่งอาสนะอันสมควรแก่ปุณณกัณท์ เสร็จแล้วกราบบังคมทูลกำหนดกาล
แก่พระราชชาติ.

ลำดับนั้น ปุณณกัณท์ได้กราบทูลพระราชชาติด้วยคาถาว่า

ข้าแต่พระมหाराชเจ้า กรรมในโรงเล่นสกา

สำเร็จแล้ว เสิญพระองค์ไปทรงเล่นสกา แก้วมณีเช่น

นี้ ของพระองค์ไม่มี เราพึ่งชนะกันโดยธรรม อย่า

ชนะกันโดยไม่ชอบธรรม ถ้าข้าพระองค์ชนะพระองค์

ไซริ้ ขอพระองค์อย่าได้ทรงทำให้เนิ่นช้า.

คำเป็นคานานันมือธิบายว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า กรรมในโรงสกาถึงเข้าแล้ว คือสำเร็จแล้ว แก้วมณีเช่นนี้ไม่มีแก่พระองค์ ขอพระองค์อย่าได้ทรงทำให้เนิ่นช้า. บทว่า อุเปหิ ลกฺขิ ความว่า ขอพระองค์จงทรงเข้าไปสู่โรงสกา อันเป็นสถานที่เล่นด้วยสกาทั้งหลาย และเมื่อเล่น เราทั้งหลายพึ่งชนะกันโดยชอบธรรมเท่านั้น ความชนะจะมีแก่เราทั้งหลายโดยสงบเถิด ก็ถ้าข้าพระองค์พึ่งชนะไซริ้ เมื่อเป็นเช่นนี้พระองค์จงอย่าชักช้าจงรีบกระทำทีเดียว เพราะฉะนั้นพระองค์ไม่พึงกระทำให้เนิ่นช้า พึงให้ทรัพย์ที่ข้าพระองค์ชนะแล.

ลำดับนั้นพระราชาจึงตรัสกะปุลณกยักษิณันว่า คุณก่อนมาณพ ท่านอย่ากลัวเราว่าเป็นพระราชา ชัยชนะหรือปราชัยจักมีโดยธรรมเท่านั้น ความชนะและแพ้ของเราจักมีโดยสงบ.

ปุลณกยักษิได้สดับดังนั้น จึงทูลว่า ขอพระองค์ทั้งหลายจงทรงทราบความชนะและแพ้ของเราทั้งสองก็โดยธรรมเท่านั้น ดังนี้แล้ว เมื่อจะกระทำพระราชาเหล่านั้นให้เป็นพยานจึงกล่าวคาถาว่า

ข้าแต่พระสุรเสนผู้ปรากฏในกรุงปัญจาละ พระ-

เจ้ามัจฉราษและพระเจ้ามัททราษ ทั้งพระเจ้าเอกกะราษ

พร้อมด้วยชาวชนบท ของงทอดพระเนตรดู ข้าพเจ้า

ทั้งสองจะสู้กันด้วยสกา กษัตริย์ก็ดี พราหมณ์ก็ดี

ไม่ได้ทำสักขีพยานไว้แล้ว ย่อมไม่ทำกิจอะไร ๆ ใน
ที่ประชุม.

บรรดาบทเหล่านั้น ปุณณกัณท์เรียกพระเจ้าปัญจาลราชนั้นแล้วว่า
ปัจจุคคตา เพราะเป็นผู้เลื่องชื่อคือผู้ปรากฏ ลือเด่น. บทว่า มจฺฉา จ
ความว่า ข้าแต่พระสหาย ก็พระองค์เป็นพระราชาในมัจฉรัฐ. บทว่า มทฺธา
ความว่า ข้าแต่พระเจ้ามัทธา. บทว่า สห เกกเกถิ ความว่า ข้าแต่พระเจ้า
วัตตมานเกกกระาชพระองค์พร้อมด้วยชาวชนบทชื่อเกกกะ อีกอย่างหนึ่ง
บัณฑิตวาง สห ศัพท์ ไว้หลังบทว่า เกกเกถิ และกระทำศัพท์ว่า ปัจจุคคต
ให้เป็นบทวิเสสนะ ของบทว่า สฺตฺรเสณ แล้วพึงทราบความในคานี้อย่างนี้ว่า
พระเจ้าสฺตฺรเสณมักจะผู้ปรากฏในแคว้นปัญจาละและพระเจ้ามัททะ พระเจ้าเกกกะ
และพระราชาที่เหลือพร้อมด้วยชาวชนบทชื่อว่า เกกกะ. บทว่า ปสฺสตุ โน เต
ความว่า ขอพระราชเหล่านั้นจงดูการต่อสู้กันเป็นคะแนนด้วยสภาของเราทั้ง
สอง. บทว่า โน ในบทว่า น โน สภายํ กโรนฺตุ กถฺยจฺจึ นี้ เป็นเพียงนิบาต.
ความว่า กษัตริย์ทั้งหลายก็ดี พราหมณ์ทั้งหลายก็ดี ย่อมไม่กระทำใคร ๆ ให้
เป็นพยานในที่ประชุม แต่ยอมกระทำตามธรรมเนียม เพราะฉะนั้น ปุณณกัณท์
จึงได้กระทำยักษ์เสนาบดีให้เป็นพยานอย่างนี้ว่า ท่านทั้งหลายจักไม่ได้กล่าวว่า
เหตุอันไม่สมควรอะไรจะเกิดว่า ที่เราไม่ยอมรับฟัง เราไม่ยอมรับเห็น พวก
ท่านจึงเป็นผู้ไม่ประมาทเถิด

ลำดับนั้น พระเจ้าธัญชัยโกกรพยราช มีพระราชา ๑๐๑ พระองค์
แวดล้อมเป็นบริวาร ทรงพาปุณณกัณท์เสด็จเข้าสู่โรงเล่นสภา พระราชาแม่
ทั้งหมดและปุณณกัณท์ต่างก็ประทับนั่งและนั่งบนอาสนะอันสมควรแล้ว. เจ้า
พนักงานก็ยกกระดานสภาที่ทำด้วยเงิน และลูกบาศก์ที่ทำด้วยทองมาตั้งลงใน
ท่ามกลาง. ฝ่ายปุณณกัณท์ได้กราบทูลว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า ขอพระองค์ทรง

ทอดสกาเร็ว ๆ ลูกบาศก์สภาทั้งหลายจัดเป็น ๒๔ ลูก มีชื่อว่า มาลี สาวดี พหุลี และสันติภัทรเป็นต้น ในลูกบาศก์สภาเหล่านั้น ขอพระองค์ทรงถือลูกบาศก์ ลูกที่ชอบพระทัยของพระองค์เถิด. พระราชาตรัสว่า ดีละ แล้วทรงถือเอาลูกบาศก์ที่ชื่อว่า พหุลี ปุณณกัษย์ถือเอาลูกบาศก์ที่ชื่อว่า สาวดี ขณะนั้นพระราชสาส์นกะปุณณกัษย์ว่า คุณก่อนมาณพ ถ้ากระนั้นท่านจงทอดลูกสกาก่อน. ปุณณกัษย์กราบทูลว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า วาระที่ข้าพระองค์จะทอดยังไม่ถึง ขอพระองค์ทรงทอดก่อนเถิดพระเจ้าข้า. พระราชาทรงรับว่า ดีละ. ก็อารักขเทวดาที่เคยเป็นพระชนนีของท้าวเธอในอัฐภาพที่ ๓ มีอยู่ พระราชาทรงชนะด้วยสกา เพราะอานุภาพแห่งอารักขเทวดานั้น. อารักขเทวดานั้นได้สถิตอยู่ในที่ใกล้แห่งพระราชานั้น. พระราชาทรงระลึกถึงนางเทพธิดานั้น เมื่อจะทรงทอดสกาจึงตรัสพระคาถาว่า

ข้าแต่มารดา ขอมารดาจงดูแลข้าพเจ้าด้วย

โปรดช่วยให้ความชนะปรากฏแก่ข้าพเจ้า ข้าแต่มารดา

ขอมารดาจงช่วยอนุเคราะห์แก่ข้าพเจ้า เพราะเดชแห่ง

มารดา ความชนะมากจะมีแก่ข้าพเจ้า ลูกบาศก์ที่ทำ

ด้วยทองชมพูนุท ๔ เหลี่ยมจตุรัส กว้างและยาว ๘ นิ้ว

รุ่งเรืองอยู่ในท่ามกลางบริษัทดุจแก้วมณีมีรัศมีสว่าง

ไสว ที่ข้าพเจ้าจะทอดลง ณ บัดนี้ ขอให้พลิกขึ้นตาม

ใจหวัง ข้าแต่เทวดา จงให้ความชนะแก่ข้าพเจ้า จง

เห็นแก่ข้าพเจ้าผู้มีโภคสมบัติน้อย อันคนที่มารดาคอย

ช่วยอนุเคราะห์อยู่แล้ว ย่อมจะเห็นแต่ความเจริญทุก

เมื่อ ลูกบาศก์สภาชื่อมาลี ท่านกล่าวว่ามี ๘ แต้ม ลูก

บาศก์สภาชื่อสาวดี ท่านกล่าวว่ามี ๖ แต้ม ลูกบาศก์

สภาชื่อพหุรทราวามี ๔ เต็ม ลูกบาศก์สภาชื่อสันติ-

ภัทรทราวามี ๒ เต็ม และกระดานสภานั้น ท่าน

ผู้รู้ประกาศว่ามี ๒๔ ตา.

พระราชารั้ทรงขับเพลงสภาแล้ว ทรงพลิกลูกบาศก์ด้วยพระหัตถ์โยนขึ้นไปในอากาศ ด้วยอนุภาพแห่งปุณณกัณฑ์ ลูกบาศก์จะยังพระราชปราชัย ย่อมตกลงไม่ดี. พระราชทรงฉลาดในศิลปศาสตร์สภา เมื่อทราบว่าลูกบาศก์หมุนตกลงจะทำพระองค์ให้ปราชัย ทรงรับไว้เสียก่อนในอากาศ ทรงจับโยนขึ้นไปใหม่ในอากาศ. แม้ครั้งที่ ๒ ก็ทรงทราบลูกบาศก์ตกลงจะทำให้พระองค์ปราชัย จึงทรงรับไว้เช่นนั้นเหมือนกัน. ลำดับนั้น ปุณณกัณฑ์ดำริว่า พระราชาองค์นี้เล่นสกากับยักษ์ผู้เช่นเรา ยังมาขึ้นมือรับลูกบาศก์อันกำลังตกลงไว้ได้ นี้เพราะเหตุอะไรหนอ เมื่อทราบว่าเพราะอนุภาพของอารักขเทวดาแล้ว จึงถลึงตาอารักขเทวดานั้น แสดงดุจดั่งว่าโกรธ. อารักขเทวดาพอปุณณกัณฑ์เพ่งดูเท่านั้น ก็สะอึกแล้ว วิ่งหนีไปถึงที่สุดเขาจักรวาล ได้ขึ้นแอบตัวสั้นอยู่รั่ว ๆ. พระราชา ทรงโยนลูกบาศก์ขึ้นไปครั้งที่ ๓ แม้จะทรงทราบว่า ลูกบาศก์ตกลงแล้วจะทำพระองค์ให้ปราชัยก็หาสามารถจะทรงเหยียดพระหัตถ์ออกรับไว้ได้ไม่ เพราะอนุภาพแห่งปุณณกัณฑ์. ลูกบาศก์นั้นตกลงไม่ดี ยังพระราชให้ปราชัย. ลำดับนั้นปุณณกัณฑ์ทราบว่า ท้าวเธอทรงปราชัย มีใจยินดีตบมือหัวเราะด้วยเสียงอันดัง ๓ ครั้งว่า ข้าพเจ้าชนะแล้ว ข้าพเจ้าชนะแล้ว ข้าพเจ้าชนะแล้วดังนี้. เสียงนั้นได้แผ่ไปทั่วชมพูทวีป.

พระศาสดา เมื่อทรงประกาศความนั้นจึงตรัสพระคาถาว่า

พระราชของกูรูรัฐและปุณณกัณฑ์ ผู้มัวเมาใน

การเล่นสกาเข้าไปสู่โรงเล่นสกาแล้ว พระราชทรง

เลือกได้ลูกบาศก์ ที่มีโทษ ทรงปราชัย ส่วนปุณณก-

ยักษ์ชนะ พระราชาและปุลณกยักษ์ทั้งสองนั้น เมื่อ
เจ้าพนักงานเอาสการวมพร้อมแล้ว ได้เล่นสกากันใน
อยู่ในโรงสกา นั้น ปุลณกยักษ์ได้ชัยชนะ พระราชา
ผู้แก้วล้าประเสริฐกว่านรชน ท่านกลางพระราชา
๑๐๑ พระองค์ และพยานที่เหลือ เสียงบันลือลั่นได้มี
ขึ้น ในสนามสกา นั้น ๓ ครั้ง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปาวิสุ ความว่า เข้าไปในโรงสกา.
บทว่า วิจิณ ความว่า พระราชา ทรงเลือกใน ๒๔ ตา ได้ยึดในทางที่มี
โทษ คือยึดเอาทางปราชัย. บทว่า กฏุมคคหิ ความว่า ส่วนปุลณกยักษ์
ยึดเอาชัยชนะ พระราชา กับปุลณกยักษ์ทั้งสองนั้น เมื่อเจ้าพนักงานเอาสการวม
พร้อมกันในโรงเล่นสกา นั้น ท่านทั้งสองได้เล่นสกาแล้ว. บทว่า รณญ์ ความ
ว่า ครั้นปุลณกยักษ์นั้น ชนะพระราชา ผู้แก้วล้าประเสริฐกว่านรชนใน
ท่ามกลางแห่งพระราชา ๑๐๑ และท่านผู้เป็นสักขีพยานที่เหลือ. บทว่า ตตุตฺต-
ปนาโท ตุมุโธ พทฺฐ ความว่า เสียงบันลือลั่นได้มีขึ้นในมณฑลสกา นั้น
๓ ครั้งว่า ขอพระองค์จงทราบความที่พระราชาทรงปราชัยแล้ว ข้าพเจ้าชนะ
แล้ว ข้าพเจ้าชนะแล้ว ข้าพเจ้าชนะแล้ว.

พระราชา ครั้นทรงปราชัยแล้ว ทรงเสียพระทัยเป็นกำลัง. ลำดับ
นั้นปุลณกยักษ์เมื่อจะปลอบโยนท้าวเธอให้เบาพระทัย จึงทูลเป็นคาถาว่า

ข้าแต่พระมหाराชา เราทั้งสองผู้พยายามเล่น
สกา ความชนะและความแพ้ย่อมมีแก่คนใดคนหนึ่ง
ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมชน ข้าพระองค์ชนะพระองค์
ด้วยทรัพย์อันประเสริฐแล้ว ข้าพระองค์ชนะแล้ว ขอ
พระองค์ทรงพระราชทานเสียเร็ว ๆ เถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อายุหติ ความว่า บรรดาเราทั้งสองผู้พยายามเล่นสกา ความชนะและความแพ้ย่อมมีแก่คนใดคนหนึ่งเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น ท่านอย่าคิดว่า เราเป็นผู้แพ้แล้ว. บทว่า ฉินฺโนสฺ ความว่า ท่านเป็นผู้เสื่อมแล้ว. บทว่า วรฺนฺเนน แปลว่า ด้วยทรัพย์อันประเสริฐ. บทว่า จิปรฺมาวากโรหิ ความว่า ขอพระองค์โปรดพระราชทานทรัพย์สำหรับเป็นค่าชัยชนะโดยจับปล้นเกิดพระเจ้าข้า.

ลำดับนั้น พระราชาเมื่อจะตรัสกะปุณณกยัภยว่า จงรับเอาซิ พ่อ จึงตรัสพระคาถาว่า

ดูก่อนท่านกัจจานะ ช่าง ม้า โค แก้วมณี
คุณทล และแก้วอันประเสริฐกว่าทรัพย์ทั้งหลายมีอยู่
ในแผ่นดินของเรา ท่านจงรับเอาเถิด เขิญขนเอาไป
ตามปรารถนาเถิด.

ปุณณกยัภยกราบทูลว่า

ช่าง ม้า โค แก้วมณี คุณทล และแก้วอื่นใด
ที่มีอยู่ในแผ่นดินของพระองค์ บัณฑิตมีนามว่าวิฑูระ
เป็นแก้วมณีอันประเสริฐกว่าทรัพย์เหล่านั้น ข้าพระ-
องค์ชนะพระองค์แล้ว โปรดพระราชทานวิฑูระบัณฑิต
แก่ข้าพระองค์เถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โส เม จิตฺ ความว่า ข้าพระองค์ก็
ชนะพระองค์แล้ว ผู้เป็นรัตนะอันสูงสุด และพระองค์ก็เป็นผู้ประเสริฐกว่ารัตนะ
ทั้งปวง เพราะฉะนั้น เป็นอันชื่อว่า ข้าพระองค์ชนะพระองค์แล้ว พระองค์
โปรดจงทรงพระราชทานวิฑูระบัณฑิตแก่ข้าพระองค์เถิด.

๑. บาลีเป็น ฉินฺโนสฺ- ท่านเป็นผู้ชนะแล้ว.

พระราชารัสพระคาถาว่า

วิชรบัณฑิตนั้นเป็นตัวของเรา เป็นที่พึงเป็นคติ
เป็นเกาะ เป็นที่เร้น และเป็นทีไปนในเบื้องหน้าของเรา
ท่านไม่ควรจะเปรียบวิชรบัณฑิตนั้นกับทรัพย์ของเรา
วิชรบัณฑิตนั้นเช่นกับชีวิตของเรา คือ เป็นตัวเรา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อตุตา จ เม โส ความว่า ก็วิชร-
บัณฑิตนั้น ชื่อว่าเป็นตัวของเรา และเราได้พูดแล้วว่า เว้น ตัวเรา เสวตฉัตร
และอัครมเหสีเสียบ นอกนั้นเราให้แก่ท่าน เพราะเหตุนี้ ท่านอย่ายึดวิชร-
บัณฑิตนั้นไว้ และวิชรบัณฑิตนั้นไม่ใช่เพียงแต่เป็นตัวของเราอย่างเดียว โดย
ที่แท้วิชรบัณฑิตนั้น ทั้งเป็นที่พึง เป็นคติ เป็นเกาะ เป็นที่เร้น และเป็นที
ไปนในเบื้องหน้าของเราอีกด้วย. บทว่า อสนตุลเยโย มม โส ธเนน
ความว่า ท่านไม่ควรเปรียบวิชรบัณฑิตกับด้วยทรัพย์ ๗ ประการของเรา.

ปุณณกษัณณ์กล่าวคาถาว่า

การโต้เถียงกันของข้าพระองค์และของพระองค์
จะพึงเป็นการช้านาน ขอเชิญเสด็จไปถามวิชรบัณฑิต
กันดีกว่า ให้วิชรบัณฑิตนั้นแลชี้แจงเนื้อความนั้น
วิชรบัณฑิตจักกล่าวเท่าใด คำนั้นจงเป็นอย่างนั้นแก่
เราทั้งสอง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วิวรตุ เอตมตุถิ ความว่า ขอวิชร-
บัณฑิตนั้นนั่นแล จงประกาศว่า ท่านเป็นตัวของท่านหรือไม่. บทว่า โหตุ
กถา อุภินันฺถึ ถ้อยคำที่วิชรบัณฑิตนั้นแล จงเป็นประมาณแก่เราทั้งสอง.

พระราชารัสพระคาถาว่า

ดูก่อนมาณพ ท่านพูดจริงแต่ทีเดียวและไม่ผลุน
ผลัน เรามามวิชรบัณฑิตกันเถิดนะ เราทั้งสองจงยินดี

ตามคำที่วิฐรบัตถิตพุดนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า น จ มาณว สาหสฺ ความว่า ท่าน
อย่าใช้คำอำนาจกล่าวคำผลุนผลันออกไป.

ก็แลพระราชกรณียกิจอย่างนี้แล้ว ทรงรำเริงพระทัยพาพระราช
๑๐๑ พระองค์ และปุณณกษัตริย์เข้าไปโรงธรรมสภาโดยเร็ว. วิฐรบัตถิตลง
จากอาสนะถวายบังคมพระราชแล้วได้ขึ้นอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ลำดับนั้น
ปุณณกษัตริย์เจรจาปราศรัยกะพระมหาสัตว์ว่า ข้าแต่บัตถิต เกียรติศัพท์ของ
ท่านได้ปรากฏไปในสากลโลกว่า ท่านตั้งอยู่ในธรรม ย่อมไม่พุดเท็จแม้เพราะ
เหตุแห่งชีวิตเช่นนี้ ก็ข้าพเจ้าจักทราบความที่ท่านเป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรมได้ใน
วันนี้แล แล้วกล่าวคาถาว่า

เทวดาทังหลายย่อมรู้จักอำมาตย์ในแคว้นกुरुรัฐ

ชื่อวิฐรบัตถิตผู้ตั้งอยู่ในธรรม จริ่งหรือ การบัญญัติ

ชื่อว่าวิฐระในโลกลนั้น ท่านเป็นอะไร คือเป็นทาส

หรือเป็นพระประยูรญาติของพระราช.

ในกาลนั้น ข้าพเจ้าขอลถามว่าเทวดาทังหลายเรียก คือกล่าวประกาศถึง
ท่านวิฐระ. ผู้เป็นอำมาตย์ผู้ตั้งอยู่ในธรรมแห่งแคว้นกुरुอย่างนี้ว่า อำมาตย์ชื่อว่า
วิฐระผู้ตั้งอยู่ในธรรม ไม่พุดมุสาวาทแม้เพราะเหตุแห่งชีวิต. เทพเหล่านั้น
เมื่อทราบชัดอย่างนี้ จึงได้กล่าวแต่คำสัตย์ หรือว่าเทพเหล่านั้นพุดแต่ความ
ไม่เป็นจริงเท่านั้นแล. บทว่า วิฐโรติ ลฺขุยฺ กตโมติ โลก ความว่า
ชื่อของท่านปรากฏอยู่ในโลกว่าวิฐระ ท่านประกาศเป็นโฉน คือเป็นทาสเป็น
คนชนด้า หรือเป็นเสมอ หรือยิ่งกว่า หรือเป็นพระประยูรญาติของพระราช
คำที่เราถามมาแล้วนี้ท่านจงบอกแก่เราก่อนว่า ท่านเป็นทาส หรือเป็นพระ
ประยูรญาติของพระราช.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ดำริว่า มาณพนี้ถามเราอย่างนี้ เราจะบอก
เขาว่าเราเป็นญาติของพระราชา เราเป็นคนสูงกว่าพระราชา หรือไม่ได้เป็น
อะไรเลยของพระราชาเช่นนี้ก็ไม่ได้เหมือนกัน แต่ว่าชื่อว่าที่พึงในโลกนี้ จะเสมอ
ด้วยคำจริงย่อมไม่มี เราควรจะพูดคำจริงเท่านั้น เพื่อจะแสดงว่า ข้าพเจ้าไม่
ได้เป็นพระประยูรญาติของพระราชา และมีได้เป็นคนสูงกว่าพระราชา แต่ว่า
ข้าพเจ้าเป็นทาสคนใดคนหนึ่งแห่งทาส ๔ จำพวก จึงกล่าว ๒ คาถาว่า

ในหมู่นรชน ทาสมี ๔ จำพวกคือ ทาสครอก

จำพวก ๑ ทาสไถ่จำพวก ๑ ทาสที่ยอมตัวเป็นข้าเฝ้า
จำพวก ๑ ทาสเชลยจำพวก ๑ แม้ข้าพเจ้าก็เป็นทาส
โดยกำเนิดแท้ทีเดียว ความเจริญก็ตาม ความเสื่อมก็
ตาม จะมีแก่พระราชา แม้ข้าพเจ้าจะไปยังที่อื่น ก็
คงเป็นทาสของสมมติเทพนั่นเอง ดูก่อนมานพ พระ
ราชาเมื่อจะพระราชทานข้าพเจ้าให้เป็นค่าพັນแก่ท่าน
ก็พึงพระราชทานโดยชอบธรรม.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อามายทาสา ได้แก่ ทาสที่เกิดในท้อง
ของนางทาสีผู้มีสามีเป็นทาส. บทว่า สยปี เหเก อุปยนฺติ ทาสา ความ
ว่า คนเหล่าใดเหล่าหนึ่ง เกิดมาเป็นคนใช้เขาทั้งหมดนั้น ชื่อว่า ทาสผู้เข้า
ถึงความเป็นทาสเอง. บทว่า ภยา ปนฺนุนา ความว่า คนผู้เป็นเชลยถูก
ไล่ออกจากที่อยู่ของตน โดยราชภัยหรือโจรภัยแม้ไปสู่แดนแห่งข้าศึก ก็ชื่อ
ว่าเป็นทาสเหมือนกัน. บทว่า อทฺธา หิ โยนิโต อหฺปี ทาโส ความว่า
ดูก่อนมานพ แม้เราก็เป็นทาสเกิดจากกำเนิดทาสเอง รวมอยู่ในกำเนิดทาส
๔ จำพวกโดยส่วนเดียวแท้ๆ. บทว่า ภโว จ รลฺโล อภโว จ ความว่า
ความเจริญหรือความเสื่อม จงมีแก่พระราชาก็ตาม ข้าพเจ้าไม่สามารถจะพูด

เท็จได้เลย. บทว่า **ปริปี** ความว่า ข้าพเจ้าแม่ไปสู่ที่ไกล ก็ต้องเป็นทาส
ของสมมติเทพอยู่ตามเดิม. บทว่า **ทชฺชา** ความว่า พระราชาทอดทิ้งข้าพเจ้า
เพราะทรพย์ในการชนะแล้ว ประทานข้าพเจ้าเป็นค่านันแก่ท่าน จึงพึง
พระราชทานโดยธรรม คือ โดยความเป็นจริงนั่นเอง.

ปุณณกัษย์ได้ยินดังนั้น ก็ยินดีร่าเริงปรบมืออีก แล้วกล่าวคาถาว่า

วันนี้ ความชนะได้มีแก่ข้าพระองค์เป็นครั้งที่ ๒

**เพราะว่าวิรุบบัณฑิตผู้เป็นปราชญ์ อันข้าพระองค์ถาม
แล้ว ได้ชี้แจงปัญหาอย่างแจ่มแจ้ง พระราชาผู้ประ-
เสริฐไม่ทรงตั้งอยู่ในธรรมหนอ ไม่ทรงยอมให้วิรุ-
บบัณฑิตแก่ข้าพระองค์.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ราชเสฏฺโฐ** ความว่า พระราชาผู้
ประเสริฐนี้ ไม่ทรงตั้งอยู่ในธรรมหนอ. บทว่า **สุภาสิตํ** ความว่า อัน
วิรุบบัณฑิตกล่าวดีแล้ว คือวินิจฉัยดีแล้ว. บทว่า **นानุชานาติ มยฺหํ** ความ
ว่า ปุณณกัษย์กล่าวว่า เพราะเหตุไร ท่านจึงไม่ยอมให้ข้าพเจ้าได้รู้จักกับ
วิรุบบัณฑิต ท่านไม่ให้เพื่ออะไร.

พระราชา ได้ทรงสดับดังนั้น ทรงโทมนัสว่า วิรุบบัณฑิตนี้ ไม่
เห็นแก่ผู้มีอุปการะคุณ ผู้ให้ลาภให้ยศเช่นเรา เห็นแก่มาณพที่พึงเห็นกันเดี๋ยวนี้
แล้วทรงพระพิโรธแก่พระมหาสัตว์ ตรัสกะปุณณกัษย์ว่า แน่ะมาณพ ถ้า
วิรุบบัณฑิตเป็นทาส ท่านจงเอาเขาไปเสีย ดังนี้แล้ว จึงตรัสพระคาถาว่า

ดูก่อนกิจจានะ ถ้าวิรุบบัณฑิตชี้แจงปัญหาแก่เรา

**ทั้งหลายอย่างนี้ว่า เราเป็นทาส เราหาได้เป็นญาติไม่
ท่านจงรับเอาวิรุบบัณฑิต ผู้เป็นทรพย์อันประเสริฐกว่า
ทรพย์ทั้งหลาย พาไปตามที่ท่านปรารถนาเถิด.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เหวลฺลจ โน โส วิเวตฺถ ปญฺหึ ความว่า ถ้าวิรุทธบัณฑิตเปิดเผยปัญหาอย่างนี้ว่า เราเป็นทาสหาได้เป็นญาติไม่เลย ขอท่านจงรับเอาวิรุทธบัณฑิตผู้เป็นแก้วอันประเสริฐ กว่าทรัพย์ทั้งหลาย พาไปตามปรารถนาในบริษัทมณฑลของท่านเถิด.

จบอักษัณฺฑกัณฺฑ

ก็แลพระราชา ครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว จึงทรงพระดำริว่า มาณพลักพา วิรุทธบัณฑิตไปตามชอบใจ นับตั้งแต่วันที่เธอจากไป ยากที่เราจะได้ฟัง ธรรมกถาอันไพเราะ ถึงอย่างไรเราควรขอให้เธอพักอยู่ในถิ่นของตน ตาม ปัญหาในฆราวาสธรรมเสียก่อน ลำดับนั้นท้าวเธอทรงอาราธนาพระมหาสัตว์ นั้นอย่างนี้ว่า ข้าแต่บัณฑิต เมื่อท่านจากไปแล้ว ยากที่ข้าพเจ้าจักได้ฟัง ธรรมกถาอันไพเราะ ขอท่านพักอยู่ในถิ่นของตนเองก่อน เชิญนั่งบนธรรมาสน์ อันประดับแล้วแสดงปัญหาในฆราวาสธรรมแก่ข้าพเจ้า ณ บัดนี้ พระมหาสัตว์ รับพระบรมราชโองการว่า คีละ พระเจ้าข้า แล้วนั่งบนธรรมาสน์ที่ประดับ แล้ว วิสัชนาปัญหาที่พระราชชาติรูดถาม ปัญหาคาถาในฆราวาสธรรมนั้น มีดังต่อไปนี้.

ท่านวิรุทธบัณฑิต คฤหัสถ์ผู้ครองเรือนจะพึงมี

ความประพฤติอันปลอดภัยได้อย่างไร จะพึงมีความ
สงเคราะห์ได้อย่างไร จะพึงมีความไม่เบียดเบียนได้
อย่างไร และอย่างไรมาณพจึงจะชื่อว่ามิปกคิกถาวคัม
สตัยฺ จากโลกนี้ไปยังโลกหน้าแล้วจะไม่เศร้าโศกได้
อย่างไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เขมา วุตฺติ กถํ อสุส ความว่า คฤหัสถ์ผู้ครองเรือน จะพึงประพฤติตนให้ปลอดภัยได้อย่างไร. บทว่า

กณฺหฺน อสฺส สฺสฺสฺส โห ความว่า อย่างไรหนอ เขาจะพึงมีการสงเคราะห์
กล่าวคือ สังคหวัตถุ ๔ ประการใด. บทว่า อพฺยาปชฺฌํ แปลว่า ความ
เป็นผู้ปราศจากทุกข์. บทว่า สจฺจวาทิ จ ความว่า ก็อย่างไร มาณจะพึง
ชื่อว่ากล่าวแต่คำสัตย์. บทว่า เปจฺจ แปลว่า ไปสู่ ปรโลก.

พระศาสดา เมื่อทรงประกาศความข้อนั้น จึงตรัสพระคาถาว่า

วิธฺรฺบณฺทิตฺตํผู้มีคติ มีความเพียร มีปัญญาเห็น
อรรถธรรมอันสุขุม กำหนดรัฐธรรมนูญทั้งปวง ได้กราบทูล
พระราชานิโงษธรรมสถานั้่นว่า ผู้ครองเรือนไม่ควร
คบหญิงสาธารณะเป็นภริยา ไม่ควรบริโภคอาหารมีรส
อร่อยแต่ผู้เดียว ไม่ควรชองเสพถ้อยคำอันให้ติดอยู่ใน
โลก ไม่ให้สวรรค์และนิพพาน เพราะถ้อยคำเช่นนั้น
ไม่ทำให้ปัญญาเจริญได้เลย ผู้ครองเรือนพึงเป็นผู้มีศีล
สมบูรณ์ด้วยวัตร ไม่ประมาท มีปัญญาเครื่องสอดส่อง
เหตุผล มีความประพฤติถ่อมตน ไม่เพียงเป็นคนตระหนี่
เหนียวแน่น เป็นผู้สงบเสงี่ยม มีวาจน่าคบเป็นสหาย
อ่อนโยน ผู้ครองเรือนพึงเป็นผู้สงเคราะห์มิตร จำแนก
แจกทาน รู้จักจัดทำ พึ่งบำรุงสมณพราหมณ์ด้วย
ข้าวน้ำทุกเมื่อ ผู้ครองเรือนพึงเป็นผู้ใคร่ต่อธรรม จำ
ทรงอรรถธรรมที่ได้สดับมาแล้ว หมั่นไต่ถาม พึ่งเข้าไป
หาท่านผู้มีศีล เป็นพหูสูตโดยเคารพ คฤหัสถ์ผู้
ครองเรือนจะพึงมีความประพฤติอันปลอดภัยได้อย่างนี้
จะพึงมีความสงเคราะห์ได้อย่างนี้ จะพึงมีความไม่

เบียดเบียนกันได้อย่างนี้ และมาขอพึ่งปฏิบัติอย่างนี้

จึงจะชื่อว่ามิปกติก้าวคำสัตย์ จากโลกนี้แล้วไปยัง

โลกหน้า จะไม่เศร้าโศกด้วยอาการอย่างนี้ พระเจ้าข้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตํ ตตฺถ** ความว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
วิชรบัณฑิตได้แสดงฌราวาสธรรมถวายพระราชาในโรงธรรมสถานนั้น. บทว่า
คติมา ความว่า ชื่อว่า ผู้มีคติด้วยญาณคติอันประเสริฐ. บทว่า **ชิตีมา** ได้แก่
ผู้มั่นคงเพราะมีความเพียรไม่ขาดสาย. บทว่า **มติมา** ความว่า ชื่อว่า ผู้มีปัญญา
เพราะมีปัญญาอันไพบูลย์เสมอด้วยแผ่นดิน. บทว่า **อตุตฺทสุตฺตินา** ความว่า
ชื่อว่า ผู้เห็นอรรถด้วยญาณอันเห็นอรรถอันละเอียดสุขุม. บทว่า **สงฺฆาตา**
ความว่า วิชรบัณฑิต กำหนดรัฐธรรมนูญได้ทั้งหมดด้วยปัญญา คือญาณเครื่องรู้
แล้ว กราบทูลคำมีอาทิว่า อย่าคบหาภริยาอันสาธารณะ ในฌราวาสธรรมนั้น
ผู้ใดผิดภรรยาของชนเหล่านี้ ผู้นั้นชื่อว่ามิภริยาเป็นสาธารณะ ผู้เช่นนั้น
อย่าพึงมิภริยาอันเป็นสาธารณะเลย. บทว่า **สาธฺเมกโก** ความว่า ผู้อยู่
ครองเรือน ไม่ให้ภริยานั้นประณีตมีรสอร่อยแก่ชนเหล่านี้ ไม่พึงบริโภค
แต่ผู้เดียว. บทว่า **โลกายติกํ** ความว่า ไม่ควรชองเสพวาทีอันเกี่ยวใน
ทางหายณะ อันเป็นคำพูดให้เขาหลงเชื่อ ไม่อาศัยประโยชน์ ไม่เป็นทางให้
ไปสวรรค์. บทว่า **เนตํ ปญฺญา ย วฑฺฒนํ** ความว่า ก็ข้อนั้น เป็นทาง
ทำโลกให้ปั่นป่วน ไม่ทำให้ปัญญาเจริญ. บทว่า **สีลวา** ได้แก่ ประกอบ
ด้วยศีล ๕ ข้อ ไม่ขาด. บทว่า **วตฺตสมฺปนฺโน** ความว่า ผู้อยู่ครอบครอง
เรือน ต้องเข้าถึงความประพฤตินุวัตรตามพระราชา. บทว่า **อปฺปมตฺโต**
ความว่า เป็นผู้ไม่ประมาทในกุศลธรรม. บทว่า **นิวาตวตฺตติ** ความว่า ไม่
กระทำความเยอหยิ่งประพฤติดนตกตำ รับโอวาทานุศาสน์. บทว่า **อตุตฺทโท**

ความว่า เว้นจากความตระหนี่เหนียวแน่น. บพว่า **สุรโต** ความว่า ประกอบด้วยความสงบเสงี่ยม. บพว่า **สจิโล** แปลว่า ผู้มีวาจาเป็นที่ตั้งแห่งความรัก. บพว่า **มุตฺ** ได้แก่ ผู้ไม่หยาบคายด้วยกายวาจาและจิต. บพว่า **สงฺกเหตา จ มิตฺตานํ** ความว่า ผู้อยู่ครองเรือนพึงเป็นผู้ทำการสงเคราะห์มิตรอันดีงาม คือ พึงสงเคราะห์ในบรรดาทานเป็นต้น อันเป็นเครื่องสงเคราะห์กันนั้น. บพว่า **สํวิภาติ** ได้แก่ ทำการจำแนกทาน แก่สมณพราหมณ์ผู้ตั้งอยู่ในธรรมเป็นต้น และแก่คนกำพร้าเป็นต้น. บพว่า **วิธานวา** ความว่า พึงเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยการจัดแจง ในกิจทั้งหมดอย่างนี้ว่า ในเวลานี้ควรจะไถเวลานี้ควรจะหว่าน. บพว่า **ตปฺเปยฺย** ความว่า พึงบรรจฺภษาชนะที่ตนรับแล้ว ๆ ให้เต็มแล้ว เมื่อให้พึงพอใจ. บพว่า **ธมฺมกาโม** ความว่า ผู้ครองเรือน พึงเป็นผู้ใคร่ปรารถนาประเพณีธรรมบ้างสุจริตธรรมบ้าง. บพว่า **สุตาธโร** ความว่า เป็นผู้ทรงสุตะ. บพว่า **ปริปฺจูจฺโ** ความว่า ผู้อยู่ครองเรือนพึงเข้าไปหาสมณพราหมณ์ผู้ทรงธรรม แล้วมีปกติ ไต่ถามด้วยคำมีอาทิว่าอะไรเป็นกุศลนะขอรับ. บพว่า **สฺกฺกจฺจํ** แปลว่า โดยความเคารพ. บพว่า **เอวํ นฺ อสฺส สงฺกโ** ความว่า ผู้อยู่ครองเรือน แม้การสงเคราะห์ก็สมควรทำเช่นนั้น. บพว่า **สจฺจวาที** ความว่า ผู้อยู่ครองเรือนปฏิบัติได้อย่างนี้ชื่อว่า เป็นผู้กล่าวคำสัตย์.

พระมหาสัตว์ แสดงปัญหาในฌราวาสธรรมถวายแด่พระราชาอย่างนี้แล้ว ลงจากบัลลังก์ถวายบังคมพระราชา ฝ่ายพระราชาทรงกระทำมหาสักการะแก่พระมหาสัตว์นั้น มีพระราชา ๑๐๑ พระองค์แวดล้อมเป็นบริวาร เสด็จกลับไปสู่พระนิเวศน์ของพระองค์

จบฌราวาสธรรมปัญหา

ส่วนพระมหาสัตว์ กลับเรือนของตนแล้ว. ลำดับนั้นปุณณกัษย์ จึงกล่าวคาถาว่า

ท่านมาไปด้วยกัน ฌ บัดนี้ พระเจ้าแผ่นดิน
ธัญชัย ผู้เป็นอิสราธิบดี พระราชทานท่านให้แก่
ข้าพเจ้าแล้ว ขอท่านจงปฏิบัติประโยชน์แก่ข้าพเจ้า
ธรรมนี้เป็นของเก่า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โน ในบทว่า ทินุโน โน นี้เป็น
เพียงนิบาต. อธิบายว่า ท่านอันพระเจ้าธัญชัยผู้เป็นอิสราธิบดี ได้พระรา-
ทานแล้ว. บทว่า เอส ธมุโม สนนุตโน ความว่า เพราะเมื่อท่านปฏิบัติ ให้
เป็นประโยชน์แก่เรา ชื่อว่าเป็นอันปฏิบัติให้เป็นประโยชน์แก่นายของตน การ
ทำให้เป็นประโยชน์แก่นายของตนนั้น ชื่อว่าเป็นธรรมของเก่าคือ เป็นแบบ
ของบัณฑิตในปางก่อนอย่างแท้จริง.

วิรุบบัณฑิตกล่าวคาถาว่า

ดูก่อนมาณพ ข้าพเจ้าย่อมรู้ว่า ข้าพเจ้าเป็นผู้อัน
ท่านได้แล้ว ข้าพเจ้าเป็นผู้อันพระราชผู้เป็นอิสราธิบดี
พระราชทานแก่ท่านแล้ว แต่ข้าพเจ้าขอให้ท่านพักอยู่
ในเรือนสัก ๓ วัน ขอให้ท่านยับยั้งอยู่ตลอดเวลาที่
ข้าพเจ้าสั่งสอนบุตรภรรยา ก่อน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตยาหมสุมิ ความว่า ข้าพเจ้าย่อมรู้ว่า
ท่านได้ข้าพเจ้าแล้ว คือ เมื่อได้ข้าพเจ้า ไม่ใช่ได้โดยประการอื่น. บทว่า
ทินุโนหมสุมิ ตว อิสสุเรน ความว่า ข้าพเจ้าเป็นผู้อันพระราชผู้เป็น
อิสราธิบดีของข้าพเจ้า ได้พระราชทานแก่ท่านแล้ว. บทว่า ทีหลุจ ความว่า

ดูก่อนมาณพ เราเป็นผู้มีอุปการะมากแก่ท่าน เพราะไม่เห็นคล้อยตามพระราช
พுகไปตามความจริงเท่านั้น เพราะเหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงเป็นผู้อันท่านได้แล้ว
ท่านจงรู้ว่าข้าพเจ้าเป็นใหญ่แก่ตน พวกเราจะพักอยู่ในเรือนของตน ๓ วัน
เพราะฉะนั้นท่านจงยับยั้งอยู่ ให้ข้าพเจ้าสั่งสอนบุตรและภรรยาก่อน.

ปุณณกัณฑ์ ได้ฟังดังนั้นแล้วคิดว่า บัณฑิตนี้พูดจริง เธอมีอุปการะ
แก่เราเป็นอย่างมาก แม้หากว่าเมื่อเธอจะขอให้เราพักอยู่ ๓ วันก็ดี ครึ่งเดือน
ก็ดี เราก็จะยับยั้งอยู่โดยแท้ ดังนี้แล้วจึงกล่าวคาถาว่า

คำที่ท่านกล่าวนั้น จงมีแก่ข้าพเจ้าเหมือนอย่าง
นั้น ข้าพเจ้าจักพักอยู่ ๓ วัน ตั้งแต่วันนี้ ท่านจงทำ
กิจในเรือนทั้งหลาย ท่านจงสั่งสอนบุตรภริยาเสียแต่
วันนี้ ตามที่บุตรภริยาของท่านจะพึงมีความสุขในภาย
หลัง ในเมื่อท่านไปแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตมฺเม** ความว่า คำที่ท่านขอนั้นทั้งหมด
ข้าพเจ้าตามใจท่าน. บทว่า **ภวฺชฺช** ความว่า ท่านผู้เจริญ จงสั่งสอนบุตร
และภริยา ๓ วันตั้งแต่วันนี้ไป. บทว่า **ตยิ เปจฺจ** ความว่า ท่านจงสั่งสอน
โดยประการที่เมื่อท่านไปแล้ว ภายหลังบุตรและภริยาของท่านจะพึงมีความสุข.

ปุณณกัณฑ์ ครั้นกล่าวอย่างนั้นแล้ว เข้าไปสู่ณิวาศน์ของพระมหา-
สัจฉานั้นแล.

พระศาสดา เมื่อทรงประกาศความนั้น จึงตรัสพระคาถาว่า

ปุณณกัณฑ์ ผู้มีสมบัติหน้าใคร่มากมายกล่าวว่
ดีละ แล้วหลีกไปกับริฐรบัททิต เป็นผู้ที่มีมารยาทอัน
ประเสริฐสุด เข้าไปในบ้านของวิฐรบัททิต อัน
บริบูรณด้วยช้างและม้าอาชาไนย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปหุตกาโม** แปลว่า ผู้มีโภคทรัพย์
มากมาย. บทว่า **ตํ กุณฺฺชราชญฺญิณฺฺหยาณฺฺจิจฺฉณฺฺ** ความว่า ตั้งสมคือบริบูรณ์
ด้วยช้างและม้าอาชาไนย. บทว่า **อริยเสฏฺฐโ** ความว่า เป็นผู้สูงสุดในมารยาท
อันประเสริฐสุด.

ปุณณกยฺกัษฺ เข้าไปในบ้านแห่งวิรุรบถิตแล้ว ก็พระมหาสัตว์ได้มี
ปราสาท ๓ หลัง เพื่อเป็นที่พักแรม ๓ ฤดู. ในปราสาท ๓ หลังนั้น หลัง
หนึ่งชื่อว่าโกญฺจะ หลังหนึ่งชื่อว่ามยฺฐะ. หลังหนึ่งชื่อว่าปิยเกต. พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าทรงหมายเอาปราสาท ๓ หลังนั้น จึงตรัสพระคาถานี้ว่า

ปราสาทของพระมหาสัตว์มีอยู่ ๓ หลังคือ โกญฺจ-
ปราสาท ๑ มยฺฐปราสาท ๑ ปิยเกตปราสาท ๑ ใน
ปราสาททั้ง ๓ นั้น พระมหาสัตว์ได้พาปุณณกยฺกัษฺเข้า
ไปยังปราสาทอันเป็นที่นำรีนรมย์ยิ่งนักมีภัณฑาหาร
บริบูรณ์ มีข้าวน้ำเป็นอันมาก ดังหนึ่งมัลลิกสารวิมาน
ของท้าววาสวะ ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตตฺถ** ความว่า บรรดาปราสาททั้ง ๓
นั้น พระมหาสัตว์พาปุณณกยฺกัษฺเข้าไปยังปราสาท อันเป็นที่ที่ตนอยู่ในสมัย
นั้น ซึ่งเป็นที่ที่นำรีนรมย์ยิ่งนัก ก็แลครั้นเข้าไปแล้ว ให้จัดแจงห้องอันเป็น
ที่นอน และห้องโถงใหญ่ ในชั้นที่ ๗ แห่งปราสาทที่ได้ตบแต่งไว้ แล้ว
ให้ปูที่นอนอันทรงสิริบำรุงวิธีมีข้าวและน้ำเป็นต้นทั้งหมด แล้วมอบให้แก่
ปุณณกยฺกัษฺนั้นด้วยสั่งว่า หญิง ๕๐๐ คนนางเทพกัญญาเหล่านี้ จงเป็นหญิง
บำรุงบำเรอท่าน ท่านอย่าเบื่อหน่ายจงอยู่ในที่นี้เถิด ครั้นมอบให้แล้ว จึงได้
ไปสู่ที่อยู่ของตน. เมื่อพระมหาสัตว์ไปแล้ว หญิงบำเรอเหล่านั้น จับเครื่อง
ดนตรีต่าง ๆ เริ่มการประโคมมีพ็อนรำขับร้องเป็นต้น เพื่อบำเรอปุณณกยฺกัษฺ.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม ๔ ภาค ๓ - หน้าที่ 412

พระศาสดา เมื่อทรงประกาศความนั้น จึงตรัสพระคาถาว่า

นารีทั้งหลายผู้ประดับประดางดงามดังเทพอัปสร

ในเทวโลก ฟ้อนรำขับเพลงอันไพเราะจับใจ กลุ่ม

ปุลณกยักษ์อยู่ในปราสาทหลังนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อวฺหฺยฺนฺติ แปลว่า ย่อมร้องเรียก.
บทว่า วรารวี ความว่า นางบำเรอเหล่านั้นระดับองค์ทรงเครื่องอันงดงาม
พากันฟ้อนรำและขับกล่อมประสานเสียงกันอยู่.

พระมหาสัตว์ ผู้รักษาธรรม รับรองปุลณก-

ยักษ์ ด้วยนางบำเรอที่น่ายินดี ทั้งข้าวและน้ำแล้ว

คิดถึงประโยชน์ส่วนตน ได้เข้าไปในสำนักของภริยา

ในกาลนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปฺมฺทาหิ ความว่า พระมหาสัตว์ รับ
รองปุลณกยักษ์ ด้วยเหล่านางบำเรอที่น่ายินดีชื่นใจ และด้วยข้าวและน้ำ.
บทว่า ฆมฺมปาโล แปลว่า ผู้รักษาธรรม คือ ผู้คุ้มครองธรรม. บทว่า
อคฺคตฺตเมว ได้แก่ ซึ่งประโยชน์อันเลิศนั่นเอง. บทว่า ปาเวกฺขิ ภริยาย
ความว่า ได้เข้าไปใกล้ภริยาผู้ประเสริฐกว่าสตรีทั้งปวง.

ได้กล่าวกะภริยาผู้มีผิวพรรณอันผุดผ่อง คุจแห่ง

ทองชมพูนุท มืองค์อันลุ่มได้ด้วยแก่นจันทร์และของ

หอมว่า คุก่อนนางผู้เจริญ ผู้มีเนตรอันแดงงาม เจ้า

จงมา จงเรียกบุตรธิดาของเรามาฟังคำสั่งสอน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ภริยํ อวฺจ แปลว่า ได้กล่าวกะภริยา.

บทว่า อามฺนฺตฺย แปลว่า ได้เรียก.

นางอินชาได้สดับถ้อยคำของสามี ได้กล่าวกะ

ลูกสะใภ้ ผู้มีเล็บอันแดง มีตาอันงดงามว่า ลูกก่อน
ยอดดวงใจ ผู้มีดวงตาอันงดงามหาที่ติมิได้ เจ้าจงเรียก
บุตรทั้งหลายของเราผู้ทรงเครื่องปกปิดหนังผู้แก่แล้ว
กล้าสามารถมา ณ บัดนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อินชา ได้แก่ ภรรยาผู้มีชื่ออย่างนั้น.

บทว่า สุนิส อวจ ตมฺพณชี สุนตฺตํ ความว่า นางอินชาได้สดับถ้อย
คำของสามี เป็นผู้มีหน้าองด้วยน้ำตาร่องให้อยู่ คิดว่า เราไม่ควรจะไปเรียก
บุตรด้วยตนเอง เราจักส่งลูกสะใภ้ไป ดังนี้แล้วไปสู่ที่อยู่ของลูกสะใภ้นั้น ได้
กล่าวกะลูกสะใภ้ผู้มีเล็บอันแดง มีดวงตางดงาม. บทว่า อามนฺตย แปลว่า
จงเรียก. บทว่า จมฺมชฺรานี ความว่า ผู้ทรงซึ่งเครื่องปกปิดหนัง ผู้แก่แล้วกล้า
สามารถ. ก็เครื่องอาภรณ์นั่นเอง ท่านประสงค์เอาว่า จมฺม เครื่องปกปิดหนัง
ในที่นั้น เพราะฉะนั้นจึงมีความว่า ผู้ทรงไว้ซึ่งเครื่องอาภรณ์ดังนี้ก็มิ. บทว่า
เจเต ความว่า ลูกสะใภ้เรียกเขาโดยชื่อ. บทว่า ปุตุตฺตานี ได้แก่ บุตรและ
ธิดาของเรา. บทว่า อินฺทิวรปุปฺผสฺสาม ความว่า ย่อมร้องเรียกเขา.

ลูกสะใภ้รับคำว่า ดีละ แล้วเที่ยวไปตามปราสาท ร้องเรียกเพื่อนสนิท
ของพระมหาสัตว์บุตรและธิดาหมดทุกคนให้ไปประชุมกันว่า ลูกก่อนท่านทั้ง
หลาย บิดาต้องการจะให้โอวาท จึงเรียกท่านทั้งหลายมา ได้ยินว่า ท่านทั้ง
หลาย เห็นบิดาครั้งนี้ เป็นการเห็นครั้งสุดท้าย. ส่วนว่า ธรรมपालกุมารได้
ยินคำนั้นแล้ว จึงพาพี่น้องร้องให้ไปสู่สำนักของท่านบิดา. ฝ่ายวิรุชฺฌนทิต

เห็นบุตรธิดาเหล่านั้น ก็ไม่อาจดำรงอยู่ได้ตามปกติ มีเนตรเต็มไปด้วยน้ำตา
สววมกอดและจูบศีรษะบุตรธิดาเหล่านั้น ให้บุตรคนโตนอนบนตัก สักครู่หนึ่ง
แล้วก็ยกลงจากตัก ออกจากห้องอันประกอบด้วยสิริ ขึ้นนั่งบนบัลลังก์ ที่พื้น
ปราสาทหลังใหญ่ ได้ให้โอราบทแก่บุตรพหนึ่ง

พระศาสดาเมื่อประกาศความนั้น จึงตรัสพระคาถาว่า

พระมหาสัตว์ผู้รักษาธรรม ได้จุมพิตบุตรธิดา
ผู้มาแล้วนั้นที่ระหม่อมไม้หวั่นไหว ครั้นเรียกบุตร
ธิดามาพร้อมแล้ว ได้กล่าวสั่งสอนว่า พระราชาใน
พระนครอินทปัตตะนี้ พระราชทานพ่อให้แก่มาณพ
แล้วพ่อพึงมีความสุขของตนเองได้เพียง ๓ วัน ตั้งแต่
วันนี้ไป พ้นจากนั้นไป พ่อก็ต้องเป็นไปในอำนาจของ
มาณพนั้น เขาจะพาพ่อไปตามที่เขาปรารถนา ก็พ่อ
มาเพื่อจะสั่งสอนลูกทั้งหลาย พ่อยังไม่ได้ทำเครื่อง
ป้องกันให้แก่ลูกทั้งหลายแล้ว จะพึงไปได้อย่างไร ถ้า
พระราชาผู้ปกครองกรุงรัฐ ผู้มีพระราชสมบัติอันน่า
ใคร่เป็นอันมาก ทรงต้องการกัลยาณมิตร จะพึงตรัส
ถามลูกทั้งหลายว่า เมื่อก่อนเจ้าทั้งหลายย่อมรู้เหตุเก่า ๆ
อะไรบ้าง พ่อของเจ้าทั้งหลายได้พำสอนอะไรไว้ใน
กาลก่อนบ้าง ถ้าแหละพระราชาจะพึงมีพระราชโอง
การตรัสว่า เจ้าทั้งปวงเป็นผู้มีอาสนะเสมอกัน กับเรา
ในราชตระกูลนี้ มนุษย์คนใดซึ่งจะมีชาติตระกูลคู่ควร
กับพระราชาไม่มี ลูกทั้งหลายพึงถวายบังคมกราบพูล

อย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ พระองค์อย่าได้
รับสั่งอย่างนั้นเลยพระเจ้าข้า เพราะข้อนี้มีไช้ธรรม
นิยม ขอเดชะ ข้าพระองค์ทั้งหลายมีชาติต่ำต้อย ไม่
สมควรมีอาสนะเสมอด้วยพระองค์ผู้สูงศักดิ์ เหมือน
สุนัขจิ้งจอกผู้มีชาติต่ำต้อย จะพึงมีอาสนะเสมอด้วย
พระยาไกรสรราชสีห์อย่างไรได้พระเจ้าข้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ฐมฺมปาโล ได้แก่ พระมหาสัตว์.
บทว่า ทินฺนุหาหิ ความว่า เราเป็นผู้อันพระราชาทอดทิ้งทรัพย์ในชัยชนะ
พระราชทานแก่มาณพ. บทว่า ตตฺตสฺสขหิ อตฺตตฺตฺตฺตฺติ วิเชฺยโย ความว่า
บิดามีความสุขในอำนาจแห่งตนได้ชั่ว ๓ วัน แต่วันนี้ไป พันจาก ๓ วันนีไป
บิดาก็เป็นไปในอำนาจแห่งมาณพ ก็ในวันที่ ๔ มาณพนั้นจะพาบิดาไปในที่
ไหน ๆ ที่เขาปรารถนาโดยส่วนเดียว. บทว่า อปฺริตฺตฺตาย ความว่า ก็บิดา
มาเพื่อจะสอนเจ้าทั้งหลายว่า บิดาหากยังมีได้ทำเครื่องป้องกันแก่พวกเจ้าจะพึง
ไปได้อย่างไร เหตุนั้น บิดาจะต้องมาเพื่อสั่งสอนพวกเจ้า. บทว่า ชนสฺสนฺจโธ
ความว่า พระราชาผู้ทำความมั่นคงแก่ชนผู้เป็นมิตรด้วยการผูกมิตร. บทว่า
ปฺปฺเร ปฺปฺราณฺ ความว่า ในกาลก่อนแต่นี้พวกเจ้าย่อมรู้เหตุการณ์เก่า ๆ อะไรบ้าง
บิดาของพวกเจ้าสั่งสอนพรา้สอนไว้อย่างไรบ้าง เจ้าทั้งหลายที่พระราชารถัสถาม
อย่างนี้พึงทูลว่า บิดาของข้าพระองค์ทั้งหลายได้ให้โอวาทอย่างนี้ ๆ. บทว่า
สฺมานาสนา โหถ ความว่า ก็ถ้าว่า เมื่อพวกเจ้าทูลบอกโอวาทที่บิดาให้
พระราชาก็จะมีพระราชโองการตรัสว่า พวกเจ้าทั้งปวงมานั่งบนอาสนะเสมอ
กันกับเราในวันนี้. บทว่า โกณิธฺ ธรฺโถ อพฺภุติโก มนฺหุโส ความว่า
ในตระกูลนี้ มนุษย์คนไรนอกจากพวกเจ้า ซึ่งจะมีชาติสกุลสูงศักดิ์เสมอด้วย

พระราชามีได้ เพราะฉะนั้น จึงให้นั่งบนอาสนะของตน. บทว่า **ตมณฺชลี** ความว่า ถ้าพวกเจ้าพึงกระทำอัญชลีถวายบังคมทูลอย่างนี้ไซ้รี ขอเดชะ ขอพระองค์อย่าได้ตรัสอย่างนั้น เพราะข้อนั้นหาได้ถูกธรรมเนียมไม่. บทว่า **วัญฺชราชสฺส** ได้แก่ ไกรสรราชสีห์. บทว่า **นิหิณชฺชจฺโจ** ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ข้าพระองค์มีชาติต่ำต้อยเหมือนสุนัขจิ้งจอกแก่ จะพึงมีอาสนะเสมอด้วยพระองค์ได้อย่างไร สุนัขจิ้งจอกยอมเป็นผู้มีอาสนะเสมอด้วยราชสีห์แม้ฉันใด พวกข้าพระองค์ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ไม่ควรมีอาสนะเสมอด้วยพระองค์

ส่วนพวกบุตรธิดาญาติผู้มีใจดีและทาสกรรมกรทั้งหมดนั้น ได้สดับถ้อยคำของพระมหาสัตว์ดังนี้ ไม่อาจดำรงอยู่ได้ตามปกติ ต่างพากันร้องให้พิโรธไปตามกัน. พระมหาสัตว์ได้ตักเตือนชนเหล่านั้น ให้คลายโศกาดูรมีสติรู้สึกตัวได้แล้ว ด้วยประการฉะนี้.

จบลักขกัณฑ์

ลำดับนั้น วิรุฬห์บัณฑิตเห็นบุตรธิดาและพวกญาติเข้าไปหาตนนั่งนิ่งเงียบอยู่ จึงกล่าวว่า ลูกก่อนพ่อและแม่ทั้งหลาย พวกเจ้าอย่าวิตกไปเลย อย่าเศร้าโศก อย่าพิโรธรำพันไปเลย สังขารทั้งปวงไม่เที่ยงไม่ยั่งยืนมีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา สมมติธรรมอันได้นามว่ายศ ย่อมมีวิบัติเป็นที่สุด อนึ่ง เราจักแสดงจริยาวัตรของพระราชเสวกนามว่า ราชวสดีธรรม อันเป็นเหตุให้เกิดยศแก่พวกเจ้า พวกเจ้าจงตั้งใจสดับราชวสดีธรรมนั้น ครั้นกล่าวดังนี้แล้วจึงเริ่มแสดงราชวสดีธรรมด้วยพุทธลีลา.

พระศาสดาเมื่อจะประกาศเนื้อความนั้นจึงตรัสพระคาถานี้ว่า

กัวิรุฬฺห์บัณฑิตํ มีความดำริแห่งใจอันหดหู่

กล่าวกะบุตร ธิดา ญาติมิตรและเพื่อนสนิทว่า ลูกก่อน

ถูกรักทั้งหลาย ถูกรักทั้งหลายจงมานั่งฟังราชวสตีธรรม

อันเป็นเหตุให้บุคคลผู้เข้าไปสู่ราชสกุลได้ยศ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สุททชฺชเน** แปลว่า คนมีหทัยดี. บทว่า **เอถยฺยา** ความว่า วิชฺฐบัตินั้น เรียกบุตรและธิดา ด้วยคำร้องเรียกอันน่ารักว่า แม่และพ่อจนมาดังนี้. บทว่า **ราชวสตี** ความว่า พวกเจ้าจงฟังการบำรุงพระราชาที่เราจะกล่าว. บทว่า **ยถา** แปลว่า ด้วยเหตุใด. บทว่า **ราชกุลมฺปตฺโต** ความว่า บุคคลผู้เข้าไปสู่ราชสกุล คืออยู่ในสำนักพระราชา ย่อมประสพยศ พวกเจ้าจงฟังเหตุนี้ ดังที่เราจะกล่าวต่อไปนี้

ผู้เข้าสู่ราชสกุล พระราชายังไม่ทรงทราบ ย่อม

ไม่ได้ยศ ราชเสวกไม่ควรกล้าเกินไป ไม่ควรขลาด

เกินไป ควรเป็นผู้ไม่ประมาทในกาลทุกเมื่อ เมื่อใด

พระราชาทรงทราบความประพฤติปรกติ ปัญญา และ

ความบริสุทธิ์ของราชเสวกนั้น เมื่อนั้น ย่อมทรงวาง

พระทัยและไม่ทรงรักษาความลับ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อญฺญาโต** ได้แก่ ผู้มีคุณยังไม่ปรากฏ ผู้ยังไม่รับพระราชทานยศศักดิ์อันแจ่มชัด. บทว่า **นาติสุโร** แปลว่า ผู้ไม่กลัวกล้า. บทว่า **นาติทุมฺเมโธ** แปลว่า ไม่ใช่ผู้มีชาติแห่งบุคคลผู้ขลาด. บทว่า **ยทาสฺส สึลฺล** ความว่า เมื่อใดพระราชาทรงประสพคิด ปัญญา ความสะอาดและทรงทราบอาการสมบัติ กำลังแห่งญาณ และความเป็นผู้สะอาดของเสวกนั้น. บทว่า **อถ วิสุตาสเต ตมฺหิ** ความว่า เมื่อนั้น พระราชาทรงไว้วางใจในเสวกนั้น คือทรงกระทำความคุ้นเคย ไม่ต้องรักษา ไม่ต้องปกปิดความลับของพระองค์ ย่อมทรงเปิดเผย.

ราชเสวกอันพระราชามิได้ตรัสใช้ ไม่พึงหวั่น

ไหวด้วยอำนาจฉันทาคติเป็นต้น ดังตราฐที่บุคคล
ประคองให้มีคัมเสมอ เทียงตรงฉะนั้น ราชเสวกนั้น
พึงอยู่ในราชสำนักได้ ราชเสวกพึงตั้งใจกระทำราชกิจ
ทุกอย่างให้เสมอต้นเสมอปลาย เหมือนตราฐที่บุคคล
ประคองให้มีคัมเสมอเทียงตรงฉะนั้น ราชเสวกนั้น
พึงอยู่ในราชสำนักได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตูลา ยถา ความว่า ราชเสวกอันพระ
ราชาตรัสใช้ว่า เจ้าจงทำกรรมนี้ในราชกิจบางอย่าง เป็นผู้ไม่หวั่นไหวด้วย
อำนาจการถึงอกติมีฉันทาคติเป็นต้น คือ พึงเป็นผู้เสมอในกิจทั้งปวง เหมือน
ตราฐที่มีประการดังกล่าวแล้วนี้ ย่อมไม่ยุบลง ไม่ฟูขึ้นฉะนั้น. บทว่า
ส ราชวสตี ความว่า ราชเสวกเห็นปานนี้นั้น พึงอยู่ในราชตระกูล พึงปรน-
นิบัติพระราชา ก็แลเมื่อปรนนิบัติอย่างนี้ พึงได้ยศ. บทว่า สพุพานิ อภิสมุ-
โณนุโต ความว่า เมื่อทำราชกิจทุกอย่าง.

ราชเสวกต้องเป็นคนฉลาดในราชกิจ อันพระ-
ราชาตรัสใช้ กลางวันหรือกลางคืนก็ตามไม่พึงหวาด
หวั่นไหวในการกระทำราชกิจนั้น ๆ ราชเสวกนั้นพึง
อยู่ในราชสำนักได้ ทางใดที่เขาตักแต่งไว้เรียบร้อยดี
สำหรับเสด็จพระราชดำเนิน ถึงพระราชาทรงอนุญาต
ราชเสวกก็ไม่ควรเดินโดยทางนั้น ราชเสวกนั้นพึง
อยู่ในราชสำนักได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า น วิกรมเปยย ความว่า ราชเสวกไม่
พึงหวั่นไหวปฏิบัติราชกิจเหล่านั้น. บทว่า โย จสุส ความว่า หนทางที่
เขาตบแต่งไว้เป็นอันดี เพื่อเป็นมรรควิถีเสด็จพระราชดำเนิน. บทว่า สุปฏฺฐิยา-
ทิตโต ความว่า เป็นราชเสวกแม้จะได้พระราชานุญาต ก็ไม่ควรเดินทางไปทาง
นั้น.

ราชเสวกไม่พึงบริโภคนสมบัติที่นำใคร่ ทัดเทียม
กับพระราชาในกาลไหน ๆ ควรเดินหลังในทุกสิ่ง
ทุกอย่าง ราชเสวกนั้น พึงอยู่ในราชสำนักได้ ราช-
เสวกไม่ควรใช้สอยประดับประดาเสื้อผ้า มาลา เครื่อง
ลู่ไม้ทัดเทียมกับพระราชาไม่พึงประพฤติก่อภัยกิริยา
หรือพูดจาทัดเทียมกับพระราชา ควรทำอภัยกิริยา
เป็นอย่างหนึ่ง ราชเสวกนั้นพึงอยู่ในราชสำนักได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า น รญฺโถ ความว่า เป็นราชเสวก
ไม่พึงบริโภคนสมบัติที่นำใคร่ ทัดเทียมกับพระราชา เพราะพระราชาย่อม
ทรงกริ้วต่อบุคคลเช่นนั้น. บทว่า สพฺพตุถ ความว่า พึงเดินตามหลัง ปฏิบัติ
ให้ต่ำกว่าทุกสิ่งทุกอย่าง ในกามคุณมีรูปเป็นต้น. บทว่า อญฺญํ กเรยฺย
ความว่า พึงกระทำอภัยกิริยาอย่างอื่น จากราชอภัยกิริยา. บทว่า ส ราชวสตี
วเส ความว่า บุคคลนั้น พึงเข้าไปเฝ้าพระราชาแล้วพึงอยู่.

เมื่อพระราชาทรงพระตำราญอยู่กับหมู่อำมาตย์
อันพระสนมกำนัลในเฝ้าแหนอยู่ เสวกอำมาตย์เป็นผู้
ฉลาด ไม่พึงทำการทอดสนิท ในพระสนมกำนัลใน

ราชเสวกไม่ควรเป็นคนฟุ้งซ่าน ไม่คะนองกายวาจา มี

ปัญญาเครื่องรักษาตน ดำรวมอินทรีย์ สมบูรณ์ด้วย
การตั้งใจไว้ดี ราชเสวกนั้น พึงอยู่ในราชสำนักได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ภาว ได้แก่ ความประสงค์ด้วยอำนาจ
ความคุ้นเคย. บทว่า อจปโล ได้แก่ ไม่เป็นผู้ตบแต่งประดับเป็นปกติ. บทว่า
นิปโก ได้แก่ ผู้มีญาณแก่กล้า. บทว่า ลวุตินุทริโย ได้แก่ ผู้สำรวม
ปิดกั้นอินทรีย์ ๖ ได้แล้ว คืออย่าพึงมองดูวัยวะน้อยใหญ่ของพระราชา และ
ไม่พึงมองดูตำแหน่งนางสนมกำนัลของพระราชา นั้น. บทว่า มโนปณฺธิ
สมฺปนฺโน ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยจิตอันไม่หวั่นไหว คือตั้งใจไว้ด้วยดี.

ราชเสวกไม่ควรเล่นหัว เจรจาปราศรัยในที่ลับ

กับพระสนมกำนัลใน ไม่ควรถือเอาทรัพย์จากพระคลัง
หลวง ราชเสวกนั้น พึงอยู่ในราชสำนักได้ ราชเสวก
ไม่พึงเห็นแก่การหลับนอนมากนัก ไม่พึงดื่มสุราจน
เมามาย ไม่พึงฆ่าเนื้อในสถานที่พระราชทานอภัย ราช
เสวกนั้น พึงอยู่ในราชสำนักได้ ราชเสวกไม่พึงขึ้น
ร่วมพระตั้ง ราชบัลลังก์ พระราชอาสน์ เรือและรถ
พระที่นั่ง ด้วยอาการทนงตนว่าเป็นคนโปรดปราน
ราชเสวกนั้น พึงอยู่ในราชสำนักได้ ราชเสวกต้อง
เป็นผู้มีปัญญาเครื่องพิจารณา ไม่ควรเข้าเฝ้าให้ไกลนัก
ใกล้นัก ควรยืนเฝ้าพอให้ท้าวเธอทอดพระเนตรเห็น
ถนัด ในสถานที่ที่พอจะได้ยินพระราชดำรัสเบื้องพระ-
พักตร์ของพระราชา ราชเสวกไม่ควรทำความวางใจว่า

พระราชารเป็นเพื่อนของเรา พระราชาเป็นคู่กันกับเรา
พระราชารทั้งหลาย ย่อมทรงพระพิโรธได้โดยเร็วไว
เหมือนนัยน์ตาอันผงกระทบ ราชเสวกไม่ควรถือตนว่า
เป็นนักปราชญ์ ราชบัณฑิต พระราชาทรงบุชา ไม่
ควรเพ็ดทูลถ้อยคำหยาบคายกับพระราชา ซึ่งประทับ
อยู่ในราชบริษัท.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า น มนุเตยฺย ความว่า เป็นราชเสวก
ไม่ควรเล่นหัวกับพระสนมกำนัลใน ไม่พึงเจรจาปราศรัยในที่ลับ. บทว่า
โกธา ธนํ ความว่า อย่าล็กลอบเอาพระราชทรัพย์จากพระคลังหลวง. บทว่า
น มทาย ความว่า คู่ก่อนพ่อและแม่ทั้งหลาย ราชเสวกไม่พึงดื่มสุราจนเมา
มาย. บทว่า ทาย ความว่า ไม่พึงฆ่า ไม่พึงเบียดเบียนมฤคที่พระราชทาน
อภัย. บทว่า โภจจํ ได้แก่ พระแท่นภัทรบิฐ. บทว่า สมมุโตมฺหิ ความว่า
ราชเสวกอย่าทงตนว่า เราเป็นคนโปรดปรานแล้วจะขึ้นร่วม. บทว่า สเมก-
ขลฺยจฺจสฺส ติฏฺฐเรยฺย ความว่า เป็นราชเสวก พึงยืนข้างหน้าของพระราชาในที่ที่ไม่
ไกลนัก ไม่ใกล้นัก พอที่จะได้ยินพระดำรัสที่ตรัสใช้. บทว่า สนฺทิสฺสนฺโต
สภตฺตุนิ ความว่า ราชเสวกนั้น พึงยืนอยู่ในที่ที่ท้าวเธอจะทอดพระเนตรเห็น
ได้. บทว่า สฺวเกน ความว่า เป็นราชเสวกอย่าชะล่าใจว่า พระราชาเป็นเพื่อน
ของเรา และเป็นคู่กันกับเรา อันพระราชารทั้งหลายย่อมทรงพระพิโรธเร็วไว
คุณนัยน์ตาถูกผงกระทบฉะนั้น. บทว่า น ปุชฺชิตอ มลฺลฺยมาโน ความว่า เป็น
ราชเสวกไม่พึงถือตนว่า เป็นนักปราชญ์ราชบัณฑิต พระราชาทรงนับถือบูชา
ชะล่าใจจ้วงจาบเพ็ดทูลถ้อยคำที่หยาบคาย. บทว่า ผรุสฺสํ ความว่า ไม่พึงเจรจา
ปราศรัยถ้อยคำ อันเป็นเหตุให้พระราชาทรงพระพิโรธ.

ราชเสวก ผู้ได้รับพระราชทานพระทวารเป็น
พิเศษ ไม่ควรวางใจในพระราชาทั้งหลาย พึงเป็นผู้
ตำรวมดำรงตนไว้เพียงดั่งไฟ ราชเสวกนั้น พึงอยู่ใน
ราชสำนักได้ พระเจ้าอยู่หัวจะทรงยกย่องพระราชโอรส
หรือพระราชวงศ์ด้วยบ้าน นิคม แวนแคว้น หรือ
ชนบท ราชเสวกควรนิ่งดูก่อน ไม่ควรเพ็ดทูลคุณ
หรือโทษ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ลทฺฐทฺวารโ ลภ ทฺวาริ ความว่า
เราเป็นราชเสวก เราไม่ใช่คนเฝ้าประตู แต่ได้ประตูเป็นพิเศษ ไม่ทรง
อนุญาตอย่าพึงเข้าไป แม้ได้ประตูอีกต่อเมื่อได้รับอนุญาตจึงเข้าไป. บทว่า
สโต ได้แก่เป็นผู้ไม่ประมาท. บทว่า ภাত্রิ สํ วา ได้แก่ พระราชโอรส
หรือพระราชวงศ์. บทว่า สมฺปคฺคณฺหาติ ความว่า ในกาลใดพระราชาตรัส
กับเสวกทั้งหลายว่า เราจะให้บ้านโน้น หรือนิคมโน้นแก่ผู้โน้น. บทว่า น
ภณฺ เจกปาปกั ความว่า เป็นเสวกไม่พึงกล่าวสรรเสริญคุณหรือโทษใน
กาลนั้น.

พระราชาทรงปูนบำเหน็จรางวัลให้แก่กรมช่าง
กรมม้า กรมรถ กรมเดินเท้า ตามความชอบใน
ราชการของเขา ราชเสวกไม่ควรตัดทอนเขา ราชเสวก
นั้น พึงอยู่ในราชสำนักได้ ราชเสวกผู้เป็นนักปราชญ์
พึงโอนไปเหมือนคันธนู และพึงไหวไปตามเหมือน
ไม้ไผ่ ไม่ควรทูลตัดทอน ราชเสวกนั้นพึงอยู่ในราช-
สำนักได้ ราชเสวกพึงเป็นผู้มีท่อน้อยเหมือนคันธนู

พึงเป็นผู้ไม่มีลีนเหมือนปลา พึงเป็นผู้รู้จักประมาณใน
โภชนะ มีปัญญาเครื่องรักษาตน แกล้วกล้า ราชเสวก
นั้นพึงอยู่ในราชสำนักได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า น เตลั อนุตริ จจุเน ความว่า เป็น
ราชเสวก ไม่ควรทูลขัดคัดลาภผลของคนเหล่านั้น. บทว่า วิโส วา ความว่า
พึงเป็นผู้มีจิตอ่อนโยนโอนไปในกาลที่พระราชารัส เหมือนยอดไม้ไผ่ลำที่สูง
กว่าทุกลำในกอไผ่ ย่อมไหวในคราวที่ต้องลมพัดฉะนั้น. บทว่า จาโปวโนทโร
ความว่า เป็นราชเสวก ไม่พึงเป็นผู้มีท้องใหญ่เหมือนคันธนู ฉะนั้น. บทว่า
อชิวุหตา ความว่า พึงเป็นผู้ไม่มีลีนด้วยการพูดแต่น้อย เหมือนปลาข่อมไม่
พูดเพราะไม่มีลีน. บทว่า อปฺปาลิ ความว่า พึงเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ.

ราชเสวกไม่พึงสัมผัสหญิงนัถ ซึ่งเหตุให้ลีน

เดช ผู้ลีนเดชย่อมได้ประสบโรคโอม่งคร่อ ความ
กระวนกระวาย ความอ่อนกำลัง ราชเสวกไม่ควรพูด
มากเกินไปไม่ควรนิ่งทุกเมื่อ เมื่อถึงเวลาพึงเปล่งวาจา
พอประมาณ ไม่ควรพรั่นเพรื่อ เป็นคนไม่มักโกรธ ไม่
กระทบกระเทียบ เป็นคนพูดจริง อ่อนหวานไม่ส่อ-
เสียด ไม่ควรพูดถ้อยคำเพ้อเจ้อ ราชเสวกนั้นพึงอยู่
ในราชสำนักได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า น พาพุหิ ความว่า เสวกไม่พึงมัวเมา
ด้วยสตรีบ่อยๆ. บทว่า เตชลัขุยิ ความว่า เพราะว่าบุรุษเมื่อถึงอย่างนี้
ย่อมจะถึงความลีนไปแห่งเดช เมื่อสัมผัสซึ่งเหตุให้ลีนเช่นนั้น อย่าพึง
มัวเหมายากนัก. บทว่า ทริ แปลว่า ความกระวนกระวายแห่งกาย. บทว่า

พาลุย แปลว่า ซึ่งความเป็นผู้อ่อนกำลัง. บทว่า **จีณเมโธ** ความว่า บุรุษผู้สิ้นปัญญา ด้วยอำนาจความยินดีด้วยกิเลสบ่อย ๆ ย่อมถึงความเป็นโรคใจเป็นต้น. บทว่า **นาติเวลล** ความว่า คู่ก่อนพ่อและแม่ทั้งหลาย เสวก ไม่พึงพุดมากเกินประมาณ ในสำนักของพระราชาทิ้งหลาย. บทว่า **ปตุเต** กาลความว่า เมื่อถึงเวลาที่ตนจะต้องพุด. บทว่า **อสมฺมฺญโณ** แปลว่า ไม่พุดกระทบกระทั่งบุคคลอื่น. บทว่า **สมฺมุ** แปลว่า คำไร้ประโยชน์. บทว่า **คิริ** แปลว่า ถ้อยคำ.

ราชเสวกพึงเลี้ยงดูมารดาบิดา พึงประพฤดิอ่อน

น้อมต่ออยู่เจริญที่สุดในตระกูล สมบูรณ์ด้วยหิริโอต-
ตปปะ ราชเสวกนั้นควรอยู่ในราชสำนักได้ ราชเสวก
พึงเป็นผู้ได้รับแนะนำดีแล้ว มีศิลปฝึกตนแล้ว เป็นผู้
ทำประโยชน์ เป็นผู้คงที่ อ่อนโยน ไม่ประมาท
สะอาดหมดจด เป็นคนขยัน ราชเสวกนั้น ควรอยู่ใน
ราชสำนักได้ ราชเสวกพึงเป็นผู้มีความประพฤดิอ่อน
น้อม มีความเคารพยำเกรงในท่านผู้เจริญ เป็นผู้สงบ
เสงี่ยม มีการอยู่ร่วมเป็นสุข ราชเสวกนั้นควรอยู่ใน
ราชสำนักได้ ราชเสวกพึงเว้นให้ห่างไกล ซึ่งเหตุที่
ส่งมาเกี่ยวข้องกับควมลับ พึงดูแลแต่เจ้านายของตนไม่
ควรพุด (เรื่องลับ) ในสำนักของพระราชารอื่น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วินีโต** ได้แก่ ผู้สมบูรณ์ด้วยมารยาท.
บทว่า **สิปฺปวา** ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยศิลปปะที่จะพึงศึกษาในตระกูลของ
ตน. บทว่า **ทนฺโต** ได้แก่ ผู้หมัดพยศในทวารทั้ง ๖. บทว่า **กตฺตุโต**
ได้แก่ ผู้มีตนถึงพร้อมแล้ว (ทั้งวิทยาและจริยาสมบัติ). บทว่า **นียโต** ได้แก่

ผู้มีสภาวะไม่หวั่นไหวเหตุอาศัยศเป็นต้น. บทว่า มุทุ ได้แก่ ผู้อ่อนโยน ไม่เย่อหยิ่ง. บทว่า อปฺปมตฺโต ได้แก่ ผู้เว้นแล้วจากความเลินเล่อใน ราชกิจที่ควรทำ. บทว่า ทกฺโข ได้แก่ เป็นผู้ฉลาดในตำแหน่งการบำรุง. บทว่า นิวัตตฺตฺติ ได้แก่ มีความประพฤดิอ่อนน้อม. บทว่า สปปตฺติโส ได้แก่ ผู้มีปกติอยู่ร่วมกันด้วยความเคารพ. บทว่า สณฺหิตฺตํ ปหิตํ ความ ว่า พุทที่พระราชารอื่นส่งไปยังราชสำนักด้วยอำนาจรักษาความลับ และกระทำ ความลับให้ปรากฏ. ราชเสวกเมื่อจะกล่าวทูลเช่นนั้น ฟังกล่าวต่อพระพักตร์ กับพระราชาร. บทว่า ภตฺตารญฺเณ วุทฺติขเยยฺย ความว่า ฟังดูแลเอาใจใส่ แต่เฉพาะเจ้านายของตนเท่านั้น. บทว่า น อญฺญสฺส จ ราชนิ ความว่า ราชเสวกไม่ฟังพูดในสำนักของพระราชารอื่น.

ราชเสวก ฟังเข้าหาสมาคมสมณะและพราหมณ์

ผู้มีศีลเป็นพหูสูตโดยเคารพ ราชเสวกนั้นควรอยู่ใน
ราชสำนักได้ ราชเสวกเมื่อได้เข้าหาสมาคมกับสมณะ
และพราหมณ์ผู้มีศีลเป็นพหูสูตแล้ว ฟังสมาทาน
รักษาอุโบสถศีลโดยเคารพ ราชเสวกฟังบำรุงเลี้ยง
สมณะและพราหมณ์ผู้มีศีลเป็นพหูสูต ด้วยข้าวและน้ำ
ราชเสวกนั้น ควรอยู่ในสำนักได้ ราชเสวก ผู้หวัง
ความเจริญแก่ตน ฟังเข้าไปสมาคมคบหากับสมณะ
และพราหมณ์ผู้มีศีล เป็นพหูสูต มีปัญญา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สกฺกจฺจํ ปยิริฐปาเสยฺย ความว่า ราชเสวก ฟังเข้าไปทาบ่อย ๆ ด้วยความเคารพ. บทว่า อญฺญาเสยฺย ความว่า ฟังเข้าจำอุโบสถประพฤดิ. บทว่า ตปฺปเปยฺย ความว่า ฟังเลี้ยงดูด้วยการให้

จนพอแก่ความต้องการ. บทว่า **อาสซช** แปลว่า เข้าไปใกล้. บทว่า **ปลุณเ** ได้แก่ ผู้เป็นบัณฑิต. อีกอย่างหนึ่ง บาลีว่า **อาสซช ปลุห** ดังนี้ ก็มี. บทว่า **ปลุห** ความว่า พึงถามถึงเหตุที่เป็นกุศลและอกุศล ที่บัณฑิตทั้งหลาย พึงกระทำด้วยปัญญา.

ราชเสวก ไม่พึงทำทาน ที่เคยพระราชทานใน
สมณะและพราหมณ์ให้เสื่อมไป อนึ่ง เห็นพวกกวนพิศ
ซึ่งมาในเวลาพระราชทานไม่ควรทำอะไรเลย ราช-
เสวกพึงเป็นผู้มีปัญญา สมบูรณ์ด้วยความรู้ จลลาด
ในวิธีจัดราชกิจ รู้จักกาล รู้จักสมัย ราชเสวกนั้นควร
อยู่ในราชสำนักได้ ราชเสวกพึงเป็นคนขยันหมั่นเพียร
ไม่ประมาท มีปัญญาสอดส่องพิจารณาในการทำงานที่
ตนพึงทำ จัดการงานให้สำเร็จด้วยดี ราชเสวกนั้น
ควรอยู่ในราชสำนักได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทินฺนปฺพุพฺพ** ได้แก่ ทานวัตรที่ตกแต่ง
ไว้โดยปกติ. บทว่า **สมณฺพฺราหฺมณ** ได้แก่ สมณะหรือพราหมณ์. บทว่า
วณฺิพฺพเก ราชเสวกเห็นพวกกวนพิศมาในเวลาพระราชทาน ไม่พึงห้าม
อะไรๆ เลย. บทว่า **ปลุณฺวา** ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยปัญญาเครื่องพิจารณา
สอดส่อง. บทว่า **พฺพุธิสมฺปนฺโน** ได้แก่ ผู้สมบูรณ์ด้วยความรู้ไม่บกพร่อง.
บทว่า **วิชานฺวิโกวิท** ได้แก่ ผู้ฉลาดในส่วนเครื่องจัดแจงทาส กรรมกร
และบุรุษ เป็นต้น มีประการต่างๆ. บทว่า **กาลณฺญ** ความว่า ราชเสวก
พึงรู้ว่า กาลนี้เป็นกาลควรเพื่อจะให้ทาน กาลนั้นเป็นกาลเพื่อจะรักษาศีล
กาลนี้เป็นกาลเพื่อจะกระทำอุโบสถกรรม. บทว่า **สมยฺณฺญ** ความว่า ราชเสวก

พึงรู้ว่า สมัยนี้เป็นสมัยที่ควรไถ สมัยนี้เป็นสมัยที่ควรหว่าน สมัยนี้เป็นสมัยที่ควรค้าขาย สมัยนี้เป็นสมัยที่ควรบำรุง. บทว่า **กมฺมเชยฺเยสุ** ได้แก่ ใน การงานที่ตนควรกระทำ.

อนึ่ง ราชเสวก พึ่งไปตรวจตราดูลานข้าวสาลี

ปลูสัตว์และนาเสมอๆ พึ่งดวงข้าวเปลือกให้รู้ประมาณ แล้วให้เก็บไว้ในฉาง พึ่งนับบริวารชนในเรือนแล้ว ให้หุงต้มพอประมาณ ไม่ควรตั้งบุตรธิดา ฟีน้อง หรือ วงศ์ญาติ ผู้ไม่ตั้งอยู่ในศีลให้เป็นใหญ่ เพราะคน เหล่านั้นเป็นคนพาล ไม่จัดว่าเป็นพี่น้องคนเหล่านั้น เป็นเหมือนคนที่ตายไปแล้ว แต่เมื่อเขาเหล่านั้น มา หาถึงสำนัก ก็ควรให้ผ้าห่มผ้าห่ม และอาหารควรตั้ง พวกทาสหรือกรรมกร ผู้ตั้งมั่นอยู่ในศีล เป็นคนขยัน หมั่นเพียรให้เป็นใหญ่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปลฺลฺ** เขตต์ ได้แก่ ตระกูลปลูสัตว์และ สถานที่หว่านข้าวกล้า. บทว่า **คณฺตุวา** แปลว่า มีการไปเป็นปกติ. บทว่า **มิตฺติ** ความว่า ควรดวงให้รู้ว่าข้าวเปลือกมีประมาณเท่านี้ แล้วเก็บไว้ในขุ้งฉาง. บทว่า **มฺเร** ความว่า พึ่งนับบริวารชนในเรือนให้หุงต้มพอประมาณเหมือนกัน. บทว่า **ลีเสสุ อสมาคิตฺติ** ความว่า บุตรหรือพี่น้องวงศ์ญาติผู้ไม่ตั้ง อยู่ในศีลาจารวัตรควรตั้งไว้โดยฐานะที่ควรยกย่องให้ปกครองอะไรๆ. บทว่า **อนฺจฺควา หิ เต พาลา** ความว่า คำว่า **องค์** นี้ ชาวโลกกล่าวหมายถึง ความเป็นญาติพี่น้องของมนุษย์ ญาติพี่น้อง แม้บางคน เหล่านั้น ที่กล่าวว่า องคัพพ เพราะมีส่วนเสมอญาติ แต่ผู้ทุกศีล ฉะนั้น จึงข่อมไม่เป็นเสมอญาติ

เพราะแต่งตั้งคนเช่นนั้น เหล่านั้นไว้ให้เป็นใหญ่ ก็เหมือนแต่งตั้งคนตายที่เขา
ทิ้งไว้ในป่าช้า ฉะนั้น. เพราะพวกเหล่านั้นยอมผลาญทรัพย์ให้พินาศ และผู้
ผลาญทรัพย์หรือคนจนยอมไม่ยั้งราชกิจให้สำเร็จบริบูรณ์ได้. บทว่า อาสินานัน
ความว่า แต่ว่า ครั้น เขามาถึงแล้ว ควรให้วัตถุสักว่าอาหารและเครื่องนุ่งห่ม
เหมือนให้หมดกัณฑ์เพื่อคนตายฉะนั้น. บทว่า อุกฺขานสมฺปนฺเน ได้แก่ ผู้
ประกอบด้วยความขยันหมั่นเพียร.

ราชเสวกพึงเป็นผู้มีศีล ไม่โลภมากพึงประพฤติ
ตามเจ้านาย ประพฤติประโยชน์แก่เจ้านาย ทั้งต่อหน้า
และลับหลัง ราชเสวกนั้นควรอยู่ในราชสำนักได้
ราชเสวกพึงเป็นผู้รู้จักพระราชอัธยาศัยและพึงปฏิบัติ
ตามพระราชประสงค์ ไม่ควรประพฤติขัดต่อพระราช-
ประสงค์ ราชเสวกนั้นควรอยู่ในราชสำนักได้ ราช
เสวกพึงก้มศีรษะลงชำระพระบาท ในเวลาผลัดพระ
ภูษาทรง และในเวลาทรงสนาน แม้ถูกกริ้วก็ไม่ควร
โกรธตอบ ราชเสวกนั้นควรอยู่ในราชสำนักได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อโลโภ แปลว่า ผู้ไม่โลภ. บทว่า
อนฺวุตฺโต จสฺส ราชนิ ความว่า พึงเป็นผู้ประพฤติตามใจเจ้านาย. บทว่า
จิตฺตฺตฺโต ได้แก่ ตั้งอยู่ในจิต อธิบายว่า อยู่ในอำนาจแห่งจิตของเจ้านาย.
บทว่า อตฺถฺสฺส กฺวุตฺติสฺส แปลว่า พึงประพฤติตามเจ้านายไม่เข้ากับคนผิด.
บทว่า อโหสิริ ความว่า ราชเสวก แม้เมื่อล้างพระบาท พึงก้มศีรษะลง พึง
ก้มหน้าลงล้าง ไม่พึงแลดูหน้าพระราชา.

บุรุษผู้หวังหาความเจริญ พึงกระทำอัญชลีใน
หม้อน้ำและพึงกระทำประทักษิณนกแอนลม อย่างไร
เขาจักไม่พึงนอบน้อม พระราชาผู้เป็นนักปราชญ์สูงสุด
พระราชทานสมบัติอันน่าใคร่ทุกอย่างเล่า เพราะพระ
ราชาพระราชทานที่นอน ผ้าถุง ผ้าห่ม ยวดยานที่
อยู่อาศัย บ้านเรือน ยังโลกสมบัติให้ตกทั่วถึง เหมือน
มหาเมฆยังน้ำฝนให้ตก เป็นประโยชน์แก่หมู่มสัตว์ทั่ว
ไปฉะนั้น ดูก่อนเจ้าทั้งหลาย นี้ชื่อว่าราชสวัสดิ เป็น
อนุศาสน์สำหรับราชเสวก นรชนประพฤติตาม ย่อม
ยังพระราชชาติให้โปรดปราน และย่อมได้การบูชาใน
เจ้านายทั้งหลาย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กุมฺภิมฺหิ อญฺชลี กยิรา วายสํ วาปี
ปทกฺขิณฺ ความว่า ก็บุรุษผู้หวังหาความเจริญ (แก่ตน) เห็นหม้อที่เต็มด้วยน้ำ
พึงทำอัญชลีแก่หม้อน้ำนั้น แม้เพียงแก่นกแอนลมเขายังทำประทักษิณได้ เมื่อ
เขาทำอัญชลีแล้วทำประทักษิณแก่ชนเหล่าใด ชนเหล่านั้น ย่อมไม่สามารถจะให้
อะไรได้. บทว่า กิเมว ความว่า พระราชาผู้เป็นนักปราชญ์ พระราชทาน
สมบัติที่น่าใคร่ทุกอย่าง เหตุไฉนจึงไม่นมัสการพระราชนั้นเล่า. พระราชาเท่า
นั้น ที่พึงนมัสการ และพึงให้โปรดปราน. บทว่า ปชฺชุนฺโนริว แปลว่า
ดุจเมฆ. บทว่า เอเสยฺยา ราชสวัสดิ ความว่า นี้แน่เจ้าทั้งหลาย ชื่อว่า
ราชสวัสดิที่เรากล่าวแล้วนี้ เป็นอนุศาสน์สำหรับราชเสวกทั้งหลาย. บทว่า ยถา
ความว่า ราชสวัสดินี้อันนรชนประพฤติตามอยู่ ย่อมเป็นเหตุให้พระราชชาติ
โปรดปราน และย่อมได้รับการบูชาจากสำนักพระราชาทั้งหลายแล.

พระวิรุณหิตผู้มีธุรกิจหาผู้อื่นเสมอเหมือนมิได้ ได้แสดงราชวสี-
ธรรมสอนบุตรภรรยาญาติและมิตรด้วยพุทธลีลา จบลงด้วยประการฉะนี้แล.

จบราชวสีกัณฑ์

เมื่อพระมหาสัตว์พร้าสอนบุตรภรรยาญาติและมิตรเป็นต้น อย่างนี้นั้น
แลจบลง ก็เป็นวันที่ ๓. พระมหาสัตว์นั้น ครั้นทราบว่าครบกำหนดวันแล้ว
อาบน้ำแต่เช้าตรู่ บริโภคโภชนาหารที่รสเลิศต่าง ๆ คิดว่า เราพร้อมด้วย
มาณพจกทูตลาพระราชินีไป ดังนี้แล้วแวดล้อมด้วยหมู่ญาติไปสู่พระราชนิเวศน์
ถวายบังคมแล้วยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ได้گرامทูตถ้อยคำอันสมควรที่
ตนจะพึงกราบทูล.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้นจึงตรัสพระคาถาว่า

วิรุณหิตผู้มีปัญญาเครื่องพิจารณา ครั้นพร้า
สอนหมู่ญาติอย่างนี้แล้ว หมู่ญาติมิตรพากันห้อมล้อม
เข้าไปเฝ้าพระราชินี ถวายบังคมพระยุคลบาทด้วยเศียร
เกล้า และทำประทักษิณท้าวเธอ แล้วประคองอัญชลี
กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงปราบศัตรู
มาณพนี้ปรารถนาจะทำตามความประสงค์จึงจะนำข้า-
พระองค์ไป ข้าพระองค์จะกราบทูลประโยชน์แห่งญาติ
ทั้งหลาย ขอเชิญพระองค์ทรงสดับประโยชน์นั้น ขอ
พระองค์ ได้ทรงพระกรุณาเอาพระทัยใส่ดูแลบุตร
ภรรยาของข้าพระองค์ทั้งทรัพย์อื่น ๆ ที่อยู่ในเรือน
โดยที่หมู่ญาติของข้าพระองค์ จะไม่เสื่อมในภายหลัง
ในเมื่อข้าพระองค์ถวายบังคมลาไปแล้ว ความพลั้ง
พลาดของข้าพระองค์นี้ เหมือนนบคคผลพลาดล้มบน

แผ่นดิน ย่อมกลับตั้งอยู่บนแผ่นดินนั่นเอง ฉะนั้น

ข้าพระองค์ย่อมเห็นโทษนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สุหเทหิ ได้แก่ อันญาติและมิตรเป็น
ต้นผู้มีใจดี. บทว่า ยลฺลอมฺลฺลํ ความว่า ขอพระองค์เท่านั้น จงดูแลทรัพย์
สมบัติอย่างอื่นทั้งหมดนั้น อันจะนับจะประมาณมิได้ ที่ได้ฝึกละองธุลีพระบาท
และพระราชทานเหล่าอื่น พระราชทานไว้สำหรับเรือนของข้าพระองค์. บทว่า
เปจฺจ แปลว่า ในภายหลัง. บทว่า ขลฺลติ แปลว่า ย่อมพลาดล้ม. บทว่า
เอเวตฺติ ตัดบทเป็น เอวฺ เตตฺติ เพราะความพลั้งพลาดในได้ฝึกละองธุลี
พระบาทแล้ว ข้าพระองค์ขอพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ในพระองค์ตามเดิม
เหมือนบุคคลพลาดล้มบนแผ่นดิน ย่อมตั้งขึ้นบนแผ่นดินนั้นนั่นแหละ. บท
ว่า เอตฺติ ปสฺสูสมิ ความว่า เมื่อข้าพระองค์ ถูกมาณพถามว่า พระราชาเป็น
อะไรแก่ท่านหรือ จึงไม่มองพระองค์ ปรารถนาแต่ความสัตย์จริงกล่าวว่า
ข้าพระองค์เป็นทาส นี่เป็นโทษของข้าพระองค์ ข้าพระองค์เห็นแต่โทษนี้
แต่โทษของข้าพระองค์อย่างอื่นไม่มี ขอพระองค์จงอดโทษนั้น แก่ข้าพระองค์
เถิด ขออย่าได้การทำโทษนั้นไว้ในพระหฤทัย จับผิดในบุตรและภริยาของ
ข้าพระองค์ในภายหลัง.

พระราชากรันทรงสดับดังนั้นแล้ว เมื่อจะทรงแสดงว่า คุณก่อนบัณฑิต
การไปของท่านไม่ถูกใจเราเลย เราจักทำอุบายเรียกมาณพสั่งบังคับให้เอาไปฆ่า
แล้วปิดเนื้อความเสียมิให้ใครได้รู้ ข้อนั้นแหละจะชอบใจเรา ดังนี้ จึงได้ตรัส
คาถาว่า.

ท่านไม่อาจจะไปนั่นแล เป็นความพอใจของเรา

เราจะสั่งให้ฆ่าตัดออกเป็นท่อน ๆ แล้วหมกไว้ให้มืด

ซิดในเมืองนี้ ท่านอยู่ในที่นี้แหละ การทำดังนี้เราชอบ

ใจ ดูก่อนบัณฑิตผู้มีปัญญาอันสูงสุด กว้างขวางดุจ

แผ่นดิน ท่านอย่าไปเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ขมตฺวา** ความว่า เราจะโอบท่านให้ตาย แล้วปกปิดไว้ในกรุงราชคฤห์นี้เอง.

พระมหาสัตว์ ได้สดับดังนั้น จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ พระราชอัชฌาศัยเห็นปานนี้ มิบังควรแก่พระองค์เลย ดังนี้แล้ว กล่าวคาถาว่า.

ขอได้ฝ่าละอองธุลีพระบาท อย่าทรงตั้งพระ-
ราชหฤทัยไว้ในอธรรมเลย ขอจงทรงประกอบพระองค์
ไว้ในอรรถและในธรรมเถิด กรรมอันเป็นอกุศลไม่
ประเสริฐ บัณฑิตติเตียนว่า ผู้ทำกรรมอันเป็นอกุศล
พึงเข้าถึงนรกในภายหลัง นี้มิใช่ธรรมเลย ไม่เข้าถึง
กิจที่ควรทำ ข้าแต่พระจอมประชาชน ธรรมदानาย
ผู้เป็นใหญ่ของทาส จะทูปตักก็ได้ จะเผาก็ได้ จะฆ่า
เสียดก็ได้ ข้าพระองค์ไม่มีความโกรธเลย และข้าพระ-
องค์ขอกราบทูลลาไป.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มา เหว ฆมุเมสุ** ความว่า ขอได้ฝ่า
ละอองธุลีพระบาท อย่าทรงตั้งพระราชหฤทัยไว้ในอธรรมคือในอนัตตะได้แก่
ในความชั่วของพระองค์เลย. บทว่า **ปจฺจฺฉา** ความว่า ความไม่แก่และไม่ตาย
ย่อมไม่มีเพราะการทำความใด โดยที่แท้ บุคคลผู้การทำกรรมนั้น ย่อมเข้า
ถึงนรกในภายหลังทีเดียว. บทว่า **ชิริตฺถุ กมฺมํ** ความว่า กรรมนั้น น่า
ติเตียน คือเป็นกรรมที่บัณฑิตในปางก่อนติเตียนแล้ว. บทว่า **เนเวส** ความ
ว่า นี้มิใช่เป็นสภาวะธรรมของโบราณกบัณฑิต. บทว่า **อฺยโร** แปลว่า นาย.
บทว่า **ฆาเตตฺถุ** ความว่า ธรรมदानายผู้เป็นใหญ่แห่งทาส เพื่อจะทำ

การมาเป็นต้นนั้นยอมไม่ได้ เพื่อจะทำกรรมทั้งหมดนั้นได้ คู่ก่อนมาณพ
ความโกรธของเราแม้มีประมาณน้อย ย่อมไม่มี นับตั้งแต่เวลาพระราชทาน
ข้าพระองค์ให้แก่มาณพนี้ ควรที่ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาท จะทรงตั้งพระราช
หฤทัยไว้ให้เที่ยงตรง ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมแห่งนรชน ข้าพระองค์ขอลาไป.

พระมหาสัตว์ ครั้นกราบทูลอย่างนั้นแล้วจึงถวายบังคมลาพระราชินีไป
สั่งสอนพระสนมกำนัลใน และราชบริพาร เมื่อชนเหล่านั้น แม้อดกลั่นความ
โศกไว้ตามปกติไม่ได้ ร้องไห้คร่ำครวญอย่างใหญ่หลวง ได้ออกจากพระราช-
นิเวศน์ไป. ชนชาวพระนครทั้งสิ้นพูดกันแซ่ว่า ข้าว่า วิฑูรบัณฑิต
จะไปกับมาณพ พวกเราจงมาไปเยี่ยมท่านเถิด ดังนี้แล้ว จึงไปประชุมกัน
เยี่ยมพระมหาสัตว์ที่หน้าพระลานหลวง. ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ ได้สั่งสอน
ชาวพระนครเหล่านั้นว่า พวกท่านอย่าคิดวิตกไปเลย สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง
สรีระไม่ยั่งยืน สมมติธรรมอันได้นามว่า ยศ ย่อมมีความวิบัติเป็นที่สุด
อนึ่งท่านทั้งหลาย จงเป็นผู้ไม่ประมาทในบุญกุศลมีทานเป็นต้น ดังนี้แล้ว
ได้บ่ายหน้ากลับสู่เรือนของตน. ขณะนั้น ธรรมपालกุมารพาหมูน้องชายน้อง
หญิงออกไป ด้วยหวังว่า จะทำการต้อนรับบิดา ได้พร้อมกันคอยบิดาอยู่ที่
ประตูบ้าน. พระมหาสัตว์เห็นธรรมपालกุมารนั้นแล้วไม่อาจกลั่นความโศกไว้
ได้ สวมกอดธรรมปาสากุมารเข้าไว้กันทรงแล้วอุ้มไปสู่เรือน.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้นจึงตรัสพระคาถาว่า

พระมหาสัตว์นั้น มีเนตรทั้งสองนองด้วยน้ำตา

กำจัดความกระวนกระวายในหทัยแล้ว สวมกอดบุตร

คนโตแล้วเข้าไปยังเรือนหลังใหญ่.

ก็พระมหาสัตว์นั้น มีบุตรพินหนึ่ง มีธิดาพินหนึ่ง ภริยาพินหนึ่ง
นางวรรณทาสีเจ็ดร้อย และทั้งทาสกรรมกรญาติและมิตรที่เหลือ บรรดามีอยู่

ในเรือนของท่าน ต่างก็พากันร้องไห้ ล้มฟูบลงทับกันไปประคองป่าไม้ร้าง ถูก
ลมยุคันต์พัดให้หักทับล้มลงไปฉะนั้น

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสพระคาถาว่า

บุตรพินหนึ่ง ธิดาพินหนึ่ง ภริยาพินหนึ่ง และ

ทาสเจ็ดร้อย ในนิเวศน์ของวิฑูรบัณฑิต ต่างประคอง
แขนทั้งสองร้องไห้คร่ำครวญ กลิ้งเกลือกกลับทับกันไป
เหมือนป่าไม้ร้างถูกลมพัดล้มระเนระนาดทับกันไป

ฉะนั้น พระสนมกำนัลใน พระราชากุมาร พวกพ่อค้า

ชาวนา และพราหมณ์ทั้งหลาย ต่างก็มาประคองแขน
ร้องไห้คร่ำครวญอยู่ในนิเวศน์ของวิฑูรบัณฑิต พวกกอง

ข้าง กองม้า กองรถ กองเดินเท้า ชาวชนบทและ
ชาวนิกม ต่างมาประชุมประคองแขนร้องไห้คร่ำครวญ
อยู่ในนิเวศน์ของวิฑูรบัณฑิต ภริยาพินหนึ่ง และทาสี

เจ็ดร้อยต่างพากันประคองแขนร้องไห้คร่ำครวญว่า
เพราะเหตุไร ท่านจึงจะละดิฉันทั้งหลายไปเสีย พระ-

สนมกำนัล พระราชากุมาร พ่อค้า ชาวนา และ
พราหมณ์ทั้งหลาย พวกกองข้าง กองม้า กองรถ

กองเดินเท้า ชาวชนบท และชาวนิกม ต่างมาประชุม
ประคองแขนร้องไห้คร่ำครวญว่า เพราะเหตุไร ท่าน
จึงจักละข้าพเจ้าทั้งหลายไปเสีย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เสนุตติ ความว่า บุตรพินหนึ่ง ธิดา
พินหนึ่ง ภริยาพินหนึ่ง และนางวรรณทาสีเจ็ดร้อย บรรดามีอยู่ในเรือนของ
วิฑูรบัณฑิต ต่างกอดแขนทั้งสองข้างร้องไห้คร่ำครวญ กลิ้งเกลือกล้มระเน

ระนาดทับกันไป ดังป่าไม้รังใหญ่ที่ถูกลมพัดหักทับทอดพื้นแผ่นดินใหญ่จะนั้น.
บพว่า ภริยาน์ ได้แก่ หญิงคือภริยาพัวหนึ่ง. บพว่า กสุมา โน ความ
ว่า พากันคร่ำครวญว่า เพราะเหตุไร ท่านจึงจักละพวกราไป.

พระมหาสัตว์ ปลอดโยนมหาชนทั้งหมดนั้นให้สร้างโสภ ทำกิจที่ยัง
เหลือให้เสร็จ ส่งสอนอันโตชนและพาหิรชน บอกเรื่องทีควรจะบอกทุกอย่าง
แก่บุตรและภริยาเสร็จแล้ว ไปสู่สำนักของปุณณกัษั บอกรกิจของตนทีทำ
เสร็จแล้วแก่ปุณณกัษันั้น

พระศาสดา เมื่อจะประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสพระคาถาว่า

พระมหาสัตว์ กระทำกิจทั้งหลายในเรือนสั่งสอน
คนของตน คือมิตร สหาย คนใช้ บุตร ธิดา ภริยา
และพวกร้อง จัดการงาน บอกมอบทรัพย์ในเรือน
ชุมทรัพย์และการส่งหนีเสร็จแล้ว ได้กล่าวกะปุณณก-
กัษัว่า ท่านได้พักอยู่ในเรือนของข้าพเจ้า ๓ วันแล้ว
กิจทีจะพึงทำในเรือนของข้าพเจ้าทำเสร็จแล้ว อนึ่ง
บุตรและภริยาข้าพเจ้าได้สั่งสอนแล้ว ข้าพเจ้าย่อมทำ
กิจตามอัธยาศัยของท่าน.

บรรดาบพเหล่านั้น บพว่า กมุมนุดั สวิเชตุวาน ความว่า จัด
กิจทีควรทำในเรือนว่า ควรทำอย่างนี้และอย่างนี้. บพว่า นิธิ ได้แก่ ทรัพย์
ทีฝังไว้ในที่นั้น ๆ. บพว่า อิณฑาน์ ได้แก่ ทรัพย์ทีประกอบไว้ด้วยอำนาจหนี.
บพว่า ยถามตี เต ความว่า บัดนี้ท่านจงกระทำตามอัธยาศัยของท่าน.

ลำดับนั้น ปุณณกัษักล่าวกะพระมหาสัตว์ว่า

ดูก่อนมหาอำมาตย์ผู้สำเร็จราชกิจทั้งปวง ถ้าวา
ท่านสั่งสอนบุตรภริยาและคนอาศัยแล้ว เชิญท่านมา

รีบไปในบัดนี้ เพราะในทางข้างหน้ายังไกลนัก ท่าน
อย่ากลัวเลย จงจับหางม้าอาชาไนย การเห็นชีวิตโลก
ของท่านนี้ เป็นการเห็นครั้งสุดท้าย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กตฺเต ความว่า ปุณณกัณฺฐถึงโสมนัส
เรียกมหาสัตว์ว่า กตฺเต. บทว่า อทุธาปี ความว่า แม้เพียงหนทางที่จะพึง
ไปถึงยังไกลนัก. บทว่า อสมฺภิตฺวา แปลว่า เป็นทางปลอดภัย. ปุณณกัณฺฐ
นั้น ไม่หยังลงสู่ภายใต้ปราสาท ประสงค์จะหลีกไปจากนั้น จึงได้กล่าวอย่างนั้น.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์กล่าวกะปุณณกัณฺฐนั้นว่า

ข้าพเจ้าจักสะดุ้งกลัวทำไปทำไม ข้าพเจ้าไม่มีกรรม

ชั่วทางกาย ทางวาจาและทางใจ อันเป็นเหตุให้ไปสู่อุ

ทุกติ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โสหิ กิสุธานุภายิสฺส ความว่า พระ
มหาสัตว์ ถูกปุณณกัณฺฐกล่าวว่า อย่ากลัวเลย ท่านจงถือเอาเถิดดังนี้ จึงได้
กล่าวอย่างนั้น.

พระมหาสัตว์บังลือสีหนาทด้วยประการอย่างนี้ จะได้สะดุ้งกลัวหามีได้
เป็นผู้หมกภัยของอาจตั้งพระยาไกรสรราชสีห์ ทำอธิษฐานบารมีให้เป็นปุเรจาริก
ว่าผ้าสาฎกของอาตมาผืนนี้ จงอย่าหลุดลุ่ยออกจากร่างกายของอาตมา แล้วนุ่ง
ผ้าให้แน่นจับหางม้าด้วยมือทั้งสองกระหวัดหางม้าไว้ให้มั่น เอาเท้าทั้งสองเกี่ยว
ขาม้าไว้ให้แน่นกล่าวว่า คุณก่อนมาณพ ข้าพเจ้าจับหางม้าแล้ว ท่านจงไปตาม
ความชอบใจเถิด ขณะนั้นปุณณกัณฺฐได้ให้สัญญาแก่ม้ามโนมัยสินธพ ส่วน
ม้ามโนมัยสินธพนั้น ได้พาวิธูรบัตตเหาะไปในอากาศ.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงได้ตรัสพระคาถาว่า

พระยาม้านั้น นำวิธูรบัตติเหาะไปในอากาศ

กลางหาว ไม่กระทบที่กิ่งไม้หรือภูเขา วิ่งเข้าไปสู่

กาฬาคิริบรรพตโดยฉับพลัน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สาขาสู เสเสสุ อสขุขมาโน ความ
ว่า ได้ยินว่า ปุณณกัษณ์คิดว่า เรามาไกลแล้ว เราควรจะทูลวิธูรบัตตินี้
ให้ตายที่ต้นไม้และภูเขาในหิมวันตประเทศ ถือเอาแต่เนื้อหทัย ทิ้งทราศพ
เสียบในซอกแห่งภูเขา แล้วไปสู่นาคพิภพ ถวายเนื้อหทัยนั้นแก่พระนางวิมล
เทวีในนาคพิภพ แล้วจ้กรับเอานางอิรันตติกลับมา.

ปุณณกัษณ์นั้น ทูลพระมหาสัตว์ที่ต้นไม้และภูเขา จับม้าไปในระหว่าง
ทางแห่งต้นไม้และภูเขานั้นแล ด้วยอานุภาพแห่งพระมหาสัตว์ ต้นไม้ก็ดี
ภูเขาก็ดี ได้แหวกช่องหลีกออกห่างจากสรีระของพระมหาสัตว์ข้างละศอก
ปุณณกัษณ์เหลียวกลับหลังมองดูหน้าพระมหาสัตว์ เพื่ออยากทราบว่าตายแล้ว
หรือยัง เห็นหน้าพระมหาสัตว์ส่องใสดุจแว่นทอง รู้ว่าแม้ทำเพียงนี้เธอก็ยังไม่
ตาย จึงทูลตีพระมหาสัตว์ที่ต้นไม้และภูเขา ๓ ครั้ง จับม้าไปในระหว่าง
แห่งต้นไม้และภูเขาในหิมวันตประเทศนั้นอีก ต้นไม้ก็ดี ภูเขาก็ดี ย่อมแหวก
ช่องหลีกออกให้ห่างไกลเช่นกับหนกอนนั้น และพระมหาสัตว์ได้รับความลำบาก
กายเป็นอย่างยิ่ง ปุณณกัษณ์ดำริว่า เราจักทำเธอให้เป็นจุนจูนไปที่กองลม
ในบัดนี้ แล้วจับม้าไปในกองลม เหลียวกลับดูด้วยคิดว่า เธอตายแล้วหรือยัง
ไม่ตาย เห็นหน้าพระมหาสัตว์เบิกบานดังดอกปทุมที่เข้มนานก็โกรธเหลือกำลัง
ควมม้าไปสู่กองลมแล่นกลับไปกลับมาสิ้น ๗ ครั้ง. ด้วยอานุภาพแห่งพระโพธิ-
สัตว์ กองลมได้แยกออกเป็น ๒ ภาคให้ช่องแก่พระมหาสัตว์. ลำดับนั้น
ปุณณกัษณ์จับม้าไปให้กระทบสมแม่ที่ลมเวรัมพะ. แม้อันว่าลมเวรัมพะก็มี

เสียงดังกรืน คอเสียงฟ้าฟาดตั้งแสนครั้ง ได้แยกช่องให้แก่พระโพธิสัตว์ ฝ่าย
ปุลณกยักษ์เมื่อเห็นว่าพระโพธิสัตว์ไม่เป็นอันตรายด้วยลมเวรัมภะนั้น ได้จับ
ม้าไปสู่กาฬาคิริบรรพต. เพราะเหตุนี้ พระศาสดาจึงตรัสพระคาถาว่า

พระยาม้านั้น นำวิฐุรบัณฑิตเหาะไปในอากาศ

กลางหาว ไม่กระทบที่กิ่งไม้หรือภูเขา ริงเข้าไปสู่

กาฬาคิริบรรพตโดยฉับพลัน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อสขุขมาโน ความว่า ไม่ติดขัด ไม่
กระทบกระทั่ง นำวิฐุรบัณฑิตเข้าไปสู่ยอดแห่งกาฬาคิริบรรพต.

ในเวลาที่ปุลณกยักษ์พาพระมหาสัตว์ไปอย่างนั้น ปิยชนทั้งหลายมี
บุตรและภรรยาเป็นต้นของวิฐุรบัณฑิต ไปสู่ที่พักแห่งปุลณกยักษ์ ไม่เห็น
พระมหาสัตว์จึงล้มลงกลิ้งเกลือกไปมาคฤมิเท่าขาดไป ต่างคนต่างพากันร้องให้
รำไรด้วยเสียงอันดัง

พระศาสดาเมื่อทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสพระคาถาว่า

ภรรยาพันหนึ่ง และทาสีเจ็ดร้อย ประคองแขน

ร้องให้คร่ำครวญว่า ยักษ์แปลงเพศเป็นพราหมณ์มา

พาเอาวิฐุรบัณฑิตไป พระสนมกำนัลใน พระราช-

กุมาร พ่อค้า ชาวนา และพราหมณ์ กองช้าง กอง

ม้า กองรถ กองเดินเท้า ชาวชนบท และชาวนิคม

ต่างมาประชุมพร้อมกัน ประคองแขนทั้งสองร้องให้

คร่ำครวญว่า ยักษ์แปลงเพศเป็นพราหมณ์มาพาเอา

วิฐุรบัณฑิตไป ภรรยาพันหนึ่งและทาสีเจ็ดร้อย ต่าง

ประคองแขนร้องให้คร่ำครวญว่า วิฐุรบัณฑิตนั้น ไป

แล้ว ณ ที่ไหน พระสนมกำนัลใน พระราชกุมาร

พ่อค้า ชวานาและพราหมณ์ กองช้าง กองม้า กอง
รถ กองเดินเท้า ชาวชนบท และชาวนิคม ต่างมา
ประชุมพร้อมกัน ประคองแขนร้องให้คร่ำครวญว่า
วิรุบบัณฑิตไปแล้ว ณ ที่ไหน.

ชนเหล่านั้นทั้งหมด เห็นและได้ทราบวาปุณณกษัตริย์พาพระมหาสัตว์
ไปทางอากาศพากันคร่ำครวญแล้วเมื่อนี้ พากันคร่ำครวญพร้อมด้วยชน
พระนครทั้งสิ้น ได้พากันไปยังพระราชวัง. พระราชาทรงสดับเสียงคร่ำครวญ
อันดัง ทรงเปิดสีหบัญชรทอดพระเนตรดู จึงตรัสถามว่า พวกเจ้าร้องให้พิโร
ร่ำร่ำพัน เพราะเหตุใด. ลำดับนั้น ชนชาวพระนครเหล่านั้นทูลบอกเนื้อความ
นั้นแต่ท้าวเธอว่า ข้าแต่สมมติเทพ นัยว่ามาณพนั้นไม่ใช่พราหมณ์ เป็นยักษ์
จำแลงเพศเป็นพราหมณ์มาเอาวิรุบบัณฑิตไป ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายพลัดพราก
จากวิรุบบัณฑิตนั้นเสียแล้วชีวิตเห็นจะหาไม่ ถ้าวิรุบบัณฑิตจักไม่กลับมาใน
วันที่ ๗ แต่วันนี้ไปไซ้ พวกข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวง จักขนเอาฟืนมาด้วย
เกวียน ๑๐๐ เล่ม ๑,๐๐๐ เล่ม ก่อไฟให้เป็นเปลวลุกรุ่งโรจน์ แล้วเข้าไปสู่
กองไฟ ดังนี้แล้ว ทูลด้วยคาถานี้ว่า

ถ้าวิรุบบัณฑิตนั้น จักไม่มาโดย ๗ วัน ข้าพระ
พุทธเจ้าจักพากันเข้าไปสู่กองไฟ ข้าพระพุทธเจ้าทั้ง
หลาย ไม่มีความต้องการด้วยชีวิต.

แม้ในกาลเป็นที่ปรินิพพานแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทวยเทพและ
มนุษย์ทั้งหลาย ไม่มีใครพูดว่าพวกเราจะเข้ากองไฟตายเช่นนี้ หาได้มีเหมือน
ครั้งเสวยพระชาติเป็นวิรุบบัณฑิตไม่ เหตุนั้น ผู้มีปัญญาจึงเข้าใจว่า ในพระนคร
พระมหาสัตว์ครอบครองด้วยแล้วแล. พระราชาทรงสดับถ้อยคำของชนเหล่า

นั้นแล้ว จึงมีพระราชดำริว่า พวกเจ้าอย่าพากันวิตก อย่าเศร้าโศกร่ำไรไป
นักเลย วิรุบบัณฑิตเป็นผู้แสดงธรรมไพเราะในเบื้องต้นท่ามกลางและที่สุดจะ
เล่าโสมมาณพด้วยธรรมกถา ให้หมอบลงแทบบาทของตนไม่ว่าวันก็จักมาเช็ด
หน้าของพวกเราที่เต็มไปด้วยน้ำตาให้เบิกบาน พวกเจ้าอย่าละห้อยสร้อยเศร้า
ไปเลย ดังนี้แล้วตรัสพระคาถาว่า

วิรุบบัณฑิตเป็นผู้ฉลาดเฉียบแหลมสามารถแสดง

ประโยชน์และมีใจประโยชน์แจ้งชัด มีปัญญาเครื่อง
พิจารณา คงจะเปลื้องตนได้โดยพลัน ท่านทั้งหลาย
อย่ากลัวไปเลย วิรุบบัณฑิตปลดเปลื้องตนแล้วก็จักรีบ
กลับมา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วิยตุโต** ความว่า ประกอบด้วยความเป็นผู้ฉลาดเฉียบแหลมคือด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา. บทว่า **วิภาวี**
ความว่า เป็นผู้สามารถแสดงถึงประโยชน์และมีใจประโยชน์ เหตุและมีใจเหตุ
ให้แจ่มชัด. บทว่า **วิจกฺขโณ** ความว่า ประกอบด้วยปัญญาอันเป็นเครื่องรู้แจ้ง
ถึงเหตุที่เกิดขึ้นตามฐานะในขณะนั้นนั่นเอง. บทว่า **มา ภายิตฺต** ความว่า
ท่านสั่งสอนว่า พวกท่านอย่ากลัวเลย วิรุบบัณฑิตปลดเปลื้องตนให้พ้นแล้วจัก
กลับมาโดยเร็วพลัน.

ฝ่ายชาวพระนครกลับได้ความอุ่นใจว่า วิรุบบัณฑิตจักทูลบอกกับ
พระราชาราชแล้วจึงไปด้วยประการฉะนี้แล

จบกัณฑ์ว่าด้วยการปลดเปลื้องโทษ

ฝ่ายปุลณกษัตริย์พักพระมหาสัตว์ไว้บนยอดกาฬาคิริบรรพตแล้ว จึง
คิดว่า เมื่อวิรุบบัณฑิตนี้ยังมีชีวิตอยู่ ชื่อว่าความเจริญย่อมไม่มีแก่เรา จำเรา

ต้องฆ่าวิธูรบัตถิตนี้ให้ตายเสีย ถือเอาเนื้อหทัยไปถวายพระนางวิมลลาที่นาค-
พิภพจักรับนางอิรันทตีไปสู่เทวโลก.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น ได้ตรัสพระคาถาว่า

ปฺนณกยฺกษฺณํ ไปยฺนคิตถุยนยอดกาพาคีรี

บรรพต ความคิดย่อมเป็นความคิดสูง ๆ ต่ำ ๆ ประ-
โยชนอะไร ๆ ด้วยความเป็นอยู่ของวิธูรบัตถิตนี้ หามิ
แก่เราไม่ เราจักฆ่าวิธูรบัตถิตนี้เสียแล้วนำเอาแต่ดวง
ใจไปเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โส ได้แก่ ปฺนณกยฺกษฺณํ. บทว่า
ตถุถ คนุตฺวาน ความว่า ไปยืนอยู่ที่บนยอดกาพาคีรีบรรพตนั้น. บทว่า
เจตนา ความว่า ความคิดที่เกิดขึ้นทุกขณะจิต ย่อมเป็นความคิดสูงบ้างต่ำบ้าง
แต่ว่า ความคิดเป็นเหตุให้ชีวิตแก่พระมหาสัตว์เป็นฐานะอันจะพึงเกิดขึ้นบ้างมิ
ได้มีเลย ได้ทำตามความตกลงใจว่า เราต้องการด้วยความเป็นอยู่ของวิธู-
รบัตถิตนี้แม้แต่น้อยหนึ่งเลย เราจักฆ่าวิธูรบัตถิตนี้ นำเอาไปแต่ดวงหทัยของ
เธอนี้เท่านั้น.

ลำดับนั้นปฺนณกยฺกษฺณํคิดว่า ถ้าอย่างไรเราไม่พึงฆ่าวิธูรบัตถิตนี้ให้
ตายด้วยมือของตน จะให้ถึงซึ่งความสิ้นชีวิต ด้วยการแสดงรูปอันน่าสะพึงกลัว
แล้วจึงแปลงกายเป็นยักษ์น่าสะพึงกลัวมาสู่พระมหาสัตว์ ผลักพระมหาสัตว์นั้น
ให้ล้มลง จับเท้าทั้งสองใส่เข้าไปในระหว่างแห่งฟัน ทำอาการเหมือนประสงคจะ
เคี้ยวกิน ถึงทำอาการอย่างนั้น ความสะอึ้งกลัวแม้เพียงเป็นเครื่องทำให้ชนลูกก็
มิได้มีแก่พระมหาสัตว์ ลำดับนั้น ปฺนณกยฺกษฺณํจำแลงเพศเป็นพระยาไกรสร-
ราชสีห์เป็นช้างตกมันตัวใหญ่บ้าง วิ่งมาทำดั่งจะทิ่มแทงด้วยเขี้ยวและงา เมื่อ
พระมหาสัตว์ไม่สะอึ้งกลัวแม้ด้วยอาการอย่างนั้น จึงนฤมิตเพศเป็นงูใหญ่ประ-

มาณเท่าเรือโกถนลำหนึ่ง เลื่อยมาพันสิริระร่างกายของพระมหาสัตว์กระหวัดรัดให้รอบแล้วแผ่พังพานไว้บนสิริระ แม้เหตุทำให้กลัวเพียงความเสงขงก็มีได้ มีแก่พระมหาสัตว์ ลำดับนั้นปุณณกัษย์จึงพักพระมหาสัตว์ไว้บนยอดบรรพตบันดาลให้พายุใหญ่พัดมา ด้วยหมายว่าจักทำให้มหาสัตว์ตกลงเป็นจุนวิจุนไป พายุใหญ่นั้นมีอาจพัดแม้สักว่าปลายเส้นผมให้ไหวได้ ลำดับนั้น ปุณณกัษย์จึงพักพระมหาสัตว์ไว้บนยอดบรรพตนั้นแหละ. เข่าบรรพตให้ไหวไปมา คูดข้างเข่าด้านเป้งจะนั้น ถึงอย่างนั้น ก็ไม่อาจทำพระมหาสัตว์ให้เคลื่อนจากที่ขึ้น แม้ประมาณเท่าเส้นผมได้ ขณะนั้นจึงชำแรกเข้าไปภายในแห่งบรรพตร่องขึ้น ด้วยเสียงอันดังทำแผ่นดินและนภากาศให้มีเสียงกึกก้องสนั่นหวั่นไหวเป็นอันเดียวกัน ด้วยหมายใจว่าจักชำแหละหทัยของพระมหาสัตว์ให้ตายด้วยความสะอึกหวาดเสียวแต่เสง ถึงทำอาการอย่างนั้น เหตุทำให้กลัวแม้เพียงแต่ความเสงขงก็มีได้มีแก่พระมหาสัตว์ แท้จริงพระมหาสัตว์ย่อมทราบวาที่แปลงเพศเป็นยักษ์เป็นราชสีห์เป็นช้าง และเป็นพระยานาคมากี่ดี ทำให้ลมพัดและเข่าบรรพตก็ดี ชำแรกเข้าไปยังภายในบรรพตแล้วปลั่งสีหนาทก็ดี คือมาณพั้นเองหาเป็นคนอื่นไม่ ลำดับนั้นปุณณกัษย์คิดว่า เราไม่สามารถให้วิรุรบัณชิตนี้ตายด้วยความพยายามภายนอกได้ อย่าเลยเราจะให้เธอตายด้วยมือของเรา นี้แหละ คิดดังนี้แล้วจึงพักพระมหาสัตว์ไว้บนยอดบรรพตลงไปสู่เชิงบรรพตชำแรกขึ้นไปโดยภายในแห่งบรรพต ดังบุคคลร้อยด้ายแดงเข้าไปในดวงแก้วมณี ร้องตวาดด้วยเสียงอันดัง จับพระมหาสัตว์เข้าให้มันกวดแกวงให้สิริระลงเบื้องต่ำ แล้วขว้างไปในอากาศซึ่งไม่มีที่ยึดเหนี่ยว.

เพราะเหตุนี้ พระศาสดาจึงตรัสพระคาถาว่า

ปุณณกัษย์นั้นมีจิตคิดประทุษร้ายลงจากยอดเขา

วางพระมหาสัตว์ไว้ในระหว่างภูเขา ชำแรกเข้าไป

ภายในภูเขานั้น จับพระมหาสัตว์เอาศีรษะลงเบื้องต่ำ
ขว้างลงไปที่พื้นดิน ไม่มีอะไรกีดกัน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **คณฺตุวา** ความว่า ปุณณกยัภย์ลงจากยอด
บรรพตไปสู่เชิงบรรพต แล้วพักวิธูรบัณฑิตไว้ที่ระหว่างแห่งบรรพต ชำแรก
ไปในภายใต้แห่งที่ ๆ พระมหาสัตว์ผู้นั้นอยู่บนยอดแห่งบรรพต จับพระมหาสัตว์
ขว้างลงไปที่พื้นแผ่นดินที่ไม่มีอะไรกีดขวาง. บทว่า **ชารยิ** ความว่า ครั้งแรก
ให้พระมหาสัตว์นั้นอยู่บนยอดบรรพตนั้นเอง.

ก็ปุณณกยัภย์ ขึ้นอยู่บนยอดบรรพตนั้นเองขว้างพระมหาสัตว์ลงไปที่
พื้นแผ่นดิน ครั้งแรกพระมหาสัตว์ตกลงไกลประมาณ ๑๕ โยชน์ แล้วยื่นมือ
ออกไปจับเท้าทั้ง ๒ ของพระมหาสัตว์ ยกขึ้นให้มีศีรษะลงเบื้องต่ำ มองดู
หน้าทราบว่ายังไม่ตายจึงขว้างพระมหาสัตว์ไปอีก แม้ครั้งที่ ๒ พระมหาสัตว์
ตกไปไกลประมาณ ๓๐ โยชน์ แล้วยื่นมือออกไปจับพระมหาสัตว์ยกขึ้นโดย
ทำนองนั้นเหมือนกัน แลดูหน้าเห็นว่ายังมีชีวิตอยู่. จึงคิดว่าคราวนี้เธอตกไป
แม้ไกลได้ประมาณ ๖๐ โยชน์จักไม่ตายไซ้ เราจักจับเท้าของเธอฟาดลงบน
ยอดบรรพตนี้ให้ตาย ลำดับนั้นปุณณกยัภย์ได้ขว้างพระมหาสัตว์เป็นครั้งที่ ๓
ในเวลาทีพระมหาสัตว์ตกลงไปไกลได้ ๖๐ โยชน์ แล้วจึงยื่นมือออกไปจับเท้า
พระมหาสัตว์ยกขึ้นมองดูหน้า ฝ่ายพระมหาสัตว์คิดว่า มาณพนี้ขว้างอาตมาไป
ครั้งแรกไกล ๑๕ โยชน์ แม้ครั้งที่ ๒ ก็ไกลได้ ๓๐ โยชน์ ครั้งที่ ๓ ไกลได้
๖๐ โยชน์ บัดนี้มาณพนี้จักไม่ขว้างอาตมาไปอีก แต่ว่าเขาจักยกอาตมาขึ้นฟาด
บนยอดบรรพตนี้ให้ตายโดยแท้ อาตมาซึ่งมีศีรษะห้อยลงเบื้องต่ำอยู่อย่างนี้จัก
ถามถึงเหตุแห่งการจะฆ่าอาตมา ในเวลาที่ปุณณกยัภย์จะยกพระมหาสัตว์ขึ้น
ฟาดลงกับยอดบรรพต พระมหาสัตว์มิได้สะดุ้งกลัวและครั่นคร้ามเลย ได้กระ-
ทำอย่างนั้นแล้ว

ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสพระคาถาว่า

วิฐรบัตติผู้เป็นอำมาตย์ประเสริฐสุดของชาว
กुरुรัฐ เมื่อถูกห้อยศีรษะลงในแหวนชั้น อันเป็นที่นำ
กลัว นำสยดสยอง นำหวาดเสียวมาก ก็ไม่สะดุ้งได้
กล่าวกะปុងณกัษว่า ท่านเป็นผู้มีรูปดังผู้ประเสริฐ
แต่หาเป็นคนประเสริฐไม่ คล้ายจะเป็นคนสำรวม แต่
ไม่สำรวม กระทำกรรมอันหยาบช้า ไร้ประโยชน์
ส่วนกุศลแม้แต่น้อยย่อมไม่มีในจิตของท่าน ท่านจะ
โยนข้าพเจ้าลงไปในทิวประโยชน์อะไร ด้วยการตาย
ของข้าพเจ้า จะพึงมีแก่ท่านหนอ วันนี้ ผิวพรรณของ
ท่านเหมือนอมมนุษย์ ท่านจงบอกข้าพเจ้า ท่านเป็น
เทวดาชื่ออะไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โส ลมฺพมานิ ความว่า วิฐรบัตติ
ผู้เป็นปราชญ์ประเสริฐสุดของชนชาวกुरु เมื่อมีศีรษะห้อยลงไปแหวนชั้น
เป็นวาระที่ ๓. บทว่า อริยาวกาโส ความว่า ท่านมีผู้มีรูปเช่นกับผู้ประเสริฐ
มีวรรณะดังเทพบุตรเที่ยวไปอยู่. บทว่า อสยฺยุโต ความว่า ท่านเป็นผู้ไม่
สำรวมกายเป็นต้น เป็นผู้ทุศีล. บทว่า อจฺจุหิตํ แปลว่า ซึ่งกรรมอันล่วง
เสียดซึ่งประโยชน์ หรือกรรมอันไม่เป็นประโยชน์อย่างยิ่ง. บทว่า ภเว จ เต
ความว่า กรรมอันกุศลแม้หนึ่งก็ย่อมไม่มีในจิตของท่าน. บทว่า อมา-
นุสฺสเสว เต อหฺช วณฺโณ ความว่า วันนี้เหตุของท่านที่จะบวงสรวง
อมมนุษย์มีอยู่. บทว่า กตมาสิ เทวดา ความว่า ท่านเป็นเทวดาชื่ออะไรใน
ระหว่างแห่งเทวดาทั้งหลาย.

ลำดับนั้น ปุณณกยักร์กล่าวกับพระมหาสัตว์ด้วยคาถาว่า

ข้าพเจ้าเป็นยักร์ชื่อปุณณกะ และเป็นอำมาตย์
ของท้าวกุเวร ถ้าท่านได้ฟังมาแล้ว พระยานาคใหญ่
นามว่าวรุณ ผู้ครอบครองนาคพิภพมีรูปงามสะอาด
สมบูรณ์ด้วยผิวพรรณและกำลัง ข้าพเจ้ารักใคร่อยาก
ได้นางนาคกัณฐยานามอิรันทติธิดาของพระยานาคนั้น
ดูก่อนท่านผู้เป็นปราชญ์ เพราะเหตุแห่งนางอิรันทติผู้
มีเอวอันงามน่ารักนั้น ข้าพเจ้าจึงตกลงใจจะฆ่าท่าน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สชีโว ได้แก่ เป็นอำมาตย์ชื่อว่า สชีวะ.

บทว่า พุรหา ความว่า สมบูรณ์ด้วยส่วนยาวและส่วนกว้าง. บทว่า สจจิ
ได้แก่ เช่นรูปทองอันยกขึ้นแล้ว. บทว่า วณฺณพฺลุปฺปนฺโน ความว่า ผู้เข้า
ถึงด้วยความงามแห่งเรือนร่าง และด้วยกำลังกาย. บทว่า ตสฺसानุชฺช ได้แก่
ธิดาผู้เกิดแต่พระยานาคนั้น. บทว่า ปตารยิ ความว่า ข้าพเจ้ายังจิตให้เป็นไป
แล้วคือได้กระทำการตกลงใจแล้ว .

พระมหาสัตว์ได้สดับดังนั้น จึงคิดว่า โลกนี้ย่อมฉิบหายเพราะความ
ถือผิด ปุณณกยักร์เมื่อปรารถนานางนาคมาณวิกา จะฆ่าอาตมาประโยชน์อะไร
อาตมาถามให้รู้เหตุนั้นโดยถ่องแท้เสียก่อน แล้วกล่าวคาถาว่า

ดูก่อนปุณณกยักร์ ท่านอย่าได้มีความลุ่มหลง
นักเลย สัตว์โลกเป็นอันมากฉิบหายแล้วเพราะความ
ถือผิด เพราะเหตุไรท่านจึงทำความรักใคร่ในนางอิ-
รันทติ ผู้มีเอวอันงามน่ารัก ท่านจะมีประโยชน์อะไร
ด้วยความตายของข้าพเจ้า เชิญท่านจงบอกเหตุทั้งปวง
แก่ข้าพเจ้าด้วย.

ลำดับนั้น ปุณณกยักร์เมื่อจะบอกแก่พระมหาสัตว์จึงกล่าวคาถาว่า

ข้าพเจ้าปรารถนาธิดาของพระยารุณนาคราช

ผู้มีอำนาจมาก ข้าพเจ้าเชื่อว่าเป็นผู้รับอาสาศาธุติของ

นางอิรันตตีมา ญาติเหล่านั้นได้สำคัญข้าพเจ้าว่า ถูก

ความรักใคร่ครอบงำโดยส่วนเดียว เหตุนั้น พระยา

รุณนาคราชได้ตรัสกะข้าพเจ้า ผู้ทูลขอนางอิรันตตี

นาคกัญญาว่า เราทั้งหลายพึงให้ธิดาของเรา ผู้มีร่างกาย

อันสลวย มีเนตรงามอย่างน่าพิศวงดูไปด้วยจุมพฏ

แก่นจันทน์ ถ้าท่านพึงได้ดวงหทัยของวิธูรบัตถิต

นำมาในนาคพิภพนี้โดยธรรม เพราะความดีความชอบ

นี้ ท่านก็จะได้ธิดาของเรา เราทั้งหลายมิได้ปรารถนา

ทรัพย์อื่นยิ่งไปกว่านั้น ดูก่อนท่านอำมาตย์ ข้าพเจ้า

ไม่ได้เป็นคนหลง ท่านจงพึงให้ทราบเรื่องอย่างนี้ อนึ่ง

ข้าพเจ้ามิได้มีความถือผิดอะไรๆ เลย เพราะดวงหทัย

ท่าน ที่ข้าพเจ้าได้ไปโดยชอบธรรม ทำวรุณนาคราช

และพระนางวิมาลาจะประทานนางอิรันตตีนาคกัญญา

แก่ข้าพเจ้า เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าพึงพยายามเพื่อจะ

ฆ่าท่าน ข้าพเจ้ามีประโยชน์ด้วยการตายของท่าน จึง

จะผลักท่านให้ตกลงไปในเหวนี้ ฆ่าเสียแล้วนำดวง

หทัยไป.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ธิดุกาโม** ความว่า ข้าพเจ้าอยากได้คือ

ปรารถนาธิดา จึงเที่ยวไปเพื่อต้องการธิดา. บทว่า **ญาติภโตหมสมิ** ความว่า

ข้าพเจ้าเป็นผู้รับอาสาพวกญาติของนางอิรันตตีนั้นมา. บทว่า **ตัม** แปลว่า ซึ่ง

นางนาคมาณวิกานั้น. บทว่า ยาจมานิ แปลว่า ซึ่งข้าพเจ้าผู้ขอยอยู่. บทว่า ยถา มึ ความว่า เพราะเหตุนั้น พระยารุณนาคราชจึงได้ตรัสกะข้าพเจ้า ผู้ทูลขอยอยู่. บทว่า สุกามนิตฺติ ความว่า ญาติเหล่านั้นได้สำคัญ คือรู้ว่าเราถูกความรักใคร่ นำไปด้วยดีคือโดยส่วนเดียว เพราะเหตุนี้พระยารุณนาคราชผู้เป็นพ่อตา จึงได้รับสั่งกะข้าพเจ้าผู้ไปสวามิภักดิ์ของนางอิรันทตินาคักญญานี้ว่า เราทั้งหลายจะพึงให้ลูกสาวแก่ท่านแลเป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทชฺเชมุ แปลว่า ข้าพเจ้าทั้งหลายพึงให้. บทว่า สุตนุ แปลว่า ผู้มีรูปร่างอันสวยงาม. บทว่า อิธ มาหเรติ ความว่า ท่านพึงนำมาในที่นี้

พระมหาสัตว์ได้สดับถ้อยคำของปุณณกัษณ์นั้นจึงคิดว่า พระนางวิมลางะต้องการดวงหทัยของเรามาได้ แต่ว่าพระยารุณนาคราชพึงธรรมกถาของเราเกิดความเลื่อมใส เอาแก้วมณีบูชาเรา กลับไปถึงนาคพิภพ นั้นแล้ว จักพรรณานาคความที่เราเป็นธรรมกถิกแก่พระนางเป็นแน่ เมื่อเป็นอย่างนั้น ความปรารถนาด้วยธรรมกถาของเรา จักเกิดขึ้นแก่พระนางวิมลางะ พระยารุณนาคราชจักถือผิดไป จึงทรงบังคับปุณณกัษณ์นี้ที่ถือผิดไปตามพระองค์มาเพื่อฆ่าเราให้ตาย ภาวะที่เราเป็นบัณฑิต เป็นผู้สามารถในอันค้นคว้าหาเหตุที่ตั้งและเกิดขึ้นได้นั้น ได้ทำเราให้ได้รับทุกข์ถึงเพียงนี้ เมื่อปุณณกัษณ์ฆ่าเราให้ตายเสียจักทำประโยชน์อะไรได้ เอาเถอะเรา จักเตือนมานั้นให้รู้สีกตัว ดังนี้แล้วกล่าวว่า คุณก่อนมาฆพ ข้าพเจ้าย่อมทราบสาธุจรธรรม ในขณะที่ข้าพเจ้ายังไม่ตาย ท่านจงยังข้าพเจ้าให้นั่งลงบนยอดบรรพต แล้วตั้งใจฟังสาธุจรธรรมก่อน พึงทำกิจที่ท่านปรารถนาจะทำในภายหลัง แล้วคิดว่าเราพึงพรรณานาคสาธุจรธรรม ยังปุณณกัษณ์ให้มอบชีวิตคืนแก่เรา พระมหาสัตว์ มีศีรษะห้อยลงเบื้องต่ำอยู่อย่างนั้นนั่นแหละ กล่าวคาถาว่า

จงยกข้าพเจ้าขึ้นโดยเร็ว ถ้าท่านมีกิจที่ต้องทำ
ด้วยหทัยของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจะแสดงสาธุนรธรรมทั้ง
ปวงนี้แก่ท่านในวันนี้.

ปุลณกยัภย์ได้ฟังดังนั้น จึงดำริว่า ได้ยินว่า ธรรมนี้จักเป็นธรรมที่
บัณฑิตยังมีเคยแสดงแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เอาเถอะเราจักยกบัณฑิตขึ้น
ฟังสาธุนรธรรมเสียก่อน ดังนี้แล้วจึงยกพระมหาสัตว์ขึ้นเชิญให้นั่งบนยอดเขา
บรรพต

พระศาสดาเมื่อจะประกาศเนื้อความนั้นจึงตรัสพระคาถาว่า
ปุลณกยัภย์นั้น ธิบายวิธูปัณฑิตอำมาตย์ผู้
ประเสริฐที่สุดของชาวกรุงรัฐวางลงบนยอดเขา เห็น
วิธูปัณฑิตผู้มีปัญญาไม่ทรามนั่งอยู่ จึงถามว่าท่านอัน
ข้าพเจ้ายกขึ้นจากเหวแล้ว วันนี้ข้าพเจ้ามีกิจที่จะต้อง
ทำด้วยหทัยของท่าน ท่านจงแสดงสาธุนรธรรมทั้งหมด
นั้นให้ปรากฏแก่ข้าพเจ้าในวันนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อสุตฺถุจฺจึ แปลว่า เป็นผู้ได้รับความโล่งใจ.
บทว่า สเมกฺขิยาน แปลว่า เห็นแล้ว. บทว่า สาธุ นรุตฺต ฐมฺมา
ได้แก่ ธรรมดีของนรชน คือ ธรรมงาม.

พระมหาสัตว์จึงกล่าวว่
ข้าพเจ้าอันท่านยกขึ้นจากเหวแล้ว ถ้าท่านมีกิจที่
จะต้องทำด้วยหทัยของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจะแสดงสาธุนรธรรม
ทั้งหมดนี้แก่ท่านในวันนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สมฺภูจฺจึโต ๑ ตฺยสฺสุมิ ความว่า ข้าพเจ้า
เป็นผู้อันท่านยกขึ้นแล้ว.

๑. บาลีว่า สมุทฺธโต.

ลำดับนั้นพระมหาสัตว์พுகกับปุณณกัษัณนั้นว่า ข้าพเจ้าเป็นผู้มีสิทธิ์ระ
อันเศร้าหมอง จะขออาบน้ำชำระกายเสียก่อน ปุณณกัษัณรับคำว่า ดีละ แล้วไป
นำน้ำสำหรับอาบมา ในเวลาพระมหาสัตว์อาบน้ำเสร็จ ได้ให้ผ้าทิพย์ของหอม
และดอกไม้ทิพย์ แก่พระมหาสัตว์ พระมหาสัตว์บริโภคนาหารแล้วให้
ประดับยอดกาพาสิริบรรพตและตกแต่งอาสนะแล้ว จึงนั่งบนอาสนะที่ปุณณกั
ษัณประดับแล้ว เมื่อจะแสดงสาธุนรธรรมจึงได้กล่าวคาถาว่า

ดูก่อนมาณพ ท่านจงเดินไปตามทางที่ท่านเดิน

ไปแล้ว ๑ จงอย่าเผาฝ่ามืออันชุ่ม ๑ อย่าประทุษร้ายใน
หมู่มิตร ในกาลไหนๆ ๑ อย่าตกอยู่ในอำนาจของ
หญิงอสติ ๑.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อลุลยจ ปาณี ปริวชชยสุสุ ความ
ว่า ท่านจงอย่าเผาฝ่ามือที่ชุ่มเสีย.

ปุณณกัษัณไม่อาจหยั่งรู้สาธุนรธรรม ๔ ข้อที่พระมหาสัตว์แสดงโดย
ย่อได้จึงถามโดยพิศดารว่า

บุคคลผู้ชื่อว่า เป็นผู้เดินไปตามทางที่ท่านเดินไป

แล้วอย่างไร บุคคลผู้ชื่อว่าเผาฝ่ามืออันชุ่มอย่างไร
บุคคลเช่นไร ชื่อว่าประทุษร้ายมิตร หญิงเช่นไรชื่อ
ว่าอสติ ข้าพเจ้าถามแล้ว ขอท่านจงบอกเนื้อความนั้น.

ฝ่ายพระมหาสัตว์ได้แสดงสาธุนรธรรมแก่ปุณณกัษัณว่า

ผู้ใดพึงเชื่อเชิญคนที่ไม่คุ้นเคยกัน ไม่เคยพบเห็น

กันด้วยอาสนะ บุรุษพึงกระทำประโยชน์แก่บุคคลนั้น
โดยแท้ บัณฑิตทั้งหลายกล่าวบุรุษนั้นว่า ผู้เดินไป
ตามทางที่ท่านเดินแล้ว บุคคลพึงอยู่ในเรือนของผู้ใด

แม่คั้นเดียว ได้ขำน้ำด้วย ไม่ควรคิดร้ายแก่ผู้นั้นแม่
ด้วยใจ ผู้คิดร้ายต่อบุคคลเช่นนั้น ชื่อว่าเผาฝามืออัน
ชุ่มและชื่อว่าประทุษร้ายมิตร บุคคลนั่งหรือนอนที่ริม
เงาของต้นไม้ใด ไม่ควรห้กรานกิ่งของต้นไม้ นั้น เพราะ
ผู้ประทุษร้ายมิตรเป็นคนชั่วช้า หญิงที่สามียกย่องอย่าง
ดี ถึงแก่ให้แผ่นดินนี้อันบริบูรณ์ด้วยทรัพย์ ได้โอกาส
แล้วพึงดูหมิ่นสามีนั้นได้ บุคคลไม่ควรตกอยู่ในอำนาจ
ของหญิงเหล่านั้น ผู้ชื่อว่าอสติ บุคคลชื่อว่าเดินไป
ตามทางที่ท่านเดินแล้วอย่างนี้ ชื่อว่าเผาฝามืออันชุ่ม
อย่างนี้ ชื่อว่าตกอยู่ในอำนาจของหญิงผู้ชื่อว่าอสติ
อย่างนี้ ชื่อว่าประทุษร้ายมิตรอย่างนี้ ท่านจงเป็นผู้ตั้ง
อยู่ในธรรม จงละอธรรมเสีย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อสฺสจฺจติ ความว่า ไม่เคยอยู่ร่วมกัน
แม่เพียงหนึ่งหรือสองวัน . บทว่า โย อาสเนนาปิ ความว่า ผู้ใดไม่พึงเชื่อเชิญ
ผู้ไม่คุ้นเคยกันเห็นปานนี้ แม่ด้วยอาสนะ จะป่วยกล่าวไปไปถึงการเชื่อเชิญด้วย
ขำและน้ำเล่า. บทว่า ตสฺสเสว ความว่า เป็นบุรุษยอมทำประโยชน์ตอบแทน
แก่บุพพการีบุคคลนั้นโดยแท้. บทว่า ยาทานุญายี ความว่า บัณฑิตทั้งหลาย
ยอมกล่าวอย่างนี้ว่า เป็นผู้เดินตามทางที่บุพพการีบุคคลเดินไปแล้ว ก็ผู้กระทำ
ก่อนชื่อว่าผู้เดินทาง ส่วนผู้กระทำภายหลังชื่อว่าผู้เดินตาม คู่ก่อนเทวราชเจ้า
นี้ชื่อว่า สาธุธรรมที่ ๑. บทว่า อสฺสจฺจ ปาณิ ความว่า จริงอยู่ บุคคล
เผาเฉพาะมือเครื่องใช้สอยของตนที่นำภัตตาหารมาแต่ไกล ชื่อว่าเป็นผู้ประทุษ-
ร้ายมิตร. ชื่อว่าการไม่เผาฝามืออันชุ่ม นี้ชื่อว่าสาธุธรรมที่ ๒ ด้วยประการ
ฉะนี้. บทว่า น ตสฺส ความว่า ไม่พึงทำลายกิ่ง ใบ หน่อของต้นไม้ นั้น

เพราะเหตุไร เพราะผู้ประทุษร้ายต่อมิตรเป็นผู้ลามก ดังนั้นผู้ทำชั่วแม้ต่อ
ต้นไม้ที่ไม่มีเจตนา ที่ได้บริโภคและอาศัยร่มเงา ชื่อว่า เป็นผู้ประทุษร้ายต่อ
มิตร จะป่วยกล่าวไปโยถึงผู้เป็นมนุษย์. การไม่ประทุษร้ายต่อมิตรอย่างนี้
ชื่อว่า สาธุธรรมที่ ๓. บทว่า ทชฺชิตฺตฺติยา ความว่า พึงให้แก่หญิง.
บทว่า สมฺมตตาย ความว่า หญิงที่สามียกย่องด้วยคืออย่างนี้ว่า เราเท่านั้นจะให้
ความสุขแก่หญิงนี้ ชายอื่นไม่เป็นเหมือนเราเลย หญิงนั้นยอมปรารถนา
แต่เราเท่านั้น. บทว่า ลทฺฐา ขณฺถ ความว่า ได้โอกาสแห่งการล่วงเกิน. บทว่า
อสตีณฺ ได้แก่ หญิงผู้ประกอบด้วยอสังกรรม ดังนั้นการอาศัยมาตุคามแล้ว
ไม่กระทำความชั่ว นี้ชื่อว่า สาธุธรรมที่ ๔. บทว่า โส ธมฺมิโก โหหิ
ความว่า คุณก่อนเทวราชเจ้า ท่านนั้นเป็นผู้ประกอบด้วยสาธุธรรม ๔ เหล่านี้
ชื่อว่าเป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรมแล.

พระมหาสัตว์แสดงสาธุธรรมแก่ปุณณกัณฑ์ ด้วยพุทธลีลาด้วย
ประการฉะนี้. ปุณณกัณฑ์เมื่อฟังสาธุธรรม ๔ ประการนั้นแหละ กำหนด
ใจว่า บัณฑิตขอชีวิตของตนในที่ ๔ สถานและรู้สึกความผิดของตนได้ว่า ก็
บัณฑิตนี้ได้กระทำสักการะเราที่ตนไม่คุ้นเคยในกาลก่อน เราได้เสวยใหญ่
อยู่ในเรือนของบัณฑิตนั้นตลอด ๓ วัน แต่เมื่อเราจะทำกรรมชั่วเช่นนี้ลงไป
ก็เพราะอาศัยมาตุคามจึงกระทำ หากว่าเราประทุษร้ายต่อบัณฑิต ชื่อว่าประทุษ-
ร้ายมิตรแม้ในที่ทุกสถานทีเดียว จักว่าไม่ประพฤติตามสาธุธรรมเราจะ
ประโยชน์อะไรด้วยนาคมาณวิกา เราจักเข็ดหน้าอันเต็มด้วยน้ำตาของชนชาว
อินทปัตตนครให้เบิกบาน นำบัณฑิตนี้ไปส่งโดยเร็ว ให้ลงที่โรงธรรมสภา
คำริดังนี้แล้วจึงกล่าวคาถาว่า

ข้าพเจ้าได้อยู่ในเรือนท่าน ๓ วัน ทั้งเป็นผู้ที่
ท่านบำรุงด้วยข้าวและน้ำ ท่านเป็นผู้พ้นจากข้าพเจ้า

ข้าพเจ้าขอปล่อยท่าน คู่ก่อนผู้มีปัญญาอันสูงสุด เสิญ
ท่านกลับไปเรือนของท่านตามปรารถนาเถิด ความต้อง
การของตระกูลพระยานาคจะเสื่อมไปก็ตามที่ เหตุที่
จะให้ได้นางนาคกัญญาข้าพเจ้าเถิดละ คู่ก่อนท่านผู้มี
ปัญญา เพราะคำสุภาสิตของตนนั่นแล ท่านจึงพ้นจาก
ข้าพเจ้าผู้จะมาท่านในวันนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุปลงฺกิตฺตฺสุมิ ความว่า เราเป็นผู้อัน
ท่านบำรุงแล้ว. บทว่า วิสขุขามหิ ต่ ความว่า ข้าพเจ้าย่อมปล่อยท่าน.
บทว่า กามิ แปลว่า โดยส่วนเดียว. บทว่า วธาย แปลว่า เพื่อจะมา. บทว่า
ปญฺญส แปลว่า คู่ก่อนท่านผู้มีปัญญา.

ครั้งนั้น พระมหาสัตว์กล่าวกะปฺลณกยัถฺยนั้นว่า คู่ก่อนมาณพ ท่าน
อย่าเพื่อส่งข้าพเจ้าไปเรือนก่อนเลย จงนำข้าพเจ้าไปยังนาคพิภพโน่นเถิด จึง
กล่าวคาถาว่า

คู่ก่อนปฺลณกยัถฺย เสิญท่านนำข้าพเจ้าไปใน
สำนักของพ่อตาของท่าน จงประพฤติประโยชน์ใน
ข้าพเจ้า แม้ข้าพเจ้าก็อยากเห็นท้าววรุณผู้เป็นอธิบดี
ของนาคและวิมานของท้าวเธอซึ่งข้าพเจ้าไม่เคยเห็น.

บรรดาบทเหล่านั้น ศัพท์ว่า หนฺท เป็นนิบาตใช้ในอรรถแห่งอุปสรรค.
บทว่า สฺตฺตฺรณฺตฺติเก อตุถิ มยิ จรฺสฺตฺ ความว่า จงนำข้าพเจ้าไปยังสำนัก
ของพ่อตาของท่าน จงประพฤติประโยชน์ในข้าพเจ้า คืออย่างยิ่งประโยชน์นั้นให้
เสียหาย. บทว่า นาคาธิปตีวิมานิ ความว่า ข้าพเจ้าควรจะเห็นท้าววรุณผู้
เป็นอธิบดีแห่งนาคและวิมานของท้าวเธอ ซึ่งข้าพเจ้าไม่เคยเห็น.

ปุณณกัษัณห์กล่าวคาถาว่า

คนมีปัญญา ไม่ควรจะดูสิ่งที่ไม่เป็นไปเพื่อ
ประโยชน์เกื้อกูลแก่นรชนนั้นเลย ดูก่อนท่านผู้มี
ปัญญาอันสูงสุด เออก็เพราะเหตุไรหนอท่านจึง
ปรารถนาจะไปยังที่อยู่ของศัตรูเล่า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อมิตุตคามิ ความว่า เป็นที่อยู่ของศัตรู
คือสมาคมของอมิตร.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์กล่าวกะปุณณกัษัณห์นั้นว่า

แม่ข้าพเจ้าก็รู้ชัด ซึ่งข้อที่ผู้มีปัญญาไม่ควรเห็น
สิ่งที่ไม่เป็นไป เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่นรชนนั้นแน่
แท้ แต่ข้าพเจ้า ไม่มีความชั่วที่จะกระทำไว้ในที่ ๆ
ไหนเลย เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงไม่รังเกียจต่อความ
ตายอันจะมาถึงตน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มรณาคมาย ความว่า ต่อขณะที่จะมา
ถึงตน. ดูก่อนเทวราชเจ้า อีกอย่างหนึ่งท่านเป็นคนหยาบซ้ากล้าแข็งถึงเพียงนี้
ข้าพเจ้าเล่าโลมด้วยธรรมกถาทำให้อ่อนโยนได้ ดังท่านพูดกับข้าพเจ้าเมื่อครั้ง
ว่า เราจะหยุดด้วยการพยายามให้ได้นางนาคมาณวิกา จะได้หรือไม่ได้ก็ตามที่
ไม่ต้องการละ เชิญท่านกลับไปเรือนของตนเถิดดังนี้ การทำพระยานาคให้
อ่อนโยน เป็นหน้าที่ของข้าพเจ้า ท่านจงพาข้าพเจ้าไปในนาคพิภพนั้นให้ได้.

ปุณณกัษัณห์ ได้สดับดังนั้น รับคำของพระมหาสัตว์ว่า ดีละ แล้ว
กล่าวคาถาว่า

ดูก่อนบัณฑิต เชิญเถิด ท่านกับข้าพเจ้ามาไป
ดูพิภพของพระยานาคราช ซึ่งมีอนุภาพหาที่เปรียบ

มิได้ เป็นที่อยู่อันมีการพ้อนรำขับร้องตามปรารถนา
เหมือนนิพิณูราชธานี เป็นที่ประทับอยู่ของท้าวเวส-
วัณ ฉะนั้น นาคพิภพนั้น เป็นที่ไปเที่ยวเล่นเป็น
หมู่ ๆ ลงนางนาคกัญญา ตลอดวันและคืนเป็นนิตย์
มีดอกไม้दारดาอยู่มากมายหลายชนิด สว่างไสวดัง
สายฟ้าในอากาศ บริบูรณ์ด้วยข้าวและน้ำ เพียบ
พร้อมด้วยการพ้อนรำขับร้องและประโคม พร้อมมูล
ไปด้วยนางนาคกัญญาที่ประดับประดาสวยงาม งาม
สง่าไปด้วยผ้านุ่มห่มและเครื่องประดับ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า หนุท จ นี้ เป็นเพียงนิบาตเท่านั้น.

บทว่า ฐาน ได้แก่ สถานที่เป็นที่ประทับของพระนาค. บทว่า นิพิณู
ได้แก่ ราชธานีชื่อว่า นิพิณูญา. บทว่า จริต คณน ความว่า ที่ประทับ
ของพระยานาคนั้น เป็นที่ ๆ หมู่นางนาคกัญญาเที่ยวไป. บทว่า นิกิพิต
ความว่า อันเหล่านั้นนาคกัญญาเที่ยวเล่นเป็นหมู่ตลอดวันและคืนเป็นนิตย์.

พระศาสดาเมื่อทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสพระคาถาว่า

ปุลณยกัษนั้น เขยิวให้วิฐรบัตตผู้ประเสริฐ
สุดของชาวกุรุ นั่งเหนืออาสนะข้างหลัง ได้พาวิฐ-
รบัตตผู้มีปัญญาไม่ทรมเข้าไปสู่ภพของพระยานาค-
ราช วิฐรบัตตได้สถิตอยู่ข้างหลังแห่งปุลณยกัษ
จนถึงพิภพของพระยานาคซึ่งมีอนุภาพหาเปรียบมิได้
ก็พระยานาคทอดพระเนตรเห็นลูกเขยผู้มีความจงรัก
ภักดี ได้ตรัสทักทายปราศรัยก่อนทีเดียว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โส ปุณณโก ความว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุณณกัษัณนั้น พรรณนานาคพิภพอย่างนี้แล้ว จึงยกบัณฑิตผู้ประเสริฐขึ้นสู่ม้าอาชาไนยของตน นำไปสู่ นาคพิภพ. บทว่า จานั ได้แก่ สถานที่เป็นที่ประทับของพระยานาค. บทว่า ปจฺจโต ความว่า ได้ยินว่า ปุณณกัษัณได้มีความคิดอย่างนี้ว่า ถ้าว่าพระยานาคทอดพระเนตรเห็นบัณฑิตแล้ว จักมีพระทัยอ่อนน้อม นั่นเป็นการดี หากว่าท้าวเธอไม่มีพระทัยอ่อนน้อมแล้ว เมื่อท้าวเธอไม่ทันทอดพระเนตรบัณฑิตนั้น เราจักยกบัณฑิตขึ้นสู่ม้าอาชาไนยไปเสียลำดับนั้น จึงพักเธอไว้ข้างหลัง. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า เบื้องหลังแห่งปุณณกัษัณดังนี้. บทว่า สามคฺคิเปกฺขิ ความว่า เฟ้งถึงความสามัคคี. บาลีว่า สาม อเปกฺขิ ดังนี้ก็มี. ส่วนพระยานาคทอดพระเนตรเห็นปุณณกัษัณลูกเขยของตน จึงได้ตรัสทักทายปราศรัยก่อนทีเดียว.

พระยานาคตรัสเป็นคาถาว่า

ท่านได้ไปยังมนุษยโลก เทียวแสวงหาดวงหทัย
ของบัณฑิต กลับมาถึงในนาคพิภพนี้ด้วยความสำเร็จ
หรือ หรือว่าท่านได้พาเอาบัณฑิตผู้มีปัญญาไม่ต่ำทราม
มาด้วย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กจฺจि สมิทฺเธน ความว่า ท่านได้ไปยังมนุษยโลกแล้ว กลับมาในนาคพิภพนี้ด้วยความสำเร็จตามมโนรถของท่านหรือ.

ปุณณกัษัณทูลว่า

ท่านผู้นี้แหละ คือวิธูรบัณฑิต ที่พระองค์ทรง
ปรารณานั้น มาแล้วพระเจ้าข้า ท่านวิธูรบัณฑิตผู้
รักษารธรรม ข้าพระพุทธเจ้าได้มาแล้วโดยธรรม เจริญ

ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาททอดพระเนตรวิธูรบัตถิต ผู้
แสดงธรรมถวายด้วยเสียงอันไพเราะ เฉพาะพระพักตร์
ณ บัดนี้ การสมาคมด้วยสัตบุรุษทั้งหลาย ย่อมเป็น
เหตุนำความสุขมาให้โดยแท้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยัม ตวมิจฺจุลลิตี แปลว่า ท่านปรารณา
สิ่งใด. บาลีว่า ยัม ตวมิจฺจุลลิตี ดังนี้ก็มี. บทว่า ภาสमानัง ความว่า ขอ
พระองค์จงทอดพระเนตรวิธูรบัตถิตนั้น ผู้รักษาธรรมปรากฏในโลก ผู้
แสดงธรรมด้วยเสียงอันไพเราะเฉพาะพระพักตร์ในกาลบัดนี้ ก็ธรรมดว่าการ
สมาคมด้วยสัตบุรุษคนดีทั้งหลายในฐานะเป็นอันเดียวกัน ย่อมเป็นเหตุนำความ
สุขมาให้แล.

จบกาฬาคิริบรรพตกัมมัตถ์

พระยานาคทอดพระเนตรเห็นพระมหาสัตว์แล้วตรัสพระภาณินี้ว่า
ท่านผู้เป็นมนุษย์มาเห็นนาคพิภพที่ตนได้เคยเห็น
แล้ว เป็นผู้ถูกภัยคือความตายคุกคามแล้ว เป็นผู้ไม่
กลัวและไม่อภิวาท อากาณเช่นนี้ดูเหมือนจะไม่มีแก่ผู้
มีปัญญา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า พุยมุหิตโต แปลว่า ถูกความกลัวคุกคาม.
ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า คุณก่อนบัตถิต ท่านเห็นนาคพิภพที่ตนไม่เคยเห็น
เป็นผู้ถูกภัยคือความตายคุกคามแล้ว จึงไม่ถวายโอวาทข้าพเจ้า เหตุเช่นนี้ไม่
ใช่อาการของบุคคลผู้มีปัญญาเลย.

เมื่อพระยานาคทรงประสงค์จะให้ถวายบังคมอย่างนั้น พระมหาสัตว์หา
ได้ทูลตรง ๆ ว่า ข้าพระองค์ไม่ควรถวายบังคมพระองค์ดังนี้ไม่ เป็นผู้ฉลาด

ในอุบายทูลด้วยปรีชาญาณของตนว่า ข้าพเจ้าไม่ถวายบังคมพระองค์ เพราะ
ข้าพเจ้าต้องโทษก็บุคคลจะพึงแทงด้วยลูกศรเสียแล้ว ดังนี้ แล้วจึงทูลด้วย ๒
คาถาว่า

ข้าแต่พระยานาคราช ข้าพระองค์เป็นผู้ไม่กลัว
และไม่เป็นผู้อันภัยคือความตายคุกคาม นักโทษประ-
หารไม่พึงกราบไหว้เพชฌฆาต หรือเพชฌฆาต ก็ไม่
พึงให้นักโทษประหารกราบไหว้ตน อย่างไรก็ตาม
นรชนจะกราบไหว้บุคคลผู้ปรารถนาจะฆ่าตน และผู้
ปรารถนาจะฆ่า เขาจะพึงให้บุคคลผู้ที่ตนจะฆ่า กราบ
ไหว้ตนอย่างไรเล่า กรรมนั้นย่อมไม่สำเร็จ ประโยชน์
เลย พระเจ้าข้า.

คำเป็นคานั้นมีอธิบายว่า ข้าแต่พระยานาคราช ข้าพเจ้ามาเห็นนาคพิภพ
ที่ตนยังไม่เคยเห็น ย่อมไม่กลัว และภัยคือความตายคุกคามไม่ได้ด้วย เพราะ
ขึ้นชื่อว่าภัยคือความตาย ย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้เช่นข้าพเจ้า อนึ่ง นักโทษที่ต้อง
ถูกฆ่าไม่พึงกราบไหว้เพชฌฆาตผู้จะฆ่าตน หรือเพชฌฆาตไม่พึงยังนักโทษที่
จะต้องถูกฆ่าให้กราบไหว้ตน นรชนจะพึงกราบไหว้บุคคลผู้ปรารถนาจะฆ่าตน
อย่างไรหนอ หรือว่าผู้ปรารถนาจะฆ่าเขา จะพึงยังบุคคลผู้ที่ตนจะฆ่าให้กราบ-
ไหว้ตนอย่างไรเล่า เพราะกรรมคือกราบไหว้ของผู้ที่ต้องถูกฆ่า และการให้กราบ-
ไหว้ของผู้จะฆ่ามัน ย่อมไม่สำเร็จประโยชน์แก่เขาเลย ก็ข้าพระองค์ได้ทราบ
แล้วว่า พระองค์รับสั่งจะให้ฆ่าข้าพเจ้าในที่นี้ เหตุนั้นข้าพเจ้าจะถวายบังคม
พระองค์อย่างไรได้.

พระยานาคราชทรงสดับดังนั้น ทรงพอพระทัย เมื่อจะทรงทำความ
ชมเชยพระมหาสัตว์ ได้ทรงภายิต ๒ คาถาว่า

ดูก่อนบังเกิด คำนัน้ถูกอย่างที่ท่านพูด ท่าน
พูดจริง นักโทษประหารไม่พึงกราบไหว้เพศฆาต
หรือเพศฆาตก็ไม่พึงให้นักโทษประหารกราบไหว้ตน
อย่างไรหนอ นรชนพึงกราบไหว้บุคคลผู้ปรารถนาจะ
ฆ่าตน และผู้ปรารถนาจะฆ่าเขา จะพึงให้บุคคลผู้ที่
ตนจะฆ่ากราบไหว้ตนอย่างไรเล่า ธรรมนั้นย่อมนิ
สำเร็จประโยชน์เลย.

บัดนี้ พระมหาสัตว์เมื่อทำปฏิสันถารกับพระยานาคราชจึงทูลว่า

ข้าแต่พระยานาคราช วิมานของฝ่าพระบาทนี้
เป็นของไม่เที่ยง แต่เป็นเช่นกับของเที่ยง ฤทธิ ความ
รุ่งเรือง พระกำลังกาย พระวิริยภาพและการเสด็จ
อุบัติในนาคพิภพ ได้มีแล้วแก่ฝ่าพระบาท ข้าพระองค์
ขอทูลถามเพื่อความนั้นกะฝ่าพระบาท วิมานนี้ทรงได้
มาอย่างไรหนอ วิมานนี้ฝ่าพระบาทได้มาเพราะอะไร
หรือเป็นของเกิดขึ้นตามฤดูกาล ฝ่าพระบาททรงกระ-
ทำเอง หรือเทวดาทิ้งหลายถวายเป็นแก่พระองค์ ข้าแต่
พระยานาคราช ขอฝ่าพระบาทตรัสบอกเพื่อความนี้แก่
ข้าพระองค์ ตามที่ฝ่าพระบาทได้วิมานมาเถิด พระเจ้า
ข้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตว อิทฺ ความว่า วิมานอันเกิดแต่ยศ
สำหรับเป็นพระเกียรติยศของพระองค์นี้ ซึ่งเป็นของไม่เที่ยง แต่ปรากฏเสมือน
ของเที่ยง ท่านอย่ากระทำความชั่วเพราะอาศัยยศเลย เพราะฉะนั้นด้วยบทนี้

พระมหาสัตว์จึงขอชีวิตของตนไว้. บทว่า **อิทธิ** ความว่า ฤทธิ์ของนาคก็ดี ความรุ่งเรืองแห่งนาคก็ดี กำลังกายก็ดี ความเพียรอันเป็นไปทางจิตก็ดี การเสด็จอุบัติในนาคพิภพก็ดี ได้มีแก่พระองค์ทุกสิ่งทุกอย่าง ข้าพระองค์ขอทูลถามเนื้อความนั้น ข้าแต่พระยานาค ข้าพระองค์ขอทูลถามเนื้อความนั้นกะพระองค์ วิมานนี้พระองค์ทรงได้ด้วยอาการอย่างไรหนอ พระองค์อาศัยใครจึงได้ หรือเป็นของเกิดขึ้นตามฤดูกาล หรือพระองค์ทรงทำด้วยมือของพระองค์เอง หรือว่าเทวดาทิ้งหลายถวายพระองค์ ข้าแต่พระยานาคผู้ทรงเป็นเจ้าพิภพบาดาล วิมานนี้พระองค์ทรงได้ด้วยประการใด ขอพระองค์ตรัสบอกเนื้อความนั้นแก่ข้าพระองค์ด้วยประการนั้น พระเจ้าข้า.

พระยานาคตรัสพระคาถาว่า

วิมานนี้ เราได้มาเพราะอาศัยอะไรก็หามิได้
เกิดขึ้นตามฤดูกาลก็หามิได้ เรามิได้ทำเอง แม้เทวดา
ทั้งหลายก็มีได้ ให้แต่วิมานนี้ เราได้มาด้วยบุญกรรม
อันไม่ลามกของตนเอง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อปปเกहि** แปลว่า ไม่ลามก.

พระมหาสัตว์ทูลถามว่า

ข้าแต่พระยานาค อะไรเป็นวัตรของพระองค์
และอะไรเป็นพรหมจรรย์ของพระองค์ ฤทธิ ความ
รุ่งเรือง พระกำลังกาย พระวิริยภาพ และการเสด็จ
อุบัติในนาคพิภพ ทั้งวิมานใหญ่ของพระองค์นี้ เป็น
ผลแห่งกรรมอะไร อันพระองค์ทรงประพฤติดีแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กิณฺเต วตฺตํ** ความว่า ข้าแต่พระยานาค
ในภพก่อน อะไรเป็นวัตรของพระองค์ อนึ่ง อะไรเป็นการอยู่พรหมจรรย์
ของพระองค์ อิกฐวิบุลผลมีความเป็นผู้มีฤทธิ์เป็นต้นนี้ เป็นวิบากสุจริตเช่นไร
พระยานาคตรัสพระคาถาว่า

เราและภรรยา เมื่อยังอยู่ในมนุษยโลกเป็นผู้มี
ศรัทธาเป็นทานบดี ในครั้งนั้นเรือนของเราเป็นดังบ่อ
น้ำของสมณะและพราหมณ์ทั้งหลาย และเราได้บำรุง
สมณะและพราหมณ์ให้อิ่มหนำสำราญ เราทั้งสองได้
ถวายทานคือ ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ เครื่อง
ประทีป ที่นอนที่พักอาศัย ฝ้านุ่งผ้าห่ม ฝ้ายนูน
ข้าวและน้ำโดยเคารพ ทานที่ได้ถวายแล้วโดยเคารพ
นั้น เป็นวัตรของเรา และการสมาทานวัตรนั้นเป็น
พรหมจรรย์ของเรา ดูก่อนท่านผู้เป็นปราชญ์ ฤทธิ์
ความรุ่งเรือง กำลังกาย ความเพียร การเกิดในนาค-
พิภพ และวิมานใหญ่ของเรานี้ เป็นวิบากแห่งวัตรและ
พรหมจรรย์นั้น อันเราประพฤติดีแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มฺหุสฺสโลเก** ได้แก่ ในกาลจัมปาก-
นคร แคว้นอังคะ. บทว่า **ตํ เม วตฺตํ** ความว่า ทานที่เราให้โดยเคารพ
นั้นนั่นแล การสมาทานวัตร และพรหมจรรย์ของเรา อิกฐวิบุลผลมีฤทธิ์
เป็นต้นนี้ เป็นวิบากแห่งสุจริตที่ข้าพเจ้าประพฤติดีแล้วนั้น.

พระมหาสัตว์ทูลเป็นคาถาว่า

ถ้าวิมานนี้ ฝ่าพระบาททรงได้ด้วยอานุภาพแห่ง
ทานอย่างนี้ ฝ่าพระบาทก็ชื่อว่าทรงทราบผลแห่งบุญ

และทรงทราบการเสด็จอุบัติในนาคพิภพ เพราะผล
แห่งบุญ เพราะเหตุนั้นแล ขอฝ่าพระบาททรงเป็นผู้
ไม่ประมาทประพฤติธรรม ตามที่จะได้ทรงครอบครอง
วิมานนี้ต่อไปฉะนั้นเถิด พระเจ้าข้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ชานาสิ ความว่า ถ้าวิมานนั้นพระ-
องค์ทรงได้ด้วยอานุภาพแห่งทานอย่างนี้ เมื่อเป็นเช่นนี้พระองค์ชื่อว่าทรงทราบ
ผลแห่งบุญทั้งหลาย และทรงทราบการเสด็จอุบัติในวิมานอันเกิดขึ้นด้วยผล
แห่งบุญ. บทว่า ตสฺมา ความว่า เพราะเหตุที่วิมานนี้พระองค์ได้มาเพราะเหตุ
แห่งบุญ. บทว่า ปฺน มวเสสิ ความว่า ขอพระองค์จงประพฤติธรรมให้
ได้เสด็จอยู่ครองนาคพิภพนี้แม้ต่อไปอีก.

พระยานาคตรีศพระคาถาว่า

ดูก่อนบัณฑิต ในนาคพิภพนี้ ไม่มีสมณ-
พราหมณ์ที่เราจะพึงถวายข้าวและน้ำเลย เราตามแล้ว
ขอท่านจงบอกเนื้อความนั้นแก่เรา ตามที่เราจะพึงได้
ครอบครองวิมานต่อไปเถิด.

พระมหาสัตว์ทูลเป็นคาถาว่า

ข้าแต่พระยานาค ถิ่นนาคทั้งหลายที่เป็นพระโอรส
พระธิดา พระชายา ทั้งพระญาติ พระมิตร และข้า
เฝ้าของฝ่าพระบาท ซึ่งเกิดในนาคพิภพนี้มีอยู่ ขอฝ่า
พระบาททรงเป็นผู้ไม่ประทุษร้ายในนาค มีพระโอรส
เป็นต้นเหล่านั้น ด้วยพระกายและพระวาจาเป็นนิตย์

**ฝ่าพระบาททรงรักษาความไม่ประทุษร้าย ด้วยพระกาย
และพระวาจาอย่างนี้ ฝ่าพระบาททรงสถิตอยู่ในวิมาน
นี้ตลอดพระชนมายุ แล้วจักเสด็จไปสู่เทวโลกอันสูง
กว่านาคพิภพ.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โภคิ ความว่า นาคผู้มีโภคสมบัติ.
บทว่า เตสุ ความว่า ขอพระองค์จงอย่าประทุษร้ายเป็นนิตย์ด้วยกายกรรม
และวจีกรรมในนาคผู้มีโภคสมบัติมีพระโอรสและพระธิดาเป็นต้นนั้น. บทว่า
อนุปาลย ความว่า จงตามรักษาความไม่ประทุษร้าย กล่าวคือความมี
เมตตาจิต ในพระโอรสและพระธิดาเป็นต้น และในสัตว์ที่เหลืออย่างนี้.
บทว่า **อุทฺธึ อีโต** ความว่า พระองค์จักเสด็จไปสู่เทวโลกที่สูงกว่านาคพิภพนี้
เพราะเมตตาจิตจัดว่าเป็นบุญยิ่งกว่าทาน.

พระยานาคได้ทรงสดับธรรมกถาของพระมหาสัตว์อย่างนี้แล้ว ทรง
พอพระทัยแล้ว จึงทรงดำริว่า บัณฑิตไม่อาจจะทำการเนินช้ำอยู่ภายนอก เรา
ควรจะแสดงเธอแก่พระนางวิมลดา ให้พระนางเธอได้ฟังสุภายิตสงบร่าจบความ
ปรารภณา แล้วส่งบัณฑิตกลับไปเพื่อให้พระเจ้าธัญชัยทรงชื่นชม โสมนัสดังนี้
จึงตรัสพระคาถาว่า

**ท่านเป็นอำมาตย์ของพระราชผู้ประเสริฐสุด
พระองค์ใด พระราชาผู้ประเสริฐสุดพระองค์นั้น พราก
จากท่านแล้ว ย่อมจะทรงเศร้าโศกแน่แท้ทีเดียว คนที่
ถูกความทุกข์ครอบงำก็ดี คนผู้ป่วยหนักก็ดี ได้สมาคม
กับท่านแล้วพึงมีความสุข.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สชีโว แปลว่า อำมาตย์. บทว่า
สเมจฺจ ความว่า มาพร้อมกับท่าน. บทว่า อาตุโรปี ความว่า แม่เป็น
ไข่นัก.

พระมหาสัตว์ศดับพระกระแสนับตั้งตั้งนั้นแล้ว เมื่อจะทรงทำความ
ชมเชยพระยานาคจึงทูลเป็นคาถาอีกว่า

ข้าแต่พระยานาคราช ฝ่าพระบาทตรัสธรรมของ
สัตบุรุษทั้งหลาย ซึ่งเป็นบทอันแสดงประโยชน์อย่าง
ล้ำเลิศ ที่นักปราชญ์ประพุดดีแล้วโดยแท้ ก็คุณวิเศษ
ของบุคคลผู้มีปัญญาเช่นข้าพระองค์ย่อมปรากฏในเมื่อ
มีภัยอันตรายเช่นนี้แหละ พระเจ้าข้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สติ ความว่า ท่านแสดงธรรมแก่สัตบุรุษ
คือบัณฑิตทั้งหลายแน่แท้. บทว่า อตุลปทํ ได้แก่ ส่วนที่เป็นประโยชน์.
บทว่า เอตาทิสียาสู ความว่า คุณวิเศษของบุคคลผู้มีปัญญาเช่นข้าพเจ้า
ย่อมปรากฏในเมื่อได้ประสบภัยอันตรายเป็นเช่นนี้ ๆ แหละ พระเจ้าข้า.

พระยานาคทรงสดับดังนั้น ทรงยินดีร่าเริงเป็นนักหนา แล้วตรัส
พระคาถาว่า

ขอท่านจงบอกแก่เรา ปุณณกยัณห์มิได้ท่านมา
เปล่า ๆ หรือ ขอท่านจงบอกแก่เรา ปุณณกยัณห์นี้ชนะ
ในการเล่นสกาจึงได้ท่านมา ปุณณกยัณห์นี้กล่าวว่
ได้มาโดยธรรม ท่านถึงเงื้อมมือของปุณณกยัณห์นี้
ได้อย่างไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อกุขาหิ โน ความว่า ท่านจงบอก
แก่ข้าพเจ้า. บทว่า ตายํ ตัดเป็น ตํ อัย. บทว่า มุธานุลทุโร ความ

ว่า ปุณณกัณษัณนี้ได้ท่านมาเปล่า ๆ หรือชนะด้วยเล่นสกาจึงได้ท่านมา. บทว่า
อติมายมาห ความว่า ปุณณกัณษัณนี้ พูคว่าเราได้บัณฑิตมาโดยชอบธรรม.
บทว่า กถํ ตูวํ หตุถมิมสุตมาคโธ ความว่า ท่านมาถึงเงื้อมมือปุณณกัณษัณนี้ได้อย่างไร.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ทูลพระนาคนั้นด้วยคาถาว่า
ปุณณกัณษัณนี้เล่นสกาชนะพระราชของข้าพระ-
องค์ผู้เป็นอิสราธิบดีในอินทปัตตนครนั้น พระราชา
พระองค์นั้น อันปุณณกัณษัณชนะแล้ว ได้พระราช-
ทานข้าพระองค์แก่ปุณณกัณษัณนี้ ข้าพระองค์เป็นผู้อัน
ปุณณกัณษัณนี้ ได้มาแล้วโดยธรรม มิใช่ได้มาโดย
กรรมอันสาหัส พระเจ้าข้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โย มิสฺสโร ความว่า พระราชาพระ-
องค์ใดเป็นอิสราธิบดี ของข้าพระองค์. บทว่า อิมสุตมาสิ ความว่า ได้ให้
แก่ปุณณกัณษัณนี้.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนี้ จึงตรัสพระคาถานี้ว่า

ในกาลนั้น พระยานาคผู้ประเสริฐทรงสดับคำ
สุภาษิตของวิฑูรบัณฑิตผู้เป็นนักปราชญ์แล้ว ทรงชื่น
ชมโสมนัส มีพระทัยเต็มตื่นด้วยปีติ ทรงจึงมีวิฑูร-
บัณฑิตผู้มีปัญญาไม่ทราวม เสด็จเข้าไปในที่อยู่ของ
พระชายาตรัสว่า ดูก่อนพระน้องวิมลดา เพราะเหตุใด
พระน้องจึงดูผอมเหลืองไป เพราะเหตุใด พระน้อง
จึงไม่เสวยกระยาหาร ก็คุณงามความดีของวิฑูรบัณฑิต

ผู้ที่พระองค์ต้องประสงค์ดวงหทัย เป็นผู้บรรเทาความ
มืดของโลกทั้งปวง เช่นนี้นั้นของเราไม่ ผู้นี้คือวิรุ-
บัตติต มาถึงแล้วจะทำความสว่างไสวให้แก่พระองค์
เชิญพระองค์ตั้งหทัยฟังถ้อยคำของท่าน การที่จะ
ได้เห็นท่านอีกเป็นการหาได้ยาก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปาเวกฺขิ แปลว่า เข้าไปแล้ว. บทว่า
เยน ความว่า คุณก่อนพระองค์วิมลตา ผู้เจริญ เข้าชูปหอมเหลืองไปเพราะเหตุไร
และเพราะเหตุไรเจ้าจึงไม่เสวยกระยาหาร. บทว่า น จ เม ตาทีโส วณฺโณ
ความว่า ก็เกียรติคุณของวิรุบัตติตเช่นนี้ อย่างที่เราและใคร ๆ อื่นมิได้มี
ได้แผ่กระฉ่อนไปตลอดพื้นปฐพีและเทวโลก วิรุบัตติตผู้ที่เจ้าต้องการดวง
หทัยนั้น เป็นผู้บรรเทาความมืดของชาวโลกทั้งสิ้นมาจนถึงแล้ว จะทำความสว่าง
ไสวในอรรถธรรมแก่เจ้า ณ บัดนี้. ด้วยบทว่า ปุณฺ นี้ท่านกล่าวว่่า ชื่อว่า
การเห็นวิรุบัตติตนี้อีก หาได้ยาก.

พระนางวิมลตา ทอดพระเนตรเห็นวิรุบัตติต
ผู้มีปัญญากว้างขวางดังแผ่นดินนั้นแล้ว มีพระทัยยินดี
โสมนัส ทรงยกพระองค์คู่มือทั้ง ๑๐ ขึ้นอัญชลี และตรัส
กะวิรุบัตติตผู้เป็นนักปราชญ์ประเสริฐสุดของชาว
กुरुรัฏฐ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า หฺนฺเจน ภาเวน แปลว่า ผู้มีจิตยินดี.
บทว่า ปตฺติตรูปา ได้แก่ เกิดความโสมนัส.

เบื้องหน้าแต่นี้ พระนางวิมลตาเทวี จึงตรัสว่า

คุณก่อนบัตติต ท่านเป็นมนุษย์มาเห็นนาคพิภพที่
ตนยังไม่เคยเห็น เป็นผู้ถูกมรณภัยคุกคามแล้ว เพราะ

เหตุไรจึงไม่กลัวและไม่ถวายบังคมดินน้่า อากาที่
ทำเช่นนี้ ดูเหมือนไม่ใช่อาการของผู้มีปัญหา.

วิธรรบัตติการาบทูลเป็นคาถาว่า

ข้าแต่พระนางเจ้านาคี ข้าพระองค์เป็นผู้ไม่กลัว
และไม่เป็นผู้อั้นกัคือความตายคูกคาม นักโทษประ-
หารไม่พึงไหว้เพชฌฆาต หรือเพชฌฆาตก็ไม่พึงให้นัก
โทษประหารกราบไหว้ตน อย่างไรหนอ นรชนจะ
กราบไหว้บุคคลผู้ที่ปรารธนาจะฆ่าตน และผู้ปรารธนา
จะฆ่าเขา จะพึงให้บุคคลผู้ที่ตนจะฆ่ากราบไหว้ตน
อย่างไรเล่า กรรมนั้นยอมไม่สำเร็จประโยชน์ พระ-
เจ้าข้า.

พระนางวิมลตราตรัสว่า

ดูก่อนบัณฑิต คำนั้นถูกอย่างที่ท่านพูด ท่านพูด
จริง นักโทษประหารไม่พึงกราบไหว้เพชฌฆาต หรือ
เพชฌฆาตก็ไม่พึงให้นักโทษประหารกราบไหว้ตน
อย่างไรหนอนรชน จึงจะกราบไหว้บุคคลผู้ปรารธนา
จะฆ่าตน และผู้ปรารธนาจะฆ่าเขา จะพึงให้บุคคลผู้
ที่ตนจะฆ่ากราบไหว้เล่า กรรมนั้น ย่อมไม่สำเร็จ
ประโยชน์เลย.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ เมื่อจะทำปฏิสันถารกับพระนางวิมลทาเทวี

จึงทูลเป็นคาถาว่า

ข้าแต่พระนางเจ้านาคกัญญา วิมานของพระองค์
นี่ เป็นของไม่เที่ยงแต่เป็นเช่นกับของเที่ยง ฤทธิ์ ความ
รุ่งเรือง พระกำลังกาย พระวิริยภาพ และการเสด็จ
อุบัติในนาคพิภพ ได้มีแล้วแก่ฝ่าพระบาท ข้าพระองค์
ขอทูลถามเนื้อความนั้นแก่ฝ่าพระบาท วิมานนี้ ฝ่า
พระบาทได้มาอย่างไรหนอ วิมานนี้ ฝ่าพระบาทได้
มาเพราะอาศัยอะไร หรือเป็นของเกิดขึ้นตามฤดูกาล
ฝ่าพระบาททรงกระทำเอง หรือเทวดาทิ้งหลายถวายเป็น
ฝ่าพระบาท ข้าแต่พระนางเจ้านาคกัญญา ขอฝ่าพระ-
บาท ตรัสบอกเนื้อความนั้นแก่ข้าพระองค์ ตามที่
ฝ่าพระบาทได้วิมานมาเกิด พระเจ้าข้า.

ลำดับนั้น พระนางวิมลาทวี ตรัสบอกแก่พระมหาสัตว์ว่า
วิมานนี้ คิฉินได้มาเพราะอะไรก็หาไม่ได้ เกิดขึ้น
ตามฤดูกาลก็หาไม่ได้ คิฉินมิได้กระทำเอง แม้เทวดาทิ้ง
หลายก็มีได้ให้ แต่วิมานนี้ คิฉินได้มาด้วยบุญกรรม
อันไม่ลามกของตนเอง.

พระมหาสัตว์ก็กล่าวว่า

ข้าแต่พระนางเจ้านาคี อะไรเป็นวัตรของฝ่า
พระบาท และอะไรเป็นพรหมจรรย์ของฝ่าพระบาท
ฤทธิ์ ความรุ่งเรือง พระกำลังกาย พระวิริยภาพ และ
การเสด็จอุบัติในนาคพิภพ ทั้งวิมานอันใหญ่ของฝ่า
พระบาทนี้ เป็นผลแห่งกรรมอะไร อันฝ่าพระบาท
ทรงประพฤติดีแล้ว พระเจ้าข้า.

ลำดับนั้น พระนางวิมลาทวีตรัสบอกพระมหาสัตว์ว่า

ดูก่อนเจ้านักปราชญ์ ดินันและพระสวามีของ
ดินันเป็นผู้มีศรัทธา เป็นทานบดี ในครั้งนั้น เรือนของ
ดินันเป็นดั่งบ่อน้ำของสมณพราหมณ์ทั้งหลาย และ
ดินันได้บำรุงสมณพราหมณ์ให้อิ่มหนำสำราญ ดินัน
และพระสวามี เมื่อยังอยู่ในมนุษยโลกนั้น ได้ถวายทาน
คือ ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้เครื่องประทีป ที่
นอน ที่พักอาศัยผ่านุงห่ม ผ้าปูนอน ข้าวและน้ำโดย
เคารพ ทานที่ดินันได้ถวายโดยเคารพนั้น เป็นวัตร
ของดินันและการสมาทานนั้น เป็นพราหมณ์จรรยาของ
ดินัน ดูก่อนท่านผู้เป็นนักปราชญ์ ฤทธิ ความรุ่งเรือง
กำลังกาย ความเพียร การเกิดในนาคพิภพ และวิมาน
ใหญ่ของเรา นี้ เป็นวิบากแห่งวัตรและพราหมณ์จรรยา
อันเราประพฤติดีแล้ว.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์กราบทูลพระนางวิมลาทวีตรัสว่า

ถ้าวิมานนี้ ฝ่าพระบาททรงได้ด้วยอนุภาพแห่ง
ทานอย่างนี้ ฝ่าพระบาทก็ชื่อว่า ทรงทราบผลแห่งบุญ
และทรงทราบการเสด็จอุบัติในนาคพิภพเพราะผลแห่ง
บุญ เพราะเหตุนั้นแล ขอฝ่าพระบาท จงเป็นผู้ไม่
ประมาท ประพฤติธรรม ตามที่จะได้ ทรงครอบครอง
วิมานนี้ต่อไป ฉะนั้นเถิด พระเจ้าข้า.

พระนางวิมลาทวีตรัสว่า

ดูก่อนบัณฑิต ในนาคพิภพนี้ไม่มีสมณพราหมณ์
ที่เราจะพึงถวายข้าวและน้ำเลย ดิฉันถามแล้ว ขอ
ท่านจงบอกเนื้อความนั้นแก่ฉัน ตามที่ดิฉันจะพึงได้
ครอบครองวิมานนี้ ต่อไปเถิด.

พระมหาสัตว์ทูลว่า

ข้าแต่พระนางเจ้านาคี ก็นาคทั้งหลายที่เป็น
พระโอรส พระธิดา พระสวามี ทั้งพระญาติ พระมิตร
และข้าเฝ้าของฝ่าพระบาท ซึ่งเกิดในนาคพิภพนี้ มี
อยู่ ขอฝ่าพระบาทจงเป็นผู้ไม่ประทุษร้าย ในนาคมี
พระโอรสเป็นต้นเหล่านั้น ด้วยพระกาย และพระวาจา
เป็นนิตย์ ฝ่าพระบาทจงทรงรักษาความไม่ประทุษร้าย
ด้วยพระกายและพระวาจาอย่างนี้ ฝ่าพระบาททรง
สถิตอยู่ในวิมานนี้ ตลอดพระชนมายุแล้ว จักเสด็จไป
สู่เทวโลก อันสูงส่งกว่านาคพิภพนี้ พระเจ้าข้า.

พระนางวิมลาทวีตรัสว่า

ท่านเป็นอำมาตย์ของพระราชผู้ประเสริฐสุด
พระองค์ใด พระราชผู้ประเสริฐสุด พระองค์นั้น
พราดจากท่านแล้ว ย่อมจะทรงเศร้าโศกแน่แท้ทีเดียว
คนผู้ถูกความทุกข์ครอบงำก็ดี คนผู้ป่วยหนักก็ดี ได้
สมาคมกับท่านแล้ว พึงได้รับความสุข.

พระมหาสัตว์ทูลว่า

ข้าแต่พระนางเจ้านาคี ฝ่าพระบาทรัตตถึงธรรม
ของสัตบุรุษทั้งหลาย ซึ่งเป็นบทอันแสดงประโยชน์
ล้ำเลิศที่นักปราชญ์ ประพศุติดีแล้วโดยแท้ ก็คุณวิเศษ
ของบุคคลผู้มีปัญญาเช่นข้าพระองค์ ย่อมปรากฏใน
เมื่อมีภยันตรายเช่นนี้แหละพระเจ้าข้า.

พระนางวิมลตาเทวีตรัสว่า

ขอท่านจงบอกแก่ดิฉัน ปุณณกัณษนี้ ได้ท่าน
มาเปล่า ๆ หรือ ขอท่านจงบอกแก่ดิฉัน ปุณณกัณษ
นี้ชนะในการเล่นสกา จึงได้ท่านมา ปุณณกัณษนี้
กล่าวว่าได้มาโดยธรรม ท่านถึงเงื้อมมือของปุณณก-
กัณษนี้ได้อย่างไร.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ทูลกะพระนางวิมลตาเทวีนั้นว่า

ปุณณกัณษนี้ เล่นสกาชนะพระราชานางข้า-
พระองค์ผู้เป็นอิสราธิบดี ในอินทปัตตนครนั้น พระ-
ราชานางพระองค์นั้น อันปุณณกัณษชนะแล้ว ได้พระ-
ราชทานข้าพระองค์แก่ปุณณกัณษนี้ ข้าพระองค์เป็น
ผู้อันปุณณกัณษมิได้มาแล้วโดยธรรม มิใช่ได้มาด้วย
กรรมอันสาหัส พระเจ้าข้า.

บัณฑิตพึงทราบเนื้อความแห่งคาถาเหล่านี้ โดยนัยที่ข้าพเจ้ากล่าวมา
แล้วในหนหลังนั้นเถิด.

พระนางวิมลมาเทวี ทรงสดับถ้อยคำของพระมหาสัตว์ทรงยินดีเป็นที่
ยิ่ง ทรงพาพระมหาสัตว์ไปให้สร้งด้วยน้ำหอมเป็นจำนวนพันหม้อ ในเวลา
สร้งเสร็จ ทรงประทานเครื่องประดับมีฟ้าทิพย์และของหอมระเบียบทิพย์เป็นต้น
ในเวลาประดับตกแต่งเสร็จแล้ว ได้ประทานทิพย์โภชนา พระมหาสัตว์บริโภคน้ำ
โภชนาหารแล้ว สั่งให้ปูอาสนะที่เขาประดับไว้แล้ว นั่งเหนือธรรมาสน์ที่เขา
ประดับแล้วแสดงธรรมด้วยพุทธลีลา.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสพระคาถาว่า

ท้าววรุณนาคราช ตรัสถามปัญหาภาวะวิฐุรบัณฑิต

ฉันใด แม้พระนางวิมลมาเทวีก็ถวาย ถังตรัสถามปัญหา
ภาวะวิฐุรบัณฑิต ฉันนั้น วิฐุรบัณฑิตผู้เป็นปราชญ์ อัน
ท้าววรุณนาคราชตรัสถามแล้ว ได้พยากรณ์ปัญหาให้
ท้าววรุณนาคราชทรงยินดี ฉันใด วิฐุรบัณฑิตผู้เป็น
นักปราชญ์ แม้พระนางวิมลมาเทวีตรัสถามแล้ว
ก็พยากรณ์ให้พระนางวิมลมาเทวีทรงยินดีฉันนั้น
วิฐุรบัณฑิตผู้เป็นนักปราชญ์ ทราบว่า พระยานาคราช
ผู้ประเสริฐ และพระนางนาคกัญญาทั้งสองพระองค์
นั้น ทรงมีพระทัยชื่นชมโสมนัส ไม่ครั่นคร้าม ไม่
กลัว ไม่ขนพองสยองเกล้า ได้กราบทูลท้าววรุณนาค
ราชว่า ข้าแต่พระยานาคราช ฝ่าพระบาทอย่าทรง
พระวิตกว่า ทรงกระทำความของคนผู้ประทุษร้ายมิตร
และอย่าทรงพระดำริว่า จักมาบัณฑิตนี้ ขอฝ่าพระ-
บาทจงกระทำกิจด้วยเนื้อหทัยของฝ่าพระองค์ ตามที่

ฝ่าพระบาททรงพระประสงค์เถิด ถ้าฝ่าพระบาทไม่

ทรงสามารถจะฆ่าข้าพระองค์ ข้าพระองค์จะทรงทำ

ถวายตามพระอัยยาศัยของฝ่าพระบาทเอง พระเจ้าข้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อคมฺภี** แปลว่า ไม่ครั่นคร้าม. บทว่า **อโถมฺภฺโร** ได้แก่ ไม่หวาดเสียวเพราะความกลัวเลย. บทว่า **อิจฺจพฺุริ** ความว่า ได้กล่าวดังนั้น ด้วยอำนาจการพิจารณา. บทว่า **มา เถถยิ** ความว่า พระองค์อย่างกลัวไปเลย เราจะทำกรรมคือการประทุษร้ายต่อมิตร และอย่าคิดสงสัยไปเลย บัดนี้ เราจักฆ่าบัณฑิตนี้ หรืออย่างไรหนอ. **วิฐุรบัณฑิต** เรียกวรรณนาคราชว่า นาค. บทว่า **อยาหฺมฺสุมิ** ตัดเป็น **อโย อหฺมฺสุมิ** บาลีก็อย่างนี้เหมือนกัน. บทว่า **โย ภิรฺสฺตมิ** ความว่า ถ้าท่านไม่อาจจะฆ่าเรา ด้วยคิดว่า เราได้ฟังธรรมในสำนักของบัณฑิตนี้ไซ้ ข้าพเจ้าจักกระทำถวายเองให้สมกับพระอัยยาศัยของพระองค์.

พระยानาคราชตรัสว่า

ปัญญาั่นเอง เป็นตั้งใจของบัณฑิตทั้งหลาย เรา
ทั้งสองนั้นยินดีด้วยปัญญาของท่านยิ่งนัก ปุณณกยัถ์
จงไปส่งท่านให้ถึงแคว้นกุรุรัฐในวันนี้ทีเดียว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เต ตฺยฺมฺห** ความว่า ข้าพเจ้าทั้งสองคนนั้น ยินดีนักหนาด้วยปัญญาของท่าน ยัถ์เสนาบดีผู้มีชื่อไม่บอกพร่องซึ่งได้แก่ปุณณกยัถ์นี้. บทว่า **ลภตฺชชทฺริ** ความว่า วันนี้ขอปุณณกยัถ์เสนาบดี จงได้ภริยา เราจะให้อิรันทติธิดาแก่ท่าน. บทว่า **ปาปฺยาตุ** ความว่า ในวันนี้ปุณณกยัถ์ จงไปส่งท่านให้ถึงอินทปัตตนครแคว้นกุรุรัฐนั้นแล.

ก็แล พระยาวรรณนาคราช ครั้นตรัสอย่างนี้แล้วจึงได้พระราชทานนางอิรันทติให้แก่ปุณณกยัถ์ ปุณณกยัถ์นั้นได้นางอิรันทติสมปรารถนา ดังนั้นจึงมีจิตยินดี ได้เจรจาปราศรัยกับพระมหาสัตว์เจ้าแล้ว.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม ๔ ภาค ๓ - หน้าที่ 473

พระศาสดา เมื่อจะประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสพระคาถานี้ว่า

ปุลณกยัถ์นั้น ได้นางอิรันตีนาคกัญญาแล้ว
มีใจชื่นชมโสมนัสปีติปราโมทย์ ได้กล่าวกะวีธูรบัณฑิต
ผู้ประเสริฐสุดของชาวกรุงรัฐว่า ข้าแต่ท่านวีธูรบัณฑิต
ท่านได้ทำให้ข้าพเจ้ามีความพร้อมเพรียงกันกับภริยา
ข้าพเจ้าจะทำกิจตอบแทนท่าน ข้าพเจ้าจะให้แก้วมณี
ดวงนี้แก่ท่าน และจะนำท่านไปส่งให้ถึงแคว้นกรุงรัฐ
ในวันนี้ทีเดียว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มณิรตน์ ความว่า คู่ก่อนบัณฑิต
เราเลื่อมใสในอุปการะคุณของท่าน เราควรจะทำกิจอันสมควรแก่ท่าน เพราะ
ฉะนั้น ข้าพเจ้าจะให้แก้วมณี อันเป็นของบริโภคแห่งพระเจ้าจักรพรรดินี้แก่
ท่าน และข้าพเจ้าจะไปส่งท่านให้ถึงอินทปัตตนครแคว้นกรุงในวันนี้ด้วย.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์เมื่อจะกระทำความชมเชยแก่ปุลณกยัถ์นั้น
ได้กล่าวคาถานอกนี้ว่า

คู่ก่อนกัจจานะ ท่านจงมีความไมตรีสนิทสนม
กับภรรยาที่น่ารัก อันไม่มีใครทำให้แตกแยกตลอดไป
ท่านจงเป็นผู้มีจิตเบิกบาน มีปีติโสมนัส ท่านได้ให้
แก้วมณีแก่ข้าพเจ้าแล้ว ขอจงนำข้าพเจ้าไปยังอินท-
ปัตตนครด้วยเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อชฺเชยฺยเมสา ความว่า คู่ก่อนท่านผู้
กัจจายนโคตร ท่านพร้อมไปกับภริยาเป็นที่รักของท่าน จงเป็นผู้มีความพร้อม
เพรียงปรองดองมีความรักใคร่กันตลอดไป จงเป็นผู้มีความสุขสวัสดิ มีชัยชนะ

แก่ข้าศึกศัตรู. พระมหาสัตว์กล่าวความที่ปุณณกัษณ์นั้นมีความพรั่งพร้อมด้วย
ปีติ ด้วยคำมีอาทิว่า อานนุทปะตโต เป็นผู้มิจิตบันเทิง ดังนี้. บทว่า
นินนุทปะตโต ตัดเป็น นย อินุทปะตโต แปลว่า จงนำไปสู่อินทปัตตนคร.

เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ปุณณกัษณ์นั้น เภยวิธูรบัณฑิตผู้ประเสริฐสุด
ของชาวกรุงรัฐ ผู้มีปัญญาไม่ทราโม ให้นั่งบนอาสนะ
กลางหน้าของตน จின்ม้ออาชาไนยเหาะไปในอากาศ
กลางหาว ปุณณกัษณ์นั้นได้นำวิธูรบัณฑิตผู้ประเสริฐ
สุดของชาวกรุงรัฐ ไปถึงอินทปัตตนคร เร็วยิ่งกว่าใจ
ของมนุษย์พึงไปถึง.

ลำดับนั้น ปุณณกัษณ์กล่าวกะพระมหาสัตว์ว่า

อินทปัตตนครปรากฏอยู่ในนั้น และป้ามะม่วงอัน
นำรินรมย์ ก็เห็นอยู่เป็นหย่อม ๆ ข้าพเจ้าเป็นผู้มีความ
พร้อมเพรียงกับภริยา และท่านก็ได้ถึงที่อยู่ของตน
แล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยถาปี คจฺเจ ความว่า ขึ้นชื่อว่าใจ
ย่อมไม่ไป แต่เมื่อใจถือเอาอารมณ์ในที่ไกล เขาจึงเรียกว่าใจไปแล้ว เพราะ
ฉะนั้น พึงเห็นเนื้อความในบทนี้เป็นอย่างนี้ว่า การไปของม้าสินธพมโนมัยนั้นได้
เป็นการไปที่เร็วกว่าใจที่ถือเอาอารมณ์. บทว่า เอตินุทปะตโต ความว่า เมื่อ
แสดงแก่เธอผู้นั่งอยู่บนหลังม้านั้นแล จึงได้กล่าวอย่างนั้น. ด้วยบทว่า สกั
นิกตัม ปุณณกัษณ์กล่าววว่า ท่านถึงที่อยู่ของท่านแล้ว.

ก็ในวันนั้น เวลาใกล้รุ่ง พระเจ้าธัญชัยโกรพยราชได้ทรงพระสุบินว่า
มีต้นไม้อายุต้นหนึ่ง ตั้งอยู่ใกล้พระทวารพระราชนิเวศน์ ลำต้นประกอบด้วย

ปัญญา กิ่งแล้วไปด้วยศีล ผลเต็มไปด้วยปัญญาโครส ห้อมล้อมไปด้วยช้างและ
ม้าที่ประดับประดาแล้ว มหาชนพากันมาทำสักการะอย่างใหญ่ ประคองอัญชลี
แก่อันไผ่นั้นเป็นอันมาก. ลำดับนั้น ยังมีบุรุษค้ำคนหนึ่งนุ่งผ้าแดง ทัดดอก-
ไม้แดง ถืออาวุธมาตัดรากอันไผ่นั้นให้ขาดแล้ว เมื่อมหาชนร้องให้ปริเทวนา-
การอยู่ ได้ลากเอาอันไผ่นั้นไป ไม่กี่วันก็นำเอามาส่งคืนไว้ในที่เดิมอีก แล้ว
หลีกไปดังนี้ พระราชาทรงพิจารณาพระสุบินนั้นอยู่ ทรงสันนิษฐานว่า ใคร ๆ
คนอื่นที่เป็นจุดอันไผ่ใหญ่มิได้มี ต้องเป็นวิรุบบัณฑิต ใคร ๆ คนอื่นที่
เปรียบกับบุรุษผู้มาตัดรากอันไผ่นั้น เมื่อมหาชนร้องให้ปริเทวนาการอยู่ ลาก
เอาไปแล้วมิได้มี ต้องเป็นมาณพผู้เอาวิรุบบัณฑิตไป วันพรุ่งนี้มาณพจัก
นำวิรุบบัณฑิตมาประดิษฐานไว้ที่ทวารแห่งโรงธรรมสภาแล้ว จักหลีกไป
เปรียบกับบุรุษผู้นำเอาอันไผ่นั้นมาคืนไว้ ณ ที่เดิมอีกแล้วไปเสีย วันนี้เรา
จักได้เห็นวิรุบบัณฑิตแน่นอน ครั้นทรงสันนิษฐานดังนี้แล้ว ทรงมี
พระหทัยโสมนัส จึงมีพระดำรัสสั่งให้ประดับพระนครทั้งสิ้น และให้จัดแจง
โรงธรรมสภา ตั้งธรรมาสน์ในอลงกตรัตนมณฑป ครั้นเสร็จแล้ว ท้าวเธอ
เสด็จพระราชดำเนินไปประทับที่โรงธรรมสภา มีพระราชา ๑๐๑ พระองค์และ
หมู่อำมาตย์ราชบุตรชาวพระนครทั้งสิ้นแวดล้อม ทรงรอกอยการมาของวิรุ-
บบัณฑิตอยู่ ทรงปลอบโยนมหาชนให้สบายใจไปพลางว่า พวกท่านจักเห็น
บัณฑิตในวันนี้ อย่าพากันวิตกไปนักเลย. ฝ่ายปุนณกษัตริย์พาบัณฑิตลงประ-
ดิษฐาน ณ ท่ามกลางบริษัทที่ประตูแห่งโรงธรรมสภา ลาพระมหาสัตว์แล้ว
พานางอิรันทติไปสู่เทวนครของตนแล้วแล.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้นจึงตรัสพระคาถานี้ว่า

ปุนณกษัตริย์ผู้มีวรรณะดี วางวิรุบบัณฑิตผู้ประ-
เสริฐสุดของชาวกรุงรัฐ ลงในท่ามกลางสภา แล้วขึ้น

ม้าอาชาไนยเหาะไปในอากาศกลางหาว พระราชา
ทอดพระเนตรเห็นวิธูรบัตถิตนั้น ทรงพระปรีดา-
ปราโมทย์เป็นอย่างยิ่งเสด็จลุกขึ้นสวมกอดวิธูรบัตถิต
ด้วยพระพาหาทั้งสอง ไม่ทรงหวั่นไหว ทรงเชื้อเชิญ
ให้นั่งบนอาสนะท่ามกลางสภา ทรงพระพักตร์ของ
พระองค์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อโนมวณฺโณ แปลว่า ผู้มีวรรณะ
ไม่ต่ำ คือผู้มีวรรณะอันสูงสุด. บทว่า อวิกมฺปิย ความว่า คุณอันภิกษุทั้งหลาย
พระราชานั้น ทรงประคองวิธูรบัตถิต ไม่หวั่นไหว ไม่ย่อท้อ ในท่าม
กลางมหาชน จับมือทั้งสองให้นั่งบนอาสนะที่ตบแต่งไว้ ให้บ่าหน้าตรง
พระพักตร์ของพระองค์.

ลำดับนั้น พระราชาทรงบันเทิงกับพระมหาสัตว์นั้น เมื่อจะทำปฏิ-
สังขารด้วยพระวาจาอันไพเราะ จึงตรัสพระคาถาว่า

ท่านเป็นผู้แนะนำเราทั้งหลาย เหมือนนายสารถิ
นารถที่หายไปแล้วกลับมาได้ฉะนั้น ชาวกรุงรัฐทั้งหลาย
ย่อมยินดี เพราะได้เห็นท่าน ฉันทามแล้ว ขอท่าน
จงบอกเนื้อความนั้นแก่ฉัน ท่านหลุดพ้นจากมาณพมา
ได้อย่างไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นฐฺจ ความว่า ท่านช่วยแนะนำเรา
ในอันทำประโยชน์เกื้อกูล โดยเหตุคือ โดยนัย เหมือนนายสารถินารถที่หาย
ไปแล้วให้กลับมาได้ฉะนั้น. บทว่า นนฺทนฺตติ ต ความว่า ชนชาวกรุงรัฐ
เหล่านี้ พอเห็นท่าน ย่อมยินดีเพราะการได้เห็นท่าน. บทว่า มาณวสุส

ความว่า ท่านได้พ้นจากสำนักของมาณพได้อย่างไร หรือว่าการที่มาณพปล่อย
ให้ท่านพ้นไปเป็นเพราะเหตุอะไร

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์กราบทูลพระราชนั้นว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมประชาชน ผู้ทรงแก้ว

กล้าประเสริฐกว่านรชน บุรุษที่ฝ่าพระบาทตรัสเรียก
มาณพนั้นไม่ใช่มนุषย์ เป็นยักษ์ชื่อปุณณกะ พระเจ้าข้า
ฝ่าพระบาททรงเคยได้ยินชื่อมาแล้ว ก็ปุณณกยักษ์นั้น

เป็นอำมาตย์ของท้าวภูเวระ พระยานาคทรงพระนาม
ว่าวรุณผู้ครองนาคพิภพ มีพระกายใหญ่โตสะอาด
ทรงสมบุรณ์ด้วยวรรณะและกำลัง ปุณณกยักษ์รักใคร่
นางนาคกัญญานามว่าอิรันทตี พระธิดาของพระยา
นาคราชนั้น จึงตกลงใจจะฆ่าข้าพระองค์ เพราะเหตุ
แห่งนางอิรันทตีผู้มีเอวบางร่างน้อยน่ารักใคร่ แต่
ปุณณกยักษ์เป็นผู้พร้อมเพรียงกับภรรยา ส่วนข้า-
พระองค์เป็นผู้อันพระยานาคทรงอนุญาตให้มา และ
ปุณณกยักษ์ให้แก้วมณีมาด้วย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยี่ มาณโว ตยภิวติ ความว่า พระมหา
สัตว์กราบทูลพระราชาว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมแห่งหมู่ชน พระองค์ทรง
เรียกคนใดว่ามาณพ คนนั้นไม่ใช่มนุषย์เลย เป็นยักษ์ชื่อว่าปุณณกะ. บทว่า
ภุมินุโร แปลว่า ผู้ทรงไว้ซึ่งปัญญาเพียงดั่งว่าแผ่นดิน อยู่ในนาคพิภพ. บทว่า
ธา นาคกณฺฐา ความว่า ปุณณกยักษ์นั้น รักใคร่นางอิรันทตีนาคกัญญา
ผู้เป็นธิดาของพระยานาคนั้น พยายามเพื่อฆ่าข้าพระองค์ให้ตาย. บทว่า ปิยาย

เหตุ ความว่า ข้าแต่พระมหाराชเจ้าก็พระยานาคนั้น เลื่อมใสในการแก้ปัญห
ในเรื่องอุโบสถ ๔ บุษบาข้าพระองค์ด้วยแก้วมณี แล้วเสด็จกลับไปยังนาคพิภพ
เมื่อพระนางวิมลตาเทวีทูลถามว่า แก้วมณีของพระองค์หายไปไหน พระเจ้าข้า
จึงทรงพรรณนาความที่ข้าพระองค์เป็นธรรมกถิก. พระนางวิมลตาเทวีนั้น มีพระ
ประสงค์จะสดับธรรมกถาของข้าพระองค์ ได้ยังความปรารถนาด้วยดวงหทัย
ของข้าพเจ้าให้เกิดขึ้น. พระยานาคทรงเข้าใจผิด ตรัสกะนางอิรันทติผู้เป็น
ธิดาของตนว่า มารดาของเจ้าปรารถนาดวงหทัยของวิชรบัณฑิต เจ้าจงไป
แสวงหาสามีผู้สามารถจะนำดวงหทัยของวิชรบัณฑิตนั้นมาให้ได้ นางอิรันทติ
เที่ยวแสวงหาสามีอยู่ ได้พบปุณณกษัตริย์ผู้เป็นหลานของท้าวกุเวรวะสวัณ
ทราบวาปุณณกษัตริย์นั้นมีความปฏิพัทธ์ในตน จึงนำไปสู่สำนักพระบิดา. ลำดับ
นั้น พระยานาคตรัสกะปุณณกษัตริย์ว่า เมื่อเจ้าสามารถนำดวงหทัยของวิชร-
บัณฑิตมาให้ จักได้นางอิรันทติลูกสาวของเรา. ปุณณกษัตริย์จึงนำเอาแก้วมณี
อันเป็นของบริโภคแห่งพระเจ้าจักรพรรดิจากเวปุลบรรพตมาพั่นเล่นสกากับ
พระองค์ ได้ข้าพระองค์แล้วพักอยู่ที่เรือนของข้าพระองค์ ๓ วัน บอกให้ข้า-
พระองค์จับทางม้าแล้วพาไป ทบตีข้าพระองค์ที่ต้นไม้ข้างที่ภูเขาข้าง ในหิมวันต์
ประเทศ เมื่อไม่อาจให้ข้าพระองค์ตายได้ จึงบ่ายหน้าต่อลมเวรัมพะ ควบม้า
ไปในกองลม ๗ ครั้ง แล้ววางข้าพระองค์ไว้บนยอดเขากาพาคิริบรรพตที่สูงได้
๖๐ โยชน์ ทำกรรมอย่างนี้บ้างอย่างโน้นบ้าง ด้วยอำนาจแห่งเพศแห่งราชสีห์
เป็นต้น ก็ไม่อาจทำให้ข้าพระองค์ตายได้ ข้าพระองค์ถามถึงเหตุที่เขาจะฆ่า เขา
บอกเหตุนั้นให้ทราบโดยตลอด เมื่อเป็นเช่นนั้น ข้าพระองค์จึงได้แสดงสาธุนร-
ธรรมแก่เขา เขาได้สดับสาธุนรธรรมนั้น มีจิตเลื่อมใส ใครจะนำข้าพระองค์
มาส่ง ณ ที่นี้ ครั้น เขามีความประสงค์จะมาส่งเช่นนั้น ข้าพระองค์จึงพาเขาไปสู่
นาคพิภพ แสดงธรรมถวายพระยานาคและพระนางวิมลตาเทวี นาคบริษัทยทั้งหมด

พากันเลื่อมใสในธรรมเทศนาทั้งนั้น พระยานาคในเวลาท้าวเธอทรงยินดีใน
ธรรมเทศนาของข้าพระองค์ ได้ประทานนางอิรันทติแก่ปุณณกัษย์ ๆ ได้นาง
อิรันทติแล้วมีจิตเลื่อมใสจึงบูชาข้าพระองค์ด้วยแก้วมณี อันพระยานาคทรงบังคับ
ให้มาส่งข้าพระองค์ จึงยกข้าพระองค์ขึ้นขี่ม้ามโนมัยสินธพ ส่วนตนเองนั่งบน
อาสนะท่ามกลางให้ข้าพระองค์นั่งอาสนะข้างหน้า ให้นางอิรันทตินั่งอาสนะข้าง
หลัง นำมาส่งในที่นี้ ยังข้าพระองค์ให้ลงที่ท่ามกลางบริษัทแล้ว พานางอิรันทติ
ไปสู่นครของตนแล้วแล ข้าแต่พระมหาราชเจ้า เพราะเหตุแห่งนางอิรันทติผู้
มีเอวอ้วนงดงามน่ารักนั้น ปุณณกัษย์จึงได้พยายามจะฆ่าข้าพระองค์ด้วย
ประการอย่างนี้ ก็แต่ว่าปุณณกัษย์ได้อาศัยข้าพระองค์ ในครั้งนั้นแล จึงได้
เป็นผู้พร้อมเพรียงสมัครตั้งวาสากับภรรยา พระยานาคทรงสดับธรรมเทศนา
ของข้าพระองค์ทรงเลื่อมใสแล้ว ทรงอนุญาตให้ส่งข้าพระองค์กลับคืน และ
ข้าพระองค์ได้แก้วมณีอันเป็นของบริโภคแห่งพระเจ้าจักรพรรดิอันสามารถให้
สิ่งน่าใคร่ได้ทุกอย่าง ข้าพระองค์ได้มาจากสำนักแห่งปุณณกัษย์ ข้าแต่
พระองค์ผู้สมมติเทพ ขอพระองค์ทรงรับแก้วมณีดวงนี้ ครั้นกราบทูลดังนี้
แล้ว ได้ถวายแก้วมณีแก่พระราชา. แต่ที่นั้นพระราชาเมื่อจะตรัสเล่าพระสุบิน
ที่พระองค์ทรงเห็นในเวลาจวนรุ่งแก่ชาวพระนคร จึงตรัสว่า คู่ก่อนทวยราษฎร์
ผู้เจริญทั้งหลาย พวกเจ้าจงฟังสุบินนิมิตที่เราเห็นในเวลานี้ แล้วตรัสเป็น
คาถาว่า

มีต้นไม้ต้นหนึ่ง เกิดริมประตู่วังของเรา ลำต้น
ประกอบด้วยปัญญา กิ่งแล้วด้วยศีล ต้นไม้นั้น ตั้งอยู่
ในอรรถและธรรม มีผลเต็มไปด้วยปัญญาโครส ดารดาษ
ไปด้วยช้างม้าและโคที่ประดับประดาแล้ว เมื่อมหาชน
ทำสักการะบูชาต้นไม้ นั้น เล่นเปล็ดเปลือกลงด้วยฟ่อน

ราชบัลลังก์และคนตรีอยู่ ครั้นบุรุษดำคนหนึ่ง มาได้
เสนาที่ยืนล้อมอยู่ให้หนีไป จึงถอนต้นไม้ขึ้นลากไป
ไม่กี่วัน ต้นไม้ขึ้นกลับมาประดิษฐานอยู่ที่ประตู่วังของ
เราอีกตามเดิม ต้นไม้ใหญ่ขึ้น ก็ได้แก้วิธูรบัณฑิตนี้
ซึ่งกลับมาอยู่ที่อยู่ของเรา บัดนี้พวกท่านทั้งปวง จงพา
กันทำสักการะเคารพบนอบแก่ต้นไม้ คือวิธูรบัณฑิต
นี้ขอเชิญบรรดาอำมาตย์ผู้มีจิตยินดี ด้วยยศที่ตนอาศัย
เราได้แล้วทั้งหมดทีเดียว จงทำจิตของตนให้ปรากฏ
ในวันนี้ ดูก่อนท่านผู้เจริญทั้งหลาย พวกท่านจง
กระทำบรรณาการให้มาก พวกท่านนำนาทำสักการะ
เคารพบนอบแก่ต้นไม้ คือวิธูรบัณฑิตนี้ สัตว์เหล่าใด
เหล่าหนึ่ง ที่ผูกไว้ชั้นที่สุดมฤคและปักขีที่ขังไว้เพื่อดู
เล่น อันมีอยู่ในแคว้นของเรา สัตว์เหล่านั้นทุกจำพวก
จงให้ปล่อยจากเครื่องผูก และที่ขังเสียทั้งหมด บัณฑิต
นี้พ้นจากเครื่องผูกฉันทไคแล สัตว์เหล่านั้น จงพ้นจาก
เครื่องผูกและที่ขังฉันทนั้นเหมือนกัน พวกชาวไร่ชาวนา
ทั้งปวง จงเลิกทำไร่ทำนาทั้งปวง พักเสียดตลอดเดือนนี้
ให้พวกกลองดึกกลองเทียวประกาศชาวพระนครพร้อม
กันมาทำการสมโภชเป็นการใหญ่ จงอัญชลีพราหมณ์
ทั้งหลายมาบริโภคข้าวสุกเจือด้วยเนื้อ พวกนักเลงสุรา
จงเว้นการเที่ยวดื่มสุรา จงเอาหม้อใส่ให้เต็มปรีไปนั่ง
ดื่มอยู่ที่ร้านของตน ๆ พวกหญิงแพศยาที่อยู่ประจำทาง
จงเล่าโลมลวงล่อชายผู้มีความต้องการ ด้วยกิเลสเป็น
นิตย์ อนึ่งจงจัดการรักษาในแคว้นแคว้นให้แข็งแรง

อย่างทีพวกชนจะพึงเบียดเบียนกันไม่ได้ พวกท่านจง

ทำสักการเคารพบนอบ ต้นไม้คือบัณฑิตนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สีลมยสุต** ความว่า กิ่งของต้นไม้นี้ ล้วนแล้วด้วยศีล. บทว่า **อตฺเต จ ฐมฺเม จ** ความว่า ต้นไม้นั้น ตั้งอยู่ในความเจริญและในสภาวะธรรม. บทว่า **นิปาโก** ความว่า ต้นไม้นั้นแล้วด้วยปัญญาประดิษฐานอยู่แล้ว. บทว่า **ควปฺผลโ** ความว่า ต้นไม้นั้น มีผลล้วนแล้วด้วยปัญญาโครส. บทว่า **หตุถิควาสฺตฺถนุโน** ความว่า ต้นไม้นั้น คารคายไปด้วยฝูงช้างฝูงโค และฝูงม้าที่ประดับประดาแล้ว. บทว่า **นจฺจกิตฺตฺริยาภินาเท** ความว่า ครั้นเมื่อมหาชนกระทำการบูชาต้นไม้ นั้น เล่นเพลิดเพลินไปด้วยการฟ้อนรำขบร้องเป็นต้นที่ต้นไม้ นั้นอยู่. ครั้งนั้นบุรุษดำคนหนึ่งมาไล่จับเสนาที่ขึ้นล้อมถอนต้นไม้ นั้นหนีไป ต้นไม้ นั้นกลับมาประดิษฐานอยู่ ที่ประตูของเราตามเดิม ต้นไม้ใหญ่ นั้นก็ได้แก่บัณฑิตนี้ ซึ่งกลับมาสู่ที่อยู่ของเรา บัดนี้พวกท่านทั้งปวง จงพากันทำสักการะ ยำเกรง เคารพ แก่ ต้นไม้คือบัณฑิตนี้ให้มาก. บทว่า **มม ปจฺจเยน** ความว่า บรรดาอำมาตย์ผู้มีจิตยินดีด้วยยศที่ตนอาศัยเราได้มาแล้วทั้งหมดนั้นจงทำกิจของตนให้ปรากฏในวันนี้. บทว่า **ติพฺพานิ** ได้แก่ มากคือใหญ่. บทว่า **อุบายานานิ** ได้แก่ เครื่องบรรณาการทั้งหลาย. บทว่า **เยเกจิ** ความว่า โดยชั้นที่สุดหมายเอามฤคและปักษีที่ขังไว้เพื่อคุณเล่น. บทว่า **มฺลฺยจเร** แปลว่า จงให้ปล่อย. บทว่า **อุหนฺนฺจฺฉลา มาสฺมิมี กโรนฺตุ** ความว่า ขอพวกชาวนา ชาวไร่ทั้งปวง จงเลิกทำไร่นาเสียตลอดเดือนนี้ ให้คนตีกลองเที่ยวประกาศไป. ชาวพระนคร พร้อมกันมาทำการสมโภชเป็นการใหญ่. บทว่า **ภกฺขยฺนฺตุ** ความว่า จงเชิญบริโศก. **อ** อักษรในบทว่า **อมฺชฺชปา** นี้เป็นเพียงนิบาตอธิบายว่า พวกนักเลงสุรา เมื่อควรจะดื่มสุรา ย่อมมาประชุมกันดื่มอยู่ที่ร้าน

ดื่มน้ำของตน ๆ. บทว่า **ปุลฺลนาหิ** **ถาลาหิ** แปลว่า ด้วยหม้ออันเต็ม. บทว่า **ปฺลิสฺสุตาหิ** ความว่า ไหลล้นออกจากหม้อเพราะมีสุราเต็มปรี. บทว่า **มหาปถุ** **นิจฺจํ** **สมวฺหยนฺตุ** ความว่า พวกหญิงแพศยา ที่อยู่ประจำทางใหญ่ที่ตบแต่งไว้ คือที่ทางหลวง จึงประเล้าประโลมลวงล่อชายผู้มีความต้องการด้วยกิเลสเป็นนิตย. บทว่า **ติพฺพํ** แปลว่า แข็งแรง. บทว่า **ยถา** ความว่า ขอท่านทั้งหลายจัดการรักษาต้นไม้ อย่างที่พวกชวานาจัดแจงรักษาต้นไม้ด้วยดี กระทำความยำเกรงต่อต้นไม้ ไม่เบียดเบียนกันและกัน. พวกท่านจักทำสักการะเคารพบนอบต้นไม้คือบัณฑิตนี้.

เมื่อพระราชาตรัสดังนั้นแล้ว

พวกพระสนมกำนัลใน พระราชกุมาร พวกพ่อ

ค้าชวานา พราหมณาจารย์ พวกกรรมช้าง กรรมราช
องครักษ์ กรรมม้า กรรมรถ กรรมเดินเท้า และชาวชน
บท ชวานิกมทุกหมู่เหล่า ที่พระราชาทรงบังคับแล้ว
พร้อมกันสั่งมหาชนให้ปล่อยสัตว์จากเครื่องผูกและที่ขัง
จัดแจงบรรณาการมีประการต่าง ๆ ส่งข้าวและน้ำกบ
เครื่องบรรณาการเป็นอันมากไปถวายบัณฑิต ชนเป็น
อันมากเมื่อบัณฑิตมาแล้ว ได้เห็นบัณฑิตก็มีใจเลื่อม
ใส เมื่อบัณฑิตมาถึงแล้ว ก็พากันยกผ้าขาวให้ร้องขึ้น
ด้วยความยินดีปราโมทย์เป็นที่ยิ่ง ด้วยประการฉะนี้แล.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อภิหารยฺหุ** ความว่า พระสนมกำนัลใน
เป็นต้นเหล่านั้นที่พระราชาบังคับแล้วอย่างนี้ พร้อมกันสั่งมหาชนให้ปล่อยสัตว์
ทั้งปวง จากที่คุมขังและที่ผูก จัดแจงบรรณาการมีประการต่างๆ ส่งข้าวและน้ำ
พร้อมด้วยเครื่องบรรณาการนั้นไปถวายบัณฑิต. บทว่า **ปญฺจติมาคเต**
ความว่า ชนเป็นอันมาก เมื่อบัณฑิตมาถึงแล้ว ได้เห็นบัณฑิตก็มีใจเลื่อมใส.

ได้มีงานมหรสพสมโภชตลอดกาลล่วงไปเดือนหนึ่ง จึงสำเร็จเสร็จสิ้น.

พระมหาสัตว์ แสดงธรรมแก่มหาชน สั่งสอนพระราชา เหมือนกับว่าบำเพ็ญ
พุทธกิจให้สำเร็จ บำเพ็ญบุญมีทานเป็นต้น และรักษาอุโบสถกรรม ตั้งอยู่
ตลอดอายุ เมื่อสิ้นอายุ ได้มีสวรรค์เป็นที่ไปในเบื้องหน้า. ชนชาวกรุงรัฐทั้ง
หมด ตั้งต้นแต่พระราชา ตั้งอยู่ในโอวาทของพระมหาสัตว์ พวกกันรักษาศีล
บำเพ็ญบุญมีทานเป็นต้น บำเพ็ญทางสวรรค์ให้บริบูรณ์ ครั้นสิ้นอายุแล้วได้
ไปตามกรรมของตนนั้นแล.

พระศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว จึงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย
ไม่ใช่แต่ในบัดนี้ อย่างเดียวเท่านั้น แม้ในกาลก่อนเรตถาคตก็ถึงพร้อม
ด้วยปัญญา ฉลาดในอุบายเหมือนกัน ดังนี้แล้วจึงประกาศสั่งจะ ประชุมชาดก.

มารดาบิดาของบัณฑิตในกาลนั้น ครั้นกลับชาติมาได้เป็นมหาราชสกุล
ในบัดนี้ ภริยาใหญ่ของบัณฑิตในกาลนั้น ได้เป็นมารดาของพระราहुลในบัดนี้
บุตรคนโตของบัณฑิตในกาลนั้น ได้เป็น พระราहुล ในบัดนี้ พระนางวิมล
ในกาลนั้น ได้เป็น พระนางอุบลวรรณา ในบัดนี้ พระยารุณนาคราชในกาล
นั้น ได้เป็น พระสารีบุตรในบัดนี้ พระยาครุฑในกาลนั้น ได้เป็น พระโมค
คัลลานะ ในบัดนี้ ท้าวสักกะเทวราชในกาลนั้น ได้เป็น พระอนุรุทธะ ใน
บัดนี้ พระเจ้าโกรพยราชในกาลนั้น ได้เป็นพระอานนท์ ในบัดนี้ ปุณณก
ยักษในกาลนั้น ได้เป็น พระฉันทะ ในบัดนี้ ม้ามโนมยสินธพในกาลนั้น
ได้เป็น พระยาม้ากัณฐกะ ในบัดนี้ บริษัทนอกจากนั้น ในกาลนั้น ได้เป็น
พุทธบริษัทในกาลนี้ ส่วนวิรุบบัณฑิตในกาลนั้น ครั้นกลับชาติมาได้เป็นเร
ตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าในบัดนี้แล.

จบอรรถกถาวิรุชชาดกที่ ๕

๑๐. เวสสันดรชาดก

พระเวสสันดรทรงบำเพ็ญทานบารมี

ท้าวสักกเทวราช ตรัสว่า

[๑๐๔๕] ดูก่อนมุสดีผู้มีรัศมีแห่งผิวพรรณอัน
ประเสริฐ ผู้มีอวัยวะส่วนเบื่องหน้างาม เธอจงเลือก
เอาพร ๑๐ ประการในปฐพีซึ่งเป็นที่รักแห่งหฤทัยของ
เธอ.

พระมุสดีเทพกัญญากราบทูลว่า

[๑๐๔๖] ข้าแก่ท้าวเทวราช ข้าพระบาทนอบน้อม
แต่พระองค์ ข้าพระบาทได้ทำบาปกรรมอะไรไว้หรือ
ฝ่าพระบาทจึงให้ข้าพระบาท จูติจากทิพยสถานที่น่า
รื่นรมย์ ดุลมพัตต์ต้นไม้ใหญ่ให้หักไป ฉะนั้น.

ท้าวสักกเทวราชตรัสว่า

[๑๐๔๗] บาปกรรมเธอมิได้ทำไว้เลย และเธอ
ไม่เป็นที่รักของเราอีกหาไม่ แต่บุญของเธอสิ้นแล้ว
เหตุนี้ เราจึงกล่าวกะเธออย่างนี้ ความตายใกล้เธอ
เธอจักต้องพลัดพรากจากไป จงเลือกรับเอาพร ๑๐
ประการนี้จากเราผู้จะให้.

พระมุสดีเทพกัญญากราบทูลว่า

[๑๐๔๘] ข้าแต่ท้าวสักกะผู้เป็นใหญ่กว่าสัตว์ทั้ง
ปวง ถ้าฝ่าพระบาทจะประทานพรแก่ข้าพระบาทไซ้

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอให้ข้าพระบาทพึงเกิดใน
พระราชนิเวศน์ของพระเจ้าสีวิราช ข้าแต่ท้าวปรีนททะ
ขอให้ข้าพระบาท (๑) พึ่งเป็นผู้มีจักขุดำเหมือนตา
ลูกมฤคิ (มีอายุ ๑ ขวบปี) ซึ่งมีดวงตาดำ (๒) พึ่งมี
ขนคิ้วดำ (๓) พึ่งเกิดในราชนิเวศน์นั้นมีนามว่า
มุสดี (๔) พึ่งได้พระราชโอรสผู้ให้สิ่งอันประเสริฐ ผู้
ประกอบเกื้อกูลในยาจก มิได้ตระหนี่ ผู้อันพระราช
ทุกประเทศบูชามีเกียรติยศ (๕) เมื่อข้าพระบาททรง
ครรภ์ขออย่าให้อุทรนูนขึ้น พึ่งมีอุทรไม่นูน เสมอด้
คันศรที่นายช่างเหลาเกลี้ยงเงลา (๖) ถันทั้งคู่ของข้า
พระบาทอย่าย่อยยาน ข้าแต่ท้าววาสวะ (๗) ผม
หงอกก็อย่าได้มี (๘) ฐลิกก็อย่าได้ติดในกาย (๙) ข้า
พระบาทพึงปล่อยนักโทษที่ถึงประหารได้ (๑๐) ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ ขอข้าพระบาทพึงได้เป็นอัคมลสิทธิ์
โปรดปรานของพระราชาในแคว้นแคว้นสีพี ในพระ
ราชนิเวศน์อันก็ก้องด้วยเสียงร้องของนกยูงและนก
กระเรียน พริ้งพร้อมด้วยหมู่วรนารี เกลื่อนกล่นไป
ด้วยคนเตี้ยและคนค่อม อันพ่อครัวชาวมคธเลี้ยงดู ก็
ก้องไปด้วยเสียงกลอน และเสียงบานประตูดันวิจิตร
มีคนเชิญให้ดื่มสุราและกินกับแก้ม.

ท้าวสักกเทวราช ตรัสว่า

[๑๐๔๕] ดูก่อนนางผู้งามทั่วสรรพางค์กาย พร
๑๐ ประการเหล่าใด ที่เราให้แต่เธอ เธอจักได้พร ๑๐
ประการเหล่านั้น ในแคว้นแคว้นของพระเจ้าสีวิราช.

[๑๐๕๐] ครั้นทำวาทะวามขมาสูชัมบดีเทวราช
ตรัสอย่างนี้แล้ว ก็โปรดประทานพรแก่พระนางผุสดี
เทพอัปสร.

(นี้) ชื่อว่าทศพรคาถา.

[๑๐๕๑] พระนางผุสดีเทพอัปสรจตุจากดาวดิงส์
เทวโลกนั้น มาบังเกิดในสกุลกษัตริย์ ได้ทรงอยู่ร่วม
กับพระเจ้าสญชัยในพระนครเชตุคร พระนางผุสดี
ทรงครรภ์ถ้วนทศมาส เมื่อทรงทำประทักษิณพระนคร
ประสูติเราที่ทำมกลางถนนของพวกพ่อค้า ชื่อของเรา
มิได้เนื่องแต่พระมารดา และมีได้เกิดแต่พระบิดา
เราเกิดที่ถนนแห่งพ่อค้า เพราะฉะนั้น เราจึงชื่อว่า
เวสสันดร เมื่อใดเรายังเป็นทารก มีอายุ ๔ ขวบแต่
เกิดมา เมื่อนั้นเรานั่งอยู่ในปราสาทคิดจะบริจาทาน
ว่า เราจะพึงให้หทัย ดวงตา เนื้อ เลือด และร่างกาย
เมื่อใครมาขอเรา เราก็ยินดีให้ เมื่อเราคิดถึงการบริ-
จาทานอันเป็นความจริง หทัยก็ไม่หวั่น ไหวมุงมั้น
อยู่ในกาลนั้น ปฐพีมีสิเนรุบรรพตและหมู่ไม้เป็น
เครื่องประดับ ได้หวั่นไหว.

[๑๐๕๒] พรหมณ์ทั้งหลาย ผู้มีขนิรักเร้าค
และมีเล็บยาว ฟันเขลอะ มีธูลิบนศิรยะ เหยียดแขน
ข้างขวาจะขออะไรฉันหรือ.

พรหมณ์กราบทูลว่า

[๑๐๕๓] ข้าแต่สมมติเทพ ข้าพระองค์ทั้งหลาย
ทูลขอรัตนเครื่องให้แวนแคว้นของชาวสี่พีเจริญ ขอ

ได้โปรดพระราชทานช้างตัวประเสริฐ ซึ่งมีงาคงอน
ไถอันมีกำลังสามารถเถิด พระเจ้าข้า.

พระมหาสัตว์ตรัสว่า

[๑๐๕๔] เราจะให้ช้างพลายซบมันตัวประเสริฐ
ซึ่งเป็นช้างราชพาหนะอันสูงสุดที่ปราหมณ์ทั้งหลาย
ขอเรา เรามีได้ห้วนไหว.

[๑๐๕๕] พระราชาผู้ผดุงรัฐสีพีให้เจริญรุ่งเรือง
มีพระหฤทัยน้อมไปในการบริจจาค เสด็จลงจากคอช้าง
พระราชทานแก่ปราหมณ์ทั้งหลาย.

พระศาสดาตรัสว่า

[๑๐๕๖] เมื่อบรมกษัตริย์พระราชทานช้างตัว
ประเสริฐ (แก่ปราหมณ์ทั้ง ๘) แล้วในกาลนั้น ความ
น่าสะพึงกลัวขนพองสยองเกล้าได้เกิดมี เมทนีดลก็
ห้วนไหว เมื่อบรมกษัตริย์พระราชทานช้างตัวประเสริฐ
ในกาลนั้น ได้เกิดมีความน่าสะพึงกลัวขนพองสยอง
เกล้า ชาวพระนครกำเริบ ในเมื่อพระเวสสันดรผู้ยัง
แวนแคว้นของชาวสีพีให้เจริญพระราชทานช้างตัว
ประเสริฐ ชาวบุรีก็เกลื่อนกล่น เสียงอันกึกก้องก็แผ่
ไปมากมาย.

[๑๐๕๗] ครั้งนั้น เมื่อพระเวสสันดรพระราช-
ทานช้างตัวประเสริฐแล้วเสียอ้ออิงน่ากลัวเป็นอันมาก
ก็เข้าไปในนครนั้น ในกาลนั้นชาวนครก็กำเริบ ครั้ง
นั้น ในเมื่อพระเวสสันดรผู้ผดุงรัฐสีพีให้เจริญรุ่งเรือง

พระราชทานช้างตัวประเสริฐแล้ว เสียงอ้ออิงนำกลัว
เป็นอันมากก็เป็นไปในครั้นนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

[๑๐๕๗] พวกคนที่มีชื่อเสียง พระราชบุตร พวก
พ่อค้าชาวนา พวกพราหมณ์ กองช้าง กองม้า กอง
รถ กองราบ ชาวนิคม ชาวสีพีทั้งสิ้นมาประชุม
พร้อมกัน พวกเหล่านั้นเห็นพวกพราหมณ์นำพระยา
ช้างไป ก็กราบทูลแต่พระเจ้ากรุงสัตยชัยว่า ข้าแต่
พระองค์ผู้สมมติเทพ แวนแคว้นของพระองค์ถูกกำจัด
แล้ว เหตุไรพระเวสสันดรโอรสของพระองค์ จึง
พระราชทานช้างตัวประเสริฐของเราทั้งหลาย อัน
ชาวแวนแคว้นสักการะบูชา ไฉนพระเวสสันดรราช-
โอรสจึงพระราชทานพระยาภุชชของพวกเราทั้งหลาย
อันมีงามงามแก้วกล้า สามารถรู้จักเขตแห่งยุทธวิธี
ทุกอย่าง เป็นช้างเผือกขาวผ่อง ประเสริฐสุด ปก
คลุมด้วยผ้ากำพลเหลือง กำลังจับมัน สามารถย่ำยี
ศัตรูได้ ฝึกดีแล้ว พร้อมทั้งวาลวิชนีสีขาว เช่น
ดั่งเขาไกรลาศ ไฉนพระเวสสันดรราชโอรสจึงพระ-
ราชทานพระยาช้างราชพาหนะซึ่งเป็นยานชั้นเลิศ เป็น
ทรัพย์อย่างประเสริฐพร้อมทั้งฉัตรขาว เครื่องลาด
หมอช้าง และคนเลี้ยงช้างแก่พวกพราหมณ์.

[๑๐๕๘] พระเวสสันดรโอรสนั้นควรจะพระ-
ราชทาน ข้าว น้ำ ฟ้านุ่งผ้าห่มและที่นั่งที่นอน ถึง

ของเช่นนี้แลสมควรจะพระราชทาน สมควรแก่พวก
พราหมณ์ ข้าแต่พระเจ้าอัญชัย ในนพระเวสสันดร
ราชโอรส ผู้เป็นพระราชบิดาโดยสืบพระวงศ์ของพระองค์
ผู้ผดุงสิริรัฐ จึงทรงพระราชทานพระยาชศารไป ถ้า
พระองค์จักไม่ทรงทำตามถ้อยคำของชนชาวสีพี ชน
ชาวสีพีก็เห็นจักทำพระองค์พร้อมด้วยพระราชโอรสไว้
ในเงื้อมมือ.

พระเจ้าอัญชัยทรงมีพระดำรัสว่า

[๑๐๖๐] ถึงชนบทจะไม่มี และแม่แวนแคว้นจะ
พินาศไปก็ตามเถิด เราไม่พึงขับไล่พระราชบุตรผู้ไม่
มีโทษจากแวนแคว้นของตนตามคำของชาวสีพี เพราะ
พระราชบุตรเกิดจากอกของเรา ถึงชนบทจะไม่มี และ
แม่แวนแคว้นจะพินาศไปก็ตามเถิด เราก็ไม่พึงขับไล่
พระราชบุตรผู้ไม่มีโทษจากแวนแคว้นของตน ตาม
คำของชาวสีพี เพราะพระราชบุตรเกิดแต่ตัวเรา อนึ่ง
เราไม่พึงประทุษร้ายในพระราชบุตรนั้น เพราะเขามี
ศีลและวัตรอันประเสริฐ แม้คำติเตียนจะพึงมีแก่เรา
และเราจะพึงประสบบาปเป็นอันมาก เราจะให้ฆ่า
พระเวสสันดรบุตรของเราด้วยศาสตราอย่างไรได้.

ชาวสีพีกราบทูลว่า

[๑๐๖๑] พระองค์อย่าได้รับสั่งให้ฆ่าพระเวส-
สันดรนั้นด้วยท่อนไม้หรือศาสตราเลย ทั้งพระเวส-
สันดรนั้นก็สมควรแก่เครื่องพินชนาการ แต่จงทรง

ขับไล่พระเวสสันดรนั้นเสียจากแคว้นแคว้น จงไปอยู่
ที่เขาวงกตเถิด.

พระเจ้าสัญชัยตรัสว่า

[๑๐๖๒] ถ้าความพอใจของชาวสี่พีเช่นนี้ เราก็
ไม่ขัด ขอเธอจงไปได้อยู่และบริโภคมกมทั้งหลาย ตลอด
คืนนี้ ต่อเมื่อสิ้นราตรีแล้วพระอาทิตย์ขึ้นแล้ว ชาว
สี่พีจงพร้อมเพรียงกันขับไล่เธอเสียจากแคว้นแคว้นเถิด.

[๑๐๖๓] ดูก่อนนายนักการ ท่านจงลุกขึ้น จง
รีบไปทูลพระเวสสันดรว่า ขอเดชะ ชาวสี่พี ชาวนิคม
พวกคนที่มีชื่อเสียง พระราชบุตร พ่อค้า ชวานา
พราหมณาจารย์ พวกนักโทษเคื่องมาประชุมกันอยู่
แล้ว กองช้าง กองม้า กองรถ กองเดินเท้า ทั้ง
ชวานิคมและชาวสี่พีทั้งสิ้นมาประชุมกันแล้ว เมื่อสิ้น
ราตรีนี้ พระอาทิตย์ขึ้นแล้ว ชาวสี่พีจะรักพร้อมกัน
ขับไล่พระองค์จากแคว้นแคว้น.

[๑๐๖๔] นายนักการนั้น เมื่อได้รับพระราช
ดำรัสสั่ง จึงสวมสอดเครื่องประดับมือ นุ่งห่มเรียบ
ร้อย ประพรมด้วยจूरณจันท์ ฉ่างศิระในน้ำ สวม
กุณฑลแก้วมณีแล้ว รีบเข้าไปยังบุรีอันนารัณรมย์ เป็น
ที่ประทับอยู่ของพระเวสสันดร ได้เห็นพระเวสสันดร
ทรงพระตำราญอยู่ในพระราชวังของพระองค์ อัน

เคลื่อนกล่นไปด้วยหมู่อำมาตย์ ปานประหนึ่งทำวาทะ
แห่งไตรทศ.

[๑๐๖๕] นายนักการนั้น ครั้นรีบไปในพระราช
นิเวศน์นั้นแล้ว ได้กราบทูลพระเวสสันดรว่า ข้าแต่
พระองค์ผู้เป็นจอมทัพ ข้าพระบาทจะกราบทูลความ
ทุกข์แต่พระองค์ ขอย้ำได้ทรงกริ้วข้าพระบาทเลย
นายนักการนั้น ถวายบังคมแล้วพลางคร่ำครวญกราบ
ทูลพระราชาว่า ข้าแต่พระมหाराช พระองค์ทรงชুব
เลี้ยงข้าพระบาท ทรงนำมาซึ่งรสที่นำใครทุกอย่าง
ข้าพระบาทจะกราบทูลความทุกข์แต่พระองค์ เมื่อ
ข้าพระบาทกราบทูล ข้าวสารเรื่องทุกข์ร้อนนั้นแล้ว
ขอพระยุคลบาทจงยังข้าพระบาทให้เบาใจ ขอเดชะ
ชาวสี่พี ชาวนิคม คนที่มีชื่อเสียง พระราชบุตร
พ่อค้า ชาวนา พราหมณาจารย์พากันโกรธเคืองมา
ประชุมกันอยู่แล้ว กองข้าง กองม้า กองรถ กอง
เดินเท้า ทั้งชาวนิคมและชาวสี่พีทั้งสิ้น มาประชุมกัน
อยู่แล้วเมื่อสิ้นราตรีนี้ พระอาทิตย์ขึ้นแล้ว ชาวสี่พี
จะพริกพร้อมกันขับไล่พระองค์จากแคว้นแคว้นพระ-
เจ้าข้า.

พระมหาสัตว์ตรัสว่า

[๑๐๖๖] ดูก่อนนายนักการ เพราะเหตุไรชาว
สี่พีจึงโกรธเรา ขอท่านจงบอกความชั่วแก่เรา ผู้ไม่เห็น
ความเดือดร้อนให้แจ้งชัด ด้วยเหตุไรเขาจึงขับไล่เรา.

ราชบุรุษกราบทูลว่า

[๑๐๖๗] พวกคนที่มีชื่อเสียง พระราชบุตร
พ่อค้า ชาวนา พราหมณาจารย์ พวกกองช้าง กอง
ม้า กองรถ กองเดินเท้า พวกกันตietenเพราะพระ-
ราชทานพระยาช้างพระที่นั่งต้น เหตุนั้นเขาจึงจับได้
พระองค์ พระเจ้าข้า.

พระมหาสัตว์ตรัสว่า

[๑๐๖๘] เราจะให้หทัย ให้จักษุ เงิน ทอง แก้ว
มุกดา แก้วไพฑูรย์ หรือแก้วมณี เป็นทรัพย์ภายนอก
ของเรา จะเป็นอะไรไปเมื่อยามมาถึง เราเห็นแล้ว
ก็จงให้แขนขวาแขนซ้าย ไม้ห้วนไหวเลย ใจของเรา
ยินดีในทาน ชาวสี่พีทั้งปวงจงจับได้ จงฆ่าเราเสีย
หรือจะตัดเราให้เป็นเจ็ดท่อนก็ตามเถิด เราจักไม่งด
การให้ทานเลย.

ราชบุรุษกราบทูลว่า

[๑๐๖๙] ชาวสี่พีและชาวนิคมประชุมกันกล่าว
อย่างนี้ว่า พระเวสสันดรผู้มีวัตรงาม จงเสด็จไปสู่
อารัญชรคีรีทางฝั่งแม่น้ำโกนติมารา ตามทางที่พระ-
ราชาผู้ถูกจับได้เสด็จไปนั้นเถิด.

พระมหาสัตว์ตรัสว่า

[๑๐๗๐] เราจักไปตามทางที่พระราชามีโทษ
เสด็จไป ขอให้ท่านทั้งหลายจงงดแก่เราคืนและวัน
หนึ่งพอให้เราได้ให้ทานก่อนเถิด.

พระศาสดาตรัสว่า

[๑๐๗๑] พระราชาตรัสตักเตือนพระมัทรีผู้มีความงาม ทั่วสรรพางค์ว่า ทรัพย์อย่างใดอย่างหนึ่งที่พี่ให้แก่พระน้องนาง และสิ่งของที่ควรสงวนอันเป็นของพระน้องนาง คือ เงิน ทอง แก้วมุกดาหรือแก้วไพฑูรย์ มีอยู่เป็นอันมาก และทรัพย์ฝ่ายพระบิดาของพระน้องนาง ควรเก็บไว้ทั้งหมด.

[๑๐๗๒] พระนางมัทรีราชบุตรผู้มีความงามทั่วสรรพางค์ได้ทูลถามพระเวสสันดรนั้นว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ หม่อมฉันจะเก็บไว้ที่ไหน หม่อมฉันทูลถามแล้ว ขอพระองค์ได้โปรดตรัสบอกเนื้อความนั้นเถิด.

พระเวสสันดรตรัสว่า

[๑๐๗๓] ดูก่อนพระน้องมัทรี ฟังให้ทานในทานผู้ศีลตามสมควร เพราะที่ฟังของสัตว์ทั้งปวงยิ่งไปกว่าทานไม่มี.

[๑๐๗๔] ก่อนพระน้องมัทรี เธอฟังเอาใจใส่ในลูกทั้งสองในพระชนนีและพระชนกของพี่ อนึ่ง ผู้ใดฟังตกลงปลงใจว่าจะเป็นพระสวามีพระน้องนาง เธอฟังบำรุงผู้นั้นโดยเคารพ ถ้าไม่มีใครมาตกลงปลงใจเป็นพระสวามีพระน้องนาง เพราะพระน้องนางกับพี่จะต้องพลัดพรากจากกัน พระน้องนางจงแสวงหาพระสวามีอื่นเถิด อย่าลำบากเพราะจากพี่เลย.

[๑๐๗๕] เพราะพื้จักต้องไปสู่น้ำที่น้ำกลัว อัน
เคลื่อนกล่นไปด้วยสัตว์ร้าย เมื่อพื้คนเดียวอยู่ในป่า
ใหญ่ ชีวิตก็น่าสงสัย.

[๑๐๗๖] พระนางมัทรีราชบุตรผู้มีความงามทั่ว
สรรพางค์ ได้กราบทูลพระเวสสันดรว่า ไฉนหนอ
พระองค์จึงตรัสเรื่องที่ไม่เคยมีไฉนจึงตรัสเรื่องลามก
ข้าแต่พระมหाराช ข้าที่พระองค์จะพึงเสด็จพระองค์
เดียวนั้น ไมใช่ธรรมเนียม ข้าแต่พระมหากษัตริย์แม่
หม่อมฉันก็จะตามเสด็จไป ตามทางที่พระองค์เสด็จ
ความตายกับพระองค์นั้นแลประเสริฐกว่า เป็นอยู่เว้น
จากพระองค์จะประเสริฐอะไร ก่อไฟให้ลูกโพลง มี
เปลวเป็นอันเดียวกันตั้งอยู่แล้ว ความตายในไฟที่ลูก
โพลง มีเปลวเป็นอันเดียวกันนั้นประเสริฐกว่า เป็น
อยู่เว้นจากพระองค์จะประเสริฐอะไร นางข้างติดตาม
พระยาข้างผู้อยู่ในป่า เทียวไป ณ ภูเขาและที่หล่ม ที่
เสมอและไม่เสมอ ฉันใด หม่อมฉันจะพาลูกทั้งสอง
ติดตามพระองค์ไปเบื้องหลัง ฉันนั้น หม่อมฉันจัก
เป็นผู้อันพระองค์เลี้ยงง่าย จักไม่เป็นผู้อันพระองค์
เลี้ยงยาก.

พระนางมัทรีกราบทูลว่า

[๑๐๗๗] เมื่อพระองค์ทอดพระเนตรเห็นพระ-
กุมารทั้ง ๒ นี้ ผู้มีเสียงอันไพเราะ พุดจา น่ารัก นิ่ง

อยู่ที่พุ่มไม้ในป่า จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ เมื่อ
พระองค์ทรงทอดพระเนตรเห็นพระกุมารทั้ง ๒ นี้ ผู้มี
เสียงอันไพเราะ พุดจามารัก เล่นอยู่ที่พุ่มไม้ในป่า
จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ เมื่อพระองค์ทอดพระ-
เนตรเห็นพระกุมารทั้ง ๒ นี้ ผู้มีเสียงอันไพเราะ พุด
จามารัก ณ อาศรมรมณีสถาน จักไม่ทรงระลึกถึง
ราชสมบัติ เมื่อพระองค์ทอดพระเนตรเห็นพระกุมาร
ทั้ง ๒ นี้ ผู้มีเสียงอันไพเราะ พุดจามารัก เล่นอยู่
ณ อาศรมอันเป็นที่รื่นรมย์ จักไม่ทรงระลึกถึงราช-
สมบัติ เมื่อพระองค์ทอดพระเนตรเห็นพระกุมารทั้ง
๒ นี้ เล่นอยู่ ณ อาศรมอันเป็นที่รื่นรมย์ ก็จักไม่ทรง
ระลึกถึงราชสมบัติ เมื่อใด พระองค์ได้ทอดพระเนตร
เห็นพระกุมารทั้ง ๒ พระองค์ ทรงมาลา ฟ้อนรำอยู่
ณ อาศรมรมณีสถาน เมื่อนั้นจักไม่ทรงระลึกถึงราช-
สมบัติ เมื่อใด พระองค์ทอดพระเนตรเห็นพระกุมาร
ทั้ง ๒ พระองค์ ทรงมาลา ฟ้อนรำอยู่ ณ อาศรมอัน
เป็นที่รื่นรมย์ เมื่อนั้น จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ
เมื่อใด พระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นกุญชรชาติมา-
ดั่งคะ มีวัยล่วง ๖๐ ปี เที้ยวอยู่ในป่าตัวเดียว เมื่อนั้น
จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ เมื่อใด พระองค์ได้ทอด
พระเนตรเห็นกุญชรชาติมาดั่งคะ มีวัยล่วง ๖๐ ปี
เที้ยวไปในป่าเวลาเย็น ในเวลาเช้า เมื่อนั้น จักไม่
ทรงระลึกถึงราชสมบัติ เมื่อใด กุญชรชาติมาดั่งคะ

มีวัยล่วง ๖๐ ปี เดินนำหน้าโหลงหมู่ช่างฟังไป ส่ง
เสียงร้องก้องโกญจนาท พระองค์ได้ทรงสดับเสียงร้อง
ของช่างที่บันลือก้องอยู่นั้น เมื่อนั้น จักไม่ทรงระลึก
ถึงราชสมบัติ เมื่อใด พระองค์ได้ทรงสดับเสียงร้อง
ของช่างที่บันลือก้องอยู่นั้น เมื่อนั้น จักไม่ทรงระลึก
ถึงราชสมบัติ เมื่อใด พระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็น
ลำเนาป่าสองข้างทาง และสิ่งที่ให้ความนำใคร่ในป่า
อันเคลื่อนกล่นไปด้วยเนื้อร้าย เมื่อนั้น จักไม่ทรง
ระลึกถึงราชสมบัติ เมื่อใด พระองค์ได้ทอดพระเนตร
เห็นเนื้ออันเดินมาเป็นหมู่ๆ หมู่ละ ๕ ตัว และได้ทอด
พระเนตรเห็นพวกกนิทรที่กำลังพื่อนอยู่ เมื่อนั้น จัก
ไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ เมื่อใด พระองค์ได้ทรง
สดับเสียงกึกก้องแห่งแม่น้ำอันมีน้ำไหลหลัง และเสียง
เพลงขับของพวกกนิทร เมื่อนั้น จักไม่ทรงระลึกถึง
ราชสมบัติ เมื่อใด พระองค์ได้ทรงสดับเสียงร้องของ
นกเค้าที่เที่ยวอยู่ตามซอกเขา เมื่อนั้น จักไม่ทรงระลึก
ถึงราชสมบัติ เมื่อใด พระองค์จักได้ทรงสดับเสียง
แห่งสัตว์ร้ายในป่า คือ ราชสีห์ เสือโคร่ง แรด และ
วัวลาน เมื่อนั้น จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ เมื่อใด
พระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นนกยูง อันแวดล้อมไป
ด้วยนางนกยูง รำแพนหางจับอยู่เป็นกลุ่มบนยอดภูเขา
เมื่อนั้น จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ เมื่อใด พระ-
องค์ได้ทอดพระเนตรเห็นนกยูง มีขนปีกงามวิจิตร

ห้อมล้อมด้วยนางนกยูงทั้งหลายรำแพนหางอยู่ เมื่อ
นั้น จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ เมื่อใด พระองค์
ได้ทอดพระเนตรเห็นนกยูงมีคอเขียวมีหงอน แวดล้อม
ด้วยนางนกยูงพื่อนอยู่ เมื่อนั้น จักไม่ทรงระลึกถึง
ราชสมบัติ เมื่อใด พระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็น
ต้นไม้อันมีดอกบาน มีกลิ่นหอมฟุ้งไปในฤดูเหมันต์
เมื่อนั้น จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ เมื่อใด พระ
องค์ได้ทอดพระเนตรเห็นแผ่นดินอันเขียวชะอุ่ม ดาร-
ดาษไปด้วยแมลงค่อมทองในเดือนฤดูเหมันต์ เมื่อนั้น
จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ เมื่อใด พระองค์ได้

ทอดพระเนตรเห็นต้นไม้อันมีดอกบานสะพรั่ง คือ
อัญชันเขียวที่กำลังผลิยอดอ่อน ต้นโลท และ บัวบก
มีดอกบานสะพรั่ง มีกลิ่นหอมฟุ้งไปในฤดูเหมันต์
เมื่อนั้น จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ เมื่อใด พระ
องค์ได้ทรงทอดพระเนตรเห็นหมู่ไม้มีดอกบานสะพรั่ง
และปทุมชาติอันมีดอกร่วงหล่นในเดือนฤดูเหมันต์
เมื่อนั้น จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ.

จบกัณฑ์หิมพานต์

พระศาสดาตรัสว่า

[๑๐๗๘] สมเด็จพระนางมุสดีราชบุตรีผู้เรียงยศ
ได้ทรงสดับคำที่พระราชโอรส และพระสุณิสาพรา
สนทนากัน ทรงรำคาญละเอียดให้ว่า เรากินยาพิษ
เสียดีกว่า เราโดดเหวเสียดีกว่า เอาเชือกผูกคอตาย

เสียดีกว่า เหตุไฉน ชาวนครสีพีจึงจะให้ขับไล่เจ้า
เวสสันดรถูกรักผู้ไม่มีโทษผิด เหตุไฉน ชาวนครสีพี
จึงจะให้ขับไล่เจ้าเวสสันดรถูกรักผู้ไม่มีโทษผิด ผู้เป็น
ปราชญ์เปรี๊ยะ เป็นทานบดี ควรแก่การขอ ไม่ตระหนี่
เหตุไฉนชาวนครสีพีจึงจะให้ขับไล่เจ้าเวสสันดรถูกรัก
ผู้ไม่มีโทษผิด อันท้าวพระยาบูชา ผู้มีเกียรติยศ
เหตุไฉน ชาวนครสีพีจึงจะให้ขับไล่เจ้าเวสสันดรถูกรัก
ผู้ไม่มีโทษผิด ผู้เลี้ยงดูมารดาบิดา ประพฤติต่อม
ตนต่อผู้ใหญ่ในราชสกุล เหตุไฉน ชาวนครสีพีจึงจะ
ให้ขับไล่เจ้าเวสสันดรถูกรักผู้ไม่มีโทษผิด ผู้เกื้อกูล
แก่พระเจ้าแผ่นดิน แก่เทพเจ้า แก่พระประยูรญาติ
และมิตรสหาย ผู้เกื้อกูลทั่วรัฐสีมาภพ.

พระนางผุสดีกราบทูลว่า

[๑๐๗๕] ชาวนครสีพีจะให้ขับพระราชโอรสผู้
ไม่มีโทษผิดเสีย รัฐสีมาภพของพระองค์ก็จะเป็น
เหมือนรังผึ้งร้าง เหมือนผลมะม่วงหล่นลงบนดิน
ฉะนั้น พระองค์อันพวกอำมาตย์ละทิ้งแล้ว จักต้อง
ลำบากอยู่พระองค์เดียว เหมือนหงส์มีขนปีกหลุด
ลำบากอยู่ในหนองอันไม่มีน้ำ ฉะนั้น ข้าแต่มหाराช
เพราะฉะนั้น เกล้ากระหม่อมฉันขอกราบทูลพระองค์
ว่า ประโยชน์อย่าได้ล่วงพระองค์ไปเสียเลย ขอ
พระองค์อย่าทรงขับไล่พระราชโอรสผู้ไม่มีผิด
เพราะถ้อยคำของชาวนครสีพีเลย.

พระเจ้าสญชัยตรัสว่า

[๑๐๘๐] เราทำความยำเกรงต่อพระราชประเพณี
จึงขับไล่พระราชโอรสผู้เป็นธิดาของชาวสีพี เราจำต้อง
ขับไล่ลูกของตน ถึงแม้จะเป็นที่รักยิ่งกว่าชีวิตของเรา.

พระนางมุสดีตรัสว่า

[๑๐๘๑] แต่ปางก่อนยอดธงเคยแห่ตามเสด็จ
พระเวสสันดร ดังดอกกรรณิการับาน วันนี้พระเวส-
สันดรจะเสด็จแต่พระองค์เดียว แต่ปางก่อนยอดธง
เคยแห่ตามเสด็จพระเวสสันดรดังป่ากรรณิการับาน วันนี้
พระเวสสันดรจะเสด็จแต่พระองค์เดียว แต่ปางก่อน
กองทหารรักษาพระองค์เคยตามเสด็จพระเวสสันดร
เหมือนดอกกรรณิการับาน วันนี้พระเวสสันดรจะ
เสด็จแต่พระองค์เดียว แต่ปางก่อนกองทหารรักษา
พระองค์เคยตามเสด็จพระเวสสันดร เหมือนป่ากรรณิ-
การับาน วันนี้พระเวสสันดรจะต้องเสด็จแต่พระองค์เดียว
แต่ปางก่อนทหารรักษาพระองค์ใช้ผ้ากัมพลเหลือง
เมืองคันธาระ มีสีเหลืองเรื่องรองเหมือนหิ้งห้อย เคย
ตามเสด็จพระเวสสันดร วันนี้พระเวสสันดรจะเสด็จ
แต่พระองค์เดียว แต่ปางก่อนพระเวสสันดรเคยเสด็จ
ด้วยช้างพระที่นั่ง วอและรถทรง วันนี้จะเสด็จดำเนิน
ด้วยพระบาทอย่างไร แต่ปางก่อนพระเวสสันดรเคย
ลูบไล้องค์ด้วยจุกธมแก่นจันทร์ ปลุกปลื้มด้วยการ
ฟ้อนรำขับร้อง วันนี้จักทรงแบกหนังสืออันหยาบ

ขวานและหาบเครื่องบริขารไปได้อย่างไร พระเวส
สันดรเมื่อเข้าไปอยู่ในป่าใหญ่ไหนจะไม่ต้องขนเอาผ้า
ย้อมน้ำฝาดและหนังเสือไปด้วย พระเวสสันดรเมื่อเข้า
ไปอยู่ป่าใหญ่ ไฉนจะไม่ต้องใช้ผ้าคากรอง พวกคน
ที่เป็นเจ้านายบวช จะทรงผ้าคากรองได้อย่างไรหนอ
เจ้ามัทรีจักนุ่งห่มผ้าคากรองได้อย่างไร แต่ปางก่อน
เจ้ามัทรีเคยทรงแต่ผ้ากาสิกพัสตร์ ผ้าโขมพัสตร์และ
ผ้าโกทุมพรพัสตร์ เมื่อต้องทรงผ้าคากรองจักกระทำ
อย่างไร เจ้ามัทรีผู้มีรูปร่างสวยงาม แต่ปางก่อนเคย
เสด็จด้วยคานหาม วอและรถทรง วันนี้จะเสด็จเดิน
ทางด้วยพระบาทได้อย่างไร เจ้ามัทรีผู้มีรูปร่างสวยงาม
มีฝ่าพระหัตถ์อันอ่อนนุ่ม ไม่เคยทำงานหนักเคยตั้งอยู่
ในความสุข วันนี้จะเสด็จเดินทางด้วยพระบาทได้
อย่างไร เจ้ามัทรีผู้มีรูปร่างสวยงาม มีฝ่าพระบาทอัน
อ่อนนุ่ม ไม่เคยเสด็จดำเนิน ด้วยพระบาทเปล่าตั้งอยู่
ในความสุข ทรงสวมรองเท้าทองเสด็จดำเนิน วันนี้
จะเสด็จเดินทางด้วยพระบาทได้อย่างไร เจ้ามัทรีผู้มีรูป
ร่างอันสวยงามทรงสิริ แต่ก่อนเคยเสด็จดำเนินข้าง
หน้านางข้าหลวงจำนวนพัน วันนี้จะเสด็จเดินป่าพระ-
องค์เดียวได้อย่างไร เจ้ามัทรีผู้มีรูปร่างอันสวยงาม
ขวัญอ่อน พอได้ยินเสียงสุนัขเห่าหอนก็สะดุ้ง วันนี้
จักเสด็จเดินป่าได้อย่างไร เจ้ามัทรีผู้มีรูปร่างอันสวยงาม
ขวัญอ่อน ได้ดับเสียงนกลูกคำรามร้อง ก็กลัวตัวสั่น
เหมือนนางวารุณี วันนี้จะเสด็จเดินป่าได้อย่างไร เมื่อ

เกล้ากระหม่อมฉันมาสู่วิสัยอันว่างเปล่านี้ จักเศร้า
กัสมรรถทุพทุกข์สิ้นกาลนาน ดังแม่นกอุกพรากลูก
เห็นแต่รังอันว่างเปล่า ฉะนั้น เมื่อเกล้ากระหม่อมฉันไม่
เห็นลูกรักทั้งสองก็จักชুবผอมเหมือนแม่นกอุกพรากลูก
เห็นแต่รังอันว่างเปล่า ฉะนั้น เมื่อเกล้ากระหม่อมฉัน
ไม่เห็นลูกรักทั้งสอง ก็จักวิ่งพล่านไปตามที่นั่น ๆ ดัง
แม่นกอุกพรากลูกเห็นแต่รังอันว่างเปล่า ฉะนั้น เมื่อ
เกล้ากระหม่อมฉันมาสู่วิสัยอันว่างเปล่านี้ จักเศร้า
กัสมรรถทุพทุกข์สิ้นกาลนาน ดังนางนกออกอุกพราก
ลูกเห็นแต่รังอันว่างเปล่า ฉะนั้น เมื่อเกล้ากระหม่อม
ฉันไม่เห็นลูกรักทั้งสองก็จักชুবผอม ดังนางนกออก
อุกพรากลูกเห็นแต่รังอันว่างเปล่า ฉะนั้น เมื่อเกล้า
กระหม่อมฉันไม่เห็นลูกรักทั้งสอง ก็จักวิ่งพล่านไป
ตามที่นั่น ๆ ดังนางนกออกอุกพรากลูกเห็นแต่รังอัน
ว่างเปล่านี้ ฉะนั้นเมื่อเกล้ากระหม่อมฉันมาสู่วิสัย
อันว่างเปล่านี้ ก็จักเศร้ากัสมรรถทุพทุกข์สิ้นกาลนาน
เป็นแน่แท้เหมือนนางนกจากพรากชบเขาอยู่ในหนอง
อันไม่มีน้ำ ฉะนั้น เมื่อเกล้ากระหม่อมฉันไม่เห็นลูก
รักทั้งสอง ก็จักชুবผอมเป็นแน่แท้ เหมือนนางนก
จากพรากในหนองอันไม่มีน้ำ ฉะนั้น เมื่อเกล้ากระ-
หม่อมฉันไม่เห็นลูกรักทั้งสอง จักวิ่งพล่านไปตามที่
นั่น ๆ เป็นแน่แท้ เหมือนนางนกจากพรากในหนอง
อันไม่มีน้ำ ฉะนั้น ก็เมื่อเกล้ากระหม่อมฉันพำเพื่อ
ทุลอันวอนอยู่อย่างนี้ ถ้าพระองค์ยังจะทรงให้จับได้

พระเวสสันดรเสียจากเวณแคว้น เกล้ากระหม่อมฉัน
เห็นจักต้องสละชีวิตเป็นแน่.

พระศาสดาตรัสว่า

[๑๐๘๒] นางสนมกำนัลในของพระเจ้าสีวิราช
ทุกถ้วนหน้า ได้ยินคำรำพันของพระนางมุตติแล้ว
พากันมาประชุมประคองแขนทั้งสองขึ้นรำให้ พระ-
โอรส พระธิดา และพระชายา ในนิเวศน์ของพระ-
เวสสันดร นอนกอดกันสะอื้นให้ ดังหมู่ไม้รังอันถูก
พายุพัดล้มระเนระนาดแหลกราญนั้น พวกชาววัง
พวกเด็ก ๆ พ่อค้าและพวกพราหมณ์ ในนิเวศน์ของ
พระเวสสันดรต่างก็ประคองแขนทั้งสองคร่ำครวญ
พวกกองช่าง กองม้า กองรถ และกองเดินเท้า ใน
นิเวศน์ของพระเวสสันดร ต่างก็ประคองแขนทั้งสอง
คร่ำครวญ ครั้นเมื่อสิ้นราตรีนั้น พระอาทิตย์ขึ้นแล้ว
พระเวสสันดรเสด็จมาสู่โรงทาน เพื่อทรงทานโดยรับ
สั่งว่า ท่านทั้งหลายจงให้ผ้าแก่ผู้ต้องการ จงให้เหล่า
แก่พวกนักร้องเหล่า จงให้โภชนะแก่ผู้ต้องการโภชนะ
โดยทั่วถึง และอย่าเบียดเบียนพวกกวนพิศผู้มาในที่นี้
อย่างไร จงเลี้ยงดูพวกกวนพิศให้อิ่มหน้าด้วยข้าวและ
น้ำ พวกเขาได้รับบูชาแล้วก็จงไป ครั้งนั้น เสียงดัง
กึกก้องไกลาทลน้ำหาวาดเสียวเป็นไปในพระนครนั้นว่า
ชาวพระนครสี่พิจะขับไล่พระเวสสันดร เพราะทรง
บริจาคนาน ขอให้พระองค์ได้ทรงบริจาคนานอีกเถิด.

[๑๐๘๓] เมื่อพระมหाराชาผู้ผดุงสี่พีรัฐให้เจริญ

จะเสด็จออก วณิกเหล่านั้นเป็นดังคนเมา คนเหน็ด
เหนื่อย ลงนั่งปรับทุกข์กันว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย
ชาวนครสี่พีพากันขับไล่พระเวสสันดรผู้ไม่มีผิผดเสียดจาก
แวนแคว้น ก็เปรียบเหมือนช่วยกันตัดต้นไม้ที่ให้ผล
ต่าง ๆ เสีย ฉะนั้น ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ชาวนครสี่พี
พากันขับไล่พระเวสสันดรผู้ไม่มีความผิผดเสียดจากแวน-
แคว้น ก็เปรียบเหมือนช่วยกันตัดต้นไม้อันทรงผล
ต่างๆ ฉะนั้น ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ชาวนครสี่พีพากัน
ขับไล่พระเวสสันดรผู้ไม่มีความผิผดเสียดจากแวนแคว้น
ก็เปรียบเหมือนช่วยกันตัดต้นไม้อันให้สิ่งที่ต้องการทุก
อย่าง ฉะนั้น ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ชาวนครสี่พีพากัน
ขับไล่พระเวสสันดรผู้ไม่มีความผิผดเสียดจากแวนแคว้น
ก็เปรียบเหมือนช่วยกันตัดต้นไม้อันนำรสที่ต้องการทุก
อย่างมาให้ ฉะนั้น เมื่อพระมหाराชาผู้ผดุงสี่พีรัฐจะ
เสด็จออก ทั้งคนแก่ เด็ก และคนปานกลางต่างพากัน
ประคองแขนทั้งสองร้องไห้คร่ำครวญ เมื่อพระมหา-
ราชาผู้ผดุงสี่พีรัฐจะเสด็จออก พวกโหรหลวง พวก
ขันที มหาดเล็กและเด็กชาต่างก็ประคองแขนทั้งสอง
ร้องไห้คร่ำครวญ เมื่อพระมหाराชาผู้ผดุงสี่พีรัฐจะ
เสด็จออก แม้หญิงทั้งหลายที่มีอยู่ในพระนครนั้นต่าง
ร้องไห้คร่ำครวญ สมณพราหมณ์และวณิก ต่างก็
ประคองแขนร้องไห้คร่ำครวญว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย

ไฉนว่าเป็นการไม่ยุติธรรมเลย เพราะเหตุพระเวส-
สันดรทรงบำเพ็ญทานอยู่ในพระราชวังของพระองค์
จำต้องเสด็จออกจากแวนแคว้นของพระองค์ เพราะ
ถ้อยคำของชาวสีพี พระเวสสันดรทรงประทานช้าง
เจ็ดร้อยเชือก ประดับด้วยเครื่องอลังการทุกอย่าง อัน
มีสายรัด มีทั้งกุบและสัปคับทอง นายควาญถือหอก
ซัดและขอขึ้นคอประจำ แล้วเสด็จออกจากแวนแคว้น
ของพระองค์ พระเวสสันดรพระราชทานม้าเจ็ดร้อยตัว
อันประดับด้วยเครื่องอลังการทั้งปวง เป็นม้าสินธพ
ชาติอาชาไนย เป็นม้าฝีเท้าเร็ว มีนายสารถีถือทวน
และธนูขึ้นขี่ประจำ แล้วเสด็จออกจากแวนแคว้นของ
พระองค์ พระเวสสันดรพระราชทานรถเจ็ดร้อยคันอัน
ผูกสอดเครื่องรบปักธงไชยครบครัน หุ้มด้วยหนังเสือ
เหลืองและเสือโคร่ง ประดับด้วยเครื่องอลังการทุก
อย่าง มีนายสารถีสวมเกราะถือธนูขึ้นขี่แล้วเสด็จ
ออกจากแวนแคว้นของพระองค์ พระเวสสันดรพระ-
ราชทานสตรีเจ็ดร้อยคน นั่งประจำอยู่ในรถคันละคน
สอดสวมสร้อยสังวาล ตกแต่งด้วยเครื่องทอง มีเครื่อง
ประดับ ผ้านุ่ง ผ้าห่ม และเครื่องอาภรณ์ล้วนแต่สี
เหลือง มีดวงตากว้าง ใบหน้ายิ้มแย้ม ตะโบกงาม
เอวบางร่างน้อย แล้วเสด็จออกจากแวนแคว้นของ
พระองค์ พระเวสสันดรพระราชทานแม่โคนมเจ็ดร้อย
ตัว พร้อมด้วยภาชนะเงินสำหรับรองน้ำนมทุก ๆ ตัว

แล้วเสด็จออกจากแคว้นแคว้นของพระองค์ พระเวส-
สันดรพระราชทานทาสีเจ็ดร้อยและทาสเจ็ดร้อย แล้ว
เสด็จออกจากแคว้นแคว้นของพระองค์ พระเวสสันดร
พระราชทานช้าง ม้า และนารี อันประดับประดาอย่าง
สวยงาม แล้วเสด็จออกจากแคว้นแคว้นของพระองค์
ในกาลนั้น ได้มีสิ่งที่น่ากลัวขนพองสยองเกล้า เมื่อ
พระเวสสันดรพระราชทานมหาทานแล้ว แผ่นดินก็
หวั่นไหว ครั้งนั้นได้มีสิ่งที่น่ากลัว ขนพองสยองเกล้า
พระเวสสันดรทรงประคองอัญชลีเสด็จออกจากแคว้น-
แคว้นของพระองค์.

[๑๐๘๔] ครั้งนั้น เสียงดังกึกก้องโกลาหล่น่า
หวาดเสียวเป็นไปในพระนครนั้นว่า ชาวนครสี่พิซบได้
พระเวสสันดรเพราะบริจาทาน ขอให้พระองค์ทรง
บริจาทานอีกเถิด.

พระศาสดาตรัสว่า

[๑๐๘๕] เมื่อพระมหाराชาผู้มดุงสี่พีรัฐให้เจริญ
จะเสด็จออก วณิพกเหล่านั้นเป็นดังคนเมา คนเหน็ด
เหนื่อย นั่งลงปรับทุกข์กัน.

[๑๐๘๖] พระเวสสันดร กราบทูลพระเจ้าสัตยชัย
ผู้ประเสริฐธรรมิกราชว่า ขอเดชะ ขอพระองค์ทรง
พระกรุณาโปรดเนรเทศข้าพระองค์เถิด ข้าพระองค์จะ
ไปยังภูเขาวงกต ข้าแต่พระมหाराช สัตว์เหล่าใด
เหล่าหนึ่งที่มีมาแล้ว ที่จะมีมา และที่มีอยู่ ยังไม่อึด

ด้วยกามเลย ก็ต้องไปสู่น้ำของพระยายม ข้าพระองค์
บำเพ็ญทานอยู่ในปราสาทของตน ยังชื่อว่าเบียดเบียน
ชาวนครของตน จะต้องออกจากแคว้นแคว้นของ
ตน เพราะถ้อยคำของชาวสีพี ข้าพระองค์จักต้องได้
เสวยความลำบากนั้น ๆ ในป่าอันเคลื่อนไหวด้วยพาล
มฤค เป็นที่อยู่อาศัยของแรดและเสือเหลือง ข้าพระ-
องค์จะทำบุญทั้งหลาย เจริญพระองค์ประทับจมอยู่ใน
เปือกตมเถิดพระเจ้าข้า.

พระมหาสัตว์ตรัสว่า

[๑๐๘๗] ข้าแต่พระแม่เจ้า ขอได้ทรงโปรดอนุ-
ญาตข้าพระองค์ ข้าพระองค์ขอบวช ข้าพระองค์
บำเพ็ญทานอยู่ในปราสาทของตน ยังชื่อว่าเบียดเบียน
ชาวนครของตน จะต้องออกจากแคว้นแคว้นของตน
เพราะถ้อยคำของชาวสีพี จักต้องได้เสวยความลำบาก
นั้น ๆ ในป่าอันเคลื่อนไหวด้วยพาลมฤค เป็นที่
อาศัยของแรดและเสือเหลือง ข้าพระองค์จะกระทำ
บุญทั้งหลาย จะไปสู่เขาวงกต.

พระนางมุสดีตรัสว่า

[๑๐๘๘] ลูกเอ๋ย แม่อนุญาตให้ลูก การบวช
ของลูกจงสำเร็จ ส่วนแม่มีตรีผู้มีความงาม ตะโพก
ผึ่งผาย เหวบางร่างน้อย จงอยู่กับลูก ๆ เถิด จักทำ
อะไรในป่าได้.

พระเวสสันดรตรัสว่า

[๑๐๘๕] ข้าพระองค์ไม่พยายามจะนำแม่ซึ่งนาง-
ทาสีไปสู่ป่า โดยเขาไม่ปรารถนา ถ้าเขาปรารถนาจะ
ตามไป (ก็ตามใจ) ถ้าเขาไม่ปรารถนาก็จงอยู่.

พระศาสดาตรัสว่า

[๑๐๕๐] ลำดับนั้น พระมหाराชาเสด็จดำเนินไป
ทรงวิงวอนพระสุณิสาว่า คุณก่อนแม่มีตรีผู้มีร่างกายอัน
ชะโลมจันทร์ เจ้าอย่าได้ทรงฐูลีละอองเลย แม่มีตรี
เคยทรงผ้ากาสี อย่าได้ทรงผ้าคากรองเลย การอยู่ใน
ป่าเป็นความลำบาก คุณก่อนแม่มีตรีผู้มีลักษณะอันงาม
เจ้าอย่าไปเลยนะ.

[๑๐๕๑] พระนางมีตรีราชบุตรผู้งามทั่วพระวรกาย
ได้กราบทูลพระสัสสุระนั้นว่า ความสุขอันใดจะพึงมี
แก่เกล้ากระหม่อมฉัน โดยว่างเว้นพระเวสสันดร
เกล้ากระหม่อมฉัน ไม่พึงปรารถนาความสุขอันนั้น.

[๑๐๕๒] พระมหाराชาผู้ผดุงสี่พิริฐ ได้ตรัสกะ
พระนางมีตรีนั้นว่า เชิญฟังก่อนแม่มีตรี สัตว์อันจะ
รบกวน ยากที่จะอดทนได้ มีอยู่ในป่าเป็นอันมาก คือ
เหลือบ ต๊กแตน ยุง และผึ้งมันจะพึงเบียดเบียนเธอ
ในป่านั้น ความทุกข์อย่างอื่นนั้นจะพึงมีแต่เธอ เธอจะ
ต้องได้พบสัตว์ที่น่ากลัวอื่น ๆ ซึ่งอาศัยอยู่ใกล้แม่น้ำ
เช่นงูเหลือมเป็นสัตว์ไม่มีพิษ แต่มันมีกำลังมาก มัน
รัดมนุษย์ หรือแม่เนื้อที่มาใกล้ ๆ ด้วยลำตัว เอามาไว้

ในขนาดหางของมัน เนื้อร้ายอย่างอื่น ๆ เช่นหมีมีขนดำ คนที่มันพบเห็นแล้ว หนีขึ้นต้นไม้ก็ไม่พ้น คว้าเปลี่ยว ขวิดเผื่ออยู่ เขาทั้งคู่ปลายนคมกริบ เที้ยวอยู่ในถิ่นนี้ ใกล้ฝั่งแม่น้ำโศตุมพะ ดูก่อนแม่มัทรี เธอเปรียบ เหมือนแม่โครักลูก เห็นฝูงเนื้อและโคถึกอันท่องเที่ยว อยู่ในป่า จักทำอย่างไร ดูก่อนแม่มัทรี เธอได้เห็น ทะโมนไพรอันน่ากลัวที่ประจวบเข้าในหนทางที่เดินได้ ยาก ความพรันพริงจักต้องมีแก่เธอ เพราะไม่รู้จักเขต เมื่อเธออยู่ในพระนคร ได้ยินเสียงสุนัขเห่าหอน ย่อม สะดุ้งตกใจ เธอไปถึงเขาวงกตจักทำอย่างไร เมื่อฝูง นกพากันจับเข้าในเวลาเที่ยง ป่าใหญ่เหมือนส่งเสียง กระหึ่ม เธอปรารถนาจะไปในป่าใหญ่นั้นทำไม.

[๑๐๕๓] พระนางมัทรีราชบุตรี ผู้มีความสวยงาม ทั่วพระวรกาย ได้กราบทูลพระเจ้าศัญชัยนั้นว่า พระองค์ทรงพระกรุณาตรัสบอกสิ่งที่น่ากลัวอันมีอยู่ในป่า แก่เกล้ากระหม่อมฉัน เกล้ากระหม่อมฉันจักยอมทน ต่อผู้สิ่งน่ากลัวทั้งปวงนั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมทัพ เกล้ากระหม่อมฉันจักไปแน่นอน เกล้ากระหม่อมฉัน จักแหวกต้นเป้ง คา หญ้าคมบาง แผลก หญ้าปล้อง หญ้ามุงกระต่าย ไปด้วยอก เกล้ากระหม่อมฉันจักไม่ เป็นผู้อันพระเวสสันดรนำไปได้ยาก อันว่ากุมารีย่อม ได้สามีด้วยวัตรจริยาเป็นอันมาก คือ ด้วยการอด อาหาร ทรากตราท้อง ด้วยการผูกคาคอไม้คางโค ด้วย

การบำเรอไฟ และด้วยการดำเนิน ความเป็นหม้าย
เป็นความเผ็ดร้อนในโลก ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมทัพ
เกล้ากระหม่อมฉันจักไปแน่นอน ชายใดจับมือหญิง
หม้ายผู้ไม่ปรารถนาจตุคร่าไป ชายนั้นเป็นผู้ไม่ควร
บริโภคของที่เป็นเดนของหญิงหม้ายนั้นโดยแท้ ความ
เป็นหม้ายเป็นความเผ็ดร้อนในโลก ข้าแต่พระองค์ผู้
เป็นจอมทัพ เกล้ากระหม่อมฉันจักไปแน่นอน ชาย
อื่นให้ทุกข์มากมายมิใช่น้อย ด้วยการจับผมและตะ
ถีบจนล้มลงที่พื้นดิน แล้วไม่ให้หลีกหนี ความเป็น
หม้ายเป็นความเผ็ดร้อนในโลก ข้าแต่พระองค์ผู้เป็น
จอมทัพ เกล้ากระหม่อมฉันจักไปแน่นอน พวกเจ้าผู้
ผู้ต้องการหญิงหม้ายที่มีผิวพรรณผุดผ่อง ให้ของเล็ก
น้อยแล้ว ถ้าลัษฏีตัวว่าเป็นผู้มีโชคดีย่อมจตุคร่าหญิง
หม้ายผู้ไม่ปรารถนาไป ดังฝูงกาผู้กลุ้มรุมนกเค้าแมว
ฉะนั้น ความเป็นหม้าย เป็นความเผ็ดร้อนในโลก
ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมทัพ เกล้ากระหม่อมฉันจักไป
แน่นอน อันว่าหญิงหม้ายแม้จะอยู่ในตระกูลญาติอัน
เจริญรุ่งเรืองไปด้วยเครื่องทอง จะไม่ได้รับคำติเตียน
ล่วงเกินจากพี่น้องและเพื่อนฝูงก็หาไม่ ความเป็นหม้าย
เป็นความเผ็ดร้อนในโลก ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมทัพ
เกล้ากระหม่อมฉันจักไปแน่นอน แม่น้ำไม่มีน้ำก็เปล่า
ตาย แคว้นแคว้นไม่มีพระราชาก็เปล่าตาย แม่หญิงเป็น
หม้ายก็เปล่าตาย ถึงแม่หญิงนั้นจะมีพี่น้องตั้งสิบคน

ความเป็นหม้ายเป็นความเผ็ดร้อนในโลก ข้าแต่พระ-
องค์ผู้เป็นจอมทัพ เก้ากระหม่อมฉันจักไปแน่นอน
อันว่าขงเป็นเครื่องหมายแห่งรถ ควันเป็นเครื่องปรากฏ
แห่งไฟ พระราชาเป็นสง่าของแวนแคว้น ภัสดาเป็น
สง่าของหญิง ความเป็นหม้ายเป็นความเผ็ดร้อนในโลก
ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมทัพ เก้ากระหม่อมฉันจักไป
แน่นอน หญิงจนผู้ทรงเกียรติย่อมร่วมสุขทุกข์ของสามี
ที่จน หญิงมั่งคั่งผู้ทรงเกียรติ ย่อมร่วมสุขทุกข์ของ
สามีที่มั่งคั่ง เทพเจ้าย่อมสรรเสริญหญิงนั้นแล เพราะ
เจ้าหล่อนทำกิจที่ทำได้ยาก เก้ากระหม่อมฉันจักบวช
ติดตามพระสวามีไปทุกเมื่อ แม้เมื่อแผ่นดินยังไม่ทำ-
ลาย ความเป็นหม้ายเป็นความเผ็ดร้อนของหญิง เก้า-
กระหม่อมฉันว่างวันพระเวสสันดรเสียแล้ว ไม่พึง
ปรารถนาแม้แผ่นดินอันมีสาครเป็นขอบเขต ทรงไว้
ซึ่งเครื่องปลื้มใจเป็นอันมาก บริบูรณ์ด้วยรัตนะต่างๆ
เมื่อสามีตกทุกข์แล้ว หญิงเหล่าใดย่อมหวังสุขเพื่อตน
หญิงเหล่านั้นเลวทรามหนอ หัวใจของหญิงเหล่านั้น
เป็นอย่างไรหนอ เมื่อพระมหाराชาผู้ผดุงสิพีรัฐ เสด็จ
ออกแล้วเก้ากระหม่อมฉันจักขอติดตามพระองค์ไป
เพราะพระองค์ทรงประทานสิ่งที่น่าปรารถนาทั้งปวง
แก่เก้ากระหม่อมฉัน.

[๑๐๕๔] พระมหाराชาได้ตรัสกะพระนางมัทรีผู้
มีความงามทั่วพระวรกายว่า ดูก่อนแม่มัทรีผู้มีศุภ-

ลักษณะ พ่อชาติและแม่กัณหาชيناถูกรักทั้งสองของ
เธอนี้ ยังเป็นเด็ก เจ้าจงละไว้ ไปเถิด พ่อจะรับเลี้ยงดู
เด็กทั้งสองนั้นไว้เอง.

[๑๐๕๕] พระนางมัทรีราชบุตรี ผู้มีความงามทั่ว
พระวรกาย ได้กราบทูลพระเจ้าสญชัยนั้นว่า เทวะ พ่อ
ชาติและแม่กัณหาชินาทั้งสอง เป็นลูกสุดที่รักของ
เกล้ากระหม่อมฉัน ลูกทั้งสองนั้น จักยังหัวใจของ
เกล้ากระหม่อมฉันผู้มีชีวิตอันเศร้าโศกให้สิ้นรมย์ใน
ปานั้น.

[๑๐๕๖] พระมหाराชาผู้ผดุงสิพีรัฐให้เจริญ ได้
ตรัสกะพระนางมัทรีนั้นว่า เด็กทั้งสองเคยเสวยข้าว
สาลีอันปรุงด้วยเนื้อสะอาด เมื่อต้องเสวยผลไม้ จัก
ทำอะไร เด็กทั้งสองเคยเสวยในถาดทองหนักร้อย
ปละ อันเป็นของประจำราชสกุล เมื่อต้องเสวยในใบ
ไม้ จักทำอะไร เด็กทั้งสองเคยทรงภูษาแก้วนาคสี
ภูษาไขมรัรัฐและภูษาโกทุมพรรัฐ เมื่อต้องทรงผ้า
คากรอง จักทำอะไร เด็กทั้งสองเคยไปด้วยคาน
หาม วอและรถ เมื่อต้องเดินด้วยเท้าเปล่า จักทำ
อย่างไร เด็กทั้งสองเคยบรรทมในเรือนยอดมีบาน
หน้าต่างปิดสนิท ไม่มีลม เมื่อต้องบรรทมที่โคนไม้
จักทำอะไร เด็กทั้งสองเคยบรรทมบนพรม อันปู
ลาดไว้อย่างวิจิตรบนบัลลังก์ เมื่อต้องบรรทมเครื่อง
ลาดหญ้า จักทำอะไร เด็กทั้งสองเคยถูกไล่ด้วย

กฤษณา และจันทน์หอม เมื่อต้องทรงละอองธูลี จัก
ทำอะไร เด็กทั้งสองเคยตั้งอยู่ในความสุข มีผู้พดวิ
ให้ด้วยแฉับจามรีและหางนกยูง ต้องถูกเหลืองและยุง
กัถ จักทำอะไร.

[๑๐๕๓] พระนางมัทรีราชบุตร ผู้มีความงาม
ทั่วพระวรกาย ได้กราบทูลพระเจ้าสญชัยนั้นว่า ทเว
พระองค์อย่าได้ทรงปริเทวนาและอย่าได้ทรงเสียพระ-
ทัยเลย เกล้าระหม่อมฉันทั้งสอง จักเป็นอย่างไร
เด็กทั้งสองก็จักเป็นอย่างนั้น พระนางมัทรีผู้มีความ
งามทั่วพระวรกาย ครั้นกราบทูลคำนี้แล้วเสด็จหลีก
ไป พระนางผู้ทรงศุภลักษณะ ทรงพาพระโอรสและ
พระธิดาเสด็จไปตามทางที่พระเจ้าสีพีเคยเสด็จ.

[๑๐๕๔] ลำดับนั้น พระเวสสันดรชาติดิยราช
ครั้นพระราชทานทานแล้ว ทรงถวายบังคมพระราชบิดา
พระราชมารดา และทรงกระทำประทักษิณแล้ว เสด็จ
ขึ้นทรงรถพระที่นั่งอันเทียมด้วยม้าสินธพ ๔ ตัวทรงพา
พระโอรสพระธิดาและพระชายนเสด็จไปสู่ภูเขาวงกต.

[๑๐๕๕] ลำดับนั้น พระเวสสันดรราช เสด็จ
เข้าไปที่หมู่ชนเป็นอันมากตรัสบอกกล่าว เราขอลาไป
ละนะ ขอญาติทั้งหลายจงเป็นผู้ไม่มีโรคเกิด.

[๑๑๐๐] เมื่อพระเวสสันดรเสด็จออกจากพระ-
นคร ทรงเหยียวมาทอดพระเนตร แม้ครั้งนั้น แผ่น

ดินอันมีขุนเขาสีเนรุและราวป่าเป็นเครื่องประดับ

ห้วนไหว.

พระมหาสัตว์ตรัสว่า

[๑๑๐๑] เชิญคูเถิดมัทรี ที่ประทับของพระเจ้า
สีพีราชปรากฏเป็นรูปอันน่ารื่นรมย์ ส่วนมณเฑียร
ของเราเป็นดังเรือนปรต.

พระศาสดาตรัสว่า

[๑๑๐๒] พราหมณ์ทั้งหลายได้ตามพระเวสสันดร
นั้นไป เขาได้ขอม้ากะพระองค์ พระองค์อันพราหมณ์
ทั้งหลายทูลขอแล้ว ทรงมอบม้า ๔ ตัวให้แก่พราหมณ์
๔ คน.

พระมหาสัตว์ตรัสว่า

[๑๑๐๓] เชิญคูเถิดมัทรี ละมั่งทองร่างงดงาม
ใคร ๆ ไม่เห็น เป็นดั่งม้าที่ชำนาญนำเราไป.

พระศาสดาตรัสว่า

[๑๑๐๔] ต่อมา พราหมณ์คนที่ห้าในที่นั่งนั้นได้มา
ขอราชรถกะพระองค์ พระองค์ทรงมอบรถให้แก่เขา
และพระทัยของพระองค์มิได้ย่อท้อเลย.

[๑๑๐๕] ลำดับนั้น พระเวสสันดรราชาให้คน
ของพระองค์ลงแล้ว ทรงปล่อยให้ปลงพระทัยมอบ
รถม้าให้แก่พราหมณ์ผู้แสวงหาทรัพย์.

พระมหาสัตว์ตรัสว่า

[๑๑๐๖] ดูก่อนมัทรี เธอจงอุ้มก้นหานี้ผู้เป็น
น้องคงจะเบากว่า พี่จักอุ้มชาติ เพราะชาติเป็นพี่คง
จะหนัก.

พระศาสดาตรัสว่า

[๑๑๐๗] พระราชาทรงอุ้มพระโอรส ส่วนพระ-
ราชบุตรทรงอุ้มพระธิดา ทรงยินดีร่วมกันดำเนิน ตรัส
ปราศรัยด้วยคำอันน่ารักกะกันและกัน.

จบทานกัณฑ์

[๑๑๐๘] ถ้ามนุษย์บางพวกเดินมาตามทางหรือ
เดินสวนทางมา เราจะถามมรรคาจะพวกเขาว่า ภูเขา
วงกตอยู่ที่ไหน พวกเขาเห็นเราในระหว่างบรรดานั้น
จะพากันคร่ำครวญด้วยความกรุณาระทมทุกข์ ตอบ
เราว่า เขาวงกตยังอยู่อีกไกล.

[๑๑๐๙] ครั้งนั้น พระกุมารทั้งสองทอดพระ-
เนตรเห็นต้นไม้อันมีผลในป่าใหญ่ ทรงพระกรรแสง
เหตุประสงค์ผลไม้เหล่านั้น หมูไม้สูงใหญ่ดังจะเห็น
พระกุมารทั้งสองทรงพระกรรแสง จึงน้อมกึ่งลงมา
เองจนใกล้จะถึงพระกุมารทั้งสอง พระนางมัทรีผู้งด
งามทั่วพระวรกาย ทอดพระเนตรเห็นเหตุอัศจรรย์ไม่เคยมี
เคยมี นำขนพองสยองเกล้านี้ จึงช้องสาธุการว่า นำ
อัศจรรย์ชนลูกขนพองไม่เคยมีในโลกหนอ ด้วยเดช
แห่งพระเวสสันดร ต้นไม้น้อมกึ่งลงมาเองได้.

[๑๑๑๐] เทพเจ้าทั้งหลายมาช่วยย่นมรรคาให้
กษัตริย์ทั้ง ๔ เสด็จถึงเจตรัฐ โดยวันที่เสด็จออกนั้น
เอง เพื่ออนุเคราะห์พระกุมารทั้งสอง.

[๑๑๑๑] กษัตริย์ทั้ง ๔ พระองค์นั้น ทรงดำเนิน
สิ้นมรรคาที่ยาว เสด็จถึงเจตรัฐอันเป็นชนบทเจริญ
มั่งคั่ง มีมังสะและข้าวดี ๆ เป็นอันมาก.

พระศาสดาตรัสว่า

[๑๑๑๒] สตรีชาวนครเจตรัฐ เห็นพระนางมัทรี
ผู้มีศุภลักษณะเสด็จมาก็พากันห้อมล้อมกล่าวกันว่า
พระแม่เจ้านี้เป็นสุขุมลชาติหนอ มาเสด็จดำเนิน
พระบาทเปล่า เคยทรงคานหามสรีวิกามาตรและราชรถ
แห่ห้อม วันนี้ พระนางเจ้ามัทรีต้องเสด็จดำเนินใน
ป่าด้วยพระบาท.

[๑๑๑๓] พระยาเจตราชทั้งหลายได้ทัศนเห็น
พระเวสสันดร ต่างก็ทรงกรรแสงเข้าไปเฝ้า กราบทูล
ถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ พระองค์ทรง
พระตำราญไม่มีโรคาพาธแลหรือ พระองค์ไม่มีความ
ทุกข์แลหรือ พระราชบิดาของพระองค์หาพระโรคา-
พาธมิได้แลหรือ ชาวนครสี่ทิศี่ไม่มีทุกข์หรือ ข้าแต่
พระมหाराชา พลนิลายของพระองค์อยู่ ณ ที่ไหน
กระบวนรถของพระองค์อยู่ ณ ที่ไหน พระองค์ไม่มี
ม้าทรงไม่มีรถทรง เสด็จดำเนินมาสิ้นทางไกล พวก
อมิตรมาย้ายี่หรือ จึงเสด็จมาถึงทิศนี้.

พระมหาสัตว์ตรัสว่า

[๑๑๑๔] สหายทั้งหลายเอ๋ย ข้าพเจ้ามีความสุข
ไม่มีโรคาพาธ ข้าพเจ้าไม่มีความทุกข์ อนึ่ง พระราช
บิดาของเราที่ทรงปราศจากพระโรคาพาธ และชาวสี่พิ
ก็สุขสำราญดี เพราะข้าพเจ้าได้ให้พระยาเสวตถุญชร-
คชาธารอันประเสริฐสุด มิงางอนงามดังงอนไถ มี
กำลังแกล้วกล้าสามารถ รู้เขตชัยภูมิแห่งสงครามทั้ง
ปวง อันลาดด้วยผ้ากำพลเหลือง เป็นช้างชั่มมันอาจ
ย้ายศัตรูได้ มิงางาม พร้อมทั้งพัตวาลวิชนี เป็นช้าง
เผือกขาวผ่องดังเขาไกรลาส พร้อมทั้งเสวตฉัตรและ
เครื่องปูลาด ทั้งหมดช้างและควาญช้าง เป็นยานอัน
เลิศ เป็นราชพาหนะ เราได้ให้แก่พราหมณ์ เพราะ
เหตุนั้น ชาวนครสี่พิพากันโกรธเคืองข้าพเจ้า ทั้ง
พระราชธิดาที่ทรงกริ้วจับไล่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจะไป
เขาวงกต สหายทั้งหลาย ขอท่านทั้งหลายจงให้
ข้าพเจ้าทราบโอกาสอันเป็นที่อยู่ในป่าเถิด.

พระเจ้าเจตราชทูลว่า

[๑๑๑๕] ข้าแต่พระมหाराช พระองค์เสด็จมา
ดีแล้ว พระองค์มิได้เสด็จมาร้ายเลย พระองค์ผู้เป็น
อิสราธิบดีเสด็จมาถึงแล้วของตรัสบอกพระประสงค์
สิ่งซึ่งมีอยู่ในพระนครนี้ ข้าแต่พระมหाराช ขอเชิญ
เสวยสุธาโภชนาหารข้าวสาลี ผักดอง เหง้ามัน น้ำผึ้ง

และเนื้อ พระองค์เสด็จมาถึง เป็นแขกที่ข้าพระองค์
ทั้งหลายสมควรจะต้อนรับ.

พระเวสสันดรตรัสว่า

[๑๑๖] ถึงได้อันทานทั้งหลายให้แล้ว ถึงนั้น
ทั้งหมดเป็นอันข้าพเจ้ารับไว้แล้ว บรรณาการเป็นอัน
ท่านทั้งหลายกระทำแล้วทุกอย่าง พระราชาทรงพิโรธ
ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจะไปยังเขาวงกต ดูก่อนสหายทั้ง
หลาย ขอท่านทั้งหลายจงให้ข้าพเจ้าทราบโอกาสอัน
เป็นที่อยู่ในป่านั้นเถิด.

พระเจ้าเจตราชทูลว่า

[๑๑๗] ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมทัพ เชิญเสด็จ
ประทับ ณ เจตรัฐนี้ก่อนเถิด จนกว่าชาวเจตรัฐจักไป
เฝ้าพระเจ้าสีพีราช เพื่อทูลขอให้พระองค์ทรงทราบ
ว่า พระมหाराชผู้ผดุงสีพีรัฐไม่มีโทษ ชาวเจตรัฐ
ทั้งหลายได้ที่พึ่งแล้ว มีความปริตาจะพากันแห่ล้อม
แวดล้อมพระองค์ไป ข้าแต่บรมกษัตริย์ ขอพระองค์
ทรงทราบอย่างนี้เถิด.

พระมหาสัตว์ตรัสว่า

[๑๑๘] การไปเฝ้าพระเจ้าสีพีราช เพื่อทูลขอ
ให้พระองค์ทรงทราบว่าเราไม่มีโทษ ท่านทั้งหลายอย่า
ชอบใจเลย ในเรื่องนั้นแม้พระราชาก็ไม่ทรงเป็นอิสระ
เพราะถ้าชาวนครสีพีทั้งพลนิกาย และชาวนิคมโกรช

เคื่องแล้ว ก็ปรารถนาจะกำจัดพระราชเสี เพราะ
เหตุแห่งข้าพเจ้า.

พระเจ้าเจตราชทูลว่า

[๑๑๑๕] ข้าแต่พระองค์ผู้ผดุงรัฐ ถ้าพฤติการณ์
นั้นเป็นไปในรัฐนี้ ชาวเจตรัฐขอถวายตัวเป็นบริวาร
เชิญเสด็จครองราชสมบัติในเจตรัฐนี้ทีเดียว รัฐนี้ก็มีมั่ง
คั่งสมบูรณ์ ชนบทก็เพียบพูนกว้างใหญ่ ข้าแต่สมมติ-
เทพ ขอพระองค์ทรงปลงพระทัยปกครองราชสมบัติ
เถิด พระเจ้าข้า.

พระเวสสันดรตรัสว่า

[๑๑๒๐] ข้าพเจ้าไม่มีความพอใจ ไม่ตกลงใจ
เพื่อจะปกครองราชสมบัติ ท่านเจตบุตรทั้งหลาย ขอ
ท่านทั้งหลายจงฟังข้าพเจ้าผู้ถูกขับไล่ออกจากแคว้น
ชาวพระนครสีพี ทั้งพลนิกายและชาวนิคม คงไม่
ยินดีว่า ชาวเจตรัฐราชาภิเษกข้าพเจ้าผู้ถูกขับไล่ออกจาก
แคว้นแคว้น แม้ความไม่เบิกบานใจ ฟังมีแก่ท่านทั้ง
หลาย เพราะเหตุแห่งข้าพเจ้าเป็นแน่ อนึ่ง ความ
บาดหมางและความทะเลาะกับชาวสีพี ข้าพเจ้าไม่ชอบ
ใจ ไซ้แต่เท่านั้น ความบาดหมางพึงรุนแรงขึ้นสงคราม
อันร้ายกาจก็อาจมีได้ คนเป็นอันมากพึงฆ่าฟันกันเอง
เพราะเหตุแห่งข้าพเจ้าผู้เดียว สิ่งใดอันท่านทั้งหลาย
ให้แล้ว สิ่งนั้นทั้งหมดเป็นอันข้าพเจ้ารับไว้แล้ว
บรรณาการ เป็นอันท่านทั้งหลายกระทำแล้วทุกอย่าง

พระราชาทรงพิโรธข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจะไปยังเขาวงกต
ของท่านทั้งหลายจงให้ข้าพเจ้าทราบโอกาสเป็นที่อยู่ใน
ป่านั้นเถิด.

พวกกษัตริย์ทูลว่า

[๑๐๒๑] เชีญเถิด ราชธานีทั้งหลายผู้ทรงบูชาไฟ
มีพระทัยตั้งมั่น ประทับอยู่ ณ ประเทศใด ข้าพระ-
พุทธเจ้าทั้งหลายจักกราบทูลประเทศนั้นให้ทรงทราบ
เหมือนอย่างผู้ฉลาดในหนทาง ฉะนั้น ข้าแต่พระมหา-
ราชา โน่นภูเขาชิลาชื่อว่าคันทมาทน์ อันเป็นสถานที่
ที่พระองค์พร้อมด้วยพระโอรส พระธิดาและพระชายา
สมควรจักประทับอยู่ พระเจ้าข้า.

[๑๑๒๒] พระยาเจตราชทั้งหลายก็ทรงกันแสง
พระเนตรนองด้วยอัสสุชล กราบทูลพระเวสสันดรให้
ทรงสดับว่า ข้าแต่พระมหากษัตริย์ จากนี้ไป ขอเชิญ
พระองค์ทรงบายพระพักตร์ไปทางทิศอุดร เสด็จสัญจร
ตรงไปยังสถานที่ ที่มีภูเขานั้น ข้าแต่พระองค์ผู้ทรง
พระเจริญ ลำดับนั้นพระองค์จักทรงเห็นภูเขาเวปุล-
บรรพต อันดารดาษไปด้วยหมู่ไม้นานาพันธุ์ มีเงา
ร่มเย็น เป็นที่รื่นรมย์ใจ ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระ-
เจริญ พระองค์เสด็จล่วงเลยเวปุลบรรพตนั้นแล้ว ถัด
นั้นไป จักได้ทรงเห็นแม่น้ำอันมีนามว่าเกตุมดีเป็น
แม่น้ำลึก ไหลมาจากซอกเขา เกื่อนกล่นไปด้วยฝูง
ปลาหลากหลาย มีทำนบราบเรียบดี มีน้ำมาก พระองค์

จะได้สร้างสถานและเสวยในแม่น้ำนั้น ปลุกปลอบพระ
ราชโอรสและพระราชธิดาให้สำราญพระทัย ข้าแต่
พระองค์ผู้ทรงพระเจริญ ถัดนั้นไป พระองค์จะได้
ทรงเห็นต้นไม้ทรอันมีผลหวานฉ่ำ อยู่บนยอดเขาอัน
เป็นที่รื่นรมย์ มีเงาร่มเย็น เป็นที่เบิกบานใจ ข้าแต่
พระองค์ผู้ทรงพระเจริญ ถัดนั้นไป พระองค์จะได้
ทรงเห็นภูเขาศิลาชื่อว่านาสิกบรรพต อันเคลื่อนกล่น
ไปด้วยฝูงนกนานาชนิด เป็นที่ชุมนุมแห่งหมู่กษัตริย์
ทางทิศอีสานแห่งนาสิกบรรพตนั้น มีสระน้ำชื่อว่า
มูจลินท์ ดาดาชไปด้วยบุณฑริกบัวขาว และดอกไม้มี
กลิ่นหอมหวาน เชิญพระองค์ผู้เป็นดังพระยาราชสีห์มี
ความจำนงเหยื่อ เสด็จเข้าไปยังไพร่สนท่วนสถาน
อันเป็นภูมิภาคเขียวชอุ่มดั่งเมฆอยู่เป็นนิตย์ สะพรั่งไป
ด้วยไม้มีดอกและไม้มีผลทั้งสองอย่างในไพร่สนท่วน
มีฝูงวิหคมากมายต่าง ๆ สี่ มีเสียงเสนาะกลมกล่อม ต่าง
ส่งเสียงประสานกันอยู่บนต้นไม้อันผลิดดอกตามฤดู
กาล พระองค์เสด็จถึงชอกเขาอันเป็นทางเดินลำบาก
เป็นแดนเกิดแห่งแม่น้ำทั้งหลาย จะได้ทอดพระเนตร
เห็นสระโบกขรณี อันดาดาชไปด้วยสลอดและกุ่มน้ำ
มีหมู่ปลาหลากหลายเคลื่อนกล่น มีท่าราบเรียบ มีน้ำ
มากเปี่ยมอยู่เสมอเป็นสระสี่เหลี่ยม มีน้ำจืดดีปราศจาก
กลิ่นเหม็น พระองค์ควรทรงสร้างบรรณศาลาทางทิศ

อีสาน แห่งสระโบกขรณีนั้น ครั้นทรงสร้างบรรณ-
ศาลาสำเร็จแล้ว ควรทรงบำเพ็ญเพียรเลี้ยงพระชนม์-
ชีพด้วยการเที่ยวแสวงหามูลผลาหาร.

จบวนปเวสนกัณฑ์

พระศาสดาตรัสว่า

[๑๑๒๓] พราหมณ์ชื่อว่าชุกอยู่ในเมืองกลิงครัฐ
ภรรยาของพราหมณ์นั้นเป็นสาว มีชื่อว่าอมิตตปาณา
ถูกพวกหญิงในบ้านนั้น ซึ่งพากันไปตักน้ำที่ทำน้ำมา
รุมกันด่าว่าอยู่อิงมิว่า มารดาของเจ้าคงเป็นศัตรูเป็น
แน่ และบิดาของเจ้าก็คงเป็นศัตรูแน่นอน จึงได้ยก
เจ้าซึ่งยังเป็นสาวรุ่นครุณี ให้แก่พราหมณ์ชราเห็นปาน
นี้ไม่เกื้อกูลเลยหนอ ที่พวกญาติของเจ้าแอบปรักษา
กันยกเจ้าผู้ยังเป็นสาวรุ่น ๆ ให้แก่พราหมณ์เฒ่าเห็นปาน
นี้เป็นความชั่วหนอ ที่พวกญาติของเจ้าแอบปรักษากัน
ยกเจ้าผู้ยังเป็นสาวรุ่น ๆ ให้แก่พราหมณ์เฒ่าเห็นปานนี้
เป็นความลามกมากหนอ ที่พวกญาติของเจ้าแอบปรัก-
ษากัน ยกเจ้าผู้ยังเป็นสาวรุ่น ๆ ให้แก่พราหมณ์เฒ่า
เห็นปานนี้หนอ ไม่น่าพอใจเลยหนอ ที่พวกญาติของ
เจ้าแอบปรักษากัน ยกเจ้าซึ่งยังเป็นสาวรุ่น ๆ ให้แก่
พราหมณ์เฒ่าเห็นปานนี้ เจ้าคงไม่พอใจอยู่กับผัวแก่
การที่เจ้าอยู่ในเรือนของพราหมณ์เฒ่า เจ้าตายเสียดีกว่า
อยู่ ดูก่อนแม่คนงามคนสวย มารดาและบิดาของเจ้า

คงหาชายอื่นให้เป็นผู้ไม่ได้แน่ จึงยกเจ้าซึ่งยังเป็น
สาวรุ่น ๆ ให้แก่พราหมณ์แต่่าเห็นปานนี้ เจ้าคงจัก
บูชาญวี่ไฉนในดิถีที่ ๕ คงจักไม่ได้ทำการบูชาไฟไว้
เจ้าคงจักด่าสมณพราหมณ์ผู้มีพรหมจรรย์เป็นเบื้องหน้า
ผู้มีศีล เป็นพหูสูตในโลกเป็นแน่ เจ้าจึงได้มาอยู่ใน
เรือนของพราหมณ์แก่แต่ยังสาวรุ่น ๆ อย่างนี้ การที่
ถูกกักก็ไม่เป็นทุกข์ การที่ถูกแทงด้วยหอกก็ไม่เป็น
ทุกข์ การที่ได้เห็นผู้แก่นั่นแลพึงเป็นทุกข์ด้วย เป็น
ความร้ายกาจด้วย การเล่นห้วย่อมไม่มีกับผู้แก่ การ
รื่นรมย์ย่อมไม่มีกับผู้แก่ การเจรจาปราศรัยย่อมไม่มี
กับผู้แก่ แม้การกระซิกกระซี้ก็ไม่งาม แต่เมื่อใด
ผู้หนุ่มเมียสาวเข้าหยอกกันอยู่ในที่ลับ เมื่อนั้น ความ
เศร้าทุกอย่างที่เสียดแทงหทัยอยู่ย่อมพินาศไปสิ้น เจ้า
ยังเป็นสาวรูปสวย พวกชายหนุ่มปรารถนาริษัย เจ้า
จึงไปอยู่เสียที่ตระกูลญาติเถิด พราหมณ์แก่จักให้เจ้า
รื่นรมย์ได้อย่างไร.

นางอมิตตตปนา กล่าวว่

[๑๑๒๔] ดูก่อนท่านพราหมณ์ ฉันจักไม่ไปดัก
น้ำที่แม่น้ำเพื่อท่านอีกต่อไป เพราะพวกหญิงชาวบ้าน
มันรุ่มด่าฉัน เหตุที่ท่านเป็นคนแก่.

ชูชกกล่าวว่

[๑๑๒๕] เธออย่าได้ทำกรงานเพื่อฉันเลย ฉัน
จักตักน้ำเอง เธออย่าโกรธเลย

นางกล่าวว่

[๑๑๒๖] ฉันไม่ได้เกิดในสกุลที่ใช้สามีให้ตักน้ำ
ท่านพราหมณ์ของจรู้อย่างนี้ว่า ฉันจักไม่อยู่ในเรือน
ของท่าน ถ้าท่านจักไม่นำทาสหรือทาสีมาให้ฉัน ท่าน
พราหมณ์จงทราบอย่างนี้ว่า ฉันจักไม่อยู่ในสำนักของ
ท่าน.

ชูชกกล่าวว่

[๑๑๒๗] ดูก่อนพราหมณี ศิลปกรรมหรือทรัพย์
และข้าวเปลือกของฉันไม่มี ฉันจักนำทาสหรือทาสี
มาให้เธอแต่ที่ไหน ฉันจักบำรุงเธอ เธออย่าโกรธ
เลย.

นางกล่าวว่

[๑๑๒๘] มานี้เกิด ฉันจักบอกแก่ท่านตามคำ
ที่ฉันได้ฟังมา พระเวสสันดรราชฤๅษีประทับอยู่ ณ
เขาวงกต ท่านพราหมณ์จงไปทูลขอทาสและทาสีกะ
พระองค์เถิด เมื่อท่านทูลขอแล้ว พระองค์จัก
พระราชทานทาสและทาสแก่ท่าน.

ชูชกกล่าวว่

[๑๑๒๙] ฉันเป็นคนชราทุพพลภาพ ทั้งหนทาง
ก็ไกลเดินไปได้ยาก เธออย่ารำพันไปเลย อย่าเสียใจ
เลย ฉันจักบำรุงเธอ เธออย่าโกรธเลย.

นางกล่าวว่

[๑๑๓๐] คนขลาดยังไม่ทันถึงสนามรบ ไม่ทัน
ได้รับก็ยอมแพ้ ฉันใด ท่านพราหมณ์ยังไม่ทันได้ไป
ก็ยอมแพ้ ฉันนั้น ถ้าท่านพราหมณ์จักไม่นำทาสหรือ
ทาสีมาให้ฉัน ขอท่านจงทราบไว้อย่างนี้ว่า ฉันจักไม่
อยู่ในเรือนของท่าน ฉันจักกระทำอาการไม่พอใจให้
แก่ท่าน ข้อนั้นจักเป็นความทุกข์ของท่าน ในคราว
มหรสปซึ่งมีในต้นฤดูนักขัตฤกษ์ ท่านจักได้เห็นฉันผู้
แต่งตัวสวยงาม รื่นรมย์อยู่กับชายอื่น ๆ ข้อนั้นจักเป็น
ทุกข์ของท่าน ดูก่อนท่านพราหมณ์ เมื่อท่านซึ่งเป็น
คนแก่รำพันอยู่ เพราะไม่เห็นฉัน ร่างกายที่งอก็จักงอ
ยิ่งขึ้น ผมที่หงอกก็จักหงอกมากขึ้น.

พระศาสดาตรัสว่า

[๑๑๓๑] ลำดับนั้น พราหมณ์ตกใจกลัว ตกอยู่
ในอำนาจของนางพราหมณี ถูกกามราคะบีบคั้น ได้
กล่าวกะนางพราหมณีว่า ดูก่อนนางพราหมณี เธอจง
ทำเสปียงเดินทางให้ฉัน ทั้งขนมงา ขนมหี้น สตู
ก้อน สตูผง และข้าวผอก เธอจงจัดให้ดี ๆ ฉันจัก
นำพระพี่น้องสองกุมารมาให้เป็นทาส พระกุมารทั้ง
สองนั้นเป็นผู้ไม่เกียจคร้าน จักบำเรอเธอทั้งกลางคืน
กลางวัน.

[๑๑๓๒] พราหมณ์ชุกผู้เป็นเฝ้าพันธุแห่ง
พรหม สวมรองเท้าแล้วพราสาท์เสียต่อไป กระทำ

ประทักษิณภรรยา สมาทานวัตรมีหน้าองด้วยน้ำตา
หลีกไปสู่นครอันเจริญรุ่งเรืองของชาวสีพี เทียวแสวง
หาทาสทาสี.

[๑๑๓๓] พราหมณ์ชุกไปในนครนั้นแล้ว ได้
ถามประชาชนที่มาประชุมกันอยู่ในที่นั้น ๆ ว่า พระ-
เวสสันดรราชประทับอยู่ ณ ที่ไหน เราทั้งหลายจะไป
เฝ้าพระองค์ผู้บรมกษัตริย์ ณ ที่ไหน ชนทั้งหลายผู้มา
ประชุมกันอยู่ ณ ที่นั้นได้ตอบพราหมณ์นั้นว่า คุณก่อน
ท่านพราหมณ์พระเวสสันดรบรมกษัตริย์ ถูกพวกท่าน
เบียดเบียน เพราะทรงให้ท่านมากไป ต้องทรงพา
พระราชโอรส พระราชธิดา และพระอัक्रमเหสีไป
ประทับอยู่ ณ เขาวงกต.

[๑๑๓๔] พราหมณ์นั้นผู้มีความคิดใจในกาม
ถูกนางพราหมณ์ตักเตือนได้เสวยทุกข์เป็นอันมากใน
ป่าอันเคลื่อนกล่นไปด้วยสัตว์ร้ายเป็นที่เสพอาศัยแห่ง
แรดและเสือเหลือง แก่ถื่อไม้ทำสีเหมือนผลมะตูม
อีกทั้งเครื่องบูชาไฟและเต้าน้ำ เข้าไปสู่ป่าใหญ่ โดย
ทางที่ได้ทราบข่าวซึ่งพระหนอกษัตริย์ผู้ประทานตาม
ประสงค์ เมื่อพราหมณ์นั้นเข้าไปสู่ป่าใหญ่ถูกสุนัข
ล้อมไล่ ตาแกร้งเสียงขรม เดินหลงทางห่างออกไป
ไกล ลำดับนั้น พราหมณ์ผู้โลภในโภคะ ไม่มีความ
ตำรวม (ถูกสุนัขล้อมไล่) หลงทางที่จะไปสู่เขาวงกต
(และนั่งอยู่บนต้นไม้) ได้กล่าวคาถาเหล่านี้ว่า

ชูชกกล่าวว่

[๑๑๓๕] ใครเล่าหนอจะฟังบอกราชบุตรพระ-
นามว่า เวสสันดรผู้ประเสริฐ ทรงขำนะความตระหนี่
อันใครให้แพ้ไม่ได้ ทรงให้ความปลอดภัยในเวลา
ภัยแก่เราได้ พระองค์เป็นที่ฟังของพวกยาจก ดังธรณี
เป็นที่ฟังของสัตว์ทั้งหลายฉะนั้น ใครจะฟังบอกซึ่ง
พระเวสสันดรมหाराชผู้เปรียบเหมือนแม่ธรณีแก่เรา
ได้ พระองค์เป็นที่ไปเฝ้าของพวกยาจก ดังสาครเป็น
ที่ไหลไปรวมแห่งแม่น้ำทั้งหลายฉะนั้น ใครจะฟังบอก
ซึ่งพระเวสสันดรมหाराชผู้เปรียบเหมือนสาครแก่เรา
ได้ พระองค์เป็นดังสระน้ำ มีทำอันงามราบเรียบ ลง
ดื่มได้ง่าย มีน้ำเย็นเป็นที่รื่นรมย์ใจ ดาดาชไปด้วย
บุณฑริกบัวขาว สะพรั่งด้วยเกสรบัว ใครจะฟังบอก
ซึ่งพระเวสสันดรมหाराชผู้เปรียบเหมือนสระน้ำแก่
เราได้ ใครจะฟังบอกซึ่งพระเวสสันดรมหाराช ผู้
เปรียบเหมือนต้นโพธิ์ใบที่เกิดอยู่ใกล้ทาง มีเงาร่มเย็น
นำรื่นรมย์ใจ เป็นที่พักอาศัยของคนเดินทาง ผู้เมื่อย
ล้าเหน็ดเหนื่อยมาในเวลาร้อน แก่เราได้ ใครจะฟัง
บอกซึ่งพระเวสสันดรมหाराช ผู้เปรียบเหมือนต้นไทร
ที่เกิดอยู่ใกล้ทาง มีเงาร่มเย็นนำรื่นรมย์ใจ เป็นที่พัก
อาศัยของคนเดินทาง ผู้เมื่อยล้าเหน็ดเหนื่อยในเวลา
ร้อนแก่เราได้ ใครจะฟังบอกพระเวสสันดรมหाराช
ผู้เปรียบเหมือนต้นมะม่วงที่เกิดอยู่ใกล้ทาง มีเงาร่มเย็น

นารีนรมย์ใจ เป็นที่พักอาศัยของคนเดินทาง ผู้เมื่อย
ล้าเหน็ดเหนื่อยมาในเวลาร้อนแก่เราได้ ใครจะพึง
บอกซึ่งพระเวสสันดรมหाराช ผู้เปรียบเหมือนต้นรัง
ที่เกิดอยู่ใกล้ทาง มีเงาร่มเย็นนารีนรมย์ใจเป็นที่พัก
อาศัยของคนเดินทาง ผู้เมื่อยล้าเหน็ดเหนื่อยมาใน
เวลาร้อนแก่เราได้ ใครจะพึงบอกซึ่งพระเวสสันดร
มหाराช ผู้เปรียบเหมือนต้นไม้ใหญ่ที่เกิดอยู่ใกล้ทาง
มีเงาร่มเย็นนารีนรมย์ใจ เป็นที่พักอาศัยของคนเดิน
ทาง ผู้เมื่อยล้าเหน็ดเหนื่อยมาในเวลาร้อน แก่เราได้
ก็เมื่อเราเข้าไปในป่าใหญ่ เพื่อรำพันอยู่อย่างนี้ ผู้ใด
จะพึงบอกว่า เรา รู้ ผู้ นั้น ยังความยินดีให้เกิดแก่เรา
เมื่อเราเข้าไปในป่าใหญ่ เพื่อรำพันอยู่อย่างนี้ ผู้ใด
พึงบอกที่ประทับของพระเวสสันดรว่า เรา รู้จัก ผู้ นั้น
ประสบบุญเป็นอันมาก ด้วยวาจาคำเดียนั้น.

พระศาสดาตรัสว่า

[๑๑๓๖] นายเจตบุตร เป็นพรานเที่ยวอยู่ในป่า
ได้ตอบแก่ชูกนั้นว่า ดูก่อนพราหมณ์ พระหน่อ
กษัตริย์ ถูกพวกท่านรบกวน เพราะทรงบำเพ็ญทาน
อย่างยิ่ง จึงถูกเนรเทศจากแคว้นของพระองค์มาประ-
ทับอยู่ ณ เขาวกต ดูก่อนพราหมณ์ พระหน่อกษัตริย์
ถูกพวกท่านรบกวน เพราะทรงบำเพ็ญทานอย่างยิ่ง
ต้องทรงพาพระโอรสพระธิดาและพระมเหสีมาประทับ

อยู่ ณ เขาวกต ท่านผู้มีปัญญาทราชม ทำแต่กิจที่ไม่
ควรทำ ยังออกจากแวนแคว้นตามมาถึงป่าใหญ่ เทียว
แสวงหาพระราชบุตรดุจนกยางเทียวหาปลาอยู่ในน้ำ
ฉะนั้น แนะพราหมณ์ เราจักไม่ให้ชีวิตแก่เจ้าในที่นี้
ลูกศรที่เราจะยิงนี้แหละ จักดื่มเลือดเจ้า ลูกอ่อน
พราหมณ์ เราจักตัดหัวของเจ้า เชือดเอาหัวใจพร้อม
ทั้งไส้พุง แล้วจักบูชาปิ่นถกฤษณ์พร้อมด้วยเนื้อของ
เจ้า ลูกอ่อนพราหมณ์ เราจักเชือดหัวใจของเจ้า ยกขึ้น
เป็นเครื่องเช่นสรวง พร้อมด้วยเนื้อ มันขี้ และมัน
ในสมองของเจ้า ลูกอ่อนพราหมณ์ มันขี้ จักเป็นยัญ
ที่เราบูชาดีแล้ว เช่นสรวงดีแล้ว ด้วยเนื้อของเจ้า
เจ้าจักนำพระมเหสี และพระโอรส พระธิดาของ
พระราชบุตรไปไม่ได้.

ชูชกกล่าววว่า

[๑๑๓๗] ลูกอ่อนเจตบุตร จงฟังเราก่อน พราหมณ์
ผู้เป็นทนต์ เป็นคนหาโทษมิได้ เพราะเหตุนั้นแล คน
ทั้งหลายย่อมไม่ฆ่าทนต์ นี่เป็นธรรมเนียมสืบเนื่องมา
แต่โบราณ ชาวดีพืทุกคนยินยอมแล้ว พระบิดาก็ทรง
ปรารถนาจะพบพระราชบุตร และพระมารดาของ
พระราชบุตรนั้นทรงทูลพลภาพ พระเนตรทั้งสองของ
พระมารดานั้นจักขุ่นมัวในไม่ช้า เราเป็นทนต์ที่ชาวดีพื
เหล่านั้นส่งมา ลูกอ่อนเจตบุตร จงฟังเราก่อน เราจัก

นำพระราชบุตรเสด็จกลับ ถ้าเจ้ารู้ จงบอกหนทาง
แก่เรา.

เจตบุตรกล่าวว่า

[๑๑๓๘] ดูก่อนพราหมณ์ ท่านเป็นบุตรที่รักของ
พระเวสสันดรผู้เป็นที่รักของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจะให้
เต้าน้ำผึ้ง และขาน้อย่างเป็นบรรณาการแก่ท่าน และ
จักบอกประเทศที่พระเวสสันดรหน่อกษัตริย์ผู้ให้สำเร็จ
ความประสงค์ประทับอยู่แก่ท่าน.

จบชุกกบรรพ

เจตบุตรกล่าวว่า

[๑๑๓๙] ดูก่อนมหาพราหมณ์ นันฐเขาคันท-
มาทน์อันล้นแล้วด้วยหิน พระเวสสันดรเจ้า พร้อมด้วย
ด้วยพระโอรสพระธิดาและพระมหเทสิทรงเพศนักบวช
อันประเสริฐ ทรงขอสำหรับสอยผลไม้ เครื่องบูชา
ไฟและชฎา ทรงนุ่งห่มหนังเสือ บรรทมเหนือแผ่น-
ดิน ทรงบูชาไฟ ประทับอยู่ ณ อาศรมใด เมื่อท่าน
บ่ายหน้าเดินทางไปทางทิศอุดร จะได้เห็นอาศรมนั้น
นั้นหมู่ไม้เขียวชะอุ่ม มียอดสูงตระหวาน คือ ไม้
ตะแบก หูกวาง ไม้ตะเคียน ไม้รัง ไม้ตะคร้อ ไม้
ยางทราย ย่อมหวั่นไหวไปตามลม ดังมาณพดื่มสุรา
คราวเดียวก็ชวณเซไปมาอยู่ฉะนั้น ท่านได้ฟังเสียงฝูง
นกอันจับอยู่บนกิ่งไม้ปานดังเสียงเพลงขับทิตย คือ

นกอโพระตก นกดูเหว่า นกกระจง พลงส่งเสียงร้อง
บินจากต้นไม้โน้นมาสู่ต้นไม้นี้ ทั้งหมู่ไม้ที่ต้องลมพัด
สะบัดกิ่งและใบเสียดสีกันคล้ายกับจะเรียกคนผู้กำลัง
เดินไปให้หยุด และเหมือนดังชักชวนคนผู้จะผ่านไป
ให้ยืนดีขึ้นชมพักผ่อน พระเวสสันดรเจ้า พร้อมด้วย
พระโอรสพระธิดาและพระมเหสี ทรงเทศเป็น
พราหมณ์ ทรงขอสำหรับสอยผลไม้ เครื่องบูชาไฟ
และชฎา ทรงนุ่งห่มหนึ่งเสื่อ บรรทมเหนือแผ่นดิน
ทรงบูชาไฟ ประทับอยู่ ณ อาศรมใด เมื่อท่านบ้าย
หน้าเดินไปทางทิศอุดรจะได้เห็นอาศรมนั้น.

[๑๑๔๐] ในบริเวณอาศรมนั้น มีหมู่ไม้มะม่วง
มะขวิด ขนุน ไม้รั้ง ไม้หว่า สมอพิเภก สมอไทย
มะขามป้อม ไม้โพธิ์ ไม้พุทรา มะพลับทอง ต้นไทร
และมะสัง มะขางหวานและมะเดื่อ มีผลสุกแดง
เรื่อ ๆ อยู่ในที่ต่ำ คล้ายงาช้าง กล้วยหอม ผลจันทน์
มีรสหวานเหมือนน้ำผึ้ง รวงผึ้งไม่มีตัวมีในที่นั้น คน
เอื้อมือปลิดมาบริโภคได้เอง ในบริเวณอาศรมนั้น
มีต้นมะม่วง บางต้นออกช่อแย้มบาน บางต้นมีดอก
และใบร่วงหล่น ผลิผลดาดื่น บางอย่างยังดิบ บาง
อย่างสุกแล้ว ผลมะม่วงดิบและสุกทั้งสองอย่างนั้น มี
สีดังหลังกบ อนึ่ง ในบริเวณอาศรมนั้น บุรุษยืนอยู่
ในภายใต้ก็เก็บมะม่วงสุกกินได้ ผลมะม่วงดิบและสุก
ทั้งหลาย มีสีสวย กลิ่นหอมและรสอร่อยที่สุด เหตุ

การณฺ์เหล่านี้เป็นที่น่าอัศจรรย์แก่ข้าพเจ้าเหลือเกิน ถึง
กับข้าพเจ้าออกอุทานว่า อือ ๆ ที่ประทับอยู่ของพระ-
เวสสันดรนั้น เป็นดังที่ประทับอยู่ของทวยเทพ ย่อม
งดงามปานด้วยนันทวัน ต้นตาล ต้นมะพร้าว และ
อินทผลัม ที่มีอยู่ในป่าใหญ่มีดอกเรียงรายกันอยู่
เหมือนพวงมาลัยที่เขาร้อยไว้ หมูไม้เหล่านั้น ย่อม
ปรากฏดังยอดธงชัย ในบริเวณอาศรมนั้น มีหมูไม้
ต่างๆ พันธุ์ คือ ไม้มูกมัน โกฐ สะค้าน แคล้อย
ไม้บุนนาค บุนนาคเขา และไม้ทริก มีดอกบานสะพรั่ง
สีต่าง ๆ กันเหมือนหมู่ดาว เรืองอยู่บนนภากาศฉะนั้น
อนึ่ง ในบริเวณอาศรมนั้น มีไม้ราชพฤกษ์ ไม้มะ-
เกลือ กฤษณา รักดำ ต้นไทรใหญ่ ไม้รังไก่อ ไม้
ประดู่ มีดอกบานสะพรั่ง ในบริเวณอาศรมนั้นมีไม้
มูกหลวง ไม้สน ไม้กะทุม ไม้ช่อ ไม้ตะแบก
นางรัง ล้วนมีดอกเป็นพุ่มพวงดังลอมฟาง บานในที่
ไม้ไกลจากอาศรมนั้น มีสระโบกขรณี ๓ ภูมิภาคอัน
น่ารื่นรมย์ใจ ดาดายไปด้วยดอกปทุมชาติและอุบล
สระโบกขรณีในสวนนันทวันของทวยเทพฉะนั้น
อนึ่ง ณ ที่ใกล้สระโบกขรณีนั้น มีฝูงนกดูเหว่าเมารส
ดอกไม้ ส่งเสียงไพเราะจับใจ ทำป่านั้นให้ดังอีกทีก
กึกก้อง ในเมื่อคราวหมูไม้ผลิดอกแย้มบานตามฤดูกาล
รสหวานดั่งน้ำผึ้งร่วงหล่นจากเกสรดอกไม้ลงมาค้ำอยู่
บนใบบัวย่อมชื่อน้ำผึ้งใบบัว (ชันทสกร) อนึ่ง ลม

ทางทิศทักษิณและทางทิศประจิมย่อมพัฒมาที่อาศรม
นั้น อาศรมเป็นสถานที่เคลื่อนกล่นไปด้วยละออง
เกสรปทุมชาติในสระโบกขรณินั้น มีกระจับขนาด
ใหญ่ ๆ ทั้งข้าวสาลีอ่อน บ้างแก่บ้างล้มดาษอยู่บนภาค
พื้น และในสระโบกขรณินั้น น้ำใสสะอาดมองเห็น
ฝูงปลา เต่าและปูเป็นอันมาก สัตว์จรไปมาเป็นหมู่ ๆ
รสหวานปานน้ำผึ้งย่อมไหลออกจากเหง้าบัว รสมัน
ปานนมสดและเนยใสย่อมไหลออกจากสายบัว ป่านั้น
มีกลิ่นหอมต่างๆ ที่ลมรำเพยพัดมา ย่อมหอมฟุ้ง
ตระหลบไป ป่านั้นเหมือนดังจะชวนเชิญคนที่มาถึง
แล้วให้เบิกบาน ด้วยดอกไม้และกิ่งไม้ที่มีกลิ่นหอม
แมลงภู่งทั้งหลายต่างก็บินว่อนวุ่นลือเสียงอยู่โดยรอบ
ด้วยกลิ่นดอกไม้ อนึ่ง ที่ใกล้อาศรมนั้น ฝูงวิหคเป็น
อันมากมีสีต่าง ๆ กัน บันเทิงอยู่กับคู่ของตนๆ ร่าร้อง
ขานขันแก่กันและกัน มีฝูงนกอีกสี่หมู่ทำรังอยู่ใกล้
สระโบกขรณิ คือ หมู่ที่ ๑ ชื่อว่านันทิกา ย่อมร้องทูล
เชิญพระเวสสันดรเจ้า ให้ชื่นชมยินดีอยู่ในป่านี้ หมู่
ที่ ๒ ชื่อว่า ชิวปุตตา ย่อมร่าร้องถวายพระพรให้พระ-
เวสสันดรพร้อมด้วยพระราชโอรส พระราชธิดาและ
พระอัครมเหสี จงมีพระชนม์ยืนนาน ด้วยความสุข
สำราญ หมู่ที่ ๓ ชื่อว่า ชิวปุตตาปิยาจโน ย่อมร่าร้อง
ถวายพระพรให้พระเวสสันดรพร้อมทั้งพระราชโอรส
พระราชธิดา และพระอัครมเหสีผู้เป็นที่รักของพระ-
องค์จึงพระตำราญ มีพระชนมายุยืนนานไม่มีข้าศึก

ศัตรู หมูที่ ๓ ชื่อว่า ปิยาปุตตา ปิยานันทา ย่อมรำ
ร้องถวายพระพรให้พระราชโอรส พระราชธิดาและ
พระอัครมเหสีจึงเป็นที่รักของพระองค์ ขอพระองค์
จงเป็นที่รักของพระราชโอรสพระราชธิดาและพระ-
อัครมเหสี ทรงชื่นชมโสมนัสต่อกันและกัน ดอกไม้
ทั้งหลายย่อมตั้งเรียงรายกันอยู่ เหมือนพวงมาลัยที่เขา
ร้อยไว้ หมูไม้เหล่านั้น ย่อมปรากฏดั่งยอดธงชัยมีดอก
สีต่าง ๆ กัน ดั่งนายช่างผู้ฉลาดเก็บมาร้อยกรองไว้
พระเวสสันดรเจ้า พร้อมด้วยพระราชโอรสพระราชธิดา
และพระมเหสีทรงเพศเป็นพราหมณ์ ทรงขอสำหรับ
สอยผลไม้เครื่องบูชาไฟและชฎา ทรงนุ่งห่มหนัง
เสือ บรรทมเหนือแผ่นดิน ทรงบูชาไฟประทับอยู่ ณ
อาศรมใด เมื่อท่านบ้ายหน้าไปทางทิศอุดร จะได้เห็น
อาศรมนั้น.

ชูชกกล่าวว่

[๑๑๔๑] เออก็ข้าวสตุผงอันระคนด้วยน้ำผึ้งและ
ข้าวสตุกัอนมีรสหวานอร่อยของลูงนี้ อันนางอมิตต-
ดาจัดแจงให้แล้ว ลูงจะแบ่งให้แก่เจ้า.

เจตบุตรกล่าวว่

[๑๑๔๒] ข้าแต่ท่านพราหมณ์ จงเอาไว้เป็น
เสบียงทาง ขอเชิญท่านจงรับน้ำผึ้งกับขานี้เอย่าง
จากสำนักของข้าพเจ้านี้ เอาไปเป็นเสบียงทางอีกด้วย
และขอท่านจงไปตามสบายเถิด หนทางนี้เป็นทาง
เดินได้คนเดียว ตรงลี้วไปถึงอาศรมของอจตุถุณี แม้

อจตุตถายืนอยู่ในอาศรมนั้นพันเขลอะ มีผมเกลือกกล้วย
ธูตี ทรงเพศเป็นพราหมณ์ มีขอสำหรับสอยผลไม้
เครื่องบูชาไฟและชฎา นุ่งห่มหนังเสือ นอนเหนือ
แผ่นดิน บูชาไฟ ลุงไปถึงแล้วเชิญถามท่านเถิดท่าน
จักบอกหนทางให้แก่ลุง.

[๑๑๔๓] ชุชกเป็นเผ่าพันธุ์แห่งพราหมณ์ ได้
ฟังคำของเจตบุตรดังนี้แล้ว มีจิตยินดีเป็นอย่างยิ่ง
กระทำประทักษิณเจตบุตรแล้วได้เดินทางตรงไป ณ
สถานที่อันอจตุตถายืนสถิตอยู่.

จบจุลฉนวนวรรณนา

[๑๑๔๔] ชุชกพราหมณ์ภารทวาชโคตรนั้น เมื่อ
เดินไปตามทางที่เจตบุตรพรานป่าแนะให้ ก็ได้พบ
อจตุตถายืน ครั้นแล้วได้เจรจาปราศรัยกับอจตุตถายืน ได้
ถามถึงทุกข์สุขว่า พระคุณเจ้าไม่มีโรคาพาธเบียดเบียน
หรือ เป็นสุขสบายดีหรือ เยียวยาอัตภาพด้วยการ
แสวงหาผลไม้สะตวกหรือ มูลมันผลไม้มีมากหรือ
เหลือบ ยุง และสัตว์เลื้อยคลานจะมีน้อยกระมัง ใน
ป่าอันเคลื่อนกล่นไปด้วยเนื้อร้ายไม่มีกิ้งก่าลายเข้ามา
รบกวนแหวะหรือ.

อจตุตถายืนกล่าววว่า

[๑๑๔๕] ดูก่อนพราหมณ์ เราไม่มีโรคาพาธ
เบียดเบียน เราเป็นสุขสบายดี เยียวยาอัตภาพด้วยการ
แสวงหาผลไม้สะตวกดี มูลมันผลไม้ก็มีมาก อนึ่ง

เหลือบ ยุง และสัตว์เลื้อยคลานก็น้อยในป่าอันเคลื่อนไหว
กลาดไปด้วยเนื้อร้าย ไม่มีกลิ่นร้ายมารบกวนเราเลย
เมื่อเรามาอยู่ในอาศรมสิ้นจำนวนปีเป็นอันมาก เราไม่
รู้สึกถึงความอาพาธอันไม่เป็นที่รื่นรมย์ใจเกิดขึ้นเลย
ดูก่อนมหาพราหมณ์ ท่านมาดีแล้ว อนึ่ง ท่านมิได้
มาร้าย ดูก่อน ท่านผู้เจริญ เชิญท่านเข้าไปภายใน
เชิญล้างเท้าทั้งสองของท่าน ผลมะพลับ ผลมะหาด
ผลมะขาง ผลหมากเม่า มีรสหวานคล้ายน้ำผึ้ง เชิญ
ท่านเลือกบริโภคแต่ผลที่ดี ๆ แม้น้ำฉันก็เย็นสนิทเรา
นำมาจากชอกเขา ดูก่อนมหาพราหมณ์ ถ้าท่านจำนง
หวัง ก็เชิญดื่มตามสบายเถิด.

ชูชกกล่าวว่า

[๑๑๔๖] สิ่งใดอันพระคุณเจ้าให้แล้ว สิ่งนั้น
ทั้งหมดข้าพเจ้ารับไว้แล้ว บรรณาการอันพระคุณเจ้า
กระทำแล้วทุกอย่าง ข้าพเจ้ามาแล้วเพื่อจะเยี่ยมเยียน
พระเวสสันดรราชาณี ราชโอรสของพระเจ้ากรุง-
สัตยชัย ซึ่งพลัดพรากจากชาวสีพีมาช้านาน ถ้าพระ-
คุณเจ้าทราบสถานที่ประทับ โปรดแจ้งแก่ข้าพเจ้าด้วย
เถิด.

ดาบสกล่าวว่า

[๑๑๔๗] ท่านมานี้เพื่อเป็นศรีสวัสดิ์ เพื่อมา
เยี่ยมเยียนพระเวสสันดรเจ้าก็หาไม่ เราเข้าใจว่าท่าน
ปรารถนา (จะมาขอ) พระอัศรมเหสีผู้เคารพนบ
พระราชสวามีไปเป็นภรรยา หรือมิฉะนั้นท่านก็

ปรารถนา (จะมาขอ) พระกัณหาชินาราชกุมารีและ
พระชาติราชกุมารไปเป็นทาสทาสี หรือไม่ก็มาเพื่อจะ
นำเอาพระมารดาและพระราชกุมารทั้งสามพระองค์ไป
จากป่า คูก่อนพราหมณ์ โภคสมบัติทรัพย์และข้าว
เปลือกของพระองค์มิได้มี.

ชูชกกล่าวว่า

[๑๑๔๘] ข้าพเจ้าเป็นผู้ที่ท่านยังไม่สมควรจะ
โกรธเคืองเพราะข้าพเจ้ามิได้มาเพื่อขอกทาน การพบ
เห็นอริยชนเป็นความดี การอยู่ร่วมกับอริยชนเป็นสุข
ทุกเมื่อ พระเวสสันดรสีพีราชเสด็จพลัดพรากจาก
ชาวสีพีมา ข้าพเจ้ายังมีได้เห็นเลย ข้าพเจ้ามาเพื่อจะ
เยี่ยมเยียนพระองค์ ถ้าพระคุณเจ้าทราบสถานที่ประทับ
โปรดแจ้งแก่ข้าพเจ้าด้วยเถิด.

คอบสกล่าว่า

[๑๑๔๙] คูก่อนมหาพราหมณ์ นั้นภูเขาคันธ-
มาทน์อันล้วนแล้วด้วยหิน พระเวสสันดรเจ้า พร้อม
ด้วยพระโอรสพระธิดาและพระมเหสี ทรงเพศนักบวช
อันประเสริฐ ทรงขอสำหรับสอยผลไม้ เครื่องบูชาไฟ
และชฎา ทรงนุ่งห่มหนังเสือ บรรทมเหนือแผ่นดิน
ทรงบูชาไฟ ประทับอยู่ ณ อาศรมใด เมื่อท่านบ่ายหน้า
เดินไปทางทิศอุดร จะได้เห็นอาศรมนั้น นั้นหมู่ไม้
เขียวชะอุ่ม ทรงผลต่างๆ ปรากฏดังภูเขอัญชนบรรพต

เขียวชะอุ่ม มียอดสูงตระหง่าน คือ ไม้ตะแบก หูกวาง
ไม้ตะเคียน ไม้รัง ไม้ตะคร้อ ไม้ยางทรายย่อมห้วน
ไหวไปตามลม ดังมาณพดิมสุราราวเดียวก็ชวนเซ
ไปมาอยู่ ฉะนั้น ท่านจะได้ฟังเสียงฝูงนกอันจกอยู่บน
กิ่งไม้ ปานดังเสียงเพลงทิพย์ คือ นกโพระดก นก
ดูเหว่า นกกระจงส่งเสียงร้องบินจากต้นไม้โน้นมาสู่
ต้นไม้นี้ ทั้งหมดไม้ที่ต้องลมพัดสะบัดกิ่งและใบเสียดสี
กัน คล้ายกับจะเรียกคนผู้กำลังเดินทางไปให้หยุด
และเหมือนดังชักชวนผู้จะผ่านไปให้ยินดีชื่นชมพักผ่อน
พระเวสสันดรเจ้า พร้อมด้วยพระโอรสพระธิดาและ
พระมเหสี ทรงเทศเป็นนักบวชอันประเสริฐ ทรงขอ
สำหรับสอยผลไม้ เครื่องบูชาไฟและใส่ชฎา ทรง
นุ่งห่มหนังสือ บรรทมเหนือแผ่นดิน ทรงบูชาไฟ
ประทับอยู่ ณ อาศรมใด เมื่อท่านบ่ายหน้าเดินทางไป
ทางทิศอุดรจะได้เห็นอาศรมนั้น ที่ภูมิภาคอันน่ารื่น-
รมย์ใจ มีดอกกุ่มตอกอยู่เรียกราด พื้นแผ่นดินเขียวชะอุ่ม
ไปด้วยหญ้าแพรก ณ ที่นั้นไม่มีธูลิฟุ้งขึ้นเลย หญ้านั้น
มีสีเขียวคล้ายขนคอนกยูงเปรียบด้วยสัมผัสแห่งลำดี
หญ้าทั้งหลายโดยรอบ ยาวไม่เกิน ๔ องคุลี ต้นมะม่วง
ต้นชมพู ต้นมะขวิดและมะเดื่อ มีผลสุกๆ อยู่ในที่
ต่ำๆ ป่าไม้นั้นเป็นที่ให้เจริญความยินดี เพราะมีหมู่ไม้
ผลบริโภคได้เป็นอันมาก น้ำใสสะอาดกลิ่นหอมดี ดี
ดังแก้วไพฑูรย์ เป็นที่อยู่อาศัยของฝูงปลา ไหลหลัง

มาในป่านั้น ภูมิภาคอันน่ารื่นรมย์ใจในที่ไม่ไกล
อาศรมนั้น มีสระโบกขรณีธารดาษไปด้วยปทุมชาติ
และอุบล เหมือนดังที่มีอยู่ในนันทวันของทวยเทพ
ดุก่อนพราหมณ์ ในสระนั้นมีอุบลชาติ ๓ ชนิด คือ
เขียว ขาว และแดง งามวิจิตรมากมาย.

พระดาบสกล่าวว่

[๑๑๕๐] ในสระนั้นมีปทุมชาติดาษต้น สีขาว
ดั่งผ้าไหมพัศตร์ สระนั้นชื่อว่า มุจลินท์ ธารดาษไป
ด้วยอุบลขาว จงกลณี และฝักทอดยอด หนึ่งเล่า
ปทุมชาติในสระนั้นมีดอกบานสะพรั่ง ปรากฏหา
กำหนดประมาณมิได้ บ้างก็บานในคิมหันตฤดู บ้าง
ก็บานในเหมันตฤดู ปรากฏเหมือนตั้งอยู่ในน้ำลึก
ประมาณเพียงเข้า ปทุมชาติอันงามวิจิตรชูดอกสะพรั่ง
ส่งกลิ่นหอมฟุ้งตระหลบไป หม่อมมรโผผินบินว่อน
เสียงวู้ว ๆ อยู่โดยรอบ เพราะกลิ่นหอมแห่งบุปผชาติ.

[๑๑๕๑] ดุก่อนพราหมณ์ หนึ่งเล่า ที่ใกล้ขอบ
สระนั้นมีต้นไม้หลากหลายขึ้นออกสะพรั่ง คือ ต้น
กระท่อม ต้นแคฝอย และต้นทองหลาง ผลิดอกออก
สะพรั่ง ไม้ปฐูไม่ทราก ต้นปาริชาติดอกบานสะพรั่ง
ต้นกาะทิง ต้นไม้เหล่านี้มีอยู่ที่สองฟากปากสระมุจ-
ลินท์ ต้นชื่อก ต้นแคขาว บัวบก ส่งกลิ่นหอมฟุ้งไป
ต้นคนทิสอ ต้นคนทิมะมา และต้นประดู่มีอยู่ ณ ที่

ใกล้สระนั้น ดอกสะพรั่ง ต้นมะค่าไก่ ไม้มะทรง
ต้นแก้ว ต้นมะรุม การะเกด กรรณิการ และชะบา
ไม้รอกฟ้า ไม้อินทนิล ไม้สะท่อน และทองกวาวมีดอก
แย้มบาน ผลิดอกออกยอดพร้อม ๆ กัน รุ่งเรืองงาม
ไม้มะรีน ไม้ตีนเป็ด กล้วย ต้นคำฝอย นมแมว คนทา
ประคูดาย ต้นสลอด มีดอกบานสะพรั่ง ต้นมะไฟ
ต้นจิว ไม้ขำงิ้ว พุดขาว กฤษณา โกฐเขมา
โกฐสอ มีดอกบานสะพรั่ง ต้นไม้ในบริเวณสระนั้น
มีทั้งอ่อนและแก่ ต้นตรงไม้คองอ ดอกบานตั้งอยู่
สองข้างอาศรมโดยรอบเรือนไฟ.

[๑๑๕๒] อนึ่ง พันธุ์ไม้เป็นอันมาก เกิดขึ้น
ใกล้ขอบสระนั้น คือ ตะไคร้ ถั่วเขียว ถั่วราชมาศ
สาหร่าย ลันตะวา น้ำในสระนั้นถูกลมร่ำพัด
เกิดเป็นระลอกกระทบฝั่ง มีหมู่แมลงบินว่อนเคล้า
เอาเกสรดอกไม้ที่แย้มบาน สีเสียดเทศ เต่าร้าง ผักบู่
ร่วม มีมากในที่ต่างๆ ดอกอนพราหมณ์ ต้นไม้ทั้งหลาย
ดาดดาไปด้วยกล้วยไม้ กลิ่นแห่งบุปผชาติดังกล่าว
แล้วนั้น หอมระลอบอยู่ ๗ วัน ไม้พลันหาย บุปผ-
ชาติเกิดอยู่เรียงรายสองฝั่งสระมุจลินท์ ป่านั้นดาดดา
ไปด้วยต้นราชพฤกษ์ย่อมนงงาม กลีบดอกราชพฤกษ์
นั้นหอมระลอบอยู่ถึงเดือนไม้เดือนหาย อัญชันเขียว
อัญชันขาว กุ่มแดงดอกบานสะพรั่ง ป่านั้นดาดดาไป

ด้วยอบเชยและแมงลัก เหมือนดังจะให้คนเบิกบานใจ
ด้วยดอกไม้และกิ่งไม้อันมีกลิ่นหอม เหล่ากมรโฝผิน
บินว่อนเสียงวู้ๆ อยู่โดยรอบ เพราะกลิ่นหอมแห่ง
บุปผชาติ คู่ก่อนพราหมณ์ ณ ที่ใกล้สระนั้น มีฟักแพง
แตงน้ำเต้า ๓ ชนิด ชนิดหนึ่งผลโตเท่าหม้อ อีกสอง
ชนิดผลโตเท่าตะโพน.

[๑๑๕๓] อนึ่ง ที่ใกล้สระนั้นมีผักกาด กระจ่าง
หอม เป็นอันมาก ต้นเต้าร้างตั้งอยู่ส้างดังต้นตาล
อุบลเขียวมีเป็นอันมาก ขึ้นอยู่ริมน้ำพอเอื้อมเด็ดได้
มะลิวัน นมตำเลีย หญ้านาง อบเชย อโศก เทียนป่า
ดอกเข็ม หางช้าง อังกาบ กากะทิง กระจ่ำพัก
ทองเครือ ดอกเข็มบานสะพรั่งขึ้นขนาน ต้นชุมแสง
ขึ้นแข่งแซกคัดเค้าและชะเอม มะลิซ้อน หงอนไก่
เทพทาโร แคฝอย ฝ้ายทะเล กรรณิการดอกเบ่งบาน
งาม ปรากฏดังตาข่ายทองเปรียบด้วยเปลวไฟ บุปผ-
ชาติเกิดบนบกและที่เกิดในน้ำ ปรากฏมีในสระนั้น
ทุกอย่าง สระมุจลินท์มีน้ำมาก เป็นที่รื่นรมย์ ด้วย
ประการฉะนี้.

[๑๑๕๔] อนึ่ง ในสระนั้นมีปลาซึ่งว่ายอยู่ในน้ำ
มากมาย คือ ปลาตะเพียน ปลาช่อน ปลาคู กะเข็
ปลาฉลาม ณ ที่ใกล้สระนั้น มีชะเอมต้น ชะเอมเครือ
กำยาน ประยงค์ เนรภูลี เห่าหมู สัตตบุษย์ สมุล-

แว้ง พิมเสน สามสิบ และกฤษณา เถาะได้ลิง มี
มากมาย บัวบก โกรฐขาว กระทุ่มเลือด ต้นหนาด
ขมิ้น แก้วหอม หรดาล คำ กูน สมอพิเภก ไคร้-
เครือ พิมเสน และรางแดง.

[๑๑๕๕] อนึ่ง ในป่านั้นมีสัตว์หลายจำพวก คือ
ราชสีห์ เสือโคร่ง ยักษ์ฉินหน้าพา ช้างพัง ช้างพราย
เนื้อทราย เนื้อฟาน ละมั่ง นางเหิน หมาจิ้งจอก
หมาใน บ่าง กระรอก จามรี ชะนี ลิงลม ค่าง
ลิง ลิงจุ่น กวาง กระตัง หมี วัวเถื่อน มีมากมาย
แรด หมู พังพอน งูเห่า มีอยู่ที่ใกล้สระนั้นเป็นอัน
มาก กระบือ หมาใน หมาจิ้งจอก กิ้งก่า จะกวด
เหี้ย เสือดำ เสือเหลือง มีอยู่โดยรอบ กระต่าย
แร้ง ราชสีห์ และเสือปลา มีอยู่มากหลาย มีสกุล
ชาติมากมาย คือ นกแก้ว นกยูง หงส์ขาว ไก่ฟ้า
ไก่ป่า ไก่เถื่อน นกหัสดีลิงค์ รำร้องหากันและกัน
นกยางโทน นกยางกรอก นกโพระดก นกตั๋ยตีวิด
นกกระเรียน เขี้ยวดำ เขี้ยวแดง นกช้อนหอย นก
พริก นกค้ำแค นกแขวก นกกด นกกระเต็นใหญ่
นกนางแอ่น นกคุ้ม นกกระทา นกกระทง นกกระจอก
นกกระจาบ นกกระเต็นน้อย นกกางเขน นกการ-
เวก นกแอ่นลม นกเงือก นกออก ธรรมจูลินท์
เกลือกล่นไปด้วยฝูงนกนานาชนิด ก็ก້องไปด้วย
เสียงสัตว์ต่างๆ.

[๑๑๕๖] อนึ่ง ที่ใกล้สระนั้น มีนกกมากมาย มี
ขนปีกงามวิจิตร มีเสียงไพเราะเสนาะโสต ย่อมปรา-
โมทย์อยู่กับคู่เคียงส่งเสียงกู่ร้องหาคันและกันอนึ่ง
ที่ใกล้สระนั้น มีฝูงสกูณาติราชาตีส่งเสียงร้องไพเราะ
ไม่ขาดสาย มีตางามประกอบด้วยเบ้าตาขาว มีขนปีก
ขนหางงามวิจิตร อนึ่ง ที่ใกล้สระนั้นมีฝูงนกยูง ส่ง
เสียงร้องไพเราะไม่ขาดสาย มีสร้อยคอเขียว ส่งเสียง
ร้องหาคันและกัน ไก่เถื่อน ไก่ฟ้า นกเป็ดน้ำ นก
นางนวล เขี้ยวดำ เขี้ยวนกเขา นกกาน้ำ นก
แขกเต้า นกสาธิกา อนึ่ง ที่ใกล้สระนั้น มีนกเป็น
อันมาก เป็นพวก ๆ คือ เหลือง แดง ขาว นกหัสดี-
ลิงค์ พระยาหงส์ทอง นกกาน้ำ นกแขกเต้า นก
ดูเหว่า นกออก หงส์ขาว นกช้อนหอย นกเค้าแมว
ห่าน นกยาง นกโพระดก นกต้อยตีวิด นกพิราบ
หงส์แดง นกจากพราว นกเปิดน้ำ นกหัสดีลิงค์ ส่ง
เสียงร้องนำรุ่มรมย์ใจ เหล่าสกูณาติราชาตีดังกล่าว
แล้ว ต่างก็ส่งเสียงกู่ร้องหาคัน ทั้งเช้าและเย็นเป็น
นिरันตร์ อนึ่งที่ใกล้สระนั้นมีสกูณาติราชาตีมากมายสี่
ต่าง ๆ กัน ย่อมบันเทิงอยู่กับคู่เคียง ส่งเสียงกู่ร้อง
ร้องเข้าหาคันและกัน อนึ่ง ที่ใกล้สระนั้น มีสกูณา
ติราชาตีมากมายสี่ต่าง ๆ กัน ทุก ๆ ตัวต่างส่งเสียงอัน
ไพเราะระงมไพเราะ ที่ใกล้สองฝั่งสระมูถลินท์ อนึ่ง ที่

ใกล้สระนั้นมีสถูณาทิวาชาติชื่อว่าการเวกมากมาย
ย่อมปราโมทย์อยู่ลึบคู่เคียง ส่งเสียงกู่ร้องร่ำไห้กัน
และกัน หนึ่ง ที่ใกล้สระนั้นมีสถูณาทิวาชาติชื่อว่
การเวก ทุก ๆ ตัวต่างส่งเสียงอันไพเราะระงมไพเราะ
อยู่ที่สองฝั่งสระมุจลินท์ ป่านั้นเคลื่อนกลาตไปด้วย
เนื้อทรายและเนื้อฟาน เป็นสถานที่เสพอาศัยของช้าง
พลายและช้างพัง คายตื่นไปด้วยเถาวัลย์นานาชนิด
และเป็นที่อยู่อาศัยของฝูงชะมด หนึ่ง ที่ป่านั้น มีธัญญ
ชาติมากมาย คือ หล้ากับแก้ว ลูกเดือย ข้าวสาลี
อ้อย มิใช่น้อยเกิดเองในที่มิได้ไถ ทางนี้เป็นทาง
เดินได้คนเดียว เป็นทางตรงไปจนถึงอาศรม คนผู้
ไปถึงอาศรมของพระเวสสันดรนั้นแล้ว ย่อมไม่ม
ีความหิวกระหายหรือความไม่ยินดี พระเวสสันดรเจ้า
พร้อมด้วยพระโอรส พระธิดา และมเหสี ทรงเทศ
นักบวชอันประเสริฐ ทรงขอสำหรับสอยผลไม้ เครื่อง
บูชาไฟและชฎา ทรงนุ่งห่มหนังเสือ บรรทมเหนือ
แผ่นดิน ทรงบูชาไฟประทับอยู่ ณ อาศรมใด เมื่อ
ท่านบ่ายหน้าไปทางทิศอุดรจะได้เห็นอาศรมนั้น.

[๑๑๕๗] ชูชกผู้เป็นเผ่าพันธุ์ แห่งพราหมณ์ครั้ง
ลำดับถ้อยคำของอจุตฤาษี กระทำประทัภษณ มีจิตชื่น
ชมโสมนัส อ้าลุ่มงหน้าไปยังสถานที่ประทับของ
พระเวสสันดร.

จบมหาวนวรรณา

พระเวสสันดรตรัสว่า

[๑๑๕๘] ดูก่อนพ่อชาลี เจ้าจงลุกขึ้นยืนเถิด
การมาของพวกยาจกในวันนี้ปรากฏเหมือนการมาของ
พวกยาจกครั้งก่อน ๆ พ่อเห็นเหมือนดังพราหมณ์ ความ
ชื่นชมยินดีทำให้พ่อมีความเกษมสันต์.

พระชาติกุมารกราบทูลว่า

[๑๑๕๙] ข้าแต่พระชนกนาถ แม้เกล้ากระหม่อม
ฉันก็เห็นผู้นั้นปรากฏเหมือนพราหมณ์ ดูเหมือนเป็น
คนเดินทาง จักเป็นแขกของเราทั้งหลาย.

ชูชกทูลว่า

[๑๑๖๐] พระองค์ไม่มีโรคาพาธหรือหนอ พระ-
องค์ทรงพระตำราญดีหรือ ทรงเยียวยาอัศภพด้วย
การแสวงหาผลาหารสะดวกหรือ ทั้งมูลมันผลไม้มี
มากหรือ เหลือบ ยุง และสัตว์เลื้อยคลานมีน้อยแล
หรือ ในป่าอันเคลื่อนกล่นไปด้วยพาลมฤค ไม่มีมา
เบียดเบียนแลหรือ.

พระโพธิสัตว์ตรัสว่า

[๑๑๖๑] ดูก่อนพราหมณ์ เราทั้งหลายไม่มีโรคา-
พาธเบียดเบียน อนึ่ง เราทั้งหลายเป็นสุขตำราญดี
เราเยียวยาอัศภพด้วยการหาผลาหารสะดวกดี ทั้งมูล
มันผลไม้ก็มีมาก ทั้งเหลือบยุงและสัตว์เลื้อยคลานก็มี
น้อย อนึ่ง ในป่าอันเคลื่อนกล่นไปด้วยพาลมฤค ก็
ไม่มีมาเบียดเบียนแก่เรา เมื่อพวกเราอยู่ในป่ามี
ชีวิตอันตรมกรียมมาตลอด ๗ เดือน เราพึงเห็นท่าน

ผู้เป็นพราหมณ์บูชาไฟ ทรงเพศอันประเสริฐ ถือไม้
ทำสัดังผลมะตูมและลักจั่นน้ำนี้เป็นคนแรก คุก่อน
พราหมณ์ ท่านมาดีแล้ว อนึ่ง ท่านมิได้มาร้าย
คุก่อนท่านผู้เจริญ เชิญท่านเข้ามาภายในเถิด เชิญ
ท่านล้างเท้าของท่านเถิด ผลมะพลับ ผลมะหาด
ผลมะขาง ผลหมากเม่า มีรสหวานปานน้ำผึ้ง เชิญ
เลือกฉันแต่ผลที่ดี ๆ เถิดท่านพราหมณ์ แม่น้ำฉันนี้ก็
เย็นสนิท เรานำมาแต่ซอกเขา คุก่อนพราหมณ์ ถ้า
ท่านจำนงหวัง ก็เชิญดื่มตามสบายเถิด ดังเราขอถาม
ท่านมาถึงป่าใหญ่เพราะเหตุการณ์อะไรหนอ เราถาม
แล้ว ขอท่านจงบอกความนั้นแก่เราเถิด.

ชูชกทูลว่า

[๑๖๖๒] ห่วงน้ำ (ในปัญจมหานที) เต็มเปี่ยม
ตลอดเวลาไม่เหือดแห้ง ฉันใด พระองค์มีพระหฤทัย
เต็มเปี่ยมไปด้วยศรัทธา ฉะนั้น เกล้ากระหม่อมฉัน
กราบทูลขอแล้ว ขอพระองค์ทรงพระกรุณาพระราช-
ทานสองปีโยรสแก่ข้าพระองค์เถิด.

พระมหาสัตว์ตรัสว่า

[๑๖๖๓] คุก่อนพราหมณ์ เรายอมให้ มิได้หวั่น
ไหว ท่านจงเป็นใหญ่พาเอาลูกทั้งสองของเราไปเถิด
พระราชบุตรมารดาของลูกทั้งสองนี้ เสด็จไปป่าแต่
เข้าเพื่อแสวงหาผลไม้ จักกลับจากการแสวงหาผลไม้
ในเวลาเย็น คุก่อนพราหมณ์ เชิญท่านพักอยู่ราตรีหนึ่ง

แล้วจึงไปในเวลาเช้า คู่ก่อนพรหมณ์ ท่านจงพาเอา
ลูกรักทั้งสอง อันประดับด้วยดอกไม้ต่าง ๆ ตกแต่ง
ด้วยของหอมนานา พร้อมด้วยมูลมันและผลไม้หลาย
ชนิดไปเถิด.

ชูชกทูลว่า

[๑๖๖๔] ข้าแต่พระองค์ผู้จอมทัพ ข้าพระองค์
ไม่ชอบใจการพักอยู่ ข้าพระองค์ยินดีจะไป แม้อันตราย
จะพึงมีแก่ข้าพระองค์ ข้าพระองค์ขอทูลลาไปทีเดียว
เพราะว่าธรรมดาสตรีเหล่านั้นเป็นผู้ไม่สมควรแก่การขอ
ยอมทำอันตรายต่อบุญของทายกและลาภของയാจก
ยอมรู้มารยา ย่อมรับสิ่งทั้งปวงโดยข้างซ้าย เมื่อฝ่า
พระบาทบำเพ็ญทานด้วยพระราชศรัทธา ฝ่าพระบาท
อย่าได้ทรงเห็นพระมารดาของพระปิโยรสทั้งสองเลย
ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมทัพ พระมารดาของพระปิโย-
รสนั้นพึงกระทำแม้อันตรายได้ ข้าพระองค์ขอทูลลา
ไปทีเดียว ขอพระองค์จงตรัสเรียกพระลูกแก้วทั้งสอง
นั้นมาอย่าให้พระลูกแก้วทั้งสองได้ทันเห็นพระชนนีเลย
เมื่อพระองค์ทรงบำเพ็ญทานด้วยพระราชศรัทธา บุญ
ย่อมเจริญด้วยอาการอย่างนี้ ขอพระองค์ตรัสเรียก
พระลูกแก้วทั้งสองนั้นมา อย่าให้พระลูกแก้วทั้งสอง
ได้ทันเห็นพระชนนีเลย ข้าแต่พระราชบิดา พระองค์ทรง
ประทานทรัพย์ คือพระโอรสพระธิดาแก่യാจกเช่น
ข้าพระองค์แล้ว จักเสด็จไปสวรรค์.

พระเวสสันดรตรัสว่า

[๑๖๖๕] ถ้าท่านไม่ปรารถนาจะเห็นภริยาของเราผู้มีวัตรอันงามไซ้ ท่านก็จงทูลถวายชาลีกัณหาชื่อนาทั้งสองนี้ แก่พระเจ้าสญชัยมหาราชผู้พระอัยยกา ท้าวเชอทอดพระเนตรเห็นพระกุมารทั้งสองนี้ ผู้มีเสียงไพเราะ กล่าววาจาน่ารัก จะทรงปลื้มพระหฤทัยปรีดาปราโมทย์ จักพระราชทานทรัพย์แก่ท่านเป็นอันมาก.

ชูชกทูลว่า

[๑๖๖๖] ข้าแต่พระราชาบุตร ขอพระองค์ทรงฟังข้าพระองค์ ข้าพระองค์กลัวต่อกรที่จะถูกหาว่าลักชิงเอาไป สมเด็จพระเจ้าสญชัยมหาราชจะลงพระราชอาญาข้าพระองค์ คือ จะพึงทรงขายหรือให้ประหารชีวิต ข้าพระองค์จะขาดทั้งทรัพย์ทั้งทาสและจะพึงถูกนางพราหมณี ผู้เป็นเผ่าพันธุ์พราหมณ์ตีเตียนได้.

พระเวสสันดรตรัสว่า

[๑๖๖๗] พระมหाराชาทรงสถิตในธรรม ทรงผดุงสี่พีริฐให้เจริญได้ทอดพระเนตรเห็นสองพระกุมารนี้ผู้มีเสียงไพเราะกล่าววาจาน่ารัก ได้พระปีติโสมนัสแล้วจักพระราชทานทรัพย์แก่ท่านเป็นอันมาก.

ชูชกทูลว่า

[๑๖๖๘] พระองค์ทรงพร้าสอนข้าพระองค์สิ่งใด ๆ ข้าพระองค์จักทำสิ่งนั้น ๆ ไม่ได้ ข้าพระองค์จัก

นำสองพระกุมารไปเป็นทาสรับใช้ของนางพราหมณี.

พระศาสดาตรัสว่า

[๑๑๖๕] ลำดับนั้น พระกุมารทั้งสอง คือ พระชาติ และพระกัณหาชิโนได้สดับคำของชูชก ผู้หยาบ ข้ำ ตกพระทัยกลัว จึงพากันเสด็จวิ่งหนีไปในที่นั้น ๆ

พระมหาสัตว์ตรัสว่า

[๑๑๗๐] ดูก่อนพ่อชาติลูกรัก มานี่เถิด ลูกทั้งสองจงยังบารมีของพ่อให้เต็ม จงช่วยโสทรจสรงหทัยของพ่อให้เย็นน้ํา จงทำตามคำของพ่อ ขอเจ้าทั้งสองจงเป็นดั่งยานนาวาของพ่อ อันไม่หวั่นไหวในสาคร คือภพ พ่อจักข้ามซึ่งฝั่งคือชาติ จักยังสัตว์โลกพร้อมทั้งทวยเทพให้ข้ามด้วย ดูก่อนลูกกัณหาชิโนเถิด เจ้าเป็นธิดาที่รัก ทานบารมีก็เป็นที่รักของพ่อ จงช่วยโสทรจสรงหทัยของพ่อให้เย็นน้ํา ขอจงทำตามคำของพ่อ ขอเจ้าทั้งสองจงเป็นยานนาวาของพ่อ อันไม่หวั่นไหวในสาครคือภพ พ่อจักข้ามซึ่งฝั่ง คือชาติ จักช่วยสัตว์โลกพร้อมทั้งทวยเทพให้ข้ามด้วย.

พระศาสดาตรัสว่า

[๑๑๗๑] ลำดับนั้น พระเวสสันดรผู้ผดุงสี่พีริฐูให้เจริญ ทรงพาพระกุมารทั้งสอง คือ พระชาติและพระกัณหาชิโน มาพระราชทานให้เป็นปุตตกทานแก่พราหมณ์ ลำดับนั้น พระเวสสันดรผู้ผดุงสี่พีริฐูให้

เจริญ ทรงพาพระกุมารทั้งสอง คือ พระชาติและ
พระกัณหาชينا มาพระราชทานให้แก่พราหมณ์ มี
พระหฤทัยขึ้นบานในปุตตกทานอันอุดม ในครั้งนั้น
เมื่อพระเวสสันดรราชาภิเษก พระราชทานพระกุมารทั้ง
สอง ก็บังเกิดมีความบันลือลั่นนำสะพรั่งแล้ว ขนพอง
สยองเกล้า เมทนีดลก็หวั่นไหว พระเวสสันดรเจ้าผู้
ผดุงสีพีรัฐให้เจริญ ทรงประคองอัญชลี พระราชทาน
สองพระกุมารผู้เจริญด้วยความสุขให้เป็นทานแก่
พราหมณ์ ก็บังเกิดมีความบันลือลั่น นำสะพรั่งแล้วขน
พองสยองเกล้า.

[๑๑๗๒] ลำดับนั้น พราหมณ์ผู้หยาบช้านั้น เอา
พินักัดเถาว์ลัยให้ขาดแล้ว เอามาผูกพระหัตถ์ พระ-
กุมารทั้งสอง จุกกระชากลากมา แต่นั้นพราหมณ์นั้น
จับเถาว์ลัยถ้อยไม้ทำทุบตีพระกุมารทั้งสองนำไป เมื่อ
พระเวสสันดรสีพีราช กำลังทอดพระเนตรอยู่.

[๑๑๗๓] ลำดับนั้น สองพระกุมารพอหลุดพ้น
จากพราหมณ์ก็รีบวิ่งหนีไป พระเนตรทั้งสองมองไป
ด้วยน้ำอัศจรรย์ พระชาติชะเง้อมองดูพระบิดา ทรง
ถวายเป็นกมลพระยกุลบาทของพระบิดา พระวรกายสั่น
ระริกดังใบโพธิ์ ทรงถวายเป็นกมลพระยกุลบาทพระบิดา
แล้วได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระชนกนาถ ก็พระมารดา
เสด็จออกไปป่า และพระบิดาทอดพระเนตรเห็นแต่

กระหม่อมฉัน ข้าแต่พระชนกนาถ ขอพระองค์ทรง
ทอดพระเนตรเกล้ากระหม่อมฉันทั้งสองอยู่ก่อน จน
กว่าเกล้ากระหม่อมฉันทั้งสองได้เห็นพระมารดา ข้าแต่
พระชนกนาถ พระมารดาเสด็จออกไปป่า ขอพระ-
บิดาทอดพระเนตรกระหม่อมฉันทั้งสองอยู่ก่อน ข้าแต่
พระชนกนาถ ขอพระองค์อย่าเพิงพระราชทานเกล้า
กระหม่อมฉันทั้งสอง จนกว่าพระชนนีของเกล้ากระ-
หม่อมฉันจะเสด็จกลับมา เมื่อนั้น พราหมณ์นี้จักขาย
หรือจักฆ่าก็ตามปรารถนา พราหมณ์ผู้หยาบช้านี้
ประกอบด้วยบุรุษโทษ ประการ คือ มีเท้าคดทุ
ตะแคง ๑ เล็บเน่า ๑ ปลิ้นน้องย่อยยาน ๑ ริมฝีปาก
บนยาว ๑ น้ำลายไหลยืด ๑ เขี้ยวงอกออกเหมือน
เขี้ยวหมู ๑ จมูกหักฟูบ ๑ ท้องพลูยดังหม้อ ๑ หลัง
ค่อม ๑ ตาข้างหนึ่งเล็กข้างหนึ่งใหญ่ ๑ หนวดแดง ๑
ผมบางเหลืออง ๑ หนังกินเป็นเกลียวตัวตกกระ ๑ ตา
เหลืออง ๑ คดสามแห่ง คือ ที่สะเอวหลังและคอ ๑
ซากาง ๑ เดินตั้งกระดูก ๑ ขนตามตัวยาวและหยาบ
๑ นุ่งห่มหนังเสือเป็นอมมนุษย์น่ากลัวเหลือเกินเป็น
มนุษย์หรือยักษ์มีเนื้อและเลือดเป็นเครื่องบริโภค ออก
จากบ้านมาสู่ป่า มาขอทรัพย์คือบุตรกะพระองค์ ถูก
ทั้งสองกำลังถูกพราหมณ์ปีศาจนำไป ข้าแต่พระชนก-
นาถ กระไรหนอฝ่าพระบาททรงนั่งเฉยอยู่ได้ พระ

เหตุ^๑ของพระชนกนาถปานดังหนึ่ง^๒ห็น หรือ^๓ดั่งว่า
ยึด^๔มันด้วย^๕พืดเหล็ก พระองค์^๖ช่างไม่^๗ทรง^๘รู้^๙สึก^{๑๐}ถึง^{๑๑}ลูก^{๑๒}ทั้ง^{๑๓}
สอง^{๑๔} ซึ่ง^{๑๕}ถูก^{๑๖}พราหมณ์^{๑๗}ผู้^{๑๘}แสวง^{๑๙}หา^{๒๐}ทรัพย์^{๒๑}หยาบ^{๒๒}คาย^{๒๓} ผูก^{๒๔}
มัด^{๒๕} แก^{๒๖}เขียน^{๒๗}ตี^{๒๘}ลูก^{๒๙}ทั้ง^{๓๐}สอง^{๓๑} เหมือน^{๓๒}นาย^{๓๓}โคบาล^{๓๔}ตี^{๓๕}โค
ฉะนั้น^{๓๖} ขอให้^{๓๗}น้อง^{๓๘}กัณหา^{๓๙}จง^{๔๐}อยู่^{๔๑} ณ^{๔๒} ที่^{๔๓}นี้^{๔๔}แหละ^{๔๕} เธอ^{๔๖}ไม่^{๔๗}รู้^{๔๘}
จัก^{๔๙}ความ^{๕๐}ทุก^{๕๑}ข้อ^{๕๒}อะไร^{๕๓}ๆ^{๕๔} เมื่อ^{๕๕}เธอ^{๕๖}ไม่^{๕๗}เห็น^{๕๘}พระ^{๕๙}มารดา^{๖๐}ก็^{๖๑}จะ^{๖๒}
คร่ำ^{๖๓}ครวญ^{๖๔}หา^{๖๕}เหมือน^{๖๖}ลูก^{๖๗}เนื้อ^{๖๘}ที่ยัง^{๖๙}ดี^{๗๐}มัน^{๗๑}มพลัด^{๗๒}จาก^{๗๓}ฝูง^{๗๔} ไม่^{๗๕}
เห็น^{๗๖}แม่^{๗๗}ก็^{๗๘}จะ^{๗๙}ร่ำ^{๘๐}ให้^{๘๑}คร่ำ^{๘๒}ครวญ^{๘๓} ฉะนั้น^{๘๔}.

[๑๑๗๔] ทุก^๑ข้อ^๒นี้^๓ไม่^๔ใช่^๕ทุก^๖ข้อ^๗ที่^๘แท้^๙จริง^{๑๐}ของ^{๑๑}ลูก^{๑๒}
เพราะ^{๑๓}ทุก^{๑๔}ข้อ^{๑๕}เช่น^{๑๖}นี้^{๑๗}อัน^{๑๘}ลูก^{๑๙}ชาย^{๒๐}พึง^{๒๑}ได้^{๒๒}รับ^{๒๓} ส่วน^{๒๔}ทุก^{๒๕}ข้อ^{๒๖}อัน^{๒๗}ใด^{๒๘}
ที่^{๒๙}ลูก^{๓๐}จัก^{๓๑}ไม่^{๓๒}ได้^{๓๓}เห็น^{๓๔}พระ^{๓๕}มารดา^{๓๖} ทุก^{๓๗}ข้อ^{๓๘}นั้น^{๓๙}ของ^{๔๐}ลูก^{๔๑}เป็น^{๔๒}ทุก^{๔๓}ข้อ^{๔๔}
ยิ่ง^{๔๕}กว่า^{๔๖}ทุก^{๔๗}ข้อ^{๔๘} ที่^{๔๙}ถูก^{๕๐}ตา^{๕๑}พราหมณ์^{๕๒}เขียน^{๕๓}ตี^{๕๔} ทุก^{๕๕}ข้อ^{๕๖}นี้^{๕๗}ไม่^{๕๘}ใช่^{๕๙}
ทุก^{๖๐}ข้อ^{๖๑}ที่^{๖๒}แท้^{๖๓}จริง^{๖๔}ของ^{๖๕}ลูก^{๖๖} เพราะ^{๖๗}ทุก^{๖๘}ข้อ^{๖๙}เช่น^{๗๐}นี้^{๗๑}อัน^{๗๒}ลูก^{๗๓}ชาย^{๗๔}พึง^{๗๕}
ได้^{๗๖}รับ^{๗๗} ส่วน^{๗๘}ทุก^{๗๙}ข้อ^{๘๐}อัน^{๘๑}ใด^{๘๒}ที่^{๘๓}ลูก^{๘๔}จัก^{๘๕}ไม่^{๘๖}ได้^{๘๗}เห็น^{๘๘}พระ^{๘๙}บิดา^{๙๐}
ทุก^{๙๑}ข้อ^{๙๒}นั้น^{๙๓}ของ^{๙๔}ลูก^{๙๕}เป็น^{๙๖}ทุก^{๙๗}ข้อ^{๙๘}ยิ่ง^{๙๙}กว่า^{๑๐๐} ทุก^{๑๐๑}ข้อ^{๑๐๒}ที่^{๑๐๓}ถูก^{๑๐๔}ตา^{๑๐๕}พราหมณ์^{๑๐๖}
เขียน^{๑๐๗}ตี^{๑๐๘} พระ^{๑๐๙}มารดา^{๑๑๐}จัก^{๑๑๑}เป็น^{๑๑๒}กำ^{๑๑๓}พริ้ว^{๑๑๔}เสีย^{๑๑๕}แน่^{๑๑๖}แท้^{๑๑๗} เมื่อ^{๑๑๘}ไม่^{๑๑๙}
ได้^{๑๒๐}ทรง^{๑๒๑}เห็น^{๑๒๒}กัณหา^{๑๒๓}ชินา^{๑๒๔}กุมารี^{๑๒๕}ผู้มี^{๑๒๖}ดวง^{๑๒๗}ตางาม^{๑๒๘} ก็^{๑๒๙}จัก^{๑๓๐}ทรง^{๑๓๑}
กรร^{๑๓๒}แสง^{๑๓๓}ให้^{๑๓๔}หา^{๑๓๕}ตลอด^{๑๓๖}ราตรี^{๑๓๗}นาน^{๑๓๘} พระ^{๑๓๙}บิดา^{๑๔๐}จัก^{๑๔๑}เป็น^{๑๔๒}กำ^{๑๔๓}พริ้ว^{๑๔๔}
เสีย^{๑๔๕}เป็น^{๑๔๖}แน่^{๑๔๗}แท้^{๑๔๘}เมื่อ^{๑๔๙}ไม่^{๑๕๐}ได้^{๑๕๑}ทรง^{๑๕๒}เห็น^{๑๕๓}กัณหา^{๑๕๔}ชินา^{๑๕๕}กุมารี^{๑๕๖}ผู้มี^{๑๕๗}
ดวง^{๑๕๘}ตางาม^{๑๕๙} ก็^{๑๖๐}จัก^{๑๖๑}ทรง^{๑๖๒}กรร^{๑๖๓}แสง^{๑๖๔}ให้^{๑๖๕}หา^{๑๖๖}ตลอด^{๑๖๗}ราตรี^{๑๖๘}นาน^{๑๖๙}
พระ^{๑๗๐}มารดา^{๑๗๑}จัก^{๑๗๒}เป็น^{๑๗๓}กำ^{๑๗๔}พริ้ว^{๑๗๕}เสีย^{๑๗๖}แน่^{๑๗๗}แท้^{๑๗๘} เมื่อ^{๑๗๙}ไม่^{๑๘๐}ได้^{๑๘๑}ทรง^{๑๘๒}เห็น^{๑๘๓}
กัณหา^{๑๘๔}ชินา^{๑๘๕}กุมารี^{๑๘๖} ผู้^{๑๘๗}มี^{๑๘๘}ดวง^{๑๘๙}ตางาม^{๑๙๐} ก็^{๑๙๑}จัก^{๑๙๒}ทรง^{๑๙๓}กรร^{๑๙๔}แสง^{๑๙๕}ให้^{๑๙๖}

อยู่ในอาศรมช้านาน พระบิดาจักเป็นกำพร้าเสียแน่แท้
เมื่อไม่ได้เห็นกัณหาชินากุมาร ผู้มีดวงตางาม ก็จักทรง
กรรแสงให้อยู่ในอาศรมช้านาน พระมารดาจักเป็น
กำพร้าเสียแน่แท้ จักทรงกรรแสงให้อยู่ตลอดราตรี
นาน ทรงระลึกถึงเราทั้งสองตลอดครั้งคืนหรือตลอด
คืน จักทรงซุบซิดเหี่ยวแห้งไป เหมือนแม่น้ำน้อยใน
ฤดูแล้งเหือดแห้งไป ฉะนั้น พระบิดาจักเป็นกำพร้า
เสียแน่แท้ ทรงกรรแสงให้อยู่ตลอดราตรีนาน ทรง
ระลึกถึงเราทั้งสองตลอดครั้งคืนหรือตลอดคืนก็จัก
ทรงซุบซิดเหี่ยวแห้งไป เหมือนแม่น้ำน้อยในฤดูแล้ง
เหือดแห้งไป ฉะนั้น รุกขชาติเหล่านี้มีต่าง ๆ พันธุ์
คือ ต้นหว้า ต้นยางทราย กิ่งห้อยย้อย เราเคยเล่น
มาแต่กาลก่อน วันนี้เราทั้งสองจะต้องละรุกขชาติ
เหล่านั้น ซึ่งเราเคยเก็บดอกและผลเล่นมาช้านาน
รุกขชาติที่มีผลต่าง ๆ ชนิด คือ โพธิ์ใบ ขนุน ไทร
และมะขวิด ที่เราเคยเล่นมาในกาลก่อน วันนี้เราทั้ง
สองจะต้องละรุกขชาติที่เราเคยเก็บผลกินมาช้านาน นี้
สวน นี้สระน้ำเย็นใส เราเคยเที่ยวเป็นเคยลงสร
สนานมาแต่กาลก่อน วันนี้เราทั้งสองจะต้องละสวน
และสระนั้นไป บุปผชาติต่าง ๆ ชนิดบนภูเขาโน้น เรา
เคยเก็บมาทัดทรงในกาลก่อน วันนี้เราจะต้องละบุปผ-
ชาติเหล่านั้นไป นี้ตุ๊กตาช้าง ตุ๊กตาม้า ตุ๊กตาวัว

พระบิดาทรงปิ่นเพื่อให้เราทั้งสองเล่น เราเคยเล่นมา
ในกาลก่อน วันนี้เราทั้งสองจะต้องละตุ๊กตาเหล่านั้น.

พระศาสดาตรัสว่า

[๑๑๗๕] สองพระกุมารอันชุกกำลังพาไป ได้
กราบทูลสั่งพระบิดาดังนี้ว่า ข้าแต่พระชนกนาถ ขอ
พระองค์ได้ทรงพระกรุณาตรัสบอกพระมารดาว่าลูกทั้ง
สองไม่มีโรค และขอพระองค์จงทรงพระสำราญ ตุ๊กตา
ช้าง ตุ๊กตาม้า ตุ๊กตาวัว เหล่านี้ของกระหม่อมฉันขอ
พระองค์โปรดประทานแก่พระเจ้าแม่ ความโศกเศร้า
จะพินาศเพราะตุ๊กตาเหล่านั้น และพระมารดาได้ทอด
พระเนตรเห็นตุ๊กตาช้าง ตุ๊กตาม้า และตุ๊กตาวัวของ
ลูกเหล่านั้น จักห้ามความโศกให้เสื่อมหาย.

[๑๑๗๖] ลำดับนั้น พระเวสสันดรขัตติยราช
ครั้นทรงบำเพ็ญทานแล้ว เสด็จเข้าบรรณศาลาทรง
กรรแสงพิลาปว่า วันนี้ลูกน้อยทั้งสองจะหิวข้าวอยาก
น้ำอย่างไรหนอ จะต้องเดินทางไกล ร้องไห้สะอึก
สะอื้น เวลายืนบริโภคอาหาร ใครจะให้อาหารแก่
ลูกทั้งสองนั้น วันนี้ลูกน้อยทั้งสองจะหิวข้าวอยากน้ำ
อย่างไรหนอ จะต้องเดินทางไกลร้องไห้สะอึกสะอื้น
เวลายืนเป็นเวลาบริโภคอาหาร ลูกทั้งสองเคยอ่อน
กะมัทรีผู้มารดาว่า ข้าแต่พระเจ้าแม่ ลูกทั้งสองหิว
แล้ว ขอพระเจ้าแม่จงประทานแก่ลูกทั้งสอง ลูกทั้ง
สองไม่มีรองเท้า จะเดินทางเท้าเปล่าอย่างไรได้ ลูก

ทั้งสองจะเมื่อยล้า มีบาทาฟกบวมใครจะจูงมือลูกทั้งสอง
สองเดินทาง อย่างไรก็ตามพรหมณ์นั้นช่างร้ายกาจไม่
ละอาย เหมียนตีลูกทั้งสองผู้ไม่ประทุษร้ายต่อหน้าเรา
แม้ตกเป็นทาสีเป็นทาสของเรา หรือคนรับใช้ใครที่มี
ความละอายจักเหมียนตีคนที่ต่ำทรามแม้เช่นนั้นได้
พรหมณ์ช่างดำช่างตีลูกรักทั้งสองของเราผู้มองเห็น
อยู่ซึ่งเป็นเหมือนดังปลาติดอยู่ที่ปากลอบปากไซ
ฉะนั้น.

พระเวสสันดรทรงพระปริวิตกว่า

[๑๑๗๗] เราจักถือธนูด้วยมือขวา หรือจักเหน็บ
พระขรรค์ไว้ข้างซ้ายไปนำเอาลูกทั้งสองของเรามา
เพราะลูกทั้งสองถูกเหมียนตีเป็นทุกข์หนัก การที่ลูกน้อย
ทั้งสองต้องเดือดร้อนเป็นทุกข์แสนสาหัสไม่ใช่ฐานะ
ก็ใครเล่ารู้ธรรมของสัตบุรุษแล้วให้ทานยอมเดือดร้อน
ในภายหลัง.

พระชาติกุมารทรงรำพันว่า

[๑๑๗๘] ได้ยินว่า นรชนบางพวกในโลกนี้ พุด
ความจริงไว้อย่างนี้ว่า ลูกคนใดไม่มีมารดาของตน
ลูกคนนั้นเป็นเหมือนไม่มีบิดา น้องกัณหามานี้เกิด เรา
ทั้งสองจัดตายด้วยกัน เราทั้งสองจะเป็นอยู่ทำไมไม่มี
ประโยชน์ พระบิดาผู้เป็นจอมประชาภิกรประทาน

เราทั้งสองแก่พราหมณ์ ผู้แสวงหาทรัพย์ เป็นคนร้าย
กาจเหลือเกิน แก่เข็ญติเราทั้งสอง เสมือนนายโคบาล
ประหารโค ฉะนั้น รุกขชาติเหล่านี้มีต่าง ๆ พันธุ์คือ
ต้นหว้า ต้นยางทราย กิ่งห้อยย้อย เราเคยเล่นมาแต่
กาลก่อน วันนี้เราทั้งสองจะต้องละรุกขชาติเหล่านั้น
ซึ่งเคยเก็บดอกและผลเล่นมาช้านาน รุกขชาติที่มีผล
ต่าง ๆ ชนิด คือ โพธิ์ใบ ขนุน ไทร และมะขวิด ที่เรา
เคยเล่นในกาลก่อน วันนี้เราทั้งสองจะต้องละรุกข-
ชาติที่เราเคยเก็บผลกันมาช้านาน นี้สวน นี้สระน้ำ
เย็นใส เราเคยเที่ยวเล่นเคยลงสรงสนามมาแต่กาลก่อน
วันนี้เราทั้งสองจะต้องละสวนและสระเหล่านั้นไป
บุปผชาติต่าง ๆ ชนิด บนภูเขาโน้น เราเคยเก็บมาตัด
ทรงในกาลก่อน วันนี้เราต้องละบุปผชาติเหล่านั้นไป
นี้ตุ๊กตาช่าง ตุ๊กตาม้า ตุ๊กตาวัว พระบิดาทรงปั้น
เพื่อให้เราทั้งสองเล่น เราเคยเล่นในกาลก่อน วันนี้
เราทั้งสองจะต้องละตุ๊กตาเหล่านั้นไป.

พระศาสดาตรัสว่า

[๑๑๗๕] พระกุมารทั้งสอง คือ พระชาติและ
กัณหาชินา อันชุกพราหมณ์นำไป พอหลุดพ้นจาก
มือพราหมณ์ ต่างก็วิ่งหนีไปในสถานที่นั้น ๆ.

[๑๑๘๐] ลำดับนั้น พราหมณ์นั้นจับเถาวัลย์คือ
ไม้เท้า ทูตพระกุมารทั้งสองนำไป เมื่อพระเวสสันดร
สีพีราชกำลังทอดพระเนตรเห็นอยู่.

[๑๑๘๑] พระกัณหาชิโนได้กราบทูลพระบิดาว่า
ข้าแต่พระบิดาพราหมณ์นี้ทูปตีลูกด้วยไม้เท้า ดังว่าทูป
ตีทาสผู้เกิดในเรือนเบี้ย ข้าแต่พระบิดา ก็พราหมณ์
นี้คงไม่ใช่พราหมณ์ทั้งหลาย ผู้ตั้งอยู่ในธรรม คงเป็น
ยักษ์แปลงเพศเป็นพราหมณ์ นำเอาลูกทั้งสองไปเพื่อ
จะกินเป็นอาหาร ลูกทั้งสองถูกพราหมณ์ปีศาจกำลัง
นำไป ข้าแต่พระบิดา ช่างกระไรเลย
นั่งเฉยอยู่ได้.

พระกัณหากุมาริ์ทรงรำพันว่า

[๑๑๘๒] เท้าของเราทั้งสองนี้เล็กเป็นทุกข์ ทั้ง
หนทางก็ไกลยากที่จะเดินไปได้ เมื่อพระอาทิตย์คล้อย
ต่ำลง พราหมณ์เล่าก็เร่งเราทั้งสองให้รีบเดิน ข้าพเจ้า
ทั้งสอง ขอคร่ำครวญกราบไหว้เทพเจ้าทั้งหลายผู้สิง
สถิตอยู่ ณ ภูเขาลำเนาไพร ในสระน้ำและบ่อน้ำอันมี
ทำราบเรียบด้วยเศียรเกล้า ขอเทพเจ้าผู้สถิตอยู่ ณ ป่า
หญ้าลาดวัลย์ และต้นไม้ที่เป็นโอศถ บนภูเขาที่ป่าไม้
จงช่วยกันกราบทูลพระชนนีว่า ข้าน้อยทั้งสองนี้ไม่มี
โรค พราหมณ์นี้้นำเอาข้าทั้งสองไป อนึ่ง ขอท่านทั้ง
หลายจงกราบทูลพระเจ้าแม่ภัทริราชชนนีของข้าน้อย
ทั้งสองว่า ถ้าพระแม่เจ้าปรารถนาจะเสด็จติดตามมา
ก็พึงรีบเสด็จติดตามข้าน้อยทั้งสองมาเร็วพลัน ทางนี้
เป็นทางเดินคนเดียวตัดตรงไปยังอาศรม พระมารดา
พึงเสด็จไปตามทางนั้นก็จะทันได้เห็นลูกทั้งสอง โดย

เร็วพลัน โอ้หนอ พระเจ้าแม่ผู้ทรงเพศดาบสินี ทรง
นำมูลผลาหารมาจากป่า ได้ทรงเห็นอาศรมอันว่าง
เปล่า ก็จักทรงมีทุกข์ พระมารดาที่ยิวแสวงหามูล-
ผลาหารจนล่วงเวลา คงได้มาไม่น้อย คงไม่ทรงทราบ
ว่าลูกทั้งสองถูกพราหมณ์ ผู้แสวงหาทรัพย์หยาบซ้ำ
ร้ายกาจผูกมัดเหนียนติดังหนึ่งนายโคบาลทุกติโคฉะนั้น
เออก็วันนี้ ลูกทั้งสองพึงได้เห็นพระมารดาเสด็จกลับมา
จากการแสวงหามูลผลาหารในเวลาเย็น พระมารดาพึง
ประทานผลไม้อันเจือด้วยน้ำผึ้งแก่พราหมณ์ ในกาล-
นั้น พราหมณ์นี้หิวกระหายไม่พึงเร่งให้เราทั้งสองเดิน
นัก แท้ทั้งสองของเราฟกบวมหนอ พราหมณ์ก็เร่งให้
เรารับเดิน พระกุมารทั้งสองทรงรักใคร่ ในพระ
มารดา ทรงกรรแสงพิลาปอยู่ ณ ที่นั้นด้วยประการ
ดังนี้.

จบกุมารบรรพ

พระศาสดาตรัสว่า

[๑๑๘๓] เทวดาเหล่านั้นได้ฟังสองพระกุมารทรง
พิลาปร่ำรำพันแล้ว จึงได้กล่าวกะเทพบุตรทั้ง ๓ ว่า
ท่านทั้ง ๓ จงแปลงเพศเป็นสัตว์ร้ายในป่า คือ เป็น
ราชสีห์ ๑ เสือโคร่ง เสือเหลือง ๑ อย่าให้พระราช
บุตรเสด็จกลับจากการแสวงหามูลผลาหารในเวลาเย็น
ได้ ท่านทั้งหลายอย่าให้สัตว์ร้ายในป่าอันเป็นแวน

แคว้นของพวกเขา เบียดเบียนพระราชบุตรได้ ถ้า
ราชสีห์ เสือโคร่งและเสือเหลือง พึงเบียดเบียนพระ
นาง ผู้ทรงศุภลักษณะ พระชาติกุมารก็ไม่พึงมี พระ
กัณหาชินากุมาริจะพึงมีแต่ที่ไหน พระนางผู้สมบุรณ์
ด้วยลักษณะจะพึงเสื่อมเสียโดยส่วนทั้งสอง คือ พระ-
ภักตดาและพระลูกรัก เพราะฉะนั้น ท่านทั้งหลายจง
กระทำอารักขาให้ดี.

พระนางมัทรีตรัสว่า

[๑๑๘๔] เสียมของเราหล่นลงแล้ว และตาเบื่อง
ขวาของเราก็เขม่นอยู่ริก ๆ ต้นไม้ทั้งหลายที่เคยมีผล
ก็กลายเป็นไม่มีผล ทิศทั้งปวงก็ทำให้เราสิ้นเพื่อนลุ่ม
หลง เมื่อเรากลับปายหน้ามาสู่อาศรมในเวลาเย็น เมื่อ
พระอาทิตย์จะอัสดงคต ๓ สัตว์ร้ายก็ปรากฏขึ้นขวาง
ทาง พระอาทิตย์ก็คล้อยลงต่ำ และอาศรมก็ยังอยู่ไกล
หนอ ก็มูลผลาผลอันใดที่เราจักนำไปแต่ปานี้ พระ-
เวสสันดรและลูกน้อยทั้งสองพึงเสวยมูลผลาผลนั้น
โภชนะอื่นไม่มี พระจอมกษัตริย์นั้นจักประทับอยู่ใน
บรรณศาลาพระองค์เดียว คงทรงปลอบประโลมให้
ลูกน้อยทั้งสองผู้กระหายหิวให้ยินดี คอยทอดพระเนตร
ดูเรายังไม่มาถึง เป็นแน่แท้ ลูกน้อยทั้งสองของเรา
ผู้กำพร้ายากไร้ในเวลาเย็นอันเป็นเวลาตีมน้ำมัน จัก
คอยตีมน้ำมัน ดังลูกเนื้อที่กำลังตีมนม ฉะนั้น เป็น
แน่แท้ ลูกน้อยทั้งสองของเราผู้กำพร้ายากไร้ ใน

เวลาเย็นอันเป็นเวลาตีมน้ำ ก็จักคอยตีมน้ำ ดังลูกเนื้อ
ที่กำลักระหายน้ำ ฉะนั้น เป็นแน่แท้ ลูกน้อยทั้ง
สองของเราผู้กำพร้ายากไร้ จะยืนคอยต้อนรับเรา
เหมือนหนึ่งลูกโคอ่อนคอยชะง่างาแม่ ฉะนั้น เป็น
แน่แท้ลูกน้อยทั้งสองของเราผู้ยากไร้ คงจะยืนต้อนรับ
เราเหมือนหนึ่งหงส์ซึ่งตกอยู่ในเปือกตม ฉะนั้น เป็น
แน่ ลูกน้อยทั้งสองของเราผู้ยากไร้ คงจะยืนคอยต้อนรับ
เราอยู่ในที่ใกล้ๆ อาศรม หนทางที่จะไปก็มีอยู่
ทางเดียว ทั้งเป็นทางเดินไปได้คนเดียว โดยข้างหนึ่ง
มีสระ อีกข้างหนึ่งมีบึง เราไม่เห็นทางอื่นซึ่งเป็นทาง
ไปยังอาศรมได้ ข้าแต่พระยามฤๅษราชผู้มีกำลังมากใน
ป่าใหญ่ ดิฉันขอนอบน้อมต่อท่านทั้งหลาย ท่านทั้ง
หลายเป็นที่น้องของดิฉันโดยธรรม ดิฉันขออ้อนวอน
ขอท่านทั้งหลายจงให้หนทางแก่ดิฉันเถิด ดิฉันเป็น
ภรรยาของพระราชบุตรผู้มีสิริ ผู้ถูกขับไล่จากสิพีรัฐ
ดิฉันมิได้ดูหมิ่นพระราชสวามีพระองค์นั้นเลย เหมือน
ดังนางสีดาคอยอนุวัตรตามพระรามราชสวามี ฉะนั้น
ขอท่านทั้งหลายจงหลีกทางให้ดิฉันแล้วกลับไปพบลูก
น้อยของท่านในเวลาออกหาอาหารในเวลาเย็น ส่วน
ดิฉันก็จะพึงได้กลับไปพบลูกน้อยทั้งสอง คือพ่อชาลี
และแม่กัณหาชينا อนึ่ง มูลมันผลไม้นี้ก็มีอยู่มากและที่
เป็นรักษาก็มีไม่น้อย ดิฉันขอแบ่งให้ท่านทั้งหลายกึ่งหนึ่ง
ดิฉันอ้อนวอนแล้ว ขอท่านทั้งหลายจงให้ทางแก่ดิฉัน

เถิด พระมารดาของเราทั้งหลายเป็นพระราชบุตรี และ
พระบิดาของเราทั้งหลายก็เป็นพระราชบุตร ท่านทั้ง
หลายจึงเชื่อว่าเป็นพี่น้องของดิฉันโดยธรรม ดิฉันอ่อน
วอนแล้ว ขอท่านทั้งหลายจงหลีกทางให้ดิฉันเถิด.

[๑๑๘๕] เทพเจ้าทั้งหลายผู้เปล่งกายเป็นพาล-
มฤค ได้ฟังพระวาจาอันไพเราะ น่ากรุณาเป็นอันมาก
ของพระนางผู้รำพันวิงวอนอยู่ ได้พากันหลีกจากทาง
ไป.

พระนางมัทรีตรัสว่า

[๑๑๘๖] พระลูกน้อยทั้งสองพระองค์จะขมุก-
ขมอมไปด้วยฝุ่น เคยยืนคอยต้อนรับแม่อยู่ที่ตรงนี้
ดังหนึ่งลูกโคอ่อนยืนคอยชะเง้อหาแม่ ฉะนั้น พระลูก
น้อยทั้งสองขมุกขมอมไปด้วยฝุ่น เคยยืนต้อนรับแม่
อยู่ตรงนี้ เหมือนดังหงส์ติดอยู่ในเปือกตม ฉะนั้น
พระลูกน้อยทั้งสองขมุกขมอมไปด้วยฝุ่น เคยยืนคอย
ต้อนรับแม่อยู่ใกล้ๆ อาศรมที่ตรงนี้ พระลูกน้อยทั้ง

สองเคยรำเรียงหรรษาวิ้งมาต้อนรับแม่ ราวกับจะทำให้
หทัยของแม่หวั่นไหว เหมือนลูกเนื้อเห็นแม่แล้วยกหู
ชูคอวิ้งเข้าไปหาแม่รำเรียงหรรษาวิ้งไปมารอบๆ ฉะนั้น
วันนี้แม่มิได้เห็นพระลูกน้อยทั้งสอง คือ พ่อชาติแม่
กัณหาชินานั้นเหมือนอย่างเคย แม่ละลูกน้อยทั้งสอง
ไว้ออกไปหาผลไม้ ดังแม่แพะและแม่เนื้อละลูกน้อยๆ

ไปหากิน ดังปักษีละทิ้งลูกน้อยไปจากรัง หรือดังนาง
ราชสีห์ผู้ต้องการอาหาร ละลูกน้อยไว้ออกไปหากิน
ฉะนั้น วันนี้แม่ไม่เห็นพระลูกน้อยทั้งสอง คือพ่อชาติ
และแม่กัณหาชิโนาเหมือนอย่างเคย นี่เป็นรอยเท้าวิ่ง
ไปมาของพระลูกน้อยทั้งสองดูรอยเท้าของช้างทั้ง
หลายที่เชิงเขา นี้กองทรายที่ลูกน้อยทั้งสองมากองเล่น
เรียวยาวอยู่ ณ ที่ใกล้ๆ อาศรม วันนี้แม่ไม่เห็นลูกน้อย
ทั้งสอง คือ พ่อชาติและแม่กัณหาชิโนาเหมือนอย่าง
เคย พระลูกน้อยทั้งสองเคยขมุกขมอมด้วยทรายและ
ฝุ่นวิ่งเข้ามาล้อมแม่อยู่รอบข้าง วันนี้แม่มิได้เห็นพระ-
ลูกน้อยทั้งสองนั้น เมื่อก่อนพระลูกน้อยทั้งสองเคย
ต้อนรับแม่ผู้กลับมาจากป่าแต่ไกล วันนี้แม่ไม่เห็นลูก
น้อยทั้งสอง คือ พ่อชาติแม่กัณหาชิโนาเหมือนอย่าง
เคย วันก่อนๆ พระลูกน้อยทั้งสองคอยแลดูแม่อยู่แต่
ไกลเหมือนลูกแพะหรือลูกเนื้อทรายคอยชะเง้อหาแม่
ฉะนั้น วันนี้แม่มิได้เห็นพระลูกน้อยทั้งสองนั้นเลย
เออทีนี้ผลมะตูมสุกสีดั่งทอง เป็นเครื่องเล่นของลูก
น้อยทั้งสอง (โฉน) จึงมาตกถึงอยู่ที่นี้ วันนี้แม่มิได้
เห็นพระลูกน้อยทั้งสอง คือ พ่อชาติแม่กัณหาชิโนา
เหมือนอย่างเคย ก็ถันทั้งสองของแม่นี้เต็มไปด้วยน้ำ
นม และอูรประเทศของแม่ดังหนึ่งว่าจะแตกทำลาย
วันนี้แม่มิได้เห็นพระลูกน้อยทั้งสอง คือพ่อชาติแม่

กัณหาชิโนเหมือนอย่างเคย ใครเล่าจะค้นชายพ่อแม่
ใครเล่าจะเหนี่ยวถันทั้งสองของแม่ วันนี้ไม่ได้เห็น
พระลูกน้อยทั้งสอง คือ พ่อชาติแม่กัณหาชิโนเหมือน
อย่างเคย เวลายืนพระลูกน้อยทั้งสองขมุกขมอมไป
ด้วยฝุ่น เคยวิ่งมาเกาะที่ชายพ่อแม่ วันนี้แม่ไม่ได้
เห็นพระลูกน้อยทั้งสอง เมื่อก่อนอาศรมนี้ปรากฏแก่
เราดั่งว่านัมพรสพ วันนี้เมื่อแม่มิได้เห็นพระลูกน้อยทั้ง
สองนั้น อาศรมเหมือนดังจะหมุนเวียน น้อย่างไร
อาศรมจึงปรากฏแก่เราดูเจิบสังัดจริงหนอ แม่ฝูงกา
ป่าก็มีได้ส่งเสียงร้อง พระลูกทั้งสองของแม่จกตาย
เสียแล้วเป็นแน่แท้ น้อย่างไรอาศรมจึงปรากฏแก่เรา
ดูเจิบสังัดจริงหนอ แม่ฝูงนกก็มีได้ส่งเสียงร้อง พระ-
ลูกน้อยทั้งสองของแม่ จกตายเสียแล้วเป็นแน่แท้.

[๑๑๘๗] น้อย่างไรฝ่าพระบาทจึงทรงนั่งอยู่ เออ
ก็ใจของหม่อมฉันเหมือนดังฝืนเหมือนสุบินในเวลาราตรี
แม่ฝูงกาป่าก็มีได้ส่งเสียงร้อง พระลูกน้อยทั้งสองของ
หม่อมฉันคงจกตายเสียแล้วเป็นแน่แท้ น้อย่างไรฝ่า
พระบาทจึงทรงนั่งอยู่แม่ฝูงนกก็มีได้ส่งเสียงร้อง พระ
ลูกน้อยของหม่อมฉันคงจกตายเป็นแน่แท้ ข้าแต่
พระลูกเจ้า เหล่าเนื้อร้ายในป่าหรือในทุ่งกว้าง มา
เคี้ยวกินพระลูกน้อยทั้งสองของหม่อมฉันเสียแล้วหรือ
ไฉน หรือว่าใครมานำเอาพระลูกน้อยทั้งสองของ
หม่อมฉันไป หรือฝ่าพระบาททรงส่งพระลูกน้อยทั้ง
สองซึ่งกำลังช่างพูดจากรักใคร่ไปเป็นทูต หรือว่า

เข้าไปหลับอยู่ในบรรณศาลา หรือพระลुकน้อยทั้งสอง
ของเรานั้นเที่ยวเล่นคะนองออกไปในภายนอก เส้น
พระเกศา พระหัตถ์และพระบาทซึ่งมีลายตาข่าย ของ
พระลुकน้อยทั้งสองนั้น มิได้ปรากฏเลย หรือว่านกทั้ง
หลายมาโฉบเฉี่ยวเอาไป หรือว่าใครนำเอาพระลुकน้อย
ทั้งสองของหม่อมฉันไป.

[๑๑๘๘] ความทุกข์ที่หม่อมฉัน มิได้เห็นลुकน้อย
ทั้งสอง คือชาลีและกัณหาชินาในวันนั้น เป็นทุกข์ยิ่ง
กว่าการถูกขับไล่จากแคว้นแคว้น เปรียบเหมือนผลที่
ถูกแทงด้วยลูกศร ฉะนั้น ก็การที่หม่อมฉันมิได้เห็น
พระลुकน้อยทั้งสอง ทั้งฝ่าพระบาทก็มิได้ตรัสกับหม่อม
ฉันนี้ เป็นลูกศรเสียบแทงหฤทัยของหม่อมฉันซ้ำสอง
หฤทัยของหม่อมฉันหวั่นไหว ข้าแต่พระราชบุตร ถ้า
คืนวันนี้ฝ่าพระบาทมิได้ตรัสกับหม่อมฉัน พรุ่งนี้เช้า
ฝ่าพระบาทก็น่าจะได้ทอดพระเนตรหม่อมฉัน ผู้ปราศ-
จากชีวิต ตายเสียเป็นแน่.

พระมหาสัตว์ตรัสว่า

[๑๑๘๙] เจ้ามัทรีมีรูปงามอุดม เป็นราชบุตรผู้มี
ยศ ไปแสวงหามูลผลอาหารตั้งแต่เช้า โฉนหนอ จึง
กลับมาจนเวลาเย็น.

พระนางมัทรีทูลว่า

[๑๑๙๐] ฝ่าพระบาทได้ทรงสดับมิใช่หรือ ซึ่ง
เสียงบันลือแห่งราชสีห์ และเสื่อโคร่ง ทั้งเสียงสัตว์

จตุบาทและฝูงนก ส่งเสียงคำรามร้องสนั่นเป็นอันเดียวกัน ต่างก็มุ่งมาเพื่อจะดื่มน้ำยังสระนี้ บุพนิมิตได้เกิดมีแก่ม่อมฉันผู้กำลังเที่ยวอยู่ในป่าใหญ่ เสียมพลัดตกจากมือของม่อมฉัน และกระเช้าที่หาบอยู่ก็พลัดตกจากป่า ที่นั่นม่อมฉันก็หวาดกลัวเป็นกำลัง จึงกระทำอัญชลีนอบน้อมทิศทั่วทุกแห่ง ขอความสวัสดิ์ ฟังมีแต่ที่นี่ ขอพระลูกเจ้าของเราทั้งหลายอย่าได้ถูกราชสีห์หรือเสือเหลืองเบียดเบียนเลย หมิสุนัขป่า หรือเสือดาว อย่ามากล้ากรายพระลูกน้อยทั้งสองของข้าเลย ๓ สัตว์ร้ายในป่า คือ ราชสีห์ เสือโคร่ง และเสือเหลืองยืนขวางทางม่อมฉันเสีย เหตุ นั้น ม่อมฉันจึงกลับมาพลบค่ำ.

[๑๕๑] ตัวเราเป็นผู้ไม่ประมาท หมั่นปฏิบัติ พระสวามีบำรุงพระลูกน้อยทั้งสองทุกวันคืน ดังอันเตวาสิกปฏิบัติอาจารย์ ฉะนั้น ตัวเรามุ่งชญาเป็นพรหมจารีณี นุ่งห่มหนังอินะ เที้ยวแสวงหามูลผลาหารในป่าทุกวันคืน เพราะความรักพระลูกทั้งสองเทียวนะพระลูก นี้ขมื่น สีดั่งทอง ที่แม่หามาบดไว้สำหรับใช้เพื่อเจ้าทั้งสองอาบน้ำ นี้ผลมะตูมสุกสีเหลือง แม่หามาให้เพื่อลูกทั้งสองเล่น อนึ่ง แม่ได้สรรหาผลไม้สุกอื่น ๆ ที่น่าพอใจมาเพื่อให้ลูกทั้งสองเล่น นี้เป็นของเล่นของลูกรักทั้งสอง ข้าแต่พระจอมกษัตริย์ นี้เหง้าบัวพร้อมทั้งฝักและหน่อแห่งอุบลและกระจับอัน

คลุกเคล้าด้วยน้ำผึ้ง เชิญพระองค์เสวยพร้อมพระโอรส
พระธิดาเถิด ขอพระองค์ทรงโปรดประทานดอกปทุม
แก่พ่อชาติ ส่วนดอกโกมุทขอได้โปรดประทานแก่
กัณหากุมารี พระองค์จะได้ทอดพระเนตรพระกุมาร
ประดับประดาด้วยดอกไม้พอร่ามอยู่ ขอได้โปรด
ตรัสเรียกสองพระราชบุตรมาเถิด แม่กัณหาชินาจะได้
มานี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมทัพ ขอพระองค์จงสดับ
พระสุรเสียงอันไพเราะอ่อนหวานของแม่กัณหาชินา
ขณะเข้าสู่อาศรม เราทั้งสองถูกเนรเทศจากแคว้น
เป็นผู้มีสุขและทุกข์เสมอกัน เอือก์พระองค์ได้ทรงเห็น
พระราชบุตรทั้งสอง คือ พ่อชาติแม่กัณหาชินาบ้าง
หรือ ชะรอยว่าหม่อมฉันได้สถาปนา สมณพราหมณ์ผู้
ประพฤติพรหมจรรย์ มีศีล เป็นพหูสูต ในโลก
วันนี้หม่อมฉันจึงไม่ได้เห็นพระลูกน้อยทั้งสอง คือ
พ่อชาติและแม่กัณหาชินา.

[๑๑๕๒] หมูนี้นี้ก็ตื่นหว้า นี้นั้นยางทรายที่ทอด
กึ่งค้อมลงมา เป็นรุกขชาติต่าง ๆ พันธุ์ ที่สองพระ
กุมารเคยวิ่งเล่น แม่มีได้เห็นสองพระกุมารนั้น หมูนี้นี้
นี่ก็โพธิ์ใบ ต้นขนุน ต้นไทร ต้นมะขวิด เป็นไม้มี
ผลนานาชนิด ที่พระกุมารทั้งสองเคยมาวิ่งเล่น แม่
มีได้เห็นสองพระกุมารนั้น หมูไม้เหล่านี้ตั้งอยู่ดู
อุทยาน นีก็เป็นแม่ผู้มีน้ำเย็นซึ่งสองพระกุมารเคยมา

เล่น แม่มีได้เห็นสองพระกุมารนั้น รุกขชาติที่ทรง
ดอกต่างๆ มีอยู่บนภูเขานี้ ที่สองพระกุมารเคยตัดทรง
เล่น แม่มีได้เห็นสองพระกุมารนั้น รุกขชาติที่ทรงผล
ต่างๆ มีอยู่บนภูเขานี้ ที่สองพระกุมารเคยมาเสวย แม่
มีได้เห็นสองพระกุมารนั้น เหล่านี้เป็นตุ๊กตาข้าง
ตุ๊กตาม้า ตุ๊กตาวัว ที่พระกุมารทั้งสองเคยมาเล่น
แม่มีได้เห็นสองพระกุมารนั้น.

[๑๑๕๓] เหล่านี้เป็นตุ๊กตาเนื้อทรายทองตัว
เล็ก ๆ ตุ๊กตากระต่าย ตุ๊กตานกเค้า ตุ๊กตาชะมด
เป็นอันมาก ที่พระกุมารทั้งสองเคยเล่น แม่มีได้เห็น
พระกุมารทั้งสองนั้น เหล่านี้ตุ๊กตาหงส์ เหล่านี้ตุ๊กตา
นกกระเรียน ตุ๊กตานกยูงมีแฉวงงามวิจิตร ที่สอง
พระกุมารเคยมาเล่น แม่มีได้เห็นพระกุมารทั้งสอง
เลย.

[๑๑๕๔] พุ่มไม้เหล่านี้มีดอกบานทุกฤดูกาล ที่
สองพระกุมารเคยมาเล่น แม่มีได้เห็นพระกุมารทั้ง
ของนั้น สระโบกขรณีนี้รื่นรมย์ เปรียบไปด้วย
เสียงนกจากพรากรมัจฉัน ดาดาศไปด้วยมณฑาปทุม
และอุบล ที่สองพระกุมารเคยมาเล่น แม่มีได้เห็น
พระกุมารทั้งสองนั้น.

[๑๑๕๕] พันฝ่าพระบาทก็มีได้หัก น้ำก็มีได้ตัก
แม่ไฟก็มีได้ติด เพราะเหตุไรหนอพระองค์จึงทรง

หยอหยางเขาอยู่ ที่รักกับที่รักประชุมพร้อมกันอยู่
ย่อมหายความทุกข์ร้อน แต่วันนี้หม่อมฉันมิได้เห็น
พระกุมารทั้งสอง คือ พ่อชาติและแม่กัณหาชينا.

[๑๑๕๖] ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ หม่อมฉัน
มิได้เห็นพระลูกรักทั้งสองของเรา ผู้ใดมานำเอาพระ
ลูกรักทั้งสองนั้นไป หรือว่าพระลูกรักทั้งสองนั้นตาย
เสียแล้ว แม่ฝูงกาป่าก็มีได้ขานขัน พระลูกน้อยทั้ง
สองของหม่อมฉันตายเสียแล้วเป็นแน่ ข้าแต่พระองค์
ผู้สมมติเทพ หม่อมฉันมิได้เห็นพระลูกรักทั้งสองของ
เรา ผู้ใดมานำเอาพระลูกรักทั้งสองนั้นไป หรือว่า
พระลูกรักทั้งสองนั้นตายเสียแล้ว แม่ฝูงนกก็มีได้ขาน
ขัน พระลูกน้อยทั้งสองของหม่อมฉันตายเสียแล้วเป็น
แน่.

[๑๑๕๗] พระนางมัทรี ทรงปริเทวนาพลาญเที่ยว
วังคันทตลอดชอกบรรพตและป่าชฎ ในบริเวณเขา
วงกตนั้น แล้วเสด็จกลับมายังพระอาศรมทรงกันแสง
อยู่ในสำนักของพระราชสวามี ทูลคร่ำครวญว่า ข้าแต่
พระองค์ผู้สมมติเทพ หม่อมฉันมิได้เห็นพระลูกรัก
ทั้งสองของเรา ผู้ใดมานำเอาพระลูกรักทั้งสองนั้นไป
หรือว่าพระลูกรักทั้งสองนั้นตายเสียแล้ว แม่ฝูงกาป่า
ก็มีได้ขานขัน พระลูกน้อยทั้งสองของหม่อมฉันตาย
เสียแล้วเป็นแน่ ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ หม่อมฉัน

มิได้เห็นพระลูกรักทั้งสองของเรา ผู้ใดมานำเอาพระ
ลูกทั้งสองนั้นไป หรือว่าพระลูกรักทั้งสองนั้นตาย
เสียแล้ว แม้ฝูงนกก็มีได้ขานขັນ พระลูกน้อยทั้งสอง
ของหม่อมฉันตายเสียแล้วเป็นแน่ พระนางมัทรีผู้ทรง
พระรูปพระโฉมอันอุดม เป็นพระราชบุตรผู้มียศเกี่ยว
ไปที่โคนต้นไม้ ที่บริเวณภูเขา และในถ้ำมิได้ทรงพบ
เห็นสองพระกุมาร จึงทรงประคองพระพาหุกันแสง
ให้คร่ำครวญ ล้มสลบลงที่พื้นพสุธา ณ ที่ใกล้บาทมุล
ของพระเวสสันดรนั้นแล.

[๑๑๕๘] พระเวสสันดรราชาณี ทรงวิกน้ำประ-
พรมพระนางมัทรีราชบุตรผู้ล้มสลบขึ้น ณ ที่ใกล้บาท
มุลของพระองค์นั้น ครั้นทรงทราบว่ พระนางพิน
พระองค์ดีแล้ว จึงได้ตรัสบอกเนื้อความนี้กะพระนาง
ในภายหลังว่า ดูก่อนมัทรี ฉันไม่ปรารถนาจะแจ้ง
ความทุกข์แก่เธอแต่แรกก่อน พราหมณ์แก่เป็นยาจก
ผู้ยากจนมาอยู่ที่อยู่ของฉัน ฉันได้ให้ลูกทั้งสองแก่
พราหมณ์นั้นไป ดูก่อนมัทรี เธออย่ากลัวเลย จงดีใจ
เถิด ดูก่อนมัทรี เธอจงดูฉันเถิด จงอย่าดูลูกทั้งสองเลย
อย่ากันแสงให้ไปน้กเลย เราเป็นผู้ไม่มีโรค ยังมีชีวิต
อยู่ คงจักได้พบเห็นลูกทั้งสองที่พราหมณ์นำไปเป็น
แน่แท้ สักบุรุษเห็นยาจกมาถึงแล้วพึงให้บุตร ปศุสัตว์
สัญชาติ และทรัพย์อย่างอื่นในเรือนเป็นทานได้ ดูก่อน
มัทรี ขอเธอจงอนุโมทนาปุตตทานอันสูงสุดของเรา.

พระนางมัทรีทูลว่า

[๑๑๕๕] ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ หม่อมฉัน

นุโมทนาปุตตทานอันอุดมของฝ่าพระบาท ฝ่า-
พระบาททรงพระราชทานปุตตทานอันอุดมแล้ว จงยัง
พระหฤทัยให้เลื่อมใส ขอจงทรงบำเพ็ญทานยิ่ง ๆ ขึ้น
ไปเถิด ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นใหญ่ของประชุมชนในหมู่
มนุษย์ซึ่งมักเป็นคนตระหนี่เหนียว ฝ่าพระบาทพระ-
องค์เดียวผู้ผดุงสิทธิ์ให้เจริญ ได้ทรงบำเพ็ญปิยปุตต-
ทานแก่พราหมณ์แล้ว.

[๑๒๐๐] ปฐพีก็บันลือลั่นเสียงสนั่นบันลือไปถึง
ไตรทิพย์ สายฟ้าแลบอยู่แปลบปลาบโดยรอบ เสียง
สะท้านปรากฏ ดังหนึ่งว่าเสียงภูเขาล่มทลาย.

[๑๒๐๑] เทพเจ้าสองหมู่ ผู้สิงสถิตอยู่ที่นารท-
บรรพต ถวายอนุโมทนาแก่พระหน่อทศพลเวสสันดร
นั้นว่า พระอินทร์ พระพรหม ทั้งท้าวเวสวัณมหา-
ราช และเทพเจ้าขาวดาวดึงส์สวรรค์พร้อมด้วยพระ
อินทร์ทุกถ้วนหน้า ย่อมถวายอนุโมทนาพระนางเจ้า
มัทรีผู้ทรงพระรูปพระโฉมอันอุดม เป็นพระราชบุตร
ผู้มียศ ทรงถวายอนุโมทนาปุตตทานอันอุดมของ
พระเวสสันดรราชาธิ ด้วยประการฉะนี้แล.

จบมัทรีบรรพ

พระศาสดาตรัสว่า

[๑๒๐๒] ลำดับนั้น เมื่อราตรีสิ้นไป พระอาทิตย์
อุทัยขึ้นมา เวลาเช้าท้าวสักกเทวราชทรงแปลงเพศ
เป็นอย่างพราหมณ์ ได้ปรากฏแก่สองกษัตริย์นั้น.

ท้าวสักกเทวราชตรัสว่า

[๑๒๐๓] พระคุณเจ้าไม่มีโรคาพาชหรือหนอ
พระคุณเจ้าทรงพระตำราญติหรือ ทั้งมูลมันผลไม่มี
มากหรือ เหลือบยุงและสัตว์เสือกกลานมีน้อยแลหรือ
ในป่าอันเคลื่อนกล่นไปด้วยพาลมฤคไม่มีมาเบียดเบียน
แลหรือ.

พระมหาสัตว์ตรัสว่า

[๑๒๐๔] ดูก่อนพราหมณ์ เราทั้งหลายไม่มี
โรคาพาชเบียดเบียน อนึ่งเราทั้งหลายเป็นสุขตำราญติ
เราเยียวยาอัทธภาพด้วยการหาผลอาหารสะดวกดีทั้งมูล
มันผลไม้ก็มีมาก เหลือบ ยุง สัตว์เสือกกลานก็มีน้อย
อนึ่ง ในป่าอันเคลื่อนกล่นไปด้วยพาลมฤค ก็ไม่มีมา
เบียดเบียนแก่เรา เมื่อพวกเรามาอยู่ในป่า มีชีวิตอัน
ตรมเตรียมมาตลอด ๗ เดือน เราพึงเห็นท่านผู้เป็น
พราหมณ์บุชาไฟ ทรงเพศอันประเสริฐ ถือไม้ทำเสี
ดั่งผลมะตูม และลักจั่นน้ำนี้เป็นคนที่สอง ดูก่อน
พราหมณ์ ท่านมาดีแล้ว อนึ่งท่านมิใช่มาร้าย ดูก่อน
ท่านผู้เจริญ เจริญท่านเข้าไปภายในเถิด เจริญล้างเท้า

ของท่านเถิด ผลมะพลับ ผลมะหาด ผลมะขาง
ผลหมากเม่า มีรสหวานปานน้ำผึ้ง เชิญเลือกฉันแต่
ผลที่ดี ๆ เถิด ท่านพราหมณ์ แม่น้ำฉันนี้ก็เย็นสนิท
เรานำมาแต่ซอกเขา ดูก่อนพราหมณ์ ถ้าท่านจำนง
หวัง ก็เชิญดื่มตามสบายเถิด ดังเราขอลาม ท่านมา
ถึงป่าใหญ่เพราะเหตุการณ์อะไรหนอ เราถามแล้วขอ
ท่านจงบอกความนั้นแก่เราเถิด.

[๑๒๐๕] หวังน้ำ (ในปัญจมหานที) เต็มเปี่ยม
ไม่มีเวลาเหือดแห้ง ฉันใด พระองค์มีพระหฤทัยเต็ม
ไปด้วยศรัทธา ฉันนั้น กล่าวกระหม่อมฉันกราบทูล
ขอแล้ว ขอพระองค์ทรงพระกรุณาพระราชทานพระ-
มเหสี แก่เกล้ากระหม่อมฉันเถิด.

[๑๒๐๖] ดูก่อนพราหมณ์ เราย่อมให้มีได้หวั่น
ไหว ท่านขอสิ่งใดเราก็จะให้สิ่งนั้น เราไม่ซ่อนเร้น
สิ่งที่มีอยู่ ใจของเรายินดีในทาน.

[๑๒๐๗] พระเวสสันดรผู้ผดุงสี่พีริฐู ทรงกุม
หัตถ์พระนางมัทรี จับเต้าน้ำหลังอุทกวาริพระราชทาน
พระนาง ให้เป็นทานแก่พราหมณ์ ขณะนั้น เมื่อ
พระมหาสัตว์ทรงบริจาคพระนางมัทรีให้เป็นทาน เกิด
ความอัศจรรย์น่าสยดสยองโลมชาติก็ชูชัน เมทนีดล
ก็กัมปนาทหวั่นไหว พระนางเจ้ามัทรีมิได้มีพระพักตร์
เง้าจืด มิได้ทรงขวยเงิน และมีได้ทรงกันแสง ทรง

เพ่งดูพระราชสวามีโดยคุณธิดาภาพ โดยทรงเคารพเชื่อ
ถือว่า ท้าวเธอทรงทราบซึ่งสิ่งอันประเสริฐ.

พระศาสดาตรัสว่า

[๑๒๐๘] เมื่อตถาคตเป็นพระเวสสันดร บริจาคน
ชาติกัณหาชินาซึ่งเป็นบุตรธิดาและพระมัทรีเทวี ผู้
เคารพยำเกรงในพระราชสวามี มิได้คิดเสียดายเลย
เพราะเหตุแห่งพระโพธิญาณเท่านั้น บุตรทั้งสองเป็น
ที่เกลียดชังของเราก็อหามิได้ พระมัทรีเทวีไม่เป็นที่รัก
ของเราก็อหามิได้ แต่สัพพัญญุตญาณเป็นที่รักของเรา
ฉะนั้นเราจึงได้ให้ของอันเป็นที่รัก.

พระนางมัทรีทรงพระดำริว่า

[๑๒๐๙] ข้าพระบาทเป็นพระมเหสีของพระองค์
ตั้งแต่ยังแรกรุ่นสาว พระองค์ก็เป็นเจ้าเป็นใหญ่ใน
ข้าพระบาท พระองค์ปรารถนาจะพระราชทานข้าพระ-
บาทแต่ผู้ใด ก็พึงพระราชทานได้ ทรงปรารถนาจะ
ขายหรือจะฆ่า พึงทรงขายทรงฆ่าได้.

พระศาสดาตรัสว่า

[๑๒๑๐] ท้าวสักกะจอมเทพ ทรงทราบชัดซึ่ง
ความทรงดำริของสองกษัตริย์แล้ว จึงตรัสชมดังนี้ว่า
อันว่าข้าศึกทั้งมวลล้วนเป็นของทิพย์ (อันห้ามเสียดซึ่ง
ทิพย์สมบัติ) และเป็นของมนุษย์ (อันห้ามเสียดซึ่งมนุษย์
สมบัติ) พระองค์ทรงชนะได้แล้ว ปรูฬ์ก็บันลือลั่น

เสียงสนั่นบันลือไปถึงไตรทิพย์ สายฟ้าแลบอยู่แปลบ
ปลายโดยรอบ เสียงสะท้อนปรากฏดังหนึ่งว่าเสียงภูเขา
ถล่มทลาย เทพเจ้าสองหมื่นผู้สิงสถิตอยู่ที่นารทบรรพต
ถวายนุโมทนาแก่พระหน่อทศพลเวสสันดรนั้นว่า
พระอินทร์ พระพรหม ท้าวประชาบดี จันทเทพบุตร
พระยม ทั้งท้าวเวสวัณมหาราช และเทพเจ้าทั้งปวง
ย่อมถวายนุโมทนาว่า พระเวสสันดรบรมกษัตริย์
ทรงกระทำความที่ทำได้ยาก เมื่อคนดีทั้งหลายให้สิ่งที่
ให้ได้ยาก กระทำความที่ทำได้ยาก คนไม่ดีย่อมทำ
ไม่ได้ยาก คนไม่ดีย่อมทำตามไม่ได้ เพราะว่าธรรมชาติของ
สัตบุรุษทั้งหลาย อันอสัตบุรุษตามได้โดยยาก เพราะ
ฉะนั้น ต่อจากนี้ คติของสัตบุรุษและของอสัตบุรุษ
ย่อมต่างกัน อสัตบุรุษย่อมไปนรก สัตบุรุษมีสวรรค์
เป็นที่ไป การที่พระองค์เสด็จมาอยู่ในป่า ได้พระ-
ราชทานสองพระราชกุมารและพระมเหสีให้เป็นทานนี้
ชื่อว่าเป็นยานอันประเสริฐ ไม่เป็นยานก้าวลงสู่อบาย-
ภูมิ ขอบุตตทานมหาทานของพระองค์นั้น จึงผลิต
ผลในสรวงสวรรค์.

ท้าวสักกเทวราชตรัสว่า

[๑๒๑๑] ข้าพเจ้าขอถวายนางเจ้ามัทรีพระ-
มเหสี ผู้งามทั่วสรรพางค์คืนให้พระคุณเจ้า พระองค์
เท่านั้นเป็นผู้สมควรแก่พระมัทรี และพระมัทรีก็คู่ควร

กับพระราชสวามี น่านมและสังข์ ทั้งสองนี้มีสีเหมือน
กัน ฉันทไค พระองค์และพระมัทรีก็มีพระหฤทัยเสมอ
กัน ฉันทัน ทั้งสององค์เป็นกษัตริย์สมบูรณด้วยพระ-
โศทร เป็นอุภโตสุชาติทั้งฝ่ายพระชนนีและพระชนก
ทรงถูกขับไล่ออกจากแคว้นแคว้นมาอยู่ในอาศรมราวป่า บุญ
ทั้งหลายที่พระองค์กระทำมาแล้วฉันทไค ขอพระองค์
ทรงให้ทานกระทำบุญอยู่ร่ำไปฉันทัน.

[๑๒๑๒] ข้าแต่พระราชฤาษี หม่อมฉันเป็นท้าว
สักกะจอมเทพ มาในสำนักของพระองค์ ขอพระองค์
จงทรงเลือกพร หม่อมฉันขออวยพร ๘ ประการแก่
พระองค์.

พระโพธิสัตว์ตรัสว่า

[๑๒๑๓] ข้าแต่ท้าวสักกะผู้เป็นใหญ่แห่งสรรพ-
สัตว์ ถ้าพระองค์จะประสาทพระพรแก่หม่อมฉันไซ้
ขอให้พระบิดาจงมารับหม่อมฉัน ขอพระบิดาพึงทรง
ต้อนรับหม่อมฉันผู้ออกจากบ้านไปถึงเรือนของตนด้วย
ราชาสน์ พรนี้เป็นที่ ๑ เป็นพรที่หม่อมฉันปรารถนา
อนึ่ง ขอให้หม่อมฉันไม่พึงพอใจซึ่งการฆ่าคน แม้ผู้
นั้นจะเป็นนักโทษถึงประหารชีวิตกระทำผิดอย่างร้าย
กาจ ขอให้หม่อมฉันพึงปลดปล่อยให้พ้นจากการถูก
ประหารชีวิต พรนี้เป็นที่ ๒ เป็นพรที่หม่อมฉัน
ปรารถนา อนึ่ง ขอให้ประชาชนทั้งปวง ทั้งแก่เฒ่าเด็ก

และปานกลาง ฟิงเข้ามาอาศัยหม่อมฉันเลี้ยงชีวิต พรนี้

เป็นที่ ๓ เป็นพรที่หม่อมฉันปรารถนา อนึ่ง หม่อมฉัน

ไม่พึงคบหาภรรยาผู้อื่น ฟิงพอใจแต่ในภรรยาของตน

ไม่พึงดูอำนาจแห่งหญิงทั้งหลาย พรนี้เป็นที่ ๔ เป็น

พรที่หม่อมฉันปรารถนา อนึ่ง ข้าแต่ท้าวสักกะ ขอให้

บุตรของหม่อมฉัน ผู้พลัดพรากไปนั้น ฟิงมีอายุยืน

นาน ฟิงครองซึ่งแผ่นดินโดยธรรมเถิด พรนี้เป็นที่ ๕

เป็นพรที่หม่อมฉันปรารถนา อนึ่ง ตั้งแต่วันที่หม่อม

ฉันกลับคืนถึงพระนคร เมื่อราตรีสิ้นไป พระอาทิตย์

อุทัยขึ้นมาแล้ว ขอให้อาหารอันเป็นทิพย์ฟิงปรากฏ

พรนี้เป็นที่ ๖ เป็นพรที่หม่อมฉันปรารถนา อนึ่ง เมื่อ

หม่อมฉันให้ทานอยู่ ขอให้ยธรรมอย่าได้หมดสิ้นไป

เมื่อกำลังให้ ขอให้หม่อมฉันทำจิตให้ผ่องใส ครั้น

ให้แล้วขอให้หม่อมฉันไม่พึงเดือดร้อนใจในภายหลัง

พรนี้เป็นที่ ๗ เป็นพรที่หม่อมฉันปรารถนา อนึ่ง

เมื่อล่วงพ้นจากอภัพนี้ไปขอให้หม่อมฉันครรรโลยัง

โลกสวรรค์ ให้ได้ไปถึงชั้นดุสิตอันเป็นชั้นวิเศษ ครั้น

จุติจากชั้นดุสิตนั้นแล้ว ฟิงมาสู่ความเป็นมนุษย์ แล้ว

ไม่พึงเกิดต่อไป พรนี้เป็นที่ ๘ เป็นพรที่หม่อมฉัน

ปรารถนา.

พระศาสดาตรัสว่า

[๑๒๑๔] ครั้นท้าวสักกะจอมเทพทรงสดับพระ-
ดำรัส ของพระมหาสัตว์เวสสันดรนั้นแล้ว ได้ตรัส

ดังนั้น ไม่นานนักคอก สมเด็จพระบิดาบังเกิดเกล้า
ของพระองค์ จักเสด็จมาทรงเยี่ยมพระองค์ ครั้นตรัส
พระคำรัสเท่านั้นแล้ว ท้าวสุชัมบดีมณฑาพเทวราช ทรง
พระราชทานพรแก่พระเวสสันดรแล้ว ได้เสด็จกลับ
ไปยังหมู่สวรรค์.

จบสักกบรรพ

พระเจ้าสญชัยตรัสว่า

[๑๒๑๕] นั่นหน้าของใครหนองมียิ่งนัก ดัง
ทองคำอันนายช่างหลอมด้วยไฟสุกใส หรือดั่งแท่ง
ทองคำอันละลายกว้างที่ปากเบ้า ฉะนั้น เด็กทั้งสอง
คนนี้มีอวัยวะคล้ายคลึงกัน มีลักษณะคล้ายคลึงกัน คน
หนึ่งคล้ายคลึงพ่อชาติ คนหนึ่งเหมือนแม่กัณหาชينا
ทั้งสองคนมีรูปเสมอกัน ดังราชสีห์ออกจากถ้ำทอง
ฉะนั้น เด็กสองคนนี้ปรากฏเหมือนดังหล่อด้วยทองคำ
เทียว.

[๑๒๑๖] คู่ก่อนการทวาชพราหมณ์ ท่านนำเด็ก
ทั้งสองคนนี้มาจากไหนหนอ ท่านมาจากไหน ลูถึง
แวนแคว้นของเราในวันนี้.

ชูชกทูลว่า

[๑๒๑๗] ข้าแต่พระเจ้าสญชัยสมมติเทพ กุมาร
ทั้งสองนี้มีผู้ให้แก่ข้าพระองค์ด้วยความพอใจ ตั้งแต่
วันที่ข้าพระองค์ได้สองกุมารนี้มา คำนวณนี้เป็นคืนที่ ๑๕

พระเจ้าสญชัยตรัสว่า

[๑๒๑๘] ท่านมีถ้อยคำดูดีมีเพียงไร จึงได้เด็ก
สองคนนี้มา ท่านควรทำให้เราเชื่อโดยเหตุที่ชอบ ใคร
ให้ลูกน้อยทั้งหลาย อันเป็นอุคमतาน ให้ทานนั้นแก่
ท่าน.

ชูชกทูลว่า

[๑๒๑๙] พระองค์ใดเป็นที่พึ่งของเหล่าจากผู้
มาขอ ดังธรณีเป็นที่พึ่งของสัตว์ทั้งหลาย พระองค์นั้น
คือ พระเวสสันดรราชซึ่งเสด็จไปอยู่ป่า ได้พระราช-
ทานพระราชโอรส และพระราชธิดาแก่ข้าพระองค์
พระองค์ได้เป็นที่รับรองของเหล่าจากผู้มาขอ เหมือน
สาครเป็นที่รับรองแห่งแม่น้ำทั้งหลายซึ่งไหลลงไป
ฉะนั้น พระองค์นั้น คือ พระเวสสันดรราชซึ่งเสด็จ
ไปอยู่ป่า ได้พระราชทานพระราชโอรสและพระราช-
ธิดาแก่ข้าพระองค์.

พวกอำมาตย์ทูลว่า

[๑๒๒๐] ดูก่อนท่านผู้เจริญทั้งหลาย พระราชา
ยังทรงครองเรือนอยู่เป็นผู้มีศรัทธา ทรงกระทำ
กรรมไม่สมควรหนอ พระเวสสันดรถูกขับไล่ออกไป
อยู่ป่า พึ่งพระราชทานพระราชโอรสและพระราชธิดา
อย่างไรหนอ ท่านผู้เจริญทั้งหลายมีประมาณเท่าใด
ซึ่งมาประชุมกันอยู่ในสมาคมนี้ จงพิจารณาเรื่องนี้

พระเวสสันดรราชประทับอยู่ในป่า อย่างไรก็ตามจะพระราชทานพระราชโอรสและพระราชธิดาเล่า พระองค์ควรจะพระราชทานทาส ทาสี ม้า แม่ม้าอัสตร รถม้า ช้างกฤษกร ทำไมจึงพระราชทานพระราชกุมารทั้งสองเล่า.

พระชาติกุมารทูลว่า

[๑๒๒๑] ข้าแต่สมเด็จพระอัยกา ทาส ม้า แม่ม้า อัสตร รถม้า และช้างกฤษกรตัวประเสริฐ ในเรือนของผู้ใดไม่มี ผู้นั้นจะพึงให้อะไรพระเจ้าข้า.

พระเจ้าศนุชยัตร์สว่า.

[๑๒๒๒] คุณก่อนพระหลานน้อย ปู่สรรเสริญทานแห่งบิดาของเจ้านั้น ปู่ไม่ได้ดิเคียนเลย เหตุที่ยแห่งบิดาของเจ้าเป็นอย่างไรหนอ เพราะให้เจ้าทั้งสองแก่พราหมณ์แล้ว.

พระชาติกุมารทูลว่า

[๑๒๒๓] ข้าแต่พระอัยกามหาราช พระบิดาของเกล้ากระหม่อม. พระราชทานเกล้ากระหม่อมทั้งสองแก่พราหมณ์แล้ว ได้สดับถ้อยคำรำพิลาป ที่พระน้องกันหาได้กล่าวแล้ว.

[๑๒๒๔] ทรงมีพระหฤทัยเป็นทุกข์และเร่าร้อน มีดวงพระเนตรแดงดั่งหนึ่งดาวโรหิณี และมีพระอัสสุชลหลังไหล.

[๑๒๒๕] พระน้องกัณหาชيناได้กราบทูลสมเด็จพระบิดาดังนี้ว่า ข้าแต่พระบิดาเจ้าข้า พราหมณ์นี้ เฝ้ายนต์เกล้ากระหม่อมฉันด้วยไม้เท้า ดังเฝ้ายนต์หญิง ทาสีอันเกิดในเรือนเบี้ย พระบิดาเจ้าข้า ผู้นี้ไม่ใช่ พราหมณ์เป็นแน่ พราหมณ์ทั้งหลายย่อมตั้งอยู่ในธรรม ยักษ์แปลงเพศเป็นพราหมณ์มานำเอาเกล้ากระหม่อมฉันทั้งสองไปเพื่อจะกิน พระบิดาเจ้าข้า เกล้ากระหม่อมฉันทั้งสองถูกปีศาจนำไป ไฉนพระบิดาจึงทรง หนึ่งดูตายเสียเล่าหนอ เพคะ.

พระราชชาตรีว่า

[๑๒๒๖] มารดาของเจ้าทั้งสองเป็นพระราชบุตร และบิดาของเจ้าทั้งสองเป็นพระราชบุตร แต่ก่อนเจ้าทั้งสองเคยขึ้นตักของปู่ บัดนี้เหตุไรจึงยืนอยู่ห่างไกล เล่าหนอ.

พระกุมารทูลว่า

[๑๒๒๗] พระมารดาของเกล้ากระหม่อมทั้งสอง เป็นพระราชบุตร และพระบิดาของเกล้ากระหม่อมทั้งสองเป็นพระราชบุตร แต่บัดนี้เกล้ากระหม่อมทั้งสองเป็นทาสของพราหมณ์ เพราะฉะนั้น เกล้ากระหม่อมทั้งสองจึงยืนอยู่ห่างไกล พระเจ้าข้า.

พระราชชาตรีว่า

[๑๒๒๘] หลานทั้งสองอย่าได้ชอบกล่าวอย่าง นั้นเลย หทัยของปู่กำลังเร่าร้อน ปู่กายของเหมือน

ตั้งถูกยกขึ้นไว้บนจิตกาธาร หลานรักทั้งสองยังความ
เศร้าโศกให้แก่ปู่ยิ่งนัก ปู่จ้กได้หลานทั้งสองด้วย
ทรัพย์ หลานทั้งสองจ้กไม่ต้องเป็นทาส ลูกอ่อนพ่อ
ชาติ บิดาของเจ้าทั้งสองได้ตีราคาเจ้าทั้งสองไว้เท่าไร
ให้แก่พราหมณ์หลานทั้งสองจงบอกแก่ปู่ตามจริงเถิด
พนักงานทั้งหลายจงให้พราหมณ์รับเอาทรัพย์ไปเถิด.

พระกุมารตรัสว่า

[๑๒๒๕] ข้าแต่สมเด็จพระอัยกา พระบิดาทรง
ตีราคาเกล้ากระหม่อมฉันมีค่าทองคำพันแท่ง ทรงตี
ราคาพระน้องกัณหาชيناผู้มีพระพักตร์อันผ่องใส ด้วย
สัตว์พาหนะมีช้างเป็นต้นอย่างละร้อย ๆ แล้วได้พระ-
ราชทานแก่พราหมณ์.

พระราชาตรัสว่า

[๑๒๓๐] เหวยพนักงาน เองจงลุกขึ้นไปนำทาส
ทาส ช้าง โค และ โคอุสภราช อย่างละร้อย ๆ กับ
ทองคำพันแท่ง เอามาให้แก่พราหมณ์เป็นค่าไถ่พระ-
หลานรักทั้งสอง.

พระศาสดาตรัสว่า

[๑๒๓๑] ลำดับนั้น พนักงานรีบไปนำทาส ทาสี
ช้าง โค และ โคอุสภราช อย่างละร้อย ๆ กับทองคำ
พันแท่งเอามาให้แก่พราหมณ์ เป็นค่าไถ่สองพระ-
กุมาร.

[๑๒๓๒] พนักงานใต้ให้ทาส ทาสี ช้าง โค

และโคอุสุภราช แม่ม้าอัศธร รถ และเครื่องใช้สอย
ทุกอย่าง ๆ ละร้อย ๆ กับทองคำพันแท่ง แก้วปราหมณ์
แสวงหาทรัพย์ ผู้ขอเกินประมาณ หยาบช้ำ เป็น
ค่าไถ่พระกุมารทั้งสอง.

[๑๒๓๓] กษัตริย์ทั้งสอง คือ พระเจ้าสมุชชัย
และพระราชเทวี ทรงไถ่พระกุมารทั้งสองแล้ว รับสั่ง
ให้พนักงานทรงสนามและให้พระกุมารทั้งสองเสวย
เสร็จแล้ว ทรงประดับประดาด้วยอาภรณ์ทั้งหลาย
แล้วทรงอุ้มขึ้นให้ประทับบนพระเพลา พระกุมารทั้ง
สองทรงทรงสนามพระเคียวแล้วทรงพระภูษาอัน
สะอาด ประดับด้วยสรรพอาภรณ์ พระราชาภูษาพระอัน
ทรงอุ้มพระชาติขึ้นประทับบนพระเพลา แล้วตรัสถาม
พระกุมารทั้งสอง ทรงประดับกมลอันมีเสียงดังก้อง
น่าเพลินใจ ทรงประดับพวงมาลัยและสรรพาลังการ
แล้ว พระราชาครั้นทรงอุ้มพระชาติขึ้นประทับบน
พระเพลา แล้วได้ตรัสถามว่า ดูก่อนพ่อชาติ พระ
ชนกชนนีทั้งสองของหลานรัก ไม่มีโรคดอกหรือ
แสวงหาผลาหารเลี้ยงพระชนมชีพสะดวกหรือ มูล
ผลาหารมีมากหรือ เหลือบ ยุงและสัตว์เลื้อยคลานมี
น้อยหรือ ในป่าอันเคลื่อนกล่นไปด้วยสัตว์ร้าย ไม่
มีมาเบียดเบียนหรือ.

พระราชীগุมาร ทูลว่า

[๑๒๓๔] ขอเดชะ พระชนกชนนีของเกล้า
กระหม่อมทั้งสองพระองค์นั้นไม่มีโรค อนึ่ง ทรง
แสวงหามูลผลาหารเลี้ยงพระชนมชีพได้สะดวก มูล
ผลาหารมีมาก เหลือบ ยุง และสัตว์เลื้อยคลานก็มี
น้อย ในป่าอันเคลื่อนกล่นไปด้วยสัตว์ร้าย ไม่มีมา
เบียดเบียนพระชนกชนนีทั้งสอง พระชนนีของเกล้า
กระหม่อมฉัน ทรงขุดรากบัว เหง้าบัว มันอ่อน ทรง
สอยผลพุทรา ผลรกฟ้า มะตูม นำมาเลี้ยงพระชนก
และเกล้ากระหม่อมฉันทั้งสอง พระชนนีทรงนำเอา
เหง้าไม้และผลไม้ใด ๆ มาจากป่า พระชนกและเกล้า
กระหม่อมฉันทั้งสองมารวมพร้อมกันเสวยเหง้าไม้และ
ผลไม้นั้น ๆ ในเวลากลางคืน ไม้ได้เสวยในเวลากลาง
วันเลย พระชนนีของเกล้ากระหม่อมทั้งสองผู้เป็น
สุขุมลชาติ ต้องเที่ยวแสวงหาผลไม้ มีพระฉวีวรรณ
ผอมเหลือง เพราะลมและแดด เหมือนดอกปทุมอัน
ถูกขยำด้วยมือ ฉะนั้น เมื่อพระชนนีเสด็จเที่ยวไปใน
ป่าใหญ่ ซึ่งเป็นป่าอันเคลื่อนกล่นไปด้วยสัตว์ร้าย เป็น
ที่อาศัยแห่งแรดและเสือเหลือง พระเกสาของพระองค์
อันมีสีดั่งปีกแมลงภู ถูกกิ่งไม้เป็นต้นเกี่ยวให้กระจุก
กระจาย พระชนนีทรงขมวดมุ่นพระเมาลี ทรงไว้ซึ่ง
เหงื่อไคลที่พระกัจจะประเทศ (ทรงเพศเป็นดาบสินี

อันประเสริฐ ทรงถือไม้ขทรงเครื่องบูชาไฟ และ
มุ่นพระเมาลี) ทรงพระภูษาหนึ่งสัตว์ บรรทมเหนือ
ปฐพี ทรงบูชาไฟ.

[๑๒๓๕] บุตรทั้งหลายเกิดขึ้นมาแล้ว ย่อมเป็น
ที่รักของมนุษย์ในโลก พระอัยกาของเราไม่ทรงเกิด
พระติเนหาในพระโอรสเสียเลยเป็นแน่.

พระเจ้าสญชัยตรัสว่า

[๑๒๓๖] ดูก่อนพระหลานน้อย จริงทีเดียว
การที่ปู่ขับไล่พระบิดาของเจ้าผู้ไม่มีโทษ เพราะถ้อยคำ
ของชาวสีพีทั้งหลายนั้น เชื่อว่าปู่ได้กระทำความอัน
ชั่วช้า และเชื่อว่าทำกรรมเครื่องทำลายความเจริญ สิ่ง
ใด ๆ ของปู่มีอยู่ในนครนี้ก็ดี ทรัพย์และัญชาติที่มี
อยู่ก็ดี ปู่ขอยกให้แก่พระบิดาของเจ้าทั้งสิ้น ขอให้
เวสสันดรจงมาเป็นพระราชูปถัมภ์ในสีพีรัฐเถิด.

พระชาติกุมารทูลว่า

[๑๒๓๗] ขอเดชะ สมเด็จพระชนกของเกล้า
กระหม่อมฉัน คงจักไม่เสด็จมาเป็นพระราชบิดาของชาว
สีพี เพราะถ้อยคำของเกล้ากระหม่อมฉัน ขอให้
สมเด็จพระอัยกาเสด็จไป ทรงอภิเษกพระบิดาของ
เกล้ากระหม่อมฉันด้วยราชูปถัมภ์เองเถิดพระเจ้าข้า.

พระศาสดาตรัสว่า

[๑๒๓๘] ลำดับนั้น พระเจ้าสญชัยได้ดำรัสสั่ง
เสนาบดีว่า กองทัพ คือ พลช้าง พลม้า พลรถ

พลเดินเท้า จงผูกสอดอาวุธ (จงเตรียมให้พร้อมสรรพ)
ชวานิคม พราหมณ์และปุโรหิตทั้งหลาย จงตามเราไป
ถัดจากนั้น พวกโยธีหกหมื่นผู้สง่างาม พร้อมสรรพ
ด้วยเครื่องอาวุธยุทธภัณฑ์ ประดับด้วยผ้าสีต่างๆ กัน
จงตามมาเร็วพลัน พวกโยธีผู้พร้อมสรรพด้วยเครื่อง
อาวุธยุทธภัณฑ์ ประดับด้วยผ้าสีต่างๆ กัน คือ พวก
หนึ่งแต่งผ้าสีเขียว พวกหนึ่งแต่งผ้าสีเหลือง พวก
หนึ่งแต่งผ้าสีแดง พวกหนึ่งแต่งผ้าสีขาว จงตามมา
เร็วพลัน ภูเขาคันทมาทน์อันมีในป่าหิมพานต์ สะพรั่ง
ไปด้วยคันธชาติदारดาษด้วยพฤษ्यानานาชนิด เป็น
ที่อาศัยอยู่แห่งหมู่สัตว์ใหญ่ๆ และมีต้นไม้เป็นทิพย์
โอสถ ย่อมสว่างไสวและหอมไปทั่วทิศ ฉันทไค เหล่า
โยธีทั้งหลาย ผู้พร้อมสรรพด้วยเครื่องอาวุธยุทธภัณฑ์
จงตามมาเร็วพลัน ก็จงรุ่งเรืองและมีเกียรติรุ่งขจร
ไป ฉันทันนั้น ถัดจากนั้น จงจัดช้างที่สูงใหญ่หมื่นสี่
พัน มีสายรัดประคนทอง มีเครื่องประดับและเครื่อง
ปกคลุมศีรษะอันขจิตด้วยทอง มีนายควาญช้างถือ
โคมและขอขึ้นขี่คอประจำเตรียมพร้อมสรรพประดับ
ประดาอย่างสวยงาม จงตามมาเร็วพลัน ถัดจากนั้น
จงจัดม้าสินธพชาติอาชาไนยอันมีทำจัดหมื่นสี่พัน
พร้อมด้วยนายควาญม้าประดับประดาด้วยอสังการ ถือ
แส้แลงเกาทัณฑ์ ผูกสอดเครื่องรบขึ้นประจำหลัง จง

ตามมารเร็วพลัน ถัดจากนั้น จงจัดกระบวนรถรบ
หมื่นสี่พัน มีกำกงอันหุ้มด้วยเหล็ก เรือนรถวิจิตรด้วย
ทอง และจงยกธงขึ้นปักบนรถนั้น ๆ พวกนายขมัง
ธนูผู้ยิ่งใหญ่ได้แม่นยำ เป็นคนคล่องแคล่วในรถทั้งหลาย
จงเตรียมโล่ที่ เกราะและเกาทัณฑ์ไว้ให้เสร็จ พลโยธี
เหล่านี้ จงตระเตรียมให้พร้อมรีบตามมา.

พระเจ้าสญชัยตรัสว่า

[๑๒๓๕] เวสสันดรโอรสของเรา จักเสด็จมา
โดยบรรดาใด ๆ ตามมรรคานั้น ๆ จงให้โปรยข้าวตอก
ดอกไม้ มาลัย ของหอมและเครื่องลูบไล้ และจงให้
ตั้งเครื่องบูชาอันมีค่ารับเสด็จมา ในบ้านหนึ่ง ๆ จงให้ตั้ง
หม้อสุราเมรัยรับไว้ บ้านละร้อย ๆ รายไปตามมรรคา
ที่เวสสันดรโอรสของเราจักเสด็จมา จงให้ตั้งมังสาหาร
และขนม เช่นขนมแดกงา ขนมกุมมาสอันปรุงด้วย
เนื้อปลา รายไปตามมรรคาที่เวสสันดรโอรสของเรา
จักเสด็จมา จงให้ตั้งเนยใส น้ำมัน นมสด
ขนมที่ทำด้วยข้าวฟ่าง และสุราเป็นอันมาก รายไป
ตามมรรคาที่เวสสันดรโอรสของเราจักเสด็จมา ให้มี
พนักงานวิเศษทั้งคร้วหวนและคร้วควา จัดตั้งไว้เลี้ยง
ประชาชนทั่วไป ให้มีมหรสพเพื่อนรำขับร้องทุก ๆ อย่าง
เพลงปรบมือ กลองยาว ช่างขับเสภาอันบรรเทาความ
เศร้าโศก พวกโหรีจงเล่นดนตรีดีดพิณพร้อมทั้งกลอง

น้อยกลองใหญ่ เป่าสังข์ ตีกลองหน้าเดียว ตะโพน
บัณเฑาะว์ สังข์ จะเข้ กลองใหญ่ กลองเล็ก ร่าย
ไปตามมรรคาที่เวสสันดรโอรสของเราจักเสด็จมา.

พระศาสดาตรัสว่า

[๑๒๔๐] กองทัพของสีพีรัฐเป็นกองทัพใหญ่
อันจัดเป็นกระบวนตั้งไว้เสร็จแล้วนั้น มีพระชาติ
ราชกุมารเป็นผู้นำทาง ได้ยাত্রาไปยังเขาวงกต ช้าง
กฤษณะตัวประเสริฐมีอายุ ๖๐ ปี มีสายรัดประคณทอง
ผูกตกแต่งไว้ บันลือก้องโกญจนาทกระหึ่มอยู่ เหล่า
ม้าอาชาไนยย่อมนแผดเสียงดังสนั่น เสียงกกรดดังกึก
ก้องฐูลีละอองฟุ้งตระหลบนภากาศ กองทัพของสีพีรัฐ
อันจัดเป็นกระบวนยাত্রาไปเป็นกองทัพใหญ่ สามารถ
จะทำลายล้างราชศัตรูได้ มีพระชาติราชกุมารเป็น
ผู้นำทาง ได้ยাত্রาไปยังเขาวงกต พระเจ้าศุภชัยพร้อม
ด้วยราชบริพารเหล่านั้นเสด็จเข้าป่าใหญ่ ซึ่งมีต้นไม้
มีกิ่งก้านมาก มีน้ำมาก ดารดาษไปด้วยไม้ดอก และ
ไม้ผลทั้งสองอย่างในป่าใหญ่นั้น ฝูงวิหคเป็นอันมาก
หลาก ๆ สี มีเสียงกลมกล่อมหวานไพเราะเกาะอยู่บน
ต้นไม้อันผลัดดอกตามฤดูกาล ร้องประสานเสียง
เสียงระเบงเป็นคู่ ๆ พระเจ้าศุภชัยพร้อมทั้งราชบริพาร
เหล่านั้น เสด็จไปสิ้นระยะทางไกลล่วงหลายวันหลาย
คืน จึงบรรลู่ถึงประเทศที่พระเวสสันดรประทับอยู่.

จบมหाराชบรรพ

พระศาสดาตรัสว่า

[๑๒๔๑] พระเวสสันดรได้ทรงสดับเสียงก๊กก้อง
แห่งกองพลเหล่านั้นก็ตกพระทัยกลัวเสด็จขึ้นภูเข
ทรงหวาดกลัวทอดพระเนตรดูกองพลเสนา ตรัสว่า
ดูก่อนมัทรี เขิญมาดูซิ เสียงอันก๊กก้องเช่นใดในป่า
ม้าอาชาไนยส่งเสียงร้องก๊กก้อง เห็นปลายธงปลิวไสว
นายพรานไพร่ทั้งหลายจึงข้ายล้อมฝูงเนื้อในป่า ไล่
ต้อนให้ตกลงในหลุม แล้วไล่ทิ่มแทงด้วยหอก เลือก
เอาแต่ตัวพี ๆ ฉันทใด เราทั้งสองก็ฉันทนั้น เป็นผู้ไม่มี
โทษผิด ถูกขับไล่จากแคว้นแคว้นมาอยู่ในป่า ย่อมเป็น
ผู้ต้องตกอยู่ในเงื้อมมือของพวกอมิตรเป็นแน่ ดูเอา
เถิดซึ่งบุคคลผู้ประหารคนไม่มีกำลัง.

พระนางมัทรีทูลว่า

[๑๒๔๒] พวกอมิตรไม่พึงยำยีพระองค์ เปรียบ
เหมือนไฟในห้วงน้ำ ฉะนั้น ขอพระองค์จงระลึกถึง
ข้อนั้นแหละ แต่นี้ไปจะพึงมีแต่ความสวัสดิโดยแท้.

[๑๒๔๓] ลำดับนั้น พระเวสสันดรราชเสด็จลง
จากภูเขาแล้วประทับนั่งในบรรณศาลา ทรงทำพระ-
มณีสให้มั่นคง.

พระศาสดาตรัสว่า

[๑๒๔๔] พระบิดาดำรัสสั่งให้กลับรถ ให้ประ-
เทียบกระบวนทัพไว้ แล้วเสด็จเข้าไปหาพระราชโอรส

ผู้ประทับอยู่ในป่าเดียวดายเสด็จลงจากคอช้างพระที่นั่งต้น ทรงเวียงพระอังสาประนมพระหัตถ์ แวดล้อมด้วยหมู่อำมาตย์ เสด็จเข้าไป เพื่อทรงอภิเษกพระราชโอรสทรงเพศบรรพชิต นั่งเข้ามานอยู่ในบรรณศาลาไม่หวั่นไหวแน่นอน ไม่มีภัยแต่ไหน.

[๑๒๔๕] พระเวสสันดรและพระนางเจ้ามัทรีทอดพระเนตรเห็นพระบิดา ผู้มีความรักในบุตรกำลังเสด็จมา ทรงต้อนรับถวายอภิวาท ฝ่ายพระนางเจ้ามัทรี ทรงชมพระเศียรอภิวาทแทบพระบาทพระสัสสุระกราบทูลว่า ข้าแต่พระสมมติเทพเกล้ากระหม่อมฉันมัทรีผู้สะใภ้ของพระองค์ พระเจ้าสญชัยทรงสวมกอดสองกษัตริย์ประทับทรวง ฝ่ายพระหัตถ์ลูบพระปฤษฎางค์อยู่ไปมา อาศรมนั้น.

พระเจ้าสญชัยตรัสว่า

[๑๒๔๖] ลูกอ่อนพระลูกรัก ลูกทั้งสองไม่มีโรคาพาธหรือหนอ ลูกทั้งสองตำราญดีหรือ ทั้งมูลมันผลไม่มีมากหรือ เหลือบ ยุงและสัตว์เสือกกลานมีน้อยแลหรือ ในป่าอันเคลื่อนกล่นไปด้วยพาลมฤค ไม่มีมาเบียดเบียนแลหรือ.

พระมหาสัตว์ตรัสว่า

[๑๒๔๗] ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ชีวิตของข้าพระบาททั้งสองยอมเป็นไปตามมีตามได้ ข้าพระบาท

ทั้งสองเป็นอยู่อย่างผิดเคือง ชีวิตเป็นอยู่ได้ด้วยการ
เที่ยวแสวงหามูลผลาผล ข้าแต่มหाराช นายสารธิ
ทรมานมาให้หมดฤทธิ ฉันทิ ข้าพระบาททั้งสองยอม
เป็นผู้ถูทรมานให้หมดฤทธิ ฉันทินั้น ความสิ้นฤทธิ
ยอมทรมานข้าพระบาททั้งสอง ข้าแต่พระมหाराช
เมื่อข้าพระบาททั้งสองผู้ถูกเนรเทศโสกเศร้าอยู่ในป่า
เนื่องนิตย์ เนื้อหนังก็ชุปซิด เพราะมิได้เห็นพระชนก
ชนนี.

[๑๒๔๘] ทายาทผู้มีมโนรยยังไม่สำเร็จของฝ่า
พระบาทผู้จอมสิพีรัฐ คือชาลีและกัณหาชิโน ทั้งสอง
ตกอยู่ในอำนาจของพราหมณ์ผู้มูทะลุหยาบช้า มัน
ต้อนตีเอาชาลีกัณหาชิโนทั้งสองนั้นเหมือนดังโค ถ้า
พระองค์ทรงทราบหรือทรงได้สดับข่าวลูกทั้งสองของ
พระราชบุตรนั้น ขอได้ทรงพระกรุณาตรัสบอกแก่
ข้าพระบาทโดยเร็วพลัน ดังหมอริบพยาบาลคนที่ถูก
งูกัดฉะนั้นเถิด.

พระเจ้าศตยชัยตรัสว่า

[๑๒๔๙] กุมารทั้งสองนั้น คือ ชาลีและกัณหา
ชิโน พ่อได้ให้ทรัพย์แก่พราหมณ์ไถ่มาแล้ว ดูก่อน
ถูกรัก อย่างกลัวไปเลย จงเบาใจเถิด.

พระมหาสัตว์ตรัสว่า

[๑๒๕๐] ข้าแต่สมเด็จพระบิดา ฝ่าพระบาทไม่
มีโรคาพาชหรือหนอ ทรงพระตำราญดีหรือ พระจักขุ

แห่งพระชนนีของข้าพระบาทยังไม่เสื่อมเสียแหละ

หรือ.

พระเจ้าศนุชัชตรีว่า

[๑๒๕๑] ดูก่อนอุกรัก พ่อไม่มีโรคาพาธ และ
สบายดี อนึ่ง จักขุแห่งมารดาของเจ้าก็ไม่เสื่อมเสีย.

พระมหาสัตว์ตรัสว่า

[๑๒๕๒] ยวดยานของฝ่าพระบาทไม่ทรุดโทรม
หรือ พลพาหนะยังใช้ได้คล่องแคล่วหรือ ชนบท
เจริญดีอยู่หรือ ฝนไม่แล้งหรือพระเจ้าข้า.

พระเจ้าศนุชัชตรีว่า

[๑๒๕๓] ยวดยานของเราไม่ทรุดโทรม พล-
พาหนะยังใช้ได้คล่องแคล่ว ชนบทเจริญดี และฝนก็
ไม่แล้ง.

พระศาสดาตรัสว่า

[๑๒๕๔] เมื่อสามกษัตริย์ทรงสนทนากันอยู่
อย่างนี้ พระมารดาผู้เป็นราชบุตรี ไม่ทรงฉลอง
พระบาท เสด็จดำเนินไปปรากฏที่ปากทวารเขา ก็
พระเวสสันดรและพระมัทรี ทอดพระเนตรเห็น
พระมารดาผู้มีความรักในบุตรกำลังเสด็จมา ทรงต้อนรับ
ถวายนกวิเวท ฝ่ายพระนางเจ้ามัทรี ทรงชบเสีเยร
เกล้าอภิวาทแทบพระบาทพระสัสสุ กราบทูลว่า ข้าแต่
พระแม่เจ้า เกล้ากระหม่อมฉันมัทรีผู้สะใภ้ ขอถวาย
บังคมพระยุคลบาทของพระแม่เจ้า.

[๑๒๕๕] ก็พระโอรสทั้งสองผู้เสด็จมาโดยสวัสดิ แต่ที่ไกล ทอดพระเนตรเห็นพระนางเจ้ามัทรี ก็คร่ำครวญวิ่งเข้าไปหา ดั่งหนึ่งลูกโคน้อยวิ่งเข้าไปหาแม่ ฉะนั้น ส่วนพระนางเจ้ามัทรีพอทอดพระเนตรเห็นพระโอรสทั้งสองผู้เสด็จมาโดยสวัสดิ แต่ที่ไกล ทรงสิ้นระริวไปทั่วพระกาย เหมือนแม่มดผิสีง ฉะนั้น น้ำมันก็ไหลออกจากพระถันทั้งคู่.

[๑๒๕๖] เมื่อพระญาติทั้งหลายมาพร้อมกันแล้ว ขณะนั้นได้เกิดเสียงสนั่นกึกก้อง ภูเขาทั้งหลายสั่นสะท้าน แผ่นดินไหวสะเทือน ฝนตกลงเป็นทอธาร ครั้งนั้น พระเวสสันดรราชได้สมาคมร่วมด้วยพระญาติ คือ พระราชา พระเทวี พระโอรส พระสุณิสาและพระราชนัดดาทั้งสองพระองค์ พระญาติทั้งหลายมาประชุมพร้อมกันแล้ว ณ กาลใด. ในกาลนั้นได้เกิดความอัศจรรย์นำขนพองสยองเกล้า ประชาชนผู้ทั้งปวงพร้อมใจกันประนมมืออัญชลี ถวายบังคมพระมหาสัตว์คร่ำครวญวิงวอนพระเวสสันดรและพระนางเจ้ามัทรี ในป่าอันน่าหวาดกลัวว่า พระองค์เป็นพระราชผู้เป็นใหญ่แห่งข้าพระบาททั้งหลาย ขอทั้งสองพระองค์ทรงพระกรุณาโปรดรับเสวยราชสมบัติเป็นพระราชานแห่งข้าพระบาททั้งหลายเทอญ.

จบฉกขัตติยบรรพ

พระมหาสัตว์ตรัสว่า

[๑๒๕๗] ฝ่าพระบาท ชาวชนบทและชาวนิคมน
พร้อมใจกันเนรเทศข้าพระบาทผู้ครองราชสมบัติโดย
ทศพิชราชธรรม จากแคว้นแคว้น.

พระเจ้าศัญชัยตรัสว่า

[๑๒๕๘] ดูก่อนพระลูกรัก จริงทีเดียว การที่
พ่อให้ขับไล่ลูกผู้ไม่มีโทษผุดออกไปจากแคว้นแคว้น
เพราะถ้อยคำของชาวสีพีนั้น เชื่อว่าพ่อได้ทำกรรมอัน
ชั่วช้า และเชื่อว่าพ่อได้ทำกรรมเครื่องทำลายความ
เจริญ.

พระศาสดาตรัสว่า

[๑๒๕๙] ขึ้นชื่อว่าบุตร ควรช่วยปลดเปลื้อง
ความทุกข์ของมารดาบิดา และ พี่น้องที่เกิดขึ้นเพราะ
เหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง แม้ด้วยชีวิตของตน (ข้าแต่
พระมหाराช เวลานี้เป็นเวลาสมควรที่จะสรงสถาน
ขอเชิญทรงชำระพระสรีระมลทินเถิด พระเจ้าข้า).

[๑๒๖๐] ลำดับนั้น พระเวสสันดรบรมกษัตริย์
ทรงชำระพระสรีระมลทิน ครั้นแล้วไม่ทรงเพศดาบส.

[๑๒๖๑] พระเวสสันดรบรมกษัตริย์ สระพระ-
เกศาแล้ว ทรงเสวตพัศตร์อันสะอาด ทรงประดับด้วย
เครื่องราชปีลันธนาภรณ์ทุกอย่าง ทรงสอดพระแสง
ขรรค์อันทำให้ราชปัจฉามิตรเกรงขามเสด็จขึ้นทรง

พระยาปัจฉยนาทเป็นพระคชาธาร ครั้งนั้นเหล่าสหชาติ
โยธาหาญทั้งหกหมื่นสวมสอดสรรพาวุธและประดับ
สรรพากรณล้วนด้วยทอง เป็นสง่างามนำดู ต่างชื่นชม
ยินดี แวดล้อมพระมหากษัตริย์ผู้เป็นจอมทัพ ลำดับ
นั้น เหล่าพระสนมกำนัลของพระเจ้าสีพีมาประชุม
พร้อมกัน เชิญพระมัทรีให้โสรจสรงด้วยสุคนธวาริ
แล้วทูลถวายพระพรว่า ขอพระเวสสันดรจงทรงอภิ-
บาลรักษาพระแม่เจ้า ขอพระชาติและพระกัณหาชينا
ทั้งสองพระองค์จงทรงบำรุงรักษาพระแม่เจ้าต่อไป
อนึ่ง ขอพระเจ้าสญชัยมหาราช จงทรงคุ้มครองรักษา
พระแม่เจ้ายิ่งขึ้นไป เทอญ.

[๑๒๖๒] ก็พระเวสสันดรบรมกษัตริย์และพระ-
มัทรี กลับมาได้ดำรงในสิริราชสมบัตินี้ตามเดิมแล้ว
ทรงระลึกถึงความลำบากขณะที่เสด็จไปประทับอยู่ใน
ป่าในกาลก่อน จึงรับสั่งให้นำกลองนันทกริไปตีประ-
กาศที่เวียงว่างหว่างเขาวงกต อันเป็นรัชนีสถาน ก็
พระเวสสันดรบรมกษัตริย์และพระมัทรี กลับมาได้
ดำรงในสิริราชสมบัตินี้ตามเดิมแล้ว พระมัทรีผู้สม-
บุญด้วยลักขณา ทรงระลึกถึงความลำบากขณะที่
เสด็จไปประทับอยู่ในป่าในกาลก่อน ครั้นได้ทรง
ประสบพระโอรสพระธิดาก็มีพระทัยปราโมทย์ เกิด
โสมนัส ก็พระเวสสันดรบรมกษัตริย์และพระมัทรีผู้มี

ลักขณา กลับได้ดำรงในสิริราชสมบัติตามเดิมแล้ว
ทรงระลึกถึงความลำบากขณะที่เสด็จไปประทับอยู่ใน
ป่าในกาลก่อน และได้มาอยู่ร่วมกับพระโอรสและ
พระธิดา จึงมีพระหฤทัยชื่นชมยินดีปีติโสมนัส.

พระนางมัทรีตรัสว่า

[๑๒๖๓] ดูก่อนลูกรักทั้งสอง ในกาลก่อน คือ
เมื่อพราหมณ์นำลูกทั้งสองไป แม่มีความปรารถนาลูก
ทั้งสอง แม่จึงได้บำเพ็ญวัตรนี้ คือ แม่บริโภคนอาหาร
วันละครั้ง นอนเหนือพื้นแผ่นดินเป็นนิตย์ วัตรของ
แม่นั้นสำเร็จแล้วในวันนี้ เพราะได้พบพระลูกทั้งสอง
แล้ว ดูก่อนลูกรักทั้งสอง ขอความโสมนัสอันเกิดจาก
แม่และแม่ที่เกิดจากพระบิดา จงคุ้มครองลูก หนึ่งเล่า
ขอพระเจ้าศุขชัยมหาราช จงทรงอภิบาลรักษาลูก
บุญกุศลอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่แม่ก็ดี พระบิดาของลูก
ก็ดี กระทำแล้วมีอยู่ ด้วยบุญกุศลทั้งหมดนั้น ขอให้
ลูกจงเป็นผู้ไม่แก่ไม่ตาย.

[๑๒๖๔] พระนางมัทรีจะทรงงดงามด้วยพระ-
ภุษาอย่างใด สมเด็จพระสุตีสัสสุราชเทวีก็ทรงจัด
พระภุษาอย่างนั้น คือ พระภุษาที่ปาสิกพัสตร์ โกสัย
พัสตร์ โขมพัสตร์ และโกทุมพรพัสตร์ ส่งไปประทาน
แก่พระมัทรีราชสุณิสตา พระนางมัทรีจะทรงงดงามด้วย
เครื่องประดับอย่างใด พระสัสสุสุตีสราชเทวี ก็ทรง
จัดเครื่องประดับอย่างนั้น คือ พระขำมรงค์สุวรรณ

รัตนสร้อยพระศอนพรัตน์ ส่งไปประทานแก่พระมัทรี
ราชสุณิสา พระนางมัทรีจะทรงงดงามด้วยเครื่องประ
ดับอย่างใด พระมุสดีสัตสุราชเทวีก็ทรงจัดเครื่อง
ประดับอย่างนั้น คือ พระวลัยสำหรับประดับต้นพระ
พาทา พระกฤษณะสำหรับประดับพระกรรณ สายรัด
พระองค์ฝังแก้วมณีตาบเพชร ไปประทานแก่พระมัทรี
ราชสุณิสา พระนางมัทรีจะทรงงดงามด้วยเครื่องประ
ดับอย่างใด พระมุสดีสัตสุราชเทวีก็ทรงจัดเครื่อง
ประดับอย่างนั้น คือ ดอกไม้กรองเครื่องประดับ
พระเมาฬี เครื่องประดับพระนลาตและเครื่องประดับ
ฝังแก้วมณีสีต่างๆ กัน ไปประทานแก่พระมัทรีราช-
สุณิสา พระนางมัทรีจะทรงงดงามด้วยเครื่องประดับ
อย่างใด พระมุสดีสัตสุราชเทวี ก็ทรงจัดเครื่องประดับ
อย่างนั้น คือ เครื่องประดับพระก้น เครื่องประดับ
พระอังสา สะอึ่งเพชร ฉลองพระบาทส่งไปประทาน
แก่พระมัทรีราชสุณิสา เครื่องประดับที่สมเด็จพระนาง
มุสดีส่งไปประทานนั้นมีทั้งที่ต้องร้อยด้วยเชือก ทั้งที่
ไม่ต้องร้อยด้วยเชือก สมเด็จพระมุสดีทรงตรวจดู
เครื่องประดับพระนางมัทรี ทรงเห็นที่ไฉยังบกพร่อง
ก็รับสั่งให้นำมาประดับเพิ่มเติมจนเต็ม พระนางมัทรี
ราชบุตรทรงงดงามยิ่งนัก ดังนางเทพกัญญาในนั้นทณ-
วัน พระนางมัทรีราชบุตรสระพระเศศาแล้วทรง

เสวตพัสตร์ ประดับด้วยอาภรณ์ทั้งปวง ทรงงดงาม
ยิ่งนัก ดังนางเทพอัปสรในดาวดึงส์ วันนั้น พระ-
นางมัทรีราชบุตรีทรงงดงามนำพิศวง ดังต้นกล้วยอัน
เกิดในสวนจิตตลดา ถูกลมร่ำเพยพัดไหวไปมา ฉะนั้น
พระนางมัทรีราชบุตรี ทรงมีไรพระทนต์แดงดังผล
ตำลึงสุกงามยิ่งนัก มีพระโอษฐ์แดงดังผลไทรสุก งด
งามยิ่งนัก ปานดังกินรีมีขนปีกงามวิจิตร บินร่อนอยู่
ในอากาศ ฉะนั้น.

[๑๒๖๕] เหล่าพนักงานตกแต่งครุฑหัตถิ มีวัย
ปานกลาง อันเป็นข้างพระที่นั่งต้นตัวประเสริฐอดทน
ต่อหอกซัดและลูกศร มีงามอนงามดังอนรธ มีกำลัง
กล้าหาญ เสร็จแล้วให้นำมาประเทียบเกยคอยรับเสด็จ
สมเด็จพระนางมัทรีเสด็จขึ้นประทับบนหลังครุฑหัตถิ
อันมีวัยปานกลาง เป็นข้างพระที่นั่งต้นตัวประเสริฐ
อดทนต่อหอกซัดและลูกศร มีงามอนงามดังอนรธมี
กำลังกล้าหาญ.

[๑๒๖๖] เนื้อประมาณเท่าใดที่มีอยู่ในป่าทั้งปวง
ณ เขาวกตนั้น เนื้อประมาณเท่านั้น ไม่เบียดเบียน
กันและกันด้วยเดชของพระเวสสันดร นกประมาณ
เท่าใดที่มีอยู่ในป่าทั้งปวง ณ เขาวกตนั้น นกประมาณ
เท่านั้นไม่เบียดเบียนกันและกันด้วยเดชของพระเวส-
สันดร เนื้อประมาณเท่าใดที่มีอยู่ในป่าทั้งปวง ณ เขา
วกตนั้น มาประชุมในที่เดียวกัน ในเมื่อพระเวส-
สันดรผู้ผดุงสัตว์ให้เจริญจะเสด็จกลับ เนื้อประมาณ

เท่าใด ที่มีอยู่ในป่าทั้งปวง ณ เขาวงกตนั้น เนื้อประ
มาณเท่านั้นต่างพากันมีทุกข์ เพราะจะต้องพลัดพราก
จากพระเวสสันดรมิได้ส่งเสียงร้องอันไพเราะ เหมือน
กาลก่อนในเมื่อพระเวสสันดรผู้ผดุงสีพีรัฐให้เจริญจะ
เสด็จกลับ นกประมาณเท่าใด ที่มีอยู่ในป่าทั้งปวง ณ
เขาวงกตนั้น นกประมาณเท่านั้น ต่างพากันมีทุกข์
เพราะจะต้องพลัดพรากจากพระเวสสันดรมิได้ส่งเสียง
ร้อง อันไพเราะเหมือนในกาลก่อน ในเมื่อพระเวส-
สันดรผู้ผดุงสีพีรัฐให้เจริญจะเสด็จกลับ.

[๑๒๖๗] ราชวิถีที่จะเสด็จพระราชดำเนินนั้น
พระราชาราชกรช่วยกันตกแต่งราบรื่น งานวิจิตร ลาด
ด้วยดอกไม้ ตั้งแต่เขาวงกตที่พระเวสสันดรราชประทับ
อยู่ トラบเท่าถึงพระนครเชตุคร ลำดับนั้น เหล่า
อำมาตย์สหชาติโยธาหาญทั้งหกหมื่น แต่งเครื่องพร้อม
สรรพงามสง่านำดู พากันตามเสด็จแวดล้อมโดยรอบ
ในเมื่อพระเวสสันดรผดุงสีพีรัฐให้เจริญเสด็จกลับ
พระนคร พระสนมกำนัลใน พระกุมารที่เป็นพระ-
ประยูรญาติและบุตรอำมาตย์ พวกพ่อค้าและพราหมณ์
ทั้งหลาย พากันตามเสด็จแวดล้อมโดยรอบ ในเมื่อ
พระเวสสันดรผู้ผดุงสีพีรัฐให้เจริญเสด็จกลับพระนคร
กองพลช้าง ลงพลม้า กองพลรถ กองพลเดินเท้า
พากันตามเสด็จแวดล้อมโดยรอบ ในเมื่อพระเวสสัน-
ดรผู้ผดุงสีพีรัฐให้เจริญ เสด็จกลับพระนครชาวชนบท
และชาวนิคม พร้อมใจกันมาประชุมแวดล้อมอยู่โดย

รอบ ในเมื่อพระเวสสันดรผู้ผดุงสีพีรัฐให้เจริญเสด็จ
กลับพระนคร เหล่าโยธาสวามหวมกแดง สวมเกราะ
หนัง ถือธนู ถือโล่หัดตั้ง เดินนำหน้า ในเมื่อพระ-
เวสสันดรผู้ผดุงสีพีรัฐให้เจริญเสด็จกลับพระนคร.

[๑๒๖๘] กษัตริย์ทั้งหกพระองค์นั้น เสด็จเข้าสู่
พระนครอันน่ารื่นรมย์ มีป้อมปราการและทวารเป็น
อันมาก บริบูรณ์ด้วยข่าน้ำบริบูรณ์ด้วยการพ้อนรำ
ขับร้องทั้งสองอย่าง ชาวชนบทและชาวนิคมต่างชั้น
ชมยินดี มาประชุมพร้อมกัน ในเมื่อพระเวสสันดรผู้
ผดุงสีพีรัฐให้เจริญเสด็จมาถึง เมื่อพระมหาสัตว์ผู้
พระราชทานทรัพย์สมบัติมาถึงแล้ว ชาวชนบทและ
ชาวนิคมต่างเปลื้องผ้าโพกอกโบทสะบัดออกไปมา
พระองค์รับสั่งให้นำกลองนั้นทงเรีไปตีประกาศใน
พระนคร รับสั่งให้ประกาศการปลดปล่อยสัตว์ทั้ง
หลายจากเครื่องจองจำ.

[๑๒๖๙] ขณะเมื่อพระเวสสันดรผู้ผดุงสีพีรัฐให้
เจริญ เสด็จเข้าพระนครแล้ว ท้าวสักกเทวราชทรง
บันดาลฝนเงินให้ตกลงในขณะนั้น ลำดับนั้นพระ-
เวสสันดรบรมกษัตริย์ผู้มีพระปัญญา ทรงบำเพ็ญทาน
แล้ว ครั้นสวรรคต พระองค์ก็ได้เสด็จเข้าถึงสวรรค
ณะนี้แล.

จบนครกัณฑ์

จบมหาเวสสันดรชาดกที่ ๑๐

จบมหานิบาตชาดก

อรรถกถาหานิบาตชาดก

เวสสันดรชาดก

ทศพรคาถา

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ นิโครธาราม อาศัยกรุงกบิลพัสดุ์ ราชธานี ทรงปรารภฝนโบกขรพรรษยครัสพระธรรมเทศนานี้ว่า **มุสสุตี** วรรณณาเถ ดังนี้ เป็นต้น.

ความพิสดารว่า พระศาสดาทรงยังธรรมจักรอันบวรให้เป็นไปแล้ว เสด็จสู่กรุงราชคฤห์โดยลำดับ ประทับอยู่ ณ กรุงราชคฤห์นั้นตลอดหมั้นตฤคฺคู มีพระอุทายีเถระเป็นมัลลกุเทศก์ พระจีณาสพ ๒๐,๐๐๐ แวดล้อม เสด็จจนถึง กรุงกบิลพัสดุ์ เป็นการเสด็จครั้งแรก ศักยราชทั้งหลายประชุมกันด้วยคิดว่า พวกเราจักได้เห็นสิทธัตถกุมารนี้ผู้เป็นพระญาติอันประเสริฐของพวกเรา เลือกลหาสถานที่เป็นที่ประทับของพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็กำหนดกันว่า ราชอุทยานของนิโครธศักยราชนารีนรมย์ จึงทำวิธีปฏิบัติจัดแจงทุกอย่างในนิโครธาราม นั้น ถีของหอมดอกไม้และจตุรณเป็นต้นรับเสด็จ ส่งทารกทาริกาชาวเมืองที่ยังหนุ่ม ๆ ประดับด้วยเครื่องอลังการทั้งปวงไปก่อน แต่นั้นจึงส่งราชกุมารีไปเสด็จไปเองในระหว่างราชกุมารราชกุมารีเหล่านั้น บุษาพระศาสดาด้วยดอกไม้ของหอมและจตุรณเป็นต้น พาเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าไปสู่นิโครธารามนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระจีณาสพ ๒๐,๐๐๐ แวดล้อม ประทับนั่ง ณ บวรพุทธอาสน์ที่ปูลาดไว้ในนิโครธารามนั้น กาลนั้นเจ้าศากยะทั้งหลายเป็นชาติถือตัวกระด้างเพราะถือตัวคิดกันว่า สิทธัตถกุมารนี้เด็กกว่าพวกเรา เป็นน้องเป็น

ภาคินัย เป็นบุตร เป็นนั้ดดา ของพวกเรา คิดจะนี้แล้วจึงกล่าวกระษากุมารที่
ยังหนุ่ม ๆ เหล่านี้ว่า เธอทั้งหลายจงไหว้พระผู้มีพระภาคเจ้า พวกเราจักนั่ง
เบื้องหลังพวกเธอ เมื่อเจ้าศากยะเหล่านี้ไม่ภิวาทพระผู้มีพระภาคนั่งกันอยู่
อย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบอัยยาศัยของเจ้าศากยะเหล่านี้ จึงทรง
ดำริว่าพระญาติทั้งหลายไม่ไหว้เรา เอาเถิด เราจักยังพระญาติเหล่านี้ให้ไหว้
ทรงพระดำริจะนี้แล้ว ทรงเข้าจตุตถฌานอันเป็นบาทแห่งอภิญญา จำเดิมแต่
นั้นก็เสด็จขึ้นสู่อากาศ เป็นคจฺโพรยละอองธุลีพระบาทลงบนเศียรแห่งพระญาติ
เหล่านี้ ทรงทำปาฏิหาริย์เช่นกับยมกปาฏิหาริย์ ณ คจฺโพรยคามพพฤษฺษ.

กาลนั้น พระเจ้าสุทโธทนมหาราชได้ทอดพระเนตรเห็นอัศจรรย์นั้น
จึงตรัสว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญในวันเมื่อพระองค์ประสูติ เมื่อพระพี่เลี้ยงเชิญ
พระองค์เข้าไปใกล้เพื่อให้นมสการขมูลชื่อกาพเทวละ ข้าพระองค์ก็ได้เห็น
พระบาททั้งสองของพระองค์กลับไปตั้งอยู่ ณ ศีรษะแห่งพราหมณ์ ข้าพระองค์
ก็ได้กราบพระองค์ นี่เป็นการกราบของข้าพระองค์ครั้งแรกในวันวัปมงคลแรก
นาขวัณฺณ เมื่อพระองค์บรรทม ณ พระยี่ภู่อันมีสิริได้ร่มเงาไม้หว่า ข้าพระองค์
ได้เห็นเงาไม้หว่าไม่ย้ายไป ข้าพระองค์ก็ได้กราบพระบาทของพระองค์ นี่เป็น
การกราบของข้าพระองค์ครั้งที่ ๒ บัดนี้ข้าพระองค์เห็นปาฏิหาริย์ อันยังไม่เห็น
นี้ จึงได้กราบพระบาทของพระองค์ นี่เป็นการกราบของข้าพระองค์ครั้งที่ ๓.
ก็เมื่อพระเจ้าสุทโธทนะถวายบังคมแล้ว เจ้าศากยะแม้องค์หนึ่งที่จะไม่อาจ
ถวายบังคมดำรงนั่งอยู่มิได้มี ชนเหล่านั้น แม้ทั้งหมดได้ถวายบังคมแล้ว พระผู้
มีพระภาคเจ้ายังพระประยูรญาติทั้งหลายให้ถวายบังคมแล้ว เสด็จลงจากอากาศ
ประทับนั่ง ณ บวรพุทธรอาสน์ที่ปูลาดไว้แล้ว เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ
นั่งแล้ว พระประยูรญาติที่ประชุมกันได้แวดล้อมแล้ว ทั้งหมดมีจิตแน่วแน่

นั่งอยู่. ลำดับนั้น มหาเมฆตั้งขึ้นยังฝนโบกขรพรรษาให้ตกแล้ว น้ำฝนนั้นสีแดง เสียงชู่ซ่าไหลไปลงที่ลุ่ม ผู้ต้องการให้เปียก ก็เปียก ฝนนั้นไม่ตกต้องกายของผู้ที่ไม่ต้องการให้เปียกแม้สักหยาดเดียว จนทั้งปวงเหล่านั้นเห็นอัศจรรย์นั้นก็ เกิดพิศวง ภิกษุทั้งหลายพูดกันว่า โอ น้าอัศจรรย์ โอ ไม่เคยมี โอ อานุกภาพ แห่งพระพุทธเจ้า มหาเมฆจึงยังฝนโบกขรพรรษาเห็นปานนี้ ให้ตกในสมาคม แห่งพระประยูรญาติทั้งหลาย พระศาสดาทรงสดับดังนั้นแล้ว ตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เธอทั้งหลายนั่งสนทนากันถึงเรื่องอะไร เมื่อภิกษุเหล่านั้น กราบทูลให้ทรงทราบแล้ว มีพระพุทธดำรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย มิใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้น ที่มหาเมฆยังฝนโบกขรพรรษาให้ตก แม้ในกาลก่อน เวลาที่เรายังเป็นโพธิสัตว์อยู่ มหาเมฆเห็นปานนี้ ก็ยังฝนโบกขรพรรษาให้ตก ในญาติสมาคมเหมือนกัน ตรัสละนี้แล้วทรงดูฉนิภาพ ภิกษุเหล่านั้นทูล อาราธนา จึงทรงนำอดีตนิทานมาตรัสเล่า ดังต่อไปนี้.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ในอดีตกาล มีพระราชาพระนามว่า สิวิมหาราช ครองราชสมบัติในกรุงเชตุครแคว้นสีพี มีพระโอรสพระนามว่า สญชัยกุมาร เพื่อสญชัยกุมารนั้นทรงเจริญวัย พระเจ้าสิวมหาราชนาราชกัญญา พระนามว่า ผุสดี ผู้เป็นราชธิดาของพระเจ้ามัททราชมาทรงมอบราชสมบัติ แก่สญชัยราชกุมารนั้นแล้ว ตั้งพระนางผุสดีเป็นอัครมเหสี.

ต่อไปนี้เป็นบุรพประโยคคือความเพียรที่ทำในศาสนาของพระพุทธเจ้า ในปางก่อนแห่งพระนางนั้น คือ ในที่สุดแห่งกัปที่ ๕๑ แต่ภัทรกัปนี้ พระศาสดา พระนามว่า วิปัสสี เสด็จอุบัติขึ้นในโลก ในกาลนั้น พระราชาพระนามว่า พันธุมราช เสวยราชสมบัติในพันธุมดินคร เมื่อพระวิปัสสีเสด็จมาประทับ อยู่ในเขมมฤคทายวัน อาศัยพันธุมดินคร กาลนั้นมีพระราชองค์หนึ่งส่ง สุวรรณมालาราคา ๑ แสน กับแก่นจันทน์อันมีค่ามาก ถวายแด่พระเจ้าพันธุมราช

พระเจ้าพันธุรมราชมีพระราชธิดา ๒ องค์ พระเจ้าพันธุรมราชมีพระราชประสงค์ จะประทานบรรณาการนั้นแก่พระราชธิดาทั้งสอง จึงได้ประทานแก่นจันทน์แก่ พระธิดาองค์ใหญ่ ประทานสุวรรณมาลาแก่พระธิดาองค์เล็ก. ราชธิดาทั้งสอง นั้นคิดว่า เราทั้งสองจักไม่นำบรรณาการนี้มาที่สระของเรา เราจักบูชาพระ- ศาสดาเท่านั้น ครั้นคิดดังนี้แล้วจึงทูลพระราชว่า ข้าแต่เสด็จพ่อ ข้าพระบาท ทั้งสองจักเอาแก่นจันทน์และสุวรรณมาลาบูชาพระทศพล พระเจ้าพันธุรมราช ทรงสดับดังนั้น ก็ประทานอนุญาตว่า ดีแล้ว ราชธิดาองค์ใหญ่บดแก่นจันทน์ ละเอียดเป็นจُرณ บรรจุในผอบทองคำแล้วให้ถือไว้ ราชธิดาองค์น้อยให้ทำ สุวรรณมาลาเป็นมาลาปิดทรวง บรรจุผอบทองคำแล้วให้ถือไว้ ราชธิดาทั้งสอง เสด็จไปสู่มฤคทายวันวิหาร. บรรดาราชธิดาสององค์นั้น องค์ใหญ่บูชาพระพุทธรูป สรีระซึ่งมีวรรณะดังทองคำของพระทศพลด้วยจُرณแก่นจันทน์ โปรยปราย จُرณแก่นจันทน์ที่ยังเหลือในพระคันธกุฎี ได้ทำความปรารถนาว่า ข้าแต่ พระองค์ผู้เจริญ ขอข้าพระองค์พึงเป็นมารดาแห่งพระพุทธรูปเจ้าผู้เช่นพระองค์ ในอนาคตกาล แล้วกล่าวคาถาว่า

**ข้าพระพุทธรูปเจ้าได้ทำการบูชาพระองค์ด้วยจُرณ
แห่งแก่นจันทน์นี้ ขอให้ข้าพระพุทธรูปเจ้าได้เป็นมารดา
แห่งพระพุทธรูปเจ้าผู้เช่นพระองค์ในอนาคตกาล.**

ฝ่ายราชธิดาองค์เล็กบูชาพระสรีระซึ่งมีวรรณะดังทองคำของพระทศพล ด้วยสุวรรณมาลาทำเป็นอาภรณ์เครื่องปิดทรวง ได้ทำความปรารถนาว่า ข้า แต่พระองค์ผู้เจริญ เครื่องประดับนี้จงอย่าหายไปจากสรีระของข้าพระพุทธรูปเจ้า จนตราบเท่าบรรลุประอรหัต แล้วกล่าวคาถาว่า

**ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระพุทธรูปเจ้าบูชาพระ-
องค์ด้วยสุวรรณมาลา ด้วยอำนาจพุทธานุชาณี ขอบุญ
จงบันดาลให้สุวรรณมาลาที่มีที่ทรวงของข้าพระพุทธรูปเจ้า.**

ส่วนพระบรมศาสดาก็ทรงทำบุญชานู โมทนาแก่ราชิดาทั้งสองนั้นว่า

ก็เธอทั้งสองได้ประดิษฐานการบูชาอันใดแก่เรา

ในภพนี้ วิบากแห่งการบูชา นั้น จงสำเร็จแก่เธอทั้งสอง

ความปรารถนาเธอทั้งสองเป็นอย่างใด จงเป็นอย่างนั้น.

ราชิดาทั้งสองนั้น ดำรงอยู่ตลอดพระชนมายุในที่สุดแห่งพระชนมายุ
เคลื่อนจากมนุษย์โลกไปบังเกิดในเทวโลก ใน ๒ องค์นั้น องค์ใหญ่เคลื่อน
จากเทวโลก ท่องเที่ยวอยู่ยังมนุษย์โลก เคลื่อนจากมนุษย์โลกท่องเที่ยวอยู่ยัง
เทวโลก ในที่สุดแห่งกัปที่ ๕๑ ได้เป็นพุทธมารดา มีพระนามว่า มหามายา เทวี
ฝ่ายราชกุมารีองค์เล็กก็ท่องเที่ยวอยู่อย่างนั้น ในกาลเมื่อพระทศพลพระนามว่า
กัสสปะบังเกิด ได้เกิดเป็นราชิดาแห่งพระราชา พระนามว่า กิกิราช พระนาง
เป็นราชกุมารีกา พระนามว่า อรุจจทา เพราะความที่ระเบียบแห่งเครื่องปิด
ทรวงราวจะว่าทำแล้วด้วยจิตรกรรม เกิดแล้วแต่พระทรวง อันตกแต่งแล้วใน
กาลเมื่อราชกุมารีกา มีชนมพรรษา ๑๖ ปี ได้สดับกัถตานุโมทนาแห่งพระ
ตถาคตเจ้า ก็ตั้งอยู่ในโศคาปัดติผล กาลต่อมาในวันที่พระชนกทรงสดับกัถตา-
นุโมทนาแล้วทรงได้บรรลุนโศคาปัดติผล พระนางได้บรรลุนพระอรหัต ผนวช
แล้วปรินิพพาน พระเจ้ากิกิราชมีพระชิดาอื่นอีก ๗ องค์ พระนามของราชิดา
เหล่านั้นคือ

นางสมณี นางสมณคุตตา นางภิกษุณี นาง

ภิกษุทาสิกา นางธรรมมา นางสุธรรมมา และนางสังฆ-

ทาสีเป็นที่ ๗.

ราชิดาทั้ง ๗ เหล่านั้น ในพุทธรูปบาทกาลนี้ มีนามปรากฏคือ

นางเขมา นางอุบลวรรณา นางปฐาจารา

พระนางโคดม นางธรรมทีนนา พระนางมหามายา

และนางวิสาขาเป็นที่ ๗.

บรรดาราชธิดาเหล่านั้น นางสุสติ ชื่อสุธรรมาได้บำเพ็ญบุญมีทาน เป็นต้น เป็นนางกุมาริกาชื่อสุสติ เพราะความเป็นผู้มีศีรระจุกอันบุคคลประ-
พรมแล้วด้วยแก่นจันทน์แดงเกิดแล้ว ด้วยผลแห่งการบูชาด้วยจุกแก่นจันทน์
อันนางได้ทำแล้วแต่พระวิปัสสิสัมมาสัมพุทธเจ้า ท่องเที่ยวอยู่ในเทวดาและ
มนุษย์ ต่อมาได้เกิดเป็นอัครมเหสีแห่งท้าวสักกเทวราช ครั้งนั้น เมื่อบุรพ-
นิมิตร ๕ ประการเกิดขึ้นตั้งอยู่ชั่วอายุแห่งนางสุสติ ท้าวสักกเทวราชทราบ
ความที่นางจะสิ้นอายุ จึงพานางไปสู่ที่นันทวันอุทยานด้วยศใหญ่ ประทับบนตั่ง
ที่นอนอันมีสิริ ตรัสอย่างนี้แก่นางผู้บรรทมอยู่ ณ ที่นอนอันมีสิริประดับแล้ว
นั้นว่า แน่ นางสุสติผู้เจริญ เราให้พร ๑๐ ประการแก่เธอ เธอจงรับพร ๑๐
ประการเหล่านั้น ท้าวสักกเทวราชเมื่อจะประทานพรนั้น ได้ทรงภายิตประณม
คาถาในมหาเวสสันดรชาดก ซึ่งประดับด้วยคาถาประมาณ ๑,๐๐๐ ว่า

ดูก่อนนางสุสติผู้มีรัศมีแห่งผิวพรรณอันประเสริฐ

ผู้มีอวัยวะส่วนเบื้องหน้างาม เธอจงเลือกเอาพร ๑๐

ประการ ในแผ่นดินอันเป็นที่รักแห่งหฤทัยของเธอ.

ธรรมเทศนามหาเวสสันดรนี้ ชื่อว่าท้าวสักกเทวราชให้ตั้งขึ้นแล้วใน
เทวโลก ด้วยประการฉะนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สุสติ** เป็นบทที่ท้าวสักกเทวราชใช้
เรียกชื่อเธอ. บทว่า **วรณฺณาภ** ความว่า ประกอบด้วยรัศมีแห่งผิวพรรณ
อันประเสริฐ. บทว่า **ทสธา** ได้แก่ ๑๐ ประการ. บทว่า **ปจฺพยา** ได้แก่
ทำให้เป็นสิ่งที่พึงถือเอาในแผ่นดิน. บทว่า **วรสุสุ** ความว่า ท้าวสักกเทว-
ราชตรัสบอกว่า เธอจงถือเอา. บทว่า **จารุปฺพพฺงฺคิ** ความว่า ประกอบ
ด้วยส่วนเบื้องหน้าอันงาม คือด้วยลักษณะอันประเสริฐ. บทว่า **ยํ ตฺยหิ**
มนฺโส ปิย ความว่า ท้าวสักกเทวราชตรัสว่า เธอจงถือเอาพรซึ่งเป็นที่รัก
แห่งใจของเธอนั้น ๆ ทั้ง ๑๐ ส่วน.

มุสดีเทพกัญญาไม่ทราบว่าจะต้องจุดเป็นธรรมดา เป็นผู้ประมาท
กล่าวคาถาที่ ๒ ว่า

ข้าแต่เทวราช ข้าพระบาทขออนอบน้อมแด่พระองค์
ข้าพระบาทได้ทำบาปกรรมอะไรไว้หรือ ฝ่ายพระบาท
จึงให้ข้าพระบาทจุดจากทิพยสถานที่น่ารื่นรมย์ ดุจลม
พัดต้นไม้ใหญ่ให้หักไปฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นโม ตยตุถุ ความว่า ขออนอบน้อม
แด่พระองค์. บทว่า ก็ ปาปี ความว่า นางมุสดีทูลถามว่า ข้าพระบาทได้
ทำบาปอะไรไว้ในสำนักของพระองค์. บทว่า ธรณิรุหิ ได้แก่ ต้นไม้.

ลำดับนั้น ท้าวสักกเทวราชทราบว่าเป็นผู้ประมาทจึงได้ภายิต ๒
คาถาว่า

บาปกรรม เธอมิได้ทำไว้เลย และเธอไม่เป็นที่
รักของเราก็ดำเนิน แต่บุญของเธอสิ้นแล้ว เหตุนี้ เรา
จึงกล่าวกับเธออย่างนี้ ความตายใกล้เธอ เธอจักต้อง
พลัดพรากจากไป จงเลือกรับพร ๑๐ ประการนี้จากเรา
ผู้จะให้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เยน เตว ความว่า ซึ่งเป็นเหตุให้
เรากล่าวกะเธออย่างนี้ บทว่า ตูยหิ วินาภาโว ความว่า เธอกับพวกเรา
จักพลัดพรากจากกัน. บทว่า ปเวจฺจโต แปลว่า ผู้ให้อยู่.

มุสดีเทพกัญญาได้สดับคำท้าวสักกเทวราช ก็รู้ว่าตนจุดแน่แท้ เมื่อ
จะทูลขอรับพรจึงกล่าวว่า

ข้าแต่ท้าวสักกะผู้เป็นใหญ่ของเหล่าสัตว์ทั้งปวง
ถ้าพระองค์จะประทานพรแก่ข้าพระบาทไซ้ ข้าแต่

พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระบาทพึงอยู่ในพระราชานิเวศน์
แห่งพระเจ้ากรุงสีพีนั้น.

ข้าแต่ท้าวปรีณททะ ข้าพระบาทพึงเป็นผู้มีจักขุ
ดำเหมือนตาลูกมฤคซึ่งมีดวงตาดำ พึงมีขนคิ้วดำ พึง
เกิดในพระราชานิเวศน์นั้นโดยนามว่ามุสตี พึงได้พระ-
ราชโอรสผู้ให้สิ่งอันเลิศ ประกอบความเกื้อกูลแก่ยาก
ไม่ตระหนี่ อันพระราชาทูประเทศบุชา มีเกียรติ มียศ
เมื่อข้าพระบาททรงครรภ์ อุทรยานูนขึ้นพืงมีอุทรไม่
นูน เสมอดังคันศรที่นายช่างเหลาเกลากลึงจะนั้น
ถันทั้งคู่ของข้าพระบาทอย่าพืงหย่อนยาน ข้าแต่ท้าว-
วาสวะ ผมหงอกก็อย่าได้มี ฐลิกก็อย่าพืงติดในกาย
ข้าพระบาทพืงปลดปล่อยนั้กโทษประหารได้

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระบาทพืงได้เป็น
อัครมเหสีที่โปรดปรานของพระเจ้ากรุงสีวีในพระราช
นิเวศน์อันกักก้องด้วยเสียงร้องของนกยูงและนกกกระ-
เรียน พริ้งพร้อมด้วยหมูนารีผู้ประเสริฐ เคลื่อนกล่น
ไปด้วยคนเตี้ยและคนค่อม อันพ่อครัวชาวมาคชบอก
เวลาบริโภคอาหาร กักก้องไปด้วยเสียงกลอนและเสียง
บานประตู่อันวิจิตร มีคนเชิญให้ดื่มสุราและกินกับ
แกลัม.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สีวีราชสุส ความว่า นางมุสตีนั้น
ตรวจดูพื้นชมพูทวีป เห็นพระราชานิเวศน์ของพระเจ้าสีวีราชสมควรแก่ตน เมื่อ
ปรารธนาความเป็นอัครมเหสีในพระราชานิเวศน์นั้น จึงกล่าวอย่างนี้. บทว่า

ยถา มิตี ความว่า เหมือนลูกมฤคอายุ ๑ ปี. **บทว่า นีลกุชী** ความว่า ของงมีตาตำใส่สะอาด เพราะเหตุนี้ จึงกล่าวอย่างนี้ว่า ข้าพเจ้าพึงเกิดในพระราชนิเวศน์นั้นโดยนามว่ามุสดี. **บทว่า ลเมถ** แปลว่า พึงได้. **บทว่า วรท** ความว่า ผู้ให้สิ่งประเสริฐมีเกียรติที่ประดับ แล้วนัยน์ตาทั้งคู่ หทัยเนื้อเลือด เสวตฉัตรบุตรและภรรยาเป็นต้น แก่ยากจนผู้ขอแล้ว. **บทว่า กุจฉิ** ได้แก่ อวัยวะที่อยู่กลางตัว ดังนั้นท่านแสดงคำที่กล่าวแล้วโดยย่อ. **บทว่า ลิจิต** ได้แก่ คันศรที่ช่างศรผู้ฉลาดจัดเกล้าอย่างดี. **บทว่า อนุนุนต์** ความว่า มีกลางคันไม่นูนขึ้นเสมอดังคันชั่ง ครรภ์ของข้าพเจ้าพึงเป็นอย่างนี้. **บทว่า นปฺปวตุเตยฺย** ความว่า ไม่พึงคล้อยห้อยลง. **บทว่า ปลิตา นสฺสนนฺตุ** วาสว ความว่า ข้าแต่ท้าวवासวผู้ประเสริฐที่สุดในทวยเทพ แม้ผมหงอกทั้งหลายบนศีรษะของข้าพเจ้า ก็จงหายไปคืออย่าได้ปรากฏบนศีรษะของข้าพเจ้า ปาฐะว่า **ปลิตานิ ติโรรुहा** ดังนี้ก็มี. **บทว่า วขุณฺณจาปี** ความว่า ข้าพเจ้าพึงเป็นผู้สามารถปล่อยใจผู้ทำความผิด คือ ผิดต่อพระราชา ถึงโทษประหาร ด้วยกำลังของตน นางมุสดีแสดงความเป็นใหญ่ของตนด้วยบทนี้. **บทว่า สฺวทมา-คฺชวณฺณเต** ความว่า อันพวกพ่อครัวชาวมาครทั้งหลายผู้บอกเวลาบริโภคอาหารเป็นต้นกล่าวชมเชยสรรเสริญแล้ว. **บทว่า จิตฺรคฺคเพรฺมุสตีเต** ความว่า กีก้องไปด้วยเสียงกลอนและบานประคูดอันวิจิตรด้วยรัศนะ ๗ ที่ส่งเสียงไพเราะ นารีนรมย์ใจเช่นเสียงของดนตรีเครื่อง ๕. **บทว่า สุรามสฺปโปทฺชน** ความว่า เธอจงถือเอาพร ๑๐ ประการเหล่านั้นว่า ข้าพเจ้าพึงเป็นอัครมเหสีของพระเจ้าสิวีราชในพระราชนิเวศน์ของพระเจ้าสิวีราชเห็นปานนี้ ซึ่งมีคนเชิญบริโภคสุรา และเนื้อว่าพวกท่านจงมาดื่มพวกท่านจงมากินดังนี้ ด้วยประการฉะนี้.

บรรดาดพร ๑๐ ประการนั้น ความเป็นอัครมเหสีของพระเจ้าสิวีราช เป็นพรที่ ๑ ความมีตาตำเป็นพรที่ ๒ ความเป็นผู้มีขนคิ้วดำเป็นพรที่ ๓ ชื่อว่ามุสดีเป็นพรที่ ๔ การได้พระโอรสเป็นพรที่ ๕ มีครรภ์ไม่นูนเป็นพรที่ ๖

มีถิ่นไม่คล้อยเป็นพรที่ ๗ ไม่มีผมหงอกเป็นพรที่ ๘ มีผิวละเอียดเป็นพรที่ ๙ สามารถปล่อยนักโทษประหารได้เป็นพร ๑๐.

ท้าวสักกเทวราชได้ทรงสดับดังนั้นจึงตรัสว่า

 แนะนำผู้งามทั่วองค์ พร ๑๐ ประการเหล่าใด
 ที่เราให้แก่เธอ เธอจงได้พรเหล่านั้นทั้งหมด ในแคว้น
 แคว้นของพระเจ้าสีวีราช.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า
 ครั้นทำวสาละมณสุขุมบดีเทวราชตรัสอย่างนี้แล้ว

ก็ทรงอนุโมทนาประทานพรแก่นางมุสดีเทพอัปสร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อนุโมทิตถ ความว่า มีจิตบันเทิง
คือทรงโสมนัส. บทว่า สพฺเพ เต ลจฺจสิ วเร ความว่า ย่อมได้พร
เหล่านั้นทั้งหมด.

ท้าวสักกเทวราชทรงประทานพร ๑๐ ประการแล้ว เป็นผู้มีจิตบันเทิง
มีพระมนัสยินดีแล้วด้วยประการฉะนี้.

จบทศพรคาถา

หิมวันตวรรณนา

มุสดีเทพกัญญาธิบดีรับพรทั้งหลายดังนี้แล้วจตุจากดาวดึงส์พิภพนั้น บังเกิด
ในพระครรภ์อัครมเหสีของพระเจ้ายมเทวราช ในวันขนานพระนามของพระนาง
นั้น พระญาติทั้งหลายขนานพระนามว่า มุสดี ตามนามเดิมนั้น เพราะ
เมื่อพระนางประสูติ มีพระสรีระราวกะว่าประพรมด้วยจूरณแก่นจันทร์
ประสูติแล้ว พระนางมุสดีราชธิดานั้นทรงเจริญด้วยบริวารใหญ่ ในกาลมี

พระชนม์ได้ ๑๖ ปี ได้เป็นผู้ทรงพระรูปอันอุดม ครั้งนั้นพระเจ้าสีวิมหาราช ทรงนำพระนางมุสดีมาเพื่อประโยชน์แก่พระเจ้าสญชัยกุมารราชโอรส ให้ยกฉัตรแก่ราชโอรสนั้น ให้พระนางมุสดีเป็นใหญ่กว่าเหล่านารีหมื่นหกพัน ทรงตั้งไว้ในตำแหน่งพระอัครมเหสีของสญชัยราชโอรส.

เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า

นางมุสดีนั้นจุติจากดาวดึงส์เทวโลกนั้นบังเกิดใน
ชาติตติยสกุล ได้ทรงอยู่ร่วมด้วยพระเจ้าสญชัยในนคร
เชตุคร.

พระนางมุสดีได้เป็นที่รักที่เจริญใจแห่งพระเจ้าสญชัย ครั้งนั้น ท้าวสักกเทวราชเมื่อทรงอาวัชนาการก็ทราบข่าว บรรดาพรทั้ง ๑๐ ประการที่เราให้แก่นางมุสดี พร ๕ ประการสำเร็จแล้ว จึงทรงดำริว่าโอรสอันประเสริฐ เป็นพรข้อหนึ่งยังไม่สำเร็จก่อน เราจักให้พรนั้นสำเร็จแก่นาง ในกาลนั้น พระมหาสัตว์อยู่ในดาวดึงส์เทวโลก อายุของมหาสัตว์นั้นสิ้นแล้วท้าวสักกเทวราชทราบความนั้นจึงไปสู่สำนักของพระโพธิสัตว์ตรัสว่า แน่ะท่านผู้นิรทุกข์ ควรที่ท่านจะไปสู่มนุษยโลก ควรถือปฏิสนธิในพระครรภ์แห่งนางมุสดีอัครมเหสีของพระเจ้าสีวิราช ณ กรุงเชตุคร ตรัสฉะนี้แล้ว ถือเอาปฏิญญาแห่งพระโพธิสัตว์ และเหล่าเทพบุตรหกหมื่นเหล่าอื่นผู้จะจุติ แล้วกลับทิพยวิมานที่ประทับของตน ฝ่ายพระมหาสัตว์จุติจากเทวโลกนั้นเกิดในพระครรภ์แห่งพระนางมุสดี เทพบุตรหกหมื่นก็บังเกิดในเคหสถานแห่งอำมาตย์หกหมื่น ก็ในเมื่อพระมหาสัตว์เสด็จอยู่ในพระครรภ์พระมารดา พระนางมุสดีผู้มีพระครรภ์เป็นผู้ทรงใคร่จะโปรดให้สร้างโรงทาน ๖ แห่ง คือที่ประตูประนนครทั้ง ๔ ที่ท่ามกลางพระนคร ๑ ที่ประตูประราชวัง ๑ ทรงสละพระราชทรัพย์หกแสน

กหาปณะทุกวัน ๆ บริจาคทาน ครั้นพระเจ้าสญชัยสีวีราชทรงทราบความ
ปรารถนาของพระนาง จึงให้เรียกพราหมณ์ทั้งหลายผู้รู้มนิมาทำสักการะใหญ่
แล้วตรัสถามเนื้อความนั้น พราหมณ์ผู้รู้มนิตทั้งหลายจึงทูลพยากรณ์ว่า ข้าแต่
พระมหาราชเจ้า ท่านผู้ยินดียิ่งในทานมาอุบัติในพระครรภ์แห่งพระราชเทวี
จักไม่อิ่มในทานบริจาค พระราชาได้ทรงสดับพยากรณ์นั้นก็มีพระหฤทัยยินดี
จึงโปรดให้สร้างโรงทาน ๖ แห่งมีประการดังกล่าวมาแล้ว ให้เริ่มตั้งทานดัง
ประการที่กล่าวแล้ว จำเดิมแต่กาลที่พระโพธิสัตว์ถือปฏิสนธิ ส่วนอาการของ
พระราชาได้เจริญขึ้นเหลือประมาณ เหล่าพระราชาในชมพูทวีปทั้งสิ้นส่ง
เครื่องบรรณาการไปถวายพระเจ้าสญชัย ด้วยบุญญาฤทธิแห่งพระโพธิสัตว์
พระนางมุสดีราชเทวีมีบริวารใหญ่ เมื่อทรงพระครรภ์ครั้ง ๑๐ เดือนบริบูรณ์
มีพระประสงค์จะทอดพระเนตรพระนคร จึงกราบทูลพระราชสวามี พระเจ้า-
กรุงสีวีจึงให้ตกแต่งพระนครคฤหาสน์ ให้พระราชเทวีทรงรถที่นั่งอัน
ประเสริฐทำประทักษิณพระนคร ในกาลเมื่อพระนางเสด็จถึงท่ามกลางถนน
แห่งพ่อค้า ลมกรรมชวตก็ป่วนปั่น ราชบุรุษนำความกราบทูลพระราช -
ราชาทรงทราบความจึงให้ทำพลับพลาสำหรับประสูติแก่พระราชเทวีในท่าม
กลางวิถีแห่งพ่อค้า แล้วให้ตั้งการล้อมวงรักษาพระนางเจ้ามุสดีประสูติพระโอรส
ณ ที่นั้น.

**พระนางเจ้ามุสดีทรงครรภ์ถ้วนไตรมาส เมื่อทรง
ทำประทักษิณพระนคร ประสูติเราท่านกลางวิถีของ
พ่อค้าทั้งหลาย.**

พระมหาสัตว์ประสูติจากพระครรภ์แห่งพระมารดา เป็นผู้บริสุทธิ์ ลืม
พระเนตรทั้งสองออกมา เมื่อออกมาก็เหยียดพระหัตถ์ต่อพระมารดาตรัสว่า

ข้าแต่พระแม่เจ้า หย่อมฉันทจักบริจาคนาน มีทรัพย์อะไร ๆ บ้าง ครั้งนั้น พระชนนีตรัสตอบว่า พ่อจงบริจาคนานตามอัยยาศัยของพ่อเถิด แล้ววางถุง กหาปณะพันหนึ่งในพระหัตถ์ที่เบอบอยู่.

พระโพธิสัตว์พอประสูติแล้วได้ตรัสกับพระมารดา ๓ คราว คือใน อุมมังคชาดก (เสวยพระชาติเป็นมโหสถ) คราว ๑ ในชาดกนี้คราว ๑ ใน อัททภาพมีในภายหลัง (คือเมื่อเป็นพระพุทธรเจ้า) คราว ๑.

ครั้งนั้น ในวันถวายพระนามพระโพธิสัตว์ พระประยูรญาติทั้งหลาย ได้ขยายพระนามว่า เวสสันดร เพราะประสูติในถนนแห่งพ่อค้า เหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ชื่อของเราไม่ได้เกิดแต่พระมารดา ไม่ได้เกิด

แต่พระบิดา เราเกิดที่ถนนพ่อค้า เพราะเหตุนั้น เรา

จึงชื่อว่าเวสสันดร.

ก็ในวันที่พระโพธิสัตว์ประสูติ ช้างพังเชือกหนึ่งซึ่งเที่ยวไปได้ใน อากาศ นำลูกช้างขาวทั้งตัวรู้กันว่าเป็นมงคลยิ่งมา ให้สถิตในสถานที่มงคล หัตถ์แล้วหลีกไป ชนทั้งหลายตั้งชื่อช้างนั้นว่า ปัจจยนาค เพราะช้างนั้นเกิดขึ้น มีพระมหาสัตว์เป็นปัจจย พระราชาได้ประทานนางนม ๖๔ นาง ผู้วันจาก โทษมีสูงเกินไปเป็นต้น มีถันไม่ยาน มีน้ำนมหวาน แก่พระมหาสัตว์ ได้ พระราชทานนางนมคนหนึ่งๆ แก่เหล่าทารกหกหมื่นคนผู้เป็นสหชาติกับพระ- มหาสัตว์ พระมหาสัตว์นั้นทรงเจริญด้วยบริวารใหญ่กับด้วยทารกหกหมื่น ครั้งนั้นพระราชาให้ทำเครื่องประดับสำหรับพระราชกุมารราคาแสนหนึ่ง พระ- ราชทานแก่พระเวสสันดรราชกุมาร พระราชกุมารนั้นเปลื้องเครื่องประดับนั้น

ประทานแก่นางนมทั้งหลายในกาลเมื่อมีชนมพรรษา ๔-๕ ปี ไม่ทรงรับ
เครื่องประดับที่นางนมทั้งหลายเหล่านั้นถวายคืนอีก นางนมเหล่านั้นกราบทูล
ประพุดิเหตุแด่พระราชชา พระราชาทรงทราบประพุดิเหตุนั้นก็ให้ทำเครื่อง
ประดับอื่นอีกพระราชทาน ด้วยทรงเห็นว่า อาภรณ์ที่ลูกเราให้แล้ว ก็เป็น
อันให้แล้วด้วยจึงเป็นพรหมไทย พระราชกุมารก็ประทานเครื่องประดับ แก่
เหล่านั้นนม ในกาลเมื่อยังทรงพระเยาว์ถึง ๕ ครั้ง ก็ในกาลเมื่อพระราชกุมาร
มีพระชนมพรรษา ๘ ปี พระราชกุมารเสด็จไปสู่ปราสาทอันประเสริฐ ประทับ
นั่งบนพระยี่ภู่ทรงคิดว่า เราให้ทานภายนอกอย่างเดียว ทานนั้นหายังเราให้
ยินดีไม่ เราใครจะให้ทานภายใน แม้ถ้าใคร ๆ ฟังขอหทัยของเรา เราจะฟัง
ให้ผ่าอูระประเทศสนาหทัยออกให้แก่ผู้นั้น ถ้าเขาขอจักษุทั้งหลายของเรา เราก็
จะควักจักษุให้ ถ้าเขาขอเนื้อในสรีระเราจะเชือดเนื้อแต่สรีระทั้งสิ้นให้ ถ้าแม่
ใคร ๆ ฟังขอโลหิตของเรา เราก็จะฟังถือเอาโลหิตให้ หรือว่าใคร ๆ ฟังก่ลาว
กะเราว่า ท่านจงเป็นทาสของข้า เราก็ยินดียอมตัวเป็นทาสแห่งผู้นั้น.

เมื่อพระเวสสันดรบรมโพธิสัตว์ทรงคำนึงถึงทานเป็นไปในภายใน ซึ่ง
เป็นพระดำริเล่นไปเองเป็นเองอย่างนี้ มหาปฐพีอันหนาสองแสนสี่หมื่นโยชน์
ก็ตั้งสนั่นหวั่นไหว คุณช้างตัวประเสริฐตกมันอาละวาดคำรามร้องฉะนั้น เขา
สินธุราชก็โอนไปมามีหน้าเฉพาเซตุครนครตั้งอยู่ คุณหน่อหวายโอนเอนไป
มาฉะนั้น ฟ้าก็คะนองลั่นตามเสียงแห่งปฐพี ยังฝนลูกเห็บให้ตก สายอสนีอัน
มีในสมัยมิใช่กาลก็เปล่งแสงแวววาบ สาคกรก็เกิดเป็นคลื่นป่วนปั่น ท้าวสักก
เทวราชก็ปรบพระหัตถ์ ท้าวมหาพรหมก็ให้สาธุการ เสียงโกลาหลเป็นอัน
เดียวกันได้มีตลอดถึงพรหมโลก.

สมจริงดังพระคำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

ในกาลเมื่อเราเป็นทารก เกิดมาได้ ๘ ปี เรานั่ง
อยู่บนปราสาทคิดเพื่อจะบริจาคทาน ว่าเราพึงให้หัวใจ
ดวงตาเนื้อ เลือด และร่างกาย ถ้าใครขอเราให้เราได้
ยิน เราก็พึงให้ เมื่อเราคิดถึงการบริจาคทานอันเป็น
ความจริง หลุยกก็ไม่หวั่นไหว ตั้งมั่นอยู่ในกาลนั้น
แผ่นดินซึ่งมีเขาสินธุและหมู่ไม้เป็นเครื่องประดับ ก็
หวั่นไหว.

ในกาลเมื่อพระโพธิสัตว์มีพระชนมพรรษาได้ ๑๖ ปี พระโพธิสัตว์
ได้ทรงศึกษาศิลปทั้งปวงสำเร็จ ครั้นนั้นพระราชบิดาทรงใคร่จะประทานราช-
สมบัติแก่พระมหาสัตรี ก็ทรงปรึกษาดำเนินด้วยพระนางเจ้าสุตติผู้พระมารดา จึงนำ
ราชกัญญานานว่า มัทรี ผู้เป็นราชธิดาของพระมาตุละแต่มีททราชสกุล ให้
ดำรงอยู่ในที่อัศรมหเสี ให้เป็นใหญ่กว่าสตรีหมื่นหกพัน อภิเษกพระมหาสัตรี
ในราชสมบัติ พระมหาสัตรีทรงสละทรัพย์หกแสนยังมหาทานให้เป็นไป
ทุกวัน ๆ จำเดิมแต่กาลที่ดำรงอยู่ในราชสมบัติ.

สมัยต่อมาพระนางมัทรีประสูติพระโอรส พระญาติทั้งหลายรับพระ-
ราชกุมารนั้นด้วยขำของคำ เพราะฉะนั้นจึงขนานพระนามว่า ชาลีราชกุมาร
พอพระราชกุมารนั้นทรงเดินได้ พระนางมัทรีก็ประสูติพระราชธิดา พระญาติ
ทั้งหลายรับพระราชธิดานั้นด้วยหนังสือ เพราะฉะนั้นจึงขนานพระนามว่า
กัณหาชินาราชกุมารี พระเวสสันดรโพธิสัตว์ประทับคอช้างตัวประเสริฐอัน
ตกแต่งแล้ว เสด็จไปทอดพระเนตรโรงงานทั้งหก เดือนละ ๖ ครั้ง.

กาลนั้นในกาลิงครัฐเกิดฝนแล้ง ข้าวกล้าไม่สมบูรณ์ ภัยคือความ
หิวเกิดขึ้นมาก มนุษย์ทั้งหลายไม่อาจเป็นอยู่ที่ทำโจรกรรม ชาวชนบทถูก
ทุกภิกขภัยเบียดเบียน ก็ประชุมกันตึเดียนที่พระลานหลวง เมื่อพระราชารัส
ถามถึงเหตุ จึงกราบทูลเนื้อความนั้น ครั้นนั้นพระราชารัสว่า ดีละ ข้าจะยัง
ฝนให้ตก แล้วส่งชาวเมืองกลับไป ทรงสมათานศีลรักษายอุโบสถศีลสิ้น ๗ วัน
ก็ไม่ทรงสามารถให้ฝนตก พระราชาจึงให้ประชุมชาวเมืองแล้วตรัสถามว่า
เราได้สมათานศีลรักษายอุโบสถศีลสิ้น ๗ วัน ก็ไม่อาจยังฝนให้ตก จะพึงทำ
อย่างไร ชาวเมืองกราบทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ ถ้าพระองค์ไม่สามารถให้ฝนตก
พระราชโอรสของพระเจ้าสญชัยในกรุงเชตุคร ทรงนามว่าเวสสันดรนั้นทรง
ยินดีสิ่งในทาน มงคลหัตถิชาล้วน ซึ่งไปถึงที่ใดฝนก็ตกของพระองค์มีอยู่
ขอพระองค์ส่งพราหมณ์ทั้งหลายไปทูลขอช้างเชือกนั้นนำมา พระราชารัส
ว่า สาธุ แล้วให้ประชุมเหล่าพราหมณ์ เลือกได้ ๘ คน ชื่อรามะ ๑ ฐะ ๑
ลักขณะ ๑ สุชาติมันตะ ๑ ยัญญะ ๑ สุชาติตะ ๑ สยามะ ๑ โกณฑัญญะ ๑
พราหมณ์ชื่อรามะเป็นประมุขของพราหมณ์ทั้ง ๘ ประทานเสบียงส่งไปด้วย
พระราชบัญชาว่า ท่านทั้งหลายจงไปทูลขอช้างพระเวสสันดรนำมา พราหมณ์
ทั้ง ๘ ไปโดยลำดับถึงเชตุครนคร บริโภคภัตในโรงทาน ใครจะทำสรีระของ
คนให้เปื้อนด้วยธุลี ไล่ด้วยฝุ่นแล้วทูลขอช้างพระเวสสันดร ในวันรุ่งขึ้นไปสู่
ประตูเมืองด้านปาจินทิส ในเวลาพระเวสสันดรเสด็จไปโรงทาน ฝ่ายพระราช
เวสสันดรทรงรำพึงว่าเราจักไปคูโรงทาน จึงทรงเสวยโภชนะรสเลิศต่าง ๆ แต่
เข้า ประทับบนคอกชาธารตัวประเสริฐซึ่งประดับแล้ว เสด็จไปทางปาจินทวาร
พราหมณ์ทั้ง ๘ ไม่ได้โอกาสในที่นั้น จึงไปสู่ประตูเมืองด้านทักษิณทิส ยืนอยู่

ณ สถานที่สูง ในเวลาเมื่อพระราชาทอดพระเนตรโรงทานทางปาจิณฑวารแล้ว
เสด็จมาสู่ทักษิณทวาร ก็เหยียดมือข้างขวาออกกล่าวว่า พระเจ้าเวสสันดรราช
ผู้ทรงพระเจริญจงชนะ ๆ พระเวสสันดรมหาสัตว์ทอดพระเนตรเห็นพราหมณ์
ทั้งหลาย ก็บ่ายข้างที่นั่งไปสู่ที่พราหมณ์เหล่านั้นยืนอยู่ ประทับบนคอช้างตรัส
คาถาที่หนึ่งว่า

พราหมณ์ทั้งหลายผู้มีขนรักแร้ดก มีเล็บยาว มี
ขนยาวและพื้นเขลอะ มีธูลีบนศีรยะ เหยียดแขนขวา
จะขออะไรเราหรือ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปรุพุกกจจนขโลมา** ความว่า มีขน
รักแร้ดก มีเล็บงอก มีขนดก คือมีเล็บยาว มีขนยาว มีขนเกิดที่รักแร้,
รักแร้ด้วย เล็บด้วย ขนด้วย เรียกว่า **กจจนขโลมา** รักแร้ เล็บ ขน
ของพราหมณ์เหล่าใดงอกแล้ว พราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่าเป็นผู้มีรักแร้ เล็บและ
ขนงอกแล้ว.

พราหมณ์ทั้ง ๘ กราบทูลว่า

ข้าแต่สมมติเทพ ข้าพระองค์ทั้งหลายจะทูลขอ
รัตนะซึ่งยังแคว้นแห่งชาวตีพีให้เจริญ ขอพระองค์
โปรดพระราชทานช้างตัวประเสริฐซึ่งมีงาคูงอนไถ
สามารถเป็นราชพาหนะ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อรุพุกหฺว** ได้แก่ สามารถเป็นราชพาหนะ
ได้.

พระมหาสัตว์ได้ทรงสดับคำนั้นแล้ว ทรงดำริว่า เราใคร่จะบริจก
ทานเป็นไปภายใน ตั้งแต่ศีรยะเป็นต้น พราหมณ์เหล่านั้นมาขอทานเป็นไปภายใน

นอกกระเรา แม้อย่างนั้นเราจะยังความปรารถนาของพราหมณ์เหล่านั้นให้
บริบูรณ์ ประทับอยู่บนคอช้างตัวประเสริฐ ตรัสคานี้ว่า

เราจะให้ช้างพลายซั่มมันตัวประเสริฐ เป็นช้าง
ราชพาหนะสูงสุด ที่พราหมณ์ทั้งหลายขอเรา เรามิได้
หวั่นไหว.

ครั้นตรัสปฤจฉาญจะนี้แล้ว

พระราชารู้คุณรัฐสีพีให้เจริญ มีพระหฤทัยน้อม
ไปในการบริจาทาน เสด็จลงจากคอช้าง พระราช-
ทานทานแก่พราหมณ์ทั้งหลาย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุปคฺยฺหิ ได้แก่ ราชพาหนะ. บทว่า
จาภาณิสส ได้แก่ มีพระหฤทัยยิ่งด้วยการบริจาท. บทว่า อทา ความ
ว่า ได้พระราชทานแก่พราหมณ์ทั้งหลาย.

พระมหาสัตว์ทรงทำประทักษิณช้าง ๓ รอบ เพื่อทรงตรวจที่กายช้าง
ซึ่งประดับแล้ว ก็ไม่เห็นในที่ซึ่งยังมีได้ประดับ จึงทรงจับพระเด้าทองคำอัน
เต็มด้วยน้ำหอมเจือดอกไม้ ตรัสกะพราหมณ์ทั้งหลายว่า ดูก่อนมหาพราหมณ์
ทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงมาช้างนี้ ทรงวางวงช้างซึ่งเช้นกับพวงเงินอันประดับ
แล้วในมือแห่งพราหมณ์เหล่านั้น หลังน้ำลง พระราชทานช้างอันประดับแล้ว
อสังการที่ ๔ เต้าช้างราคา ๔ แสน อสังการ ๒ ช้างช้างราคา ๒ แสน ข่าย
คลุมหลัง ๓ คือข่ายแก้วมุกดา ข่ายแก้วมณี ข่ายทองคำ ราคา ๓ แสน
กระดิ่งเครื่องประดับที่ห้อย ๒ ข้างราคา ๒ แสน ฝ้ายกัมพลลาดบนหลังราคา
๑ แสน อสังการคลุมกะพองราคา ๑ แสน สายรัด ๓ สายราคา ๓ แสน

พู่เครื่องประดับที่หูทั้ง ๒ ข้าง ราคา ๒ แส่น ปลูกเครื่องประดับงาทั้ง ๒
ราคา ๒ แส่น วัลย์เครื่องประดับทาบที่งวงราคา ๑ แส่น อลังการที่หาง ราคา
๑ แส่น เครื่องประดับอันตกแต่งงดงามที่กายข้าง ยกัณเฑาะไม่มีราคา รวมราคา
๒๒ แส่น เกยสำหรับขึ้น ราคา ๑ แส่น อ่างบรรจุของบริโภคเช่นหญ้าและ
น้ำ ราคา ๑ แส่น รวมเข้าด้วยอีก เป็นราคา ๒๔ แส่น ยังแก้วมณีที่กำพูน
ฉัตร ที่ยอดฉัตร ที่สร้อยมุกดา ที่ข่อ ที่สร้อยมุกดาผูกคอข้าง ที่กะพองข้าง
และที่ตัวพระยาข้าง รวม ๗ เป็นของหาค่ามิได้ ได้พระราชทานทั้งหมดแก่
พราหมณ์ทั้งหลาย และพระราชทานคนบารุงข้าง ๕๐๐ สกุล กับทั้งถวายช้าง
คนเลี้ยงช้างด้วย ก็มหัศจรรย์มีแผ่นดินไหวเป็นต้น ได้มีแล้วพร้อมกับพระ-
เวสสันดรมหาราชทรงบริจาคมหาทาน โดยนัยอันกล่าวมาแล้วในหนหลังนั้นแล

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

เมื่อพระบรมกษัตริย์ พระราชทานช้างตัว

ประเสริฐแล้วในกาลนั้น ความน่าสะพึงกลัวขนพอง
สยองเกล้าได้เกิดมี เมถนียดลก็หวั่นไหว เมื่อบรม
กษัตริย์พระราชทานช้างตัวประเสริฐ ในกาลนั้น ได้
เกิดมีความน่าสะพึงกลัวขนพองสยองเกล้า ชาวพระ-
นครกำเริบ ในเมื่อพระเวสสันดรบรมกษัตริย์ผู้ยังชาว
ลีฬหิให้เจริญ พระราชทานช้างตัวประเสริฐ ชาวบุรีก็
เลื่อนกล่น เสียงอันอ้ออิงก็แผ่ไปมากมาย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตทาลิ ได้แก่ ได้มีในเวลานั้น . บทว่า
หตุถินาเด ได้แก่ สัตว์ประเสริฐคือช้าง. บทว่า ขุภิตถ นคริ ตทา
ความว่า ได้กำเริบแล้ว.

ได้ยินว่าพราหมณ์ทั้งหลายได้ช้างแถบประตูด้านทักษิณทิศ นั่งบนหลัง มีมหาชนแวดล้อม ขับไปท่ามกลางพระนคร มหาชนเห็นแล้วกล่าวกะพราหมณ์เหล่านั้นว่า แน่ะเหล่าพราหมณ์ผู้เจริญ ท่านขึ้นช้างของเราทั้งหลาย ท่านได้มาแต่ไหน พราหมณ์เหล่านั้นตอบว่า ช้างนี้พระเวสสันดรมหाराชเจ้าพระราชทานแก่พวกเรา เมื่อได้ตอบกะมหาชนด้วยวิการแห่งมือเป็นต้น พลางขับไปท่ามกลางพระนคร ออกทางประตูทิศอุดร ชาวพระนครโกรธพระบรมโพธิสัตว์ ด้วยสามารถเทวดาคลใจให้คิดผิด จึงชุมนุมกันกล่าวติเตียนใหญ่แทบประตู่วัง.

เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

เมื่อพระเวสสันดรผู้ยังแคว้นของชาวสีพีให้เจริญ
พระราชทานช้างตัวประเสริฐ ชาวบุรีก็เกลื่อนกล่น
เสียงอังกักก้องก็แผ่ไปมากมาย ครั้งนั้น เมื่อพระ-
เวสสันดรพระราชทานช้างตัวประเสริฐแล้ว เสียงอ้ออิ่ง
นำกล้วเป็นอันมากก็เป็นในนครนั้น ในกาลนั้นชาว
พระนครก็กำเริบ ครั้งนั้น ในเมื่อพระเวสสันดรผู้
ผดุงสีพีรัฐให้เจริญรุ่งเรือง พระราชทานช้างตัว
ประเสริฐแล้ว เสียงอ้ออิ่งนำกล้วเป็นอันมากก็เป็นไป
ในนครนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โฆโส ได้แก่ เสียงติเตียน. บทว่า วิบูล ได้แก่ ไพบูลย์เพราะแผ่ออกไป. บทว่า มหา ได้แก่ มากมาย เพราะไปในเบื้องบน. บทว่า สีวินิ รุจฺจวฑฺฒเน ได้แก่ การทำความเจริญแก่แคว้นแคว้นของประชาชนผู้อยู่ในแคว้นแคว้นสีพี.

ครั้งนั้นชาวเมืองมีจิตตื่นเต้นเพราะพระเวสสันดรพระราชทานช้างสำคัญที่บ้านเมือง จึงกราบทูลพระเจ้าสุทนต์.

ด้วยเหตุ^{นั้น} พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

พวกคนที่มีชื่อเสียง พระราชบุตรทั้งหลาย พ่อ
ค้ำ ชาวนาทั้งหลาย พรหมณ์ทั้งหลาย ทั้งกองข้าง
กองม้า กองรถ กองรบ ชวานิคม ชาวสีพีทั้งสิ้น
ประชุมกันแล้ว เห็นข้างอุกพรหมณ์ทั้ง ๘ นำไป พวก
เหล่านั้นจึงกราบทูลพระเจ้าศุภชัยให้ทรงทราบ^{ว่า} ข้า
แต่พระองค์ผู้สมมติเทพ แคว้นของพระองค์อันพระ-
เวสสันดรกำจัดเสียแล้ว พระเวสสันดรพระโอรสของ
พระองค์พระราชทานข้างตัวประเสริฐของเราทั้งหลาย
ซึ่งชาวแคว้นบูชาแล้ว ด้วยเหตุ^{ไร} พระเวสสันดร
พระราชทานข้างของเราทั้งหลาย ซึ่งมีงาดูจงอนไถ
เป็นราชพาหนะรัฐชัยภูมิแห่งการยุทธ์ทุกอย่าง ชาวทั่ว
สรรพางค์ เป็นข้างสูงสุด กลุ่มด้วยผ้ากำพลเหลืองจับ
มัน อาจย่ำยี่ศัตรูได้ฝึกดีแล้ว พร้อมด้วยพัทวาลวิชนี
มีกายสีขาวย่นกับเขาไกรลาส พร้อมด้วยเศวตฉัตร
ทั้งเครื่องลาดอੰงาม ทั้งหมด ทั้งคนเลี้ยง เป็นราชยาน
อันเลิศ เป็นข้างพระที่นั่ง พระราชทานให้เป็นทรัพย์
แก่พรหมณ์ทั้ง ๘ เสียด้วยเหตุ^{ไร}.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุกุคา ได้แก่ เคน คือ รู้กันทั่ว คือ
ปรากฏ. บทว่า นิคโม ได้แก่ คนมีทรัพย์ชวานิคม. บทว่า วิธมံ เทว
เต รณฺุจ ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ แคว้นของพระองค์ถูกกำจัด
เสียแล้ว. บทว่า ถถิ โน หตุถินิ ทชฺชา ความว่า พระราชทานข้างที่รู้สึก
กันว่าเป็นมงคลยิ่งของเราทั้งหลาย แก่พรหมณ์ชาวกาลิงครัฐ ด้วยเหตุ^{ไร}.
บทว่า เขตตถญฺญู สพฺพญฺุชานํ ความว่า ผู้สามารถรู้ความสำคัญของชัยภูมิ

แห่งการยุทธ์แม้ทุกอย่าง. บทว่า ทนฺตี ได้แก่ ประกอบด้วยการฝึกจนใช้ได้ ตามชอบใจ. บทว่า สวาลวิชนี ได้แก่ ประกอบด้วยพัศควาลวิชนี. บทว่า สุปตฺเตยฺย ได้แก่ พร้อมด้วยเครื่องลาด. บทว่า สาทพฺพณํ ได้แก่ พร้อมด้วยหมอช้าง. บทว่า สหตฺถิปิ ความว่า พร้อมด้วยคนเลี้ยงคือคน บำรุงช้างและคนดูแลรักษาช้าง ๕๐๐. สกฺล. ก็และครั้งกราบทูลอย่างนี้แล้ว ได้กล่าวอย่างนี้อีกว่า

พระเวสสันดรนั้นควรพระราชทานข้าน้ำและ
ฝ้านุ่น ฝ้าห่ม เสนาสนะ เพราะว่าของนั้นสมควรแก่
พราหมณ์ทั้งหลาย พระเวสสันดรนี้เป็นพระราชาสืบ
วงศ์มาแต่พระองค์ เป็นผู้ทำความเจริญแก่สี่พีรัฐ ข้าแต่
พระเจ้าสญชัย พระเวสสันดรผู้พระราชโอรสพระราช
ทานช้างเสียทำไม ถ้าพระองค์จักไม่ทรงทำตามคำอัน
นี้ของชาวสี่พี ชะรอยชาวสี่พีจักพึงทำพระองค์กับ
พระราชโอรสไว้ในเงื้อมมือของตน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วิสราชาโน ได้แก่ เป็นมหाराชมา ตามเชื้อสาย. บทว่า ภาเชติ ได้แก่ พระราชทาน. บทว่า สิวินฺทุเต กริสฺสุ- สเร ความว่า ชนชาวสี่พีรัฐทั้งหลายจักทำพระองค์กับพระราชโอรสในมือ ของตน.

พระเจ้าสญชัยได้ทรงสดับดังนั้น ทรงสำคัญว่าชาวเมืองเหล่านี้จักปลง พระชนม์พระเวสสันดร จึงตรัสว่า

ถึงชนบทจะไม่มี และแม้แคว้นแคว้นจักพินาศไปก็
ตามเถิด เราก็มิพึงเนรเทศพระโอรสผู้หาความผิดมิได้
จากแคว้นของตนตามคำของชาวเมืองสี่พี เพราะถูก
เกิดแต่อุระของเรา และเราไม่พึงประทุษร้ายในโอรส

นั่น เพราะเธอเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีลและวัตรอันประเสริฐ แม้คำติเตียนจะฟังมีแก่เรา และเราจะฟังได้บาปเป็นอันมาก ฉะนั้นเราจะฆ่าภูเวสสันดรด้วยศัสตราได้อย่างไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มาลี ตัดบทเป็น มา อโหสิ ความว่า จงอย่าเป็น. บทว่า อริยสีเลวโต ได้แก่ เป็นผู้ประกอบด้วยศีลและวัตรอันประเสริฐ คือสมาจารสมบัติอันประเสริฐ. บทว่า ฆาตยามเส ได้แก่ จักฆ่า. บทว่า พุพฺพุญฺญ์ ความว่า ลูกของเราไม่มีโทษ คือปราศจากความผิด. ชาวสีพีได้ฟังดังนั้นจึงกราบทูลว่า

พระองค์อย่าประหารพระเวสสันดรนั้นด้วยท่อนไม้และศัสตรา เพราะพระปิโยรสนั้นหาควรแก่เครื่องพันธนาการไม่ พระองค์จงขับพระเวสสันดรนั้นเสียจากแคว้น พระเวสสันดรจงประทับอยู่ ณ เขาวงกต.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มา นํ ทณฺฑเณน สตฺถเณ ความว่า ข้าแต่สมมติเทพ พระองค์อย่าทรงประหารพระเวสสันดรนั้นด้วยท่อนไม้หรือด้วยศัสตรา. บทว่า น หิ โส พนฺธุรนาโร ความว่า พระเวสสันดรนั้นเป็นผู้ไม่ควรแก่พันธนาการเลยทีเดียว.

พระเจ้าศัญชัยได้ทรงสดับดังนี้ จึงตรัสว่า

ถ้าชาวสีพีพอใจอย่างนี้ เราก็ไม่ขัดความพอใจ ขอโอรสของเราจงอยู่ตลอดราตรีนี้ และจงบริโภคน้ำอมฤตทั้งหลาย แต่นั้นเมื่อราตรีสว่างแล้ว ดวงอาทิตย์ขึ้นแล้ว ชาวสีพีจึงพร้อมกันขับโอรสของเราจากแคว้นแคว้นเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วสตุ ความว่า พระเจ้าศุชยัตร์ว่า
ลูกเวสสันดรจงอยู่ให้โอวาทแก่นุตรและทาระ พวกเจ้าจงให้โอกาสเชอราตรี
หนึ่ง.

ชาวเมืองสีพีรับพระราชดำรัสว่า พระโอรสนั้นจงยับยั้งอยู่สักราตรีหนึ่ง.
ถ้าคับนั้นพระเจ้าศุชยัตร์ส่งชาวเมืองเหล่านั้น ให้กลับไปแล้ว เมื่อจะส่งข่าวแก่
พระโอรสจึงตรัสเรียกนายนักการมาส่งไปสำนักพระโอรส นายนักการรับพระ-
ราชกระแสรับสั่งแล้วไปสู่พระนิเวศน์แห่งพระเวสสันดรกราบทูลประพาดเหตุ.

เมื่อพระศาสดาจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

แฉะนายนักการ เจ้าจงลุก รีบไปบอกลูกเวสสันดร
ว่า ข้าแต่สมมติเทพ ชาวสีพีและชาวนิคมนัดเคื่อง
พระองค์ มาประชุมกัน พวกคนที่มีชื่อเสียงและพระ-
ราชบุตรทั้งหลาย พ่อค้าทั้งหลาย พราหมณ์ทั้งหลาย
ทั้งกองช้าง กองม้า กองรถ กองรบ ชาวนิคม
ชาวสีพีทั้งสิ้นประชุมกันแล้ว ในเมื่อราตรีนี้สว่างแล้ว
ดวงอาทิตย์ขึ้นแล้ว ชาวสีพีทั้งหลายพร้อมกันขับ
พระองค์จากแคว้นแคว้น นายนักการนั้นอันพระเจ้ากรุง
สีพีส่งไป ก็สวมสรรพภรณ์ นุ่งห่มดีแล้ว ประพรม
ด้วยแก่นจันทน์ เขาสนานศีรษะในน้ำแล้วสวมกุธทล
มณี ไปสู่วังอันนารีนรมย์ซึ่งเป็นพระนิเวศน์แห่งพระ
เวสสันดร เขาได้เห็นพระเวสสันดรนรมย์อยู่ในวัง
ของพระองค์นั้น ซึ่งเคลื่อนไปด้วยเสวกามาตย์ ดูก้าว
วสวะของเทพเจ้าชาวไตรทศ นายนักการนั้นไป ณ ที่

นั้นได้กราบทูลพระเวสสันดรผู้รับนรมย์อยู่ว่า ข้าแต่
พระจอมพล ข้าพระบาทจักทูลความทุกข์ของพระองค์
ขอพระองค์อย่ากริ้วข้าพระบาท นักการนั้นถวาย
บังคมแล้วร้องไห้ กราบทูลพระเวสสันดรว่า ข้าแต่
มหाराชเจ้า พระองค์เป็นผู้ซบเลี้ยงข้าพระบาท เป็น
ผู้นำมาซึ่งรสคือความใคร่ทั้งปวง ข้าพระบาทจักกราบ
ทูลความทุกข์ของพระองค์ เมื่อข้าวแสดงความทุกข์
อันข้าพระบาทกราบทูลแล้ว ขอฝ่าพระบาททรงยัง
ข้าพระบาทให้ยินดี ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ชาว
ลีฬหีและชาวนิคมนัดเคื่องพระองค์ มาประชุมกัน พวก
คนที่มิซ้อเลี้ยง และพระราชบุตรทั้งหลาย และพวก
พ่อค้าทั้งหลาย พราหมณ์ทั้งหลาย ทั้งกองข้าง กองม้า
กองรถ กองรบ ชาวนิคม ชาวลีฬหีทั้งสิ้น ประชุม
กันแล้ว ในเมื่อราตรีนี้สว่างแล้ว ดวงอาทิตย์ขึ้นแล้ว
ชาวลีฬหีทั้งหลาย พร้อมกันจับพระองค์จากแวนแคว้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กุมาร ได้แก่ พระราชาที่นับว่าเป็น กุมาร
เพราะยังมีพระมารดาและพระบิดา. บทว่า รมุณาน ได้แก่ ผู้ประทับนั่งตรัส
สรรเสริญทานที่พระองค์ให้แล้ว มีความโสมนัส. บทว่า อมจุเจหิ ได้แก่
แวดล้อมไปด้วยเหล่าอำมาตย์ผู้สหชาติประมาณหกหมื่นคน ประทับนั่งเหนือ
พระราชอาสน์ภายใต้เศวตฉัตรยกขึ้นแล้ว. บทว่า เวทยิสฺสามิ ได้แก่
จักกราบทูล. บทว่า ตตฺถ อสฺสายนฺตุ มํ ความว่า ข้าแต่สมมติเทพ
เมื่อข้าวแสดงความทุกข์นั้นอันข้าพระบาทกราบทูลแล้ว ขอฝ่าพระบาทโปรดยัง
ข้าพระองค์ให้ยินดี คือขอพระองค์โปรดตรัสกะข้าพระบาทว่า เจ้าจงกล่าว
ตามสบายเถิด นักการกล่าวอย่างนั้น ด้วยความประสงค์ดังนี้.

พระมหาสัตว์ตรัสว่า

ชาวสี่พีชต์เครื่องเราผู้ไม่เห็นความผิดในเพราะ
อะไร แนะนัการ ท่านจงแจ้งความผิดนั้นแก่เรา
ชาวเมืองทั้งหลายจะขับไล่เราเพราะเหตุไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กิสุมี ได้แก่ ในเพราะเหตุอะไร. บทว่า
วิยาจิกุข ความว่า จงกล่าวโดยพิสดาร.

นัการกราบทูลว่า

พวกคนมีที่ชื่อเสียงและพระราชบุตรทั้งหลาย
พ่อค้าทั้งหลาย พราหมณ์ทั้งหลาย ทั้งกองช้าง กองม้า
กองรถ กองราบ ชัดเครื่องพระองค์เพราะพระราชทาน
คชสารตัวประเสริฐ ฉะนั้นพวกเขาจึงขับพระองค์เสีย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า จิยนฺติ แปลว่า ชัดเครื่อง.
พระมหาสัตว์ได้ทรงสดับดังนั้นก็ทรงโสมนัสตรัสว่า

ดวงหทัยหรือจักขุ เราก็คงให้ได้ จะอะไรกะทรัพย์
นอกกายของเรา คือ เงิน ทอง มุกดา ไพฑูรย์หรือ
แก้วมณี ในเมื่อຍากมาแล้ว เราได้เห็นเขาแล้ว พึง
ให้พาหาเบื่องขวาเบื่องซ้ายก็ได้ เราไม่พึงหวั่นไหว
เพราะใจของเรายินดีในการบริจาค ปวงชาวสี่พีชต์ขับ
ไล่หรือฆ่าเราเสียก็ตาม พวกเขาจะตัดเราเสียเป็น ๗
ท่อนก็ตามเถิด เราจักไม่งดเว้นจากการบริจาคเป็น
อันขาด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยากมาคเต ความว่า เมื่อຍากมาแล้ว
ได้เห็นຍากนั้น บทว่า เนว ทานา วิรมิสฺส ความว่า จักไม่งดเว้นจาก
การบริจาคเป็นอันขาด.

นักการได้ฟังดังนั้น เมื่อจะกราบทูลข่าวอย่างอื่นตามมติของตน ซึ่ง
พระเจ้าศุขชัยหรือชาวเมืองมิได้ให้ทูลเลย จึงกราบทูลว่า

ชาวสี่พีและชาวนิคมประชุมกันกล่าวอย่างนี้ว่า
พระเวสสันดรผู้มีวัตรอันงาม จงเสด็จไปสู่ภูผาอันชื่อ
ว่า อารัญชรคีรี ตามฝั่งแห่งแม่น้ำโกนติมารา ตาม
ทางที่พระราชารู้ถูกขับไล่เสด็จไปนั้นเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โกนติมาราย ได้แก่ ตามฝั่งแห่งแม่น้ำ
ชื่อว่าโกนติมารา. บทว่า คิริมารณฺขรฺ ปติ ความว่า เป็นผู้มุ่งตรงภูผาชื่อว่า
อารัญชร. บทว่า เยน ความว่า นักการกราบทูลว่า ชาวสี่พีทั้งหลายกล่าว
อย่างนี้ว่า พระราชาทั้งหลายผู้บวชแล้วยอมไปจากแคว้นแคว้นโดยทางใด แม้
พระเวสสันดรผู้มีวัตรงดงามก็จงเสด็จไปทางนั้น ได้ยินว่า นักการนั้นถูก
เทวดาคลใจจึงกล่าวคำนี้.

พระโพธิสัตว์ได้ทรงสดับดังนั้น จึงมีพระราชดำรัสว่า สาธุ เราจักไป
โดยมรรคาที่เสด็จไปแห่งพระราชาทั้งหลายผู้รับโทษ ก็แต่ชาวเมืองทั้งหลายมิได้
ขับไปเราด้วยโทษอื่น ขับไล่เราเพราะเราให้กษัตริย์เป็นทาน เมื่อเป็นเช่นนี้
เราจักบริจาคสัตตสดกมหาทานสักหนึ่งวัน ชาวเมืองจงให้โอกาสเพื่อเราได้ให้
ทานสักหนึ่งวัน รุ่งขึ้นเราให้ทานแล้วจักไปในวันที่ ๓ ตรัสละนี้แล้วตรัสว่า

เราจักไปโดยมรรคาที่พระราชาทั้งหลายผู้ต้อง
โทษเสด็จไป ท่านทั้งหลายจงคโทษให้เราสักคืนกับ
วันหนึ่ง จนกว่าเราจะได้บริจาคทานก่อนเถิด.

นักการได้ฟังดังนั้นแล้วกราบทูลว่า ดีแล้วพระเจ้าข้า ข้าพระบาท
จักแจ้งความนั้นแก่ชาวพระนครและแก่พระราชา ทูลละนี้แล้วหลีกไป

พระมหาสัตว์ส่งนักการนั้นไปแล้ว จึงให้เรียกมหาเสนาคุณมาเฝ้า
ดำรัสให้จัดสัตตสดกมหาทานว่า พรุ่งนี้เราจักบริจาคสัตตสดกมหาทาน ท่าน

จงจัดช้าง ๓๐๐ เชือก ม้า ๓๐๐ ตัว รถ ๓๐๐ คัน สตรี ๓๐๐ คน โคนม ๓๐๐ ตัว ทาส ๓๐๐ คน ทาสี ๓๐๐ คน จงตั้งไว้ซึ่งข้าวน้ำเป็นต้นมีประการต่างๆ สิ่งทั้งปวงโดยที่สุดแม้สุราซึ่งเป็นสิ่งไม่ควรให้ แล้วส่งอำมาตย์ทั้งหลายให้กลับ แล้วเสด็จไปที่ประทับพระนางมัทรีแต่พระองค์เดียว ประทับนั่งข้างพระยี่ภู่อันเป็นสิริ ตรัสกับพระนางนั้น.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

พระเวสสันดรบรมกษัตริย์ตรัสเรียกพระนางมัทรี
ผู้งามทั่วสรรพางค์นั้นมาว่า พัสดูอันใดอันหนึ่งที่ฉัน
ให้เธอ ทั้งทรัพย์อันประกอบด้วยสิริ เงิน ทอง มุกดา
ไพฑูรย์มีอยู่มาก และสิ่งใดที่เธอนำมาแต่พระชนก
ของเธอ เธอจงเก็บสิ่งนั้นไว้ทั้งหมด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นิทเหยยาสี ความว่า เธอจงเก็บขุม
ทรัพย์ไว้. บทว่า เปติถิ ได้แก่ ที่เธอนำมาแต่ฝ่ายพระชนก.

พระราชบุตรพระนามว่ามัทรีผู้งามทั่วพระกายจึง
ทูลถามว่า ข้าแต่สมมติเทพ จะโปรดให้เก็บทรัพย์
ทั้งนั้นไว้ในที่ไหน ขอพระองค์รับสั่งแก่หม่อมฉันผู้
ทูลถามให้ทราบ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตมพุริ ความว่า ทูลกระหม่อม
เวสสันดรพระสวามีของเราไม่เคยตรัสว่า เธอจงเก็บทรัพย์ตลอดกาลมีประมาณ
เท่านี้ เฉพาะคราวนี้พระองค์ตรัส เราจักทูลถามทรัพย์นั้นจะโปรดให้เก็บ
ไว้ในที่ไหนหนอ พระนางมัทรีมีพระคำริดังนี้จึงได้ทูลถามดังนั้น.

พระเวสสันดรบรมกษัตริย์จึงตรัสว่า

ดูก่อนพระน้องมัทรี เธอจงบริจาคทานในท่าน
ผู้มีศีลทั้งหลายตามควร เพราะที่ฟังของสัตว์ทั้งปวง
อย่างอื่นยิ่งกว่าทานการบริจาคย่อมไม่มี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทชฺเชติ** ความว่า แน่พระน้องมัทรีผู้เจริญ เธออย่าได้เก็บทรัพย์ไว้ในที่มีพระคลังเป็นต้น เมื่อจะเก็บเป็นขุมทรัพย์ที่จะติดตามตัวไป พึงถวายในท่านผู้มีศีลทั้งหลายในแคว้นของเรา. บทว่า **น หิทานา ปรี** ความว่า ขึ้นชื่อว่าที่พึงอาศัยที่ยิ่งในรูปกว่าทาน ย่อมไม่มี.

พระนางมัทรีรับพระดำรัสว่า สาธุ. ครั้งนั้นพระบรมโพธิสัตว์เมื่อจะประทานพระราโชวาทแก่พระนางให้ยิ่งขึ้นจึงตรัสว่า

**ดูก่อนพระน้องมัทรี เธอจงเอ็นดูในโอรสและ
ธิดากับทั้งพระสัสสุและพระสสุระ กษัตริย์ใดมาสำคัญ
ว่าจะเป็นภัสตาเธอ เธอจงบำรุงกษัตริย์นั้นโดยเคารพ
ถ้าไม่มีใครสำคัญว่าจะเป็นภัสตาเธอ เพราะเธอไม่
ได้อยู่กับฉัน เธอจงแสวงหาภัสตาอื่น เธออย่าลำบาก
เพราะพรากรจากฉันเลย.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทยฺเยติ** ความว่า พึงเอ็นดูกระทำความเมตตา. บทว่า **โย จ ตํ ภตุตา มนุญฺเญยฺย** ความว่า แน่นางผู้เจริญ เมื่อฉันไปแล้วกษัตริย์ใดมาสำคัญว่า เราจักเป็นภัสตาของเธอ เธอพึงบำรุงกษัตริย์เมื่อนั้นโดยเคารพ. บทว่า **มยา วิปฺปวเสน เต** ความว่า ถ้าใคร ๆ ไม่สำคัญเธอว่า เราจักเป็นภัสตาของเธอ เพราะเธอไม่ได้อยู่กับฉัน เมื่อเป็นเช่นนั้นเธอจงแสวงหาภัสตาอื่นด้วยตนเองนั่นแล. บทว่า **มา กิลิตฺถ มยา วินา** ความว่า เธอพรากรจากฉันแล้วอย่าลำบาก คือจงอย่าลำบาก.

ครั้งนั้นพระนางมัทรีมีพระดำริว่า พระเวสสันดรผู้ภัสตาตรัสพระวาจาเห็นปานนี้ เหตุเป็นอย่างไรหนอ จึงกราบทูลถามว่า ข้าแต่สมมติเทพ พระองค์ตรัสพระวาจาอันไม่สมควรตรัสนี้เพราะเหตุไร ลำดับนั้นพระเวสสันดรจึงตรัสตอบพระนางว่า แน่พระน้องมัทรีผู้เจริญ ชาวสี่พิซัดเคืองเพราะฉันให้ช่าง

จึงขับไล่ฉันจากแคว้นแคว้น พรุ่งนี้ฉันจักให้สัตตศกมหาทาน จักออกจาก
พระนครในวันที่ ๓ ตรัสละนี้แล้ว ตรัสว่า

ฉันจักไปป่าที่นำกล้ว ประกอบด้วยพาลมฤค

ฉันผู้เดียวอยู่ในป่าใหญ่ มีชีวิตน่าสงสัย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สัสโย ความว่า เมื่อฉันผู้สุขุมาลชาติ
โดยส่วนเดียว อยู่ในป่าที่มีศัตรูไม่น้อยจะมีชีวิตอยู่แต่ไหน ฉันจักตายเสียเป็น
แน่ พระเวสสันดรตรัสอย่างนั้นด้วยความประสงค์ดังนี้

พระราชบุตรพระนามว่ามัทรีผู้งามทั่วสรรพางค์

ได้กราบทูลถามพระราชสวามีว่า พระองค์ตรัสพระวาจา
ซึ่งไม่เคยมีหนอ ตรัสวาจาชั่วแท้ ข้าแต่พระมหाराชเจ้า
พระองค์เสด็จไปแต่พระองค์เดียวไม่สมควร แม้หม่อม
ฉันก็จักโดยเสด็จด้วย ความตายกับด้วยพระองค์ หรือ
พราจากพระองค์เป็นอยู่ สองอย่างนี้ตายนั้นแลประ-
เสริฐกว่า พราจากพระองค์เป็นอยู่จะประเสริฐอะไร
ก่อไฟให้ลูกโพลงมีเปลวเป็นอันเดียวกัน แล้วตายเสีย
ในไฟนั้นประเสริฐกว่า พราจากพระองค์จะประเสริฐ
อะไร นางข้างพังไปตามข้างพลายตัวประเสริฐอยู่ในป่า
เที่ยวอยู่ตามภูผาทงกันดารสถานที่เสมอแลไม่เสมอ ฉัน
ใด หม่อมฉันจะพาบุตรและบุตริตตามเสด็จไปเบื้องหลัง
ฉันนั้น หม่อมฉันจักเป็นผู้ที่เลี้ยงง่ายของพระองค์ จัก
ไม่เป็นผู้ที่เลี้ยงยากของพระองค์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อภุมเม ความว่า พระองค์ตรัสแก่หม่อม
ฉันถึงพระวาจาซึ่งไม่เคยมีหนอ. บทว่า คจฺเจยฺย แปลว่า เสด็จไป. บทว่า
เนส ธมฺโม ความว่า นั้นไม่ใช่สภาวะ คือนั้นมิใช่เหตุ. บทว่า ตเทว

ความว่า หมอนฉันตายกับด้วยพระองค์นั้นแล ประเสริฐกว่า. บทว่า ตตุถ
ได้แก่ ในเชิงตะกอนไม้ที่มีเปลวไฟเป็นอันเดียวกัน. บทว่า เขตฺตุนฺตุ แผล
ว่า เทียวไปอยู่.

พระนางมัทรีราชกัญญากราบทูลพระภักศดาอย่างนี้แล้ว เมื่อจะทรงพรรณนา
ถึงหิมวันตประเทศ ซึ่งเป็นประหนึ่งว่าได้เคยทอดพระเนตรเห็นแล้วจึงตรัสว่า

เมื่อพระองค์ทอดพระเนตรเห็นกุมารทั้งสองนี้ ผู้

มีเสียงอันไพเราะ พุดจាន่ารัก นั่งอยู่ที่พุ่มไม้ในป่า
เล่นอยู่ที่พุ่มไม้ในป่า จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ
เมื่อพระองค์ทอดพระเนตรเห็นพระกุมารทั้งสองนี้ ผู้มี
เสียงไพเราะ พุดจาน่ารัก เล่นอยู่ที่พุ่มไม้ในป่า จัก
ไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ, เมื่อพระองค์ทอดพระ-
เนตรเห็นพระกุมารทั้งสองนี้ ผู้มีเสียงไพเราะ พุดจา
น่ารัก ที่อาศรมรัมณีสถาน จักไม่ทรงระลึกถึงราช
สมบัติ, เมื่อพระองค์ทอดพระเนตรเห็นพระกุมารทั้ง
สองนี้ ผู้มีเสียงไพเราะ พุดจาน่ารัก เล่นอยู่ ณ
อาศรมรัมณีสถาน จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ,
เมื่อพระองค์ทอดพระเนตรเห็นพระกุมารทั้งสองนี้
ทรงมาลาประดับพระองค์ ณ อาศรมรัมณีสถาน จัก
ไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ, เมื่อพระองค์ทอดพระเนตร
เห็นพระกุมารทั้งสองนี้ ทรงมาลาประดับพระองค์
เล่นอยู่ ณ อาศรมเป็นที่รื่นรมย์ จักไม่ทรงระลึกถึงราช
สมบัติ เมื่อใดพระองค์ทอดพระเนตรเห็นกัญชราชาติ
มาตังคะ อายุล่วง ๖๐ ปี เทียวอยู่ในป่าตัวเดียว เมื่อ
นั้นจักทรงระลึกถึงราชสมบัติ, เมื่อใด พระองค์ทอด

พระเนตรเห็นกุญชรชาติมาตังคะ มีวัยล่วง ๖๐ ปี
เที่ยวไปในเวลาเย็น ในเวลาเช้า เมื่อนั้นจักไม่ทรง
ระลึกถึงราชสมบัติ, เมื่อใด กุญชรชาติมาตังคะ มีวัย
ล่วง ๖๐ ปี เดินนำหน้าโขลงช้างพังไป ส่งเสียงร้อง
กึกก้องโกญจนาท พระองค์ได้ทรงสดับเสียงร้องของ
ช้างที่บันลือก้องอยู่นั้น เมื่อนั้นจักไม่ทรงระลึกถึงราช
สมบัติ, เมื่อใดพระองค์ผู้พระราชทานความใคร่แก่
หม่อมฉัน ทอดพระเนตรชฎาไพโรเป็นหมูไม้ทั้ง ๒ ข้าง
มรรคา อันเคลื่อนไปด้วยพาลมฤค เมื่อนั้นจักไม่ทรง
ระลึกถึงราชสมบัติ, พระองค์จักทอดพระเนตรเห็น
มฤคผู้มาเป็นแถว ๆ แถวละ ๕ ตัว และเหล่ากนิหร
ผู้พื่อนอยู่ในเวลาเย็น ก็จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ,
เมื่อใดพระองค์ได้ทรงฟังเสียงกึกก้องแห่งกระแสน
แม่น้ำไหล และเสียงขับร้องแห่งฝูงกนิหร เมื่อนั้น
พระองค์จักระลึกถึงราชสมบัติ, เมื่อใดพระองค์ทรง
สดับเสียงร้องของนกเค้าที่เกี่ยวอยู่ตามซอกเขา เมื่อนั้น
พระองค์จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ, เมื่อใด
พระองค์จักได้ทรงสดับเสียงแห่งสัตว์ร้ายในป่า คือ
ราชสีห์ เสือโคร่ง แรด โคลาน เมื่อนั้นก็จักไม่ทรง
ระลึกถึงราชสมบัติ, เมื่อใดพระองค์ได้ทอดพระเนตร
เห็นนกยูงผู้ปกคลุมด้วยแพนหางจับอยู่ที่ยอดเขาเคลื่อน
ไปด้วยนางนกยูงทั้งหลายรำแพนอยู่ เมื่อนั้นจักไม่
ทรงระลึกถึงราชสมบัติ, เมื่อใดพระองค์ได้ทอดพระ-
เนตรนกยูงผู้เคลื่อนด้วยฝูงนางนกยูง มีแพนหางอัน

วิจิตรรำแพนอยู่ เมื่อนั้นจักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ,
เมื่อใด พระองค์ได้ทอดพระเนตรนกยูงมีขนคอเขียวมี
หงอนเลื่อนไปด้วยฝูงนางนกยูงรำแพนอยู่ เมื่อนั้น
ก็จักไม่ทรงระลึก ถึงราชสมบัติ. เมื่อใดพระองค์ทอด
พระเนตรเห็นเหล่าพฤษชาติอันบานแล้ว ส่งกลิ่นหอม
ฟุ้งในเหมันตฤดู และพื้นดินเขียวชอุ่มปกคลุมไปด้วย
แมลงค่อมทองในเดือนเหมันต์ เมื่อนั้นจักไม่ทรงระลึก
ถึงราชสมบัติ, เมื่อใดพระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็น
รุกขชาติอันมีดอกบานสะพรั่ง คืออัญชันเขียวที่กำลัง
ผลิยอดอ่อน ต้นโลท และบัวบกมีดอกบานสะพรั่ง
ส่งกลิ่นหอมฟุ้งในเหมันตฤดู เมื่อนั้นก็จักไม่ทรง
ระลึกถึงราชสมบัติ. เมื่อใดพระองค์ได้ทอดพระเนตร
เห็นหมู่ไม้มีดอกบานสะพรั่ง และปทุมชาติมีดอกร่วง
หล่นในเดือนฤดูเหมันต์ เมื่อนั้นก็จักไม่ทรงระลึก
ถึงราชสมบัติ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มนุชฺเช ได้แก่ มีเสียงไพเราะ มีถ้อย
คำไพเราะ. บทว่า กเรณฺฐสมฺมตฺส ได้แก่ หมู่ช้างพัง บทว่า ยฺยตฺส ได้
แก่ ไปข้างหน้าโขลงช้าง. บทว่า อุกฺโข ได้แก่ ทั้งสองข้างมรรคา. บทว่า
วนวิกาเส ได้แก่ ชฎาพร. บทว่า กามที ได้แก่ ผู้ให้สิ่งที่น่าใคร่ทุก
อย่างแก่หม่อมฉัน. บทว่า สินฺธุยา ได้แก่ แม่น้ำ. บทว่า วสฺมานสุ-
ถฺกตฺส ได้แก่ นกเค้าผู้อยู่. บทว่า พาพานํ ได้แก่ พาลมฤคทั้งหลาย
ด้วยว่าเสียงของกนิกรเหล่านั้นเป็นราวกะเสียงดนตรีเครื่อง ๕ จักมีในเวลาเย็น
เพราะเหตุนี้พระนางมัทรีจึงทูลว่า พระองค์ทรงสดับเสียงของกนิกรเหล่านั้น
แล้วจักทรงลืมราชสมบัติ. บทว่า วรหํ ได้แก่ ปกคลุมด้วยแพนหาง บทว่า

มตุตกาสิน ได้แก่ จับอยู่ที่ยอดบรรพตเป็นนิจ. ปาฐะว่า มตุตกาสิน ก็
มีความว่า เป็นผู้มาด้วยความเมาในกามจับอยู่. บทว่า พิมุพชาล ได้แก่
ใบอ่อนแดง. บทว่า โอปุปฺผานิ ได้แก่ มีดอกห้อยลง คือมีดอกร่วงหล่น.

พระนางมัทรีทรงพรรณนาถึงหิมวันตประเทศ. ด้วยกาลามีประมาณ
เท่านี้ ประหนึ่งพระองค์เคยเสด็จประทับอยู่ ณ หิมวันตประเทศแล้วจะนั้น
ด้วยประการฉะนี้.

จบหิมวันตวรรณนา

ทานกัณฑ์

แม้พระนางมุสดีราชเทวีมีพระดำริว่า ข่าวดือดร้อนมาถึงลูกของเรา
ลูกของเราจะทำอย่างไรหนอ เราจักไปให้รู้ความ จึงเสด็จไปด้วยสิวิกากาญจน์
มานปกปิดประทับที่ทวารห้องบรรทมอันมีสิริ ได้ทรงสดับเสียงสนทนาแห่ง
กษัตริย์ทั้งสองคือพระเวสสันดรและพระนางมัทรี ก็พลอยทรงกันแสงคร่ำครวญ
อย่างน่าสงสาร

พระศาสดาเมื่อทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

พระมุสดีราชบุตรีพระเจ้ามัททราช ผู้ทรงยศได้
ทรงสดับพระราชโอรสและพระสุณิสาทั้งสองปริเทวนา
การ ก็ทรงพลอยคร่ำครวญละห้อยให้ว่า เรากินยาพิษ
เสียดีกว่า เราโดดเหวเสียดีกว่า เอาเชือกผูกคอตาย
เสียดีกว่า เหตุไฉนชาวสีพีจึงให้ขับไล่ลูกเวสสันดรผู้
ไม่มีความผิด เหตุไฉนชาวนครสีพีจึงจะให้ขับไล่เจ้า
เวสสันดรผู้รักผู้ไม่มีโทษไม่ผิด ผู้รู้ไตรเพทเป็นทาน
บดี ควรแก่การขอ ไม่ตระหนี่ เหตุไฉนชาวนครสีพี
จึงจะให้ขับไล่เจ้าเวสสันดรผู้รักผู้ไม่มีโทษผิด อัน
พระราชาต่างด้าวทั้งหลายบุขา มีเกียรติยศ เหตุไฉน

ชาวสีวีจึงให้ขับไล่ลูกเวสสันดรผู้ไม่มีความผิด ผู้เลี้ยง
ดูบิดามารดา ประพฤติอ้อมตนต่อผู้ใหญ่ในราชสกุล
เหตุไฉนชาวสีวีจึงให้ขับไล่ลูกเวสสันดรผู้ไม่มีความผิด
ผู้ก่อกูลแก่พระเจ้าแผ่นดิน แก่เทพเจ้า แก่พระประยูร
ญาติ แก่พระสหาย ก่อกูลทั่วแว่นแคว้น เหตุไฉนจึง
ให้ขับไล่ลูกเวสสันดรผู้ไม่มีความผิดเสีย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ราชปุตฺติ ได้แก่ พระนางมุสดีราชธิดา
ของพระเจ้านันทราช. บทว่า ปปเตยฺยหิ ความว่า เราพึงโศก. บทว่า
รชชฺญา พชฺฌมียาหิ ความว่า เราพึงเอาเชือกผูกคอตายเสีย. บทว่า กสฺมา
ความว่า เมื่อเรายังมีชีวิตอยู่อย่างนี้ เหตุไฉนชาวสีวีจึงให้ขับไล่ลูกของเราผู้ไม่
มีความผิดเสีย. บทว่า อชฺฌายิกิ ความว่า ผู้ถึงฝั่งแห่งไตรเพท ก็ถึงความ
ความสำเร็จในศิลปะต่าง ๆ.

พระนางมุสดีทรงคร่ำครวญอย่างน่าสงสารฉะนั้นแล้ว ทรงปลอบพระ-
โอรสและพระศรีสะเก้าให้อุ่นพระหฤทัย แล้วเสด็จไปเฝ้าพระเจ้าสญชัย กราบ
ทูลว่า

ชาวสีวีให้ขับไล่พระราชโอรสผู้ไม่มีความผิด
รัฐมณฑลของพระองค์ ก็จักเป็นเหมือนรังผึ้งร้าง
เหมือนผลมะม่วงหล่นลงบนดิน ฉะนั้น พระองค์อัน
หมู่เสวกามาตย์ละทิ้งแล้ว จักต้องลำบากอยู่พระองค์
เดียว เหมือนหงส์มีขนปีกหลุดร่วงแล้ว ก็ลำบากอยู่
ในเปือกตมอันไม่มีน้ำ ฉะนั้น ข้าแต่พระมหाराชเจ้า
เพราะเหตุฉนั้น หม่อมฉันจึงขอกราบทูลพระองค์ว่า
ประโยชน์อย่าได้ล่วงเลยพระองค์ไปเสียเลย ขอพระ-

องค์อย่าทรงขับไล่พระราชโอรสผู้ไม่มีความผิดนั้น

ตามคำของชาวสีพีเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปลิตานิ** ได้แก่ เหมือนรวงผึ้งที่ตัวผึ้งหนีไปแล้ว. บทว่า **ปติตา ฉมา** ได้แก่ ผมมะม่วงสุกที่หล่นลงพื้นดิน. พระนางมุสดีทรงแสดงว่า ข้าแต่สมมติเทพ เมื่อขับไล่ลูกของเราไปอย่างนี้แล้ว แวนแคว้นของพระองค์ก็จักสาธารณ์แก่คนทั่วไป. บทว่า **นิกุขินปโต** ได้แก่ มีขนปีกหลุดร่วงแล้ว. บทว่า **อปวิภูโธ อมจุเจहि** ความว่า เหล่าอำมาตย์ประมาณหกหมื่นผู้เป็นสหชาติกับลูกของเราละทิ้งแล้ว. บทว่า **วิหุลลสิ** แปลว่า จักลำบาก. บทว่า **สีวินิ วจนา** ความว่า ขอพระองค์อย่าทรงขับไล่ลูกของเราผู้ไม่มีความผิดนั้น ตามคำของชาวสีพีเลย.

พระเจ้าศุขชัยได้ทรงสดับดังนั้น จึงตรัสว่า

เมื่อเราขับไล่ลูกที่รักผู้เป็นดุจธงชัยของชาวสีพี

ก็ทำโดยเคารพต่อขัตติยราชประเพณีธรรมของโบราณ

เพราะฉะนั้น ถึงลูกจะเป็นที่รักกว่าชีวิตของเรา เราก็

ต้องขับไล่.

เนื้อความของคานานั้นว่า แน่พระน้องมุสดีผู้เจริญ เมื่อนั้นขับไล่ คือ เนรเทศลูกเวสสันดร ซึ่งเป็นธงชัยของชาวสีพี ก็ทำโดยเคารพยำเกรงต่อ ขัตติยราชประเพณีธรรมของโบราณในสีพีรัฐ เพราะเหตุนี้ ถึงแม้ลูกเวสสันดร นั้นเป็นที่รักกว่าชีวิตของฉัน ถึงอย่างนั้นฉันก็ต้องขับไล่.

พระนางมุสดีราชเทวีได้ทรงสดับดังนั้น ก็ทรงครวญคร่ำรำพันว่า

แต่กาลก่อน ๆ เหล่าทหารถือธง และเหล่าทหาร

ม้าเป็นอาทิ ราวะดอกกรรณิการัอันบานแล้ว และ

ราวะราวป่าดอกกรรณิการั ไปตามเสด็จพ่อเวสสันดร

ผู้เสด็จไปไหน ๆ วันนี้พ่อจะเสด็จไปแต่องค์เดียว.

เหล่าราชบุรุษผู้ห่มผ้ากัมพลเหลืองมาแต่คันธาร-

รัฐ มีแสงสีจุกแมลงค่อมทองตามเสด็จไปไหน ๆ วัน
นี้พ่อจะเสด็จไปแต่องค์เดียว แต่ก่อนพ่อเคยเสด็จด้วย
ช้างที่นั่ง พระวอหรือรถที่นั่ง วันนี้พ่อจะต้องเสด็จไป
ด้วยพระบาทอย่างไรได้.

พ่อมีพระกายลุปไล้ด้วยแก่นจันทน์ อันเจ้าพนักงาน
ปลูกให้ตื่นบรรทมด้วยฟ้อนรำขับร้อง จะต้องทรง
หนังสืออันหยาบขรุขระ และถือเสียมหาคานอัน
คอนเครื่องบริขารแห่งดาบสทุกอย่างไปเองอย่างไรได้
ไม่มีใครนำผ้ากาสาจะและหนังสือไป เมื่อพ่อเสด็จ
เข้าสู่ป่าใหญ่ ใครจะช่วยแต่งองค์ด้วยผ้าเปลือกไม้ ก็
ไม่มี เพราะเหตุไรขัตติยบรรพชิตทั้งหลาย จะทรงผ้า
เปลือกไม้ได้อย่างไรหนอ แม่มัทรีจักหุงห่มผ้าคากรอง
กะไรได้ แม่มัทรีเคยทรงภูษามาแต่แคว้นกาตี และ
โขมพิสตร์และโกทุมพรพิสตร์ บัดนี้จะทรงผ้าคากรอง
จักทำอย่างไร.

แม่มัทรีเคยเสด็จไปไหน ๆ ด้วยสิวิกากาญจน์
คานหามและรถที่นั่ง วันนี้แม่ผู้มีวรกายหาที่มีได้ จะ
ต้องดำเนินไปตามวิถีด้วยพระบาท แม่มัทรีผู้มีฝ่าพระ-
หัตต์และฝ่าพระบาทอ่อน มักมีพระหฤทัยหวั่นขวัญ
อ่อนสติอยู่ในความสุข เสด็จไปข้างไหนก็ต้องสวม
ฉลองพระบาททอง วันนี้แม่ผู้มีอวัยวะงาม จะต้อง

ดำเนินสู่วิถีด้วยพระบาทเปล่า แม่จะเสด็จไปไหนเคย
มีสตรีนับด้วยพันนางนำเป็นแถวไปข้างหน้า วันนี้แม่
ผู้โหมงามจะต้องเสด็จไปสู่ราวไพรแต่องค์เดียว.

แม้มีตรีไฉนเสียงสุนัขป่า ก็จะไม่สะอึกตกพระ-
หฤทัยก่อนทันทีหรือไฉนเสียงนกเค้าอินทสโคตรผู้
ร้องอยู่ก็จะสะดุ้งกลัวองค์สิ้น ดุจแม่มดสั้นอยู่ฉะนั้น
วันนี้แม่ผู้มีรูปงามเป็นผู้ขลาดไปสู่แนวป่า ตัวแม่เอง
จักหมกไหม้ด้วยความทุกข์นาน เพราะอาศัยวังนี้เปล่า
จากลูกรัก ตัวแม่ไม่เห็นลูกรัก จักผอมผิวเหลือง
จักเล่นไปในที่นั้น ๆ เหมือนนางนกกมีลูกถูกเบียดเบียน
เห็นแต่รังเปล่าฉะนั้น ตัวแม่จักหมกไหม้ด้วยความ
ทุกข์นาน เพราะอาศัยวังนี้ว่างจากพระลูกรัก ตัวแม่
ไม่เห็นลูกรัก ก็จักผอมผิวเหลือง จักเล่นไปในที่
นั้น ๆ เปรียบดังนางนกเขามีลูกถูกเบียดเบียนแล้ว
เห็นแต่รังเปล่า หรือเปรียบเหมือนนางนกจากพรา-
กตกในเปือกตมไม่มีน้ำฉะนั้น เมื่อหม่อมฉันพิลาปอยู่
อย่างนี้ ถ้าพระองค์ยังจะจับได้พระราชโอรสผู้ไม่มี
ความผิดนั้นเสียจากแวนแคว้น หม่อมฉัน เห็นจะต้อง
สละชีวิตเสียเป็นแน่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กณิการาว ความว่า เป็นราวกะดอก
กรรณิการที่บานดีแล้ว เพราะประดับด้วยเครื่องอลังการอันเป็นสุวรรณ
รัตถาภรณ์. บทว่า ยายนุตมฺนุยายนุติ ความว่า ตามเสด็จพระเวสสันดร

ผู้เสด็จเพื่อต้องการประพาสสวนอุทยานเป็นต้น. บทว่า สุวาหุเชโกว ความว่า วันนี้พระเวสสันดรจักเสด็จไปพระองค์เดียวเท่านั้น. บทว่า อนิกานิ ได้แก่ มิกองข้างเป็นต้น. บทว่า คนุชารา ปณฺฑุทุมฺพลา ความว่า ฝ้ายกัมพลแดงที่เสนาณรงค์มีค่าแสนหนึ่ง เกิดที่คันธารรัฐ. บทว่า หาริติ ความว่า แยกไป. บทว่า ปวิสฺนุตฺ ได้แก่ เมื่อพระเวสสันดรเสด็จเข้าไปอยู่. บทว่า กสฺมา จิรํ น พหุณฺเร ความว่า ใคร ๆ ที่แต่งตัวได้ จะช่วยแต่งองค์ด้วยผ้าเปลือกไม้ก็ไม่มี เพราะอะไร. บทว่า ราชปฺพพชิตา ได้แก่ พวกกษัตริย์บวช. บทว่า โขมโกทุมฺพรานิ ได้แก่ ฝ้ายสาฎกที่เกิดในโขมรัฐและในโกทุมพรรัฐ. บทว่า ตา กถฺชฺช ตັคฺคปทเป็น ตา กลั อชฺช. บทว่า อนุจฺจฺจฺจฺติ ได้แก่ ผู้มีพระวรกายไม่มีที่ตำหนิคือหาที่ติมิได้. บทว่า ปิพฺมานาว ความว่า ห้วนไหวเสด็จไปเหมือนเหน็ดเหนื่อย. บทว่า อสฺสุ ในบทเป็นต้นว่า ยสฺสุ อิตฺถรสฺสฺส เป็นนิบาต ความว่า ไต ปาฐะว่า ยาสา ก็มี. บทว่า สิวาย ได้แก่ สุนัขจิ้งจอก. บทว่า ปุเร ความว่า อยู่ในพระนครในกาลก่อน. บทว่า อินฺทฺสฺสโคตฺตสฺส ได้แก่ โกลิยโคตร. บทว่า วาริณฺวิ ได้แก่ เหมือนยักษ์ทาสีที่เทวดาสัง. บทว่า ทฺกุณฺชน ได้แก่ ทูกข์คือความโศกเพราะความพลัดพรากจากบุตร. บทว่า อาคมฺมิมํ ปุริ ความว่า เมื่อลูกไปแล้ว แม่มาวังนี้ คือวังของลูก. บทว่า ปิเย ปุตุเต ท่านกล่าวหมายพระเวสสันดรและพระนางมัทรี. บทว่า หตฺจฺฉวปา ได้แก่ มีลูกคือลูกน้อยลูกเบียดเบียนแล้ว. บทว่า ปพฺพพาเชติ จ นํ รกฺขฺธา ความว่า ถ้าพระองค์ยังจะขับไล่ลูกเวสสันดรนั้นจากแคว้นแล้ว .

เหล่าสี่พิกัญญาของพระเจ้ากรุงสญชัยทั้งปวงได้ยินเสียงคร่ำครวญของพระนางผุสดีเทวี ก็ประชุมกันร้องไห้ ส่วนราชบริจาริกานารีทั้งหลายในพระราช-
นิเวศน์ของพระเวสสันดร ได้ยินเสียงเหล่าราชบริจาริกาของพระเจ้ากรุงสญชัย

ร้องไห้ ต่างก็ร้องไห้ไปตามกัน คนหนึ่งในราชสกุลทั้งสองที่สามารถทรงตนไว้ได้ไม่มีเลย ต่างทอดกายพิโรธำพัน อุจหมุ่ไม่รังต้องลมย่ำยี้ก็ล้มลงตามกัน ฉะนั้น.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

เหล่าสี่พิภคญาทั้งปวงในพระราชวัง ได้ฟังสุรเสียงของพระนางมุสดีทรงกันแสง ประชุมกันประกอบแขนทั้งสองร้องไห้ เหล่าราชบุตรราชบุตรี ชายา พระสนม พระกุมาร พ่อค้าพราหมณ์ กองช้าง กองม้า กองรถ กองราบ ฝ่ายข้างวังพระเวสสันดร ก็พากันลงนอนยกแขนทั้งสองร้องไห้ ประหนึ่งหมุ่ไม่รังต้องลมประหารย่ำยี้ก็ล้มลงตามกัน ฉะนั้น แต่นั้นเมื่อราตรีสว่าง ดวงอาทิตย์ขึ้นแล้ว พระเวสสันดรก็เสด็จมาสู่โรงทาน ทรงบำเพ็ญทาน โดยพระโองการว่า เจ้าทั้งหลายจงให้ผ้าห่มแก่เหล่าผู้ต้องการผ้าห่ม น้ำเมาแก่พวกนักเลงสุรา โภชนาหารแก่เหล่าผู้ต้องการโภชนาหารโดยชอบทีเดียว อย่าเบียดเบียนเหล่าวนิพก ผู้มาในที่นี้แม้แต่คนหนึ่ง จงให้อิมหน้าด้วยข้าวและน้ำ พวกนี้เราบูชาแล้ว จงให้ยินดีกลับไป ในเมื่อพระเวสสันดรมหาราชผู้ยังแคว้นแห่งชาวสี่พิภคให้เจริญเสด็จออกแล้ว ดูคนเมาสุราหรือคนเหน็ดเหนื่อยชาวสี่พิภคเหมือนตัดเสียบ ซึ่งต้นไม้ที่ให้ผลต่าง ๆ ที่ทรงผลต่าง ๆ ที่ให้ความไคร่ทั้งปวง ที่นำมาซึ่งรสคือความไคร่ทั้งปวง เพราะพวกเขาขับไล่พระเวสสันดร

ผู้หาความผิดมิได้จากรัฐธรรมนูญ ในเมื่อพระเวสสันดร
มหาราชผู้ยังแคว้นแห่งชาวสปีให้เจริญเสด็จออกแล้ว
เหล่าคนแก่ คนหนุ่ม และคนกลางคนทั้งหมด ภูต
แม่ मद ชั้นที่ สตรีของพระราชา สตรีในพระนคร
พราหมณ์ สมณะ และเหล่าวนิกอื่น ๆ ประคอง
แขนทั้งสองร้องไห้ว่า ดูเถอะ พระราชาเป็นอธรรม.

พระเวสสันดรเป็นผู้อันมหาชนในเมืองของตน
บูชาแล้ว ต้องเสด็จออกจากเมืองของพระองค์ โดย
ต้องการตามคำของชาวสปี พระเวสสันดรมหาสัตว์นั้น
พระราชทานช้าง ๗๐๐ เชือก ล้วนประดับด้วยคชาลัง-
การ มีเครื่องรัดกลางตัวแล้วไปด้วยทอง คลุมด้วย
เครื่องประดับทอง มีนายหัตถาจารย์ชี้ประจำ ถือโคมร
และขอม้า ๗๐๐ ตัว สรรพไปด้วยอศวาภรณ์เป็นชาติ
ม้าอาชาไนยสินธพ เป็นพาหนะว่องไว มีนายอศวา-
จารย์ชี้ประจำ ห่มเกราะถือนู รถ ๗๐๐ คัน อันมัน
คงมีธงปักแล้ว หุ้มหนังเสือเหลืองเสือโคร่งประดับ
สรรพาลังการ มีคนขับประจำถือนูห่มเกราะ สตรี
๗๐๐ คน คนหนึ่ง ๆ อยู่ในรถ สวมสร้อยทองคำประดับ
กายแล้วไปด้วยทองคำ มือลังการสีเหลือง นุ่งห่มผ้า
สีเหลือง ประดับอาภรณ์สีเหลือง มีดวงตาใหญ่ ยิ้ม
แย้มก่อนจึงพูด มีตะโพกงามบันเอวบาง โคนม ๗๐๐
ตัว ล้วนแต่งเครื่องเงินทาสี ๗๐๐ คน ทาส ๗๐๐ คน

(พระองค์ทรงบำเพ็ญทานเห็นปานนี้) ต้องเสด็จออก
จากแคว้นของพระองค์.

พระราชเวสสันดรพระราชทานช้างม้ารถ และ
สตรีอันตกแต่งแล้ว ต้องนิราศจากแคว้นของพระองค์
ในเมื่อมหาทาน อันพระเวสสันดรพระราชทานแล้ว
พสุธาตลภักัมปนาทหว่าดหวั่นไหว และพระราชา-
เวสสันดรทรงกระทำอัญชลี นิราศจากแคว้นของ
พระองค์ นั้นเป็นมหัศจรรย์อันน่าสยดสยอง. ให้ชน
พองสยองเกล้า ได้เกิดมีแล้วในกาลนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สิวิกฤตฺวา ความว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
สตรีทั้งหลายของพระเจ้าสญชัยราชาแห่งชาวสิวีแม่ทั้งปวง ได้ฟังเสียงคร่ำ-
ครวญของพระนางมุสดีแล้ว ประชุมกันคร่ำครวญร้องไห้. บทว่า เวสฺสนฺดร-
นิเวสเน ความว่า เหล่าชนฝ่ายข้างวังแม่ของพระเวสสันดร ได้ฟังเสียงคร่ำ
ครวญของสตรีทั้งหลายในวังของพระเจ้าสญชัยนั้น ก็คร่ำครวญไปตามกัน ใน
ราชสกุลทั้งสอง ไม่มีใคร ๆ ที่สามารถจะดำรงอยู่ได้ตามภาวะของตน ต่างล้ม
ลงเกลือกกลิ้งไปมาคร่ำครวญคุกหู่ไม่รัง โคนลงด้วยกำลังลมจะนั้น. บทว่า
ตโต รตฺยา วิวสเน ความว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อราตรีนั้นล่วงไป
ดวงอาทิตย์ขึ้นแล้ว พวกขวนขวายในทานได้กราบทูลแด่พระเวสสันดรว่า ทาน
ได้จัดเสร็จแล้ว. ถ้าคัณนั้น พระราชาเวสสันดรทรงทรงสนานแต่เช้าทีเดียว
ประดับด้วยสรรพาลังการ เสวยโภชนาหารรสอร่อย แวดล้อมไปด้วยมหาชน
เสด็จเข้าสู่โรงทานเพื่อพระราชทานสัตตสดกมหาทาน. บทว่า เทถ ความว่า
พระเวสสันดรเสด็จไปที่นั่นแล้ว เมื่อตรัสสั่งเหล่าอำมาตย์หกหมื่น ได้ตรัส
อย่างนี้. บทว่า วารุณิ ความว่า พระเวสสันดรทรงทราบว่าการให้น้ำเมา

เป็นทานไร้ผล แม้เมื่อเป็นอย่างนั้น ก็ทรงดำริว่า พวกนักเลงสุรามายังโรง
ทานแล้ว อย่าได้กล่าวว่ ไม่ได้ดื่มสุราในโรงทานของพระเวสสันดร ดังนี้จึง
ให้พระราชทาน. บทว่า **วณิพฺพเก** ความว่า บรรดาเหล่าชนวนิพกผู้ขอ
พวกท่านอย่าได้เบียดเบียนใคร ๆ แม้คนหนึ่ง. บทว่า **ปฏฺฐิตา** ความว่า
พระเวสสันดรตรัสว่า ท่านทั้งหลายเป็นผู้ที่เราบูชาแล้ว จงกระทำอย่างที่เขา
ไปสรรเสริญเรา พระเวสสันดรได้พระราชทานสัตตสดกมหาทาน คือ ช้าง
๗๐๐ เชือก มีเครื่องประดับทอง มีฆงทอง กลุ่มด้วยข่ายทอง ม้า ๗๐๐ ตัว ก็
เหมือนอย่างนั้นแล รถ ๗๐๐ คัน หุ้มด้วยหนังราชสีห์เป็นคัน วิจิตรด้วยรัตนะ
ต่าง ๆ มีฆงทอง สตรีมีขัตติยกัญญาเป็นต้น ๗๐๐ คน ประดับด้วยสรรพาลังการ
ทรงรูปอันอุดม แม่โคนม ๗๐๐ ตัว ซึ่งเป็นหัวหน้าโคผู้ประเสริฐ ริดน้ำนม
ได้วันละหม้อ ทาสี ๗๐๐ คนผู้ได้รับการฝึกหัดศึกษาศิลแล้ว ทาส ๗๐๐ คนก็
เหมือนอย่างนั้น พร้อมเครื่องดื่มและโภชนาหารหาประมาณมิได้ ด้วยประการ
ฉะนี้.

เมื่อพระมหาสัตว์ทรงบริจาคทานอยู่อย่างนี้ ชาวนครมีกษัตริย์
พราหมณ์ แพศย์ ศูทร เป็นต้น ต่างรำพึงรำพันว่า ข้าแต่พระเวสสันดรผู้
เป็นเจ้าของ ชาวสีพีรัฐขับพระองค์ผู้ทรงบริจาคทานเสียจากรัฐมณฑล พระองค์ก็
ยังทรงบริจาคทานอีก.

เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า

ครั้งนั้นเสียงก๊กก้องไกลาหล่นาหวาดเสียว เป็น
ไปในพระนครนั้นว่า ชาวพระนครสีพีจะขับไล่พระ-
เวสสันดรเพราะทรงบริจาคทาน ขอให้พระองค์ทรงได้
บริจาคทานอีกเถิด.

ฝ่ายเหล่าผู้รับทานได้รับทานแล้วก็พากันรำพึงว่า ได้ยินว่า บัดนี้
พระราชเวสสันดรจักเสด็จเข้าสู่ป่า ทำพวกเราให้หมดที่พึ่ง จำเดิมแต่นี้พวกเรา

จักไปหาใคร รำพึงจะนี่ก็นอนกลิ้งเกลือกไปมา ประหนึ่งว่ามีเท้าขาดคร่ำครวญ ด้วยเสียงอันดัง.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

เมื่อพระมหाराชาผู้มดุงตีพีริฐให้เจริญจะเสด็จ

ออก วนิพกเหล่านั้นก็ล้มลงกลิ้งเกลือกไปมา คุณคน

เมาหรือคนเหน็ดเหนื่อยจะนั้น ดังนี้เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น สุ อักษรในบทว่า เต สุ มตุตา นี้เป็นเพียง
นิบาต ความว่า วนิพกเหล่านั้น . บทว่า มตุตา กลินฺนฺตาว ความว่า เป็น
ผู้ราวจะคนเมาและราวจะคนเหน็ดเหนื่อย. บทว่า สมฺปตฺนฺติ ความว่า ล้ม
ลงบนพื้นดินกลิ้งเกลือกไปมา. บทว่า อจฺเจจฺจํ วัต แปลว่า ตัดแล้วหนอ.
บทว่า ยถา แปลว่า ด้วยเหตุใด. บทว่า อติยฺกฺขา ได้แก่ หมอผีบ้าง
แม่หมอบ้าง. บทว่า เวสฺสวรา ได้แก่ พวกชั้นที่ผู้ดูแลฝ่ายใน. บทว่า วจนฺต-
เถน ได้แก่ เพราะเหตุแห่งถ้อยคำ. บทว่า สมฺหา รฏฺฐา นฺรชฺชติ
ความว่า ออกไปจากแคว้นของพระองค์. บทว่า คามณฺเฑยฺมิ ได้แก่ อาจารย์
ฝึกช้าง. บทว่า ชาตฺติเย ได้แก่ สมบูรณ์ด้วยชาติ. บทว่า คามณฺเฑยฺมิ
ได้แก่ อาจารย์ฝึกม้า. บทว่า อิณฺทฺธิยาจาปฺชาริถิ ได้แก่ ผู้ทรงไว้ซึ่งเกราะ
และธนู. บทว่า ทิเป อโถปิ เวยฺยคฺคุม ได้แก่ หุ้มด้วยหนังเสือเหลือง
และหนังเสือโคร่ง. บทว่า เอกเมกา รเถ จิตา ความว่า ได้ยินว่า พระ-
เวสสันดรได้พระราชทานนางแก้วคนหนึ่ง ๆ ยืนอยู่บนรถ มีทาสี ๘ คน แวด
ล้อม. บทว่า นิกฺขรชฺชฺหิ ได้แก่ สร้อยที่สำเร็จด้วยเส้นทองคำ. บทว่า
อาพาโรปฺมุขา ได้แก่ มีดวงตาใหญ่. บทว่า หสฺสุลา ได้แก่ ยิ้มแย้ม
ก่อนจึงพูด. บทว่า สุตฺตฺถุณา ได้แก่ มีตะโพกฝั่งผาย. บทว่า ตนฺนุชฺชฺถิมิ

ได้แก่ มีเอวบาง. บทว่า **กัม** ในบทว่า **กัมปาธาริโน** นี้เป็นชื่อของเงิน
ความว่า ได้พระราชทานพร้อมด้วยภษณะใต้น้ำนมที่สำเร็จด้วยเงิน. บทว่า
ปทินฺนมุหิ ได้แก่ ให้อยู่. บทว่า **สมกมฺพล** ความว่า ห้วนไหด้วย
อานุกาพแห่งทาน. บทว่า **ยัม ปญฺชลิโกโต** ความว่า พระราชาเวสสันดร
พระราชทานมหาทานแล้วประคองอัญชลินมัสการทานของพระองค์ ได้ทรงกระ
ทำอัญชลีอริชฐานว่า ขอทานนี้จึงเป็นปัจจัยแห่งพระสัพพัญญุตญาณของเราที่
เดียว แม้ข้อนั้นก็ได้เป็นมหัศจรรย์น่าสยดสยองนั้นแล อธิบายว่า แผ่นดินได้
ห้วนไหในขณะนั้น. บทว่า **นิรชฺชติ** ความว่า แม้พระเวสสันดรได้พระ-
ราชทานถึงอย่างนี้แล้ว ก็ยังต้องเสด็จนิราศไป ไม่มีใคร ๆ จะห้ามพระองค์ได้.

ก็ในกาลนั้น เทวดาทิ้งหลายแฉ่งแก่พระราชินีในพื้นชมพูทวีปว่า
พระเวสสันดรทรงบำเพ็ญมหาทาน มีพระราชทานนางชัตติยักัญญาเป็นต้น
เพราะเหตุนี้กษัตริย์ทั้งหลายจึงเสด็จมาด้วยเทวานุกาพ รับนางชัตติยักัญญา
เหล่านั้นแล้วหลีกไป.

กษัตริย์ พรหมณ์ แพศย์ ศูทร เป็นต้น รับพระราชทานบริจาค
ของพระเวสสันดรแล้วหลีกไป ด้วยประการฉะนี้ พระเวสสันดรทรงบริจา
คทานอยู่จนถึงเวลาเย็น พระองค์จึงเสด็จกลับพระราชนิเวศน์ของพระองค์ ทรง
ดำริว่า เราจักถวายบังคมลาพระชนกพระชนนีไปในวันพรุ่งนี้ จึงเสด็จไปสู่ที่
ประทับของพระชนกพระชนนีด้วยรถที่นั่งอันตกแต่งแล้ว ฝ่ายพระนางมัทรีก็
ทรงคิดว่า แม้เราก็จักโดยเสด็จพระสวามี จักยังพระสัสสุและพระสสุระให้ทรง
อนุญาตเสียด้วย จึงเสด็จไปพร้อมพระเวสสันดร พระมหาสัตว์ถวายบังคม
พระราชบิดาแล้วกราบทุกความที่พระองค์จะเสด็จไป.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

พระเวสสันดรกราบทูลพระเจ้าสญชัย ผู้วรรธรมิกราชว่า พระองค์โปรดให้หม่อมฉันออกจากเขตดุรราชธานี หม่อมฉันขอทูลลาไปเขาวงกต คนทั้งหลายเหล่าใดเหล่าหนึ่งมีแล้วในอดีต หรือจักมีในอนาคต และเกิดในปัจจุบัน เป็นผู้ไม่อ้อมด้วยกามทั้งหลาย ย่อมไปสู่ยมโลก หม่อมฉันได้บริจาคนางในวังของตนยังชื่อว่าเบียดเบียนตนและคนอื่น จึงนิราศจากแคว้นของตนโดยความประสงค์ตามคำของชาวสี่พี หม่อมฉันจักเสวยความทุกข์นั้นในป่าที่เคลื่อนด้วยพาลมฤค มีแรดและเสือเหลืองอยู่อาศัยแล้ว หม่อมฉันบำเพ็ญบุญทั้งหลาย เจริญพระองค์จ่อมอยู่ในเปือกตม คือกามเถิดพระเจ้าข้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ธมฺมิกิ วรํ** ได้แก่ ผู้สูงสุดในระหว่างพระราชผู้ทรงธรรมทั้งหลาย. บทว่า **อวรฺกฺขติ** ความว่า นำออกจากแคว้น. บทว่า **ภูตา** ได้แก่ อดีตกาล. บทว่า **ภวิสฺสเร** ความว่า คนเหล่าใดจักมีในอนาคต และเกิดในปัจจุบัน. บทว่า **โสหํ สเก อภิสฺสตี** ความว่า หม่อมฉันนั้นชื่อว่าเบียดเบียนชาวเมืองของตน ทำอะไร. บทว่า **ยชฺมาโน** ได้แก่ บริจาคนาง. บทว่า **สเก ปุเร** ได้แก่ ในปราสาทของตน แต่ในบาลีเขียนไว้ว่า เมื่อหม่อมฉันนั้นบริจาคนาง. บทว่า **นिरฺชฺชหิ** ได้แก่ เมื่อหม่อมฉันออก. บทว่า **อฆฺนุตฺ** ความว่า หม่อมฉันจักเสวยทุกข์ที่ผู้อยู่ในป่าพึงเสวยนั้น. บทว่า **ปงฺกมฺหิ** ความว่า พระเวสสันดรทูลว่า แต่พระองค์จะจ่อมอยู่ในเปือกตม คือกาม.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม ๔ ภาค ๓ - หน้าที่ 645

พระมหาสัตว์ทูลกับพระชนกด้วย ๔ คาถานี้ อย่างนี้แล้ว เสด็จไป
เฝ้าพระชนนี ถวายบังคมแล้ว เมื่อจะทรงขออนุญาตบรรพชา จึงตรัสว่า

ข้าแต่เสด็จแม่ ขอพระองค์ทรงอนุญาตแก่หม่อม

ฉัน หม่อมฉันขอบวช หม่อมฉันบริจาทานในวัง
ของตณยังชื่อว่าเบียดเบียนตนและคนอื่น หม่อมฉัน
จะออกไปจากแคว้นของตนโดยประสงค์ตามคำของ
ชาวสีพี หม่อมฉันจะเสวยทุกข์นั้นในป่าที่เคลื่อนด้วย
พาลมฤค มีแรดและเสือเหลืองอยู่อาศัยแล้ว หม่อมฉัน
บำเพ็ญบุญทั้งหลาย จะไปเขาวงกต

พระนางศุสดีได้ทรงสดับดังนั้น จึงตรัสว่า

ลูกรัก แม่อนุญาตลูก บรรพชาจงสำเร็จแก่ลูก

ก็แต่แม่มีทริกัลยาณีผู้มีตะโพกงามเอวบาง จงอยู่กับ

บุตรธิดา แม่จะทำอะไรในป่าได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สมิขุตฺต ความว่า จงมีความสำเร็จด้วย
ฉาน. บทว่า อจฺจตฺ ความว่า พระนางศุสดีตรัสว่า จงอยู่ คือจะมีในที่นี้
แหละ.

พระเวสสันดรตรัสว่า

หม่อมฉันไม่อาจจะพาแม่ทาสีไปสู่ป่าโดยที่เขา

ไม่ปรารถนา ถ้าเขาปรารถนาจะตามหม่อมฉันไป ก็

จงไป ถ้าไม่ปรารถนาก็จงอยู่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อกามา ความว่า ข้าแต่เสด็จแม่ เสด็จ
แม่ตรัสอะไรอย่างนั้น แม้ทาสีหม่อมฉันก็ไม่อาจจะพาไป โดยที่เขาไม่ปรารถนา.

ลำดับนั้น พระเจ้ากรุงสญชัยได้ทรงสดับพระดำรัสแห่งพระราชโอรส
ก็ทรงคล้อยตามเพื่อทรงวิงวอนพระสุณิสตา

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

ต่อแต่นั้น พระเจ้ากรุงสญชัยมหाराชทรงคล้อย
ตามเพื่อทรงวิงวอนพระสุณิสตาว่า แน่แม่ผู้มีสิทธิ์ระอัน
ประพรหมด้วยแก่นจันทน์ แม่อย่าได้ทรงชู้ละอองและ
ของเปราะเปื้อนเลย แม่เคยทรงภรรยาของชาวกาสิแล้ว
จะมาทรงผ้าคากรอง การอยู่ในป่าเป็นทุกข์ แน่แม่
มีลักษณะงาม แม่อย่าไปเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปฏิปชชถ ความว่า คู่ก่อนภิกษุทั้ง
หลาย พระเจ้ากรุงสญชัยได้ทรงสดับถ้อยคำรัสของพระราชโอรสแล้ว ได้ทรง
คล้อยตามเพื่อทรงวิงวอนพระสุณิสตา. บทว่า มา จนุทนสมาจเร ความว่า
แน่แม่ผู้มีสิทธิ์ที่ประพรหมด้วยจันทน์แดง. บทว่า มา หิ ตวุ ลกขณ
คมิ ความว่า แน่แม่ผู้ประกอบด้วยลักษณะอันงาม แม่อย่าไปป่าเลย.

พระนางมัทรีราชบุตรผู้งามทั่วองค์ได้กราบทูล

พระสุตตระว่า หม่อมฉันไม่ปรารถนาความสุข ที่ต้อง
พราจากพระเวสสันดรของหม่อมฉัน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตมพุริ ความว่า ได้กราบทูล คือได้
กราบเรียนพระสุตตระนั้น.

พระเจ้าสญชัยมหाराชผู้ยังแคว้นแห่งชาวสิพีให้

เจริญ ได้ตรัสกะพระมัทรีว่า แน่แม่มัทรี แม่จง
พิจารณา สัตว์เหล่าใดมีอยู่ในป่าที่บุคคลทนได้ยากคือ

ตั้งแต่น บุ้ง เหลือบ ยุง แมลง ผี มีมาก สัตว์
แม่เหล่านั้นฟังเบียดเบียนแม่ในป่านั้น ความเบียด
เบียนนั้นเป็นความทุกข์ยิ่งจะฟังมีแก่แม่ แม่จงดูสัตว์
เหล่าอื่นอีกที่น้ำกลัว อาศัยอยู่ที่แม่น้ำ คือ งู ชื่อว่า งู
เหลื่อม ไม่มีพิษแต่มันมีกำลังมาก มันรัดคนหรือมฤค
ที่มากใกล้มันด้วยขนดให้อยู่ในอำนาจของมัน ยังสัตว์
เหล่าอื่น ดำดั่งผมที่เกล้าชื่อว่าหมี เป็นมฤคนำความ
ทุกข์มา คนที่มันเห็นแล้วขึ้นต้นไม้ก็ไม่พ้นมัน ผูง
กระป้อมักขวิดชนเอาด้วยเขามีปลายแหลม เที้ยวอยู่
ราวป่าริมฝั่งแม่น้ำชื่อโสตุมพระ แม่มีทรีเป็นเหมือนแม่
โคนมอยากได้ลูก เห็นโคไปตามฝูงมฤคในไพรศนธ์
จักทำอย่างไร เมื่อแม่มีทรีไม่รู้จักเขตไพรศนธ์ ภัย
ให้จักมีแก่แม่ เพราะเห็นฝูงลิง น้ำกลัวพิลึก มันลง
มาในทางที่เดินยาก แม่มีทรีครั้งยังอยู่ในวัง แม่ไปถึง
เขาวงกตจักทำอย่างไร ฝูงสกุนชาติจับอยู่ในเวลากลาง
วัน ป่าใหญ่ก็จักเหมือนบันลือขึ้น แม่จะอยากไปใน
ราวไพรนั้นทำไม.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตมพรวี ความว่า ได้ตรัสกะพระสุณิสา
นั้น. บทว่า อปเร ปสฺส สนฺดาเส ความว่า จงดู คือจงเห็นเหตุที่ให้
เกิดภัยที่น่าหวาดสะดุ้ง. บทว่า นทีนูปนิเสวิตา ความว่า อยู่ที่ฝั่งแม่น้ำ
โดยสถานที่ใกล้. บทว่า อวิสา ได้แก่ ปราศจากพิษ. บทว่า อปีจาสนุน
ความว่า ใกล้ คือมาสัมผัสสระสระของตน. บทว่า อมฺมุมิคา ได้แก่ มฤคที่

ทำความลำบาก อธิบายว่า มฤคที่นำความทุกข์มาให้. บทว่า นที โสตุมพริ
ปติ ได้แก่ ที่ริมฝั่งแม่น้ำชื่อโสตุมพระ. บทว่า ยูถาน ได้แก่ ซึ่งฝูงปลาจะ
อย่างนี้แหละ. บทว่า เชนู วจฺฉกิตฺทาว ความว่า เธอเป็นเหมือนแม่
โคนมอยากได้ลูก เมื่อไม่เห็นลูกๆ ของเธอ จักทำอะไร ก็ ว อักษรใน
บทว่า วจฺฉกิตฺทาว นี้เป็นเพียงนิบาตเท่านั้น. บทว่า สมฺปติเต ได้แก่
ลงมา บทว่า โนเร ได้แก่ มีรูปแปลกน่าสะพึงกลัว บทว่า ปลวฺจฺกเม
ได้แก่ ฝูงลิง บทว่า อเขตฺตถฺยาย ได้แก่ ไม่ฉลาดในภูมิประเทศในป่า.
บทว่า ภวิตฺตฺเต ความว่า จักมีแก่เธอ. บทว่า ยา ตฺวํ สิวย สุตฺวาน
ความว่า ได้ยินเสียงของสุนัขจิ้งจอก. บทว่า มหํ ความว่า แม่เมื่ออยู่ใน
เมืองก็ตกใจบ่อยๆ. บทว่า สฺถเตว ได้แก่ เหมือนบันลือ คือส่งเสียง.

พระนางมัทรีราชบุตรี ผู้งามทั่วองค์ได้กราบทูล

พระเจ้ากรุงสยชัยว่า หม่อมฉันทราบภัยอันตรายเหล่านี้
นั้น ว่าเป็นภัยเฉพาะหม่อมฉันในพรสถณ์ แต่หม่อม
ฉันจะสู้ทนต่อภัยทั้งปวงนั้นไป คือจักบรรเทาแหวกตัน
เป้ง หล้าคา หล้าคมบาง แผลก หล้ามุงกระต่าย และ
หล้าปล้องไปด้วยอุระ จักนำเสด็จพระภักดาไปมิให้
ยาก กุมารีได้สามีด้วยการประพฤติวัตรเป็นอันมาก
เช่นด้วยตราครุฑทอง มิให้ใหญ่ด้วยวิธีกินอาหารแต่น้อย
รู้ว่าสตรีมีบันเอวกว้างสี่ข้างผายได้สามี จึงเอาไม้
ฉันทฐานเหมือนคางคกค่อย ๆ บุกทุบบันเอว เอาผ้ารีด
สี่ข้างทั้งสองให้ผายออก หรือด้วยทนผิงไฟแม่ใน
ฤดูร้อน ชัดสีกายด้วยน้ำในฤดูหนาว ความเป็นหม้าย

อาการเตรียมตรมในโลก หม่อมฉันจักต้องไปอย่าง
แน่นอน.

อนึ่งบุรุษไม่สมควรอยู่ร่วมกับสตรีหม้ายที่เขาทิ้ง
แล้ว บุรุษไรเล่าจะจับมือถือแขนสตรีหม้ายที่เขาไม่
ต้องการคร่ำมา เหล่าบุรุษจิกหย่อมผมของสตรีหม้าย
มาแล้วเอาเท้าเหยียบให้ล้มลง ณ พื้น ให้ทุกข์เป็นอันมาก
ไม่ใช่เหนื่อยแล้วไม่หลีกไป เหล่าบุรุษต้องการสตรีหม้าย
ผู้มีผิวขาว ถือตัวว่ารูปงามเลิศ ให้ทรัพย์สินเล็กน้อยจุด
คร่ำสตรีหม้ายผู้ไม่ปรารถนาไป จุจฝูงกาตอมจิกคร่ำ
นกเค้าไปฉะนั้น.

อีกอย่างหนึ่ง สตรีหม้ายเมื่ออยู่ในสกุลญาติอัน
มั่งคั่ง รุ่งเรืองด้วยภาชนะทองคำ ไม่พึงได้ซึ่งคำกล่าว
ล่วงเกิน แต่หมู่พี่น้องและเหล่าสหายว่า หญิงผู้หาหัว
มิได้นี้ ต้องตกหนักแก่พวกเรตาลอดชีวิต ฉะนั้นไม่มี
เลย. I

แม่น้ำไม่มีน้ำก็เปล่าคาย แวนแคว้นไม่มีพระ-
ราชาปกครองก็สูญเปล่า สตรีแม้มีพี่น้องตั้ง ๑๐ คน
ถ้าเป็นหม้ายก็สูญหาย ชงเป็นเครื่องปรากฏแห่งราชรถ
คว้นเป็นเครื่องปรากฏแห่งไฟ พระราชาเป็นเครื่อง
ปรากฏแห่งแวนแคว้น ภัสดาเป็นเครื่องปรากฏแห่ง
สตรี ความเป็นหม้ายเป็นอาการเตรียมตรมในโลก
หม่อมฉันจักต้องไปอย่างแน่นอน.

สตรีใดเห็นใจก็ร่วมทุกข์กับสามีผู้เห็นใจในคราว
ถึงทุกข์ สตรีใดมั่งมี มีเกียรติ ก็ร่วมสุขด้วยสามีผู้
มั่งมีในคราวถึงสุข เทวดาและมนุษย์ย่อมสรรเสริญ
สตรีนั้น เพราะสตรีนั้นทำกรรมที่ทำได้โดยยาก.

หม่อมฉันจะนุ่งห่มผ้ากาสาเยตามเสด็จพระภัต-
ดาทุกเมื่อ ความเป็นหม้ายแห่งสตรีผู้มีแผ่นดินไม่แยก
ไม่เป็นที่ยินดี อีกประการหนึ่งหม่อมฉันไม่ปรารถนา
แผ่นดินที่ทรงไว้ซึ่งทรัพย์เป็นอันมาก มีสาครเป็นที่สุด
เต็มไปด้วยรัตนะต่าง ๆ แต่พราวจากพระเวสสันดรผู้
ภักดา สตรีใดในเมื่อสามีทุกข์ร้อน ย่อมอยากได้
ความสุขเพื่อตน สตรีนั้นเด็ดจริง ใจของเขาจะเป็น
อย่างไรหนอ เมื่อพระเวสสันดรมหाराชเจ้าผู้ยังลีฬหีรัฐ
ให้เจริญเสด็จออกพระนคร หม่อมฉันจักโดยเสด็จ
พระองค์ เพราะพระองค์เป็นผู้พระราชทานความใคร่
ทั้งปวงของหม่อมฉัน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตมปุริ** ความว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
พระนางมัทรีได้สดับพระดำรัสของพระเจ้ากรุงสยชัยแล้วได้ทูลตอบพระเจ้ากรุง
สยชัยนั้น. บทว่า **อภิสมโภสุต** ได้แก่ จักสูทน คือจักอดกลั้น. บทว่า
โปตกิล ได้แก่ หน้ำคบบาง. บทว่า **ปนูเหตุสามิ** ความว่า หม่อมฉัน
จักแหวกไปทางข้างหน้าพระเวสสันดร. บทว่า **อุทรสุสุปโรเชน** ได้แก่
การงด คือกินอาหารแต่น้อย. บทว่า **โคหนุเวฏฺฐเนน** ความว่า เหล่า
กุมาริกาเห็นว่าสตรีที่มีบันเอวกว้างและลีข้างผายยอมได้สามี จึงเอาไม้มีต้นฐาน

เหมือนคางคกค้อยๆ ทูบบันเอว เอาผ้ารัดสี่ข้างทั้งสองให้ผิงผายออก ย่อมได้
สามิ. บทว่า **กฏุกิ** ได้แก่ ไม่น่ายินดี. บทว่า **คจฺจนฺณฺยฺว** ได้แก่ จัก
ไปแน่นอน. บทว่า **อปฺปตฺโต** ความว่า ไม่สมควรจะบริโภคของที่เป็นเดน
ของหญิงหม้ายนั้นทีเดียว. บทว่า **โย น** ความว่า บุรุษใดมีชาติต่ำจับมือ
ทั้งสองจุดคร่าหญิงหม้ายนั้นผู้ไม่ปรารถนาเลย. บทว่า **เกสฺสคฺคหณฺมฺกุเขปา**
ญฺมุยา จ ปริสุมฺภนา ความว่า เหล่าบุรุษจักห่อมผมหญิงไม่มีสามิ เข็ย
ให้ล้มลง ณ พื้น คู่มิ้นล่วงเกินหญิงเหล่านั้น. บทว่า **ทตฺวา จ** ความว่า
บุรุษอื่นยังให้ความทุกข์เป็นอันมาก คือมิใช่เห็นปานนี้แก่หญิงไม่มีสามิ
บทว่า **โน ปกฺกมฺติ** ความว่า เป็นผู้ปราศจากความรังเกียจยื่นแลดูหญิงนั้น.
บทว่า **สุกฺกจฺจวิ** ได้แก่ มีผิวพรรณที่ดูด้วยจฺรณสำหรับอาบ. บทว่า
เวรเวรา แปลว่า ผู้มีความต้องการหญิงหม้าย บทว่า **ทตฺวา** ได้แก่ ให้
ทรัพย์มีประมาณน้อยอะไรๆ ก็ตาม. บทว่า **สุภคฺคฺมานิโน** ได้แก่ เข้าใจ
ตัวว่าพวกเรางามเลิศ. บทว่า **อกามิ** ได้แก่ หญิงหม้าย คือหญิงไม่มีสามิ
ผู้ไม่ปรารถนานั้น. บทว่า **อุลฺลคฺคฺยฺว** วายสา ความว่า เหมือนฝูงกาจิก
คร่านกเค้า. บทว่า **กัมปฺปชฺโชตเน** ได้แก่ รุ่งเรืองด้วยภาชนะทอง.
บทว่า **วสฺ** ได้แก่ อยู่ในสกุลญาติแม้เห็นปานนั้น. บทว่า **เนวาทิวากฺย**
น ลเภ ความว่า ไม่พึงได้ คือยอมไม่ได้เลยทีเดียวซึ่งคำอันเป็นคำล่วงเกิน
คือเป็นคำติเตียนนี้จากพี่น้องก็ตาม จากสหายก็ตาม ผู้กล่าวคำเป็นต้นว่า หญิง
คนนี้ไม่มีสามิ ตกหนักแก่พวกเราไปตลอดชีวิตทีเดียว. บทว่า **ปญฺญาณ**
ได้แก่ กระทำภาวะให้ปรากฏ. บทว่า **ยา ทลิตฺทํ ทลิตฺทสฺส** ความว่า
ข้าแต่พระองค์ หญิงที่มีเกียรติ คือหญิงที่ในเวลาสามิผู้ยากจนของตนมีความ
ทุกข์ แม้ตนเองยากจนก็ร่วมทุกข์ด้วย ในเวลาที่สามินั้นมั่งคั่งมีความสุข ตน

เองก็มั่งคั่งมีความสุขกับสามีนั้นเหมือนกัน. บทว่า **ตเว เทวา ปลัสนุติ** ความว่า แม้เทวดาทั้งหลายก็สรรเสริญหญิงนั้นคือเห็นปานนั้น. บทว่า **อภิข-
ชนุตฺยา** ได้แก่ ไม่แตก อธิบายว่า ก็แม้ถ้าแผ่นดินทั้งสิ้นของหญิงไม่
แตก หญิงนั้นก็จะเป็นใหญ่ในแผ่นดินทั้งสิ้น ความเป็นหญิงหม้ายเป็นอาการ
เตรียมพร้อมแม้ถึงอย่างนั้นก็เดียว. บทว่า **สุขรา วต อิตฺถิโย** ได้แก่ เป็น
หญิงเด็ดແທ້หนอ.

พระเจ้าสยุมหาราชได้ตรัสกะพระนางมัทรี

**ผู้งามทั่วองค์นั้นว่า เนาะแม่มัทรีผู้มีลักษณะงาม บุตร
ทั้งสองของแม่เหล่านี้คือพ่อชาติและแม่กณหาชิชา ยัง
เด็กอยู่ แม่จงละไว้ไปแต่ตัว เราทั้งหลายจะเลี้ยง
ดูหลานทั้งสองนั่นเอง.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ชาติ กณหาชิชา จูโถ** ได้แก่ บุตร
ทั้งสองคือพ่อชาติและแม่กณหาชิชา. บทว่า **นิกฺขิปี** ความว่า แม่จงละ
หลานทั้งสองนี้ไว้ไปแต่ตัวเถิด.

พระนางมัทรีราชบุตรผู้งามทั่วองค์ได้กราบทูล

**พระเจ้ากรุงสยุมว่า ข้าแต่พระองค์ พ่อชาติและแม่
กณหาชิชาทั้งสองเป็นลูกรักของหม่อมฉัน ลูกทั้งสอง
นั้นจักยังทุกข์ของหม่อมฉันทั้งสองผู้มีชีวิตเศร้าโศก
ให้ร่ำรรมย์ในปานนั้น.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตฺยุมฺหิ** ความว่า พวกเหล่านั้นจักยัง
ทุกข์ของเราทั้งหลายให้ร่ำรรมย์ในปานนั้น. บทว่า **ชีวิโสภินิ** ความว่า จัก
ยังทุกข์ของพวกเราผู้ยังไม่หายเศร้าโศก ให้ร่ำรรมย์.

พระเจ้าสญชัยมหาราชผู้ยังสีพีรัฐให้เจริญได้ตรัส

พระนางมัทรีนั้นว่า เด็กทั้งสองเคยเสวยข้าวสาทิที่
ปรุงด้วยเนื้ออันสะอาด เมื่อต้องเสวยผลไม้ จักทำ
อย่างไร.

เด็กทั้งสองเคยเสวยในถาดทองหนักร้อยปละซึ่ง
เป็นของประจำราชสกุล เมื่อต้องเสวยในใบไม้ จัก
ทำอย่างไร.

เด็กทั้งสองเคยทรงภูษาภาสีรัฐโฆมรัฐและโกทุม
พรรรัฐ เมื่อต้องทรงผ้าคากรอง จักทำอย่างไร.

เด็กทั้งสองเคยเสด็จไปด้วยคานหาม วอและรถ
เมื่อต้องเสด็จไปด้วยพระบาทจักทำอย่างไร.

เด็กทั้งสองเคยบรรทมในตำหนักยอดไม่มีลม ลง
ลิ้มชิดแล้ว เมื่อต้องบรรทมที่โคนไม้ จักทำอย่างไร.

เด็กทั้งสองเคยบรรทมบนพรมทำด้วยขนแกะ ที่
ลาดไว้อย่างวิจิตรบนบัลลังก์ เมื่อต้องบรรทมบนเครื่อง
ลาดหญ้า จักทำอย่างไร.

เด็กทั้งสองเคยได้ทำด้วยของหอม ทั้งกฤษณา
และแก่นจันทน์ เมื่อต้องทรงฐูลีละองและโสโครก
จักทำอย่างไร เด็กทั้งสองเคยมีผู้ปฏิบัติงานพัดด้วยจามรี
และแพนหางนกยูง ดำรงอยู่ในความสุขต้องสัมผัส
เกลืออบและยุง จักทำอย่างไร.

บรรดาเหล่านั้น บทว่า สตปเล กัมเส ได้แก่ ในถาดทองที่ทำ
ด้วยทองหนักหนึ่งร้อยปละ. บทว่า โคนเคน จิตฺรสนฺนเต ได้แก่ ที่ปูลาด
ด้วยผ้าโกเชาว์ดำและเครื่องลาดอันวิจิตรบนตั้งใหญ่. บทว่า จามรโมรหฺต-
เถหิ ความว่า มีตนอยู่งานพัดด้วยจามรทั้งหลายและด้วยแพนหางนกยูง.

เมื่อภคิรีเหล่านั้นเจรจากันอย่างนี้แลเรাত্রีกีสว่าง ดวงอาทิตย์ขึ้น
เจ้าพนักงานทั้งหลายนำรถที่นั่งอันตกแต่งแล้ว เทียมม้าสินธพ ๔ ตัวมาเทียบ
ไว้แทบประตูวัง เพื่อพระมหาสัตว์ พระนางมัทรีเทวีถวายบังคมพระสัสสุและ
พระสสุระแล้ว อามาสตรีที่เหลือทั้งหลาย พาพระชาติพระกัณหาจินาเสด็จไป
ก่อนพระเวสสันดรประทับอยู่บนรถที่นั่ง.

พระศาสดาเมื่อจะประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

พระนางมัทรีราชบุตรผู้งามทั่วองค์ ได้กราบทูล

พระเจ้ากรุงสยชัยว่า ข้าแต่เทพเจ้าขอพระองค์อย่าทรง
คร่ำครวญเลย และอย่าเสียพระหฤทัยเลย หม่อมฉัน
ทั้งสองยังมีชีวิตเพียงใด ทารกทั้งสองก็จักเป็นสุข
เพียงนั้น พระนางมัทรีผู้งามทั่วองค์ ครั้นกราบทูลคำ
นี้แล้วเสด็จหลีกไป พระนางผู้ทรงศุภลักษณะ ทรงพา
พระโอรสพระธิดาเสด็จไปตามบรรดาที่พระเจ้าสีวีราช
เสด็จ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สิวิมฺมคฺเคน ได้แก่ ตามบรรดาที่
พระเจ้าสีวีราชเสด็จนั้นแล. บทว่า อเนวฺลิตฺติ ได้แก่ เสด็จไปสู่ทางนั้น คือ
เสด็จลงจากปราสาทขึ้นประทับรถที่นั่ง.

ลำดับนั้นพระราชเวสสันดรบรมกษัตริย์ทรง

**บำเพ็ญทานแล้ว ถวายบังคมพระชนกและพระชนนี
และทรงทำประทักษิณเสด็จขึ้นสู่อุรถที่นั่งเทียมม้าสินธพ
๔ ตัว วิ่งเร็ว ทรงพาพระโอรสพระธิดาและพระมเหสี
เสด็จไปสู่เขาวงกต.**

บรรดาบพเหล่านั้น บทว่า ตโต ความว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ใน
กาลที่พระนางมัทรีนั้นเสด็จขึ้นรถทันที่นั่นประทับอยู่ บทว่า ทตุวาน ได้แก่
ทรงบำเพ็ญทานวันวาน. บทว่า กตุวาจ น ปทกฺขิณ ได้แก่ และทรง
ทำประทักษิณ. บทว่า น เป็นเพียงนิบาต.

แต่นั้นพระราชเวสสันดรเสด็จไปโดยตรงที่

**มหาชนคอยเฝ้า ตรัสว่า เราทั้ง ๔ ขอลาไปละนะ ขอ
ท่านทั้งหลายผู้เป็นญาติจงปราศจากโรคเกิด.**

เนื้อความของคานานั้นว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้นพระราช
เวสสันดรทรงขับรถที่นั่งไปในที่ที่มหาชนยืนอยู่ด้วยหวังว่าจักเห็นพระราชเวส-
สันดร เมื่อทรงถามหาชน ตรัสว่า พวกเราขอลาไปละนะ ขอญาติทั้งหลาย
จงไม่มีโรคเกิด. บทว่า ต ในคานานั้นเป็นเพียงนิบาต คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
พระราชเวสสันดรตรัสกะญาติทั้งหลาย ตรัสเรียกญาติทั้งหลายว่า ท่านทั้ง
หลาย คือว่า เราทั้งหลายไปละ ขอท่านทั้งหลายจงมีความสุขปราศจากความ
ทุกข์เกิด.

เมื่อพระมหาสัตว์ตรัสเรียกมหาชนมาประทานโอวาทแก่เขาเหล่านั้นว่า
ท่านทั้งหลายจงเป็นผู้ไม่ประมาทจงบำเพ็ญบุญมีทานเป็นต้น คังนี้อย่างนี้แล้ว
เสด็จไป พระนางศุสดีราชมารดาแห่งพระโพธิสัตว์ทรงดำริว่า ลูกของเรามีจิต
น้อมไปในทาน จงบำเพ็ญทาน จึงให้ส่งเกวียนทั้งหลายเต็มด้วยรัตนะ ๗

ประการ พร้อมด้วยอาภรณ์ทั้งหลายไปสองข้างทางเสด็จ ฝ่ายพระเวสสันดรก็ ทรงเปลื้องเครื่องประดับที่มีอยู่ในพระวรกาย พระราชทานแก่เหล่าชายผู้มาถึง แล้ว ๑๘ ครั้ง ได้พระราชทานสิ่งที่เหลืออยู่ทั้งหมด พระองค์เสด็จออกจาก พระนครมีพระประสงค์จะกลับไปทอดพระเนตรราชธานี ครั้งนั้นอาศัยพระมนัส ของพระองค์ ปฐพีในที่ที่มีประมาณเท่ารถที่นั่งก็แยกออกหมุนเหมือนจักรของ ช่างหม้อ ทำรถที่นั่งให้มีหน้าเฉพาะเขตดุรราชธานี พระองค์ได้ทอดพระเนตร สถานที่ประทับของพระชนกพระชนนี เหตุอัศจรรย์ทั้งหลายมีแผ่นดินไหว เป็นต้นได้มีแล้วด้วยการอุทธรณ์นั้น

ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวไว้ว่า

เมื่อพระเวสสันดรเสด็จออกจากพระนคร ทรง
กลับเหลียวมาทอดพระเนตร แม้ในกาลนั้นแผ่นดิน
อันมิขุ่นเขาสีเนรุและหมู่มิเป็นเครื่องประดับก็กัมป-
นาทหวาดหวั่นไหว.

ก็เมื่อพระมหาสัตว์ทอดพระเนตรเองแล้ว ตรัสพระคาถาเพื่อให้พระ-
นางมัทรีทอดพระเนตรด้วยว่า

แน่พระน้องมัทรี เชิญเธอทอดพระเนตร นั้น
พระราชนิเวศน์ของพระเจ้าสีพีราชผู้ประเสริฐ นั้นวัง
ของฉันทซึ่งพระราชธิดาประทาน ย่อมปรากฏเป็นภาพ
ที่นารีนรมย์ทีเดียว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นิสาเมหิ ได้แก่ จงทอดพระเนตร.

ครั้งนั้น พระเวสสันดรมหาสัตว์ยังอำมาตย์ ๖ หมื่น ผู้สหชาติและ
เหล่าชนอื่น ๆ ให้กลับแล้ว ขับรถที่นั่งไปตรัสกะพระนางมัทรีว่า แน่พระน้อง

ผู้เจริญ ถ้าหากมาข้างหลัง แม่พึงคอยดูไว้ พระนางก็นั่งทอดพระเนตรดูอยู่. ครั้งนั้นมีพราหมณ์ ๔ คนมาไม่ทันรับเสด็จศกมหาทานของพระเวสสันดร จึงไปสู่พระนคร ถามว่า พระเวสสันดรราชเสด็จไปไหน ครั้นได้ทราบว่าเป็นจริง ทรงปรึกษาทานเสด็จไปแล้ว จึงถามว่า พระองค์เสด็จไปเอาอะไรไปบ้าง ได้ทราบว่าเสด็จทรงรถไป จึงติดตามไปด้วยคิดว่า พวกเราจักทูลขอม้า ๔ ตัวแก่พระองค์ ครั้งนั้น พระนางมัทรีทอดพระเนตรเห็นพราหมณ์ทั้ง ๔ ตามมา จึงกราบทูลพระภักศดาว่า ข้าแต่สมมติเทพ ยากทั้งหลายกำลังมา พระมหาสัตว์ก็ทรงหยุดรถพระที่นั่ง พราหมณ์ทั้ง ๔ คนเหล่านั้นมาทูลขอม้าทั้งหลายที่เทียบรถ พระมหาสัตว์ได้พระราชทานม้าทั้ง ๔ ตัวแก่พราหมณ์ ๔ คนเหล่านั้น.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

พราหมณ์ทั้งหลายได้ตามพระเวสสันดรมา ได้
ทูลขอม้าทั้ง ๔ นั้นต่อพระองค์ พระองค์อันเหล่า
พราหมณ์ขอแล้ว ก็พระราชทานม้า ๔ ตัว แก่พราหมณ์
๔ คน.

ก็เมื่อพระเวสสันดรพระราชทานม้า ๔ ตัวไปแล้ว งอนรถพระที่นั่งได้ตั้งอยู่ในอากาศนั่นเอง ครั้งนั้น พอพวกพราหมณ์ไปแล้วเท่านั้น เทวบุตร ๔ องค์ จำแลงกายเป็นละมั่งทองมารองรับงอนรถที่นั่นลากไป พระมหาสัตว์ทรงทราบว่าละมั่งทั้ง ๔ นั้น เป็นเทพบุตร จึงตรัสกาลานี้ว่า

แน่ะพระน้องมัทรี เชิญเธอทอดพระเนตรมฤค
ทั้ง ๔ มีเพศเป็นละมั่ง เป็นเหมือนม้าที่ฝึกมาดีแล้วนำ
เราไป ย่อมปรากฏเป็นภาพทั้งดงามทีเดียว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทกุฉินสุสา วหนติ มึ ความว่า เป็นราวกะม้าที่ฝึกมาดีแล้วนำเราไป.

ครั้งนั้น ยังมีพราหมณ์อีกคนหนึ่งมาทูลขอรถที่นั่งต่อพระเวสสันดร ผู้กำลังเสด็จไปอยู่อย่างนี้ พระมหาสัตว์จึงยังพระโอรสพระธิดาและพระราชเทวี ให้เสด็จลงแล้ว พระราชทานรถแก่พราหมณ์ ก็ครั้งเมื่อพระมหาสัตว์พระราชทานรถที่นั่งแล้ว เทวบุตรทั้งหลายได้อันตรธานหายไป.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศความที่พระโพธิสัตว์ทรงบริจาครถไป แล้ว จึงตรัสว่า

ครั้งนั้น พราหมณ์นั้นนับเป็นที่ ๕ ที่มาทูลขอรถที่นั่งต่อพระโพธิสัตว์ในป่านี้ พระองค์ก็ประทานมอปรถนั้นแก่พราหมณ์นั้น และพระหฤทัยของพระองค์มิได้ย่อหย่อนเลย ต่อนั้น พระราชาเวสสันดรก็ยังคนของพระองค์ให้เสด็จลงจากรถ ทรงยินดีมอปรถมาให้แก่พราหมณ์ผู้แสวงหาทรัพย์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อเหตุต ได้แก่ ครั้งนั้น ในป่านี้ บทว่า น จสุต ปหโค มโน ความว่า และพระหฤทัยของพระเวสสันดรนั้นก็มีได้ย่อหย่อนเลย. บทว่า อสุสาสยิ ความว่า ทรงยินดีมอบให้.

จำเดิมแต่นั้น กษัตริย์เหล่านั้นทั้งหมดก็เสด็จดำเนินด้วยพระบาท. ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ได้มีพระคำรัสแก่พระนางมัทรีว่า
แม่แม่มัทรี แม่จงอุ้มกัณหาชิลา เพราะเธอเป็นน้อง เมา พิจักอุ้มพ่อชาติ เพราะเธอเป็นพี่ หนัก.
ก็แลครันตรัสฉะนี้แล้ว กษัตริย์ทั้งสองก็อุ้มพระโอรสพระธิดาเสด็จไป

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม ๔ ภาค ๓ - หน้าที่ 659

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

พระราชเวสสันดรทรงอุ้มพระกุมารชาติ พระ-
มัทรีราชบุตรทรงอุ้มพระกุมารกัณหาชينا ต่างทรง
บรรเทิงตรัสปิยวาจาจะกันและกันเสด็จไป.

จบทานกัณฑ์

วนปเวสนกัณฑ์

กษัตริย์ทั้ง ๔ พระองค์ มีพระเวสสันดรเป็นต้นทอดพระเนตรเห็นคน
ทั้งหลายที่เดินสวนทางมา จึงตรัสถามว่า เขาวงกตอยู่ที่ไหน คนทั้งหลายทูล
ตอบว่ายังไกล

เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า

ถ้ามนุษย์บางพวกเดินมาตามทาง หรือเดินสวน
ทางมา เราจะถามมรรคาจะพวกนั้นว่า เขาวงกตอยู่ที่
ไหน คนพวกนั้น เห็นเราทั้งหลายในปีนั้น จะพากัน
คร่ำครวญนำสงสาร พวกเขาแจ้งให้ทราบอย่างเป็นทางการ
ทุกซ์ว่า เขาวงกตยังอยู่อีกไกล.

พระชาติและพระกัณหาชيناได้ทอดพระเนตรเห็นต้นไม้ทรงผลต่าง ๆ
สองข้างทางก็ทรงกันแสง ด้วยบุญญาภิบาลแห่งพระมหาสัตว์ ต้นไม้ที่ทรงผลก็
โน้มลงมาสัมผัสพระหัตถ์ แต่นั้นพระเวสสันดรก็ทรงเลือกเก็บผลาผลที่สุกดี
ประทานแก่สองกุมารกุมารนั้น พระนางมัทรีทอดพระเนตรเห็นดังนั้น ก็ทรง
ทราบว่าเป็นเหตุอัศจรรย์.

เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า

พระราชกุมารกุมาริทอดพระเนตรเห็นพฤษชาติ
ผลัดผลในป่าใหญ่ ก็ทรงกันแสงเพราะเหตุอยากเสวย
ผลไม้เหล่านั้น ต้นไม้ทั้งหลายเต็มไปด้วยใบป่า ประหนึ่ง
เห็นพระราชกุมารกุมาริทรงกันแสง ก็ร้อนใจน้อม
ก้มลงมาถึงพระราชกุมารกุมาริเอง พระนางมัทรีราช-
เทวีผู้งามทั่ววงศ์ได้ทอดพระเนตรเห็นอัศจรรย์นี้อันไม่
เคยมีมา ทำให้ขนพองสยองเกล้า ก็ยังสาธการให้เป็น
ไป ความอัศจรรย์ไม่เคยทำให้ขนพองสยองเกล้ามี
ในโลก พฤษชาติทั้งหลายน้อมลงมาเอง ด้วยเดช
นุภาพแห่งพระเวสสันดร.

ตั้งแต่เชตุครราชธานีถึงภูเขาชื่อสุวรรณคีรีตาละ ๕ โยชน์ ตั้งแต่สุวรรณ
คีรีตาละถึงแม่น้ำชื่อโกนติมารา ๕ โยชน์ ตั้งแต่แม่น้ำโกนติมาราถึงภูเขาชื่อ
อัญชนคีรี ๕ โยชน์ ตั้งแต่ภูเขาอัญชนคีรีถึงบ้านพราหมณ์ชื่อตุนณวิถนาลิทัณฑ์
๕ โยชน์ ตั้งแต่บ้านพราหมณ์ตุนณวิถนาลิทัณฑ์ถึงมาตุลนคร ๑๐ โยชน์ รวม
ตั้งแต่เชตุครนครถึงแคว้นนั้นเป็น ๓๐ โยชน์ เทวคายนมรรคานั้น กษัตริย์
ทั้ง ๔ พระองค์จึงเสด็จถึงมาตุลนครในวันเดียวเท่านั้น.

เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า

เทวดาทั้งหลายน้อมรรคาด้วยอนุเคราะห์แก่พระ-
ราชกุมารกุมาริ กษัตริย์ทั้ง ๔ ถึงเจตรัฐโดยวันที่เสด็จ
ออกนั่นเอง.

ก็แลกษัตริย์ทั้ง ๔ เมื่อเสด็จไป ได้เสด็จดำเนินตั้งแต่เวลาเสวยเช้า
แล้ว ลุถึงมาตุลนครในเจตรัฐเวลาเย็น

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม ๔ ภาค ๓ - หน้าที่ 661

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

กษัตริย์ ๔ พระองค์เสด็จไปเส้นทางไกลถึงเจตรัฐ

ซึ่งเป็นชนบทมั่งคั่ง มีความสุข มีมังสะ สุรา และ

ข้าวมาก.

กาลนั้น มีเจ้าครองอยู่ในมาตุลนคร ๖ หมื่นองค์. พระมหาสัตว์ไม่เสด็จเข้าภายในนคร ประทับพักอยู่ที่ศาลาใกล้ประตูเมือง ครั้งนั้นพระนางมัทรีชำระเช็ดธุลีที่พระบาทของพระมหาสัตว์ แล้วถวายอยู่จนนวดพระบาท ทรงคิดว่า เราจักยังประชาชนให้รู้ความที่พระเวสสันดรเสด็จมา จึงเสด็จออกจากศาลา ประทับยืนอยู่ที่ประตูศาลาตรงทางประตูเมือง เพราะเหตุนั้น หญิงทั้งหลายผู้เข้าสู่เมืองและออกจากเมือง ก็ได้เห็นพระนางมัทรี ต่างเข้าห้อมล้อมพระองค์.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

สตรีชาวเจตรัฐเห็นพระนางมัทรีผู้มีลักษณะเสด็จ

มา ก็ปริวิตกว่า พระแม่เจ้าผู้สุขุมาลชาตินี้เสด็จมาด้วย

พระบาท พระนางเคยเสด็จไปไหน ๆ ด้วยยานที่ห้าม

หรือพระวอและรถที่นั่ง วันนี้พระนางมัทรีเสด็จดำเนิน

ไปในป่าด้วยพระบาท.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ลกฺขณฺมคตฺ** ความว่า พระนางมัทรีผู้ถึงพร้อมด้วยลักษณะทั้งปวงเสด็จมา. บทว่า **ปริชวติ** ความว่า พระนางเป็นเจ้าหญิงสุขุมาลชาตಿಯ่างนี้หนอ ต้องเสด็จด้วยพระบาทเที่ยวไป. บทว่า **ปริยยิตฺวา** ความว่า เสด็จเที่ยวไปในนครเชตุครในกาลก่อน. บทว่า **สิวิกาย** ได้แก่ ด้วยวอทอง.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม ๔ ภาค ๓ - หน้าที่ 662

มหาชนเห็นพระนางมัทรี พระเวสสันดร และพระโอรสทั้งสอง
พระองค์ เสด็จมาด้วยความเป็นผู้ร่าเริง จึงไปแจ้งแก่พระยาเจตราชทั้งหลาย
พระยาเจตราชทั้ง ๖ หมั่นกักันแสงรำไพโรมาเฝ้าพระเวสสันดร

พระศาสดาเมื่อทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

พระยาเจตราทั้งหลายเห็นพระเวสสันดร ก็ร้อง
ให้เข้าไปเฝ้ากราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ
พระองค์ทรงพระตำราญ ไม่มีพระโรคาพาธแลหรือ
พระราชบิดาของพระองค์หาพระโรคาพาธมิได้แลหรือ
ชาวนครสีพีก็ไม่มีทุกข์หรือ.

ข้าแต่พระมหाराชเจ้า พลนิกายของพระองค์อยู่
ที่ไหน รถมพระที่นั่งของพระองค์อยู่ที่ไหน พระองค์
ไม่มีม้าทรง ไม่มีรถทรง เสด็จดำเนินมาทางไกลถูก
ข้าศึกย่ำยีกระมัง จึงเสด็จมาถึงประเทศนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทิสฺวา ได้แก่ เห็นแต่ไกลทีเดียว.
บทว่า เจตปาโมกฺขา ได้แก่ กษัตริย์เจตราชทั้งหลาย. บทว่า อุปาคมุ
ได้แก่ เข้าไปเฝ้า. บทว่า กุสลํ ความไม่มีโรค. บทว่า อนามย
ได้แก่ ความไม่มีทุกข์. บทว่า โโก เต พลํ ความว่า กองทหารของพระ-
องค์อยู่ที่ไหน. บทว่า รถมณฺฑลํ ความว่า เหล่ากษัตริย์เจตราชทูลถามว่า
รถซึ่งประดับแล้วที่พระองค์เสด็จมานั้น อยู่ที่ไหน. บทว่า อนสุลโก ได้
แก่ ไม่มีม้าทรงเลย. บทว่า อรธโก ได้แก่ ไม่มีรถทรง. บทว่า ทิมมท-
ธานมคโต ความว่า พระองค์เสด็จมาทางไกล. บทว่า ปกโต ได้แก่
ถูกข้าศึกครอบงำย่ำยี.

ครั้งนั้น พระมหาสัตว์เมื่อจะตรัสถึงเหตุการณ์ที่พระองค์เสด็จมา แก่
พระยาเจตราชกกุธภัณฑ์เหล่านั้น จึงตรัสว่า

แนะนำทั้งหลาย เราไม่มีโรคาพาธ เรามี
ความสำราญ อนึ่ง พระราชบิดาของเราก็จึงปราศ-
จากพระโรคาพาธ และชาวสี่พีก็สุขสำราญดี แต่เพราะ
เราให้ช่างซึ่งมีงาดองอนไถ เป็นราชพาหนะรัฐชัยภูมิ
แห่งการยุทธ์ทุกอย่าง ขาวทั่วสรรพางค์ เป็นช่างสูงสุด
คลุมด้วยผ้ากำพลเหลือง ชับมัน อาจย่ำยี่ศัตรูได้ มี
งางาม พร้อมด้วยพัทวาลวีชนี มีกายสีขาเช่นกับเขา
ไกรลาส พร้อมด้วยเศวตฉัตร ทั้งเครื่องลาดอันงาม
ทั้งหมด ทั้งคนเลี้ยง เป็นราชยานอันประเสริฐ เป็น
ช่างพระที่นั่ง ให้เป็นทรัพย์แก่พราหมณ์ทั้ง ๘ คน
เพราะเหตุนั้น ชาวสี่พีพากันขัดเคืองเรา และพระราช
บิดาก็กริ้วขับไล่เรา เราจะไปเขาวงกต แนะนำ
ทั้งหลาย ท่านทั้งหลายรู้โอกาสแห่งที่อยู่ของพวกเราที่
จะอยู่ในป่า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตสุมี เม ความว่า ชาวสี่พีทั้งหลาย
โกรธเราในเพราะเหตุนั้น . บทว่า อุปหโรตมโน ความว่า พระราชบิดาก็
กริ้ว คือทรงขัดเคืองด้วย จึงทรงขับไล่เราจากแคว้นแคว้น . บทว่า ยตุถ
ความว่า พระเวสสันดรตรัสว่า พวกเราควรอยู่ในป่าใด ท่านทั้งหลายรู้โอกาส
เป็นที่อยู่ของพวกเราในป่านั้น.

ลำดับนั้น พระยาเจตราชกกุธภัณฑ์ทั้งหลายทูลพระเวสสันดรว่า

ข้าแต่มหाराชเจ้า พระองค์เสด็จมาดีแล้ว เสด็จ
มาแต่ไกลก็เหมือนใกล้พระองค์ผู้เป็นอิสระเสด็จมา

ถึงแล้ว สิ่งใดมีอยู่ในประเทศนี้ โปรดรับสั่งให้ทราบ

เถิด ข้าแต่มหाराชเจ้า ขอพระองค์เสวยข้าวสุกแห่ง

ข้าวสาลีอันบริสุทธิ์ ทั้งผัก เหง้าบัว น้ำผึ้ง เนื้อ

พระองค์เสด็จมาเป็นแขกของข้าพระบาททั้งหลาย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปเวทย ความว่า ข้าพระบาททั้งหลาย
ขอมอบถวายทุกสิ่งทีพระองค์ตรัส. บทว่า ภิลลํ ได้แก่ เหง้าบัว คือเหง้า
อย่างใดอย่างหนึ่ง.

ลำดับนั้น พระเวสสันดรตรัสว่า

สิ่งใดอันท่านทั้งหลายให้แล้ว สิ่งนั้นเป็นอันเรา

รับแล้ว บรรณาการเป็นอันท่านทั้งหลายกระทำแล้ว

ทุกอย่าง พระราชบิดาทรงจับไล่เรา เราจะไปเขาวงกต

พวกท่านรู้โอกาสแห่งที่อยู่ของพวกเราที่จะอยู่ในป่า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปญฺญิคุคฺคหิตํ ความว่า ทุกสิ่งนั้นที่ท่าน
ทั้งหลายให้แล้ว ก็เป็นอันเรารับไว้แล้วเทียว. บทว่า สพฺพสุตฺต อคฺคฺมิยํ
กตํ ความว่า บรรณาการคือของมอบให้เป็นอันท่านทั้งหลายกระทำแล้วแก่เรา.
บทว่า อวรุทฺฐลึ มํ ราชา ความว่า ก็พระราชบิดาทรงไล่คือเนรเทศ
เราจากแคว้นแคว้น เพราะฉะนั้น เราจักไปเขาวงกตเท่านั้น ท่านทั้งหลายจงรู้
สถานที่อยู่ในป่าของเรานั้น.

พระยาเจตราชทั้งหลายเหล่านั้นทูลว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ ขอเชิญเสด็จประทับ

อยู่ ณ เจตรัญนี้ จนกว่าพระยาเจตราชทั้งหลายไปเฝ้า

พระราชบิดาทูลขอโทษ. ให้พระราชบิดาทรงเป็นผู้ยัง

แคว้นแห่งชาวสีพีให้เจริญ ทรงทราบว่า พระองค์หา
ความผิดมิได้ เพราะเหตุนั้น พระยาเจตราชทั้งหลาย
จะเป็นผู้โสมนัสได้ที่ฟังแล้ว รักษาพระองค์แวดล้อมไป
ข้าแต่บรมกษัตริย์ขอพระองค์ทรงทราบอย่างนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า รลฺโย สนฺติก ยาจิตฺตุ ความว่า จัก
ไปเฝ้าพระราชบิดาเพื่อทูลขอโทษ. บทว่า นิหฺมาเปตฺตุ ได้แก่ เพื่อให้ทรง
ทราบว่าพระองค์หาความผิดมิได้. บทว่า ลทุรปจฺจยา ได้แก่ ได้ที่ฟังแล้ว.
บทว่า คจฺจนฺติ ได้แก่ จักไป.

พระหასัตว์ตรัสว่า

ท่านทั้งหลายอย่าขอบใจไปเฝ้าพระราชบิดาเพื่อ
ทูลขอโทษ และเพื่อให้พระองค์ทรงทราบว่าเราไม่มี
ความผิดเลย เพราะว่าพระองค์มิได้เป็นอิสระในเรื่อง
นั้น แต่จริงชาวสีพี กองพล และชาวนิคมเหล่าใด
ขัดเคืองแล้ว พวกเขาเหล่านั้นก็ปรารถนาจะกำจัด
พระราชบิดาเพราะเหตุแห่งเรา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตตฺถ ความว่า แม้พระราชบิดาก็มิได้
เป็นใหญ่ในการที่จะให้เรามิได้มีความผิด. บทว่า อจฺจุกฺคตา ได้แก่ ขัด
เคืองยิ่ง. บทว่า พลลฺลกา ได้แก่ พลนิกาย คือแม่ทัพ. บทว่า ปรัเสตฺตุ
ได้แก่ เพื่อนำออกจากราชสมบัติ. บทว่า ราชานํ ได้แก่ แม่พระราชบิดา.

พระยาเจตราชเหล่านั้นทูลว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้ยังแคว้นให้เจริญ ถ้าพฤติการณ์
นั้นเป็นไปในรัฐนี้ ชาวเจตรัฐขอถวายตัวเป็นบริวาร

เชิญเสด็จครองราชสมบัติในเจตรัฐนี้ทีเดียว รัฐนี้ก็มั่ง

คั่งสมบูรณ์ ชนบทก็เพียบพูนกว้างใหญ่ ขอพระองค์

ทรงปลงพระหฤทัยปกครองราชสมบัติเถิด พระเจ้าข้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สเจ เอสา ปวตฺเตตฺต ความว่า
ถ้าในรัฐนี้มีพฤติการณ์อย่างนี้. บทว่า รหฺขสฺสสมฺมุสฺสาคีตุ ได้แก่ เพื่อครอบ
ครองราชสมบัติ อีกอย่างหนึ่ง ปาฐะก็อย่างนี้แหละ.

ลำดับนั้น พระเวสสันดรตรัสว่า

ดูก่อนพระยาเจตบุตรทั้งหลาย ความพอใจหรือ
ความคิดเพื่อครองราชสมบัติ ไม่มีแก่เราผู้อันพระ-
ชนกนาถ เนรเทศจากแคว้นแคว้น ท่านทั้งหลายจงฟัง
เรา ชาวสีพี กองพล และชาวนิคมทั้งหลายคงจะไม่
ยินดีว่า พระยาเจตราชทั้งหลาย อภิเษกเราผู้ถูก
เนรเทศจากแคว้นแคว้น.

ความไม่ปรองดอง จะพึงมีแก่พวกท่าน เพราะ
เราเป็นตัวละครสำคัญ หนึ่งความบาดหมางและการ
ทะเลาะกับชาวสีพี เราไม่ชอบใจ ไซ้แต่เท่านั้น ความ
บาดหมางพึงรุนแรงขึ้น สงครามอันร้ายกาจก็อาจมีได้.

คนเป็นอันมากพึงฆ่าฟันกันเอง เพราะเหตุแห่ง
เราผู้เดียว สิ่งใดอันท่านทั้งหลายให้แล้ว สิ่งนั้น
ทั้งหมดเป็นอันเรารับไว้แล้ว บรรณาการเป็นอันท่าน
ทั้งหลายกระทำแล้วทุกอย่าง พระราชบิดาทรงขับไล่
เรา เราจักไปเขาวงกต ท่านทั้งหลายรู้โอกาสแห่งที่อยู่
ของพวกเราที่จะอยู่ในป่า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เจตา รุชเชภิสถอยู่ ความว่า พวกชาวสีพีเหล่านั้นรู้ว่า ชาวเจตร์ฐอภิชยกพระเวสสันดรในราชสมบัติ คงจะไม่ชอบพวกท่าน. บทว่า อสมุโมทัย ได้แก่ ความไม่ปรองดอง. บทว่า อสุส ได้แก่ ภเวยฺย ความว่า จักเป็น. บทว่า อสุส ความว่า คราวนั้นพวกท่านจักทะเลาะกันเพราะเราคนเดียวเป็นเหตุ.

ก็และครั้งตรัสอย่างนี้แล้ว พระมหาสัตว์แม่พวกพระยาเจตราชทูตวิงวอนโดยอนงกปริยาย ก็ไม่ทรงปรารณาราชสมบัติ ครั้งนั้นพระยาเจตราชทั้งหลายได้ทำสักการะใหญ่แต่พระมหาสัตว์ พระมหาสัตว์ไม่ปรารณาจะเสด็จเข้าภายในพระนคร ครั้งนั้นพวกพระยาเจตราชจึงตกแต่งศาลานั้น กั้นพระวิสูตรตั้งพระแท่นบรรทม ทั้งหมดช่วยกันแวดล้อมรักษา พระเวสสันดรพักแรมอยู่ ๑ ราตรี เหล่าพระยาเจตราชเหล่านั้นสงเคราะห์รักษา บรรทมที่ศาลา รุ่งขึ้นสร่งน้ำแต่เช้า เสวยโภชนาหารมีรสเลิศต่าง ๆ พระยาเจตราชเหล่านั้นแวดล้อมเสด็จออกจากศาลา พระยาเจตราชหกหมื่นเหล่านั้นโดยเสด็จด้วยพระเวสสันดรสิ้นระยะทาง ๑๕ โยชน์ หยุดอยู่ที่ประตูป่า เมื่อจะทูลระยะทางข้างหน้าอีก ๑๕ โยชน์ จึงกล่าวว่

เชิญเสด็จเถิด ข้าพระองค์ทั้งหลายจักกราบทูล
พระองค์ให้ทรงทราบ อย่างที่คนฉลาดจะกราบทูล
เสลบรรพตซึ่งเป็นที่ตั้งของปวงราชธานีผู้มีการบูชา
เพลิงเป็นวัตร มีจิตตั้งมั่น โนน ชื่อว่า คันธมาพันธ
พระองค์จะประทับกับพระโอรสทั้งสองและพระมเหสี.

พระยาเจตราชทั้งหลายร้องให้น้ำตาไหลอาบหน้า
พร้าทูลว่า ข้าแต่มหाराช ขอพระองค์บ้ายพระพักตร์

ตรงต่อทิศอุดรเสด็จไปจากที่นี่โดยบรรดาไค ถัดนั้น
พระองค์จักทอดพระเนตรเห็นวิปุลบรรพตอันเคลื่อน
ไปด้วยหมู่ไม้ต่าง ๆ มีเงาเย็นน่านรมย์โดยบรรดานั้น.

ถัดนั้น พระองค์เสด็จพันวิปุลบรรพตนั้นแล้ว
จักทอดพระเนตรเห็นแม่น้ำเกตุมดี ลึกเป็นน้ำไหลมา
แต่ซอกเขา ดาดายไปด้วยมัจฉาชาติ แลมีทำอันดี น้ำ
มากจงสรงเสวยที่แม่น้ำนั้น ให้พระโอรสพระธิดาและ
พระมเหสีทรงยินดี.

ถัดนั้น พระองค์จะได้ทอดพระเนตรเห็นไม้ไทร
มีผลพิเศษรสหวาน ซึ่งเกิดอยู่ที่ภูเขาน่านรมย์ มีเงา
เย็นน่านรมย์.

ถัดนั้น พระองค์จะได้ทอดพระเนตรเห็นบรรพต
ชื่อนาลิกะ เคลื่อนไปด้วยหมุ่นกต่าง ๆ แล้วไปด้วยศิลา
เคลื่อนไปด้วยหมุกินนร มีสระชื่อมุจลินท์อยู่ด้านทิศ
อีสานแห่งนาลิกบรรพต ปกคลุมด้วยบุณฑริกและ
อุบลขาวมีประการต่างๆ และดอกไม้มีกลิ่นหอมหวล.

ถัดนั้น พระองค์จะเสด็จถึงวนประเทศคล้าย
หมอ มีหญ้าแพรกเขียวอยู่เป็นนิตย์ แล้วเสด็จหยั่ง
ลงสู่ไพรสณฑ์ ซึ่งปกคลุมด้วยไม้ดอกและไม้ผลทั้ง
สอง ดังราชสีห์เฟงเหยื่อหยั่งลงสู่ไพรสณฑ์ฉะนั้น ผุ่ง
นกในหมู่ไม้ซึ่งมีดอกบานแล้วตามฤดูกาลนั้นมีมากมีสี
ต่าง ๆ ร้องกลมกล่อมอ้ออึ้ง ต่างร้องประสานเสียงกัน.

ถัดนั้น พระองค์จักเสด็จลงชอกเขอันเป็นทาง
กัณดารเดินลำบาก เป็นแดนเกิดแห่งแม่น้ำทั้งหลาย
จะได้ทอดพระเนตรเห็นสระโบกขรณีอันดาดด้วย
สลอดน้ำและกุ่มบก มีหมู่ปลาหลากหลายเคลื่อนไหว
มีท่าเรียบราบ มีน้ำมากเปี่ยมอยู่เสมอ เป็นสระสี่เหลี่ยม
มีน้ำจืดดีไม่มีกลิ่นเหม็น พระองค์จึงสร้างบรรณศาลา
ด้านทิศอีสานแห่งสระโบกขรณีนั้น ครั้นทรงสร้าง
บรรณศาลาสำเร็จแล้ว ประทับสำราญพระอิริยาบถ
ประพาศิแสงงามผลาหาร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ราชิตี ได้แก่ ผู้ที่เป็นพระราชแล้ว
บวช. บทว่า สมานิตา ได้แก่ เป็นผู้มีจิตแน่วแน่ พระยาเจตราชทั้งหลาย
เมื่อยกหัตถ์ขวาชี้ขึ้นทูลบอกว่า เจริญพระองค์เสด็จทางเชิงบรรพตนี้ กราบทูล
ด้วยบทว่า เอส นี้. บทว่า อจฺฉติ ได้แก่ จักประทับอยู่. บทว่า อาปกั
ได้แก่ แม่น้ำเป็นทางน้ำไหล คือน่าน้ำมา. บทว่า คิริคพฺภร ได้แก่ ไหล
มาแต่ช่องเขาทั้งหลาย. บทว่า มฐฺวิปฺผล ได้แก่ มีผลอร่อย. บทว่า
รมฺมเก ได้แก่ นารัณรมย์. บทว่า ปุริสายุตฺต ได้แก่ ประกอบ คือ
เคลื่อนไปด้วยกิณนรทั้งหลาย. บทว่า เสตฺโสคนฺธิเยหิ จ ความว่า ประกอบ
ด้วยอุบลขาวและดอกไม้มีกลิ่นหอมมีประการต่างๆ. บทว่า ลีโหวามิสเปกฺขิว
ความว่า คุจราชสีห์ต้องการเหยื่อ. บทว่า พินฺทุสุตรา ได้แก่ มีเสียงกลม
กล่อม. บทว่า วคฺคฺช ได้แก่ มีเสียงไพเราะ. บทว่า กฺุชนฺตมฺปฺกฺุชนฺติ
ความว่า เข้าไปร้องภายหลังร่วมกะนกที่ร้องอยู่ก่อน. บทว่า อฺุคฺสมฺปฺปฺผิต
ทุเม ความว่า แอบที่ต้นไม้มีดอกบานตามฤดูกาล ส่งเสียงร้องพร้อมกะนกที่

ส่งเสียงร้องอยู่. บทว่า โส อทฺทส ความว่า พระองค์นั้นจักได้ทอดพระเนตร.
บทว่า กรณฺชกฺกฺชยฺตํ ความว่า เคลื่อนไปด้วยต้นสลอดน้ำและต้นกุ่ม
ทั้งหลาย. บทว่า อปฺปฏิกฺคนฺธิยฺยํ ได้แก่ ปราศจากกลิ่นเหม็น เต็มเปี่ยม
ด้วยน้ำหวานคาบด้วยปทุมและอุบลเป็นต้นมีประการต่าง ๆ บทว่า ปณฺณ
สาลํ อมาปย ความว่า ฟังสร้างบรรณศาลา. บทว่า อมาเปตฺวา ได้แก่ กรัน
สร้างแล้ว. บทว่า อญฺญาจริยาย อีหล ความว่า ข้าแต่สมมติเทพ ลำดับ
นั้นพระองค์ฟังดำรงพระชนมชีพ ด้วยการเที่ยวแสวงหา เป็นผู้ไม่ประมาทอยู่
เกิด คือฟังเป็นผู้ปรารภความเพียรอยู่เกิด.

พระยาเจตราชทั้งหลายกราบทูลบรรดา ๑๕ โยชนี แต่พระเวสสันดร
อย่างนี้แล้วส่งเสด็จ คิดว่าปัจฉามิตรคนใดคนหนึ่งอย่าพึงได้โอกาสประทุษร้าย
เลย เพื่อจะบรรเทาภัยอันตรายแห่งพระเวสสันดรเสีย จึงให้เรียกพรานป่าคน
หนึ่งชื่อเจตบุตร เป็นคนฉลาดศึกษาดีแล้วมาสั่งว่า เจ้าจงกำหนดตรวจตราคน
ทั้งหลายที่ไป ๆ มา ๆ สั่งจะนี้แล้วให้อยู่รักษาประตูป่า แล้วกลับไปสู่นคร
ของตน.

ฝ่ายพระเวสสันดรพร้อมด้วยพระราชโอรสพระราชธิดาและพระราช
เทวี เสด็จถึงเขาคันธมาทน์ประทับยับยั้งอยู่ ณ ที่นั้นตลอดวัน แต่นั้นฝ่ายพระ
พิศุบุตรเสด็จถึงเชิงเขาวิปุลบรรพต ประทับนั่งที่ฝั่งเกตุมดินที่ เสวย
เนื้อมึรสร้อยซึ่งนายพรานป่าผู้หนึ่งถวาย พระราชทานเข็มทองคำแก่นาย
พรานนั้น ทรงสรงสนานที่แม่น้ำนั้น มีความกระวนกระวายสงบ เสด็จขึ้นจาก
แม่น้ำ ประทับนั่ง ณ รมไม้โคโรทที่ตั้งอยู่ยอดसानุบรรพตน้อยหนึ่ง เสวยผล
นิโคโรท ทรงลุกขึ้นเสด็จไปถึงนาถิกบรรพต เมื่อเสด็จต่อไปก็ถึงสระมุจลินท์
เสด็จไปตามฝั่งสระถึงมุมด้านทิศอีสาน เสด็จเข้าสู่ชฎาไพโรโดยทางเดินได้คน

เดียว ล่วงที่นั่นก็บรรลุถึงสระโบกขรณีสี่เหลี่ยม ข้างหน้าของภูเขาทางกันดาร เป็นแดนเกิดแห่งแม่น้ำทั้งหลาย.

ขณะนั้นพิภพของท้าวสักกเทวราชสำแดงอาการเร่าร้อน ท้าวสักกเทวทรพิณการก็ทรงทราบเหตุการณ์นั้น จึงทรงดำริว่า พระมหาสัตว์เสด็จเข้าสู่หิมวันตประเทศ พระองค์ควรได้ที่เป็นที่ประทับ จึงตรัสเรียก พระวิสสุกรรมเทพบุตรมาสั่งว่า คุณก่อนพ่อ ท่านจงไปสร้างอาศรมบทในสถานที่อันเป็นรมณียณ เวียงเขาวงกตแล้วกลับมา สั่งจะนี้แล้วทรงส่งพระวิสสุกรรมไป พระวิสสุกรรมรับเทวบัญชาว่า สาธุ แล้วลงจากเทวโลกไป ณ ที่นั่น เนรมิตบรรณศาลา ๒ หลัง ที่จักรม ๒ แห่ง และที่อยู่กลางคืน ที่อยู่กลางวัน แล้วให้มีกอไม้อันวิจิตรด้วยดอกต่างๆ และดงกล้วย ในสถานที่นั้น ๆ แล้วตกแต่งบรรพชิตบริวารทั้งปวง จาริกอักษรไว้ว่าท่านผู้หนึ่งผู้ใดใครจะบวช ก็จงใช้บริวารเหล่านั้น. แล้วห้ามกันเสียซึ่งเหล่ามนุษย์และหมู่เนือหมู่นกที่มีเสียงน่ากลัว แล้วกลับที่อยู่ของตน.

ฝ่ายพระมหาสัตว์ทอดพระเนตรเห็นทางเดินคนเดียว ทรงกำหนดว่า จักมีสถานที่อยู่ของพวกบรรพชิต จึงให้พระนางมัทรีและพระราชโอรสธิดาพักอยู่ที่ทวารอาศรมบท พระองค์เองเสด็จเข้าสู่อาศรมบททอดพระเนตรเห็นอักษรทั้งหลาย ก็ทรงทราบความที่ท้าวสักกะประทาน ด้วยเข้าพระทัยว่า ท้าวสักกะทอดพระเนตรเห็นเราแล้ว จึงเปิดทวารบรรณศาลาเสด็จเข้าไป ทรงเปลื้องพระแสงขรรค์และพระแสงศรที่พระภูษา ทรงนุ่งผ้าเปลือกไม้สีแดง พาดหนังเสียบนพระอังสา เกล้ามณฑลชฎาทรงถือเพศฤาษี ทรงจับธารพระกรเสด็จออกจากบรรณศาลา ยังสิริแห่งบรรพชิตให้ตั้งขึ้นพร้อม ทรงเปล่งอุทานว่า โอเป็นสุข เป็นสุขอย่างยิ่ง เราได้ถึงบรรพชาแล้ว เสด็จขึ้นสู่ที่จักรมเสด็จจงกรมไปมา แล้วเสด็จไปสำนักพระราชโอรสธิดาและพระราชเทวีด้วยความสงบเช่นกับพระปัจเจกพุทธเจ้า ฝ่ายพระนางมัทรีเทวีเมื่อทอดพระเนตร

เห็นก็ทรงจำได้ ทรงหมอบลงที่พระบาทแห่งพระมหาสัตว์ ทรงกราบแล้วทรง
กั้นแสงเข้าสู่อาศรมบทกับด้วยพระมหาสัตว์ แล้วไปสู่บรรณศาลาของพระนาง
ทรงนุ่งผ้าเปลือกไม้สีแดง พาดหนังเสียบนพระอังสา เกล้ามณฑลชฎา ทรงถือ
เพศเป็นดาบสินี ภายหลังให้พระโอรสพระธิดาเป็นดาบสกุมารดาบสินีกุมารี
กษัตริย์ทั้ง ๔ พระองค์ประทับอยู่ที่เวียงแห่งคีรีวงกต ครั้งนั้นพระนางมัทรีทูล
ขอพรแต่พระเวสสันดรว่า ข้าแต่สมมติเทพ พระองค์ไม่ต้องเสด็จไปสู่ป่า
เพื่อแสวงหาผลไม้ จงเสด็จอยู่ ณ บรรณศาลากับพระราชโอรสและพระราชธิดา
หม่อมฉันจะนำผลาผลมาถวาย.

จำเดิมแต่นั้นมา พระนางนำผลาผลมาแต่ป่าบำรุงปฏิบัติพระราชสวามี
และพระราชโอรสพระราชธิดา ฝ่ายพระเวสสันดรบรมโพธิสัตว์ก็ทรงขอพรกะ
พระนางมัทรีว่า แน่ะพระน้องมัทรีผู้เจริญ จำเดิมแต่นี้เราทั้งสองชื่อว่าเป็น
บรรพชิตแล้ว ขึ้นชื่อว่าหญิงเป็นมลทินแก่พรหมจรรย์ ตั้งแต่นี้ไป เธออย่ามาสู่
สำนักฉันในเวลาไม่สมควร พระนางทรงรับว่าสาธุ แม่เหล่าสัตว์ดิรัจฉานทั้งปวง
ในที่ ๓ โยชน์โดยรอบ ได้เฉพาะซึ่งเมตตาคิดต่อกันและกัน ด้วยอนุภาพแห่ง
เมตตาของพระมหาสัตว์ พระนางมัทรีเทวีเสด็จอุภูฏาการแต่เช้าตั้งน้ำคั้นน้ำใช้
แล้วนำน้ำบัวนพระโอรส น้ำสรองพระพักตร์มา ถวายไม้ชำระพระทนต์ กวาด
อาศรมบท ให้พระโอรสพระธิดาทั้งสองอยู่ในสำนักพระชนก แล้วทรงถือ
กระเช้า เสียมขอเสด็จเข้าไปสู่ป่า หามูลผลาผลในป่าให้เต็มกระเช้า เสด็จกลับ
จากป่าในเวลาเย็น เก็บงำผลาผลไว้ในบรรณศาลาแล้วสรองน้ำ และให้พระ-
โอรสพระธิดาสรง ครั้งนั้นกษัตริย์ทั้ง ๔ องค์ ประทับนั่งเสวยผลาผลแทบ
ทวารบรรณศาลา แต่นั้นพระนางมัทรีพระชาติและพระกัณหาชีนาไปสู่
บรรณศาลา กษัตริย์ทั้ง ๔ ประทับอยู่ ณ เวียงเขาวงกตสิ้น ๓ เดือน โดย
ทำนองนี้แล ด้วยประการฉะนี้.

จบวนปเวสนกัณฑ์

ชูชกบรรพ

กาลนั้นมีพราหมณ์คนหนึ่งชื่อว่า **ชูชก** เป็นชาวบ้านพราหมณ์ชื่อ **ทุนนวิภูษะ** ใน **กาลิงครัฐ** เทียวภิกขาจารได้ทรัพย์ ๑๐๐ กหาปณะ ผากไว้ที่สกุลพราหมณ์แห่งหนึ่งแล้วไปเพื่อประโยชน์แสวงหาทรัพย์อีก เมื่อชูชกไปช้านาน สกุลพราหมณ์นั้นก็ใช้กหาปณะเสียหมด ภายหลังชูชกกลับมาทวง ก็ไม่สามารถจะให้ทรัพย์นั้นจึงยกธิดาชื่อนางอมิตตตาปนาให้ชูชก ชูชกจึงพานางอมิตตตาปนาไปอยู่บ้านทุนนวิภูษะพราหมณ์คามในกาลิงครัฐ นางอมิตตตาปนาได้ปฏิบัติพราหมณ์โดยชอบ.

ครั้งนั้น พวกพราหมณ์หนุ่ม ๆ เหล่าอื่นเห็นอาจารย์สมบัติของนาง จึงคุกคามภรรยาของตน ๆ ว่า นางอมิตตตาปนาปฏิบัติพราหมณ์ชราโดยชอบ พวกเจ้าทำไมประมาทต่อเราทั้งหลาย ภรรยาพราหมณ์เหล่านั้นจึงคิดว่า พวกเราจักยังนางอมิตตตาปนาให้หนีไปเสียจากบ้านนี้ คิดฉะนี้แล้วจึงไปประชุมกันดำนางอมิตตตาปนาที่ทำนน้ำเป็นต้น.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

มีพราหมณ์คนหนึ่งชื่อชูชกมีปกติดอยู่ในกาลิงครัฐ
ภรรยาสาวของพราหมณ์นั้นชื่อนามิตตตาปนา.

นางพราหมณ์เหล่านั้นในหมู่บ้านนั้น ไปตักน้ำที่
ทำนน้ำ เป็นประหนึ่งแตกตื่นกันมาประชุมกันกล่าว
บริภาษนางอมิตตตาปนาว่า แน่นางอมิตตตาปนา
บิดามารดาของเจ้า เมื่อเจ้ายังเป็นสาวอยู่อย่างนี้ ยัง
มอบตัวเจ้าให้แก่ชูชกพราหมณ์แก่ได้ พวกญาติของ
เจ้าผู้มอบตัวเจ้าแก่พราหมณ์แก่ ทั้งที่เจ้ายังเป็นสาวอยู่

อย่างนี้ เขาอยู่ในที่ลับปรึกษากันถึงเรื่องไม่เป็นประ-
โยชน์เรื่องทำชั่ว เรื่องลามก เรื่องไม่ยังใจให้เอิบอาบ
เจ้าอยู่กับผัวแก่ไม่ยังใจให้เอิบอาบ เจ้าอยู่กับผัวแก่
เจ้าตายเสียดีกว่ามีชีวิตอยู่ บิดามารดาของเจ้าคงหาชาย
อื่นให้เป็นผัวไม่ได้แน่จึงยกเจ้าซึ่งยังเป็นสาวอยู่อย่างนี้
ให้พราหมณ์แก่ เจ้าคงจัดบูชาไฟไว้ไม่ดี ในคติที่ ๕ คง
จักไม่ได้ทำการบูชาไฟไว้ เจ้าคงจักค่าสมณพราหมณ์
มีพรหมจรรย์เป็นเบื้องหน้า ผู้มีศีล เป็นพหูสูต ใน
โลกเป็นแน่ จึงได้มาอยู่ในเรือนพราหมณ์แก่แต่ยังเป็น
สาวอยู่อย่างนี้ ถูกงูกัดก็ไม่เป็นทุกข์ ถูกแทงด้วยหอก
ไม่เป็นทุกข์ การที่เห็นผัวแก่นั่นแล เป็นความทุกข์
ด้วย เป็นความร้ายกาจด้วย การเล่นหัว การรื่นรมย์
ย่อมไม่มีกับผัวแก่การเจรจาปราศรัยก็ไม่มี แม้การ
กระซิกกระซี้ก็ไม่งาม เมื่อใด ผัวหนุ่มเมียสาวเข้าหยอก
กันอยู่ในที่ลับ เมื่อนั้นความเศร้าโศกทุกอย่างที่เสียด
แทงหัวใจอยู่ย่อมพินาศไปสิ้น เจ้ายังเป็นสาวรูปสวย
พวกชายปรารถนายิ่งนัก เจ้าจึงไปอยู่เสียที่ตระกูลญาติ
เถิด คนแก่จักให้เจ้ารื่นรมย์ได้อย่างไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อหุ แปลว่า ได้มีแล้ว. บทว่า วาสี
กลิงฺเกสุ ความว่า เป็นชาวบ้านพราหมณ์ทุนนวิภูฐะแคว้นกาลิงครัฐ. บทว่า
ตา นํ ตตุถ คตาโวจฺญํ ความว่า หญิงในบ้านนั้นเหล่านั้นไปตักน้ำที่ทำน้ำ
ได้กล่าวกะนางอมิตตตปนาณั้น. บทว่า ติโย นํ ปริภาสีสุ ความว่า หญิง
เหล่านั้นมิได้กล่าวกะใคร ๆ อื่น ด้านางอมิตตตปนาณั้นโดยแท้แล. บทว่า
กุตฺตุหลา ได้แก่ เป็นประหนึ่งแตกตื่นกัน. บทว่า สมากนฺตุวา ได้แก่

ห้อมล้อมโดยรอบ. บทว่า ทหริย ได้แก่ ยังเป็นสาวรุ่มมีความงามเลิศ.
บทว่า ชินฺณสุตฺต ได้แก่ ในเรือนของพราหมณ์แก่เพราะชรา. บทว่า
ทฺยิฏฺฐนฺเต นวมิยฺ ความว่า เจ้าจักบูชาด้วยไว้มิได้ในคติที่ ๕ คือเครื่อง
บูชาของเจ้านั้นจักเป็นของที่กาแก่ถือเอาแล้วก่อน. ปาฐะว่า ทฺยิฏฺฐา เต
นวมิยา ดังนี้ก็มี ความว่า เจ้าจักบูชาด้วยในคติที่ ๕ ไว้มิได้. บทว่า อกตํ
อคฺคิหฺตฺตํ ความว่า แม้การบูชาไฟท่านก็จักไม่กระทำ. บทว่า อภิสฺสสิ
ความว่า ค่าสมณพราหมณ์ผู้มีบาปอันสงบแล้ว หรือผู้มีบาปอันลอยแล้ว หลึง
ทั้งหลายกล่าวอย่างนี้ ด้วยความประสงคฺว่า นี้เป็นผลแห่งบาปของเจ้านั้น.
บทว่า ชกฺขมิตฺปี น โสภติ ความว่า แม้การหัวเราะของคนแก่ที่หัวเราะ
เผยฟันหัก ย่อมไม่งาม. บทว่า สพฺเพ โสกา วินฺสฺสนฺติ ความว่า
ความเศร้าโศกของเขาเหล่านั้นทุกอย่างย่อมพินาศไป. บทว่า ก็ ชินฺโณ
ความว่า พราหมณ์แก่คนนี้จักยังเจ้าให้รื่นรมย์ด้วยกามคุณ ๕ ได้อย่างไร.

นางอมิตตดาปนาได้รับบริภาษแต่สำนักนางพราหมณ์เหล่านั้น ก็ถือ
หม้อน้ำร้องไห้กลับไปที่เรือน ครั้นชุกถามว่า ร้องให้ทำไม เมื่อจะแจ้งความ
แก่ชุกจึงกล่าวคานี้ว่า

ข้าแต่พราหมณ์ ฉันจะไม่ไปสู่แม่น้ำเพื่อน้ำตัก
มาให้ท่าน ข้าแต่พราหมณ์ พราหมณ์ทั้งหลายบริภาษ
ฉันเพราะเหตุที่ท่านเป็นคนแก่.

ความของคานี้ว่า ข้าแต่พราหมณ์ พราหมณ์ทั้งหลายบริภาษฉัน
เพราะท่านแก่ เพราะฉะนั้นจำเดิมแต่ไป ฉันจักไม่ไปสู่แม่น้ำตักน้ำมาให้ท่าน.

ชุกกล่าวว่า

แฉะนางผู้เจริญ เจ้าอย่าได้ทำงานเพื่อฉันเลย
อย่าตักน้ำมาเพื่อฉันเลย ฉันจักตักน้ำเอง เจ้าอย่าขัด
เคืองเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุตกมาหิสฺสึ ความว่า ฉันจักนำน้ำ
มาเอง

พราหมณ์อมิตตตาปนา กล่าวว่า

แน่พราหมณ์ ฉันไม่ได้เกิดในตระกูลที่ใช้ผิวให้
ตักน้ำ ท่านจงรู้อย่างนี้ ฉันจักไม่อยู่ในเรือนของท่าน
ถ้าท่านจักไม่นำทาสหรือทาสีมาให้ฉัน ท่านจงรู้อย่างนี้
ฉันจักไม่อยู่ในสำนักของท่าน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นาคี ตมฺหิ ความว่า ฉันไม่ได้เกิด
ในตระกูลที่ใช้สามีให้ทำงาน. บทว่า ยํ ตฺวํ ความว่า ฉันไม่ต้องการนำ
ที่ท่านจักนำหมา.

ชูชกกล่าวว่า

แน่พราหมณ์ พื้นฐานศิลปะหรือสมบัติคือ
ทรัพย์และข้าวเปลือกของฉันไม่มี ฉันจะหาทาสหรือ
ทาสีมาเพื่อนางผู้เจริญแต่ไหน ฉันจักบำรุงนางผู้เจริญ
เอง แน่นางผู้เจริญ เจ้าอย่าขัดเคืองเลย.

นางอมิตตตาปนาอันเทวดาดลใจ กล่าวกะพราหมณ์ชูชกว่า

มาเถิดท่าน ฉันจักบอกท่านตามที่ฉันได้ยินมา
พระราชเวสสันดรนั้นประทับอยู่ที่เขาวงกต ดูก่อน
พราหมณ์ ท่านจงไปทูลขอทาสและทาสีกะพระองค์
เมื่อท่านทูลขอแล้ว พระองค์ผู้เป็นขัตติยชาติจักพระ-
ราชทานทาสและทาสีแก่ท่าน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เอหิ เต อหฺมกฺขิสฺสึ ความว่า ฉัน
จักบอกแก่ท่าน. นางอมิตตตาปนาอันถูกเทวดาดลใจ จึงกล่าวคำนี้.

ชูชกกล่าวว่

ฉันเป็นคนแก่ ไม่มีกำลัง และหนทางก็ไกล ไป
แสนยาก แนะนำนางผู้เจริญ เจ้าอย่าคร่ำครวญไปเลย
อย่าเหนื่อยใจเลย ฉันจักบำรุงนางผู้เจริญของ เจ้าอย่าขัด
เคืองฉันเสีย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ชินโณหฺมสุมิ ความว่า แนะนำนางผู้
เจริญ ฉันเป็นคนแก่ ก็ไปอย่างไรได้.

พราหมณ์อมิตตตปนา กล่าวว่

คนขลาดยังไม่ทันถึงสนามรบ ไม่ทันได้รับเกียรติ
แพ่ ฉันได้ ดูก่อนพราหมณ์ ท่านยังไม่ทันได้ไปเลย
ยอมแพ่ ฉันนั้น ดูก่อนพราหมณ์ ถ้าท่านไม่หาทาส
และทาสีมาให้ฉัน ท่านจงรู้อย่างนี้ ฉันจักไม่อยู่ใน
เรือนของท่าน เมื่อใดท่านเห็นฉันแต่งกายในงาน
มหรสพประกอบด้วยนักขัตฤกษ์ หรือพิธีตามที่เคยมี
เมื่อนั้นความทุกข์ก็จักมีแก่ท่าน เมื่อฉันรื่นรมย์กับด้วย
ชายอื่น ๆ ความทุกข์ก็จักมีแก่ท่านเมื่อท่านชราแล้ว
พิโรคร่ำครวญอยู่ เพราะไม่เห็นฉัน ร่างกายที่งอก็จัก
งอยิ่งขึ้น ผมที่หงอกก็จักหงอกมากขึ้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อมนาปนุเต ความว่า เมื่อท่านไม่ยอม
ไปเฝ้าพระเวสสันดร ทูลขอทาสและทาสีมา ฉันจักกระทำการที่ท่านไม่ชอบใจ.

บทว่า นกฺขตฺเต อุตฺตฺตฺตฺเต ความว่า ในงานมหรสพที่เป็นไปด้วยสามารถ
ที่จัดขึ้นในคราวนักฤกษ์ หรือด้วยสามารถที่จัดขึ้นประจำฤดูกาล ในบรรดา
ฤดูกาลทั้งหก.

ชูชกพราหมณ์ได้ฟังดังนั้นก็ตกใจกลัว.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

แต่นั้น พราหมณ์ชุกนั้นก็ตกใจกลัว ตกอยู่ใน

อำนาจของนางอมิตตตาปนาพราหมณ์ ถูกถามว่าจะ

บีบคั้น ได้กล่าวกะนางว่า แน่ นางพราหมณ์ เจ้าจง

จัดเสบียงเดินทางเพื่อฉัน คือจัดขนมที่ทำด้วยงา ขนม

ที่ปรุงด้วยน้ำตาล ขนมที่ทำเป็นก้อนด้วยน้ำผึ้ง ทั้ง

สัตตुक้อนสัตตูกองและข้าวผอก จัดให้ดี ฉันจักนำ

พี่น้องสองกุมารมาให้เป็นทาส กุมารกุมารี่ทั้งสองนั้น

จักไม่เกียจคร้านบำเรอปฏิบัติเจ้าตลอดคืนตลอดวัน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อทุทิโต ได้แก่ เบียดเบียน คือบีบคั้น.

บทว่า ตัฏโโล ได้แก่ ขนมที่ทำด้วยงา. บทว่า สงฺกฺพานิ จ ได้แก่ ขนม

ที่ปรุงด้วยน้ำตาล. บทว่า สตฺตฺตฺกฺกฺตฺตฺ ได้แก่ ข้าวสัตตुक้อน ข้าวสัตตูกอง

และข้าวผอก. บทว่า เมณฺเณ ได้แก่ ผู้เช่นเดียวกันด้วยชาติโคตรสกุลและ

ประเทศ. บทว่า ทาสกฺมารเณ ได้แก่ สองกุมาร เพื่อประโยชน์เป็นทาส

ของเจ้า.

นางอมิตตตาปนาริบัตรเตรียมเสบียงแล้วบอกแก่พราหมณ์ชุก. ชุก

ซ่อมประตูเรือน ทำที่ชำระดูให้มั่นคง หาฟืนแต่ป่ามาไว้ เอาหม้อต้มน้ำใส่ไว้ใน

ภาชนะทั้งปวงในเรือนจนเต็ม แล้วถือเพศเป็นดาบสในเรือนนั้นนั่นเอง สอน

นางอมิตตตาปนาว่า แน่ นางผู้เจริญ จำเดิมแต่นี้ไป ในเวลาค่ำมีเจ้าอย่าออก

ไปนอกบ้าน จงเป็นผู้ไม่ประมาท จนกว่าฉันจะกลับมา สอนจะนั่นแล้วสวม

รองเท้า ยกถุงย่ามบรรจุเสบียงขึ้นสะพานบ่า ทำประทักษิณนางอมิตตตาปนา

มีนัยน์ตาเต็มด้วยน้ำตาร้องไห้หลีกไป.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

ชุกผู้เป็นเฝ้าพันธุพรหมทำกิจนี้เสร็จแล้ว สวม

รองเท้า แต่นั้นแกเรียกนางอมิตตตาปนาผู้ภรรยา

พราล้งเสีย ทำประทักษิณภรรยา สมทานวัตร มีหน้า

นองด้วยน้ำตา หลีกไปสู่นครอันเจริญรุ่งเรืองของชาว

สีพี เทียวแสวงหาทาสและทาสี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า รุณฺณมุโข ได้แก่ ร้องไห้ น้ำตาอาบ
หน้า. บทว่า สหิตพฺพโต ได้แก่ มีวัตรอันสมทานแล้ว อธิบายว่า ถือ
เพศเป็นดาบส. บทว่า จริ ความว่า ชุกเทียวแสวงหาทาสและทาสี มุ่ง
พระนครของชาวสีพีหลีกไปแล้ว

ชุกไปสู่นครนั้น เห็นชนประชุมกันจึงถามว่า พระราชาเวสสันดร
เสด็จไปไหน.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

พราหมณ์ชุกไปในนครนั้นแล้ว ได้ถามประ-

ชาชนที่มาประชุมกันอยู่ในที่นั้น ๆ ว่า พระเวสสันดร

ราชาประทับอยู่ที่ไหน เราทั้งหลายจะไปเฝ้าพระบรม-

ภคัตรีได้ที่ไหน ชนทั้งหลายผู้มาประชุมกันอยู่ ณ ที่

นั้น ได้ตอบพราหมณ์นั้นว่า คุณก่อนพราหมณ์ พระเวส-

สันดรบรมภคัตรีถูกพวกท่านเบียดเบียน เพราะทรง

ให้ทานมากไป ถึงถูกขับไล่จากแคว้นแคว้นของพระองค์

เสด็จไปประทับอยู่ ณ เขาวกต คุณก่อนพราหมณ์

พระเวสสันดรบรมภคัตรีถูกพวกท่านเบียดเบียน

เพราะทรงให้ทานมากไป จึงทรงพาพระโอรสพระธิดา

และพระมเหสีเสด็จไปประทับอยู่ ณ เขาวกต.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปกโต ความว่า พระเวสสันดรถูกเบียดเบียนบีบคั้น จึงไม่ได้ประทับอยู่ในพระนครของพระองค์ บัดนี้ประทับอยู่ เขาวงกต.

ชนเหล่านั้นกล่าวกะซุกว่า พวกเราทำพระราชอาชญาของเราให้พินาศแล้ว ยังมาขึ้นอยู่ในที่นี้อีก กล่าวฉะนี้แล้วก็ถือก้อนดินและท่อนไม้เป็นต้นไล่ตามซุกไป. ซุกถูกเทวดาตลใจ ก็ถือเอาบรรดาที่ไปเขาวงกตทีเดียว.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

พราหมณ์ซุกถูกนางอมิตตดาปนาเดือนแล้ว
เป็นผู้คิดใจในกาม จึงประสบทุกข์นั้น ในป่าที่
เคลื่อนไปด้วยพาลมฤค มีแรดและเสือเหลืองเสพอาศัย
แกถือไม้เท้ามีสีดงผลมะตูม อีกทั้งเครื่องบูชาไฟและ
เต้าน้ำ เข้าไปสู่ป่าใหญ่ ซึ่งแก่ได้ฟังว่า พระเวสสันดร
ราชาธิผู้ประทานผลที่บุคคลปรารถนาประทับอยู่ ผุง
สุนัขป่าก็ล้อมพราหมณ์นั้นผู้เข้าไปสู่ป่าใหญ่ แกล้ง
ทางร้องไห้ ได้หลีกไปไกลจากทางไปเขาวงกต แต่นั้น
แก่ผู้โลกโนโภคะ ไม่มีความสำรวมเดินไปแล้ว หลง
ทางที่จะไปสู่เขาวงกต ถูกฝูงสุนัขล้อมไว้ นั่งบนดิน
ไม้ ได้กล่าวคาถาเหล่านี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อมนุตฺตํ ได้แก่ ทุกข์นั้นคือทุกข์ที่ติดตามโดยมหาชน และทุกข์ที่จะต้องไปเดินป่า. บทว่า อคฺคิหุตฺตํ ได้แก่ ทัพพี เครื่องบูชาไฟ. บทว่า โภกานํ ปริวารยฺมฺ ความว่า ก็ซุกนั้นเข้าสู่ป่าทั้งที่ไม่รู้ทางที่จะไปเขาวงกต จึงหลงทางเที่ยวไป. ลำดับนั้น สุนัขทั้งหลายของพราหมณ์เจตบุตรผู้หนึ่งเพื่ออารักขาพระเวสสันดร ได้ล้อมซุกนั้น. บทว่า วิกนฺทิตฺ โส ความว่า ซุกนั้นขึ้นต้นไม้ต้นหนึ่งร้องไห้เสียงดัง. บทว่า วิปฺปนฺนุโร ได้แก่

ผิดทาง. บทว่า ทูเร ปนุตา ความว่า หลีกไปไกลจากทางที่ไปเขาวงกต.
บทว่า โภคอุทฺโธ ได้แก่ เป็นผู้โกลนในลาภคือโภคสมบัติ. บทว่า อสญฺญโต
ได้แก่ ผู้ทุศีล. บทว่า วงฺกสฺสโรหเรณตฺโต ได้แก่ หลงในทางที่จะไป
เขาวงกต.

ชูชกนั้นถูกฝูงสุนัขล้อมไว้ ขึ้นนั่งบนต้นไม้ ได้กล่าวคาถาเหล่านี้ว่า

ใครจะพึงบอกข่าวพระเวสสันดร พระราชบุตรผู้
ประเสริฐ ผู้ทรงชำนะมัจฉริยะไม่ปราชัยอีก ผู้ประทาน
ความปลอดภัยในเวลาที่มีภัยแก่เรา พระองค์เป็นที่อาศัย
ของเหล่าयाจก เช่นกรณีดลเป็นที่อาศัยแห่งเหล่าสัตว์.

ใครจะบอกข่าวพระเวสสันดรมหाराช ผู้เปรียบ
เหมือนแม่กรณีแก่เราได้ พระองค์เป็นที่ไปเฝ้าของ
เหล่าयाจก ดังสาครเป็นที่ไหลไปแห่งแม่น้ำน้อยใหญ่

ใครจะพึงบอกข่าวพระเวสสันดรผู้เปรียบเหมือน
สาครแก่เราได้ พระองค์เป็นดังสระน้ำมีท่าอันงาม ลง
ดื่มได้ง่ายมีน้ำเย็น น้ำรื่นรมย์ ดารดาษาไปด้วยดอก
มุลทริกบัวขาบ ประกอบด้วยละอองเกสร.

ใครจะพึงบอกข่าวพระเวสสันดรผู้เปรียบเสมือน
สระน้ำแก่เราได้ พระองค์เปรียบประหนึ่งต้นนิโครธ
ใกล้ทาง มีร่มเงาน้ำรื่นรมย์ใจ เป็นที่พักอาศัยของคน
เดินทาง ผู้เมื่อยล้าเหน็ดเหนื่อยมาในเวลาร้อน.

ใครจะพึงบอกข่าวพระเวสสันดรมหाराชแก่เรา
ได้ พระองค์เปรียบเหมือนต้นไทรที่ใกล้ทาง มีร่มเงา
น้ำรื่นรมย์ใจ เป็นที่พักอาศัยของคนเดินทาง ผู้เมื่อยล้า
เหน็ดเหนื่อยมาในเวลาร้อน.

ใครจะฟังบอกข่าวพระเวสสันดรมาราชแก่เรา
ได้ พระองค์เปรียบเหมือนต้นมะม่วงที่ใกล้ทาง มีร่ม
เงาน่ารื่นรมย์ใจ เป็นที่พักอาศัยของคนเดินทาง ผู้
เมื่อยล้าเหน็ดเหนื่อยมาในเวลาร้อน.

ใครจะฟังบอกข่าวพระเวสสันดรมาราชแก่เรา
ได้ พระองค์เปรียบเหมือนต้นรังที่ใกล้ทาง มีร่มเงา
น่ารื่นรมย์ใจ เป็นที่พักอาศัยของคนเดินทาง ผู้เมื่อยล้า
เหน็ดเหนื่อยมาในเวลาร้อน.

ใครจะฟังบอกข่าวพระเวสสันดรมาราชแก่เรา
ได้ พระองค์เปรียบเหมือนต้นไม้ใหญ่ที่ใกล้ทาง มีร่ม
เงาน่ารื่นรมย์ใจ เป็นที่พักอาศัยของคนเดินทาง ผู้
เมื่อยล้าเหน็ดเหนื่อยมาในเวลาร้อน.

ใครจะแจ้งข่าวของพระองค์ ผู้ทรงคุณเห็นปาน
นั้นแก่เรา เมื่อเราเข้าไปในป่าใหญ่พร้าเพื่ออยู่อย่างนี้
บุคคลใดบอกว่า ข้าพเจ้ารู้ข่าว บุคคลนั้นชื่อว่ายัง
ความรำเริงให้เกิดแก่เรา อนึ่ง เมื่อเราเข้าไปในป่าใหญ่
พร้าเพื่ออยู่อย่างนี้ บุคคลใดบอกข่าวว่า ข้าพเจ้ารู้จัก
ราชนิवासสถานของพระเวสสันดร บุคคลนั้นพึงประ-
สพบุญมิใช่น้อย ด้วยคำบอกเล่าคำเดียวนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ชยนุตฺตํ ได้แก่ ผู้ชนะความตระหนี่. บทว่า
โก เม เวสฺสฺสนฺตรํ วิทฺถ ความว่า ชุชกกกล่าวว่า ใครจะฟังบอกข่าวพระ-
เวสสันดรแก่เรา. บทว่า ปติฏฺฐาติ ความว่า ได้เป็นที่พึ่งอาศัย. บทว่า
สนฺตํ ได้แก่ เป็นไปโดยรอบ. บทว่า กิลฺนฺตํ ได้แก่ ผู้ล้าบากใน
หนทาง. บทว่า ปฏิคฺคหฺม ได้แก่ เป็นผู้รับ ถือเป็นที่พักอาศัย. บทว่า

อหิ ชานนุติ โย วชฺชา ความว่า ผู้ใดฟังกล่าวอย่างนี้ว่า ข้าพเจ้ารู้สถาน
ที่ประทับของพระเวสสันดร.

พรานเจตบุตรเป็นพรานล่าเนื้อที่เหล่าพระยาเจตราชตั้งไว้เพื่ออารักขา
พระเวสสันดร เที้ยวอยู่ในป่าได้ยินเสียงคร่ำครวญของชูชกนั้น จึงคิดว่า
พรามณ์นี้ย่อมคร่ำครวญอยากจะพบพระเวสสันดร แต่แกลงไม่ได้มาตาม
ธรรมดา คงจักขอพระมัทรีหรือพระโอรสพระธิดา เราจักมาแกลเสียในที่นี้
แหละ คิดฉะนี้แล้วจึงไปใกล้ชูชก กล่าวว่า ตาพรามณ์ ข้าจักไม่ให้ชีวิตแก
กล่าวฉะนั้นแล้วยกหน้าไม้ขึ้นสายชูจะยิง.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

พรานผู้เที้ยวอยู่ในป่าชื่อเจตบุตรกล่าวแก่ชูชกว่า
แน่ะพรามณ์ พระเวสสันดรบรมกษัตริย์ถูกพวกแกล
เบียดเบียน เพราะทรงให้ทานมากไป จึงถูกขับไล่
ออกจากแคว้นแคว้นของพระองค์ เสด็จไปประทับอยู่
ณ เขาวกต แน่ะพรามณ์ พระเวสสันดรบรมกษัตริย์
ถูกพวกแกลเบียดเบียน เพราะทรงให้ทานมากไป จน
ต้องพาพระโอรสพระธิดาและพระมเหสีเสด็จไปประ-
ที่มีช้อยู่ ณ เขาวกต แกลเป็นคนมีปัญญาทราม ทำสิ่ง
ที่มีช้อยิ่ง มาจากรัฐสุป่าใหญ่ แสวงหาพระราชบุตร
คุณกยงหาปลา แน่ะพรามณ์ ข้าจักไม่ให้ชีวิตแก
ในที่นี้ เพราะลูกศรนั้นอันข้ายังไปแล้ว จักตีมโหฬ
แกล แน่ะพรามณ์ ข้าจักตัดหัวของแก เชือดเอา
หัวใจพร้อมทั้งไส้พุง แล้วจักบูชาปิ่นตฤณย์พร้อม
ด้วยเนื้อของแก แน่ะพรามณ์ ข้าจักเหมือนหัวใจของ
แกพร้อมด้วยเนื้อ มันชั้น และเยื่อในสมองของแกบูชา

ยัญ ณะพราหมณ์ ข้าจักบูชาบวงสรวงด้วยเนื้อของ
แก จักไม่ให้แก่นำพระราชเทวีพระโอรสพระธิดาของ
พระราชบุตรเวสสันดรไป.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อภิจูจการี** ความว่า แกเป็นผู้กระทำ
สิ่งที่มิใช่กิจ. บทว่า **ทุมเมโธ** ได้แก่มิมีปัญหา. บทว่า **รฏฐา** **วิวนมากโต**
ความว่า จากแคว้นแคว้นมาป่าใหญ่. บทว่า **สโร** **ปาสุสตี** ความว่า ลูกศร
นี้จักค้ำโลหิตของแก. บทว่า **วชฺฌนิตฺวาน** ความว่า เราจักฆ่าแกแล้วตัด
ศีรษะของแกผู้ตกจากต้นไม้ให้เหมือนผลตาล แล้วเดือนเนื้อหัวใจพร้อมทั้ง
ตับไตไส้พุง บูชายัญชื่อป็นถสกุณแก่เทวดาผู้รักษาหนทาง. บทว่า **น จ ตฺว**
ความว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น แกจักนำพระมเหสีหรือพระโอรสพระธิดาของพระ-
ราชบุตรเวสสันดรไปไม่ได้.

ชูกได้ฟังคำของพราณเจตบุตรแล้ว ก็ตกใจกลัวแต่มรรณภัย เมื่อจะ
กล่าวมุสาวาท จึงกล่าวว่า

ดูก่อนเจตบุตร ข้าเป็นพราหมณ์ทนต์ไม่ควรฆ่า
เจ้าจงฟังข้าก่อน เพราะฉะนั้น คนทั้งหลายจึงไม่ฆ่า
ทนต์ นี่เป็นธรรมเนียมเก่า ชาวสี่พีทั้งปวงหายขัดเคือง
พระชนกก็ทรงปรารธนาจะพบพระเวสสันดร ทั้งพระ-
ชนนีของท้าวเชอก็ถอยพระกำลัง พระเนตรทั้งสองฟัง
เลื่อมโทรมโดยกาลไม่นาน **ดูก่อนเจตบุตร** ข้าเป็นผู้
อันพระราชาพระราชินีทรงส่งมาเป็นทนต์ เจ้าจงฟังข้า
ก่อน ข้าจักเชิญพระเวสสันดรราชโอรสกลับ ถ้าเจ้ารู้
จงบอกหนทางแก่เรา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นิชฺฌตฺตา** ได้แก่ เข้าใจกันแล้ว.
บทว่า **อจิราจฺขุณิ** **ชียเร** ความว่า พระเนตรทั้งสองจักเลื่อมโทรมต่อ

กาลไม่นานเลย เพราะทรงกันแสงเป็นนิตย์.

กาลนั้นพรานเจตบุตรก็มีความโสมนัส ด้วยคิดว่า ได้ยินว่า บัดนี้
พราหมณ์นี้จะมาเชิญเสด็จพระเวสสันดรกลับ จึงผูกสุนัขทั้งหลายไว้ให้อยู่ที่
ส่วนข้างหนึ่ง แล้วให้ชูชกลงจากต้นไม้ ให้นั่งบนที่ลาดกิ่งไม้ ให้โภชนาหาร
เมื่อจะทำปฏิสันถาร จึงกล่าวคาถานี้ว่า

ข้าแต่ตาพราหมณ์ ตาเป็นทูตที่รักของพระเวส-
สันดรผู้เป็นที่รักของข้า ข้าจะให้กระบอกน้ำผึ้งและ
ขาเนื้ออย่างเป็นบรรณาการแก่ตา และจับบอกประเทศที่
พระเวสสันดรผู้ประทานความประสงค์ประทับอยู่แก่ตา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปิยสุสเม ความว่า ตาเป็นทูตที่รักของ
พระเวสสันดรผู้เป็นที่รักของข้า ข้าจะให้บรรณาการแก่ตา เพื่อความเต็มแห่ง
อหยาศัย

จบชูชกบรรพ

จลนวรรณนา

พรานเจตบุตรให้พราหมณ์ชูชกบริโภคน้ำแล้ว ให้กระบอกน้ำผึ้งและขา
เนื้ออย่างแก่ชูชก เพื่อเป็นเสบียงเดินทางอย่างนี้แล้ว ยืนที่หนทางยกมือเบี่ยง
ขวาขึ้นเมื่อจะแจ้งโอกาสเป็นที่ประทับอยู่แห่งพระเวสสันดรมหาสัตว์ จึงกล่าวว่า

ดูก่อนมหาพราหมณ์ นันธุเขาคันธมาทน์ล้วน
แล้วไปด้วยศิลา ซึ่งเป็นที่ประทับแห่งพระราชา
เวสสันดรพร้อมด้วยพระมัทรีราชเทวีทั้งพระชาติและ
พระกัณหาชينا ทรงเพศบรรชิตอันประเสริฐ และ

ขอสำหรับสอยผลาผล ภาษณะสำหรับใช้ในการบูชา
เพลิง กับทั้งชฎา ทรงหนังสือเหลืองเป็นภาษาทรง
บรรทมเหนือแผ่นดิน ทรงนมัสการเพลิง ทิวไม้เขียว
นั้นทรงผลต่าง ๆ และภูผาสูงยอดเสียดเมฆเขียวชะอุ่ม
นั้นแลเป็นเหล่าอัญชนภูผาเห็นปรากฏอยู่ นั้นเหล่าไม้
ตะแบก ไม้หูกวาง ไม้ตะเคียน ไม้รัง ไม้สะคร้อและ
เถายางทราย อ่อนไหวไปตามลมดังमाणพดิมสุรครั่ง
แรกก็ไซ้เซจะนั้น เหล่านกโพระดก นกดูเหว่า ส่ง
เสียงร้องบนกิ่งต้นไม้ ฟังฟังดูจดังคิดโผผินบินจาก
ต้นนั้นสู่ต้นนี้ กิ่งไม้และใบไม้ทั้งหลาย อันลมให้
หวั่นไหวแล้วเสียดสีกัน ดังจะชวนบุคคลผู้ผ่านไป
ให้มายินดี และยังบุคคลผู้อยู่ในที่นั้นให้เปลิดเปลิน
ซึ่งเป็นที่ประทับแห่งพระราชเวสสันดรพร้อมด้วย
พระมัทรีราชเทวี ทั้งพระชาติและพระกัมหาชินาทรง
เพศบรรพชิตอันประเสริฐ และขอสำหรับสอยผลาผล
ภาษณะสำหรับใช้ในการบูชาเพลิง กับทั้งชฎา ทรง
หนังสือเหลืองเป็นภาษาทรง บรรทมเหนือแผ่นดิน
ทรงนมัสการเพลิง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **คณฺฐมาทโน** ความว่า นันฺฐเขาคันธ-
มาทน์ ท่านบ้ายหน้าทางทิศอุดรเดินไปตามเชิงภูเขาคันธมาทน์ จักเห็นอาศรม
ที่ทำวสัฏกะประทาน ซึ่งเป็นที่พระราชเวสสันดรพร้อมด้วยพระโอรสพระธิดา
และพระมเหสีประทับอยู่. บทว่า **พฺรหฺมณฺวณฺณํ** ได้แก่ เพศบรรพชิต
ผู้ประเสริฐ. บทว่า **อาสทญฺจ มสฺสขญฺญํ** ความว่า ทรงขอสำหรับสอย

เก็บผลพล ภาชนะสำหรับใช้ในการบูชาเพลิง และชฎา. บทว่า จมฺมวาลี
ได้แก่ ทรงหนั่งเสื่อเหลือง. บทว่า ฉมา เสดิ ความว่า บรรทมเหนือ
เครื่องปูลาดใบไม้บนแผ่นดิน. บทว่า ธวสุตฺถกณฺณา ขทฺริยา ได้แก่ ไม้
ตะแบก ไม้หูควาง และไม้ตะเคียน. บทว่า สกฺกิ ปิตาว มาณวา ความ
ว่า เป็นราวกะนักเลงดื่มน้ำเมา ดื่มครั้งเดียวเท่านั้น. บทว่า อูปริ ทุม-
ปฺริยาเยสุ ได้แก่ ที่กิ่งแห่งต้นไม้ทั้งหลาย. บทว่า สงฺกิตฺติโยว สุยฺยูเร
ความว่า จะได้ฟังเสียงของเหล่าคนต่าง ๆ ที่อยู่กัน ดุจทิพยสังคีต. บทว่า
นชฺชหา ได้แก่ นกโพระดก. บทว่า สมฺปตฺนุตฺติ ได้แก่ เที้ยวส่งเสียง
ร้องเจี๊วจ้าว. บทว่า สาขาปตฺตสมฺมิตฺตา ความว่า เหล่านกถูกใบแห่งกิ่งไม้
เสียดสีก็พากันส่งเสียงร้องเจี๊วจ้าว หรือกิ่งไม้มีใบอันลมพัดแล้วนั้นแล. บทว่า
อาคนฺตุ ได้แก่ คนที่จะจากไป. บทว่า ยตฺต ความว่า ท่านไปในอาศรม
บทซึ่งเป็นที่ประทับอยู่แห่งพระเวสสันดรแล้ว จักเห็นสมบัติแห่งอาศรมบทนี้.

พรานเจตบุตร เมื่อจะพรรณนาถึงอาศรมบทให้ยิ่งจื๊นกว่าที่กล่าวมา
แล้วนั้น จึงกล่าวว่

ที่บริเวณอาศรมนั้น มีหมู่ไม้มะม่วง มะขวิด

ขนุน ไม้รั้ง ไม้หว่า สมอพิเภก สมอไทย มะขาม-
ป้อม ไม้โพธิ์ พุทรา มะพลับทอง ไม้ไทร ไม้มะสัง
ไม้มะขางมีรสหวาน งามรุ่งเรือง และมะเดื่อผลสุก
อยู่ในที่ต่ำทั้งกล้วยงาช้าง กล้วยหอม ผลจันทน์มีรส
หวานเหมือนน้ำผึ้ง ในป่านั้นมีรวงผึ้งไม่มีตัว คนถือเอา
บริโภคได้เอง อนึ่งในบริเวณอาศรมนั้น มีดงมะม่วง
ตั้งอยู่ บางต้นกำลังออกช่อ บางต้นมีผลเป็นหัวแมลง-

วัน บางต้นมีผลห้ามเป็นปากตะกร้อ บางต้นมีผลสุก ทั้งสองอย่างนั้นมีพรรณดั่งสีหลังกบ อนึ่งในบริเวณ อาศรมนั้น บุรุษยืนอยู่ใต้ต้นก็เก็บมะม่วงสุกกินได้ ผลมะม่วงดิบและสุกทั้งหลาย มีสีสวยกลิ่นหอมรส อร่อยที่สุด เหตุการณ์เหล่านี้เป็นที่น่าอัศจรรย์แก่ ข้าพเจ้าเหลือเกิน ถึงกับออกอุทานว่า อือ ๆ ที่ประทับ ของพระเวสสันดรนั้น เป็นดั่งที่อยู่แห่งเทวดาทั้งหลาย งดงามปานนั้นทนวัน มีหมู่ตาล มะพร้าว และ อินทผลัมในป่าใหญ่ ราวกระเปียบดอกไม้ที่ช่างร้อย ครอบตั้งไว้ ปรากฏดั่งยอดธง วิจิตรด้วยบุปผชาติมี พรรณต่าง ๆ เหมือนดาวเรือเรืออยู่ในนภากาศ แลมี ไม้มุกมัน โกฐ สะค้าน และแคลฝอย บุนนาค บุนนาค- เขาและทองกลาง มีดอกบานสะพรั่ง อนึ่งในบริเวณ อาศรมนั้น มีไม้ราชพฤกษ์ ไม้มะเกลือ กฤษณา รักดำ ก็มีมาก ต้นไทรใหญ่ ไม้รูกฟ้า ไม้ประคู้ มี ดอกบานสะพรั่งในบริเวณอาศรมนั้น มีไม้อัญชันเขียว ไม้สน ไม้กะทุม ขนุนสามมะกอก ไม้ตะแบก ไม้รัง ล้วนมีดอกเป็นพุ่มคล้ายลอมฟาง ในที่ไม่ไกลอาศรม นั้น มีสระโบกขรณี ณ ภูมิภาคนารีนรมย์ คาดาย ไปด้วยปทุมและอุบล คุงในนันทนอุทยานของเหล่า ทวยเทพฉะนั้น อนึ่งในที่ใกล้สระโบกขรณีนั้น มีฝูง นกคูเหว่าเมารสบุปผชาติ ส่งเสียงไพเราะจับใจ ทำป่า

นั้นอ้ออิงก๊กก้อง ในเมื่อหมู่ไม้ผลิดอกแย้มบานตาม
ฤดูกาล รสหวานดั่งน้ำผึ้งร่วงหล่นจากเกสรดอกไม้ลง
มาค้ำงอยู่บนใบบัว เรียกว่า โบกขรมฐ น้ำผึ้งใบบัว
(ขันฑสกร) อนึ่งลมทางทิศทักษิณและทิศประจิมย่อม
พัดมาที่อาศรมนั้น อาศรมเป็นสถานที่เคลื่อนกล่นด้วย
ละอองเกสรปทุมชาติ ในสระโบกขรณินั้นมีกระจับ
ใหญ่ๆ ทั้งข้าวสาสิรวงลง ณ ภูมิภาค เหล่าปูในสระ
นั้นก็มียามาก ทั้งมัจฉาชาติและเต่าว่ายไปตามกันเห็น
ปรากฏ ในเมื่อเหง้าบัวแตก น้ำหวานก็ไหลออก ดูก
นมสด เนยใส ไหลออกจากเหง้าบัวฉะนั้น วนประเทศ
นั้นฟุ้งไปด้วยกลิ่นต่างๆ หอนตกลงไป วนประเทศนั้น
เหมือนดังจะชวนเชิญชนผู้มาถึงแล้วให้ยินดีด้วยดอก
ไม้และกิ่งไม้ที่มีกลิ่นหอม แผลงผึ้งทั้งหลายก็ร้องตอม
อยู่โดยรอบ ด้วยกลิ่นดอกไม้ อนึ่งในที่ใกล้อาศรมนั้น
มีฝูงวิหคเป็นอันมากมีสีสันต่าง ๆ กัน บันเทิงอยู่กับคู่
ของตน ๆ ร่ำร้องขานกะกันและกัน มีฝูงนกอีก ๔
หมู่ ทำรังอยู่ใกล้สระโบกขรณิ คือหมู่ที่ ๑ ชื่อนันทิกา
ย่อมร้องทูลเชิญพระเวสสันดรให้ขึ้นชมยินดีอยู่ในป่านี้
หมู่ที่ ๒ ชื่อชีวปุตตา ย่อมร่ำร้องถวายพระพรให้พระ-
เวสสันดรพร้อมด้วยพระโอรสพระธิดาและพระมเหสี
จงมีพระชนม์ยืนนานด้วยความสุขสำราญ หมู่ที่ ๓ ชื่อ
ชีวปุตตาปิยาจโน ย่อมร่ำร้องถวายพระพรให้พระเวส-
สันดรพร้อมทั้งพระโอรสพระธิดาและพระมเหสี ผู้

เป็นที่รักของพระองค์จงทรงสำราญ มีพระชนมายุยืน

นานไม่มีข้าศึกศัตรู หมู่ที่ ๔ ชื่อเปียปุตตาปิยานันทา

ย่อมรำร้องถวายพระพรให้พระโอรสพระธิดาและพระ-

มเหสี จงเป็นที่รักของพระองค์ พระองค์จงเป็นที่

รักของพระโอรสพระธิดาและมเหสี ทรงชื่นชมโสมนัส

ต่อกันและกัน ทิวไม้ราวกระเบียบดอกไม้ที่ช่างร้อย

กรองตั้งไว้ ปรางค์ดั่งยอดธง วิจิตรด้วยบุปผชาติมี

พรรณต่าง ๆ เหมือนคนฉลาดเก็บมาร้อยกรองไว้ ซึ่ง

เป็นที่ประทับแห่งพระราชเวสสันดร พร้อมด้วยพระ-

มัทรีราชเทวีทัพระชาติและพระกัณหาชينا ทรงเพศ

บรรพชิตอันประเสริฐ และขอสำหรับสอยผลาผล

ภักษาสำหรับใช้ในการบูชาเพลิงกับทั้งชฎา ทรงหวัง

เสื่อเหลืองเป็นภูษาทรง บรรทมเหนือแผ่นดิน ทรง

นมัสการเพลิง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า จารุติมฺพรุฑฺฐา ได้แก่ ต้นมะพลับ

ทอง. บทว่า มธฺมธฺฐกา ได้แก่ มะฆางมีรสหวาน. บทว่า เถวนฺนฺติ

แปลว่า ย่อมรุ่งเรือง. บทว่า มธฺตฺถิกา ได้แก่ เหมือนน้ำผึ้ง หรือเช่นกับ

รวงผึ้งเพราะแม่น้ำหวานไหลเอี่ยม. บทว่า ปาเรวตา ได้แก่ ต้นกล้วยงาช้าง.

บทว่า ภาเวยฺย ได้แก่ กล้วยมีผลยาว. สกมาทาย ความว่า ถือเอารวงผึ้ง

นั้นบริโภคได้เองทีเดียว. บทว่า โทวิลา ได้แก่ มีดอกและใบร่วงหล่น มี

ผลคายคืน. บทว่า เภงฺควณฺณฺณา ตฺทฺภฺยํ ความว่า มะม่วงทั้งสองอย่างนั้น

คือ คีบข้าง สุกข้าง มีสีเหมือนสีของหลังกบทีเดียว. บทว่า อเถตฺต

เหฏฺฐา ปุริโส ความว่า อนึ่ง อาศรมนั้น บุรุษยืนอยู่ใต้ต้นมะม่วง

เหล่านั้น ย่อมเก็บผลมะม่วงได้ ไม่จำเป็นต้องขึ้นต้น. บทว่า **วณฺณคณฺฐ-**
รสฺสูตฺตมา ได้แก่ อุดมด้วยสีเป็นต้นเหล่านั้น. บทว่า **อเตว เม อจฺจนฺริย**
ความว่า เป็นที่อัศจรรย์แก่ข้าพเจ้าเหลือเกิน. บทว่า **หิงฺกาโร** ได้แก่ ทำ
เสียงว่า หี ๆ. บทว่า **วิภทฺติกา** ได้แก่ ต้นตาล บทว่า **มालาว คณฺฐิตา**
ความว่า ดอกไม้ทั้งหลายตั้งอยู่บนต้นไม้ที่มีดอกบานสะพรั่ง เหมือนพวงมาลัย
ที่นายมาลาการร้อยกรองไว้. บทว่า **ชชฺคฺคาเนว ทิสฺสูเร** ความว่า ต้นไม้
เหล่านั้น ปรากฏราวกะยอตรงที่ประดับแล้ว. บทว่า **กฺุณฺฐี กฺุณฺฐตฺตรา**
ได้แก่ รุกขชาติอย่างหนึ่งชื่อว่าไม้มูกมัน **กอโกธฺฐ** และกอกฤษณา. บทว่า
คิริปฺนฺนาคา ได้แก่ บุญนาคนใหญ่. บทว่า **โกวิพารา** ได้แก่ ต้นทอง
หลาง. บทว่า **อุทฺทาลกา** ได้แก่ ต้นราชพฤกษ์ดอกสีเหลือง. บทว่า
ภลฺลิตฺยา ได้แก่ ต้นรักดำ. บทว่า **ลพฺุชา** ได้แก่ ต้นขนุนลำมะลอ.
บทว่า **ปฺุตฺตชีวา** ได้แก่ ต้นไทรใหญ่. บทว่า **ปลาลขลสนฺนิภา** ความ
ว่า พรานเจตบุตรกล่าววว่า ดอกไม้ที่ร่วงหล่นใต้ต้นไม้เหล่านั้นคล้ายลอมฟาง.
บทว่า **โปกฺุขรณฺิ** ได้แก่ สระโบกขรณีสี่เหลี่ยม. บทว่า **นฺนทเน** ได้แก่
เป็นราวกะสระนั้นทนโบกขรณิ ในนั้นทนวนอุทยาน. บทว่า **ปฺุปฺุส-**
มตฺตฺตา ได้แก่ เมาคัวยรสของบุปผชาติคืออุกกรสของบุปผชาติรบกวณ. บทว่า
มกรนฺุเทหิ ได้แก่ เกสรดอกไม้. บทว่า **โปกฺุขเร โปกฺุขเร** ความว่า
เรณูร่วงจากเกสรดอกบัวเหล่านั้นลงบนใบบัว ชื่อโปกขรมธุน้ำผึ้งใบบัว (ซึ่ง
แพทย์ใช้เข้ายาเรียกว่า ชันทสกร). บทว่า **ทกฺุจิรณา อถ ปจฺุณฺิมา** ความว่า
ลมจากทิศน้อยทิศใหญ่ทุกทิศ ท่านแสดงด้วยคำเพียงเท่านี้. บทว่า **ธฺูลา**
สิฆาฏฺกา ได้แก่ กระจับขนาดใหญ่. บทว่า **สสาทฺิยา** ได้แก่ ข้าวสาลี
เล็กๆ ซึ่งเป็นข้าวสาลีที่เกิดเองตั้งอยู่ เรียกว่าข้าวสาลีบริสุทธี ก็มี. บทว่า
ปสทาทฺิยา ได้แก่ ข้าวสาลีเหล่านั้น แหละร่วงลงบนพื้นดิน. บทว่า **พฺุยาวิธา**

ความว่า เหล่าสัตว์น้ำชนิดต่างๆ เทียวไปเป็นกลุ่มๆ ในน้ำใส ว่ายไปตาม ลำดับปรากฏอยู่. บทว่า มุขยานกา ได้แก่ ภู. บทว่า มธุ ภิเสหิ ความว่า เมื่อเหง้าบัวแตก น้ำหวานไหลออกเช่นกับน้ำผึ้ง. บทว่า จิริ สปิ มุพาลิหิ ความว่า น้ำหวานที่ไหลออกจากเหง้าบัวเป็นราวกะเนยข้นเนยใส ผสมน้ำมัน. บทว่า สมุโมทิตเว ความว่า เป็นเหมือนจะยั้งชนที่ถึงแล้วให้ ยินดี. บทว่า สมนุตามภินาทิตา ความว่า เทียวบินรำร้ออยู่โดยรอบ. บทว่า นนุทิกา เป็นต้นเป็นชื่อของนกเหล่านั้น ก็บรรดานกเหล่านั้น นก หมูที่ ๑ ร้องถวายพระพรว่า ข้าแต่พระเวสสันดรเจ้า ขอพระองค์จงชื่นชม ยินดีประทับอยู่ในป่านี้เถิด นกหมูที่ ๒ ร้องถวายพระพรว่า ขอพระองค์พร้อม ทั้งพระโอรสพระธิดาและพระมเหสีจงมีพระชนม์ยืนนานด้วยความสุขสำราญเถิด นกหมูที่ ๓ ร้องถวายพระพรว่า ขอพระองค์พร้อมทั้งพระโอรสพระธิดาและ พระมเหสีผู้เป็นที่รักของพระองค์ จงทรงสำราญมีพระชนม์ยืนนานไม่มีข้าศึก ศัตรูเถิด นกหมูที่ ๔ ร้องถวายพระพรว่า ขอพระโอรสพระธิดาและพระมเหสี จงเป็นที่รักของพระองค์ ขอพระองค์จงเป็นที่รักของพระโอรสพระธิดาและ พระมเหสี ทรงชื่นชมโสมนัสกันและกันเถิด เพราะเหตุนี้้นกเหล่านั้นจึงได้ มีชื่ออย่างนี้แล. บทว่า โปกุขรณิขรา ได้แก่ ทำรังอยู่ใกล้สระโบกขรณี.

พรานเจตบุตรแจ้งสถานที่ประทับของพระเวสสันดรอย่างนี้แล้ว ชูชก ยินดี เมื่อจะทำปฏิสันถารจึงกล่าวคานี้ว่า

ก็สัตว์ผองอันระคนด้วยน้ำผึ้งและสัตว์กุ่มอนมีรส

หวานอร่อยของลุนนี้ อมิตตตาปนาจัดแจงให้แล้ว ลุน

จะแบ่งให้แก่เจ้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สตุตุภคตุ ได้แก่ ภัตตาหารคือสัตว์ ที่คล้ายน้ำผึ้งเคี้ยว มีคำอธิบายว่าสัตว์ของลุนที่มีอยู่นั้น ลุนจะให้แก่เจ้า เจ้า จงรับเอาเถิด.

พรานเจตบุตรได้ฟังดังนั้นจึงกล่าวว่า

ข้าแต่ท่านพราหมณ์ จงเอาไว้เป็นเสบียงทาง
ของลุงเถิด ข้าพเจ้าไม่ต้องการเสบียงทาง ขอเชิญลุง
รับน้ำผึ้งกับขาน้ำอย่างจากสำนักของข้านี้เอาไปเป็น
เสบียงทาง ขอให้ลุงไปตามสบายเถิด ทางนี้เป็นทาง
เดินได้คนเดียว มาตามทางนี้ ตรงไปสู่อาศรมอัจจุ-
ตฤณี พระอัจจุตฤณีอยู่ในอาศรมนั้น มีพื้นเขลอะ มี
ธูลีบนศีระะ ทรงเพศเป็นพราหมณ์ มีขอสำหรับสอย
ผลาผล ภาชนะสำหรับใช้ในการบูชาเพลิง กับทั้งชฎา
ครองหนังเสือเหลือง นอนเหนือแผ่นดิน นมัสการ
เพลิง ลุงไปถึงแล้วถามท่านเถิด ท่านจักบอกหนทาง
ให้แก่ลุง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สมฺพลั ได้แก่ เเสบียงทาง. บทว่า
เอติ ความว่า หนทางเดินได้เฉพาะคนเดียวมาตรงหน้าเราทั้งสองนี้ ตรงไป
อาศรมบท. บทว่า อัจจุโต ความว่า ฤกษ์องค์หนึ่งมีชื่ออย่างนี้ อยู่ใน
อาศรมนั้น.

ชูชกผู้เป็นเฝ้าพันธุพราหมณ์ได้ฟังคำนี้แล้ว ทำ
ประทักษิณเจตบุตร มีจิตยินดีเดินทางไปยังสถานที่
อัจจุตฤณีอยู่ ดังนี้แล.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เยนาสิ ความว่า อัจจุตฤณีอยู่ในที่ใด
ชูชกไปแล้วในเวลานั้น.

จบจุลวนวรรณนา

มหานววรรณนา

เมื่อชูชกพราหมณ์ภารทวาชโคตรไป ก็ได้พบ
พระอัจจุตถายี ครั้นได้พบท่านแล้วก็สนทนาปราศรัย
กับพระอัจจุตถายีว่า พระผู้เป็นเจ้าไม่มีโรคาพาธกระ-
มัง พระผู้เป็นเจ้ามีความผาสุกสำราญกระมัง พระผู้
เป็นเจ้ายังอัตภาพให้เป็นไปด้วยการเสาะแสวงหา
ผลาหารสะดวกกระมัง มูลผลาหารมีมากกระมัง
เหลืออบ ยุง และสัตว์เลื้อยคลานที่จะมีน้อยกระมัง
ความเบียดเบียนให้ลำบากในวณประเทศที่เคลื่อนไป
ด้วยเนื้อร้ายไม่ค่อยมีกระมัง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ภารทวาช ได้แก่ ชูชก. บทว่า
อุปฺปเมว ได้แก่ น้อยทีเดียว. บทว่า หีสา ได้แก่ ความเบียดเบียนให้
ท่านลำบากด้วยสามารถแห่งสัตว์เหล่านั้น.

คาบสกล่าวว่า

ดูก่อนพราหมณ์ รูปไม่ค่อยมีอาพาธสุขสำราญดี
ยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยเสาะหาผลไม้สะดวกดี และ
มูลผลาหารก็มีมาก อนึ่ง เหลืออบ ยุง และสัตว์เลื้อย
คลานมีบ้างก็เล็กน้อย ความเบียดเบียนให้ลำบากใน
วณประเทศที่เคลื่อนไปด้วยเนื้อร้ายก็ไม่ค่อยมีแก่รูป
เมื่อรูปอยู่อาศรมหลายพรรษา รูปนี้ได้รู้จักอาพาธที่
ทำใจไม่ให้อินดีเกิดขึ้นเลย ดูก่อนมหาพราหมณ์ ท่าน

มาดีแล้วและมาไกลก็เหมือนใกล้ เจริญเข้าข้างใน ขอ
ให้ท่านเจริญเถิด ชำระล้างทำของท่านเสีย.

ดูก่อนพราหมณ์ ผลมะพลับ ผลมะหาด ผล
มะขาง และผลหมากเม่า เป็นผลไม้มีรสหวาน
เล็ก ๆ น้อย ๆ เจริญท่านเลือกบริโภคแต่ที่ดี ๆ เถิด ดู
ก่อนพราหมณ์ น้ำดื่มนี้เย็นนำมาแต่ชอกเขา ขอเจริญ
ดื่มเถิดถ้าปรารถนาจะดื่ม.

ชูชกกล่าวว่า

สิ่งที่พระคุณเจ้าให้แล้ว เป็นอันข้าพเจ้ารับไว้
แล้ว บรรณาการอันพระคุณเจ้ากระทำแล้วทุกอย่าง
ข้าพเจ้ามาเพื่อพบพระราชโอรสของพระเจ้าสญชัยที่
ถูกชาวสีพีจับไปนั้น ถ้าพระคุณเจ้าทราบก็จงแจ้งแก่
ข้าพเจ้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตมห์ ทสฺสมากโต ความว่า ข้าพเจ้า
มาเพื่อพบพระเวสสันดรนั้น

ดาบสกล่าวว่า

มิใช่แกลมาเพื่อพบพระเจ้าสีวีราชผู้มีบุญ ชะรอย
แก่ปรารถนาพระมเหสีของท้าวเธอ ซึ่งเป็นผู้ยำเกรง
พระราชสามี หรือชะรอยแกลอยากได้พระกัณหาชีนาไป
เป็นทาสี และพระชาติไปเป็นทาส แน่ตาพราหมณ์
อีกอย่างหนึ่ง แกลมาเพื่อนำพระราชเทวีพระราชกุมาร
กุมารทั้งสามพระองค์ไปจากป่า โภคสมบัติและพระ-
ราชทรัพย์อันประเสริฐของพระเวสสันดร ย่อมไม่มี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า น ตสฺส โภคา วิชฺชนฺติ ความว่า
ดูก่อนพราหมณ์ผู้เจริญ พระเวสสันดรนั้นอยู่ในป่า ย่อมไม่มีโภกสมบัติและ
พระราชทรัพย์อันประเสริฐ พระองค์ท่านอยู่อย่างเชื่องใจ แก่จักไปเฝ้าพระองค์
ทำไม.

ชูชกได้ฟังคังนี้แล้วจึงกล่าวว่า

ท่านผู้เจริญยังไม่ควรจะโกรธเคืองข้าพเจ้าเพราะ
ข้าพเจ้ามิได้มาขอทาน การเห็นพระผู้ประเสริฐยอมให้
สำเร็จประโยชน์ การอยู่ร่วมกับพระผู้ประเสริฐเป็น
ความสุขทุกเมื่อ.

ข้าพเจ้าไม่เคยเห็นพระเจ้าสิวีราชที่ถูกชาวสิพี
จับได้ ข้าพเจ้ามาเพื่อจะพบพระองค์ ถ้าพระคุณเจ้า
ทราบก็จงแจ้งแก่ข้าพเจ้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ชานาสิ ตสฺส เม มีคำอธิบายว่า ข้าพเจ้า
เป็นผู้ไม่ควรที่ท่านผู้เจริญจะโกรธเคืองด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ด้วยว่าข้าพเจ้ามา
เพื่อจะขออะไร ๆ กะพระเวสสันดรก็หามิได้ อนึ่งการได้เห็นพระผู้ประเสริฐ
ทั้งหลายยังประโยชน์ให้สำเร็จ และการอยู่ร่วมกับพระผู้ประเสริฐเหล่านั้นก็เป็น
ความสุข ข้าพเจ้าเป็นพราหมณ์ผู้เป็นอาจารย์ของพระเวสสันดรนั้น จำเดิมแต่
พระองค์ถูกชาวสิพีจับไล่นั้น ข้าพเจ้าไม่ได้เห็นพระองค์เลย เพราะเหตุนั้น
ข้าพเจ้าจึงมาเพื่อพบเห็นพระองค์ ถ้าพระคุณเจ้ารู้สถานที่ประทับของพระเวส-
สันดร ก็จงแจ้งแก่ข้าพเจ้า.

พระอัจจุตถาภิได้ฟังคำของชูชกก็เธอจึงกล่าวว่า เอาเถอะ พຽงนี้เรา
จักแสดงประเทศที่ประทับของพระเวสสันดรแก่ท่าน วันนี้ท่านอยู่ในที่นี้ก่อน
กล่าวฉะนี้แล้วให้ชูชกกินผลาผลจนอิ่ม รุ่งขึ้นเมื่อจะชี้หนทางจึงเหยียดมือขวา
ออกกล่าวว่า

ดูก่อนมหาพราหมณ์ นั้นภูเขาคันธมาทน์ล้วน
แล้วไปด้วยศิลา ซึ่งเป็นที่ประทับแห่งพระราชเวส-
สันดร พร้อมด้วยพระมัทรีราชเทวี ทั้งพระชาติีและ
พระกัณหาชينا ทรงเทศบรรพชิตอันประเสริฐ ทรง
ขอสำหรับสอยผลาผล ภาชนะสำหรับใช้ในการบูชา
เพลิง กับทั้งชฎา ทรงหนังสือเหลืองเป็นภาษาทรง
บรรทมเหนือแผ่นดิน ทรงนมัสการเพลิง ทิวไม้เขียว
นั้นทรงผลต่าง ๆ และภูผาสูงยอดเสียดเมฆ เขียว
ชะอุมันนั้นแลเป็นเหล่าอัญชนภูผาเห็นปรากฏอยู่ นั้น
เหล่าไม้ตะแบก ไม้หูกวาง ไม้ตะเคียน ไม้รัง ไม้
สะคร้อ และเถายางทราย อ่อนไหวไปตามลม ดัง
มาณพดื่มสุราครั้งแรกก็โซเซขณะนั้น เหล่านกโพระดก
นกดูเหว่า ย่อมร่ำร้องบนกิ่งต้นไม้ ฟังฟังดูจ้องคิด
โผบินบินจากคั่นนั้นสู่คั่นนี้ กิ่งไม้และใบไม้ทั้งหลาย
อันลมให้หวั่นไหวแล้ว ดังจะชวนบุคคลผู้ไปให้มา
ยินดี และยังบุคคลผู้อยู่ในที่นั้นให้เปลิดเพลิน ซึ่ง
เป็นที่ประทับแห่งพระราชเวสสันดร พร้อมด้วย
พระมัทรีราชเทวีทั้งพระชาติีและพระกัณหาชينا ทรง
เทศบรรพชิตอันประเสริฐ และขอสำหรับสอยผลาผล
ภาชนะสำหรับใช้ในการบูชาเพลิง กับทั้งชฎา ทรง
หนังสือเหลืองเป็นภาษาทรง บรรทมเหนือแผ่นดิน
ทรงนมัสการเพลิง.

ดอกกุ่มหล่นเกลื่อนในภูมิภาคอันน่ารื่นรมย์
ภาคพื้นเขียวไปด้วยหญ้าแพรก ละอองธุลีไม่มีฟุ้งขึ้น

ในสถานที่นั้น ภูมิภาคนั้นเช่นกับสัมผัสนุ่มนวล คล้าย
คอนกยูง หญ้าทั้งหลายขึ้นเสมอกันเพียง ๔ องคุลี
ไม่มะม่วง ไม้หว่า ไม้มะขวิด และมะเดื่อมีผลสุกอยู่
ในที่ต่ำ ราวไพรยังความยินดีให้เจริญ เพราะมีเหล่า
ต้นไม้ที่ให้บริการได้ น้ำใสสะอาดกลิ่นหอมดี สีสด
แก้วไพฑูรย์ เป็นที่อยู่อาศัยของฝูงปลาไหลหลังมาใน
ป่านั้น.

ในภูมิภาคอันน่ารื่นรมย์ใจไม่ไกลอาศรมนั้น มี
สระโบกขรณีธารดาษไปด้วยปทุมและอุบล ดอกใน
นั้นทนอุทยานของเหล่าทวยเทพจะนั้นดูก่อนพราหมณ์
ในสระนั้นมีอุบลชาติ ๓ ชนิดคือ เขียว ขาว และแดง
งามวิจิตรมิใช่น้อย.

เนื้อความของคานานั้น เหมือนกับที่กล่าวแล้วในหนหลังนั้นแล. บทว่า
กเรริมาลา วิคตา ความว่า เกลื่อนกลาดไปด้วยดอกกุ่มทั้งหลาย. บทว่า
สตุทธา หริตา ความว่า ภูมิภาคเขียวไปด้วยหญ้าแพรกประจำ. บทว่า น
ตตุตฺถุสเสเต รโห ความว่า ธุลีแม้มีประมาณน้อยก็ไม่ฟุ้งขึ้นในที่นั้น บทว่า
ตุลผลฺลสฺสฺมฺปมา ได้แก่ เช่นกับสัมผัสแห่งนุ่ม เพราะมีสัมผัสอ่อนนุ่ม.
บทว่า ตินฺมานิ นาติวตฺตนฺติ ความว่า หญ้ามีสีเหมือนสีคอนกยูงในภูมิภาค
นั้นเหล่านั้น ขึ้นสูงแต่ ๔ องคุลีเท่านั้นโดยรอบ ไม่งอกยาวเลยกว่านั้น. บทว่า
อมฺพา ชมฺพฺพ กปฺปฺภฺรา จ ได้แก่ ไม้มะม่วงด้วย ไม้หว่าด้วย ไม้มะขวิด

ด้วย. บทว่า **ปริโภเคหิ** ได้แก่ ต้นไม้ทำบริโภคได้ มีดอกมีผล หลาย
อย่าง. บทว่า **สนุทติ** ความว่า น้ำหลังจากภูเขาไหลเป็นไปในไพรสมณต์
นั้น. บทว่า **วิจิตรนีลานะกานิ เสตานิ โลहितกานิ จ** ความว่า อัจจุตฤายี
แสดงว่าสระนั้นงามด้วยอุบลชาติสามอย่างเหล่านี้ คือ อุบลเขียวอย่างหนึ่ง อุบล
ขาวอย่างหนึ่ง อุบลแดงอย่างหนึ่ง ซึ่งคล้ายพอบดอกไม้ที่จัดแต่งไว้อย่างวิจิตร
งดงาม.

พระอัจฉูตฤายีพรรณนาสระโบกขรณีสี่เหลี่ยมอย่างนี้แล้ว เมื่อจะ
พรรณนาสระมุจลินท์อีก จึงกล่าวว่า

ปทุมชาติในสระนั้นสีขาวดั่งผ้าไหมพัศตร์ สระ
นั้นชื่อว่ามุจลินท์ คารดาชไปด้วยอุบลขาว จงกลนี
และผักทอดยอด หนึ่ง ปทุมชาติในสระนั้นมีดอกบาน
สะพรั่ง ปรากฏเหมือนไม่มีกำหนดประมาณ บานใน
กิมหันตฤดูและเหมันตฤดู แผลไปในน้ำแค่เข้า เหล่า
ปทุมชาติงามวิจิตรชูดอกสะพรั่งส่งกลิ่นหอมฟุ้ง หมู
ภมรบินว่อนร่อนร้องอยู่รอบๆ เพราะกลิ่นหอมแห่ง
บุปผชาติ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โฆมว** ได้แก่ สีขาวราวกะว่าสำเร็จ
แต่ผ้าใยไหม. บทว่า **เสตโศคนุธิเยหิ จ** ความว่า สระนั้นคารดาชไป
ด้วยอุบลขาว จงกลนีและผักทอดยอดทั้งหลาย. บทว่า **อปริญุตาว ทิสฺสเร**
ความว่า ปรากฏเหมือนหาประมาณมิได้. บทว่า **กิมฺหา เหมนุติกา** ได้แก่
ปทุมชาติที่บานสะพรั่งในกิมหันตฤดูและเหมันตฤดู. บทว่า **ชณฺณุตคฺคา**
อุปฺตุรรา ความว่า แผลไป ได้แก่ บาน คือปรากฏราวกะดำรงอยู่ในน้ำ
ประมาณแค่เข้า. บทว่า **วิจิตรรา ปุปฺผสณฺฐิตา** ความว่า ปทุมชาติทั้งหลาย
งามวิจิตรชูดอกสะพรั่งส่งกลิ่นหอมฟุ้งไปทุกเมื่อ.

ดูก่อนพราหมณ์ อนึ่ง ที่ขอบสระนั้นมีรุกขชาติ
หลายหลากขึ้นอยู่ คือ ไม้กระทุ่ม ไม้แคฝอย ไม้
ทองหลวง ผลดอกบานสะพรั่ง ไม้ปฐู ไม้สัก ไม้
ราชพฤกษ์ ดอกบานสะพรั่ง ไม้กาะทิง มีอยู่สองฟาก
สระมุจลินท์ ไม้ซีก ไม้แคขาว บัวบก ไม้คนทิส
ไม้ยางทรายขาว ไม้ประดู่ ดอกบานหอมฟุ้งที่ใกล้สระ
นั้น ต้นมะค่าไก่ ต้นพิทูล ต้นแก้ว ต้นมะรุม
ต้นการเกด ต้นกรรณิการิ ต้นชะบา ต้นรูกฟ้าขาว
ต้นรูกฟ้าดำ ต้นสะทอน และต้นทองกวาว ดอกบาน
ผลิดอกออกยอดพร้อม ๆ กัน ตั้งอยู่รุ่งเรืองแท้ ต้น
มะรีน ต้นตีนเป็ด ต้นกล้วย ต้นคำฝอย ต้นนมแมว
ต้นคนทา ต้นประดู่ลายกับต้นกาะทิง มีดอกบาน
สะพรั่ง ต้นมะไฟ ต้นจิว ต้นข้าน้ำว ต้นพุดขาว
ต้นพุดซ้อน โกลฐเขมา โกลฐสอ มีดอกบานสะพรั่ง
พฤกษชาติทั้งหลายในสถานที่นี่ มีทั้งอ่อนทั้งแก่ ต้น
ไม้คด ดอกบาน ตั้งอยู่สองข้างอาศรม รอบเรือนไฟ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ติฏฐนฺติ ความว่า ตั้งล้อมรอบสระ.

บทว่า กทมฺพา ได้แก่ ต้นกระทุ่ม. บทว่า กจฺจิการา จ ได้แก่ ต้นไม้ที่มี
ชื่ออย่างนั้น. บทว่า ปาริชยุตา ได้แก่ มีดอกแดง. บทว่า วารณา วุยุหนา
ได้แก่ ต้นนาคพฤกษ์. บทว่า มุจลินฺทมฺภโต ได้แก่ ณ ข้างทั้งสองของ
สระมุจลินท์. บทว่า เสตปาริสา ได้แก่ รุกขชาติที่เป็นพุ่มขาว. ได้ยิน
ว่า ต้นแคขาวเหล่านั้นมีลำต้นขาว ใบใหญ่ มีดอกคล้ายดอกกรรณิการิ. บทว่า

นิคฺคณฺที สรณิคฺคณฺที ได้แก่ ต้นคนทิสอธรรมดา และต้นคนทิสอดำ.
บทว่า ปงฺกุรา ได้แก่ ต้นไม้สีขาว. บทว่า กุสุมฺภรา ได้แก่ ไม้กอ
ชนิดหนึ่ง. บทว่า ธนฺตฺถกการิปฺปฺเพหิ ความว่า งดงามด้วยดอกนวมแมว
และดอกคนทาทั้งหลาย. บทว่า สีสปาวารณาหิ จ ได้แก่ งดงามด้วยต้น
ประคูลายและต้นกาทะทิงทั้งหลาย. แม้บทว่า อจฺฉิปา เป็นต้นก็เป็นชื่อ
ต้นไม้ทั้งนั้น. บทว่า เสตฺเตรุตฺตริกา ได้แก่ ต้นพุดขาวและต้นกฤษณา.
บทว่า มลฺลิกโณฏฺฐกฺกุลาวรา ได้แก่ กอดต้นชาเกลือ กอดต้นโกฐ และต้นเปราะ-
หอม. บทว่า อกฺกุสิลา ได้แก่ ต้นตรง. บทว่า อคฺยุตฺตาริ สมฺนุตฺโต
ความว่า ตั้งแวดล้อมเรือนไฟ.

อนึ่ง ที่ขอบสระนั้นมีพรรณไม้เกิดเอง เกิดขึ้น

เป็นอันมาก คือ ตะไคร้ ถั่วเขียว ถั่วราชมาศ
ถั่วครึ่ง น้ำในสระมุจลินท์นั้นกระเพื่อมเนื่องถึงฝั่ง
น้ำ แมลงผึ้งทั้งหลายเรียกว่าหิงคุชาล รุกขชาติทั้ง
สองคือไม้สีเสียดและไม้เต่าร้าง ก็มี ณ สระมุจลินท์
นั้น ผักทอดยอดเป็นอันมากก็มี ณ เบื้องต่ำ ดูก่อน
พราหมณ์ รุกขชาติทั้งหลายอันเถาสลิดปกคลุมตั้งอยู่
กลืนของดอกสลิดเป็นต้นเหล่านั้น ทรงอยู่ได้ ๗ วัน
ไม่จางหาย ฝั่งสระมุจลินท์ทั้งสองฟากมีต้นไม้ตั้งอยู่
เป็นส่วน ๆ ราวกะบुकคลปลูกไว้ ป่านั้นดาราตษาไป
ด้วยหมู่ต้นราชพฤกษ์งามดี กลืนแห่งดอกราชพฤกษ์
เป็นต้นเหล่านั้น ทรงอยู่ได้กึ่งเดือน ไม่จางหาย อัญชัญ
เขียวอัญชัญขาวและกรรมกร์เขาดอกบานสะพรั่ง ป่า
นั้นปกคลุมไปด้วยอบเชยและแมงลัก อันบุคคฺลยินดี

ด้วยกลิ่นจากดอกและกิ่งก้าน หมู่มรรบินว่อนร่อนร้อง

อยู่รอบ ๆ เพราะกลิ่นหอมแห่งบุปผชาติ ดูก่อน

พราหมณ์ ๓ ที่ใกล้สระนั้นมี พักแฝง แดง น้ำเต้า

สามชนิด ชนิดหนึ่งผลโตเท่าหม้อ อีกสองชนิดผล

โตเท่าตะโพน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ผณิซุชกา** ได้แก่ คิณชาติที่เกิดขึ้นเอง
บทว่า **มุกคตโย** ได้แก่ ถั่วเขียวชนิดหนึ่ง. บทว่า **กรตโย** ได้แก่ ถั่ว
ราชมาศ. บทว่า **เสวาลิ สีสก** ได้แก่ แม่น้ำในเหล่านั้นก็เป็นไม้กอนั้นแล
อีกอย่างหนึ่ง. บทว่า **สีสก** ท่านกล่าวว่า จันทน์แดง. บทว่า **อุทฐาปวตฺต**
อลลูลิตฺติ ความว่า น้ำนั้นถูกลมพัดกระเพื่อมเนื่องถึงริมฝั่งตั้งอยู่. บทว่า
มกฺขิกา หิงคุชาลิกา ความว่า แมลงผึ้ง ๕ สี่ที่กลุ่มดอกไม้แยมบานที่
เรียกหิงคุชาล ต่างบินว่อนร่อนร้องด้วยเสียงอันไพเราะอยู่ในสระนั้น. บทว่า
ทาลิมกญฺจโก เจตฺต ความว่า ในสระนั้นมีรุกขชาติอยู่สองชนิด. บทว่า
นีเจ กลมฺพกา ได้แก่ ผักทอดยอดมี ๓ เบื้องต่ำ. บทว่า **เอลมฺพกรุกฺข-**
สญฺจนฺนา ความว่า อันไม้เถาซึ่งมีชื่ออย่างนี้ปกคลุม. บทว่า **เตลฺลิ** ได้
แก่ ดอกเหล่านั้นของไม้เถานั้น กลิ่นของดอกสลดเป็นต้นเหล่านั้นแม้ทั้งหมด
หอมอยู่ตลอด ๗ วัน ดอกไม้ทั้งหลายสมบูรณ์ด้วยกลิ่นหอม ภูมิภาคเต็มไป
ด้วยทรายคล้ายแผ่นดิน. บทว่า **คฺนฺโธ เตลฺลิ** ความว่า กลิ่นของดอกราช-
พฤกษ์เป็นต้นเหล่านั้นหอมอยู่ถึงเดือน. บทว่า **นิลปฺปฺพิ** เป็นต้น ได้แก่
ไม้เถามีดอก. บทว่า **ตุลลิสฺสี จ** ความว่า ผลของไม้เถา ๓ ชนิด คือ
พักแฝง แดง น้ำเต้า ไม้เถาเหล่านั้น ไม้เถาชนิดหนึ่งมีผลเท่าหม้อใหญ่ อีก
๒ ชนิดผลเท่าตะโพน เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวไว้ อีกอย่างหนึ่ง ๒ ชนิด
มีผลเท่าตะโพนและกอกระเพรา.

อนึ่ง ที่ใกล้สระนั้นมีพรรณผักกาดเป็นอันมาก
ทั้งกระเทียมประกอบด้วยใบเขียว ต้นเหลาชะโอนตั้ง
อยู่ดูจตุรทิศ ผักสามหาวมีเป็นอันมาก ควรเด็ดดอก
ด้วยกำมือ เถาโลกกระออม นมตำเลีย เถาหญ้านาง
เถาชะเอม ไม้โศก ต้นเทียน บรเพ็ดไฟ ชิงช้าชาติ
ว่านหางช้าง อังกาบ ไม้หนาด ไม้กาะทิงและมะลิ-
ซ้อนบานแล้ว ต้นทองเครือก็บานขึ้นต้นไม้อื่นตั้งอยู่
ต้นก้างปลา กายาน คัดเค้า ชะเอม มะลิเลื้อย มะลิ
ธรรมดา ชบา บัวบก ย่อมงดงาม แคล้อย ฝ่ายทะเล
กรรมนิการ์ บานแล้ว ปรากฏดังข่ายทอง งามรุ่งเรือง
ดูเปลวเพลิง ดอกไม้เหล่านั้นเหล่าใดเกิดแต่ที่ดอน
และในน้ำ ดอกไม้เหล่านั้นทั้งหมดปรากฏในสระนั้น
เพราะขังน้ำอยู่มากนำรินรมย์ด้วยประการฉะนี้.

บรรดาเหล่านั้น บทว่า สาสโป ได้แก่ พรรณผักกาด. บทว่า
พหูโก แปลว่า มาก. บทว่า นาทีโย หริตายุโต ความว่า กระเทียม
ประกอบด้วยใบเขียว ธรรมชาติกระเทียมเหล่านี้มีสองชนิด กระเทียมเมื่อนั้นมี
มากที่สระนั้น. บทว่า อสีตลาวิ ตัญญุนุติ ความว่า ต้นไม้มีชื่อว่าเหลา
ชะโอนอย่างนี้ปรากฏ ณ ภูมิภาคที่เรียบราบ ตั้งอยู่คล้ายต้นตาล. บทว่า
เฉชชา อินุทวรา พหู ความว่า ที่ริมน้ำมีผักสามหาวเป็นอันมาก พอ
ที่จะเด็ดได้ด้วยกำมือตั้งอยู่. บทว่า อปโฆฏา ได้แก่ เถาโลกกระออม.
บทว่า วลฺลิกโก ขุทฺทปฺปุฬิโย ได้แก่ บรเพ็ด และชิงช้าชาติ. บทว่า
นาคมฺลลิกา ได้แก่ ไม้กาะทิงและมะลิซ้อน. บทว่า กิสุกฺวลฺลियो ได้
แก่ ธรรมชาติไม้เถาที่มีกลิ่นหอมเป็นประมาณ. บทว่า กเตรฺรฺหา ปวาเสณฺติ

ได้แก่ ทั้งสองอย่างเหล่านี้เป็นไม้กอมีดอก. บทว่า มธฺคนุริยา ได้แก่ มี
กลิ่นเหมือนน้ำผึ้ง. บทว่า นิลยา สุมนา ภณฺที ได้แก่ มะลิเลื้อย มะลิ
ปกติ และชบา. บทว่า ปทุมตฺตโร ได้แก่ ต้นไม้ชนิดหนึ่ง. บทว่า กณิการา
จ ได้แก่ วรรณิการ์เถาบ้าง วรรณิการ์ต้นบ้าง. บทว่า เหมชาลาว ความ
ว่า ปราภฏเหมือนข่ายทองที่ชิงไว้. บทว่า มโหทธิ ได้แก่ สระมุจลินท์ขัง
น้ำไว้มาก.

อนึ่ง ในสระโบกขรณินั้น มีเหล่าสัตว์ที่เกี่ยวหา

กินในน้ำเป็นอันมาก คือปลาตะเพียน ปลาช่อน ปลา
ดุก จระเข้ ปลามังกร ปลาฉลาม ผีงที่ไม่มีตัว ชะ-
เอมเครือ กายาน ประยงค์ กระจวาน หัวหมู สัตต-
บุษย์ สมุลแว้ง ไม้กฤษณาต้นมีกลิ่นหอม แผลกดำ
แผลขาว บัวบก เทพทาโร โกฐทั้ง ๕ กระจุกเลือด
และดองดึง ขมิ้น แก้วหอม หรดาลทอง คำฉุน
สมอพิเภก ไคร้เครือ การบูรและรางแดง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อตฺตสา โปกฺขรณิยา ความว่า
อัจจุตถาณีกถาวเรียกสระนั้นแหละว่าโบกขรณินั้น เพราะเป็นเช่นกับสระโบก-
ขรณิ. บทว่า โรหิตา เป็นต้น เป็นชื่อของสัตว์ที่เกี่ยวหากินในน้ำเหล่านั้น.
บทว่า มธฺ จ ได้แก่ ผีงที่ไม่มีตัว. บทว่า มธฺลฺลฺลฺจ จ ได้แก่ ชะเอม
เครือ. บทว่า ตาลิยา เป็นต้น ทั้งหมดเป็นไม้มีกลิ่นหอมตามธรรมชาติ.

อนึ่ง ที่ป่านั้นมีเหล่าราชสีห์ เสือโคร่ง ยักษ์นิ

ปากเหมือนลา และเหล่าช้าง เนื้อฟาน ทราย กวางดง
ละมั่ง ชะมด สุนัขจิ้งจอก กระจ่าย บ้าง สุนัขใน
จามรี เนื้อสมัน ชะนี ลิงลม ค่าง ลิง ลิง

โทน กวาง ละมั่ง หมี โคถึก ระมัด สุนัขป่า
พังพอน กระแต มีมากที่ใกล้สระนั้น กระบือป่า
สุนัขใน สุนัขจิ้งจอก ลิงลมมีโดยรอบ เหี้ย คชสีห์
มีตระพองดั่งคชสาร เสือดาว เสือเหลือง กระต่าย
แร้ง ราชสีห์ เสือเผี้ยว ละมั่ง นกยูง หงส์ขาว และ
ไก่อฟ้า นกกวัก ไก่เถื่อน นกหัสติลิงค์ รำร้องหากัน
และกัน นกยางโทน นกยางกรอก นกโพระดก นก
ต้อยตีวิด นกกระเรียน นกหัสติณ เหล่าเหยี่ยว นก-
โนรี นกโพระดก นกต้อยตีวิด นกกระเรียน นก
กระทา อีรุ่ม อีร่า เหล่านกค้อนหอย นกพระहित
นกค้ำแบด นกกระทา นกกระจอก นกแซงแซว นก
กระเต็น และนกนางเขน นกกรวิก นกกระไน
นกเค้าโมง นกเค้าแมว สระมุจลินท์เคลื่อนไปด้วยฝูง
นกนานาชนิด ก็ก้องไปด้วยเสียงต่าง ๆ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปุริสาธู ได้แก่ ยักษ์จีนีมีปากเหมือนปลา.
บทว่า โรหิตา สรภา มิกา ได้แก่ กวางดง ละมั่ง ชะมด. บทว่า
โกฏฐสุธมา ได้แก่ สุนัขจิ้งจอก. ปาฐะว่า โกฏฐโสธมา ก็มี. บทว่า
สุโณปี จ ได้แก่ มฤคชาติเล็ก ๆ ที่ว่องไวชนิดหนึ่ง. บทว่า ตุลยา ได้
แก่ บ้าง. บทว่า นพสนุนิภา ได้แก่ สุนัขในมีสีคล้ายดอกอ้อ. บทว่า
จามรี จลนี ลงฺฆี ได้แก่ จามรี เนื้อสมันและลิงลม. บทว่า ฌาปีตา
มกุกฺกา ได้แก่ ลิงใหญ่สองชนิดนั้นแล. บทว่า ปิจู ได้แก่ ลิงตัวเมียชนิด

หนึ่งหาอาหารกินที่ริมสระ. บทว่า กกุฎฐา กตมายา จ ได้แก่ มฤคใหญ่
สองชนิด. บทว่า อิกุทา ได้แก่ หมี. บทว่า โคนสิธา ได้แก่ โคป่า.
บทว่า กภาพเกตฺต พหุตฺโส ความว่า ชื่อว่าเหล่ากภาพมฤคมีมากใกล้สระนี้.
บทว่า โสณา สิงฺคาลา ได้แก่ สุนัขป่า สุนัขใน และสุนัขจิ้งจอก.
บทว่า จปฺปกา ความว่า เหล่าลิงลมที่อาศัยบนกอไผ่ใหญ่ซึ่งตั้งอยู่รอบ
อาศรม. บทว่า อาจุจฺจา ได้แก่ เขี้ยว. บทว่า ปจุลาภา ได้แก่ คชสีห์มี
ตะพองดังคชสาร. บทว่า จิตฺรกา จาปี ทิปฺปิโย ได้แก่ เสือดาว และ
เสือเหลือง. บทว่า เปลกา จ ได้แก่ กระต่าย. บทว่า วิมาสาทา ได้
แก่ นกแร้งเหล่านั้น. บทว่า สีหา ได้แก่ ไกรสรราชสีห์. บทว่า โกก-
นิสาตกา ได้แก่ มฤคร้ายที่มีปกติจับสุนัขป่ากิน. บทว่า อฏฺฐปาทา ได้
แก่ ละมั่ง. บทว่า ภสุสฺธา ได้แก่ หงส์ขาว. บทว่า กุฏฺฐจกา ได้แก่
ไก่ฟ้า. บทว่า จงฺโกธา ได้แก่ นกกด. บทว่า กุฏฺฐุภา ได้แก่
ไก่ป่า. บทว่า ทินฺนุทฺธา โถณฺจฺวาทิกา ได้แก่ เหล่านกทั้งสามชนิดนี้นั้น
แล. บทว่า พุยฺคฺมิณฺสา ได้แก่ เขี้ยว. บทว่า โลหฺปิฏฺฐา ได้แก่ นก
สีแดง. บทว่า จปฺปกา ได้แก่ นกโพระดก. บทว่า กปฺปยฺชฺรา ติตฺติ-
ราโย ได้แก่ นกกระเรียนและนกกระทา. บทว่า กุลาวา ปฏฺธิกฺฐจกา
ได้แก่ นกทั้งหลายสองชนิดแม่เหล่านี้. บทว่า มณฺฑาธา จาลกพฺ
ได้แก่ นกค้อนหอย และนกพระหิต. บทว่า ภณฺฑุตฺติตฺรนามกา ได้
แก่ นกคืบแค นกกระทา และนกแขวก. บทว่า เจลาวกา ปิงฺคุลาโย
ได้แก่ สกุนชาติสองชนิด นกกระเต็น นกยางเขน ก็เหมือนกัน. บทว่า
สคฺคา ได้แก่ นกกระไน. บทว่า อุหฺงฺการา ได้แก่ นกเค้าแมว.

ยังมีนกกทั้งหลายที่ใกล้สระนั้น คือเหล่านกขน

เขียว เรียกนกพระยาโล พุดเพราะ พร้อมกับตัวเมีย
รำร้องต่อกันและกันบันเทิงอยู่ และเหล่านกที่มีเสียง
ไพเราะ มีนัยน์ตางาม มีหางตาสีขาวทั้งสองข้าง มีขน
ปีกวิจิตร มีอยู่ใกล้สระนั้น หนึ่งเหล่าสกุลชาติที่มีอยู่
ใกล้สระนั้น เป็นพวกนกมีเสียงไพเราะ มีหงอนและ
ขนคอเขียว รำร้องต่อกันและกัน เหล่านกกระไน
นกกด นกเปล้า นกดอกบัว เขี้ยวแดง เขี้ยวกัน
ไกร นกกระลิง นกแขกเต้า นกสาธิตาสีเหลือง สี-
แดง สีขาว นกกระจิบ นกหัสติน นกเค้าโอมง
นกเคลา นกแก้ว นกดูเหว่า นกออกดำ นกออกขาว
หงส์ขาว นกค้อนหอย นกกระจ่างไพโร หงส์แดง นก
กระไน นกโพระดก นกพระหิต นกพิลาป หงส์ทอง
นกจากพราศ ผู้เที่ยวไปทั้งในน้ำและบนบก และนก
หัสตินทรี ร้องนำยินดี ร้องในกาลเช้ากาลเย็น ยัง
เหล่าสกุลชาติมีสีต่างกันเป็นอันมาก มีอยู่ที่ใกล้สระ
นั้น รำร้องต่อกันและกัน ยินดีกับเหล่าตัวเมีย และ
ทั้งหมดนั้นเสียงไพเราะ ร้องอยู่สองฟากสระมุจลินท์
หนึ่งยังมีเหล่าสกุลชาติชื่อกรวี (การเวก) ที่ใกล้สระ
นั้น รำร้องหากันและกัน ยินดีกับเหล่าตัวเมีย และ
ทั้งหมดนั้นร้องเสียงไพเราะ อยู่สองฟากสระมุจลินท์

สองฟากสระมุจลินท์เคลื่อนไปด้วยเนื้อทรายและกวาง
มีหมูข้างอยู่อาศัย ปกคลุมไปด้วยลดาวัลย์ต่าง ๆ อัน
ชะมดอยู่อาศัยแล้ว และแถบสระมุจลินท์นั้นมีหญ้า
กับแก้ว ข้าวฟ่าง ลูกเดือยมากมาย และข้าวสาลีที่
เกิดเองตามธรรมชาติ และอ้อยก็มีมีใช้น้อยที่ใกล้
สระมุจลินท์นั้น นี่เป็นหนทางเดินได้คนเดียวจึงไป
ได้ตรงไปจะถึงอาศรมสถาน บุคคลถึง ณ อาศรมนั้น
แล้วจะไม่ได้ความลำบาก ความระหายและความไม่ยินดี
แต่อย่างไรเลย เป็นที่พระเวสสันดรราชธานีพร้อม
ด้วยพระโอรสพระธิดาและพระมหาลีประทับอยู่ ทรง
เทศบรรพชิตผู้ประเสริฐ และขอสำหรับสอยผลาผล
ภาษาในการบูชาเพลิง และชฎา ทรงหั่งเสื่อเหลือง
เป็นภูษาทรง บรรทมเหนือแผ่นดิน นมัสการเพลิง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นีลกา ได้แก่ มีขนปีกลายวิจิตรสวยงาม. บทว่า มลฺลขุสฺสราสิตา ได้แก่ มีเสียงไพเราะเป็นนิตย์. บทว่า
เสตกฺขิจฺจุฎฺฐา กทฺรฺกฺขา ความว่า มีขนนี้ต่างาม ประกอบด้วยหางตาขาวทั้ง
สองข้าง. บทว่า จิตฺรเปกฺขณฺมา ได้แก่ มีขนปีกอันวิจิตร. บทว่า กุฬีรกา
ได้แก่ นกกด. บทว่า โกฏฺฐา เป็นต้น เป็นเหล่าสกุลชนชาติ. บทว่า วารณฺมา
ได้แก่ นกหัสดีลิงค์. บทว่า กทฺมฺพา ท่านกำหนดเอานกแก้วใหญ่. บทว่า
สุวโกกฺกิลลา ได้แก่ นกแก้วที่เที่ยวไปกับนกดุเหว่า และนกดุเหว่าทั้งหลาย.
บทว่า กุกฺกุสฺสา ได้แก่ นกออกคำ. บทว่า กุรุรา ได้แก่ นกออกขาว.

บพว่า หัสา ได้แก่ หงส์ขาว. บพว่า อาญา ได้แก่ นกที่มีปากมีลักษณะคล้ายทัฬหี. บพว่า ปรีวเทนุดิกา ได้แก่ สกุนชาติชนิดหนึ่ง. บพว่า วารณภรุทา รุมมา ได้แก่ นกหัสติรินทร์ร่อน่ายินดี. บพว่า อุโก กาลุปลุชโน ความว่า ส่งเสียงร้องกึกก้องเป็นอันเดียวกัน ตลอดเชิงบรรพตทั้งเย็นทั้งเช้า. บพว่า เอณยูยา ปสตาภินุณิ ความว่า เคลื่อนไปด้วยเนื้อทราย กวาง และกวางดาวทั้งหลาย. บพว่า ตตุถ ปตุโต น วินุทธิ ความว่า คู่ก่อนพราหมณ์ คนที่ไปถึงอาศรมของพระเวสสันดรแล้ว จะไม่ได้ความหิวหรือความระหายน้ำดื่มหรือความไม่พอใจ ในอาศรมนั้นเลย.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

ชูชกพรหมพันธุ์ได้ฟังคำของพระอัจจุตฤาณีนี

แล้ว ทำประทักษิณพระฤาณีนีมีจิตยินดีหลีกไปยังสถาน

ที่พระเวสสันดรประทับอยู่.

บรรดาบทเหล่านั้น บพว่า เวสุสนุโร อหุ ความว่า พระเวสสันดรมีอยู่ในที่ใด ชูชกก็ไปสู่นั้น.

จบมหาวนวรรคณา

กุมารบรรพ

ฝ่าย ชูชก ไปจนถึงฝั่งโบริกขรณีสี่เหลี่ยมตามทางที่ พระอัจจุตดาบส
บอก คิดว่า วันนี้เย็นเกินไปเสียแล้ว บัดนี้พระนางมัทรีจักเสด็จกลับไป
ขึ้นชื่อว่าผู้หญิงย่อมกระทำอันตรายแก่ทาน พຽງนี้เวลาพระนางเสด็จไปป่าเรา
จึงไปสู่อาศรมบทเฝ้าพระเวสสันดรราชาธิบดี ทูลขอกุมารกุมารีทั้งสอง เมื่อพระ
นางยังไม่เสด็จกลับ ก็จักพาสองกุมารกุมารีนั้นหลีกไป จึงขึ้นสู่เนินภูผาแห่ง
หนึ่งในที่ไม่ไกลสระนั้นนอน ณ ที่มีความสำราญ.

ก็ราตรีนั้นเวลาใกล้รุ่ง พระนางมัทรีได้ทรงพระสุบิน ความในพระ-
สุบินนั้นว่า มีชายคนหนึ่งผิวดำนุ่งห่มผ้ากาสาเยะสองผืน ทัดดอกไม้สีแดงทั้ง
สองหู ถืออาวูระตะดอกขู่มาเข้าสู่บรรณศาลาจับพระชฎาของพระนางคร่ำมา ให้
พระนางล้มหงาย ณ ที่นั้น กวักดวงพระเนตรทั้งสองและตัดพระพาหาทั้งสองของ
พระนางผู้ร้องไห้อยู่ ทำลายพระอุระถือเอาเนื้อพระหทัย ซึ่งมีหยาดพระโลหิต
ไหลอยู่แล้วหลีกไป พระนางมัทรีตื่นบรรทมทั้งตกพระหทัยทั้งสะอื้น ทรง
รำพึงว่า เราฝันร้าย บุคคลผู้จะทำนายฝันเช่นกับพระเวสสันดรไม่มี เราจัก
ทูลถามพระองค์ ทรงคิดฉะนี้แล้วเสด็จไปเคาะพระทวารบรรณศาลาแห่งพระ
มหาสัตว์.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ทรงสดับเสียงเคาะพระทวารนั้น จึงตรัสทัก
ถามว่า นั่นใคร พระนางทูลสนองว่า หม่อมฉันมัทรี พระเจ้าคะ พระเวส-
สันดรตรัสว่า แน่ นางผู้เจริญ เธอทำลายกติกาว์ตรของเราทั้งสองเสียแล้ว
เพราะเหตุไรจึงมาในเวลาอันไม่สมควร พระนางมัทรีกราบทูลว่า ข้าแต่สมมติ
เทพ หม่อมฉันมิได้มาเฝ้าด้วยอำนาจกิเลส ก็แต่ว่าหม่อมฉันฝันร้าย พระเวส-

สันดรตรัสว่า ถ้าอย่างนั้นเธอจงเล่าไป พระนางมัทรีก็เล่าถวายโดยทำนองที่ ทรงสุบินทีเดียว พระมหาสัตว์ทรงกำหนดพระสุบินนั้นแล้วทรงดำริว่า ทาน บารมีของเราจักเต็มรอบ พຽ່ງนี้จักมีมาจากมาขอบุตร เราจักยังนางมัทรีให้อุ่น ใจแล้วจึงกลับไป ทรงดำรินั้นแล้วตรัสว่า แน่ะมัทรี จิตของเธอชุ่มมัว เพราะบรรทมไม่ดี เสวยอาหารไม่ดี เธออย่ากลัวเลย แล้วตรัสโลมเล่าเอา พระทัย ให้อุ่นพระหทัยแล้วตรัสส่งให้เสด็จกลับไป.

ในเมื่อราตรีสว่าง พระนางมัทรีทรงทำกิจที่ควรทำทั้งปวงแล้วสวม กอดพระโอรสพระธิดา จุมพิต ณ พระเศียรแล้วประทานโอวาทว่า แน่ แม่ และพ่อ วันนี้นำมาคืนร้าย แม่และพ่ออย่าประมาทแล้วเสด็จไปเฝ้าพระมหา สัตว์ ทูลขอให้พระมหาสัตว์ทรงรับพระโอรสและพระธิดาด้วยคำว่า ขอพระองค์ อย่าทรงประมาทในทารกทั้งสอง แล้วทรงถือกระเช้าและเสียมเป็นต้น เช็ดน้ำ พระเนตรเข้าสู่ป่าเพื่อต้องการมูลผลาผล

ฝ่ายชุกกคิดว่า บัดนี้พระนางมัทรีจักเสด็จไปป่าแล้ว จึงลงจากเนิน ผามุ่งหน้ายังอาศรม เดินไปตามทางที่เดินได้เฉพาะคนเดียว ลำดับนั้นพระมหา สัตว์เสด็จออกหน้าพระบรรณศาลาประทับนั่ง คุจสุวรรณภูมิมาตั้งอยู่ ณ แผ่น ศิลา ทรงคิดว่า บัดนี้ยากจักมา ก็ประทับทอดพระเนตรทางมาแห่งจากนั้น คุจนักเลงสุรอาอยากดื่มจะนั้น พระราชโอรสและพระราชธิดาทรงเล่นอยู่ใกล้ พระบาทมูลแห่งพระราชบิดา พระโพธิสัตว์ทอดพระเนตรทางมา ก็ทอดพระ เนตรเห็นชุกกพราหมณ์มาอยู่ ทรงเป็นเหมือนยกทานธูระซึ่งทอดทิ้งมา ๘ เดือน จึงตรัสว่า แน่ะพราหมณ์ผู้เจริญ แกลงมาเถิด ทรงโสมนัสเมื่อตรัส เรียกพระชาติราชกุมาร จึงตรัสพระคาถานี้ว่า

**แน่ะพ่อชาลี พ่อจงลุกขึ้นยืน การมาของพวกเขา
ยากในวันนี้ปรากฏเหมือนการมาของพวกเขาจากครั้ง
ก่อน ๆ พ่อเห็นเหมือนดังพราหมณ์ ความชื่นชมยินดี
ทำให้พ่อเกษมสันต์.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โปราณ วิย ทิสฺสติ ความว่า การมา
ของพวกเขาในวันนี้ ปรากฏเหมือนการมาของพวกเขาทั้งหลายแต่ทิศต่าง ๆ ในนคร
เชตุครในกาลก่อน. บทว่า นนุทโย มาภิกิเร ความว่า จำเดิมแต่กาลที่
เราเห็นพราหมณ์นั้นความโสมนัสก็แผ่คลุมเรา เป็นเหมือนเวลารคน้ำเย็น
๑,๐๐๐ หม้อ ลงบนศีรษะของผู้ที่ถูกแดดเผาในฤดูร้อน

**พระชาลีราชกุมารได้ทรงฟังพระราชบิดาตรัสดังนั้น จึงกราบทูลว่า
ข้าแต่เสด็จพ่อ แม้เกล้ากระหม่อมก็เห็น ผู้นั้น
ปรากฏเหมือนพราหมณ์ที่เราจะต้องการอะไรมาอยู่
เขาเป็นแขกของเราทั้งหลาย.**

ก็และครั้งกราบทูลดังนี้แล้ว ได้ทรงทำความเคารพพระมหาสัตว์
เสด็จลุกไปต้อนรับพราหมณ์ชุก ตรัสถามถึงการจะช่วยรับเครื่องบริวาร
พราหมณ์ชุกเห็นพระชาลีราชกุมาร คิดว่า เด็กคนนี้จักเป็นพระชาลีราชกุมาร
พระราชโอรสของพระเวสสันดร เราจักกล่าวพรุสวาจาแก่เธอเสียตั้งแต่คืนที่
เดียว คิดดังนี้แล้วจึงชี้นิ้วมือหมายให้รู้ว่า ถอยไป ถอยไป ดังนี้ พระชาลี
กุมารเสด็จหลีกไป ทรงคิดว่า ตาพราหมณ์นี้หยาบเหลือเกิน เป็นอย่างไร
หนอ ทอดพระเนตรสรีระของชุกก็เห็นบุรุษโทษ ๑๘ ประการ ฝ่ายพราหมณ์
ชุกเข้าไปเฝ้าพระโพธิสัตว์ เมื่อจะทำปฏิสันถารจึงกล่าวว่

พระองค์ไม่มีพระโรคพาธกรรมัง พระองค์มี

ความผาสุกตำราญกรรมัง พระองค์ทรงยังอัตภาพให้
เป็นไปด้วยเสาะแสวงหาผลาหารสะดวกกรรมัง มูล
ผลาหารมีมากกรรมัง เหลือบ ยุง และสัตว์เลื้อยคลาน
ที่จะมีน้อยกรรมัง ความเบียดเบียนให้ลำบากในวน-
ประเทศที่เคลื่อนไปด้วยเนื้อร้ายไม่ค่อยมีกรรมัง.

ฝ่ายพระโพธิสัตว์เมื่อจะทรงทำปฏิสันถารกับชุกนั้น จึงตรัสว่า

ดูก่อนพราหมณ์ เราทั้งหลายไม่ค่อยมีอาพาธ

สุขตำราญดี ยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยเสาะแสวงหา
ผลไม้สะดวกดี และมูลผลาหารก็มีมาก หนึ่ง เหลือบ
ยุง และสัตว์เลื้อยคลานมีบ้างก็เล็กน้อย ความเบียด
เบียนให้ลำบากในวนประเทศที่เคลื่อนไปด้วยเนื้อร้าย
ก็ไม่ค่อยมีแก่เรา.

เมื่อพวกเรามาอยู่ในป่า มีชีวิตเตรียมตรมตลอด ๗

เดือน เราเพียงเห็นพราหมณ์ผู้มีเพศอันประเสริฐ ถือ
ไม้เท้ามีสีดังผลมะตูม ภาชนะสำหรับบูชาเพลิงและ
หม้อน้ำ แม่นี้เป็นครั้งแรก ดูก่อนพราหมณ์ ท่านมา
ดีแล้วและมาไกลก็เหมือนใกล้ เชิญเข้าข้างใน ขอให้
ท่านเจริญเถิด ขำระล้างเท้าของท่านเสีย ดูก่อน
พราหมณ์ ผลมะพลับ ผลมะหวด ผลมะขาง และ
ผลหมากเม่า เป็นผลไม่มีรสหวาน เล็ก ๆ น้อย ๆ เชิญ
ท่านเลือกบริโภคแต่ที่ดี ๆ เถิด ดูก่อนพราหมณ์ น้ำดื่ม
นี้เย็น นำมาแต่ซอกเขา ขอเชิญดื่มเถิด ถ้าปรารถนา
จะดื่ม.

ก็และครั้งตรัสอย่างนี้แล้ว พระมหาสัตว์ทรงดำริว่า พราหมณ์นี้จัก
ไม่มาสู่ป่าใหญ่นี้โดยไม่มีเหตุการณ์ เราจักถามแกถึงเหตุที่มาไม่ให้เน้นซ้ำ จึง
ตรัสถามว่า

ก็ท่านมาถึงป่าใหญ่ ด้วยเหตุการณ์เป็นไฉน เรา

ถามท่านแล้ว ขอท่านจงบอกความนั้นแก่เราเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วัฒนฺณ ได้แก่ ด้วยเหตุ. บทว่า
เหตุนา ได้แก่ ด้วยปัจจัย.

ชูชกทูลตอบว่า

ห้วงน้ำซึ่งเต็มเปี่ยมตลอดเวลาย่อมไม่เหือดแห้ง

ฉันใด พระองค์มีพระหฤทัยเต็มเปี่ยมด้วยศรัทธา

ฉันนั้น ข้าพระองค์มาเพื่อทูลขอพระโอรสพระธิดา

กะพระองค์ ขอพระองค์โปรดพระราชทานพระโอรส

พระธิดาแก่ข้าพระองค์ผู้ทูลขอเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วาริวโห ได้แก่ ห้วงน้ำในปัญจมหานที.

บทว่า น จียติ ความว่า คนผู้ระหายนามสู่แม่น้ำ ใช้มือทั้งสองข้าง ภาชนะ

ทั้งหลายข้างตักขึ้นดื่ม ก็ไม่หมดสิ้นไป. บทว่า เวนฺตุ ยาจิตาถณฺฐิ

ความว่า ข้าพระองค์เข้าใจว่า พระองค์เป็นผู้มีอย่างนี้เป็นรูปที่เดียว เพราะ

เต็มเปี่ยมด้วยศรัทธา จึงได้มาทูลขอกะพระองค์. บทว่า ปุตุเต เม เทหิ

ยาจิโต ความว่า พระองค์อันข้าพระองค์ทูลขอแล้ว โปรดพระราชทานพระ

โอรสพระธิดาทั้งสองของพระองค์ เพื่อประโยชน์เป็นทาสของข้าพระองค์.

พระเวสสันดรมหาสัตว์ได้ทรงสดับคำของชูชกดังนั้นก็ทรงโสมนัส
ทรงยังเชิงบรรพตให้บันลือลั่น คุงบุคคหลวงงเติมด้วยกหาปณะหนึ่งพันในมือ
ของบุคคที่เหยียดออกรับฉะนั้น ตรัสว่า

ดูก่อนพราหมณ์ เรายกให้ ไม่หวั่นไหว ท่านจง
เป็นใหญ่นำไปเถิด พระนางมัทรีราชบุตรเสด็จไปป่า
เพื่อแสวงหาผลาผลแต่เช้า จักกลับมาเวลาเย็น ดูก่อน
พราหมณ์ ท่านจงอยู่ค้างเสียดินหนึ่งก่อน รุ่งขึ้นเช้า
จึงไป พากุมารกุมารีซึ่งพระมารดาของเธอให้สรงแล้ว
สุดคมที่เสียดแล้ว ประดับระเบียบดอกไม้ ไปใน
มรรคาที่ปกคลุมด้วยน่านาบุปผชาติประดับด้วยน่านา
คันชชาติ เคลื่อนไปด้วยมูลผลาหาร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อีสฺสโร ความว่า ท่านจงเป็นใหญ่
คือเป็นเจ้าของพระโอรสพระธิดาทั้งสองของเรา นำเขาไป แต่ยังมีเหตุการณ์
นี้อีกอย่างหนึ่งคือ พระราชบุตรมัทรีผู้เป็นพระมารดาของกุมารกุมารีเหล่านั้นไป
หาผลาผลแต่เช้า จักกลับมาจากป่าเวลาเย็น ท่านบริโภคนาผลลอร่อยๆ ที่
พระนางมัทรีนั้นนำมา วันนี้พักอยู่คืนหนึ่งในป่านี้แหละ แล้วค่อยพาเด็กทั้ง
สองไปแต่เช้าทีเดียว. บทว่า ตสฺสา นหาเต ได้แก่ พระนางมัทรีสรงให้
แล้ว. บทว่า อุปสีฆาเต ได้แก่ สุดคมเสียดแล้ว. บทว่า อถ เณ มาล-
ธาริเณ ได้แก่ ตกแต่งด้วยระเบียบดอกไม้อันวิจิตร นำระเบียบดอกไม้
นั้นไปด้วย. กัมบทว่า อถ เณ ท่านเขียนไว้ในคัมภีร์บาลี เนื้อความของบทนั้น
ท่านมิได้วิจารณ์ไว้. บทว่า มูลผลากิณฺเณ ความว่า เคลื่อนไปด้วยมูล
ผลาผลต่าง ๆ ที่ให้ไว้เพื่อประโยชน์แก่เสียดในมรรคา.

ชูชกกล่าวว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้จอมทัพ ข้าพระองค์ไม่ชอบใจ
อยู่แรม ข้าพระองค์ขอใจกลับไป แม้อันตรายจะพึง

มีแก่ข้าพระองค์ ข้าพระองค์ก็ต้องไปทีเดียว เพราะว่า
สตรีทั้งหลายเหล่านี้เป็นผู้ไม่สมควรแก่การขอ เป็นผู้
ทำอันตราย รุ่มนัต ถือเอาสิ่งทั้งปวงโดยเบื้องซ้าย เมื่อ
พระองค์ทรงบำเพ็ญทานด้วยพระศรัทธา พระองค์อย่า
ได้ทรงเห็นพระมารดาของพระปิโยรสทั้งสองเลย พระ
มารดาจะทำอันตราย ข้าพระองค์จะต้องไปทีเดียว ขอ
พระองค์ตรัสเรียกพระโอรสพระธิดาทั้งสองมา พระ
โอรสพระธิดาทั้งสองอย่าต้องพบพระมารดาเลย เมื่อ
พระองค์ทรงบริจาคทานด้วยพระศรัทธา บุญก็ย่อม
เจริญทั่ว ด้วยประการฉะนี้.

ข้าแต่พระราชธานี ขอพระองค์ตรัสเรียกพระ-
ราชบุตรพระราชบุตรีมา พระราชบุตรพระราชบุตรีทั้ง
สองอย่าต้องพบพระมารดาเลย พระองค์พระราชทาน
ทรัพย์แก่ยากจนเช่นข้าพระองค์แล้วจักเสด็จไปสู่สวรรค์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า น ในบาทคาถาว่า น เหตยาจ-
โยคี น นี้ เป็นเพียงนิบาต มีคำอธิบายว่า ข้าแต่พระมหाराชเจ้า ชรรมา
สตรีเหล่านั้นเป็นผู้ไม่ควรจะขอเลย คือยอมเป็นผู้ไม่สมควรแก่การขอโดยแท้.
บทว่า อนุตรายสุส การิยา ความว่า ย่อมกระทำอันตรายแก่บุญของ
ทายก กระทำอันตรายแก่ลาภของยาก. บทว่า มนุต ความว่า สตรีทั้งหลาย
ยอมรู้มายา. บทว่า วามโต ความว่า ถือเอาสิ่งทั้งปวงโดยเบื้องซ้าย ไม่
ถือเอาโดยเบื้องขวา. สทฺธาย ทานํ ททโต ความว่า เมื่อพระองค์ทรง

เชื่อกกรรมและผลแห่งกรรมบริจาทาน. บทว่า มาสฺ ความว่า อย่าต้องพบ
พระมารดาของพระกุมารกุมารีเหล่านั้นเลย. บทว่า กยิรา แปลว่า ฟังกระทำ.
บทว่า อามนุตยสุ ความว่า ชูชกทูลว่า ขอพระองค์โปรดให้ทราบว่าจะ
ส่งไปกับข้าพระองค์. บทว่า ททโต ได้แก่ เมื่อทรงบริจาคน.

พระเวสสันดรตรัสว่า

ถ้าท่านไม่ปรารถนาจะพบพระมเหสีผู้มีวัตรอัน
งามของข้าไซริ์ ท่านจงถวายชาติกุมารและกัณหาชิ
นากุมารีทั้งสองนี้ แต่พระเจ้าสญชัยผู้เป็นพระอัยกา
พระอัยกาทอดพระเนตรเห็นพระกุมารกุมารีทั้งสองนี้ผู้
มีเสียงไพเราะ เจริญน่ารัก จักทรงปีติดีพระทัย
พระราชทานทรัพย์แก่ท่านเป็นอันมาก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อयุกสุส ได้แก่ แต่พระเจ้าสญชัย
มหाराชผู้เป็นพระชนกนาคของเรา. บทว่า ทสุตติ เต ความว่า พระเจ้า
สญชัยมหाराชพระองค์นั้นจักพระราชทานทรัพย์เป็นอันมากแก่ท่าน.

ชูชกทูลว่า

ข้าแต่พระราชนุตร ข้าพระองค์กลัวต่อข้อหาซึ่ง
พระกุมารกุมารีแล้วจับข้าพระองค์ไว้ ขอพระองค์
โปรดฟังข้าพระองค์ พระเจ้าสญชัยมหाराชฟังพระ
ราชทานตัวข้าพระองค์แก่อำมาตย์ทั้งหลายเพื่อลงราช
ทัณฑ์ หรือฟังให้ข้าพระองค์ขายพระโอรสพระธิดา
หรือฟังประหารชีวิตเสีย ข้าพระองค์ขาดจากทรัพย์
และทาสทาสี นางอมิตตปาปนาพราหมณีจะพึงติเตียน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อจุณฑนสุส ได้แก่ ต่อข้อหาชิงกุมาร
กุมารีแล้วจับ. บทว่า ราชทนต์าย มํ ทชฺชา ความว่า พระเจ้ากรุงศุ-
ชัยฟังพระราชทานข้าพระองค์แก่อำมาตย์ทั้งหลายเพื่อลงราชทัณฑ์ ด้วยข้อหา
อย่างนี้ว่า พราหมณ์คนนี้เป็นโจรลักเด็ก จงลงราชทัณฑ์แก่มัน. บทว่า
คาเรยหฺสุส พุรฺหมพนฺธฺยา ความว่า และข้าพระองค์จักฟังดูนางอมิตต-
ตาปนาพราหมณีทีเดียว

พระเวสสันดรตรัสว่า

พระมหाराชเจ้าผู้ดวงสีพีรัฐให้เจริญ สถิตอยู่ใน
ธรรม ทอดพระเนตรเห็น พระกุมารกุมารีผู้มีเสียง
ไพเราะ เกรจนารักนี้ ทรงได้ปีติโสมนัส จัก
พระราชทานทรัพย์แก่ท่านเป็นอันมาก.

ชูชกทูลว่า

ข้าพระองค์จักทำตามรับสั่งไม่ได้ ข้าพระองค์จัก
นำทารกทั้งสองไปให้บ่าเรอนางอมิตตตาปนาพราหมณี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทารเกว ความว่า ข้าพระองค์ไม่ต้องการ
ทรัพย์อย่างอื่น ข้าพระองค์จักนำสองทารกเหล่านี้ไปให้บ่าเรอพราหมณีของ
ข้าพระองค์.

พระชาลีราชกุมารและพระกัณหาชินาราชกุมารีได้สดับขลุ่ยสวานั้น
ของชูชกก็เกรงกลัว พวกมันเสด็จไปหลังบรรณศาลา แล้วหนีไปจากที่เมื่อนั้น
ซ่อนองค์ที่ชฎีพุ่มไม้ องค์สั้นทอดพระเนตรเห็นพระองค์เหมือนถูกชูชกมาจับ
ไปแม้ในที่นั้น เมื่อไม่สามารถจะดำรงอยู่ ณ ที่ใด ๆ ก็วิ่งไปแต่ที่นี้บ้าง ๆ เลย

เสด็จไปถึงสระโบกขรณีสี่เหลี่ยม ทรงนุ่งผ้าเปลือกไม้มัน ตกพระทัยกลัว
ลงสู่น้ำ เอาใบบัววางไว้บนพระเศียร เอาน้ำบังองค์ประทับยืนอยู่.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

แต่นั้นพระกุมารกุมาริได้ฟังคำที่ชุกผู้ร้ายกาจ
กล่าวก็สะทกสะท้านทั้งพระชาติและพระกัณหาชีนา
สององค์พากันวิ่งไปแต่ที่นั่น ๆ.

ฝ่ายชุกไม่เห็นสองกุมาร จึงพุดรุกรานพระโพธิสัตว์ว่า ข้าแต่พระ-
เวสสันดรผู้เจริญ พระองค์ประทานกุมารกุมาริแก่ข้าพระองค์บัดนี้ ครั้น
ข้าพระองค์ทูลว่า ข้าพระองค์จักไม่ไปเชตุรราชธานี จักนำกุมารกุมาริไปให้
บำเรอमितตตปนาพราหมณ์ของข้าพระองค์ พระองค์ก็ให้สัญญาโบกไม้โบกมือ
ให้พระโอรสพระธิดาหนีไปเสีย แล้วนั่งทำเป็นไม่รู้ คนพุดมูสาเช่นพระองค์
เห็นจะไม่มีในโลก.

ฝ่ายพระมหาสัตว์ได้ทรงสดับดังนั้นก็ตกพระทัย ทรงดำริว่า เด็กทั้ง
สองจักหนีไป จึงรับสั่งว่า คุณก่อนพราหมณ์ ท่านอย่าคิดเลย เราจักนำตัวมา
ทั้งสองคน ตรัสขณะนั้นแล้วเสด็จลุกขึ้นไปหลังบรรณศาลา ก็ทรงทราบที่พระ
โอรสพระธิดาเข้าไปสู่ป่าชฎุ จึงเสด็จไปสู่ฝั่งสระโบกขรณี ตามรอยพระบาท
ของสองกุมารกุมารินั้น ทอดพระเนตรเห็นรอยพระบาทลงสู่น้ำ ก็ทรงทราบ
ว่า พระโอรสและพระธิดาจักลงไปยืนอยู่ในน้ำ จึงตรัสเรียกว่า พ่อชาติ แล้ว
ตรัสคาถาว่า

ดูก่อนพ่อชาติพระธูกรัก พ่อจงมา จงเพิ่มพูน
บารมีของพ่อให้เต็ม จงช่วยโสรจตรงหทัยของพ่อให้
เย็นฉ่ำ จงทำตามคำของพ่อ ขอเจ้าทั้งสองจงเป็น

**ตั้งยานนาวาของพ่อ ไม่หวั่นไหวต่อสาครคือภพ พ่อ
จักข้ามฝั่งคือชาติ จักยังมนุษย์ทั้งเทวดาให้ข้ามด้วย**

พระชาติราชากุมารได้ทรงสดับพระคำรัสของพระราชบิดา จึงทรงคิดว่า ตาพราหมณ์จึงทำเราตามใจชอบเถิด เราจักไม่กล่าวคำสองกับพระราชบิดา จึงไพล่พระเศียรแหวกใบบัวออกเสด็จขึ้นจากน้ำ หมอบแทบพระบาทเบื้องขวา แห่งพระมหาสัตว์ กอดข้อพระบาทไว้มั่นทรงกันแสง ลำดับนั้น พระมหาสัตว์จึง ตรัสถามพระชาติว่า แน่ะพ่อ น้องหญิงของพ่อไปไหน พระชาติทูลสนองว่า ข้าแต่พระราชบิดา ธรรมดาว่าสัตว์ทั้งหลาย เมื่อภัยเกิดขึ้น ก็ย่อมรักษาตัว ทีเดียวนั้น ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ก็ทรงทราบ ว่า ลูกทั้งสองของเราจักนัดหมาย กัน จึงตรัสเรียกว่า แม่กัณหา แม่จงมา แล้วตรัสคาถาว่า

**ดูก่อนแม่กัณหาธิดารัก แม่จง มาจงเพิ่มพูนทาน
บารมีที่รักของพ่อ จงช่วยโสรจสรงหทัยของพ่อให้เย็น
น้ำ จงทำตามคำของพ่อ ขอเจ้าทั้งสองจงเป็นตั้งยาน
นาวาของพ่อ ไม่หวั่นไหวต่อสาครคือภพ พ่อจักข้าม
ฝั่งคือชาติ จักยกขึ้นซึ่งมนุษย์ทั้งเทวดาด้วย.**

พระนางกัณหาชินาราชกุมารีได้ทรงสดับพระคำรัสของพระราชบิดา จึงทรงคิดว่า เราจักไม่กล่าวคำสองกับพระราชบิดา จึงเสด็จขึ้นจากน้ำ เหมือนกัน หมอบแทบพระบาทเบื้องซ้ายแห่งพระมหาสัตว์ กอดข้อพระบาท ไว้มั่นทรงกันแสง พระอัศจรรย์ของสองพระกุมารกุมาริตกลงหลังหลังพระบาท แห่งพระมหาสัตว์ ซึ่งมีพรรณดุจดอกปทุมบาน พระอัศจรรย์ของพระมหาสัตว์ก็ ตกลงบนพระปฤษฎางค์แห่งสองพระกุมารกุมารีซึ่งเช้นกับแผ่นทองคำ.

ครั้งนั้น พระมหาสัตว์ถึงความกวัดแกว่ง รวากะว่ามีพระทัยหดหู่ ทรงลูบพระปฤษฎางค์แห่งราชกุมารกุมารีด้วยฝ่าพระหัตถ์อันอ่อนนุ่ม ยังพระ-

ราชกุมารกุมาริให้ลูกขึ้นปลอบโยนแล้วตรัสว่า แน่พ่อชาติ เจ้าไม่ว่าพ่อวิตถถึง
ทานบารมีของพ่อดอกหรือ เจ้าจงยังอหยาศัยของพ่อให้ถึงที่สุด ตรัสฉะนี้แล้ว
ประทับยืนกำหนดราคาราชบุตรราชบุตรในที่นั้นคุณนายโคบาลตีราคาโคฉะนั้น.

ได้ยินว่า พระมหาสัตว์ตรัสเรียกพระโอรสมาตรัสว่า แน่พ่อชาติ
ถ้าพ่อใคร่เพื่อจะเป็นไท พ่อควรให้ทองคำพันลี้มแก่พราหมณ์ชุก จึงควร
เป็นไท ก็กนิษฐกนิษของพ่อเป็นผู้ทรงอุดมรูป ใคร ๆ ชาติดำพึงให้ทรัพย์เล็ก
น้อยแก่พราหมณ์ ทำกนิษฐกนิษของพ่อให้เป็นไท ทำให้แตกชาติ ยกเสียแต่
พระราชโอรสจะให้สิ่งทั้งปวงอย่างละ ๑๐๐ ย่อมไม่มี เพราะเหตุฉนั้น กนิษฐกนิษ
ของพ่ออยากจะเป็นไท พึงให้สิ่งทั้งปวงอย่างละ ๑๐๐ อย่างนี้ คือ ทาสี ทาส
ช้าง ม้า โค อย่างละ ๑๐๐ และทองคำ ๑๐๐ ลี้ม แก่ชุก แล้วจงเป็นไทเถิด.
พระเวสสันดรโพธิสัตว์ทรงกำหนดราคาพระราชกุมารกุมาริอย่างนี้แล้ว ทรง
ปลอบโยนแล้วเสด็จไปสู่อาศรม จับพระเต้าน้ำ เรียกชุกมาตรัสว่า คุณก่อน
พราหมณ์ผู้เจริญ จงมานี่ แล้วทรงหลั่งน้ำลงในมือชุก ทำให้เนื่องด้วยพระ-
สัพพัญญุตญาณ ตรัสว่า คุณก่อนพราหมณ์ผู้เจริญ พระสัพพัญญุตญาณย่อม
เป็นที่รักยิ่งกว่าบุตรและบุตรผู้เป็นที่รักกว่าร้อยเท่าพันเท่าแสนเท่าเมื่อจะทรง
ยังปลฐพีให้บันลือลั่นได้พระราชทานปิยบุตรทานแก่พราหมณ์ชุก.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

แต่นั้น พระเวสสันดรราชฤษีผู้ยังแคว้นของชาว

สีพีให้เจริญ ทรงพาพระชาติราชโอรสและพระกัณหา-

ชินาราชธิดา ทั้งสององค์มาพระราชทานให้เป็น

ปุตตกทานแก่พราหมณ์ชุก แต่นั้น พระเวสสันดร

ราชฤษีทรงพาพระชาติราชโอรสและพระกัณหาชินา

ราชธิดาทั้งสององค์มา ทรงปลื้มพระมนัสพระราชทาน
พระราชโอรสและพระราชธิดาให้เป็นทานอันอุดม
แก่พราหมณ์ชุก อัจฉรย์อันให้สยดสยองและยัง
โลมชาติให้ชูชัน ในเมื่อพระกุมารกุมารีทั้งสอง อัน
พระเวสสันดรพระราชทานแก่พราหมณ์ชุก เมทนีดล
ก็กัมปนาทหวาดหวั่นไหว ได้เกิดมีแล้วในกาลนั้น
อัจฉรย์อันให้สยดสยอง และยังโลมชาติให้ชูชัน
พระเวสสันดรราชธานีผู้ยังแคว้นแห่งชาวสี่พีให้เจริญ
อันผู้ประชุมชนกระทำอัญชลี ได้พระราชทานพระราช
กุมารกุมารีผู้กำลังเจริญในความสุข ให้เป็นทานแก่
พราหมณ์ชุก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า จิตฺโต ได้แก่ ทรงเกิดพระปิติโสมนัส.
บทว่า ตทาสี ยํ ภีสนกํ ความว่า ในกาลนั้น แผ่นดินใหญ่หนาแน่น
สองแสนสี่หมื่นโยชน์ อีกทั้งกึกก้องคำรามลั่นสนั่นสะเทือนเสมือนช้างพลายตกมัน
ด้วยเดชแห่งทานบารมี ในกาลนั้นสาครก็กระเพื่อม สีนุราชบรรพตก็โน้ม
ยอดลงไปทางเขาวงกตตั้งอยู่ คล้ายหน่อหวายที่ตี้มให้สุกดีแล้ว ท้าวสักกเทวราช
ทรงปรบพระหัตถ์ มหาพรหมได้ประทานสาธุการ เทวดาทั้งหมดก็ได้ให้
สาธุการ ได้เกิดโกลาหลเป็นอันเดียวกันจนถึงพรหมโลก ไฟคำรามพร้อมกับ
เสียงปฐพีให้ฝนตกลงชั่วขณะ สายฟ้าแลบในสมัยมิใช่กาล สัตว์จตุบาทมีราษสีห์
เป็นต้น ที่อยู่ในหิมวันตประเทศ ได้บันลือเสียงเป็นอันเดียวกัน ทว่า
หิมวันต์อัจฉรย์อันนำสยดสยองได้มีเห็นปานฉะนี้ แต่ในบาลีท่านกล่าวเพียงว่า
เมทนีสะเทือน เท่านั้นเอง. บทว่า ยํ แปลว่า ในกาลใด. บทว่า กุมारे
สุขวจฺฉิตเต ความว่า ได้พระราชทานพระกุมารกุมารีที่เจริญอยู่ในความสุข

คืออยู่ในความสุขบริจาคว่าเป็นสุข. บทว่า อทา ทานํ ความว่า คุณก่อน
พราหมณ์ผู้เจริญ พระสัพพัญญุตญาณย่อมเป็นที่รักยิ่งกว่าบุตรบุตรีของเรา โดย
ร้อยเท่าพันเท่าแสนเท่า ดังนั้นจึงได้พระราชทานเพื่อประโยชน์พระสัพพัญญุต-
ญาณนั้น.

พระมหาสัตว์ ทรงบำเพ็ญบุตรทานแล้ว ยังพระปิติให้เกิดขึ้นว่า โอ
ทานของเรา เราได้ให้ดีแล้วหนอ แล้วทอดพระเนตรดูพระกุมารกุมารีประทับ
ยืนอยู่.

ฝ่ายชุกเข้าไปสู่ชฎา เอาพินักัดเถาว์ลัยถือมา ผูกพระหัตถ์เบื้องขวา
แห่งพระชาติกุมารรวมกันกับพระหัตถ์เบื้องซ้ายแห่งพระกัณหาชินากุมารี ถือ
ปลายเถาว์ลัยนั้นไว้ โบยตีพาไป.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า
แต่นั้น พราหมณ์ผู้ร้ายกาจนั้น ก็เอาพินักัด
เถาว์ลัย ผูกพระกรแห่งพระกุมารกุมารีด้วยเถาว์ลัยอีก
ข้างหนึ่งไว้ แต่นั้น พราหมณ์ถือเถาว์ลัยถือไม่เข้ยนตี
นำพระกุมารกุมารีไปต่อหน้าที่นั่ง แห่งพระเวสสันดร
สีวีราช.

พระฉวีของพระชาติพระกัณหาชิณาแตกตรงที่ที่ถูกต้องแล้ว ๆ นั้น ๆ
พระโลหิตไหล พระชาติและพระกัณหาชิณาต่างเอาพระปฤษฎางค์เข้ารับไม้
แทนกันและกันเมื่อถูกต้อง. ลำดับนั้น ชุกพลาดล้มลงในสถานที่ไม่เสมอแห่ง
หนึ่ง เถาว์ลัยอันแข็งเคลื่อนหลุดจากพระหัตถ์อันอ่อนแห่งพระกุมารกุมารี
พระกุมารกุมารีทรงกันแสงหนีไปหาพระมหาสัตว์.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า
พระชาติและพระหัตถ์ตาหลีกไปจากที่นั้น พัน
พราหมณ์ชุก มีพระเนตรทั้งสองมองไปด้วยพระอัศ-

สุชล พระชาติชะเง้อดูพระบิดา องค์สันดูจไปอัสสัถ-
พฤษ์ อภิวัตพระบาทพระบิดา ครั้นถวยบังคม
พระบาทพระบิดาแล้วได้กราบทูลคำนี้ว่า ข้าแต่พระ
บิดา พระมารดาเสด็จออกไปป่าแล้ว พระบิดา
ประทานหม่อมฉันทั้งสอง ขอพระบิดาจงประทาน
หม่อมฉันทั้งสอง ต่อเมื่อหม่อมฉันทั้งสองได้พบพระ-
มารดาก่อนเถิด.

ข้าแต่พระบิดา พระมารดาเสด็จออกไปป่าแล้ว
พระบิดาประทานหม่อมฉันทั้งสอง ขอพระบิดาอย่า
เพ็งประทานหม่อมฉันทั้งสอง จนกว่าพระมารดาของ
หม่อมฉันทั้งสองจะเสด็จ กลับมา พราหมณ์ชุกนี้จึง
ขายหรือจงมาในกาลนั้นแน่แท้ ชุกนี้ประกอบด้วย
บุรุษโทษ ๑๘ ประการ คือ ดินแแบ ๑ เล็บเน่า ๑
มีปลีนองย้อยยาน ๑ มีริมฝีปากบนยาว ๑ น้ำลาย
ไหล ๑ มีเขี้ยวยาวออกจากริมฝีปากดั่งเขี้ยวหมู ๑ จมูก
หัก ๑ ท้องโตดั่งหม้อ ๑ หลังค่อม ๑ ตาเหล่ ๑
หนวดสีเหมือนทองแดง ๑ ผมหงอกเหลือง ๑ เส้นเอ็น
ขึ้นสะพรั่ง เคลื่อนไปด้วยกระด้า ๑ ตาเหลือกเหลือง
๑ เอวคด หลังโก่ง คอเอียง ๑ ขากาง ๑ เดินตีน
ลั่นดั่งผาะๆ ๑ ขนตามตัวดกและหยาบ ๑ นุ่งห่ม
หนังเสือเหลือง เป็นดั่งอมนุษย์น่ากลัว แกเป็นอมนุษย์
หรือยักษ์กินเนื้อและเลือด มาแต่บ้านสุป่าทูลขอทรัพย์
พระบิดา ข้าแต่พระบิดาพระองค์ทอดพระเนตรเห็น

หม่อมฉันทั้งสองอันผู้แก่ผู้ดูปีศาจนำไปหรือหนอพระ
เหตุภัยของพระองค์ราวกะผู้มันด้วยเหล็กแน่ทีเดียว
พราหมณ์ชุกผู้แสวงหาทรัพย์ ผู้ร้ายกาจเกินเปรียบ
ผูกหม่อมฉันทั้งสอง และตีหม่อมฉันทั้งสองเหมือนตี
ฝูงโค พระองค์ไม่ทรงทราบหรือ น้องกัณหาจงอยู่ ณ
ที่นี่ เพราะเธอยังไม่รู้จักทุกข์สักชนิดเดียว ลูกมฤคิที่
ยังกินนม พรากรไปจากฝูงก็ร้องไห้หาแม่เพื่อจะกินนม
ฉันใด น้องกัณหาขึ้นมาเมื่อไม่เห็นพระมารดา ก็จะ
กันแสงเหยี่ยวแห่งสินชนมชีพ ฉันนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุกุขลิตี ความว่า ไปสำนักพระมหา-
สัตว์ หวาดหวั่นไหวแลดูอยู่. บทว่า เวธึ ได้แก่ ตัวสัน. บทว่า ตฺวญฺจ
โน ตาต ทสฺสลิตี ความว่า ข้าแต่เสด็จพ่อ พระองค์ได้ประทานหม่อมฉัน
ทั้งสองให้แก่พราหมณ์ ในเมื่อเสด็จแม่ยังมีได้กลับมาเลย ขอเสด็จพ่ออย่าได้
ทรงกรทำอย่างนี้เลย โปรดยับยั้งไว้ก่อน พระเจ้าคะ จนกว่าหม่อมฉันทั้ง
สองจะได้เห็นเสด็จแม่ ต่อนั้นพระองค์จึงค่อยประทานในกาลที่หม่อมฉันทั้งสอง
ได้เห็นเสด็จแม่แล้ว พระเจ้าคะ. บทว่า วิภิกฺขิตฺวา หนาตุ วา ความว่า
ข้าแต่เสด็จพ่อ ในเวลาที่เสด็จแม่เสด็จมา พราหมณ์ชุกนี้จึงขายหรือจมนำ
หม่อมฉันทั้งสองก็ตาม หรือจงทำตามที่ปรารถนาเถิด อนึ่งพระชาติราชากุมาร
ได้กราบทูลบุรุษโทษ ๑๘ ประการว่า พราหมณ์กักขละหยาบชานี้ประกอบด้วย
บุรุษโทษ ๑๘ ประการ. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า พลงฺกปาโท ได้แก่
ดินแป. บทว่า อทุชนโฆ ได้แก่ เล็บเน่า. บทว่า โอปทุชปีณฺทิกโก
ได้แก่ มีเนื้อปลีแข็งหย่อนลงข้างล่าง. บทว่า ทิโมตฺตโรฏฺโฐ ได้แก่

ประกอบด้วยริมฝีปากบนยาวยื่นปิดปาก. บทว่า **จปโล** ได้แก่ มีน้ำลายไหล. บทว่า **กพโร** ได้แก่ ประกอบด้วยเขี้ยวยื่นออกเหมือนเขี้ยวหมู. บทว่า **ภคณาตโก** ได้แก่ ประกอบด้วยจุมพุกหักคือไม่เสมอกัน. บทว่า **โลหมสุสุ** ได้แก่ มีหมวดมีสีเหมือนทองแดง. บทว่า **หริตเกโส** ได้แก่ มีผมสีเหมือนทองงอกหยิก. บทว่า **วลิน** ได้แก่ หน้งย่นเป็นเกลียวทั่วตัว. บทว่า **ติลาโก** ได้แก่ เคลื่อนไปด้วยกระด้า. บทว่า **ปิงฺกโล** ได้แก่ มีตาเหลือกเหลือง คือประกอบด้วยตาทั้งสองคล้ายตาแมว. บทว่า **วินโต** ได้แก่ มีคดในที ๓ แห่ง คือ เอว หลัง คอ. บทว่า **วิกฺกฺโ** ได้แก่ มีเท้าสั้น ท่านกล่าวว่ามีที่ต่อกระดูกมีเสียง ก็มี คือประกอบด้วยที่ต่อกระดูกมีเสียงดัง เาะๆ. บทว่า **พฺรหา** ได้แก่ ยาว.

บทว่า **อมฺนุสฺโส** ความว่า พราหมณ์นี้มีไขมันมนุษย์ เป็นยักษ์ที่เที่ยวไปในป่าด้วยเพศของมนุษย์เป็นแน่ณะเสด็จพ่อ. บทว่า **ภยานโก** ได้แก่ นากกลัวเหลือเกิน. บทว่า **มนุสฺโส อุทาหุ ยฺกฺโข** ความว่า ข้าแต่เสด็จพ่อ ถ้าใคร ๆ เห็นพราหมณ์นี้แล้วถาม ก็ควรจะตอบว่า กินเนื้อและเลือดเป็นอาหาร. บทว่า **ธนํ ตํ ตาต ยาจติ** ความว่า ข้าแต่เสด็จพ่อ พราหมณ์นี้ประสงค์จะกินเนื้อของหม่อมฉันทั้งสอง จึงทูลขอทรัพย์คือบุตรต่อพระองค์. บทว่า **อุทิกฺขติ** ได้แก่ เฟ่งดู. บทว่า **อสุมา นฺน เต หทยํ** ความว่า ข้าแต่เสด็จพ่อ ธรรมดาบิดามารดาทั้งหลายย่อมมีหทัยอ่อนในบุตรทั้งหลายไม่ทนดูความทุกข์ของบุตรทั้งหลายอยู่ได้ แต่พระหทัยของพระองค์เห็นจะเหมือนแผ่นหิน อีกอย่างหนึ่ง หทัยของพระองค์คงจะใช้เหล็กผูกไว้มั่น ฉะนั้นเมื่อหม่อมฉันทั้งสองมีความทุกข์เกิดขึ้นเห็นปานฉะนี้ เสด็จพ่อจึงไม่เดือดร้อน. บทว่า **น ชานาติ** ความว่า พระองค์ประทับนั่งอยู่เหมือนไม่รู้สีก.

บทว่า อจฺจายิเกน ลุทฺเทน ได้แก่ ร้ายกาจเหลือเกิน คือเกิน
ประมาณ. บทว่า โน โย ความว่า พระองค์ไม่ทรงทราบหรือว่าหม่อมฉัน
สองพี่น้องถูกพราหมณ์ผูกมัดไว้. บทว่า สุมฺภติ ได้แก่ เชียนดี. บทว่า
อิเชว อจฺจติ ความว่า ข้าแต่เสด็จพ่อ น้องกัณหาชินานี้ยังไม่รู้จักความทุกข์
ยากอะไร ๆ เลย เมื่อไม่เห็นเสด็จแม่ก็จะกันแสง จักเหี่ยวแห้งสิ้นชนมชีพไป
เหมือนลูกมฤคีน้อยที่ยังกินนม พราจจากฝูง เมื่อไม่เห็นแม่ ย่อมร้องคร่ำครวญ
อยากกินนมจะนั้น เพราะฉะนั้น ขอพระองค์จงทรงประทานหม่อมฉันเท่านั้น
แก่พราหมณ์ หม่อมฉันจักไป ขอให้พี่น้องกัณหาชินานี้อยู่ในที่นี้แหละ.

เมื่อพระชาติราชากุมารกราบทุลอย่างนี้แล้ว พระมหาสัตว์ก็มีได้ตรัส
อะไร ๆ แต่นั้นพระชาติราชากุมารเมื่อทรงคร่ำครวญปรารภถึงพระชนกชนนี
จึงตรัสว่า

ทุกข์เห็นปานดังนี้ของลูกนี้ ไม่สู้กระไร เพราะ
ทุกข์นี้ลูกผู้ชายพึงได้รับ แต่การที่ลูกไม่ได้พบพระ-
มารดา เป็นทุกข์ยิ่งกว่าทุกข์เห็นปานดังนี้, พระมารดา
พระบิดาเมื่อไม่ทอดพระเนตรเห็นกัณหาชินากุมารี
ผู้งามนำดู ก็จะเป็นผู้กำพร้าทรงกันแสงสิ้นราตรีนาน
พระมารดาพระบิดาเมื่อไม่ทอดพระเนตรเห็นกัณหา-
ชินากุมารีผู้งามนำดู ก็จะเป็นผู้กำพร้าทรงกันแสงอยู่
นานในพระอาศรม.

พระมารดาพระบิดาจะเป็นผู้กำพร้าทรงกันแสง
ตลอดราตรีนาน จักเหี่ยวแห้งในกึ่งราตรีหรือตลอด
ราตรี ดูจแม่น้ำเหือดแห้งไปฉะนั้น.

วันนี้เราทั้งสองจะละรุกษชาติต่าง ๆ เช่นไม้หว่า
ไม้ยางทรายซึ่งมีกิ่งห้อยย้อย และรุกษชาติที่มีผลต่าง ๆ
เช่นไม้โพบาย ขนุน ไทร มะขวิด วันนี้เราทั้งสอง
จะละสวนและแม่น้ำซึ่งมีน้ำเย็น ที่เราเคยเล่นในกาล
ก่อน วันนี้เราทั้งสองจะละบุพชาติต่าง ๆ บนภูผา
ซึ่งเคยตัดทรงในกาลก่อน และผลไม้ต่าง ๆ บนภูผา
ซึ่งเคยบริโภคนในกาลก่อน วันนี้เราทั้งสองจะละตุ๊กตา
ช้าง ตุ๊กตาม้า ตุ๊กตาวัว ซึ่งพระบิดาทรงปั้นประทาน
ที่เราเคยเล่นในกาลก่อน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปุมนุ ความว่า ทุกข์นี้อันบุรุษผู้ต้อง
เที่ยวอยู่ในภพพึงได้. บทว่า ตัม เม ทุกุขตรึ อโธ ความว่า ทุกข์ของเรา
เมื่อไม่ได้เห็นพระมารดานั้น เป็นทุกข์ยิ่งกว่าทุกข์ที่เกิดแต่ถูกเขี่ยนตี่นี้ร้อยเท่า
พันเท่า แสนเท่า. บทว่า รุจจติ ได้แก่ จักทรงกันแสง. บทว่า อทุค-
รตุเต ว รตุเต วา ความว่า ทรงนึกถึงเราทั้งสอง จักทรงกันแสงนาน
ตลอดถึงราตรี หรือตลอดราตรี. บทว่า อวสุสุตติ ความว่า จักเหี่ยวแห้ง
เหมือนแม่น้ำเล็ก ๆ ซึ่งมีน้ำน้อย คือ จักเหี่ยวแห้งสิ้นพระชนม์ เหมือนแม่น้ำ
นั้นจักเหือดแห้งทันทีในเมื่ออรุณขึ้น ฉะนั้น พระชาติราชากุมารกล่าวอย่างนี้
ด้วยความประสงคด้วยประการฉะนี้. บทว่า เวทิสา ได้แก่ มีกิ่งห้อย.
บทว่า ตานิ ความว่า รากไม้ดอกไม้ผลของต้นไม้เหล่าใด ที่เราจับเล่นเป็น
เวลานาน เราทั้งสองจะต้องละต้นไม้เหล่านั้นไปในวันนี้. บทว่า หตุถิกา
ได้แก่ ตุ๊กตาช้างที่พระบิดาปั้นให้เราทั้งสองเล่น.

เมื่อพระชาติราชากรมารทรงคร่ำครวญอยู่อย่างนี้กับพระภคินีกัณหาชีนา
ชูชกก็มาโบายตีกุมารกุมาริพาตัวหนีไป.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า
พระราชกุมารกุมาริ ทั้งสองเมื่อถูกชูชกนำไปได้
กราบทูลคำนี้แด่พระราชบิดาว่า ขอเสด็จพ่อโปรดรับ
สั่งแก่เสด็จแม่ว่าหม่อมฉันทั้งสองสบายดี และขอให้
เสด็จพ่อจงทรงมีความสุขสำราญเถิด.

ขอเสด็จพ่อจงทรงประทานตุ๊กตาข้าง ตุ๊กตาม้า
ตุ๊กตาวัวเหล่านี้ของหม่อมฉันทั้งสองแด่เสด็จแม่ เสด็จ
แม่จักนำความโศกออกได้ด้วยตุ๊กตาเหล่านี้ เสด็จแม่
ทอดพระเนตรเห็นเครื่องเล่น คือ ตุ๊กตาข้าง ตุ๊กตาม้า
ตุ๊กตาวัว ของหม่อมฉันทั้งสองเหล่านี้ จักทรง
บรรเทาความเศร้าโศกเสียได้.

กาลนั้น ความเศร้าโศกมีกำลังเพราะปรารถนาพระโอรสพระธิดา ได้เกิด
ขึ้นแก่พระมหาสัตว์ พระหทัยมังสะของพระมหาสัตว์ได้เป็นของร้อน พระองค์
ทรงหวั่นไหวด้วยความเศร้าโศก คุชชังพลาตคมันถูกไกรสรราชสีห์จับและ
คุจดวงจันทร์เข้าไปในปากแห่งราหู ไม่สามารถจะดำรงอยู่ได้ด้วยภาวะของ
พระองค์ มีพระเนตรนอนไปด้วยพระอัศสุชล เสด็จเข้าบรรณศาลาทรงปริ-
เทวนาการอย่างน่าสงสาร.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า
แต่นั้นพระเวสสันดรราชขัตติยดาบสทรงบริจาค
ปิยนุตรทานแล้วเสด็จเข้าสู่บรรณศาลา ทรงคร่ำครวญ
อย่างน่าสงสาร.

กาถาแสดงการพรำพรำพันของพระมหาสัตว์มีดังต่อไปนี้

วันนี้เด็กทั้งสองจะเป็นอย่างไรหนอ หิว กลัว
เดินทางร้องไห้ เวลาเย็นบริโภคอาหาร ใครจะให้
โภชนาหารแก่เด็กทั้งสองนั้น เด็กทั้งสองจะร้องขอ
อาหารว่า แม่จ๋า หม่อมฉันทั้งสองหิว ขอเสด็จแม่จง
ประทานอาหารแก่หม่อมฉันทั้งสอง เด็กทั้งสองดำเนิน
ด้วยพระบาทเปล่าไม่มีรองพระบาท จะดำเนินไปตาม
หนทางอย่างไรหนอ เมื่อเด็กทั้งสองมีพระบาทพอง
บวมทั้งสองข้าง ใครจักจูงหัตถ์เรอทั้งสองไป ชูชกดี
ลูก ๆ ผู้ไม่ประทุษร้ายต่อหน้าเรา แกร่างไม่อดสูแก่
ใจบ้างเลยหนอ แกเป็นอลัชชีแท้ ใครที่มีความอดสู
แกใจ จักกล้าตีทาสีทาสหรือคนใช้อื่นของเราที่สละ
ให้แล้วได้ ชูชกแก่ค่าดีลูก ๆ ที่รักของเราทั้งเห็นต่อ
ตาจุกคนหาปลาตีปลาที่ติดอยู่ในปากแห.

บรรดาบทเหล่านี้ บทว่า กนฺวชฺช ตັตฺตบฺทเปฺนํ กํ นฺ อชฺช. บทว่า
อุปรุจฺเจณฺหิตฺติ ความว่า จักเดินร้องไห้ไปตลอดทาง ๖๐ โยชน์. บทว่า
ถฺเวสนากาเล ได้แก่ เวลามาหาชนเข้าเมือง. บทว่า โส เน ทสฺสตี ความว่า
ใครจักให้โภชนาหารแก่ลูก ๆ เหล่านั้น. บทว่า กถนฺนุ ปถิ คจฺจนฺหิตฺติ
ความว่า จักเดินทาง ๖๐ โยชน์ได้อย่างไรหนอ. บทว่า ปตฺตติกา ได้แก่
เว้นจากยานคือช้างเป็นต้น. บทว่า อุปาหนา ได้แก่ มีเท้าละเอียดอ่อนวัน
แม้เพียงรองเท้าก็ไม่มี. บทว่า คเหตฺสฺสตี ความว่า ใครจักช่วยประคอง
เพื่อบรรเทาความลำบาก. บทว่า ทาสีทาสฺส ความว่า เป็นทาสีเป็นทาส.

บทว่า อญโธ วาปน เปติโย ความว่า ซึ่งเป็นคนใช้ คือผู้ทำการรับ
ใช้คนที่ ๔ ของเราโดยสืบต่อ ๆ กันมาของทาสและนายทาสอย่างนี้ว่า เป็นทาส
ของผู้นั้นบ้าง เป็นทาสของผู้นั้นบ้าง รู้ว่า คนนี้เป็นทาสและนายทาสของพระ
เวสสันดรพระองค์นั้น ซึ่งทรงสละให้แล้วอย่างนี้. บทว่า โก ลขชึ ความว่า
ใครที่มีความอดสูแก่ใจจะกล้าดีด้วยคิดว่า การตีลูก ๆ ของเราผู้ไม่มีความอดสู
แก่ใจนั้น ไม่สมควรเลยหนอ. บทว่า วาริขสุเสว ความว่า ของเรา เหมือน
ติปลาที่คิคอยู่ในปากแห. อ อักษร ในบทว่า อปสุสโต เป็นเพียงนิบาต
ชุกทั้งคำทั้งตีลูก ๆ ที่รักของเราทั้งเห็นต่อตาทีเดียว โอ ตานีทารุณเหลือเกิน.

ครั้งนั้นความปริวิตกได้เกิดขึ้นแก่พระเวสสันดรมหาสัตว์ ด้วยทรง
เสนาหาในพระโอรสและพระธิดาอย่างนี้ว่า พราหมณ์นี้เบียดเบียนลูกทั้งสองของ
เราเหลือเกิน เมื่อไม่อาจกลั้นความโศกไว้ได้ดังนี้ เราจักติดตามไปฆ่าพราหมณ์
เสียแล้วนำลูกทั้งสองกลับมา แต่นั่นกลับทรงหวนคิดได้ว่า การที่ลูกเราทั้งสอง
ถูกเบียดเบียนเป็นความลำบากยิ่ง นั้นไม่ใช่ฐานะ การบริจาคนิยบุตรทานแล้ว
จะเดือดร้อนภายหลัง หาใช่กรรมของสัตบุรุษไม่ คาถาแสดงความปริวิตก ๒
คาถาที่ส่องเนื้อความนั้น มีดังนี้ว่า

เราจะถือคัมพระแสงศร เหน็บพระแสงขรรค์ไว้
เบื้องซ้าย นำลูกทั้งสองของเรากลับมา เพราะการที่
ลูกทั้งสองถูกเขี่ยนตีนำมาซึ่งความทุกข์ แต่ลูกทั้งสอง
พึงลำบากยากเข็ญนั้น ไม่ใช่ฐานะ ก็ใครเล่ารู้กรรม
ของสัตบุรุษ บำเพ็ญทานแล้วจะเดือดร้อนภายหลัง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สติ ได้แก่ ธรรมคือประเพณีของพระ-
โพธิสัตว์ในกาลก่อน. ได้ยินว่า พระโพธิสัตว์นั้นทรงอนุสรณ์ถึงประเพณีแห่ง

พระโพธิสัตว์ทั้งหลายในขณะนั้น แต่นั้นพระองค์ทรงดำริว่า พระโพธิสัตว์
ทั้งปวงไม่ทรงบริจาคมหาบริจาค ๕ ประการ คือ บริจาคทรัพย์ บริจาคอวัยวะ
บริจาคชีวิตบริจาคบุตร บริจาคภรรยา หากเคยเป็นพระพุทธรเจ้าได้ไม่ ก็ตัวเราก็
เข้าอยู่ในจำพวกพระโพธิสัตว์เหล่านั้น แม้เราไม่บริจาคบุตรและชายา ก็ไม่
อาจจะเป็นพระพุทธรเจ้าได้ ทรงดำริเช่นนี้แล้ว ยังสัญญาให้เกิดขึ้นว่า แน่
เวสสันดรเป็นอย่างไร ท่านไม่รู้ว่าความที่บุตรและบุตรที่ให้เพื่อเป็นทาสทาสีแก่ชน
เหล่าอื่น จะนำมาซึ่งความทุกข์ดอกหรือ เราจักตามไปฆ่าชุกด้วยเหตุไรเล่า
แล้วทรงดำริต่อไปว่า ขึ้นชื่อว่าบริจาคทานแล้วตามเดือรื้อนภายหลัง หา
สมควรแก่เราไม่ ทรงตัดพ้อพระองค์เองอย่างนี้แล้ว ทรงอธิษฐานสมาทาน
ศีลมั่นโดยมณสิการว่า ถ้าชุกฆ่าลูกทั้งสองของเรา จำเดิมแต่เวลาที่เราบริจาค
แล้วเราจะไม่กังวลอะไร ๆ ทรงอธิษฐานมั่นเช่นนี้แล้ว เสด็จออกจากบรรณศาลา
ประทับนั่ง ณ แผ่นศิลา แทบทวารบรรณศาลา อุบัติปฏิมาทองคำขณะนั้น.

ฝ่ายชุกตีพระชาติและพระกัณหาขึ้นมาต่อหน้าพระที่นั่งแห่งพระมหา
สัตว์ นำไป.

ลำดับนั้น พระชาลิราชกุมารตรัสรำพันว่า

ได้ยินว่า นรชนบางพวกในโลกนี้ กล่าวความ
จริงได้อย่างนี้ว่า ผู้ใดไม่มีมารดาของตน ผู้นั้นเหมือน
ไม่มีทั้งบิดามารดา แน่ห้องกัณหา มาเถิด เราจัก
ตายด้วยกัน อยู่ไปก็ไม่มีประโยชน์ พระบิดาผู้จอมชน
ได้ประทานเราทั้งสองแก่พราหมณ์ผู้แสวงหาทรัพย์แก่
ร้ายกาจเหลือเกิน แก่ที่เราทั้งสองเห็นนายโคบาลตี
ผู้ใด แน่ห้องกัณหา เราทั้งสองจะละรุกษชาติต่าง ๆ

เช่นไม้หว้า ไม้ยางทราย ซึ่งมีกิ่งห้อยย้อย และรุกข-
ชาติที่มีผลต่าง ๆ เช่นไม้โพบาย ขนุน ไทร มะขวิด
ละสวนและแม่น้ำซึ่งมีน้ำเย็นที่เราเคยเล่นในกาลก่อน
ละบุปผชาติต่าง ๆ บนภุผา ซึ่งเคยตัดทรงในกาลก่อน
และผลไม้ต่าง ๆ บนภุผา ซึ่งเคยบริโภคนในกาลก่อน
และละตักตาข้าง ตักตาวั ที่พระบิดาวั ที่พระบิดาทรง
ปั้นประทาน ที่เราเคยเล่นในกาลก่อน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยสุส ความว่า มารดาของตนไม่มีใน
สำนักของผู้ใด.

ชุกพราหมณ์พลาดล้มในสถานที่ไม่เสมอแห่งหนึ่งอีก เถาวัลย์ที่ผูกก็
เคลื่อนหลุดจากพระหัตถ์พระราชกุมารกุมารี่ ทั้งสององค์มีพระกายสิ้นดุจไถ่ถูก
ตี หนีมาหาพระราชบิดาโดยเร็วพร้อมกัน.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

ชาติราชกุมารและกัณหาชินาราชกุมาร ทั้งสอง
องค์ที่ถูกชุกพราหมณ์นำไป พอหลุดพ้นจากแกมมาได้
ก็วิ่งไปสู่สำนักพระเวสสันดรราชบิดา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เตน เตน ความว่า ได้วิ่งไปหาพระ-
ราชบิดาของเธอทั้งสอง ของที่หลุดพ้นจากพราหมณ์ชุกนั้น อธิบายว่า วิ่ง
มาสู่สำนักของพระราชบิดาทีเดียว.

ฝ่ายชุกกลุกขึ้นโดยเร็วถือเถาวัลย์และไม้ ท่วมไปด้วยความโกรธ
เหมือนไฟตั้งขึ้นแต่กัลป์นั้น มาแล้วกล่าวว่า หนูทั้งสองฉลาดหนีเหลือเกิน
ผูกพระหัตถ์ทั้งสองแล้วนำพระกุมารกุมารี่ไปอีก.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

แต่นั้น พราหมณ์ถือเอาวัลย์ ถือไม้เข้ยนดินา.

กุมารกุมารี่ไปต่อหน้าที่นั่งแห่งพระเวสสันดรสีวีราช.

เมื่อพระชาติและพระกัณหาชินาอันชูชกนำไปอยู่อย่างนี้ พระกัณหา-
ชินาเหลียวกลับมากอดพระเนตรทูลพระราชบิดา.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

พระกัณหาชินาราชกุมารี่ได้ทูลพระราชบิดาว่า

ข้าแต่เสด็จพ่อ พราหมณ์นี้ตีหม่อมฉันด้วยไม้ เหมือน

นายตีทาสี่ที่เกิดในเรือน ข้าแต่เสด็จพ่อ ธรรมดาว่า

พราหมณ์ทั้งหลายย่อมเป็นผู้ประกอบด้วยธรรม แต่ตา

พราหมณ์นี้หาเป็นดังนั้นไม่ ยักษ์มาด้วยเพศพราหมณ์

เพื่อจะนำหม่อมฉันสองพี่น้องไปเคี้ยวกิน หม่อมฉัน

สองพี่น้องอันปีศาจนำไปอยู่ พระองค์ทอดพระเนตร

เห็นหรือหนอ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ต่ ได้แก่ พระเจ้าสีวีราชผู้พระชนก
ซึ่งประทับนั่งทอดพระเนตรคูดอยู่นั้น. บทว่า ทาสี่ ได้แก่ ทาสี. บทว่า
ขาทิดู ได้แก่ เพื่อต้องการจะเคี้ยวกิน พระกัณหาชินาราชกุมารี่ทรงคร่ำ
ครวญว่า ข้าแต่เสด็จพ่อ ก็ตาพราหมณ์นี้นำหม่อมฉันสองพี่น้องไปยังไม่ทัน
ถึงประตูป่าเลย แกมีตาทั้งคู่แดงเป็นเหมือนมีโลหิตไหล เพื่อจะเคี้ยวกิน คือ
นำไปด้วยหวังว่าจักเคี้ยวกินเสียทั้งหมด พระองค์ก็ทรงเห็นหม่อมฉันสองพี่น้อง
ถูกนำไปเพื่อเคี้ยวกินหรือเพื่อต้มเสีย ขอพระองค์จึงมีความสุขทุกเมื่อเกิด.

เมื่อพระกัณหาชินากุมารี่น้อยทรงพิลาปราพันองค์สิ้นเสด็จไปอยู่ พระ-
เวสสันดรมหาสัตว์ทรงเสรำโศกเป็นกำลัง พระหทัยวัดถูร้อน เมื่อพระนาสิก

ไม่พอจะระบายพระอัศสาสะปัสสาสะ ก็ต้องทรงปล่อยให้พระอัศสาสะปัสสาสะ
อันร้อนออกทางพระโอษฐ์ พระอัศสุเป็นดังหยาดพระโลหิตไหลออกจากพระ
เนตรทั้งสอง พระเวสสันดรมหาสัตว์ทรงดำริว่า ทุกข์เห็นปานนี้เกิดเพราะโทษ
แห่งความเส่นหา หาใช่เพราะเหตุการณ์อื่นไม่ เพราะฉะนั้น ควรเราเป็นผู้มี
จิตมรยัสถ์วางอารมณ์เป็นกลาง อย่าทำความเส่นหา ทรงดำริจะนี้แล้ว ทรง
บรรเทาความโศกเห็นปานนั้นเสียด้วยกำลังพระญาณของพระองค์ ประทับนั่ง
ด้วยพระอาการเป็นปกติ.

พระกัณหากุมารียังเสด็จไม่ถึงประตูป่า ก็ทรงพิลาปราพันพลางเสด็จไป
ว่า

เท่านั้นๆ ของเราสองพี่น้องนี้นำมาซึ่งความ
ทุกข์ ทั้งหนทางก็ยาวไกลไปได้ยาก เมื่อดวงอาทิตย์
อัสดงลงต่ำ พราหมณ์ก็ให้เราสองพี่น้องเดินไป
ข้าพเจ้าสองพี่น้องขออน้อมนบไหว้ด้วยเศียรเกล้า ต่อ
เทพเจ้าเหล่าที่สถิตอยู่ ณ ภูผาพนาลัยและที่สระปทุม
ชาติ และแม่น้ำซึ่งมีท่าอันดี ทั้งที่ติณชาติลดาวัลย์
สรรพพฤษยาที่เป็นโอสธ อันเกิด ณ บรรพตและแนว
ไพร ขอเทพเจ้าเหล่านั้นจงทูลแต่พระมารดาว่า หม่อม
ฉันสองพี่น้องมีความสำราญ พราหมณ์นี้กำลังนำ
หม่อมฉันสองพี่น้องไป ข้าแต่เทพเจ้าผู้เจริญทั้งหลาย
ขอเหล่าท่านจงทูลแต่พระมารดาของข้าพเจ้าสองพี่-
น้อง ผู้มีพระนามว่า พระแม่มีทรีว่า ถ้าพระมารดา
ทรงใคร่จะติดตามลูกทั้งสอง จงเสด็จติดตามมาโดย
พลัน ทางนี้เป็นทางเดินได้เฉพาะคนเดียว มาตรงไป

คู่อาศรม พระแม่เจ้าจงเสด็จตามมาทางนั้น จะได้
ทอดพระเนตรเห็นลูกทั้งสองทันท่วงที โอ ข้าแต่
พระแม่ชฎินี้ผู้ทรงนำมูลผลาผลมาแต่ไพโร ความระทม
ทุกข์ จักมีแต่พระแม่เจ้า เพราะทอดพระเนตรเห็น
อาศรมนั้นว่างเปล่า มูลผลาผลที่พระแม่เจ้าได้มาด้วย
ทรงเสาะหาจนล่วงเวลา คงไม่น้อย พระแม่เจ้าคงไม่
ทรงทราบว่า ลูกทั้งสองถูกพราหมณ์ผู้แสวงทรัพย์ ผู้
ร้ายกาจเหลือเกิน ผูกไว้ แกะตีลูกทั้งสอง เหมือนเขา
ตีฝูงโค เออก็ลูกทั้งสองได้ประสบพระแม่เจ้าผู้เสด็จมา
แต่ที่ทรงเสาะหามูลผลาผล ณ เย็นวันนี้ พระแม่เจ้าคง
ประทานผลไม้กับทั้งรวงผึ้งแก่พราหมณ์ พราหมณ์นี้
ได้กินอิ่มแล้ว คงไม่ยังลูกทั้งสองให้รีบเดินไป เท่า
ของลูกทั้งสองบวมพองแล้ว พราหมณ์ก็ยังรีบเดินไป
พระบาลีและพระกัณฑ์หาปรารธนาจะพบพระมัทรีผู้พระ
มารดา ก็ทรงพิลาปราพันในสถานทีนั้น ด้วยประการ
ฉะนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปาทูกา ได้แก่ เท่านั้น้อย ๆ. บทว่า
โอกนุทามุหเส ได้แก่ คร่ำครวญ. ข้าพเจ้าสองพี่น้องขอแสดงความนับถือ
คือความประพฤติอันอ่อนน้อมให้ทราบ. บทว่า สรสุต ความว่า ขอรบาย
ไหว้เหล่าเทวดาผู้รักษาสระปทุมนี้ด้วยเศียรเกล้า. บทว่า สุปตฺติเต จ อปาเก
ความว่า ขอรบายไหว้แม่เทวดาที่สิงสถิตอยู่ในแม่น้ำซึ่งมีท่าอันดี. บทว่า
ติณ ลตา ได้แก่ ตินชาติและลดาชาติที่ห้อยย้อยลง. บทว่า โอสโรช

ได้แก่ พฤษชาติที่เป็นโอสถ พระกัณหาชินากุมาริตรีตรัสอย่างนี้ทรงหมายถึง
เหล่าเทวดาที่สิงสถิตอยู่ในที่ทั้งปวง. บทว่า **อนุปติตุกมา** ความว่า แม้ถ้า
พระแม่เจ้านั้นมีพระประสงค์จะเสด็จมาตามรอยเท้าของลูกทั้งสอง. บทว่า **อปี
ปสฺเสติ โน ลหุ** ความว่า ถ้าพระแม่เจ้าเสด็จตามมาทางที่เดินได้เฉพาะคน
เดียวนั้น ก็จะได้พบลูกน้อยทั้งสองของพระองค์ทันที ฉะนั้นพระกัณหา-
กุมาริตรีตรัสอย่างนี้ พระกัณหากุมาริตรีตรัสเรียกพระแม่เจ้า ด้วยการเรียกกลับ
หลังว่า **ชฎินิ**. บทว่า **อติเวถ** ได้แก่ ทำให้เกินประมาณ. บทว่า **อญฺญา**
ได้แก่ มวลผลในป่า ที่ได้มาด้วยการเที่ยวเสาะหา. บทว่า **ขุฑฺเทน มิสฺสํ**
ได้แก่ ผสมน้ำผึ้งเล็กน้อย. บทว่า **อาสิโต** ได้แก่ ได้กินคือบริโภคผลไม้
แล้ว. บทว่า **ฉาโต** ได้แก่ มีความพอใจแล้ว. บทว่า **น พาพฺหิ ทรเยยฺย**
ความว่า ไม่พียงนำไปด้วยความเร็วจัด. บทว่า **มาตุคิทุธิโน** ความว่า
พระชาติและพระกัณหาชินาประกอบด้วยความรักในพระมารดา มีความเสน่หา
เป็นกำลัง จึงได้พรำพรำพันอย่างนี้

จบกุมารบรรพ

มัทรีบรรพ

ก็ในเมื่อ พระเวสสันดรราชาธิ ทรงบริจาคนิยบุตรมหาทาน เกิด
มหัศจรรย์มหาปฐพีบันลือลั่น โกลาหลเป็นอันเดียวกันตลอดถึงพรหมโลก หมู่
เทวดาที่อยู่ ณ หิมวันตประเทศ เป็นประหนึ่งมีหทัยจะภินทนาการด้วยเหตุอัน
ได้ยินเสียงพิลาปรำพันนั้นแห่งพระชาติราชกุมารและพระกัณหาชินาราชกุมาริตรี
ชูชกพราหมณ์นำไป ต่างปรึกษากันว่า ถ้าพระนางมัทรีเสด็จมาสู่อาศรมสถาน

แต่วัน พระนางไม่เห็นพระโอรสธิดาในอาศรมนั้น ทูลถามพระเวสสันดร ทรงทราบว่าพระราชทานแก่พราหมณ์ชุกไปแล้ว ฟังเสด็จเล่นตามไปด้วย ความเส่นหาเป็นกำลัง ก็จะมีเสวยทุกข์ใหญ่.

ลำดับนั้น เทวดาเหล่านั้นจึงบังคับสังเทพบุตร ๓ องค์ว่า ท่านทั้ง ๓ จงจำแลงกายเป็นราชสีห์ เป็นเสือโคร่ง เป็นเสือเหลือง กั้นทางเสด็จพระนางมัทรีไว้ แม้พระนางวิงวอนขอทางก็อย่าให้ จนกว่าดวงอาทิตย์อัสดงคต ฟังจัดอารักขาให้ดี เพื่อไม่ให้ราชสีห์เป็นต้นเบียดเบียนพระนางได้ จนกว่าได้เสด็จเข้าอาศรมด้วยแสงจันทร์.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

เทพเจ้าทั้งหลาย ได้ฟังความคร่ำครวญของราช
กุมารกุมารี จึงได้กล่าวกะเทพบุตรทั้ง ๓ ว่า ท่านทั้ง
สามจงจำแลงกายเป็นสัตว์ร้ายในป่า คือ เป็นราชสีห์
เสือโคร่ง เสือเหลือง คอยกั้นพระนางมัทรีราชบุตร
อย่าฟังเสด็จกลับมาจากเสาะหาผลาผลแต่เย็นเลย เหล่า
พาลมฤคในป่าอันเป็นเขตแดนของพวกเรา อย่าได้
เบียดเบียนพระนางเจ้าเลย ถ้าราชสีห์ เสือโคร่ง เสือ
เหลืองฟังเบียดเบียนพระนางเจ้าผู้มีลักษณะพระชาติ
ราชกุมารจะไม่ฟังมีพระชนม์อยู่ พระกัณหาจินาจะฟัง
มีพระชนม์อยู่แต่ไหน พระนางเจ้าผู้มีลักษณะจะฟัง
เสื่อมจากพระราชสวามีและพระปิยบุตรทั้งสอง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อิทิ วจนมพुरु ความว่า เทวดา
เหล่านั้นได้กล่าวคำนี้กะเทพบุตรทั้งสามว่า ท่านทั้งหลาย คือทั้งสามองค์ จง
แปลงเป็นพาลมฤคในป่าสามชนิดอย่างนี้คือ ราชสีห์หนึ่ง เสือโคร่งหนึ่ง เสือ

เหลืองหนึ่ง. บทว่า มา เหว โน ความว่า เทวดาทั้งหลายกล่าวว่า พระนางมัทรีราชบุตรธิดาเสด็จกลับมาจากเสาะหาผลแต่เย็นเลย จึงเสด็จมาจนค่ำอาศัยแสงเดือน. บทว่า มา เหวมุกทัก นิพฺโกลเ ความว่า พาลมฤคไร ๆ ในป่าอันเป็นเขตแดน คือเป็นแวนแคว้นของพวกเรา อย่าได้เบียดเบียนพระนางเจ้าในป่าซึ่งของพวกเราเลย เทวดาทั้งหลายสิ่งเทพบุตรทั้งสามว่า พวกท่านจงอารักขาพระนางมัทรีโดยประการที่สัตว์ร้ายทั้งหลายเบียดเบียนไม่ได้. บทว่า สีโ เจ น ความว่า ก็ถ้าสัตว์ร้ายไร ๆ ในบรรดาราชสีห์เป็นต้นพึงเบียดเบียนพระนางมัทรีซึ่งไม่มีการระวังรักษา ครั้นเมื่อพระนางมัทรีถึงชิตกษัย พระชาลิตราชกุมารจะไม่พึงมีพระชนม์อยู่ พระกัณหาชินาราชกุมารีจะไม่พึงมีพระชนม์อยู่แต่ไหน พระนางเจ้าผู้ถึงพร้อมด้วยลักษณะนั้นจะพึงเสื่อมจากพระปิยบุตรทั้งสองทีเดียว. บทว่า ปติปฺตุเต จ ความว่า พระนางเจ้ามัทรีจะพึงเสื่อมจากส่วนทั้งสอง เพราะฉะนั้นท่านทั้งสามจงจัดอารักขาให้ดี.

ครั้งนั้น เทพบุตรทั้งสามรับคำของเทวดาเหล่านั้นว่า สาธุ ต่างจำแลงกายกลายเป็นราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง มานอนหมอบเรียงกันอยู่ในมรรคาที่พระนางเจ้ามัทรีเสด็จมา.

ฝ่ายพระนางมัทรีหวั่นพระหฤทัยว่า วันนี้เราฝันร้าย จักหาผลผลาผลในป่ากลับอาศรมแต่วัน ก็ทรงพิจารณาหาผลผลาผลทั้งหลาย ลำดับนั้น (เกิดกลางร้าย) เสียมหลุดจากพระหัตถ์ของพระนางเจ้า กระเชาก็หลุดจากพระอังสา พระเนตรเบื้องขวาก็เขม่น พฤษยาชาติที่มีผลก็เป็นเหมือนไม่มีผล พฤษยาชาติที่ไม่เคยมีผลก็ปรากฏเป็นราวกะว่ามีผล ทิศทั้งปวงก็ไม่ปรากฏ พระนางเจ้ามัทรีทรงพิจารณาว่า นี่เป็นอย่างไรหนอ ไม่เคยมีมาแต่ก่อนก็มาในวันนี้ เหตุการณ์อะไรจักมีแก่เรา แก่ลูกทั้งสองของเรา หรือแต่พระเวสสันดรราชสวามี กระมัง ทรงคิดฉะนี้แล้ว ตรัสว่า

เสียมก็ตกจากมือของเรา และนัยน์ตาขาวของ
เราก็มืดมน รุกขชาติที่เคยมีผลก็หาผลมิได้ ทิศทั้งปวง
เราก็มืดมนเพื่อนลุ่มหลง พระนางเจ้าเสด็จมาสู่อาศรมใน
เวลาเย็น ในเมื่อดวงอาทิตย์อัสดงคต พาลมฤกษ์ปรากฏ
ในหนทาง ครั้นเมื่อพระอาทิตย์โคจรลงต่ำ อาศรมก็
ยังอยู่ไกล เราจ้กนำมูลผลาผลไต่ไปแต่ที่นี้ เพื่อพระ-
ราชสวามีและลูกทั้งสอง พระราชสวามีและลูกทั้งสอง
ฟังเสวยมูลผลาผลอันเป็นของเสวยนั้น พระบรม
กษัตริย์ผู้ภักดาเสด็จอยู่ที่บรรณศาลาแต่พระองค์เดียว
แท้ ๆ ทรงเห็นว่าเรายังไม่กลับ ก็ทรงพลอบโยน
พระโอรสพระธิดาผู้หิว ลูกทั้งสองของเราเป็นกำพร้า
ด้วยความเข็ญใจ เคยเสวยนมเคยเสวยน้ำในเวลาที่คุณ
สามีเรียกลให้อาหารเวลาเย็น ลูกทั้งสองของเราเป็น
กำพร้าด้วยความเข็ญใจ เคยลุกยืนรับเรา เหมือนลูก
โคอ่อนยืนคอยแม่โคนม ลูกทั้งสองของเราเป็นกำพร้า
ด้วยความเข็ญใจ หรือประหนึ่งลูกหงส์ยืนอยู่บนเปือก
ตมคอยแม่ ลูกทั้งสองของเราเป็นกำพร้าด้วยความ
เข็ญใจ เคยยืนรับเราแต่ที่ใกล้อาศรม ทางเดินไปมี
เฉพาะทางเดียว เป็นทางเดินได้คนเดียว เพราะมีสระ
และที่ลุ่มลึกอยู่ข้าง ๆ เราไม่เห็นทางอื่นซึ่งจะพึงแยก
ไปสู่อาศรม ข้ำขอนอบน้อมพระยาพาลมฤกษ์ผู้มีกำลัง
มากในป่า ท่านทั้งหลายจงเป็นพี่ของข้าโดยธรรม จง

ให้มรรคาแก่ข้าผู้ขอเถิด ข้าเป็นมเหสีของพระเวส-
สันดรราชบุตรผู้มีสิริ ผู้ถูกเนรเทศจากแคว้น ข้าผู้
อนุวัตรไม่ล่วงเกินพระราชสวามี ดุจนางธิดาผู้อนุวัตร
ไม่ล่วงเกินพระรามราชสวามี ฉะนั้น ขอท่านทั้งหลาย
จงให้ทางแก่ข้า แล้วไปพบลูกทั้งสอง เพราะถึงเวลา
เรียกกินอาหารเย็นแล้ว ส่วนข้าก็จะได้ไปพบชาติและ
กัลหาชินาบุตรบุตรทั้งสองของข้า รากไม้ผลไม้มี
มากและภักษานี้ก็มีไม่น้อย ข้าให้กิ่งหนึ่งแต่มูลผลาผล
นั้น แก่ท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงให้บรรดาแก่ข้า
ผู้ขอเถิด พระมารดาของพวกข้าเป็นพระราชบุตร และ
พระบิดาของพวกข้าก็เป็นพระราชบุตร ท่านทั้งหลาย
จงเป็นภาดาของข้าโดยธรรม จงให้มรรคาแก่ข้าผู้ขอ
เถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตสุตา ได้แก่ เรานั้น. บทว่า
อสุตมามณิ ปติ ความว่า มาหมายเฉพาะอาศรม. บทว่า ออุปฐหุ
ได้แก่ ปรากฐขึ้น เล่ากันว่า สามสัตว์เหล่านั้นนอนเรียงกันอยู่ก่อน เวลา
พระนางมัทรีเสด็จมา จึงลุกขึ้นบิดตัวแล้ว แล้วก็นอนเรียงกันอยู่.
บทว่า ยญจ เนล ความว่า ชนทั้งสามนั้น คือ พระเวสสันดรและลูกน้อย
ทั้งสองของพระองค์ ฟังปริโหมมูลผลาผลที่ขำนำไปแต่ป่านี้เพื่อเขา โภชนา
หารอย่างอื่นไม่มีแก่เขาเหล่านั้น. บทว่า อนาคติ ความว่า พระเวสสันดร
ทราบว่ายังไม่กลับมา พระองค์เดิวนั้นแหละประทับนั่งปลอบโยนเด็ก
ทั้งสองแน่ ๆ. บทว่า อเวสนากาเล ได้แก่ ในเวลาที่ตนให้กินอาหาร

ให้ค้ำน้ำในวันอื่น ๆ. บทว่า **จิรี ปีตาว** ความว่า พระนางมัทรีตรัสว่า ลูกน้อยมฤคิที่ยังไม่อดนมร้องหิวนม เมื่อไม่ได้นมก็ร้องไห้จนหลับไป ฉันใด ลูกน้อยทั้งสองของข้า ร้องไห้อยากผลาผล เมื่อไม่ได้ผลาก็จ้กร้องไห้จนหลับไป ฉันนั้น. บทว่า **วาริ ปีตาว** ความว่า ในอาศรมบท พึงเห็นเนื้อ ความโดยนัยนี้ว่า เหมือนลูกน้อยมฤคิมีความระหาย ร้องหิวน้ำ เมื่อไม่ได้น้ำ ก็ร้องคร่ำครวญจนหลับไป. บทว่า **อจฺจนเร** ได้แก่ อยู่. บทว่า **ปจฺจุกฺคตา** **มํ** **ติฏฺฐนฺติ** ความว่า ยืนคอยรับเรา. ปาฐะว่า **ปจฺจุกฺคิตฺตุ** ก็มีความว่า ต้อนรับ. บทว่า **เอกายโน** ได้แก่ เป็นที่ไปแห่งคนผู้เดียวเท่านั้น คือเป็นทางเดินได้เฉพาะคนเดียว. บทว่า **เอกปโต** ความว่า ทางนั้นเฉพาะคนเดียวเท่านั้น ไม่มีคนที่สอง คือไม่อาจแม้จะก้าวลงไปได้ เพราะเหตุไร เพราะมีสระและที่ลุ่มลึกอยู่ข้างทาง. บทว่า **นมตฺถ** ความว่า พระนางมัทรีนั้นทอดพระเนตรไม่เห็นทางอื่นคิดว่า เราจักอ่อนวอนสามสัตว์เหล่านี้ให้ช่วยเรากลับไปได้ จึงลดกระเช้าลงไม่ถึงจากพระอังสา ประคองอัญชลินมัสการกล่าวอย่างนี้. บทว่า **ภาตโร** ความว่า ก็พวกเราเป็นลูกของเจ้ามนุษย์ แม้พวกท่านก็เป็นลูกของเจ้ามฤคิ ดังนั้นขอพวกท่านจงเป็นพี่โดยธรรมของข้าเถิด. บทว่า **อวรฺุทฺษสฺส** ได้แก่ ลูกเนรเทศจากแคว้นแคว้น. บทว่า **รามํ ลีตาวนุพฺพ-** **ตา** ความว่า พระนางมัทรีกล่าวว่า พระเทวีลีตาผู้พระกนิษฐาของพระราม เป็นพระอักรรมเหสีของพระรามนั่นเอง เป็นผู้อนุวัตรตามพระราม คือ เคารพยำเกรงพระรามผู้สวามีเหมือนเทวดา เป็นผู้ไม่ประมาทบำรุงบำเรอพระรามราชโอรสของพระเจ้าทศรถมหाराช ฉันใด แม้ข้าก็เป็นผู้ไม่ประมาทบำรุงบำเรอพระเวสสันดร ฉันนั้น. บทว่า **ตุมฺเห จ** ความว่า พระนางมัทรีอ่อนวอนว่า ขอท่านทั้งหลายจงให้บรรดาแก่เราแล้วไปพบลูก ๆ ของท่านในเวลากินอาหารเย็นส่วนข้าก็จะพบลูก ๆ ของข้า ขอท่านทั้งหลายจงให้บรรดาเถิด

ครั้งนั้น เทพบุตร (ที่จำแลงเป็นสามสัตว์) เหล่านั้น แลดูเวลาก็รู้ว่า
บัดนี้เป็นเวลาที่จะให้บรรดาแก่พระนางแล้ว จึงลุกขึ้นหลีกไป

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

เมื่อพระนางเจ้ามัทรีทรงพิโรธรำพันอยู่ เหล่า

มฤคจำแลงได้ฟังพระวาจาอันอ่อนหวานกอรปด้วยน้ำ

เอ็นดูมาก ก็หลีกไปจากทางเสด็จ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เผลปติ ความว่า วาจาอ่อนหวาน
บริสุทธิ์ ไม่มากไปด้วยน้ำลาย คือปราศจากน้ำลายแตก.

เมื่อพาลมฤคทั้งสามหายไปแล้ว พระนางเจ้ามัทรีก็เสด็จไปถึงอาศรม
ก็ในกาลนั้นเป็นวันบูรณมีอุโบสถ พระนางเจ้าเสด็จถึงท้ายที่จงกรม ไม่เห็น
พระลูกรักทั้งสองซึ่งเคยเห็นในที่นั้น ๆ จึงตรัสว่า

พระลูกน้อยทั้งสองชะมุกชะมอมไปด้วยฝุ่นเคย

ลูกยื่นรับเราในประเทศนี้ ดูกูกว้าวอ่อนย็นคอยแม่
โคนมจะนั้น.

พระลูกน้อยทั้งสองชะมุกชะมอมไปด้วยฝุ่นเคย
ยื่นต้อนรับแม่อยู่ตรงนี้ ดูกหงส์ย็นอยู่บนเปือกตมจะนั้น

พระลูกน้อยทั้งสองชะมุกชะมอมไปด้วยฝุ่นเคย

ยื่นรับเราอยู่ที่ใกล้อาศรมนี้ ลูกทั้งสองเคยรำเริงหรรษา

วิ่งมาต้อนรับแม่ ดูกมฤคชาติขุหิววิ่งเล่นไปโดยรอบ

จะนั้น รำเริงบันเทิงเป็นไป ประหนึ่งยังหัวใจแม่ให้

ยินดี วันนี้แม่ไม่เห็นชาติและกัณหาชินาลูกรักทั้งสอง

นั้น วันนี้แม่ละลูกทั้งสองออกไปหาผลไม้ เหมือน

แม่แพะแม่เนื้อและแม่นกพันไปจากรัง และแม่ราชสีห์

อยากได้เหยื่อ ละลูกไว้ออกไปจะนั้น แม่กลับมาก็ไม่เห็นชาติและกัณหาชินาถูกรักทั้งสองนั้น วันนี้แม่ไม่เห็นชาติและกัณหาชินาถูกรักทั้งสองนั้น ซึ่งมีรอยบาทก้าวไปมาปรากฏอยู่จรรอยเท้าแห่งข้าง ข้างภูเขาและกองทรายที่ลูกทั้งสองกองไว้ ยังเกลื่อนอยู่ในที่ไม่ไกลอาศรม แม่ไม่เห็นลูกทั้งสองซึ่งเคยเอาทรายไปรยเล่นจนกายขะมุขะมอมไปด้วยฝุ่นวิ่งไปรอบๆ วันนี้แม่ไม่เห็นชาติและกัณหาชินาถูกรักทั้งสอง ซึ่งแต่ก่อนเคยต้อนรับแม่ผู้กลับจากป่ามาแต่ไกล วันนี้แม่ไม่เห็นลูกทั้งสองซึ่งคอยรับแม่ แลดูแม่แต่ไกลดูจตุกแพะลูกเนื้อวิ่งมาหาแม่ของตนแต่ไกล ก็ผลมะตูมเหลืองนี้เป็นของเล่นของลูกทั้งสองตกอยู่แล้ว วันนี้แม่ไม่เห็นชาติและกัณหาชินาถูกรักทั้งสองนั้น ถันทั้งสองของแม่นี้เต็มด้วยน้ำนม แต่อูระราวจะแตกทำลาย วันนี้แม่ไม่เห็นชาติและกัณหาชินาถูกรักทั้งสองนั้น ลูกชายหรือลูกหญิงเลือกดีมนมอยู่บนตักของแม่ราวจะถันข้างหนึ่งของแม่จะยาน วันนี้แม่ไม่เห็นชาติและกัณหาชินาถูกรักทั้งสองนั้น.

ลูกน้อยทั้งสองขะมุขะมอมไปด้วยฝุ่นในสายัณห์สมัย มาเกลือกกลิ้งไปมาบนตักแม่ แม่ไม่เห็นลูกทั้งสองนั้น เมื่อก่อนอาศรมนี้นั้นปรากฏแก่เราราวจะมีมหรสพ วันนี้แม่ไม่เห็นลูกทั้งสองนั้น อาศรมเหมือนจะหมุนไป น้อย่างไร อาศรมสถานเจียบเสียง

เสียวเดียว ปรากฏแก่แม่ แม่แต่ฝูงงาก็ไม่มีอยู่ ลูก
ทั้งสองของแม่จักสิ้นชนมชีพเสียแน่แล้ว น้อย่างไร
อาศรมสถานเงียบเสียวเดียว ปรากฏแก่แม่ แม่
แต่ฝูงสกนธ์ชาติก็ไม่มีอยู่ ลูกทั้งสองของแม่จักสิ้น
ชนมชีพเสียแน่แล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นํ เป็นเพียงนิบาต. บทว่า ปัสสุกฺขจิตฺตา
ได้แก่ เปรอะเปื้อนด้วยฝุ่น. บทว่า ปจฺจุคฺคตา มํ ความว่า คอยรับเรา.
ปาฐะว่า ปจฺจุคฺคตฺถุ ดังนี้ก็มี ความว่า ต้อนรับ. บทว่า อุกฺกณฺณา
ความว่า เหมือนพวกลูกเนื้อตัวน้อย ๆ เห็นแม่ ก็ยกหูชูคอเข้าไปหาแม่ ร่าเริง
ยินดี วิ่งเล่นอยู่รอบ ๆ. บทว่า วตฺตมฺมานาว กมฺปเร ความว่า เป็นไป
ราวกะยังหัวใจขอแม่ให้ยินดี เมื่อก่อนลูกทั้งสองของเราเป็นอย่างนี้. บทว่า
ตยชฺช ความว่า วันนี้แต่ไม่เห็นลูกรักทั้งสองนั้น. บทว่า ฉคิลีว มิจฺฉิ ฉาปี
ความว่า พระนางมัทรีกล่าวว่า แม่แพะ แม่เนื้อ และแม่นกที่พันไปจากรัง
คือกรง และแม่ราชสีห์ที่อยากได้เหยื่อ ละลูกน้อยของตนหลีกไปหาเหยื่อ
ฉันทใด แม่ก็ละลูกทั้งสองออกไป ฉันทนั้น. บทว่า อิทํ เนตฺถิ ปฺรคฺคณฺตฺถิ
ความว่า รอยเท้าที่วิ่งไปวิ่งมาในสถานที่เล่นของลูกทั้งสองยังปรากฏอยู่ ดูรอย
เท้าข้างที่เนินเขาในฤดูฝน. บทว่า จิตฺกา ได้แก่ กองทรายที่ลูกทั้งสองกอง
เข้าไว้. บทว่า ปฺริกฺขณฺณาย ได้แก่ กระจัดกระจาย. บทว่า สมนฺตุตาม-
ภิกฺขวานฺตฺถิ ความว่า วิ่งเล่นไปรอบ ๆ ในวันอื่น ๆ. บทว่า ปจฺจุเทฺนฺตฺถิ
ได้แก่ ต้อนรับ. บทว่า ทูรมายตี ได้แก่ ผู้มาแต่ไกล. บทว่า ฉคิลีว
มิจฺฉิ ฉาปา ความว่า เห็นแม่ของตนแล้ววิ่งมาหา เหมือนลูกแพะเห็นแม่แพะ
ลูกเนื้อเห็นแม่เนื้อ. บทว่า อิทฺถยฺจ เนตฺถิ กิพฺพัน ความว่า ผลมะตูมมีสีดัง
ทองนี้ เป็นของเล่นของลูกทั้งสองซึ่งเล่นตุ๊กตาข้างเป็นต้น กลิ้งตกอยู่แล้ว.

บพว่า มยุหิเม ความว่า ก็ถันทั้งสองของเรานี้เต็มด้วยน้ำนม. บพว่า อุโร
จ สมุปทาสิทธิ ความว่า แต่หทัยเหมือนจะแตก. บพว่า อูจุงเก เม
วิวตุนุติ ความว่า กลิ้งเกลือกอยู่บนตักของเรา. บพว่า สมมุขุโข
ปฐิภาติ มํ ความว่า ปรากฏแก่เราเหมือนโรงมหรสพ. บพว่า ตยชช
ตัดบพเป็น เต อชช ความว่า วันนี้เราไม่เห็นลูกทั้งสองนั้น. น ปสฺสนุตฺยา
ได้แก่ เราไม่เห็นอยู่. บพว่า ภมเต วิย ความว่า ย่อมหมუნเหมือนจักร
ของช่างหม้อ. บพว่า กาโกลา ได้แก่ ฝูงกาป่า. บพว่า มตา นฺน
ความว่า จักตายคือจักถูกใคร ๆ นำไปแน่. บพว่า สกฺกมาปี ได้แก่ ฝูงนก
ที่เหลือ. บพว่า มตา นฺน ความว่า จักตายเสียเป็นแน่แล้ว

พระนางมัทรีพิลาปราพันอยู่ด้วยประการฉะนี้ เสด็จไปเฝ้าพระเวส-
สันดรมหาสัตว์ ปลงกะเข้าผลไม้ลงเห็นพระมหาสัตว์ประทับนั่งนิ่งอยู่ เมื่อ
ไม่เห็นพระโอรสธิดาในสำนักพระภักดา จึงทูลถามว่า

นื้ออย่างไร พระองค์ทรงนั่งอยู่ เออก็เมื่อหม่อม
ฉันฝันในราตรี ใจก็นึกถึงอยู่ แม้ฝูงกาฝูงนกก็ไม่มี
อยู่ ลูกทั้งสองของหม่อมฉันจักสิ้นชีพเสียแน่แล้ว
ข้าแต่พระลูกเจ้า พาลมฤคในป่าที่ไร่ผลและเจียบสังัด
ได้กักกินลูกทั้งสองของหม่อมฉันเสียแล้วกระมัง หรือ
ใครนำลูกทั้งสองของหม่อมฉันไปเสียแล้ว ลูกทั้งสอง
ของหม่อมฉันพระองค์ให้เป็นทูตส่งไปเฝ้าพระสีวิราช
กรุงเชตุรหรือเธอผู้ช่างตรัสเป็นที่รักบรรทมหลับใน
บรรณศาลา หรือเธอชวนขวยในการเล่นเสด็จออกไป
ข้างนอกหนอ เส้นพระเกสาของลูกทั้งสองไม่ปรากฏ

**พระหัตถ์และพระบาทซึ่งมีลายตาข่ายก็ไม่ปรากฏเลย
เห็นจะถูกรักทั้งหลายโฉบคาบไป ลูกทั้งสองของ
หม่อมฉันอันใครนำไป.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อปี รตฺเตว เม มโน ความว่า เออ
ก็ใจของหม่อมฉันเป็นเหมือนเห็นสุบินในเวลาใกล้รุ่ง. บทว่า มิกา ได้แก่
พาลมฤคมีราชสีห์เป็นต้น. บทว่า อิริเน ได้แก่ ไร่ผล. บทว่า วิวเน
ได้แก่ เฌยบสงัด. บทว่า อาฑู เต ความว่า หรือว่าพระองค์ให้เป็นทูตส่ง
ไปเฝ้าพระเจ้าสิริราชกรุงเชตุคร. บทว่า อาฑู สุตฺตา ความว่า เสด็จเข้า
บรรทมภายในบรรณศาลา. บทว่า อาฑู พหิ โน ความว่า พระนางมัทรี
ทูลถามว่า หรือว่าลูกทั้งสองของหม่อมฉันเหล่านั้นชวนขวยในการเล่นออกไป
ข้างนอก. บทว่า เนวาล์ เกสา ทิสฺสนฺติ ความว่า ข้าแต่พระสวามี
เวสสันดร เกสาสีดอภัญชันดำของลูกทั้งสองนั้นไม่ปรากฏเลย หัตถ์และบาทซึ่ง
มีลายตาข่ายก็ไม่ปรากฏ. บทว่า สกฺุณฺณณฺจ โอบาโต ความว่า ใน
หิมวันตประเทศมีนกหัสติลิงค์ นกเหล่านั้นบินมาพาไปทางอากาศนั้นแล เหตุ
นั้นหม่อมฉันอันนกเหล่านั้นนำไปหรือ แม้นกอะไร ๆ อื่นจากนี้ซึ่งเป็นราวกะ
ว่านกเหล่านั้นโฉบเอาไป ขอพระองค์โปรดบอก ลูกทั้งสองของหม่อมฉันอัน
ใครนำไป.

แม้เมื่อพระนางมัทรีกราบทูลอย่างนี้แล้ว พระมหาสัตว์ก็ได้ตรัส
อะไร ลำดับนั้น พระนางจึงกราบทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ เหตุไรพระองค์
จึงไม่ตรัสกะหม่อมฉัน หม่อมฉันมีความผิดอย่างไร ทูลดังนี้แล้วตรัสว่า

การที่พระองค์ไม่ตรัสกะหม่อมฉันนี้เป็นทุกขภัย

ว่าการที่วันนี้หม่อมฉันไม่เห็นชาติและกัณหาชินาตุก

รักทั้งสองนั้น เหมือนแผลที่ถูกแทงด้วยลูกศร การ
ไม่เห็นลูกทั้งสองและพระองค์ไม่ตรัสกะหม่อมฉัน แม้
นี้เป็นทุกข์ซ้ำสอง เหมือนลูกศรแทงหทัยของหม่อม
ฉัน.

ข้าแต่พระราชบุตร วันนี้ถ้าพระองค์ไม่ตรัสกะ
หม่อมฉันตลอดราตรีนี้ พรุ่งนี้เช้าชะรอยพระองค์จะ
ได้ทอดพระเนตรเห็นหม่อมฉันปราศจากชีวิตตายเสีย
แล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อิหิ ตโต ทุกุขตรี ความว่า ข้าแต่
พระสวามีเวสสันดร การที่พระองค์ไม่ตรัสกับหม่อมฉัน เป็นทุกข์แก่หม่อมฉัน
ยิ่งกว่าทุกข์ที่หม่อมฉันถูกเนรเทศจากแคว้นแคว้นมาอยู่ป่า และทุกข์ที่หม่อมฉัน
ไม่เห็นลูกทั้งสอง เพราะพระองค์ทำให้หม่อมฉันลำบากด้วยความนิ่ง เหมือน
เรือเอนไฟไหม้ เหมือนเอาไม้ตีคนตกต้นไม้ เหมือนเอาลูกศรแทงที่แผล
ด้วยว่าหทัยของหม่อมฉันนี้ย่อมห้วนไหวและเจ็บปวด เหมือนแผลที่ถูกแทง
ด้วยลูกศร. ปาฐะว่า ตัวิทุโข ดังนี้ก็มี ความว่า แสงทะเลตลอด. บทว่า
โอกกนุตสนุตมัม ได้แก่ ซึ่งหม่อมฉันผู้ปราศจากชีวิต. โน อักษร ในบทว่า
ทุกุขสิ โน นี้เป็นเพียงนิบาต ความว่า พระองค์จะได้ทอดพระเนตรเห็น
หม่อมฉันตายเสียแล้วตรงเวลาที่เดียว.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ทรงดำริว่า เราจักให้พระนางมัทรีละความ
โศกเพราะบุตรเสียด้วยถ้อยคำหยาบ จึงตรัสคาถานี้ว่า

แนะนำตรี เธอเป็นราชบุตร มีรูปงาม มียศ ไป
เสาะหาผลไม้แต่เช้า โฉนหนอจึงกลับมาจนเย็น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กิมิทํ สายนาคตา ความว่า พระเวส
สันดรบรมโพธิสัตว์ตรัสศุภกถามและลงว่า แน่แม่ทรี เธอมีรูปร่างน่าเลื่อมใส
และในหิมวันตประเทศก็มีพรานป่า คาบสและวิทายาธเป็นต้นท่องเที่ยวอยู่เป็น
อันมาก ใครจะรู้เรื่องอะไรๆ ที่เธอทำแล้ว เธอไปป่าแต่เช้า กลับมาจนเย็น
นี่อย่างไร ธรรมดาหญิงที่ละเล็กเล็กๆ ไปป่า จะเป็นหญิงมีสามีหรือไม่ก็มี
ตามย่อมไม่เป็นอย่างนี้ ความคิดแม่เพียงนี้ว่า ลูกน้อยของเราจะเป็นอย่างไร
หรือสามีของเราจักคิดอย่างไร ดังนี้มิได้มีแก่เธอ เธอไปแต่เช้า กลับมาด้วย
แสงจันทร์นี้เป็นโทษแห่งความยากเข็ญของฉัน.

พระนางแม่ทรีได้สดับพระราชดำรัสดังนั้นจึงทูลสนองว่า

พระองค์ได้ทรงสดับเสียงก้องก้องของพาลมฤคที่
มาสู่สระเพื่อค้ำน้ำ คือราชสีห์ เสือโคร่งผู้บันลือเสียง
แล้วมิใช่หรือ ? บุรพนิมิตได้เกิดมีแก่หม่อมฉันผู้เที่ยว
อยู่ในป่าใหญ่ เสียมหลุดจากมือของหม่อมฉัน กระ-
เข้าที่คล้องอยู่บนปากก็พลัดตก กาลนั้นหม่อมฉันตกใจ
กลัว ได้กระทำอัญชลีไหว้ทิศต่างๆ ทุกทิศด้วยปรารถนา
ว่า ขอความปลอดภัยไปรุ่งแต่ภัยนี้พึงมีแก่เรา และพระ-
ราชบุตรของเราทั้งหลาย อันราชสีห์และเสือเหลือง
อย่าได้เบียดเบียนเลย ทั้งกุมารกุมารีทั้งสอง อันหมี
หมาป่า และเสือดาว อย่าได้มาจับต้องเลย พาลมฤค
ในป่าทั้งสามสัตว์ คือราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง
เหล่านั้น พบหม่อมฉันแล้วขวางทางไว้ ด้วยเหตุนั้น
หม่อมฉันจึงได้กลับเย็นไป.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เย สรฺ ปาตุ** ความว่า สัตว์เหล่าใด มาสู่สระนี้เพื่อดื่มน้ำ. บทว่า **พยุคฺขมฺสฺส จ** ความว่า พระนางมัทรีทูลถาม ว่า พระองค์ได้ทรงสดับเสียงของเสือโคร่งและสัตว์สี่เท้าอื่น ๆ มีช้างเป็นต้น และฝูงนกที่ส่งเสียงร้องกึกก้องเป็นอันเดียวกันแล้วมิใช่หรือ ก็เสียงนั้นได้มีใน เวลาที่พระมหาสัตว์พระราชทานพระโอรสและพระธิดา. บทว่า **อหุ ปุพฺพ- นิमितฺตํ** ความว่า ข้าแต่สมมติเทพ บุรพนิमितเพื่อเสวยทุกข์อันนี้ได้มีแก่ หม่อมฉันแล้ว. บทว่า **อुकฺคิวิ** ได้แก่ กระเช้าที่คล้องอยู่บนบ่าพลัดตก. บทว่า **ปุถุ** ความว่า หม่อมฉันน้มนัสการแต่ละทิศทั่วสิบทิศ. บทว่า **มา- หเว โน** ความว่า หม่อมฉันน้มนัสการปรารถนาว่า ขอพระราชบุตรเวสสันดร ของพวกเราจงอย่าถูกพาลมฤคมีราชสีห์เป็นต้นฆ่า ขอลูกทั้งสองจงอย่าถูกหมี เป็นต้นตะเตอ์. บทว่า **เต มํ ปริยารุ มคฺคํ** ความว่า พระนางมัทรี กราบทูลว่า ข้าแต่พระสวามี หม่อมฉันคิดว่า เราได้เห็นเหตุที่น่ากลัวเหล่านี้ เป็นอันมาก และเห็นสุบินร้ายวันนี้เราจักกลับมาให้ทันเวลาที่เดียว เห็นต้นไม้ ที่ผลิตผลเหมือนไม่มีผล ต้นไม้ที่ไม่มีผล ก็เหมือนผลิตผล เก็บผลาผลได้ โดยยาก ไม่อาจมาถึงประตูป่า ทั้งราชสีห์เป็นต้นเหล่านั้นเห็นหม่อมฉันแล้ว ได้ยื่นเรียงกันกันทางเสียด เพราะเหตุนี้หม่อมฉันจึงมาจนเย็น ขอพระองค์ได้ โปรดยกโทษแก่หม่อมฉันเถิด พระเจ้าค่ะ.

พระมหาสัตว์ตรัสพระวาจาเท่านี้กับพระนางมัทรีแล้ว มิได้ตรัสอะไร ๆ อีกจนอรุณขึ้น จำเดิมแต่นี้ พระนางมัทรีพิลาปราพันมีประการต่าง ๆ ตรัสว่า

**หม่อมฉันผู้เป็นชฎินีพรหมจารินี บำรุงพระสวามี
และลูกทั้งสองตลอดวันคืนค้อมาณพบำรุงอาจารย์
หม่อมฉันนุ่งห่มหนึ่งเสื่อเหลืองนำมูลผลในป่ามา**

ประพศติอยู่ตลอดวันคืน เพราะใคร่ต่อพระองค์และ
บุตรธิดา หม่อมฉันฝนขมิ้นสีเหมือนทองนี้เพื่อทาถู
ทั้งสอง และนำผลมะตูมสุกเหลืองนี้เพื่อถวายให้ทรง
เล่น และนำผลไม้ทั้งหลายมาด้วยหวังว่า ผลไม้เหล่านี้
นี่จะเป็นเครื่องเล่นของพระโอรสธิดาแห่งพระองค์
ข้าแต่บรมกษัตริย์ขอพระองค์พร้อมด้วยพระโอรสและ
พระธิดา จงเสวยสายบัว เหง้าบัว กระจับประคบ
ด้วยรสหวานน้อย ๆ นี้ พระองค์จึงประทานดอกกุณฑ
แกแม่กัณหา พระองค์จะได้ทอดพระเนตรพระกุมาร
ผู้ประดับระเบียบดอกไม้อ่อนร่าอยู่ โปรดตรัสเรียก
สองพระราชบุตรมาเถิด แม่กัณหาชินาจะได้มานี้
ข้าแต่พระองค์ผู้จอมทัพ ขอพระองค์จงพิจารณาดูแม่
กัณหาชินาผู้มีเสียงดังไพเราะขณะเข้าไปสู่อาศรม เรา
ทั้งสองถูกเนรเทศจากแคว้นแคว้น เป็นผู้ร่วมสุขร่วม
ทุกข์กัน ก็พระองค์ได้ทรงเห็นพระราชบุตรทั้งสอง
คือพ่อชาติและแม่กัณหาชินาบ้างหรือไม่ ชรอยว่า

หม่อมฉันได้บริภาษสมณพราหมณ์ผู้มีพรหมจรรย์เป็น
ที่ไปในเบื้องหน้า ผู้มีศีล ผู้พหูสูต ในโลกไว้กระมัง
วันนี้จึงไม่พบลูกทั้งสอง คือพ่อชาติและแม่กัณหา
ชินา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อัจฉริยมิว มาณโว ความว่า เหมือน
อันเตวาสิกผู้สมบูรณ์ด้วยวัตรปฏิบัติอาจารย์. บทว่า อนุญจिता ความว่า

หม่อมฉันบำรุง คือเป็นผู้ไม่ประมาทปฏิบัติด้วยการลุกขึ้นบำเรอ. บทว่า **ตุมฺหิ กามา** ความว่า ปรารถนาพระองค์ด้วยใคร่ต่อพระองค์ พระนางมัทรี คร่ำครวญรำพันถึงสองกุมารด้วยบทว่า **ปุตฺตกา**. บทว่า **สุวณฺณหาสิทฺถิ** ความว่า หม่อมฉันฝันคือบดขมี้ซึ่งมีสีเหมือนทองคำมาเพื่อสรงสนานพระโอรสธิดาของพระองค์. บทว่า **ปญฺฑเวลูว** ความว่า แม้ผลมะตูมสุกซึ่งมีสีเหมือนทองนี้ หม่อมฉันก็นำมาเพื่อพระองค์ทรงเล่น. บทว่า **รุกฺขปุกฺกาณิ** ความว่า แม้ผลไม้อื่น ๆ ซึ่งเป็นที่ชอบใจ หม่อมฉันก็ได้นำมาเพื่อพระองค์ทรงเล่น. บทว่า **อิเมโว** ความว่า พระนางมัทรีกล่าวว่ ลูกน้อยทั้งสองนี้เป็นเครื่องเล่นของพระองค์. บทว่า **มุพาลิวตฺตก** ได้แก่ สายบัว. บทว่า **สาธุก** ความว่า แม้เหง้าบัวมีอุบลเป็นต้นนี้ หม่อมฉันก็นำมาเป็นอันมาก. บทว่า **ชิลฺลชโรทก** ได้แก่ กระจับ. บทว่า **ภฺลฺลช** ความว่า พระนางมัทรี คร่ำครวญว่า ขอพระองค์โปรดเสวยของนี้ทั้งหมดซึ่งประกอบด้วยน้ำผึ้งเล็กน้อยพร้อมด้วยพระโอรสธิดา. บทว่า **สิวิ ปุตฺตานิ อวยฺห** ความว่า ข้าแต่พระเจ้าสิวิราชผู้สวามี ขอพระองค์โปรดรับตรัสเรียกพระโอรสธิดาจากที่บรรทมในบรรณศาลา. บทว่า **อปี สิวิ ปุตฺเต ปสุเสสิ** ความว่า ข้าแต่พระเจ้าสิวิราชผู้สวามี พระองค์ทอดพระเนตรดูพระโอรสธิดาทั้งสองเถิด ถ้าทรงเห็นก็โปรดแสดงแก่หม่อมฉัน ขอได้โปรดอย่าให้หม่อมฉันลำบากนั้เลย. บทว่า **อภิสสิ** ความว่า หม่อมฉันได้ดำเนินแน้อย่างนี้ว่า ท่านทั้งหลายจงอย่าพบบุตรีธิดาของพวกท่านเลย.

แม้พระนางมัทรีทรงพิลาปรำพันอยู่อย่างนี้ พระเวสสันดรมหาสัตว์ก็มีได้ตรัสอะไร ๆ ด้วยเลย ครั้นพระมหาสัตว์ไม่ตรัสด้วย พระนางมัทรีก็หวนพระหฤทัยเสด็จเที่ยวค้นหาพระโอรสพระธิดาของพระองค์ด้วยอาศัยแสงจันทร์

เสด็จถึงสถานที่ทั้งปวงนั้น ๆ มีต้นหว่า้เป็นต้น ซึ่งเป็นที่พระโอรสพระธิดาเคย
เล่น ทรงคร่ำครวญตรัสว่า

รุกขชาติต่าง ๆ เช่นไม้หว่า้ ไม้ยางทรายซึ่งมีกิ่ง
ห้อยย้อย หนึ่งรุกขชาติที่มีผลต่าง ๆ เช่นไม้โพไบ
ขนุน ไทร มะขวิด ปรากฏอยู่ที่นั่น แต่ลูกทั้งสอง
หาปรากฏไม่ ลูกทั้งสองเคยเล่นที่สวนและแม่น้ำซึ่งมี
น้ำเย็น เคยตัดทรงบุปผชาติต่าง ๆ บนภุมมา และเคย
สวดยผลไม้ต่าง ๆ บนภุมมา แต่ลูกทั้งสองหาปรากฏไม่
ตุ๊กตาช้าง ตุ๊กตาม้า ตุ๊กตาวัว ที่ลูกทั้งสองเคยเล่นยัง
ปรากฏอยู่ แต่ลูกทั้งสองหาปรากฏไม่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อิเม โน หตถิกา อสุตา ความว่า
พระนางมัทรีทรงค้นหาพระโอรสพระธิดาบนภุมมา ไม่เห็นก็ทรงคร่ำครวญ
เสด็จลงจากภูเขามาสู่อุสรมบทอีก ทรงคร่ำครวญถึงพระโอรสพระธิดาใน
อุสรมบทนั้น ทอดพระเนตรเห็นของเล่นทั้งหลายของพระโอรสพระธิดา จึง
ตรัสอย่างนี้ ครั้งนั้น ผุ้มฤคและปักษีต่างออกจากที่อยู่เพราะสำเนียงทรง
คร่ำครวญและเสียงฝีพระบาทของพระนางมัทรี.

พระนางมัทรีทอดพระเนตรเห็นสัตว์เหล่านั้น จึงตรัสว่า

ตุ๊กตาเนื้อทรายทอง ตุ๊กตากระต่าย ตุ๊กตานกเค้า
และตุ๊กตาชะมดเหล่านี้เป็นอันมากที่ลูกทั้งสองเคยเล่น
ยังปรากฏอยู่ แต่ลูกทั้งสองหาปรากฏไม่ เหล่าตุ๊กตา
หงส์ ตุ๊กตานกกระเรียน และตุ๊กตานกยูงขนหางวิจิตร
เหล่านี้ที่ลูกทั้งสองเคยเล่นปรากฏอยู่ แต่ลูกทั้งสองหา
ปรากฏไม่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สามา ได้แก่ เนื้อทรายทองตัวเล็กๆ.
บทว่า สโสลูกา ได้แก่ กระจ่ายและนกเค้าป่า.

พระนางมัทรีไม่เห็นพระปิยบุตรทั้งสอง ณ อาศรมบท จึงเสด็จออก
จากอาศรมบทเข้าสู่ชฎีป่าดอกไม้ ทอดพระเนตรดูสถานที่นั้น ๆ ตรัสว่า

พุ่มไม้มีดอกตลอดกาล และสระโบกขรณีที่น่า
รื่นรมย์ มินกจากพราศ่งเสียงร้อง ดาดาศไปด้วย
มณฑาดอกและปทุมอุบล ซึ่งเป็นที่ลูกรทั้งสองเคยเล่น
ยังปรากฏอยู่ แต่ลูกรทั้งสองหาปรากฏไม่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วนคุมุพโย ได้แก่ พุ่มดอกไม้ป่า
นั่นเอง.

พระนางมัทรีไม่ประสบพระปิยบุตรทั้งสอง ณ ที่ไร ๆ ก็เสด็จมาเฝ้า
พระมหาสัตว์อีก เห็นพระองค์ประทับนั่งมีพระพักตร์เศร้าหมอง จึงทูลว่า

พระองค์ไม่หักไม้แห้ง ไม่นำน้ำมา ไม่ติดไฟ
เป็นไฉนหนอ พระองค์ดูเหมือนอ่อนแรงชบเซาอยู่
พระองค์เป็นที่รักของหม่อมฉัน ความทุกข์หายไป
เพราะสมาคมกับพระองค์ ผู้เป็นที่รักของหม่อมฉัน
วันนี้หม่อมฉันไม่เห็นลูกรทั้งสอง คือพ่อชาลีและแม่
กัณหาชิลา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า น หาสิต ได้แก่ ไม่ให้ลูกโพลง
ท่านอธิบายไว้ว่า ข้าแต่พระสวามี เมื่อก่อนพระองค์หักฟืน นำน้ำมาตั้งไว้
ก่อไฟในกระเบื้องถ่านเพลิง วันนี้พระองค์ไม่ทำเหมือนอย่างเดียวในเรื่องเหล่านั้น
เป็นเหมือนอ่อนแรงชบเซาอยู่เพราะเหตุไรหนอ หม่อมฉันไม่ชอบใจกิริยาของ

พระองค์เลย. บทว่า **ปิโย ปิเยน** ความว่า พระเวสสันดรเป็นที่รักของ หม่อมฉัน ที่รักของหม่อมฉันยิ่งกว่าพระเวสสันดรนี้ ไม่มี เมื่อก่อนความทุกข์ ย่อมหายไปคือย่อมปราศจากไป เพราะมาสมาคมคือมาประชุมกับพระองค์ผู้เป็นที่รักของหม่อมฉันนี้ แต่วันนี้ แม้หม่อมฉันเห็นพระองค์อยู่ ความเศร้าโศกก็ไม่ปราศจากไปเหตุอะไรหนอ. บทว่า **ตยชช** ความว่า เหตุการณ์ที่หม่อมฉัน เห็นแล้ว จงยกไว้เถิด วันนี้หม่อมฉันไม่เห็นลูกทั้งสองนั้น เพราะเหตุนี้ แม้เมื่อหม่อมฉันเห็นพระองค์อยู่ความเศร้าโศกก็ไม่หายไป.

แม้พระนางมัทรีกราบทูลถึงอย่างนี้ พระมหาสัตว์ก็ประทับนั่งนิ่งอยู่นั่นเอง. เมื่อพระมหาสัตว์ไม่ตรัสด้วย พระนางเจ้าก็เต็มแน่นไปด้วยลูกศรคือ ความโศก พระกายสิ้นคุณแม่ไก่อถูกตี เสด็จเที่ยวค้นหาตามที่เคยค้นหาครั้งแรกแล้ว เสด็จกลับมาเฝ้าพระมหาสัตว์ กราบทูลว่า

**ข้าแต่สมมติเทพ หม่อมฉันไม่พบคนที่นำลูกทั้ง
สองไป ลูกทั้งสองคงสิ้นชนมชีพแล้ว ผุ่งกาผุ่งนก
ทั้งหลายไม่มีอยู่ ลูกทั้งสองของหม่อมฉันคงสิ้นชนม-
ชีพเสียแล้วเป็นแน่.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **น โข โน** ความว่า ข้าแต่สมมติเทพ หม่อมฉันไม่เห็นลูกทั้งสองของเราเลย. บทว่า **เยน เต นิหฺญา มตา** ความว่า พระนางมัทรีทูลด้วยความประสงค์ว่า หม่อมฉันไม่ทราบว่ามีใครนำ ลูกทั้งสองไป.

แม้พระนางมัทรีกราบทูลถึงอย่างนี้ พระมหาสัตว์ก็มีได้ตรัสอะไรๆ พระนางมัทรีอันความโศกในเพราะพระโอรสถูกต้องแล้ว ทรงพิจารณาพระโอรสทั้งสอง เสด็จเที่ยวไปยังสถานที่นั้นๆ ด้วยความเร็วฉลุยถึง ๓ วาระ

ได้ยินว่าสถานที่พระนางเจ้าเสด็จเที่ยวไปตลอดราตรีหนึ่ง ประมาณระยะทาง
ราว ๑๕ โยชน์ ลำดับนั้น ราตรีสว่าง อรุณขึ้น พระนางเจ้าเสด็จมาประทับ
ขึ้นคร่ำครวญอยู่ ณ ที่ใกล้พระมหาสัตว์อีก.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

พระนางมัทรีเสด็จเที่ยวรำไรรำพันไปตามภูผา
และป่าไม้ในเวียงเขาวงกตแล้วเสด็จกลับมาสู่อาศรมอีก
ทรงกันแสง ณ สำนักพระภัสตดาว่า ข้าแต่สมมติเทพ
หม่อมฉันไม่พบคนที่นำลูกทั้งสองไป ลูกทั้งสองคง
สิ้นชนมชีพแล้ว ผูกาผูกงนกยอมไม่มีอยู่ ลูกทั้งสอง
ของหม่อมฉันคงสิ้นชีพเสียแล้วเป็นแน่.

เมื่อพระนางมัทรีผู้ทรงโศก ผู้เป็นพระราชบุตร
พระเจ้ามัททราชผู้มียศเสด็จเที่ยวไป ณ ภูเขาและถ้ำทั้ง
หลายทรงประคองพระพาหุกันแสงว่า ข้าแต่สมมติ
เทพ หม่อมฉันไม่เห็นคนที่นำลูกทั้งสองของเราไป
ลูกทั้งสองคงสิ้นชนมชีพแล้ว ด้วยประการฉะนี้แล้วก็
ล้มลง ณ ภูมิภาคแทบพระยุคลบาทแห่งพระเวสสันดร
นั้นนั่นเอง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สามีกสุสนฺติ โรทติ ความว่า คู่ก่อน
ภิกษุทั้งหลาย พระนางมัทรีนั้นเสด็จเที่ยวคร่ำครวญไปตามเนินผาและป่าไม้ใน
เวียงเขาวงกตนั้น แล้วเสด็จมาอาศัยพระภัสตดาอีก ประทับขึ้น ณ ที่ใกล้พระ-
ภัสตดา ทรงกันแสง ก็ทรงครวญคร่ำรำพันว่า น โข โน เป็นต้น เพื่อ
ต้องการพระโอรสและพระธิดา. บทว่า อิติ มทุที วราโรหาร ความว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระนางมัทรีผู้ทรงพระรูปอันอุดม ชื่อว่าผู้ทรงโฉมนั้น
เสด็จเที่ยวไป ณ โคนไม้เป็นต้น ไม่เห็นพระโอรสพระธิดา ประคองพระพาหา
คร่ำครวญว่า ลูกทั้งสองจักตายเสียแน่แล้ว ดังนี้ แล้วล้มลง ณ ภูมิภาคแถบ
พระยุคลบาทแห่งพระเวสสันดรนั่นเอง เสมือนต้นกล้วยสีทองถูกตัดฉะนั้น.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์เจ้าพระองค์สิ้นด้วยทรงสำคัญว่า พระนาง
มัทรีสิ้นพระชนม์เสียแล้ว ทรงรำพึงว่า มัทรีมาสิ้นพระชนม์ในที่ต่างค้ำวอัน
ไม่ใช่ฐานะ หากว่าเธอทำกาลกิริยาในเขตดุรราชธานี การบริหารก็จักเป็นการ
ใหญ่ รัฐทั้งสองก็สะท้อนถึงกัน ก็ตัวเราอยู่ในอรัญญประเทศแต่ผู้เดียวเท่านั้น
จักทำอะไรดีหนอ ทรงคำนึงดังนี้แล้ว แม้เป็นผู้มีความโศกมีกำลัง ก็ทรง
ตั้งพระสติให้มั่น เสด็จลุกขึ้นด้วยทรงสำคัญว่า เราจักต้องรู้ให้แน่ก่อน จึงวาง
พระหัตถ์เบื้องขวาตรงพระหทัยวัตถุแห่งพระนางเจ้า ก็ทรงทราบว่ายังมีความ
อบอุ่นเป็นไปอยู่ จึงทรงนำน้ำมาด้วยพระเต้า แม้มิได้ทรงถูกต้องพระกาย
ตลอด ๗ เดือน แต่ไม่อาพรจะทรงกำหนดความที่พระองค์เป็นบรรพชิต เพราะ
ความโศกมีกำลัง มีพระนัยนาเต็มไปด้วยพระอัศุสขล ซ้อนพระเศียรของพระ-
นางเจ้าขึ้นวางไว้บนพระเพลา พรหมด้วยน้ำ ลูบพระพักตร์และที่ตรงพระหทัย
ประทับนั่งอยู่ ฝ่ายพระนางมัทรี พอสักครู่หนึ่งก็กลับได้พระสติ เต้าตั้งไว้
เฉพาะซึ่งหิริและโอดตปปะ ลุกขึ้นกราบพระมหาสัตว์ ทูลถามว่า ข้าแต่พระ
สวามีเวสสันดร ลูกทั้งสองของพระองค์ไปไหน พระมหาสัตว์ตรัสตอบว่า
ณะพระเทวี ฉันให้เพื่อเป็นทาสแห่งพราหมณ์คนหนึ่งไปแล้ว.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

วันนี้พระเวสสันดรทรงประพรมพระนางมัทรี

ราชบุตรผู้ล้มลงด้วยน้ำ ทรงทราบที่พระนางเจ้าค่อย

ตำราญ ที่นั่นจึงตรัสคำนีแก่พระนาง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตมชช ปตฺตํ** ความว่า ผู้ล้มลงใกล้
พระองค์ อธิบายว่า ผู้ล้มลงถึงวิสัยญีภาพแทบพระยุคลบาท. บทว่า **เอตม-**
พฺรวิ ความว่า ได้ตรัสคำนี้ คือคำว่า ฉันให้เพื่อเป็นทาสแห่งพราหมณ์
คนหนึ่งไปแล้ว.

แต่นั้น เมื่อพระนางมัทรีทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพพระองค์ประทานลูก
ทั้งสองแก่พราหมณ์แล้ว ไม่รับสั่งให้หม่อมฉันผู้คร่ำครวญที่เวอยู่ตลอดราตรี
ทราบความ เพราะเหตุไร พระมหาสัตว์จึงตรัสว่า

เนมะมัทรี ฉันไม่ปรารถนาจะบอกเธอแต่แรก
ให้เป็นทุกข์ว่า พราหมณ์แก่เป็นยาจกเข็ญใจมาสู่
อาศรม บุตรบุตรฉันให้แก่พราหมณ์นั้นแล้ว เนมะ
มัทรีเธออย่ากลัวเลย จงยินดีเถิด เธอจงเห็นแก่ฉัน
อย่าเห็นแก่บุตรบุตร อย่าคร่ำครวญนักเลย เราทั้งสอง
ยังมีชีวิตอยู่ ไม่มีโรคก็จักได้บุตรบุตร และสัตว์ของ
เลี้ยง ัญญาหารทั้งทรัพย์อย่างอื่นในเรือน สัตบุรุษ
เห็นยาจกมาบริจาคทาน ดูก่อนมัทรี เธอจงอนุโมทนา
ปิยบุตรทาน อันเป็นอุดมทานของฉัน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อาทึเยเนว** ได้แก่แต่แรก มีคำอธิบาย
ว่า ถ้าฉันบอกความเรื่องนี้แก่เธอแต่แรก เมื่อเธอได้ฟังดังนั้นก็จะไม่อาจล้น
ความโศกไว้ได้ หทัยพึงแตก เพราะฉะนั้น ฉันจึงไม่ปรารถนาจะบอกแก่เธอ
แต่แรกให้เป็นทุกข์ เนมะมัทรี. บทว่า **ฆรมมาคโต** ความว่า มายังสถานที่อยู่
ของพวกเรานี้. บทว่า **อโรคา จ ภวามุหเส** ความว่า พระเวสสันดร
มหาสัตว์ตรัสว่า ทั้งนี้ทั้งนั้น เราทั้งสองเป็นผู้ไม่มีโรค ยังมีชีวิตอยู่ จักพบ

ลูกทั้งสองที่พราหมณ์นำไปเป็นแน่. บทว่า ยลฺลจ อลฺลจฺมเร ฐนํ ได้แก่ สวิญญาณกทรัพย์และอวิญญาณกทรัพย์อย่างอื่นในเรือน. บทว่า ทชฺชา สปุริโส ทานํ ความว่า สัตบุรุษเมื่อปรารถนาประโยชน์สูงสุด ฟังฝ่าอุระ ควักเนื้อหัวใจให้เป็นทาน.

พระนางมัทรีทูลว่า

ข้าแต่สมมติเทพ หม่อมฉันขออนุโมทนาปิย-
บุตรทานอันอุดมของพระองค์ พระองค์ทรงบริจาค
ทานแล้วจงยังพระหฤทัยให้เลื่อมใส ของจงทรงบำเพ็ญ
ทานให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไปเถิด ข้าแต่พระชนาธิปราช ใน
เมื่อชนทั้งหลายมีความตระหนี่ พระองค์ผู้ยังแคว้น
ของชาวดีฟ้าให้เจริญ ได้ทรงบริจาคบุตรทานแก่
พราหมณ์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อนุโมทามิ เต ความว่า พระนางมัทรี
ทรงอุ้มพระครรภ์ ๑๐ เดือน ประสูตแล้วให้สรงสนาน ให้ทรงดื่ม ให้เสวย
วันละสองสามครั้ง ประคับประคองพระลูกน้อยทั้งสองนั้นให้บรรทมบนพระ
อุรประเทศ ครั้นพระโพธิสัตว์พระราชทานพระลูกน้อยทั้งสองไป จึงทรง
อนุโมทนาส่วนบุญเอง พระนางมัทรีตรัสอย่างนี้ด้วยประการฉะนี้ ด้วยเหตุนี้
จึงทราบว่าเป็นเจ้าของเด็ก ๆ ทั้งหลาย. บทว่า ภียโย ทานํ
ทโทภว ความว่า ข้าแต่พระมหाराชเจ้า ขอพระองค์จงเป็นผู้บริจาคทาน
บ่อย ๆ ให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไปเถิด ทานอันพระองค์ทรงบริจาคดีแล้วด้วยประการฉะนี้
ขอพระองค์ผู้ได้พระราชทานพระปิยบุตรทั้งสองในเมื่อสัตว์ทั้งหลายมีความ
ตระหนี่นั้นจงยังพระหฤทัยให้เลื่อมใสเถิด

ครั้งพระนางมัทรีทูลอย่างนี้แล้ว พระมหาสัตว์จึงตรัสถึงเหตุอัศจรรย์
ทั้งปวงมีแผ่นดินไหวเป็นต้นว่า แน่มัทรี นั้นเธอพูดอะไร ถ้าฉันให้ลูกทั้ง
สองแล้วไม่ทำจิตใจให้เลื่อมใส ความอัศจรรย์ทั้งหลายของฉันเหล่านี้ก็ไม่พึงเป็น
ไป แต่นั้นพระนางมัทรีได้ประกาศความอัศจรรย์เหล่านั้นนั้นแล เมื่อจะทรง
อนุโมทนาปิยบุตรทาน จึงตรัสว่า

ปฐพีบันลือลั่น เสียงสาธุการก้องไปถึงสวรรค์

ชั้นไตรทิพย์ เพราะพระองค์ทรงบำเพ็ญปิยบุตรทาน
สายฟ้าก็แวบวาบไปโดยรอบ เสียงโกลาหลนั้นปรากฏ
ดังหนึ่งเสียงภูเขาล่มทลาย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วิขุชุตตา** อาตุ ความว่า สายฟ้าผิด
ฤดูกาลแลบโดยรอบในหิมวันตประเทศ. บทว่า **คิริณว ปฐิสุตตา** ความว่า
เสียงโกลาหลปรากฏราวกะเสียงภูเขาล่มทลาย.

เทพนิกายทั้งสองคือนารทะและทะเลและเหล่านั้น

ย่อมอนุโมทนาแก่พระเวสสันดรนั้น พระอินทร์ พระ
พรหม พระประชาบดี พระโสณ พระยม และพระเวส-
วัฒนมหाराช ทั้งเทพเจ้าชาวดาวดึงส์ทั้งหมดพร้อมด้วย
พระอินทร์ต่างอนุโมทนาทานของพระองค์ พระนาง
มัทรีราชบุตรผู้ทรงโณม ผู้มียศ ทรงอนุโมทนาปิย-
บุตรทานอันอุดมแห่งพระเวสสันดร ด้วยประการฉะนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นารทปพุกตา** ความว่า เทพนิกาย
ทั้งสองแม้เหล่านี้ สถิตอยู่ที่ประตุมิมานของตนๆ นั้นเอง อนุโมทนาแก่พระ-
องค์ว่า ทานอันพระองค์ประทานดีแล้วหนอ. บทว่า **ดาวตีสา สนิหุทกา**

ความว่า แม่เหล่าเทวดาชั้นดาวดึงส์ซึ่งมีพระอินทร์เป็นหัวหน้า ก็พากันอนุ-
โมทนาทานของพระองค์.

พระมหาสัตว์ทรงสรรเสริญทานของพระองค์อย่างนี้แล้ว พระนางมัทรี
ก็ทรงกลับไปเอาข้อความนั้นเองมาทรงสรรเสริญว่า ข้าแต่พระมหाराชเจ้า ทาน
อันพระองค์ประทานดีแล้ว ดังนี้แล้วทรงอนุโมทนาประทับนั่งอยู่ ด้วยเหตุนี้
พระศาสดาจึงตรัสคาถาว่า **อิติ มทุที วราโรหา** ดังนี้เป็นต้น.

จบมัทรีบรรพ

ลักกบรรพ

เมื่อกษัตริย์ทั้งสององค์ คือพระเวสสันดรและพระนางมัทรีตรัสสัม-
โมทนียกถาต่อกันและกันอยู่อย่างนี้ ท้าวสักกเทวราชทรงดำริว่า เมื่อวันวานนี้
พระเวสสันดรมหाराชนี้ได้ประทานปิยบุตรแก่ชูชกพราหมณ์ แผ่นดินไหว
บัดนี้ถ้าจะมีคนต่ำช้าผู้หนึ่งไปเฝ้าพระเวสสันดร ทูลขอพระนางมัทรีผู้สมบูรณ์
ด้วยลักษณะทั้งปวงมีศิวาจารย์วัตรบริบูรณ์ พาพระนางมัทรีไป ทำให้ท้าวเธอ
อยู่คนเดียว แต่นั้นท้าวเธอก็จะเปล่าเปลี่ยวขาดผู้ปฏิบัติ อย่างกระนั้นเลยเราจะ
จำแลงเพศเป็นพราหมณ์ไปเฝ้าท้าวเธอ ทูลขอพระนางมัทรี ให้ถือเอาทานนั้น
เป็นยอดแห่งทานบารมี ทำให้ไม่ควรสละแก่ใครๆ แล้วถวายพระนางเจ้านั้น
คืนท้าวเธอไว้อีก แล้วกลับเทวสถานของเรา ท้าวสักกเทวราชนั้นได้เสด็จไป
สู่สำนักแห่งพระบรมโพธิสัตว์ในเวลาพระอาทิตย์ขึ้น.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า
ลำดับนั้น เมื่อราตรีสิ้นไป ดวงอาทิตย์อุทัยขึ้น
มา ท้าวสหัสสนัยจำแลงเพศเป็นพราหมณ์ ได้ปรากฏ
แก่สองกษัตริย์นั้นแต่เช้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปาโต เนล อทิสฺสธ ความว่า ได้
มีรูปปรากฏขึ้นอยู่เบื้องหน้าของกษัตริย์ทั้งสองแต่เช้าทีเดียว.

ก็และครั้นประทับยืนอยู่แล้ว เมื่อจะทรงทำปฏิสันถาร จึงตรัสว่า
พระองค์ไม่มีพระโรคพาธกระมัง พระองค์มี
ความผาสุกสำราญกระมัง พระองค์ทรงยังอัตภาพให้
เป็นไปด้วยเสาะแสวงหาผลาหารสะดวกกระมัง มูล-
ผลาหารมีมากกระมัง เหลือบ ยุง และสัตว์เลื้อย
คลานที่จะมีน้อยกระมัง ความเบียดเบียนให้ลำบากใน
วนประเทศที่เคลื่อนไปด้วยเนื้อร้ายไม่ค่อมมีกระมัง.

เมื่อท้าวสักกเทวราชทูลถามอย่างนี้แล้ว พระมหาสัตว์เมื่อทรงทำ
ปฏิสันถารกับท้าวสักกเทวราชนั้น ตรัสว่า

ดูก่อนพราหมณ์ เราทั้งหลายไม่มีอาพาธ สุข
สำราญดี ยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยเสาะแสวงหาผลไม้
สะดวกดี และผลาผลก็มีมาก อนึ่ง เหลือบ ยุงและ
สัตว์เลื้อยคลานมีบ้างก็เล็กน้อย ความเบียดเบียนให้
ลำบากในวนประเทศที่เคลื่อนไปด้วยเนื้อร้าย ก็ไม่
ค่อมมีแก่เรา เมื่อพวกเรามาอยู่ป่ามีชีวิตเตรียมตรม
ตลอด ๓ เดือน เราเพิ่งเห็นพราหมณ์ผู้มีเพศดังเพศแห่ง

เทพธิดาไม้เท้ามีสีดังผลมะตูม ทรงหนังสือเหลืองเป็น
เครื่องปกปิดกาย แม่นี่เป็นคนที่สอง.

ดูก่อนมหาพราหมณ์ ท่านมาดีแล้ว และมาไกล
ก็เหมือนใกล้เชิญเข้าข้างใน ขอให้ท่านเจริญเถิด ชำระ
ล้างเท้าของท่านเสีย ดูก่อนพราหมณ์ ผลมะพลับ ผล
มะหาด ผลมะขาง และผลหมากเม่า เป็นผลไม้มี
รสหวานปานน้ำผึ้ง เชิญท่านเลือกบริโภคน้ำดี ๆ เถิด
ดูก่อนพราหมณ์ น้ำดื่มนี้เย็นนำมาแต่ชอกเขา ขอเชิญ
ดื่มเถิดถ้าปรารถนาจะดื่ม.

พระมหาสัตว์ทรงทำปฏิสันถารกับพราหมณ์นั้นอย่างนี้แล้ว ตรัสถามว่า

ก็ท่านมาถึงป่าใหญ่ด้วยเหตุการณ์เป็นไฉน เรา
ถามท่านแล้ว ขอท่านจงบอกความนั้นแก่เราเถิด.

พระมหาสัตว์ตรัสถามถึงเหตุที่ท้าวสักกะมาด้วยประการฉะนี้ ลำดับนั้น
ท้าวสักกเทวราชทูลสนองว่า ข้าแต่พระมหाराชเจ้า ข้าพระองค์เป็นคนแก่มา
ในที่นี้ มาเพื่อทูลขอประทานพระนางมัทรีอัศรมเหสีของพระองค์ ขอพระองค์
โปรดประทานพระนางเจ้านั้นแก่ข้าพระองค์ ครั้นทูลฉะนี้แล้วกล่าวคาถาว่า

ห้วงน้ำซึ่งเต็มเปี่ยมตลอดเวลา ไม่มีเวลาเหือด
แห้ง ฉันทิด พระองค์มีพระหฤทัยเต็มเปี่ยมด้วยศรัทธา
ฉันทัน ข้าพระองค์มาเพื่อทูลขอพระนางมัทรีกะ
พระองค์ ขอพระองค์โปรดพระราชทานพระมเหสีแก่
ข้าพระองค์ผู้ทูลขอเถิด.

เมื่อท้าวสักกเทวราชเปล่งทูลอย่างนี้แล้ว พระมหาสัตว์มิได้ตรัสว่า
เมื่อวานนี้อาตมาได้ให้บุตรบุตรแก่พราหมณ์ไปแล้ว อาตมาจะต้องอยู่ในป่ารูป

เดียวเท่านั้น จักให้มัทธิแก่ท่านได้อย่างไร ดังนี้ เป็นเพียงคังผู้มีกำลังวางอุง
กหาปณะพันหนึ่งลงบนหัตถ์ที่เหยียดออกรับ มีพระมนัสไม่ขัดไม่ข้องไม่หดหู่
เป็นราวกะยังฎาให้บันลือลั่น ตรัสว่า

ก่อนพราหมณ์ อาตมาให้สิ่งที่ท่านขอต่อ

อาตมา อาตมาไม่หวั่นหวาด ไม่ซ่อนสิ่งที่มีอยู่ ใจ

ของอาตมายินดีในทาน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สนฺตํ นปฺปฏิคฺคฺยฺหามิ ความว่า ไม่
ซ่อนสิ่งที่มีอยู่.

ก็และครั้งตรัสอย่างนี้แล้ว พระมหาสัตว์ทรงนำน้ำมาด้วยพระเศวตัทนที
ทีเดียว หลังน้ำลงในมือของพราหมณ์ พระราชทานปิยทารทานแก่พราหมณ์
มหัศจรรย์ทั้งปวงมีประการดังกล่าวแล้วในหนหลัง ได้ปรากฏในขณะนั้นนั้น
เทียว.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

พระเวสสันดรผู้ยังแคว้นสีพีให้เจริญ ทรงจับ

พระกรพระนางมัทธิด้วยพระหัตถ์ข้างหนึ่ง จับพระเศว

นำด้วยพระหัตถ์ข้างหนึ่งหลังอุทกลงในมือพราหมณ์

ได้พระราชทานพระนางมัทธิแก่พราหมณ์ มหัศจรรย์

อันให้สยดสยองและยังโลมชาติให้ชูชัน คือเมื่อพระ-

เวสสันดรทรงบริจจาคพระนางมัทธิแก่พราหมณ์ แผ่น

ดินได้กัมปนาทหวั่นไหวในกาลนั้น พระนางมัทธิ

มิได้ทำพระพักตร์สยักริ้วพระภักดา ไม่ทรงแสดง

พระอาการขวยเงิน ไม่ทรงกันแสง เมื่อพระภักดา

ทอดพระเนตร พระนางเจ้ากัทรังคุษณีภาพ พระภัสดา

กัทรังทราบพระอชยาศัยอันประเสริฐของพระนางเจ้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อทา ทานั ความว่า พระเวสสันดร มหาสัตว์ตรัสว่า คุณก่อนพราหมณ์ผู้เจริญ พระสัพพัญญุตญาณเท่านั้นเป็นที่รัก ของอาตมายิ่งกว่าแม่พระนางมัทรี ร้อยเท่า พันเท่า แสนเท่า ขอทานของ อาตมานี้จึงเป็นปัจจัยให้ได้บรรลुพระสัพพัญญุตญาณ ดังนี้แล้วได้ทรงปริจาค ปิยทารทาน.

สมจริงดังพระพุทธดำรัสที่ตรัสไว้ว่า

เราตถาคตเมื่อสละชาติโอรส กัณหาชินาธิดา

และมัทรีเทวีผู้เคารพต่อภัสดามีได้คิดเสียตายเลยเพราะ

เหตุแห่งพระโพธิญาณเท่านั้น ลูกทั้งสองเป็นที่เกลียด

ชังของเราก็หาไม่ได้ มัทรีเทวีไม่เป็นที่รักของเราก็หา

มิได้ พระสัพพัญญุตญาณเป็นที่รักของเรายิ่งกว่า

เพราะฉะนั้น เราจึงได้ให้บุตรธิดาและเทวีผู้เป็นที่รัก

เสีย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สมกมุปถ ความว่า แผ่นดินไหวจล ถึงน้ำ. บทว่า เนวสุส มทุที ภภูถิ ความว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ขณะ

นั้นพระนางมัทรีมิได้มีพระพักตร์สยิว เพราะกริ้วว่า พระราชาเวสสันดรประ-

ทานเราแก่พราหมณ์แก่. บทว่า น สนุชียติ น โรทติ ความว่า มิได้

ทรงเก้อเขิน มิได้ทรงกันแสงจนน้ำตาเต็มพระเนตรทั้งสอง ด้วยทรงคิดว่า

พระสวามีคูเราทำไมทั้งทรงคุษณีภาพเข้าพระทัยว่า เมื่อให้นางแก้วเช่นเรา จัก

ไม่ให้เพราะไร้เหตุ อธิบายว่า พระนางมัทรีประทับยืนทอดพระเนตรดูพระ-

พัศตร์ของพระเวสสันดรซึ่งมีวรรณะดังดอกปทุมบาน ด้วยเข้าพระทัยว่า พระ-
สวามีของเราแน่แหละทรงทราบสิ่งที่ประเสริฐ.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ทอดพระเนตรดูพระพัศตร์ของพระนางมัทรี
ด้วยทรงคิดว่า มัทรีจะเป็นอย่างไร พระนางเจ้าจึงทูลถามว่า ข้าแต่สมมติเทพ
พระองค์ทอดพระเนตรดูหน้าหม่อมฉันทำไม เมื่อทรงบันลือสีหนาทจึงตรัส
กาลานี้ว่า

หม่อมฉันผู้ยังเป็นสาว เป็นเทวีของพระองค์
ท่านใด พระองค์ท่านนั้นเป็นพระภัสดาเป็นใหญ่ของ
หม่อมฉัน พระองค์ท่านทรงปรารถนาจะพระราชทาน
แก่บุคคลใด ก็จงพระราชทานแก่บุคคลนั้น หรือจะ
พึงตายพึงฆ่าเสียย่อมได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยสุส ความว่า หม่อมฉันเป็นเทวีสาวของ
พระองค์ท่านใด พระองค์ท่านนั้นแหละเป็นพระภัสดาด้วย เป็นใหญ่ด้วยของ
หม่อมฉัน พระองค์ท่านปรารถนาจะพระราชทานแก่ผู้ใด ก็พึงพระราชทาน
แก่ผู้นั้น หรือเมื่อต้องการทรัพย์ ก็พึงขายหม่อมฉัน หรือเมื่อต้องการเนื้อ
ก็พึงฆ่าหม่อมฉัน เพราะฉะนั้น พระองค์จึงกระทำสิ่งที่ทรงชอบพระทัยเกิด
หม่อมฉันไม่โกรธ.

ลำดับนั้น ท้าวสักกเทวราชทรงทราบอัชฌาศัยอันประณีตของกษัตริย์
ทั้งสอง จึงทรงชมเชยสองกษัตริย์นั้น.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า
ท้าวสักกะจอมเทพทรงทราบพระดำริของสอง
กษัตริย์ จึงได้ตรัสคำนี้ว่า ข้าศึกทั้งปวงทั้งที่เป็นของ

ทิพย์และของมนุษย์พระองค์ทั้งสองทรงชนะแล้วปฐมปี
บันลือลั่น เสียงสาธุการก้องไปถึงสวรรค์ชั้นไตรทิพ
สายฟ้าก็แวบวาบไปโดยรอบ เสียงโกลาหลนั้นปรากฏ
ดังหนึ่งเสียงภูเขาล่มทลาย เทพนิกายทั้งสองคือ
นารทะและปีพพะเหล่านั้นย่อมอนุโมทนาแก่สอง

กษัตริย์นั้น พระอินทร์ พระพรหม พระปชาบดี
พระโสม พระยม และพระเวสวัณมหาราช เทพเจ้าทั้ง
หมดย่อมอนุโมทนาว่า พระองค์ทรงทำกิจที่ทำได้ยาก
แท้ เพราะความที่เหล่าผู้ให้ทานให้ด้วยยาก เพราะ
ความที่เหล่าผู้ทำบุญกรรมทำด้วยยาก อสัตบุรุษทั้ง
หลาย ทำตามไม่ได้ ธรรมของสัตบุรุษทั้งหลาย อัน
อสัตบุรุษทั้งหลายนำไปยาก เหตุฉะนั้น คฤงมิที่ไป
จากโลกนี้ ของสัตบุรุษและอสัตบุรุษทั้งหลายต่างกัน
อสัตบุรุษทั้งหลายย่อมไปสู่นรก สัตบุรุษทั้งหลายมี
สวรรค์เป็นที่ไปในเบื้องหน้า ข้อที่พระองค์เมื่อเสด็จ
ประทับ แรมอยู่ในป่า ได้พระราชทานกุมารกุมารีและ
พระมเหสีนี้ นับว่าเป็นพรหมยานอันสัมฤทธิ์แล้วแต่
พระองค์ เพราะจะมีต้องเสด็จไปในอบายภูมิ ขอ
พระกุศลทานอันนั้นจงอำนวยวิบากสมบัติแด่พระองค์
ในสวรรค์เถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปจฺจุหา ได้แก่ ข้าศึก. บทว่า ทิพฺพา
ได้แก่ ห้ามเสียซึ่งทิพสมบัติ. บทว่า มานุสา ได้แก่ ห้ามเสียซึ่งมนุษย์-
สมบัติ. แต่อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า บทว่า เต ได้แก่ ธรรมคือความ

ตระหนี่, ความตระหนี่ทุกอย่างนั้น อันพระมหาสัตว์ผู้ประทานโอรสธิดาและ
มเหสี ทรงชำนะแล้ว เพราะเหตุนี้ ท้าวสักกเทวราชจึงตรัสว่า สพฺพ
ธิดา เต ปจฺจุหา ดังนี้. บทว่า ทฺวํ กฺโรติ โส ความว่า ท้าว-
สักกเทวราชตรัสว่า เทวดาทิ้งปวงเหล่านั้นอนุโมทนาอย่างนี้ว่า พระราชา
เวสสันดรนั้นประทับอยู่ในป่าพระองค์เดียวเท่านั้น เมื่อประทานพระมเหสีแก่
พราหมณ์ ย่อมกระทำความดีที่ได้โดยยาก ท้าวสักกเทวราชเมื่อทรงทำอนุ-
โมทนาจึงตรัสคาถาว่า ยเมตํ เป็นต้น. บทว่า วเน วลํ แปลว่า ประทับ
อยู่ในป่า. บทว่า พุรฺหมยานํ ได้แก่ ยานอันประเสริฐก็ธรรมคือความ
สุจริตสามอย่างและธรรมคือการบริจาคเห็นปานนี้ ย่อมเป็นปัจจัยแห่งอริยมรรค
ดังนั้น ท่านจึงเรียกว่าพรหมยาน เพราะฉะนั้นพรหมยานนี้จึงสำเร็จแก่พระองค์
ผู้ให้ทานในวันนี้เพราะไม่ต้องเสด็จไปสู่อบายภูมิ. บทว่า สกฺุเต เต ตํ
วิปจฺจตุ ความว่า จงให้พระสัพพัญญุตญาณในที่สุดแห่งวิบากนั้นเทียว

ท้าวสักกเทวราชทรงอนุโมทนาแด่พระเวสสันดรอย่างนี้แล้ว ทรงดำริ
ว่า บัดนี้ควรที่เราจะไม่ชักช้าในที่นี้ ควรถวายคืนพระนางมัทรีแด่พระเวสสันดร
แล้วกลับไป ทรงดำริจะนี้แล้วตรัสว่า

ข้าพระองค์ขอถวายพระนางมัทรีพระมเหสีผู้งาม
ทั่วสรรพางค์ คืนแด่พระองค์ผู้เจริญ เพราะพระองค์
มีพระฉันทะอัชฌาศัยเสมอด้วยพระนางมัทรี และพระ-
นางมัทรีก็ทรงมีพระฉันทะอัชฌาศัยเสมอด้วยพระองค์
พระสวามี.

น้ำมันและสังข์มีสีเสมอเหมือนกัน ฉันทะ ประ-
สงค์และพระนางมัทรี ก็มีพระมนัสเจตนาเสมอเหมือน
กัน ฉันทะนั้น.

พระองค์ทั้งสองเป็นชาติตยชาติ สมบูรณ์ด้วย

**พระวงศ์ เกิดดีแล้วแต่พระมารดาพระบิดา ถูกเนรเทศ
เสด็จมาแรมอยู่ ณ อาศรมในราวไพรนี้ ขอพระองค์
เมื่อทรงบำเพ็ญทานต่อ ๆ ไป พึงบำเพ็ญบุญกุศลตาม
สมควรเถิด.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **จนฺโน** ได้แก่ สมควร. บทว่า **อุโภ
สมานวณฺณิน** ความว่า ทั้งสองมีวรรณะเสมอกันบริสุทธิ์แท้. บทว่า **สมาน-
มนเจตสา** ความว่า ประกอบด้วยใจกล่าวคือมนะที่เสมอกันโดยคุณมีอาจารย์
เป็นต้น. บทว่า **อวรฺุฑฺเศตฺต** ความว่า ถูกเนรเทศจากแว่นแคว้น ประทับ
อยู่ในอรัญประเทศนี้. บทว่า **ยถา ปุณฺณานิ** ความว่า พระองค์อย่าทรง
ยินดีด้วยบุญเพียงเท่านั้นคือ บุญที่ทรงทำไว้เป็นอันมากในกรุงเชตุคร บุญที่
ทรงทำเช่นเมื่อวันวานพระราชทานพระโอรสธิดา วันนีพระราชทานพระมเหสี
ทรงบริจาคทานต่อ ๆ ไปแม้ยิ่งขึ้นกว่าที่กล่าวแล้วนั้นพึงบำเพ็ญบุญทั้งหลายตาม
สมควรเถิด.

ครั้งนั้น ท้าวสักกเทวราชทรงมอบพระนางมัทรีแด่พระมหาสัตว์แล้ว
เมื่อจะแจ้งพระองค์ว่าเป็นพระอินทร์ เพื่อถวายพระพร จึงตรัสว่า

**หม่อมฉันคือท้าวสักกะจอมเทพ มาสู่สำนักของ
พระองค์ ข้าแต่พระราชฤๅษีขอพระองค์จงทรงเลือก
เอาพระพร หม่อมฉันขอถวายพระพร ๘ ประการแด่
พระองค์ท่าน.**

เมื่อท้าวสักกะจอมเทพตรัสอยู่เช่นนั้นเอง ก็รุ่งเรืองเปล่งปลั่งด้วยอัคภาพ
ทิพย์ สถิตอยู่ในอากาศปานประหนึ่งภาณุมาศเปล่งรัศมีอ่อน ๆ ฉะนั้น

แต่นั้นพระโพธิสัตว์เมื่อจะทรงรับพระพร จึงตรัสว่า

ข้าแต่ท้าวสักกะผู้เป็นใหญ่ของสรรพสัตว์ ถ้า

พระองค์จะประทานพระพรแก่หม่อมฉัน ขอพระชนก
ของหม่อมฉันพึงทรงยินดีให้หม่อมฉันกลับจากป่านี้สู่
นิเวศน์ของหม่อมฉัน พึงเชื่อเชิญด้วยราชบัลลังก์
หม่อมฉันขอเลือกข้อนี้เป็นพระพรข้อที่ ๑.

หม่อมฉันไม่ชอบการฆ่าคน แม้ทำผิดร้ายแรง
พึงยังคนมีโทษให้พ้นจากการประหารชีวิต หม่อมฉัน
ขอเลือกข้อนี้เป็นพระพรข้อที่ ๒.

ชนเหล่าใดเป็นคนแก่ เป็นคนหนุ่ม และเป็น
คนกลางคน ชนเหล่านั้นพึงอาศัยหม่อมฉันเลี้ยงชีพ
หม่อมฉันขอเลือกข้อนี้เป็นพระพรข้อที่ ๓.

หม่อมฉันไม่พึงถึงภรรยาของคนอื่น พึงชวน
ขวยแต่ในภรรยาของตน และไม่พึงตกอยู่ในอำนาจ
แห่งสตรีทั้งหลาย หม่อมฉันขอเลือกข้อนี้เป็นพระพร
ข้อที่ ๔.

ข้าแต่ท้าวสักกะ บุตรของหม่อมฉันที่พลัดพราก
ไปนั้น พึงมีอายุยืน พึงครองแผ่นดินโดยธรรม หม่อม
ฉันขอเลือกข้อนี้เป็นพระพรข้อที่ ๕.

เมื่อราตรีสิ้นไป พระอาทิตย์อุทัยขึ้นมา ขอให้
ภิกษาหารอันเป็นทิพย์พึงปรากฏมี หม่อมฉันขอเลือก
ข้อนี้เป็นพระพรข้อที่ ๖.

เมื่อหม่อมฉันบริจาคทาน ทรัพย์สมบัติฟุ้งไม่
หมดสิ้นไป บริจาคแล้วไม่ฟุ้งเดือดร้อนภายหลัง เมื่อ
กำลังบริจาคฟุ้งทำจิตให้ผ่องใส หม่อมฉันขอเลือกข้อ
นี้เป็นพระพรข้อที่ ๗.

เมื่อหม่อมฉันพ้นจากอัทธภาพนี้ ฟุ้งไปสู่สวรรค์
ถึงชั้นดุสิตอันวิเศษ จุตจากชั้นดุสิตนั้นมาเป็นมนุษย์
ฟุ้งเป็นผู้ไม่เกิดอีก หม่อมฉันขอเลือกข้อนี้เป็นพระพร
ข้อที่ ๘.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อนุโมทย ได้แก่ ฟุ้งทรงรับ คือ
ไม่กริ้ว. บทว่า อิโต ปตุตฺ ได้แก่ จากปานี้ถึงนิเวศน์ของตน. บทว่า
อาสเนน ได้แก่ ด้วยราชบัลลังก์ คือพระเวสสันดรตรัสว่า ขอพระชนกจง
ประทานราชสมบัติแก่หม่อมฉัน. บทว่า อปี กิพฺพิสการกํ ความว่า
หม่อมฉันเป็นพระราชา ฟุ้งปล่อยนักโทษประหารแม้เป็นผู้ทำความผิดต่อ
พระราชา ให้พ้นจากถูกประหาร หม่อมฉันแม้เป็นถึงอย่างนี้ก็ไม่ขอรับการ
ประหาร. บทว่า มเมว อุปชีเวยฺยู ความว่า ขอเขาเหล่านั้นทั้งหมดฟุ้ง
อาศัยหม่อมฉันนี้แหละเลี้ยงชีพ. บทว่า ฐมฺเมน ชิน ความว่า จงชนะ
โดยธรรม คือจงครองราชสมบัติโดยเรียบร้อย. บทว่า วิเสตฺตุ ความว่า
พระเวสสันดรตรัสว่า ขอหม่อมฉันจงเป็นผู้ไปสู่สวรรค์ชั้นพิเศษ คือเป็นผู้
บังเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต. บทว่า อนิพฺพตฺติ ตโต อสฺสํ ความว่า พระ-
เวสสันดรตรัสว่า หม่อมฉันจุตจากดุสิตภพนั้นแล้วมาสู่ความเป็นมนุษย์ ฟุ้ง
เป็นผู้ไม่บังเกิดในภพใหม่ทีเดียว คือฟุ้งบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม ๔ ภาค ๓ - หน้าที่ 772

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

ท้าวสักกะจอมเทพได้ทรงสดับพระดำรัสของ
พระมหาสัตว์นั้นแล้ว ได้ตรัสคำนี้ว่า พระราชาผู้
บังเกิดเกล้าของพระองค์ จักเสด็จมาพบพระองค์โดย
ไม่นานนัก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทฎฐุเมสุสติ ความว่า ข้าแต่พระ-
มหาราชเจ้า พระบิดาของพระองค์ประสงค์จะเยี่ยมพระองค์ จักเสด็จมาที่นี่
โดยไม่นานนัก ก็และครั้นเสด็จมาแล้ว จักพระราชทานเสวตฉัตรแด่พระองค์
แล้วเชิญเสด็จไปกรุงเชตุครทีเดียว ความปรารถนาของพระองค์ทุกอย่างจักถึง
ที่สุดอย่างรวดเร็วหายไปเลย จึงเป็นผู้ไม่ประมาทเถิด มหาราช.

ครั้นประทานโอวาทแด่พระมหาสัตว์อย่างนี้แล้วท้าวสักกเทวราชก็เสด็จ
ไปสู่ทิพยสถานของพระองค์นั้นแล.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

ท้าวฆัมมานุชัมบดีเทวราชตั้งนี้แล้ว ประ-
ทานพระพรแด่พระเวสสันดรแล้วเสด็จไปสู่หมู่เทพใน
สรวงสวรรค์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เวสุสนุตเร ได้แก่ แด่พระเวสสันดร.
บทว่า อปกุมิ ได้แก่ เสด็จไปแล้ว คือเสด็จถึงแล้วโดยลำดับนั้นแล.

จบสักกบรรพ

มหาราชบรรพ

กาลนั้น พระเวสสันดรโพนธิตัวและพระนางมัทรี ทรงบันเทิงเสด็จ
แรมอยู่ในอาศรมที่ท้าวสักกะประทาน ครั้งนั้น พรหมณ์ชุกพาพระชาติพระ-
กัณหาทั้งสององค์เดินทาง ๖๐ โยชน์ เหล่าเทพเจ้าได้อารักขาพระกุมารกุมารี
ฝ่ายชุกครั้นดวงอาทิตย์อัสดงคต ก็ผูกพระกุมารกุมารีทั้งสองไว้ที่กอไม้ ให้
บรรทมเหนือพื้นดิน ตนเองขึ้นต้นไม้นอนที่หว่างคาคบกิ่งไม้ ด้วยเกรงพาล-
มฤคที่ดุร้าย.

ในขณะนั้น มีเทพบุตรองค์หนึ่งแปลงเพศเป็นพระเวสสันดรมา ภาย
หลังมีเทพธิดาองค์หนึ่งแปลงเพศเป็นพระนางมัทรี มาแก้สองกุมาร นวดพระ
หัตถ์และพระบาทของสองกุมาร สรงน้ำ ประดับ ให้เสวยทิพย์โภชนาหาร
ตกแต่งด้วยสรรพาลังการ ให้บรรทมบนพระยี่ภู่ทิพย์ พออรุณขึ้นก็ให้บรรทม
ด้วยเครื่องพันนาการตามเดิมอีก แล้วอันตรธานหายไป ราชกุมารกุมารีทั้ง
สองนั้นหาพระโรคมิได้ เสด็จไปด้วยเทวสงเคราะห์อย่างนี้ เมื่อราตรีนั้นสว่าง
แล้ว ชุกลงจากต้นไม้ล้างหน้าบ้วนปากสีฟันแล้ว บริโภคผลาผล กาลนั้น
แกพาสองกุมารไปถึงมรรคาหนึ่งคิดว่า เราจักไปกาลิงครรัฐ แล้วเดินไป
เห็นทางสองแพร่ง ทางหนึ่งไปกาลิงครรัฐ ทางหนึ่งไปกรุงเชตุคร เทวดาดล
ใจ แกจึงละทางไปกาลิงครรัฐ เห็นทางหนึ่งไปกรุงเชตุคร จึงนำสองกุมารไป
ด้วยสำคัญว่า ทางนี้เป็นทางไปกาลิงครรัฐ แกคิดว่า เราจักไปกาลิงครรัฐ ล่วง
เชิงภูผาของภูผาที่ไปยากทั้งหลาย ถึงกรุงเชตุครโดยกาลนับได้กึ่งเดือน.

วันนั้นเวลาใกล้รุ่ง พระเจ้ากรุงสญชัยสีวิมหาราชทรงพระสุบิน พระ
สุบินนั้นมีข้อความนี้ว่า เมื่อพระเจ้าสญชัยมหาราชประทับนั่งในสถานที่มหา

วินิจฉัยมีชายคนหนึ่งผิวดำ นำดอกปทุมสองดอกมาวางไว้ในพระหัตถ์แห่งพระราชินี พระราชินีทรงรับดอกปทุมทั้งสองดอกนั้นไว้ ทรงประดับที่พระกรรณสองข้าง ละอองเกสรแห่งดอกปทุมสองดอกนั้น ล่วงลงบนพระอุระแห่งพระราชินี พระเจ้าศุภยชัยตื่นบรรทม ตรัสเรียกพวกพราหมณ์ผู้รู้ทำนายสุบินมาตราชถาม พราหมณ์เหล่านั้นทูลพยากรณ์ว่า ข้าแต่สมมติเทพ พระประยูรญาติของพระองค์ที่จากไปนานจักมา พระเจ้ากรุงศุภยชัยได้ทรงสดับคำพยากรณ์นั้น ทรงยินดี โปรดให้พราหมณ์เหล่านั้นกลับไป สนานพระเศียรแต่เช้าแล้วเสวยโภชนาหารมีรสเลิศต่าง ๆ ตกแต่งพระองค์ด้วยเครื่องอลังการคืออาภรณ์ทั้งปวง ประทับนั่ง ณ สถานมหาวินิจฉัย เทวดานำพราหมณ์กับกุมารมายืนอยู่ที่พระลานหลวง ขณะนั้นพระเจ้ากรุงศุภยชัยทอดพระเนตรดูมรรคาทรงเห็นสองกุมาร จึงตรัสว่า

นั่นเป็นดวงหน้าของไกรงามนัก รวากะว่าทอง
คำที่หลอมร้อนแล้วด้วยไฟ หรือประหนึ่งว่าลิ้มแห่ง
ทองคำที่ละลายกว้างในปากเบ้า ทั้งสองกุมารกุมารมี
อวัยวะคล้ายกัน ทั้งสองกุมารกุมารมีลักษณะคล้ายกัน
คนหนึ่งเหมือนพระชาติ คนหนึ่งเหมือนแม่กัณหาชينا
ทั้งสองกุมารกุมารมีรูปสมบัติ ดังราชสีห์ออกจากป่า
กุมารกุมารเหล่านี้ปรากฏประดุจหล่อด้วยทองคำที่
เดียว.

บรรดาบาทเหล่านั้น บทว่า วุตตตตมคฺคินา ได้แก่ หลอมร้อนแล้วด้วยไฟ. บทว่า สีหา วิลาว นิกฺขนฺตา ความว่า เป็นราวกระราชสีห์ออกจากถ้ำทองที่เดียว.

พระเจ้าสญชัยศรีสรรเสริญสองกุมารด้วยคาถา ๓ คาถาอย่างนี้แล้ว มีพระราชดำรัสสั่งอมาตย์คนหนึ่งผู้ฉลาดศึกษาดีแล้วว่า เจ้าจงไปนำพราหมณ์กับ ทารกทั้งสองมา อมาตย์นั้นได้ฟังดังนั้น ก็ลุกขึ้นไปโดยเร็ว นำพราหมณ์กับ ทารกทั้งสองมาแสดงแก่พระเจ้าสญชัย. ลำดับนั้น พระเจ้าสญชัยเมื่อตรัสถาม พราหมณ์ชุก ตรัสว่า

ดูก่อนตาพราหมณ์ภารทวาชโคตร แก่นาทารก
ทั้งสองนี้มาแต่ไหน แกมาจากไหนถึงแว่นแคว้นใน
วันนี้.

ชุกกราบทูลสนองว่า

ข้าแต่พระเจ้าสญชัย พระราชกุมารราชกุมารีทั้ง
สองนี้ พระเวสสันดรทรงยินดี พระราชทานแก่
ข้าพระบาท ๑ ราตรีทั้งวันนี้ นับแต่ข้าพระบาทได้
พระราชกุมารกุมารีมา.

พระเจ้าสญชัยได้ทรงสดับคำชุกกราบทูล จึงตรัสว่า

แก่ได้มาด้วยวาจาพึงให้รักอย่างไร ต้องให้พวก
ข้าเชื่อด้วยเหตุโดยชอบ ใครบ้างจะให้บุตรบุตรอัน
เป็นทานสูงสุดเป็นทานแก่แก่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทินฺนา จิตฺเตน ได้แก่ ยินดีคือเลื่อมใส.

บทว่า อชฺช ปญฺณรธา รตฺตี ความว่า ชุกกราบทูลว่า จำเดิมแต่วันที่
ข้าพระบาทได้สองกุมารกุมารีนี้มา ๑๕ ราตรีเข้าวันนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เกน วาจาเยน ความว่า
ตาพราหมณ์ แกได้สองกุมารกุมารีเหล่านั้นด้วยคำอันเป็นที่รักอย่างไร. บทว่า

สมมา ฌาเยน สทฺทเห ความว่า แกล่อย่าทำมูสาวาท ต้องให้พวกข้าเชื่อ
ด้วยเหตุการณ์โดยชอบทีเดียว. บทว่า ปุตุตเท ความว่า ใครจะทำลูกน้อย ๆ
ที่น่ารักของตนให้เป็นทานอันสูงสุดแล้วให้ทานนั้นแก่แก.

ชุกกราบทูลว่า

พระราชเวสสันดรพระองค์ใดเป็นที่พึงอาศัย
ของยากทั้งหลาย คุณุชริเป็นที่พึ่งอาศัยของสัตว์ทั้ง
หลาย หรือเป็นที่ไปมาของยากทั้งหลาย คุณุสาค
เป็นที่ไหลหลังไปมาแห่งแม่น้ำทั้งหลาย พระราชา-
เวสสันดรพระองค์นั้น เมื่อเสด็จประทับแรม ณ ราว
ไพโร ได้พระราชทานพระโอรสพระธิดาแก่ข้าพระบาท.
บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปติฏฺฐาถิ ได้แก่ เป็นที่พึ่ง.
อำมาตย์ทั้งหลายได้ฟังชุกกล่าวดังนั้น เมื่อจะติเตียนพระเวสสันดร

จึงกล่าวว่

เรื่องนี้พระราชเวสสันดร ถึงมีพระราชศรัทธา
แต่ยังครองฆราวาสวิสัย ทำให้ไม่ถูก พระองค์ถูกขับจาก
ราชอาณาจักรไปประทับอยู่ในป่า พึ่งพระราชทาน
พระโอรสพระธิดาเสียอย่างไรหนอ.

ท่านผู้เจริญทั้งหลายผู้มาประชุมกัน ณ ที่นี้ จง
พิจารณาเรื่องนี้ดู พระราชาเวสสันดรเมื่อประทับอยู่
ในป่า พระราชทานพระโอรสพระธิดาเสียอย่างไร.

พระราชเวสสันดรควรพระราชทานทาส ทาสี
ม้า แม่ม้าอัสสตร รถม ช้างตัวประเสริฐพระองค์ต้อง

พระราชทานพระโอรสพระธิดาทำไม่หนอ พระองค์
ควรพระราชทานทอง เงิน ศีลา แก้วมุกดา แก้วไพฑูรย์
แก้วมณี แก้วประพาฬ พระองค์ต้องพระราชทาน
พระโอรสพระธิดาทำไม่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สทุเชน ความว่า แม้มีศรัทธา. บทว่า
มรมลينا ความว่า เรื่องนี้ พระราชาเวสสันดรเมื่อทรงอยู่ครองนคราวาส
วิสัย ทรงทำไม่ถูก คือทรงทำไม่ควรหนอ. บทว่า อวรุฑฺโกลิ ความว่า
พระเวสสันดรถูกขับไล่ออกจากแคว้นแคว้นประทับแรมในป่า. บทว่า อิมิ โภณฺโถ
ความว่า อมาตย์ทั้งหลายกล่าวอย่างนี้ด้วยความประสงค์ว่า ขอชาวพระนครผู้
เจริญทั้งหลายบรรดาที่มาประชุมกันอยู่ ณ ที่นี้ทั้งหมด จงพิจารณา คือใคร
ควรดูเรื่องนี้ดูเถิด พระเวสสันดรนี้พระราชทานพระโอรสน้อยๆ ของพระ-
องค์ให้เป็นทาสได้อย่างไร เรื่องอย่างนี้เคยมีใครทำไว้. บทว่า ทชฺชา ความ
ว่า จงพระราชทานทรัพย์อย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดาทรัพย์ทั้งหลายมีทาสเป็น
ต้น. บทว่า กถิ โส ทชฺชา ทารเก ความว่า อมาตย์ทั้งหลายกล่าวว่า
พระเวสสันดรได้พระราชทานพระโอรสธิดาเหล่านั้นด้วยเหตุไร.

พระชาติราชกุมารได้ทรงฟังคำอมาตย์เหล่านั้น เมื่อทรงอดทนคำครหา
พระชนกไม่ได้ เป็นผู้ราวจะกำจุนเขาสีเนอร์ที่ถูกลมประหารด้วยพระพาลา
ของพระองค์ จึงตรัสภาณินี้ว่า

ทาส ม้า แม่ม้าอัสดร รถ และช่างกฤษร
ตัวประเสริฐ ไม่มีในนิเวศน์แห่งพระราชธิดา ข้าแต่
พระอัยกาเจ้า พระราชบิดาจะพึงพระราชทานอะไรเล่า
ในอาศรมแห่งพระราชบิดาไม่มีศีลา ทอง เงิน แก้ว

มณีและแก้วประพาฬ ข้าแต่พระอัยกาเจ้า พระราช-
บิดาจะพึงพระราชทานอะไรเล่า.

พระเจ้ากรุงศุภชัยได้ทรงสดับดังนั้น จึงตรัสว่า
ดูก่อนพระหลานน้อย พวกเราสรรเสริญทาน
ของบิดาเจ้าดอก มิได้ติเตียนเลย บิดาของหลานให้
หลานทั้งสองแก่คนขอทาน ฤทธิ์ของเขาเป็นอย่างไร
หนอ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทานมสุต ปลีสาม ความว่า ดูก่อน
พระหลานน้อย พวกเราสรรเสริญทานของบิดาเจ้า มิได้ติเตียน.

พระชาติราชกุมารได้สดับดังนั้น จึงตรัสว่า

ข้าแต่พระอัยกาหาราช พระบิดาของหม่อม
ฉันพระราชทานหม่อมฉันทั้งสองแก่คนขอทานแล้ว
ได้ทรงฟังวาจาอันน่าสงสารที่น้องหญิงกัณหากล่าว
พระองค์ทรงมีพระทัยเป็นทุกข์และเร่าร้อน มีพระ-
เนตรแดงก่ำดั่งดาวโรหิณี มีพระอัสสุชลหลังไหล.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทุกุขสุต ความว่า ข้าแต่พระอัยกาเจ้า
พระบิดานั้นทรงสดับคำนี้ที่น้องกัณหาชิลาของหม่อมฉันกล่าวว่า พระองค์ได้มี
พระทุกข์เป็นทุกข์. บทว่า โรหิณีเหว ตามุพุกชี ความว่า พระบิดาของ
หม่อมฉันมีพระเนตรแดงก่ำราวกะดาวโรหิณีที่มีสีแดงฉนั้น ทรงมีพระอัสสุชล
หลังไหลเป็นดังสายเลือดในขณะนั้น.

บัดนี้ พระชาติราชกุมารเมื่อจะทรงแสดงพระวาจาของพระกัณหาชินา
นั้น จึงตรัสว่า

น้องกัณหาชินาได้กราบทูลพระบิดาว่า ข้าแต่
พระบิดา พราหมณ์นี้ตีหม่อมฉันด้วยไม้เท้า ดุจตีทาสี
เกิดในเรือน ข้าแต่พระบิดา พราหมณ์ทั้งหลายเป็น
ผู้ประกอบด้วยธรรม แต่พราหมณ์นี้หาเป็นเช่นนั้นไม่
แกลเป็นยักษ์แปลงเพศเป็นพราหมณ์ มานำหม่อมฉัน
ทั้งสองไปเคี้ยวกิน ข้าแต่พระบิดา หม่อมฉันทั้งสอง
ถูกปีศาจนำไป พระองค์ทอดพระเนตรเห็นหรือหนอ.

ลำดับนั้น พระเจ้ากรุงสญชัยทอดพระเนตรเห็นพระราชนัดดาทั้งสอง
ยังไม่พ้นจากมือพราหมณ์ชุก จึงตรัสคาถาว่า

พระมารดาของหลานทั้งสองก็เป็นราชบุตรี พระ
บิดาของหลานทั้งสองก็เป็นราชโอรส แต่ก่อนหลาน
ทั้งสองขึ้นนั่งบนตักปู่ เดียวนี้มายืนอยู่ไกล เพราะ
อะไรหนอ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปู่เพ เม ความว่า แต่ก่อนนี้ หลาน
ทั้งสองเห็นปู่เข้ามาโดยเร็ว ขึ้นตักปู่ บัดนี้เหตุอะไรหนอ หลานทั้งสองจึงยืน
อยู่ไกล.

พระชาติราชกุมารกราบทูลว่า

พระชนนีของหม่อมฉันทั้งสองเป็นพระราชบุตรี
พระชนกของหม่อมฉันทั้งสองเป็นพระราชบุตร แต่
หม่อมฉันทั้งสองเป็นทาสีของพราหมณ์ เพราะเหตุนี้
หม่อมฉันทั้งสองจึงต้องยืนอยู่ไกล.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทาสา มยิ ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้
สมมติเทพ เมื่อก่อนหม่อมฉันทั้งสองรู้ตัวว่าเป็นราชบุตร แต่เดี๋ยวนี้หม่อมฉัน
ทั้งสองเป็นทาสของพราหมณ์ ไม่ได้เป็นนัคดาของพระองค์.

พระเจ้าศุภชัยตรัสว่า

หลานรักทั้งสองอย่าได้พูดอย่างนี้เลย หทัยของปู่
เราร้อน ภายของปู่เหมือนถูกยกขึ้นไว้บนจิตกาธาร ปู่
ไม่ได้ความสุขในราชบัลลังก์ หลานรักทั้งสองอย่าได้
พูดอย่างนี้เลย เพราะยิ่งเพิ่มความโศกแก่ปู่ ปู่จักได้
หลานทั้งสองด้วยทรัพย์ หลานทั้งสองจักไม่ต้องเป็น
ทาส แน่พ่อชาติ บิดาของหลานให้หลานทั้งสองแก่
พราหมณ์ ตีราคาไว้เท่าไร หลานจงบอกปู่ตามจริง
พนักงานจะได้ให้พราหมณ์รับทรัพย์ไป.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สมมุ เป็นคำแสดงความรัก. บทว่า
จิตกายิว เม กาโย ความว่า บัดนี้กายของปู่เป็นเหมือนถูกยกขึ้นสู่เชิง
ตะกอนถ่านเพลิง. บทว่า ชเนถ มิ ความว่า ให้เกิดแก่ปู่ บาลีก็อย่างนี้
แหละ. บทว่า นิกุกิณิสสุสามิ ทพฺพเพน ความว่า จักให้ทรัพย์แล้วเปลื้อง
จากความเป็นทาส. บทว่า กิมุคฺขมฺยิ ความว่า ตีราคาไว้เท่าไร. บทว่า
ปฏฺฐิปาเทนฺติ ความว่า ให้รับทรัพย์.

พระชาติราชกุมารได้สดับดังนั้น จึงตรัสว่า

ข้าแต่พระอัยกา พระบิดาพระราชทานหม่อมฉัน
แก่พราหมณ์ ทรงตีราคาพันตำลึงทองคำ ทรงตีราคา
น้องกัณหาชินาผู้มีพระพักตร์ผ่องใส ด้วยทรัพย์มีช้าง
เป็นต้นอย่างละร้อย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สหสฺสคฺขมฺหิ มํ ความว่า ข้าแต่
สมมติเทพ พระบิดาพระราชทานหม่อมฉันแก่พราหมณ์ ทรงตีราคาพันลี้ม
ทองคำ. บทว่า อจฺญํ ความว่า แต่น้องหญิงกัณหาชิษาของหม่อมฉัน บทว่า
หตฺถิอาทิสเตน ความว่า พระชาติทูลว่า พระบิดาทรงตีราคาด้วยช้าง ม้า
รถ เหล่านี้ทั้งหมดอย่างละร้อยแม่โดยที่สุคนธ์เพียงและตั้งก็อย่างละร้อยทั้งนั้น.

พระเจ้าศยชัยได้ทรงฟังพระชาติกราบทูล เมื่อจะทรงโปรดให้ไถ่พระ-
กุมารกุมารีทั้งสององค์ จึงตรัสว่า

ดูก่อนเสวกามาตย์ เจ้าจงลุกขึ้น รีบให้ทาสี
ทาส โคเมียว โคนผู้ ช้าง อย่างละร้อยๆ แก่พราหมณ์
เป็นค่าไถ่แม่กัณหา และจงให้ทองคำพันตำลึงเป็นค่า
ไถ่พ่อชาติ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อวากรา ได้แก่ จงให้. บทว่า นิกุกฺขํ
ความว่า จงให้ค่าไถ่.

เสวกามาตย์ทั้งหลายได้ฟังพระดำรัสสั่งดังนั้นแล้วจึงกระทำตามนั้น
ได้จัดค่าไถ่สองกุมารให้แก่พราหมณ์ทันที.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า
แต่นั้น เสวกามาตย์รีบให้ทาสี ทาส โคเมียว โคน
ผู้ ช้าง อย่างละร้อยๆ แก่พราหมณ์เป็นค่าไถ่พระ-
กัณหา และได้ให้ทองคำพันตำลึงเป็นค่าพระชาติ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อวากริ ได้แก่ ใ้ให้แล้ว บทว่า
นิกุกฺขํ ความว่า ให้ค่าไถ่.

พระเจ้าศยชัยได้พระราชทานสิ่งทั้งปวงอย่างละร้อยและทองคำพันตำลึง
แก่พราหมณ์ชุกเป็นค่าไถ่พระราชกุมารกุมารี และพระราชทานปราสาท ๗

ชั้นแก่ชุกด้วยประการฉะนี้ จำเดิมแต่นั้น ชุกก็มีบริวารมาก แกรวบรวม
ทรัพย์ขึ้นสู่ปราสาท นั่งบนบัลลังก์ใหญ่ บริโภคโภชนะมีรสอันดี แล้วยอน
บนที่นอนใหญ่.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

พระเจ้าสญชัยสีวิราชได้พระราชทานทาสี ทาส
โคเมีย ช้าง โคผู้ แม่ม้าอัสตรและรถ ทั้งเครื่อง
บริโภคอุปโภคทั้งปวงอย่างละร้อยๆ และทองคำพัน
ตำลึง แก่พราหมณ์ชุกผู้แสวงหาทรัพย์ ผู้ร้ายกาจ
เหลือเกิน เป็นค่าไถ่สองกุมารกุมารี.

ลำดับนั้น พระเจ้าสญชัยมหาราชให้พระชาลีและพระกัณหาसनานพระ-
เศียร แล้วยให้เสวยโภชนาหารทรงประดับราชกุมารกุมารีทั้งสอง ทรงจุมพิต
พระเศียรพระเจ้าสญชัยให้พระชาลีประทับนั่งบนพระเพลา พระนางเจ้ามุสดีให้
พระกัณหาชินาประทับนั่งบนพระเพลา.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

พระอัยกาพระอัยกีทรงไถ่พระชาลีพระกัณหาแล้ว
ให้सनานพระกาย ให้เสวยโภชนาหาร แต่งองค์ด้วย
ราชาภรณ์แล้วให้ประทับนั่งบนพระเพลา.

เมื่อพระราชกุมารกุมารีसनานพระเศียร ทรงภูษา
อันหมดจด ประดับด้วยสรรพภรณ์และสรรพาลังการ
คือคุณทาสซึ่งมีเสียงดังเสนาะ ทั้งระเบียบดอกไม้แล้ว
พระอัยกาให้พระชาลีประทับนั่งบนพระเพลา แล้ว
ตรัสถามด้วยคำนี้ว่า.

แน่ะพ่อชาลี พระชนกชนนีทั้งสองของพ่อไม่มี
พระโรคพาธกระมัง ยังอรรถภาพให้เป็นไปด้วยเสาะ
แสวงหาผลาหารสะดวกกระมัง มูลผลาหารมีมาก
กระมัง เหลือบ ยุง และสัตว์เลื้อยคลานที่จะมีน้อย
กระมัง ความเบียดเบียนให้ลำบากในวณประเทศที่
เคลื่อนไปด้วยเนื้อร้าย ไม่ค่อยมีกระมัง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กุณฑล ได้แก่ ให้ประดับกุณฑลทั้ง
หลาย. บทว่า ฆูลิเต ได้แก่ กุณฑลซึ่งมีเสียงดังเสนาะ คือส่งเสียงเป็นที่
ยินดีแห่งใจ. บทว่า มาเล ได้แก่ ให้ประดับดอกไม้โน้น ๆ ทั้งสอง. บทว่า
องเก กริตวาน ได้แก่ ให้พระชาติราชกุมารประทับนั่งบนพระเพลา.

พระชาติราชกุมารได้ทรงฟังพระราชดำรัสตามดังนั้น จึงกราบทูล
สนองว่า

ข้าแต่สมมติเทพ พระชนกชนนีทั้งสองของ
หม่อมฉันไม่ค่อยมีพระโรคพาธ ยังอรรถภาพให้เป็นไป
ด้วยเสาะแสวงหาผลาหารสะดวกดี และมูลผลาหารก็
มีมาก อนึ่ง เหลือบ ยุง และสัตว์เลื้อยคลาน มีบ้าง
ก็เล็กน้อย ความเบียดเบียนให้ลำบากในวณประเทศที่
เคลื่อนไปด้วยเนื้อร้าย ก็ไม่ค่อยมีแต่พระชนกพระ-
ชนนีทั้งสองนั้น.

พระชนนีของหม่อมฉันทั้งสองเสด็จไป चुดมัน
กระชากมันอ่อน มันมือเสือ มันนก และนำผลกะเบา
ผลจาก มะนาว มาเลี้ยงกัน.

พระชนนีเป็นผู้หามูลผลในป่า ทรงนำมาซึ่งมูล
ผลโต หม่อมฉันทั้งหลายประชุมพร้อมกันเสวยมูลผล
นั้นในเวลากลางคืน ไม่ได้เสวยในเวลากลางวัน.

พระชนนีของหม่อมฉันทั้งสองเป็นสุขุมาลชาติ
ต้องทรงหาผลไม้ในป่ามาเลี้ยงกัน จนทรงชูปมีพระ
ฉวีเหลืองเพราะลมและแดด ดูกดอกปทุมอยู่ในกำมือ.

เมื่อพระชนนีเสด็จเที่ยวอยู่ในป่าใหญ่ ซึ่งเคลื่อน
ไปด้วยพาลมฤค มีแรดและเสือเหลืองอยู่อาศัย พระ-
เกสาก็ยุ่งเหยิง พระองค์เกล้าพระชฎาบนพระเกศา
ทรงเประเปื้อนที่พระกัจฉประเทศ.

พระชนกทรงเพศบรรพชิตผู้ประเสริฐ ทรงถือ
ไม้ขอ ภาชนะเครื่องบูชาเพลิงและชฎา ทรงนั่งเสือ
เหลืองเป็นพระภูษาทรง บรรทมเหนือแผ่นดินนมาส-
การเพลิง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ขนฺนฺตาตุลฺลมุพฺพานิ ความว่า พระชาติ
ราชกุมารทรงพรรณนาถึงชีวิตลำเค็ญของพระชนกชนนี ด้วยคำว่า ขุดมันมือ
เสือ มันนกเป็นต้น. บทว่า โน โน บทว่า ตฺนฺโน นี้ เป็นเพียงนิบาต.
บทว่า ปทุมํ หตุลฺลคตฺมิว ความว่า เหมือนดอกปทุมที่ถูกขยำด้วยมือ.
บทว่า ปตฺนุเกสฺสา ความว่า ข้าแต่สมมติเทพ เมื่อพระชนนีของหม่อมฉัน
เสด็จเที่ยวไปหามูลผลอาหารในป่าใหญ่ พระเกศาซึ่งดำมีสีเหมือนขนปีกแมลง
ถูกกิ่งไม้เป็นต้นเกี่ยวเสียวยุ่งเหยิง. บทว่า ชลฺลมธารยิ ความว่า มีพระกัจฉ-
ประเทศทั้งสองข้างเประเปื้อน เสด็จเที่ยวไปด้วยเครื่องแต่งองค์ปอน ๆ.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม ๔ ภาค ๓ - หน้าที่ 785

พระราชลิวาชากราบทูลถึงความที่พระชนนีมีความทุกข์ยากอย่างนี้
แล้ว เมื่อจะทูลท้วงพระอัยกา จึงตรัสว่า

ลูกทั้งหลายที่เกิดขึ้นในโลก ย่อมเป็นที่รักของ
มนุษย์ผู้เป็นพ่อแม่ทั้งหลาย พระอัยกาของหม่อมฉัน
ทั้งสอง คงไม่เกิดเสนาหาในพระโอรสเป็นแน่ทีเดียว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุตฺตปชฺชิสฺสุ ความว่า ย่อมเกิดขึ้น
ลำดับนั้น พระเจ้าศุภยชัยเมื่อชี้โทษของพระองค์ จึงตรัสว่า

ลูกก่อนพระหลานน้อย จริงทีเดียว การที่ปู่ให้
ขับไล่พระบิดาของเจ้าผู้ไม่มีโทษเพราะถ้อยคำของชาว
สีพีนั้น ชื่อว่าปู่ได้กระทำความอันชั่วช้า ทำกรรมอัน
ทำลายความเจริญแก่พวกเรา สิ่งใด ๆ ของปู่ที่อยู่ใน
นครนี้ก็ดี ทรัพย์และธัญชาติที่มีอยู่ก็ดี ปู่ขอยกให้แก่
พระบิดาของเจ้าทั้งสิ้น ขอให้เวสสันดรจงมาเป็นราชา
ปกครองในสีพีรัฐเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โปต ความว่า ลูกก่อนชาลิวาชาหลาน
น้อย นั้นเป็นกรรมที่พวกเราทำไว้แล้ว. บทว่า ภูณฺหจฺจํ ได้แก่ เป็นกรรม
ที่ทำลายความเจริญ. บทว่า ยํ เน กิลฺยจฺจิ ความว่า สิ่งอะไร ๆ ของปู่มีอยู่
ในพระนครนี้ สิ่งนั้นทั้งหมดยกให้แก่พระบิดาของหลาน. บทว่า สิวิริญฺเส
ปฺปาสตฺตุ ความว่า ขอพระเวสสันดรนั้นจงเป็นราชาปกครองในพระนครนี้.

พระราชลิวาชากราบทูลว่า

ข้าแต่สมมติเทพ พระชนกของหม่อมฉันคงจัก
ไม่เสด็จมาเป็นพระราชของชาวสีพี เพราะถ้อยคำ

ของหม่อมฉัน ขอพระองค์เสด็จไปอภิเษกพระราช

โอรสด้วยราชสมบัติ ด้วยพระองค์เองเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ลิวิสุตโตโม ได้แก่ เป็นผู้ประเสริฐที่สุดของชาวสิพี. บทว่า ลินุจ ความว่า อภิเษกด้วยราชสมบัติ เหมือนมหาเมฆโปรยหยาดน้ำฝนฉะนั้น.

พระเจ้าสญชัยได้ทรงสดับฟังพระชาติตรัส จึงมีพระราชดำรัสเรียกหาเสนาकुตอมายมาสั่งให้ตีกลองใหญ่ป่าวประกาศทั่วเมือง

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

แต่นั้นพระเจ้าสญชัยบรมกษัตริย์ตรัสกะเสนาบดี

ว่า กองทัพ คือกองช้าง กองม้า กองรบ กองราบ

จงผูกสอดศัสตราวุธ ชวานิคม พราหมณ์บุโรหิตจง

ตามเข้าไป แต่มั่นอมายหกหมื่นผู้สหายของบุตรเรา

งามน่าดู ประดับแล้วด้วยผ้าสีต่าง ๆ พวกหนึ่งทรงผ้า

สีเขียว พวกหนึ่งทรงผ้าสีเหลือง พวกหนึ่งทรงผ้าสี

แดงเป็นดุจอุณหิส พวกหนึ่งทรงผ้าสีขาว ผูกสอด

ศัสตราวุธจงมาโดยพลัน เขาคันวันต์ เขาคันธรและ

เขาคันธมาทน์ ปกคลุมด้วยนानาพฤษชาติ เป็นที่อยู่

แห่งหมู่อัยยงกิตทั้งหลายให้รุ่งเรืองฟุ้งทลปไปด้วย

ทิพยโอสถ ฉันทิโยธาทั้งหลายผูกสอดศัสตราวุธแล้ว จง

มาพลันจงยังกิตทั้งหลายให้รุ่งเรืองฟุ้งทลปไปฉนั้น

จงผูกช้างหมื่นสี่พันเชือกให้มีสายรัดแล้วด้วยทองแท่ง

เครื่องประดับแล้วด้วยทอง อันเหล่าความชูช่างถือโอมร

และขอขึ้นขี่ ผูกสอดศัสตราวุธแล้ว มือลังการปรากฏ
บนคอช้าง จงรีบมา แต่นั่นจงผูกม้าหมื่นสี่พันตัว
ที่เป็นชาติอาชาไนยสินธพมีกำลัง อันความญ่ม้าถือดาบ
และแลงธนูขี่ ผูกสอดศัสตราวุธแล้ว ประดับกายแล้ว
อยู่บนหลังม้า จงรีบมาแต่นั้น จงเทียมรถหมื่นสี่พัน
คัน ซึ่งมีกงรถแล้วด้วยเหล็ก มีเรื่อนรถขจิตด้วยทอง
จงยกขึ้นซึ่งธง โล่ เขน แลงธนู ในรถนั้น เป็นผู้
มีธรรมมั่นคง มุ่งประหารข้าศึก ผูกสอดศัสตราวุธ
แล้ว เป็นช่างรถอยู่ในรถ จงรีบมา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สนุหาหนนุตุ ได้แก่ จงผูกสอดอาวุธ
ทั้งหลาย. บทว่า สฏฐิสหสฺसानิ ได้แก่ อมาตย์หกหมื่นผู้เป็น
สหชาติกับบุตรของเรา. บทว่า นิลวตุถาธาเนเก ความว่า พวกหนึ่งทรง
ผ้าสีเขียว คือเป็นผู้มุ่งห่มผ้าสีเขียวจงมา. บทว่า มหาภูตคณาลโย ได้แก่
เป็นที่อยู่ของหมู่ยักษ์ทั้งหลาย. บทว่า ทิสา ภนุตุ ปวนุตุ จ ความว่า
จงให้รุ่งเรืองและฟุ้งตลบไปด้วยอาภรณ์และเครื่องลูบไล้ทั้งหลาย. บทว่า
หตุถิกขนุเชหิ ความว่า ความช่างเหล่านั้นจงขี่คอช้างรีบมา. บทว่า ทสฺสิตา
ได้แก่ มีเครื่องประดับปรากฏ. บทว่า อโยสุตตเนมิโย ได้แก่ มีกงรถที่
ใช้เหล็กหุ้มอย่างดี. บทว่า สุวณฺณจิจฺจโรปกุขเร ความว่า พระเจ้าสญชัย
ตรัสว่า จงเทียมรถหมื่นสี่พันคันปานนี้ ซึ่งมีเรื่อนรถขจิตด้วยทอง. บทว่า
วิบุผาเลนตุ ได้แก่ จงยกขึ้น.

พระเจ้าสญชัยจัดกองทัพอย่างนี้แล้ว ตรัสสั่งว่า พวกเจ้าจงตกแต่ง
มรรคาเป็นที่มา ให้มีพื้นเรียบ กว้างแปดอุสสะ ตั้งแต่เขตครุราชธานีจนถึงเขา
วงกต แล้วทำสิ่งนี้ด้วย ๆ เพื่อต้องการตกแต่งมรรคาให้งดงาม แล้วตรัสว่า

พวกเจ้าจงจัดบุปผชาติทั้งระเบียบดอกไม้ของ
หอมเครื่องทา กับทั้งข้าวตอกเรียวยาวลง ทั้งบุปผชาติ
และรัตนอันมีค่า จัดหม้อสุราเมรัย ๑๐๐ หม้อทุก
ประตูบ้าน จัดมังสะ ขนมห ขนมหทำด้วยงา ขนมหกุ่มมาส
ประกอบด้วยปลา และจัดเนยใส น้ำมัน น้ำส้ม นม
สด สุราทำด้วยแป้งข้าวฟ่างให้มาก แล้วจงยืนอยู่ ณ
ทางที่พ่อเวสสันดรลูกข้าจะมา. ให้มีคนหุงต้ม พ่อครัว
คนฟ้อนรำ คนโลดเต๋น และคนขับร้องเพลง ปรบ
มือ กลองยาว คนขับเสียงแจ่มใส คนเล่นกลสามารถ
กำจัดความโศกได้ จงนำพิณทั้งปวง และกลอง ทั้ง
มโหระทึกมา จงเป่าสังข์ ตีกลองหน้าเดียว จงประโคม
ตะโพน บัณเฑาะว์ สังข์ และดุริยางค์ ๔ คือ โคะ
กลองใหญ่ กลองรำมะนา กุฎุมพะ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ลาชา โอลิเกีย ปุปฺผา ความว่า
พระเจ้าศตยชัยมีรับสั่งว่า จงจัดโปรยดอกไม้ดอกกับข้าวตอกทั้งหลาย ซึ่งชื่อว่า
ดอกไม้มีข้าวตอกเป็นที่ห้ำ โปรยดอกไม้ของหอมและเครื่องลูบไล้ใน
มรรคาห้อยดอกไม้ของหอมและเครื่องลูบไล้ที่เพดาน. บทว่า อคฺขิยานิ จ
ความว่า จงตั้งบุปผชาติและรัตนอันมีค่าในทางที่ลูกของเราจะมา. บทว่า
คาม คาม ได้แก่ ตั้งไว้ทุก ๆ ประตูบ้าน. บทว่า ปติตา จนฺตุ ความ
ว่า จงจัดแจงตั้งหม้อสุราเมรัยเป็นต้น เพื่อผู้ระหายนะจะได้ดื่ม. บทว่า มจฺจ-
ลฺยฺตา ได้แก่ ประกอบด้วยปลาทั้งหลาย. บทว่า กงฺคุปฺภฺจา ได้แก่ สำเร็จด้วย
แป้งข้าวฟ่าง. บทว่า มุทฺทิกา ได้แก่ คนขับร้องเสียงใส. บทว่า โสภ-
ณายิกา ความว่า พวกเล่นกล หรือแม่คนอื่น ๆ ใครก็ตามที่สามารถระงับ

ความโศกที่เกิดขึ้นเสียได้ ท่านเรียกว่า โสภขุณายิกา. บทว่า **ขรมุขานิ** ได้แก่ สัจจ์ใหญ่เกิดแต่สมุทธรเป็นทักษิณาวัญ. บทว่า **ลัมบา** ได้แก่ สัจจ์สองชนิดคือ สัจจ์รูปกำมือ และสัจจ์รูปขวด คนตรี ๔ อย่างเหล่านี้คือ โคะระ กลองใหญ่ กลองรำมะนา และกุกุมพะ.

พระเจ้าสญชัยทรงตั้งจัดการประดับบรรดาด้วยประการฉะนี้ กาลนั้น ฝ่ายชุกกบริโภคอาหารเกินประมาณ ไม่อาจให้อาหารที่บริโภคนั้นย่อยได้ ก็ทำกาลกิริยาในที่นั่นเอง. ครั้งนั้นพระเจ้าสญชัยให้ทำฌาปนกิจชุกก ให้ตีกลองใหญ่ป่าวประกาศในพระนครว่า คนใดคนหนึ่งซึ่งเป็นญาติของชุกก จงเอาสมบัติที่พระราชทานเหล่านั้นไป ครั้นไม่พบคนที่เป็ญาติของชุกก จึงโปรดให้ขนทรัพย์ทั้งปวงคืนเข้าพระคลังหลวงอีกตามเดิม.

ครั้งนั้น พระเจ้าสญชัยจัดประชุมกองทัพทั้งปวงประมาณ ๑๒ อักโขภิกษิ์สิ้น ๗ วัน พระบรมกษัตริย์พร้อมด้วยราชบริพารใหญ่ ยกกองทัพออกจากพระนคร ให้พระชาติราชกุมารเป็นผู้นำทางเสด็จ.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

กองทัพใหญ่นั้น เป็นพาหนะของชนชาวสิทิ

ควบคุมกัน มีพระชาติราชกุมารเป็นผู้นำทางไปสู่เขาวงกต ช้างพลายกฤษณมีอายุ ๖๐ ปี พอคความช้างผูกสายรัดก็บันลือโกญจนาท ม้าอาชาไนยทั้งหลายก็รำเรงเสียงกกรรณก็เกิดดังกึกก้อง ชูลิระเองก็ฟุ้งปิดนภากาศ เมื่อกองทัพพาหนะของชาวสิทิควบคุมกันยกไป กองทัพใหญ่นั้นควบคุมกัน นำสิ่งทีควรนำไป มีพระชาติราชกุมารเป็นผู้นำทางไปสู่เขาวงกต โยธาทั้งหลายเข้า

ไปสู่ป่าใหญ่อันมีกิ่งไม้มาก มีน้ำมาก ดาดายไปด้วย
ไม้ดอกและไม้ผลทั้งสองอย่าง เสียงหยาดน้ำไหลใน
ไพรสนทน์นั้นดังลั่น นกทั้งหลายเป็นอันมากมีพรรณ
ต่าง ๆ กัน เข้าไปร่ำร้องกะนกที่ร่ำร้องอยู่ที่แถวไม้อัน
มีดอกบานตามฤดูกาล กษัตริย์ทั้ง ๔ องค์ เสด็จทาง
ไกลล่องวันและคืน ก็ถึงประเทศที่พระเวสสันดร
ประทับอยู่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มหตี ได้แก่กองทัพนับประมาณ ๑๒
อักษโภภินิ. บทว่า อวยยุตฺตา ได้แก่ คบคุมกัน. บทว่า โกลฺยจํ นทติ
ความว่า ในกาลนั้น พรหมณ์ชาวกาลิงครัฐ เมื่อฝนตกในแคว้นของตนแล้ว
ก็นำช้างปัจจัยนาครตัวประเสริฐนั้นมาถวายคืนแด่พระเจ้าศตยชัย ช้างนั้นดีใจว่า
จักได้พบนายละหนอ จึงได้บันลือโกลยจนาท ท่านกล่าวคำนี้หมายเอาช้างนั้น.
บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กจฺจุฉาย ความว่า พอความช้างผูกสายรัดทองคำ
ก็ดีใจบันลือโกลยจนาท. บทว่า หลิสฺสฺสนฺติ ได้แก่ ได้ส่งเสียงดัง. บทว่า
หาริหารินิ ได้แก่ สามารถนำสิ่งที่พืงนำไป. บทว่า ปาวิสุ ได้แก่ เข้า
ไปแล้ว. บทว่า พหุสาขํ ได้แก่ มีกิ่งไม้มาก. บทว่า ทิมมทฺธานํ ได้
แก่ ทางประมาณ ๖๐ โยชน์. บทว่า อุปาคณฺฐํ ความว่า ลูถึงประเทศที่
พระเวสสันดรประทับอยู่.

จบมหาราชบรรพ

ฉัตติยบรรพ

ฝ่ายพระชาติราชากุมารให้ตั้งค่ายแทบฝั่งสระมุจลินท์ ให้กลับรถหมื่นสี่พันคัน ตั้งให้มีหน้าเฉพาทางที่มา แล้วให้จัดการรักษาสัตว์ร้ายมีราชสีห์ เสือโคร่งเสือเหลืองและแรดเป็นต้นในประเทศนั้น ๆ เสียงพาหนะทั้งหลาย มีช้างเป็นต้นอ้ออิงสนั่น ครั้งนั้น พระเวสสันดรมหาสัตว์ได้ทรงสดับเสียงนั้นก็ทรงกลัวแต่มรรณภัย ด้วยเข้าพระทัยว่า เหล่าปัจเจกมิตรของเราปลงพระชนม์พระชนกของเราแล้วมาเพื่อต้องการตัวเรากระมังหนอ จึงพาพระนางมัทรีเสด็จขึ้นภูผาทอดพระเนตรดูกองทัพ.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

พระเวสสันดรราชาฤษีได้ทรงสดับเสียงกึกก้อง
แห่งกองทัพเหล่านั้น ก็ตกพระหฤทัย เสด็จขึ้นสู่
บรรพต ทอดพระเนตร ดูกองทัพด้วยความกลัว ตรัส
ว่า แน่ะพระน้องมัทรี เธอจงพิจารณาสำเนียงกึกก้องใน
ป่าฝูงม้าอาชาในยร่าเริง ปลายธงปรากฏไสว พวกที่มา
เหล่านี้ ดูพวกพรานล้อมฝูงมฤคชาติในป่าไว้ด้วยข่าย
ต้อนให้ตกในหลุมก่อน แล้วทีมแทงด้วยหอกสำหรับ
ฆ่ามฤคชาติอันคม เลือกลงเอาแต่ที่มีเนื้อล่ำ ๆ เราทั้ง
หลายผู้หาความพิศมิได้ ต้องเนรเทศมาอยู่ป่า ถึงความ
ฉิบหายด้วยมือมิตร เธอจงดูคนฆ่าคนไม่มีกำลัง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อิงฺฆ เป็นนิบาตลงในอรรถว่า ตักเตือน.
บทว่า นิสามหิ ความว่า เธอจงดู คือใคร่ครวญดูว่า กองทัพของเราหรือ

กองทัพปรีกษ์ การเชื่อมความของสองคาถากิ่งว่า **อิเม นูน อรณฺณมฺหิ** เป็นต้น ฟังทราบอย่างนี้ เนาะพระน้องมัทรี พวกพรานล้อมฝูงมฤคในป่าไว้ด้วยข่าย หรือดื้อนลงหลุม พูดยุในขณะนั้นว่า จงฆ่าสัตว์ร้ายเสีย ทิ่มแทงด้วยหอกสำหรับฆ่ามฤคอันคม เลือกฆ่ามฤคเหล่านั้นเอาแต่ตัวต่ำ ๆ ฉันทใด สองเรานี้ถูกทิ่มแทงด้วยวาจาอัสติบุรุษว่า จักฆ่าเสียด้วยหอกอันคม และเราผู้ไม่มีผิด ถูกขับไล่คือเนรเทศออกจากแคว้นแคว้นมาอยู่ในป่า ก็ฉันทนั้นเหมือนกัน แม้เมื่อเป็นเช่นนั้น . บทว่า **อมิตฺตเหตุตฺถุจฺจตา** ได้แก่ ก็ยังถึงความฉิบหายด้วยมือของเหล่าอมิตร. บทว่า **ปฺลฺลสฺส ทฺพฺพฺลฆาตกํ** ความว่า พระเวสสันดรทรงคร่ำครวญเพราะมรณภัย ด้วยประการฉะนี้.

พระนางมัทรีได้ทรงสดับพระราชดำรัส จึงทอศพระเนตรกองทัพ ก็ทรงทราบว่าเป็นกองทัพของคนเมื่อจะให้พระมหาสัตว์ทรงอุ้มพระหฤทัย จึงตรัสคาถานี้

**เหล่าอมิตรไม่ฟังข่มเหงพระองค์ได้ เหมือนเพลิง
ไม่ฟังข่มเหงทะเลได้ฉะนั้น ขอพระองค์ทรงพิจารณา
ถึงพระพรที่ท้าวสักกเทวราชประทานนั้นนั่นแล ความ
สวัสดิจะพึงมีแก่เราทั้งหลายจากพลนิกายนี้เป็นแน่.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อคฺคฺวิ อุกฺกณฺณเว** ความว่า ไฟที่ติดด้วยคบหญ้าเป็นต้น ย่อมไม่ข่มเหงน้ำทั้งกว้างทั้งลึกกล่าวคือทะเล คือไม่อาจทำให้ร้อนได้ ฉันทใด ปัจจามิตรทั้งหลายย่อมข่มเหงพระองค์ไม่ได้ คือข่มขี้ไม่ได้ ฉันทนั้น . บทว่า **ตฺเทว** ความว่า พระนางมัทรีให้พระมหาสัตว์อุ้มพระหฤทัยว่า ก็พรอันใดที่ท้าวสักกเทวราชประทานแด่พระองค์ตรัสว่า ข้าแต่พระมหाराชเจ้า ไม่นานนักพระชนกของพระองค์จะเสด็จมา ขอพระองค์จงพิจารณาพร้อมนั้นเถิด ความสวัสดิจะพึงมีแก่พวกเราจากพลนิกายนี้เป็นแน่แท้.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ทรงบรรเทาความโศกให้เบาลงแล้ว พร้อมด้วยพระนางมัทรีเสด็จลงจากภูเขาประทับนั่งที่ทวารบรรณศาลา ฝ่ายพระนางมัทรีก็ประทับนั่งที่ทวารบรรณศาลาของพระองค์.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

แต่นั้นพระเวสสันดรราชาเสด็จลงจากบรรพต
ประทับนั่ง ณ บรรณศาลา ทำพระหฤทัยให้มั่นคง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทพฺหํ กตฺวาน มานสิ ความว่า
ประทับนั่งทำพระหฤทัยให้มั่นคงว่า เราเป็นบรรพชิต ใครจักทำอะไรแก่เรา.

ขณะนั้น พระเจ้าสญชัยตรัสเรียกพระนางศุสดีราชเทวีมารับสั่งว่า แนะ
ศุสดีผู้เจริญ เมื่อพวกเราทั้งหมดไปพร้อมกัน จักมีความเศร้าโศกใหญ่ ฉันจะ
ไปก่อน ต่อนั้น เธอจงกำหนดดูว่า เดียวนี้พวกเข้าไปก่อนจักบรรเทาความเศร้า
โศกนั่งอยู่แล้ว ฟังไปด้วยบริวารใหญ่ ลำดับนั้น พ่อชาติและแม่กัณหาชينا
รออยู่สักครู่หนึ่งแล้วจึงไปภายหลัง ตรัสสั่งจะนี้แล้วให้กลับรถให้มีหน้าเฉพา
ทางที่มา จัดการรักษาในที่นั้น ๆ เสด็จลงจากคอช้างตัวประเสริฐซึ่งประดับแล้ว
เสด็จไปสู่สำนักของพระราชโอรส.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

พระเจ้าสญชัยผู้ชนกนาถให้กลับรถ ให้กองทัพ
ตั้งยับยั้งอยู่แล้ว เสด็จไปยังพระเวสสันดรผู้โอรสซึ่ง
เสด็จประทับอยู่ในป่าพระองค์เดียว เสด็จลงจากคอช้าง
พระที่นั่ง ทรงสะพักเฉยพระอังสาประนมพระหัตถ์
อันเหล่าอำมาตย์ห้อมล้อม เสด็จมาเพื่ออภิเษกพระ
โอรส พระเจ้าสญชัยได้ทอดพระเนตรเห็นพระเวส-

สันดรราชโอรส มีพระกายมิได้ลู่ไปได้ตกแต่ง มีพระ-
มนัสแน่วแน่ นั่งเข้ามาอยู่ในบรรณศาลานั้น ไม่มี
ภัยแต่ที่ไหน ๆ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วุฏฐาเปตฺวาน เสนิโย ความว่า
ให้พลนิกายตั้งยับยั้งอยู่เพื่อประโยชน์แก่การอารักขา. บทว่า เอกังโส ได้แก่
ทำผ้าห่มเฉวียงพระอังสาข้างหนึ่ง. บทว่า สติจฺจิตฺตมาคฺมิ ความว่า เสด็จเข้า
ไปเพื่ออภิเษกในราชสมบัติ. บทว่า รมฺมรูปํ ได้แก่ มิได้ลู่ไปได้และตกแต่ง.

พระเวสสันดรและพระนางมัทรีทอดพระเนตร

เห็นพระราชบิดาผู้มีความรักในพระโอรสนั้น เสด็จมา
เสด็จลุกต้อนรับถวายบังคม ฝ่ายพระนางมัทรีทรงชบ
พระเศียรอภิวัตแทบพระบาทพระสัตสุระ กราบทูลว่า
ข้าแต่สมมติเทพ หม่อมฉันผู้สะใภ้ของพระองค์
ขอถวายบังคม พระยกุลบาทของพระองค์ พระเจ้า
สตุชัยทรงสวมกอดสองกษัตริย์ประทับทรงวง ฝ่ายพระ-
หัตถ์ลูบพระปฤษฎางค์อยู่ไปมา ณ อาศรมนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปาเท วนฺทามิ เต ทูสา ความว่า
พระนางมัทรีกราบทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ หม่อมฉันผู้สะใภ้ของพระองค์ ขอ
ถวายบังคมแทบพระยกุลบาท กราบทูลฉะนั้นแล้วถวายบังคม. บทว่า เตสุ
ตตฺถ ได้แก่ กษัตริย์ทั้งสองนั้น ณ อาศรมที่ทำวสัฏกเทวราชประทานนั้น.
บทว่า ปลิสฺซุ ความว่า ให้อิงแอบแนบพระทรงวง ทรงจุมพิตพระเศียร
ทรงลูบพระปฤษฎางค์ของสองกษัตริย์ด้วยพระหัตถ์อันอ่อนนุ่ม.

ต่อนั้น พระเจ้าสตุชัยทรงกันแสงคร่ำครวญ ครั้นสร้างโศกแล้ว เมื่อ
จะทรงทำปฏิสันถารกับสองกษัตริย์นั้น จึงตรัสว่า

ถูกรัก พ่อไม่มีโรคาพาธกรรมัง สุขสำราญดี
กรรมัง ยังอรรถภาพให้เป็นรูปด้วยเสาะแสวงหาผลอาหาร
สะดวกกรรมัง มูลผลอาหารมีมากกรรมัง เหลือบ ยุง
และสัตว์เลื้อยคลานที่จะมีน้อยกรรมัง ความเบียดเบียน
ให้ลำบากในวนประเทศที่เคลื่อนไปด้วยเนื้อร้าย ไม่
ค่อยมีกรรมัง.

พระมหาสัตว์ได้ทรงสดับพระดำรัสของพระบิดา จึงกราบทูลว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ หม่อมฉันทั้งสองมี
ความเป็นอยู่อย่างผิดเคื่อง เทียวเสาะแสวงหาผลอาหาร
เลี้ยงชีพ ข้าแต่พระมหाराชเจ้า หม่อมฉันทั้งหลาย
เป็นผู้เข็ญใจ ฝึกแล้วคือหมดพยศ ความเข็ญใจฝึกหม่อม
ฉันทั้งหลาย คุณนายสารดีฝึกม้าให้หมดพยศฉะนั้น ข้า
แต่มหाराช หม่อมฉันทั้งหลายลูกนรเทศมีร่างกาย
เทียวแห่ง ด้วยการหาเลี้ยงชีพในป่า จึงมีเนื้อหนังชুব
ลงเพราะไม่ได้เห็นพระชนกและพระชนนี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยาทิสี กิทิสา ความว่า เป็นความ
เป็นอยู่ตัวอย่างใดอย่างหนึ่ง. บทว่า กสิรา ชีวิกา โหม ความว่า ข้าแต่
พระบิดา ความเป็นอยู่ของหม่อมฉันทั้งหลายเป็นทุกข์ เพราะหม่อมฉันทั้งหลาย
มีชีวิตอยู่ด้วยการเทียวเสาะแสวงหาผลอาหาร. บทว่า อนิทุธิโน ความ
ว่า ข้าแต่พระมหाराชเจ้า ความเข็ญใจยอมฝึกคนจนที่เข็ญใจและความเข็ญใจนั้น
ยอมฝึก คือทำให้หมดพยศ เหมือนนายสารดีผู้ฉลาดฝึกม้าฉะนั้น หม่อมฉัน
ทั้งหลายอยู่ในที่นี้เป็นผู้เข็ญใจอันความเข็ญใจฝึกแล้ว คือทำให้หมดพยศแล้ว

ความเจริญใจนั้นแหละฝึกห่อมันทั้งหลาย. ปาฐะว่า **ทเมถ โน** ดังนี้ก็มี ความว่าฝึกห่อมันทั้งหลายแล้ว. บทว่า **ชีวิโสภินิ** ความว่า พระเวสสันดรทูลว่าห่อมันทั้งหลายมีความเศร้าโศกอยู่ในป่า จะมีความสุขอย่างไรได้.

ก็และครั้งกราบทูลอย่างนี้แล้ว พระเวสสันดรเมื่อจะทูลถามถึงข่าวคราวของพระโอรสและพระธิดาอีกจึงทูลว่า

ทายาทผู้มีมโนรยยังไม่สำเร็จ ของพระองค์ผู้

ประเสริฐของชาวสีพี คือพ่อชาลีและแม่กัณหาชينا
ทั้งสองตกอยู่ในอำนาจของพราหมณ์ร้ายกาจเหลือเกิน
แก่ตีพ่อชาลีและแม่กัณหาชينا ดูกคนตีฝูงโค ถ้า
พระองค์ทรงทราบ หรือได้สดับข่าวลูกทั้งสองของ
พระราชบุตรมีทรินั้น ขอได้โปรดตรัสบอกแก่ห่อม
ันทั้งสองทันที ดูกหมองูเหี้ยวยามาณพที่ถูกงูกัด
ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทายาทปุตฺตมานสา** ความว่า พระเวสสันดรกราบทูลว่า ข้าแต่พระมหाराชเจ้า ทายาทของพระองค์ผู้ประเสริฐของชาวสีพี มีมโนสังยังไม่ถึงแล้ว คือมีมโนรยยังไม่สมบูรณ์ ตกอยู่ในอำนาจของพราหมณ์ พราหมณ์นั้นแกติสองกุมารนั้นราวกะว่าคนตีฝูงโค ถ้าพระองค์ทรงทราบ หรือได้สดับข่าวลูกทั้งสองของพระราชบุตรมีทรินั้น ด้วยได้ทอดพระเนตรเห็นหรือด้วยได้ทรงสดับข่าวก็ตาม. บทว่า **สฺปฺปทฺถุจฺจ** มาณวีความว่า ขอได้โปรดแจ้งให้ทราบคือตรัสบอกแก่ห่อมันทั้งสองทันทีเหมือนหมองูเหี้ยวยามาณพที่ถูกงูกัด เพื่อสารอกพิษเสียฉะนั้น.

พระเจ้าสญชัยตรัสว่า

หลานทั้งสองคือชาติและกัณหาชينا พ่อได้ให้
ทรัพย์แก่พราหมณ์ชุกไถไว้แล้ว เจ้าอย่าวิตกเลย จง
ไปรงใจเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นิฤกิตา ได้แก่ ให้ทรัพย์ไถไว้แล้ว.

พระมหาสัตว์ได้ทรงสดับดังนั้น ก็ทรงได้ความโปรงพระหฤทัย เมื่อ
จะทรงทำปฏิสันถารกับพระบิดาจึงตรัสว่า

ข้าแต่พระบิดา พระองค์ไม่มีพระโรคาพาธ

กรรมัง สุขสำราญดีกรรมัง พระเนตรแห่งพระมารดา
ของหม่อมฉันยังไม่เสื่อมกรรมัง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า จกฺขุ ความว่า พระเวสสันดรทูลถามว่า
พระเนตรของพระมารดาผู้ทรงกันแสงเพราะความเศร้าโศกถึงพระโอรส ไม่
เสื่อมเสียหรือ.

พระเจ้าสญชัยตรัสว่า

ถูกรัก พ่อไม่ค่อยมีโรค และมีความสุขสำราญ
ดี อนึ่ง จักขุของมารดาเจ้าก็ไม่เสื่อม.

พระมหาสัตว์กราบทูลว่า

ยวดยานของพระองค์หาโรคภัยนี้ได้กรรมัง พา-
หนะยังใช้ได้คล่องแคล่วดีกรรมัง ชนบทมั่งคั่งกรรมัง
ฝนตกต้องตามฤดูกาลกรรมัง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วุฏฺฐิ ได้แก่ ฝน.

พระเจ้าสญชัยตรัสว่า

ยวดยานของพ่อไม่มีโรครภัย พาหนะยังใช้ได้

คล้องแคล่วดี ชนบทก็มั่งคั่ง ฝนก็ตกต้องตามฤดู

กาล.

เมื่อสามกษัตริย์ตรัสปราศรัยกันอยู่อย่างนี้ พระนางมุสดีเทวีทรงกำหนดว่า บัดนี้กษัตริย์ทั้งสามจักทำความโศกให้เบาบาง ประทับนั่งอยู่ จึงเสด็จไปสู่สำนักพระโอรสพร้อมด้วยบริวารใหญ่

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

เมื่อสามกษัตริย์กำลังตรัสกันอยู่อย่างนี้ พระนาง

มุสดีราชมารดา ผู้เป็นพระราชบุตรพระเจ้ามัททราช

เสด็จด้วยพระบาทไม่ได้สวมฉลองพระบาท ได้ปรากฏ

และช่องอุผา พระเวสสันดรและพระนางมัทรีทอด

พระเนตรเห็นพระราชชนนีผู้มีความรักในพระโอรส

กำลังเสด็จมา ก็เสด็จลุกต้อนรับเสด็จ ถวายบังคม

พระนางมัทรีทรงอภิวัตแทบพระบาทแห่งพระสัสสุ

ด้วยพระเศียร ทูลว่า ข้าแต่พระแม่เจ้า หม่อมฉัน

มัทรีผู้สละไขข้อถวายบังคมพระยุคลบาทของพระแม่เจ้า.

ก็ในเวลาที่พระเวสสันดรและพระนางมัทรีถวายบังคมพระนางมุสดีเทวีแล้วประทับยืนอยู่ พระชาติีและพระกัณหาชيناทั้งสอง อันกุมารกุมารีห้อมล้อมเสด็จมาถึง พระนางมัทรีประทับยืนทอดพระเนตรทางมาแห่งพระโอรสพระธิดาอยู่ พระนางเจ้าทอดพระเนตรเห็นพระโอรสพระธิดาเสด็จมาโดยสวัสดิ์ ก็ไม่สามารถจะทรงพระวรกายอยู่ด้วยภาวะของพระองค์ ทรงคร่ำครวญเสด็จไปแต่ที่นั่น คุณแม่โคมีลูกอ่อนฉะนั้น ฝ่ายพระชาติีและพระกัณหาทอดพระเนตรเห็นพระมารดา ก็ทรงคร่ำครวญวิ่งตรงเข้าไปหาพระมารดาทีเดียว.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม ๔ ภาค ๓ - หน้าที่ 799

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

พระชาติและพระกัณหาชินาผู้มาโดยสวัสดิแต่ที่

ไกลทอดพระเนตรเห็นพระนางมัทรี ก็ทรงกันแสงวิ่ง

เข้าไปหาดูลูกโคอ่อนเห็นแม่ ก็ร้องวิ่งเข้าไปหาฉะนั้น

พระนางมัทรีเล่า พอตอดพระเนตรเห็นพระโอรสพระ

ธิดาผู้มาโดยสวัสดิแต่ที่ไกลก็สิ้นระริวไปทั่วพระวรกาย

คล้ายแม่มดที่ฝีสิงตัวสั้นฉะนั้น น้ำมันก็ไหลออกจาก

พระถันทั้งคู่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กนฺทนฺตา อภิวิสฺสุ ความว่า ร้องให้
วิ่งเข้าไปหา. บทว่า วารุณฺวิ ปเวเชนฺติ ความว่า ตัวสั้นเหมือนแม่มดที่ถูก
ฝีสิง. บทว่า ถนฺชารภิสฺสฺสจฺจ ความว่า สายน้ำนมไหลออกจากพระถัน
ทั้งสอง.

ได้ยินว่า พระนางมัทรีทรงคร่ำครวญด้วยพระสุรเสียงอันดัง พระ-
กายสิ้นถึงวิสัยญาภาพลัมลงเหยียดยาวเหนือปฐพี ฝ่ายพระชาติและพระกัณหา
เสด็จมาโดยเร็ว ถึงพระชนนีก็ถึงวิสัยญาภาพลัมลงทับพระมารดา ในขณะนั้น
น้ำนมก็ไหลออกจากพระยุคลถันของพระนางมัทรี เข้าพระโอษฐ์แห่งกุมารกุมารี
ทั้งสองนั้น ได้ยินว่า ถ้าจักไม่มีลมหายใจประมาณเท่านี้ พระกุมารกุมารีทั้งสอง
จักมีหทัยแห่งพินาศไป.

ฝ่ายพระเวสสันดรทอดพระเนตรเห็นพระปิยบุตรบุตรีก็ไม่อาจทรงกลั้น
โศกาครุไว้ ถึงวิสัยญาภาพลัมลง ณ ที่นั่นเอง แม้พระชนกและพระชนนีแห่ง
พระเวสสันดรก็ถึงวิสัยญาภาพลัมลงในที่นั้นเหมือนกัน.

เหล่าอำมาตย์หกหมื่นผู้สหาติของพระมหาสัตว์เห็นกิริยาของ ๖
กษัตริย์ ดังนั้นก็ถึงวิสัยญาภาพลัมลง ณ ที่นั้นเหมือนกัน.

บรรดาราชบริวารทั้งหลายที่เห็นเหตุการณ์อันน่าสงสารนั้น แม้นคน
หนึ่งก็ไม่อาจดำรงอยู่ได้โดยภาวะของตน อาศรมบททั้งสิ้นได้เป็นเหมือนป่าร้าง
อันลมยุคนั้นควาย่ำยีแล้ว ขณะนั้นภูผาทั้งหลายก็บันลือลั่น มหาปฐพีก็หวั่นไหว
มหาสมุทรก็กำเริบ เขาสิเนรุราชก็โอนเอนไปมา เทวโลกทั่วกามาพจรก็เกิด
โกลาหลเป็นอันเดียวกัน.

ครั้งนั้น ท้าวสักกเทวราชทรงดำริว่า กษัตริย์ทั้ง ๖ องค์ พร้อมด้วย
ราชบริพารถึงวิสัยญญาภาพ ไม่มีใครแม้นคนหนึ่งที่สามารถจะลุกขึ้นรตนน้ำลงบน
สรีระของใครได้ เอาเถอะ เราจักยังฝนโปกขรพรุษให้ตกลงเพื่อชนเหล่านั้น
ในบัดนี้ คำริคะนี้แล้วจึงยังฝนโปกขรพรุษให้ตกลง ณ สมาคมแห่งกษัตริย์
ทั้ง ๖ พระองค์ ชนเหล่าใดใครให้เปียกชนเหล่านั้นก็เปียก เหล่าชนที่ไม่ต้องการ
ให้เปียก แม้นสักหยาดเดียวก็ไม่ตั้งอยู่ในเบื้องบนแห่งชนเหล่านั้น เพียงคังน้ำ
กลิ้งไปจากใบบัวฉะนั้น ฝนโปกขรพรุษนั้นเป็นเหมือนน้ำฝนที่ตกลงบนใบบัว
ด้วยประการฉะนี้ ในกาลนั้นกษัตริย์ทั้ง ๖ พระองค์ก็กลับพื้นพระองค์ มหา-
ชนทราบความมหัศจรรย์ว่า ฝนโปกขรพรุษตก ณ สมาคมพระญาติแห่ง
พระมหาสัตว์ และแผ่นดินไหว.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

ความกึกก้องใหญ่ได้เกิดแก่สมาคมพระญาติ ภูเขา
ทั้งหลายก็บันลือลั่น แผ่นดินก็หวั่นไหว ฝนตกลงเป็น
ทอธารในกาลนั้น ลำดับนั้น พระราชาเวสสันดรก็
ประชุมด้วยพระประยูรญาติทั้งหลาย พระชาติและพระ
กัณหาชินาผู้พระราชนัดดา พระนางมัทรีผู้สะใภ้ พระ
เวสสันดรผู้พระราชโอรส พระเจ้าศตยชัยผู้มหาราช

และพระนางเจ้าอุสดีผู้พระมเหสี ได้ประชุมโดยความ
เป็นอันเดียวกันในกาลใด ความมหัศจรรย์อันให้ขนพอง
สยองเกล้าได้มีในกาลนั้น ชาวแคว้นสีพีที่มาประชุม
กันทั้งหมด ร้องให้อยู่ในป่าอันน่ากลัว ประนมมือแต่
พระเวสสันดร ทูลวิงวอนพระเวสสันดรและพระนาง
มัทรีว่า ขอพระองค์เป็นอิสราหแห่งข้าพระองค์ทั้ง
หลาย ขอทั้งสองพระองค์จงครองราชสมบัติเป็นพระ-
ราชาแห่งข้าพระองค์ทั้งหลาย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โหมโส ได้แก่ ความกึกก้องอันประกอบ
ด้วยความกรุณา. บทว่า ปญฺชลิกา ความว่า ชาวพระนคร ชวานิคมและ
ชาวชนบท ทั้งหมดต่างประคองอัญชลี. บทว่า ตสฺส ยาจนฺตุ ความว่า
หมอบลงแทบพระบาทแห่งพระเวสสันดร ร้องให้คร่ำครวญวิงวอนว่า ข้าแต่
สมมติเทพ ขอพระองค์จงเป็นนาย เป็นใหญ่ เป็นบิดาของข้าพระองค์ทั้งหลาย
มหาชนประสงค์จะอภิเษกทั้งสองพระองค์ในที่นี้แหละแล้วนำเสด็จสู่พระนคร
ขอพระองค์จงรับเสวตฉัตรอันเป็นของมีอยู่แห่งราชสกุล.

จบฉัตติยบรรพ

นครกัณฑ์

พระมหาสัตว์ได้ทรงสดับดังนั้นแล้ว เมื่อจะตรัสกับพระชนก จึงตรัส
กาลานี้ว่า

พระองค์และ ชาวชนบท ชวนิคมประชุมกันให้
เนรเทศหม่อมฉันผู้ครองราชสมบัติโดยธรรมจากแคว้น
แคว้น.

ต่อนั้น พระเจ้าสญชัยเมื่อจะยังพระโอรสให้อุดโทษแก่พระองค์ จึง
ตรัสว่า

ลูกรัก จริงทีเดียว การที่พ่อให้ขับไล่ลูกผู้ไม่มี
โทษ เพราะถ้อยคำของชาวสี่พินัน ชื่อว่าพ่อได้กระทำ
กรรมอันชั่วช้า ทำกรรมอันทำลายความเจริญแก่พวก
เรา.

ครั้นตรัสกาลานี้แล้ว เมื่อจะทรงวิงวอนพระโอรสเพื่อ นำความทุกข์
ของพระองค์ไปเสีย จึงตรัสกาลานี้ว่า

ธรรมดาบุตรควรนำความทุกข์ของบิดามารดา
หรือพี่น้องหญิงออกเสีย ด้วยคุณที่ควรสรรเสริญอันใด
อันหนึ่ง แม้ด้วยชีวิตของตน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุทพุพเห ได้แก่ ฟังนำไป. บทว่า
อปี ปาณหิ อตุตโน ความว่า ได้ยินว่า พระเจ้าสญชัยตรัสอย่างนี้กะ
พระเวสสันดร ด้วยพระประสงค์อันนี้ว่า แน่ะพ่อ ธรรมดาบุตรฟังนำความ

ทุกข์ เพราะความเศร้าโศกของบิดามารดาไปเสีย แม้ต้องสละชีวิต เพราะเหตุ
นั้น ลูกอย่าเก็บโทษของพ่อไว้ในใจ จงทำตามคำของพ่อ จงเปลื้องเพศฤาษี
ออกแล้วถือเพศกษัตริย์เถิดนะลูก.

พระโพธิสัตว์แม้ทรงใคร่จะครองราชสมบัติ แต่เมื่อไม่ตรัสคำมีประ-
มาณเท่านั้น ก็หาชื่อว่าเป็นผู้หนักใจ เพราะเหตุนี้ จึงตรัสกับพระราชบิดา.
พระเจ้าสญชัยทรงอาราธนาพระมหาสัตว์ พระมหาสัตว์ทรงรับว่า สาธุ.

ครั้งนั้น เหล่าอำมาตย์หกหมื่นผู้สหชาติ รู้ว่าพระมหาสัตว์ทรงรับ
อาราธนาจึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า เวลานี้เป็นเวลาสนานพระวรกาย
จงชำระล้างธุลีและสิ่งเปราะเปื้อนเถิด.

ลำดับนั้นพระมหาสัตว์ตรัสว่า ท่านทั้งหลายรอสักครู่หนึ่ง เสด็จเข้า
บรรณศาลา ทรงเปลื้องเครื่องฤาษีเก็บไว้ ทรงพระภูษาสีดจสังข์ เสด็จออก
จากบรรณศาลา ทรงรำพึงว่า สถานที่นี้เป็นที่อันเราเจริญสมณธรรมสิ้น ๕
เดือนครึ่ง และสถานที่นี้เป็นที่แผ่นดินไหว เหตุเราผู้ถือเอายอดแห่งพระบารมี
บริจาศปิยบุตรทารทาน ทรงรำพึงฉะนี้แล้ว ทำประทักษิณบรรณศาลา ๓
รอบ ทรงกราบด้วยเบญจางคประดิษฐ์แล้วทรงสถิตอยู่.

ครั้งนั้นเจ้าพนักงานมีภูษามาลาเป็นต้น ก็ทำกิจมีเจริญพระเกศาและ
พระมัสสุเป็นต้นแห่งพระมหาสัตว์ ชนทั้งหลายได้อภิเษกพระมหาสัตว์ผู้
ประดับด้วยราชาภรณ์ทั้งปวงผู้รุ่งเรืองดุจเทวราช ในราชสมบัติ.

เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

แต่นั้น พระเวสสันดรราชทรงชำระล้างธุลีและ
ของไม่สะอาดแล้ว สละวัตรปฏิบัติทั้งปวง ทรงเพศ
เป็นพระราชา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปวahi ความว่า ให้นำไป ก็และครั้ง
ให้นำไปแล้ว ให้ถือเพศเป็นพระราชา.

ครั้งนั้น พระมหาสัตว์เป็นผู้มีพระยศใหญ่ สถานที่พระองค์ทอด
พระเนตรแล้วทอดพระเนตรแล้วก็หวั่นไหว. เหล่าผู้รู้มงคลทรงจำมงคลไว้ด้วย
ปาก ก็ยังมงคลทั้งหลายให้กึกก้อง. พวกประโคนก็ประโคนดนตรีทั้งปวงขึ้น
พร้อมกัน ความกึกก้องโกลาหลแห่งดนตรีเป็นการครึกครื้นใหญ่ รวากะ
เสียงกึกก้องแห่งเมฆคำรามกระหึ่มในท้องมหาสมุทรฉะนั้น เหล่าอำมาตย์
ประดับหัตถ์รัตนะแล้วเตรียมเทียบไว้รับเสด็จ พระเวสสันดรมหาสัตว์ทรงผูก
พระแสงขรรค์รัตนะแล้วเสด็จขึ้นหัตถ์รัตนะ เหล่าอำมาตย์หกหมื่นผู้สหชาติ
ทั้งปวง ประดับเครื่องสรรพาดังการ แวดล้อมพระมหาสัตว์ ฝ่ายนางกัญญา
ทั้งปวงให้พระนางมัทรีसनานพระกายแล้วตกแต่งพระองค์ถวายอภิเชก เมื่อถวาย
การรดน้ำสำหรับอภิเชก ณ พระเศียรแห่งพระนางมัทรีได้กล่าวมงคลทั้งหลาย
เป็นต้นว่า ขอพระเวสสันดรจงทรงอภิบาล.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

พระเวสสันดรมหาสัตว์सनานพระเศียร ทรง
พระภูษาอันสะอาด ประดับด้วยราชปิลันธนาภรณ์ทุก
อย่าง ทรงผูกสอดพระแสงขรรค์อันทำให้ราชปัจจา-
มิตรเกรงขาม เสด็จขึ้นทรงพระยาปัจจายนาคเป็นพระ-
คชาธาร ลำดับนั้น เหล่าสหชาติโยธาหาญทั้งหกหมื่น
ผู้งามสง่ามาทัศนาศาต่างรำเริงแวดล้อมพระมหาสัตว์ผู้
จอมทัพ แต่นั้นเหล่าสนมกำนัลของพระเจ้ากรุงสิพี
ประชุมกันสรรงसनานพระนางมัทรีราชกัญญา ทูลถวาย
พระพรว่า

ขอพระเวสสันดรจงอภิบาลพระแม่เจ้า ขอพระ
ชาติและพระกัณหาชินาทั้งสองพระองค์ จงอภิบาล
พระแม่เจ้า อนึ่ง ขอพระเจ้าสยุมหาราชจงคุ้มครอง
รักษาพระแม่เจ้าเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปจฺจยํ นาคมารุหฺห ได้แก่ ช้างตัว
ประเสริฐซึ่งเกิดในวันที่พระเวสสันดรประสูตินั้น. บทว่า ปรนฺตปํ ได้แก่
ยังมิตรให้เกรงขาม. บทว่า ปริกฺริสุ ได้แก่ แวดล้อม. บทว่า นนฺทยนฺดา
ได้แก่ ให้อินดี. บทว่า สิวิกญฺญา ความว่า เหล่าปชาบดีของพระเจ้าสีพี
ราช ประชุมกันให้พระนางมัทรีสงสนานด้วยน้ำหอม. บทว่า ชาลึ กณฺหา-
ชินา จฺโกล ความว่า แม้พระโอรสพระธิดาของพระแม่เจ้าเหล่านี้ ก็จงรักษา
พระมารดา.

พระเวสสันดรและพระนางมัทรีทรงได้ปัจจยนี้
ทรงอนุสรถึงการประทับแรมในป่าอันเป็นความลำบาก
ของพระองค์มาแต่ก่อน จึงให้ต้อนนทเทรีเที่ยวป่าว
ร้องตามเวียงเขาวงกตอันเป็นที่ควรยินดี พระนางมัทรี
ทรงได้ปัจจยนี้ ทรงอนุสรถึงการประทับแรมในป่าอัน
เป็นความลำบากแห่งพระองค์มาแต่ก่อน พระนางถึง
พร้อมด้วยพระลักษณะ มีพระหฤทัยร่าเริงยินดี ที่พบ
พระโอรสและพระธิดา พระนางมัทรีทรงได้ปัจจยนี้
ทรงอนุสรถึงการประทับแรมในป่า อันเป็นความ
ลำบากของพระองค์มาแต่ก่อน ทรงมีพระลักษณะ ดี
พระหฤทัย อิ่มพระหฤทัยแล้วพร้อมด้วยพระราชโอรส
และพระราชธิดา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อิทฺยจ ปุจฺยํ ลทฺธา** ความว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พระเวสสันดรและพระนางมัทรี ทรงได้ปัจจัยนี้ คือที่พึงนี้แล้วดำรงอยู่ในราชสมบัติ. บทว่า **ปุพฺเพ** ความว่า ทรงอนุสรถึงการประทับแรมอยู่ในป่า อันเป็นความลำบากของพระองค์ในกาลก่อนแต่นี้ จึงให้ตีกลองอาন্নทเถรีเที่ยวป่าร้อง. บทว่า **รมฺมณฺเีย คิริพฺเพ** ความว่า ให้ตีกลองอาन्नทเถรีที่ผูกด้วยลดาทองท่องเที่ยวป่าร้องในเวียงเขาวงกตอันเป็นที่ควรยินดีว่าเป็นอาณาเขตแห่งพระราชเวสสันดร จัดเล่นมหรสพให้เพลิดเพลิน. บทว่า **อานนฺทจิตฺตา สุมฺนา** ได้แก่ ถึงพร้อมด้วยพระลักษณะ ความว่า พระนางมัทรีได้พบพระโอรสพระธิดา ทรงดีพระเหตุภัย คือยินดีเหลือเกิน. บทว่า **ปีติตา** ได้แก่ มีปีติโสมนัสเป็นไปแล้ว. ก็และครั้นทรงอิมพระเหตุภัยอย่างนี้แล้ว พระนางมัทรีได้ตรัสแก่พระโอรสพระธิดาว่า

เนาะลฺลกรักทั้งสอง เมื่อก่อนแม่กินอาหารมือ

เดียว นอนเหนือแผ่นดินเป็นนิตย แม่ได้ประพฤติ
อย่างนี้ เพราะใครต่อลูก วัตรนั้นสำเร็จแล้วแก่แม่ใน
วันนี้ เพราะอาศัยลูกทั้งสอง วัตรนั้นเกิดแต่แม่ก็ตาม
เกิดแต่พ่อก็ตาม จงอภิบาลลูก อนึ่ง ขอพระมหाराช
สยชัยจงคุ้มครองลูก บุญอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งแม่และ
พ่อได้บำเพ็ญไว้ จงสำเร็จแก่ลูก ด้วยอำนาจบุญกุศล
นั้นทั้งหมด ขอลูกจงอย่าแก่(เร็ว) อย่าตาย (เร็ว).

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตุมฺหิ กามา หิ ปุตุตฺตา** ความว่า พระนางมัทรีตรัสว่า เนาะลฺลน้อยทั้งสอง แม่ปรารถนาลูก ๆ เมื่อลูก ๆ ถูกพราหมณ์นำไปในกาลก่อน แม่กินอาหารมือเดียว นอนเหนือแผ่นดิน แม่มีความปรารถนาลูก ๆ จึงได้ประพฤติวัตรนี้ ด้วยประการฉะนี้. บทว่า **สมิทฺทชฺช** ความว่า วัตรนั้นแลสำเร็จแล้วในวันนี้. บทว่า **มตฺหํปี ตํ ปาเลตุ**

ปีติขปี จ ปุตตกา ความว่า โสมนัสที่เกิดแต่แม่ก็ตาม เกิดแต่พ่อก็ตาม
จงคุ้มครองลูก ๆ คือบุญที่เป็นของแม่และพ่อ จงคุ้มครองลูก เพราะเหตุนี้เอง
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ยักขิณจิตฺติ กตํ ปญฺญํ ดังนี้.

ฝ่ายพระนางมุสดีเทวีมีพระดำริว่า ตั้งแต่นี้ไป สุนิสาของเราจงนุ่งห่ม
กุษาเหล่านี้และทรงอาภรณ์เหล่านั้น คำนี้จะแล้วสั่งให้บรรจิวัตถาภรณ์เต็มใน
หีบทองส่งไปประทาน.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้นจึงตรัสว่า

พระมุสดีราชเทวีผู้พระสัตสุได้ประทานกัปปาลิก

พัสตร์ โขมพัสตร์ และโกทมพรพัสตร์ อันเป็น
เครื่องงดงามแห่งพระนางมัทรีผู้พระสุนิสา แต่
พระนางเจ้าประทานเครื่องประดับพระศอแล้วไปด้วย
ทองคำ เครื่องประดับต้นพระกร เครื่องประดับ
พระองค์แล้วไปด้วยแก้วมณี เครื่องประดับพระศออีก
ชนิดหนึ่ง สัตฐานดูจผลอินทผลัมแล้วไปด้วยทองคำ
เครื่องประดับพระศอแล้วไปด้วยรัตนะ เครื่องประดับ
พระนลาตซึ่งขจิตด้วยสุวรรณเป็นต้น เครื่องประดับ
วิการด้วยสุวรรณส่วนพระกายมีพระทนต์เป็นอาทิ
เครื่องประดับมีพรรณต่าง ๆ แล้วไปด้วยแก้วมณี เครื่อง
ประดับทรวง เครื่องประดับบนพระอังสา เครื่องประดับ
บนพระองค์ชนิดแล้วไปด้วยสุวรรณและหิรัญ เครื่อง
ประดับที่พระบาทและเครื่องประดับที่ปักด้วยด้ายและมี
ได้ปักด้วยด้ายอันเป็นเครื่องงดงามแห่งพระนางมัทรีผู้

พระสุณิสาพระนางมัทรีผู้ราชบุตรทรงเพ่งพินิจพระ-
วรกายอันยังบกพร่องด้วยเครื่องประดับนั้น ๆ ก็ทรง
ประดับให้บริบูรณ์ งดงามดุจเทพกัญญาในนั้นทวัน.

พระนางมัทรีสนานพระเศียร ทรงพระภูษาอัน
สะอาด ประดับด้วยราชปัลลธนาภรณ์ทุกอย่าง งาม
ดุจเทพอัปสรในดาวดึงส์พิภพ วันนั้นเสด็จลีลาศงาม
ดังกัทธิชาติต้องลมที่เกิดอยู่ ณ จิตรลดาวัน สมบูรณ์
ด้วยริมพระโอษฐ์มีสีแดงดังผลตำลึงและพระนางมีพระ
โอษฐ์แดงดังผลนิโครธสุกงาม ประหนึ่งกินรีอันเรียกว่า
มานูสิณี เพราะเกิดมามีศรีระดูจมนุษย์ มีปีกอันวิจิตร
กางปีกร่อนไปในอัมพรวิถินั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โขมณฺจ กายูรํ ได้แก่ เครื่องประดับ
พระศอมีสัณฐานดังผลอินทผลัมแล้วไปด้วยทองคำ. บทว่า รตนามยํ ได้แก่
เครื่องประดับพระศออีกชนิดหนึ่งแล้วไปด้วยรัตนะ. บทว่า องฺคทํ มณฺเฆขลํ
ได้แก่ เครื่องประดับต้นพระกร และเครื่องประดับบนพระองค์แล้วไป
ด้วยแก้วมณี. บทว่า อณฺเฑตํ ได้แก่ เครื่องประดับชนิดหนึ่ง. บทว่า
มุขมุลลํ ได้แก่ เครื่องประดับคิลกบนพระนลาต. บทว่า นานารตุเต
ได้แก่ มีสีต่าง ๆ. บทว่า นานนฺเเย ได้แก่ แล้วไปด้วยแก้วมณี.
เครื่องประดับสองชนิดนี้เหล่านั้นคือเครื่องประดับทรวงและพระอังสา. บทว่า
เมฆลํ ได้แก่ เครื่องประดับบนพระองค์แล้วไปด้วยสุวรรณและหิรัญ. บทว่า
ปฏฺฐิปาทุกํ ได้แก่ เครื่องประดับพระบาท. บทว่า สุตฺตณฺจ สุตฺตวชฺชณฺจ
ได้แก่ เครื่องประดับที่มีสายร้อย และมีได้มีสายร้อย. แต่ในบาลี

เขียนไว้ว่า **สุปฺปฺลจฺ สุปฺปวชฺชณฺจ** ดังนี้ก็มี. บทว่า **อุปนิชฺฌาย**
เสยฺยติ ความว่า พระนางมัทรีราชเทวีทรงตรวจดูพระวรกายที่ยังบกพร่อง
ด้วยเครื่องประดับที่มีสายร้อยและมีได้มีสายร้อย ก็ทรงประดับให้บริบูรณ์
ทำให้ทรงพระโสมงประเสริฐขึ้นอีก งดงามเพียงเทพกัญญาในนันทวัน.
บทว่า **วาทจฺจุปิตา** ความว่า วันนั้นพระนางเจ้าเสด็จลีลาศงามคฤกัณฑ์ทอง
ต้องลมซึ่งเกิดที่จิตรลดาวันฉะนั้น. บทว่า **ทนฺตาวรณสนฺนุปฺนฺนา** ได้แก่
ประกอบด้วยริมพระโอษฐ์สีแดงเช่นผลตำลึงสุก. บทว่า **สกุณฺนิ มานุสฺสินิว** **ชาตา**
จิตฺตปฺปตฺตา ปติ ความว่า แม้สกุณินีนามว่ามานุสินี ซึ่งเกิดมาโดยสรีระ
คฤมณุษย์ มีขนปีกอันวิจิตร กางปีกบินร่อนไปในอากาศ ย่อมงดงาม ฉันท
พระนางมัทรีมีพระโอษฐ์ดังผลนิโครทสุก เพราะมีพระโอษฐ์แดงกึ่งดงาม ฉันทนั้น.

อมาตย์ทั้งหลายนำช่างตัวประเสริฐไม่แก่นักเป็น

ช่างทนต่อหอกและศรมิงาดูจงอนรต สามารถนำ
มาเพื่อพระนางมัทรีทรง พระนางมัทรีนั้นเสด็จขึ้นสู่
ช่างตัวประเสริฐไม่แก่นัก เป็นช่างทนต่อหอกและศร
มิงาดูจงอนรตมีกำลังกล้าหาญ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตสฺสาจ** ความว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
อมาตย์ทั้งหลายได้นำช่างหนุ่มเชือกหนึ่งซึ่งไม่แก่นัก ยังหนุ่มมัชฌิมวัย
เป็นช่างทนต่อการประหารด้วยหอกและศร ประดับด้วยเครื่องอลังการทั้งปวง
เพื่อพระนางมัทรี. บทว่า **นาคมารุหิ** ความว่า เสด็จขึ้นทรงหลังช้าง.

พระเวสสันดรและพระนางมัทรีทั้งสองพระองค์ได้เสด็จไปสู่กองทัพ
ด้วยพระอิศริยยศใหญ่ ด้วยประการฉะนี้ ฝ่ายพระเจ้าสญชัยมหาราชประพาส
เล่นตามภูผาและป่าประมาณหนึ่งเดือนกับด้วยทวยหาญ ๑๒ อักโขภินิ พาล-

มฤคและนกในป่าใหญ่ถึงเพียงนั้น มิได้เบียดเบียนสัตว์ไร ๆ ด้วยเดชา
นุภาพแห่งพระมหาสัตว์.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า
เหล่ามฤคชาติและปักษีชาติมีอยู่ในป่านั้นทั้งหมด
เพียงไร ย่อมไม่เบียดเบียนกันและกัน ด้วยเดชานุภาพ
แห่งพระเวสสันดร เมื่อพระเวสสันดรผู้ยังแคว้นสีพีให้
เจริญเสด็จไปแล้ว เหล่ามฤคชาติและปักษีชาติมีอยู่ใน
ป่านั้นทั้งหมดเพียงไร ต่างมาชุมนุมกันอยู่ที่เดียวกัน
เมื่อพระเวสสันดรผู้ยังแคว้นสีพีให้เจริญ เสด็จไปแล้ว
เหล่ามฤคชาติและปักษีชาติ ในป่านั้นทั้งหมดเพียงไร
ต่างไม่ร้องเสียงหวาน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยาวนุเตตฺต ตัดบทเป็น ยาวนุโต
ेतฺต ความว่า ตลอดทั้งในป่านั้น. บทว่า เอกชฺฌํ สนฺนิปตฺติสุ ความว่า
ประชุมในที่เดียวกัน ก็และครั้งประชุมกันแล้ว ได้มีความโหม้นสว่าตั้ง
แต่ขึ้นไป เราทั้งหลายจักไม่มีความละอายหรือความสังวรต่อกันและกันในบัดนี้.
บทว่า นาสฺส มณฺชุนิ ภูษิตฺสุ ความว่า มีความทุกข์เพราะพลัดพรากจาก
พระมหาสัตว์จึงไม่ส่งเสียงร้องไห้อ่อนหวาน.

พระเจ้าสญชัยนรินทรราช ครั้นเสด็จประพาสเล่นตามภูผาและราวไพร
ประมาณหนึ่งเดือนกับทวยหาญ ๑๒ อักโขภินิแล้ว ตรัสเรียกเสนาकुตมาตย์
มา ตรัสถามว่า เราทั้งหลายอยู่ในป่ากันนานแล้ว บรรดาเสด็จของบุตรเรา
พวกเจ้าตกแต่งแล้วหรือ ครั้นเหล่าอมาตย์กราบทูลว่า ตกแต่งแล้ว และทูล
เจริญเสด็จว่า ถึงเวลาเสด็จแล้วพระเจ้าค่ะ จึงโปรดให้ทูลพระเวสสันดร ให้ดี

กลองป่าวร้องให้ทราบกาลเสด็จกลับพระนคร แล้วทรงพากองทัพเสด็จกลับ
พระเวสสันดรมหาสัตว์เสด็จยাত্রาด้วยราชบริพารใหญ่ คู่มรรคาที่ตกแต่งแล้ว
กำหนดได้ ๖๐ โยชน์ตั้งแต่เวียงเขาวงกต จนถึงกรุงเชตุคร.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

ทางหลวงตกแต่งแล้ว วิจิตรงดงามโพรยปราย
ด้วยดอกไม้ ตั้งแต่เขาวงกตที่พระเวสสันดรประทับจน
ถึงกรุงเชตุคร แต่นั้นโยธาหกหมื่นงดงามนำทัศน
นางข้างใน ราชกุมาร พ่อค้า พรหมณ์ กองช้าง
กองน้ำ กองรถ กองรบ ห้อมล้อมพระเวสสันดรผู้
ยังแคว้นสีพีให้เจริญ ผู้เสด็จไปอยู่โดยรอบ ทหารสวม
หมวก ทรงหนังเครื่องบังที่คอ ถือธนู สวมเกราะ
ไปข้างหน้าพระเวสสันดรผู้ยังแคว้นสีพีให้เจริญผู้เสด็จ
ไปอยู่ และชาวชนบท ชาวนิคม พร้อมกันห้อมล้อม
พระเวสสันดรผู้ยังแคว้นสีพีให้เจริญ ผู้เสด็จไปอยู่
โดยรอบ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปยุโต** ได้แก่ ตกแต่งเหมือนในกาล
จัดบูชาพิเศษในวันวิสาขบูชา. บทว่า **วิจิตโต** ได้แก่ วิจิตรไปด้วยต้น
กล้วย หน่อไม้ เต็ม ชงและแผ่นผ้าเป็นต้น. บทว่า **บุปผสจรโต** ได้แก่
โพรยปรายด้วยดอกไม้ทั้งหลายมีข้าวตอกเป็นที่ห้า. บทว่า **ยตุถ** ความว่า
ประดับตกแต่งมรรคาตั้งแต่เขาวงกตที่พระเวสสันดรประทับอยู่ ติดต่อกันจนถึง
กรุงเชตุคร. บทว่า **ภโรชญา** ได้แก่ หมู่ทหารสวมหมวกบนศีรษะที่ได้นาม
ว่า **สีสกโรชฎิเก** ทหารสวมหมวกเกราะ. บทว่า **จมุชรา** ได้แก่ ทรงหนัง

เครื่องบังที่คอ. บทว่า **สวุมมิกา** ได้แก่ สวมเกราะด้วยดีด้วยข้ายอันวิจิตร.
บทว่า **ปฺรโต ปฏิปชฺชิสฺสุ** ความว่า โยธาผู้กล้าหาญเห็นปานนี้ แม้มิโฆลงข้าง
ซับมันพากันมาก็ไม่ถอยกลับ คงดำเนินไปข้างหน้าพระราชเวสสันดร.

พระราชเวสสันดรล่วงบรรดา ๖๐ โยชน์มาแล้ว ๒ เดือนถึงกรุงเชตุคร
เสด็จเข้าสู่พระนครอันประดับตกแต่งแล้ว เสด็จขึ้นปราสาท.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

กษัตริย์ทั้งหกพระองค์นั้นเข้าบุรีที่นารีนรมย์ มี

ปราการสูงและหอรบ ประกอบด้วยข้าวน้ำ และการ
ฟ้อนรำและขับร้องทั้งสองในเมื่อพระเวสสันดรมหาสัตว์
ผู้ยังชาวสี่พีริฐให้เจริญเสด็จถึงแล้ว ชาวชนบทและ
ชาวนิคมพร้อมกันมีจิตยินดี.

เมื่อพระเวสสันดรมหาสัตว์ผู้พระราชทานทรัพย์
เสด็จมาถึง การยกแผ่นผ้าก็เป็นรูปประดับสั่งให้ตีฉันทเกรี
ปาวร้องในพระนคร โฆษณาให้ปล่อยสรรพสัตว์ที่ผูก
ขังไว้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **พหุปราการโตรณ** ความว่า ประกอบ
ด้วยปราการสูงใหญ่ และเสาค่ายที่มีหอรบเป็นอันมาก. บทว่า **นจฺจตี-**
เตหิ จฺญาย ความว่า ประกอบด้วยการฟ้อนรำ และด้วยการขับร้อง
ทั้งสอง. บทว่า **จิตฺตา** ได้แก่ ยินดีคือถึงความโสมนัส. บทว่า **อาคเต**
ธนทายเก ความว่า เมื่อพระมหาสัตว์ผู้พระราชทานทรัพย์แก่มหาชนเสด็จมา
ถึง. บทว่า **นนฺทึปฺปเวสิ** ความว่า ให้ตีกลองอานันทเกรีปาวร้องในพระนคร

ว่า เป็นราชอาณาจักรของพระเวสสันดรมหाराช. บทว่า **พนฺธโมกุโฆ**
อโฆส ความว่า ได้ป่าวรืองให้ปล่อยสรรพสัตว์จากที่ผูกขังไว้ คือพระ-
เวสสันดรมหाराชโปรดให้ปล่อยสรรพสัตว์จากที่ผูกขังไว้ โดยที่สุคนธ์ก็ให้
ปล่อย.

ในวันเสด็จเข้าพระนครนั่นเอง พระเวสสันดรทรงพระดำริในเวลาใกล้
รุ่งว่า พรุ่งนี้ ครั้นราตรีสว่างแล้ว พวกยาจกรู้ว่าเรากลับมาแล้ว ก็จักพากันมา
เร้าจกให้อะไรแก่ยาจกเหล่านั้น ในขณะนั้นพิภพแห่งท้าวสักกเทวราชได้สำแดง
อาการเร่าร้อน พระองค์ทรงอาวชันการก็ทรงทราบเหตุการณ์นั้น จึงยังพื้นที่
ข้างหน้าและข้างหลังแห่งพระราชนิเวศน์ ให้เต็มด้วยรัตนะสูงประมาณเอวบัน-
ดาลให้ฝนรัตนะเจ็ดตกเป็นราวกะฝนลูกเห็บ ให้ตกในพระนครทั้งสิ้นสูงประ-
มาณเข้า วันรุ่งขึ้นพระมหาสัตว์โปรดให้พระราชทานทรัพย์ที่ตกอยู่ในพื้นที่ข้าง
หน้าและข้างหลังแห่งตระกูลนั้น ๆ ว่า จงเป็นของตระกูลเหล่านั้นแหละแล้วให้
นำทรัพย์ที่เหลือขนเข้าทอ้งพระคลัง กับด้วยทรัพย์ในพื้นที่แห่งพระราชนิเวศน์
ของพระองค์ แล้วให้เริ่มตั้งทานมูข.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า
เมื่อพระเวสสันดรโพธิสัตว์ผู้ยังสี่พีริฐให้เจริญ
เข้าพระนครแล้ว วัสสวลาหเทพบุตรได้ยังฝนอันล้วน
แล้วไปด้วยทองคำให้ตกลงมาในกาลนั้น แต่นั้นพระ-
เวสสันดรขัตติยราช ทรงบำเพ็ญทานบารมี เบื้องหน้า
แต่สิ้นพระชนมชีพ พระองค์ผู้มีพระปรีชาก็เสด็จเข้า
ถึงสวรรคต

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สคฺคํ โส อุปฺปชฺชถ ความว่า จูติจาก
อรรถาพจน์แล้ว เสด็จเข้าถึงคฤตบรีด้วยอรรถาพจน์ที่สอง.

พระศาสดาครั้งทรงนำพระธรรมเทศนามหาเวสสันดรชาดก ซึ่งประ-
ดับด้วยคาถาประมาณ ๑,๐๐๐ คาถานี้มาแล้วตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้
ในกาลก่อน มหาเมฆก็ยังฝนโบกขรพรรษาให้ตกในที่ประชุมแห่งพระประยูร-
ญาติของเราอย่างนี้เหมือนกัน ตรัสดังนี้แล้วทรงประชุมชาดกว่า

พราหมณ์ชุกในกาลนั้น คือภิกษุเทวทัต นาง
อมิตตตาปนาคือนางจิญจมาณวิกา พราณเจตบุตรคือ
ภิกษุฉันทะ อัจจุตดาบสคือภิกษุสารีบุตร ท้าวสักก-
เทวราชคือภิกษุอนุรุทธะ พระเจ้าสญชัยนรินทรราช
คือพระเจ้าสุทโธทนมหาราช พระนางมุสตีเทวีคือ
พระนางสิริมหามายา พระนางมัทรีเทวีคือ ยโสธรา-
พิมพามารดาราคูหล ชาลีกุมารคือราหูล กัณหาชيناคือ
ภิกษุณีอุบลวรรณา ราชบริษัทนอกนี้คือพุทธบริษัท ก็
พระเวสสันดรราช คือเราเองผู้สัมมาสัมพุทธเจ้าแล.

จบ นครกัณฑ์

จบ อรรถกถาเวสสันดรชาดก*